

KBAM

Kentsel ve Bölgesel
Araştırmalar Ağı
7. SEMPOZYUMU
10-11-12 EYLÜL 2020
MERSİN

TÜRKİYE KENTLERİ VE BÖLGELERİ 2020

KAVRAM, KURAM, PLANLAMA YAKLAŞIMLARI, MEVCUT POLİTİKALAR
VE KURUMSAL YAPİYİ GÖZDEN GEÇİRME ZAMANI

KBAM
Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı

7. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu
10-12 Eylül 2020 Mersin

TÜRKİYE KENTLERİ VE BÖLGELERİ
Kavram, Kuram, Planlama Yaklaşımları, Mevcut
Politikalar ve Kurumsal Yapıyı Gözden Geçirme
Zamanı

Yayına Hazırlayanlar: Ali Cenap Yoloğlu, Züleyha Sara
Belge ve Neşe Aydın

Bildiri Kitabı

KBAM 7.Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu, “TÜRKİYE KENTLERİ VE BÖLGELERİ; Kavram, Kuram, Planlama Yaklaşımları, Mevcut Politikalar ve Kurumsal Yapıyı Gözden Geçirme Zamanı”, Bildiri Kitabı, 10-11-12 Eylül 2020, Mersin.

Yayına Hazırlayanlar: Ali Cenap YOLOĞLU, Züleyha Sara BELGE, Neşe AYDIN

Yayım Tarihi: Aralık 2020

ISBN: 978-625-409-164-3

Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı © KBAM

www.kbam.metu.edu.tr – kbam@metu.edu.tr

İçindekiler

Planlamanın Krizini Aşmak: Planlama Kuramları ve Planlamanın Kurumsallaşmasına Yönelik Öneriler	1
Ayda Eraydın	
Bölgesel Büyüme ve Gelir: Türkiye’de Bölgesel Eşitsizliklerin Değişimi	23
Çiğdem Varol, Tanyel Özelçi Eceral	
Kır-Kent Ayrımı Aşınırken Tarımda Yaşanan Değişimler	43
Güldem Özatağan, Emel Karakaya Ayalp	
Sürdürülebilir ve İklim Duyarlı Kentler İçin Planlama ve Tasarımda Yeşil Altyapının Rolü	61
Bahar Gedikli	
Kent Merkezlerinin Planlama Prensiplerinin Yeniden Kavranması	92
Burcu H. Özüduru	
Finansal Erişimin Bölgesel Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisi: Düzey 2 Bölgeleri Üzerine Bir İnceleme	108
Gökhan Özkul, Muhammed Kasım	
Türkiye’de İller Arası Demografik Bağlılılığın Değişimi	124
İrfan Kaygalak	
Şehir Planlamada Meslek Etiği ve Değerler Üzerine Bir Değerlendirme	136
Cihan Mert Sabah, Aliye Ahu Akgün	
Şehir ya da Kent Olmak ya da Olmamak; İşte Bütün Mesele Bu!	152
Erkan Polat , Müge Sucu Polat	
Sürdürülebilir Kentsel Koruma Kapsamında Ulus Tarihi Kent Merkezi’nin Kentsel Dönüşüm Açısından İncelenmesi	167
Azize Ökten	

Konut Alt Piyasalarının Tanımlanması ve Belirlenmesine Yönelik Bir Değerlendirme	189
Tuğba Kütük, Tanyel Özelçi Eceral	
İklim Değişikliği Riskine Karşı Dayanıklı Kentler İnşa Edebilmede “Esneyebilirlik” Yaklaşımı; Bursa Örneği	203
Gizem Karacan, Duygu Gökçe	
Tarımda Dönüşüm ve İklim Değişikliği Yeni Bir Kentsel Politika için Ne Söylemeli?	213
Fikret Adaman, Duygu Avcı, Umut Kocagöz, Gökçe Yeniev	
Türkiye’de Tarihi Kent Merkezlerinin Korunmasına Yönelik Planlama Yaklaşımları ve Yaşanan Zorluklar	227
Bedel Emre, Adem Erdem Erbaş	
Uyarılama Döngüsünün Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi Üzerinden İncelenmesi	243
Melis Soysal, Tülin Vural Arslan	
Kültür Mirası Antakya’nın Girişimci Profili Üzerinden Dini Anlayışların Girişimcilik Düzeyleri Kıyaslaması	257
Murat Ali Dulupçu , Esra Kılıç	
Neoliberal Politikalar Etkisiyle Sanayisizleşen ve Nüfus Kaybeden Bir Kentte Yeni Politika Arayışları	271
Güldem Özatağan, Ayda Eraydın	
Türkiye’de Küçük Ölçekli Kentlerin Gelişiminde Ulaşım Sisteminin Etkisi	289
Münevver İlknur Güllü, Fikret Zorlu	
Arada Kalan Şehirler: Denizli Örneği	301
Tolgahan Aydın	
Toplumsal Yeniden Üretim Açısından Küresel Kent Bölgelerin Sürdürülebilirliği	317
Şefika Aydın, Murat Şentürk	

Sürdürülebilir Kentsel Hareketliliğin Küresel Ölçeğe Değişen Boyutları	333
Erkan Polat, Burak Korkmazyürek	
Antroposen Çağı: Kendim Ettim Kentim Buldum	347
Erkan Polat, Sümeyye Kahraman	
Mekânsal Stratejik Planlamaya Bir Yaklaşım: Antalya’da Dinamik Bölgeyi Oluşturmak	362
Gönen Can Gülnerman, Zeynep Buket Üstün, Merve Aydın	
Teknoloji ve Dijitalleşme Çağında Türkiye’de Kentleri Planlamak: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme	384
Bedriye Çınar, Gözde Ekşioğlu Çetintahra	
Süleyman Demirel Üniversitesinde Yürütülen TÜBİTAK Projelerinin Bilimsel Yoğunlaşma Alanları ve Sosyal Ağ Analizi	400
Murat Ali Dulupçu, Sevim Unutulmaz	
İstanbul’da Basım-Yayıncılık Kümelenmesi ve Dönüşümüne İlişkin Bir Değerlendirme	415
Nail Gökhan Karabulut, Gizem Bakioğlu, Ferhan Gezici Korten	
Toplulukların Güçlenmesi İçin Radikal Planlama ve Asi Planlama	429
Bengisu Ertek	
Mekânsal Planlama Paradigmasında Sistemik ve Stratejik Bir U-Dönüşü	441
Erkan Polat	
Uluslararası Konferansların Kentleşmeye Yönelik Yenilikçi Kavram Arayışları: Birleşmiş Milletler Habitat Konferansları	457
Emine Şeyda Satılmış, Çiğdem Varol	
Tarihsel Olarak Farklı Göç Süreçleri ile Gelişim Göstermiş Kent Bölgelerini Dönüştürücü Mekânsal Müdahale Kararlarına Yönelik Bir İnceleme; İzmir Eşrefpaşa Örneği	474
Elif Yıldız Özkan, Hayat Zengin Çelik	

Kent Planlama Perspektifinden Göç ve Kentsel Suç Olgusu: Denizli Örneği	495
Büşra Öztürk, Dalya Hazar Kalonya	
Kapsayıcı Kent Modelinde Zorunlu Göçmenlerin Konut Beklentilerinin İzini Sürmek: Hatay Örneği	516
Zehra Güngördü, B. Ayşegül Özbakır	
Sanat Girişimlerinin İstanbul'un Yaratıcı Alanın Gelişiminde Oynadığı Roller	535
Guzin Yeliz Kahya	
Bir Kentsel Yönetim Modeli Olarak İşbirlikçi Yönetişim: Tarlabası Örneği	551
Burcu Değerli, İpek Yargıç	
Kamu Politikalarının Dönüşümü: Türkiye'de Sanayi Siteleri Deneyimi	569
Ahmet Yaman, Fikret Zorlu	
Engellilere Tahsis Edilmiş Kentsel Yaşam Alanı Kavramının Meydana Geliş Esasları ve Gereklik Nedenleri	583
Selahattin Karagöz	
Kentsel Enerji Yatırımlarının Sosyo-Mekansal Etkileri: İzmir Doğal Gaz Ağı Örneği	593
Beyda Nur Zengin, M. Anıl Şenyel Kürkçüoğlu	
Karaburun Yarımadası'nda Doğanın Metalaşması ve Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim	610
Adile Arslan Avar, Yağmur Özcan Cive	
Post-Yapısalcı İktidar Yaklaşımı Çerçevesinde Cadde İsimlerinin Değerlendirilmesi	626
Doğuş Düzgün	
Kentsel Ve Bölgesel Ölçekli Ulusal Politikalar Üzerine Performans Değerlemesi: Mevcut Durum ve Alternatif Senaryoların Karşılaştırması	636
Ebru Gürler	

**Kentsel Alanlarda Örgütsel ve Yönetsel Yapı Üzerine Bazı
Gözlem ve Öneriler**

651

Melih Ersoy

BİLİM KURULU

Dr. Ali Cenap Yoloğlu	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Türel	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Aliye Ahu Akgün	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Anlı Ataöv	ODTÜ
Dr. Arzu Taylan Susan	Bursa Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Asuman Türkün	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ayda Eraydın	ODTÜ
Doç. Dr. Aygün Erdoğan	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut Lenger	Ege Üniversitesi
Dr. Aysu Uğurlar	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Azime Tezer	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bahar Gedikli	ODTÜ
Doç. Dr. Bilge Armatlı Köroğlu	Gazi Üniversitesi
Dr. Bilge Çakır	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Burak Beyhan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Batuman	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem Varol Özden	Gazi Üniversitesi
Dr. Deniz Altay Kaya	Çankaya Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan Dursun	Atatürk Üniversitesi
Dr. Ebru Kamacı Karahan	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Eda Ünlü Yücesoy	Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Ela Babalık	ODTÜ
Doç. Dr. Elvan Gülöksüz	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Emel Karakaya Ayalp	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Dr. Erhan Kurtarır	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Erdil	ODTÜ
Prof. Dr. Erkan Polat	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Ersan Koç	Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Esin Özdemir	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. F. Nihan Özdemir Sönmez	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Terzi	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Ünsal	Mimar Sinan Güzel Sanatları Üniversitesi
Doç. Dr. Feray Koca	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ferhan Gezici Korten	İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Feyzan Erkip	Bilkent Üniversitesi
Dr. Güldem Özatağan	Bağımsız Araştırmacı
Prof. Dr. H. Çağatay Keskinok	ODTÜ
Prof. Dr. H. Murat Güvenç	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Kurtuluş	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Helga Rinstberger-Tılıç	ODTÜ
Prof. Dr. Hilal Erkuş Öztürk	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya Koç	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Tekeli	ODTÜ
Prof. Dr. Kemal Mert Çubukçu	DEÜ
Doç. Dr. Koray Velibeyoğlu	İYTE
Doç. Dr. Leyla Alkan Gökler	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Ilgar Kırzıoğlu	Mehmet Akif Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Küçükmehtemoğlu	Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Dr. Melda Açmaz Özden	Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Melih Ersoy	ODTÜ
Dr. Melih Gürçay	Aydın Büyükşehir Belediyesi
Prof. Dr. Murat Ali Dulupçu	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Murat C. Yalçınan	Mimar Sinan Güzel Sanatları Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kemal Bayırbağ	ODTÜ
Doç. Dr. Neslihan Kulözü Uzunboy	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Nil Uzun	ODTÜ
Prof. Dr. Nilgün Görür Tamer	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri Yavan	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Özbek	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Olgu Çalışkan	ODTÜ
Prof. Dr. Osman Balaban	ODTÜ
Doç. Dr. Ö. Burcu Özdemir Sarı	ODTÜ
Doç. Dr. Özer Karakayacı	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem Öz	Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Savaş Zafer Şahin	Atılım Üniversitesi
Doç. Dr. Seda Çalışır Hovardaoğlu	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Sedef Akgüngör	Dokuz Eylül Üniversitesi
Bağ. Arş. Selçuk Serteser	UNDP
Prof. Dr. Semahat Özdemir	İYTE
Prof. Dr. Serap Kayasü	ODTÜ
Arş. Gör. Sıla Ceren Varış	Kütahya Üniversitesi

Doç. Dr. Tahire Erman	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Tanyel Özelçi Eceral	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Teoman Pamukçu	ODTÜ
Dr. Tolga Levent	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga Ünlü	Mersin Üniversitesi
Dr. Tuğçe Şanlı	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Tuna Kuyucu	Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Z. Ezgi Haliloğlu Kahraman	Çankaya Üniversitesi
Dr. Zeki Kamil Ülkenli	TEDÜ
Prof. Dr. Zeynep Enlil	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ziya Gencil	Akdeniz Üniversitesi

DÜZENLEME KURULU

Dr. Ali Cenap Yoloğlu	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu H. Özöduru	Gazi Üniversitesi
Dr. Ebru Arıcıoğlu	Mersin Üniversitesi
Dr. Ender Peker	İstanbul Politikalar Merkezi
Doç. Dr. Ezgi Orhan	Çankaya Üniversitesi
Dr. Fikret Zorlu	Mersin Üniversitesi
Dr. M. Anıl Şenyel Kürkçüoğlu	ODTÜ
Dr. N. Tunga Köroğlu	Çankaya Belediyesi
Arş. Gör. Neşe Aydın	ODTÜ
Arş. Gör. Şeyma Erken	ODTÜ
Dr. Yasemin Sarıkaya	Mersin Üniversitesi
Dr. Züleyha Sara Belge	Mersin Üniversitesi
Ünal Şahin	Mimarlar Odası Mersin Şubesi

Planlamanın Krizini Aşmak: Planlama Kuramları ve Planlamanın Kurumsallaşmasına Yönelik Öneriler

Ayda Eraydın¹

Öz: Bu bildiri iki saptamadan yola çıkıyor. Bunlardan ilki, mevcut planlama pratiğinin siyasal olma niteliğinin, karar verme süreçlerini meşrulaştıran demokratik kanalların ortadan kalkması ile yitirildiğini öne sürmekte ve buna dayalı olarak planlama süreçlerinin tüm grupların beklenti ve isteklerini ifade edebilecekleri bir platform haline nasıl dönüştürülebileceği, diğer bir deyişle planlamanın nasıl siyasallaşabileceği tartışmak amaçlanmaktadır. İkinci saptama ise mevcut planlama kuram ve pratiğinin kentleri beklenmedik gelişmelere hazırlıklı olmak ve bunun için bir uyum kapasitesi oluşturmak gibi bir bakış açısı olmamasının kentleri giderek daha kırılgan hale getirdiğini öne sürmektedir. Bu saptamaya dayalı olarak planlamanın sadece günün sorunlarına yönelik pragmatik bir bakış ile çözüm getiren ve büyüme odaklı bir anlayış yerine kentlerin farklı koşullarda işlevini sürdürmeyi sağlayacak bir planlamanın gerçekleşme koşulları tartışılmaktadır.

Bu tartışmalar için gerekli altlık farklı dönemlerdeki dünya planlama kuram ve pratiğindeki değişimler ve Türkiye'nin deneyimini aşağıdaki sorular yardımıyla irdeleyerek sunulmaktadır: Planlama farklı kesimler arasında nasıl bir ilişki betimliyor? Farklı görüşlere ne ölçüde yer veriyor? Planlama belirsizliklere karşı nasıl bir davranış geliştiriyor? Bu sorulara verilen yanıtların ardından bildiri planlamanın geleceğinin kurgulanması ve planlamada yaşanan krizin üstesinden gelinmesi için ne yapılması gerektiği üzerine yoğunlaşıyor.

Anahtar kelimeler: Planlama kuramları, kurumsal değişim, planlamanın krizi, ifade özgürlüğü, dış etkilere hazırlıklı olmak

Abstract: This paper is based on two main arguments. First, it presents the existing criticisms on contemporary planning practice concerning the loss of 'the political' in planning, in reference to decision-making channels within democratic and legitimate processes and argues that how it can be transformed into a new platform where different views and interests are freely expressed. Second, the paper claims that existing planning practice and the relevant planning theory fails to prepare cities to unexpected disturbances in different forms and therefore make cities more vulnerable to the newly emerging changes. It argues that planning should be not only focused on existing problems, instead to prepare the cities uncertainties of the future.

The base for these discussions is presented as the changes in planning theory and practice in the world besides the experience of planning in Turkey with the help of questions below: What kinds of relations do the planning define among different interest groups? How far does it give room for expressing different views and ideas? What is the attitude of planning towards uncertainties? Following discussions on these questions, the paper focuses on building the future of planning and how it can be possible to overcome the contemporary crisis in planning.

Keywords: Planning theories, institutional change, the crisis in planning, freedom of expression, preparedness to disturbances

¹ Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ayda@metu.edu.tr

1. Giriş

1980 yılından bu yana dünya büyük dönüşümlere tanık oldu. Küreselleşme süreci ve neoliberal ekonomik politikalarının egemen olduğu bu dönemde teknoloji ve yenilik odaklı üretim süreçlerine geçiş olurken, hizmet sektörlerinin öne çıktığı gözlemlendi. Küreselleşen sermaye hareketleri, ulus devletin yetkisinde olan düzenlemelerinin ortadan kalkması ile gelişen rekabetçi ortam, yeni dünya düzenine ayak uydurmaya çalışan kent ve bölgeler üzerinde önemli değişimler yarattı. Kentsel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümler, genelde neo-liberal politikalar ve bunların kent ve bölgeye yönelik uzantıları olarak kavramlaştırıldı. Ancak, 1990'lı yıllarda ve 2000 sonrasında ortaya çıkan gelişmeler bu açıklama biçimlerinin sorgulanmasına yol açarken, bu yeni dönem "neo-liberalizm sonrası" olarak tanımlanarak ulus devletin bu dönemde izlediği yeni stratejiler ve politikalar kapsamında tanımlanmaya çalışıldı. Devletin kent ve bölgelerle ilgili izlediği yaklaşım, nasıl bir piyasa aktörü gibi davrandığı ve mekansal politikaları hangi piyasa güdüleri ile tanımladığını ortaya koyan çalışmalar gündeme geldi.

Ancak harcanan tüm bu çabalara karşın mekanın şekillenmesini sağlayan dinamiklerin yeterince anlayıp çözümlenebildiği ve kavramlaştırılabildiğini söylemek mümkün değil. İzlenen parçacıl yaklaşımlar mekansal süreçleri ve oluşumları tam olarak anlamamızı ve tanımlamamızı sağlamakta yetersiz kalırken, bu çalışmaların çoğunun küçük ölçeklerdeki gelişmelere odaklanması kent bütünündeki değişim ve dönüşümün belirlenmesini zorlaştırıyor. Kavramlaştırma ve kuramlaştırma çabaları ise "*uygulamaların yönlendirmesi*" ile şekilleniyor (Lovering,1999), diğer bir deyişle mevcut çalışmalar güdümlü hale geliyor ve gündeme gelen politika ve uygulamaların nedenlerini ve etkilerini tartışmaya odaklanıyor. Bu durum bir anlamda mekana yönelik düşünsel arayışların etkisizleşmesine ve piyasa güçleri ile birlikte hareket eden devlet kurumlarının gündemini izlemekle sınırlı kalmasına yol açıyor. Bir anlamda kent ve bölge yazını önemli bir kriz yaşıyor.

Daha da önemli bir kriz planlama alanında yaşanıyor. Planlama alanında 1990'lardan bu yana akademik çevrelerde etkin olan iletişimsel planlamanın uygulamada karşılaştığı sorunlara karşın yeni bir söylem getirilmezken, planlama pratiğinin zorlandığı ve yine *uygulamanın ardından giderek* ve kendini *küçük ölçeklere hapsederek* bir işlev kazanmaya çalıştığı görülüyor. Öte yandan bazı ülkelerde, özellikle Türkiye'de planlamanın kurumsallaşmasında önemli sorunlar söz konusu.

Bu bildiri planlamanın günümüzde yaşadığı krizi ve planlamanın kavramlaştırması ve kurumsallaşmasında çıkış yollarını tartışmayı amaçlıyor. Bunu yaparken günümüzde planlamanın karşı karşıya olduğu en önemli darboğazları saptayarak bir çerçeve çizmeye çalışıyor. Bu savlardan ilki, mevcut planlama pratiğinin siyasal olma niteliğinin, karar verme süreçlerini meşrulaştıran demokratik kanalların ortadan kalkması ile yitirilmesi ve buna dayalı olarak planlama süreçlerinin tüm grupların beklenti ve isteklerini ifade edebilecekleri bir platform olmak işlevini görememesi. İkinci saptama ise mevcut planlama kuram ve pratiğinin kentleri beklenmedik gelişmelere hazırlıklı olmak ve bunun için bir uyum kapasitesi oluşturmak gibi bir bakış açısı elsilikliğinin kentleri giderek daha kırılğan hale getirmesi.

Bildiride öncelikle geçmiş planlama kuram ve pratiklerinin bu iki sav üzerinden yeniden okunması ve Türkiye için benzer bir geçmiş değerlendirilmesi yapılıyor. Bildirinin ikinci bölümünde planlamanın günümüzdeki darboğazları ve krizi tartışılıyor. Bildirinin son bölümünde ise bu krizi aşmak için gereken yeni kavramlaştırma ve kurumlaşma üzerinde duruluyor.

2. Geçmişten Bugüne Farklı Ekonomik Dönemlerde Planlama: Uzlaşma, Çatışma, Suskunluk, Susturulmuşluk

Farklı dönemlerde egemen olan planlama yaklaşımlarını farklı şekilde okumak ve değerlendirmek mümkün. Bu bölümde iki ana noktayı odak alarak planlama kuram ve pratiğinin değerlendirilmesine yer veriliyor: Planlama farklı kesimler arasında nasıl bir ilişki betimliyor, farklı görüşlere ne ölçüde yer veriyor; ve planlama belirsizliklere karşı nasıl bir davranış geliştiriyor. Aşağıda farklı dönemlerde bu soruların yanıtları çok kısa bir şekilde verilmeye çalışılıyor.

İlk bilinçli planlama olarak adlandırabileceğimiz Rönesans dönemi planlamanın ana otoriteye hizmet etmek gibi bir amacı olduğu açıktır. Bu nedenle farklı kesimlerin görüşlerinin yansıtılması söz konusu olmadığı gibi, egemen kesimlerin dışındaki grupların bu planlama sürecinde dışlandığı da görülmektedir. Benzer şekilde 18. ve 19.yüzyılda planlamanın siyasal bir boyutunun olmadığı, siyasal boyutun ancak kamusal alanları oluşturma, kamu hizmet birimleri, pazar yerleri tasarlamakla sınırlı kaldığı görülmektedir.

20. yüzyılın başı önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olup, gücü elinde tutmayan grupların düşük yaşam koşulları ve bunların başkaldırısı Bahçe Şehir (Garden City) gibi ütopyacı bir bakışa öncülük etmiş ve modern planlamanın başlangıcını belirlemiştir. Burada bir karşı duruşun etkilerini görmek mümkündür. İlk kez egemen grupların dışında kalan kesimlerin öncelikleri planlama sürecinde yer bulmuştur. Bu sürecin başlangıcında düşük gelir gruplarının tepkisinin önemli olduğu görülmektedir.

Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında egemen olan araçsal rasyonellik bağlamı rasyonel bütüncül planlamanın devlet, kişi ve kurumlarla ilişki kurma biçimi oldukça farklıdır. Bu dönemdeki planlama kuramları ve bunların öngördüğü planlama pratiği teknik elemanların planlama üzerindeki yetkinliğini benimseyen ve planlamayı teknik bir karar verme süreci olarak gören bir bakış açısını yansıtmaktadır. 1980'li yıllara kadar planlama disiplinine egemen olan ve araçsal rasyonaliteye dayalı olan planlama, teknokratik bir planlama yaklaşımının ilkelerini ve amaçlarını taşımakta idi (Alexander, 2000). Devletin müdahesinin daha sınırlı olduğu bu dönem planlaması modernist düşünce, araçsal rasyonalite dışında üçüncü saç ayağı olan Keynesgil ekonomik düzen üzerine kurulmuştur. Planlama ile optimal çözümlerin getirilebileceği ve planlama ile piyasa güçlerinin yaratılabileceği düşüncesinin hakim olması, planlamanın prestijli konumuna da destek veriyordu. Bütüncül bir bakış açısı ve geleceğe yönelik öngörülerini kalkınma çerçevesi içinde ele alan bu dönem planlamasında, belirsizliğe yer olmayıp, geleceğin öngörülebilir olduğu düşüncesi vardır. Bu planlama yaklaşımına göre modernist düşüncenin yansımaları olarak gelecek tanımlanabilir ve planlama kent ve bölgeleri geleceğin koşullarına hazırlayabilir.

Bu dönemdeki planlama sürecinde farklı görüşlerin yansması söz konusu değildir. Plancı farklı kesimlerin çıkarlarını optimize edecek çözümleri bulmakla sorumludur. Plana karşı çıkış bireysel çıkarlar üzerinden olmakta ve siyasilerin kendi yandaşları için veya kişilerin kendi beklentileri doğrultusunda plan kararlarını değiştirmeye çalışmaları ve bu tür manipülasyonların yarattığı sorunlar planlama yazınında yer bulmakta idi. Bu dönemde planlama kuramları planlamanın amaçları, aşamaları ve karar verme süreçleri üzerinde dururken, merkezi ve yerel yönetimlerin sorumlulukları ve bu sorumlulukların paylaşımı ve kademelenmiş bir karar verme süreci üzerine yoğunlaşmakta ve planlamanın kalkınma politikalarının bir aracı olduğu ve sosyal refah politikalarına hizmet ederek karar vericileri yönlendirdiği vurgulanmakta idi. Bu çerçevede öne çıkan söylem toplumsal çıkarların savunulması ve kamu yararına kararların alınmasıdır. Plancı tüm kesimlerin beklentilerini dikkate alarak en uygun çözümleri üretmekle sorumludur. Bugün de planlama eğitiminin bir parçası olan ve planlama pratiğini de önemli ölçüde belirleyen bütüncül rasyonel planlama anlayışının hem farklı görüşlere yer vermek hem de belirsizliklerle başatme konusunda donanımlı olduğunu söylemek mümkün değildir.

1980'li yıllarda yaşanan Keynesgil sosyal refah düzeninden neoliberal piyasa ekonomisine geçiş planlamanın değişimini zorlamıştır. Rekabetçilik, küresel dünyaya eklemlenme ve bu amaçla kentlerin markalaştırılması, küresel ağlar içinde görelî üstün bir konum elde etme gibi tartışmalar 1980'li yıllardaki yazına damgasını vurmuştur. Bu dönemde egemen olmaya başlayan neo-liberal gündem planlama uygulamalarında post-modernleşme eğilimini ortaya çıkarmıştır (Allmendinger, 2001). Önceki dönemde öne çıkan kademelenmiş ve farklı plan kademelerinin birbirleri ile tutarlılığı ve karar vericiler arasında kademeli olarak paylaşılan sorumluluklar yaklaşımı terk edilirken, bu durum planlama paradigmlarına da yansmıştır. Piyasa güçlerinin yarattığı aksaklıkları gidermek, büyüme ve ekonomik kalkınmayı devletin farklı bölgeleri ve sosyal kesimleri arasında yeniden dağılımını sağlamak ve herkese kabul edilebilir bir yaşam kalitesi sunmak üzerine kurulan planlama paradigmları aşınırken, yeni koşullara uygun bir planlama yaklaşımı da geliştirilememiştir.

Bir önceki dönemde planlamanın referans noktasını oluşturan dağıtım, eşit fırsat, adalet, kamu yararı gibi kavramlar yeni düzende çekiciliğini kaybederken, neoliberal yaklaşım gayrimenkul odaklı bir bakış ve planlamayı ön plana çıkarmış (Tasan-Kok ve Baeten, 2011) ve girişimci kent yönetimini egemen konuma getirmiştir (Harvey, 1989). Planlama giderek piyasa ve proje odaklı hale gelirken ve özellikle büyük ölçekli kentsel gelişim ve altyapı projelerinin ağırlık kazandığı görülmüştür (Allmendinger, 2011; Healey vd., 1997; Tasan-Kok ve Baeten, 2011). Bu dönemde devletin planlamadaki rolü azalırken, daha önceki planlama işlevlerinin büyük ölçüde özel sektöre ve yarı kamu niteliğindeki kurumlara devredildiği ve tüm bu gelişmelerin planlamaya şüpheli bir şekilde yaklaşılmasına neden olduğu söylenebilir. Brindley vd. (1996) bu dönemde İngilterede gerçekleşen planlama çalışmalarının farklı yaklaşım biçimlerinin kullanılarak piyasa mekanizması içinde ortaya çıkan sorunları çözmeye çalışırken, aynı zamanda piyasanın etkinleştirilmesini amaçladığını belirtmektedir. Aynı çalışma, İngiltere örneğinde planlamanın gayrimenkul piyasasındaki oyuncuların isteklerini ve amaçlarının meşrulaştırmaya çalıştığının altını çizmektedir.

1980'ler planlama kuram ve pratiği açısından bir karmaşa dönemidir. Ortada bir bilinmezlik ve belirsizlik vardır ve planlama bununla nasıl baş edeceğini bilememektedir. Öte dönem piyasa aktörlerinin güçlendiği ve mevcut planlama sistemini kullanarak, çoğu kez de dışlayarak kendi çıkarları doğrultusunda mekansal gelişmeyi yönlendirdiği görülmektedir. Ancak bu dönemde, 1980'lerin bunalım koşullarında farklı kesimlerin tepkilerinin ekonomide yaşananlara yönelik olması nedeniyle mekansal kararlara olan tepkiler sınırlı kalmıştır.

1990'ların başında planlama konusunda çalışan bilim insanları Habermas'ın iletişimsel rasyonalite kavramına ilgili duymaya başlamışlardır. Bu ilgi planlama disiplininde "iletişimsel dönemeç" diye tanımlanan bir dönüşüme yol açmıştır (Healey, 1992) ve iletişimsel planlama yeni bir planlama paradigması olarak geliştirilmiştir (Innes, 1995). İletişimsel rasyonalite dilin önemini belirtirken, iletişimsel planlamayı savunanlar doğru ifade edilmeyen, çarpıtılmış iletişimin önemli bir sorun alanı olduğunu ve iletişimin düzgün bir şekilde gerçekleşmesi durumunda oydaşmanın mümkün olabileceğini söylemektedir. Bütüncül planlamayı tepeden inme teknik bir karar verme mekanizması olarak tanımlayan bu yeni yaklaşım, iletişimsel planlamanın herkesin başkasınının istek ve iddialarını sorguladığı bir demokratik süreç olarak tanımlamaktadır. Böylelikle iletişimsel planlama gündelik iletişimi de demokratikleştirmektedir. Bu görüşler planlama yazınında büyük ilgi çekmiş (Forester, 1989; Healey, 1992 ve 1997) ve planlama etkileşimli bir süreç sırasında sorunların ve stratejilerin tartışıldığı ve çekişme ve sürtüşmelerin çözümlendiği bir platform olarak tanımlanmıştır.

İletişimsel planlamanın bu denli ilgi çekmesinin ardında ne var? Allmendinger'e göre (2001) bazı koşullar iletişimsel planlamanın popüler olmasını sağladı; 1980'lerin bireysel davranışlarından 1990'larda daha kapsayıcı davranış biçimlerine geçiş; tabandan- tavana doğru giden süreçlerin önem kazanması; sağlam bir planlama kuramı bulunmadığı için bu konudaki eksikliği giderme kaygısı. Daha da önemlisi devletin koyduğu düzenlemelerin yok olduğu bir ortamda plancılara bir kuramsal meşruiyet kazandırması iletişimsel planlama tartışmalarının yaygın hale gelmesini sağlamıştır. Bu planlama paradigmasına demokratik süreçler açısından bakıldığında kişi ve kurumların planlama sürecine katılımı açısından önemli bir aşamayı tanımladığı, ancak uzlaşma ve oydaşmayı esas aldığından fikirlerin çatışmasına fazlaca yer vermediği görülmektedir. Nitekim bu oydaşma baskısı daha sonra da tartışılacağı gibi yazında epey eleştiri konusu olmuştur.

Öte yandan, 1990'lar neoliberal ideolojide ve uygulamasında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur (Brenner vd, 2012). Bu değişim devletin tümüyle geriye çekildiği neo-liberalleşmenin ilk döneminden farklı olarak, devletin piyasa içinde yer aldığı, kamu yatırımların piyasa mantığı çerçevesinde gerçekleştirildiği ve kamu projelerinin özel sektörle yarışma içine girmeye başladığı bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. Pek çok ülkede bu yumuşak neo-liberalizm, ilgi çekici bir şekilde merkez-sol hükümetlerin güdümünde gerçekleşmiştir (Allmendinger, 2011; Haughton vd, 2010).

Bu dönemde planlama devletin daha aktif bir rol üstelenerek piyasa mantığını desteklediği ve mekansal politikaların belirlenmesinde ekonomik büyüme ve rekabetçiliğe öncelik verdiği koşullardan etkilenmiştir (Albrechts, 2004; Healey, 1997 and 2007). İletişimsel ve işbirlikçi (collaborative) planlamanın geniş kapsamlı bir demokratik süreç önerisine karşılık, pek çok örnekte bu planlama çerçevesi rekabetçilik düzleminde gerçekleşen proje-odaklı yaklaşımı meşrulaştırmada kullanıldığı görülmektedir. Nitekim, 1990'lı yılların planlama yazınında stratejik mekansal planlamaya ilginin arttığı görülmektedir. Stratejik mekansal planlar kentlerin ve kent bölgelerin küresel piyasalardaki konumlanması üzerinde durmakta (Albrechts vd, 2003; Healey vd, 1997) ve kentleri neo-liberal ekonominin odak noktaları olarak tanımlarken, planlamayı piyasa aktörleri, devlet ve sivil toplum kuruluşlarının biraraya geldiği platformlar olarak değerlendirmektedir. Özellikle post-yapısalcı yazarlar, bu durumu eleştirirken, bu gelişmeyi olumluyanlar da bulunmaktadır (Albrechts, 2004; Salet ve Faludi, 2000). Olumlu görüşü olanlar 1980'lerdeki proje-odaklı yaklaşımla ortaya çıkan planlama yönelik güven düşüklüğünün planlamayı bu şekilde dönüştürerek üstesinden gelinebileceğini düşünmektedirler (Albrechts, 2004).

Bu dönemin planlama kuram ve uygulamalarına bakıldığında, geleceği öngörmek kaygısının giderek azaldığını, ana amacın bir çözüm üzerinde oymak olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin geleceği öngörmeye yarattığı belirsizlikler, tekrarlanan ekonomik ve finansal dalgaların yarattığı ortam içinde mevcut yapı gözetilerek sorunların çözümünün aranması ana yaklaşım olmuştur. Ancak, bu çözümlerin değişen koşullarda işe yarayıp yaramayacağı da sorgulanmamıştır.

2000'li yıllarda yine neo-liberal ekonomik rejimin kentsel alanlarla olan ilgisi bağlamında önemli değişimler yaşanmıştır; ekonomik büyümeyi finanse edebilmek için kentsel arsanın metalaştırılması (Peck vd., 2009), kentsel yönetimde giderek girişimci yaklaşımın benimsenmesi (MacLeod, 2002) ve küresel piyasa ekonomisinin gereklerine uygun olarak kentsel arsa ve konut piyasasının şekillendirilmesi (Brenner vd., 2012; Hilgers, 2012) yeni düzeninin en önemli göstergelerini oluşturmaktadır.

2000'li yıllardan başlayarak, pek çok ülkede girişimci devlet kentsel gelişimden elde edilen artı değerlere el koymak ve bunu iktidarda kalmak için kullanmak gibi bir strateji benimsedi. Girişimci devlet politikaları güçlü siyasi aktörlerin kentsel mekanı büyük mimari projeleri kullanarak ve mega altyapı projeleri geliştirerek yeniden düzenlemesi ile daha görünür hale geldi. Buna karşı gücü olmayan kesimlerin kentin imajını şekillendiren bu projelerden dışlandığı da görüldü (MacLeod, 2002). Bu durum güç savaşlarının yaşandığı ve bazı grupların güçsüzleştirildiği "otoriter girişimci devlet" yönetim biçiminin, özellikle büyük toplumsal ayrışmaların ve toplumlarda yaygınlaşmasına yol açtı (Eraydin ve Tasan-Kok, 2013; Mady ve Chettiparamb, 2017). Purcell göre (2009: p.141) "bu dönemde ortaya çıkan yönetim biçimlerinde, her ne kadar siyasetçiler neo-liberal politikaların meşruiyetlerini kurmak için demokrasi söylemi kullansalar da, kısa sürede otoriterleşme eğilimi başladı".

2000'li yılların karakteristik özelliklerinden biri çöken demokrasiler ve otoriterleşen devlet olup, pek çok çalışma neoliberalizmin önemli bir demokrasi açığı yarattığının

altını çizmektedir (Eraydin ve Tasan-Kok, 2014). Innes ve Booher (2010: 29) “mevcut uygulamaların ve kurumların karar vericilerin toplumun sorunlarına uzak kalmalarının ve toplumunda demokratik katılım süreçlerine ilgisizliğinin” bu dönemin özelliği olduğunu belirtmektedir. Öte yandan 1990’lı yıllarda öne çıkan sivil toplum kuruluşlarına ve yarı kamusal kurumlara yönelik beklentilerin toplumun farklı kesimlerinin katılım süreçlerini içselleştirememesi nedeniyle yerine gelmediği görülmektedir. Özellikle muhafazakar politikacıların ekonomik krizleri ve ekonomideki dalgalanmaları kullanarak kendi pozisyonlarını güçlendirmeye çalıştıkları görülmektedir (Peck vd., 2013). Karar verme süreçleri çeşitli siyasi çıkarlarla gölgelendiğinde ve kent mekanı semboller yaratılarak şekillendiğinde, planlamaya da fazlaca bir yer kalmamaktadır. Bu durumda planlamanın işlevi piyasanın veya bir piyasa aktörü mantığı ile hareket eden hükümetlerin ve kamu kurumlarının kararlarına meşruiyet kazandırma ile sınırlı kalmaktadır.

Yerel demokrasiler önemli sorunlarla karşı karşıya kalırken, pek çok ülkede yönetimde egemen gruplarının desteklediği girişimci gruplarının ortaya çıktığı (Dikeç, 2013; Eraydin ve Taşan-Kok, 2014), kimi zaman bu grupların muhafazakar ve milliyetçi bir söylem kullandığı görülmektedir. İdeolojik içerikli söylemlerin toplumdaki ayrışmayı hızlandırdığı ve bu gruplar arasında oydaşma şansının ortadan kalktığı görülmektedir. Örneğin Fransa’da “Cumhuriyet düzeninin iyileştirilmesi” söylemi kullanılarak, devletin azınlıkların yaşadıkları banliyölere güvenlik gerekçesi ile müdahale ettiği görülmektedir (Dikeç, 2009). Gerçekte güvenlik sorunu teşkil etmeyen pek çok mesele güvenlik meselesine dönüştürülmekte, demokratik siyasetin bilindik işleyişinin dışında bırakılmakta ve bir konunun güvenlik gündemi içinde tartışılması, sorunun çözümüne yönelik acil ve olağanüstü yöntemlerin benimsenmesini meşrulaştırmaktadır. Buzan vd.’nin (1998) de ifade ettiği gibi, “bir durumun, aciliyet taşıyan, varoluşsal tehdit olarak tanımlanması, olağan durumlarda geçerli olan yasa ve düzenlemelerden kopuşu meşrulaştırmaktadır”.

Pek çok ülke ve kentte deneyimlenen bu otoriter uygulamaların planlama alanına da yansımalarının kaçınılmazdı (Eraydin ve Taşan-Kok, 2014). Nitekim, 1980 ve 1990’larda halkın onayına sunulan bazı projelerin ve uygulamaların farklı güvenlik gerekçeleri kullanılarak tartışılmadan uygulamaya konulmasına ve daha da ötesi bu projelere karşı çıkışların devlete karşı işlenen suç gibi tanımlanmasına yol açtığı görülmektedir. Bu durum planlamayı değişik isteklerin ve görüşlerin yansıtılacağı bir süreç olmaktan uzaklaştırmakta ve gelecek öngörülerinin ancak egemen grupların görüş, istem ve ideolojik seçimleri ile şekillendirilmeye çalışılmasına yol açmaktadır. Bu planlamanın bugüne kadar yaşadığı en önemli krizlerden birine işaret etmektedir.

3. Türkiye Planlama Deneyimi: Çatışmacı Planlamadan, Zorunlu Uzlaşmacılığa ve Suskunluğa

Türkiye’nin planlama deneyimini yine planlama sürecinde karar verme biçimleri ve belirsizliklere karşı duyarlılıklar açısından değerlendirildiğinde, önceki bölümlerde özetlenen süreçle örtüşen nitelikleri yanısıra farklılaşan özellikleri de olduğu görülmektedir.

1960 öncesi dönemde planlamanın kente yönelik bir tasarım süreci içerisinde oluşan “bütünlüğü olan bir nesne” olarak algılandığı ve farklı görüşlerin ve isteklerin ifade edildiği bir karar süreci olma özelliği, diğer bir deyişle siyasal boyutu sınırlı kalmaktaydı. Öte yandan karar vericilerin müdahalesi, müellifin seçimi ve siyasal programın tasarımcıya verilmesi ile sınırlıydı. Plan sonrası müdahale de planlanan alanın bütünlüğünü bozabileceğinden başvurulmayan bir yöntemdi.

1960-1980 sonrasında ise, modern bir kentin tasarım ağırlıklı bir planlama sürecinde yönetilmesinin mümkün olamayacağı anlaşıldı. Büyümeyi kestirmek bilimsel bir iş olarak tanımlandı ve plan disiplinlerarası bilimsel bir ürün haline geldi. Araçsal rasyonellik olarak üzerine kurulan planlama yaklaşımı kent bütüne yönelik optimal çözümleri sunmak amacı taşıyordu. Bu dönemde toplum adına müdahalenin iki farklı biçimi vardı: Bunlardan birincisi, kamu yararı kavramı üzerinden gerçekleştirilen müdahalelere dayanıyordu. Planlama teknik akıl bağlamında tanımlıyordu. Bilimle olan doğrudan ilişki, planlamanın siyaset ile olan ilişkisini sınırlı tuttu ve müdahale planlama ekibinin seçimi ve siyasal programa bağlı kimi kararların bu ekibe aktarılması ile kısıtlanmış oldu. Karar vericilerin görevi plancılara verdikten sonraki müdahale gücü sınırlıydı, çünkü siyaset uzmanlık gerektiren bir alanla karşı karşıya kalıyordu. Ancak, bu dönemde bazı kesimlere ayrıcalık tanımaya yönelik üst kararların da alındığını söylemek gerekir.

Bu dönem pek çok ülkede olduğu gibi Türkiyede de Keynesgil politikaların uygulandığı bir dönem olup, modernleşme, kamu hizmetlerinin verimli bir şekilde ve eşitlikçi bir bakış ile sunumu ana ilkeler olarak benimsenmişti. Ancak, Türkiyede benzer gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda yaşandığı gibi ülke ekonomisi sosyal refah devletinin gereklerini yerine getirecek bir gelişmişlik düzeyinde sahip değildi. Bu durum gelişmiş ülkelerden farklı olarak kentlerde ikili bir yapıya, ikili bir plan yaklaşımına ve *imarlı ve imarsız* alan tanımlarına, *gecekondu* olgusuna ve kentsel alanların yönetiminde de ikili bir yaklaşıma yol açtı. Bir yandan araçsal rasyonelite bağlamı ve uzun erimli kestirime dayalı olan arazi kullanım planlaması, diğeri ise zaman zaman gündeme gelen gecekondu afları ve düşük nitelikli altyapı sunumuyla yönetilmeye çalışılan kent parçaları.

1960 ve 1970’lerde büyük kentlerin önemli bir bölümünü oluşturan gecekondu alanlarının Türkiye’nin planlama sürecinde ve kent mekanına yönelik politika ve yaklaşımlardaki etkisi önemli olmuştur ve bugüne kadar bu sürmektedir. Gerçekte gecekondu deneyimi bir çatışmanın ve karşı çıkışın planlama sistemini nasıl etkilediğini anlamak açısından son derece yararlı olup, bu deneyim çatışmacılığa varan bir mücadelenin önemini göstermektedir.

Türkiye’deki planlama deneyimi gecekondu olgusuna önce ikili bir yapı içinde mevcut planlama sisteminin dışına kaydırma, daha sonra bunları ek bazı yasalar ve mevcut planlama sisteminde içerilmeden eklenmemesi yoluna gitmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan çeşitli formel ve informal gruplar ve bunların güç ilişkilerini değiştirmek için farklı yollar aramaları ve pazarlık süreçleri içinde yer almaları planlamanın olumlu anlamda siyasallaştığını göstermektedir (Erder, 1996 and 1997). Gecekondu örgütlenmelerinin devletle olan ilişkileri kimi zaman patron-müşteri ilişkileri biçiminde, kimi zaman bu kesimlerin aktif bir rol üstlenerek belediye meclislerinde

yer almaları ile (Erder, 1997), kimi zaman ise protestoların da gerçekleştiği hem uzlaşmacı ve çatışmacı tavrı birlikte sürdürdükleri gözükmektedir.

Düşük gelir gruplarının kentin olanaklarından sınırlı şekilde faydalanması ve buna dayalı olarak ortaya koyduğu davranış biçimi özellikle 1970'lerin sonunda daha çatışmacı bir hal almış, ideolojik farklılıklarla daha açık biçimde ortaya çıkan ayrımlaşma kent içinde kurtarılmış bölgeler oluşturmaya kadar uzanmıştır. Planlamanın sağladığı olanaklardan bu kesimlere fazlaca bir aktarım olmaması ve gecekonduda yaşayanların ucuz işgücü depoları olarak işlev görmesi imarlı alanlarda yaşayanların gecekonduda ve gecekonduluya sempati ile bakmasına da neden olması altı çizilmesi gerekli bir noktadır.

1980'ler pragmatizm ve imarsız alanlarda yaşayan düşük gelir grupları ile uzlaşma yılları olarak tanımlanabilir. 1980'li yıllarda ekonomik rejimde büyük bir değişim yaşanırken, sosyal refah devletinin kalkınmacı politikalarından piyasa güçlerinin ağırlıklı olduğu neo-liberal bir ekonomik düzene geçiş sürecinde düşük gelirli grupların desteğinin sağlanması için kentsel politikalarından ve planlama yasalarında önemli bir değişim yaşanmıştır. Özellikle imarsız alanların planlanarak yapılaşma haklarının sağlanması, yeni ekonomik düzene eklenemeyen gruplar için bir sus payı haline gelmiştir. Ancak, bu dönemin özelliği hala bütüncül ve kademelenmiş planlamayı öngören yasaların geçerli olduğu ve yapılan düzenlemelerin mevcut planlama sisteminin dışında kalanlara özel olarak düzenlendiği izlenmektedir.

Bu durum 1980'lerin ortalarında değişmiştir. Bu dönemdeki en önemli kırılma noktalarından biri 1956 yılında yasalaşan ve bütüncül planlama anlayışını kademelenmiş bir yapıda öngören bir planlama yasasının yerine 3194 sayılı yasanın 1985 yılında kabul edilmesidir. Bu yasa kent planlarının belediyeler tarafından onaylanmasını ilkesini getirmesine karşılık, planlama anlayışında fazlaca bir değişim sunmamıştır. Öte yandan, özelleştirme ve çeşitli kamu kuruluşların farklı yetkiler tanınması mevcut planlama sisteminin parçalı bir yapıya dönüşmesinin ilk aşaması olmuştur.

1990'lı yıllarda Türkiye'de katılım konusu tartışılmaya başlamıştır. Katılım anlayışının ülkemizde yerel yönetimce kabul görebilerek yaygınlaşmasını sağlayan bir gelişim 1996'da İstanbul'da düzenlenen Habitat II toplantısı sonucunda kabul edilen Ulusal Eylem Planı'dır (UNCHS, 1996). Ulusal Eylem Planına dayalı olarak, sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişimine klavuz olma niteliği taşıyan Yerel Gündem 21 eylem programı hazırlanmıştır. Bu kapsamda, "insan odaklı" ve sürdürülebilir gelişimi içeren bir dizi taahhütte bulunulmuştur. Plan, kentsel konularla ilgili karar verme süreçlerinde yerel yönetimlerin yerel hak sahiplerine danışmalarını ve yerel stratejilerin bu görüşler dikkate alınarak geliştirilmesini öngörmekte idi. Bunun yanında, 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu yerel yönetimlerin mekansal ve kurumsal stratejik planlarını yerel ilgi grup temsilcilerinin katılımıyla hazırlanmasını şart koşmuştur. Bu yasal değişikliklerdeki katılım olgusunun en önemli somut yaptırımı, Belediye Kanunu'nun 76'ncı Maddesi gereğince kent vizyonunun ve stratejilerinin geliştirilme sürecinde

YG 21 çerçevesinde oluşan Kent Konsey'leri ile işbirliği yapılmasını öngörmesidir (Ataöv, 2013).

Bu dönemde mevcut yasal sistemin değişmemesine karşılık katılımın bazı planlama ile ilgili kurumların yasalarında yer alan maddelerle yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak katılımlı planlama süreçlerine yönelik örnekler karar verme mekanizmasının katılıma izin veren bir yapı içerisinde yönetildiğini göstermekte ve katılımın büyük ölçüde ekonomik ve siyasal açılardan güçlü bir çıkar grubu tarafından sahiplenildiği izlenmektedir (Ataöv, 2013). Yine katılımcı örneklerde katılımın düşük olması, ana aktörlerin katılım sürecinde yer almamaları, sivil toplum ile belediyelerin karşı karşıya kalmaları ve katılım deneyiminin kısıtlı olmasından dolayı karar verme süreçlerinin işlemediği söz konusudur.

2000'li yıllar kentsel alanları planlamasında parçalanmanın giderek arttığı ve giderek daha fazla kurumun kendi sınırlanmış alanlarında planlama yetkilerine sahip olduğu bir dönemdir. Bu kentsel alan üzerinde çok sayıda kurumun ortaya çıkışı, tepkilerin nereye karşı olması gerektiğini belirsizleştirmekte ve planlama konusu ile ilgili olan kişiler bile hangi kurumla nasıl iletişim kurabileceğini veya tepkisini belirtebileceğini bilememektedir.

Bu dönemde yerel yönetimlerin gelirlerini artırıcı yasalarla birlikte yerel yönetimlerin görev tanımları genişlediği, ancak merkezi idarenin kaynak dağılımını kendi elinde tuttuğu görülmektedir. İmar yasasında yapılan değişiklikler ise devletin kentsel alanlara müdahalesini artırıcı yönde gelişti. Özellikle Toplu Konut Kurumu başta olmak üzere farklı kurumlar kent içindeki planlama yetkilerini artırdılar ve farklı kent parçalarında plan yapma yetkisi kazandılar. Ancak bu plan ve projelere eleştirilerin ve farklı tepkilerin ortaya çıktığı da görüldü. Ancak bu karşı çıkışlara devletin tepkisinin çok sert olduğu ve kent planlarına veya kente müdahalelere karşı çıkış değil, düzeni karşı çıkış olarak tanımlandığı görüldü. Bu durum planlamanın farklı kesimlerin görüş ve isteklerinin yansıtıldığı bir süreç şeklinde tanımlanan katılım süreçlerine gerçek anlamda fazla bir alan bırakılmadığını da gösterdi. Nitekim 2013 yılında yaşanan Taksim Gezi Parkı'na yönelik düzenlemelere karşı çıkış İstanbul 6. İdare Mahkemesi ve 2 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararı olduğu halde bir güvenlik sorunu ve bir darbe girişimi olarak nitelendirilmiştir. Bu açıdan Gezi, Türkiye'nin mevcut güvenlik devletinin yeni pratik ve söylemlerle yeni bir biçimde kurulduğu bir dönemin başlangıç anı olarak nitelenebilir. Nitekim, Kaygusuz (2016) Gezi'yi siyasal iktidarın, iktidarını pekiştirmesinin bir yolu olarak geniş kitleleri dahil ettiği, rızalarını aldığı ve bu amaçla güvenlikçi dilden uzak durduğu 2013 öncesinden farklı olarak, güvenlik dilinin harekete geçirilişinin başlangıç anı olarak tanımlamakta; Kurgan (2018) ise Gezi protestolarının güvenikleştirme söylem ve pratiklerinin ilk örneğini oluşturduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde çeşitli Kentsel Dönüşüm süreçlerinde yaşanan karşı çıkışların da farklı bağlamda değerlendirildiği ve güvenikleştirme söylem ve pratikleriyle bastırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bugün Türkiye'deki planlamanın durumu edilgen, parçalanmış ve karşı çıkışların bastırıldığı bir özellik göstermektedir.

4. Günümüz Planlamasına Yönelik Eleştiriler ve Tartışmalar: Dünya ve Türkiye

Günümüz planlama kuram ve pratiği ile ilgili mevcut yazında yer alan eleştiriler Türkiye'deki planlama yaklaşımı ve uygulamaları ile ne ölçüde örtüşüyor? Hangi noktalarda sorunlar farklılaşıyor? Bu bölümde mevcut yazındaki tartışmalar bağlamında Türkiye günümüz planlama deneyimine göz atmak amaçlanıyor.

Öncelikle uluslararası yazına göz attığımızda belirli başlıkları sıralamak mümkün. Mevcut yazın ilk olarak oydaşma ile ilgili post-modern eleştiriden (Lyotard, 1984) ve planlama sürecinde oydaşmanın sağlanmasına yönelik kaygılardan söz ediyor (Innes ve Booher, 2010; Purcell, 2009; Allmendinger ve Houghton, 2012). Çeşitli yazarlar oydaşma süreci ile alınan kararların çatışmacı süreçlerden daha adil ve kapsayıcı olduğunun bir garantisi olmadığını belirtiyorlar (Baeten, 2012, Purcell, 2007 ve 2009). Purcell (2009) işbirlikçi/müzakereci planlama sürecinde tüm katılımcıların kendi çıkarlarına hizmet edecek sonuçların ortaya çıkmasını istedikleri için ve bu sürecin mevcut güç ilişkilerini daha eşitlikçi bir yapıya dönüştürmediğini, aslında tam tersine güçlendirdiğini öne sürmektedir. Purcell daha da ileri giderek, iletişimsel planlamanın istemeden de olsa mevcut durumu meşrulaştırdığının altını çizmekte, Flyvbjerg ise (1998: p.209) “siyaset dışı ara buluculuk ve oydaşma inşa etme süreçleri” konusunda kaygılarını belirtmektedir. Pek çok araştırmacıya göre, mevcut politikalar farklı kesimleri “*tepkisizleştirmekte*”, kazan-kazan stratejileri ve oydaşmanın zorlanması çatışmaları baskılamakta ve planlama sürecini siyaset dışı bir alana itmektedir. Swyngedouw'a göre (2009: p.609) “bugün gerçek siyasi alanın yok olduğu ve anlaşmazlıkların yok varsayıldığı bir dönemde” yaşamaktayız.

İkinci önemli eleştiri konusu mevcut politikaların radikal ve dönüştürücü girişimleri baskılayıcı niteliği olup (Harris, 2002: p.155) ve tüm grupları kapsayarak sosyal gruplar arasındaki hareketliliği sağlamak yerine bu yaklaşımın “*çatışmayı çözmek, dışlanmayı azaltmak ve güç ilişkilerini nötralize etmeyi amaçladığını*”, bu nedenle de bazı sosyal grupların diğerlerine göre üstünlük kazandığını belirtmektedir (Young 1996 ve 1999; Fainstein, 2000; Albrechts, 2010). Bu tartışmalara koşut olarak mevcut yazın kentlerde artan ayrılaşma ve dışlanma sürecine vurgu yapmakta ve karşıt sosyal gruplar arasındaki bölünmelere işaret etmektedir (Mele, 2013; Swilling, 2014; Watson, 2009). Huxley (2000) eşitsiz güç ilişkileri kapsamında planlama ve devlet arasındaki sorunlu güç ilişkisine dikkat çekmekte ve planlama kuramında güç ve karar verme süreçlerinde eşitlik konusuna yer verilmesi gereğinin altını çizmektedir. Buna karşılık, hem Healey (1997) hem de Forester (1989) planlamanın her ne kadar değer yargılarına bağımlı olduğu ve güç ilişkileri ile şekillendiğini düşünse de, planlama süreçlerinde ortaya çıkan sosyal ilişkilerin yardımıyla yerel birimlerde güç ilişkilerinin değişebileceğini görüşünü savunmaktadır. Healey (1997) işbirliği ve ortaklığa dayalı bir yaklaşımın siyaset kültüründe ve kurumsal yapıda bir değişim yaratmasının zor olmasına karşın iletişimsel usallık ve işbirlikçi bir yaklaşımla kurumların yeniden tasarlanabileceğini, böylelikle mevcut güç ilişkilerine seçenekler oluşturulabileceğini ifade etmektedir.

Üçüncü eleştiri konusu kullanılan iletişimsel planlamada kullanılan yöntemlerle ilgilidir. Innes ve Booher (2004:419) kullanılan yöntemlerin kurum ve kişileri karşı karşıya getirdiğini ve kendi görüşlerini öne çıkarmak için kutuplaştırıcı bir usul

kullandıklarını belirtmektedir. Planlama yazını katılımcı süreçlerin ve bu sürece katılanların görüşlerinin yansması konusuna yönelik pek çok soruna değinmekte ve uzun süren ve etkin olmayan ve değışik kesimlerin katılımının sağlanamadığı uygulamalardan söz etmektedir. Yanısıra, vatandaşlara danışma şeklinde gerçekleştirilen katılımcılığın, yerel yönetimlerin pek altyapı projesini uygulamaya aktarılmasında zorluk çıkardığını ve bu sürece hem sivil toplum kuruluşlarının hem de kişilerin yeterince katılım şansı bulamadıklarından söz etmektedir (McClymont, 2011).

Dördüncü eleştiri noktası ise planların ve uygulamaların içeriği ile ilgilidir. Mevcut (planlama) söylemler çok sayıda klişe ve moda sözcükleri içermektedir. Sosyal adalet, adil kent, çevresel sürdürülebilirlik, kamu yararı, toplumsal yükümlülük gibi pek çok sözcük tam da içeriği net olamdan kullanılmaktadır, bir kısmında ise zaman içinde anlam kaymaları yaşanmıştır. Gunder ve Hillier (2009: p. 4) bu kavramları “boş imleyen/gösterge” olarak adlandırmakta ve bu kavramların herşeyi, ama hiçbirşeyi içermediğini belirtmektedir. Davoudi ve Strange (2009) ise yapılan planların çok soyut ve belirsiz olduğunu, bu nedenle karşı çıkışlara ve siyasi tartışmalardan kaçınmayı sağlayarak, hassas konularda siyasalsızlaşmaya neden olduğunu belirtmektedir. Olesen (2012) yine aynı konuya değinerek, belirsiz mekansal gösterimler ve temsil biçimlerinin egemen kesim ve aktörlerin stratejilerinin kamufle edilmesini sağladığı üzerinde durmaktadır.

Beşinci eleştiri konusu ise oydaşmanın mevcut koşullar üzerinde bir anlaşmayı sağlayabileceği buna karşılık, geleceğe yönelik bir kapasite oluşturma ve bireysel çıkarlar üstü karar verme kapasitesinin mümkün olamayacağı, bunun için en azından teknik açıdan bazı kırmızı çizgilerin belirlenmesi ve iletişimsel bir karar sürecinin bazı alt kararlar oluştuktan sonra gündeme gelmesi gerektiği belirtilmektedir (Eraydın, 2013).

Yukarıdaki tartışmalar ışığında Türkiye'nin mevcut planlama yaklaşımı irdelendiğinde bir kaç nokta ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki katılımcı planlamanın tekil örneklerden oluşmasının ve katılımcı uygulamaların sadece görüşlerin ifade edildiği toplantılarla sınırlı kalmasından dolayı bir oydaşma arayışından söz edilememektedir. Buna karşın Türkiye’de giderek öne çıkan bir tepkisizleşmeden söz etmek mümkündür. Tepkisizleşmenin iki nedeni öne sürülebilir. Bunun ilki özellikle merkezi hükümetin bazı kesimlerin tepkilerini azaltmak amacıyla farklı projelerle bazı kentsel rantlar sağlaması, diğeri ise tepkileri yasal düzenlemeler ve güvenlikçi politikalarla baskılamasıdır. Burada Swyngedouw’un (2009) siyasi alanın yok olduğu savı Türkiye için geçerlidir.

Güç ilişkilerinin mevcut planlama sistemini şekillendirdiği savı için Türkiye iyi bir örnek oluşturmaktadır. Planlama süreçlerinin sosyal ilişkiler bağlamında yeniden şekilleneceği savını destekleyecek uygulamalar ise oldukça kısıtlıdır. Bu çerçevede bazı iyi uygulamalar olsa bile planlama bütününe yansmaları bulunmamaktadır. Türkiye örneğinde daha önce de belirtildiği gibi pek çok katılım uygulamasının sadece şekilsel olduğu ve gerçek bir tartışma ve oydaşma amacı olmadığını söylemek mümkün değildir. Yine yazında belirtildiği gibi sivil toplum kuruluşlarının ve kişilerin planlama süreci katılımı çok sınırlıdır, çoğu kez de yoktur.

Mevcut yazında altı çizilen içi boş söylemler konusunun Türkiye planlamasında giderek daha da öne çıktığı görülmektedir. Uluslararası kuruluşlar ve akademik yazından edinilen kavramlar çok yaygın olata ve içerikleri ile fazlaca ilişkilendirilmeden kullanılmaktadır. Bazı kavramlar fetiş haline getirilmekte, bazılarında ise çok farklı plan ve projeleri pazarlamak amaçlanmaktadır.

Türkiye planlama gündeminde ne yazık ki kentleri ve bölgeleri geleceğe hazırlama ve belirsizliklerle başetme kapasitesi geliştirme gibi bir kaygı bulunmamaktadır. Sözcük olarak çok fazla kullanılmasına karşılık sürdürülebilirlik, ekolojik duyarlılık gibi bakış açılarının yerleşmediği planlama yaklaşımında dayanıklılık ve uyum kapasitesi geliştirme konusu, giderek yaşanan doğal afetler, salgınlar ve küresel ekonomik krizlere karşın gözardı edilmektedir.

Yukarıda sıralanan mevcut planlama kuram ve kurumlaşmasına yönelik kaygılar yanısıra planların uygulama ve sonuçlarına ilişkin olarak önemli çekinceler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye için de önemlidir. Planlama uygulamaları ile ilgili olarak kentin olanaklarında yararlanmada artan eşitsizlikler, demokratik süreçlerindeki aksaklık ve eksiklikler, dezavantajlı grupların güç sahibi olanların lehine karar verme mekanizmalarından dışlanmaları nedeniyle artan bir hayal kırıklığı yaşanmaktadır. Karar vericilerin planlama projelerini sunarken izledikleri sahici olmayan ve kamuoyunun ilgisini çekmek için kullandıkları sözcükler ve kamuoyunun tepkisini çekmemek için katılımcılık adına yapılan uygulamalar planlama ile ilgili hoşnutsuzluğu artırmaktadır. Bu nedenle pek çok ülkede kentlerde olup bitenin onaylanmadığını gösteren planlama kararlarına karşı bir muhalefet ve karşı çıkış yaşanmakta ve neo-liberal kentsel politikalar, büyük ölçekli sembol oluşturmaya yönelik projeler ve kenti belirli ideolojilerin simgelerini kullanarak biçimlendirmeye çalışan hükümetler giderek daha fazla kesim tarafından eleştirilmektedir. Ancak, sorun bu hoşnutsuzlukların dışavurumuna hükümetlerin ne ölçüde toleranslı yaklaşabildiğidir. Otoriterleşen bir yönetim yapısında bu koşulların uygun olmadığı açıktır.

Yukarıdaki kısa özetten izlenebileceği gibi giderek bir piyasa aktörü gibi davranan devlet ve piyasanın oyun kurucuları olan aktörler kenti biçimlendirirken, kentin geleceği ile ilgili alınan kararların pek çoğunun planlamanın dışında gerçekleştirildiği, planlamanın işlevinin bu parçacıl ve kent bütününe dikkate almayan kararlarını meşrulaştırmakla sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, son yıllarda demokratik yaşam, siyasal grupların niteliklerini irdeleyen çalışmalar ortaya atılmakta (Healey, 2016) ve planlamanın siyasetle olan ilişkisi giderek ön plana çıkmaktadır. Planlama gündemindeki bu değişim mevcut planlama uygulamalarının mevcut siyasi bir pazarlık sürecine dayalı olması (Klosterman, 1985) ve demokratik sosyal değişimin ancak aktif bir karşı çıkışla olabileceğine inancın yerleşmesidir (Ganesh ve Zoller, 2012).

5. Son Verirken: Planlamanın Yeniden Kurgulanması

Yukarıda çok kısaca sunulan eleştiriler planlamanın farklı kesimlerin taleplerini belirtebileceği, fikir farklılıklarının yansıtılabileceği bir alan olmaktan uzaklaşırken, geleceğe yönelik bir perspektif geliştirmediğini de vurguluyor. Planlamanın yaşadığı

kriz nasıl çözülebilir? Geline bu noktadan çıkış nasıl sağlanabilir? Hem dünyada hem de Türkiye’de planlamanın geldiği durumdan çıkış yolu nedir? Planlamanın yeniden yapılanması nasıl gerçekleşebilir? Bu son bölümde planlamanın yeniden kurgulanmasında özellikle Türkiye örneğinde gözetilmesi gerekli dört ana unsur tartışılmaktadır.

Karşı çıkma özgürlüğünün planlama sürecinin bir parçası olması

Neden karşı çıkma özgürlüğü önemli? Planlamada oydaşmanın zorluğu ve sakıncalarının altı çizildiğinde karşımıza seçenek olarak karşıt görüşlerin çatışmasını sağlayacak bir demokrasi platformunun gerçekleştirilmesi gereği ortaya çıkıyor. Son yıllarda siyaset sonrası kuram (post-political) ve bu çerçevede sunulan agonizm kavramı oydaşma odaklı iletişimsel planlamadan belediklerini bulamayanlar için çekici olan bir çerçeve oluşturuyor. Hillier’e göre (2003:42), mücadeleci davranış oydaşmacılığın kapanlarından kurtulma anlamına geliyor. Böylelikle mücadele ve karşı kesimin fikrine karşı çıkış kabulleniliyor ve fikirler arası oydaşma ana amaçlardan biri olmuyor. Bu bağlamda agonistik (kavgacı, hırçın) yüzleşme kavramı ön plana çıkmaktadır. Mouffe’a göre (2000: p.101) agonistik yüzleşmede, karşıt taraflar birbirini yok edilmesi gereken bir düşman olarak değil, rakip veya hasım olarak görürler. Agonizm/ mücadele/çekişme her tarafın diğerinin farklı bir fikri olmasını meşru kabul eden bir anlaşmazlık olarak tanımlanabilir. Bu tanım bir grubun diğerinin görüşü ile aynı fikirde olmamasının doğal olduğunu ve karşı tarafın farklı bir görüşe sahip olduğunu reddetmemek anlamına geliyor (McClaymont, 2011). Mücadeleci çekişme kavramı, özellikle Mouffe (1993 ve 2005) ve Ranciere (1998 ve 2001) tarafından geliştirilen *agonistik planlama* söyleminin de temelini oluşturuyor. (Swyngedouw, 2009 ve 2010, Purcell, 2007 ve 2016; Hillier, 2002 ve 2003; Ploger, 2004).

Günümüzde teknik çözümlerin egemen olduğu bir planlama anlayışının gerçekçi olmadığı düşünüldüğünde, karar verme süreçlerinde sadece gücü elinde tutan kesimlerin değil farklı görüş ve beklentide olanların sesinin duyulduğu bir planlama beklentisi yeni planlama anlayışının temelini oluşturmalıdır. Bu sav özellikle tepkisizleştirilen ve karşı çıkma olanakları sınırlı olan kesimlerin kendi yaşam çevreleri yanısıra diğer kent ve bölgelere yönelik görüşlerini ifade edebilmelerini, isteklerini belirtmelerini sağlayacak yeni bir kurumlaşmayı zorunlu kılıyor. Günümüzde bu karşı çıkışlar ya sosyal medya ve basın yolu ile ya da mahkemelere başvuru şeklinde gerçekleşiyor ve ne yazık ki tepkiler sonucunda fazla bir değişiklik sağlanamıyor. Bu da hem plan kararlarının hem de uygulamaların belirli bir kesim ve düşüncenin egemenliğinde şekillenmesi anlamına geliyor. Karşı çıkma özgürlüğünün planlama ve karar süreçlerinin bir parçası olması Türkiye özelinde daha da önem kazanıyor.

Kentsel hareketlere ve yaratıcı protestolara yer açılması

Yukarıdaki tartışmalara bağlı olarak kentsel hareketlerin kurumlaşması ve yaratıcı protestoların planlama sürecinin bir parçası olarak algılanması gerekiyor. Kentsel hareketlerin özellikle güçsüz ve kentlerde yaşanan değişimlerden hoşnut olmayan grupların görüşlerini farklı şekillerde ifade edebilmeleri, kentsel alanın siyasallaşması

ve yeni yaklaşımları uygulaması açısından çok önemli işlevleri olduğu görüşü giderek daha fazla destek bulmaktadır (Dikeç ve Swyngedouw, 2017; Swyngedouw, 2014; Davidson ve Iveson, 2015). Yaratıcı protestolarla gündeme getirilen iletişim talepleri farklı kamu kurumları ve sivil toplumu temsil eden farklı kuruluşlar arasında yeni bağlantıların kurulmasını sağlayabilir. Son yıllarda gözlemlenen kentsel hareketler siyasete yeniden dönüşün işaretleri olarak görülebilir ve yaşanan bazı deneyimler bunların karar verme sürecinde yeni siyasi alanlar oluşturmak açısından önemini gösteriyor (Özdemir ve Eraydin, 2017). Dikeç and Swyngedouw'un (2017:3) altını çizdiği gibi, kentsel siyaseti ve kentsel siyaset kuramının yeniden üzerinde düşünülmesi ve kenti siyasi kimliklerin geliştiği, siyasi karşılaşmaların gerçekleştiği, yeni demokratikleşme deneyimlerinin yaşandığı bir alan olarak kavramlaştırma gereği bulunmaktadır. Bu çerçevede kişilerle devlet arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ve planlamanın toplumdaki derinleşen bölünmelerin üstesinden gelinmesinde olumlu bir katkı yapması gerekmektedir.

Ancak, hükümetlerin kentsel hareketlere her zaman toleranslı olduğunu söylemek mümkün değil. Özellikle Türkiye'de hükümetlerin son yıllardaki tepkisinin oldukça sert olduğu gözlemleniyor (Eraydin ve Tasan-Kok, 2014). Otoriter devletlerin yerel demokrasi taleplerini hiçe sayması durumunun çok ender olmadığını deneyimler gösteriyor. Ancak, egemen güçler tarafından karşı çıkışların çeşitli yöntemlerle bastırılması durumunda bile öğretici olabileceğini ve yeni potansiyel alanların ve mücadele biçimlerinin gündeme gelebileceği, yeni örgütlenme biçimlerin ortaya çıkabileceği de göz ardı edilmemeli (Eraydin ve Tasan-Kok, 2014). Bu açıdan planlama alanında karşı çıkışlara olanak veren düzenlemelerin direnme özgürlüğü ile desteklenmesi yeni kurumlaşmanın ana çıkış noktalarından birini oluşturuyor.

Kentlerin ve bölgelerin kendini yönetme kapasitelerini oluşturması

Yukarıda belirtilen görüşlerini ifade etme veya karşı çıkma özgürlüğünün sağlanabilmesi ancak farklı sosyal grupların kendini yönetme becerileri ile mümkündür. Dünya geneline bakıldığında özellikle dezavantajlı grupların giderek kendini yönetme kapasitelerini geliştirdikleri ve tabandan gelen örgütlenmelerle karar verme süreçlerini daha fazla etkileyebildikleri örnekleri izlemek mümkün oluyor. Bu grupların sermaye sahibi olmaları veya sermayeyi yönlendirme kapasiteleri olması gerekmiyor. Etkili bir örgütlenme ve aktif yurttaşlık yeni etkileşim kanallarının ortaya çıkmasında etkili olabiliyor. Kendini örgütleyebilen toplumların kendilerine empoze edilen farklı yaşam alanları ve biçimlere ve değerlerle başedebilme güçleri artıyor (Eraydin ve Taşan-Kok, 2013). Ostrom'un (1990) ileri sürdüğü gibi kendini yönetme kapasitesi değer yargılarının değişmesini ve mevcut değer yargılarının sorgulanmasını gerektiriyor. Bu kapasitenin aynı zamanda kendini yenileme becerisine sahip olması, geleceğe yönelik görüşlerin oluşturulması ve toplumun diğer kesimleri ile paylaşılması için gerekli. Bu kapsamda "*sosyal yenilikçilik*" kavramı üzerinde yeniden düşünmek ve demokratik bir toplumun oluşturulması için yeni yol ve yöntemlerin arayışı önem kazanıyor. Türkiye özellikle kurumlaşma ve sosyal yenilikçilik konusunda oldukça tutucu bir davranış sergiliyor. Özellikle son dönemde bazı belediye başkanlarının farklı söylem ve uygulama arayışlarına girdiği gözlemlenmekle birlikte bunların mevcut merkezi yönetim tarafından desteklendiğini

söylemek mümkün değil. Ancak, yine de kendini yönetme kapasitesi olan kentler, yöreler, bölgeler için planlama önemli bir çıkış noktası olabilir.

Planlamada adalet ve eşitlik ilkelerinin yeniden tanımlanması

Yeni bir çıkış noktası ararken etik değerlerden konu etmemek mümkün değil. Bu konudaki tartışmalar mekansal adalet ve adil kent kavramları üzerinde yoğunlaşıyor (Fainstein, 2010; Marcuse vd, 2009) ve etik, ortak değerler ve ilkeler üzerine kurulan bir sistemin güç üzerinde kurulan bir toplumda bile düşmanlıkları azaltabileceği üzerinde duruluyor. Planlamada yeni seçenekler araştırıldığında en önemli kistas adalet olarak tanımlanabilir (Campbell, 2006). Kent planlamada adalet kaynakların, olanakların ve hizmetlerin dağılımı ile ilişkili olup, Rawls'un kuramında belirttiği gibi ekonomik, doğal ve sosyal ürünlerin eşitlikçi dağılımını da içermektedir. Rawls (1971) planlamada adaleti tartışırken iki temel ilkesi vardır: eşit haklar ve açıklık. Yeni planlama yazını ise planlamada adalet kavramı yerine adalet için planlamanın daha doğru bir tanım olacağı görüşünü getirmekte ve buna ek olarak “dağıtımdan yararlanmak” yerine “yapabilirlik kapasiteninin” geliştirilmesinin daha önemli olduğunu tartışmaktadır (Basta, 2016). Çünkü bazı olanaklardan ve hizmetlerden yararlanma ancak belirli bir kapasitenin olması durumunda mümkün olabilmektedir. Watson (2009) planlamanın ahlaki felesefesinin oldukça sığ olduğunu ve artan sosyal eşitsizlikler ve piyasa odaklı bir düzenlemenin getirdiği sakıncaların üstesinden gelmeyi sağlayacak bir etik yargı oluşturmanın zor olacağından söz etmektedir. Bu tartışma Türkiye özelinde irdelendiğinde etik değerlerin fazlası ile örselendiğini ve kapitalizm kaleleri sayılabilecek ülkelerden daha fazla eşitlik ve adalet ilkelerinden uzaklaşıldığı ve piyasa güdümlü hale geldiği görülmektedir. Belki günümüz koşulları bu değerleri konuşmak için en uygun zamandır.

Yeniden kurumlaşma

Yukarıdaki tüm konu başlıkları planlamanın yeniden demokratikleştirilmesi ile ilgili düzenlemelerin önemini altını çizmektedir. Ancak, bu tartışmaların gerçek ötesi (post-thruth) söylemlerle desteklenen neo-liberal politikaların hakim olduğu günümüzde planlama nasıl yeniden kurumlaşacağı üzerine fazlaca açıklık getirmediği de görülmektedir. Bu nedenle kurumlar ve kurumlaşma üzerinde durmak gerekmektedir. Kurumları mevcut rejimlerin meta-yapıları olarak değil, ilişkisel bir çerçevede anlamak gerekmektedir. Healey (2018) sosyal kurumsalcı bir bakış çerçevesinde kurumların oluşumunun dinamik ve ilişkisel bir bakışla ele alınması ve bu kurumların eylemleri çerçevesinde değerlendirilmesi gereğinin altını çizmektedir. Bu durum, yurttaşların daha aktif olabileceği fırsatların yaratılması ile kurumların yenilenebileceğini ve planlamanın çıktılarının değişebileceğini öne sürmektedir. Bu bakış açısı karar verme süreçlerinden dışlananların kendini ifade etme ve kendilerini örgütlenme kapasitelerini güçlendirecek şekilde kurumların yapılanması gereğinin altını çizmektedir. Bu da daha önce değinilen karşı çıkma ve direme özgürlüğünün olduğu ortamda sağlanabilir.

Ülkemizde planlama son yıllarda fazlası ile hırpalanmıştır. Bu nedenle de planlamanın gerçek anlamda bir kriz yaşadığı ve değişik kesimlere geleceğe yönelik fazlaca bir vizyon sağlayamadığı görülmektedir. Mekana yönelik tartışmalar ise

uygulama güdümünde gerçekleşmektedir. Bu nedenle geleceği kurgulamak için planlamanın nasıl ve hangi kurumsal yapı içinde şekillenmesi gerektiğini yukarıdaki ilkeler doğrultusunda somutlaştırmak ve bunu biran önce yapmak gereği bulunmaktadır.

Kaynakça:

- Albrechts L., Healey, P. ve Kuzmann, K. (2003) Strategic spatial planning and regional governance in Europe. *Journal of the American Planning Association*, 69(2), 113-129.
- Albrechts, L. (2004) Strategic (spatial) planning re-examined. *Environment and Planning B*, 31(5), 743-758.
- Albrechts, L. (2010) More of the same is not enough! How could strategic spatial planning be instrumental in dealing with the challenges ahead? *Environment and Planning B: Planning and Design*, 37 (6), 1115–1127.
- Alexander, E. (2000) Rationality revisited: planning paradigms in a post-postmodernist perspective. *Journal of Planning Education and Research*, 19(3), 242-256.
- Allmendinger, P. (2001) *Planning in Postmodern Times*. London, Routledge.
- Allmendinger, P. (2011) *New Labour and Planning: From New Right to New Left*. Abingdon, Routledge.
- Allmendinger, P. ve Haughton, G. (2012) Post-political spatial planning in England: a crisis of consensus? *Transactions of the Institute of British Geographers*, 37(1), 89-103.
- Ataöv, A. (2013) Karar Verme Süreçlerinin Demokratikleşmesinde Stratejik Yaklaşımın Rolü ve Örnek Uygulamalar Süreç Tasarımı, Katılım ve Eylem, *Planlama* 2013;23(3):125-133
- Baeten, G. (2012) Neoliberal planning: Does it really exist? In *Contradictions of Neoliberal Planning*. Dordrecht, Springer, pp. 205–211.
- Basta, C. (2016) From justice in planning toward planning for justice: A capability approach. *Planning Theory*, 15(2), 190 –212.
- Brenner, N., Peck, J. ve Theodore, N. (2012) Towards deep neoliberalisation? In: Künkel, J. ve Mayer, M. (eds.), *Neoliberal Urbanism and its Contestations: Crossing Theoretical Boundaries*. New York, Palgrave Macmillan, pp. 27-45.
- Brindley, T., Rydin, Y. ve Stoker, G. (1996). *Remaking Planning: The Politics of Urban Change*. London, Routledge.
- Buzan, B., Waever, O., de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Lynne Rienner.
- Campbell, H. (2006) Just planning: the art of situated ethical judgement. *Journal of Planning Education and Research*, 26(1), 92-106.
- Campbell, S. ve Fainstein, S. (1996) Introduction: The structure and debates of planning theory. In: Campbell, S. and Fainstein, S. (eds.) *Readings in Planning Theory. 2nd edition*. Hoboken, NJ, Wiley, pp. 1–16.
- Davidson, M. ve Iveson, K. (2015) From the ‘post-political city’ to a ‘method of equality’ for critical urban geography. *Progress in Human Geography*, 39 (5), 543-559
- Davoudi, S. ve Strange, I. (2009) *Conceptions of Space and Place in Strategic Spatial Planning*. London, Routledge.

- Dikeç, M. (2009) Space, politics and (in)justice, <https://www.jssj.org/wp-content/uploads/.../JSSJI-6en1.pdf>.
- Dikeç, M. (2013) Immigrants, Banlieues, and Dangerous Things: Ideology as an Aesthetic Affair, *Antipode*, 45(1), 23–42
- Dikeç, M. ve Swyndegouw, E. (2017) Theorizing the politicizing city, *International Journal of Urban and Regional Research*, DOI:10.1111/1468-2427.12388.
- Eraydın, A. ve Taşan-Kok, T. (2014) State response to contemporary urban movements in Turkey: a critical overview of state entrepreneurialism and authoritarian interventions. *Antipode*, 46 (1), 110–129
- Eraydın, A., ve Taşan-Kok, T. (2013). Introduction: resilience thinking in urban planning. In *Resilience Thinking in Urban Planning*. Dordrecht, Springer, pp. 17–37.
- Erder, Sema (1996), İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erder, Sema (1997), Kentsel Gerilim, UM: AG Yayınları, Ankara
- Fainstein, S (2010) *The Just City*. New York, Cornell University Press
- Fainstein, S. S. (2000) New directions in planning theory. *Urban Affairs Review*, 35 (4), 451–478.
- Flyvbjerg, B. (1998) *Rationality and Power: Democracy in Practice*. Chicago, University of Chicago Press.
- Forester, J. (1989) *Planning in the Face of Power*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.
- Ganesh, S., ve Zoller, H. M. (2012). Dialogue, Activism, and Democratic Social Change. *Communication Theory*, 22(1), 66–91.
- Gunder, M. ve Hillier, J. (2009) *Planning in Ten Words or Less: A Lacanian Entanglement with Spatial Planning*, Routledge, Abingdon.
- Harper, T. L. ve Stein, S. M. (2006) *Dialogical Planning in a Fragmented society: Critically Liberal, Pragmatic and Incremental*. New Brunswick, NJ, Center for Urban Policy Research, Rutgers.
- Harris, N. (2002) Collaborative planning. In: Allmendinger, P. ve Tewdwr-Jones, M. (eds.) *Planning Futures: New Directions for Planning Theory*. London, Routledge, pp. 21–43.
- Harvey, D. (1989) From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 71(1), 3–17
- Haughton, G., Allmendinger, P., Counsell, D. ve Vigar, G. (2010) *The New Spatial Planning: Territorial Management with Soft Spaces and Fuzzy Boundaries*. Abingdon, Routledge.
- Healey, P. (1992) Planning through debate: the communicative turn in planning theory. *The Town Planning Review*, 63(2), 143–162.
- Healey, P. (1997) *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. Basingstoke, Macmillan Press Ltd.
- Healey, P. (2016). The Planning Project. In: Fainstein, S. ve DeFillipis, J. (eds.) *Readings in Planning Theory*. Malden, Oxford: John Wiley and Sons.

- Healey, P. (2018) Developing a “sociological institutionalist” approach to analysing institutional change in place governance. In: Salet, W. (ed.) *The Routledge Handbook of Institutions and Planning in Action*. Routledge, London
- Healey, P., Khakee, A., Motte, A. ve Needham, B. (eds.) (1997) *Making Strategic Spatial Plans: Innovation in Europe*. London, UCL Press.
- Hilgers M (2012) The historicity of the neoliberal state. *Social Anthropology*, 20(1), 80-94.
- Hillier, J. (2002) *Shadows of Power: An Allegory of Prudence in Land-Use Planning*, London: Routledge
- Hillier, J. (2003) Agonizing over consensus: why Habermasian ideals cannot be ‘real’, *Planning Theory*, 2(1), 37-59.
- Huxley, M. (2000) The Limits to Communicative Planning. *Journal of Planning Education and Research*, 19(4), 369-377
- Innes, J. (2004) Consensus building: clarification for the critics. *Planning Theory*, 3(1) 5-20
- Innes, J. E. ve Booher, D. E. (2004) Reframing public participation: strategies for the 21st century. *Planning Theory and Practice*, 5(4) 419-436
- Innes, J.E. (1995) Planning theory’s emerging paradigm: communicative action and interactive practice. *Journal of Planning Education and Research*, 14(3), 183-189.
- Innes, J.E. ve Booher, D.E. (2010) *Planning with Complexity: An Introduction to Collaborative Rationality for Public Policy*, Abingdon, Routledge.
- Kaygusuz, Ö. (2018) ‘Authoritarian neoliberalism and regime security in Turkey: moving to an “exceptional state” under AKP’, *South European Society and Politics*, vol. 23, no. 2, pp. 281–302.
- Klosterman, R. E. (1985). Arguments for and against planning. *The Town Planning Review*, 56(1), 5–20.
- Kurgan, S. (2018) From discourse to action: an analysis on securitisation policies in Turkey, *Perspectives on Global Development and Technology*, 17: 299-326.
- Lovering, J. (1999) Theory Led by Policy: The Inadequacies of the ‘New Regionalism’ (Illustrated from the Case of Wales), *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2) 379-395
- Liotard, J. F (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Minnesota, University of Minnesota.
- MacLeod, G. (2002) From urban entrepreneurialism to a “revanchist city”? On the spatial injustices of Glasgow’s renaissance, *Antipode* 34(3), 602–24.
- Mady, C. ve Chettiparamb, A. (2017) Planning in the face of ‘deep divisions’: A view from Beirut, Lebanon. *Planning Theory*, 16(3), 296-317
- Marcuse, P., Connolly, J., Novy, J., Olivo, I., Potter, C. ve Steil, J. (2009) *Searching for the just city: debates in urban theory and practice*. London, Routledge.
- McClymont, K. (2011) Revitalising the political: Development Control and agonism in planning practice. *Planning Theory*, 10(3), 201-212.
- Mele, C. (2013) Neoliberalism, race and the redefining of urban redevelopment. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 598–617.
- Mouffe, C. (1993) [2005 edition] *The Return of the Political*, London, Verso.

- Mouffe, C. (2000) *The democratic paradox*. London, Verso.
- Mouffe, C. (2005) *On the Political*. London, Routledge.
- Olesen, K. (2012) The neoliberalisation of strategic spatial planning, AESOP 26th Annual Congress, 11-15 July 2012, METU, Ankara
- Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Özdemir, E. ve Eraydin, A. (2017) Fragmentation in urban movements: the role of urban planning processes. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(5), 727-748
- Peck, J., Theodore, N. ve Brenner, N. (2009) Neoliberal urbanism: models, moments, mutations. *SAIS Review* XXIX.1, 49–66
- Peck, J., Theodore, N. ve Brenner, N. (2013) Neoliberal urbanism redux? *International Urban and Regional Research*, 37(3), 1091–1099
- Ploger, J. (2004) Strife: Urban Planning and Agonism. *Planning Theory*, 3(1) 71-92
- Purcell, M. (2007) City-Regions, neoliberal globalisation and democracy: a research agenda, *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(1), p197-206
- Purcell, M. (2009) Resisting neoliberalization: communicative planning or counter-hegemonic movements? *Planning Theory*, 8(2), 140–165.
- Purcell, M. (2016) For democracy: planning and publics without the state. *Planning Theory*, 15(4), 386-401
- Ranciere, J. (1998) *Disagreement*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Ranciere, J. (2001) Ten Theses on Politics, *Theory and Event*, 5(3), http://muse.jhu.edu/journals/theory_and_event/v005/5.3ranciere.html
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Salet, W. ve Faludi, A. (2000) *The revival of Strategic Spatial Planning*. Amsterdam, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Swilling, M. (2014) Contesting inclusive urbanism in a divided city: The limits to the neoliberalisation of Cape Town's energy system. *Urban Studies*, 51(15), 3180–3197.
- Swyngedouw, E. (2009) The antinomies of the post-political city: in search of a democratic politics of environmental production. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(3):601–620
- Swyngedouw, E. (2010) Impossible sustainability and the post-political condition. In: Cerreta, M., Concilio, G. ve V. Monno, V. (eds.) *Making Strategies in Spatial Planning: Knowledge and Values*. Dordrecht: Springer Science + Business Media B.V, pp.185-205,
- Swyngedouw, E. (2014) Where is the political? Insurgent mobilisations and the incipient “return of the political”. *Space and Polity*, 18(2), 122-136.
- Tasan-Kok, T. ve Baeten, G. (2011) *Contradictions of Neoliberal Planning: Cities, policies, and politics*. Dordrecht, Springer Science ve Business Media.
- UNCHS (UN Centre for Human Settlements). (1996). *Habitat II*. Press release, issued in June 3, 1996. Istanbul.

- Watson, V. (2009) 'The planned city sweeps the poor away...': Urban planning and 21st century urbanisation. *Progress in Planning*, 72(3), 151–193.
- Wolsink, M, (2006) Invalid theory impedes our understanding: a critique on the persistence of the language of NIMBY. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31(1), 85–91.
- Young, I. (1996) Communication and the other: Beyond deliberative democracy. In: Benhabib, S. (ed.), *Democracy and difference* Princeton, Princeton University Press, pp. 120–136.
- Young, I. (1999) Difference as a resource for democratic communication. In: Bohman, J. ve Rehg, W. (eds.), *Deliberative democracy*. Boston, MIT Press, pp. 383–406.

Bölgesel Büyüme ve Gelir: Türkiye’de Bölgesel Eşitsizliklerin Değişimi

Çiğdem Varol¹, Tanyel Özelçi Eceral²

Öz: Planlı dönemle birlikte Türkiye’de bölgesel eşitsizlikleri gidermek üzere çeşitli politikalar uygulanmış, ancak bu çabalar bölgesel büyüme ve gelir eşitsizliğinin önüne geçilmesine yeterli katkıyı sağlayamamıştır. Türkiye’deki gelir eşitsizliği üzerine yapılan çalışmalar, Türkiye’nin diğer gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere oranla ciddi derecede yüksek bir eşitsizliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 1990’lardan itibaren her bir bölgenin kendi içinde eşitsizliği azalırken, bölgeler arasındaki farkların açıldığına dair bulgular vardır. GSYİH’nun il düzeyindeki değişiminin, bölge düzeyine göre daha belirgin olduğu ve iller arası yakınsamanın bölgesel yakınsamaya göre daha hızlı olduğu vurgulanmakta, ancak gelişmiş bölgelerin geri kalmış bölgelere göre daha yüksek oranlarda büyümesinin, gelir eşitsizliklerini derinleştirdiği ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’deki bölgesel eşitsizlik ve gelir dağılımındaki değişimler üzerine çeşitli sorulara yanıtlar aranmaktadır: Türkiye’de gelir eşitsizlikleri artmakta mı, yoksa azalmakta mıdır? Bölgesel gelir düzeylerinin yakınsama eğilimi var mıdır? Sosyo-ekonomik yapının alt bileşenleri bölgesel gelir dağılımını nasıl etkilemektedir? Çalışmada İstatistikî Bölge Birimleri (İBB) Düzey 2 ve Düzey 3 üzerinden analizler yapılmaktadır. Analizlerde kullanılacak veriler her düzeye göre değişebilmekle birlikte, nüfus hareketleri, gelir, işgücü, sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri temel veriler olarak tanımlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel eşitsizlikler, bölgesel büyüme, gelir, Türkiye

Abstract: Started with the planned period, various policies have been implemented to address regional disparities in Turkey, but these efforts failed to achieve sufficient contribution in the prevention of regional growth and income inequality. Studies on income inequality in Turkey reveals that Turkey has severely high inequality when compared to other developing and developed countries. There are findings that since the 1990s, while the inequality of each region has decreased, the differences between the regions have widened. It is emphasized that the change in the provincial level of GDP is more evident compared to the regional level and that the convergence between provinces is faster than the regional convergence, but it is revealed that the growth of developed regions at higher rates compared to the backward regions deepens the income inequality. In this study, regional disparities in Turkey and answers to various questions on the changes in income distribution are being sought: Is income inequality in Turkey increasing, or is it decreasing? Do regional income levels tend to converge? How do subcomponents of socio-economic structure affect the regional income distribution? In the study, analyzes are made on NUTs levels; Level 2 and Level 3. Although the data to be used in the analysis may vary according to each level, population mobility, income distribution, labor, socio-economic development indicators are defined as the basic data of the study.

Keywords: Regional disparities, regional growth, income, Turkey

¹ Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama, Ankara, cvarol@gazi.edu.tr

² Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama, Ankara, tozelci@gazi.edu.tr

1. Giriş

Türkiye’de planlı dönemle birlikte bölgesel eşitsizlikleri gidermek üzere çeşitli politikalar uygulanmış, ancak bu çabalar bölgesel büyümede ve gelirden eşitsizliğinin önüne geçilmesine yeterli katkıyı sağlayamamıştır. 1960’lı yıllarda refahın tüm bölgelere dengeli olarak yeniden dağıtılması amacıyla az gelişmiş bölgelere yönelik altyapı yatırımları, teşvikler ve özel projeler üretilmesi gibi uygulamalar gündeme gelmiştir. 1980 sonrasında dışa açık ekonomik büyümeye özel sektör öncülüğünde geçilmesi ve devletin üretimden çekilmesini amaçlayan bölgesel kalkınma politikaları uygulanmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren bölgesel kalkınmanın geleneksel yaklaşımı terk edilerek, bölgesel kalkınmanın piyasa eliyle gerçekleştirilmesini amaç edinen neoklasik yaklaşım kabul görmeye başlamış ve bölgesel gelir dağılımındaki dengesizliği azaltan bir yakınsama sürecinin, işgücü ve sermaye hareketliliği ile teknoloji transferleri ile gerçekleştirilebileceği tartışılmıştır.

Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin seviyesi hakkında yapılan çalışmalar, Türkiye’nin diğer gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere oranla ciddi derecede yüksek bir gelir eşitsizliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye ekonomisinde bölgesel gelir dağılımı, neoklasik yakınsama hipotezinin öngörüsüne uygun olarak gelişmemektedir. 1990’lardan itibaren her bir bölgenin kendi içinde eşitsizliği azalırken, bölgeler arasındaki farkların açıldığına dair bulgular vardır. GSYİH’nin il düzeyindeki değişiminin, bölge düzeyine göre daha belirgin olduğu ve iller arası yakınsamanın bölgesel yakınsamaya göre daha hızlı olduğu vurgulanmakta, ancak gelişmiş bölgelerin geri kalmış bölgelere göre daha yüksek oranlarda büyümesinin, gelir eşitsizliklerini derinleştiği ortaya konulmaktadır. Bir diğer çıkarım, Türkiye’de bölgelerarası gelir eşitsizliklerinin tüm müdahaleci politikalara rağmen azalmadığıdır. Az gelişmiş bölgelere yönelik kamu yatırımları, kalkınmada öncelikli yöreler gibi teşvik politikaları ve yöreye özel projelerin bölgeler arası gelir eşitsizliğini azaltmadığını göstermiştir.

Türkiye’de bölgesel dengesizlik sorunu genellikle çeşitli sosyo-ekonomik göstergelere ve bu göstergelerin zaman içinde gösterdiği farklılıklara göre yorumlanmaktadır. Bununla birlikte bölgesel eşitsizlik ise, gelir eşitsizliği bağlamında ele alınarak, sorunun geçmişten günümüze kadar gösterdiği farklılıkların istatistiksel olarak yorumlanmasıyla ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bölgesel gelir dağılımını etkileyen faktörlerin tanımlanarak, bölgesel dengesizliklerin nedenleri ve bu sorunun giderilmesine yönelik uygulanan politikaların değerlendirilmesi de konuya farklı bir yaklaşım getirmektedir. Bu çalışmada ise, hem bölgesel eşitsizlikle ilgili çeşitli göstergelerle gelir dağılımı farklılaşması analiz edilmekte, hem de bölgesel dengesizlikle ilgili sosyo-ekonomik değişimin bölgesel yansımaları irdelenmektedir. Bu kapsamda çeşitli sorulara yanıt aranmaktadır. Türkiye’de gelir eşitsizlikleri artmakta mı, yoksa azalmakta mıdır? Bir başka deyişle, bölgesel gelir düzeylerinin yakınsama eğilimi var mıdır? Sosyo-ekonomik yapının bölgesel farklılaşması dönemsel olarak nasıl değişmektedir? Bölgelerarası dengesizlikler azalmakta mıdır?

Çalışmada İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2 ve Düzey 3 üzerinden analizler yapılmaktadır. Analizler her iki düzeye göre değişmekle birlikte, bölgesel gelir eşitsizliğinin düzeyi ve zaman içinde gösterdiği değişimler, kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla (KBGSYH) değerlerinden elde edilen Gini indeksi ile ölçülmekte; sosyo-ekonomik yapıdaki farklılaşma ve değişim ise, Gini katsayısı,

KBGSYH, elektrik tüketimi, ihracat, net göç hızı, kişi başı otomobil sayısı, konut satışları gibi göstergeler kullanılarak diskriminant ve faktör analizleriyle ve Türkiye için dört farklı dönemde yapılmış olan sosyo-ekonomik gelişmişlik (SEGE) sıralamasındaki değişimlerle ölçülmektedir.

2. Bölgesel Gelişme Farklılıkları, Eşitsizlik ve Bölgesel Yakınsama

Solow (1956) tarafından geliştirilen neoklasik büyüme modeli, uzun dönemde bütün bölgelerde kişi başı gelir seviyelerinin eşitlenmesini öngörmektedir. Modelin öngörüsü, bölgeler arasında eşitsizliğin mutlak olarak yok olması, yani mutlak yakınsamanın (*absolute convergence*) sağlanmasıdır. Bu durumda, başlangıçta görece olarak daha yoksul olan bölgelerin daha hızlı büyümeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

Neoklasik büyüme modeline göre, işgücü ve sermaye hareketliliği ile teknoloji transferleri önündeki engeller kaldırıldığı zaman bölgesel gelir dağılımındaki dengesizliği azaltan bir yakınsama süreci başlayacaktır (Hansen, 1995). Ekonomik farklılıkların azalması olarak tanımlanan yakınsamanın, beta ve sigma olmak üzere iki ölçütü bulunmaktadır. Sigma yakınsaması, dünya gelir dağılımının zamanla azalıp azalmadığı ile ilgili bir kavram iken, beta yakınsaması dünya gelir dağılımında ekonomilerin büyümelerini incelemektedir (Sala-i-Martin, 1996).

Yakınsama hipotezini sorgulayan, Romer (1986, 1994) Lucas (1988) ve Rebelo (1991)'nin çalışmaları içsel büyüme modelleri adı verilen yeni bir kuramsal açılımın öncülüğünü yapmıştır. İçsel büyüme teorisine göre; eğitim düzeyi, dış ticaret, vergi politikaları, gelir dağılımı, bölgesel faktörler, sosyo-kültürel yapı, doğurganlık oranı, yönetim şekli ve kamusal yatırım ve harcamalar uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkilidir ve istenen büyüme oranını yakalamak için devlet müdahalesi gereklidir (Barro, 1990). İçsel büyüme teorisi neo-klasik görüşün aksine; büyüme kaynaklarının kendi dinamikleri içerisinde bırakılmaksızın kamu politikaları ile büyüme sürecinin yönlendirilebileceğini ve piyasa işleyişini düzenleyebileceğini öngörmektedir (Elburz, 2012).

Türkiye'de bölgesel gelir dağılımı konusundaki çalışmalarda, il ve bölge düzeyinde bir yakınsama olup olmadığına ilişkin kesin bir sonuca ulaşılamamakta, çalışmada kullanılan veriye, mekânsal ölçeğe ve zaman aralıklarına bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Mevcut yazındaki bir grup çalışma; Türkiye'nin illeri veya bölgeleri arasında belirli bir düzeyde bir yakınsamaya rastlandığını ortaya koymaktadır (Filiztekin, 1998; Yıldırım ve Öcal, 2006; Kılçaslan ve Özatağan, 2007; Zeren ve Yılcı, 2011, Dağdemir ve Acaroğlu, 2011, Karaca, 2018). Bir başka grup çalışma ise; Türkiye'de bölgesel gelir eşitsizliğinin azaldığını gösteren bir eğilimin olmadığını vurgulamaktadır (Berber vd. 2000; Karaca, 2004; Erlat, 2005; Gezici, 2006; Kızıltan ve Ersungur, 2007). Bu çalışmalardan bir kısmının (Doğruel ve Doğruel, 2003; Gezici ve Hewings, 2004; Eraydın ve Saral, 2004) ulaştığı sonuç, bölgesel eşitsizlik azalmamasına rağmen, bazı bölgeler arasında (gelişmiş bölgeler, kıyı-iç bölgeler) veya bölge içindeki eşitsizliğin farklılaşabileceği/azalabileceğidir.

Konuyla ilgili mevcut yazındaki ikinci tür araştırmaların kapsamı, gelir eşitsizliklerini giderme konusundaki müdahalelerin etkinliğidir. Türkiye'de bölgelerarası gelir eşitsizliklerinin tüm müdahaleci politikalara rağmen azaltılamadığı; az gelişmiş bölgelere yönelik kamu yatırımları, kalkınmada öncelikli yöreler gibi teşvik politikaları ve yöreye özel projelerin ve AB hibe programlarının bölgelerarası gelir

eşitsizliğini azaltmada beklenen etkiyi sağlamadığıdır (Altınbaş, vd. 2002; Karaca, 2004; Güven, 2007; Varol ve Özelçi Eceral, 2009, Şık ve Öztürk, 2019)

Tüm bu çalışmalardan çıkarılan genel sonuçlar, gelişmiş bölgelerin geri kalmış bölgelere göre büyümelerini görece olarak devam ettirmeleri dolayısıyla gelir eşitsizliklerinin giderilemediği ve az gelişmiş bölgelere yönelik kamu yatırımları, kalkınmada öncelikli yöreler gibi teşvik politikaları ve yöreye özel projelerin bölgeler arası gelir eşitsizliğini azaltmada beklenen etkiyi sağlamadığıdır.

3. Türkiye’deki Bölgesel Gelir Eşitsizliği ve Bölgesel Dengesizliklerin Değişimi

Bu çalışmada, Türkiye’deki bölgesel gelir eşitsizliği ve bölgesel dengesizliklerin değişimi, İBBS Düzey 2 ve Düzey 3 bölgeleri kapsamında değerlendirilmiştir. Düzey 1 bölgeleri genelleme düzeyi çerçevesinde değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bölgesel gelir eşitsizliğinin mevcut durumu ile bölgesel gelir eşitsizliği ve bölgesel sosyo-ekonomik yapıdaki farklılaşmanın değişimine yönelik analizler gerçekleştirilmiştir.

3.1. Yöntem

Bölgesel gelir eşitsizliği ve bölgesel dengesizliklerin ölçümü için kullanılacak değişkenlere ait TÜİK’den elde edilen veri setlerinin yıllara ve düzeylere göre farklılaşması nedeniyle Düzey 2 ve Düzey 3 Bölgeleri için farklı değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır. Değişkenlerden bazılarının sadece 2014 yılı sonrası verileri bulunduğu için değerlendirmeler 2018 yılı için ve 2014-2018 yılları arasındaki 5 yıllık dönem çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada bölgesel gelir eşitsizliği ve bölgesel dengesizlikleri değerlendirmek üzere incelenen değişkenlerden birbirleriyle korelasyonu olanlar elendikten sonra: Gelir dağılımı göstergesi olarak “Gini katsayısı”; Ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak, kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla (KBGSYH), ekonomik faaliyetlere göre ihracat ve kişi başına elektrik tüketimi; İşgücü göstergesi olarak, işgücüne katılma oranı ve işsizlik oranı; Demografik değişim göstergesi olarak, net göç hızı; Refah göstergesi olarak da “konut satışları” ve “bin kişiye düşen otomobil sayısı” değişkenleri kullanılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Bölgesel Gelir ve Eşitsizlik Konuları	Gösterge olarak Kullanılan Değişken	Değişene İlişkin Açıklama (veri kaynağı)
Gelir Dağılımı	Gini Katsayısı	Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelinine ¹ göre Gini Katsayısı (TÜİK)
Ekonomik Gelişmişlik	KBGSYH	Kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla – dolar (TÜİK)
	İhracat	Toplam ihracat – milyon dolar (TÜİK)
	Elektrik Tüketimi	Kişi başına toplam elektrik tüketimi (Kwh) (TÜİK)
İşgücü	İşgücüne Katılma	İşgücüne katılma oranı - % (15-64) (TÜİK)
	İşsizlik	İşsizlik oranı - % (15-64) (TÜİK)
Demografik değişim	Net Göç Hızı	2014-2018 yılları net göç hızı ortalaması (TÜİK verilerinden hesaplanmıştır)
Refah	Otomobil Sayısı	Bin kişi başına otomobil sayısı (TÜİK)
	Konut Satışları	Toplam konut satışları (TÜİK)

Her iki düzeyde farklı analizler gerçekleştirilmiş, bölgesel gelir eşitsizliğinin düzeyi

ve zaman içinde gösterdiği değişimler, KBGSYH değerlerinden elde edilen Gini indeksi, diskriminant ve faktör analizleri ile; sosyo-ekonomik yapıdaki farklılaşma ve değişim ise, sosyo-ekonomik gelişmişlik (SEGE) sıralamasındaki değişimlerle ölçülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Düzey 2 ve Düzey 3 Bölgelerinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Analizler

Düzey 2 Bölgeleri Analizi	Düzey 3 Bölgeleri Analizi
Bölgesel Gelişme ve Eşitsizlik Mevcut Durum Analizi; 2018 yılı için Bölgesel Gelişme ve Eşitsizlik Göstergeleri (ihracat, elektrik tüketimi, KBGSYH, Gini Katsayısı, İşsizlik, net göç hızı) haritalandırılarak 5 kategoride değerlendirilmiştir.	Mekansallaştırma Analizi; Bölgesel Gelişme ve Eşitsizlik, Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri (KBGSYH, Büyüme Oranları, SEGE sıralamaları) haritalandırılarak değerlendirilmiştir.
Bölgelerarası Yakınsama-İraksama Analizi; KBGSYH değerleri üzerinden sigma yaklaşımını veren «değişim katsayısı» ve «gini index» grafiklerine göre yaklaşma-ıraksama eğilimi 2004-2018 yılları arası için değerlendirilmiştir.	Bölgelerarası Yakınsama-İraksama Analizi; KBGSYH değerleri üzerinden sigma yaklaşımını veren «değişim katsayısı» ve «gini index» grafiklerine göre yaklaşma-ıraksama eğilimi 2004-2018 yılları arası için değerlendirilmiştir.
Gelir- Eşitsizlik Analizi; Bölgesel Eşitsizlik göstergeleri (GINI katsayısı, net göç hızı ve elektrik tüketimi) çerçevesinde bölgelerin 2014 ve 2018 yılları arasındaki sıralamasının değişimini tespit etmek için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre tespit edilen eşitsizlik sırası değişimi ile KBGSYH sırası değişimlerine göre kategoriler oluşturularak bölgeler değerlendirilmiştir.	Gelir-Sosyoekonomik Gelişmişlik Analizi 2004-2018 KBGSYH Büyüme Oranı ve 1996-2017 SEGE'de sıralaması sıra değişim Küme
Bölgelerarası Farklılıklar Analizi: Türkiye'nin Doğu ve Batı bölgeleri ayrımı çerçevesinde bölgelerin arasındaki farklılıklar ile bu farklılıklarda etkili olan değişkenlerin belirlenmesi için Diskriminant Analizi (net göç hızı, KBGSYH, otomobil, işgücüne katılma, konut, elektrik tüketimi, işsizlik, Gini Katsayısı) gerçekleştirilmiştir. 2014 ve 2018 yılları sonuçları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.	

3.2. Düzey 2 Bulguları

Bu bölümde Düzey 2 Bölgeleri'nde bölgesel gelir ve bölgesel gelişme eşitsizliğine ilişkin mevcut durum, seçilmiş değişkenler üzerinden ortaya konmaktadır. Gini Katsayısı, gelir dağılımı eşitsizliği göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Gini katsayısı, bir ülkenin ya da bölgenin milli gelirinin ülkede ya da bölgede yaşayan vatandaşlar arasında dağılımını ölçen istatistiksel bir hesaplama. Gini katsayısı sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, 1'e yaklaştıkça gelir dağılımında bozulmayı ifade eder. Ülke ya da bölge sınırları içinde üretilen mal ve hizmetlerin parasal karşılığını temsil eden gösterge, gayri safi yurt içi hasıladır. Gini katsayısı, gayri safi yurtiçi hasıla rakamları ile karşılaştırılabilmektedir. Gayri safi yurtiçi

hasılanın artışıyla beraber Gini katsayısı da artış gösteriyorsa, nüfusun artan bu gelirden eşit olarak faydalanamayacağı ortaya çıkmaktadır. Gayri safi yurtiçi hasıla artış gösteriyorken Gini katsayısı sabit kalıyor ya da düşüyorsa, hasıla artışının olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir. Gelir dağılımı eşitsizliğinin bir diğer önemli konusu göçlerdir. Nüfus hareketliliği çerçevesinde göç alan ve veren bölgelerde ekonomik dengesizlik söz konusu olmaktadır (Alpaykurt Bayrak, 2018). Bu dengesizlik göç alan ve veren bölgelerde ortalama gelir farklılıkları, işsizlik, eğitim, sağlık hizmetleri ve konuta erişim gibi konularda önem kazanmaktadır (Acar, 2015; Yamak ve Yamak, 1999). Ekonomik büyümenin temel etkenlerinden birisi olarak ele alınan değişkenlerden ihracat da bölgelerin gelişmişlik düzeylerini etkilemektedir. Ekonomik büyüme seviyesine bağlı olarak yeni faaliyet ve kullanım alanlarının oluşumu elektrik enerjisi tüketimini arttırırken, ekonomik hayatta meydana gelen kriz ve diğer olumsuz etkenler ise elektrik tüketimi seviyesini azaltmaktadır. Sonuç olarak, elektrik tüketimi ile gayri safi yurt içi hasıla miktarı arasında nedensellik ilişkisi bulunduğunu söylemek mümkündür (Kapusuzoğlu & Karan, 2010). Bölgelerin gelir ve gelişme eşitsizliğini işgücü çerçevesinde değerlendirmede işsizlik oranları da önemli bir değişken olarak kullanılmaktadır.

Düzy 2 Bölgeleri'ne, ilişkin seçilmiş değişkenlerin değerleri Tablo 3.'de yer almaktadır. İstanbul Düzy 2 Bölgesi, KBGSYH ile ihracat değerleri çerçevesinde 26 bölge içerisinde ilk sırada yer alırken, gelir dağılımı eşitsizliği çerçevesinde de ilk sırada yer almaktadır. Net göç hızı ve işsizlik değerlerindeki 26 bölge içerisindeki 19. ve 8. sıradaki konumuyla dışarı göç veren ve istihdam problemi olan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. KBGSYH değerleri çerçevesinde 2. sırada ihracat değerleri çerçevesinde ise 5. sırada yer alan Ankara, Gini katsayısı değerinde 5. sırada yer almaktadır. Ankara net göç hızı değerleri 26 bölge içerisinde 10. sırada yer alırken işsizlik değerleri ise 13. sırada yer almaktadır. İzmir Düzy 2 Bölgesi ise KBGSYH ile ihracat değerleri çerçevesinde 26 bölge içerisinde 4. sırada yer alırken Gini katsayısı değeri ile 9., işsizlik değeri ile 5., net göç hızı değeri ile de 9. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ekonomisinin önemli bir bölümüne ev sahipliği yapan 3 büyük ilin ekonomik gelişmişliğinin yanısıra gelir dağılımı eşitsizliğine sahip olması, işsizlik probleminin önemli boyutlarda olması, İstanbul'da net göç hızının eksi değerlere ulaşması bu bölgelerin kendi içerisinde eşitsizlikleri barındırdığını göstermektedir.

26 Düzy 2 bölgesi karşılaştırıldığında; Kocaeli, Sakarya, Düzyce, Bolu, Yalova-TR42 bölgesi gelişmişlik ve gelir eşitsizliği çerçevesinde en iyi durumda olan bölgeler arasında yer almaktadır. TR42 Bölgesi, KBGSYH değerlerinde 3., ihracat, elektrik tüketimi ve net göç hızında 2., gelir dağılımı eşitsizliğinde ise 22. sırada yer almaktadır. TR42 Bölgesi için ekonomisi gelişmiş olmakla birlikte, gelir dağılımının görece eşit olduğu, halen göç almaya devam eden ve işsizlik problemi olan bir bölge olduğu değerlendirilmesi yapmak mümkündür. Bursa, Eskişehir, Bilecik-TR41 ve Aydın, Denizli, Muğla-TR32 bölgeleri de KBGSYH değerleri görece yüksek olup da gelir eşitsizliği görece düşük olan bölgelerdir. Her iki bölge de göç almaktadır. Tekirdağ, Edirne, Kırklareli-TR21 en yüksek net göç hızı değerlerine sahip olan bölgedir. Elektrik tüketiminde 1., KBGSYH değerlerinde 7., işsizlikte 18. sırada yer alan TR21 bölgesi, gelir eşitsizliğinde ise 3. sırada yer almaktadır. Ekonomik gelişmişlik ile ilgili göstergelerde 26 Bölge içerisinde son sıralarda yer alan Şanlıurfa, Diyarbakır-TRC2 ve Mardin, Batman, Şırnak, Siirt-TRC3 bölgeleri aynı zamanda en

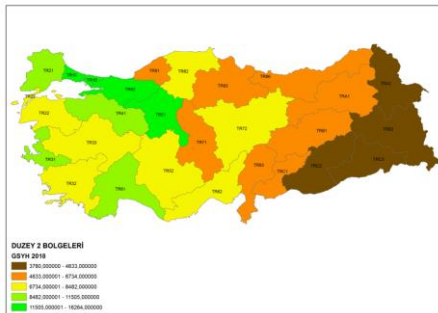
fazla göç veren, işsizlik oranlarının en yüksek olduğu ve gelir eşitsizliğinin de önemli boyutlarda olduğu bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık ekonomik gelişmişlik göstergeleri alt sıralarda olan Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli-TRB1 ve Erzurum, Erzincan, Bayburt-TRA1 bölgelerinde işsizlik ve göç verme problemine karşılık gelir düzeyi eşitsizliği diğer bölgelerle karşılaştırıldığında en alt düzeyde yer almaktadır. Orta düzeyli ekonomik gelişmişlik göstergelerine sahip Zonguldak, Karabük, Bartın-TR81 bölgesi de gelir dağılımı eşitsizliğinin en düşük olduğu bölgelerdendir.

Tablo 3. Düzey 2 Bölgelerinde Bölgesel Gelir ve Eşitsizliğe İlişkin Bazı Göstergeler (2018)

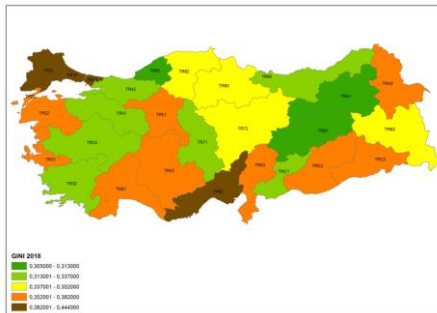
DÜZEY2 BÖLGE	GINI	KBGSYH (Dolar)	GÖCHİZİ (%)	İŞSİZLİK (%)	İHRACAT (Milyon dolar)	ELEKTRİK (Kwh)
İstanbul-TR1	0,444	16264	-2,924	12,5	88203	2683
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli-TR21	0,401	9693	13,568	7,7	2141	6399
Balıkesir, Çanakkale-TR22	0,363	8482	7,412	5,9	752	4451
İzmir-TR31	0,363	11505	5,008	13,8	12265	4856
Aydın, Denizli, Muğla-TR32	0,322	8423	7,71	7,1	4290	3297
Manisa, Ayonkarahisar, Kütahya, Uşak-TR33	0,334	8217	-0,494	7	3101	3261
Bursa, Eskişehir, Bilecik-TR41	0,337	10695	6,226	9,2	12867	4356
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova-TR42	0,330	12764	9,984	10,4	15336	5436
Ankara-TR51	0,382	13012	3,978	10,2	7828	2746
Konya, Karaman-TR52	0,367	7706	-0,454	6,1	2085	3653
Antalya, Isparta, Burdur-TR61	0,359	10869	7,084	11,7	2069	3368
Adana, Mersin-TR62	0,402	7297	-3,564	11,4	4832	2989
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye-TR63	0,382	6142	-2,872	14,4	4217	4574
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Karşehir-TR71	0,330	6543	-0,282	11,3	464	2711
Kayseri, Sivas, Yozgat-TR72	0,347	7207	-2,556	13,5	2469	2386
Kastamonu, Çankırı, Sinop-TR82	0,346	7114	-0,722	8,6	873	4765
Zonguldak, Karabük, Bartın-TR81	0,308	6360	9,638	5,5	337	2286
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya-TR83	0,352	6639	-1,724	6,7	1486	2060
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane-TR90	0,335	6734	5,056	6,5	1656	1823
Erzurum, Erzincan, Bayburt-TRA1	0,313	6249	-8,774	7,8	28	1452
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan-TRA2	0,361	3836	-22,086	5,5	123	945
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli-TRB1	0,305	6230	-1,108	8,6	447	2078
Van, Muş, Bitlis, Hakkâri-TRB2	0,342	3780	-15,692	21,9	110	889
Gaziantep, Adıyaman, Kilis-TRC1	0,334	5599	-3,536	13	7389	3400
Şanlıurfa, Diyarbakır-TRC2	0,380	4253	-6,786	18,8	563	1914
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt-TRC3	0,364	4633	-8,2	25,1	1399	1604

Kaynak: TÜİK İstatistikleri

Şekil 1. incelendiğinde KBGSYH değerleri çerçevesinde Türkiye'nin doğu ve batı bölgeleri arasındaki ayırım net olarak gözlenmektedir. Şekil 2.'de yer alan Düzey 2 bölgelerinin Gini Katsayısı değerlerinin, yani gelir dağılımı eşitsizliğinin İstanbul ve Batı Marmara Bölgesi ve Adana Mersin Bölgesinde yüksek olduğu görülmektedir. Gini katsayısının düşük olduğu yani gelir dağılımının göreceli daha eşit olduğu bölgeler gelirin de düşük olduğu Orta Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu ile Batı Karadeniz bölgeleridir.

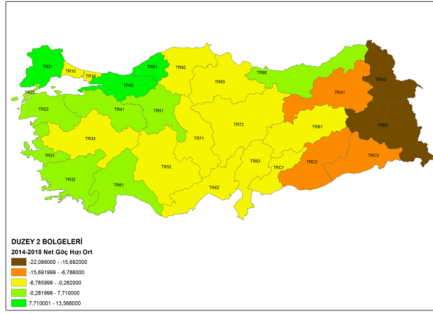
Şekil 1: Düzey 2 KBGSYH 2018

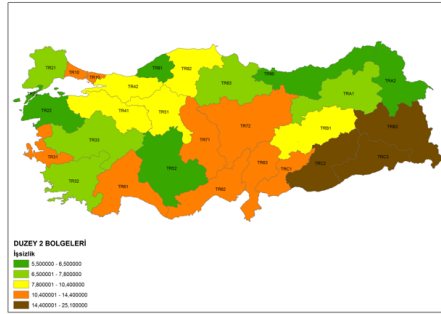
Şekil 2: Düzey 2 Gini Katsayısı 2018

Doğu Bölgeleri yüksek miktarda göç vermektedir. Orta Anadolu ve İstanbul'un net göç hızı çerçevesinde negatif olduğu gözlenmektedir. Batı Karadeniz ve Doğu Marmara, Güney Marmara dinamik olarak göç almaktadır. Kıyı Bölgeler, Batı Anadolu, Doğu Karadeniz, Ankara göç almaktadır.

Güneydoğu Anadolu'da işsizlik yüksek düzeydedir. İzmir, İstanbul, Akdeniz Bölgesi, ve Orta Anadolu'da da işsizlik önemli boyutlardadır. Doğu Karadeniz, Balıkesir, Çanakkale-TR22, Konya, Karaman-TR52, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan-TRA2 işsizlik açısından görece daha iyi konumdadır.

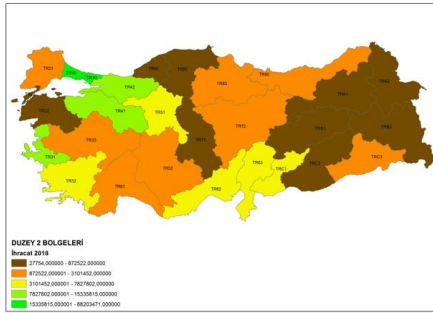

Şekil 3: Düzey 2 Net Göç Hızı 2014-2018

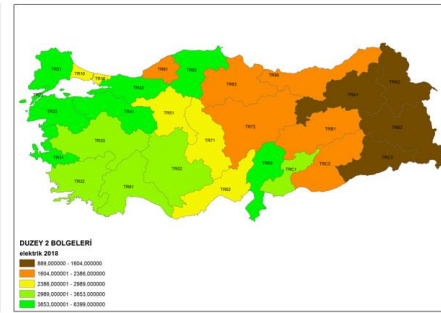

Şekil 4: Düzey 2 İşsizlik 2018

İhracat değerleri çerçevesinde İstanbul, Doğu Marmara ve İzmir Bölgeleri en önemli merkezler olarak öne çıkarken, Ankara, Akdeniz ve Ege bölgeleri dışındaki bölgeler ihracat değerlerinde bir varlık gösterememektedir. Bununla birlikte, elektrik tüketimi ihracat değerlerinin yüksek olduğu bölgelerde de yüksek iken bu bölgelerle birlikte, Batı Marmara, Doğu Akdeniz TR63 ve Orta Karadeniz TR82 bölgelerinde yüksektir.

Şekil 5: Düzey 2 İhracat 2018

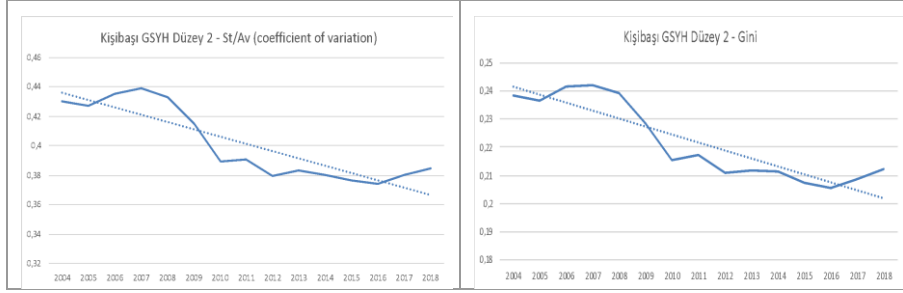

Şekil 6: Düzey 2 Elektrik Tüketimi 2018

Düzey 2 Bölgelerarası Yakınsama

2004-2018 yılları arasında Düzey 2 bazında KBGSYH değerleri üzerinden sigma yaklaşmasını veren “değişim katsayısı” ve “gini index” grafiklerine göre Düzey 2 bölgeleri arasında yaklaşma eğilimi görülmektedir (Şekil 7). Alt dönemlere göre

değerlendirildiğinde, Düzey 2 Bölgeleri arasında; 2005-2007 arası kriz etkisi ile bir iraksama, 2008-2010 arası bir yakınsama, 2010-2016 arası düşük düzey yakınsama ve 2016 sonrası yeniden iraksama eğilimi olduğu tespit edilmektedir.

Şekil 7: 2004-2018 yılları Düzey 2 KBGSYH değerleri üzerinden değişim katsayısı ve Gini indeksi

Bölgesel Gelir ve Bölgesel Eşitsizlik: Düzey 2 Bölgelerinin Sıralamasında Değişim 2014-2018

2014-2018 yılları arasındaki beş yıllık dönemde, bölgelerin gelişme ve eşitsizlik çerçevesindeki dinamiklerini anlayabilmek için seçilmiş değişkenler üzerinden bölgelerin sıralamalarının nasıl değiştiğini ortaya koymak üzere bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bölgesel eşitsizlik ölçümü ve sıralamasında faktör değişkenleri olarak anlamlı çıkan Gini katsayısı, net göç hızı ve elektrik tüketimi değişkenleri kullanılarak 2014 ve 2018 yılları için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi sonucu bölgeler faktör katsayılarına göre sıralanarak 2014 ve 2018 yılları arasındaki eşitsizlik sıralamasındaki değişimler değerlendirilmiştir. Tablo 4.'de bölgelerin KBGSYH ve eşitsizlik faktörü sıralamasındaki değişimler göz önünde bulundurularak bölgelerin gelişme ve eşitsizlik durumlarına göre kategoriler geliştirilmiştir. Geliştirilen kategorilere göre;

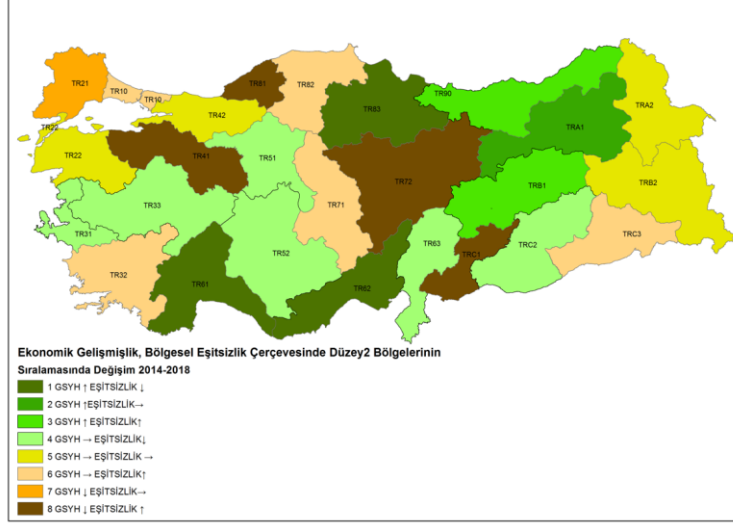
1. Kategoride yer alan bölgeler, diğer bölgelere kıyasla gelir sıralaması artan, gelir eşitsizliği sıralaması azalan bölgelerdir.
2. Kategoride yer alan bölgeler, diğer bölgelere kıyasla gelir sıralaması azalan, gelir eşitsizliği sıralaması artan bölgelerdir.
3. Kategoride yer alan bölgeler, diğer bölgelere kıyasla gelir sıralaması sabit kalan, gelir eşitsizliği sıralaması azalan bölgelerdir.
4. Kategoride yer alan bölgeler, diğer bölgelere kıyasla gelir sıralaması sabit kalan, gelir eşitsizliği sıralaması artan bölgelerdir.
5. Kategoride yer alan bölgeler, diğer bölgelere kıyasla hem gelir sıralaması artan hem de gelir eşitsizliği sıralaması artan bölgelerdir.
6. Kategoride yer alan bölgeler, diğer bölgelere kıyasla gelir sıralaması ve gelir eşitsizliği sıralaması sabit kalan bölgelerdir.

Parantez içindeki değerler KBGSYH ve eşitsizlik sıralamalarındaki değişim değeridir. Bölgeleri oluşturan illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini ortaya koyan 2011 ve 2017 SEGE sıralamaları göz önünde bulundurulduğunda SEGE sıralamasını arttırmış olan iller de altı çizilerek ifade edilmiştir.

Tablo 4. Gelişme ve Eşitsizlik Çerçevesinde Düzey 2 Bölgelerinin Sıralamasında Değişim 2014-2018

1 KBGSYH ↑ EŞİTSİZLİK ↓ <i>GELİŞME, EŞİTLİK</i>	2 KBGSYH ↑ EŞİTSİZLİK → <i>GELİŞME, SABİTLİK</i>
<u>Adana</u> , Mersin-TR62 (-1,-4) Antalya, Isparta, <u>Burdur</u> -TR61 (-2,-2) Samsun, Tokat, Çorum, <u>Amasya</u> -TR83 (-2,-1)	<u>Erzurum</u> , <u>Erzincan</u> , <u>Bayburt</u> -TRA1 (-1,0)
3 KBGSYH ↑ EŞİTSİZLİK ↑ <i>GELİŞME, EŞİTSİZLİK</i>	4 KBGSYH → EŞİTSİZLİK ↓ <i>DURAĞANLIK, EŞİTLİK</i>
Trabzon, Ordu, Giresun, <u>Rize</u> , <u>Artvin</u> , <u>Gümüşhane</u> -TR90 (-1,4) <u>Malatya</u> , Elazığ, Bingöl, <u>Tunceli</u> -TRB1 (-2,1)	Konya, <u>Karaman</u> -TR52 (0,-6) İzmir-TR31 (0,-4) Hatay, Kahramanmaraş, <u>Osmaniye</u> -TR63 (0,-4) Ankara-TR51 (0,-3) Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, <u>Uşak</u> -TR33 (0,-2) Şanlıurfa, Diyarbakır-TRC2 (0,-1)
5 KBGSYH → EŞİTSİZLİK → <i>DURAĞANLIK, SABİTLİK</i>	6 KBGSYH → EŞİTSİZLİK ↑ <i>DURAĞANLIK VE EŞİTSİZLİK</i>
Kocaeli, Sakarya, Düzce, <u>Bolu</u> , Yalova-TR42 (0,0) <u>Ağrı</u> , <u>Kars</u> , <u>Iğdır</u> , <u>Ardahan</u> -TRA2 (0,0) <u>Van</u> , Muş, Bitlis, Hakkari-TRB2 (0,0) <u>Balıkesir</u> , <u>Çanakkale</u> -TR22 (0,0)	İstanbul-TR1 (0,4) Aydın, Denizli, Muğla-TR32 (0,3) <u>Kastamonu</u> , <u>Çankırı</u> , <u>Sinop</u> -TR82 (0,2) Kırıkkale, Aksaray, <u>Niğde</u> , <u>Nevşehir</u> , <u>Kırşehir</u> -TR71 (0,1) Mardin, <u>Batman</u> , <u>Şırnak</u> , Siirt-TRC3 (0,1)
7 KBGSYH ↓ EŞİTSİZLİK → <i>GERİLEME, SABİTLİK</i>	8 KBGSYH ↓ EŞİTSİZLİK ↑ <i>GERİLEME VE EŞİTSİZLİK</i>
Tekirdağ, <u>Edirne</u> , Kırklareli-TR21 (1,0)	Zonguldak, Karabük, Bartın-TR81 (3,1) Bursa, Eskişehir, Bilecik-TR41 (1,2) Kayseri, Sivas, Yozgat-TR72 (1,1) Gaziantep, Adıyaman, Kilis-TRC1(3,7)

Tablo 4. ve Şekil 8. Birlikte değerlendirildiğinde, Akdeniz ve Orta Karadeniz Bölgelerinde gelir sırası artarken eşitsizlik sırasının düştüğü görülmektedir. Bu bölgelerde Adana, Burdur ve Amasya'nın SEGE sıralamaları da yükselmektedir. Buna karşılık sıra değişiminde Bursa, Eskişehir, Bilecik, Zonguldak Karabük Bartın, Kayseri Sivas Yozgat, Gaziantep, Adıyaman Kilis'in bulunduğu kategoride hem KBGSYH'nın düştüğü hem gelir eşitsizliğinin arttığı illerin, SEGE sıralamasında da yükselme göstermemesi dikkat çekicidir.

Şekil 8: Ekonomik Gelişmişlik Bölgesel Eşitsizlik Çerçevesinde Düzey 2 Bölgelerinin Sıralamasındaki Değişim 2014-2018

Düzey 2 Bölgesel Gelir ve Eşitsizlik Göstergelerine Göre Doğu Batı Farklaşması

Doğu ve Batı ayrımı çerçevesinde bölgelerin arasındaki farklılıklar ile bu farklılıklarda etkili olan değişkenlerin belirlenmesi için 2014 ve 2018 yılları için Diskriminant Analizi (net göç hızı, KBGSYH, otomobil, işgücüne katılma, konut, elektrik tüketimi, işsizlik, Gini katsayısı değişkenleri ile) gerçekleştirilmiştir.

Gruplar arasındaki farklılığı test eden Diskriminant Analizi sonuçlarına göre Düzey 2 Bölgelerinin Doğu ve Batı olarak ayrılmasında en fazla etkili olan değişkenler 2014 yılında net göç hızı, KBGSYH, 1000 kişiye düşen otomobil sayısı olurken 2018 yılında ise KBGSYH, 1000 kişiye düşen otomobil sayısı, net göç hızı ve işgücüne katılma oranı olmuştur (Tablo 5). Her iki dönemde konut satışları ile elektrik tüketimi değişkenlerinin etkisi sınırlı olurken, işsizlik ve Gini katsayısı değişkenlerinin doğu ve batı ayrımında etkili olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Düzey 2 Bölgelerinin 2014 ve 2018 Yılları için Batı Doğu Bölgelerine Göre Diskriminant Analizi Sonuçları

2014				2018			
net göç hızı			,748	KBGSYH2018			,784
KBGSYH2014			,647	OTOMOBİL2018			,712
OTOMOBİL2014			,567	net göç hızı			,632
İŞGÜCÜNEKATILMA2014			,424	İŞGÜCÜNEKATILMA2018			,599
KONUT2014			,359	KONUT2018			,483
ELEKTRİK2014			,353	ELEKTRİK2018			,473
İŞSİZLİK2014			-,124	İŞSİZLİK2018			-,269
Gini Katsayısı 2014			-,053	Gini Katsayısı 2018			,211
Eigenvalue	% of Variance	Cumulative %	Canonical Correlation	Eigenvalue	% of Variance	Cumulative %	Canonical Correlation
2,900 ^a	100,0	100,0	,862	1,783 ^a	100,0	100,0	,800
Wilks' Lambda	Chi-square	df	Sig.	Wilks' Lambda	Chi-square	df	Sig.
,256	27,218	8	,001	,359	20,469	8	,009
Yanlış Gruplanan Bölgeler: Adana, Mersin-TR62 (batıda sınıflanmışken, doğuda gruplanıyor)				Yanlış Gruplanan Bölgeler: Adana, Mersin-TR62, (batıda sınıflanmışken, doğuda gruplanıyor) Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane-TR90 (doğuda sınıflanmışken, batıda gruplanıyor)			

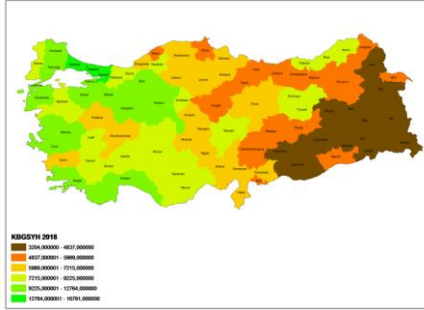
Her iki dönemde de Adana ve Mersin-TR62 bölgesi analiz tarafından doğu bölgesi olarak sınıflandırılmış, Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane-TR90 ise 2018 yılında batı bölgesi olarak sınıflandırılmıştır.

Düzey 2 Bölgeleri	Bölge Batı 1 Doğu 2	Diskri. 2014	Diskri. 2018
İstanbul-TR1	1	1	1
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli-TR21	1	1	1
Balıkesir, Çanakkale-TR22	1	1	1
İzmir-TR31	1	1	1
Aydın, Denizli, Muğla-TR32	1	1	1
Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak-TR33	1	1	1
Bursa, Eskişehir, Bilecik-TR41	1	1	1
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova-TR42	1	1	1
Ankara-TR51	1	1	1
Konya, Karaman-TR52	1	1	1
Antalya, Isparta, Burdur-TR61	1	1	1
Adana, Mersin-TR62	1	2	2
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye-TR63	2	2	2
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir-TR71	2	2	2
Kayseri, Sivas, Yozgat-TR72	2	2	2

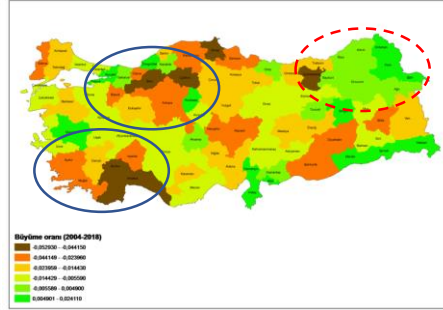
Kastamonu, Çankırı, Sinop-TR82	2	2	2
Zonguldak, Karabük, Bartın-TR81	1	1	1
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya-TR83	2	2	2
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane-TR90	2	2	1
Erzurum, Erzincan, Bayburt-TRA1	2	2	2
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan-TRA2	2	2	2
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli-TRB1	2	2	2
Van, Muş, Bitlis, Hakkari-TRB2	2	2	2
Gaziantep, Adıyaman, Kilis-TRC1	2	2	2
Şanlıurfa, Diyarbakır-TRC2	2	2	2
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt-TRC3	2	2	2

3.3. Düzey 3 Bulgular

Düzey 3 üzerinden yapılan analizlerde il düzeyinde 2018 yılı KBGSYH değerleri analiz edilmiştir (Şekil 9). Buna göre doğu ve batıdaki illerin net biçimde ayrıştığı görülmektedir. KBGSYH açısından doğu illerindeki düzey, batı illerine göre düşüktür. Tek başına KBGSYH illerin zaman içindeki değişimlerini açıklayamadığı için 2004-2018 yılları arasındaki büyüme oranları da analiz edilmiştir. Buna göre daha karmaşık bir doku ortaya çıkmaktadır. Doğudaki bir kısım illerin daha fazla büyüdüğü (Ardahan, Kars, Iğdır, Mardin, Şırnak, Hakkari, Bingöl, Hatay) batıdaki bazı illerin ise büyümede durağanlaştığı hatta gerilediği (Antalya, Burdur, Bolu) okunmaktadır (Şekil 10)

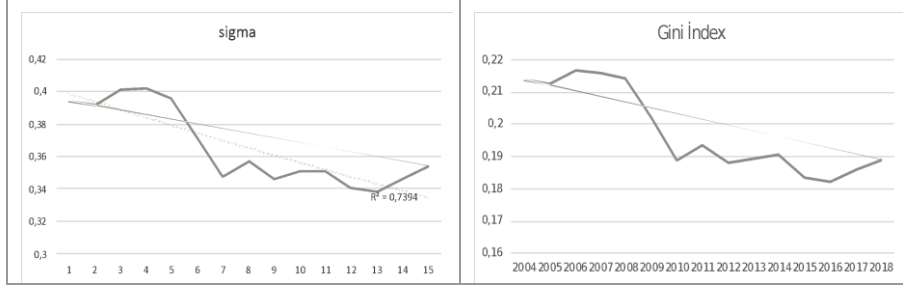
Şekil 9: 2018 yılı KBGSYH göre illerin durumu

Şekil 10: KBGSYH göre 2004-2018 yılları arasında büyüme oranındaki değişim

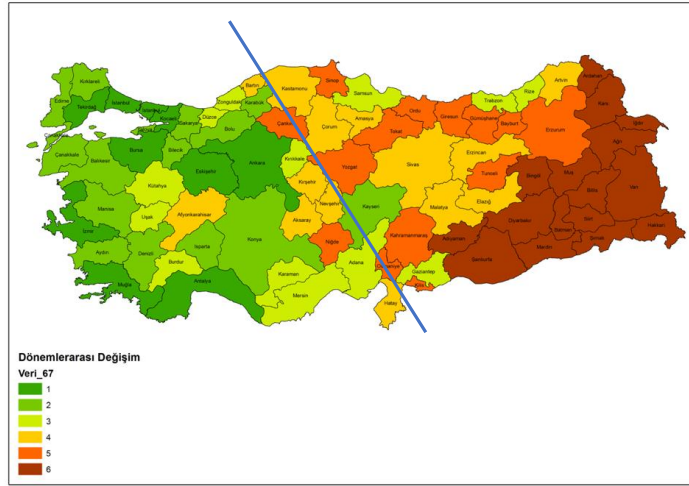
2004-2018 yılları arasında KBGSYH değerleri üzerinden sigma yaklaşmasını veren değişim katsayısı ve gini indeks grafiklerine göre Düzey 2'ye benzer şekilde Düzey 3 bölgeleri arasında da bir yakınlaşma eğilimi görülmektedir (Şekil 11). Buna göre 2005-2007 arası bir iraksama, kriz etkisi ile 2008-2010 arası bir yakınsama, 2010-2016 arası düşük düzey yakınsama ve 2016 sonrası yeniden iraksama eğilimi ortaya çıkmaktadır. Krizin etkisiyle bölgelerarası yakınsama oluşmasına benzer şekilde 1999 Marmara Depremi ve 2001 ekonomik krizinde de rastlanmaktadır. Bunun sebebi,

görece az gelişmiş bölgelerin daha hızlı gelişmesinden çok, krizden en fazla ülkenin en gelişmiş bölgelerinin etkilenmesi olarak açıklanabilir (Gezici, 2006).

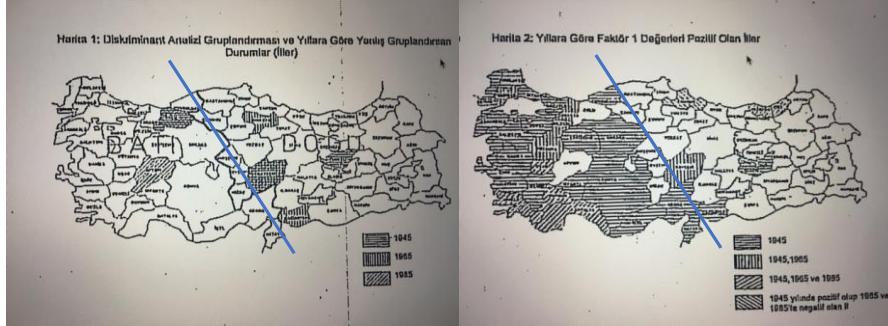
Şekil 11: 2004-2018 yılları Düzey 3 KBGSYH değerleri üzerinden değişim katsayısı ve gini indeksi

Sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 2017 SEGE çalışmasına göre iller altı kademeye ayrılmıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Analiz sonucu ortaya çıkan bu kademelenmede doğu-batı ayırımını net olarak gözlemlemek mümkündür (Şekil 12). Benzer bir ayırım Çalışkan, vd. (1997)'nin 1945-1965-1985 yılları için mekânsal farklılaşmaya yol açabileceğini düşündükleri 26 adet sosyal, ekonomik ve demografik veriyi kullanarak yaptıkları faktör ve diskriminant analizlerinde de görülmektedir (Şekil 13). Yıllar itibariyle sosyo-ekonomik verilerde gelişme olmasına rağmen, bölgelerarasındaki doğu batı ayırımı süreç içerisinde değişmemektedir. Doğu ve batı ayırımında bazı aykırı iller tanımlanmakta, örneğin batıda Afyon batıdaki değerlere göre görece az gelişmiş; doğuda Kayseri, Gaziantep, Elâzığ ve Tunceli ise doğudaki değerlere görece gelişmiş iller olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 12: 2017 SEGE çalışmasına göre iller

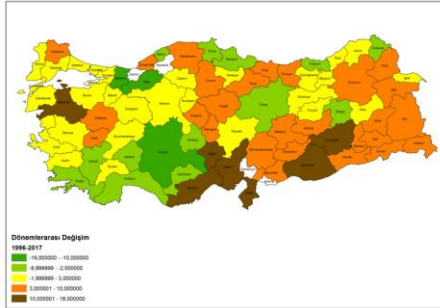
Kaynak: T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019)'dan yararlanılarak üretilmiştir.

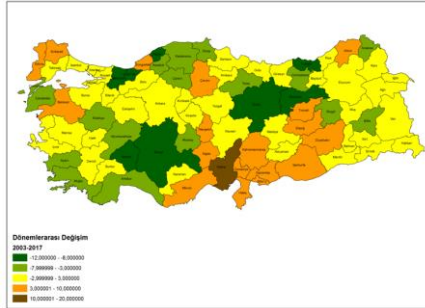
Şekil 13: 1945, 1965 ve 1985 Diskriminant ve Faktör Analizi sonuçlarına göre il gruplandırmaları

Kaynak: Çalışkan, Özelci ve Varol (1997)

1996-2017 ile 2003-2017 SEGE sıralamalarındaki değişim (DPT, 1996; DPT, 2003; Kalkınma Bakanlığı, 2013; T.C. Sanayi Teknoloji Bakanlığı, 2019) analiz edildiğinde; sıralamada Adana, Mersin, Niğde, Hatay, Şanlıurfa, Diyarbakır, Balıkesir geriye düşen iller, Konya, Bolu, Sakarya, Sivas, Bingöl, Trabzon ise üst sıralara taşınan iller olarak dikkat çekmektedir (Şekil 14).

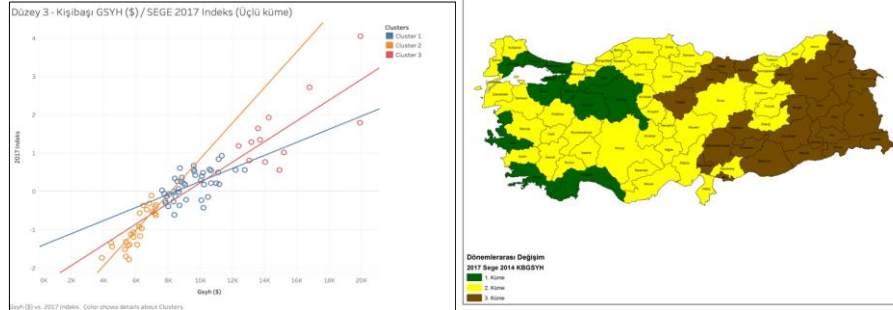

Şekil 14: 1996-2017 SEGE sıralamalarındaki değişim

Şekil 15: 2003-2017 SEGE sıralamalarındaki değişim

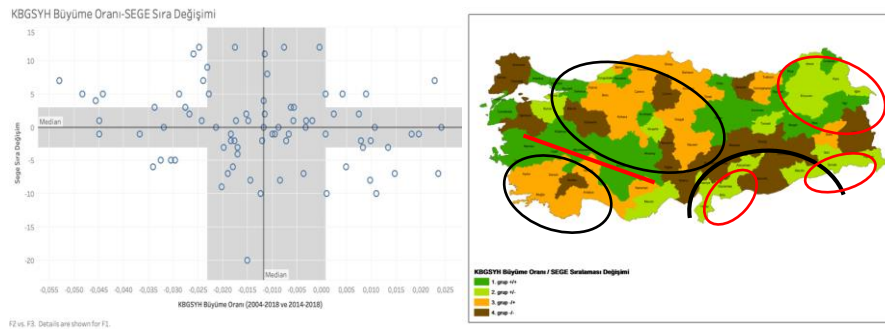
SEGE 2017 endeks değerleri ve 2014 KBGSYH değerleri doğrultusunda oluşturulan üçlü kümeleme analizinde; Ankara-İstanbul hattı ve Güneybatı Ege her iki değer açısından olumlu en üst kümede; İç Ege, Orta Anadolu, Orta Karadeniz, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'in bir kısmı orta küme; Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir kesimi ve Yozgat-Giresun hattında kalan iller ise alt kümede yer almaktadır (Şekil 16).

Şekil 16: SEGE 2017 endeks değerleri ve 2014 KBGSYH değerleri doğrultusunda iller

Diğer yandan 2004-2018 yılları arasında KBGSYH büyüme oranı ve 1996-2017 SEGE'deki iller sıralamasındaki değişimin karşılaştırmasında dört grup üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre;

- Her iki değer açısından pozitif olan (KBGSYH+/SEGE+) illerin; İstanbul, İzmir, Konya gibi metropoller dışında Çanakkale, Afyon, Ardahan, Ağrı, Muş, Bingöl, Bayburt, Erzincan, Sivas, Ordu gibi orta ölçekli ve görece daha az gelişmiş iller olduğu,
- KBGSYH büyüme oranı açısından pozitif ancak SEGE sıralamasındaki değişimi negatif olan (KBGSYH+/SEGE-) illerin; Artvin, Erzurum, Kars, Iğdır, Mardin, Siirt, Şırnak, Hakkari, Gaziantep, Hatay gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağırlıklı il gruplarından oluştuğu,
- KBGSYH büyüme oranı açısından negatif ancak SEGE sıralamasındaki değişimi pozitif olan (KBGSYH-/SEGE+) illerin Orta Anadolu ve Orta Karadeniz ile Güneybatı Anadolu'daki il gruplarından oluştuğu,
- Her iki değer açısından negatif olan (KBGSYH-/SEGE-) illerin ise Trakya, Adana, K. Maraş, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Şanlıurfa gibi illerden oluştuğu görülmektedir (Şekil 17).

Şekil 17: 2004-2018 yılları KBGSYH büyüme oranı ve 1996-2017 SEGE sıralamasındaki değişimin açısından iller

Buna göre il gruplamaları açısından farklılaşan bir dağılım görülmektedir. Kimi iller KBGSYH'deki büyüme oranı ve SEGE'deki sıralama açısından beklenenin üzerinde olumlu bir performans gösterirken, özellikle geçmiş dönemde Anadolu kaplanları olarak da tanımlanan kimi illerde ise hem büyüme oranları hem de SEGE sıralamalarında düşüşler yaşandığı anlaşılmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de 2014-2018 yılları arasındaki beş yıllık dönemde Düzey 2 ve Düzey 3 bölgeleri için gelişme ve eşitsizlik göstergeleri çerçevesinde bir gerileme yaşandığı izlenmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, KBGSYH değerlerinin düştüğü, gelir dağılımı dengesizliğinin ve işsizlik oranlarının arttığı, buna karşılık, ihracat ve elektrik tüketimi değerlerinin arttığı, otomobil ve konut satışlarının arttığı görülmektedir. Bölgeler arası dengesizlikler çerçevesinde, KBGSYH üzerinden Düzey 2 ve 3 bölgelerinde yakınsama eğilimi görülmektedir.

Daha önceki dönemlerde az gelişmiş bölgelerde yer alan bazı illerin gelir değişimi sıralamalarında ve sosyoekonomik gelişmişlik sıralamalarında son dönemde yükselmeler tespit edilmektedir. Az gelişmiş bölge ve illerin, ülke ekonomisinin yavaşlaması durumunda gelişmiş bölgeler ve illere göre avantaj kazandığını söylemek mümkündür.

İstanbul'da göç hızının negatife döndüğü, işsizliğin ve eşitsizliğin arttığı izlenmektedir. Ankara ve İzmir açısından göreceli olarak eşitsizliğin azaldığı izlenmektedir. 1980lerde üretime dayalı bir gelişme dinamiği gösteren orta ölçekli illerin yer aldığı bölgelerin ise son dönemde hem gelir hem eşitsizlik çerçevesinde göreceli bir gerileme yaşadıkları izlenmektedir. Buna karşılık, daha önceki dönemlerde geri kalmış bölge olarak nitelendirilen özellikle iç ve doğu bölgelerde yer alan illerin KBGSYH büyüme oranlarında ve SEGE sıralamalarında gelişme elde ettikleri de saptanmaktadır.

Gelir düşükse eşitsizlik düşüktür, gelir yüksekse eşitsizlik yüksektir genel kabulüne karşın sosyo-ekonomik gelişmişlik durumunun gelirin düşük ve yüksek olduğu durumlarda eşitsizlik durumunu etkilediği saptanmaktadır.

Türkiye'nin coğrafi olarak ayrılmış doğu ve batı bölgeleri arasında halen gelir, dış ticaret, göç, işgücüne katılma oranı, refah göstergeleri (otomobil sayısı, konut satışları) çerçevesinde gelişmişlik farklılıkları olduğu saptanmaktadır. Ancak doğu ve batı ayrımında daha önceki dönemlerde tartışılan işsizlik ve gelir dağılımı dengesizliğinin mevcut durumda doğu ve batıyı ayırmada anlamlı olmadığı da görülmektedir.

Dengeli bir kalkınmanın sağlanmasında az gelişmiş bölgeler lehinde saptanan son dönem gelişmelerin artan büyüme performansı ile sürdürülmesi ve süregelen kalkınma politikalarının (teşvik, kaynak aktarma, vb.) tüm bunlar göz önüne alınarak şekillendirilmesi önem taşımaktadır.

Notlar:

i. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri: hanehalkı için eşdeğer fert başına düşen gelir, hanehalkı toplam yıllık kullanılabilir gelirinin hanehalkının eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Eşdeğerlik ölçeği ile farklı büyüklük ve bileşimlerdeki hanehalkları arasında karşılaştırma imkânı sağlanmaktadır.

Referanslar:

- Acar, İ. (2015). “Türkiye’de Gelir Dağılımı”. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4 (8), 42-59.
- Alpaykut Bayrak, S. S., 2018. Regional Convergence, Migration and Factor Mobility in Turkey, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Altınbaş, S., Doğruel, F. ve Güneş, M. (2002) “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı Mı?” *METU/ERC International Conference in Economics*, Ankara, Turkey.
- Barro, R.J. (1990) “Endogenous technological change” *Journal of Political Economy*, 98, 71-102.
- Berber, M., Yamak, R. ve Artan, S. (2000) “Türkiye’de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997” *9. Ulusal Bölge Bilimi Kongresi-Bildiriler Kitabı*, Trabzon.
- Çalışkan, G., Öznel, T. ve Varol, Ç. (1997) “Türkiye’de Kentleşme Sürecinin Farklılaşması Analizi”, *Planlama Dergisi*, 97/1, 22-32.
- Dağdemir, Ö. Acaroğlu, H. (2011) Türkiye’de Bölgesel Gelir Dağılımının İller Düzeyinde Analizi: 1990-2006 *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 39-56.
- Doğruel, F. ve Doğruel, S. (2003) “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme” Köse, A.H., Şenses, F. ve Yeldan, E. (der.), *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav’a Armağan*, İstanbul, İletişim Yayınları, 287-318.
- DPT (1996) *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, DPT Yayınları, Ankara.
- DPT (2003) *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Elburz, Z. (2012) *Türkiye’de Bölgelerin Ekonomik Performans Ölçümü: Shift-Share Analizi (1992-2008)* Basılmamış Y. Lisans Tezi, İTÜ FBE Şehir ve Bölge Planlama, İstanbul.
- Eraydin, A. Saral, G. (2004) “Dynamics of Regional Integration, Disintegration and Exclusion within the Global Economic System” Gok, T. ve Marszal, T. (eds.) *Urban and Regional Development: Concepts and Experiences*, Warszawa: Polish Academy of Sciences, Committee for Spatial Economy and Regional Planning.
- Erlat, H. (2005) “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama Sorununa Zaman Dizisi Yaklaşımı” H. Erlat (ed.) *Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- Filiztekin, A. (1998) “Convergence Across Industries and Provinces in Turkey” *Koç University Working Paper Series*, 1998/08.
- Gezici, F. (2006) “New Regional Definition and Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey Related to The Regional Policies of EU” *Australasian Journal of Regional Studies*, 12 (1), 103-124.

- Gezici, F. ve Hewings, G. J. D. (2004) "New Regional Definition and Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey Related to the Regional Policies of EU", 44. *Paper Presented at the Congress of ERSA*, Porto.
- Güven, A. (2007) "Türkiye'de İller Arası Gelir Eşitsizliğinde Teşvik Politikalarının Rolü: Bir Ayırıştırma Analizi" *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 14, 20-38.
- Hansen, N. (1995) "Addressing Regional Disparity and Equity Objectives Through Regional Policies: A Sceptical Perspective" *Papers in Regional Science*, 74, 220-236.
- Kalkınma Bakanlığı (2011) *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kapusuzoğlu, A. ve Karan M.B. (2010) "Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketimi ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 57-68.
- Karaca, O. (2004) "Türkiye'de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?" *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni*, 2004/7.
- Karaca, O. (2018) "Türkiye'de Bölgesel Yakınsamanın 50 Yılı: Yeni Veri Seti ve 1960-2010 Dönemi Analizi" *Sosyoekonomi*, 26 (35), 207-228.
- Kılıçaslan, Y. and Özatağan, G. (2007) "Impact of relative population change on regional income convergence: evidence from Turkey" *Review of Urban & Regional Development Studies*, 19(3), 210-223.
- Lucas, R. E. (1988) "On the Mechanics of Economic Development" *Journal of Monetary Economics*, 22 (1), 3-42.
- Rebelo, S. (1991) "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth" *Journal of Political Economy*, 99 (3), 500.
- Romer, P. M. (1986) "Increasing returns and Long-run Growth" *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- Romer, P.M. (1994) "The Origins of Endogenous Growth" *The Journal of Economic Perspectives*, 8 (1), 3-22.
- Sala-i-Martin, X. (1996) "The Classical Approach to Convergence Analysis" *The Economic Journal*, 106 (437), 1019-1036.
- Solow, R. (1956) "A Contribution to the Theory of Economic Growth" *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65-94.
- Şık, A, Öztürk, Z. (2019) Türkiye'de Bölgesel Gelir Eşitsizliğinin Nedenleri: Bölgeler Arası Bir Karşılaştırma, M.Ç. Gözen ve Ö.B. Soylu (eds.) *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları III*, Umuttepe Yayınları, İzmit-Kocaeli.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019) *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2017)*, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Varol, Ç., Özelçi Eceral, T. (2009) "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Uygulanma/Uygulanamama Süreçleri", 3. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu "Planlamadan Uygulamaya"* Bildiri Kitabı, Mersin, 255-282.
- Yamak, R. ve Yamak, N. (1999), "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve İç Göç", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1),16-28.

- Yıldırım, J. ve Öcal, N. (2006) "Income Inequality and Economic Convergence in Turkey"
Transition Studies Review, 13(3), 559-568.
- Zeren, F. ve Yıllancı, V. (2011) "Türkiye'de Bölgeler Arası Gelir Yakınsaması: Rassal Katsayılı
Panel Veri Analizi Uygulaması" *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 143-151.

Kır-Kent Ayrımı Aşınırken Tarımda Yaşanan Değişimler

Güldem Özatağan¹, Emel Karakaya Ayalp²

Öz: Türkiye 1970'lerden bu yana uygulanan neoliberal politikalar yoluyla hem tarımsal yapısında hem de kentleşme süreçlerinde önemli dönüşümler yaşamış, izlenen tarım ve kentleşme politikaları kırsal alanlar açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Ancak son dönemde geleceği farklı ve sürdürülebilirliğe, ekolojik dengelere, haklara ve adalete duyarlı bir şekilde kurgulayabilecek yeni bazı gelişmeler gündeme gelmektedir. Bu yazı, İzmir'e odaklanarak, bu gelişmeleri ortaya çıkaran koşulları ve farklı aktörlerin bu süreçlere verildikleri tepkileri ve yanıtları tarihsel bir süreç içinde betimlemeye çalışmakta ve bu yeni gelişmelerin tarımsal ve kırsal yapının geleceğini nasıl biçimlendirebileceği konusuna dikkat çekmektedir. Yazı, İzmir'in bir yandan neoliberal politikalarla şekillenen ve kendini sürekli yenileyen bir tarımsal yapı içinde yer alırken bir yandan da daha sürdürülebilir bir tarımsal yapıya geçiş konusunda önemli bir deneyim biriktirdiğini ortaya koymakta ve bu deneyimi, kendine özgü bir modeli hayata geçirecek şekilde geliştirebilirse, İzmir'e özgü bu modelin kentin sınırlarını aşan geniş çaplı bir dönüşümün öncüsü olabileceğini öne sürmektedir. İzmir deneyimi, sürdürülebilir bir yapıya geçişin ülke ölçeğinde gerçekleşeceği kabulünün yanlışlığına işaret etmekte, bu konuda kentlerin öncü rolünü göz önüne almanın önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: neoliberal tarım politikaları, sürdürülebilir tarım, kentleşme ve tarım, yeni gıda hareketi, sürdürülebilir dönüşüm, sürdürülebilir tarımsal-gıda sistemi

Abstract: This paper presents evidence of Izmir's sustainable agro-food transitions in the making and demonstrates that developments at niche, regime and landscape levels at various spatial scales, and the specific ways in which their dynamic interaction have played out in Izmir, have led successively to the emergence of more sustainable niche alternatives, creating a solid foundation for the development of a more sustainable agro-food regime at the urban scale that has the potential to disrupt the dominant agro-food regime and to trigger a broader sustainability transition. Hence, we argue, contrary to prevailing assumptions, that sustainability transitions are not limited to a national scale. As such, we suggest that cities should be positioned as principle proving grounds for sustainability transitions, and call for an urbanised transition agenda to promote the theorisation of agro-food transitions that are less tied to the national scale.

Keywords: sustainability transitions, niche development, grassroots innovations, city-region, agro-food.

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı, İzmir: gozattagan@yahoo.com

² Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü: emelkarakayalp@gmail.com

1. Giriş

1980'lerden bugüne tarımsal ve kırsal yapıda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Pek çok ülke neoliberal politikalar yoluyla dış pazarlara yönelerek küresel tarımsal üretim zincirlerine eklenmiş, tarımsal yapılarının ve kırsal alanlarının dönüşümünde bu politikalar etkili olmuştur. Türkiye de 1970'lerin sonundan bu yana uygulanan neoliberal politikaların kırsal alandaki yansımalarının en yoğun şekilde yaşandığı ülkelerden biri olup, özellikle 1980'lerden bu yana izlenen tarım politikaları kırsal alanlar açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişmelerin akademik yazının da gündemini oluşturduğu, Türkiye tarımındaki ve kırdaki dönüşüm süreçlerini irdeleyen çalışmalara ilginin arttığı izlenmektedir (Aydın, 2010; İslamoğlu vd., 2008; Keyder ve Yenal, 2013; Öztürk, 2012). Bu çalışmalar oldukça önemli tartışmaları gündeme getirmiş olmakla birlikte, 2000'li yıllarda daha da berraklaşan bazı eğilimlerin yeni bir gündemi ortaya çıkardığı görülmektedir.

Bu eğilimlerden ilki, tüm dünyada ve Türkiye'de neoliberal politikaların yarattığı sorunlar karşısında mevcut tarımsal yapının sorgulanmasıdır. Bu politikaların bir sonucu olarak küçük üreticinin karşılaştığı sorunlar, tarımsal üretimde kullanılan kimyasal girdilerin ve genetiği değiştirilmiş tohumların biyoçeşitlilik ve insan sağlığı ile ilgili yarattığı riskler, kırdaki yaşayan nüfusun yaşamı açısından yarattığı sonuçlar görünür hale geldikçe neoliberal politikaların sosyal, ekonomik, mekansal ve ekolojik risklere yönelik farkındalık ve kaygılar artmakta, bu politikalarla şekillenen tarımsal yapıların sürdürülebilirliği giderek artan bir şekilde sorgulanmaktadır.

İkinci eğilim, kentleşme süreçlerinde ve mekansal yapıda yaşanan değişimle ilgilidir. Metropoliten alanların sürekli sınırları dışına taşarak çevrelerindeki kentsel ve kırsal yerleşimleri, onlarla işlevsel bir bütünlük oluşturacak şekilde dönüştürdükleri, yasal düzenlemelerle de kentlerin yönetsel sınırlarının sürekli değiştirilerek genişletildiği izlenmektedir. Dahası, mekana müdahaleler giderek artan şekilde kırsal ve ekolojik alanlara yönelmekte, kırsal mekanı şekillendirmeye yönelik çok sayıda düzenleme ve uygulama gündeme gelmektedir. Böylece kentleşme süreçleri yeni bir nitelik kazanmakta, sınırları olmayan bir kentleşme sürecine geçiş yaşanmaktadır. Mekansal yapıdaki bu değişimler, kent ve kır arasındaki ilişkinin kentin belirleniminde şekillenmesi anlamına gelmekte, bu süreçte kent-kır ayrımının bulanıklaştığı (Eraydın vd., 2008), kent-kır karşıtlığının yok olduğu (Tekeli, 2016) öne sürülmektedir. Son yıllarda bu süreçlere tepkilerin arttığı ve toplumsal hareketlerin kıra taşındığı izlenmektedir.

Bu eğilimler Türkiye'ye özgü olmayıp, tüm dünyada ve Türkiye'de hem tarım politikalarının hem de kentsel ve kırsal mekanı şekillendirmeye yönelik müdahalelerin toplumda yarattığı tepkilerin yükseldiği bir dönemde yeni arayışlara girildiği, farklı kesimlerin, sürdürülebilirliğe, ekolojik dengelere, haklara ve adalete duyarlı yaklaşımlarla tarımsal yapının ve kırsal alanın sorunlarına çözümler geliştirmeye çalıştıkları izlenmektedir. Üretici ve tüketici kooperatifleri, gıda toplulukları, gıda inisiyatifleri, sürdürülebilir yerel kırsal kalkınma deneyimleri bu bağlamda gündeme gelmektedir. Nitekim son yıllarda mevcut tarımsal yapıya seçenek arayışını yansıtan bu oluşumlar konusuna artan bir ilgi bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların bugüne ve yeni deneyimlerin kendilerine fazlaca odaklandıkları izlenmektedir. O nedenle bu yaklaşım biçimine eleştiriler artmakta ve yeni gelişmeleri "sürdürülebilir bir yapıya geçiş" bağlamında ele alan yaklaşımlar gündeme

gelmektedir. Bu yaklaşımlar farklı düzeylerdeki gelişmeleri ve bunların birbiriyle etkileşimini tarihsel süreç içinde çözümlene ve sürdürülebilir bir yapıya geçiş bağlamında irdeleme olanağı sunmaktadır.

Bu yazı bu tartışmaları izleyerek tarımsal ve kırsal yapıda ortaya çıkan değişim eğilimlerini sürdürülebilir bir yapıya geçiş bağlamında irdelemeyi amaçlamakta ve bunu yukarıda ana hatlarıyla sunulan gelişmelerin açıkça izlendiği kentlerden biri olan İzmir'e odaklanarak yapmaktadır. Çalışma, İzmir'in bir yandan neoliberal politikalarla şekillenen ve kendini sürekli yenileyen bir tarımsal yapı içinde yer alırken bir yandan da sürdürülebilir bir tarımsal yapıya geçiş konusunda önemli bir deneyim biriktirdiğini ortaya koymakta ve bu deneyim geliştirilebilir ve sürdürülebilir bir tarımsal yapı hayata geçirilebilirse, İzmir'e özgü bu deneyimin kentin sınırlarını aşarak geniş çaplı bir dönüşümün öncüsü olabileceği görüşünü öne sürmektedir. İzmir deneyimi, sürdürülebilir bir tarımsal yapıya geçişin ulusal çapta gerçekleşebileceği kabulünü sorgulamakta ve kentlerin egemen yapıdan farklılaşarak, kendilerine özgü bir sürdürülebilir geçişi gerçekleştirebileceklerini ve geniş çaplı bir dönüştürücü etki yaratabileceğine işaret etmektedir.

2. Sürdürülebilir bir Yapıya Geçişi Anlamaya Odaklanan Kuramsal Çerçeve

Egemen tarımsal yapıya seçenek anlayışları ortaya çıkaran ve sürdürülebilir bir tarımsal yapıya geçişi biçimlendiren süreçlerin tanımlanması, olup bitenin kavranması ve geleceğin yönlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu tanımlama yapılırken ekonomik, toplumsal ve mekansal sistemlerin sürdürülebilirliğe, ekolojik dengelere, haklara ve adalete duyarlı bir yapıya geçiş süreçlerine odaklanan "sürdürülebilir dönüşüm/sustainability transitions" kuramının geliştirdiği çerçeveden yararlanılmıştır.

Bu kurama göre, bir yapının niteliğini birbiri ile uyumlu olan politika öncelikleri, kurumsal yapı, düzenleme biçimleri, teknolojik gelişmeler ve kültürel pratikler belirler (Geels ve Shot, 2007). Yeni bir yapıya geçiş için bu unsurların tutarlılıklarının bozulması gerekir. Bunun üç koşulu bulunmaktadır. Bu koşullardan ilki mevcut yapıyı biçimlendiren anlayışın sorgulanması ve yeni bir anlayışın oluşmasına katkıda bulunan deneyimlerin ve pratiklerin oluşmasıdır. Yeni bir anlayışın geliştirilmesi ve benimsenmesi bu pratiklerin geliştirilmesi ile mümkündür. Nitekim son yıllarda toplumun farklı kesimlerinin mevcut yapıların sürdürülebilirliğini sorguladıkları, daha da önemlisi bir araya gelerek oluşturdukları mecralarda yeni fikirler ortaya koydukları ve bunları uygulamaya geçirecek araçları geliştirdikleri, bu şekilde sorunlara müdahale ettikleri izlenmektedir (Kirwan vd., 2013; Seyfang vd., 2013; 2014; Seyfang ve Longhurst, 2016; Smith vd., 2015; White ve Stirling, 2013). Sürdürülebilir bir yapıya geçiş, toplumdaki farklı kesimlerin yeni bir anlayışla geliştirdikleri pratiklerin belirli bir olgunluğa erişerek istikrar kazanmasıyla ortaya çıkan yeni oluşumların mevcut yapı içinde çatlaklar oluşturması, gelişerek ve genişleyerek mevcut yapının yerini almasıyla gerçekleşir (Geels ve Shot, 2007; Geels, 2011).

Toplumun farklı kesimlerinin oluşumuna öncülük ettiği özgün anlayışların yanı sıra yerel yönetimlerin girişimlerinin sonucu olarak ortaya çıkan oluşumlar da bulunmaktadır (Farla vd., 2012; Fudge vd. 2016; Hodson ve Marvin, 2009; McGuirk vd., 2015; Quitzao vd., 2012). Pek çok kentte yerel yönetimlerin yeni bir anlayışla

geliştirdikleri pratikler ve uygulama araçları yoluyla sürdürülebilir olmayan yapıları değişime zorladıkları izlenmektedir. Bunun yanısıra, pek çok yerel yönetimin farklı bir anlayışla geliştirilen seçenekler için pazar oluşturdukları, katılımcı süreçler yoluyla yerel aktörleri harekete geçirdikleri ve toplumun geniş kesimlerini sürdürülebilir gelişme konusundaki süreçlere dahil ettikleri ve böylece yaygın kanıların sorgulanmasına katkıda buldukları da izlenmektedir (Fudge vd., 2016; Hodson ve Marvin, 2009; Mulugetta vd., 2010; Wittmayer vd., 2016). Yerel yönetimler planlı, sistematik ve stratejik eylemleri sonucu değişim için momentum yaratmakta, sürdürülebilir bir yapıya geçiş konusunda etkin rol almaktadırlar.

Ancak, tek başına bu pratiklerin gelişmesi yeterli değildir. İkinci olarak, mevcut yapıyı tanımlayan unsurların birbiriyle uyumunu bozan ve yeni arayışları ortaya çıkaran koşullara değinmek gerekmektedir (Geels, 2011; Smith vd., 2010). Böyle bir ele alış, ortaya çıkan gelişmelerin gerisindeki üst süreçlerin kavranmasını kolaylaştırmaktadır.

Son olarak, yeni anlayışlar ortaya çıkarken sorun ve çözüm tanımları değişmekte, mevcut yapı da kendini buna göre konumlandırmaktadır. O nedenle yeni anlayışlar ortaya çıkarken mevcut yapının nasıl uyumlandığını da dikkate almak gerekmektedir (Geels, 2011; Smith, 2006, 2007).

Bu kuramsal yaklaşımın en önemli özelliği, geçiş sürecinin betimlenmesinde bu üç düzeydeki- mikro, makro ve mezo – gelişmelerin birbirleri ile etkileşimlerinin ele alınması ve tarihsel bir süreç içinde yorumlanmasıdır (Elzen vd., 2011; Smith, 2006; Verbong ve Geels, 2010; Verbong vd., 2010). Değişimin niteliğini bu üç düzeydeki gelişmelerin tarihsel süreç içinde birbiriyle etkileşimi belirlemektedir (Smith vd., 2010).

Yeni bir sisteme geçiş sürecini pek çok yönüyle kavrama olanağı sağlayan bu çerçeve ülkelerin ekonomik, toplumsal ve mekansal sistemlerinin daha sürdürülebilir bir yapıya geçiş süreçlerinin çözümlenmesinde kullanılmaktadır (Elzen vd., 2011; Smith, 2006; Verbong ve Geels, 2010; Verbong vd., 2010). Ancak, bu kavrayışa göre kentler ülke çapındaki gelişmeleri kendi koşullarına ve yerel özelliklerine uyarlayan mekansal birimler olarak ele alınmakta (Hudson ve Marvin, 2009, 2010; Smith vd., 2010), kentlerin kendilerini etkileyen üst süreçlere verdikleri tepkiler ve geliştirdikleri yanıtlar göz ardı edilmektedir. Oysa, son dönemde ortaya çıkan bulgular geleceği farklı şekilde kurgulayabilecek yeni oluşumların özellikle kentlerde yeşerdiğini ve geliştiğini ortaya koymaktadır (Coenen et al., 2010; Dewald ve Truffer, 2012; Hodson vd., 2016; Longhurst, 2015; Pesch vd., 2019). Kentlerin, üst süreçlere verdikleri tepkilerle sürdürülebilirliği sorgulanan mevcut sistemlerden ayrılarak sürdürülebilir yapıya geçiş sürecinde öne çıkmaya başladıkları izlenmektedir (Rohracher ve Späth, 2014; Quitzau vd., 2012, 2013; Hudson ve Marvin, 2009, 2010; Wolfram, 2018). Bu kapsamda son dönemde kentleri dışlayan yaklaşım biçimi eleştirilmekte, geçiş süreçlerinde kentlerin rolü yanı sıra kentlerdeki değişimleri göz ardı eden bir yaklaşımın yetersizlikleri vurgulanmaktadır (Coenen ve Truffer, 2012; Coenen vd., 2012; Lawhon ve Murphy, 2011; Truffer ve Coenen, 2012; Truffer, 2008; Wolfram, 2018).

Yeni gelişmelerin ve geleceği farklı şekilde kurgulayabilecek oluşumların kentler ve kentlere dair süreçler dikkate alınarak irdelenmesi tarım ve kır konularında özellikle

önemlidir çünkü tarımsal ve kırsal yapıda yaşanan dönüşüm giderek artan biçimde kentlerde yaşanan dönüşümle birlikte olmaktadır. Nitekim dünyada ve Türkiye’de kentlerin sürekli sınırları dışına taşıdığı, yasal düzenlemelerle de kentlerin yönetsel sınırlarının değiştirilerek genişletildiği izlenmektedir. Bu gelişmelerle nitelenen kentleşme süreçleri “bölgesel kentleşme”, ortaya çıkardığı mekansal organizasyon ise “kent bölgeler” olarak kavramsallaştırılmaktadır (Eraydın vd., 2008; Soja, 2011; Scott, 2001; Hall ve Pain, 2009). Dahası, neoliberalleşmenin yeni evresinde (Eraydın, 2012) mekana müdahalelerin kırsal alanlara yöneldiği, kırsal mekanı şekillendirmeye yönelik çok sayıda düzenleme ve uygulamanın gündeme geldiği görülmektedir. Böylece kentleşme süreçleri yeni bir nitelik kazanmakta, sınırları olmayan kentleşme sürecine geçiş yaşanmaktadır. Gezegenin her noktasının kentleşme süreçlerine tabi kılınması ile nitelenen “gezegensel kentleşme” olgusu bu bağlamda gündeme gelmektedir (Brenner, 2013; Brenner ve Schmid, 2015; Castriota, R. ve Tonucci, J., 2018). Mekansal yapıdaki bu değişimler, kent ve kır arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Nitekim, kent-kır ayrımının bulanıklaştığı (Eraydın vd., 2008), kent-kır karşıtlığının yok olduğu (Tekeli, 2016) öne sürülmektedir.

İzmir de Türkiye’de bu süreçlerin açıkça izlendiği kentlerden biri olup, son dönemde kentin tarımsal ve kırsal yapısını farklı bir şekilde kurgulayabilecek yeni bazı oluşumlar gündeme gelmektedir. Bu yazı, bu yeni gelişmeleri farklı aktörlerin kendilerini etkileyen üst süreçlere verdikleri tepkiler ve yanıtlar üzerinden tanımlamaya çalışmakta ve bu yanıtların tarımsal ve kırsal yapının geleceğini nasıl biçimlendirebileceği konusuna dikkat çekmektedir.

Takip eden bölümde İzmir’de son dönemde gündeme gelen gelişmelerin saptanması amacı ile İzmir’de 2016-2017 yılları arasında sürdürülen araştırmanın ana bulguları sunulmaktadır. Araştırmanın ilk aşamasında tarımsal yapıyı farklı şekilde kurgulama iddiası taşıyan oluşumları belirlemek ve sürdürdükleri faaliyetleri belirlemek üzere web, blog, medya ve sosyal medya taraması yapılmış, sonrasında ise farklı düzeylerdeki gelişmeleri ve bunların birbiriyle etkileşimlerini saptamak üzere politika ve strateji dokümanları, raporlar ve bültenler incelenmiştir. İkinci aşama, sürdürülebilir bir tarımsal yapı arayışındaki anlayış farklılıklarını ortaya çıkarmak ve web, blog, medya ve sosyal medyaya yansımaları pratikleri ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere ve katılımcı gözlemlere dayanmaktadır. Bu kapsamda 2016-2017 yılları arasında İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Seferihisar Belediyesi kırsal kalkınma ve tarımsal hizmetler birimleri yetkilileri ve kır araştırmacıları ile sekiz, gıda inisiyatifleri temsilcileri ile 3 derinlemesine görüşme yapılmıştır. Ayrıca, 2016-2017 yılları arasında İzmir’deki 3 gıda topluluğunun dağıtım etkinliklerinde, 2016 yılında düzenlenen Kırsal Araştırmalar Ağı buluşmasında, gıda toplulukları tarafından biri 2016 diğeri 2017 yılında düzenlenen 2 çalıştayda, ve La via Campesina Genel Meclisi kapanış oturumunda katılımcı gözlemler yapılmıştır.

Aşağıdaki bölümlerde, İzmir’e ilişkin saptamalar bu araştırmanın bulgularına dayalı olarak ve yukarıda ana hatlarıyla sunulan kuramsal çerçeveden yararlanılarak yapılacaktır.

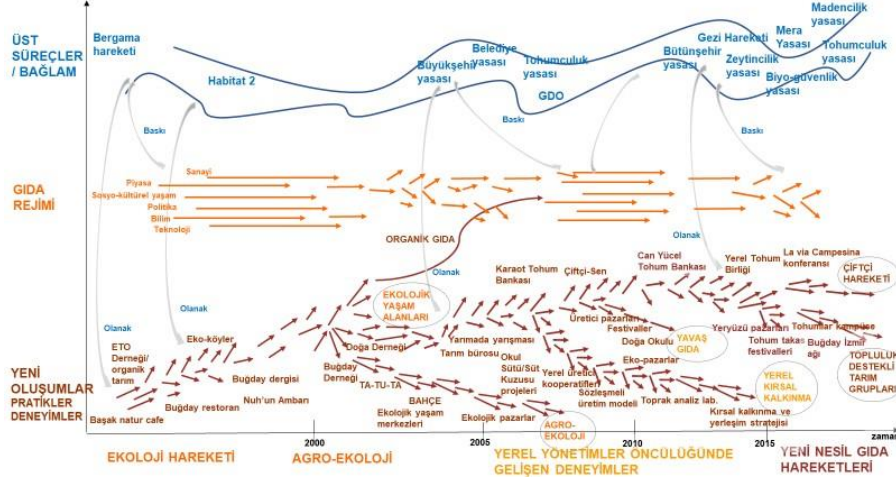
3. Sürdürülebilir bir Tarımsal Yapıya Geçiş Konusunda İzmir'in Biriktirdiği Deneyimin Tarihsel Süreç içinde Betimlenmesi

Yukarıda ana hatlarıyla tanımlanan kuramsal çerçeveye dayalı olarak yapılan çözümleme sürdürülebilir bir tarımsal yapıya geçiş sürecine katkısı açısından farklı evrelerin tanımlanmasını sağlamıştır. Şekil 1, İzmir'e ilişkin sürecin 4 farklı dönemde ele alınabileceğini göstermektedir.

1. Dönem: Neoliberal politikaların ekolojik maliyetlerine yönelik kaygılar, çevre hareketinin ortaya çıkışı ve ekolojik yaşam fikrinin doğuşu

1970'lerin sonundan itibaren ithal ikameci kalkınma politikalarını terk ederek dış piyasalarla bütünleşmeyi önceleyen politikaları benimseyen Türkiye'nin tarım politikaları da 1980 sonrası bu anlayışla şekillenmiştir. Bu değişim, Çalışkan ve Adaman'a göre (2011), bürokratikleşme, etkin ve yenilikçi olma eksiklikleri ve yolsuzlukların varlığı gibi eleştirilerin yöneltildiği devlet kaynaklı müdahaleci politikaların yerine neoliberal anlayışla şekillenen politikaların benimsenmesi anlamına gelmektedir. 1980 sonrasında tarımsal yapıyı ve üretimi dış pazarların talep ve gereksinimlerine göre şekillendiren politikalar benimsendiği, ancak tarımsal üretimi ve üreticiyi destekleyen politikaların geri çekilmesi konusunda savrulmalar yaşandığı izlenmektedir. Nitekim 1980'li yıllar boyunca tarım politikalarının köylüyü ve küçük üreticiyi korumayı sürdürdüğü izlenmektedir (Çakmak ve Akder, 2005; Işık ve Pınarcıoğlu, 2008; Keyder ve Yenal, 2013). Buna karşılık, 1990'lı yıllar boyunca, tarımsal yapının neoliberal politikalar etkisiyle dönüşümü hızlanırken farklı toplumsal kesimler açısından doğurduğu sonuçlar da görünür hale gelmeye başlamıştır.

Bu bağlamda, sürdürülebilir bir tarımsal yapıya geçiş açısından ilk gelişmelerin de bu yıllarda ortaya çıktığı söylenebilir. Türkiye'nin 1980'li yıllarda benimsediği neoliberal politikaların bir uzantısı olarak çok uluslu şirketlerin madencilik faaliyetlerine izin veren düzenlemelerin kırdaki yaşam alanlarında ve ekolojik alanlarda yarattığı tahribat 1980'lerin sonunda madencilik karşıtı toplumsal hareketleri ortaya çıkarmıştır. Bergama Hareketi bunlardan biri olup, bu gelişmelere karşı çıkmak için örgütlenen çiftçileri çevreciler, kentli aydınlar, aktivistler ve Türkiye'nin benimsediği neoliberal politikalara karşı çıkan kesimlerle bir araya getirmiştir (Adaman vd., 2017; Özen, 2009; Özlüer, 2005). Hareket'in ekoloji ve gıda konularında faaliyet gösteren uluslararası aktivistler, entelektüeller ve ağlarla da dayanışma ağı içinde etkileşim kurduğu görülmektedir (Arsel, 2012). Bu etkileşim, neoliberal politikaların neden olduğu ekolojik krize yanıt olarak ekolojik yaşam fikrinin benimsenebileceği görüşünün oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Şekil 1: İzmir'de Sürdürülebilir bir Tarımsal Yapı Arayışını Yansıtan Deneyimlerin Oluşumu (**Kaynak:** Geels, 2002: 1263'ten uyarlanmıştır)

Mevcut tarımsal yapıya seçenek arayışı içinde olan toplumsal kesimlerin 1990'ların başından itibaren ekolojik yaşam fikrine dayalı bir anlayışın gelişmesine öncülük ettikleri görülmektedir. Victor Ananias bu fikrin öncülerinden olup, bu dönemde ekolojik yaşam ve ekolojik üretim fikri üzerinde konuşma ve tüketiciyle etkileşme kanalları geliştirilmiştir. Bodrum'da faaliyete başlayan Başak Naturcafe, Buğday Restoran ve Buğday Dergisi ile kentli tüketiciye erişmek amacıyla İstanbul'da açılan Nuh'un Ambarı isimli dükkân bu dönemde geliştirilen önemli etkileşim kanalları olmuştur³.

1990'lar boyunca ekolojik yaşam fikrini kırsalda yayma amacı taşıyan eko-köy oluşumlarının gündeme geldiği görülmektedir. HABITAT II İstanbul buluşması bu konuda önemli bir dönemeç olup, çevre ve ekoloji konularına ilgi duyan çok sayıda STK, aktivist ve uzmanı bir araya getirmiş, gıda üretim ve tüketim pratikleri, kırsal yaşam ve çevre konularında bilgi, deneyim ve iyi örnekleri birbirleriyle paylaşımlarını sağlamıştır (Adem, 2005; Karakaya, 2016). Bu etkileşimin en önemli sonucu çevre hareketi içinde kırsal kesimde yaşanan sorunların ve eko-köy oluşumlarının kırsal alanlarda etkinliğinin tartışılması olup, Türkiye'de Eko-köy İletişim Ağı'nın (EKİLAT) kurulmasına karar verilmiştir.

2. Dönem: Çevre hareketinin kurumsallaşması ve agro-ekoloji anlayışının gelişimi

HABITAT II buluşması çevre hareketinin kurumsallaşması, profesyonelleşmesi ve uluslararasılaşması açısından da önemli olmuştur (Adem, 2005). Böylece, 1990'lı yıllarda ekolojik yaşam fikrine kendini adanmış olan küçük bir kentli aydın hareketi olarak ortaya çıkan oluşum, 2002 yılında İstanbul'da Buğday Derneği'nin kurulmasıyla kurumsallaşarak 2000'li yıllar boyunca ekolojik üretim ve ekolojik yaşam için örnekler oluşturma, bu fikirle uyumlu pratikler geliştirme ve iyi örnekleri

³ <http://victorananias.org/?p=525>

yayma amacı taşıyan deneyimleri oluşturmuştur. Doğaya dost üretim teknikleri yanı sıra tüketici destekli üretim örneklerinin geliştirilmesi, ekolojik ürünlerin kolay ve uygun fiyata tüketiciye ulaştırılması için pazarlama kanallarının oluşturulması (ekolojik pazarlar), sağlıklı gıda konusunda söylem üretmek (konferans ve söyleşiler, yayınlar ve eğitim programları yoluyla) bunlardan bazıları olup, bu deneyimlerin *agro-ekoloji* anlayışının gelişimine katkısı olmuştur.

Bu dönemde ekolojik yaşam arayışı içinde olan bazı kesimlerin, kent yaşamının dışsallıklarından kaçarak kırdaki ekolojik yaşam fikrine dayalı, kendi kendine yeten bir yaşam inşa etmek amacıyla geliştirdikleri deneyimler de ortaya çıkmıştır. Çevre hareketinin yarattığı aura ve kente yakın, erişilebilir kırsal alanların varlığı *ekolojik kolektif yaşam alanları* diyebileceğimiz bu deneyimlerin İzmir’de oluşmasına katkı yapmıştır⁴. Ancak modern kent yaşamından çok farklı yaşam deneyimi sunmaları ve katılanların uyum sorunları nedeniyle gelişimi de sınırlı kalmıştır.

Türkiye ve İzmir agro-ekoloji deneyimini biriktirirken, 1990’lı yıllarda tüm dünyada organik gıdaya talep artmış, mevcut gıda rejimi de gıda kalitesini ve güvenliğini belgeleyen sertifika sistemlerini geliştirerek ve organik gıdaya marketlerde erişimi kolaylaştırarak, Türkiye’de ortaya çıkışı 1992’de İzmir’de ETO’nun (Ekolojik Tarım Organizasyonu Derneği) kurulup izleyen yıllarda Türkiye’de yetkili organik sertifikasyon kuruluşuna dönüşmesine uzanan (Demiryürek, 2011), *organik gıda* anlayışını sahiplenmiştir. Türkiye’nin dış pazara yönelik organik üretim stratejisi çerçevesinde İzmir de bu sisteme eklenmiştir. Bu dönemde organik ürüne talep artmış (Azak ve Miran, 2015), organik üretime geçen çiftçi sayısında da artış gözlenmiştir⁵.

3. Dönem: Kır-kent ayrımını aşındıran gelişmeler ve yerel yönetimler öncülüğünde gelişen anlayışlar

2000’li yıllar Türkiye’nin uygulamada yaşanan savrulmalardan sıyrılarak neoliberal politikaları yerleştirdiği⁶ dönemdir. Bunun en önemli aracı 2001 yılında uygulamaya konan Tarımsal Reform Uygulama Projesi (TRUP) olup, tarımsal yapıyı piyasa öncelikleri ve gereksinimleri doğrultusunda değiştirecek bir dizi yasal düzenleme ve uygulama bu çerçevede gündeme gelmiştir (bkz. Aydın, 2010; İslamoğlu vd., 2008; Keyder ve Yenal, 2013). Bu gelişmeler tarımsal yapının ve kırsal dönüşümünde önemli bir rol üstlenmiş, tarım politikalarının neden olduğu geçmişten gelen sorunları derinleştirmiştir. Küçük üreticinin güçsüzleşmesi, üretim süreçlerinde denetimini kaybetmesi, topraktan ve üretimden kopma, işçileşme, borçlanma yanı sıra kırsal

⁴ 2005 yılında kurulan Marmariç Ekolojik Yaşam Derneği ve 2007 yılında Kazdağları’nda kurulup 2011 yılında İzmir’e taşınan İmece Evi bunlardandır.

⁵ 2004 yılında iyi tarım uygulamaları başlamış, 2008 yılında GlobalGap sertifikası alan çiftçi sayısı 6 905’e ulaşmıştır (Ersun and Aslan, 2011). Organik ürün çeşidi 2014’te 136’ya çıkmıştır (Tekeli, 2016: 149). İzmir’de organik üretim yapılan arazi miktarı 2002’de 7 546 hektar iken, 2016’da 11 634’e yükselmiştir (<https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>). Organik üretim miktarı ise 2002-2016 yılları arasında %227 artarak yılda 63,550 tona ulaşmıştır. (<https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>).

⁶ 1980-2000 döneminde tarım sektörünün ekonomi içindeki payı gerilese de tarımsal işgücü rakamları değişmediğinden 1980-2000 yılları geçiş dönemi olarak nitelendirilmektedir (Akder, 2011).

alandaki yaşam kalitesinin kötülemesi bunlardan bazılarıdır (Keyder ve Yenal, 2013; Öztürk vd., 2014; 2018a, b).

2000'li yıllar kentleşme süreçlerinde ve mekansal yapıda önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde metropoliten alanların sürekli sınırları dışına taşarak çevrelerindeki kentsel ve kırsal yerleşimleri, onlarla işlevsel bir bütünlük oluşturacak şekilde dönüştürdükleri, yasal düzenlemelerle de kentlerin yönetsel sınırlarının sürekli değiştirilerek genişletildiği izlenmektedir. Bu dönemde kentleşme süreçleriyle ilişkili yasal değişikliklerin ilki 2004 yılında Büyükşehir Belediye yasası (5216 sayılı yasa) ve 2005 yılında Belediye yasası ile gerçekleşmiştir. Bu değişikliklerle, İzmir Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde kalan ilçe belediyesi sayısı 21'e, köy sayısı ise 166'ya çıkmıştır. Mekansal yapıda değişimi zorlayan bu düzenlemeler, kent ve kır arasındaki ilişkiyi de kentin belirleniminde yeniden tanımlanması anlamına gelmekte, kente ve kıra dair süreçleri birbirinden ayırmak giderek zorlaşmaktadır. Nitekim, kent-kır ayrımının bulanıklaştığı (Eraydın vd., 2008), kent-kır karşıtlığının yok olduğu (Tekeli, 2016) öne sürülmektedir. Bu gelişmeler kırım ve tarımın uzun erimli sorunlarını kentin bir sorunu haline getirmiş ve bu sorunları yerel yönetimlerin gündemine taşımaya zorlamıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin bu düzenleme ile yerel yönetimlere sağlanan özerklik ve gelir artışının sunduğu olanaklardan yararlanarak yeni bir anlayışla yanıt verdiği ve *yerel kırsal kalkınma* anlayışını hayata geçiren, bu anlayışın uygulanabilirliğini gösteren, görünürlüğünü artıran, ikna edici uygulamaları hayata geçiren bir pratiğin içinde yer aldığı görülmektedir.

Bu uygulamaların başlıcaları, 2007 yılında Tarım, Parklar ve Bahçeler Müdürlüğü'nün kurulması ve kırsaldaki geçimliliği geliştiren ve üreticilere piyasa seçeneklerinin dışında adil anlaşmalar sunan bir sözleşme modelinin uygulamaya geçirilmesi olmuştur⁷. Bir diğer uygulama 2008 yılında büyükşehir belediyesi hizmet alanına giren Urla-Çeşme-Karaburun Yarımadası için kırsal kalkınma amacıyla ulusal çapta bir fikir yarışması düzenlenerek "bütüncül bir yaklaşımla doğal kültürel değerleri yaşatarak koruyacak ve Yarımada'nın potansiyel değerlerini geliştirecek, yerel kalkınmaya esas"⁸ projelerin geliştirilmesi olmuştur. Bu dönemde yerel kırsal kalkınma anlayışı kapsamında sürdürülen diğer çalışmalar kooperatiflere yeni bir soluk getirme, alım garantili sözleşmeli üretim modeliyle kooperatif, üretici birlikleri ve yerel üreticiler için daha güvenli bir pazar oluşturma, gıda güvenliği bağlamında organik üretimin desteklenmesi, çiftçilere organik üretim konusunda eğitimler

⁷ Bu konudaki ilk uygulama Okul Sütü Projesi (2008) olup, bu proje tüm Türkiye'de uygulanmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından devralınmış, 2013 yılında ise Süt Kuzusu Projesi ismiyle tekrarlanmıştır. Bu projeler; kırsaldaki geçimliliği geliştirmeye, üreticilere piyasa seçeneklerinin dışında adil anlaşmalar sunan bir sözleşme modeli üretmeye ve kentli çocuk nüfusun sağlıklı gıdaya erişimine katkı sunmuştur. Bu projeler ile üretilen adil sözleşme modeli, 1980'li yıllardan sonra kapatılan ve üreticilere toplu satın alım garantisi veren kamu iktisadi teşebbüslerinden boşalan alanın yerel yönetimler tarafından doldurması çabasını göstermesi bakımından önemlidir. İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından halen sürdürülmekte olan bu model, Türkiye'deki birkaç büyükşehir belediyesi tarafından da son beş yıldır örnek alınarak uygulanmıştır.

⁸ Bu ifade, yarışma şartnamesinde yarışmanın konusu bölümünde yazan ifadenin doğrudan aktarımıdır (http://peyzajmimoda.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=2425&tipi=32&sube=0, erişim tarihi: 01.02.2020).

verilmesi, toprak ve yaprak analizi laboratuvarı kurulması gibi uygulamaların hayata geçirilmesi biçiminde özetlenebilir⁹. Bu uygulamaların ana amacının kırsalda istihdam olanakları yaratarak “üreticiyi güçlendirmek” ve “köyden kente göçün hızını yavaşlatmak” olduğu anlaşılmaktadır¹⁰.

Bu dönemde belediye yasası ile (5393 sayılı yasa) yerel yönetimlere devredilen bir takım yetki ve sorumluluklar Seferihisar Belediyesi’ni de yavaş gıda hareketi¹¹ ile ilişkilenebileceği yönündedir. Üretici/köylü pazarları¹² ve üretici festivalleri kentli tüketicinin yerel ve ekolojik ürünlere erişimini artırmış, İzmir’de *yavaş gıda* anlayışının gelişimini sağlamıştır. Tüketici tarafından yerel ve ekolojik ürünlere ilgi artarken, kooperatifler, üretici birlikleri yoluyla desteklenen küçük üretici de yerel ve ekolojik ürünlerin üretimine yönlendirilmiştir¹³. Yanı sıra, tarımsal biyoçeşitliliğin desteklenmesi ve tarımsal ürünlere katma değer kazandırılması amacı taşıyan yenilikçi pratikler hayata geçirilmiştir.

Kentleşme süreçleriyle ilgili yasal değişikliklerin ikincisi 2012 yılında “Bütünşehir Yasası” olarak kabul edilen yasa ile gerçekleşmiştir. Bu yasa bir yandan büyükşehir belediye sınırlarını il sınırlarına genişleterek büyükşehirlerin yetki alanını genişletirken, öte yandan da bütçelerinin denetimi açısından merkezi yönetimin yetkilerini artırmıştır. Bu düzenleme İzmir için 597 köyün tüzel kişiliğinin kaldırılarak mahalleye dönüşmesi anlamına gelmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin bu gelişmelere 2000’lerin başında biriktirdiği deneyimi yeni bir aşamaya taşıyarak yanıt verdiği izlenmektedir. Bu bağlamda, katılımcı bir vizyon belirleme sürecini başlatılmış, bu süreçle ilgili grupları bir araya getirmesi, bilgi paylaşımı, kaygıların ortaklaştırılması ve stratejilerin belirlenmesi açısından önemli olmuş, görünürlük amaçlı pratikler *yerel kırsal kalkınma* başlığı altında vizyona dönüştürülmüştür. Sonraki yıllarda bu deneyimin sınırların genişlemesiyle büyükşehir belediyesinin hizmet alanına katılan üç havza için de uygulandığı, bu kapsamda Urla-Çeşme-Karaburun Yarımadası (IZKA, 2014), Gediz- Bakırçay Havzası (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2015) ve Küçük Menderes Havzası (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2016) için sürdürülebilir yerel kalkınma stratejisi hazırlandığı izlenmektedir. Görünürlük amaçlı pratiklerin “İzmir modeli” başlığı altında söyleme dönüştürülerek yazılı ve görsel medya aracılığıyla yayılması, daha sürdürülebilir bir tarımsal yapı ve kırsal gelişimin mümkün olduğu konusunda ikna edici etki yaratmış, değişim sürecini kolaylaştırmıştır. Son olarak, hazırlanan “İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi” başlıklı strateji belgesi hem tarım

⁹ <https://tarimsalhizmetler.izmir.bel.tr/tr/Projeler/1/4> (erişim tarihi: 21.05.2017)

¹⁰ <https://www.izmir.bel.tr/Yayin/61/4#dergi/sayfa12-sayfa13> (erişim tarihi: 13.04.2017).

¹¹ Seferihisar’ın *yavaş kent* ilan edilmesi sonrasında kentin geçirdiği dönüşüm akademik ve mesleki çevrelerde sıkça eleştirilmektedir (bakınız Gündüz, 2012). Bu makale kapsamında Seferihisar, yavaş şehir hareketinin bir parçası olması bakımında değil, *yavaş gıda* hareketinin ilkelerini yerelleştirme çabası bakımından değerlendirilmiştir. Seferihisar Belediyesi, yavaş gıda hareketinin “iyi, temiz, adil” ilkelerini; kırsal alanda üreticilerin desteklenmesi, yerel ürünler için yeni pazarlar üretilmesi, tarımsal ürünlerin ikincil/katma değerli ürünlere dönüştürülme potansiyelinin desteklenmesi, kentsel tarım, yerel tohumları saklama ve tarımsal biyoçeşitliliğe katkı sunma gibi pratiklerle hayata geçirmiştir. Bu yönleri ile sürdürülebilir kırsal kalkınmaya verdiği katkı bu makalenin kapsamındadır.

¹² Seferihisar Belediyesi köylü pazarı 2009 yılında Sığacık’ta açılmıştır.

¹³ <http://seferihisar.bel.tr> (erişim tarihi: 18.06.2017)

hem de kentleşme konularında kısa erimli politika ve uygulamaların değerlendirilmesi ve uzun erimli hedeflerin belirlenmesi için bir çerçeve sunmuştur (Tekeli, 2017).

Yukarıda ana hatlarıyla sunulan deneyim, yerel yönetimlerin tarımsal üretimi farklı bir anlayışla inşa etmedeki öncü rolünü göstermesi açısından oldukça önemlidir. Böylece, değişimi yönlendiren aktörler olarak yerel yönetimler geniş kesimlerin desteğini kazanmış ve yerel kırsal kalkınma ve yavaş gıda gibi iki yeni anlayışın oluşmasına ve benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Bu ortamın yarattığı dinamiğin, son dönemde dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ortaya çıkan yeni gıda hareketinin İzmir’de yeşermesine önemli katkısı olmuştur.

4. Dönem: Neoliberal politikalara karşı toplumsal tepkinin yükselişi ve sivil toplum öncülüğünde gelişen anlayışlar

2008 sonrası dönem, yasal düzenlemelerle merkezi yönetim kurumlarının kentlere ve kentsel gelişmeye ilişkin konularda yetki ve sorumluluklarının arttığı, kentleşme faaliyetlerinin merkezi yönetimin müdahalesi ve denetimi ile şekillendiği (Eraydın, 2012), kentsel yönetsel yapının yeniden merkezileştiği (Kuyucu, 2017) ve bu gelişmelerin toplumda yarattığı tepkilerin de yükseldiği bir dönem olmuştur (Eraydın ve Taşan-Kok, 2014). Bu tepkilerin en önemlilerinden birisi Gezi Hareketi olup, Türkiye’de farklı toplumsal aktörlerin girişimleri ile gelişen gıda örgütlenmelerinin oluşumunun önünü açmıştır. Gezi Parkı’nı, Hareket’e katılan çevrecileri, STK’ları, mahalle örgütlerini, sendikaları ve muhalif gruplar için müşterek yaşam alanı haline getiren (Akbulut, 2014), dayanışma, müşterek kullanım, öz-örgütlenme, otonomi gibi değerlere dayanan pratikler; çevre adaleti, alternatif ekonomik sistemler gibi konularda deneyim, birikim ve fikir paylaşımı yapılan forumlar (Akbulut, 2014; Özkaynak vd., 2015) gıda rejimini sorunsallaştırarak yeni nesil gıda oluşumlarının önünü açmıştır.¹⁴

Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de tarım ve gıda ile ilgili yeni yasaların geliştirilmesidir. Yapılan düzenlemelerin başlıcaları tohumculuk yasası (2018)¹⁵ ve biyogüvenlik yasası (2010)¹⁶ olarak sıralanabilir. Bu yasal düzenlemelerin neden

¹⁴ 2016 yılında İstanbul’da kurulan Kadıköy Tüketim Kooperatifi bu gelişmelerin bir sonucu olarak kurulmuştur. Gezi Parkı protestoları ile ortaya çıkan mahalle forumlarından biri olan Kadıköy mahalle forumunda gerçekleşen tartışmalar, bir müşterek olarak gıda adaleti, köylülüğün ve çiftçiliğin darboğazları ve kırsalda endüstriyel tarımsal üretimin yaptığı ekosistem tahribatı tartışmalarını da kapsayarak önce “Kadıköy Tüketim Kooperatifi Girişimi’nin” ardından kooperatifin kurulması ile sonuçlanmıştır. Kooperatif; topluluk destekli üretim, tüketim ve dağıtım modelini uygulamakta, dayanışma ve birlikte hareket etmeyi öne çıkarmaktadır. Kadıköy Tüketim Kooperatifi’nin kurulmasını, İstanbul’da Beşiktaş, Şişli, Koşuyolu gibi tüketim kooperatifleri ve tüketim kooperatifi girişimleri izlemiştir.

¹⁵ 2006 yılında yerel tohumların sertifikalandırılmasını, dağıtımını ve kullanımını sınırlayan ve genetiği değiştirilmiş tohumların yaygınlaşmasını kolaylaştıran yasa tasarısı tepkiler nedeniyle geri çekilmiş, ancak 2018 yılında onaylanan Tohum Yasası ile tescilsiz/sertifikalandırılmamış yerel tohumlar yasaklanmıştır.

¹⁶ 2004 yılında kurulan GDO’ya hayır platformunun da çabalarıyla biyogüvenlik yasası geri çekilse de önce 2009 yılında çıkarılan bir yönetmelik ve son olarak 2010 yılında yönetmelikte yapılan değişiklikle GDO’lu ürünlerin ithalatına izin verilmiş, 2010 yılında ise Biyogüvenlik

olduğu kaygılar toplumsal tepkilerin de yükselmesine neden olmuştur. Bu dönemin ayırt edici özelliği, yapılan düzenlemeler karşısında aktivistlerin, çiftçilerin ve ekoloji hareketinin gıda ve tarım politikalarının yarattığı sorunlar konusunda düzenledikleri kampanyalarla, yaptıkları açıklamalarla ve sosyal medya görünürlükleriyle gündem oluşturmalarıdır. Bu çabalar mevcut gıda rejimine güvenin azalmasına ve tarım politikalarının sorgulanmasına katkı yaparken, tüketicilerin de sağlıklı ve besleyici gıdaya, yerel tohumu ve biyolojik çeşitliliği koruyan ve geliştiren pratiklere ilgisinin ve artmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu dönemde İzmir yerel tohumu ve biyoçeşitliliği koruyacak pratiklerin geliştirilmesi konularında öne çıkmaktadır. Yerel tohum bankalarının oluşturulması¹⁷, tohum-takas ağlarının kurulması¹⁸, bilge-köylü tarımının yaygınlaşması için Seferihisar Belediyesi ile birlikte Doğa Okulu'nun kurulması¹⁹, Zeytin Okulu'nun kurulması²⁰, ve sürdürülebilir tarımsal zirai yöntemlerin geliştirilmesi, bilge köylü tarımına dikkati çekmek ve bu yöntemle yetiştirilen yerel ürünlerin tüketiciye kolayca ulaştırılması amacıyla online mağaza açılması²¹ bunlardan bazıları olup, bu pratiklerin daha sürdürülebilir seçeneklerin olanaklı olduğu konusunda ikna edici etkisi olmuştur.

Yukarıda ana hatlarıyla sunulan gelişmeler, sağlıklı ve temiz gıdaya erişim, ekolojik dengeler ve haklar konusunda kaygıların artmasına ve aşırı müdahaleci yaklaşımlara yönelik eleştirilere neden olmaktadır. Bu kaygıları taşıyan toplumsal kesimlerin bir araya gelerek kentlerde oluşturdukları mecralarda gıda üretim, tüketim ve dağıtımını sürdürülebilirliğe, ekolojik dengelere, haklara ve adalete duyarlı bir yaklaşımla düzenlemek konusunda yeni yollar ve uygulama araçları geliştirdikleri, bu şekilde egemen tarımsal yapıyla ilgili sorunlara müdahale ettikleri izlenmektedir. Bu mecralar arasında kooperatifler, gıda toplulukları, gıda inisiyatifleri, tüketim ağları bulunmaktadır (Kadirbeyoğlu ve Konya, 2017; Karakaya, 2016). Ekolojik tarımı, gıda güvenliğini ve egemenliğini savunan bu toplulukların ana amacını, üretici ile tüketici arasında doğrudan, aracısız ilişki geliştiren, üreticinin ve tüketicinin karşılıklı kazanabileceği, dayanışma pratiklerine, karşılıklı güven ve inisiyatife dayalı bir tarımsal üretim sistemi tesis etmek oluşturmaktadır.

Bu oluşumların İzmir'de yeşermesinde yerel yönetimlerin öncülüğünde gelişen süreçlerin de katkısı olmuştur. Ayrıca bu dönemde kentleşme süreçlerinin götürüleri nedeniyle İzmir'den ve diğer metropollerden kırsal yaşamına dönüş taleplerinin arttığı izlenmektedir. Kent yaşamına alternatifler sunan, kolay erişilebilir kırsal nitelikli alanlara sahip bir kent olan İzmir'in çeperindeki tarıma elverişli alanlara talep artmıştır. Geçimlik gıda üretimi yapan, geçimini tarımdan sağlamayı hedefleyen, ekolojik kaygıları olan ya da kırsalda yaşamın olanaklarını tarımsal üretim de yaparak

Yasası onaylanmıştır (<http://www.gdoyahayir.net/gdolarin-ulkemize-girisini-durduracagiz-ahmet-atalik/>). Erişim tarihi: 14.07.2018

¹⁷ 2007 yılında Torbalı'nın Karaot köyünde Karaot Tohum Derneği köylüler tarafından, 2011 yılında ise Seferihisar'da Can Yücel Tohum Bankası belediye desteği ile kurulmuştur.

¹⁸ 2013 yılında Buğday Derneği tarafından çiftçilerin ve kentlerde kendi gıdasını yetiştirenlerin yerel tohumları takas etmesini kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur.

¹⁹ <https://dogaaskina.org/hikaye/>

²⁰ <http://zeytinokulu.net/hakkimizda/>

²¹ <https://www.yavasdukkani.net/hakkimizda/>

arayan bu kent-soyly yeni üreticiler, kentte yaşayıp sağlıklı ve besleyici gıdaya ulaşmayı talep eden tüketicileri ve yaşam alanlarındaki köylüyü harekete geçirmek amacıyla *gıda toplulukları* kurarak sürdürülebilir bir tarımsal yapının oluşum sürecine katılmışlardır²².

Bu yıllarda mekana müdahalelerin kırsal alanlara da yöneldiği, kırsal mekanı şekillendirmeye yönelik çok sayıda düzenleme ve uygulamanın gündeme geldiği görülmektedir. Mera yasası (2017), zeytincilik yasası (2017), maden yasası (2019) bu düzenlemelerin başlıcalarıdır. Kırsal alanlarda enerji, maden ve inşaat yatırımlarının gerçekleşmesini sağlayacak bu düzenlemelerin, merkezi yönetimin özel sektörle kurduğu ortaklıkların ve özel sektöre sağlanan ayrıcalıkların bir sonucu olarak kırsal alanlarda maden ve enerji yatırımları artmıştır. Böylece kentleşme süreçleri yeni bir nitelik kazanmakta, sınırları olmayan bir kentleşme sürecine geçiş yaşanmaktadır. Gezegenin her noktasının kentleşme süreçlerine tabi kılınması ile nitelenen “gezegensel kentleşme” olgusu bu bağlamda gündeme gelmektedir (Brenner, 2013). Adaletsizliği teşvik eden tarım politikalarının yanı sıra çiftçinin üretim araçlarını elinden alan, kırdaki yaşamı ve ekolojii tahrip eden bu müdahalelere tepkilerin arttığı ve bu dönemde toplumsal hareketlerin kıra taşındığı izlenmektedir (Adaman, 2016; Arsel vd., 2015). Bu gelişmeler karşısında küçük çiftçinin ve aile çiftçisinin haklarını korumak için kurulan Çiftçi-Sen’in²³ çiftçileri, gönüllüleri, aktivistleri, gıda topluluklarını ve üretici ve tüketici kooperatiflerini *gıda egemenliği* söylemi etrafında harekete geçirdiği ve küresel gıda egemenliği hareketi ile ilişkilendiği görülmektedir. 2015 yılında Seferihisar’da düzenlenen konferans gıda egemenliği anlayışının İzmir’e taşınmasında önemli bir adım olmuştur²⁴. Son yıllarda gıda inisiyatiflerinin ortak deneyimlerini ve başarılı uygulamaları paylaşmak amacıyla düzenledikleri ve Çiftçi-Sen gibi üretici örgütlerinin de katılımcısı olduğu çalıştaylar, seminerler ve konferanslarda sorunlara ortak çözümler geliştirmeye çalışarak gıda hareketini *agro-ekoloji* anlayışı etrafında büyütme çalışmaları izlenmektedir²⁵. 2020 yılında “Gıda Hareketini Birlikte Büyütmek” ismi ile bir platform da kurulmuştur.

4. Sonuç

Yukarıdaki saptamalardan da izlenebileceği gibi değişik aktörler, değişik düzeylerde, değişik türde müdahalelerle farklı anlayışların oluşmasına katkıda bulunan deneyimleri geliştirmektedirler. Bu anlayışlar, farklı ve daha sürdürülebilir bir tarımsal sistem arayışını yansıtmaktadır. İzmir örneğinde elde edilen bulgular, İzmir’in bir yandan neoliberal politikalarla şekillenen ve kendini sürekli yenileyen bir tarımsal yapının içinde yer alırken diğer yandan da daha sürdürülebilir bir tarımsal yapıya geçiş konusunda önemli bir deneyim biriktirdiğini ortaya koymaktadır. İzmir deneyimi, kentlerin üst süreçlere verdikleri tepkilerle egemen yapıdan ayrılarak,

²² İlk Topluluk Destekli Tarım Grubu’nun kurulduğu 2013 yılından 2016 yılına kadar TDT sayısı 13’e çıkmış olup, bu gruplarda 300 tüketici, 80 üretici yer almaktadır (Karakaya, 2016). Bu toplulukların sayısı 2020 yılı itibarı ile 15’e yükselmiştir. Bunların 14 tanesi topluluk destekli tarım gurubu, bir tanesi ise tüketim kooperatifi olarak etkinlik göstermektedir.

²³ <http://bianet.org/bianet/emek/107132-yedi-sendikasinin-birlesmesiyle-ciftci-sen-kuruldu#> (erişim tarihi: 21.08.2017)

²⁴ <http://bianet.org/biamag/tarim/168164-dunyanin-tum-ciftcileri-seferihisar-da> (erişim tarihi: 21.08.2017)

²⁵ <http://gidatopluluklari.org/>

sürdürülebilir bir yapıya geçişi gerçekleştirebileceklerine işaret etmektedir. Böyle bir değişim, kırsal ve kent arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması, kırsal ve kentin yeniden ve farklı bir biçimde birbirine bağlanması için de olanaklar sunmaktadır. Bu bağlamda, kentlerdeki değişimleri olduğu kadar tarımsal yapıda ve kırsal alandaki değişimleri izlemek ve olumlu yönlendirmek önemlidir.

İzmir'e ilişkin saptamalar tarımsal yapıyı başka bir anlayışla inşa etmeye çalışan farklı anlayışlar ve bu anlayışlar etrafında örgütlenme çabaları bulunduğunu göstermektedir. Bunlar her ne kadar bir takım etik ilkelerde ortaklaşsalar da tek bir anlayıştan söz etmek mümkün görünmemektedir. İzmir'in tarımsal yapısının bu farklı anlayışların katkısıyla nasıl kurulacağı ve sürdürüleceği önemli sorulardan biridir. Ortaya çıkan anlayışların gelişmelerini sürdürmeleri, belirli bir olgunluğa erişerek istikrar kazanmaları ve gelişerek mevcut yapının yerini almaları kolay değildir. Yaşanan en önemli zorluk bunların parçacıl ve birbirinden kopuk oluşumlar olarak kalmasıdır. Yeni gelişmekte olan yazın, sönmüş (Hansen vd., 2018; Sixt vd., 2018; Wicczorek, 2018) ya da organik gıda anlayışında izlendiği gibi, sistem tarafından söğürülen örneklerle doludur (Smith vd., 2010; Verbong vd., 2010). O nedenle, ortak bir amaç doğrultusundaki çabalar önem kazanmaktadır. İzmir şimdiye kadar biriktirdiği deneyimi, kendine özgü sürdürülebilir bir tarımsal üretim, tüketim ve dağıtım modelini hayata geçirecek şekilde geliştirebilirse, İzmir'e özgü bu model kentin sınırlarını aşan geniş çaplı bir dönüşümün öncüsü olabilir. İzmir geleceğini bu farkındalıkla kurgulamak durumundadır.

Kaynakça:

- Adaman, F., Akbulut, B., Arsel, M. (der.) (2017) *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment under Erdoğan*, I.B. Tauris: London, New York.
- Akbulut, B. (2014) 'A few trees' in Gezi Park: Resisting the spatial politics of neoliberalism in Turkey, in L. A. Sandberg, A. Bardejian, S. Butt, *Urban Forests, Trees, and Greenspace: A Political Ecology Perspective*, Oxford: Routledge. Chapter 15.
- Akder, H. (2011) "How to dilute an agricultural reform: direct income subsidy experience in Turkey (2001-2008)", Karapınar, B., Adaman, F. ve Özertan, G. (der.), *Rethinking structural reform in Turkish agriculture: beyond the World Bank's strategy içinde*, Nova Science Publishers, New York, 47-63.
- Arsel, M. (2012) *Opposition to Gold Mining at Bergama, Turkey*, EJOLT Factsheet No. 003.
- Arsel, M., Akbulut, B., Adaman, F. (2015) *Environmentalism of the malcontent: anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey*, *The Journal of Peasant Studies*, 42 (2): 371-395.
- Aydın, Z. (2010) *Neo-liberal transformation of Turkish agriculture*, *Journal of Agrarian Change*, 10 (2): 149-187.
- Azak, Ş., Miran, B. (2015) *Türk tüketicilerin organik pazara ve organik ürünlere yönelik davranışlarının analizi: İzmir örneği*. ETO.
- Brenner, N. (2013) *Theses on urbanization*, *Public Culture*, 25 (1): 85-114.

- Brenner, N. ve Schmid, C. (2015) Towards a new epistemology of the urban?, *City*, 19 (2–3): 151-182.
- Castriota, R. ve Tonucci, J. (2018) Extended urbanisation in and from Brazil, *Environment and Planning D: Society and Space*, 36 (3): 512–528.
- Coenen, L., Raven, R., Verbong, G. (2010) Local niche experimentation in energy transitions: a theoretical and empirical exploration of proximity advantages and disadvantages, *Technology in Society*, 32: 295-302.
- Coenen, L., Benneworth, P., Truffer, B. (2012) Toward a spatial perspective on sustainability transitions, *Research Policy*, 41: 968-979.
- Coenen, L., Truffer, B. (2012) Places and spaces of sustainability transitions: Geographical contributions to an emerging research and policy field, *European Planning Studies*, 20 (3): 367-374.
- Çakmak, E., Akder, H. (2005) DTÖ ve AB'deki gelişmeler ışığında 21. Yüzyılda Türkiye tarımı, Yayın no: TÜSİAD-T/2005-06/397, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- Çalışkan, K., Adaman, F. (2011) The logic of neoliberal agricultural reform initiatives: perspectives and consequences, Karapınar, B., Adaman, F. ve Özertan, G. (der.), *Rethinking structural reform in Turkish agriculture: beyond the World Bank's strategy içinde*, Nova Science Publisher, New York, 87-105
- Dewald, U., Truffer, B. (2012) The Local Sources of Market Formation: Explaining Regional Growth Differentials in German Photovoltaic Markets, *European Planning Studies*, 20 (3): 397-420.
- Elzen, B., Geels, F. W., Leeuwis, C., van Mierlo, B. (2011). Normative contestation in transitions 'in the making': Animal welfare concerns and system innovation in pig husbandry, *Research Policy*, 40 (2): 263-275.
- Eraydın, A. (2012) Girişimci devlet, otoriterleşen popülizm: Neoliberalizmin yeni evresinde devletin yeni davranış kalıpları, KBAM 3. Sempozyumu, 'Kent Bölgeler, Metropolitan Alanlar ve Büyükşehirler: Değişen Dinamikler ve Sorunlar' Bildiri Kitabı, Ankara. sf. 13-33.
- Eraydın, A., Tasan-Kok, T. (2014) State response to contemporary urban movements in Turkey: A critical overview of state entrepreneurialism and authoritarian interventions, *Antipode*, 46(1), 110–129.
- Eraydın, A., Türel, A., Uzun, N., Armatlı-Köroğlu, B., Ataöv, A. & Erkus, Öztürk, H. (2008) Kentsel Bölgeler için Yeni Örgütlenme Modelleri and Gelişme Stratejileri: Türkiye'de Yeni Dönemde Ortaya Çıkan Kentsel Bölgelerde Rekabetle Sosyal Bütünleşmeyi Uzlaştıran Çok Katmanlı Yönetişim Modellerinin Geliştirilmesi, SOBAG-COST 105K001, Proje Raporu, Ankara.
- Ersun, N., Aslan, K. (2011) Türkiye'de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Farla, J., Markard, J., Raven, R., Coenen, L. (2012) Sustainability transitions in the making: a closer look at actors, strategies and resources, *Technology Forecasting and Social Change*, 79: 991-998.
- Fudge, S., Peters, M., Woodman, B. (2016) Local authorities as niche actors: the case of energy governance in the UK, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 18: 1-17.
- Geels, F.W., 2002. Technological transitions as evolutionary reconfiguration processes: a multi-level perspective and a case-study, *Research Policy*, 31 (8/9): 1257–1274.

- Geels, F. W. (2011) The multi-level perspective on sustainability transitions: responses to seven criticisms, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 1: 24-40.
- Geels, F. W., Schot, J. (2007) Typology of sociotechnical transition pathways, *Research Policy*, 36: 399-417.
- Gündüz, C. (2012) Pragmatism and utopia under the auspices of neoliberalism: turning out to be cittaslow of Seferihisar, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi: Ankara.
- Hall, P. ve Pain, K. (2009) *The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe*. Routledge: NY.
- Hansen, U.E., Nygaard, I., Romijn, H., Wiczorek, A., Kamp, L.M., Klerkx, L. (2018) Sustainability transitions in developing countries: stocktaking, new contributions and a research agenda, *Environmental Science and Policy*, 84: 198-203.
- Hodson, M., Marvin, S. (2009) Cities mediating technological transitions: understanding visions, intermediation and consequences, *Technology Analysis and Strategic Management*, 21 (4): 515-534.
- Hodson, M., Burrai, E., Barlow, C. (2016) Remaking the material fabric of the city: 'alternative' low carbon spaces of transformation or continuity?, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 18: 128-146.
- Işık, O., Pınarcıoğlu, M. (2008) Türkiye'de Tarımın Yeniden Yapılanma Sürecinde Kırsal Yoksulluk, *Yayınlanmamış Araştırma Raporu (TÜBİTAK Proje No: 106K119)*, Ankara.
- İslamoğlu, H., Gülöksüz, E., Kaya, A.K., Çavdar, A., Karakoç, U., Nizam, D. ve Yazıcı, G. (2008) Türkiye'de tarımda dönüşüm ve küresel piyasalarla bütünleşme süreçleri, *Tübitak-SOBAG Proje no: 106K137*, İstanbul.
- Kadirbeyoğlu, Z. and Konya, N. (2017) *Alternative Food Initiatives in Turkey*, Adaman, F., Akbulut, B., Arsel, M. (der) *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment under Erdoğan içinde*, I.B. Tauris: London, New York. pp. 207-230.
- Karakaya, E. (2016) *Agro food System Transitions? Exploring Alternative agro food initiatives in Izmir, Turkey*, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü: İzmir.
- Keyder, Ç., Yenal, Z. (2013) *Bildiğimiz Tarımın Sonu, İletişim: İstanbul*.
- Kirwan, J., Ilbery, B., Maye, D., Carey, J. (2013) Grassroots social innovations and food localisation: an investigation of the Local Food programme in England, *Global Environmental Change*, 23: 830-837.
- Kuyucu, T. (2017) Two crises, two trajectories: The impact of the 2001 and 2008 economic crises on urban governance in Turkey, Adaman, F., Akbulut, B., Arsel, M. (der) *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment under Erdoğan içinde*, I.B. Tauris: London, New York. pp. 44-74.
- Lawhon, M., Murphy, J.T. (2011) Socio-technical regimes and sustainability transitions: insights from political ecology, *Progress in Human Geography*, 36 (3): 354-378.
- McGuirk, P., Robyn, D., Brennan, C., Bulkeley, H. (2015) Urban carbon governance experiments: the role of Australian local governments, *Geographical Research*, 53 (1): 39-52.
- Mulugetta, Y., Jackson, T., van der Horst, D. (2010) Carbon reduction at a community scale, *Energy Policy*, 38: 7541-7545.

- Pesch, U., Spekkink, W., Quist, J. (2019) Local sustainability initiatives: innovation and civic engagement in societal experiments, *European Planning Studies*, 27 (2): 300-317.
- Özen, H. (2009) Located locally, disseminated nationally: the Bergama movement, *Environmental Politics*, 18 (3): 408-423.
- Özkaynak, B., Aydın, C.İ., Ertör-Akyazı, P., Ertör, I. (2015) The Gezi Park resistance from an environmental justice and social metabolism perspective, *Capitalism Nature Socialism*, 26 (1): 99-114.
- Özlüer, F. (2005) Ekoloji Hareketi Tarih Yapabilecek mi? Gri ve Yeşil, 1. <http://www.fevziozluer.av.tr/ekoloji-hareketleri-tarih-yapabilecek-mi/>. Erişim 10.01.2018.
- Öztürk, M. (2012) Agriculture, peasantry and poverty in Turkey in the neo-liberal age, Wageningen Academic Publishers: NL.
- Öztürk, M., Hilton, A. ve Jongerden, J. (2014) Migration as movement and multiplace life: Some recent developments in rural living structures in Turkey, *Population, Space and Place*, 20: 370-388.
- Öztürk, M., Jongerden, J. ve Hilton, A. (2018a) The (re)production of the new peasantry in Turkey, *Journal of Rural Studies*, 61: 244-254.
- Öztürk, M., Topaloğlu, B., Hilton, A. ve Jongerden, J. (2018b) Rural-Urban mobilities in Turkey: Socio-spatial perspectives on migration and return movements, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20 (5): 513-530.
- Quitau, M-B., Hoffmann, B., Elle, M. (2012) Local niche planning and its strategic implications for implementation of energy-efficient technology, *Technological Forecasting and Social Change*, 79: 1049-1058.
- Quitau, M.-B., Jensen, J.S., Elle, M., Hoffmann, B. (2013) Sustainable urban regime adjustments, *Journal of Cleaner Production*, 50: 140-147.
- Rohracher, H., Späth, P. (2014) The interplay of urban energy policy and socio-technical transitions: the eco-cities of Graz and Freiburg in retrospect, *Urban Studies*, 51 (7): 1415-1431.
- Scott, A.J. (2001) Globalisation and the rise of city regions, *European Planning Studies*, 9 (7): 813-824.
- Seyfang, G., Park, J.J., Smith, A. (2013) A thousand flowers blooming? An examination of community energy in the UK, *Energy Policy*, 61: 977-989.
- Seyfang, G., Hielscher, S., Hargreaves, T., Martiskainen, M., Smith, A. (2014) A grassroots sustainable energy niche? Reflections on community energy in the UK, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 13: 21-44.
- Seyfang, G., Longhurst, N. (2016) What influences the diffusion of grassroots innovations for sustainability? Investigating community currency niches, *Technology Analysis and Strategic Management*, 28 (1): 1-23.
- Sixt, G., Klerkx, L., Griffin, T. (2018) Transitions in water harvesting practices in Jordan's rainfed agricultural systems: systemic problems and blocking mechanisms in an emerging technological innovation system, *Environmental Science and Policy*, 84: 235-249.
- Smith, A. (2006) Green niches in sustainable development: the case of organic food in the United Kingdom, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 24: 439-458.
- Smith, A. (2007) Translating Sustainabilities between Green Niches and Socio-Technical Regimes, *Technology Analysis & Strategic Management*, 19 (4): 427-450.

- Smith, A., Hargreaves, T., Hielscher, S., Martiskainen, M., Seyfang, G. (2015) Making the most of community energies: Three perspectives on grassroots innovation, *Environment and Planning A*, 48 (2): 407-432.
- Smith, A., Voß, J-P., Grin, J. (2010) Innovation studies and sustainability transitions: the allure of multi-level perspective and its challenges, *Research Policy*, 39: 435-448.
- Soja, E. (2011) Regional urbanisation and the end of the metropolis era. G. Bridge ve S. Watson (Ed.), *The new Blackwell Companion to the City*, Wiley-Blackwell, Oxford ve Chichester. 679-688.
- Soja, E. (2015) Accentuate the regional, *IJURR*, 39 (2): 372-381.
- Tekeli, İ. (2016) Dünyada ve Türkiye’de Kent-Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler için Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri, *İdealkent*: Ankara.
- Tekeli, İ. (2017) İzmir İli/Kenti için bir tarımsal gelişme ve yerleşme stratejisi, *İzmir Akdeniz Akademisi*, İzmir.
- Truffer, B. (2008) Society, technology, and region: contributions from the social study of technology to economic geography, *Environment and Planning A*, 40: 966-985.
- Truffer, B., Coenen, L. (2012) Environmental innovation and sustainability transitions in regional studies, *Regional Studies*, 46 (1): 1-21.
- IZKA (2014) Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi-2014-2023, İzmir Kalkınma Ajansı, İzmir, Turkey
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2014) Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi, İzmir, Turkey
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016) Küçük Menderes Havzası Sürdürülebilir Kalkınma ve Yaşam Stratejisi, İzmir, Turkey
- Verbong, G.P.J., Geels, F.W. (2010) Exploring sustainability transitions in the electricity sector with socio-technical pathways, *Technological Forecasting and Social Change*, 77: 1214-1221.
- Verbong, G.P.J., Christiaens, W., Raven, R.P.J.M., Balkema, A. (2010) Strategic niche management in an unstable regime: Biomass gasification in India, *Environmental Science and Policy*, 13: 272–291.
- White, R., Stirling, A. (2013) Sustaining trajectories towards sustainability: dynamics and diversity in UK communal growing activities, *Global Environmental Change*, 23: 838-846.
- Wieczorek, A. (2018) Sustainability transitions in developing countries: major insights and their implications for research and policy, *Environmental Science and Policy*, 84: 204-216.
- Wittmayer, J.M., van Steenberg, F., Rok, A., Roorda, C. (2016) Governing sustainability: a dialogue between Local Agenda 21 and transition management, *Local Environment*, 21 (8): 939-955.
- Wolfram, M. (2018) Cities shaping grassroots niches for sustainability transitions: conceptual reflections and an exploratory case study, *Journal of Cleaner Production*, 173: 11-23.

Sürdürülebilir ve İklim Duyarlı Kentler İçin Planlama ve Tasarımda Yeşil Altyapının Rolü

Bahar Gedikli¹

Öz: Planlama ve tasarım çalışmalarında, yeşil altyapı elemanların biçimsel ve estetik özellikleri, ekolojik işlevleriyle bütünleştirilerek, tasarım açısından nitelikli kentsel çevreler ve sağlıklı yaşam alanları oluşturmak mümkündür. İklim değişikliği ile mücadele ve uyum, ekosistem hizmetlerinin devamlılığı ve biyoçeşitliliğin korunması konularına yoğunlaşan çalışmalar, kentsel yeşil altyapının bu konulardaki katkısını ortaya koymaktadır. Bunun için, kentsel yeşil altyapı elemanlarının, planlama çalışmalarında bütünlüğü ve sürekliliği olan bir sistem olarak ele alınması önemlidir. Bu çalışma, kentsel alanlarda yeşil altyapı kavramının farklı mekansal planlama düzeylerinde nasıl yer alabileceğini kuramsal açıdan ve planlama sistemimizdeki plan türleriyle ilişkili olarak ele almakta; kent içi yeşil altyapı elemanlarını dünyadan ve Türkiye'den örneklerle incelemektedir. Yeşil altyapının geliştirilmesi için kentsel politika geliştirme ve plan yapım süreçlerinde bir karar destek aracı olan ekosistem hizmetlerinin haritalanması konusunu izleyerek, son olarak sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği gibi güncel konuların ve ekolojik yaklaşımların planlama eğitiminde nasıl yer aldığı irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: kentsel yeşil altyapı, iklime duyarlılık, sürdürülebilirlik, ekosistem hizmetleri

Abstract: It is possible to produce successfully designed urban environments and healthy living spaces in planning and design processes, through combining morphological and aesthetic qualities of green infrastructure with its ecological functions. The studies, which focus on climate change mitigation and adaptation, sustainability of ecosystem services and biodiversity protection, reveal the contribution of urban green infrastructure in these fields. To attain this, it is important to consider the elements of urban green infrastructure as an integrated and continuous system. This study elaborates how the green infrastructure concept can be handled at different spatial planning levels theoretically and in relation to the plan types in our planning system; and examines its elements in examples from abroad and Turkey. Following the evaluation of ecosystem services mapping as a decision-support tool to develop urban green infrastructure in urban policy-making and planning, the study concludes with an assessment of how contemporary issues, such as sustainability and climate change, and ecological approaches take place in planning education.

Keywords: urban green infrastructure, climate-sensitivity, sustainability, ecosystem services

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara: gedikli@metu.edu.tr

Giriş

Doğal çevrenin, tarım alanlarının, açık ve yeşil alanların korunması konuları çok sayıda disiplinin ele aldığı ve yaklaşımlar geliştirdiği konulardır. Bu konular, şehir planlama ve tasarım alanının da temel konuları içindedir. Üst ölçekli mekansal planlar, doğal ve tarım alanlarının korunmasına ilişkin yaklaşımları, ilkeleri ve kararları koruma alanlarının sınırları ile birlikte ortaya koyarken; kent bütünü ölçeğinde yapılan planlar ile kentsel tasarım projeleri, yapılı çevrenin bu alanlarla nasıl eklemlenebileceğini, kentsel alanlardan doğal alanlara nasıl doğru geçişler yaratılabileceğini, kent içi yeşil sistem ve sürekliliklerin nasıl oluşturulabileceğini belirlemede, açık ve yeşil alanların büyüklük, nitelik ve bağlantılarını göstermekte, bu alanlara ilişkin ilke ve kararları ayrıntılarıyla içermektedir. Günümüz sürdürülebilir ve iklime duyarlı kentsel gelişme yaklaşımları açısından bakıldığında, açık ve yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi, kentlerde iklim koşullarının düzenlenmesine de hizmet etmektedir. Dünyada sürdürülebilirlik konularındaki farkındalık özellikle geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden bu yana yoğunlaşmış olsa da, aslında bu yaklaşımların arka planını oluşturan doğal alanların korunması konuları her zaman şehir planlama ve tasarım disiplinin temel konuları içinde yer almıştır. Örnek olarak, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, sanayi devriminin kentlerde yarattığı sağlıksız koşullara tepki olarak geliştirilen kent ütopyalarında doğayla bütünleşen şehir modelleri ortaya konmuştur. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca da, bu bakış açısını içeren çeşitli yaklaşım ve modeller geliştirilmiştir. Bu durum planlama eğitimi açısından da geçerlidir. Gerek planlama eğitiminin temel eksenini oluşturan uygulamaya yönelik stüdyo derslerinde, gerek kuramsal derslerde doğal alanların korunmasına ilişkin yaklaşımlar ele alınmakta ve farklı mekansal ölçeklerde irdelenmektedir.

Modern anlamdaki “sürdürülebilirlik” kavramı 1970’li yıllarda, kalkınma süreçlerinin dünya genelinde çevresel ve toplumsal krizlere yol açtığı görüşünün giderek yaygınlaşması ile ortaya çıkmıştır (Wheler, 2004). 1983 yılında Birleşmiş Milletler çatısı altında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulmuş; 1987 yılında bu komisyonun hazırladığı Ortak Geleceğimiz isimli raporda Sürdürülebilir Kalkınma kavramının yaygın şekilde bilinmesini sağlayan tanımı yapılmıştır (Drexhage ve Murphy, 2010; World Commission on Environment and Development, 1987): *“Gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama kabiliyetinden ödün verilmeksizin, mevcut kuşakların gereksinimlerini karşılayan kalkınma”*. Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların sınırlarının farkında olarak, ekonomik gelişme, toplumsal eşitlik ve doğal çevrenin korunması konularını birbirleriyle bütünleştiren bir yaklaşımdır. Kentsel sürdürülebilirlik yaklaşımı da, kentsel alanlar için, çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutları farklı mekansal ölçeklerde birbiriyle ilişkili olarak ele almaktadır. Planlamada ve tasarımda geliştirilen sürdürülebilirlik yaklaşımları, sadece doğal alanların korunup geliştirilmesine yönelik konuları değil; kentlerde yenilenebilir enerji kullanımını ve enerji verimliliğini, sürdürülebilir ulaşım yaklaşım ve politikalarını, iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum konularını, taşkın alanlarının yönetimini, farklı kentsel arazi kullanımlarına yönelik doğayla uyumlu stratejileri içermektedir. Bu konular hem dünyada hem de ülkemizde, son yıllarda planlama mesleğinin ve eğitiminin önemli konuları haline gelmiştir.

Sürdürülebilir planlama, ekolojik planlama, akıllı kentler, yeni şehircilik, akıllı büyüme, yavaş kentler, iklime duyarlı planlama, dirençli kentsel gelişme, planlama ve tasarımda doğa-temelli çözümler gibi çok sayıda planlama, politika ve tasarım yaklaşımı geliştirilmiştir. Temeline doğal kaynakların korunması ve sürdürülmesi ilkesini alan bu yaklaşımlar, geçen yüzyılın sonlarından beri kuramsal ve uygulamalı çalışmaların konusu olmaktadır. Bu çalışma, söz konusu yaklaşımlar arasından kentsel sürdürülebilirlik ve iklime duyarlılık bakış açısı ile, kentsel yeşil alanların korunması ve geliştirilmesine odaklanmaktadır. Sürdürülebilir kentsel gelişmeye yönelik planlama, politika ve tasarım araçları birbirini tamamlayıcı roller üstlenmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, bu konu her zaman planlama ve tasarım disiplinleri içinde yer alsada, son yıllarda kentsel yeşil alanlar, iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum konusundaki rolleriyle öne çıkmaya başlamıştır.

Sürdürülebilirlik ve iklime duyarlılık açısından, kentin çevresinde ve içinde yer alan farklı nitelik ve büyüklüklerdeki yeşil alanların bir sistem olarak planlanması ve yönetilmesi önem taşımaktadır. Ekoloji alanının uzmanları, kentsel yeşil alanlara bir sistem/altyapı olarak bakılmasının, biyoçeşitliliğin sürdürülmesi ve ekosistem hizmetlerinin gerçekleştirilmesindeki rolünü vurgulamaktadır. Yeşil koridorlarla birbiriyle bağlantılı olarak planlanan yeşil alanlar “yeşil altyapı” olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu alanlar kentsel ölçekte ele alındığında “kentsel yeşil altyapı” kavramı kullanılmaktadır (Sanesi vd., 2016). Kentsel yeşil altyapı, kent içi ve çevresinde yer alan, ekosistem hizmetleri sağlayan ve kentlerdeki yaşam kalitesini arttıran bağlantılı yeşil alanlar olarak tanımlanabilir (Benedict ve McMahon, 2002).

Yeşil altyapı kavramının planlama ve tasarımda kullanılması, kentsel yeşil alanların bir mekansal kurgu dahilinde, bütünlüğü olan bir planlama bileşeni olarak ele alınmasını sağlamaktadır. İklim değişikliği açısından planlamanın bu konudaki işlevi, bu bütünlüğün tarif edilmesi ve farklı planlama ölçeklerinde uygulanmasıdır.

Çalışma önce kentsel alanlarda yeşil altyapı kavramını tanımlayacaktır. Bu bölümü izleyerek, bölgesel-kentsel-kent içi planlama düzeylerinde bu kavramın nasıl yer alabileceği, kuramsal açıdan ve planlama sistemimizdeki farklı plan ölçekleriyle ilişkili olarak irdelenecektir. Kent içi yeşil altyapı elemanlarının dünyadan ve Türkiye’den örneklerle incelendiği bölümü izleyerek, kent planlama çalışmalarında yeşil altyapının kurgulanması için bir karar destek aracı olan “ekosistem hizmetlerinin haritalanması” konusu ele alınacaktır. Son olarak planlama eğitiminde sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği gibi güncel konuların nasıl yer aldığı incelenerek, sonuç bölümü ile çalışma tamamlanacaktır.

Kentsel Yeşil Altyapı

Yeşil altyapı sisteminde yer alması gereken temel bileşenler, doğal ve yarı doğal arazilerden oluşan çekirdek bölgeler, yeşil koridorlar, bağlantı noktaları ve bağlantılardır. Çekirdek bölgeler geniş alanlara yayılan doğal alanları (ormanlar ve su kaynakları gibi) kapsamaktadır. Yeşil koridorlar, doğrusal sistemler olarak çekirdek bölgeleri birbirine bağlamaktadır (akarsu koridorları gibi). Bağlantı noktaları, küçük parklar ve sulak alanlar gibi belirli bir alanda bulunan doğal kaynakları içerir. Bağlantılar ise küçük nehir koridorları ve yürüyüş yolları gibi, doğal ve insan yapımı unsurlardan oluşmaktadır. Koridorlar ve bağlantılar sayesinde yeşil alanlar birbiriyle etkileşim içinde olan alanlar olarak tanımlanmaktadır (Çetinkaya, 2014).

Kentsel yeşil altyapının bileşenleri, parsel düzeyinden, mahalle, semt, kent ve bölge düzeyine uzanan tüm mekansal ölçekleri içermektedir (Benedict ve McMahon, 2002). Kentlerde yeşil altyapının korunup sürdürülmesiyle ilişkili anahtar kavram bağlantılılık (connectivity) kavramıdır. Yeşil alanlar arasındaki bağlantılar doğrusal yeşil koridorlar ile sağlanır (Ahern, 2012). Yeşil altyapı kavramı geçtiğimiz yıllardan bu yana sıklıkla kullanılmaya başlansa da, aslında uygulama geçmişi Frederick Law Olmsted'in 1800'lerin son çeyreğinde Boston'da gerçekleştirdiği birbiriyle bağlantılı "Emerald Necklace" Park Sistemi ve benzeri çalışmalara uzanmaktadır (Kaplan, 2013).

Bir sistem olarak işlev yapan bu yeşil alanların çevresel, sosyal ve ekonomik işlevleri bulunmaktadır. Çevresel ve iklim değişikliğine yönelik faydalarına bakıldığında, temiz su temini, su ve havada bulunan kirleticilerin uzaklaştırılması, yağmur suyunu tutma, sel önleme, ekosistemlerin direncinin artması, karbon tutma ve ayrıştırmanın sağlanması, kentsel ısı adası etkisinin azaltılması gibi rolleri öne çıkmaktadır (Akoğlu ve Eraslan, 2019).

İklim değişikliği konusunda yoğunlaşan çalışmalar, planlamada kent iklimini etkileyen faktörlerin dikkate alınmasının ve bunları azaltacak arazi kullanım kararları verilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Yapı yoğunluğu ve açık mekan ilişkisi, açık ve yeşil alanların niteliği, konumu, büyüklüğü ve sürekliliği, iklime duyarlı kentlere erişmek için önemli konulardır. Yukarıda belirtildiği gibi, açık ve yeşil alanlar, estetik, rekreasyonel, kültürel rollerinin yanı sıra, biyoçeşitliliğin sürdürülmesi ve iklimin düzenlenmesine de katkı sağlamaktadır (Barış, 2005). Yeşil altyapının bu çok boyutlu işlevleri, "ekosistem hizmetleri" olarak adlandırılmaktadır. Costanza vd. (1997) ekosistem hizmetlerini, insanların ekosistem işlevlerinden doğrudan veya dolaylı olarak elde ettikleri yararlar olarak tanımlamaktadır. Millennium Ecosystem Assessment (Binyıl Ekosistem Değerlendirmesi Raporu, 2005), tüm ekosistem hizmetlerini sağladıkları faydalara göre dört genel kategori altında toplamaktadır:

- 1) destekleyici hizmetler (su döngüleri, besin döngüleri, biyoçeşitlilik, vb),
- 2) tedarik hizmetleri (gıda temini, tatlısu temini, vb),
- 3) düzenleyici hizmetler (iklimin düzenlenmesi, hava kalitesinin düzenlenmesi, suyun temizlenmesi, vb.)
- 4) kültürel hizmetler (rekreasyon, estetik değerler, eğitsel ve ilham verici değerler, vb.) (Wilkinson vd., 2015 içinde).

Yeşil altyapı elemanları, bölge ve kentsel bölge ölçeğinden başlayarak, kent bütününde ve kentin alt parçaları içinde üç ayrı grupta irdelenebilir:

Kent çeperleri (kentin etrafındaki yeşil alanlar ve kentten kıra geçiş alanları)

Kent içi açık/yeşil alanlar (parklar, yeşil koridorlar, ağaçlı yollar, akarsu boyları, konut/iş yeri bahçeleri)

Bina düzeyindeki eğilimler (yeşil çatı uygulamaları gibi)

Bu üç müdahale alanı birbiriyle ilişkili ve bütünleştirici biçimde ele alınmalıdır. Kente ilişkin yeşil strüktürün kavramsal bir ifadeyle üst ölçekli planlarda belirlenmesi (yeşil kuşak, yeşil kama, yeşil koridor, yeşil ağ, vb.), alt ölçekli planlara yol gösterir. Üst ve alt ölçekli planların birbiriyle uyumlu olması ilkesi gereği, bölgesel ölçekten kent ölçeğine kadar tüm plan kararları birbirini izleyecek şekilde tutarlı olmalıdır. Üst

ölçekte belirlenen yeşil strüktür, yıllar içinde karşılaşılabilecek mekansal değişiklikler karşısında dayanıklılık gösterir ve süreklilik sağlar (Ahern, 2007).

Bu müdahale alanları farklı mekansal ölçeklerde farklı ayrıntı düzeylerinde irdelenmektedir. Üst ölçekli planlar, bölge ve kentsel bölge ölçeğindeki koruma kararlarını, kent çeperlerini, kentten kıra geçiş stratejilerini vurgularken, alt ölçekli çalışmalar kent içi açık/yeşil alan sistemlerinin konumlarını, niteliklerini, büyüklüklerini, biçimlerini, sürekliliklerini ve çeperle olan bütünleşmelerini ortaya koyarlar. Kentsel tasarım ve mimari ölçekleri ise, yeşil sisteme ilişkin strateji ve kararları, park, meydan, yaya yolu, sokak, bahçe, parsel ve bina ölçeğinde ele almaktadır.

Farklı Plan Türlerinde Yeşil Altyapı

Kentleşme çoklu bir zaman-mekan ölçeği içinde yaşanan karmaşık ve dinamik bir süreçtir (Grimm vd., 2008 a,b; Seto vd., 2013 içinde). Dünya genelindeki önemli kentleşme eğilimlerine bakıldığında, kentlerin alansal büyümesinin nüfus artışından daha hızlı olduğu görülmektedir. Büyüyen kentler doğal ve tarımsal alanların bulunduğu çeperlere doğru genişlemektedir. Kentsel gelişme süreçleriyle doğal yüzeylerin geçirimsiz sert yüzeylere dönüşmesi, duvarlarda ısı depolanması, antropojenik ısı, hava kirliliği ve yapıların geometrisi, kentsel ısı adası etkisinin artmasına neden olmaktadır. Kentsel ısı adası, beton, asfalt gibi geçirimsiz malzemelerin yoğun olduğu kent merkezlerinin, çevresindeki kırsal alanlara göre daha sıcak olması durumunu tanımlamaktadır. Bu durumu oluşturan başlıca etmenler, yapılaşma yoğunluğu, ısı emici yapı ve yol malzemeleri, yüksek katlı yapılar nedeniyle rüzgar hızının azalması, geçirimsiz yüzeyler ve bitki örtüsü eksikliğidir. Kentsel ısı adası etkisi, ısıtma ve soğutma için enerji harcamalarının artmasına, yerel yağış rejiminin bozulmasına ve sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Bir başka eğilim, yapılı çevrenin genişlemesinin doğal kaynak tüketimini etkileyecek olmasıdır. Bu etmenler kentsel alanlardaki ekosistem hizmetlerini ve biyolojik çeşitliliği etkileyecektir (Seto vd., 2013; Doğa Koruma Merkezi, 2020).

Küresel ölçekteki söz konusu eğilimler ve buna dayalı tahminler ekosistem hizmetleri konularında olumsuz bir izlenim sunsa da, ekolojik temelli karar verme ve planlama yaklaşımlarının benimsenmesi, iklime duyarlı kentsel gelişmede önemli fırsatlar sunmaktadır (Doğa Koruma Merkezi, 2020).

Bölge ve kentsel bölge ölçeğindeki planlar, stratejik ve yapısal kararların alındığı, bölgedeki ve kentsel bölgedeki genel mekansal ve işlevsel ilişkilerin gösterildiği planlardır. Farklı ülkelerin planlama sistemlerinde bölgesel ve kentsel bölge düzeyindeki planlar için farklı ölçekler kullanılabilir. Üst ölçekli planlar, yeşil altyapının mekansal kurgusu ve sürekliliği için yapısal düzeyde kararların verilebileceği planlardır. Yeşil sisteme ilişkin yapısal kararların kavramsal metaforlarla ifade edilmesi, verilen kararların anlaşılabilirliğini ve dayanıklılığını artırır (Ahern, 2007). Dünyada birçok planlama örneğinde benimsenen bu tür kavramsal ifadeler, plandaki yeşil sistem kurgusunu anlaşılır kılmakta ve bu görsel metaforlar alt ölçekteki planlara yol gösterici olmaktadır. Bütünlüklü yeşil sistemlerin oluşturulması, ekosistemlerin işlevselliği için gereklidir (Lafortezza vd., 2013). Üst ölçekli plan düzeyinden alt ölçekli plan ve projelere uzanan düzlemde tutarlı ve dayanıklı bir yeşil alan stratejisinin oluşturulması, kentlerde yeşil alanların parçacıl

bir anlayışla oluşturulmasının önüne geçilmesi için önem taşımaktadır (Manavoğlu ve Ortaçşme, 2007).

Grădinaru ve Hersperger (2018), işlevsel bir yeşil altyapı için yeşil alan planlamasında düşünülmesi gereken ekolojik ve sosyal perspektifler üzerine belirli bir ilkeler kümesi bulunmasa da, pek çok çalışmada eşgüdüm, çok işlevlilik, çok ölçeklilik, çeşitlilik ve kimlik ilkelerinin kabul gördüğünü belirtmektedir: Yeşil altyapı planlaması, kent planlamanın diğer önemli konuları olan iklim değişikliğine uyum, taşkın önleme ve su yönetimi, sağlıklı ve nitelikli yaşam çevrelerinin geliştirilmesi, rekreasyon ve turizme yönelik planlama politikalarıyla eşgüdüm içinde ele alınmalıdır. Kent makroformu düzeyinde ve kent içi ölçeklerde de, yapı çevrenin ve yeşil alanların eşgüdümlü gelişimi, kentsel büyümenin denetlenmesinde ve yönlendirilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bir başka konu, yeşil altyapının ekolojik, sosyal ve ekonomik faydaları içerecek şekilde çok işlevli olmasıdır. Bu alanların bir sistem olarak bağlantılı şekilde planlanması ile, ekosistem hizmetleri başlığı altında toplanan iklimin düzenlenmesi, hava kirliliğinin azaltılması, rekreasyon olanağı sunulması, altyapı maliyetlerinin azaltılması gibi pek çok hizmet aynı anda elde edilmektedir. Yeşil altyapı planlaması, bu hizmetleri sağlamak üzere, çoklu ölçeklerde gerçekleştirilmektedir; yani parsel ölçeğinden kentsel bölge ölçeğine uzanan geniş bir mekansal düzleme yayılmaktadır. Grădinaru ve Hersperger (2018) son olarak, yeşil altyapı planlamasının yer/mekan duygusu yaratması ve kimlik hissinin gelişmesine olan katkısını belirtmektedir.

Bölgesel ölçekten kent içi ölçeklere kadar ekolojik kavram ve yaklaşımların planlama diline dahil olması, plan yapımında kullanılması ve bu konuda ilgili uzmanlık alanlarının işbirliği, kentlerde ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliği için önemlidir. Örneğin, ekologlar, peyzaj mimarları, çevre, ziraat, orman mühendisleri gibi uzmanlık alanlarının ürettiği, yeşil altyapının sağladığı ekosistem hizmetlerinin mekandaki dağılımını gösteren haritalar ve benzeri altlıklar, plan yapımı için önemli girdiler sunmaktadır. Bu tür haritalar farklı yeşil altyapı bileşenlerinin kent içi ve çevresindeki dağılımını, içerdikleri canlı türlerini, alansal büyüklüklerini, sundukları ekosistem hizmetlerini mekansal olarak göstermektedir. Böylece söz konusu altlıklar yoluyla, ekosistemlerin sağladığı hizmetlerin yeterliliği değerlendirilerek, yeşil altyapı açısından geliştirilmesi gereken öncelikli kentsel alanlar ortaya konmaktadır. Bu tür bir bilgi, plancılarının müdahale alanlarını ve müdahale biçimini belirlemesi için bir karar destek aracı oluşturabilir. Plancılarının bu haritalardaki bilginin derlenme/sunulma biçimine ilişkin olarak beklentilerini ilgili uzmanlık alanlarıyla paylaşmaları, haritaların planlama çalışmalarındaki etkinliğini arttıracak ve plan yapımındaki ekolojik girdilerin çeşitlenmesine fayda sağlayacaktır.

Üst Ölçekli Planlar ve Yeşil Altyapı

Planlama mevzuatımızda doğal ve tarımsal nitelikli alanların korunması ve sürdürülmesi için plan yapımında uyulacak yaklaşım ve ilkeler yer almaktadır. Planlama kademelenmesinde yer alan plan türleri mekansal strateji planı, çevre düzeni planı, nazım imar planı ve uygulama imar planıdır. Sözü edilen koruma yaklaşımlarının bölge ve alt bölge düzeyinde ele alındığı üst ölçekli plan türleri mekansal strateji planı (1/250.000, 1/500.000 veya daha üst ölçek) ve çevre düzeni planıdır (1/50.000 veya 1/100.000). Nazım imar planı (1/5000 ila 1/25000) ve uygulama imar planı (1/1000) ise yerleşim ölçeğini ilgilendiren plan türleridir.

Kentsel tasarım çalışmalarının ölçeği proje alanının niteliğine göre belirlenir (Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliğinin plan gösterimlerine ilişkin ekleri incelendiğinde, ekolojik yaklaşımlarla ilişkili ayrıntılı bir lejant içeriği kapsadığı görülmektedir.

İklim değişikliği ve sürdürülebilirlik açısından plan yapımında önemli olan, öncelikle bir yeşil sistem/altyapı düşüncesinin benimsenmesi; kentlerin çevresinde yer alan doğal alanlar korunurken, bu alanlardan kent içine doğru süreklilikler oluşturulması; doğal alan ve sistemlerin, birbirleriyle mekansal ve işlevsel bağlantıları kurularak, bu yeşil sistemin kentin mekansal kurgusunun önemli belirleyicilerinden biri olarak görülmesidir. Bu kurgu hem ekosistem hizmetlerinin devamlılığı, hem de kentsel yayılmanın önlenmesi ve kent biçiminin kontrolü için gereklidir.

Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliğinde tanımlanan üst ölçek planların ilki mekansal strateji planıdır. Bu plan düzeyine gereksinim duyulmasının nedenleri arasında, sürdürülebilir kalkınma için mekansal gelişme ve koruma stratejilerine en üst düzeyde yön verilmesi ve çevre politikalarının arazi kullanım kararları ile entegrasyonunun sağlanması da yer almaktadır (<https://mekansalstrateji.csb.gov.tr>). Mekansal strateji planı, başka mekansal stratejilerle birlikte doğal, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasına ve geliştirilmesine dair stratejilerin belirlendiği en üst ölçektir. Bu ölçekte deprem, heyelan, taşkın, iklim değişikliği gibi tehlikelerin söz konusu olduğu alanlar, biyolojik çeşitlilik açısından önemli olan tarımsal ekosistemler ve ormanlar, tatlı su ekosistemleri ve su kaynakları, kıyı ekosistemleri gibi, endemik türlerin bulunduğu veya ekolojik açıdan önemli alanlar ile koruma statülerine sahip çeşitli alanlara ilişkin koruma stratejileri belirlenmekte ve alt ölçek planlara koruma konusunda bir çerçeve çizilmesi amaçlanmaktadır (Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014).

Stratejik plan, ölçeği ölçeği gereği şematik dille hazırlanmaktadır (Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). Bu ölçeklerde koruma alanları nitelikleriyle birlikte gösterilebilir, ancak gösterim dili sembolik olacağı için, kent-kır ilişkisine yönelik daha ayrıntılı görsel ifadelerin yer alabileceği ilk ölçek çevre düzeni planı olacaktır.

Çevre düzeni planında, orman, akarsu, göl ve tarım arazileri gibi coğrafi verilerle, kentsel ve kırsal yerleşimler ve gelişme alanları gösterilmekte, koruma-kullanma dengesinin sağlanması hedeflenmektedir. Bu planlar bölge, havza veya il düzeyinde hazırlanmaktadır (Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). Yönetmelikte çevre düzeni planlarına yönelik “Plan İlke ve Esasları” başlığı altında doğal yapının, ekolojik dengenin ve ekosistemin sürekliliğinin korunması amacıyla arazi kullanım bütünlüğünün sağlanması ilkesi de yer almaktadır. Plan yapımında kentsel yeşil altyapı/sistemlerin oluşturulması için bu ilkenin uygulanması önemlidir.

Bölge, havza ve il düzeyindeki planlar, yerleşimler arası mekansal ve işlevsel ilişkilerin belirlendiği, koruma alanlarının nitelikleri ve sınırlarıyla gösterildiği, kentin (veya kentlerin) makroformlarına ilişkin genel stratejilerin belirlendiği, kentsel odak ve büyüme eksenlerin tanımlandığı yapısal planlar olarak görülebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, farklı planlama sistemlerinde bölge ve kentsel bölge düzeyleri için farklı planlama ölçekleri kullanılabilir; burada önemli olan, üst ölçekli planlama çalışmalarında bölge düzeyinde ve kent çeperlerinde doğal ve tarım alanlarına ilişkin koruma kararlarının verilmesi, bu alanların nitelikleri (doğa koruma

alanları, hassas alanlar, orman alanları, tarım alanları, sulak alanlar, kent parkları, vb.) ve sınırlarıyla birlikte planlarda ifade edilmesi, kır-kent geçişlerine dair koruma stratejilerinin ortaya konulması ve kırdan kente doğru yeşil sürekliliklerin kavramsal olarak gösterilmesidir. Kent çeperinden kentin içine doğru ekolojik ağlar oluşturulmasıyla, su kaynaklarının korunması ve yönetimi, yaban hayatı koruma alanları, mevcut bitki örtüsünün sürdürülebilirliği için önlem alınırken, bir yandan da rekreatif alanlar sağlanmaktadır (Kiper vd., 2017).

2018 yılında tamamlanan bir doktora çalışması kapsamında, ülkemizde çevre düzeni planları ve peyzaj çeşitliliği açısından özellikli alanların planlarının yapımında deneyimli plancılarla gerçekleştirilen bir çalışmada, katılımcılarla üst ölçekli planlarda peyzaj verilerinin kullanımı konusu değerlendirilmiştir (Kılınç, 2018). Katılımcılar, peyzajın bir altlık olarak planlama çalışmalarına her ölçekte, ölçeğin gerektirdiği ayrıntıda hazırlanarak katılması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Burada sözü edilen altlık, önceki kısımlarda belirtilen ekosistem hizmet haritalarına benzer şekilde, yeşil altyapının mekansal dağılımını gösterecektir. Çalışmada ayrıca planlama çalışmaları için hazırlanan birçok verinin plan kararına yansıtılmadığından, verinin karar üretmeyi sağlayacak nitelikte üretilmesi gerektiğinden söz edilmiştir. Bu amaçla peyzaj verilerini hazırlayan farklı disiplinlerden uzmanlara gerekli eğitim verilerek, verilerin plan kararlarına hizmet edecek nitelikte olmasının sağlanması vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle, farklı uzmanlık alanları arasında iletişimi sağlamaya yönelik bir dil oluşturulması, peyzaj verisinin plan bütünlüğü içinde ne anlam taşıdığı ve nasıl ifade edilebileceği konularının açıklığa kavuşması gerektiği ortaya konmuştur. Altlıkların bilgilendirici ve yönlendirici olacak şekilde hazırlanması, peyzaj altlığı hazırlama modelinin standart ve uyulması zorunlu veri haline getirilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Kılınç, 2018). Çalıştay bulguları, disiplinlerarası işbirliğinin önemini göstermektedir; plancılar ve tasarımcıların, ekologlar ve peyzaj mimarları gibi uzmanlarla ortak çalışmalarda birbirlerinin ihtiyaçlarını anlaması, planların ekolojik işlevselliğini arttırmak için olanaklar sunmaktadır.

Kent Ölçeğindeki Planlar ve Yeşil Altyapı

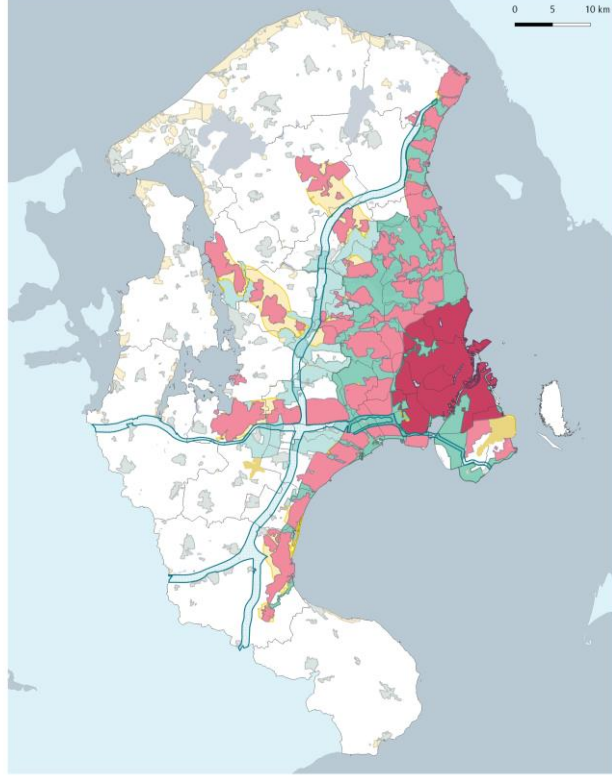
Planlama sistemimizde kent bütününe odaklanan plan türü nazım imar planıdır. Bu plan düzeyi, arazi parçalarının kullanım biçimlerini, nüfus yoğunluklarını, kentsel ve kırsal yerleşmelerin gelişme yönleri, büyüklükleri ve ilkelerini, sosyal ve teknik altyapı alanlarını, ulaşım sistemlerini göstermektedir. Nazım planlar belediyelerde 1/5.000 ölçekte, büyükşehir belediyelerinde ise 1/5000 ile 1/25.000 arasındaki her ölçekte hazırlanmaktadır (Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014).

Kent bütünü için yapılan planlarda, üst ölçekli plan ilke ve kararları doğrultusunda, kent makroformunun ayrıntılı kurgusu geliştirilir. Makroformun belirlenmesinde var olan yapılı çevre, ulaşım altyapısı, sosyo-ekonomik yapı, jeolojik/jeomorfolojik unsurlar kadar, kentlerin çevresinde ve içinde yer alan doğal ve yarı-doğal alanlar, tarım alanları ve su sistemleri de etkin rol oynar.

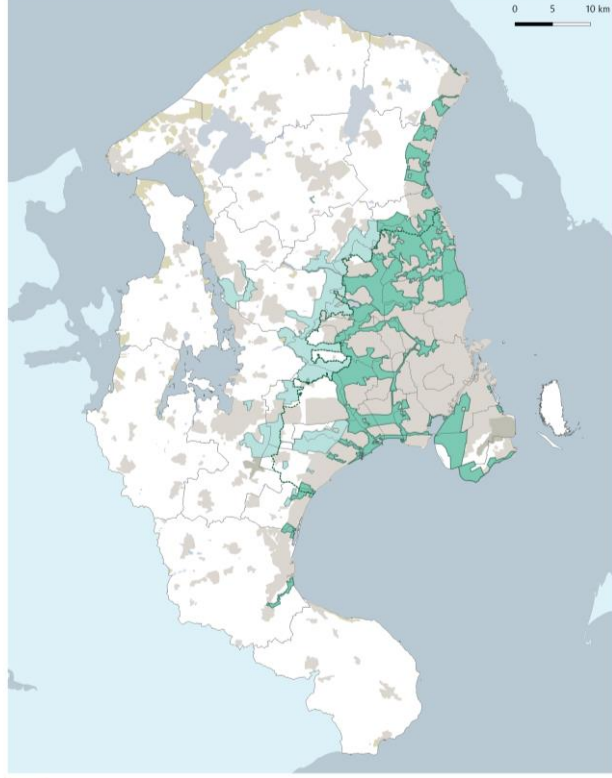
Planlama yazını ve uygulamalar, kompakt (derişik), lineer (doğrusal), ışınsal, çok çekirdekli veya bunların kombinasyonlarından oluşan çeşitli makroformlar ile, kent ve kır arasındaki ilişkinin nasıl denetlenebileceğine, bu iki varlık arasında nasıl geçişler sağlanabileceğine ilişkin farklı seçenekleri içermektedir. Elbette ki söz

konusu seçenekler, uygulandığı kentlerin yere özgü koşullarını da taşımaktadır. Makroformun önemli belirleyicilerinden biri kentteki yeşil alanların ve su sistemlerin varlığıdır.

Uygulandığı yerin özelliklerine göre, yeşil kuşak, koridor, kama, ağ gibi kavramsal metaforlarla ifade edilen ve kırsal ve kentsel alanlar arasındaki geçişi kontrol eden yeşil alanlar, kentsel yayılmanın önlenmesinde rol oynamaktadır. Yeşil kuşak modeli, Ankara da dahil, Londra, Ottawa, Portland gibi dünyada birçok kentin planında uygulanmıştır. Buradaki düşünce, kenti çevreleyen ekolojik ağlar yoluyla büyümeyi kontrol etmek ve doğayla uyumlu kent yaşamını sağlamaktır. Yeşil kuşağı oluşturan alanlar tek bir ekosistemden oluşmamakta ve rekreasyon, erozyon önleme, doğa koruma, tarımsal üretim gibi çok yönlü kullanım olanağı sunmaktadır. Helsinki, Kopenhag, Stockholm gibi bazı kentlerde ise, kent içine doğru uzayan yeşil kamalar yer almaktadır (Ignatieva vd., 2011; Müftüoğlu, 2008). Yeşil kama sisteminde, yeşil şeritler kentin çeperinden iç kesimlere doğru gittikçe daralarak merkeze uzanmaktadır. Yeşil kamalar kentsel gelişimi denetlediği gibi, rekreasyon gereksinimine de hizmet etmektedir. Bir başka açık ve yeşil sistem, bölgesel ölçekte kentleri birbirine bağlayan yeşil kalp modelidir. Bu modelde kentler ortalarında bulunan bir açık alan etrafında halka oluşturacak şekilde yer almaktadır. Hollanda örneğinde, Rotterdam, Hague ve Utrecht gibi kentler büyük bir yeşil bölge çevresinde birbirine bağlanmaktadır. Yeşil kalp modeli kent ölçeğinde de uygulanabilir, bu durumda kent merkezinde büyük bir açık alan oluşturulacaktır (Müftüoğlu, 2008).

Şekil 1: Parmaklar şeklinde gelişen makroform örneği ve yeşil kamalar, Kopenhag Finger Plan 2019, ■ iç kentsel alan (avuç içi), ■ çeperdeki kentsel alan (parmaklar), ■ gelişmemiş kentsel alan, ■ yeşil kamalar (iç kesimler ve kıyı kesimi), ■ dış kesimlerdeki yeşil kamalar, □ kırsal alan (**Kaynak:** The Danish Business Authority, 2019: Fingerplan 2019 - Landsplandirektiv for hovedstadsområdet planlægning)

Şekil 2: Yeşil kamalar, Kopenhag Finger Plan 2019, ■ iç kesimler ve kıyı kesimindeki yeşil kamalar, ■ dış kesimlerdeki yeşil kamalar, ■ kentsel alanlar (**Kaynak:** The Danish Business Authority, 2019: Fingerplan 2019 - Landsplandirektiv for hovedstadsområdet planlægning)

Kent bütününe yönelik planlarda, kentin etrafında ve içinde bulunan çeşitli büyüklükteki kent parkları ile açık ve yeşil alanlar, makroformun önemli bileşenleri olarak nitelikleriyle birlikte gösterilir. Nazım plan ölçeğindeki çalışmalarda, kent çeperindeki doğal ve açık alanlarla kent içi yeşil ve açık alanların bağlantıları kurgulanmalı, tüm yeşil alanlar ve bağlantılar, büyüklük, biçim ve nitelikleriyle planda gösterilmelidir. Bu biçimlenme, uygulama ölçeğindeki plan ve proje çalışmalarına yön göstermesi, rastlantısal ve bağlamından kopuk kararlardan kaçınılması için önem taşımaktadır. Kent bütününde yeşil strüktürün belirlenmesiyle, alt ölçekli planlama ve tasarım çalışmalarında oluşabilecek belirsizliklerin ortadan kaldırılması hedeflenmelidir.

Uygulama imar planında, yapı adaları, yapı nizamı, yapı yaklaşma mesafesi, taşıt, yaya ve bisiklet yolları, parklar, meydanlar, sosyal ve teknik altyapı alanları, gerektiğinde; parsel büyüklükleri, cephesi ve derinliği gibi yapılaşmaya ilişkin kararlar ayrıntıları ile gösterilmektedir (Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). Bu planda, yeşil altyapı elemanları kentsel alt bölgelerde ayrıntılı gösterimlerle, morfolojik özellikleri ve nitelikleriyle ele alınır. Kentsel tasarım projesinin tanımında ise, doğal, tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik özellikler ile arazi yapısı dikkate

alınarak, kütle ve yapılanma düzeni veya açık alan düzenlemelerinin yapılması; ulaşım, otopark ve yaya dolaşım ilişkilerinin kurulması; yapı, sokak, doku, açık ve yeşil alanların ilişkisinin belirlenmesi; altyapı unsurlarının disiplinlerarası olarak ele alınması; imge, anlam ve kimlik özelliklerinin ifade edilmesi konuları belirtilmektedir (Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014).

Kentsel alt-bölgelere ilişkin sözü edilen planlama ölçeklerinde kütle-açık mekan organizasyonu belirlenmektedir. Bu ölçeklerde peyzaj elemanları, kentin estetik, ekolojik ve rekreasyonel unsurlarıdır. Müftüoğlu (2008), konut çevrelerinde kütle ve açık mekan ilişkisini belirlemeye yönelik bileşenleri şu şekilde belirtmektedir:

Yapılar arası mesafe (parsel ve bahçe mesafelerine ait tanımlar, parsel derinlik ve genişliklerine ait minimum ölçüler, bahçe mesafelerine ait ölçüler),

Yapı yükseklikleri (bina yüksekliklerine ilişkin ölçüler),

Yapıların birbirine göre konumları (yapıların bir araya gelişine ilişkin kurallar)

Bu dolu-boş ilişkisi, parsel ölçeğinde ağaç ve bitki alanlarının belirleyicisi olacaktır. Konut bahçelerinin yeşil altyapının bir parçası olduğu düşünülerek, geçirimsiz yüzeylerle kaplanması yerine yeşillendirme amacıyla kullanılması önemli görülmektedir (Doğa Koruma Merkezi, 2020). Sadece parsel ölçeğinde değil, konut bloğu/yapı adası düzeninde (kooperatif evleri vb.) oluşan konut bölgeleri için de kütle-açık mekan ilişkisi önemsenmeli, bu alanların peyzaj düzenlemelerinde yeşil altyapı sürekliliği gözetilmelidir.

Kent İçi Yeşil Altyapı Elemanları ve Yeni Eğilimler

Kent İçi Yeşil Çekirdek ve Bağlantılar

Kentler kendilerini çevreleyen ekosistemlere bağımlıdır, ancak kent içi ekosistemlerden de faydalanırlar (Bolund ve Hunhammar, 1999). Kent, semt ve mahalle ölçeğindeki ekosistemler, iklimsel ve ekolojik dengeyi korumakta, fiziksel çevre kontrolünde etkili olmaktadır. Kentlerdeki yeşil alanları geliştirmek, kentsel ısı adasını etkisini azaltmadaki en uygun maliyetli strateji olarak görülmektedir; çünkü yeşil alanlar buharlaşma süreçleri ile çevreyi serinletmektedir (Lehman, 2014).

Farklı büyüklüklerdeki kent parkları, bitki ve hayvan habitatları oluşturmada ve ekolojik sürekliliği sağlamada, öte yandan kent içi hava kalitesini de artırmaktadır (Akoğlu ve Eraslan, 2019). Yeşil alanlara ilişkin kentsel politika üretme, planlama ve tasarım süreçlerinde, var olan yapıları çevrelerde kent parklarının ekosistem hizmetlerini arttıracak şekilde nasıl geliştirilebileceği konusunda çalışmalar yapılması önem taşımaktadır. Bu konuda doğal çevreyle ilgili uzmanlık alanlarının rehberliğinden yararlanılması, kentsel alanlarda ekolojik dirençliliği arttıracaktır. Yeni gelişme bölgelerinde ise bağlantılı sistemlerin kurgulanmasının baştan bir ilke olarak benimsenmesi önemlidir.

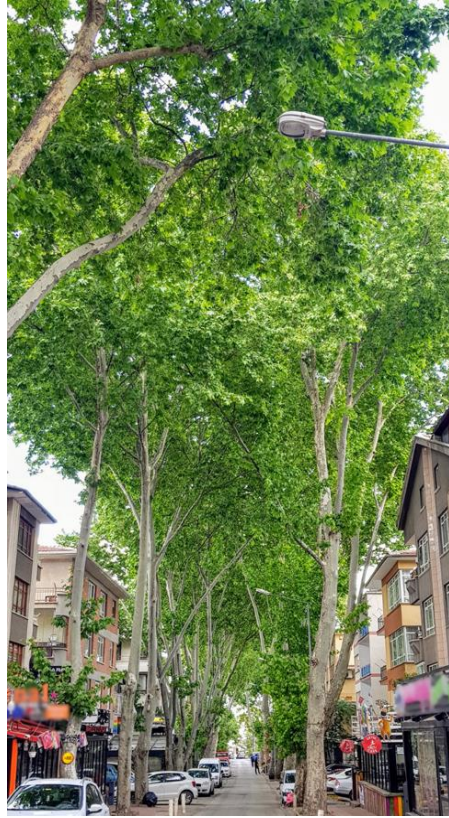
Çekirdek bölgeleri birbirine bağlayan yeşil koridorların (örneğin akarsu koridorları) su kalitesini koruma, akarsu erozyonunu önleme ve stabilizasyon, canlılar için habitat ve göç kolaylığı oluşturma, rekreasyon ve eğitim olanağı sunma rolleri bulunmaktadır. Nehir güzergahları, doğal vadiler, yürüyüş ve bisiklet kullanımı amaçlı doğal parklar, yeşil koridor ve güzergahlara örnektir (Çetinkaya, 2014).

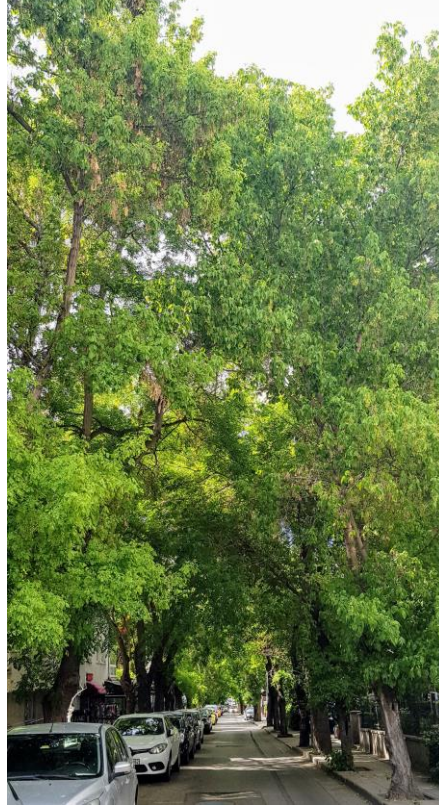
Yeşil altyapıyı geliştirmek için yeterli imkan bulunmayan kent içi alanlarda yol boyu ağaçların yer almasının da çoklu işlevleri bulunmaktadır. Sokak ağaçlarının işlevlerine bakış, son otuz yıldan bu yana estetik katkıyla sınırlı görülmemekte, çevresel hizmetleri de vurgulanmaktadır. Sokak ağaçları, hava kalitesinin artırılması, kentsel ısı adası etkisinin düzenlenmesi, enerji kullanımının azaltılması, habitatların ve su yataklarının korunması, araç trafiği kaynaklı salımların ve gürültünün azaltılmasında fayda sağlamaktadır. Ağaçlar, güneş ışınlarının yayaalara ulaşmasını önleyerek gölge oluşturmakta, geçirgen olmayan yüzeylerin ısınmasını azaltmakta ve sokaklarda ısı konforu sağlamaktadır (Seamans, 2013; Mullaney vd., 2015; Salmond vd., 2016).

Şekil 3: Sokak ağaçlarının mahalle içinde oluşturduğu dokuya Ankara'dan örnek (**Kaynak:** Google Earth, sağdaki şema Google Earth görüntüsü üzerinde üretilmiştir.)

Yol boyu ağaçlar, yatay ve dikey mekan etkisi sağlarlar. Yatay etkileriyle güzergahı tanımlarken, dikey etkileriyle mekanda çatı etkisi oluştururlar (Ekmekçi, 2007). Gövdeleriyle birlikte bir hacim oluşturan ağaçlar, görsel özellikleriyle mahalle veya kent imgesine katkı sağlar. Ağaçların kentleşmeyle ilgili çevre sorunlarını azaltmadaki rolü konusundaki farkındalık giderek artmaktadır. Bakım maliyetleri de gözetilerek, kentin iklimsel koşullarına, bölgenin sosyal ve çevresel ihtiyaçlarına uygun ağaç türleri, konumları ve yoğunluğunun ilgili uzmanlar tarafından belirlenmesi önemlidir (Mullaney vd., 2015). Aşağıda, sokak ağaçları ve yapı çevre ilişkisine Ankara'dan örnekler verilmektedir.

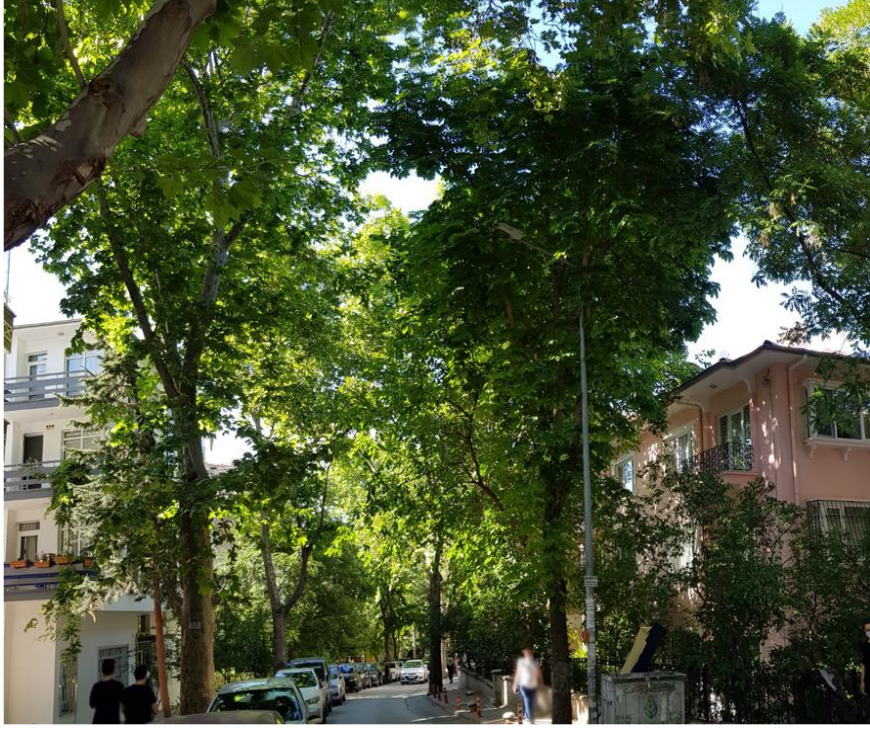

Şekil 4: Sokağı doğrusal olarak tanımlayan ağaçlar

Şekil 5: Gövdesi ve dalları ile hacim oluşturan kent ağaçları

Şekil 6: Konut bahçeleriyle bütünleşen, gölge sağlayan kent ağaçları

Yeşil altyapıyla yapı çevreye çeşitlilik kazandırılmaktadır. Kentteki bitki örtüsünün kapladığı alan, dağılımı ve bitkilerin renk, doku ve yükseklik özellikleri, doğal arazi verileriyle bütünleşerek yapı çevrenin niteliğine katkıda bulunur (Uysal, 2014). Bitki ve ağaçlar, uygulama ölçeğindeki planlama ve tasarım çalışmalarında, yapılar ile açık mekanlar arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Bu elemanlar, kentsel mekanı ölçü, renk, biçim, doku ve silüet özellikleri ile geliştirmektedir. Yapılar ve peyzaj arasında kesin

bir sınır bulunmamakta, yapılı çevre ve yeşil altyapı birlikte kent bütünü oluşturmaktadır (Yıldız, 1996; Ekmekçi, 2007).

Kentsel alanlarda ağaç ve bitkilerle kapalılık, ayrıcalık, sınırlayıcılık, birleştiricilik, süreklilik, yönlendiricilik, ritim, denge gibi etkiler sağlanabilmekte, mekanın kimliği geliştirilmekte ve görsel perspektifler oluşturulmaktadır. Kent ağaçları, ayrıca, bina köşelerini yumuşatan etki yaratmakta ve yüksek binaların önünde düzenlendiklerinde mekana insan ölçeği katmaktadır (Yıldız, 1996; Cihanger, 2013; Ekmekçi, 2007).

Dünyada ve ülkemizde çeşitli kamu kurumlarınca düzenlenen kentsel tasarım yarışmaları, mimar, şehir plancısı, peyzaj mimarı gibi farklı uzmanların bir araya gelerek ekolojik temelli tasarım çözümleri üretmesinin bir örneği olarak verilebilir. Sokak, meydan, mahalle gibi kentsel alt-bölge ölçeklerinde düzenlenen bu yarışmalar, ekolojik kavram ve yaklaşımları öne çıkarmakta ve bu kavramların yenilikçi tasarım çözümleriyle birleştirilmesinde etkili olmaktadır. Bu tür süreçlerden edinilen deneyimin başka çalışmalara yaygınlaştırılmasıyla, ekolojik perspektiflerin planlama ve tasarım yaklaşımlarıyla bütünleşmesi konusunda yeni kazanımlar edinilebilir.

Yeşil alanların ekosistem hizmetlerine yönelik kapsamlı bir kavrayış, mekansal planlama ve tasarım yaklaşım ve araçlarıyla buluşturularak biçimsel ve işlevsel açıdan nitelikli kentsel mekanlar üretilecek ve kentlerdeki çevre ve hava kalitesi yükselecektir. Diğer bir deyişle, planlama ve uygulamalar açısından vurgulanması gereken şudur: Kentsel yeşil altyapının ekolojik, sosyal ve ekonomik işlevleri, estetik ve biçimsel özellikleriyle birleştirilince; hem iklime duyarlı, sürdürülebilir kentsel çevreler, hem de tasarlanmış nitelikli mekanlar, dolayısıyla yaşam kalitesi yüksek, sağlıklı ve güvenli çevreler oluşturulacaktır.

Yeşil Çatı Uygulamaları

Son yıllarda yeşil çatı uygulamaları da mimarlık ve planlama alanının gündemine girmiştir. İklim değişikliği konusundaki farkındalıkların artması, mevcut yoğun kentsel doku nedeniyle yeni yeşil alan geliştirmenin zor olması gibi nedenlerle, çatı/teras düzeyinde oluşturulan bahçeler yenilikçi bir uygulama olarak gündeme gelmiştir. Çatı bahçeleri, gıda üretimi ve biyoçeşitliliğin desteklenmesine katkı sağlamaktadır (Pulighe vd., 2016). Ayrıca, ısı yalıtımı sağlayarak ısıtma-soğutma harcamalarını düşürme, yağmur suyunu tutma, karbondioksit salımlarını azaltma, kentsel ısı adası etkisini hafifletme, gürültü ve kirliliği önleme konularında da etkilidir (Kiper vd., 2017).

Bazı ülkelerde bu uygulamalar mevzuat ve diğer düzenlemelerle teşvik edilmektedir. Bitkilerle oluşturulan bu sistemler üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar bitkilendirme yöntemlerine göre yoğun, yarı-yoğun ve seyrek sistemlerdir. Yoğun bitkilendirilmiş yeşil çatılar bakım gerektirmekte, ekolojik işlevlerinin yanı sıra rekreatif amaçlı kullanılabilir. Seyrek bitkilendirilmiş yeşil çatılarda kullanılan bitki türleri ise bakım gerektirmeyen, kendi kendine varlığını sürdürebilen bitkilerdir; bu tip çatılar rekreatif kullanım amaçlı değildir. Yarı-yoğun sistemler, yoğun ve seyrek sistemlerin karışımıdır. Bitki çeşitliliği ve toprak kalınlığı seyrek sistemlere göre fazla, yoğun sistemlere göre düşüktür (Akpınar Külekçi, 2017; Aras, 2019).

Aşağıdaki fotoğraflar Belçika'da gerçekleştirilen ve kentsel tarım amaçlı kullanılan bir çatı bahçesi uygulamasına aittir. Pakt isimli bu tarım projesi, eski bir sanayi

tesisinin dönüşümüyle üretilen yeni bir tesisin çatı seviyesinde gerçekleştirilmektedir. Çatıdaki tarım faaliyeti, bu faaliyete üye olanlar tarafından yürütülmektedir. Binanın diğer kısımları ise, yaratıcı endüstri sektöründeki firmalar tarafından kullanılmaktadır (Proje internet adresi: <https://www.pakt-antwerpen.be/>).

Sanayi tesisinden dönüşmüş yapıdan genel görünüm

Çatıda yapılan tarım faaliyeti

Çatıda yapılan arıcılık ve tavukçuluk faaliyetleri

Şekil 7: Çatı bahçesine örnek (Fotoğraflar Tuna Taşan-Kok izniyle kullanılmıştır.)

Kentlerin yeşil alan gereksinimleri karşısında, çatı bahçeleri, dikey bahçeler, kentsel tarım alanları gibi uygulamalar, plançılar, mimarlar ve peyzaj mimarlarının birlikte çözümler geliştirmeleri gereken konulardır. Küçük alanlarda gerçekleştirilen bu tür yenilikçi uygulamalar, daha geniş bir ekolojik sistemin parçası olarak rol oynamaktadır (Lehman, 2014).

Planlama Çalışmaları İçin Bir Karar Destek Aracı Olarak Ekosistem Hizmet Haritaları

Yeşil altyapının sağladığı ekosistem hizmetlerinin mekansallaştırılmasının, kent planlama ve karar verme süreçlerine katkı verebileceği yukarıdaki bölümlerde belirtilmişti. Ekosistem hizmet haritaları, yeşil altyapının sağladığı ekolojik, ekonomik ve rekreasyonel/kültürel hizmetlerin mekansal dağılımını ve bu hizmetler açısından güçlü alanları göstermekte; yeşil alanların geliştirilmesi gereken alanların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Pulighe vd., 2016). Söz konusu haritalar ve benzeri ekolojik temelli altlıklar, plançılara kentin bütününe ve alt bölgelerine ilişkin yeşil alan gereksinimlerinin planlanması konusunda destek sunar. Elbette, bu haritaların ilgili planlama ölçeğinin gerektirdiği ayrıntı düzeyinde olması önemlidir.

Dünyanın farklı kentleri ve bölgeleri için yapılan bu çalışmalarda uzaktan algılama tekniklerinden yerinde yapılan arazi çalışmalarına uzanan çeşitli yöntem ve teknikler kullanılmaktadır. Haritaların ne amaçla hazırlandığı, neye hizmet edeceği ve içeriği gibi parametreler, haritalama yaklaşım ve yöntemini belirlemektedir. Birden fazla ekosistem hizmetinin değerlendirildiği çalışmalar olduğu gibi, yalnızca bir hizmetin değerlendirildiği çalışmalar da bulunmaktadır (Yılmazkaya ve Uzun, 2019). Cortinovis ve Geneletti (2018) ekosistem hizmet haritalarının ve değerlendirmelerinin ne amaçla kullanılacağına önceden belirlenmesinin, bu çalışmalar sonucunda üretilen önerilerin genel ve soyut düzeyde kalmaması için gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Plançılar açısından önemli olan, bu bilgilerin plan kararlarını destekleyecek altlıklar olarak sunulmasıdır. Doğal çevreye ilişkin kapsamlı ve anlaşılır bir içeriğin, mekansal dağılımı ile birlikte sunulması, sürdürülebilir planlama yaklaşımına destek olacaktır.

Yeşil altyapının kentsel alanlarda uygulanmasına ilişkin güncel örneklerden biri, Doğa Koruma Merkezi'nin (DKM) Çankaya Belediyesi ile işbirliği içinde Çankaya ilçesi için yürütmüş olduğu ekosistem hizmetlerinin haritalanması çalışmasıdır (Doğa Koruma Merkezi, 2020).

DKM'nin çalışması kapsamında, proje ekibi ve uzman görüşleri doğrultusunda haritalamaya konu olabilecek kentsel ekosistem hizmetleri listelenmiş ve haritalama için gereken veri setlerinin varlığı araştırılmıştır. Erişilebilir veriler ve mekansal çözümlükleri değerlendirilerek, Binyıl Ekosistem Değerlendirmesi Raporu'nda (2005) belirlenen dört kategori altındaki şu hizmetlerin haritalanmasına karar verilmiştir:

Tedarik hizmetleri: gıda tedariki

Düzenleyici hizmetler: yerel iklimin düzenlenmesi, havanın temizlenmesi, karbon tutumu, sel-taşkın önleme

Kültürel hizmetler: rekreasyon

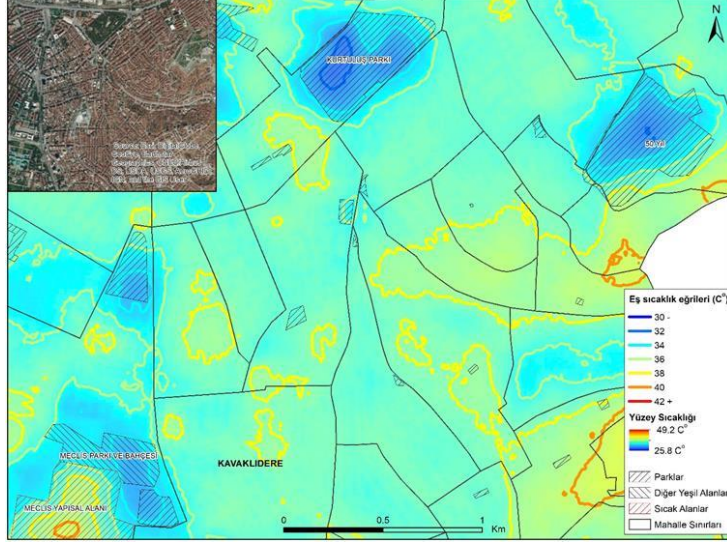
Destek hizmetleri: yaşam alanı sağlama

Kamu kurumlarından derlenen veriler, küresel açık kaynaklardan elde edilen uzaktan algılama görüntüleri ve arazi çalışmaları ile derlenen verilerle hazırlanan taslak haritalar, farklı kurum ve kuruluşların temsilcilerinin katıldığı çalıştayda sunulmuş onları görüş ve önerileri alınmış, haritalar çalıştay çıktıları ve arazi çalışmalarından elde edilen veriler doğrultusunda güncellenmiştir. Nihai haritalarda, yukarıda belirtilen ekosistem hizmetlerinin ilçe genelindeki dağılımları mekansal olarak gösterilmiştir.

Çalışmada ekosistemlerin gıda tedariki hizmetine yönelik olarak, sürdürülebilirlikle ilgili güncel planlama yazınında ve uygulamalarda giderek önemi artan kentsel tarıma vurgu yapılmaktadır. Gıda tedariginde kırsal alanlarda ve kent çeperlerinde bulunan geniş tarım arazileri en önemli payı oluşturmakla birlikte, kentsel alanlarda oluşturulan tarım alanları, kent bostanları, topluluk bahçeleri (community garden), konut bahçe ve balkonları, çatı bahçeleri ve hobi bahçeleri de kentlilerin gıda gereksiniminin karşılanmasına katkı sağlamaktadır (Doğa Koruma Merkezi, 2020). Kentsel alanlarda tarımın güçlenmesini sağlayacak kentsel politikaların geliştirilmesi, kentsel tarım önerilerinin ve gösterimlerinin özellikle nazım imar planı ve uygulama imar planlarına dahil edilmesi, güncel bir planlama konusu olarak çalışmalıdır. Bu güncel konular, planlama eğitiminde de ele alınmakta, stüdyo çalışmalarına dahil edilmektedir.

Çalışma, yerel iklimin düzenlenmesi konusunda, Çankaya ilçesindeki geniş orman ve bitki dokusuna sahip üniversite yerleşkelerinin önemli katkılarına ortaya koymaktadır. Kent parkları da iklimin düzenlenmesinde rol oynamaktadır. Mahalle parkları açısından önemli bir sonuç, mahallelerin yüzey sıcaklık değerleri ile barındırdıkları yeşil alan veya doğal alan miktarı arasında güçlü bir ilişki bulunmasıdır. Su yüzeylerinin (göl, gölet, vadi) yerel iklimin düzenlenmesindeki etkileri de çalışmanın bulguları arasındadır. Önemli bir diğer bulgu da konut bahçelerinin büyüklüklerinin ve ağaç varlığının mahalleler arasındaki ısı farkında belirleyici olmasıdır (Doğa Koruma Merkezi, 2020). Dolayısıyla yukarıdaki bölümlerde sözü edilen sokak ağaçları ve yapı adası/parsel düzeninde kuralları belirlenen konut bahçeleri, ekolojik işlevlerinin güçlendirilmesi açısından planlama ve tasarım çalışmalarında önem kazanmaktadır. Otopark gibi geniş yüzeyler ise kentteki sıcak noktalar olarak saptanmıştır. Çalışmada, bu alanlar için yeşil altyapıyı güçlendirecek peyzaj tasarımlarıyla sıcak nokta etkisinin azaltılabileceği belirtilmektedir (Doğa Koruma Merkezi, 2020).

DKM'nin çalışmasından örnek olarak verilen aşağıdaki görsel, kent parklarındaki yeşil dokunun serinletici etkisini göstermektedir. Bu şemada Çankaya ilçesindeki Kurtuluş, 50. Yıl, Meclis Parkı ve TBMM bahçesinin serinletici etkileri görülmektedir.

Şekil 8: Açıkt yeşil alanların serinletici etkisine örnek (**Kaynak:** Doğa Koruma Merkezi, 2020)

Ekosistemlerin hava temizleme hizmetinin dağılımını gösteren haritalarda kent ormanlarının hava kalitesi üzerindeki olumlu etkileri görülmektedir. Orman ve doğal alan varlığına sahip üniversite yerleşkeleri, hava kalitesi konusunda olumlu etkiler sağlamaktadır. Bu hizmetin sağlanmasında kamu kurum ve kuruluşlarının bahçelerinde bulunan ağaçlar da rol oynamaktadır. Karbon tutma hizmeti için, yine ormanlar ve bozkırlar karbon tutan ekosistemler olarak belirlenerek ilgili haritalar üretilmiştir. Sel-taşkın riskinden koruma sağlayan varlıkların haritalanmasında ise, suyun süzülmesine ve yüzey akışının yavaşlayarak emilmesine olanak veren ormanlar, bozkırlar ve tarım alanları ve ani taşkın olaylarında kente güvenlik sağlayan, fazla suyun depolandığı sulak alanlar, etkin alanlar olarak değerlendirilmiştir (Doğa Koruma Merkezi, 2020).

Çalışmada yeşil alanların rekreasyon hizmeti, alan büyüklüğü ve erişilebilirlik olmak üzere iki başlıkta incelenmiş, oyun alanları, spor sahaları, yürüyüş, koşu ve bisiklet yolları ele alınarak haritalama çalışması yapılmıştır. Bilindiği gibi, rekreasyon alanlarının büyüklüğü kadar, kentsel mekanda dengeli dağılımı ve herkes için erişilebilir olması da önemli bir planlama ilkesidir. Son olarak bitki ve hayvan türleri için yaşam ortamı sağlama hizmetiyle ilgili haritalar üretilmiştir. Bu türlerin varlığı, zenginliği ve bağlantılılığı, kentler için önemli olan pek çok hizmetin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Doğa Koruma Merkezi, 2020).

Farklı ölçeklerde üretilen bu haritalar, kentlerde ekosistem hizmetlerinin var olan durumunu ortaya koyarak genel bir farkındalık sağlamaktadır. Ayrıca, kent bütünü, kentsel alt-bölge ve mahalle düzeylerinde yeşil alanlara ilişkin kentsel politikaların geliştirilmesinde ve yeşil alan gereksinimi açısından öncelikli alanların belirlenmesinde katkı vermektedir.

Yukarıdaki çalışma, karbon tutma ve hava temizleme hizmetlerinin sağlanması için, özellikle halihazır durumda yoğun yapılaşmış ve yeşil alan yaratmanın mümkün olmadığı kentsel alanlarda ve mahallelerde yeşil çatılar, yol ağaçlandırmaları ve dikey

bahçe uygulamalarını vurgulamaktadır. Bu haritalar, ayrıca, rekreasyon alanlarının büyüklükleri ve dağılımlarının saptanması, erişilebilirliğinin değerlendirilmesi için planlama çalışmalarına destek sağlamaktadır.

Planlama Eğitiminde Sürdürülebilirlik ve Ekolojik yaklaşımlar

Planlama yazınına ve uygulamalara konu olan bu güncel konular, elbette planlama eğitimini de etkilemektedir. Çalışmanın başında da belirtildiği gibi, ekolojik yaklaşımlar ve koruma konuları planlama eğitiminin temel konuları içinde yer almaktadır. Planlama stüdyolarında, bölge ve kent ölçeğindeki planlama ve tasarım projelerinde, yeşil ve doğal alanlar ile bu alanların sürekliliği ayrıntılı şekilde irdelenmektedir. Uygulamalı stüdyo derslerinde ve kuramsal derslerde, yeşil ve açık alanların bir sistem olarak planlanmasının önemi irdelenmekte, farklı yeşil alanların niteliklerine göre ekolojik ve tarımsal ve rekreasyon amaçlı işlevleri vurgulanmaktadır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden bu yana sürdürülebilirlik, iklim değişikliği, ekosistem hizmetleri, kent ekolojisi, dirençli kentler gibi yaklaşımlar üzerinde yoğunlaşılmasıyla, bu yeni kavram ve yaklaşımlar dünyada ve ülkemizde planlama eğitimine dahil olmuştur. Ekolojik kavramlar ve planlama ilişkisi, kentsel büyümenin denetlenmesine ilişkin modeller, doğaya saygılı ulaşım ilke ve politikaları, korumaya ilişkin mevzuat, afet yönetimi, kentsel altyapı planlaması konularını irdeleyen pek çok kuramsal derste, bu konular çok boyutlu bir perspektifte ele alınmaktadır. Coğrafi bilgi sistemleri ve benzeri tekniklerin öğretildiği dersler de, ekolojik veritabanı okuma ve kullanma konusunda öğrencilerin becerilerini arttırmaktadır. Ülkemizde birçok planlama bölümünde planlamada ekolojik yaklaşımlar, yeşil alan planlaması, enerji ve planlama, iklim değişikliği ve planlama, sürdürülebilir kentleşme, peyzaj planlaması, çevre politikası konularında yeni kuramsal dersler geliştirilmiştir.

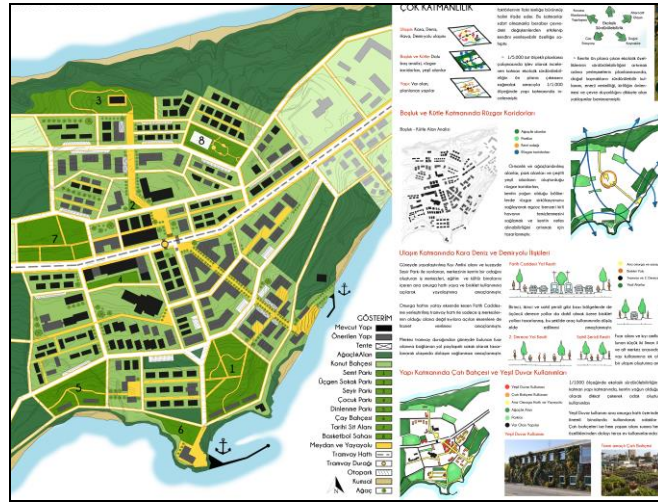
Planlama öğrencilerinin iklim değişikliği konusundaki farkındalıklarının artması, ekosistem hizmetleri konularındaki bilgi düzeylerinin gelişmesi, stüdyolarda ürettikleri planlama çalışmalarına da yansımaktadır. Öğrencilerin stüdyo çalışmalarında yukarıda sözü edilen kuramsal derslerden edindikleri bilgileri kullanmalarıyla, iklime duyarlılık ve ekolojik içerik açısından zengin, yaratıcı ve yenilikçi projeler geliştirilmektedir. Elbette bu zenginleşme yalnızca doğal ve yeşil alanlara yönelik stratejilerle değil, bütüncül bir bakış açısıyla, tüm sürdürülebilir kentsel gelişim yaklaşımlarının proje çalışmalarında birbirini tamamlamasıyla ortaya çıkmaktadır.

Stüdyo derslerinin ilk bölümünü, çalışılmakta olan kente ilişkin çok boyutlu analiz çalışmaları oluşturmaktadır. Bu aşamada, pek çok başka analiz konularıyla birlikte, kent ve içinde bulunduğu bölgeye ilişkin tüm ekolojik, iklimsel, jeolojik, jeomorfolojik, tarımsal veriler ayrıntılı olarak incelenir ve planlama aşamasına veri olacak şekilde derlenir. Bu aşamayı bölge ve kentsel bölge ölçeğindeki planlama çalışmaları izlemektedir. Üst ölçeklerde gerçekleştirilen planlama çalışmalarında yeşil ve açık alanlara yönelik temel vurgu, doğal alanların korunması, sürekliliği ve kentlerin büyümesini kontrol eden araçlar olarak kullanılmasıdır. Kent bütünü ve kentsel alt-bölgelere ilişkin planlama ve tasarım aşamalarında ise, öğrencilerden, yeşil

süreklilik yaklaşımıyla ilişkili şekilde, plan ölçeğininin gerektirdiği ayrıntıda yeşil ve açık alanlar geliştirmeleri beklenmektedir.

Aşağıda 2019-2020 eğitim yılında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü 2. Sınıf Planlama Stüdyosu öğrencilerinin kentsel alt-bölgeler için (1/1000 ölçeğinde) ürettikleri proje örneklerinde, açık ve yeşil alan sürekliliğine ilişkin yaklaşımlar görülmektedir. Verilen örnekler, bölgesel planlama ölçeğinden başlayıp kentsel tasarım ölçeğine uzanan bir çalışma bütünüdür. Öğrencilerin bölge ve kent bütünü ölçeklerindeki planlama çalışmalarında, güncel planlama konularıyla ilişkili biçimde, tarımsal amaçlı ar-ge alanları, ekoturizm bölgeleri, agroturizm bölgeleri, ekoparklar, doğa parkları, yenilenebilir enerji üretim alanları, kentsel tarım alanları, topluluk bahçeleri, yaya ve bisiklet yolları, kent içi raylı ulaşım sistemleri gibi kullanımlar öne çıkmaktadır.

1/1000 ölçekli kentsel alt-bölgelerde yaptıkları proje örneklerinde ise, kent içi yeşil alanların sürekliliği ve dengeli dağılımı önemsenmekte, bu alanların çalışma alanlarının alt-merkezleriyle ve omurgalarıyla bütünleşmesi konuları öne çıkmaktadır.

Şekil 9: 1/1000 Ölçekli Öğrenci Projelerinde Yeşil Sürekliliğe Örnek (Proje: Ezgi Turgut)

Yukarıdaki öğrenci projesinde, proje alanının kuzeyinde bulunan açık ve yeşil alanlardan güneydeki kıyı bölgesine uzanan yeşil alanlar oluşturulmuştur. Güneydeki kıyı bölgesi boyunca, rekreasyon amaçlı kullanımlar için farklı nitelikte parklar ve ağaçlık alanlar önerilmiştir. Projede ayrıca çatı bahçesi ve dikey bahçe önerilerine yer verilmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda oluşturulan ana yaya yolu, ağaçlı bir güzergah olarak tasarlanmıştır. Kentsel sürdürülebilirlik yaklaşımıyla, farklı kademede yaya yolları ve kent içi raylı sistem önerilerine de yer verilmiştir.

Şekil 10: 1/1000 Ölçekli Öğrenci Projelerinde Yeşil Sürekliliğe Örnek (Proje: Furkan Erdem Sözeri)

Yukarıdaki proje, kent merkezinde bulunan tarihsel dokuyu, proje alanının doğu ve batı kesimlerinde bulunan yeşil doğrusal sistemlerle bütünleştirmektedir. Kuzey-güney ekseninde süreklilik halinde tasarlanan bu yeşil alanlar, bazı kesimlerde genişleyerek kent parklarına dönüşmekte, yaya yolları eşliğinde proje alanının kuzey ve güney kesimlerinde bulunan kıyı alanlarına ulaşmaktadır.

Şekil 11- 1/1000 Ölçekli Öğrenci Projelerinde Yeşil Sürekliliğe Örnek (Proje: Arda Atalar)

Yukarıdaki projede, çalışma alanının batısında dere boyunca oluşturulan doğrusal yeşil sistem, konut alanları ve alt-merkez arasında bir park sistemi oluşturmaktadır. Benzer bir park sistemi, çalışma alanının doğu kesiminde de oluşturulmuştur. Alt-merkez bir ana yaya omurgası üzerinde kurgulanmış ve bu omurga kent içi raylı ulaşım sistemi ile güçlendirilmiştir. Projenin güney kesiminde kentsel tarım alanı önerisi getirilmiştir.

Planlama mesleği, uygulamalı bir meslek olduğu için, çalışma konuları gerçek hayat problemleridir. Toplumların karşılaştığı yeni olgu ve sorunların, uygulamalı bir meslek alanı olan planlamada, dolayısıyla planlama eğitiminde ele alınması gerekir. Yani, iklim değişikliği gibi bir olguyla karşılaşılması, planlamanın hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde etkilenmesini kaçınılmaz kılar (Davidson ve Lyth, 2012). Bu nedenle bu konu, ilgili tüm boyutlarıyla (iklim değişikliği etkileri, taşkın yönetimi, su yönetimi, enerji verimliliği, ekolojik yaklaşımlar, biyoçeşitliliğin korunması, vb.) planlama eğitimine dahil edilmektedir. Bu konularla ilgili kuramsal derslerin, stüdyo eğitimiyle birbirini tamamlaması ve ilişkilerinin kurulması önemlidir.

Sonuç

Ekoloji bilimi, canlıların birbirleriyle ve içinde buldukları fiziksel ve biyolojik çevreyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır (Hill vd., 2002). Ekolojik düzen ve süreçlere yönelik bütüncül bir kavrayış, dünyanın güncel çevresel sorunlarına karşı etkili yaklaşımlar geliştirme konusunda birçok disiplini ilgilendirmektedir. Bu sorunlarla başa çıkmak için, planlama ve tasarım alanında da çeşitli yaklaşımlar, modeller ve müdahale araçları tanımlanmıştır. Yeşil altyapının korunması ve geliştirilmesi bu yaklaşım ve araçlar arasındadır. İklim duyarlı kentsel gelişim, ekosistem hizmetlerinin sağlanması ve biyoçeşitliliğin korunması konularındaki çalışmalar, kentsel yeşil altyapının bu konudaki rolünü ortaya koymaktadır. Planlama ve tasarım çalışmalarında ekosistemlere ilişkin müdahale yöntemleri; koruma, restorasyon, var olan ekosistemi geliştirmek ve yeni ekosistem oluşturmak şeklindedir. Bu müdahalelerin gerçekleştirebileceği mekansal düzeyler, bölge, kent bütünü, belli kentsel alanlar veya belirli proje alanlarıdır (Geneletti ve diğ., 2020).

Planlama çalışmalarında, farklı nitelik ve büyüklüklerdeki yeşil alanların bir sistem olarak ele alınması ve kentlerin biçim ve kurgusunun buna göre şekillenmesi, bu çalışmada sözü edilen ekosistem hizmetlerinin devamlılığı için önem taşımaktadır. Buradaki anahtar kavram bağlantılılıktır. Yeşil alanların bağlantılılığı, insanlar, bitki ve hayvanlar, hava ve su akışları için gereklidir. Yeşil altyapı elemanları, rekreasyon alanı oluşturma, biyoçeşitliliğin korunması, kentsel alanların serinletilmesi gibi amaçlarla çok işlevli olarak ele alınmaktadır (Pauleit, 2019).

Yeşil altyapı, bölgesel düzeyden kent, mahalle ve daha alt mekansal ölçeklere uzanan çoklu bir planlama konusu olduğu için, üst ölçeklerde alınan yapısal kararların dayanıklılığı sağlanmalı, bu kararlar kent bütünü ve kent içi mekansal ölçeklerin gerektirdiği ayrıntı düzeyinde sürdürülmelidir.

Yeşil altyapı geliştirilmesi ve ekosistem hizmetlerinin devamlılığı, kentin biçiminin ve dokusunun oluşmasında temel rol oynayan yapı çevreye ilişkin uzmanlıkların, doğal çevreye ilişkin uzmanlık alanlarından faydalanmasını gerektirmektedir (Ahern,

2012). Plancı ve tasarımcıların, ekolog ve peyzaj mimarları gibi uzmanlık alanlarıyla ortak çalışmalarda birbirlerinin ihtiyaçlarını anlaması, ekolojik altıkların plan yapımının gereklerine göre düzenlenmesi, planların ekolojik işlevselliğini arttırmak için önemli görülmektedir. Bu konuya örnek olarak bu çalışmada ekosistem hizmet haritalarına yer verilmiştir. Bu tür haritalar, yeşil altyapıya ilişkin kentsel politika geliştirmede ve plan yapımında karar destek araçları olarak kullanılabilir. Haritalama çalışmaları için, düzenli ve kapsamlı veri tabanının oluşturulması ve haritalama çalışmasının amacının belirlenmesi önemlidir (Cortinovis ve Geneletti, 2018).

Kentsel yeşil alanlar, yapılı çevreye hem biçimsel ve estetik yönden, hem ekosistem hizmetleri yönünden katkı vermektedir. Planlama ve tasarımda yeşil alanlara yönelik yaklaşımın, birbirini tamamlayan bu iki temel eksen üzerinde şekillendiğinin altı çizilmelidir: Kentsel yeşil altyapı elemanlarının biçimsel özellikleri, ekosistem hizmetleri konusundaki işlevleriyle birlikte ele alınarak, hem tasarım açısından nitelikli kentsel mekanlar, hem de sağlıklı yaşam çevreleri oluşturmak mümkündür. Farklı planlama ölçeklerinde bu iki eksenin birbirini tamamlayacak şekilde gözetilmesi, bir yandan tasarlanmış nitelikli kentsel mekanlar oluşmasına, diğer yandan iklime duyarlı bir bakış açısının yerleşmesine katkı verecektir.

Kaynakça

- Ahern, J. (2007) "Green Infrastructure for Cities: The Spatial Dimension", *Cities of the Future: towards Integrated Sustainable Water and Landscape Management*, içinde (der. V. Novonty ve P.R. Brown), IWA Publishing, London, 267-283.
- Ahern, J. (2012) "Urban Landscape Sustainability and Resilience: The Promise and Challenges of Integrating Ecology with Urban Planning and Design", *Landscape Ecology*, 28(6).
- Akpınar Külekçi, E. (2017) "Geçmişten Günümüze Yeşil Çatı Sistemleri ve Yeşil Çatılarda Kalite Standartlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 35-53.
- Akoğlu, M. ve Eraslan, Ş. (2019) "Kent Parklarının Yeşil Altyapı Sistemlerindeki Yeri". *Türkiye Peyzajları 3. Ulusal Konferansı, Bildiriler Kitabı*, (der. M. Atik), Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 120-127.
- Aras, B.B. (2019) "Kentsel Sürdürülebilirlik Kapsamında Yeşil Çatı Uygulamaları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 469-504.
- Barış, M.E. (2005) "Kent Planlaması, Kent Ekosistemi ve Ağaçlar", *Planlama*, 2005 (4), 156-163.
- Benedict, M.A. ve McMahon, E.T. (2002) "Green Infrastructure: Smart Conservation for the 21st Century", *Renewable Resources Journal*, 20(3), 12-17.
- Bolund, P ve Hunhammar, S. (1999) "Ecosystem Services in Urban Areas", *Ecological Economics*, 29, 293-301.
- Cihanger, D. (2013) *Trees in the Urban Context : A Study on the Relationship between Meaning and Design*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniv. Fen Bil. Enst., Ankara.

- Cortinovis, C. ve Geneletti, D. (2018) "Mapping and Assessing Ecosystem Services to Support Urban Planning: A Case Study on Brownfield Regeneration in Trento, Italy", *One Ecosystem*, 3, e25477.
- Costanza, R. ; d'Arge, R.; de Groot, R.; Farber, S.; Grasso, M.; Hannon, B.; Limburg, K.; Naeem, S.; O'Neill, R.V.; Paruelo, J.; Raskin, R.G.; Sutton, P. ve van den Belt, M. (1997) "The value of the world's ecosystem services and natural capital". *Nature*, 387, 253–260.
- Çetinkaya, G. (2014) "Kentsel Peyzaj Ekolojisinin Sürdürülebilirliği için Yenilikçi Bir Yaklaşım: Yeşil Altyapı ve Planlama Politikası", *İdealkent*, 5(12), 218-245.
- Davidson, J. ve Lyth, A. (2012) "Education for Climate Change Adaptation — Enhancing the Contemporary Relevance of Planning Education for a Range of Wicked Problems", *Journal for Education in the Built Environment*, 7(2), 63-83.
- Doğa Koruma Merkezi. (2020) *Çankaya İlçesi Ekosistem Hizmetleri: Haritalama ve Değerlendirme*, Basım aşamasında.
- Drexhage, J. ve Murphy, D. (2010) *Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012, Background Paper prepared for consideration by the High Level Panel on Global Sustainability*, United Nations, New York.
- Ekmekçi, B. (2007) *Yenikent Yerleşiminde Yol Ağaçlamalarına İlişkin Planlama, Tasarım ve Yönetim Modelinin Geliştirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv., Fen Bil. Enst.
- Geneletti, D.; Cortinovis, C.; Zardo, L. ve Esmail, B.A. (2020) *Planning for Ecosystem Services in Cities*, SpringerBriefs in Environmental Science, Springer, Cham.
- Grădinaru, S.R. ve Hersperger, A. (2018) "Green Infrastructure in Strategic Spatial Plans: Evidence from European Urban Regions", *Urban Forestry & Urban Greening*, 40, 17-28.
- Grimm, N. B.; Faeth, S. H.; Golubiewski, N. E.; Redman, C. L.; Wu, J.; Bai, X. ve Briggs, J. M. (2008a) "Global Change and the Ecology of Cities", *Science*, 319(5864), 756–760.
- Grimm, N. B.; Foster, D.; Groffman, P.; Grove, J. M.; Hopkinson, C. S.; Nadelhoffer, K. J.; Pataki, D. E. Ve Peters, D. P. (2008b) "The Changing Landscape: Ecosystem Responses to Urbanization and Pollution across Climatic and Societal Gradients", *Frontiers in Ecology and the Environment*, 6(5), 264–272.
- Hill, K.; White, R.D.; Maupin, M.; Ryder, B.; Karr, J.R.; Freemark, K.; Taylor, R. ve Schauman, S. (2002) "In Expectation of Relationships: Centering Theories around Ecological Understanding", *Ecology and Design: Frameworks for Learning*, içinde (der. Johnson, B.R. ve Hill, K.). Island Press, Washington DC, 271-303.
- Ignatieva, M.; Stewart, G.H. ve Meurk, C. (2011) "Planning and Design of Ecological Networks in Urban Areas", *Landscape and Ecological Engineering*, 7, 17–25.
- Kaplan, A. (2013) "Planlama ve Tasarımda Yeni Anlayışlar ve Pratikler: Yeşil Altyapı, Peyzaj Bağlamında. Şehircilik...", *Peyzaj Mimarlığı Dergisi*, 2012/2013, 23-30.
- Kılınç, N. (2018) *Üst Ölçekli Fiziki Planlar İçin Peyzaj Temelli Planlama Dilinin Oluşturulması*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv., Fen Bil. Enst..
- Kiper, T.; Korkut, A. ve Üstün Topal, T. (2017) "Kentsel Alanlarda Ekolojik Bahçe Tasarım Anlayışları", *5th International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science, ISITES2017*, Bakü, 1016-1025.

- Laforteza, R.; Davies, C.; Sanesi, G. ve Konijnendijk, C.C. (2013) "Green Infrastructure as a Tool to Support Spatial Planning in European Urban Regions", *iForest – Biogeosciences and Forestry*, 6(3), 102-108.
- Lehman, S. (2014) "Low Carbon Districts: Mitigating the Urban Heat Island with Green Roof Infrastructure", *City, Culture and Society*, 5, 1-8.
- Manavoğlu, E. ve Ortaçeşme, V. (2007) "Konyaaltı Kentsel Alanında Bir Yeşil Alan Sistem Önerisi Geliştirilmesi", *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 261-271.
- Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, (2014) (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140614-2.htm>, Temmuz 2020).
- Millennium Ecosystem Assessment, 2005. *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press, Washington, DC.
- Mullaney, J.; Lucke, T. ve Trueman, S.J. (2015) "A Review of Benefits and Challenges in Growing Street Trees in Paved Urban Environments", *Landscape and Urban Planning*, 134, 157-166.
- Müftüoğlu, V. (2008) *Kentsel Açık-Yeşil Alan Karar ve Uygulamalarının İmar Mevzuatı Kapsamında Ankara Kenti Örneğinde İrdelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv., Fen Bil. Enst..
- Pakt Projesi İnternet Adresi: (<https://www.pakt-antwerpen.be>, Temmuz 2020)
- Pauleit, S. (2019) "Urban Green Infrastructure for Better Living Adapting Cities & Planning Practice", *Türkiye Peyzajları 3. Ulusal Konferansı, Bildiriler Kitabı*, içinde (der. M. Atik). Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 26-45.
- Pulighe, G.; Fava, F. ve Lupia, F. (2016) "Insights and Opportunities from Mapping Ecosystem Services of Urban Green Spaces and Potentials in Planning", *Ecosystem Services*, 22, 1-10.
- Salmond, J.A.; Tadaki, M.; Vardoulakis, S.; Arbuthnott, K.; Coutts, A.; Demuzere, M.; Dirks, K.N.; Heaviside, C.; Lim, S.; Macintyre, H.; McInnes, R.N. ve Wheeler, B.W. (2016) "Health and Climate Related Ecosystem Services Provided by Street Trees in the Urban Environment", *Environmental Health*, 15(S1), 95-111.
- Sanesi, G.; Colangelo, G.; Laforteza, R.; Calvo, E. ve Davies, C. (2016) "Urban Green Infrastructure and Urban Forests: a Case Study of the Metropolitan Area of Milan", *Landscape Research*, 42(2), 164-175.
- Seamans, G.S. (2013) "Mainstreaming the Environmental Benefits of Street Trees", *Urban Forestry & Urban Greening*, 12(1), 2-11.
- Seto, K.C.; Parnell, S. ve Elmqvist, T. (2013) "A Global Outlook on Urbanization", *Urbanization, Biodiversity and Ecosystem Services: Challenges and Opportunities. A Global Assessment*, içinde (der. T. Elmqvist, M. Fragkias, J. Goodness, B. Güneralp, P.J. Marcotullio, R.I. McDonald, S. Parnell, M. Schewenius, M. Sendstad, K.C. Seto ve C. Wilkinson), Springer, Dordrecht , 1-12.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Mekansal Strateji Planı (<https://mekansalstrateji.csb.gov.tr>, Temmuz 2020)
- The Danish Business Authority (2019) *Fingerplan 2019 - Landsplandirektiv for hovedstadsområdet planlægning*.
- Uysal, M. (2014) *Yeşil Dokunun Yapma Çevre İle Bütünleşmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniv., İstanbul Fen Bil. Enst..
- Wheeler, S. (2004) *Planning for Sustainability*, Routledge, London and New York.

- Wilkinson, C.; Saarne, T.; Peterson, G.D. ve Colding, J. (2013) "Strategic Spatial Planning and the Ecosystem Services Concept – an Historical Exploration", *Ecology and Society*, 18(1), 37.
- World Commission on Environment and Development (1987) *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford.
- Yıldız, D. (1996) *Peyzaj İle Mimarlık-Kentsel Tasarım İlişkileri ve Mimari Tasarıma Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniv., Fen Bil. Enst.
- Yılmazkaya, M. ve Uzun, O. (2019) "Ekosistem Hizmetleri ve Mekansal Planlama İlişkisinin Peyzaj Planlama Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7, 2166-2193.

Kent Merkezlerinin Planlama Prensiplerinin Yeniden Kavranması

Burcu H. Özüduru¹

Öz: Kent merkezleri büyüme, uydulentleşme ve yayılma (suburbanization and sprawl), kente yeniden dönme (back to the city) ve son yıllardaki olaylar (terör, pandemik durum vb.) nedeniyle uydulentlere yeniden dönme (back to the suburb) gibi süreçlerin ana kentsel mekanlarından biridir. Kent merkezlerinin bu dinamik, devingen ve çok boyutlu yapısı; aynı zamanda ideolojiler ve siyasalar ile sıkı ilişki içinde olması; her ekonomik, sosyal, kültürel ilişkiden beslenebiliyor olması ve diğer kentsel sistemlerle sıkı ilişkisi incelenmesini ve planlama ilkelerinin geliştirilmesini sınırlamaktadır. Bu kapsamda, bu çalışmanın amacı kent merkezlerini bugüne kadarki nitelik ve statü değişimi ile birlikte yer, zaman ve mekan anlayışı üzerinden açıklayarak, başlıca tartışma noktalarına göre Türkiye'deki kent planlama, politika ve tasarım ekseninde bir arayış kapsamında ele almaktır. Bunu yaparken kent merkezlerinin normatif özelliklerine değinilerek farklı kentsel sistemlerle kesişimini ekolojik, ekonomik ve coğrafi açıdan açıklamak mümkün olacaktır. Son yıllarda çeşitli kent merkezi birimlerinin yerseçimi örüntüsünü mekansal ağlar üzerinden inceleyen yöntemler açıklayıcı metodolojik yaklaşım olarak sunulacaktır. Bu çalışma ile bir yandan kent merkezlerindeki değişim ve dönüşüm açıklanmaya çalışılırken, bir yandan da geleceğe taşınan kent merkezlerinin değişimini yakalayabilecek farklı yöntemler ve planlama yaklaşımları tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent merkezleri, kentsel dirençlilik, kentsel planlama politikaları, merkezilik.

Abstract: City centres have become one of the main spatial manifestations of urban processes, such as urban growth, suburbanization and sprawl, back to the city, and now back to the suburbs due to recent events (terrorism, pandemic status etc.). Their dynamic, always evolving and multidimensional structure along with their significant affiliation to ideologies and policies as well as influences from all kinds of economic, social and cultural relations, and relations to other urban systems have limited planning principles and number of studies focusing on city centres. In this context, the aim of this study is to explain main discussion points over an understanding of place, time and space together with the change of quality and status, and in a quest on the axis of city planning, politics and design of city centres in Turkey. While doing this, the normative features of city centres will be described through new methods using spatial network aspired by spatial analysts, but the main approach will be to explain the intersection of the subject with different urban systems within the framework of urban public policies in terms of ecology, economy and geography. Overall, while explaining the change and transformation of city centres, planning approaches along with various methods that will provide aspirations to the future of city centres will be re-evaluated.

Keywords: City centres, urban resilience, urban planning policies, centrality.

¹ Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, bozuduru@gazi.edu.tr

1. Giriş

Kentleri anlamak, tanımlamak, müdahale biçimlerini tartışmak ve kentsel sistemler hakkında araştırma yapmak her zaman kent merkezleri ve bu merkezlerin işleyişini anlamak ile ilişkili olmuştur. Kentlerin varlık sebebi zaman ve enerji kaybetmeden malların, hizmetlerin, bilginin yakın iletişim ile transfer olabilmesidir (Leslie and Breandán, 2006; Gruen, 1964). Kent merkezleri de bu transferin en yoğun şekilde gerçekleştiği yerlerdir. Ortaçağ, Rönesans ve Barok dönemlerinden bu yana kent merkezleri dini, ticari, endüstriyel merkezler olarak her zaman üretim-tüketim zincirlerinin odağı olmuştur.

1980'lerde kent merkezleri finans, işletme, turizm, perakende ve toptan ticaret gibi işlevlerle kentlerin en yüksek arazi kullanım ve işlev çeşitliliğinin gözlemlendiği görülmektedir. Bugün hızlı nüfus artışı ve kentleşme, yaşam tarzlarındaki değişiklik ve mal ve hizmetlerin daha da çeşitlenmesi, küresel piyasada tüketicisi ve üreticisi rollerinin değişimi, ulaşım ve iletişimdeki yeni teknolojiler ve araç sahipliğinin artması ve son dönemde de gerçekleşen büyük olağandışı olaylar (terör, pandemik durum gibi) sebepleriyle kent merkezlerinin nasıl tanımlandığı ve buna göre de işlevleri değişmiştir. Konut, alışveriş, üretim ve diğer aktivitelerin kent dışına doğru kaydığı ve kentsel alanlardaki ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerin daha da karmaşıklaştığı son dönemlerde, kent merkezleri işlevlerinin teknoloji merkezi, alışveriş merkezi, sanayi merkezi gibi kullanımlar üzerinden tekilleştiği ve mekansal organizasyonun da kent içi sistemlerle tanımlanan merkezi yerler üzerinden ayrıştırıldığı bir döneme girilmiştir.

Bu anlamda, teorik ilkeler, düşünce okulları ve önceden belirlenmiş kentsel gelişim kalıpları kent merkezlerinin nerede olduğunu ve nasıl çalıştığını belirleyememektedir. Bunun bir sebebi de bu yerlerin her zaman yerelliklerle ilgili bazı 'istisnaları'nın bulunması ve arazi kullanımlarını belirlemenin veya kent merkezlerinin sınırlarını çizmenin daha zor hale gelmesidir (Taubenböck vd., 2013). Mekansal olarak sınırları tanımlanmamış bir merkezin sorunlarını belirlemek, planlama ve tasarım ilkelerini uygulamak da bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, kent planlama yazınında daha geniş çerçevede bir tanımlama yapmaya ve kent merkezlerinin farklı tiplerinin açıklanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Böylece, değişen ve dönüşen kentlerin çeşitli dinamiklerinin kentsel büyüme ve arazi kullanım gelişimi açısından değerlendirilebilmesi sağlanacaktır.

Bu değerlendirme kapsamında izlenecek yöntem öncelikle kent merkezleri hakkındaki ekolojik yaklaşımları ortaya koymak, daha sonra kent merkezlerinin kentsel dirençlilik ile ilişkili özelliklerini güçlendirmek olacaktır. 1950'lerdeki Şikago Okulu teorisyenleri (Hoyt, Burgess'in daha statik ve Harris ve Ullman'ın yerelliklere göre değişen daha dinamik model önerileri) merkezleri büyüme kuramları ile ilişkilendirmiş; 1960'larda Jane Jacobs, William Whyte, Victor Gruen gibi farklı disiplinlerden de gelen kuramcılar kent merkezlerindeki kamusal alanlar ve bunların evriminin tasviri ile ilgilenmiş, sonrasında 1980'ler ve 1990'larda tasarımcılar ve teorisyenler merkezleri kentsel kimlik, yaşanabilirlik, canlılık gibi o zamanki kentsel problemlere çözüm olacak konular üzerinden tartışmışlardır. 2000'li yıllarda ise araştırmacılar kentsel dirençlilik (urban resilience) stratejileri kapsamında özellikle geleneksel kent merkezlerinin modernleşme sürecine adaptasyonu ile ilişkili çalışmalar yaparak farklı perspektifler ortaya koymuşlardır.

Kentsel dirençlilik kavramı kent merkezlerinin kompozisyonunu ve değişimini incelemede anahtar bir konsept olarak öne çıkmaktadır. Kavramın çok yönlü tanımı ile birlikte, özellikle merkezlerin değişimlere adapte olabilme kapasitesi, kentsel sistemlere bölgesel olarak uyum sağlayabilmesi ve Schumpeter'in 'yaratıcı-yıkıcılık' sürecinin sağladığı yeni büyüme konfigürasyonları ve eğilimleri kapsamı kent merkezlerinin yeniden yapılanması ile ilişkilidir (Wrigley ve Dolega, 2011). Bu yeniden yapılanmanın da sosyal, ekonomik ve fiziksel boyutlarının yeniden kavranması ile başarılı dirençlilik süreçleri tanımlanabilecek; dirençliliğin önemli prensiplerinden olan tarihi koruma, canlı, yürünebilir, sosyal ağları kuvvetlendiren kamusal alanlar, etkin toplu taşıma ve erişim ile kullanıcıların ihtiyaçlarına tam anlamıyla cevap verebilen bir kentsel çevre sağlanabilecektir.

Türk kentlerinde de yerel ve merkezi yönetim ölçeğinde tanımlanabilen dirençlilik stratejileri geliştirilebilmektedir. Özellikle bazı kentlerdeki kentsel canlandırma proje ve programları uzun süreli, kapsamlı ve katılımcı politika ve programlar ile başarılı örnekler olabilmektedir (örneğin, İzmir için bkz. Ecemiş Kılıç ve Aydoğan, 2006; Ankara için bkz. Tunçer, 2013). Bu örneklerin kent merkezlerinin dirençliliği konusunda başarı seviyelerini belirlemede 1980'lerden bu yana yaşanan küreselleşme ve yeni liberal politikaların etkilerinin de nasıl şekillendiği önemli rol oynamaktadır. Son dönemde bu etkilerin konu olduğu çalışmalarda uydükentleşme ile kentlerin yayılması (Lang, 2003); merkezlerin çepere kayması, alışveriş merkezlerinin ana tüketim mekanları olarak belirginleşmesi ve üretim-tüketim zincirini etkilemesi (Guy, 1998); gayrimenkul piyasalarında büyüme ile ortaya çıkan değişim ve yerel yönetimlerin özel sektör karşısındaki tutumu (Moreno-Jimenez, 2001; Watson, 2009) da kent merkezlerinin mevcut ve gelecekteki durumu için belirleyici olmaktadır.

Kentsel politika gelişiminde proaktif olarak çeşitli politika ve programlar düzenleyebilen kent yönetimleri küresel ve yeni liberal gelişimin negatif etkilerini geri döndürebilmektedir. Örneğin, bir ana ekonomik gelişim modeli olarak İş Geliştirme Bölgelerini (Business Improvement District Programs) destekleyen modeller; ABD'deki Ana Caddeler Programları (Main Street Programs), her ne kadar etkileri tartışılabilir de 'skywalk' uygulamaları (Neamtu ve Leuca, 2006; Robertson, 1997); İngiltere'de sıralı yaklaşım ve perakende gelişimi için yapılan önerilerin bir test ile ihtiyaç ve etki çerçevesinde değerlendirilmesi (Guy, 2007a, 2007b; Guy, 1998); eski perakende gelişimlerinin 'açık A1' planlama anlayışına göre yeniden tasarlanması; bazı Batı Avrupa ülkelerinde uygulamaya geçirilen yasal kontroller ile kentsel dönüşüm projelerine katılım süreçlerinin etkili bir şekilde yönetilmesi (Davies, 1995; Guy, 1998) kent merkezleri için fırsat yaratan ve yaşanan köhneleşme/eskime sürecini geriye döndürebilen proje ve programlar olmuştur.

Tüm bu ele alışların evrimi sırasında kent merkezleri büyüme, uydükentleşme ve yayılma (suburbanization and sprawl), kente yeniden dönme (back to the city) ve şimdi de son yıllardaki olaylar (terör, pandemi vb.) nedeniyle uydükentlere yeniden dönme (back to the suburbs) gibi süreçlerin ana kentsel mekanlarından biri olmuşlardır. Ancak, kent merkezlerini incelemek kolay değildir; hatta diğer kentsel sistemler ile ilişkilerini ortaya koymak da fazlasıyla zorlayıcı bir iştir. Bunun nedeni, kent merkezlerinin ideolojiler ve siyasalar ile sıkı ilişki içinde olması; her türlü ekonomik, sosyal, kültürel ilişkiden beslenebiliyor olması ve de oldukça dinamik, devingen ve çok boyutlu olmasıdır. Kent merkezleri hakkında genelleme yapmak yerelin, mekanın ve zamanın genellenmesi anlamına da geldiğinden doğru bir

yaklaşım değildir. Bu nedenledir ki bugüne kadar merkezler hakkında yapılan araştırmalar da sınırlı sayıdadır. Hatta farklı plan ölçeklerinde kent merkezinin planlanmasında rol alan kurumsal aktörler ve dayanaklar da belirsizdir. Kent merkezlerini hem bağlamı içinde ele almak, hem yerel özelliklerle ilişkilendirerek hem de kamusal mekan ya da daha doğrusu kamusalılık (public realm) anlayışı üzerinden okumak gereklidir.

Bu çalışmada amaç, Türkiye'deki kent merkezlerinin planlama prensiplerinin yaşanan nitelik ve statü değişimi ile birlikte ortaya çıkan problemler kapsamında yeniden kavranmasında kent planlama, siyaset ve tasarım ekseninde bir arayışı tartışmaktır. Son yıllarda ticaret birimlerinin yerleşimi örüntüsü ve mekansal ağlar üzerinden geliştirilen yöntemler de metodolojik olarak bir açılım olarak sunulacaktır. Burada bir yandan değişim ve dönüşüm açıklanmaya çalışılırken, bir yandan da geleceğe taşınan ya da taşınması gereken kent merkezleri hakkındaki planlama yaklaşımları ortaya konulacaktır. Böylece, kent merkezlerinin devingen, sürekli evrilen yapısı incelenerek kent merkezlerinin geleceğine dair strateji, politika ve program belirlemek daha kolay olacaktır.

2. Kent Merkezlerinin Önemi

Kent merkezlerine yönelik ekolojik yaklaşımlar, şehirlerin yapısını belirlemek konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Bir bakıma, şu anda tek-merkezli veya çok-merkezli şehir kavramlarının temel ilkelerini düzenlerler. Burgess'in (1925 aktaran Pacione, 2009) modeli, en popüler arazi kullanımlarının şehrin en çok arzu edilen kısmı için rekabet ettiğini ve bu alanların serbest piyasa koşullarında kullanımını maksimize ettiklerini açıklar. Model o dönemdeki Chicago'ya göre kurgulanmış; kentin radyal büyümesini ve hanelerin yerleşimlerini gelir ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Modelin özellikle kent merkezlerinin, yapılarının ve Amerikan şehirlerindeki kentsel büyüme üzerindeki etkilerinin basit bir açıklamasını sunmuştur.

Aynı araştırma ekseninde, Hoyt (1939 aktaran Murphy, 1971) seçilen Amerikan şehirlerindeki her blok için ortalama kira değerlerini haritalandırmış ve arazi kullanımlarının mekansal düzenlemelerinin eşmerkezli bölgelerden ziyade sektörler tarafından temsil edilebileceği ve bir karma kullanım olduğu sonucunu aktarmıştır. Arazi kullanımlarının %'si kent merkezlerinin çevresinde gelişmekte ve bir sektörde dışarıya doğru, bir göl, nehir ya da ulaşım yoluyla tanımlanan iletişim hatları boyunca uzanmaktadır. Hoyt'un modeli, Burgess'in eşmerkezli bölge şemasının yerini almamaktadır; bunun yerine şehir merkezinden uzaklığa yön kavramını ekleyerek onu genişletmektedir. Harris ve Ullmann (1945 aktaran Pacione, 2009), daha sonra, şehirlerin tek bir merkeze sahip olmadığını, ancak bazı faaliyetlerin birbirini itmesi ya da çekmesi nedeniyle farklı önem seviyelerine sahip birden fazla merkeze, uzmanlaşmış tesislere ve cemaatlere sahip olduğunu açıklamıştır. Yakınlık ekonomilerinden yararlanmayı açıklayan Harris ve Ullmann'ın önerisi Burgess'in ve Hoyt'un önceden belirlenmiş yer kalıplarından farklı olmakla birlikte arazi kullanım örüntülerinin yerel bağlama göre değiştiğini açıklamaktadır (Pacione, 2009).

Bu ekolojik yaklaşımlar, kent merkezi gelişimi ile kentsel büyüme arasındaki ilişkiyi nüfusa, yerleşim alanlarının konumlarına ve finans kuruluşları, iş ofisleri, genel merkezler ve perakende gibi belirli arazi kullanımlarının biraraya gelmesi ile ilişkili olarak tanımlamaktadır. Bu dönemden sonra yaygın otomobil kullanımı ve özellikle

bölgesel alışveriş merkezleri olmak üzere planlanan alışveriş bölgelerinin şehir dışında ve şehir çevresinde büyümesi ile kent merkezlerinin stratejik rolü, bu tür kullanımlardan yalnızca birinin bulunduğu banliyö merkezleriyle azalmıştır. Ullman (1962'den aktaran Murphy, 1971) bu değişikliği şehrin her yerine dağılmış alışveriş merkezleri ve özel eğlence, eğitim, kültür ve rekreasyon merkezleri olarak öngörmüştür. Günümüz metropolü, genel ve özel merkezlerin oluşturduğu bir merkezler sistemi halindedir; bu nedenle seyahat süresini, sıkışıklığı azaltan ve daha iyi sitelerin kullanımını kolaylaştıran bir yapı sunmaktadır. Hoyt (1939 aktaran Murphy, 1971) da bu değişimi tanımlayarak, Merkezi İş Alanlarının (MİA) kentsel alan ve toplam ekonomik altyapısını kaybettiğini açıklamaktadır. Bunun altında yatan ana nedenler, planlanan alışveriş bölgelerinin büyümesi olarak belirlenmekte; değişimin otomobillerin artan hareketliliğine bağlı olarak ofis merkezlerinin, otellerin, bankaların kent merkezinden uzaklaşması ile ivmelendiği saptanmaktadır (Baldauf, 2017).

Merkezi kapsamlı planların yanı sıra bu ekolojik yaklaşımların etkisi, mevcut kent sistemleri üzerinden merkezileşme, istila, hakimiyet ve eğilim olarak tanımlanabilir (Günay, 2012). Bir şehrin MİA'sı, şehirleri ve bölgeleri yönlendiren kurumları kapsamakta; güçlü, kapsamlı bir ulaşım ağıyla desteklenmektedir. Türkiye'deki şehirlerde, sektör ilkeleri ve çoklu çekirdek modelleri tek bir önemli farkla izlenebilmektedir. Amerikan şehirlerinde, yüksek gelir grupları kentsel sınırdan yaşarken, Türkiye'de orta ve yüksek gelirli haneler şehir merkezine yakın yaşamakta ve kent merkezi, modern ve geleneksel bölümlerle ikili bir yapıya sahip olmaktadır (Günay, 2012).

Yirmi birinci yüzyıl şehirleri, teknolojiye, ulaşım, sağlıkta ve ekonomide benzeri görülmemiş bir nüfus artışı ve kentleşmeye yol açan iki yüzyıllık büyük yeniliklerin peşinde, kendiliğindenlik ve kendi kendini organize eden bir arazi/şehir gelişimi yapısı yoluyla gelişen benzersiz bir modeli yansıtır. Şehir Planlama Teorisi, bu yeni varlıkları açıklamak için yeni modeller veya yöntemler aramaktadır. Özellikle 2000'li yıllara kadar, şehir planlamacıları, şehir merkezi oluşumu hakkında stratejik tahminler içeren kapsamlı planlara güvenirmiş; planlar, demografik büyüme ve kentleşme ile olan ilişkiler aracılığıyla merkezlerin ve alt merkezlerin konumlarını ve bunların bileşimsel yapılarını öngörmüşlerdir. Bununla birlikte, şehirdeki insanların hareketi, insanların merkez dışındaki yerlerden de alışveriş yapması; işletmelerin hareketlilik ve iletişim yeniliklerinin çoklu modaliteleri nedeniyle dağımıklaşması; insanlar ve yerler arasındaki etkileşimlerin doğrusal olmaması nedenleriyle yapıyı çevre genel kentsel sistemlerdeki küçük olayların dağılımına göre şekillenmektedir (Comunian, 2011; Deppisch ve Schaerffer, 2011).

Gelişmekte olan ülkelerin büyük şehirlerinde, arazi kullanımı ve kentsel sistemlerdeki değişiklikler, inşaat sektörünün son yıllarda artan baskınlığı nedeniyle kısa zaman aralıklarında daha belirgin olarak görülmektedir. Bu nedenle, doğrusal olmayan etkileşimler diğer ülkelere göre daha sık meydana gelir. Daha büyük yerleşim yerlerinde daha fazla tesis ve konut inşa etmek, birçok gelişmekte olan ülke lideri için önemli bir kentsel gelişim aracı haline gelmiştir (INTES, 2015). Son on yılda, Türkiye'de hükümetin inşaat konusundaki yaklaşımı daha fazla ve daha büyük ölçekte inşa etmek olmuş; sektör, konut, enerji ve büyük ölçekli altyapı yatırımları ile birlikte Türkiye'nin en büyük ekonomik sektörü haline gelmiştir (INTES, 2015). İnşaat sektörünün GSYİH içindeki payı 1987'de% 5,4'ten 2003'te% 6,1'e, inşaat izin sayısı

2003'te 200.000'den 2014'te 1.000.000'e yükselmiştir (Akbulut, Madra ve Pamuk, 2014). Bu nedenle, kent merkezi özelliklerini belirlemek ve merkez türlerini ortak yönler üzerinden sınıflamak zorlaşmıştır.

Kent merkezleri fiziksel, sosyal veya ekonomik özellikleri ile ölçek ve yoğunluklarına göre sınıflandırılabilir. Merkezler çoğunlukla bir şehrin geometrik merkezinde yer almaktadır. Esas olarak temel idari birimleri ve hizmet sektörünü kapsayan MİA'ları ile tanımlanmaktadır. Ölçekleri, büyüklüğe ve bir şehrin benimsediği bölgesel ekonomik role göre değişmektedir. İster ABD'de Washington D.C., Birleşik Krallık'ta Londra veya Türkiye'de Ankara olsun, bir başkent devlet daireleri ve kamu binaları ile doldurulur; işletme, yönetim ve finans gibi ekonomik faaliyetler desteklenir. Öte yandan, turistik bir şehir, örneğin ABD'deki Las Vegas veya Türkiye'deki Antalya, özellikle perakende, eğlence ve emlak türlerinde ekonomik faaliyetlerde farklı bir çeşitlilik göstermektedir. Sektörel uzmanlaşma, hem yerel hem de küresel sosyo-ekonomik ve kültürel etkilere bağlı olarak zaman içinde değişebilmektedir. Ankara master planında merkezler MİA, MİA Genişletme, Ticari Geliştirme/Alt Merkezler, Sanayi Merkezleri, Teknoloji Geliştirme Merkezleri, Alışveriş Merkezleri olarak altı gruba ayrılmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi Planı, 2007). Genel olarak Levent (2017), merkezleri sekiz gruba ayırmış (iş caddeleri, ikincil ticari alt bölgeler, mahalle merkezleri, küçük kümeler, dağınık bireysel mağazalar, alışveriş merkezleri, sanayi merkezleri toptan satış merkezleri) ve bunları arazi kullanım türleri ve işlevselliğine göre farklılaştırmıştır. Merkez geliştirme ve erişilebilirlik arasında büyük bir bağlantı olduğu için erişilebilirlik seviyelerindeki farklılaşma da kentsel sistemlerin derinlemesine açıklanmasını sağlayabilmektedir.

3. Kent Merkezleri ve Sorunları

Türk kent merkezleri ve karşı karşıya oldukları gelecek, gelişmiş ülkelerdeki diğer kent merkezlerinden çok farklı değildir; ancak Türkiye'nin dayanıklılık düzeyleri bu merkezlerden biraz daha yüksektir. Bu farklılığın ana nedenleri, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerinde ve perakendeye 'bırakınız yapsınlar' yaklaşımında (Erkip ve Özduru, 2015) ve şehir merkezi gelişimiyle ilgili diğer planlama eylemlerinde yatmaktadır. Bağımsız perakendeciler ve diğer aktörler, esas olarak Türkiye şehirlerindeki alışveriş merkezlerinden kaynaklanan değişimin olumsuz etkilerinden kurtulmak için iş stratejilerini yenileyerek veya yeniden keşfederek kendileri harekete geçmektedir. Yerel ve merkezi yönetimler için en iyi yaklaşım, alışveriş caddelerinde bağımsız perakendecilerle ve şehir merkezi gelişiminde aktif olan diğer aktörlerle işbirliği yapmaktır. Türk plancılar, şehir merkezini canlandırma süreçlerinin daha sonraki bir aşamasında olan diğer ülkelerin deneyimlerinden faydalanabilirler. Bu tür çabalar, sağlıklı bir kentsel çekirdekle, küresel ve / veya yerel krizlere ve değişikliklere daha dirençli Türk şehirlerini daha sürdürülebilir ve yaşanabilir hale getirecektir.

Küresel şehirlerdeki kent merkezi gelişimi ve kentsel büyüme modelleri, şehirler dinamik ve karmaşık bir yapıya sahip kentsel sistemlerden oluştuğundan, fiziksel, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşüm süreçlerinin neden olduğu planlama sorunlarını ve zorlukları kapsamalıdır. Özellikle kent merkezleri, kentsel büyümeyle güçlü bir şekilde bağlantılı oldukları için bu tür değişikliklere daha yatkındır. Örneğin, kent merkezinde yaşayanların banliyölere kaçması, inşaatta çeşitli teknolojik araçların

kullanımının artması ve araç sahipliğinin artması, insanların yaşam tarzlarını ve kentsel yaşamdan taleplerini değiştirmiştir. Bu da kentsel alanlarda mal ve hizmetlerin kaynak tahsisini, üretim ve dağıtım kanallarını değiştirmiştir. *Kentsel yayılma, ekonomik dirençlilik, tarihi koruma, artan sosyal ve ekonomik ayrışma ve trafik tahsisi*, günümüzde kent merkezlerinin karşılaştığı başlıca zorluklardan bazıları olarak belirtilebilir.

1950'lerde önce ABD'de, ardından dünyanın birçok ülkesinde önemli bir fenomen haline gelen *kentsel yayılmanın* olumsuz etkilerinden en çok kent merkezleri etkilenmiştir. Banliyö gelişmeleri, konutların merkeziyetçi hale getirilmesiyle birlikte kentsel büyüme modellerinin yeni normu haline gelmiş; alışveriş merkezleri, konutların ardından şehirlerin dış eteklerine yayılmıştır (Lang, 2003). Alışveriş merkezleri yeni alt merkezler haline gelerek; geniş park alanları, düşük fiyatlar, karşılaştırmaya elverişli cazip alışveriş atmosferi ve çok amaçlı alışveriş gibi sundukları kolaylıklar da şehir içi sakinleri cezbetmiştir. Neoliberal ideolojiler, bireyleri verimlilik, esneklik ve özgüven değerlerine göre yeniden yapılandırmaya çağırırken, alışveriş, tüketim ile üretim arasındaki çizgileri bulanıklaştıran kilit bir benlik teknolojisine dönüşmüştür (Baldauf, 2017). Merkezilik seviyelerindeki ve şehir merkezi türlerindeki değişim, kentsel yayılmanın kentsel alanlara dayattığı arazi geliştirme modeline bağlanmış; birçok ülke, yayılma ve alışveriş merkezi gelişimi nedeniyle kentsel çekirdekte bozulma yaşamıştır/yaşamaktadır. Bu tür durumlarda kentsel canlandırma ve yenileme projeleri uygulanarak, kentler ve merkezleri için önceden planlama yapılmasının sağlanması gerekmektedir; bu tür bir planlama aynı zamanda ekonomideki büyük ve küçük krizlerin azaltılmasına da yardımcı olacaktır.

1990'ların kent planlamasında sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik kavramlarının yerini, birlikte gelişen sosyal ve ekolojik sistemlere referansla insanlar ve doğa arasındaki ilişkileri değerlendiren disiplinler arası bir bağlama uyarlanmış bir terim olan *ekonomik dirençlilik* almıştır (Folke, 2006; Folke vd., 2010; Hudson, 2010). Sektörün iki ana aktörü artık pazarda sürekli gelişen ve çeşitli şekillerde yeni koşullara uyum sağlayan büyük ve küçük ölçekli perakendecilerdir (Wrigley ve Dolega, 2011). Türkiye'deki yerel perakende pazarlarında yapılan araştırmalar, belirli koşullar altında, iki tür perakendecinin rekabetçi bir iş ortamında bir arada var olabileceğini ve sosyal ve ekonomik süreçlerin neden olduğu değişikliklere uyum sağlayabileceğini kanıtlamaktadır (Ozuduru vd., 2014). Perakende gelişmelerinin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kentsel dayanıklılık üzerindeki etkisi, yaygın bir araştırma konusu olmuştur (Erkip vd., 2013; Teller, 2008). Birleşik Krallık'ta ve diğer birçok gelişmiş ekonomide, dengeli kent merkezi gelişimi ve kentsel büyümeyi sürdürmek için belirli kurallar ve planlama politika programları oluşturulmuştur (Birleşik Krallık politikalarının özellikleri için bkz. Guy, 2007a; Chiaradia vd., 2012). Bu politikalar, kentsel alanları etkileyen arazi kullanımını, mekansal planlamayı ve kurumsal düzenlemeleri kontrol etmeyi amaçlamaktadır.

Kent merkezlerinin ekonomik dirençliliği, tarihi koruma ile ilişkilidir. Dünyanın birçok şehrinde şehrin tarihi kısmı kent merkezinde yer almaktadır; bu tarihi semtlerin yeniden canlandırılması, merkezin varlığını sürdürmek için bir zorunluluk olmaktadır. Bu semtler, kopyalanamayan veya değiştirilemeyen bir kent merkezine büyük değer ve gerçek kalite katmaktadır. Kent merkezlerinin özel özelliklerini alışveriş merkezi tasarımına kopyalamak için birçok girişimde bulunmaktadır.

Ancak bu tür projeler, zaman içinde gelişen kendi kendini düzenleyen kent merkezleri kadar başarılı olmamıştır.

Kent merkezlerinin karşılaştığı bir diğer zorluk da ekonomik eşitsizlikler tarafından tanımlanan artan sosyal ayrışmadır. İnsanların statüsüyle ilgili olarak topluluklar arasında artan bir farklılaşma olmuştur. 1920'lerde Burgess'in modelinde de açıklandığı gibi, şehir içi alt gelir gruplarına bırakılmış; yüksek gelir grupları banliyölere taşınmıştır. Bunun şehir merkezi üzerinde büyük bir etkisi olmuş; tartışılacak yeni soru kimin merkezi haline gelmiştir. Ancak, Türkiye'deki pek çok merkezin gerçekten yazında açıklanan şekli ile ölmediği, başka bir forma evrildiği ve zorunlu olarak bazı sosyal veya ekonomik gruplarının daha seyrek olarak ziyaret ettiği merkezler oldukları öne sürülmektedir. Örneğin, 2010 yılında yapılan kapsamlı bir araştırmada (Ozuduru vd., 2014), Ankara kent merkezinin hala çevre mahallelerde yaşayanlar tarafından sıkça ziyaret edildiğini ve yaya sayısının hala en yüksek olduğunu, alışveriş merkezleri kadar alışveriş caddelerinin de canlı olduğu gösterilmektedir.

Son olarak, trafik tahsisi, dünyadaki artan araç sahipliği ve hareketlilik oranları ve bunun sonucunda trafik sıkışıklığı, park yeri eksikliği, hava ve gürültü kirliliği gibi ulaşım sorunları nedeniyle kent merkezlerinin karşılaştığı en büyük zorluklardan biridir. Kent merkezlerinin trafik kaynaklı kirliliğin azaltılmasındaki önemi yazında belgelenmiştir; istihdam tesislerinin yoğunluğunu, yerleşim büyüklüğünü ve konumunu araştırırken, yerel alışveriş alanlarının teşvik edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Banister, 1997). Daha yüksek yoğunluklu bir konumun yolculuk uzunluklarını ve araba ile yapılan yolculuk oranını azaltabileceğini ve bu tür yerlere toplu taşıma hizmetleri sağlamanın da daha kolay olduğu belirtilmektedir. ABD'deki alışveriş merkezlerinin popülaritesinin hızlıca artmasının sebebi başlangıçta park kolaylığı, yüksek erişim ve yürünebilirlik seviyeleriyle trafik kaynaklı sorunlara çözümler sunmasıdır (Baldauf, 2017). Toplu taşıma sistemleri, şehir merkezlerinin erişilebilirliğini artırmaya ve trafik sıkışıklığını azaltmaya yardımcı olmuştur. Bu çalışmada bu konulardan en çok kent merkezlerinin konumları ile ilişkili olan kentsel yayılma, ekonomik dirençlilik ve trafik tahsisi sorunlarına çözüm olabilecek yaklaşımların ilkeleri yerseçim teorileri, merkezilik ve mekansal ağlar üzerinden tartışılmaktadır.

4. Yerseçim Teorileri, Merkezilik ve Mekansal Ağlar

Ağ teorileri ile kentsel merkezilik arasındaki ilişki son yirmi yılda çeşitli ölçeklerde çalışılmıştır (bölge ölçeğinde bkz. Klosterman ve Musterd, 2001; Burger vd., 2011; Burger ve Meijers, 2012; kent ölçeğinde merkez-alt-merkez ilişkisi kapsamında bkz. Anas vd., 1998; Giuliano, 1991; Giuliano ve Small, 1999; Anderson ve Bogart, 2001). Kentsel merkeziliği belirlemek adına işgücü yoğunluğu, nüfus ve sermaye odakları (Vasanen, 2012; Burger vd., 2011; Levinson vd., 2007); erişilebilirlik seviyesi ve belli bir konumdaki aktivitelerin yoğunluğu (Giuliano, Redfearn, Agarwal, He, 2012); kentsel hareketlilik indeksleri (Zhong vd., 2014) kullanılmıştır.

Bu yaklaşımların dışında ağların merkezilikleri kentsel araştırmalara konu olmuş; hareket ekonomisi ile ilişkili olarak Hillier ve Hanson (1984)'ın geliştirdiği *mekan dizim* yöntemleri ekseninde farklı ölçeklerde çalışmalar yapılmıştır. Mekan dizim yöntemlerinin temel varsayımı mekanın sosyal yapısının fiziksel yapısından çekilerek

ilişkilendirilebiliyor olmasıdır. Diğer bir deyişle, örneğin, yol ağının topolojik ve geometrik özellikleri insanların hareket kalıpları ile ilişkili kurgulanmaktadır. Mekan dizim yöntemlerinin en temel amacı fiziksel mekanın dolaşım ve erişilebilirlik üzerinden sunduğu potansiyeli hareket ekonomisine göre anlayabilmektir. Buna göre, kentlerin merkezi yerlerindeki ağ merkezilikleri üzerinden hareketin yoğunluğuna göre tanımlama yapmak mümkün olabilmektedir.

Bu kapsamda kent merkezlerinin büyüklük veya stratejik rol gibi normatif ilkelerini belirlemek yerine merkezîyet seviyelerini kullanmak faydalı hale gelmiştir; sokak ağının morfolojisi çeşitli fırsatlar ve maliyetler için bilgi sağlamaktadır. Örneğin, Levent (2017), daha geniş alanlar talep eden perakendecilerin ana caddelerde bulunduğunu açıklamaktadır. Ağ merkeziliği, iş dünyasının merkezîyetinin, caddelerin yakınlık ve aralık düzeyleriyle tanımlanan belirli bir merkezîlik düzeyine sahip olduğunu ve belirli kent merkezi arazi kullanım türlerini cezbediğini göstermektedir. Genel olarak, bir kentin merkezîlik seviyeleri kent düzeyinde incelendiğinde, çeşitli merkezîlik seviyeleri ve bağlantılı arazi kullanım türleri tespit edilebilmektedir. 21. yüzyıl kentinin kent merkezi tiplerini ve kentsel yapısını belirlemek daha karmaşık hale gelmiş; ancak çeşitli bilgisayar analiz tekniklerinin sunduğu araçları kullanmak faydalı olmuştur.

Mekansal ağlar bu konuda bir olanak sunmaktadır. Evrensel istatistiksel özellikler üzerinden kentsel sistemlerin karmaşıklık seviyelerini takip edebilmek mümkündür (Masucci vd., 2014). Hillier (1996) hareket ile yol ağının değişim ve dönüşümünü teorileştirerek anlamaya çalışmıştır. Topolojik ve metrik özellikler ile yol ağının karmaşıklığı çözümlenebilmekte ve bazı parametreler ile altyapının sınırlı bir mekandaki evrimi, büyümesi incelenebilmektedir. Önceleri Hillier ve Hanson (1984), daha sonra Levinson (2007) tarafından ortaya konulan önemli argümanlar kentin büyümesini belirleyen birincil faktörün arazi kullanımı değil, ağ merkeziliği üzerinden tanımlanan hareketlilik ekonomisi olduğudur. ESPON (2004)'te de ekonomik işlevlerin etkili olabilmesi için kapsamlı bir ulaşım altyapı sistemi ve erişilebilirlik ile desteklenmesi gerektiği açıklanmaktadır. Bu anlamda, her bir sokak segmentinin ağın bir parçası olarak kendi geometrisiyle ilişkisinin, bağlantı (düğüm) geometrisi aracılığıyla ağ morfolojisinin geri kalanıyla ilişkili olarak nasıl çalıştığı önemli hale gelmektedir. Fiziksel erişimin de en belirleyici ögesi olarak yol ağının morfolojisi farklı fayda ve maliyetler için bilgi ve altyapı sağlamaktadır.

Mekansal ağların merkezîliğini ölçmek, yakınlık, aradalık vb. (Chiaradia vd., 2013) çeşitli indeksler aracılığı ile yapılabilmektedir. Kent ölçeğinde özellikle yakınlık ve aradalık indekslerinin kent merkezlerinin ve bu merkezlerin merkezîlik seviyelerinin belirlenmesinde faydalı bir araç olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Ozuduru vd., 2020). Daha genel olarak, arazi kullanım modelleri; bağlantılar (Zhang vd., 2015), binalar, parseller, bloklar (Sevtsuk, 2014), sokak yoğunluğu ve bağlantı (Agyzkov vd., 2014; He vd., 2015) kullanılarak kentsel morfolojik konfigürasyonla ilişkilendirilmiştir. Liu vd. (2020), Pekin'deki boş zaman etkinliklerinin uzayda nasıl toplandığını ve çeşitli merkezîlik önlemlerine göre bir ağ üzerinde nasıl dağıldığını göstermiştir. Bir bulgu, Çin kentindeki boş zaman etkinliklerinin Batı ülkelerine göre yayalar tarafından daha fazla kullanılma eğiliminde olduğu ve bu nedenle kümelenebilen, şehir ağının güçlü yerel merkezîliğe sahip bölümlerinde kümelene olasılığının yüksek olduğu olmuştur (ağ merkeziliği göstergeleri yürüme mesafesindeki yarıçaptır). He vd. (2019) Wuhan'daki aynı soruyu boş zaman

aktivitelerinin ağ merkeziliği tercihlerini satranç ve kart evleri, karaoke barları, parklar ve tiyatrolar gibi türe göre farklılaştırarak eğlence sektöründeki potansiyel büyüme noktalarını belirlemiştir. Han vd. (2019), perakende kategorilerinin Çin'in merkezinde bir şehir olan Zhengzhou'nun karayolu ızgarasının farklı bölümlerinde nasıl konumlanma eğiliminde olduğunu incelemiştir. Sevtsuk (2014) aynı şeyi ABD'deki Cambridge, MA için yapmış; Zhang ve Zhuang (2019) ayrıca bir ağdaki (Şanghay'da) perakende kümleme tercihini incelemiş; farklı ağları ve farklı perakende türlerini değerlendirmiştir. Çalışma bulgularında metro istasyonlarında inşa edilen alışveriş merkezlerindeki saatlik yaya akışının, metro ağındaki istasyonun merkeziliği ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu, perakende ve eğlence kümelenmesinin metro merkeziliği ve metro mahallesindeki yaya ağı merkeziliği tarafından ortaklaşa belirlendiğini ampirik olarak göstermişlerdir.

Çok ölçekli ağ bağlantısı, Chiaradia vd. (2013) tarafından Londra'da yapılan bir bulgu olan, şehir içi merkezi yer oluşumunu ortaklaşa belirlemiştir. Xiao vd. (2017), Çin'in Wuhan kentindeki birincil ve ikincil arazi pazarlarındaki arazi kullanım sonuçlarının modellerini incelemiştir. Bunları şehrin ana planındaki belirlenmiş bölgelerle karşılaştırmış; kamusal kullanım için küçük alanlarda ve kentsel ağın çevresinde yer alma eğilimi bulmuş; bu durum yerel yönetimlerin kar maksimize etme davranışıyla tutarlı, bir planlama yaklaşımı sonucudur.

5. Sonuç Yerine

Sonuç olarak, bu çalışma ile kent merkezlerine dair bir kavram arayışı, bu kavram arayışı sürecinden günümüz kentlerine ve merkezlerine dair değerlendirme ve bu değerlendirme ışığında geliştirilebilecek kentsel politikalar ve yönetim tartışmalarına katkı konulması sağlanacaktır. Kentler merkezleri olmadan varolamadıkları gibi, kentsel sistemler de kent merkezlerinin sistemdeki stratejik konumu tanımlanmadan açıklanamaz; dolayısıyla kent planlamadaki diğer disiplinlerle ilişkisi açısından da bu konu her zaman gündemde kalmalı ve dinamik yapısı incelenmelidir. Bu durum aynı zamanda, kurumsal bir zemin görevi görerek çeşitli ölçeklerde olası şehir merkezi planlama yaklaşımlarının belirlenmesi gerekliliğini vurgulayacaktır.

Şehir planlamacıları, şehir merkezinin oluşumu ve gelişimi hakkında stratejik tahminler içeren kapsamlı planlara güvenirlir. Bu planları kullanarak, şehir planlamacıları gelecekteki konumlarını ve merkezlerin ve alt merkezlerin bileşimini ve bunların demografik büyüme ve kentleşme ile ilişkilerini öngörebilirler. Bununla birlikte, değişen hareketlilik ve iletişim kalıpları nedeniyle insanlar ve yerler arasındaki etkileşimlerin düzensizliği nedeniyle (insanların banliyölere taşınması, çeşitli mağazalarda alışveriş yapanların ve çeşitli şekillerde işletmeler kurmak için insanların işbirliği yapması gibi) yapı çevrenin yerel özellikleri ve piyasa güçleri detaylı şekilde incelenmelidir.

Bu çalışma, şehir merkezi planlaması ile ilgili iki ana konuya odaklanmıştır. İlki, dünyadaki ve Türkiye'deki şehir merkezlerinin tanımlanmasında ve fiziki, sosyal ve ekonomik açılardan karşılaştığı sorunları ve zorlukları kapsamaktadır. İkinci ana konu, benzer arazilere sahip şehirleri kavramsallaştıran klasik merkez modellerinin daha statik yaklaşımlarından, kendine özgü özelliklere bağlı olarak çeşitli olası endeksler kullanarak merkeziyet düzeylerini tanımlayan daha küresel bir forma

evrilen planlama literatüründe şehir merkezi kuramlaştırmasının dönüştürülmesidir. Merkezîyet yoluyla bu yeni kavramsallaştırma ve bunun arazi kullanımıyla ilişkisi pek çok şekilde ve biçimde kullanılabilir, ancak sonuçta bunların tek merkezli / çok merkezli şehirler ve arazi kullanım türlerinin farklılaşması gibi çeşitli kentsel yapıları ve büyüme biçimlerini açıklamasıdır. Bu konuların ve zorlukların sayısı ve çok yönlülüğü çoğaltılabilir ancak genel olarak kent merkezleri şehirlerin kalbi olduğu için şehrin planlama sorunlarını yansıtır. Bu nedenle, bu sorunlar ve zorluklar çözüm önerileriyle birlikte hem merkezi yönetim hem de yerel yönetim düzeyinde tartışılmalıdır.

Kent merkezlerinin ekonomik dayanıklılığı, canlı ve sağlıklı kent çekirdeğini sürdürmek için en önemli konudur. Bu sağlandıktan sonra şehir merkezleriyle ilgili diğer sorunlar da çözülecektir. Ekonomik olarak dirençli bir kentsel çekirdeğe sahip bir şehir, aynı zamanda tarihsel olarak korunmuş, eşit erişime sahip, sosyal olarak bütünleşmiş planlama ortamına sahip olacaktır. Geçmişte, çoğu şehirde, şehir merkezinin gelişimine yardımcı olmak için çeşitli yasalar öne sürülmüştür. Bununla birlikte, şehir planlamasının mevcut zorlukları mantıklı bir şekilde düşünülmeli ve şehir merkezlerinin özel ihtiyaçlarına yönelik özel mevzuatlar getirilmelidir. Örneğin alışveriş merkezlerinin olumsuz etkilerini caydırmak için şehir merkezi tasarımının revize edilmesi gerekmektedir. Daha büyük yaya alanlarının ve yaya odaklı politikaların, verimli ve konforlu toplu taşıma araçlarının, temiz, konforlu ve güvenli açık alanların belirli olanaklarla sağlanması, şehir merkezlerinin geleceğini aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Belediyeler etkili proje yönetimi stratejileri geliştirmeli ve bu alanların kendiliğinden gelişimini kontrol etmeli ve planlamalıdır.

Bu tür politikalar, MİA'ların cazibe düzeyini artıracak ve kent merkezlerinin dirençliliğine ve etkin planlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu durum da kent merkezlerinin analizi ve politika önerileri konusunda farklı yaklaşımlarla olabilecektir. Merkezilik analizleri yazında güncellik kazanmaya başlamıştır. Bu analizlerin kullanılmasıyla kentlerin morfolojik özellikleri üzerinden kent merkezi sistemleri belirlenebilecek; bu merkezler ile ilişkili olarak önem dereceleri belirlenebilecektir. Bir kez kent merkezi sisteminin belirlenebiliyor olması, sonradan belirlenmesi gereken kentsel politika ve program geliştirebilmek için temel bir altlık olarak kullanılacak ve güncel söylemlerle birlikte etkin kent merkezi gelişiminin yakalanması için bir yöntem tanımlaması yapılabilecektir. Mekansal analizler hem karar vericilere karmaşık kentsel ilişkilerin belirginleşmesine bir araç hem de bir ürün elde etmede kolaylaştırıcı olmaktadır. Son dönemde, kentsel merkez gelişim stratejileri kapsamlı planlamanın da zayıf yönleri nedeniyle güncel sorunlara gerekli çözümleri üretmekte zayıf kalmaktadır. Geliştirilen bu yeni araç ve yöntemlerin Türkiye'deki kent merkezleri için de küresel ve yerel krizlere karşı koyabilecek daha dirençli merkezler yaratılmasında önemli rol oynayacaktır.

Kaynakça

- Agryzkov, T., Oliver, J.L., Tortosa, L., Vicent, J.F. (2014) "Analyzing the commercial activities of a street network by ranking their nodes: A case study in Murcia, Spain", *International Journal of Geographical Information Science* 28(3), 479–495.
- Akbulut, B., Madra, Y., Pamuk, Ş. (2014) "Hitting the Wall: Erdoğan's construction-based, finance-led growth regime", *The Middle East in London*, 10(3), (April-May), 7-8.
- Anas, A., Arnott, R., Small, K. (1998) "Urban Spatial Structure", *Journal of Economic Literature*, 36(3), 1426-1464.
- Anderson, N. ; Bogart W. (2001) "The structure of Sprawl, Identifying and Characterizing Employment Centers in Polycentric Metropolitan Areas", *The American Journal of Economics and Sociology*, 60(1), 147–169.
- Ankara Greater Municipality (2007) *2023 Baskent Ankara Nazim İmar Planı Acıklama Raporu*, Fersa Matbaacılık, Ankara.
- Baldauf, A., der. (2017) *Shopping Town: Designing the City in Suburban America*. Minneapolis, MN: The University of Minnesota Press.
- Banister, D. (1997) Reducing the need to travel. *Environment and Planning B: Planning and Design* 24(3), 437–449.
- Brown, T., Scott, L. (2011) Main street face-lift. *Public Management*, 93(9), 14–17.
- Burger, M.J., De Goei, B., Van der Laan, L., Huisman, F.J.M. (2011) "Heterogeneous development of metropolitan spatial structure: Evidence from commuting patterns in English and Welsh city regions, 1981-2001", *Cities*, 28(2), 160-170.
- Burger, M.J., Meijers, E.J. (2012) "Form follows function? Linking morphological and functional polycentricity", *Urban Studies*, 49(5), 1127-1149.
- Chiaradia, A.J., Hillier, B., Schwander, C., Wedderburn, M. (2013) "Compositional and Urban Form Effects On Residential Property Value Patterns in Greater London". *Proceedings of the Institution of Civil Engineers Urban Design and Planning*, 165(DP1), 21–42.
- Comunian, R. (2011) "Rethinking the Creative City, The Role of Complexity, Networks and Interactions in the Urban Creative Economy", *Urban Studies*, 48(6), 1157–1179.
- Davies, R.L. (1995) *Retail planning policies in Western Europe*. London: Routledge.
- Deppisch, S., Schaerffer, M. (2011) "Given the Complexity of Large Cities, Can Urban Resilience Be Attained at All?", *German Annual of Spatial Research and Policy 2010*, Berlin: Springer, 25-33.
- Ecemis Kilic, S., Aydogan, M. (2006) "A Public Participated Urban Conservation Project: İzmir-Kemeralti Historical City Center", *Aegean Geographical Journal*, 15: 61-71.
- Erkip F., Ozuduru B.H. (2015) Retail Development in Turkey: An Account after Two Decades of Shopping Malls in the Urban Scene. *Progress In Planning* 102: 1-33.
- Erkip F., Kizilgun O., Mugan Akinci G. (2013) The role of retailing in urban sustainability: The Turkish case. *European Urban and Regional Studies* 20(3): 329–342.
- ESPON 1.1.1 (2004) *Potentials for Polycentric Development in Europe*. Nordregio/ESPON Monitoring Committee, Stockholm/Luxemburg.
- Folke, C. (2006) Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16, 253–267.

- Folke, C., Carpenter, S.R., Walker, B., Scheffer, M., Chapin, T., Rockström, J. (2010) Resilience thinking: Integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*, 15(4), 20. (<http://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/art20/>, 15.07.2012).
- Giuliano, G. (1991) "Sub-centers in the Los Angeles region", *Regional Science and Urban Economics*, 21(2), 163-182.
- Giuliano, G., Redfean, C.L., Agarwal, A., He, S. (2012) "Network Accessibility and Employment Centers", *Urban Studies*, 49(1), 77-95.
- Giuliano, G., Small, K.A. (1999) "The determinants of growth of employment sub-centers", *Journal of Transport Geography*, 7, 189-201.
- Gruen, V. (1964) *The Heart of Our Cities, The Urban Crisis: Diagnosis and Cure*, Simon and Schuster, Inc., New York: NY.
- Günay, B. (2012) *Ankara: çekirdek alan ve çeper ikiliği kentsel ekoloji. Ankara.kent.atlası* (ed. Sargin, G.A.), TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Desen Ofset A.Ş.: Ankara, xiii-xix.
- Guy, C. M. (1998) "Controlling new retail spaces: The impress of planning policies in Western Europe", *Urban Studies*, 35(5-6), 953-979.
- Guy, C. M. (2002) "Is retail planning policy effective? The case of very large store development in the UK", *Planning Theory and Practice*, 3(3), 319-330.
- Guy, C. M. (2007a) *Planning for retail development*. New York: Routledge.
- Guy, C. M. (2007b) "Is 'Demonstration of Need' necessary in retail planning policy?" *Regional Studies*, 41(1), 131-137.
- Han Z., Caihui C., Changhong, M., Haiying, W., Chen, X. (2019) "Identifying Spatial Patterns of Retail Stores in Road Network Structure", *Sustainability*, 11: 4539.
- He, S., Yu, S., Wei, P., Fang, C. (2019) "A Spatial design network analysis of street networks and the locations of leisure entertainment activities: A case Study of Wuhan, China", *Sustainable Cities and Society*, 44: 880-887.
- Hudson, R. (2010) "Resilient regions in an uncertain world: Wishful thinking or a practical reality?", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 11-26.
- INTES (Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası) (2015) *Construction Sector Report*, February, 2015, (http://www.intes.org.tr/content/insaat_subat_2015.pdf, 08.03.2016).
- Kloosterman, R.C., Musterd, S. (2001) "The Polycentric Urban Region: Towards a Research Agenda", *Urban Studies*, 38(4), 623-633.
- Lang, R.E. (2003) *Edgeless Cities: Exploring the Elusive Metropolis*. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- Leslie, T. F., Breandán, O.H. (2006) "Polycentric Phoenix", *Economic Geography*, 82(2), 167-192.
- Levent, T. (2017) "Kent Merkezi ve Planlama", *İçinde Kent Planlama* (Der. Ozdemir, S.S., Ozdemir Sari, Ö.B., Uzun, N.), İmge Kitabevi, Ankara.
- Levinson, D., Xie, F., Zhu, S. (2007) "The Co-Evolution of Land Use and Road Networks" *İçinde Transportation and Traffic Theory* Der.: Allsop, R.E., Bell, M.G.H, Heydecker, B. Bingley, UK: Emerald Group Pub. Ltd.

- Liu, Y., Zhang, Y., Jin, S.T., Liu, Y. (2020) Spatial Pattern of Leisure Activities Among Residents in Beijing, China: Exploring the impacts of Urban Environment. *Sustainable Cities and Society* 52: 101806 (January).
- Masucci, A.P., Stanilov, K., Batty, M. (2014) "Exploring the evolution of London's street network in the information space: a dual approach", *Physical Review E, Statistical, Nonlinear, and Soft Matter Physics*, 89(1), 012805. *Physics and Society*. <http://doi.org/10.1103/PhysRevE.89.012805>
- Moreno-Jimenez, A. (2001) "Interurban shopping, new town planning and local development in Madrid metropolitan area" *Journal of Retailing and Consumer Services*, 8(5), 291–298.
- Murphy, R.E. (1971) *The Central Business District: A Study in Urban Geography*. Routledge: Taylor and Francis Group, New York: NY.
- Neamtu, B., Leuca, C.R. (2006) "Adapting the US main street philosophy and program to the Romanian urban context. Could it possibly work?" *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 18, 80–95.
- Ozuduru, B.H. , Varol, C. , Ercoskun, O.Y. (2014) "Do Shopping Centers Abate the Resilience of Shopping Streets? The Co-existence of Both Shopping Venues in Ankara, Turkey", *Cities*, 36(1), 145-157.
- Ozuduru, B.H., Webster, C.J., Charadia, A.J.F., Yucesoy, E. (2020) "Associating street-network centrality with spontaneous and planned subcentres", *Urban Studies*, July.
- Pacione, M. (2009) *Urban Geography: A Global Perspective*. Routledge: Taylor and Francis Group, New York: NY.
- Pickett, S.T.A., Cadenasso, M.L., Grove, J.M. (2004) "Resilient cities: Meaning, models, and metaphor for integrating the ecological, socio-economic, and planning realms", *Landscape and Urban Planning*, 69, 369–384.
- Robertson, K. A. (1997) "Downtown retail revitalization: A review of American development strategies" *Planning Perspectives*, 12, 383–401.
- Sevtsuk A (2014) Location and Agglomeration: The Distribution of Retail and Food Businesses in Dense Urban Environments *Journal of Planning Education and Research* 34(4): 374-393.
- Taubenböck, H., Klotz, M., Wurm, M., Schmieder, J., Wagner, B., Wooster, M., ... Dech, S. (2013) "Delineation of Central Business Districts in mega city regions using remotely sensed data" *Remote Sensing of Environment*, 136, 386–401. <http://doi.org/10.1016/j.rse.2013.05.019>
- Teller, C. (2008) "Shopping Streets versus Shopping Malls – Determinants of Agglomeration Format Attractiveness from Consumers' Point of View", *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 18(4), 381-403.
- Tuncer M. (2013) "Ankara Historic City Centre Restoration Site Conservation Plan, its Characteristics, and Rationales for its Revocation". *Journal of Ankara Studies* 1(2): 10-34.
- Vasanen, A. (2012) "Functional polycentricity: examining metropolitan spatial structure through the connectivity of urban sub-centers", *Urban Studies*, 49(16), 3627-3644.
- Watson, S. (2009) The magic of the marketplace: Sociality in a neglected public space. *Urban Studies*, 46(8), 1577–1591.
- Wrigley, N., Dolega, L. (2011) Resilience, fragility, and adaptation: New evidence on the performance of UK high streets during global economic crisis and its policy implications. *Environment and Planning A*, 43(10), 2337–2363.

- Xiao, Y., Sarkar, C., Webster, C., Chiaradia, A., Lu, Y. (2017) Street network accessibility-based methodology for appraisal of land use master plans: An empirical case study of Wuhan, China, *Land Use Policy*, 69 (December), 193-203.
- Zhang, L., Chiaradia, A., Zhuang, Y. (2015) A configurational accessibility study of road and metro network in Shanghai, China. *İçinde Recent Developments in Chinese Urban Planning* (Der. Pan, Q. ve Cao, J.), Heidelberg, Springer: 219-245.
- Zhong, C., Arisona, S.M., Huang, X., Batty, M., Schmitt, G. (2014) "Detecting the Dynamics of Urban Structure Through Spatial Network Analysis", *International Journal of Geographical Information Science (IJGIS)*, 28(11), 2178-2199.

Finansal Erişimin Bölgesel Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisi: Düzey 2 Bölgeleri Üzerine Bir İnceleme

Gökhan Özkul¹, Muhammed Kasım²

Öz: Finansal piyasalar fon açığı olanlar ile fon fazlası olanlar arasında bir köprü görevi görmektedir. Dolayısıyla finansal piyasaların gelişmişliği, bir ülkenin veya bölgenin ekonomik performansında stratejik bir role sahiptir. Finansal gelişmişliği ölçmede kullanılan boyutlardan biri ise finansal erişimdir. Bu bağlamda çalışmanın amacı 2010-2017 yıllarına ait verileri kullanarak Türkiye’de düzey 2 bölgelerinde finansal erişimin bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemektir. Çalışmada bölgesel ekonomik performansın göstergesi olarak kişi başına düşen GSYH; bölgesel ekonomik performansın belirleyicisi olarak kamu yatırımları, sanayi işletmeleri elektrik tüketimi, işsizlik oranı, girişim sayısı, enflasyon ve 1.000 kişi başına düşen otomobil sayısı; finansal erişimin göstergesi olarak ise 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı, 100.000 kişi başına düşen şube sayısı ve 1.000 km² başına düşen şube sayısı kullanılmıştır. Doğrusal dinamik tahmin sonuçlarına göre finansal erişimin tüm göstergeleri, kamu yatırımları, sanayi işletmeleri elektrik tüketimi, girişim sayısı ve 1.000 kişi başına düşen otomobil sayısının bölgesel ekonomik performansı pozitif etkilerken, işsizlik oranının negatif etkilediği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Ekonomik Performans, Finansal Erişim, Finansal Gelişmişlik, Panel Veri Analizi.

Abstract: Financial markets play bridge role between those who have surplus funds and those who have a shortage of funds. Therefore, the development of financial markets has a strategic role in the economic performance of a country or region. One of the dimensions used in measuring financial development is financial inclusion. In this context, the aim of this study is to examine the impact of financial inclusion on regional economic performance in Turkey’s level 2 regions using data for 2010-2017 period and applying panel data analysis. In this study, GDP per capita used as an indicator of regional economic performance; public investments, industrial enterprises electricity consumption, unemployment rate, number of enterprises, inflation and number of automobiles per 1,000 people used as the determinant of regional economic performance. On the other hand the number of ATMs per 100,000 people, the number of branches per 100,000 people and the number of branches per 1,000 km² are used as the indicators of financial inclusion. According to the linear dynamic estimation results, while unemployment rate negatively affects the regional economic performance, all indicators of financial inclusion, public investments, industrial enterprises electricity consumption, number of enterprises and number of automobiles per 1,000 people are positively affect the regional economic performance.

Keywords: Regional Economic Performance, Financial Inclusion, Financial Development, Panel Data Analysis.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, gokhanozkul@sdu.edu.tr

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mohammad.monier1989@gmail.com

1. Giriş

Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsurlarından biri sağlam ve etkin finansal piyasalara sahip olmaktır. Bu bağlamda bir ülkenin ekonomik kalkınması, ülkedeki finansal piyasaların gelişiminden ayrı düşünülemez. Çünkü finansal piyasalar, bir ülkenin veya bölgenin ekonomik performansında stratejik bir role sahiptir. İyi gelişmiş bir finans sektörü ekonomik faaliyetleri teşvik ederken, yeterince gelişmemiş bir finans sektörü ekonominin likidite kısıtlamalarına maruz kalmasına neden olarak yeterli büyüme performansını gösterememesine neden olmaktadır. Bu yüzden gelişmiş bir finans sektörü ekonomik olarak daha verimli projelerin seçilmesini sağlayarak kaynakların etkin bir şekilde tahsisine imkan vermektedir. Bunun dışında finans sektörü tahsis etmiş olduğu kaynakların amaçlarına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmekte ve kaynak tahsisi yapılan projelerin hedeflerine ulaşma sürecinde karşılaştığı riskleri yönetmesine yardımcı olarak kaynakların korunmasını sağlamaktadır. Bu anlamda finans sektörünün gelişimi bulunduğu toplum için önemli derecede sosyal ve ekonomik bir fayda sağlamaktadır.

Bulunduğu ekonomi açısından oldukça önemli etkiler yaratan finans sektörünün gelişimi; finansal derinlik, finansal etkinlik, finansal istikrar ve finansal erişim şeklinde dört boyutta ölçülmektedir. Bu boyutlar arasında en son fark edilen ve günümüzde önemi gittikçe artan boyut finansal erişim boyutudur (Čihák vd., 2012).

Finansal erişim, bireylerin ve işletmelerin finansal kurumları veya finansal piyasaları kullanımını ve kullanma derecesini ölçerek finansal sistemin gelişmişliğinin göstergesi olarak tanımlanmaktadır (Demirgüç-Kunt vd., 2008:8). Diğer bir ifade ile finansal erişim, bireylerin veya işletmelerin kredi, mevduat, ödeme, sigorta ve risk yönetimi gibi hizmetler dahil olmak üzere finansal hizmetlere erişme olasılığı ve imkânını ifade etmektedir (The World Bank, 2020). Yani finansal erişim, nüfusun çoğunluğunun kredi, mevduat, sigorta, ödeme ve transfer gibi kaliteli finansal hizmetlere ve ürünlere geniş erişimi anlamına gelmektedir.

Rangaragan Committee (2008:1) finansal erişimi “*düşük gelirli veya ekonomik gücü zayıf olan grupların ihtiyaç duydukları zamanda uygun maliyetle finansal hizmetlere ve yeterli krediye erişim sağlama süreci*” olarak tanımlamıştır. Hannig ve Jansen (2010:4) ise finansal erişimi, finansal hizmetlerin bütün ekonomik birimler tarafından kullanımının kolay ve uygun hale getirilmesi olarak tanımlamaktadır. Aduda ve Kalunda (2012), finansal erişimin bankacılık sektörünün hizmetleri ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda finansal erişimin, finansal sektörde hizmet verenler tarafından toplumun tüm fertlerine herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın, uygun fiyata, doğru yerde ve zamanda finansal hizmetleri sunma sürecinden ibaret olduğunu öne sürmüşlerdir. Sarma (2012) ise finansal erişimin, resmi finansal sisteme ekonominin tüm üyeleri tarafından erişim, kullanılabilirlik ve kullanım kolaylığı sağlayan bir süreç olduğunu savunmaktadır.

Araştırmacılar finansal erişime farklı tanımlar vermiş olsa da finansal hizmetleri adil bir şekilde ekonomik birimlerin kullanımına sunma çabası, araştırmacıların ortak yanı olarak öne çıkmaktadır. Finansal erişimin ölçütlerine bakıldığında ise ATM’ler ve banka şubelerinin en sık kullanılan kanallar olduğu görülmektedir. Bu anlamda Dünya Bankası (The World Bank, 2005), “*finansal erişim*” göstergesi olarak şu değişkenleri kullanmaktadır (TCMB, 2011:12):

Bölgelere göre şube dağılımı (coğrafi): 1.000 km² başına düşen şube sayısı.
Kişi başına şube dağılımı (demografik): 100.000 kişi başına düşen şube sayısı.
Bölgelere göre ATM dağılımı (coğrafi): 1.000 km² başına düşen ATM sayısı.
Kişi başına ATM dağılımı (demografik): 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı.

Ülkelerin kalkınmasının ayrılmaz bir parçası olan finansal erişim, ülkelere sağladığı yararlarından dolayı özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ve genel olarak tüm dünyada giderek daha fazla ilgi çekmektedir. Çünkü finansal erişim; ekonomik birimlerin kredi, mevduat, sigorta, emeklilik ve diğer finansal hizmetlere erişimini kolaylaştırmaya çalışan bir çabadır (Nkwede, 2015:71). Bu da ülkede finansal hizmetlerden faydalanan ekonomik birimlerin sayısını artıracığı için hem yatırım hem de tasarruf imkanları artıracaktır. Yani finansal hizmetlerin yaygınlaşması ülkede sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi için son derece önemlidir. Dolayısıyla finansal erişim ekonomik kalkınmanın önemli girdilerinden biridir.

Ulusal boyutta yapılan birçok araştırma (Boldbaatar ve Lee, 2015; Inoue ve Hamori, 2016; Lenka ve Sharma, 2017; Sharma, 2016), finansal erişim ile ekonomik kalkınma arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu anlamda bölgesel boyutta da bu ilişkinin çıkması kaçınılmazdır. Çünkü finansal erişimin artması rekabeti artırarak herkesin eşit olasılıkla finansal kaynaklara ulaşma imkanını sağlayacak ve bu durum yeni yatırımların yapılmasını, yeni girişimlerin kurulmasını mümkün kılarak etkin olmayan yatırımların, firmaların ve sektörlerin yok olmasını sağlayan yaratıcı yıkım sürecini başlatarak bölgesel kalkınma açısından önemli bir işlevi görecektir. Bu bağlamda çalışmanın amacı 2010-2017 yıllarına ait verileri kullanarak Türkiye’de düzey 2 bölgelerinde finansal erişimin bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemektir. Böylelikle finansal erişimin bölgesel kalkınmadaki önemi ortaya konmuş olacaktır.

Çalışmada mevcut amaç doğrultusunda ilk olarak finansal erişim ile ekonomik performans arasındaki ilişki teorik çerçevede incelenmiştir. Ardından finansal erişimin ekonomik performans üzerindeki etkisini ele alan ampirik çalışmaların yer aldığı literatür taraması ortaya konmuştur. Daha sonra araştırmanın amacı ve yöntemi ele alınmıştır. Son olarak ise araştırmanın bulgularından bahsedilmiş ve çalışma sonuç bölümüyle sona ermiştir.

2. Finansal Erişim ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişki

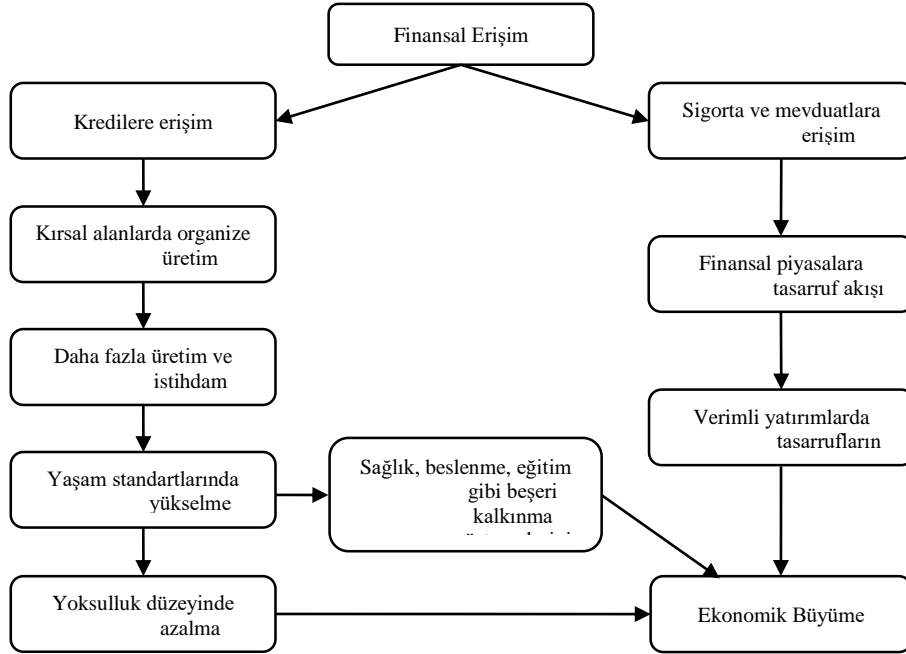
Sürdürülebilir bir kalkınma için sağlam ve etkin finansal kurum ve piyasalara ihtiyaç vardır. Gelişmiş bir finansal sistem ekonomik büyüme ve kalkınmayla yakından ilişkilidir. Çünkü finansal sistemin gelişmesi, finansal hizmetlere erişimi yaygınlaştırmakta, rekabet şartlarını eşitlemekte ve ekonomiye yeni girişimciler kazandırmaktadır. Yeni girişimcilerin sağlamış olduğu rekabet ise kaynakların ekonomide daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayarak ekonomik performansın artmasını sağlamaktadır (TCMB, 2011:8-9).

Finans sektörünün gelişmesi ve finansal hizmetlere erişimin iyileştirilmesi sadece ekonomik büyümeyi hızlandırmakla kalmayıp, aynı zamanda gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu azaltma gücüne de sahiptir. Bununla birlikte finansal erişim terimi, bir ülkenin kalkınma seviyesine bağlı olarak gelişmekte ve yorumlanmaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkelerde bankalar aracılığıyla elektrik faturalarının ödenmemesi durumu finansal dışlama (*düşük finansal erişim*) olarak düşünülebilirken, gelişmemiş veya

az gelişmiş finansal sisteme sahip olan ülkelerde bu durum finansal dışlanma durumu olarak değerlendirilmeyebilmektedir (Demirguc-Kunt ve Levine, 2009:18-19). Dolayısıyla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde çeşitli sebeplerden dolayı finansal hizmetlerden faydalanmayan kesimin toplam nüfus içerisindeki payının yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu ülkelerde bankacılık sektörünün sunmuş olduğu hizmetlere erişimi engelleyen temel unsurların genel olarak eğitim eksikliği, okuma yazma bilmeme ve yüksek maliyetler olduğu söylenebilir. Bankacılık hizmetlerine erişimi engelleyen bu unsurlar doğal olarak ekonomik kalkınmayı da engellemektedir. Bu gibi ekonomiler verimli bir şekilde tasarruf etme veya borç alma aracı sağlayamadığı için nüfusun yoksul kesimine, nakit ekonomisinden başka bir seçenek tanınamakta ve bu kesimi risklere karşı savunmasız bırakmaktadır (Wangui Wang'oo, 2013:6).

Ekonomik kalkınma için bireylerin ve firmaların tasarruf, kredi, sigorta ve yatırım araçları dahil olmak üzere uygun finansal ürünlere erişimi gerekmektedir. Yoksulluğun azaltılması konusundaki tartışmaların çoğu, gıda ve sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına odaklansa da uzun vadeli ekonomik ilerleme, finansal ürünlere ve hizmetlere erişime bağlıdır (Claessens vd., 2009). Bununla birlikte Claessens vd. (2009)'ne göre finans sektörü, ekonomik açıdan geliri artırması ve yoksulluğu azaltması gibi katkılar yanında eğitimin artması, cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi katkılar da sağlamaktadır. Ayrıca finansal erişim, nakit işlemleri azaltarak, işlemleri daha hızlı, daha ucuz ve daha güvenli hale getirmektedir. Diğer yandan finansal hizmetlere erişimin artması, yoksul insanların gelecek için planlama yapmalarına, arazi veya konutlara yatırım yapmalarına ve tarım sektöründe önemli olan gübre, tohumlar, makineler ve diğer ekipman gibi üretkenliği arttıran varlıklardan faydalanmalarına olanak tanımaktadır. Dahası, finansal erişim herkes için eşit fırsatlar yaratmaktadır. Bu anlamda finansal hizmetlere erişim, kadınların kendi ekonomik kaderlerini belirlemelerine yardımcı olmakta ve evlerinde ve buldukları toplumda özgüvenlerini arttırmaktadır. Dolayısıyla finansal erişimin en önemli noktası ayrımcılık yapılmaksızın hane halklarına ve firmalara sermaye sağlayarak ülkede eşitsizliği azaltma gücüne sahip olmasıdır (Claessens vd., 2009:22).

Finansal erişim ekonomik büyümeyi iki yol izleyerek desteklemektedir. İlk olarak, finansal hizmetlere düşük ve uygun maliyetle erişim, yaşam standartlarını iyileştirerek yoksulların kırılabilirliğini azaltmaktadır. Bu yolu izlerken, finansal erişim kırsal alanlarda yoksullukla karşı karşıya gelmektedir. Sunulmuş olan finansal imkanlar ise kırsal alanlarda hem üretim faaliyetlerinin artmasına hem de istihdamın artmasına yardımcı olmak suretiyle yoksulluğu azaltarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. İkincisinde ise dışlanmış kişilerin mevduat ve sigorta ürünlerine erişimi finansal piyasalarda fon yaratmaktadır. Bu da ekonomik birimlerin finansal sistemde tasarruflarını değerlendirmelerine yardımcı olmakta ve daha sonra finansal piyasalarda bu fonların uzun vadeli yatırım projelerine verimli bir şekilde tahsis edilmesini sağlamaktadır. Bu süreç verimliliği ve istihdamı arttırmak suretiyle hem yoksulluğu hem de gelir adaletsizliğini azaltmaktadır (Sethi ve Acharya, 2018:371). Aşağıdaki Şekil 1'de finansal erişimin ekonomik büyümeyi desteklemek için izlediği bu yollar gösterilmiştir.

Şekil 1: Finansal Erişim ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (Kaynak: Sethi ve Acharya, 2018:372).

3. Literatür Taraması

Literatürde finansal erişim ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi farklı yöntemler kullanarak ele alan birçok çalışma söz konusudur. Bununla birlikte bu ilişki incelenirken finansal erişim ve ekonomik performans değişkenleri için farklı ölçütler kullanıldığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu bölümde finansal erişim ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi ele alan literatürdeki öne çıkan çalışmalar özetlenmiştir.

Thanh ve Ha Linh (2019) yapmış olduğu çalışmada, 2010-2015 dönemine ait verilerden yararlanarak panel veri analizi yöntemi ile 23 Asya ülkesinde finansal erişim ile ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, finansal erişim göstergesi olarak 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı ve 100.000 kişi başına düşen şube sayısı kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Asya ülkelerinde ATM ve şube sayılarının ekonomik gelişmişliği artırdığı belirtilmiştir. Ayrıca finansal erişimin ülke ekonomisini geliştireceği için bireylerin refahını da geliştireceği ortaya konmuştur.

Balele (2019) 2009-2014 dönemini kapsayan çalışmasında 26 Afrika ülkesinde panel veri analizi yöntemini kullanarak finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 100.000 kişi başına düşen ATM ve şube sayısı göstergelerinden oluşturulan endeks, finansal erişim olarak kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda finansal erişimin ekonomik büyümeyi desteklediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Afrika ülkelerinin finansal erişimi geliştirerek ekonomik büyümeyi geliştirebileceği, bunun da finansal sektördeki teknolojiyi arttırmak yolu ile gerçekleşebileceği belirtilmiştir.

Kim vd. (2018) yapmış oldukları çalışmada, 1990-2013 dönemine ait verilerden yararlanılarak İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinde finansal erişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada hem dinamik panel veri analizi hem de Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Dinamik panel veri analizinden elde edilen bulgular finansal erişimin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koyarken, Granger nedensellik analizinden elde edilen bulgular finansal erişim ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya koymuştur.

Sethi ve Acharya (2018) yapmış oldukları çalışmada 2004-2010 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dinamik panel veri analizi, panel nedensellik ve panel eşbütünleşme analizi yöntemini kullanarak finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışma sonucunda, dinamik panel veri analizi sonuçlarına göre finansal erişimin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, panel eşbütünleşme sonuçlarına göre finansal erişim ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu ve panel nedensellik sonuçlarına göre ise iki değişken arasında çift yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sharma (2016) yapmış olduğu çalışmada, 2004-2013 dönemine ilişkin verilerden yararlanılarak, VAR model ve Granger nedensellik analizi zaman serisi yöntemi ile Hindistan'da finansal erişim ile ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda bankacılık sektörünün hizmetlerine erişim ile ekonomik gelişmişlik arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir. Granger nedensellik analiz sonucunda, finansal erişimden GSYH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya konmuştur.

Van vd. (2019) yapmış oldukları çalışmada 153 ülkede panel veri analizi yöntemini kullanarak finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda finansal erişimin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir. Ayrıca düşük gelirli ülkelerde finansal erişimin daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Williams vd. (2017) yapmış oldukları çalışmada, 2006-2015 dönemine ait verileri kullanarak gelişmekte olan ülkelerde panel veri analizi yöntemiyle finansal erişimin yoksulluk oranı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada finansal erişim olarak ATM sayısı kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, ATM sayısındaki artışın ekonomik büyümeyi artırdığı ve yoksulluk oranını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Omar ve Inaba (2020) yapmış oldukları çalışmada, 2004-2016 dönemine ilişkin verileri kullanarak 116 gelişmekte olan ülkede panel veri analizi yöntemiyle finansal erişimin yoksulluk oranı ve gelir adaletsizliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda finansal erişimin hem yoksulluk oranını hem de adaletsizliği azalttığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde toplumun genel refahını en üst düzeye çıkarmak için finansal hizmetlere erişimin yüksek düzeyde olması gerektiği belirtilmiştir.

Inoue ve Hamori (2016) çalışmalarında 2004-2012 dönemine ilişkin Sahra altı Afrika'dan 37 ülkeye ait verileri kullanarak finansal erişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle incelemiş ve finansal erişimin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Literatür incelendiğinde finansal erişim ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin çoğunlukla ülke boyutunda ele alındığı görülmektedir. Bölgesel boyutta ise hem Türkiye’de hem de yurtdışında neredeyse hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın mevcut literatürden en büyük farkı Türkiye’de düzey 2 bölgeleri seviyesinde finansal erişim ile bölgesel ekonomik performans arasındaki ilişkiyi ele alması suretiyle konuya bölgesel boyutta bakmasıdır.

4. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Literatürde hem teorik hem de ampirik düzeyde yapılan birçok çalışma (Omar ve Inaba, 2020; Sethi ve Acharya, 2018; Wangui Wang’oo, 2013; Claessens vd., 2009), finansal erişimin ekonomik performans ve bireylerin refahı üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda hizmetleri iyi derecede derinleşmiş olan finansal sektör, ekonomide diğer sektörlerin destekleyicisi konumundadır. Dolayısıyla finansal sektörün sorunsuz ve sağlıklı bir şekilde çalışması hem bireyler hem kurumlar hem de devletler açısından oldukça önemlidir. Finansal sektörün sorunsuz çalışması için ise sunduğu hizmetlerin daha fazla derinleşmesi ve çeşitlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı Türkiye’de düzey 2 bölgelerinde finansal erişimin bölgesel ekonomik performansı hangi yönde ve ne ölçüde etkilediğini panel veri analizi yöntemini kullanarak incelemektir.

Türkiye’de özellikle de son yıllarda finansal sektörün ekonomik performans üzerindeki etkisi çok tartışılan bir konu hale gelmiştir. Bu bağlamda bu araştırma ile Türkiye’de bankacılık sektörünün hizmetlerinin derinleşmesi ile yakından ilgili olan finansal erişimin bölgesel ekonomik performansını destekleyip desteklemediği ortaya konacaktır. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye’deki 26 düzey 2 bölgesinin 2010-2017 dönemine ilişkin verilerinden faydalanılarak finansal erişimin bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisi dengeli panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Araştırmada kullanılan panel veri analizi, zaman serisi verileri ile yatay kesit serilerinin aynı zamanda kullanımına imkân veren bir analiz yöntemidir (Yerdelen Tatoğlu, 2016:1). Panel veri analizlerde hem birimler hem de dönemler birden fazladır. Panel veri serileri; bireyler, haneler, firmalar veya ülkeler gibi birimlere ait yatay kesitlerin zaman içinde tekrarlanan gözlemlerinden oluşmaktadır. Veri seti oluşturulurken, eğer her bir birim tüm dönemler için gözlenmişse, yani veri seti birimler arasında farklılık göstermemek suretiyle eşit uzunlukta ise bu tür veri setine dengeli panel; bazı birimler için bazı zamanlar kayıpsa, yani birimden birime farklılık bulunuyor ise bu tür verilere de dengesiz panel adı verilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2013:1; 2016:2; 2018:1).

Panel veri analizlerde birçok özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerden bazıları şunlardır (Kennedy, 2006:331):

- Panel veri, birbirlerine yakın olan veya tür olarak aynı olan mikro birimler ile ilgilenildiğinde kullanılmaktadır.
- Panel veri bir dönemden diğerine meydana gelen değişim ile mikro birimler arasındaki değişimi birleştirmek suretiyle değişkenlik meydana getirerek çoklu doğrusallığı azaltmaktadır.
- Panel veri dinamik uyarılmanın daha iyi incelenmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda panel veri çeşitli birimlerin dinamik tepkileri üzerine mevcut bilgiyi kullanmak suretiyle çok uzun bir zaman serisine olan ihtiyacı gidermektedir.

-Panel veri tek başına yatay kesit ya da zaman serisi verileri ile değerlendirilemeyen konuların incelenmesine imkân vermektedir.

Panel veri modeli, havuzlanmış en küçük kareler (HEKK), sabit etkiler (fixed effects) ve rassal etkiler (random effects) tahmin yöntemlerinden biri kullanılarak tahmin edilmektedir. Birim ve zaman etkilerinin homojen olduğu durumda, hata terimi zaman ve birimi etkisi içermediği durumda, etkin ve tutarlı tahminciler veren havuzlanmış en küçük kareler yöntemi; eğim (katsayı) parametrelerinin tüm yatay kesit birimler için aynı, sabit parametrenin birimler arasında farklılaştığı (birim etki içerdiği) durumda sabit etkiler modeli ve eğim parametreleri yatay kesitler arasında ve zaman içinde değişiyorsa ve örnekteki birimler rassal olarak seçildiği durumda ise rassal etkiler tahmincisi kullanılmaktadır. Panel veri modellerinden hangisinin uygun olduğuna karar verebilmek için F, olabilirlik oranı, Breusch-Pagan LM, Score, Wooldridge ve Hausman testleri kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016:165-84).

Bağımlı değişkenin gecikmeleriyle ilişkili olduğu modellerde, doğrusal dinamik panel veri modeli kullanılabilir. Bu modelin tahmin yöntemi, Arellano ve Bond (1991), Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) modellerinin tahmin yöntemi ile uyumludur. Bununla birlikte dinamik panel veri modeli bu iki modele göre düşük ortalama hareketli korelasyonlu olan modellerde daha karmaşık bir yapıya sahip olan değişkenlere izin verebilmektedir.

Araştırmada rassal veya sabit etkiler tahmincileri arasından birini benimsemek için Hausman testi yapılmıştır. Hausman testinin sonucuna göre sabit etkiler tahmincisinin daha uygun olduğu görülmüştür. Ayrıca değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin olup olmadığını belirlemek için modifiye edilmiş Wald ve Wooldridge testleri yapılmıştır. Buna göre otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunduğu görülmüştür. Değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarını çözebilmek için ise çoklu doğrusal dinamik modeli (Linear Model) kullanılmıştır.

Araştırmada bölgesel ekonomik performans, sanayi işletmeleri elektrik tüketimi, işsizlik oranı, girişim sayısı, enflasyon ve 1.000 kişi başına düşen otomobil sayısı verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK, 2020); kamu yatırımları verisi T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'ndan (SBB, 2020); finansal erişim ile ilgili veriler ise Türkiye Bankalar Birliği'nden elde edilmiştir (TBB, 2020).

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin özet istatistikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Özet İstatistikleri

	Değişken	Göz.	Ort.	Std.	Min.	Max.
	BEP	208	9.931124	0.484594	8.741776	11.24856
	KYAT	208	13.74139	0.647571	12.56888	16.30233
	ELEK	208	14.59969	1.21367	11.27281	16.52945
	ISSIZ	208	9.729487	4.239871	3.4	28.3
	GRSM	208	11.48147	0.734956	10.19066	13.68937
	ENF	208	10.07282	4.429781	5.1	23.53
	OTO	208	4.573319	.6432632	2.944439	5.568345
	ATM	208	6.856606	0.891821	4.85203	9.377802
ERISIM	SUBE	208	5.566285	0.830146	4.189655	8.051341
	KMSUBE	208	0.323198	1.020724	0.015792	5.746201

Araştırmada kullanılan değişkenlerin tanımlaması aşağıdaki gibi yapılmıştır:

BEP: Bağımlı değişken olarak bölgesel ekonomik performansı temsil etmektedir. Bu değişken kişi başına düşen GSYH'nin logaritması ile hesaplanmıştır.

KYAT: Bu değişken kamu yatırımlarını temsil etmektedir. İl düzeyinde elde edilen veriler kullanılmak suretiyle her bölgeyi oluşturan illere ait verilerin toplamının logaritması alınarak hesaplanmıştır. Kamu yatırımlarının bölgesel ekonomik performansı pozitif etkilemesi beklenmektedir.

ELEK: Bu değişken sanayi işletmeleri elektrik tüketimini temsil etmektedir. Sanayi işletmeler tarafından kullanılan elektrik miktarının logaritması ile hesaplanan bu değişkenin bölgesel ekonomik performansı pozitif etkilemesi beklenmektedir.

ISSIZ: Bu değişken işsizlik oranını temsil etmektedir. Bu değişkenin bölgesel ekonomik performansı negatif etkilemesi beklenmektedir.

GRSM: Bu değişken girişim sayısını temsil etmektedir. Bu değişken yıl içinde iş kayıtlarına göre girişim sayısının logaritması ile hesaplanmıştır ve bölgesel ekonomik performansı pozitif etkilemesi beklenmektedir.

ENF: Bu değişken yıllık enflasyon oranını temsil etmektedir. Bu değişkenin bölgesel ekonomik performansı negatif etkilemesi beklenmektedir.

OTO: Bu değişken 1.000 kişi başına düşen otomobil sayısını temsil etmektedir. 1.000 kişi başına düşen otomobil sayısının logaritması ile hesaplanan bu değişkenin bölgesel ekonomik performansı pozitif etkilemesi beklenmektedir.

ERISIM: Finansal erişim değişkenlerini temsil etmektedir. Finansal erişimin göstergesi olarak 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı (ATM), 100.000 kişi başına düşen şube sayısı (SUBE) ve 1.000 km² başına düşen şube sayısı (KMSUBE) kullanılmıştır. Finansal erişime ilişkin tüm bu değişkenlerin logaritması kullanılmış olup, bu değişkenlerin bölgesel ekonomik performansı pozitif etkilemesi beklenmektedir. Araştırmada 1.000 km² başına düşen ATM sayısı dördüncü finansal erişim değişkeni olarak araştırmaya eklenmeye çalışılmış, fakat bu değişken kontrol değişkenleri ile yüksek korelasyona sahip olduğu için modelden dışlanmıştır.

Araştırmada kullanılan model Usta (2016), Sethi ve Acharya (2018) ve Thanh ve Ha Linh (2019) çalışmalarında kullanılan modeller baz alınarak geliştirilmiştir. Bu üç modelin de ortak özelliği finansal gelişmişlik ve finansal erişimin ekonomik performans üzerindeki etkisini inceliyor olmasıdır. Dolayısıyla bu üç modelden yola çıkarak çalışmada kullanılan model aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir:

$$BEP = \beta_0 + \beta_1 G.BEP + \beta_2 KYAT + \beta_3 ELEK + \beta_4 ISSIZ + \beta_5 GRSM + \beta_6 ENF + \beta_7 OTO + \beta_8 ERISIM + \mu$$

Modelde kullanılan "ERISIM", ilgi değişkenler olan ATM, SUBE ve KMSUBE değişkenlerini temsil etmektedir. G.BEP değişkeni bağımlı değişkeninin gecikmeli değerini temsil ederken diğer değişkenler ise kontrol değişkenlerini temsil etmektedir.

Modelin temel hipotezleri ilgi değişkenler üzerinden kurulmuştur. Yan hipotezleri ise kontrol değişkenleri üzerinden kurulmuştur. Modelde ilgi değişkenler üzerinden kurulan temel hipotezler şunlardır:

H1: 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

H2: 100.000 kişi başına düşen şube sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

H3: 1.000 km² başına düşen şube sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

Modelin yan hipotezleri ise aşağıdaki gibidir:

H4: Kamu yatırımları bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

H5: Sanayi işletmeleri elektrik tüketimi bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

H6: İşsizlik oranı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

H7: Girişim sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

H8: Enflasyon oranı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

H9: 1.000 kişi başına düşen otomobil sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir.

5. Araştırmanın Bulguları

Analize geçmeden önce bağımsız değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon testi uygulanmıştır. Eğer iki bağımsız değişken arasında korelasyon ilişkisi 0.80 ve üzeri ise ikisinden biri modelden dışlanması gerekmektedir (Albayrak, 2005:109; Tunç, 2018:22). Bu bağlamda Tablo 2’de korelasyon testinin sonuçları gösterilmiştir.

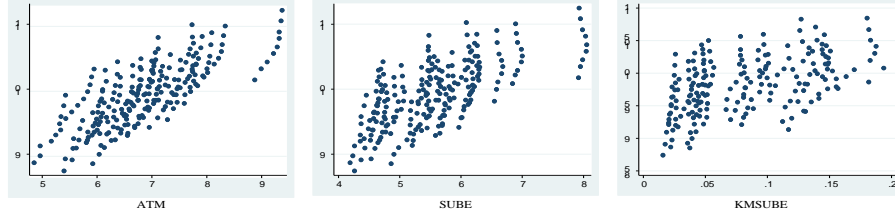
Tablo 2. Korelasyon Testi Sonuçları

	BEP	KYAT	ELEK	ISSIZ	GRSM	ENF	OTO	ATM	SUBE	KMSUBE
BEP	1									
KYAT	0.57***	1								
ELEK	0.62***	0.27***	1							
ISSIZ	-0.07	0.32***	0.06	1						
GRSM	0.62***	0.61***	0.72***	0.16**	1					
ENF	0.42***	0.20***	0.05	0.07	-0.003	1				
OTO	0.79***	0.33***	0.64***	-0.23**	0.62***	0.14**	1			
ATM	0.77***	0.63***	0.74***	0.07	0.75***	0.07	0.75***	1		
SUBE	0.66***	0.61***	0.69***	0.08	0.77***	-0.01	0.69***	0.97***	1	
KMSUBE	0.37***	0.53***	0.29***	0.15**	0.64***	-0.02	0.25***	0.79***	0.85***	1

* %10 düzeyinde, ** %5 düzeyinde, *** %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Korelasyon testi sonuçlarına göre ATM, SUBE ve KMSUBE değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkisinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu sorundan kurtulabilmek için bu üç değişken ayrı ayrı modele dahil edilmiştir.

Panel veri analizine geçmeden önce, betimsel analiz yapılarak ilgi değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Aşağıdaki Şekil 2’de dikey eksenler bağımlı (bölgesel ekonomik performans), yatay eksenler ise bağımsız değişken (finansal erişim göstergeleri) değerlerini göstermektedir. Şekilde görüldüğü üzere ilgi bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında net bir şekilde pozitif bir ilişki gözle görülebilmektedir.

Şekil 2: Betimsel Analizler

Betimsel analizlerden sonra sabit etkiler ve rassal etkiler tahmininden hangisinin kullanılmasının uygun olduğunu belirlemek için Hausman testi ($\chi^2 = 1217.11$, $\text{Prob} > \chi^2 = 0.0000$) yapılmıştır. Hausman testinin sonuçlarına göre sabit etkiler modelinin daha uygun olduğu bulunmuş ve sabit etkiler tahmincisi kullanılarak ilişkiye bakılmıştır. Ardından değişen varyans ve otokorelasyon problemleri olup olmadığını belirlemek için sırası ile Modifiye edilmiş Wald ($\chi^2 = 729.30$, $\text{Prob} > \chi^2 = 0.0000$) ve Wooldridge testleri ($F = 31.835$, $\text{Prob} > F = 0.0000$) yapılmıştır. Yapılan testlerin sonuçlarına göre hem değişen varyans hem de otokorelasyon problemlerinin varlığına rastlanılmıştır. Bu problemlerin ikisini birden çözmek için çoklu doğrusal dinamik panel veri modelinden faydalanılmıştır.

Tablo 3. Çoklu Doğrusal Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) BEP	(2) BEP	(3) BEP	(4) BEP
G.BEP	0.748*** (0.0317)	0.614*** (0.0343)	0.710*** (0.0537)	0.669*** (0.0649)
KYAT	0.0286*** (0.00922)	0.0208*** (0.00641)	0.0385** (0.0200)	0.0321*** (0.0100)
ELEK	0.0436*** (0.0162)	0.0597*** (0.0201)	0.0880** (0.0370)	0.109*** (0.0190)
ISSIZ	-0.00712*** (0.00114)	-0.00756*** (0.00123)	-0.00469*** (0.00107)	-0.00620*** (0.00203)
GRSM	0.463*** (0.0895)	0.791*** (0.120)	0.260** (0.112)	0.618*** (0.127)
ENF	0.00969 (0.000408)	0.00909 (0.000311)	0.0105 (0.000909)	0.00821 (0.000840)
OTO	0.225*** (0.0414)	0.278*** (0.0412)	0.264*** (0.0622)	0.309** (0.155)
ATM		0.111*** (0.0301)		
SUBE			0.0730** (0.0286)	
KMSUBE				0.0683** (0.0106)
Sabit Terim	-4.777*** (0.985)	-8.361*** (1.407)	-3.530** (1.518)	-7.187*** (1.488)
Gözlem Sayısı	182	182	182	182
Grup Sayısı	26	26	26	26
Wald χ^2	110000***	32541***	18633***	34595***

NOT: Analiz sonuçlarında ilk satır katsayı değerini, parantez içerisinde yer alan ikinci satır standart hatayı göstermektedir. *%10 düzeyinde, **%5 düzeyinde, ***%1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'te yer alan çoklu doğrusal dinamik panel veri modelinden elde edilen sonuçlara göre, Wald testinin değerine bakıldığında oluşturulan modelin genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Finansal erişimi temsil eden ATM, SUBE ve KMSUBE değişkenlerinin bölgesel ekonomik performansı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Diğer bir ifade ile ATM, SUBE ve KMSUBE bir puan artarsa bölgesel ekonomik performans sırasıyla 0.111, 0.073 ve 0.0683 puan artacaktır. Dolayısıyla H₁ (100.000 kişi başına düşen ATM sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir), H₂ (100.000 kişi başına düşen şube sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir) ve H₃ (1.000 km² başına düşen şube sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir) hipotezleri kabul edilmiştir. Diğer yandan KYAT, ELEK, GRSM ve OTO değişkenlerinin bölgesel ekonomik performansı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Diğer bir ifade ile KYAT, ELEK, GRSM ve OTO değişkenleri bir puan artarsa bölgesel ekonomik performans sırası ile 0.0321, 0.109, 0.618 ve 0.309 puan artacaktır. Dolayısıyla H₄ (Kamu yatırımları bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir), H₅ (Sanayi işletmeleri elektrik tüketimi bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir), H₇ (Girişim sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir) ve H₉ (1.000 kişi başına düşen otomobil sayısı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir) hipotezleri kabul edilmiştir. Ayrıca işsizlik oranının bölgesel ekonomik performansını negatif yönde etkilediği görülürken enflasyon değişkeninin bölgesel ekonomik performansı etkilemediği görülmektedir. Diğer bir ifade ile işsizlik oranı bir puan artarsa bölgesel ekonomik performansı 0.00620 puan azalacaktır. Dolayısıyla H₆ (İşsizlik oranı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir) hipotezi kabul edilirken H₈ (Enflasyon oranı bölgesel ekonomik performansı etkilemektedir) hipotezi reddedilmiştir. Aşağıdaki Tablo 4'te araştırmanın özet sonuçları gösterilmiştir:

Tablo 4. Araştırmanın Özet Sonuçları

Değişkenler	Anlamlılık	Beklenen İşaret	Gerçekleşen İşaret	Hipotez Kabul/Ret	
Kontrol Değişkenler	KYAT	***	+	+	Kabul
	ELEK	**	+	+	Kabul
	ISSIZ	***	-	-	Kabul
	GRSM	***	+	+	Kabul
	ENF	-	-	+	Ret
	OTO	**	+	+	Kabul
İlgi Değişkenler	ATM	***	+	+	Kabul
	SUBE	**	+	+	Kabul
	KMSUBE	**	+	+	Kabul

Sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde finansal erişimin bölgesel ekonomik performans ve kalkınma sürecinde önemli ve etkili olduğu sonucuna varılabilir. Diğer bir ifade ile finansal erişim, ekonomik birimler tarafından finansal hizmetlerin kullanılmasını kolay ve yaygın hale getirerek bölgesel ekonomik performansı ve refahı desteklemektedir.

6. Sonuç

Finansal gelişmişlik ülkelerin gelişmesi ve bireylerin refahı için oldukça önemlidir. Finansal gelişmişliği ölçmenin en önemli boyutlarından biri ise bireylerin veya

işletmelerin kredi, mevduat, ödeme, sigorta ve risk yönetimi gibi hizmetler dahil olmak üzere finansal hizmetlere erişme olasılığı ve imkânı olarak ifade edilen finansal erişimdir. Finansal hizmetlerden faydalanan ekonomik birimlerin sayısının artması hem yatırım hem de tasarruf imkânlarını arttırmak suretiyle ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Finansal erişim ile ekonomik kalkınma arasında ortaya çıkan bu ilişkinin bölgesel boyutta da çıkması kaçınılmazdır. Bu bağlamda çalışmada 2010-2017 dönemine ait verilerden yararlanılarak Türkiye’de düzey 2 bölgelerinde finansal erişimin bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisi dengeli panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Çalışmada bölgesel ekonomik performansın göstergesi olarak kişi başına düşen GSYH; bölgesel ekonomik performansın belirleyicisi olarak kamu yatırımları, sanayi işletmeleri elektrik tüketimi, işsizlik oranı, girişim sayısı, enflasyon ve 1.000 kişi başına düşen otomobil sayısı; finansal erişimin göstergesi olarak ise 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı, 100.000 kişi başına düşen şube sayısı ve 1.000 km² başına düşen şube sayısı kullanılmıştır.

Araştırmada rassal veya sabit etkiler tahmincileri arasından birini tercih etmek için Hausman testi yapılmıştır. Hausman testinin sonucuna göre sabit etkiler tahmincisinin daha uygun olduğu görülmüştür. Ayrıca değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin olup olmadığını belirlemek için modifiye edilmiş Wald ve Wooldridge testleri yapılmıştır. Yapılan bu testlere göre otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunduğu görülmüştür. Değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarını çözebilmek için ise çoklu doğrusal dinamik modeli kullanılmıştır.

Çoklu doğrusal dinamik panel veri modelinden elde edilen sonuçlara göre, finansal erişim değişkenlerinin bölgesel ekonomik performansı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç literatürde ulusal boyutta yapılan çalışmaların (Thanh ve Ha Linh, 2019; Balele, 2019; Van vd., 2019; Kim vd., 2018; Williams vd., 2017; vb.) bulgularıyla da uyumludur. Bununla birlikte finansal erişim göstergelerinden 100.000 kişi başına düşen şube sayısı değişkeninin bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisi diğer finansal erişim değişkenlerine göre çok daha güçlüdür. Bu da kişi başına düşen banka şube sayısındaki artışın bölgesel ekonomik performans açısından oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Diğer yandan kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilen kamu yatırımları, sanayi işletmeleri elektrik tüketimi, girişim sayısı ve 1.000 kişi başına düşen otomobil sayısı değişkenlerinin de bölgesel ekonomik performansı pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca işsizlik oranının bölgesel ekonomik performansı negatif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte enflasyon değişkeninin bölgesel ekonomik performansı etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni ise ele alınan dönem içerisinde 26 bölgede enflasyon oranlarının oynaklık göstermesi ile birlikte kişi başına düşen GSYH rakamlarının sürekli yükseliş göstermesi olabilir.

Sonuç olarak finansal hizmetlere erişim bölgesel ekonomik performansın artması açısından kritik bir role sahiptir. Bu yüzden politika yapıcıların başta bankacılık hizmetleri olmak üzere finansal hizmetlere erişimi kolaylaştıracak adımları atması herkesin eşit şartlarda finansal kaynaklara ulaşma imkânını sunacak ve bu durum yeni yatırımların ve girişimsel faaliyetlerin yapılmasını mümkün kılarak sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aduda, J.; Kalunda, E. (2012) "Financial Inclusion and Financial Sector Stability with Reference to Kenya: A Review of Literature", *Journal of Applied Finance & Banking*, 2(3), 95-120.
- Albayrak, A. S. (2005) "Çoklu Doğrusal Bağlantı Halinde En Küçük kareler Tekniğinin Alternatif Yanlı Tahmin Teknikleri ve Bir Uygulama", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 105-126.
- Arellano, M.; Bond, S. (1991) "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations", *Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M.; Bover, O. (1995) "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models", *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Balele, N. P. (2019) "The Impact of Financial Inclusion on Economic Growth in Sub-Saharan", *Africa. Journal of Applied Economics and Business*, 7(4), 51-68.
- Blundell, R.; Bond, S. (1998) "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.
- Boldbaatar, M.; Lee, C. L. (2015) "Financial Accessibility and Economic Growth", *Journal of East Asian Economic Integration*, 19(2), 143-166.
- Čihák, M.; Demirgüç-Kunt, A.; Feyen, E.; Levine, R. (2012) "Benchmarking Financial Systems around the World", *World Bank Policy Research*, Working Paper, No. 6175.
- Claessens, S.; Honohan, P.; Rojas-Suarez, L. (2009) "Policy Principles for Expanding Financial Access", *Center for Global Development*, Working Paper.
- Demirgüç-Kunt, A.; Beck, T.; Thorsten, H. (2008) "Finance for All? Policies and Pitfalls in Expanding Access", *The International Bank for Reconstruction and Development*, The World Bank.
- Demirguc-Kunt, A.; Levine, R. (2009) "Finance and Inequality: Theory and Evidence", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper.
- Hannig, A.; Jansen, S. (2010) "Financial Inclusion and Financial Stability: Current Policy Issues", *Asian Development Bank Institute*, ADBI Working Paper No. 259.
- Inoue, T.; Hamori, S. (2016) "Financial Access and Economic Growth: Evidence from Sub-Saharan Africa", *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(3), 743-753.
- Kennedy, P. (2006). *Ekonometri Kılavuzu*, (5. Baskı), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kim, D.-W.; Yu, J.-S.; Hassan, M. K. (2018) "Financial inclusion and economic growth in OIC Countries", *Research in International Business and Finance*, 43, 1-14.
- Lenka, S. K.; Sharma, R. (2017) "Does Financial Inclusion Spur Economic Growth in India?", *Journal of Developing Areas*, 51(3), 215-228.
- Nkwede, F. (2015) "Financial Inclusion and Economic Growth in Africa: Insight from Nigeria", *European Journal of Business and Management*, 7(35), 71-80.
- Omar, M. A.; Inaba, K. (2020) "Does Financial Inclusion Reduce Poverty and Income Inequality in Developing Countries? A Panel Data Analysis", *Journal of Economic Structures*, 9(1), 37.
- Rangaragan Committee. (2008) *Report of the Committee on Financial Inclusion*.

- Sarma, M. (2012) "Index of Financial Inclusion, A Measure of Financial Sector Inclusiveness", *Berlin Working Papers on Money, Finance, Trade and Development*, Working Paper No. 07/2012.
- SBB. (2020) *T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-SBB*, Kamu Yatırımları (SBB), (<http://www.sbb.gov.tr>, 03.04.2020).
- Sethi, D.; Acharya, D. (2018) "Financial Inclusion and Economic Growth Linkage: Some Cross-Country Evidence", *Journal of Financial Economic Policy*, 10(3), 369-385.
- Sharma, D. (2016) "Nexus between financial inclusion and Economic Growth: Evidence from the Emerging Indian Economy", *Journal of Financial Economic Policy*, 8(1), 13-36.
- TBB. (2020). *Türkiye Bankalar Birliği İllere Göre Bankacılık Sistemi Verileri*, (<https://www.tbb.org.tr/tr>, 05.04.2020)
- TCMB. (2011) *Dünyada ve Türkiye'de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Thanh, V. D. T.; Ha Linh, N. (2019) "The Impacts of Financial Inclusion on Economic Development: Cases in Asian-Pacific Countries", *Comparative Economic Research*, 22(1), 7-16.
- The World Bank. (2005) *The World Bank Annual Report 2005: Year in Review*, World Bank.
- The World Bank. (2020) *Overview Financial Inclusion.*, (<https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview>, 01.04.2020).
- TÜİK. (2020) *Bölgesel İstatistikler*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik>, 07.04.2020)
- Tunç, Z. (2018) *En Küçük Kareler ve Temel Bileşenler Regresyon Analizlerim Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Usta, C. (2016) "Türkiye'de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bölgesel Analizi", *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(2), 181-201.
- Van, L. T.-H.; Vo, A. T.; Nguyen, N. T.; Vo, D. H. (2019) "Financial Inclusion and Economic Growth: An International Evidence", *Emerging Markets Finance and Trade*, 1-25.
- Wangui Wang'oo, E. (2013) *The Relationship Between Financial Inclusion and Economic Development In Kenya*, Master Thesis, University of Nairobi, Nairobi.
- Williams, H. T.; Adegoke, A. J.; Dare, A. (2017) "Role of Financial Inclusion in Economic Growth and Poverty Reduction in A Developing Economy", *Social Sciences*, 7(5), 265-271.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013) *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*, (2. Baskı), Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016) *Panel Veri Ekonometrisi*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018) *Panel Zaman Serileri Analizi*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Türkiye’de İller Arası Demografik Bağlılılığın Değişimi

İrfan Kaygalak¹

Öz: Ekonomik coğrafyada bilgi, mal, hizmet, para, insan ve her türlü akışı etkileyen ya da yönlendiren bir faktör olarak coğrafi yakınlığın önemine ve söz konusu bu yakınlığın farklılaşan türlerine odaklanılmaktadır. Coğrafi yakınlık, bilişsel yakınlık, kurumsal yakınlık, sosyal yakınlık gibi değişik kavramlar altında tanımlanan yakınlık türleri her ne kadar birbiriyle ilgili de olsa bunlardan genellikle coğrafi yakınlık ayrı tutulmakta ve salt fiziksel mesafe ya da uzaklık kavramına veya yersel konum, komşuluk, bitişiklik ve uzaklık gibi geometrik formlara indirgenerek sosyal bağlamından koparılmaktadır. Bu çalışma bu yakınlık türleri arasındaki mesafeyi kapatacak alternatif bir yakınlık tanımının geliştirilip geliştirilemeyeceğini sorgulamaktadır. Bu amaçla demografik bağımlılığın bütün bu yakınlık türlerinin bir kesişimi olarak kullanılabilceğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yakınlık, coğrafi yakınlık, demografik bağımlılık, çekim modeli, iller arası göç.

Abstract: As an important notion geographical proximity and its diverse types have been one of main object in economic geography because of its directive and orienting impacts on all kind of fluxes consisting of goods, services, finance, people and knowledge. Despite of existence of diverse proximity types such as conscious proximity, social proximity, institutional proximity, and cultural proximity etc... all these proximity types are interrelated, interchangeable and mostly replaceable by each other. However geographical proximity is generally separated from those other proximity and reduced to physical distance by being expressed in geometrical form such as contiguity, neighborhood, closeness or locational positions. By doing this, geographical proximity has been stripped off from its social context. This study aims to put forward a new way narrowing down the gap between those diverse proximities by proposing that demographic dependency can be taken as an intersection of all of them.

Keywords: Proximity, geographical proximity, demographic dependency, gravity model, inter-provincial migration.

¹Balıkesir Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, irfan.kaygalak@balikesir.edu.tr

1. Giriş

Yakınlık kavramı son yıllarda ekonomik coğrafyanın değişik araştırma gündemlerinde yeniden ön plana çıkan kavramların başında gelmektedir. Ekonomik faaliyetlerin yersel konumlanmasına odaklanan geleneksel ekonomik coğrafya, yakınlığı ekonomik faaliyetin boyutlarına etki eden önemli bir faktör olarak görmüştür. Son yıllarda ise inovasyon coğrafyasında bilginin üretimi, yayılımı, transferi gibi kimi süreçlerde olan rolü itibarıyla artan bir ilgiye konu olmaktadır (Torre-Shaw ve Gilly, 2000). Endüstriyel yoğunlaşmaların ve kümelenmelerin bilgi üretimi ve yayılımı ile olan ilişkisi de bu ilgiyi arttırmaktadır. Ayrıca iktisat teorisinin 1990'lardan itibaren mekana dönüş yapması da yine yakınlık kavramını güncel ve canlı tartışma konusu yapan faktörlerin başında gelmektedir (Kaygalak, 2020).

Yakınlık, ilk etapta yalın bir coğrafi kavram olarak fiziksel mesafeye eşitlenen basit bir anlama sahiptir. Fakat gündelik dilde yalın, açık ve kesin bir kavram ya da terim olsa da sosyal fenomenlere ya da kültürel etkileşimlere ilişkin açıklamalara gelindiğinde yakınlık kavramı müphem ve tartışmalı olabilmektedir (Vissers ve Dankbaar, 2013:715). Bazen öğrenmeyi ve öğrenmenin yüz yüze süren etkisini mümkün kılan coğrafi mekan olarak, bazen bölgeler, kişiler, firmalar, örgütler vb. organlar ya da yerler arası etkileşim ile bilgi transfer mekanizmalarını mümkün kılan fiziksel mesafe olarak, bazen de endüstriyel yoğunlaşmalarla ve kümelenmelerle beliren dışsallıkları mümkün kılan coğrafi mekan boyutu olarak yakınlık değişik ifade biçimleri bulabilmektedir (Vissers ve Dankbaar, 2013). Sosyal süreçlerle bağlantılı böylesi ifade biçimleri arttıkça yakınlık artık tartışmalı olmakta ve yalın ifade biçimini kaybetmektedir. Nitekim bu nedenle tek bir yakınlık türünden ziyade çok sayıda yakınlıktan bahsedilmekte ve konuyla ilgili son yıllarda artan bir literatür değerlendirmesi bulunmaktadır (Gertler, 1995; Torre-Shaw ve Gilly, 2000; Boschma, 2005; Knoblen ve Oerlemans, 2006; Ponds vd., 2007; Vissers ve Dankbaar, 2013; Balland vd., 2015; Altuğ, 2020).

Geleneksel ekonomik coğrafyada yakınlık, Öklid geometrisi temelinde tanımlanan ve coğrafi unsurlar arasındaki etkileşimin boyutlarına nüfus eden bir etkiye sahip unsur olarak kabul edilir. Fiziksel mesafe ya da uzaklık kavramına eşitlenen yakınlık nosyonu, ölçülebilir ve sayısallaştırılabilir niteliği nedeniyle neo-klasik iktisadın mekansal analizlerine uygun bir mekansal formu temsil etmektedir. Bu karakteri nedeniyle Alman Lokasyon geleneği gibi ekonomik coğrafya içinde geniş yer edinen yaklaşımlarca sahiplenilmiştir (Garretsen ve Martin, 2010; Kaygalak, 2020). Mekansal analiz tekniklerine uygun temsil biçimi coğrafi yakınlığın ekonometrik analizlere dahil edilebilecek bir faktör olarak ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Ancak fiziksel mesafeye eşitlenmiş yakınlık tanımı coğrafyacılarca sıklıkla eleştirilmektedir. Bu minvalde iki temel eleştiriden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, fiziksel uzaklık ve mesafe olarak tanımlanan yakınlık türünün indirgenmiş bir mekanı temsil etmesidir. Bir başka deyişle, gerçekçi bir sosyo-mekan temsilinden uzaklaşması ve mekanın sosyal karakterini dışarıda bırakmasıdır. Mekanı salt fiziksel mesafe olarak gören anlayış, onun toplumsal ilişkilerle üretilen karmaşık doğasını dışarıda bırakmakta ve ontolojik anlamda gerçekçi mekan varsayımından uzaklaşmaktadır (Kaygalak, 2020). İkincisi, yakınlığı fiziksel mesafe, uzaklık, genişlik gibi geometrik formuyla temsil ettiğimizde durağan bir yakınlık tanımına erişmiş oluruz. Buna göre iki nokta, iki aktör, iki yerleşme, iki merkez vb. arasındaki yakınlık sabit bir durum olup zamansal ve bağlamsal olarak değişmeyen, dinamik

olmayan, durgun bir karakter gösterir. Oysa kültürel süreçlerle bağlantılı olarak tanımlanan yakınlık nosyonu dinamik ve canlı bir karaktere sahiptir.

1.1. Daha geçekçi bir coğrafi yakınlık tanımlamak üzerine

Ekonomik coğrafya literatüründe yakınlık kavramının bir kategori ya da faktör olarak analize dâhil edildiği çok sayıda konu bulunmaktadır. Mekansal yayılma, mekansal kümelenme, mekansal yoğunlaşma, bölgesel yakınsama ya da ıraksama, mekansal akışlar vb. süreçler ve coğrafi kavramlar bu anlamda akla ilk gelenlerdir. İster mekansal istatistik analizi teknikleriyle olsun ister klasik istatistiğin teknikleri ve ekonometrik modellerle olsun; yakınlığın rolü ve etkisi tüm bu konularla bağlantılı olarak analizlere dahil edilebilmektedir. Bütün bu kavramlar ve konular etrafında coğrafi yakınlığın rolü tartışılırken kaçınılmaz olarak söz konusu bu yakınlığın nasıl tanımlanabileceği sorunu da belirmektedir. Özellikle inovasyon coğrafyasında yenilikçi bilgi üretimi, yayılımı ile öğrenme dinamikleri konuşulduğunda salt coğrafi yakınlığa ek olarak başka yakınlık türleri tanımlamakta ve hangisinin rolünün daha önemli olduğuna dair tartışmalar devam etmektedir (Malmberg ve Maskell, 2006). Öğrenmenin ve yenilikçi bilgi üretim ve yayılma dinamiklerinin yüz yüze ilişkileri gereksindiren karakteri, coğrafi yakınlığı önemli bir açıklayıcı kategori olarak denklemlere soktukça, bu yakınlığın nasıl tanımlanacağı da ayrı bir sorun olarak belirmiştir. Dahası yakınlığın nasıl tanımlanacağına ilişkin sorun da başka yakınlık türlerinin tanımlanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bilişsel yakınlık, kurumsal yakınlık, sosyal yakınlık, organizasyonel yakınlık gibi yakınlık türleri coğrafi yakınlığa ek olarak literatürde sıklıkla üzerinde duran yakınlık türlerini temsil etmektedir (Boschma, 2005).

Bunlardan bilişsel yakınlık, aynı bilgi tabanına sahip aktörler arasındaki yakınlığı ifade ederken (Nooteboom, 1999); organizasyonel yakınlık, benzer örgütsel yapıya sahip olmayı anlatır (Knoben ve Oerlemans, 2006; Ponds vd., 2007). Kurumsal yakınlık ise aktörlerin sahip oldukları kurumsal çevreyi oluşturan norm ve değerler ile bunların işleyişinden ileri gelen alışkanlıklar ve yaşam biçimi itibarıyla aralarındaki benzerliği ifade etmektedir (Gertler, 1995; Boschma, 2005). Buna karşın sosyal yakınlık, kişisel ve sosyal etkileşim ve işbirliği ağları üzerinden doğan tanışıklığı ve bilinirliği ifade etmektedir (Uzzi, 1996; Breschi and Lissoni, 2009). Coğrafi yakınlık ise tüm bu yakınlık türlerini kesen ve söz konusu bu yakınlık türlerinin oluşmasını sağlayan ya da onlara etki eden bir eksen olarak bu tartışmaların başında gelmektedir. Bu yüzden bilgi üretimi, bilgi yayılımı, transferi, kurumsal öğrenme ile coğrafi yakınlığın ilişkisi ekonomik coğrafyanın ve inovasyon coğrafyasının temel araştırma konularından birini oluşturmaktadır.

Coğrafi yakınlığın denkleme dahil edilmesi ile, coğrafyanın ya da mekanın rolünün denkleme konulduğu varsayılır. Belirttiğimiz gibi burada coğrafya ya da mekan, yakınlık kavramı adı altında salt fiziksel mesafeye indirgenmekte ve indirgemeci bir mekan varsayımı hatasına düşülmektedir. Coğrafi yakınlığın rolü analiz edilirken, coğrafi yakınlık kilometre cinsinden uzaklık, komşuluk, bitişiklik, sınırdışlık gibi geometrik formu üzerinden tanımlanmakta ve işleme konulmaktadır. Özellikle mekansal istatistik analizi yöntemleriyle yapılan incelemelerde bu kaçınılmaz olarak böyle olmaktadır. Buna karşın Fransız yakınlık okulu (The French Proximity School) coğrafi yakınlığı seyahat zamanı olarak kabul etmektedir (Vissers and Dankbaar, 2013; Torre-Shaw and Gilly, 2000). Her iki durumda da coğrafyanın ya da mekanın

rolünün göstergesi olarak alınan yakınlık, zamansal ve fiziksel uzaklık biçiminde ifade edilmiş olmaktadır. Oysa Massey'in deyişiyle “*mekan salt mesafeye ya da uzaklığa indirgenebilir değildir*” (Massey, 2005:91). Mekanın gerçekçi temsili onun sosyal üretim karakterini göz önüne alan temsil biçimi olmalıdır. İster zamansal olarak ister fiziksel mesafe olarak alınsın, her iki durumda da durağan bir yakınlık tanımı yapılmış olmakta; yakınlığın sosyal olarak üretilen ve dinamik bir karaktere sahip unsur olduğu gerçeği göz ardı edilmiş olmaktadır.

Oysa coğrafi yakınlık, mekanın sosyal bir üretim olmasından doğan ontolojik karakteri nedeniyle sürekli değişip dönüşmekte ve evrilmektedir. Sözelimi Bilgi ağları ile yakınlık türleri arasında eş süreçli ve ortak bir evrimselliğin söz konusu olduğu ileri sürülmektedir (Balland vd., 2015). Bu açıdan bakıldığında yakınlığı statik bir durum olarak düşünmek yerine değişken, dönüşümlü ve durmaksızın evrilen bir durum olarak görmek gerekir. Yakınlığın dinamik karakteri aslında onun ilişkisel karakterinden ileri gelmektedir. Yerler, aktörler, örgütler ve bireyler arasındaki yakınlık, bu yakınlığın sorun edildiği ilişkinin niteliği ya da o ilişkiye etkisi üzerinden tanımlandığına göre bu ilişkide her bir yerin, aktörün, örgütün ve bireyin yeri de sürekli değişeceğinden yakınlığın niteliği de değişecektir. Sözü ettiğimiz yakınlığın niteliksel değişimine ve sürekli evrimine kaynaklık eden faktörler ve süreçler değişken ve çok sayıdadır. Öğrenme, kurumsallaşma, bütünleşme ve yığılma gibi birçok süreç aktörlerin, örgütlerin, bireylerin, firmaların ve kuruluşların birbirleriyle olan yakınlıklarının değişimine kaynaklık eden süreçlerin başında gelmektedir (Bakınız Balland vd., 2015).

Yine yakınlık türlerinden birinin değişimi de diğer bazı yakınlıkların değişimine kaynaklık edebilir. Söz gelimi sosyal yakınlığı ifade eden sosyo-kültürel mesafenin değişimi kaçınılmaz olarak az ya da çok bir ölçüde bilişsel ve kurumsal yakınlığın da değişimine kaynaklık edebilir. Nihayetinde etkileşimin aktörleri olarak tanımlayabileceğimiz düğümler arasındaki ağın herhangi bir niteliğindeki değişim, ya da düğümlerin herhangi birinin pozisyonundaki değişim yakınlık türlerinde değişime ve dönüşüme neden olur. Bu yüzden statik bir yakınlık tanımı sorunlu olabilmektedir. Buna karşın coğrafi yakınlık çoğunlukla yersel (spatial) konumlanmaya, mevziye ya da yersel konumlanma üzerinden doğan iki unsur arasındaki fiziksel mesafeye eşitlendiğinden statik bir durumu ifade etmektedir. Bu haliyle de literatürdeki yaygın kullanım haliyle dinamik yakınlık tartışmaları arasında bir çelişki doğmaktadır. Yol uzunluğu gibi fiziksel mesafe ya da geometrik konumsallık üzerinden doğan bitişiklik, temas noktalarının varlığı, sınırdaşlık gibi tanımlamalarla belirlenen komşuluk ilişkisi durağan bir coğrafi yakınlığa tekabül etmektedir. Oysa bu coğrafyanın sürekli değişen dönüşen dinamik karakterini yansıtmayan ve bu yönüyle de gerçekçi olmayan bir temsil biçimidir.

O halde özetleyecek olursak coğrafi yakınlık, geometrik forma dayalı olarak tanımlanan ve yaygınlıkla kullanılan biçimi itibariyle durağan ve gerçekçi mekan temsiline uzak bir temsil biçimidir. Daha gerçekçi bir mekansal temsil için coğrafi yakınlığın sosyal karakterini de göz önüne alan bir ifade biçimine ihtiyaç duyulmaktadır. Yine sosyal karakterin göz önüne alınması yakınlığın dinamik karakterini de yakalamaya imkan verecektir. İşte tüm bu eleştirileri karşılayacak daha gerçekçi bir coğrafi yakınlık tanımı, yerler ya da coğrafi üniteler arası sosyal ilişkiyi hesaba katan ifade biçimiyle yakalanabilir. Gelecek bölümde Türkiye’de iller arası yakınlık itibariyle böylesi bir coğrafi yakınlığın nasıl tanımlanabileceği

tartışılmaktadır.

1.2. Coğrafi yakınlık indeksine dair bir örnek öneri

Mekan bilimlerinde ama özellikle de coğrafyada ilçeler, kentler, bölgeler, ülkeler gibi değişik ölçekteki yerleşmeler arası yakınlığın gösterimi için uzun sayılabilecek bir geleneğin olduğu söylenilebilir. Aslında sosyal fizik geleneğinin etkisi altında değişik ölçeklerdeki yerler arası etkileşim, yoğunlukla fizik gibi temel bilimlerden yapılan analogilerle tanımlanagelmiştir. Özellikle kentsel yerleşim modellerinde, yerleşmeler arası hiyerarşik düzenin tanımında, bölgeler arası ekonomik akışların tanımlanmasında coğrafi yakınlık sosyal fizik geleneğinin etkisi ile tanımlanmaktadır. Buna göre mesafe ya da uzaklık olarak tanımlanan coğrafi yakınlık, yerler arasındaki etkileşimde o yerlerin nüfus kütleleri ile ters orantılı olarak etkide bulunmakta ve aşağıdaki formülle ifade edilmektedir:

$$F_{ij} = G \frac{P_i \cdot P_j}{D_{ij}^2}$$

Denklemden F_{ij} i ve j yerleşmeleri arasındaki etkileşim düzeyi olmak üzere, P_i i yerleşmesinin toplam nüfusunu, P_j j yerleşmesinin nüfusunu, D_{ij} i ve j yerleşmeleri arasındaki uzaklık yani mesafeyi, G çekim oranı sabitini göstermektedir. İlk olarak Walter Isard (1956) tarafından bölge ya da yerleşmeler arası akımları analiz amacıyla kullanılan çekim modeli daha sonra iktisat literatüründe de yaygın bir şekilde kullanılan bölgesel ekonomiler arası akış ve etkileşimi açıklamada kullanılmıştır (Köroğlu ve Armatlı-Köroğlu, 2014). Bu haliyle çekim modeli mekansal istatistik analizinde kent, bölge, ülke, yerleşme, ilçe vb gibi yerleri temsil eden düğümler ya da poligonlar arası uzaklığı tanımlayan yakınlık matrisinin oluşturulması için de kullanılabilir.

Bilindiği gibi Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Mekansal İstatistik Analizlerinde yerleşmeler düğüm (node) veya poligon olarak tanımlanmaktadır. Coğrafyanın ya da mekanın etkisi ise bu poligon ya da düğümler arasındaki fiziksel mesafe, bitişiklik, komşuluk gibi geometrik konum üzerinden doğan ilişkiyle tanımlanmaktadır. Söz konusu bu ilişki ise ağırlık matrisi (spatial weight) biçiminde yoğunlukla $n \times n$ kare matris olarak işleme sokulmaktadır. Kütle çekim modeli mesafeyi denkleme katmanının yanı sıra yerleşmelerin nüfus kitlesini de denkleme aldığından ağırlık matrisinden daha gerçekçi bir coğrafi yakınlık sunmaktadır. Bu yüzden ağırlık matrisi yerine kullanılabilir.

Yerleşme birimlerinin nüfuslarını dikkate alan bir yakınlık tanımı, yerler arası etkileşimin nüfus aracılığıyla olduğunu göz önüne almış olur. Bu ise fiziksel mesafeye faillik yüklemek anlamında mekansal fetişizm yapma hatasından uzaklaşmayı sağlar. Ancak bu haliyle kütle çekim modelinde de toplam nüfusların etkileşimde olduğu, yerleşim birimleri arasındaki etkileşimin toplam kitlenin ürünü olduğu varsayılmaktadır. Oysa iki yerleşme birimi arasındaki etkileşim, toplam kitleden ziyade bu birimlerdeki birbiriyle bağlantılı nüfus kitlesi aracılığıyla olmaktadır. Bu nedenle iller ya da yerleşmeler arası kütle çekim modelindeki çekim oranı sabitesini (G değerini) yine yerleşmeler arası bağlantılı nüfus üzerinden tanımlamak daha doğru olabilir. Bir başka deyişle yerleşmeler arası demografik bağlantısallık üzerinden çekim oranı sabitesi tanımlanabilir.

Söz gelimi Türkiye’de iller arası demografik bağlantısallıktan hareketle coğrafi yakınlık matrisi oluşturduğumuzu varsayalım. Bu durumda İstanbul ve Kars illeri arasındaki etkileşim hiç şüphesiz bu illerin nüfus kitleleriyle orantılıdır. Ancak gerçekte iki il arasındaki etkileşim bu illerin belli nüfusları ya da bireyleri aracılığıyla olmaktadır. Bu yüzden birinci sorun, bu nüfus ve bireylerin kim ya da kimler olduğunu tanımlamaktır. İkincisi herhangi bir ilin başka bir ille olan bağlantısallık düzeyi aynı zamanda diğer illerle olan bağlantısallık düzeyiyle ilişkili olarak biçimlenmektedir. Bir başka deyişle herhangi bir ilin tüm ülke mekanındaki bağlantı düzeyi de diğer illerin herhangi biriyle olan bağlantısına etkide bulunabilmektedir. O yüzden G orantı sabitesi her bir il için ayrı olarak ve tüm ülke mekanı içindeki bağlantısallık düzeyini gözetererek tanımlanmalıdır.

Birinci sorunun üzerinden iller arası göç verisi kullanılarak gelinebilir. TÜİK’in doğum yerine göre nüfus verisinden hareketle Kars ve İstanbul illerinin demografik bağlantısallık düzeyi tespit edilebilir. Bunun için tüm Türkiye’de 81 ilin her birinin diğer illere doğum yeri kriterine göre verdiği nüfus miktarı ve aldığı nüfus miktarından hareketle hazırlanan 81×81 vektörlü matris kullanılabilir. Bu matriste sütunlar her bir ilin sahip olduğu diğer iller doğumlu nüfusu gösterirken, satırlar her bir ilin diğer illere verdiği nüfus miktarını göstermektedir. Bir başka deyişle X_{ik} İstanbul’un Kars’a verdiği nüfus miktarını (yani Kars’ta bulunan İstanbullu miktarını); Y_{ki} ise Kars’ın İstanbul’a verdiği nüfus miktarını (yani İstanbul’daki Karslı miktarını) göstermektedir. Kars ve İstanbul arasındaki etkileşim X_{ik} ve Y_{ki} değerlerinin toplamı olan nüfus kitlesi aracılığıyla olmaktadır. İlk etapta İstanbul’da çok sayıda Karslının bulunması iki il arasında yüksek bağlantısallığa ve etkileşime işaret etmektedir. Dolayısıyla nüfus ya da demografik bağlantısallık üzerinden gelen bir yakınlığa işaret etmektedir. Ancak Kars’taki İstanbullu sayısının azlığı bu ilişkinin karşılıklı olmadığını ve dolayısıyla beklenen ölçüde bir yakınlık olmadığına işaret etmektedir. O halde hem İstanbul’un hem de Kars’ın Türkiye’deki diğer 79 il ile olan demografik bağlantısallığına bakmadan, yani doğum yeri itibariyle birbirlerine alıp verdiği nüfus miktarlarına bakmadan bu iki il arasında bir yakınlık ya da yüksek düzeyde etkileşim olduğunu söyleyemeyiz. İşte bu ikinci sorunu aşabilmek için Sosyal Ağ Analizi yöntemlerinden yararlanılabilir.

İllerin doğum yeri kriterine göre birbirlerinden aldığı ve verdiği nüfus miktarlarını gösteren 81×81 vektörlü demografik bağlantısallık matrisinin sosyal ağ analizi tekniğiyle incelenmesi iller arası demografik bağlantısallığı sayısal olarak tanımlamaya imkan vermektedir. Ucinet ve NetDraw yazılımları kullanarak yaptığımız sosyal ağ analizi sonucunda her bir ilin çeşitli istatistiki göstergeleri edinilebilmektedir. Sosyal ağ analizinin temel istatistiki ölçülerinden biri olan merkezilik derecesi bu türde düğümler arası (bizim örneğimizde 81 il arası) bağlantısallık düzeyini gösteren temel göstergelerden biri olarak alınabilir (Wasserman ve Faust, 1994; Gürsakal, 2009; Hanneman ve Riddle, 2016). Merkezilik dereceleri içinde bir düğümün konumunu düğümün sadece komşularıyla olan bağlantısallığıyla değil, diğer tüm düğümlerin kendisiyle olan toplam bağlantısallık düzeyi üzerinden ortaya koyan bir ölçü olarak *outdegree* (giden bağlantı) ve *indegree* (gelen bağlantı) dereceleri (E-I ölçüsü) bu anlamda çok kullanışlı bir ölçüt olarak kullanılabilir. Bir ilin E-I ölçütüne göre konumu diğer tüm illere verdiği nüfus ve aldığı nüfus üzerinden tanımlandığı için ikinci sorunun üstesinden gelinmiş olur.

Türkiye’nin 81 ili için hazırladığımız doğum yerine göre nüfus tablosu bir ilin diğer

illere verdiği ve diğer illerden aldığı nüfus miktarlarını gösterdiği için ağırlıklandırılmış matristir. Bu türde matrislerde her bir düğümü temsil eden ilin merkezilik derecesi hem o ile gelen bağlantı sayısının değeri (bizim örneğimizde diğer illerden bu ile gelen nüfus miktarı) hem de bu ilden diğer illere giden bağlantı sayısının değerine (bizim örneğimizde bu ilden diğer illere giden nüfus miktarı) göre belirlenmektedir. Ağırlıklandırılmış bir sosyal ağın matrisinde söz konusu bu derece şu formülle hesaplanmaktadır (Ayrıntı için bakınız Barrat vd, 2004; Opsahl vd., 2010):

$$s_i = C_D^W(i) \sum_k^N W_{ik}$$

Formülde w illerin birbirlerine verdikleri nüfusu gösteren demografik bağlantısallık matrisini göstermekte w_{ik} i ve k illeri arası nüfus miktarının değerini ifade etmektedir. İller arası demografik bağımlılık ya da yakınlık matrisinde i ve k illeri arası bağlantısallık düzeyi hem i 'den k 'ya giden nüfus hem de k 'dan i 'ye giden nüfusa göre şekillendiğinden i 'nin bu bağlantısallıktaki konumu onun *outdegree* ve *indegree* derecelerinin toplamına eşittir. Sonuç olarak sosyal ağ analizi sonucunda her bir ilin giden bağlantı (*outdegree*) ve gelen bağlantı (*indegree*) ölçütlerinin toplamı alınarak o ilin tüm ülke mekanı içindeki bağlantısallık konumunu ifade eden G değeri elde edilmiş olur (Tablo 1).

Tablo 1. 2018 yılı demografik verilerine göre illerin G katsayılarına göre sıralaması

İstanbul	0,369	Sivas	0,025	Giresun	0,015	Karabük	0,009
Ankara	0,123	Tekirdağ	0,024	Kırşehir	0,015	Bolu	0,008
İzmir	0,091	Balıkesir	0,023	Siirt	0,015	Düzce	0,008
Bursa	0,052	Hatay	0,023	Zonguldak	0,015	Edirne	0,008
Antalya	0,052	Malatya	0,023	Kastamonu	0,014	Kırklareli	0,008
Adana	0,047	Yozgat	0,022	Şırnak	0,014	Sinop	0,008
Kocaeli	0,045	Eskişehir	0,022	Bitlis	0,013	Ardahan	0,007
Konya	0,043	Elazığ	0,021	Kütahya	0,013	Burdur	0,007
Mersin	0,039	Afyon	0,021	Amasya	0,013	Hakkari	0,007
Gaziantep	0,038	Ordu	0,021	Bingöl	0,012	Iğdır	0,007
Diyarbakır	0,037	Aydın	0,020	Niğde	0,012	Tunceli	0,007
Samsun	0,035	Adıyaman	0,019	Aksaray	0,011	Uşak	0,007
Erzurum	0,033	Çorum	0,019	Gümüşhane	0,011	Bartın	0,006
Şanlıurfa	0,032	Denizli	0,018	Isparta	0,011	Bilecik	0,006
Trabzon	0,031	Muğla	0,018	Kırıkkale	0,010	Karaman	0,006
Ağrı	0,027	Tokat	0,018	Artvin	0,010	Kilis	0,006
Van	0,027	Muş	0,017	Nevşehir	0,010	Yalova	0,006
K.Maraş	0,027	Sakarya	0,017	Rize	0,010	Bayburt	0,005
Mardin	0,027	Batman	0,016	Çanakkale	0,009		
Kayseri	0,027	Kars	0,016	Çankırı	0,009		
Manisa	0,025	Osmaniye	0,016	Erzincan	0,009		

Ardından her bir ilin G değeri yukarıdaki kütle çekim modelinde yerine konularak o ilin diğer illerle olan bağlantısallığı sayısal bir değer olarak ortaya konulabilir. Örneğimize dönecek olursak Kars ve İstanbul için denklemdaki tüm veriler aynı olmasına karşın her iki ilin G değerleri farklı olduğundan birbirleriyle olan bağlantısallık düzeyleri de değişmektedir. Söz gelimi 2018 yılı verilerine göre Kars'ın G katsayısı 0,016 iken İstanbul'un 0,369'dur. Kars ve İstanbul için G değeri hariç denklemdaki tüm veriler aynı olmasına karşın İstanbul'un ülke mekanındaki bağlantısallık düzeyinin yüksek olması Kars ile olan bağlantısını görece düşürmektedir. Bunun aksine aynı nüfus kitlesi ile yaratılan bağlantısallık Kars'ın ülke mekanındaki görece düşük bağlantısallığı nedeniyle Kars için yüksek olmaktadır. Bu şekilde her bir ilin G değeri yukarıdaki formülde yerine konulup, diğer illerin nüfus toplamlarıyla çarpılıp iller arasındaki mesafenin karesine bölünerek o ilin diğer illerle olan çekim kuvveti sayısal olarak tanımlanmış olur.

Örneğin 2018 yılında karayolu uzaklığı 1.427 km İstanbul ve Kars'ın nüfusları sırasıyla 15.067.724 ve 288.878 kişidir. İstanbul'un demografik bağlantısallık üzerinden Kars ile olan yakınlığı şu şekilde hesaplanabilir:

$$F_{ij} = G \frac{P_i \cdot P_j}{D_{ij}^2} = 0.369 \frac{15.067.724 * 288.878}{1.427^2} = 788.752$$

Benzer şekilde İstanbul'un diğer kalan 79 il ile olan demografik bağlantısallığı da aynı yöntemle hesaplanılır. Ancak bu yolla elde edilen 788.752 sayısı nominal bir değer olarak çok anlam ifade etmemektedir. Bunun standardize edilmesi için Zed değeri halinde hesaplanması gerekir. Bunun için ise İstanbul'un tüm illerle olan nominal değerlerinin standart sapması alınarak her bir ilin İstanbul ile olan yakınlık derecesinin Zed (Z) değeri bulunur. X bir ilin İstanbul ile olan bağlantısallığının nominal değeri, μ tüm illerin İstanbul ile olan nominal bağlantısallıklarının ortalaması ve σ bu bağlantısallığın standart sapması olmak üzere;

$$Z = \frac{X - \mu}{\sigma}$$

formülü ile tüm illerin İstanbul ile olan demografik bağlantısallık düzeyini gösteren nominal değerler standardize edilmiş olur. Böylece bir, iki, üç ve daha üzeri pozitif yönde standart sapma gösteren illerin demografik açıdan İstanbul ile yüksek bağlantısallık gösterdiği, yani sosyo-mekansal açıdan yakın olduğu illeri sürülebilir. Söz gelimi 2018 yılı verilerini kullanarak yaptığımız analize göre İstanbul ile demografik bağlantısallık açısından sosyo-mekansal olarak en yakın olan iller 7.589 Zed değeri ile Kocaeli, 2.757 ile Tekirdağ, 2.254 ile Bursa, 2.009 ile Sakarya, 1.034 ile Ankara, 0.384 ile İzmir, 0.109 ile Düzce, 0,106 ile Eskişehir, 0.105 ile Kırklareli, 0.103 ile Balıkesir, 0.096 ile Yalova ve 0.088 ile Edirne en yüksek yakınlık değerine sahiptirler. Diğer iller ise negatif yönde azalan bir komşuluk değerine sahip bulunmaktadır. Buna karşın Kars ilinin aynı yıl için sosyo-mekansal yakınlık analizi yapıldığında 5.423 ile Erzurum, 3.213 ile Ağrı, 3.012 ile Ardahan, 2.648 ile Iğdır, 2.146 ile Van, 1.716 ile İstanbul, 1.452 ile Diyarbakır, 0.888 ile Ankara, 0.746 ile Trabzon, 0.731 ile Şanlıurfa, 0.690 ile Artvin, 0.461 ile Muş, 0.313 ile Gaziantep, 0.243 ile Rize, 0.109 ile Samsun, 0.084 ile Elazığ, 0.077 ile Mardin, 0.072 ile Adana, 0.051 ile Malatya, 0.041 ile Ordu, 0.016 ile Kayseri ve 0.003 ile Bingöl illeriyle pozitif standart sapma yönünde yakınlık gösterdiği görülmektedir. Diğer iller ise yine azalan

biçimde negatif yönde komşuluk ilişkisi sergilemektedirler¹.

2. Sonuç

Coğrafi Bilgi Sistemleri, uzaktan algılama yöntemleri, mekansal ekonometri, mekansal istatistik analizi gibi alanlarda coğrafyanın ya da mekanın rolünü ortaya koymak için kullanılan geometrik mekansal form, gerçekçi bir mekan temsilinden uzak olduğu için, mekanın sosyal karakterini içeren daha gerçekçi temsillere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma kapsamında önerilen şey, yerlerin birbirlerinden alıp verdikleri nüfusa bakılarak sosyal karakterin içerilmesine dair duyulan eksikliğin bir ölçüde giderilebileceğidir. Çünkü yerler arası etkileşimin aktörü ve faili o yerler arasında ilişki kurabilen insanlardır. Dolayısıyla yerler arası demografik bağıntı aynı zamanda yerler arası ilişkinin kurucu gücü olarak sosyo-mekansal bağlantısallığı ve ilişkiselliği temsil etmektedir. Elbette bu ilişkiyi yaratan nüfus yoğunlukla göç aracılığı ile olmaktadır. Bu yüzden ülkeler düzeyinde demografik bağlantısallık üzerinden coğrafi yakınlık tanımlandığında göç verilerinin kullanılması daha anlamlı olabilir. Ancak Türkiye gibi ülkelerde, ülke mekanında yerler arası ilişki sadece göç eden nüfus ile değil, görevlendirmeler, atamalar, geçici iş seyahatleri, memuriyet gibi değişik nedenlerle olabildiği için doğum yeri kriteri daha uygun görünmektedir.

Demografik ilişkisellik üzerinden iki il arası yakınlık tanımı, dinamik bir tanımlama olup indirgemeci coğrafi yakınlık tanımından kaynaklanan sorunları aşmayı sağlayacaktır. Bu tür dinamik yakınlık tanımı ülke mekanındaki yerler arası ilişkinin zamansal olarak evrimine de ışık tutmaktadır. Yer darlığı nedeniyle bu çalışmada söz konusu yakınlığın hesaplaması sadece 2018 yılı verileri baz alınarak yapılmıştır. Ancak açıktır ki bunu tüm yıllar için yaparak iller arası yakınlık ilişkisinin zaman içinde nasıl evrildiği, bu ilişkide bölgesel yığılmaların olup olmadığı, ülke mekanı doğrultusunda kayma eksenlerinin neler olduğu, merkezilik ve yoğunluk düzeyi itibariyle zamansal olarak hangi illerin ön plana geçtiği gibi durumlar tespit edilebilir. Yine ilişkinin belli bir zamandaki coğrafi pozisyonunun daha sonraki durumlara nasıl etki ettiği gözlenebilir. Bu ise söz konusu yakınlık indeksinin panel veri olarak değişik ekonometrik denklemlere coğrafi bir değişken olarak dahil edilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla coğrafya ile ekonometrik denklemlere konu olan kategoriler arasındaki ilişkinin analizi için daha doğru ve geçerli bir mekansal değişken oluşturulmuş olmaktadır.

İller arası ticaret, turizm, eğitim, hizmet ve mal akışı, para transferi, altyapı entegrasyonu, iletişim ve bilgi akışı gibi daha birçok kategoriyle olan korelasyonu yapılabildiğinden önerilen coğrafi yakınlık matrisi her türlü ekonometrik denkleme ve istatistiksel analize kolayca dahil edilebilir. Bu yüzden mekansal istatistik analizini yapan yazılımlara entegre edilerek Türkiye için sosyal değişkenler üzerinden yapılan her türlü sorgulamada sosyo-mekansal yakınlık matrisi yani yeni bir ağırlık matrisi olarak kullanılabilir. Ayrıca illerin yabancı ülkelerle olan nüfus bağlantısı da dahil edilerek söz konusu yakınlık matrisinin coğrafi ölçeği genişletilebilir.

Sonuç olarak küreselleşme çağında her şeyin zamansal olarak hızlı bir şekilde değişip dönüşüp aktığı akışkan bir durum nedeniyle alansal mekan temsilinden ziyade ağsal mekansal temsillere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu türde coğrafi yakınlık indislerinin tanımı, yerler arası dinamik ağsal ilişkiyi ortaya koyan temsiller olarak zamanın ruhuna uygun coğrafi temsili sunmaktadır. Elbette önerilen bu coğrafi yakınlık

indisinin test edilmesi ve fiziksel mesafe olarak tanımlanan yersel yakınlıktan ne ölçüde farklılaştığı analitik olarak ortaya konulmalıdır. Bu anlamda çalışma kapsamında önerilen yeni coğrafi yakınlık indeksi ile iller arası fiziksel mesafe ya da komşuluk ilişkisi temelinde tanımlanan yakınlık indisinin aynı değişken ya da kategorilerle olan korelasyonuna bakılabilir. Ancak ayrı bir çalışma konu olacak kadar uzun olması nedeniyle söz konusu bu test çalışmasına burada yer verilmemiştir. Konuyla ilgilenen araştırmacılara önerimiz, mekansal istatistik analizi tekniklerine ya da ekonometrik denklemlere dayanan analizlerle yaptıkları çalışmalarında önerilen yakınlık matrisini ve iller arası fiziksel mesafeyle tanımlanan yakınlığı birlikte kullanıp farkı görmeleridir.

Not:

Tüm illerin birbirleriyle olan coğrafi yakınlıklarını bu şekilde standardize edilmiş Zed değeri biçiminde gösteren 81 x 81 boyutundaki ağırlık matrisi yani yakınlık indeksi yer yokluğu nedeniyle buraya eklenememiştir. 2018 yılına ait söz konusu yakınlık matrisine erişim için yazarla iletişime geçilebilir.

Kaynakça

- Altuğ, F. (2020) “İnovasyonun Coğrafyası: Coğrafi ve İlişkisel Yakınlıkların Bilgi Yayılması ve Öğrenme Süreçlerine Etkisi”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29, 151-165.
- Balland, P-A.; Boschma, R.; Frenken, K. (2015) “Proximity and Innovation: From Statics to Dynamics”, *Regional Studies*, 49, 907-920.
- Barrat, A.; Barthélémy, M.; Pastor-Satorras, R.; Vespignani, A. (2004) “The architecture of complex weighted Networks”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101, 3747–3752.
- Boschma, R. A. (2005) “Proximity and innovation. A critical assessment”, *Regional Studies* 39, 61–74.
- Breschi, S.; Lissoni, F. (2009) “Mobility of skilled workers and co-invention networks: an anatomy of localized knowledge flows”, *Journal of Economic Geography*, 9, 439–468.
- Garretsen, H.; Martin, R. (2010) “Rethinking (New) Economic Geography Models: Taking Geography and History More Seriously”, *Spatial Economic Analysis*, 5,127-160.
- Gertler, M. S. (1995) “‘Being there’: proximity, organization, and culture in the development and adoption of advanced manufacturing Technologies”, *Economic Geography*, 71, 1–26.
- Gürsakal, N. (2009) *Sosyal Ağ Analizi*, Dora Yayınları, Bursa.
- Hanneman, R. A.; Riddle, M. (2016) *Introduction to social network methods*, UCLA, California (<http://faculty.ucr.edu/~hanneman/nettext/index.html>, 20.12.2019).
- Isard, W. (1956) *Location and Space Economy: A General Theory Relating Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade and Urban Structure*, John Wiley, New York.
- Kaygalak, İ. (2020) *Mekan ve Ekonomi: Ekonomik Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar*, 1. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Knoben J.; Oerlemans L. (2006) “Proximity and inter-organizational collaboration: a literature review”, *International Journal of Management Reviews*, 8, 71–89.

- Köroğlu, N.T.; Armatlı-Köroğlu, B. (2014) “Çekim Modeli ve Ağ Analizinin Bölgesel Eşitsizlikleri Açıklama Kapasitesi”, *14.Ulusal Bölge Bilimi ve Planlama Kongresi*, BBTMK & İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 18-19 Aralık 2014, İstanbul.
- Malmberg, A.; Maskell, P. (2006) “Localized learning revisited”, *Growth and Change*, 37, 1-18.
- Massey, D. (2005) *For Space*, Sage, London.
- Nooteboom, B. (1999) “Innovation, learning and industrial organisation”, *Cambridge Journal of Economics*, 23, 127–150.
- Opsahl, T.; Agneessens, F.; Skvoretz, J. (2010) “Node centrality in weighted networks: Generalizing degree and shortest paths”, *Social Networks*, 32, 245–251.
- Ponds R.; Van-Oort F. G.; Frenken K. (2007) “The geographical and institutional proximity of research collaboration”, *Papers in Regional Science*, 86, 423–443.
- Torre-Shaw, A.; Gilly, J. P. (2000) “On the Analytical Dimension of Proximity Dynamics”, *Regional Studies*, 34, 169-180.
- Uzzi, B. (1996) “The sources and consequences of embeddedness for the economic performance of organizations: the network effect”, *American Sociological Review*, 61, 674–698.
- Vissers, G.; Dankbaar, B. (2013) “Knowledge and Proximity”, *European Planning Studies*, 21, 700-721.
- Wasserman, S.; Faust, K. (1994) *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge University Press, Cambridge.

Şehir Planlamada Meslek Etiği ve Değerler Üzerine Bir Değerlendirme

Cihan Mert Sabah¹, Aliye Ahu Akgün²

Öz: Kuzey Amerika ve Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada, şehir planlama disiplinde meslek etiğine karşı düşünce ve uygulama açısından yükselen bir ilgi söz konusudur. Bununla beraber şehir planlamasının profesyonelleştirilmesi ve meşrulaştırılması süreçleri, meslek etiğinin planlamadaki yerinin daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde incelenmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte çoğu profesyonel planlama organizasyonu kendi etik değerlerini tanımlamış ve uygulayıcıları için düzenleyici bir etik kod ve davranış kuralları oluşturmuştur. Şehir planlamada etik kodların evrensel olarak ortak ve farklılaşan yönlerini irdelemek amacıyla farklı planlama kurumlarının hazırladığı etik ilkelerin ve davranış kurallarının içeriği analiz edilerek yazım diline, muhataplarına ve sürdürülebilirlik konusuna göre üç farklı sınıflandırma yapılmıştır. Sonuçta şehir planlamada meslek etiğinin tartışılması ile meydana gelen etik kodların varlığının, planlama disiplininin meslek olarak geçerli olması için oldukça önemli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, planlama disiplinde etik değerlere bağlı dinamiklerin evrensel ve yerel niteliklere göre değiştiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Planlamada etik, meslek etiği, etik kodlar.

Abstract: There has been a rising interest in professional ethics in the planning discipline in terms of thinking and practice especially in North America and Europe. During this period, many professional planning organizations have defined its own ethical values and have created a regulatory code of ethics or codes of professional conduct for its practitioners. To examine the universally common and differentiated aspects of ethical codes in urban planning, the content of the ethical principles and code of conducts prepared by different planning institutions has been analysed and three different classifications have been made. As a result, it has been understood that the existence of ethical codes formed by the discussion of professional ethics in urban planning is very important for the planning discipline to be valid as a profession. Furthermore, it has been determined that dynamics related to ethical values in planning discipline vary according to universal and local qualities.

Keywords: Ethics in planning, professional ethics, code of ethics.

¹ İskenderun Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Hatay: cmsabah35@gmail.com

² İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul: gulumser@itu.edu.tr

1. Giriş

Etik, insanlar arasındaki iyi, adil ve erdemli yaşamın temel ilkeleri ve değerleri ile ilgilenmektedir. Toplumlarda yaşamı yönlendiren normatif ve ahlaki ilkeler etiğin konusudur. İnsanların günlük yaşamlarında yaptıkları seçimler etik olarak bir düşünce veya bir yargı süreci altında irdelenmektedir. Mesleki etikte de bu durum genel olarak önemli ölçüde farklı değildir. Benzer olarak mesleki etikte de profesyonellerin yaptığı eylemler ve seçimler toplumun doğru ve yanlış standartları bağlamında değerlendirilmekte ve profesyonel meslekler etik değerler, etik anlamlar ve ahlaki ilkeler içermektedir. Bu bağlamda planlama disiplini de etik olarak ahlaki bir arayış barındırmakta ve planlama işini yürüten planlıların etik olarak temel değerleri ve bakış açıları bulunmaktadır. Planlamanın özellikle kamu yararı odaklı olması, planlamada etik konusunda iyi ve kötü ya da doğru ve yanlış kavramları ile ilgili doğrudan yorum yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu durumun getirdiği gereklilikler ile beraber planlama disiplinin toplum gözünde geçerli bir meslek olabilmesi için farklı toplulukları temsil eden çeşitli planlama kurumları tarafından belirli etik ilkeler ve davranış kuralları oluşturulmaktadır. Bu yazılı metinler genellikle çıkar çatışmalarının belirlenmesi ile formüle edilmekte ve meslek mensupları olan planlıları dürüstlük ile karar vermek ve eğitmek üzere kodlanmaktadır. Profesyonel planlıların karar verme sürecinde planlama kararlarını nasıl alması gerektiği ve bu kararlar alınırken kullanılacak sürdürülebilirlik, saygı, hoşgörü, cinsiyet eşitliği veya şeffaflık gibi değerlerin oluşturduğu belirli etik çerçeveleri bir bütün olarak etik kodu yansıtmaktadır. Dolayısıyla planlamada etik, planlıların bu normatif etik kodlara bağlılığına ilişkin sorgulanabilmektedir. Nitekim literatürde de planlamada etik, ağırlıklı olarak planlıların planlama sürecindeki etik yargıları ve tercihleri üzerinden tartışılmaktadır. Planlıların etik olanın ne olduğu ile ilgili farklı düşünceleri planlamada etik konusunu açıklamakta önemli bir konumdadır. Öte yandan, planlıların pratikte karşılaştıkları ikilemlere göre tepkilerinin farklılaşması işlerini zorlaştırmaktadır. Bu durumu etik kodların içerdiği ilkelerden veya değerlerden bazılarının belirsiz veya geniş bir şekilde tanımlanması oluşturabilmektedir. Bununla beraber planlama pratiğinde bir konuda birden fazla mevcut ilke, değer veya sorumluluk çatışabilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışmada etik kodların evrensel olarak varlığının değerlendirmek üzere etik kuralların ve ilkelerin içeriği analiz edilmektedir. Bu noktada evrenselliği sorgulamak üzere dünyadaki çeşitli planlama kurumlarının hazırladığı etik kodlar ve davranış kuralları ile formüle ettiği planlama ilkeleri ve değerleri; yazım dilleri, muhataplar ve güncel planlama anlayışlarının temelini oluşturan sürdürülebilir kalkınma hedefleri sınıflandırmaları ile değerlendirilmiştir.

2. Şehir Planlamada Etik

Planlamada etik, planlama disiplini ile ahlak felsefesinin veya etik fikirlerin planlama pratiği odaklı entegrasyonunu ifade etmektedir. Dünya'da ilk olarak planlama ile etiğin bir araya gelme durumu akademide planlamada ahlaka duyulan ilginin artması, planlamanın siyasal bir disiplin olarak görülmeye başlaması ve karar vericilere ya da karar mekanizmasına karşı güvenin azalması sonucu oluşmuştur (Demirci, 2005b). Bu farklı iki disiplinin birbirlerine entegre olmasıyla insanların nasıl yerleşmesi gerektiğine ilişkin eylemler ve insanların nasıl davranmasına gerektiğine ilişkin teorik yaklaşımlar daha etkili hale gelmektedir (Hendler, 2001). Tüm insan eylemlerinin bir anlamı vardır ve bu nedenle yapılan eylemlerin açıklanması ve gerekçelendirilmesi

gerekmektedir. Planlamada etik, planlılar için planlama çalışmalarındaki değerlerin temelinde yatan eylemleri eleştirel bir şekilde ele alma ihtiyacının bir karşılığıdır. Planlama insan için yapılan kutsal bir eylem veya hizmet olduğu için insanların yapılı ve doğal çevresi adına birçok faydanın yanında birçok da zarar yaratmaktadır. Planlama başta olmak üzere kamu hizmeti esas olan profesyonel mesleklerde kronik çelişkiler bulunmaktadır (Kılınç vd., 2009). Bu nedenle planlama, planlıların topluma yarar sağlayan değerler bütünü oluşturmak amacıyla etik seçimler yapmaları gereken ahlaki bir çaba olarak tanımlanabilir. (Campbell, 2002: 271). Kamu hizmeti ahlakın olmazsa olmazlarından biridir ve planlamanın var olabilmesi için kamu yararı anlayışının olması gerekmektedir.

Bir meslek olarak planlamanın etik zorunluluğu planlamanın doğası, amacı, kapsamı ve görevi gereği normatif olarak incelenmesi ile ortaya çıkmaktadır (Klosterman, 1978). Planlamanın merkezinde yatan iyilik, adalet, eşitlik vb. gibi değerler belirli bir normatif yönü doğurmaktadır. Başka bir deyişle bu normatif etik yönü, bir planlının ne yapması gerektiği ya da planlı için neyin doğru ya da yanlış olduğu konusunda genel bir çerçeve çizmektedir. Planlama yaparken koşullar ne olursa olsun kamu yararı için mümkün olan en iyi planı, stratejiyi veya eylemi seçmek gerekmektedir. Dolayısıyla planlamada en iyiyi seçerken belirli ahlaki değerlerin ve etik ilkelerin planlılara rehberlik etmesi gerekmektedir. Planlama mesleği ile uğraşanların etik yargılarda bulunma konusundaki önemi kamuya hizmetin temelinde yatmaktadır. Planlamada tartışılan kamu yararının ne olduğuna dair sorgulamalar planlamada etik konusunda farklı düşünceleri doğurmuştur (Howe ve Kaufman, 1979: 250). Tekeli (2008), kamu yararı kavramını ortak iyi olma halinin geliştirilmesi olarak tanımlamakta ve bir planlama eyleminin toplumun büyük bir çoğunluğunun durumunu iyileştirirken, en azından azınlık olarak kalan grubun haklarının korunmasını sağlamak üzere yapılması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda belirli bir toplumun mutluluğunu en üst düzeye çıkarma ilkesi olarak bilinen ve 18. yüzyılda Jeremy Bentham tarafından sosyal adaletin faydacılık ilkesi olarak ortaya atılan etik felsefesi, planlama disiplini ile kesişmektedir. Daha sonraları ortaya çıkan planlama yöntemleri ve yaklaşımları bu ilkenin türevleri olarak meydan gelse de pratikte faydacılığı uygulamanın karmaşıklığı ve zorlukları planlamada etik konusunda diğer yaklaşımları tetiklemiştir.

Planlılar eylemlerinin sonuçlarına (teleolojik etik) veya eylemlerin kendilerinin doğal özelliklerine (deontolojik etik) göre değerlendirilmektedirler. Planlamada sonuççuluk ilkeleri, iyi eylemlerin olumlu sonuçlara yol açması olarak tanımlanırken aksine deontolojik ilkeler, sonuçlara bakılmaksızın doğru eylemlerin genellikle haklar veya görevler bağlamında kendi başına bir eylem ifade etmesi olarak tanımlanmaktadır. Planlamada etiğe ilişkin sonuççuluk yaklaşımları, bireysel eylemlerden ve etik kuralların uygulanmasından kaynaklanarak en büyük miktarda fayda yaratmaya odaklanmıştır (Hendler, 2001). Bu yaklaşımlardan biri olan etik egoizm, planlının kendi çıkarına ve zevkine göre toplumu dikkate almadan birey odaklı bir şekilde kendine hizmet etmesini öğütlemektedir. Sonuçsal olmayan yaklaşımlar ise başta planlıların görev ahlakı olarak ödev etiğini benimsemesiyle öne çıkan Kantçı etiği içermekle beraber erdem etiğini de bünyesinde bulundurabilir. Ortak davranış kurallarına uymayı uygun gören ve en iyi eylem yoluna bu kurallar listesine göre ulaşmayı prensip edinen deontolojik etik, düşünce kararların sonuçlarına bakmamaktadır. Öte yandan bir diğer sonuçsal olmayan yaklaşım olan erdem etiği

düşüncesi, plancının ahlaki niteliğine ve kişisel isteğine dayanmakta, plancının yaşadığı toplumun üzerindeki etkisine göre hareket etmemesini savunmakta ve eylemi doğru ve ahlaki olduğu için yapmayı uygun bulmaktadır. Tekeli'ye (2008) göre erdemli bir plancı, bir birey olarak ahlaklı davranan ve toplumun ve planlamanın kabul ettiği kurallara uygun davranan bir türdür. Ayrıca bu etik yaklaşımların yanı sıra çevre etiği, feminist etik, söylem etiği gibi çağdaş etik düşüncelerin plancıları etkilediği görülmektedir. Bu tür etik fikirlere dayanan günlük eylemler, plancıların profesyonel ve profesyonel olmayan davranışlarını tanımlamaktadır. Sonuç olarak planlamada etik davranış, istenen durumlarla sonuçlanan veya doğası gereği doğru olan davranıştır. Etik dışı davranış ise ya olumsuz sonuçlara yol açan ya da hakları ihlal eden veya görevleri göz ardı eden davranıştır (Hendler, 1991). Fakat bu bölümde belirtilebilir ki planlamada etik sadece plancının ahlaki olarak bireysel ve mesleki davranış kurallarını içermekle kalmaz, etik ya da ahlak kavramı bütün planlama disiplinini kuşatmaktadır. Planlamada ahlak, plancıların ve planlamanın değerleri ile beraber planlama senaryosunun oluşmasında ve profesyonel olarak plancıların mesleklerini icra ederken bu senaryoyu izlemesinde ön plana çıkmaktadır. (Tekeli, 2008). Etik olarak doğru bir planlamanın yapılması için bahsedilen bu senaryoların geleneksel olarak mesleğin bilimsel gerçeklerine ve teknik bir şekilde planlama pratiğine dayanması ile beraber aynı zamanda siyasal ve ahlaki tercihlerin de uygun olarak yapılması gerekmektedir. Demirci'ye göre (2005a) günümüzde en iyi planlama yalnızca teknik bir mesele olarak algılanmamalı bilakis planlamaya ahlaki tercihler bütünü olarak yaklaşılmalıdır. Planlama pratiğinde en sıradan günlük teknik görevlerin bile etik çıkarımları olduğu kabul edilmesi sonucu planlama uygulamalarının etik veya ahlaki boyutlarına daha yakından bakılması gerekmektedir. Planlamanın profesyonelleştirilmesi ve meşrulaştırılması süreçleri, meslek etiğinin planlamadaki rolünün daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde incelenmesine zemin hazırlamıştır (Marcuse, 1976). Tekeli'nin de (2008) belirttiği üzere planlama meslek olarak meşrulaşırsa doğal olarak plancıların pratikte yapmaları gerekene dair meslek etiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda buna rağmen özellikle planlama pratiğinde ekonomik, sosyal, çevresel vb. değerleri ölçme kısıtlılığı plancılar için zorluk ve ikilem seviyesini artırmaktadır. Örneğin faydacılık felsefesi ile belirli bir toplum için en ideal plan yapıldığı varsayılsa bile, bu planın toplumun gelecek nesilleri üzerindeki etkilerini hesaba katma ve değerlendirme karmaşıklığı ortaya çıkmaktadır. Bunların dışında temel olarak mutluluğun başlı başına göreceli olması doğrudan insan ile ilgilenen planlama mesleğini ahlaki açıdan derin bir çıkmaza sürüklemektedir. Felsefede mutluluk konusunda düşünüldüğü gibi planlamada da faydayı en üst düzeye çıkardıkça bilgelik, estetik ve özgürlük vb. gibi bazı değerlerin kaybolması ile karşı karşıya kalılabilmektedir. Plancıların mesleki uygulamalarında deneyimlediği karmaşık ve çeşitli etik ikilemler bu değer çatışmalarından veya önceliklendirmelerinden doğmaktadır. Bunlara benzer çeşitli ve çelişkili değer kümeleri karşısında, planlama mesleğinde hem nicel hem de nitel belirsizlik sorunu oluşmaktadır (Khakee ve Dahlgren, 1990). Dolayısıyla tıpta veya hukukta olduğu gibi planlama disiplini kendi temel etik normlarını kısa ve kesin olarak ifade edemez (Hendler, 2001). Bu nedenle her profesyonel planlama organizasyonu kendi etik değerlerini tanımlar ve uygulayıcıları için düzenleyici bir yapı oluşturur. Bu yapıyı oluşturan etik değerler listesi sürekli geliştirilmeli ve daha çeşitli ahlaki rehberlik ilkeleri kabul edilmelidir.

Planlamada etiği incelemek üzere literatüre bakıldığında geçmiş etik tartışmalara

bağlı oluşan planlamada etik standartların, genellikle o dönemin doğası gereği çelişkili ve davranışlar konusunda araştırmalara tabi olarak zayıf gözüktüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla günümüze gelene kadar son 30 yıl zarfında ABD ve Avrupa'da etiğe karşı düşünce ve uygulama açısından yükselen bir ilgi söz konusudur. Türkiye'de ise akademik ve kurumsal olarak planlamada etik konusunda alan araştırmasına ilişkin çalışmalar oldukça yetersizdir. Planlama için yapılan etik kaynaklı çalışmalarda Marcuse (1976), Klosterman (1978), Bolan (1980) ve Howe (1980) planlama disiplinine normatif bir altyapı hazırlarken; Taylor (1980) ve MacIntyre (1985) gibi plancılar planlamayı oluşturan bileşenlerin etik yönlerine odaklanmış; Barrett (1984), Kaufmann ve Howe (1979, 1981), Lang ve Hendler (1990), Hendler (1991) ve Lauria ve Long (2017) ise plancılar için mesleki davranış normlarını belirlemek amacıyla araştırmalar yapmışlardır. Yapılan bu çalışmaların planlama camiasına katkıları ile plancılar günümüzde daha çok kamu politikası oluşturma ve eylemleri pasif bir şekilde yerine getirmekten daha fazlasını yapmaktadırlar. Bu çalışmaların kapsamının, planlama ve etik disiplinlerinin entegrasyonuna bağlı bir zorlukta tasarlanması sınırlı sayıda çalışmanın ampirik yöntem ile oluşturulmasına sebep olmuştur. Özellikle Howe ve Kaufmann'ın (1979, 1981) çalışmaları, plancıların değerleri ve nasıl davrandıkları konusunda derinlemesine bir inceleme içermektedir. Birçok plancının eylem ve kararlarının çeşitli ikilemlere maruz kaldığında neyin etik olduğu konusunda belirli bir düzeyde etkilendiğini vurgulamışlardır. Öte yandan plancıların etiğe nasıl yaklaştığını ve plancıların toplu taşıma, çevre ve dezavantajlı gruplar gibi çeşitli önemli konular hakkındaki tutumlarını planlama çalışmalarında nasıl ortaya çıkardıklarını incelemişlerdir. Bu nedenle Howe ve Kaufmann'ın çalışmaları plancı, kamu ve karar vericiler arasındaki etik değerler ve ikilemlerin değerlendirilmesi açısından planlama mesleğine ve plancılara ilham kaynağı olmuştur. Türkiye'de ise Demirdizen (2000), Ersoy (1995, 2008), Duvarcı (2004), Demirci (2005), Tekeli (2008) ve Erdoğan (2018) tarafından eleştirel bakış açısı ile açıklayıcı bir şekilde uluslararası literatüre ve deneyimlere göre planlama da meslek etiğinin Türkiye'deki durumu değerlendirilmiş ve araştırmacıların kendi fikirlerine veya bakış açılarına göre planlamada etik konusu tartışılmıştır. Hali hazırda uluslararası literatürde de sınırlı sayıda bulunan ampirik çalışmalara potansiyel olarak Türkiye'den Kılınç vd. (2009) yerel yönetimlerde imar uygulamalarının etiği üzerine yaptıkları çalışma dahil edilebilir. Planlamada etik uluslararası ve yerel olarak literatürde farklı yöntemlerle ve farklı yönleriyle ele alınmıştır. Literatür tarandığında planlamadaki etik değerlere bağlı çelişkilerin evrensel ve yerel niteliklere göre değiştiği ve farklı uluslarda veya toplumlarda etik ikilemlerin biricik olduğu gözükmemektedir (Kılınç vd., 2009). Fakat bu araştırmalara genel olarak bakıldığında etik ilke ve kuralların etik dışı davranışların önüne geçme konusunda yeterince etkili olmadığı söylenebilmektedir. Plancıların yaşadıkları çelişkileri, etik bilinci ve planlama yaparken kuvvetli hissettiği değerleri saptamak için planlamada etik alanında ampirik çalışmaların artması ve çeşitlenmesi gerekmektedir.

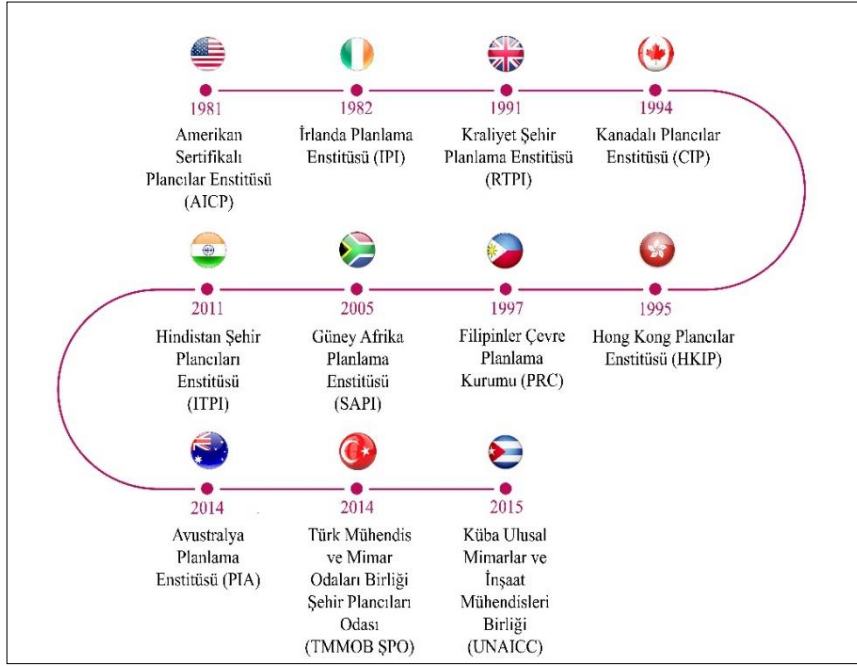
3. Şehir Planlamada Etik Kodlar

Planlama mesleği içinde davranış kuralları ve etik kurallar olarak kabul edilen etik kodlar vardır. Flatman vd. (1997) göre etik kurallar, planlama mesleğinin normatif ve etik yönleriyle ilgili vizyon sahibi ifadelerden oluşurken, davranış kuralları çıkar çatışması ve mesleki yeterlilik gibi mesleki davranış içermektedir. Planlama mesleğindeki etik kodlar, planlama profesyonellerinin günlük davranışlarına karar vermelerini desteklemek için referans noktası olarak merkezi bir rehber görevi görmektedir. Etik kodlar, bir planlama topluluğunun üyelerinin misyonunu, ilkelerini ve değerlerini açıklığa kavuşturmak ve ayrıca onları profesyonel davranış standartlarına bağlamaktadır. Etik kodlar, bir bütün olarak planlama uygulayıcısından beklenen uygulama standartlarını tanımlamak üzere beyan edilmektedir. Kamu yararı temelli hareket, planlama disiplinde planlama eyleminin ahlaki olarak nasıl yapıldığı konusunda önemli bir husustur. Planlamada etik kodlara ihtiyaç kamu hizmetine ve planlama eğitimine uyum konusunda, planlamanın görevini yerine getirirken bağımsızlığı hususunda ve kendi kendini düzenleyen bir planlama kurumu içindeki bireysel planlamanın nizamını sağlamaya ilişkin ortaya çıkmaktadır (Hendler, 2005). Planlamada etik kodlar genellikle diğer mesleklerin etik kodlarında olduğu gibi bireyler veya gruplar tarafından profesyonel bir organizasyon oluşturduğunda hazırlanır. Bu kodlar benzer bir meslek kuruluşundan alınıp düzenlenebilmekte, yeni olarak oluşturulabilmekte veya doğrudan başka kurumlardan alınabilmektedir. Etik kodların oluşturulması için planlama kurumları tarafından dikkat edilmesi gereken bu kodların üye planlamanın doğru eylemlere yönlendirme amacı taşıması gerekmektedir. Planlamanın kurumsal bir etik kuralları bütününe bağlı olması durumunda ahlaki davranışların bağımsız olarak bireysel kararlara bırakılmaması sağlanmaktadır (Ersoy, 2008). Bununla beraber mesleğe yeni katılan planlamanın yaşadıkları toplumda planlamaya ilişkin bağlı buldukları kurumun kodlarında yer alan ilkelere bağlılıklarını detaylı bir şekilde incelemesi gerekmektedir. Kodların etkili olabilmesi için planlama organizasyonunun bütün üyeleri tarafından kabul edilebilir ve uygulanabilir olması gerekmektedir. Planlama kurumlarının kodları, büyük ölçüde planlamanın profesyonel davranış kurallarına odaklanan kısa kodlardan veya planlama çalışmalarının yürütülmesinde kullanılacak değerleri vurgulayan kodlardan oluşmaktadır. Kod aynı zamanda bir planlama topluluğunun etik ile ilgili belgelerini, hizmetlerini ve diğer kaynaklarını içerebilmektedir.

Planlama kurumlarının formüle ettiği ilkeler ve değerler planlama etiği kodlarını ve davranış kurallarını tanımlamada yetersiz kalmamalıdır. Kodlar, ilkeleri ve değerleri yeterince açık bir şekilde ifade ederse planlamanın tarafından kullanılma gücü artar ve planlamanın hizmetleri kamu için daha verimli hale gelir (Marcuse, 2014). İnsan odaklı iş yapıldığı ve insanlar bir kuruluşta beraber çalıştıkları sürece, etik ikilemler her zaman mevcut olacak ve bu nedenle planlama profesyonellerine yol gösterme ihtiyacı etik kodlar ile sağlanacaktır. Ancak etik kodların içerdiği ilkeler ile etiğe ilişkin zorlukların ve pratikteki yanlış yönlendirmelerin önüne geçilebilir. Dolayısıyla planlamadaki ahlaki meseleler bu araştırmada incelenen planlama enstitülerinin ve benzeri diğer planlama kurumlarının teşvikleri ile sürekli olarak profesyonelce tartışılmalı ve etik konuları hep ön planda tutulmalıdır.

Etik kodların şehir planlama açısından kökenine bakıldığında ilk olarak planlama kurumlarının kurulduğunu ve bu kurumların mesleki etik kodlarını oluşturduğunu görülmektedir. Bilinen ilk organize planlama hareketi olan Ulusal Şehir Planlama

Konferansı, 1909 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Washington'da yapılmış ve paralelinde 1917 yılında Amerikan Plancılar Enstitüsü'nün (AIP) kurulmasına vesile olmuştur. 1948 yılına gelindiğinde AIP, mesleki davranış kurallarını yayınlamış ve 1970'lerden sonra plancıların sosyal ve mesleki sorumluluklarına ait kodları geliştirmiştir. Daha sonraları Amerikan Sertifikalı Plancılar Enstitüsü (AICP) adını alan AIP 1981 yılında "Mesleki Davranış ve Ahlak Kodu" nu yayınlamış ve 1987 yılında Amerikan Planlama Cemiyeti (APA) günümüzde referans olarak kabul edilen etik kodları hazırlamıştır.

Şekil 1. Etik kodların ülkelere göre tarihsel oluşum süreci

Takip eden zamanda 1982 yılında İrlanda Planlama Enstitüsü (IPI), 1991 yılında Kraliyet Şehir Planlama Enstitüsü (RTPI), 1994 yılında Kanadalı Plancılar Enstitüsü (CIP), 1995 yılında Hong Kong Plancılar Enstitüsü (HKIP), 1997 yılında Filipinler Çevre Planlama Kurumu (PRC), 2005 yılında Güney Afrika Planlama Enstitüsü (SAPI), 2011 yılında Hindistan Şehir Plancıları Enstitüsü (ITPI), 2014 yılında Avustralya Planlama Enstitüsü (PIA) ve Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Şehir Plancıları Odası (TMMOB ŞPO) ve son olarak 2015 yılında Küba Ulusal Mimarlar ve İnşaat Mühendisleri Birliği (UNAICC) tarafından etik kodları veya mesleki davranış kuralları yayınlanmıştır. Bunlara ek olarak Singapur, Yeni Zelanda ve Sri Lanka gibi ülkelerinde kendi planlama kurumlarına ait davranış kodları bulunmaktadır. Diğer ülkeleri veya toplulukları temsil eden planlama kurumlarının da mesleki etik ilke ya da davranış kurallarını oluşturması oldukça önemlidir. Ersoy (1995), planlamanın meslek olarak meşruiyetini kazanması amacıyla planlama kurumları tarafından mesleki etik değerler listesi hazırlanmasının son derece önemli ve zaruri olduğunu belirtmektedir.

4. Şehir Planlamada Mesleki Etik Kodların Evrenselliği

Şehir planlamanın mesleki etik kuralları ve şehir plancıları tarafından uyulması beklenen davranış kuralları evrensel bir şekilde ülkelerin kültürel değerlerinin birikiminden oluşmaktadır. Çeşitli ülkelerin şehir planlama enstitüleri tarafından yayınlanan etik kodların arasındaki temel ayrım ulusların sosyal, kültürel ve tarihsel değerlerinin farklılığı ile doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla şehir planlamada etik kodların içerdiği değerler zorlama bir tutum olmak yerine meslek mensupları tarafından içselleştirilmelidir. Günümüze gelene kadar planlama mesleğinde etik kodlar plancıların etik dışı davranışını önleme, toplumda kendi statüsünü kazanma ve kendi kimliğini oluşturma konusunda işlevsel olmuştur (Demirci, 2005a). Bu nedenle planlamada etik kodlar felsefi teoriler üzerinden değil işlevsel olarak ele alınmaktadır. Bunun nedeni kodların deontolojik etik, sonuççuluk veya erdem ahlakı gibi öğretilerle tek düzeyde bir açıklamasının olmayışdır. Bu bölümde etik kodların işlevsel olarak farklılıkları ve benzerlikleri değerlendirilecektir. Yukarıda açıklanan farklı ülkelerdeki şehir planlama enstitülerinin hazırladığı etik kodların içeriğine göre karşılaştırılması ve değerlendirilmesi, davranış kuralları ve etik ilkeler bölümleri çerçevesinde yapılmıştır. Bu kapsama kodların disiplin hükümleri, yönetmelikler, fiyat politikası ve ek düzenleme bölümleri dahil değildir. Etik kodların evrensel olarak ortak ve farklılaşan yönlerini incelemek amacıyla yazım diline göre sınıflandırma, muhataplarına göre sınıflandırma ve sürdürülebilirlik konusuna göre sınıflandırma olmak üzere 3 farklı sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar farklı analitik parametreler içermektedir. İlk iki sınıflandırmadaki parametreler, etik kodların hedef kitesinin algısını etkileyen faktörler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Son sınıflandırmada ise güncel planlama anlayışları ve tartışmaları ile doğrudan ilgili olan sürdürülebilirlik konusunda şehir planlama ile ilişkili etik kodların içerdiği boyut, sınıflandırma parametrelerinin kaynağını oluşturmuştur. Bu sınıflandırmalar ile farklı ülkelerin kendi şehir planlama deneyimlerinin gelişimleri için ne kadar kendilerine özgü bir etik kod oluşturabildiği ve bu etik kodların içerdiği değerlerin yeni çağın gereksinimlerine göre ne kadar evrensel olduğu anlaşılacaktır.

4.1. Etik kodların yazım diline göre sınıflandırılması

Kültür dili olarak da bilinen yazım dili, bir toplumun kültür merkezi olarak gelişen dildir. Yazım dili genellikle kültür ve ilim tarafından işlenerek zenginleşmekte ve konuşma dilinden belirli durumlarda ayrılmaktadır. Bu sınıflandırmada etik kod metinlerinin yazım dili bakımından yapısına odaklanılmıştır. Kodlarda plancıların uyması gereken etik ilkeler ve davranış kuralları yazılırken kullanılan şahıs zamirleri ve zaman kipleri karşılaştırma parametreleri olarak belirlenmiştir. Farklı enstitülerin hazırladıkları etik kodlara bakıldığında kullanılan şahıs zamirleri biz, o, üye/üyeler ve son olarak plancı/plancılarıdır. Kullanılan zamir kipleri ise tavsiye olarak kullanılan yapsa iyi olur kipi, zorunluluk olarak kullanılan yapmalı kipi ve maksadı belirtmek üzere kullanılan niyet etmek kipi kullanılmıştır. Bu parametrelerin önemi etik kodlar aracılığıyla plancılara etkili bir şekilde seslenilmesinin planlama sürecinde plancılara güç ve motivasyon kaynağı olabilmesinden doğmaktadır. Dolayısıyla etik kodların plancılar tarafından irdelendiğinde plancıların içinde bulunabileceği zorlu durumlara karşı özgüven yaratması ve yapması gerekenlere karşı inanç oluşturmaları bakımından doğru bir yazım dili ile yapılandırılması gerekmektedir.

Bahsedilen bu sınıflandırmaya göre aşağıda tik olarak işaretlenmiş kutular ilgili ülkenin enstitüsü tarafından yayınlanan etik kodun yazım dilinde bulunan zamirlere ve kiplere; çarpı olarak işaretlenmiş kutular ise yazım dilinde bulunmayan zamirlere ve kiplere atıfta bulunmaktadır (Şekil 2).

KODLAR	ÖZNE (AGENT)-ŞAHIS ZAMİRLERİ				ZAMAN KİPLERİ (MODALS)		
	BİZ (WE)	O (HE)	ÜYELER (MEMBERS)	PLANCILAR (PLANNERS)	YAPSA İYİ OLUR-TAVSİYE (SHALL)	YAPMALI-ZORUNLULUK (MUST)	NİYET ETMEK (WILL)
IPI	×	×	✓	×	✓	×	×
HKPI	×	×	✓	×	✓	✓	×
PRC	×	✓	×	×	✓	×	×
SAPI	×	×	✓	✓	×	×	×
RTPI	×	×	✓	×	×	×	×
CIP	×	×	✓	×	✓	×	×
AICP	✓	×	×	×	✓	×	×
ŞPO	×	×	×	✓	✓	✓	×
PIA	✓	×	×	×	×	×	✓
SIP	✓	×	×	×	✓	×	×
NZPI	×	×	✓	✓	✓	×	×
ITPI	×	×	✓	×	✓	×	✓
ITPSL	×	×	✓	×	✓	✓	×
UNAICC	×				×		

Şekil 2. Etik kodların yazım diline göre sınıflandırılması

İlk olarak şahıs zamirleri incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Singapur'un planlama enstitülerinin etik kodlarında kullanılan "biz" öznesi, ilkelerin ve davranışların eylem olarak beraber yapıldığı ve düşünce olarak paylaşıldığı izlenimini vermektedir. İrlanda, Hong Kong, Güney Afrika, Birleşik Krallık, Kanada, Türkiye, Yeni Zelanda, Hindistan, Yeni Zelanda ve Sri Lanka metinlerinde kullanılan üyeler veya plançılar özneleri, etik kodun daha resmi formüle edildiğini ve metnin ciddiye alınması gerektiğini göstermektedir. Bu kodların ilk izlenimde öznenin etki gücü anlaşılmasına rağmen öznenin resmîyetini ön plana çıkarması plançılığın meslek gereği getirdiği ciddiyeti ortaya koymaktadır. Fakat bu öznelerin sürekli olarak kullanılması halinde anlamını ve gücünü yitirmesi kaçınılmaz olacaktır. Son olarak Filipinler'de ise etik kodda İngilizce'de erkekler için kullanılan "he" 3. tekil şahıs zamiri planlama mesleğine ve plançıya ayrımcı ve cinsiyetçi bir intiba vermektedir.

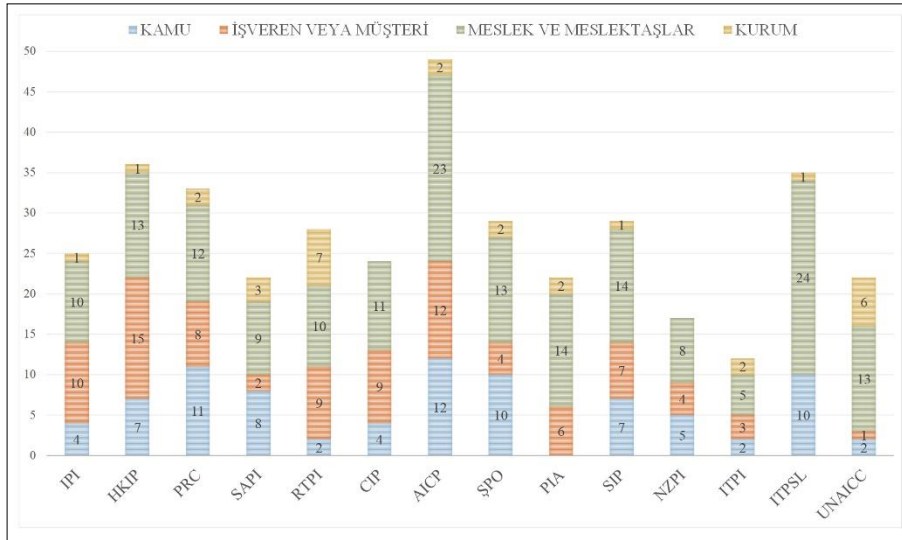
Öte yandan zaman kipleri incelendiğinde İrlanda, Hong Kong, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Türkiye, Singapur, Yeni Zelanda, Hindistan ve Sri Lanka planlama enstitülerinin etik kodlarında kullanılan Türkçe'de "yapsa iyi olur" veya İngilizce'de "shall" kipinin tavsiye olarak formüle edildiği görünmekte ve kodun bir ant biçiminde kurgulandığı anlaşılmaktadır. Bu metinlerde yemine benzer söz verme durumu plançılardan büyük bir sorumluluk sahibi olduğu ve inandığı değerleri üzerine mesleği icra ettiği izlenimi yaratmaktadır. Bu etik kodlardan Türkiye, Hong Kong ve Sri Lanka'daki enstitülere ait olanlar aynı zamanda bazı etik ilkeler ve davranış

kurallarında zorunluluk ifadesi yaratan “yapmalı” veya “must” kipini kullanmaktadır. Bu metinlerdeki zorunluluk ifadesi, toplumun, kuralların veya kaidelerin getirdiği dışsal baskı şeklindeki kısıtlamaların aksine daha çok plancının içsel bir davranış eğilimi olarak ifade edilmektedir. Avustralya ve Hindistan’daki enstitülerin hazırladığı etik kodlarda ise niyet etmek anlamına gelen “will” kipi kullanılmaktadır. Bu metinlerdeki bu kiplerin anlamı ise plancının sonuçlar üzerine yapacağı eylemin gerçekleşmesi için bağlı kaldığı nedenleri ön plana çıkaran bir tavsiyeyi vurgulamaktadır.

Açıklanan bu ülkelerin dışında kalan Küba’da UNAICC’ın hazırladığı etik kod, üçüncü tekil şahıs ile hiçbir cinsiyete atıfta bulunmadan doğrudan emir kipiyle olmak üzere faili belli olmayan fiiller ile formüle edilmiştir. Bu etik kodda bulunan ilkelerin, davranışların veya değerlerin açıklanma şeklinde ortak eğilimlerin aksine farklı bir yapı takip edilmesinin nedeni olarak Küba’nın tüm dünyanın aksine farklı bir siyasi rejimi, yönetim sistemi ve planlama kültürü izlemesi gösterilebilir.

4.2. Etik kodların muhataplarına göre sınıflandırılması

Etik kodların muhataplarına göre sınıflandırılmasında etik metinlerin içerdiği etik ilkeler ve davranış kurallarının kime söylendiği veya etik kodlarda kime karşı sorumlu olduğu analiz edilmiştir. Bu doğrultuda kamuya karşı sorumluluklar, işveren veya müşteriye karşı sorumluluklar, meslek ve meslektaşlara karşı sorumluluklar ve planlama kurumuna veya enstitüye karşı sorumluluklar karşılaştırma parametreleri olarak belirlenmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Etik kodların muhataplarına göre sınıflandırılması

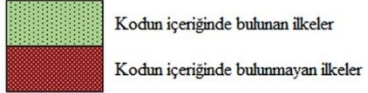
Farklı enstitülerin etik kodlarına bakıldığında ilk olarak dikkat çeken en fazla etik ilke ve davranış kuralı içeren kodun Amerika Birleşik Devletleri AICP; en az ise Hindistan ITPI olduğu gözükülmektedir. Genel olarak tüm enstitülerin etiğe ilişkin metinlerine bakıldığında ağırlıklı olarak meslek ve meslektaşlara karşı sorumluluk ve kamuya karşı sorumluluk ön plana çıkmaktadır. İrlanda, Hong Kong, Birleşik Krallık ve

Kanada’da işveren veya müşteriye karşı sorumluluğa ilişkin ilkeler ve kurallar diğer kodlara göre kendini daha fazla göstermektedir. Avustralya’da kamuya karşı sorumluluk konusunda hiçbir değer bulunmazken, Sri Lanka’da işverene veya müşteriye ilişkin herhangi bir değer bulunmamaktadır. Kanada’da ve Yeni Zelanda’da ise kodların hazırlandığı enstitüye veya kuruma karşı sorumluluk konusunda herhangi bir etik ilke ve davranış kuralı bulunmamaktadır. Ayrıca tüm ülkelerin enstitülerinin hazırladığı etik kodlarda kurumlara veya enstitülere karşı sorumluluğa ilişkin çok az sayıda maddeye yer verilmiştir. Sonuç olarak bu sınıflandırma ile farklı ülkelerin enstitülerinde yayınlanan metinlere göre değerlendirme yapılması durumunda, kamuya karşı sorumluluklara ilişkin ilkelerin kamu yararı oluşturmak adına sayısının artırılması, kurumlara karşı sorumluluğun yeterince dikkate alınması ve muhataplarına göre planının uyması gereken etik ilkelerin ve davranış kurallarının daha dengeli olması gerektiği anlaşılmaktadır.

4.3. Etik kodların sürdürülebilirlik konusuna göre sınıflandırılması

Dünya’da kentsel nüfus trendinin artışı 20. yüzyıldan günümüze kadar devam etmektedir. 2015 yılında Birleşmiş Milletler verilerine göre dünyadaki kentsel nüfus oranı %55’e ulaşmıştır. 2050’de bu oranın %68’e çıkacağı tahmin edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu oran %85’e çıkmakta, gelişmekte olan ülkelerde ise oran %42’ye kadar düşmektedir (United Nations, 2015). Kentsel nüfus büyüdükçe şehirler sürdürülebilir kalkınma bağlamında daha çok planlamanın konusu haline gelmeye başlamıştır. Şehir ve bölge planlamada sürdürülebilirlik kavramı ve sürdürülebilir kalkınma konusuna ilişkin Birleşmiş Milletler tarafından tüm dünya ülkeleri için geçerli olan 2015 Binyıl Kalkınma Hedefleri, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Habitat III: Yeni Kentsel Gündem’in yayınlanmasıyla kuvvetli bir tartışma ortamı oluşmuş ve ileriye doğru yeni bir planlama yaklaşımı doğmuştur. Ayrıca söz konusu bu hedeflerin ve gündemin sürdürülebilir şehirler ve topluluklar üzerine odaklanan maddeleri şehir planlama ile doğrudan ilgilidir. Bu sınıflandırmada sürdürülebilir kalkınma üzerine yoğunlaşan bu evrensel metinlerin birbirleri ile olan entegrasyonundan doğan temel ilkelere, farklı ülkelerin enstitülerinin yayınladığı etik kodlarda ne kadar yer verildiği analiz edilmektedir. 2015 Binyıl Kalkınma Hedefleri, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Habitat III: Yeni Kentsel Gündem belgelerinde ortak olarak öne çıkan temel ilkeler kapsayıcılık/eşitlik, ekonomik kalkınma, kamu yararı, kuşaklar ötesi yarar, sürdürülebilirlik, açıklık/şeffaflık/bilgi paylaşımı, hesap verilebilirlik, katılımcılık, koruma, dürüstlük/adillik ve bilimsellik olmak üzere 11 başlıkta toplanmıştır. Bu temel ilkeler veya değerler, evrensel sürdürülebilirlik metinlerinde bulunan hedeflerin ve maddelerin ortak bir paydada bu başlıklar altında buluşturulmasıyla oluşturulmuştur (Şekil 4).

İLKELER	ENSTİTÜLER													
	IPI	HKIP	PRC	SAPI	RTPI	CIP	AICP	ŞPO	PIA	SIP	NZPI	ITPI	ITPSL	UNAICC
Kapsayıcılık /Eşitlik	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Ekonomik Kalkınma	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Kamu Yararı	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Kuşaklar Ötesi Yarar	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Sürdürülebilirlik	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Açıklık/Şeffaflık/ Bilgi Paylaşımı	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Hesap Verilebilirlik	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Katılımcılık	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Koruma	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Dürüstlük /Adillik	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Bilimsellik	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■

■ Kodun içeriğinde bulunan ilkeler
■ Kodun içeriğinde bulunmayan ilkeler

Şekil 4. Etik kodların sürdürülebilir kalkınma ilkelerine göre sınıflandırılması

Bu sınıflandırmaya göre birçok etik kodun ekonomik kalkınma, kuşaklar ötesi yarar, sürdürülebilirlik ve açıklık/şeffaflık/bilgi paylaşımı konularına ilişkin mesleki etik ilke veya davranış kuralı bulunmamaktadır. Katılımcılık, koruma ve bilimsellik değerleri Hong Kong, İngiltere, Hindistan ve Sri Lanka'nın enstitülerinin yayınladığı etiğe ilişkin metinlerde vurgulanmamaktadır. Diğer ilkelere göre hesap verilebilirlik, kapsayıcılık/eşitlik ve dürüstlük/adillik ilkeleri neredeyse tüm ülkelerin etik kodlarında yer almaktadır. Dolayısıyla bu ilkelerin planlamada etik konusunda evrensel değerler olduğu söylenebilmektedir. Genel olarak ülkeler ayrı ayrı değerlendirilirse Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Güney Afrika, Filipinler, Kanada ve Küba planlama enstitülerinin yayınladığı etik kodların sürdürülebilirlik konusunda içerdiği değerler ile güncel planlama yaklaşımlarına uyum sağlayabildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, Sri Lanka, Hindistan, Avustralya, İngiltere ve Hong Kong şehir planlama enstitülerinin hazırladığı etik kodların sürdürülebilir kalkınma konusunda yeterli içeriği sahip olmadığı açıktır. Bu enstitülerin yayınladığı etik kodlarda prosedürel meseleler üzerinde yoğunlaşılması yerine güncel planlama tartışmaları daha fazla sorgulanmalı ve uygulamada karşılaşılabilecek zorluklara karşı daha fazla temel değerler veya erdemler yer almalıdır. Ayrıca şehir planlama disiplininin en önemli temel yapı taşlarından olan kamu yararı konusuna İngiltere, Avustralya ve Sri Lanka enstitüleri yayınladığı etik kodlarda doğrudan değinmemiştir. Bu durum, planlamanın meşruiyetini birebir etkileyen kamu hizmetinin yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Bu kodlarda hem şehir planlama eyleminin içeriğinin hem de plancılardan mesleki davranışları açısından kamu yararı kavramının açık ve net bir şekilde desteklenmesi gerekmektedir.

5. Sonuç

Genel olarak planlamada etik kod örneklerinde plancılardan görev tanımları konusunda belirli bir çerçeve çizilirken yazım dili, sorumluluklar ve güncel planlama değerleri ile alakalı hususlarda kodlar ayrıntılı ele alınmamakta ve bundan belirsizlik doğmaktadır. Bu belirsizlik plancılardan mesleklerini icra ederken yapmak istedikleri davranışlar ve etik kodlar ile belirlenen plancılardan sorumlu tutulduğu ilke ve davranışlar arasında kopmalar oluşturmaktadır. Etik kodların kullandığı yazım dilinde plancılardan tarafından yapılması istenilen eylemlerin ifade hassasiyetinin anlaşılması oldukça önem arz etmektedir. Etik metinlerin yazım dillerinin dünyada farklı mekân ve zamanlarda yapıları gereği ant veya yemine benzer söz verme, zorunluluk veya emir algısı yaratma ve içsel bir davranış eğilimi yaratma üzerine oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu etik metinlerin yerel olarak yazımlarının farklılaşmasına rağmen evrensel olarak bütünsel bir yazım yapısı gösterdiği gözükmektedir. Ancak esas önemli olanın etik kodun kendisinin var olmasından ziyade içerdiği ifade gücü ile kullanılabilir ve işlevsel bir yapıda olması olduğu unutulmamalıdır. Planlamada toplumdan topluma, hatta aynı toplumda farklı gruplara göre değişen değerlere bağlı olan etik metinlerin sahip olduğu ve plancılardan için belirlediği sorumlulukların yaşatıldığı ve güncel tutulduğu sürece planlama camiasına yol göstereceği bir gerçektir. Ancak farklı etik metinlerin içeriklerine bakıldığında evrensel olarak aynı sorumlulukların var olduğu görülmesine rağmen bu sorumlulukların niceliksel ve niteliksel olarak birbirleri ile dengesizliği dikkat çekmektedir. Bunun sebebi etik kodları hazırlayan farklı koşullarda ve kültürlerde yetişmiş plancılardan önemli gördüğü ve üstlendiği sorumluluklara göre etik kodun, kamu, meslek veya kurum gibi

muhataplara farklı ağırlıkta yer vermesi olabilir. Ayrıca planlamada etik sorumluluklar konusunda evrensel olan birçok ortak sorumluluğun yerel olarak etiğe olan ilgiye veya kaygıya göre değiştiği de etik metinlerin niteliğinden anlaşılmaktadır.

Günümüzde küresel bir şekilde ağırlıklı olarak sürdürülebilir kalkınma üzerine yönelen planlama disiplinin kendi etik anlayış ve bilincinin de bu konuda gelişmesi ve sürekli güncel kalması gerekmektedir. Farklı ülkelerin yayınladığı etik kodlarda bu konuda her kodun kendi içerisinde güncel ve özgün sürdürülebilir kalkınma değerleri barındırdığı ve bazı kodların bu değerlerden türeyen çeşitli ilkeler de içerdiği anlaşılmıştır. Aynı zamanda geleneksel planlamada var olan etik ikilemler ve sorunlar için üretilen etik davranışlara bağlılıkta söz konusudur. Öte yandan bazı etik metinlerin ekonomik kalkınma, kuşaklar ötesi yarar, sürdürülebilirlik ve şeffaflık gibi konularda yetersiz olduğu da görülmektedir. Hem güncel hem de geleneksel planlama değerlerinin etik metinlerde evrensel olarak bir arada olması gerekliliği, toplumsal düzeni koruyabilmek adına kamu hizmeti sağlayan planlılar ve planlama mesleği için dikkat edilmesi gereken bir husustur. Yukarıda bahsedilen sürdürülebilirlik hedefleriyle doğrudan ilişkili temel ilkeler yeterli bir seviyede planlama mesleğine ilişkin etik kodlarda yer almalıdır. Sürdürülebilirlik konusu açısından ülkeler arasında yaşanan temel farklılıklar tarihsel, sosyal, kültürel, ekonomik veya siyasal tutumlardan kaynaklansa bile evrensel olarak güncel planlama değerleri yakalanmalı, geliştirilmeli ve sürekli olarak etik kodlarda yerini almalıdır. Ayrıca bahsedilen bu etik metinlerde her ne kadar çeşitli önceliklere bağlı farklılaşmalar bulunsa bile planlama disiplininin mesleki etik ilkelerini ve davranış kurallarını hazırlayan tüm planlama enstitülerinin, etik kodlarında kendi planlama değerlerini yansıtmada konusunda evrensel bir çizgi yakaladığı anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Barrett, C. (1984) "Ethics in Planning: You Be The Judge", *Planning*, 50, 22-25.
- Bolan, R. S. (1980) "The Practitioner as Theorist the Phenomenology of the Professional Episode", *Journal of the American Planning Association*, 46 (3), 261-274.
- Campbell, H. (2002) "Planning: An Idea of Value", *Town Planning Review*, 73 (3), 271-288.
- Demirci, M. (2005a) "Şehir planlamasında etik kodları bağlamında etik davranış ilkeleri ve standartlar", 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyum*, Sakarya, 237-288.
- Demirci, M. (2005b) "Şehir Planlamada Ahlak", *Liberal Düşünce Dergisi*, Ankara, 195-222.
- Demirdizen, E. (2000) *An Evaluation of the Debates on Professional Ethics in City Planning*, Unpublished Master's Thesis, Middle East Technical University, Graduate School Of Social Sciences, Ankara.
- Duvarcı, Y. (2004) "Planlama Mesleğine ve Planlama İlkelerine Etik Açısından Eleştirel Bir Bakış", *Planlama Dergisi*, 2004 (2), 14-27.
- Erdoğan, A. (2018) *Economic Policies, Legislative Regulations and Professional Ethics in Urban Planning in Turkey*, Published Master's Thesis, Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Ersoy, M. (1995) "Planlama kuramları ve etik", *I. Planlama Kongresi: Planlamanın Meşruiyeti ve Planlıların Konumu*, TMMOB Şehir Planlıları Odası, Ankara, 119-124.

- Ersoy, M. (2008) "Planlamada etik değerler: Eşitlik ve sosyal adalet", *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokiyumu: Planlama Meslek Alanı: Geçmişten, Geleceğe*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, 73-86.
- Flatman, A., Ross, A., & Summerfield, J. (1997) *Experts, Ethics and Enabling in the Current Planning Context*, Newcastle upon Tyne, University of Newcastle.
- Hendler, S. (1991) "Ethics in Planning: The Views of Students and Practitioners", *Journal of Planning Education and Research*, 10 (2), 99-106.
- Hendler, S. (2001) "Planning ethics", *In International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, New York, NY: Routledge, 52-70.
- Hendler, S. (2005) "Towards a Feminist Code of Planning Ethics", *Planning Theory & Practice*, 6 (1), 53-69.
- Howe, E. (1980) "Role Choices of Urban Planners", *Journal of the American Planning Association*, 46 (4), 398-409.
- Howe, E., & Kaufman, J. (1979) "The Ethics of Contemporary American Planners", *Journal of the American Planning Association*, 45 (3), 243-255.
- Howe, E., & Kaufman, J. (1981) "The Values of Contemporary American Planners", *Journal of the American Planning Association*, 47 (3), 266-278.
- Khakee, A., & Dahlgren, L. (1990) "Ethics and Values of Swedish Planners: A Replication and Comparison with an American Study", *Scandinavian Housing and Planning Research*, 7 (2), 65-81.
- Kılınc, G., Özgür, H., ve Genç, N. F. (2009) *Yerel Yönetimlerde İmar Uygulamaları ve Etik. Türkiye'de Yolsuzluğun Önlenmesi için Etik Projesi Araştırma Çalışması*, Ankara: Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu.
- Klosterman, R. E. (1978) "Foundations for Normative Planning", *Journal of the American Institute of Planners*, 44 (1), 37-46.
- Lang, R., & Hendler, S. (1990) "Ethics and professional planners", *Moral Expertise*, Oxford: Elsevier Inc, 11474-11479.
- Lauria, M., & Long, M. (2017) "Planning Experience and Planners' Ethics", *Journal of the American Planning Association*, 83 (2), 202-220.
- MacIntyre, A. (1985) *After Virtue*, London: Routledge.
- Marcuse, P. (1976) "Professional Ethics and Beyond: Values in Planning", *Journal of the American Institute of Planners*, 42 (3), 264-274.
- Marcuse, P. (2014) "A Just Code of Ethics for Planners: A Priority for Planners Network", *Progressive Planning*, 198, 16-19.
- Taylor, N. (1980) "Planning Theory and The Philosophy of Planning", *Urban Studies*, 17 (2), 159-172.
- Tekeli, İ. (2008) "Kent planlama mesleği gelişmesini sürdürürken ahlakını nasıl oluşturuyor?" *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokiyum Bildiriler Kitabı: Planlama Meslek Alanı: Geçmişten Geleceğe*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, 55-71.
- United Nations. (2015) *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision* (<http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>, 24.04.2020).

Şehir ya da Kent Olmak ya da Olmamak; İşte Bütün Mesele Bu!

Erkan Polat¹, Müge Sucu Polat²

Öz: Bugün, tüm küredeki sayısı 7,8 Milyar olan insanın, en genel anlamda, karşılaştıkları ve tek başlarına çözemedikleri güçlük, sorun ve imkânsızlıkları toplum içinde gerçekleştirilen ilişkilerle çözümlenmek ve ortadan kaldırmak isteği bir arada yaşamasını zorunlu kılmıştır. Bu yaşamsal gereksinimin gerektirdiği bir arada yaşamının dayanılmaz zorunluluğu aslında kent ya da şehir gibi yerleşim olgusunun da temelini oluşturur. 'Şehir'i ya da 'kent' i kavramsal bir düzeye oturtabilmek içinse öncelikle şehir ya da kent kavramsallaşturmalarının neden ayrıştığına ilişkin etimolojiye ve kronolojiye derinden bir bakmak gerekecektir. Bu çalışma, şehir ve kent gibi insan yaşamının odağında yer alan, aynı zamanda ve bağlamda etken-edilgen, obje-suje, numen-fenomen, özne-yüklem gibi düalistik yapılarla betimlenen iki benzeş/türdeş kelimenin bir yandan da ayrışan/farklılaşan yönlerini onomastik, etimolojik ve kronolojik olarak derinlemesine inceleyerek, kökenini ve anlamını çözümlenmeye çalışmaktadır. Böylece, yüzyıllardır süregelen kavram karmaşasını dindirecek ve kavramın sahip olduğu esas anlam dışındaki farklı ve yanlış anlam yüklenmesi risklerini giderecek bir çözümleme yapılması sağlanabilecektir. Bunun sonucunda ne mesleki bir şovenizm yaratma, ne köklerini ya da kökenlerini başka ya da olmayan bir yerlere dayandırma, ne taraftarlık niteleyen politik ya da kültürel sorgulamalar yapma ne de gereksiz bireysel/kişisel refleksler yaratma çabaları vardır; sadece, -hepsinin ötesinde ve üstünde- bir temel "anlam arındırma / rafinasyon" gereksinimine dayalı bir çözüme ulaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Şehir, Etimoloji, Onomastik, Kentsel Planlama.

Abstract: Today, the number of people who are 7.8 billion in the whole sphere has made it necessary to live together in the most general sense, the desire to solve and eliminate the difficulties, problems and impossibilities that they encounter and cannot solve on their own. The unbearable necessity of coexistence required by this vital necessity actually forms the basis of the phenomenon of settlement like town or city. In order to put "town" or "city" to a conceptual level, firstly, it will be necessary to take a deep look at the etymology and chronology of why city or city conceptualizations have been separated. In this study, the city and the town as both located in the center of human life, similar / homogeneous word actually is decomposed / differentiation of the onomastics, etymological and examining chronological depth is working to resolve the meaning as onomastic. As a result, there are no efforts to create a professional chauvinism, to base its roots or origins in other or non-existent places, to make political or cultural inquiries that characterize advocacy, or to create unnecessary individual / personal reflexes; it is only aimed to reach a solution based on a basic "desalination / refining" requirement – above and above all.

Keywords: City, Town, Etymology, Onomastics, Urban Planning.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, erkanp.ss@gmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Kurumsal İletişim Merkezi, mugep48@gmail.com

Giriş

Heterojen toplum yapısına, nüfus yoğunluğuna, ekonomik, sosyal ve kültürel bileşenlerle hayatın çeşitliliğine/karmaşıklığına göre düzenlenen/planlanan bir yerleşim yeri, şehir. İlk kuruluşu Âdem peygamberin oğlu 'ilk toprak sahibi' Kabil'e kadar giden "şehir", zamanla bir değişimden/dönüşümden geçerek, modern yaşamla ilintilendirilen "kent" e dönüşür. İnsan yaşamının bu inanılmaz değişimi hakkında yeni bir mekânsal bilinç gelişince, mekânın doğası hakkındaki bu yenilikler, homojen olduğu düşünülen ortak düşünceyi sorgular hale getirir; modern bilim paradigmasının akılcı ilkelerine genel bir itirazla farklı disiplinlerde yeni ufuklar açar.

İlk başta ve bakışta, şehir, geleneği imleyen ve birkaç bin asrın izlerini "içinde barındıran" bir mekânsal yapıya karşılık gelirken; kent, mazisi kadim zamanlara dayanmayan veya o dönemlere ait unsurları nadir gösteren, "hafızası yitik" bir mekânsal bütünlük olarak çağrışım uyandırmaktadır.

En eski çağlardan bu yana şehir, tarım dışı ya da beslenme dışı üretimin yapıldığı yerin adı olmuştur; medeniyetin göçebelikten tarımsal üretime geçiş aşamasından sonraki en önemli kırılma noktası belki de köy ve şehrin ayrışmasıdır. Şehirlerle başlayan tarih bundan sonraki dönemlerde kentlerin tarihi olarak anılacaktır. Kentleşme olgusu ise insanın doğayla ve diğer insanlarla olan sıkı ilişkisini geri dönülmez biçimde değiştiren, dönüştüren, hatta evrimleştiren bir şey olarak tarihe kazınacaktır.

1. Kavramsal Arayış

Nesneleri birbirinden ayıran en önemli unsurlardan biri de adlarıdır. Sözlükteki anlamıyla isim ya da ad, bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz anlamına gelir. Ad ve adlandırma, her türlü varlığı birbirinden ayırmaya yaradığı için, insanlık tarihi kadar eski ve ona paralel olarak gelişmiş bir olgudur. Pek çok bilim dalının oluşmasını sağlayan ortak dünya kültürü, bu adları inceleyen, adların kökenleri ve anlamları ile uğraşan ve bütün bu sorulara cevap veren bir bilim dalı da kurmuştur: Adbilim ya da İsimbilim (Onomastik)³ (Aksan, 1982).

Adlarla uğraşan bu bilim dalı isimlere bakarak tarihi neticelerin çıkartılmasında yardımcı olur. Konuyla bağlantılı olarak en çok kullanılan kişi adlarını inceleyen 'antropnim' den sonra en çok kullanılan adbilim türü Yer Adları Bilimi ya da Yeradibilim (toponymie, toponymy) ya da bilimsel alanda kullanıldığı biçimiyle 'toponomi'dir. Böylece toponomi, aslında yer adlarının veriliş şeklini, anlamını ve geçirmiş olduğu değişimi inceleyen bir bilim dalıdır. Yunanca '*topos*' "yer, mesken, bölge, vilayet, ülke ya da saha, mekân, coğrafi nesne" olarak kullanılırken, '*onim*' ise ad anlamında "herhangi bir coğrafi nesnenin adını inceleyen bilim dalı" olarak Türkçeye çevrilebilir (Ahmedov, 1991: 290).

'Kökenbilim (etimoloji)' ise bir kelimenin nereden geldiğini veya oluş şeklini ya da kelimelerin ortak kökünü bulma işi olarak tanımlanmaktadır. En basit tanımlamayla, kelimelerin nereden geldiğini ve nasıl ortaya çıktığını araştıran bilim dalı olup,

³ Yunanca ad anlamına gelen "onoma", yine Latince "nomen" le aynı kökten gelir, Fransızca "name" ve İngilizce "name" de aynı anlamda kullanılmıştır. Bu noktada ad kelimesinin Türkçe ve isim kelimesinin de Arapça kökenli olduğunu belirtmekte yarar vardır. Aynı kökenli Farsça "nam" kelimesi ise bugün Türkçe'de de kullanılır; örneğin, nam salmak (Yaşlıca, 2014).

Fransızca *'étymologie'* “kelimelerin kökeni ve evrimini inceleyen bilim” kelimesinden alıntıdır. Fransızca kelime ise Eski Yunanca aynı anlama gelen *'etymologia'* kelimesinden alıntıdır ve *'étymon'* “bir şeyin aslı, doğrusu” kelimesinden türetilmiştir (Nişanyan, 2009). ‘Kronoloji (tarihsel dizilim)’ de Fransızca *'chronologie'* “zaman sıralaması” kelimesinden alıntıdır.

Bu nedenlerden ötürü, bir kelimenin ya da bir kavramın esas kökeninin tam olarak anlaşılabilmesi ve doğru anlamıyla kullanılabilmesi, ancak onun tarihsel dizilimdeki yerinin ve kökeninin onomastik olarak ortaya konulması ile mümkün olabilir; aynen kent ve şehirde olduğu gibi.

2. Kendim Ettim Kentim Buldum

Bütün sözlüklerin dediği gibi -büyüklük gözetmeden yapılan bir tarifle- bir *'yerleşim yeri'* dir, ama bu kadar basit bir tanımlama ile de tariflenecek bir şey de değildir, kent. Meskün ya da iskân edilmiş anlamına gelen *'inhabited'* kelimesinin yerleşikliği ya da yerleşilmeyi anlattığından yola çıkıldığında, demografik olguların kent kavramını tanımlamada asal önemli kavram olduğu görülecektir. Aslında kent kelimesini tanımlamak için herhangi bir kenti referans almamak da doğru olacaktır. Zamandan zamana, mekândan mekâna değişen kentler en basit anlamda, hem büyük sayıda insanın yoğunlaşma alanlarıdır ya da toplumsal bir bütünlüktür hem de yapıların koleksiyonu olan fiziksel bir bütünlüktür (Polat, 2006: 14).

Tarih boyunca kentler, kültürün ve medeniyetlerin doğduğu, geliştiği ve yayıldığı yerler olmuştur. Gerçekte, uygarlık tarihi “kent yaşamının ve kentin tarihidir”. Tarihe mal edilen tüm büyük ve bazen de övünç verici olgular aslında kentte tasarlanmıştır. Uygarlıkların çoğu zaman kentlerde ortaya çıktığı ve kentlerin çökmesi ile birlikte uygarlıkların da çöktüğü görülmektedir. Kuban’a (1994) göre, “uygarlık üreten ya da uygarca yaşanan bir yer olmadıkça, kentin varlığı (artık sadece) soyut bir belirleme ve söylemsel bir alışkanlıktır”.

Kente pek çok açıdan yaklaşmak olasıdır: Psikanalizin kavramlarıyla, cetvel ve pergelle, roman ve şiirdeki yeriyile, “nostalji” ve “ilerleme ve düzen” çiftiyle, “sınıf mücadelesi” nden hareketle ve tabii demokrasi ile olan yakın ilişkisiyle (Bumin, 1998: 18); yani, sosyolojiden ekonomiye, coğrafyadan tarihe, arkeolojiden mimariye, antropolojiden etnografyaya kadar bir geniş yelpaze vardır.

Yerleşmeler tarihin değişik dönemlerinde ve değişik ülkelerde farklı sosyo-ekonomik işlevleri üstlendiğinden, kent kavramı da bu işlevsel değişime uygun olarak her dönemde ve yerde farklı bir içeriğe sahip olabilen dinamik bir nitelik taşımıştır ve taşımaktadır. Bu devimsellik yüzyılımızın en önemli olgularından biri olan kentin tanımında tam bir kavram birliğine ulaşılmasında bazı güçlükler ile anlam kaymaları ve karmaşaları ortaya çıkarmaktadır. Bunların en önemlisi ve belirginini belirli bir ülke için somut ölçütlere dayanılarak yapılan bir kent tanımının bir başka ülke için büyük ayrıklıklar göstermesidir. Bu durum, her dönemi yansıtan ve her ülke için geçerli olan, aynı zamanda kentsel planlama çalışmalarında kullanılacak ortak ya da standart bir kent tanımına ulaşılmasını zor hale getirmektedir. Bu nedenle ‘kent’ i kavramsal bir düzeye oturtabilmek için öncelikle kent ya da şehir tanımlarına ilişkin tarihsel etimolojiye ve kronolojiye bakmak gereklidir.

Tartışmaların temelinde kent ya da şehir denilen şeyin tarihsel süreklilik içerisinde

var olan doğal bir varlık mı yoksa bilinçli olarak kurgulanan ve değiştirilen bir yapı mı olduğu soruları yer almaktadır. Bu yerleşmeye ait olan kelimelerin uyandırdığı çağrışım, kelimelerin kullanılmaya başlandığı dönemlerden bu yana harmanlanan büyük bir kültür ve medeniyet birikimi olması yanı sıra orada yaşayanların kültürüne yansıyan ortak yaşam biçimini ve yüzyıllar boyunca yaşattığı kalıtların biriktirilme süreçlerini de temsil eder. Batı ve doğu kültürlerinde, kentsel yerleşmelere verilen adlar ve bu anlamda yapılan kavramsallaştırma çabaları farklılaşsa bile bütüne bakıldığında bazı önemli benzerlikler de göstermektedir.

2.1. Batı Kültürlerindeki Kullanım

Batı geleneğinde kent, şehir ve bununla ilişkili kelime dağarcıkları, bu alanda üretilen düşünce dünyasının kent odaklı olduğunu ortaya koyar. Avrupa’da, kenti betimleyen ‘city’ ve ‘town’ kelimeleri arasındaki fark, büyüklük ya da küçüklük gözetilmeksizin o yerleşim biriminde katedralin yani piskoposun olup olmadığına göre değişirdi. Bir ‘town’ eğer katedral varsa ‘city’ olarak kabul edilmekteydi (Hall, 2013).

‘Citizen’ (vatandaş) ‘civis’ (citizen-sivil, yurttaş, kentli, hemşeri, ikamet eden kişi ya da tebaa) ve ‘civitas’ (community-topluluk, camia; state-devlet; city-kent; citizenship-yurttaşlık, vatandaşlık, hemşerilik) kelimeleri de ‘city’ kelimesi ile bağlantılıdır ve kullanımı Roma dönemine denk gelir (OED, 2020). Civitas kelimesi ‘civic’ lerin ya da o devleti oluşturan tüm üyelerin tüm-vücut halini betimlemek için kullanılırdı (Murray, 1890).

Eski Fransızca’da kullanımında ‘cite’ de yine aynı kökü takip etmektedir. Yeni Fransızca’da da ‘cité’ (capital city-başkent ya da merkez kent) şekliyle kullanılmıştır. Bu kelimeler de Latince kökenlidir ve günümüzdeki anlamlarına Fransızca üzerinden ulaşmışlardır ve ‘site / state’ ile bağlantılıdır. Latince ‘civitatem’ den önceki kullanımı ‘citet (yalın hali civitastur)’ olan kelime Geç Latince’de de bazen ‘citem’ olarak da kullanılmıştır (OED, 2020). Latince farklı bir ses evrimi geçirerek Almanca ‘stadt’, Norveççe ‘stad’, İtalyanca ‘citta’, Katalanca ‘ciutat’, İspanyolca ‘ciudad’, Portekizce ‘cidade’ olarak kullanılmıştır (OED, 2020).

Broadbent’in (2003) dediği gibi “uygarlık büyük kentlerde vardır”. Latince ‘civitas’ tan gelen, “bir kentliye uygun / yakışır” anlamındaki kent, İngilizcedeki karşılığı olan ‘city’ ile paralellik taşıırken, aslında her iki kelime de medeniyetin/uygarlığın (civilization) temelidir (Polat, 2006: 15).

Eski İngilizce ‘tun’ olarak kullanılan ‘town’ kelimesi ise “muhafaza, bahçe, tarla, çiftlik, malikâne, konut, ev, konak” gibi anlamlara geliyordu. Daha sonraları “konut grubu, köy, çiftlik” gibi anlamlar taşıyan kelime, Proto-Germen ‘tunaz’ ve ‘tunan’ kelimelerinden türemiştir. Bugün ‘town’ kelimesi genel bir terim olarak büyük boyuttaki kentler için de kullanılmakla birlikte, bir kent ve bir köy arasındaki ara bir yerleşim büyüklüğünü tarifler. 12. yüzyıl ortalarında anlamı “bir köyden daha büyük yerleşim yeri” olan Fransız ‘ville’ kelimesine karşılık gelecektir.

Fransızca ‘ville’ kelimesi, Latince ‘villa’ kelimesi ile benzerlik gösterir ve ‘town’ anlamında kullanılmıştır. İtalyanca’da da ‘villa’ olarak kullanılan kelime, Latince köy ya da ev topluluğu anlamına gelen ‘vicus’ ile benzeştir (Altunbeğ Turgut, 2019). 1840’larda ABD’nin kuruluşundaki bazı kentlerin isimleri bu sonekle tamamlanmıştır: Knoxville, Nashville, Louisville, Greenville gibi. Yine Afrika

kıtasında da bazı örnekler rastlamak mümkündür: Kongo'da Brazzaville, Gabon'da Librville, Zaire'de eski adıyla Leopoldville gibi.

Roma döneminde kentlere '*urban*' deniliyordu ve bu kelime günümüzde "kent kültürü" anlamında kullanılıyor. Romalılar, farklı ölçeklerdeki nüfus merkezlerini ayırt etmek için de kent dışında '*oppidum*' (town-kasaba), '*vicus*' (village-köy) gibi kavramlar da kullanmışlardır (Altunbeğ Turgut, 2019). Yine kenti betimlemek için kullanılan Latince '*urbs*' (çoğulu *urbes*) kelimesi de kentsel (urban) ve kentçilik ya da bir zamanlar sıkça kullanılan haliyle şehirçilik ya da kentsellik (urbanism) kelimelerinin kökenini oluşturmaktadır.

'*Urban*' olarak da bilinen Hint-Avrupa dil kökenlerine göre -or/-ur ya da -ol/-ul önekleri "devasa, büyük, yüce" anlamlarına gelmekte olup, Bask bölgesinde '*uri, hiri*' (township-kasaba, bucak) olarak, Yunanca '*labyrinthos*' (labirent) ve Sümer dilinde de '*ur, er, eri, uru, urbillum*' olarak kent anlamında kullanıldığı görülmektedir (Stepien, 2009). Yine Ur'un ve Uruk'un Mezopotamya'da bir Sümer Kent isimleri olması tesadüfi olmadığı gibi, Roma'da Urbs diye bir kent de vardır; yine Erbil kenti de bu kökenden türemiştir.

Yunan'da kullanılan Latince kökenli '*polis*' (Yunanca πόλις) kelimesi de en fazla kullanılan kelimelerden biri olup, Eski Yunanistan'da bir "şehir veya şehir-devleti" ni tanımlamak için kullanılırdı⁴. Latince '*civitas*' la benzerlik taşıyan kelime, aynı zamanda böyle bir şehrin vatandaşlar topluluğu olarak da kullanılırdı. Yine '*pie*' ve '*pele*' önekleri Latince "kale, kapalı alan, genellikle yüksek yer" anlamlarında kullanılıyordu (Nişanyan, 2009). Sanskritçe '*pur*' ve '*puram*' "kent, kale" ve Litvanya dilinde '*pilis*' "kale" anlamına gelmektedir (OED, 2020).

Yunanın '*polis*' i medeniyet demek olan '*politismos*' ile de yakın ilişki kurmaktadır. Fransızca'da kullanılan '*police*' kelimesi de hem Türkçedeki polis hem de kamu düzeni anlamlarına gelmektedir. Latince devlet düzeni anlamına gelen '*politia*' kelimesi de Eski Yunanca aynı anlama gelen '*politeia*' kelimesinden kökenini alır ve '*polis*' ile bağlantı kurar (Nişanyan, 2009). Uygarlık kelimesinin kentteki uygarca yaşamı ya da düzeni anlatmasına benzer biçimde bu kelimenin de kamusal düzene referans vermesi ilginçtir. Türkçedeki politika kelimesi politik, apolitik, polis, politika, politbüro, İst+tin+pol > İstanbul gibi kelimeler de yine '*polis*' in evrimleşmiş hallerini gösterir. ABD'de birçok örneğini görmek mümkündür: Indianapolis, Minneapolis, gibi.

'*Bar*' metropolis (metropol) anlamında kullanılan bir kelimedir (Waddell, 1927). Aynı kökenden türediği iddia edilen etimolojik olarak Sanskritçe kökenli olan '*pura*' ya da '*pur*' kelimesi "kent, şehir, kale, duvar, tapınak, sığınak" anlamlarına gelmekte, "hendeklerle ve surlarla çevrili olan, içinde büyük yapıların bulunduğu merkez şehir" i tarif etmektedir; yine '*khet*' kelimesi de sadece şehir anlamında kullanılmaktadır (Monier-Williams, 1927). '*Burg*' kelimesi de aynı kökenden gelmektedir (Waddell, 1927). Aşağı İmparatorluk Latincesi'nde bulunan ve Frenkçe'de de kullanılan '*burgus*' kelimesi de, değişik biçimleriyle Portekiz, İskandinav, Gotik, Keltik dillerde de kullanılmaktadır ve "güçlendirilmiş yer, şehir ya da kale" anlamlarında

⁴ '*Polis*' kelimesinin Türkçe'de de kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin Bolu ve Tirebolu (üçkent) polisten türemiş yerleşim adlarıdır (Yaşlıca, 2014).

kullanılmaktadır (Lewis & Short, 1879).

Eski İngilizce'deki kullanılan biçimi '*burh*' olan ve bir kent ya da kasabayı anlatan kelime aslında Almanca kökenli olup (*burg*, *burc*, *burgaz* ya da *burgz*), "kent, yerleşim yeri, kale, hisar, hapishane" gibi anlamlara gelmektedir (OED, 2020). Eski Saksonca'da '*burh*, *burugh*' gibi türevleri olduğu gibi (İngiltere'de Middlesbrough gibi), Eski İskandinavca'da '*borg*', Gotik dilinde '*baurgs*' olarak kullanılan kelimenin İngilizcedeki kullanımı daha çok '*borough*' tur. "Yerel yönetim birimi olarak kenti ya da parlamentoya üye gönderen kent ya da bölge" yi tanımlamakta kullanılmıştır ancak '*city*' ya da '*town*' un yerini alamamıştır. Persçe'de ise '*pur*' olarak kullanılmıştır (OED, 2020).

Yunanca aslı '*pyrgos*' olan '*burgaz*' kelimesi ise "içinde kale, kule, hisar, kemer gibi dikili yükseltili mimarinin bulunduğu antik kasaba" anlamlarına gelmektedir. Kemberburgaz (İstanbul), Kumburgaz (İstanbul), Burgaz Ada (İstanbul), Sahil Burgaz (Bursa), Lüleburgaz (Kırklareli), Burgaz (Datça'da Knidos harabeleri), Burgaz ili (Bulgaristan) örnek olarak verilebilir. 1360 tarihli Danişmend-Name'de Burgaz "savunma kulesi" anlamında kullanılmıştır ve Yeni ve Eski Yunanca '*pyrgos*' "kule, savunma kulesi, burç" anlamlarına gelir. Arapça '*burc*' da "kule, hisar" demektir. Aynı kökene sahip '*burjuva*' kelimesi ise Fransızca '*bourgeois*' "şehirli, orta sınıf mensubu" anlamında kullanılmış olup, yine Fransızca '*bourg*' "kale, surla çevrili kent" kelimesinden türetilmiştir (Nişanyan, 2009).

Halikarnas Balıkcısı (1980), Bergama'nın adının hisar anlamına gelen Pergamon'dan türediğini belirtmektedir⁵. Yine Perge de burgun türevleri olarak ele alınmalıdır. Türkçede kullanılan *berk* ve *berkitmek* kelimeleri de (sağlamlaştırmak, tahkim etmek, takviye etmek) aynı anlama gelmektedir. Almancada kullanılan '*burg*' kelimesi de "kale, hisar" anlamını birçok kent isminde yinelemiştir: Hamburg (Ham'ın Kalesi), Hiedelberg (Hiedel Kalesi) gibi. '*Burg*' kelimesinin de yine her iki kıtaya da götürüldüğü görülmektedir: Pittsburg (ABD) ve Johannesburg (Güney Afrika Cumhuriyeti) gibi. Ortaçağ'da Marver'in kenti "duvarlarla çevrili insan yerleşimleri" olarak tanımlaması (Demirer, vd., 1999: 29) o dönemdeki kentlerin surlarla ya da kalelerle ne kadar iç içe tanımlandığının da bir göstergesidir.

'*By*' kelimesi de en çok kullanılan kelimelerden biridir. İrce '*baile*' hem "ev" hem de "kent" anlamına gelirken, Norveççe '*by* (*stad* da kullanılır)' "kent" anlamında kullanılmaktadır (OED, 2020). İngiltere'ye Danimarkalılar tarafından getirilen kelime bugün 600'den fazla yer adında kullanılmaktadır: Derby, Rugby, Thoresby, gibi. Yine İskandinav dillerinde "köy" anlamına gelen '*thorp*' kelimesi de İngilizlerce benimsenmiş 300'den fazla yere ismini vermiştir: Milnthorpe, Linthorpe, Althorpe, gibi. Latince "kamp yeri, çevrili yer" anlamında kullanılan '*castra*' kelimesinden türeyen '*ceaster*' son eki de çoğu yere ismini vermiştir: Chester, Gloucester, Manchester, Winchester, gibi (Baugh & Cable, 1983).

2.2. Doğu Kültürlerindeki Kullanım

⁵ Eskiden Bergama'nın adı Parg-a-uma idi, Perg=Berg Arapçadaki burç, kale demekken '*uma*' ise, "halk" demektir. Yani Bergama "kale halkı" anlamına gelmektedir.

Doğu geleneğinde ise kentlerin ifadelendirilmesi için kullanılan kavram ve söylemin daha ziyade merkezi otoritenin inşa ettiği bir söylemin parçası olarak gündeme geldiği görülür. 'Kent' kelimesi aslen Soğdca⁶ bir kelimedir. İrani bütün dillerde kullanılan ve "kırsal yerleşim bölgesi ya da köy" anlamına gelen kent, Farsça'da ve Eski Kıpçakça'da "köy" anlamına gelen 'kend, gend ve gendum' biçimlerinde kullanılmaktaydı (Eren, 1999: 231).

Yine Hotan Saka dilinde 'kantha' kelimesi de benzerdir. Semerkand, Buhara ve Taşkent arasındaki bölgede kullanılan kelimenin 'kand' olarak da kullanıldığı görülür. Nitekim bu kelime Soğdca kökenli olup "hisar, kale" gibi anlamlar taşır (Taşkent, Yarkent vb.). Taşkent'in eski adının Şaşkent olduğuna dair iddialar vardır. Bu ise beş kent anlamına gelmektedir. Afganistan'ın Kandahar kentinin adının "sıcak köy" anlamına gelmesi buna örnek olarak verilebilir. İlginçtir ki Hint kaynaklarında da bu şehrin adı 'kanêdehara' şeklinde geçiyor ve "kutsal nehir" anlamına geliyordu. 1000 yılından önceki Uygurca metinlerde 'kend' "şehir, kale", yine 'kend/kent' "köy, mezra, çiftlik" (Meninski, 2000[1680]), 'kend' "köy" (Mütercim Asım Efendi, 2000[1797]) ve 'kent' "kasaba" (Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu, 1935; Sümer, 1984) olarak kullanılmaktaydı. Birçok bu anlamda örnek olduğu da görülmektedir; Akcakent, Batıkent, Çukurkent, KızılcaKent, Kızılkent, Yenikent gibi.

Sümer dilinde 'er, eri, uru' kelimeleri de "kent" anlamında kullanılmıştır. Sturtevant'a (1946) göre, Hititçe'de 'happiris' "kent, şehir, mahalle, mıntıka" anlamlarına gelmektedir. "Ev" anlamında kullanılan 'e ve pir' kelimelerinin "kent" anlamında kullanılan 'uru' ile bağlantılı olduğu görülmektedir. "Tahkim edilmiş/sağlamlaştırılmış kent" anlamında kullanılan 'urubad' ise kent ve ülke adlarının başında harf-i tarif ya da artikel olarak kullanılmıştır (Sturtevant, 1946; Glassner, 2004).

Göktürkçe ve Uygurcada kullanılan 'balık' kelimeleri de "şehir" anlamına gelmekte olup, Eski Türkler yerleşim birimlerinin adını nehir ya da su kenarlarında kerpiç tuğlalarla yaptıkları evlerden dolayı 'balık (ya da balçık)' kelimesini kullanmışlardır⁷ (Clauson, 1972: 336). Göktürk yazıtlarında bunun en iyi örneklerini görmek olasıdır: "Taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıkdaki tagıkımış, tagdaki inmiş" yani "dışarı yürüyor diye ses işitip, şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş" (Erimer, 1969). Hanbalık, Ordubalık, Beşbalık (Penckent ya da Pencikent) bunlara örnek isimler olarak verilebilir. Çünkü eski Türk kentlerinde hâkim ve etkin unsur olan koruma amaçlı surlar balçıktan yapılmaktadır (Baykara, 2002: 426). Kaşgarlı Mahmud da 'balık/balıg' kelimesini "kale ve kent" anlamlarında kullanarak "İslamiyet öncesi dinsiz kabilelerin lehçelerinde ve Uygur lehçesinde kullanılır. Buradan hareketle Uygurların en büyük kentlerinden birisine beş balık (beş kent) denir. Ayrıca Argu lehçesinde de, çamur." demektedir (Atalay, 2006).

Kelime Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada da 'balçık' olarak geçmektedir, Oğuzca ve Argucada ise 'balık' ya da 'balk' olarak kaynaklarda yer almaktadır (Yıldırım, 2011). Diyalektlerde 'balkaç' biçiminin göçüşme sonucunda 'balçak' biçimini aldığı

⁶ Soğdlar, Doğu İran kavimlerindenir ve zamanla Türklerin içine karışmışlardır.

⁷ Bilindiği gibi 'balçık' çamur anlamına gelip, samanla karıştırılmasından kerpiç elde edilmektedir. Kerpiçlerden tek katlı evler yapılırken, balığın fırınlanmasından elde edilen 'tuğla' büyük yapıların yapılmasında kullanılırdı.

görülmüş, daha sonra da 'balkıç' ve 'balçık' biçimini almıştır (Yıldırım, 2011). Menges, 'balçık' kelimesinin 'bal' kökünden geldiğini ortaya atmış, Moğolca 'balyasun' şehir biçimiyle birleştirmiştir, Doerfer ise 'balık' tan 'çamur' kelimesinin "şehir" anlamını aldığını belirtmiştir (Eren, 1999: 35).

Yine Göka'ya (2010: 28) göre, "kent çevresinin duvarlarla tahkim edilmesi demek olan 'balıglama' kelimesine bağlanır. Balıglama ile Argunca 'balçık' kelimesinin aynı kökten geldiğini ve Türklerin kentlerini balıktan yani kerpiçten yaptıklarını ileri sürenler de vardır ancak bu adlandırmanın biraz aşağılama içermesinden dolayı, kent yaşamını benimsemeyen göçebeler tarafından yapıldığı tahmin edilir. Nitekim 'balıg' toplumları da göçebelere 'taşra' (dışarı) diye adlandırmışlardır."

İslam kültüründe 'medine/medina' kavramının önemli bir unsur olduğu görülüyor. Arapça'da "kent" ile aynı anlamda kullanılan 'medine' kelimesi, Arap ve Kuzey Afrika kentlerindeki tarihi merkez anlamına gelen kelime kentlerdeki ve kent dışı alanlardaki yaşam biçimleriyle, ekonomik ve toplumsal yapı farklılıklarını ortaya koymak üzere de kullanılmıştır. 'Karye' ise medine'nin karşıtı olarak göçebe ve kırsal yaşamı tanımlamaktadır. Bu bağlamda, kent yaşamı organize edilmiş bir sosyal hayatı (uygarlığı) içermektedir. Böylece de kent uygar insanların yaşadığı bir yerleşme birimi olmaktadır. 17. Yüzyılda yaşayan ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde geçen, doğal güzelliklerinden etkilendiği şehirlere "medine-i müzeyyene"(süslenmiş ve donatılmış kent) dediği görülür (Yılmaz Orak, 2011).

Günümüzde uygarlık anlamında kullanılan 'medeniyet' (şehirlilik)⁸ kelimesi de buradan türemiştir; kent, terbiyelilik, görgü, nezaket kaynağı, medeni yer. Burada 'uygarlık' kavramına da bir bakmak da fayda vardır. İlk Türk yazısı Orhun Anıtlarının olduğu Uygurlara benzeterek 'uygar' denilmiştir (Belge, 2003: 2-3). İslam düşüncesi açısından da medeni ve barbar ayrımını görmek olasıdır. Kur'an'a göre yerleşik hayat ile (yani şehir- köy hayatı ile) göçebelik/ bedevîlik tanımları birbirinden farklılaştırılmıştır. TDV İslam Ansiklopedisi'ne göre: "Sami dillerde 'çöl' manasına gelen arab kelimesi eski devirlerde aynı zamanda çölde yaşayan kimse yani bedevî için kullanılıyordu. İlk defa Kur'an-ı Kerim'de, yerleşik hayat yaşayan Araplar'la bedevî Araplar açık bir şekilde birbirinden ayrılmış ve bedevîler a'rab olarak adlandırılmıştır. Bir ırkın adı olmakla birlikte yarımada köy ve şehirlerinde yaşayanlara arab, çölde göçebe olarak yaşayanlara a'râb (bedevî) denilmiştir." (TDV, 1992: 312).

Medeniyet kavramına kökenlik eden 'medine' kavramı, Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye göçünden sonra İslam kuralları çerçevesinde yeni bir yaşam biçiminin ve kentnin inşasında kullanılan kurallar demetidir⁹. Bir yerin medeni olması demek ilk kez Medine kentinde uygulanan kuralların uyarlanarak, yeniden gözden geçirilerek İslamiyet'in yayıldığı yerlerdeki kentlerde de uygulanması anlamına gelmektedir.

Bugün Suudi Arabistan'da bulunan Medine şehrinin adı aslında peygamberimizin kendisinin ismini değiştirdiği Yesrib'tir (Jathrippa); fakat buraya yaygın bir biçimde 'medine' denmiştir. Arami dilinden Arapçaya geçmiş

⁸ 'Medeniyet' Türkçe'de 1835'ten sonra Sadık Rifat Paşa tarafından 'civilization' kavramına karşılık olarak kullanılmaya başlanmıştır (Baykara, 2000: 27- 32).

⁹ Peygamberimizin Mekke'den Yesrib'e hicret etmesiyle kent El-Medinet-ül Münevver (nurlu kent) adıyla anılmış, daha sonra günlük kullanımda kentin adı Medine kalmıştır.

bulunan *'medîne'* deyimini “kent (şehir)” anlamındadır (Hançerlioğlu, 2000). Belki de bunda halifeliliğin ya da devlet yönetiminin bu kentte olmasının etkisi vardır. Tıpkı Roma geleneğindeki katedralin bir kentte olması ile değişen kent kimliği gibi. Arami dilinde de “kent” anlamına gelen *'medine, medinta'* kelimesi ile bağlantı kurar. Aramice'de *'medinta'* “bir yargının yetki alanı içindeki birimi (kaza)” ifade etmek için kullanılmıştır (TDV, 1992).

Yine Doğu medeniyetlerinde kullanılan *'şehir'* kelimesi ise “krallık, devlet, memleket” anlamlarına geliyor ve yine İrani dillerde “kral, hükümdar, kudret sahibi” anlamlarındaki *'şah'* kelimesinden türemiştir. Bugün modern Farsça'da *'şehir'* kelimesine karşılık *'şehristan'* kelimesi kullanılmaktadır. Bugün “eyalet” manasında kullanılan *'ostan'* kelimesi ve ülke adlarının sonunda yer alan ve “ülke” anlamına gelen *'istan'* da Farsça'daki *'asitan'* ile bağlantılıdır. Arapça'daki *'şehr'* kelimesinin anlamı ise iki türdür: Birincisi “ay, belirme” demektir, Ramazan ayında şerefelerde yazan “Hoşgeldin Ya Şehr-i Ramazan” daki gibi. Yine Arapça *'şehir'* (şhr kökünden bir mastar) ise “şöhret” kelimesinden gelir ki “ünlü, namlı, meşhur” demektir. “Yerleşim merkezi, kent” anlamındaki *'şehir'* Farsça bir kelimedir. O dönemlerde şehr-i şehîr, “çok ünlü kent” anlamında söylenirdi (Devrim, 2006).

Klasik Farsçada ise *'şahr'* bugünkü anlamda “kent” demek değildir, “kent devletidir ya da beylik veya krallıktır; feodal bir birimdir”. Uygulamada “beyin oturduğu saray veya kale” de *'şehr'* adıyla anılırdı. Osmanlı kullanımı da öyledir, mesela “Trabzon” deyince genellikle Trabzon beyliği anlaşılırdı. Özellikle kentten söz etmek gerekirse “nefs-i Trabzon” (iç Trabzon) diye ayrıca belirtilirdi (Nişanyan, 2009). Farsça ve Orta Farsça *'şahr'* “vilayet, memleket, kent” kelimesinden alıntıdır. Farsça kelime Eski Farsça *'çšaθra-'* “krallık, devlet, ülke” kelimesinden evrilmiştir. *'Şahr'* kelimesi, Asya Türkçesine, Eski Türkçede *-h-* sesi olmadığı için *'şar'* biçiminde girmiştir (Sertkaya, 2009); Akşar, Akçasar, Alaşar, Eskişar, Karacaşar, Kızılcaşar, Şarköy, Şarkışla, Yenişar gibi isimlendirmelerde de bu kelime görülmektedir.

Yine *'şahr'* kelimesi, Türkiye Türkçesine ise *'şehr'* olarak girmiş ve *-i-* türemesi ile *'şehir'* biçimine dönüşmüştür (Sertkaya, 2009); Akşehir, Akçaşehir, Alaşehir, Beyşehir, Eskişehir, Karacaşehir, Kırşehir, Kızılcaşehir, Nevşehir, Viranşehir, Yenişehir gibi. *'Şehir'* kelimesi dilimize de birçok yeni biçimler kazandırmıştır: Şehirci, şehircilik, şehirlerarası, şehirleşme, şehirleşmek, şehirlî gibi.

Farsça *'âbâd/âbâdan/âbât'* kelimesi “bakımlı, bayındır, imar, mamur, meskûn” anlamlarına gelmekle birlikte, “tarım yapılan yer, çöl ve bozkır zıttı” gibi anlamları da içermektedir. Kelime Proto-İranca yazılı örneği bulunmayan, *'â-pâta'* “korunmuş” kelimesinden evrilmiştir, ayrıca Soğdca ve Zent dilinde *'âpât'* olarak kullanılmıştır (Nişanyan, 2009). Bu kelimeye örnek vermek gerekirse; Celalabad, İslamabad, Eceabat, vb. Yeni kurulan banliyö kentlerine de Farsça'da *'birun'* (dışarı, harici anlamında)¹⁰ ve Arapça'da *'rabat'* denilmiştir. Rabat bugün Fas'ın da başkenti olan kentin ismidir. Yine günümüzde Irak'ta Qarah Birun adlı bir kent de vardır.

¹⁰ *'Birun'*, aynı zamanda, Osmanlı sarayındaki geniş bahçesi bulunan kısma da verilen addır; dış saray olarak da bilinmektedir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatında Tanzimat dönemine kadar kullanılmış bir tabirdir de. Bunlardan sarayda görev alanlara Enderun, devlet yönetiminde görev alanlara *'Birun'* denilmiştir.

3. Kent-Şehir Ayrımına Doğru

Aslında karmaşık bir kavram olmanın ötesinde kentin kendisi bir fenomendir, bir metafordur. Medeniyetle olan ilişkisi bağlamında, “bir kentliye uygun olan, medeni yer” anlamını içermesi aslında bu içiçeliği bir anlamda anlatır. ‘Kent’ kelimesi arkeolojik, bilimsel ve de antik bir çağrışımı akla getirirken; ‘şehir’, yapılanması ve yaşam biçimiyle kendisini köyden, kasabadan ayırmış, ‘çarşı’ ve ‘çeşitlilik’ imgesini beraberinde düşündürülen bir sözcük olarak da anılır çoğu kez (Yaşlıca, 2014).

Mehmet Ali Kılıçbay (2000), *Şehirler ve Kentler* adlı çalışmasında şehri, estetiğin ön planda olduğu bir uygarlıkla eşleştirerek “dişi”, kenti de insan ve bina yığından oluşan bir yer olarak değerlendirmekle “erkek” tanımlamasında bulunur. Kılıçbay’ın bu yorumunda, şehrin kalabalıkları kendisine çeken cazibesi, kentin de fayda vererek yaşam alanını oluşturması dikkati çekmektedir. Kılıçbay (2000) bu konuda, uygarlığın dişi ve erkek tarafından gerçekleştirilebilmesi bağlamında şehrin “dişi” bir kavram olarak algılanması gereğinden bahsetmektedir; O’na göre Madrid, Paris, Napoli, Floransa, Venedik gibi şehirler dişi, Roma gibi kentler erkek kavramlardır. Gerçekten de, dişinin uygarlığın yaratılması sürecinde oynadığı “Ana” rolü nedeniyle bu değerlendirme yapılabilir. Mekke-ümmü’l-Kura’nın “kentlerin anası” anlamına gelmesi gibi ‘metropolis’ kelimesine kökenlik eden Latince ‘meter ya da matre’ kelimesinin de İngilizce’deki ‘mother’ anlamında yani ana kelimesi ile birlikte “anakent” olarak kullanılması tesadüfi değildir (Yaşlıca, 2014).

Uygarlık her şeyden önce, -par excellence- “kentsel” bir olgudur. Bu nedenden ötürü, her zaman uygarlığın beşiği olmuş kentlerin aslında bir kadın buluşu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Erkek ekonomisi üretimden çok, doğanın sunduklarını arayıp bulmakla ilgiliyken, kentin varlığını olası kılan yerleşik yaşama dolayısıyla da kentsel yaşama geçişi olanaklı kılan ya da zorlayan tarımı ve üretimi kadınlar gerçekleştirmiştir, denilebilir (Polat, 2006: 14). Öte yandan, barınak ve korunaktan ‘ev’ e yani ‘üretilen mekân’ a geçiş sürecinde baş aktörler yine dişilerdi¹¹. Dolayısıyla, uygarlığın mimarı dişiler evin de kentin de mimarı sayılabilir. ‘Uygar (civilized)’ ın karşısındaki ‘uncivilized (barbar/medeni olmayan)’ kavramı da aslında bu ayrımı netleştirmektedir.

Genelde sosyo-ekonomik temeller üzerine kurulu bu paradigma, en ilkelinden en karmaşığına kadar metaforik olarak tanımlanabilir. İlk örneklerinden bu yana kurulan kentlerde -hamletlerden kent-bölgelere kadar- devam eden süreç, aslında hep bir benzetişimle ya da metaforla sağlanmıştır. İlk kent formunun bile bir daire ve bir ‘cross’tan oluşması en basit heligramik örnek olarak bu metaforun izlerini göstermektedir.

4. Medeniyet/Uygarlık Kesitinde Kent ve Şehir

Neredeyse her kültürde, insanlığın medeniyet yürüyüşünün kendi elleriyle yarattığı “kente doğru” olduğu bilinir. Kent ya da şehir, maddi ve manevi kişilik ve kimlik kazanmanın ve biçimlenmenin adıdır. Bir hak aşığı ve halk ozanı olan Yunus Emre

¹¹ Dilimizde çok kullanılan “dişi kuş yapar yuvayı, içini sıvayı sıvayı” deyimini de bu durumu çok iyi özetlemektedir.

şehirleri dolaşarak girmiştir dergâha: "Var imdi gez şardan şara / Söyle garip bencileyin."

Şehir ya da kent kelimeleri bu kelimelerin kullanmaya başladığı çağlardan bu yana harmanlanan büyük bir kültür ve medeniyet (ya da uygarlık) birikimiyle farklı yaşam biçimlerinden ve farklı tarih ve yer pencerelerinden süzülen ortak yaşam biçimini temsil eder. Bu yüzden de kent ya da şehir denildiği zaman sadece etimolojik ya da onomastik (ve hatta toponomik) çabalarla çözülemeyecek, farklı kültürlerin, medeniyetlerin ve milletlerin yüzyıllar boyunca inşa ettiği ve yaşattığı eserlerin biriktirilmesi de anlaşılmalıdır. Bu yüzden de kelimeler gerçek anlamını kaybettikçe ya da anlamını, kökenini bilmeden kullanıldıkça gitgide daha da yozlaşıyor.

Sadece şehir ya da kent kelimeleri değil, Türkçedeki birçok terim, kavramı birtakım yabancı dillerden ve yabancı coğrafyalardan başka başka zamanlardan çevirip, evriltip ya da adapte edip kullanıldığı için, bazı kavramlar ya yanlış kullanılmış, anlamını yitirmiş, anlam değiştirmiş ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Bugün kent ya da şehir denen olgu gitgide karmaşıklaşan, yoğunlaşan, kimliğini kişiliğini kaybetmiş, insan için daha yaşanması zor mekânlara dönüşüyor. Bu karmaşıklaşma ve değişim/dönüşüm sarmalında kent, Evliyâ Çelebi'nin de dediği gibi "rûhaniyetli şehir" ya da "şehr-i müzeyyen (süslenmiş, donanmış kent)" kimliklerini koruma konusunda ciddi sıkıntılar çekmektedir.

Tarihimizde sadece şehirler insanlara kimlik vermemiş (Erzurumlu İbrahim Hakkı, Şemseddin Sivasî, Bursalı Mehmet Tahir, Cüneyd-i Bağdadî, Abdülkadir Merağî, Hasan Hüsameddin Uşşakî gibi) şehirler de insanların kimliklerine göre ad almıştır (Bağdat= Darusselam¹²; İstanbul= Babussaade, Darulhilafe; Sivas= Darululemâ; Diyarbakır= Darulfahr gibi).

Gerek şehir gerek kent, tarih boyunca gelişmişlikle tanımlanmış, medeniyetin/uygarlığın doğduğu ve geliştiği bir yer olarak Batı'da ve Doğu'da aynı algıya sahip olmuştur. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Latin dilinde medeniyet anlamındaki "civilization", şehir anlamına gelen 'civitas' tan; Arapça'da ise gelişmişliği işaret eden "medeniyet" sözcüğü de, bir şehir ismi olan 'Medine' den türemiştir.

Şehirlerin kente dönüşmesinde yahut kentlerin inşasında başat rollerden birini, Sanayi Devrimi'nin üstlendiğini söylemek mümkündür. Ancak Sanayi Devrimi'nden önce, şehirlerin kurulmasında ve burada nüfus yoğunluğunun görülmesinde çeşitli etkenler önemli rol oynamıştır. Bir şehir teorisyeni olan Max Weber ([1921] 2010), *Şehir* adlı çalışmasında şehrin kurulmasında ekonomiye vurgu yaptıktan sonra nüfus yoğunluğunun, iktidarın (devlet erkânı), pazaryerinin, kalenin, su kanallarının ve dinin (mabetlerin) bir şehri inşa etmek için bir bileşene sahip olduğunu açıklar. Diğer taraftan kent, muazzam nüfus yoğunluğuyla insanların birbirini tanımadığı, ilişkilerin resmiyete döküldüğü, güvensizliğin arttığı ve insanların ticarete bir araya geldiği bir yere dönüşür.

Kentin de devasa bir şekilde büyümesiyle metropol/kozmopol/megapol gibi adlar atfedilen modern çağın panoraması/paronoyası olan yerleşim birimi ortaya çıkmaya başlar. 19. yy'da büyüyen, 20. yy'da gelişen ve 21. yy'da da metropol olan kimi kentler

¹² Bağdat'ın ilk adı "Medinetü's Selam" dı ve anlamı "esenlik kenti" idi. Daha sonra Bağdat bölgesinde yer alan kent bu adla anılmaya devam etti.

için “yeni medeniyet kesinlikle kent medeniyetidir” sözünün 21. yy için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

5. Sonuç Yerine...

*“Çalabım bir şâr yaratmış iki cihan âresinde
Bakıcak dîdar görünür ol şârın kenâresinde*

*Nâgehan ol şâra vardım ol şârı yapılır gördüm
Ben dahi bile yapıldım taş u toprak âresinde*

*Ol şârdan oklar atılır gelir ciğere batılır
Arifler sözü satılır ol şârın bâzâresinde.”*

Hacı Bayram Veli

Bu kadar içiçeliğin ve ikililiğin bir arada olduğu bir kavramsallaştırmada, şehir mantığını modernitenin kent tasavvuru içinde eritmek ne kadar anlamsızsa, şehir kavramının kent üstünde oluşturduğu tahakküm de o kadar anlamsız görünmektedir. Böyle bir çatışmanın ortasına şehir/kent kavramlarını doğru yere oturtmaya çalışmak bile onları daha da çıkmaz bir duruma sokmaktadır. Almanların, II. Dünya Savaşı’nda Sovyetlerin demiryolu ray genişliği farklı olduğundan, askeri teçhizat ve ikmal malzemelerini Asya’ya iletememesi gibi, şehirle kent arasında bir bağlantı eksikliği olması, kavramın doğru geliştirilememesi yanı sıra oluşan kopukluğu da tamir etmez görünmektedir.

Kullanım biçimi gereği, aynı dönemli kelimeler olmalarına rağmen, dil ve kültür içerisindeki gelenekler açısından, ‘şehir’ in “daha eskiymiş çağrışımı” yapması, belli bir döneme kadarki ‘kentler’ i betimlemek için kullanılması mümkündür. Ancak son dönemlerdeki küreselleşme, hızlı kentleşme ve kentçilik, değişim ve dönüşüm süreçlerinin yansımaları anlamında, daha metropoliten ve kozmopolit bir varlık tanımlandığında ‘kent’ kelimesi daha olumlu görünmektedir.

Özellikle kent ve bölge planlama disiplini açısından, her iki kelimenin de birlikte kullanılması ya da kullanılabilir olması, belli bir tarihsellik yanılığı yaratmakla birlikte, özde de bir karmaşaya ve yanlış kullanıma yol açmaktadır. Geleneksel olarak, şehircilik gibi bir eylemin bile sosyal yanı ağır basan bir uzmanlıkla örtüşmesi, kentsel, kentleşme, kentçilik, kentsellik gibi kavramların günümüzde daha çok kullanılmasını gerektirmiştir.

Batı’da meslek uzmanlığının gelişimi açısından da benzer süreçlerin geçirildiği görülebilir. Bu ayrım, en başta ‘town planning’ ken, Sanayi Devrimi’ne doğru ‘city planning’e evrilmiş, günümüzde ise ‘urban planning’ olarak kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. Yine, benzer biçimde, De Carteau (1984) ‘mekân’ ı insanların geçtiği canlı sokaklar anlamında kullanılırken (aynı şehir kelimesinde olduğu gibi), ‘yer’ i bu sokakları oluşturan binalar ve diğer yapıları çevre ürünleri (kent kelimesinin çağrıştırdığı gibi) olarak görür.

Böylece, gitgide daha da karmaşıklaşan, büyüyen, yoğunlaşan, derinleşen, değişen ve dönüşen kentlerin de kavramsal olarak daha uygun ve anlamını doğru veren kavramsallaştırmalara gereksinimi vardır.

Bu durum,

Mesleki bir şovenizm yaratma,

Köklerini ya da kökenlerini başka bir yerlere dayandırma,

Politik ya da kültürel sorgulamalar yapma ya da

Bireysel refleksler yaratma çabalarının

ötesindeki bir gereksinim olarak algılanmalı ve buna dayalı olarak bir çözümleme yapılmalıdır.

Bu çaba bir ‘neolojizm’ yani yeni bir kelime oluşturma eylemi olarak da yorumlanmamalıdır. Yoksa buraya kadar süregiden kavram karmaşası devam edecek, kavramın sahip olduğu esas anlam dışında farklı ve yanlış anlam yüklenmesi sonucuyla da karşılaşılacaktır.

Bu durumun bir ‘afazi’ ye dönüşmesi (bir kelimenin anlamını yitirerek bir şey ifade etmeyecek duruma gelmesi) ise en korkulacak durumdur. Henry Lefebvre’nin de dediği gibi “kent ya da şehir insanın alınyazısıdır” ve bundan kaçmak boşunadır...

Şehir, oraya doğulan, içinde yaşanan, sosyal ilişkilerin kurulduğu, sevdiklerinin olduğu, okuluna gidildiği, çalışıldığı, bir ömür harcanıldığı ve orada ölünen bir yerdir...

Bir sosyal yaşam varlığıdır...

Bir çekirdektir, bir meyvenin özüdür...

Kent, doğulan hastane, içinde yaşanan mekânlar, sosyal ilişkilerin kurulduğu meydanlar, içinde sevdiklerinin olduğu evler, gidilen okullar, çalışılan işyerleri, bir ömür harcanılan sokaklar ve orada ölünen yuvadır...

Bir şehrin atmosferik kapsayanıdır...

Bir mekânsal kabuktur, bir meyvenin kabuğudur...

O yüzdendir ki ŞEHİR sosyal bir yaşam örgütlenmesidir, planlanamaz; KENT ise bunun dış kabuğudur, planlanabilir bir mekânsal nesnedir...

O yüzdendir ki, Şehir Plancısı değil, ŞEHİRCİ ol(un)ur;

O yüzdendir ki Kent Plan(lama)cısı olu(nu)r, KENTÇİ ol(un)maz...

Kaynakça

- Ahmedov, T. (1991) *Azerbaycan Toponimikasının Esasları*, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, Bakı.
- Aksan, D. (1982) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara.
- Altunbeğ Turgut, C. (2019) “Roma Dönemi Şehircilik Anlayışı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 26, 273-302.
- Atalay, B. (2006) *Divanü Lüğati’t – Türk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Baugh, A. C.; Cable, T. (1983) *A History of the English Dictionary*, Routledge and Kegan Paul, London.

- Baykara, T. (2000) *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, Akademi Yayınları, İstanbul.
- Baykara, T. (2002) “Sosyal Yapı ve Şehir Hayatı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Mayıs-Haziran, 426.
- Belge, M. (2003) “Sivil Toplum Nedir?”, der. N. Yentürk ve A. Karamani, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Broadbent, G. (2003) *Emerging Concepts in Urban Space Design*, Taylor & Francis, NY.
- Bumin, K. (1998) *Demokrasi Arayışında Kent*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Claudson, G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- De Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley.
- Demirer, G. N., Demirer, T., Doğmuş, O. E., Duran, M., Görgün, T., Hünler, K., Özbolat, N., Özbudun, S., Orhangazi, Ö., Yapıcı, K. (1999) *YYD Kısacasında Çevre ve Kent*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Devrim, H. (2006) “Bir Gölün Yeni Adı: Bafa Çölü”, *Radikal Gazetesi* (26/10/2006), Doğan Yayıncılık, İstanbul.
- Eren, H. (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Erimer, K. (1969) *Eski Türkçe, Göktürk ve Uygur Yazı Dili*, TDK Yayınları, Ankara.
- Glassner, J. (2004) *Mesopotamian Chronicles*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Göka, E. (2010) *Türkün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Halikarnas Balıkcısı (1980) *Merhaba Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Hall, P. (2013) *Good Cities, Better Lives: How Europe Discovered the Lost Art of Urbanism*, Routledge, London.
- Hançerlioğlu, O. (2000) *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, III. Baskı, İstanbul.
- Kılıçbay, M. A. (2000) *Şehirler ve Kentler*, İmge Yayınları, Ankara.
- Kuban, D. (1994) “İstanbul Ani Çöküşü Yaşayan Bir Kent Oldu”, *Cumhuriyet Bilim ve Teknik*, İstanbul.
- Lewis, C. T.; Short, C. (1879) *A Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford.
- Meninski, F. M. (2000[1680]) *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae - Persicae*, Şafak Matbaacılık, İstanbul.
- Monier-Williams, M. (1927) *A Sanskrit-English Dictionary*, Clarendon Press, Oxford.
- Murray, J. (1890) *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Little, Brown, and Company, London.
- Mütercim Âsım Efendi (2000[1797]) *Burhân-ı Kâti Tercemesi*, TDK Yay., Ankara.
- Nişanyan, S. (2009) *Sözlerin Soyağacı - Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Online Etymology Dictionary (2020) “City” <https://www.etymonline.com> (22.07.2020).
- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu (1935) Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Polat, E. (2006) *Kentsel Coğrafya*, SDÜ, Isparta.

- Sertkaya, O. F. (2009) "Divanü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler", *Dil Araştırmaları*, 5, 9-38.
- Stepien, M. (2009) *From the History of State System in Mesopotamia - The Kingdom of the Third Dynasty of Ur*, Zakład Graficzny, UW.
- Sturtevant, E. H. (1946) *Eti Dili Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- Sümer, F. (1984) "Eski Türklerde Şehircilik", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 32, 1-103.
- Türkiye Diyanet Vakfı (1992) *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul.
- Waddell, L. A. (1927) *A Sumer Aryan Dictionary*, Kessinger Publishing, London.
- Weber, M. [1921] (2010) *Şehir / Modern Kentin Oluşumu = The City*, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Yaşlıca, E. (2014) *Şehircilik Tarihi Ders Notları* (basılmamış), GÜ, Ankara.
- Yıldırım, T. (2011) "Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 23-41.
- Yılmaz Orak, K. (2011) *Bir On Yedinci Yüzyıl Gezgini: Evliya Çelebi ve Seyahatname'si*, Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta Müzesi Konferans Salonu, 03.06.2011.

Sürdürülebilir Kentsel Koruma Kapsamında Ulus Tarihi Kent Merkezi'nin Kentsel Dönüşüm Açısından İncelenmesi

Azize Ökten¹

Öz: Türkiye'de sanayileşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte özellikle 1950'li yıllardan başlayarak kentleşme ivme kazanmış ve yoğun göç dalgası sonucunda nüfus artışı ile birlikte kentler kontrolsüz büyümüştür. Ortaya çıkan bu bozulmaların giderilebilmesi için kentlerde özellikle büyükşehirlerde, dönüşüm süreçleri başlatılarak çevresel, ekonomik ve sosyal sorunların hafifletilmesi ilke edinilmiştir. Ulus Tarihi Kent Merkezi Kentsel Sit Alanı Geçiş Dönemi ile kentsel koruma ve kentsel yenileme proje süreçlerinde, paydaşlar tarafından kültürel sürekliliğe, sürdürülebilir kentsel korumaya, tarihsel dokuya ve kentin kimliğine ne denli uygun hareket edilip edilmediği çalışmanın kapsamını oluşturacaktır. Çalışmada amaçlanan, Ulus Tarihi Kent Merkezi'nde kentsel koruma proje hedeflerinin hayata geçirilip geçirilmediğini ortaya koymaktır. Çalışmada uluslararası anlaşmalardan, kanun, yönetmelik, stratejik plan ve meclis kararlarından faydalanılarak, literatür taraması da yapılacak, kavramsal ve kuramsal çerçeveye birlikte sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kent, Kentsel Dönüşüm, Kentsel Koruma, Kentsel Yenileme, Ulus Tarihi Kent Merkezi.

Abstract: With the acceleration of the industrialization process in Turkey, especially starting from the 1950s, urbanization has gained momentum and cities has grown with the increase in population due to intense wave of immigration. In order to overcome these distortions, in cities, especially in metropolitan cities, have adopted the principle of reducing environmental, economic and social problems has been adopted by entering transformation processes. The scope of the study is to determine to what extent the cultural continuity, sustainable urban protection, historical texture and the identity of the city has been acted upon by the stakeholders in the process of Transition Period of the Ulus Historical City Center Urban Protected Area and the urban conservation and urban renewal project processes. In parallel, the aim of the study is; to reveal whether or not urban conservation project goals are implemented in Ulus Historical City Center. The literature review along with a conceptual and theoretical framework will be presented by making use of international agreements, laws, regulations, strategic plans and parliamentary decisions.

Keywords: Sustainable City, Urban Transformation, Urban Conservation, Urban Renewal, Ulus Historical City Center.

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, azizeokten@hotmail.com

Giriş

Sanayileşme ile birlikte teknolojinin gelişmesi, sosyo-ekonomik gelişmeler yaşanmasına sebep olmuştur; fakat bu durumun sonucunda yaşanan hızlı kentleşme ve aşırı merkezileşmiş bir idari yapının yol açtığı sorunlar özellikle yerel idarelerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Birleşmiş Milletlerin; özellikle sosyal, ekonomik ve çevresel anlamda tedbir amaçlı geliştirdiği sürdürülebilirlik çabaları ile dünya çapında gelecek nesillerin yaşamları için gerekli olan birçok durumun sürdürülebilirliğinin sağlanması ilke edinilmiştir. Nüfus artışı, çarpık kentleşme, sanayinin gelişmesi, çevre kirliliği sonucunda özellikle sağlıklı, güvenli sürdürülebilir kentler için acil durum müdahaleleri ve uygulamaları gerekmiştir.

Yaşanılan bu süreçte kentler için gerekli görülen dönüşüm uygulamalarında özellikle sağlıklı yapılaşma, kentin kültürel mirasına sahip çıkılarak, gerekli görülen uygulamalarda karar verilirken demokratik katılım göz önünde bulundurularak özellikle tarihi kültürel dokularının korunması kentsel dönüşümün etkin ve verimli olabilmesi amaçlarından birini temsil etmektedir.

Tarihi kent merkezlerinde kentsel korumaya öncelik verilerek uygulanacak olan kentsel dönüşüm projelerinde; kararların daha sağlıklı adımlarla atılarak uygulanabilirliğini arttıracak olan yetkililerin; merkezi idare, yerel idare, halk, sivil toplum kuruluşları, yapı sektörü, akademisyenler ve alanındaki uzmanlarla iş birliği halinde olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bu şekilde; demokratik, katılımcı, etkin, etkili, verimli, sürdürülebilir, kentin kimliğine, dokusuna uygun, kültürel mirasa sahip çıkan yönetim odaklı uygulamalar elde edilebilecektir.

Ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel yapımızın güçlü taraflarını avantaj olarak kullanabildiğimiz vakit, ülke olarak sürdürülebilir gelişmenin sağlanabileceği ve de bunun sonucunda refah düzeyinin artışına katkıda bulunabileceğimiz olgusu açıkça görülebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı; Ulus Tarihi Kent Merkezi'nin, sürdürülebilir kentsel koruma kapsamında özellikle bir dönem Ankara için tartışılır bir sorun haline gelen söz konusu planların tüm paydaşlarla işbirliği halinde olmayıp, demokratik karar alma süreçlerine ters düşmesine ve de kültürel mirasın sürdürülebilirliğine olanak tanımadığına, yeni kentsel kavramsallaştırmaları üzerinden kuramsal bir çerçevede dikkat çekmektir.

1. Sürdürülebilirlik - Sürdürülebilir Kalkınma ve Sürdürülebilir Gelişme Olgusu:

İngilizcede “sustain-sürdürmek” fiili ve onun latince olan fakat artık kullanılmayan “sustentate” fiili; “dayanmak”, “desteklemek” veya “sürdürmek” olarak tanımlanan latince “sustentare” ve “sustinere” fiillerinden türetilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma bağlamıyla ilgili bir latince isim “sustentatio” nun “sabır” olarak tanımlanması ilginçtir. Sustain yani sürdürmek fiili ile ve onun latin öncülleri aktif, geçişli fiillerden oluşmaktadır. Dolayısıyla hem bir özneye hem de bir nesneye ihtiyaç duyulmaktadır (Hulse, 2007: 12). Bu itibarla, sürdürülebilirlik ancak bir şeyi sürdürme iradesine sahip kişi ya da kurumun bir konuyu ya da bir şeyi ele alması durumunda söz konusu olabilmektedir.

Modern anlamda sürdürülebilirlik kavramı ilk olarak 1974 yılında Dünya Kiliseler Konseyi (World Council of Churches) tarafından kullanılmıştır. Dünyanın birçok yerinde, insanlar çevre konusunda endişeler yaşayarak bu duruma yanıt aramışlardır. Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma kavramı batılı çevreciler öncülüğünde; Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Birliği (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) tarafından 1980 yılında ortaya atılmıştır (Dresner, 2008: 1). 1980'li yıllarda Dünya, çok kapsamlı yeni bir değişim ve dönüşüm içerisinde kendini bulmuştur. Ulus devletlerin egemenliğindeki dünya düzeninden, global bilgi toplumuna, fordist üretim sisteminden postfordist üretim sistemine, modern düşünce sınırlarından, postmodern düşünce sınırlarına değişim yaşanmıştır (Tekeli, 2020: 14). Her şeyin ötesinde, postmodernistler mekana nasıl bakılacağı konusunda modernist algılayıştan köklü biçimde kopmaktadırlar. Modernistler mekanı toplumsal hedefler uğruna biçimlendirilecek bir şey olarak görürken, postmodernistler için mekan, belki zamandışı ve “hiçbir çıkar gözetmeyen” bir güzelliğin kendi içinde bir amaç olarak elde edilmesi amacı hariç, her şeyin üzerinde yükselen bir toplumsal amaçla zorunlu hiçbir bağı olmayan estetik hedef ve ilkelere göre biçimlendirilecek bağımsız ve özerk bir şeydir (Harvey, 2014: 84).

Modern örgütler, geleneksel toplumlarda düşünülemez şekillerde yerel ve küresel olanı birbirine bağlayabilmekte ve böylece milyonlarca insanın hayatını rutin olarak etkileyebilmektedir (Giddens, 1991: 20). Dolayısıyla sürdürülebilirlik bir dereceye kadar daha geniş sosyolojik ve politik terimlerle nesiller arası dayanışma olarak tanımlanabilmektedir. Castells, daha analitik olarak bilgi çağında sürdürülebilirliğin mekân üzerinde ve zaman içinde kontrol mücadelesinin olması gerekliliğini ima ederek, bu fikrini bu şekilde ortaya koymaya çalışmıştır (Castells, 2010: 14).

Sürdürülebilirlik teriminin, çağdaş çevre hareketlerinin başlamasından yirmi yıl sonra yani, 1980'lerin sonlarına kadar pek duyulmadığı iddia edilmiştir ve son yıllarda bu sürdürülebilirlik fikrinin neden bu kadar önemli hale geldiği birçok aktör tarafından dikkat çeken konular arasında yerini almıştır (Dresner, 2008: 1). Bir şehrin veya ekosistemin ya da herhangi bir kompleks yapının eğer yapılanma koşulları, zaman içerisinde yeniden yapılanma koşullarını yok etmiyorsa sürdürülebilirdir (Castells, 2010: 118). Sanayinin gelişmesiyle birlikte kaynakların verimsiz, kontrolsüz kullanılması ve bunun akabinde nüfusla birlikte tüketimin artması, doğanın küresel çapta sinyal vermesinin en büyük sebebi olmuştur.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın çevresel sonuçları, özellikle 1960'lı yıllarda sanayileşmiş ülkelerde önemli bir ulusal kaygı alanı haline gelmiştir. Kalkınmanın istenmeyen yan etkileri; hava, su, toprak, gürültü, kirlilik ve çarpık kentleşme açısından oldukça görünür hale gelmiş ve de insanlığın geleceğini tehdit eden bu olumsuz sonuçlar toplumun dikkatini çekmeye başlamıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde sürekli artan kaynak kullanımı ve az gelişmiş ülkelerdeki nüfus patlaması iki önemli büyük sorun haline gelmiştir. Bu durum, az gelişmiş ülkelerde daha çok endişe yaratmıştır ve vatandaşların yaşam standartlarını iyileştirmek için acilen girişimde bulunulmaya ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nda bu durum önemli bir konu haline gelerek, konferansın gündemini oluşturmuştur (Biswas ve Biswas, 1984: 43).

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları, Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlığındaki Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (United Nations World Commission on Environment and Development) “Ortak Geleceğimiz” (Our Common Future) raporunu yayınladığı 1987 yılında ön plana çıkmıştır (Dresner, 2008: 1-2). Genellikle Brundtland raporu olarak bilinen bu belgenin temel prensibinde, çevrenin korunması ve ekonomik kalkınma temelinde sürdürülebilir kalkınma; “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini tehlikeye atmadan, günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişme” (World Commission on Environment and Development (WCED), 1987: 16) olarak tanımlanarak, sürdürülebilir kalkınmanın hem nesiller arasındaki eşitlik hem de nesiller içindeki eşitlikle ilgili olduğunun vurgusu yapılmıştır (Dresner, 2008: 1-2). Sürdürülebilir kalkınmanın temel kavramı konusundaki yorumlar değişebilecektir fakat sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmek ve bunu başarabilmek için geniş bir stratejik çerçeve ile bir fikir birliği eşliğinde gerçekleştirilebilir (World Commission on Environment and Development (WCED), 1987: 41).

Mohan Munasinghe tarafından sürdürülebilir kalkınma; “bireylerin ve toplulukların ekonomik, sosyal ve çevresel sistemlerin direncini korurken, aynı zamanda arzularını ve potansiyellerini uzun bir süre boyunca elde etmelerini sağlayacak fırsatların geliştirilmesi süreci” olarak tanımlanmaktadır (Munasinghe, 2009: 4). Sürdürülebilir kalkınma, sosyoekonomik, ekolojik ve fiziksel sistemler arasındaki karmaşık etkileşimler dahil olmak üzere tüm insan faaliyetlerini kapsamaktadır. Buna göre süreklilik; uygulayıcıları, disiplin, alan, zaman, paydaş, bakış açısı ve operasyonel odaklanma ile geleneksel sınırları aşarak yeni çözümleri sentezlemeye teşvik edecektir. (Munasinghe, 2009: 36)

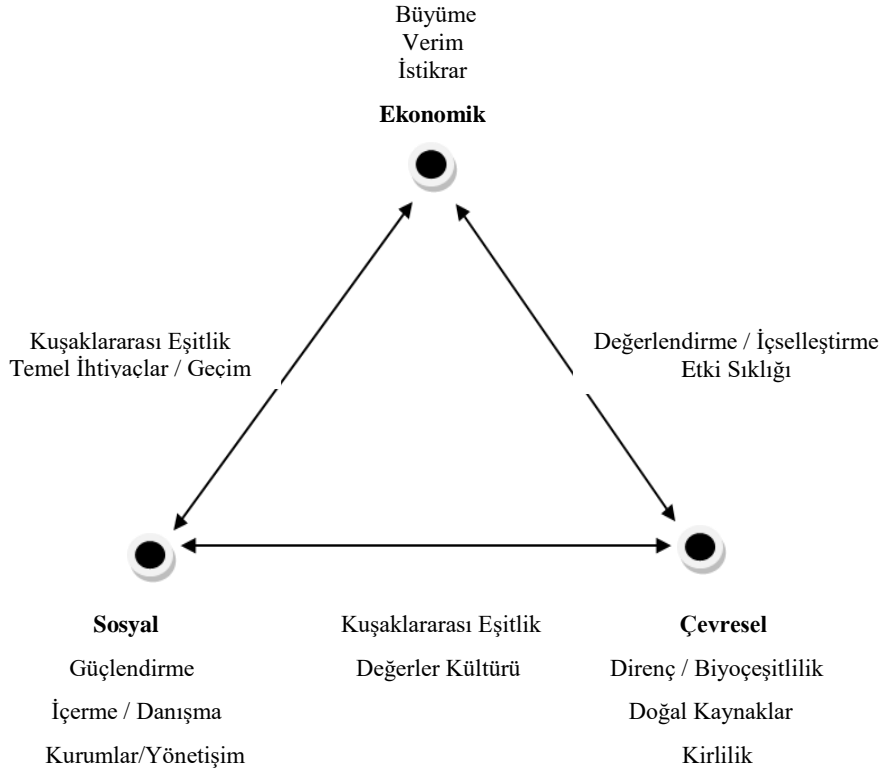
Rio de Janeiro’da 1992 yılında, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı sürdürülebilirlik boyutunda önemli etkilere sebep olmuştur. Daha sonra, bu deklarasyondaki amaçları gerçekleştirecek eylemleri içeren “Gündem 21” deki ilkeler, sürdürülebilirliğin yerel bir kavram olma niteliğinden, uluslararası niteliğe dönüşmesini sağlamıştır. Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD), Rio Dünya Zirvesi İlkeleri ve Gündem 21’de ortaya konan tavsiyelerin etkili bir şekilde uygulanmasında kaydedilen ilerlemeyi gözden geçirmek ve belirlemek için 2000 yılında Binyıl Zirvesi, 2002 yılında Johannesburg’da Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi toplanmıştır (Hulse, 2007: 88). Özellikle başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, sürdürülebilirlik ekseninde birçok kurum ve kuruluşla işbirliği halinde uluslararası sözleşmeler imzalanmıştır.

Kalkınma stratejileri uzun vadede sürdürülebilir olmalıdır ve bunun gerçekleşmesi için de diğer birçok şeyin yanı sıra toplum, mümkün oldukça doğal ekosistemleri koruyarak doğaya karşı zarar vermeden, bu duruma destek olmalıdır. (Biswas ve Biswas, 1984: 43). Bu durumun da ötesinde sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının yanı sıra siyasal, mekansal ve kültürel boyutlarıyla bir bütün olarak düşünülmesi gereken bir kavramdır (Atkinson, 2007: 203-204).

Güvenli ve sürdürülebilir bir geleceğe geçişin daha pratik adımlarını sağlayabilmek amacıyla, Mohan Munasinghe tarafından geliştirilen “Sustainomics” metodolojisi; gelişimi daha sürdürülebilir kılmak için disiplinlerarası, bütünleştirici, kapsamlı, dengeli, sezgisel ve pratik bir çerçeve sunmaya çalışmaktadır. Diğer geleneksel disiplinlerden farklı olarak, sadece sürdürülebilir kalkınmaya odaklanmaktadır.

Bu nedenle, çerçevenin ana ilkesi, sürdürülebilir kalkınmanın nihai hedefine doğru ilk adım olarak, devam eden ve gelecekteki kalkınma çabalarını daha sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Sustainomics metodolojisinde vurgulanmak istenen temel ilkeler (Munasinghe, 2009: 4):

- Sürdürülebilir kalkınma üçgeninin sosyal, ekonomik ve çevresel üç boyutunun; dengeli değerlendirilmesi,
- Disiplin, alan, zaman, paydaş bakış açıları ve operasyonel ihtiyaçların getirdiği geleneksel sınırları aşarak daha uygulanabilir entegrasyon,
- Veri toplamadan, politika uygulamaya ve geri bildirim kadar tüm döngü boyunca yenilikçi yöntemlerin ve araçların daha pratik uygulanması.

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma Üçgeni Anahtar Elemanları ve Ara Bağlantılar - Köşeler, Kenarlar, Orta (Munasinghe, 2009: 34-35).

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel boyutu vardır. Bu yöndeki çalışmalarından ötürü 2007 Nobel Barış ödülüne layık görülen Mohan Munasinghe, sürdürülebilir kalkınmayı “sustainomics” boyutuyla birlikte yorumlayarak disiplinlerarası, çok yönlü yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Her bakış açısı, kendine özgü itici güçleri ve hedefleri olan bir alana ve sisteme karşılık gelmektedir ve her alan için aynı politika değil kendine has politika önerilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Ekonomi, esas olarak mal ve hizmet tüketimindeki

artışlarla insan refahını artırmaya yöneliktir. Çevresel alan, ekolojik bütünlüğün ve direncin korunmasına odaklanmaktadır. Sosyal alan ise insan ilişkilerinin zenginleşmesini, bireysel ve grup isteklerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Bazı özel uygulamalar için, üçgeni bir piramide dönüştüren “kurumlar” veya “teknoloji” gibi dördüncü bir tepe noktası önerilmiştir. Bu eklemeler belirli durumlarda yararlı olsa da, orijinal üçgen basitlik ve çok yönlülük avantajlarını korumaktadır (Munasinghe, 2009: 34-35).

Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma politikaları çeşitli politika alanlarında ve sektörlerde çok sayıda yasa, mevzuat, yönetmelik, politika belgesi ve eylem planına dahil edilmiştir. Türkiye’nin en üst düzey ulusal politika belgesi olarak tanımlanan “Ulusal Kalkınma Planı” tüm makro düzeydeki ulusal politikaları ve öncelikleri ortaya koymaktadır. Türkiye, sürdürülebilir kalkınma kavramını ilk kez 1992 Rio Konferansı’ndan sonra 1996 yılındaki Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na sokmuştur. “Rio+20” sonuçları, son on yıl için 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı ile uyumlu hale getirilmiştir. Onuncu Kalkınma Planı’nın temel ilkelerinden biri sürdürülebilir kalkınmadır ve Plan “insan merkezli kalkınma” yaklaşımına dayanmaktadır. Onuncu Kalkınma Planı’nın içeriği, kalkınmanın sürdürülebilirliğini merkez alarak hazırlanmıştır. (Republic of Turkey – Ministry of Development Report, 2016: 1). 2000 yılından bu yana Türkiye, 10 kategoride 132 göstergeden oluşan ulusal bir sürdürülebilir kalkınma gösterge seti geliştirmiştir (Republic of Turkey – Ministry of Development Report, 2016: 3).

Sürdürülebilir bir büyüme koşullarını sağlayabilmek, bu durumu koruyabilmek ve üretim standartlarındaki köklü değişim - dönüşüm süreçleriyle ortaya çıkan bilgi toplumuna ulaşabilmek için, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yaşamında ciddi yapısal değişim projelerini yaşama geçirmesi özellikle yedinci beş yıllık kalkınma planında öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı - Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995: 22). Dolayısıyla bu plan ile amaçlanan makroekonomik ve yapısal uyum politikaları uygun bir zamanlama ve bütünlük içinde yürütülerek istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme ortamını sağlayacaktır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı - Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995: 20).

Rio de Janeiro’daki 1992 Dünya Zirvesi hazırlıkları sırasında çevre, ekonomi ve sosyal olmak üzere sürdürülebilir kalkınma boyutlarının; kalkınma politikasına nasıl entegre edilebileceği tartışmaları o dönem için gündemde yerini almıştır (Munasinghe, 2009: 35). Zaman ilerledikçe, sürdürülebilir kalkınma için belirlenen hedeflerin ne derece etkin, etkili ve uygulamaya verimli olduğu özellikle ilk dönemleri için tartışma konusu haline gelmiştir. Daha sağlıklı, güvenli ve sürdürülebilir bir dünya için, doğal dengeyi koruyarak ekonomik kalkınmaya olanak sağlayacak, doğal kaynakların etkin yönetimini gözetecek, gelecek nesillere sürdürülebilir çevre bırakabilecek seviyede hedeflenen nitelikte bir gelişme gerçekleşmemiştir. Özellikle bu süreçte, çevresel hedeflerin ekonomik ve sosyal politikalarla uyumu sağlanamamış ve ekonomik destekler yeterince alınamamıştır. (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı - Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000: 187).

Sürdürülebilirliğin altında yatan temel disiplinlerarası çerçeve, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının ve diğer ilgili disiplin ve paradigmanın dengeli ve tutarlı bir şekilde ele alınmasına olanak sağlamalıdır.

Örneğin, Güney Yarımküre öncelikleri arasında sürdürülebilir kalkınma; tüketim, büyüme, yoksulluğun azaltılması ve eşitlik gibi mücadelelere yer verirken; Kuzey Yarımküre'deki sürdürülebilir kalkınma için; kirliliğe, büyümenin sürdürülemezliğine ve nüfus artışlarına odaklanıldığı görülmüştür (Munasinghe, 2009: 35).

Bu planlar doğrultusunda Yedinci Beş Yıllık kalkınma planında yer alan sürdürülebilir kalkınma amaçlarının sadece planda kaldığı, sekizinci beş yıllık kalkınma planında belirtilmeye çalışılmıştır. Bu sürecin etkin ve etkili uygulanmadığı görülmektedir. Bundan sonraki süreçlerde özellikle Türkiye için sürdürülebilir kalkınma amaçlarının, hedeflerinin daha etkin, etkili, verimli sonuçlar doğurabilmesi elzem niteliği taşıyarak bu kapsamda ilerleyen yıllarda oluşturulan planlarda daha nitelikli girişimlerde bulunulmaya çalışıldığı görülmüştür.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi; ülke refahının artırılması, hukuk devletine uygun, yönetim ilkeleri çerçevesinde, güçlü, etkili, etkin yönetim sistemi ile mümkün olabilecektir (T.C. Cumhurbaşkanlığı – Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 188). Dolayısıyla bu durumu daha etkin bir şekilde yönetebilmek amacıyla, Türkiye'de ulusal sürdürülebilir kalkınma amaçları izleme ve değerlendirme sistemi kurulacaktır (T.C. Cumhurbaşkanlığı – Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 209).

2. Yeni Kentleşme Kavramsallaştırmaları Üzerine Bir Kuramsal Tartışma

Sürdürülebilir bir kent için; yerel, ulusal ve uluslararası aktörlerin kentin konusunu içeren tüm disiplinlerle birlikte, bu durumu öncelikli sorun haline getirerek çözüm üretmeyi görev haline getirmeleri elzem niteliği taşımaktadır.

Ekonomik büyümenin ve sosyal kalkınmanın istikrarlı bir yapıda sürdürülmesi ve plan vizyonunun gerçekleşmesi yolunda kamu hizmetlerinde etkinliğin ve verimliliğin artırılarak bölgesel gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ile sağlanabilecektir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı – Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 1-2). Yirmi birinci yüzyılın sürdürülebilir kalkınmadaki ana hedefi, yoksulluğun azaltılması olarak belirlenmiştir (Munasinghe, 2009: 4).

Sanayinin gelişmesi kentlere göçü teşvik etmiş ve hızlı nüfus artışına sebep olarak, yoğunluğa dolayısıyla da çarpık ve düzensiz kentleşmeye neden olmuştur. Gerek dünya gerekse de ülke çapında bu durumun zararlara sebebiyet vermemesi ve kaynakların etkin, etkili ve verimli kullanılmasını sağlayarak tedbirlerin alınması gerekliliğinin farkına varılmış dolayısıyla da sürdürülebilirlik kavramı hemen hemen tüm çevreler için önem arz etmiştir.

Sürdürülebilirliğin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarının yanı sıra, siyasi, kültürel boyutlarını da düşünmemiz ve ona göre düzenlemeler yapmamız gerekmektedir. Özellikle günümüzde kentleşme üzerine yoğunlaştığımız sürdürülebilirlik, bizlerin daha yaşanabilir, sağlıklı kentlere erişebilmemize olanak sağlayacaktır. Bu durum kentlerde demokratik katılım, iyi yönetim, etkin, etkili ve katılım odaklı yerel ve merkezi yönetimin iş birliği ile oluşabilecektir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik, dünya çapında bu şekilde özelden genele bir toplu etki ile fayda sağlayabilecek ve sürdürülebilir kalkınma için sonuç odaklı çözümler üretilabilecektir.

2.1. Sürdürülebilir Kentleşme

Sürdürülebilir kent; çevre dostu, kamusal yeşil alanlara sahip, güvenli ve erişilebilir konut stoğu olan, gecekonduların oluşmasını engelleyen, toplu taşımacılığa imkan sağlayan, kentsel planlama ve yönetimi hem katılımcı hem de demokratik kararlar doğrultusunda etkin uygulamalara imkan tanıyan kentler olarak tanımlayabilmekteyiz (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı - UNDP Web Sitesi, Erişim Tarihi: 20.03.2020). Daha pratik anlamda, sürdürülebilir bir şehir yaşadığın koşulların; çocuklarının ve hatta çocuklarının da çocuklarının aynı koşullar altında yaşamasını mümkün kıldığı bir şehirdir. Ulaşmak belki zor ama anlamı ve etkisi son derece hassas bir durumu ifade etmektedir (Castells, 2010: 118).

Sürdürülebilir kentlerin oluşturulması amacıyla Birleşmiş Milletler öncülüğünde Habitat Konferansları gerçekleştirilmiştir. Konferans yirmi yılda bir düzenlenerek, tüm dünyada sürdürülebilir kentsel gelişmeyi amaçlayan hedefler belirlenmiştir. 1976 yılındaki ilk konferans olan Habitat I Konferansı, Kanada'nın Vancouver kentinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye 1996 yılında İstanbul'da Habitat II Konferansına ev sahipliği yapmıştır. Konferansta, "Yaşanabilir Kentler" kavramı ile sürdürülebilirlik anlamında önemli bir katkı sunulmuştur. Habitat III Konferansı ise; 2016 yılında Ekvator'un başkenti Kito kentinde gerçekleştirilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Web Sitesi, Erişim Tarihi: 21.03.2020).

Türkiye'de sürdürülebilir şehirler yaklaşımı çerçevesinde, yerel idarelerin desteklenmesi, kalkınma konusunda artan yetki ve sorumlulukları ile genişleyen hizmet alanları kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi ihtiyacını da artırmıştır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin daha dinamik ve kaliteli hizmet sunabilen, demokratik, adil, çevre dostu, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını gözeten ve mali sürdürülebilirliği etkin hale getiren sürdürülebilir bir kent olabilecek şekilde hizmet sunması amaçlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı-Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 133).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çerçevesinde çevre politikalarının tüm ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonunun ehemmiyeti gitgide artmış bulunmaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı - Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995:17). Türkiye'de sürdürülebilir kentsel yaklaşım doğrultusunda; atık ve emisyon azaltımı, enerji, su ve kaynak verimliliği, geri dönüşümün sağlanması, gürültü ve görsel kirliliğin önlenmesi doğrultusunda çevre dostu malzemelerin kullanılması ile duyarlılığın ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi planlanmaktadır. Yeşil teknoloji ve sürdürülebilir üretim ile yeşil üretim kapasitesinin geliştirilmesi de amaçlanmaktadır (Republic of Turkey – Ministry of Development Report, 2016: 20).

Sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda sürdürülebilir kentleşme süreci bütünlük bir şekilde ele alınarak, doğal ve kültürel miras korunarak, yaşanabilir mekânlar oluşturmaya yönelik politikalar geliştirilmiştir. Türkiye'de 2000 yılındaki kentsel nüfus % 65, 2015 yılında %73 olduğu görülmüştür ve %80 olan OECD ortalamasına neredeyse ulaşmıştır. 6360 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, hem büyükşehir belediyelerinin sayıları hem de sınırları genişlemesiyle kırsal nitelikteki yerleşimler kent sınırlarına dahil edilmiş ve dolayısıyla da kentsel nüfus oranı artış göstermiştir. 2018 yılında kentsel nüfus oranının %92 olduğu tespit edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe

Başkanlığı - Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu, 2019: 101).

Tablo 1. Habitat Konferansları

	HABITAT I	HABITAT II	HABITAT III
Düzenlendiği Kent/Yıl	Kanada – Vancouver/1976	Türkiye – İstanbul/1996	Ekvator – Kito/2016
Dünya Kentsel Nüfus Yüzdesi	%37,9	%45,1	%54,5
Konferansın Düzenlendiği Dönemdeki Odak Gündemi	Gelişmekte olan dünyadaki hızlı kentsel nüfus hızla artarak, sürdürülebilir yerleşimlere ihtiyaç artmıştır.	Bir önceki konferanstaki taahhütler yinelenerek, Dünya liderleri Habitat Gündemi belgesini kabul etmiştir. Herkes için yeterli konut ve sürdürülebilir insan yerleşimlerini sağlayabilmek amacıyla küresel bir eylem planı kabul edilmiştir.	Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasının küresel kentsel nüfusun idare edilebilme ve yönlendirilme şekline bağlı olarak geliştiği daha da anlaşılmıştır.
Konferansın Temel Çıktıları	Kentleşmenin ve barınmanın birlikte değerlendirilmesi gereken ortak ve küresel bir konu olduğu fark edilmiştir. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri (UNCHS-Habitat) Merkezi kurulmuştur.	Kentler, küresel büyümenin en büyük gücü olmuştur. Kentleşmenin bir fırsat olduğu belirtilmiştir. Yerel idarelerin daha etkin bir rolü olması gerektiği vurgulanmıştır. Katılımın gücü fark edilmiştir.	Kentleşmenin, büyümeye imkan sağladığı belirtilmiştir. Kentleşmede yeni modellerin, iklim değişikliği konusunda güçlü bir etkiye sahip olduğunun vurgusu yapılmıştır. Kentleşmenin sosyal uyum ve eşitliğin aracı olduğu belirtilmiştir. 2010 yılı itibarıyla Birleşmiş Milletler Habitat verileri ile, 827 milyon insanın gecekonduya benzer yapılarda yaşadığını açıklamıştır.

Kaynak: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Web Sitesi, (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

2.2. Kentsel Gelişme ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme

Kentsel gelişme; kentlerin sosyo-ekonomik kalkınmadaki rolünü, bölgesel gelişmeyi sağlayacak şekilde temel bir unsur olarak ele almakla birlikte, yaşanabilir kentsel gelişmenin sağlanması, mekânsal planlama ilkelerini bütünlük bir yaklaşımla ele alarak kentlerin yapısal sorunlarına çözüm aramayı amaçlamaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı – KENTGES, 2010: 1-2).

Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde Kentsel Gelişme Stratejisi yürürlüğe girmiştir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı söz konusu strateji planı için görevlendirilerek strateji ve standartların belirlenmesi ile uygulanmasını yürütmekle yetkilendirilmiştir. Kentsel Gelişme Strateji Belgesi ile de Büyükşehir belediyelerine il sınırlarında çevre düzeni planlarının oluşturulması yetkisi verilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı-Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 125-126).

Türkiye'nin Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013) ile bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu kapsamında 2010-2013 yıllarındaki düzenlemeyi kapsayan, 22.1013.2.02 referans numarası ile Sürdürülebilir Kentsel Gelişme için Bütünleştirilmiş Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planının onaylanmasına ilişkin, Yüksek Planlama Kurulu tarafınca ulusal düzeyde bütünlük kentsel gelişme stratejisinin oluşturulmasını amaçlayan karar alınmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2007: 289).

Türkiye'de kalkınma planlarıyla kentsel gelişme planları arasında görülen planlama aşamalarının eksikliği, çoğunlukla planlama ve uygulama sürecinde yaşanan çok başlılık; ülkedeki kaynakların geliştirilmesi ve dağıtılmasında uygun olmayan hükümlerin alınmasıyla mahalli idarelerin yatırımlarının doğru yönlendirilememiş olması gibi aksaklıkları beraberinde getirmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı - Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995: 171). Mahalli idareler; kaynaklarını daha etkin, verimli, şeffaf, adil, hesap verilebilir düzeyde, demokratik kararlar eşliğinde, yönetim boyutuyla uygulayacağı düzenleme ve tedbirler sonucunda kentsel gelişmeyi hızlandırabilecektir.

Kentlerin sürdürülebilir gelişimini sağlayabilmek için; etkin kentsel ulaşım ağının elde edilmesi, her türlü riske karşı sağlam altyapı düzeninin sağlanması, üretim ve tüketimin sürdürülebilirliğinin düzenlenmesi, uzun vadeli bütünlük kentsel planlama ve tasarımların hazırlanması şeklindeki uygulamaları, tüm paydaşların yönetim ilkeleri ile işbirliğini gerektirmektedir. Özellikle hızla artış gösteren nüfusun ihtiyaçları kalkınma sürecini etkilerken, çevre üzerinde hissedilen yoğunluğun azaltılmasını da gerekli kılarak, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliği gerekli kılmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı – Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019:170).

Sonuç olarak sürdürülebilirlik; bir dizi temel ilke, teori ve yöntem temelinde yenilikçi bir disiplinler arası çerçeve olarak ortaya konmaktadır. Diğer birçok yaklaşım ve teknikten yararlanmaktadır. Çünkü hiçbir geleneksel disiplin sürdürülebilir kalkınma konularının geniş kapsamını ve karmaşıklığını kapsayamaz (Munasinghe, 2009: 5).

Kentleşmenin yönetiminde özellikle karar verme yetkisine sahip olanlar daha demokratik ve katılımcı mekanizmalar ile halkın da denetime katkı sağlaması ile sürdürülebilir gelişmeye destek olabilecek kentsel gelişim planları

oluşturulabilecektir (T.C. Cumhurbaşkanlığı – Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 9).

Sürdürülebilir kentsel gelişme; bir kentin uzun vadede kentsel sistemin temellerini güçlendiren yeni bir sosyoekonomik, demografik, çevresel ve teknolojik performans seviyesine ulaşma potansiyelini tanımlamaktadır. Böylece kentsel sürdürülebilirlik, kentsel sistemin uzun vadeli bir sürekliliğini sağlayarak sürdürülebilir kentsel gelişmeye olanak sağlamaktadır (Nijkamp ve Pepping, 1998: 1483).

Kentsel altyapı ve çevrenin korunması sonucunda, kentlerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi, yaşanabilir mekanların geliştirilmesi ve çevrenin korunması ile sürdürülebilir kentsel gelişmeye erişim sağlanabilecektir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı – Orta Vadeli Program, 2009: 22).

Mevcut alanlarda yapı stoku dikkate alınarak, kentsel dirençliliğin artırılması amacıyla altyapı sistemlerinde afet - risk önceliklendirme çalışmaları yapılarak bu kapsamda ihtiyaç duyulan yapılar kentsel korumayı, kentin kültürel mirasını da göz önünde bulundurarak yenilenecektir (T.C. Cumhurbaşkanlığı – Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 177).

Sürdürülebilir kentsel gelişmeyi sağlayabilmek için öncelikle tüm paydaşların; kamu sektörünün, özel sektörün, akademisyenlerin, sivil toplum kuruluşlarının, meslek odalarının yönetim unsurları kapsamında demokratik ve katılımcılık ilkeleri gözetilerek sürece katılımının sağlanması gerekmektedir.

2.3. Kentsel Koruma ve Sürdürülebilir Kentsel Koruma

Kentsel koruma kavramı, tanım gereği sürdürülebilir kentsel kalkınma kavramına tamamen uyumluluk göstermektedir. Bu durumun, sürdürülebilir kentsel dönüşümün daha geniş bir sürecine ve dolayısıyla sürdürülebilir kentsel kalkınma planlamasına katkıda bulunduğu görüldüğünde, kentsel korumanın daha geniş bir mesleki ve politik destek tabanı bulabileceği anlaşılacaktır (Kocabaş, 2014: 326). Dolayısıyla, tarihi dokunun özellikle hızlı kentleşme sonucundaki sosyal, ekonomik ve çevresel değişimlere karşın zamana ve mekana karşı koruma ve kalkınma süreçleri arasındaki dengeyi ifade etmektedir.

Türkiye’de kentsel korumanın, ulusal yasal ve yönetsel çerçevesini içeren ulusal mevzuat, "5226 sayılı Kanunla değişik 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu " ve "26006 sayılı Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"i kapsamaktadır (Ulubaş ve Kocabaş, 2016: 76).

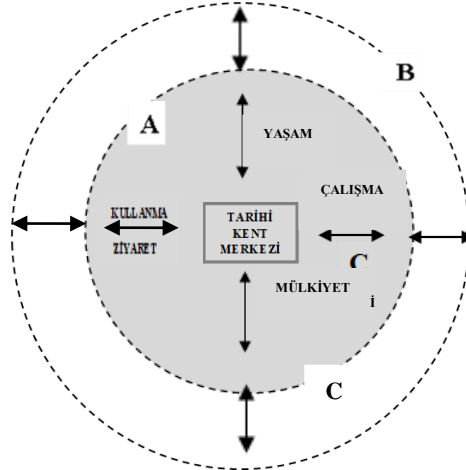
Türkiye’deki kentlerde özellikle tarihi, doğal ve kültürel değerleri kapsayan yapılar ve yerlerin korunmasına ve yenilenmesine ihtimam ve öncelik verilecek olup, kent kimliğini oluşturan şehircilik ve mimari biçimlerini koruma ve geliştirme çalışmalarının özendirilmesi ve uygulanması sağlanacaktır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı - Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995: 180).

Modernleşmeyle birlikte kentleşme süreci, kentsel genişlemeye ve şehir merkezlerinin yeniden geliştirilmesine sebep olmuş ve bu da kentsel mirasın tahrip olmasına yol açmıştır. Bu bağlamda kentsel koruma, tarihi ortamın mümkün olduğunca muhafaza edilmesiyle birlikte, gelecek kuşaklar için korunmasını

sağlamak üzere tasarlanan dengeleyici ve hafifletici bir süreç şeklinde bir devlet müdahalesi biçimi olarak geliştirilmiştir (Kocabaş, 2014: 324).

Türkiye'nin 2030 sürdürülebilir kalkınma gündeminin uygulanmasına ilişkin ilk adım olarak oluşturduğu rapordaki, sürdürülebilir insan yerleşimleri konusu büyük önem taşımaktadır. Politikalar hem kentsel hem de kırsal yerleşimler ve binalar ile ilgilidir ve bu planda sürdürülebilir yaşam alanlarına ulaşmak için kentsel dönüşüm, konut standartları, afet risk yönetimi ve kentsel mimari konuları vurgulanmaktadır. Coğrafi koşullara uygun yüksek standartlarda yaşanabilir alanlar sağlamak, kentsel-kırsal farklılaşmayı, tarihi, kültürel ve çevresel değerleri korumak; insanların ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için daha geniş kamusal alanlara sahip olmak temel hedeflerdir (Republic of Turkey – Ministry of Development Report, 2016:20).

Tarihi kent merkezlerinin bir bütün olarak korunması ve kültür merkezi haline gelmesi ile sürdürülebilir kentsel korumaya olanak sağlanabilecektir (T.C. Kalkınma Bakanlığı-Onuncu Kalkına Planı, 2013: 45).

Şekil 2: Kentsel Korumada Tarihi Kent Merkezi ve Yerel Aktörler (Belge, 2012: 129).

Şekil 2'de görüldüğü gibi; kavramsal olarak kentsel korumada iki ana grup vardır, birinci grup paydaş, tarihi kent merkezi "A" notasyonu ile temsil edilen mavi daire ile gösterilmektedir. Şekilde ifade edilenler, tarihi merkezlerinin sosyo-mekansal bağlamının unsurlarıdır. Öte yandan "B" ile temsil edilen diğer paydaşlar; uluslararası çevreler, ulusal ve yerel yetkililer, uzmanlar veya profesyonel teknik ekipler, koruma konseyleri olan daireyi ifade etmektedir. Bu dairede, tarihi kent merkezlerinde finansal, profesyonellik gibi çeşitli çıkarılara sahip olan, ancak doğrudan tarihi merkezlerin sosyo-mekansal bağlamının unsurları veya parçaları olamayan sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, finans organizasyonu, uluslararası kurumlar ve özel sektörü temsil etmektedir. Her halükarda, bu grupların her ikisi de tarihi merkezleri kendi çıkarlarına göre gözden geçirmeyi, yeniden tasarlamayı, değiştirmeyi, rehabilite etmeyi veya bazen tahrip etmeyi amaçlamaktadır. Başka bir deyişle, doğrudan veya dolaylı ilişkileri olan ve değişen ilgi alanları "C" okları ve gösterimleri ile kavramsallaştırılmaktadır (Belge, 2012: 127-128).

2.4. Kentsel Dönüşüm ve Sürdürülebilir Kentsel Dönüşüm

Kentlerde zamanla oluşan çöküntü alanları; şehrin imajını, yaşanabilirliğini ve verimliliğini zayıflatmaktadır. Genellikle kentsel büyüme ve verimlilik modellerindeki değişikliklerin kentsel bozulma sorunlarıyla başa çıkabilmesi için, kentsel dönüşüm süreçleri tasarlanmıştır. Nadiren sadece kamu sektörü tarafından gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinin büyük finansal kaynaklara duyulan ihtiyacı en önemli faktörlerden biridir. Bununla birlikte, hükümetler kentsel araziye yenilemek için gerekli kaynakları sağlayabilse bile, yenilenme çabalarının sürdürülebilirliğini sağlamak için tüm paydaşlarla özellikle özel sektörle birlikte bu sürecin tamamlanması gerekmektedir. Sonuç olarak, özel sektörün katılımı, doğru uygulanan politikalarla kentsel alanların yenilenmesinde önemli bir faktör olacaktır (The World Bank Web Sitesi, Erişim Tarihi: 22.05.2020).

Kalkınmanın göstergelerinden biri olarak görülen kentsel dönüşüm projeleri özellikle Türkiye’de büyükşehirler başta olmak üzere birçok kent için yeniden yapılandırılarak caziplik kazandırılmaya çalışılmaktadır. (Ergün ve Gül, 2013: 118).

Kentsel dönüşümün ulusal ve modern üretimi geliştirecek şekilde uygulanması, afet riskine duyarlı yapıların ıslahı, kentlerin yaşam koşulları kapsamındaki cazibesinin artırılması, büyükşehirlerde sosyal uyumun geliştirilmesi, tarihi ve kültürel değer taşıyan kent merkezlerinin dönüşüm projeleriyle yenilenmesi ve konut sahipliğinin artırılması şeklindeki hedefler öngörülmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı-Onuncu Kalkına Planı, 2013: 196).

2015 yılında gerçekleştirilen HABITAT III Zirvesinde, kentin sorunlarına ışık tutabilmek adına sürdürülebilir kentsel dönüşümün hayata geçirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (Ulubaş Hamurcu ve Aysan Buldurur, 2017: 232).

Kent mimarisinin, kentsel tasarımların, imar planlarının, toplu konutlar ve kamu binalarının kentin dokusuna, sürdürülebilirliğine ve kimliğine katkı sunacak şekilde özen gösterilerek tasarlanması ile kentsel dönüşüm projelerinde kültürel mirasa ve yapıya sürdürülebilirlik boyutuyla yaklaşılabilecektir (T.C. Kalkınma Bakanlığı-Onuncu Kalkına Planı, 2013: 45).

Kentsel dönüşüm proje uygulamalarında; yaşam kalitesini iyileştirecek, kentlilik bilincini geliştirme amacı güden ve tarihi kent merkezlerin yenilenmesini içerecek şekilde planlar yürütülecektir. Tarihi kent merkezi alanlarının kentsel dönüşüm uygulamalarında yerel idarelerle paylaşımlı bir finansman modeli sağlanacak ve 81 ilde tarihi kent merkezleri, kent kimliğini ön plana çıkaracak şekilde dönüştürülerek, insan odaklılık anlayışıyla yürütülebilecektir. Kentsel dönüşüm proje uygulamaları her il için kendine özgü stratejiler kapsamında hazırlanacaktır. Kentsel dönüşüm projelerinde katılımçılık esasları dikkate alınarak yerinde dönüşüm ilkesi benimsenecektir. Kentsel dönüşüm uygulamalarında yerleşim alanı bazında öncelikli alanlara ivedilikle uygun dönüşüm politikası uygulanacaktır Kentsel dönüşüm projeleri uygulamaları için uygun politika ve tedbirler alınarak kalkınmaya öncelik verilecek ve de sürdürülebilirliğin sağlanması ilke edinilecektir. Tarihi kent merkezi projesi kapsamında 2018 yılı için 9 il, 2019 yılında 10, 2020 yılında 20, 2021’de 40 il, 2022’de 60 il bu kapsamda iken bu hedeflerin 2023 için 81 il bazında olması tahmin edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı – Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci

Kalkınma Planı, 2019: 176; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Plan, 2018: 18).

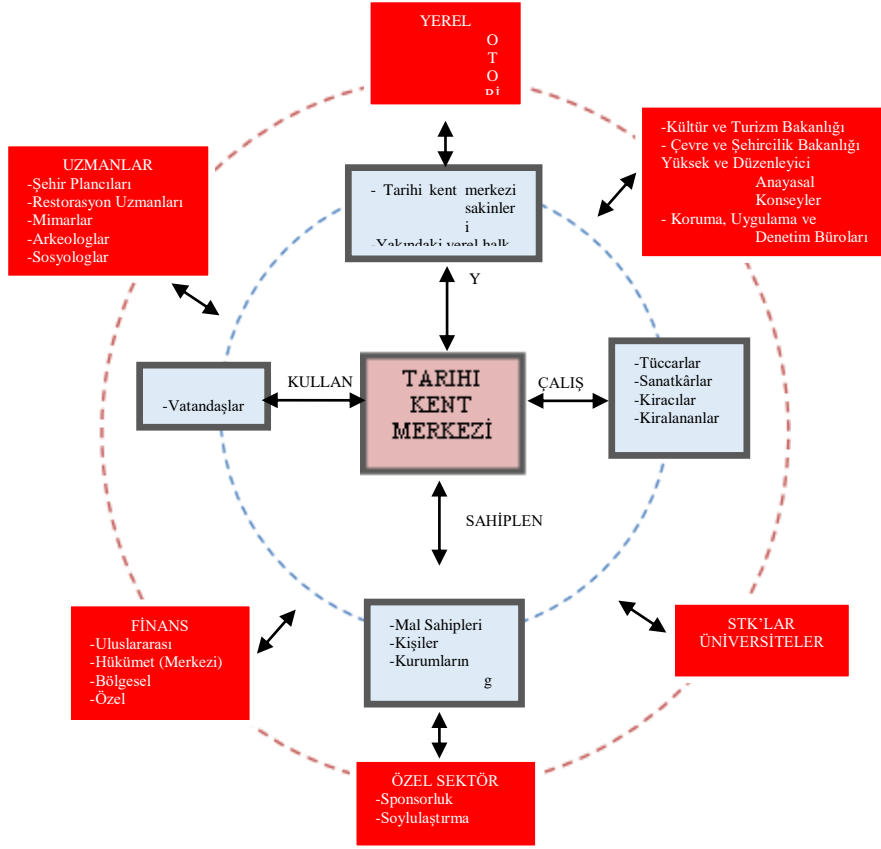
3. Tarihi Kent Merkezlerinde Kentsel Dönüşüm Uygulamaları

Tarihi kent merkezlerinde ve diğer bir çok alanda kentsel dönüşümün canlandırma, rehabilitasyon, restorasyon gibi farklı ihtiyaçlara yönelik uygulamaları içeren bir sistem bütünlüğüyle ele alınması özellikle tarihi kent merkezlerinde kentsel dönüşüm uygulamalarının etkinliğini artıracaktır (T.C. Kalkınma Bakanlığı-Onuncu Kalkına Planı, 2013: 118). Dolayısıyla tarihi kent merkezlerinde kentsel dönüşüm uygulamalarının kültürel mirasa ve kimliğe sahipliği gözetilebilecektir.

Günümüzde, farklı faaliyetlerin fonksiyonel olarak bölgelere dağıtılmasına dayanan tantanalı planların izlenmesi yerine, büyük ölçüde farklılaşmış mekan ve bileşimlerin bir “kolajı” olarak algılanan kentsel gelişmeye, “çoğulcu” ve “organik” stratejilerle yaklaşmak genel kural haline gelmiştir. Günümüzün teması “kolaj kent”tir. Planlamacıların sözlüğünde “kentsel yeniden canlandırma”, çok küçümsenen “kentsel yenileme”nin yerini kilit şiar olarak almıştır (Harvey, 2014: 56).

2004 yılı itibarıyla, alansal olarak kamu sektörü bazlı kentsel yenilemenin yasal çerçeve oluşturulma girişimleri başlatılmıştır. Bunun akabinde ilk kez 2004 yılında, proje odaklı ve fiziksel dönüşümü gözetken “5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu” bu anlamda ilk girişim olarak yerini almıştır. Sonrasında 2005 yılında sit alanları dahilinde koruma alanlarında yapılacak yenilemeler kapsamında, “5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” kentsel yenileme uygulamaları amacıyla kabul edilmiştir. Daha sonra 2005 yılında “5393 sayılı Belediye Kanununun 73. Maddesi” yürürlüğe girerek, belediyelerin kentsel yenilemeye yönelik yükümlülükleri belirtilmiştir. Bu kanun maddesi ile belediyelerin yükümlülükleri, kentsel yenilemenin yerel ayağı olarak belirlenmiştir. 2010 yılında bu madde değişikliğine gidilerek “5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” yürürlüğe girmiştir. Kentsel yenileme alanında 2012 yılında afet riski altında bulunan tüm yerlerde uygulanabilecek olan “6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir (Gür ve Türk, 2013: 178).

Tarihi kent merkezleri kentin kilit noktasında yer alan, yüksek arsa değerine sahip ve odak niteliğinde olan alanları kapsamaktadır. Dolayısıyla, tarihi dokunun korunması yüksek düzeyde maddi kaynak da gerektirmektedir. Tarihi dokunun ve alanın korunması amacıyla gerçekleştirilecek olan altyapı, iyileştirme, restorasyon gibi uygulamaları karşılayacak finansman araçlarının gerek uluslararası gerekse de ulusal fonlarla karşılanabilmesi için teşviklerin artırılarak, yönetim boyutuyla tüm paydaşların sürece dâhil edilmesiyle denge kurulması sağlanabilecektir (Ulubaş ve Kocabaş, 2016: 74).

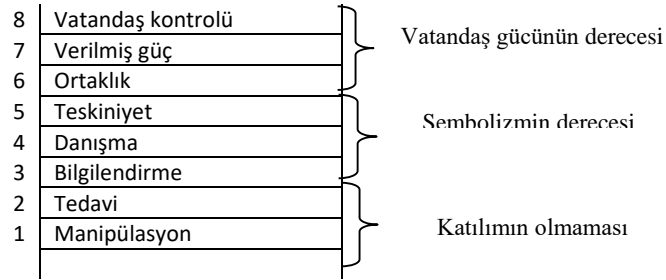

Şekil 3: Türkiye'deki Koruma Aktörlerinin Temel Şeması (Belge, 2012: 131)

Şekil 3'de görüldüğü gibi, bu aktörler tarihi merkezlerle farklı düzeylerde ve ilişkilerde yer almaktadır. Kavramsal çerçeveye göre aktörler, koruma sürecine olan ilgi ve etkilerine göre iç ve dış olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. İç grubun sosyal kapasitesi ve dış grubun kurumsal kapasitesi koruma çalışmalarını üzerinde önemli etkilere sahip olacaktır. Yerel yönetimlerin ve yerel toplumun konumu ve yetenekleri, kentsel korumada temel değişkenlerdendir (Belge, 2012: 131-132).

Katılım Türleri ve "Katılımsızlık" sekiz katılım seviyesinin bir tipolojisi olarak bu karışık sorunun analizinde yardımcı olabilmesi için tasarlanmıştır. Her basamak, vatandaşların uç kanalı belirleme gücüne karşılık gelmektedir. Şekil 4'de görüldüğü üzere, merdivenin alt basamakları olan 1, manipülasyonu ve 2, tedaviyi ifade etmektedir. Bu iki basamak, bazıları tarafından gerçek katılımın yerini alan "katılımsızlık" düzeylerini tanımlamaktadır. İnsanların asıl hedefleri; programa, planlamaya ya da yürütmeye katılmalarını sağlamak değil, güç sahiplerinin katılımcıları "eğitmelerini" ya da "iyileştirmelerini" sağlamaktır. 3. ve 4. basamaklar, sahiplerin duymasına ve söz sahibi olmasına izin veren "tokenizm" yani semboliklik düzeylerini ifade etmektedir. Katılımcılar toplam katılım kapsamı olarak güç sahipleri tarafından dikkate alındıklarında, vatandaşlar gerçekten duyulabilecektir. Ancak bu koşullar altında, görüşlerinin güçlü kişiler tarafından dikkate alınmasını sağlama gücüne sahip değildiler. 5. Basamak, sadece daha yüksek bir tokenizmdir. Çünkü temel kurallar tavsiyelerde bulunulmasına izin vermemekte, ancak güç sahiplerine

karar vermeye devam etme hakkını korumaktadır. Merdivenin daha da ötesinde, artan derecelerde karar verme nüfuzu ile vatandaş gücü seviyeleri artmaktadır. Vatandaşlar, geleneksel güç sahipleriyle müzakere etmelerini ve pazarlık etmelerini sağlayan bir 6. basamakta ortaklık yapabilmektedirler. En üst basamaklarda; 7. basamakta yetki verilmiş güç ve 8. basamakta vatandaş kontrolünü yani vatandaşların karar almada çoğunlukla tam yönetim gücüne sahip olduklarını göstermektedir. Açıkçası, sekiz basamaklı merdiven bir basitleştirme değil, ancak birçoğunun kaçırdığı noktayı açıklamaya yardımcı da olmaktadır. Vatandaş katılımının önemli dereceleri vardır ve bu derecelendirmeleri bilmek, sahiplerinden katılım için giderek daha katı talepleri ve güç sahiplerinin kafa karıştırıcı tepkilerini anlamayı mümkün kılmaktadır. Merdiven tipolojisi; kentsel dönüşüm, yoksulluk ve model şehirler gibi federal programlardan örnekler kullanılmaktadır. Temel meseleler temelde aynıdır yani çeşitli arenalarda “soylular”, hedef kurumları kendi görüşlerine, isteklerine ve ihtiyaçlarına cevap verecek kadar güce sahip birileri olmaya çalışmaktadır. (Arnstein, 1969: 217).

Şekil 4: Vatandaş Katılımı Merdiveninin 8 Basamağı (Arnstein, 1969: 217).

3.1. Sürdürülebilir Kentsel Korumaya Bir Örnek: Ulus Tarihi Kent Merkezi'nde Kentsel Dönüşüm

Tarihi kent merkezlerinin korunmasında yerel yönetimlerin rolü tartışmasız ki çok baskındır. Tarihi kent merkezlerinin sürdürülebilir kentsel koruma kapsamında yerini alabilmesi için kentsel dönüşüm uygulamalarından gerek kentsel yenileme gerek sağlıklılaştırma ve gerekse de restorasyonu gibi durumları için uygulama kararlarında; demokratik katılımın esas alındığı, yerel idare, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları, akademisyenler ve halk temsilcileri ile birlikte pek çok sorumlu paydaşla işbirliği içerisinde girişimde bulunulmalıdır. Dolayısıyla tarihi kent merkezlerinin kentsel dönüşüm süreçlerinde sürdürülebilir kentsel korumaya katkısı olabilmesi için, yerel yönetim süreçlerinin yer aldığı uygulama sistemi temel alınmalıdır.

Ankara; başkent seçildiği ilk yıllarda gerek nüfus gerekse de az sayıda binası olan yoksul bir şehir olarak bilinmektedir. Milli Mücadele'nin sembolü olarak ifade edilen bu tarihi şehir, 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra, giderek büyümüş, gelişmiş ve modern bir görünüm kazanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sitesi, Erişim Tarihi: 02.06.2020).

Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planları ile o yörenin tümünün çevresel, ulaşım, kentin tarihi dokusuna zarar verebileceği, tarihi kent merkezinin koruma odaklı olmayıp rant odaklı düşünülerek sürdürülebilir tarihi kent merkezlerinin tahribata uğrayacağı, plan bütünlüğü bağlamında sıkıntılar yaratabileceği anlaşılabilir sivil toplum kuruluşları, mimarlar odası, kamu kuruluşları tarafından özellikle bu konu kapsamında uyumsuzluk sonucunda Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na karşı davalar açılmıştır (Tunçer, 2013: 10).

Katılımcı kent yönetiminin tam anlamıyla yürütülememesi, yanlış bürokratik kararların alınması, kararların uygulanmasında işbirliği ve yönetim boyutunun göz ardı edildiği, koruma yaklaşımını uygulamadan uzak olmasıyla, Ankara kentinin geleceğini tehdit eder hale gelmiştir. Ankara tarihi kent dokusunu koruyabilmek adına, kentte ortak bir kentsel tarih etrafında bir araya gelme olasılığı giderek azalmaktadır. Konuya duyarlı kamu, sivil toplum, özel sektör ve akademinin çeşitli aktörleri arasında uzlaşmayı neredeyse imkânsız kılacak bir iletişimsizlik ve gerilim ortamı oluşmuştur. Gelenen noktada tarihsel dokunun korunmasında, kent kimliğine sahip çıkılmamasıyla bütünlükçü ve onaylı koruma amaçlı imar planları bulunmayan bir alan haline gelmiştir (Şahin, 2013: 37).

2005 yılından günümüze kadar Ulus Tarihi Kent Merkezi'nde hukuka, mevzuata ve kamu yararına aykırı birçok düzenleme girişimlerinde bulunulmuştur. "Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma İslah İmar Planı" iptal edilmiştir (TMMOB Şehir Plancıları Odası Web Sitesi, Erişim Tarihi: 20.05.2020).

Planlama ve uygulamada kentlerin tarihsel, coğrafi ve mimari, kent kimliği özelliklerini ön plana çıkaran ve tek tip kentlerin ortaya çıkmasını önleyen esnekliklerin getirilmesi amaçlarıyla demokratik katılımı çok aktörlü paydaşlarla düzenlemelerin yapılmasına olanak verilerek, kentlerin özellikle kendilerine has dokularını koruyabilmeleri, sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri kentler adına önemli bir fayda sağlayacaktır.

Ankara kentinin tarihi yapısının korunması gerektiğini gösterir risklerin bulunduğu görülmektedir. Ankara kentinde kentsel kimlik, aidiyet duygusu, kentlilik bilincinin yeterince gelişmemiş olması özellikle tarihi kent merkezlerinde kentin korunmasını önleyerek, tarihi dokuyu tehlikeye atmaktadır (Savaş, 2013: 48). Geleneksel kentsel koruma planlamasının sürdürülebilir kentsel dönüşümün bir bileşeni olarak yeniden algılanması halinde daha etkili ve etkin bir sonuca varılacağı aşıkardır (Kocabaş, 2006: 107).

Sonuç

Çalışma kapsamında özellikle kentler üzerinden sürdürülebilirliğin, kentsel korumanın, kentsel gelişmenin ve özellikle bu hususların tarihi kent merkezlerinde daha da önem arz etmesi gerektiğine dikkat çekmek üzere Ulus Tarihi Kent Merkezi örneklendirilmiştir. Yerel yönetimlerin idaresinde olan bu alanlar, paydaşlarla birlikte kentin sürdürülebilirliğine sahip çıkacak şekilde ulusal ve uluslararası stratejilerle uyumlu, demokratik katılımın olduğu, etkin bir yönetimin ve idarenin gözetilmesine ihtimam gösterilmelidir.

Kentlerde sanayi ve ticaretin yoğunlaşmış olmasıyla göçlerin kentlere doğru hızlı artışına rağmen sürdürülebilir kentin aynı zamanda kentsel korumaya, kenti dirençli hale getirmeye vesile olacağı gerek ulusal gerekse de uluslararası politikalar kapsamında hedeflenmektedir.

Yerel yönetimler ile kentin diğer paydaşları arasında yeterli ölçüde eşgüdümün sağlanamaması, gerekli ve etkin denetimin yapılamaması sonucu kamu arazileri işgal edilmiş ve plansız bir kentleşme ortaya çıkmıştır. Kentlerde katılımcı yönetim anlayışının sağlanamaması; yerleşim, konut, çevre, altyapı, ulaşım, sağlık, eğitim ve asayiş sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla teknik alt yapı kentlerde işleyemez hale gelerek sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Sürdürülebilir kentler için özellikle de kentin tarihi dokusunun korunabilmesi için hizmet kalitesinin yükseltilmesi, sürekliliğinin ve sürdürülebilirliğin sağlanması ihtiyacının her dönem için devam edeceği bilinmektedir.

Çalışmada; gerek koruma gerekse de yenileme projeleri açısından kentsel koruma kapsamında Ulus Tarihi Kent Merkezi örnek olarak seçilmiştir. Araştırma sonucunda; uygulanmaya çalışılan söz konusu bu projelerin; yerel katılımın, katılımcı yönetim anlayışına ters düştüğü ve kentin tarihi dokusuna zarar verecek olup bunu kentin kimliğini göz ardı ederek ve de gerek kalkınma planlarında gerekse de uluslararası politikalarla uyum içerisinde olmadığı görülmüştür. Bu örnekten bakıldığında kentlerin sürdürülebilirlik boyutunda düşünülebilmesi sadece teoride değil uygulamada da yerini almalıdır ki kentlerin korunmasını kültürel mirasına sahip çıkılmasını sağlayabilelim.

Çözüme katkı sunacak ve kent hakkının gerçekleşmesini sağlayacak kilit unsur hiç şüphesiz ki kentlilerdir. Kent çalışmalarıyla tanınan yazar Jane Jacobs'un bahsettiği üzere; "İnsan olmanın kendisi zordur ve bu nedenle her türlü yerleşmeler sorunlar içerir. Büyük kentler, içinde buldukları bolluk içinde sorunlara sahiptir, çünkü bolluk içinde yaşayan insanlara sahiptir.

Kaynakça

- Arnstein, S. R., (1969). "A Ladder Of Citizen Participation", Journal of the American Institute of Planners, Volume: 35, Issue: 4, Pages: 216-224, DOI: 10.1080/01944366908977225.
- Atkinson, A. (2007). Cities after oil-1: "'Sustainable Development' and Energy Futures", Journal City, Volume: 11, Issue:2, Pages: 201-213, DOI: 10.1080/13604810701422896.
- Belge, B. (2012). "The Effects of Local Conservation Capacity to The Maintenance of Historic City Centers As a Governance Process: Gaziantep and Şanlıurfa Case Study Areas", Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı - UNDP Web Sitesi, "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları - Hedef 11: "Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları", <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals/goal-11-sustainable-cities-and-communities.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

- Biswas, M. R., Biswas, A. K. (1984). Environmental Conservation, “*Complementarity between Environmental and Development Processes*”. Cambridge University Press. Volume: 11, Issue: 1, Pages: 35-44.
- Castells, M. (2010). “Urban Sustainability in The Information Age”, *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, Volume: 4, 2000, Issue: 1, Published Online: 01 Jul 2010, Pages: 118-122.
- Dresner, S. (2008). “*The Principles of Sustainability*. London, UK: Earthscan Publishing”. ISBN: 978-1-84407-706-9 hardback, United Kingdom.
- Ergün, C., Gül, H. (2013). “*Neoliberalizmin Mekana Yansıması Olarak Kentsel Dönüşüm ve Dışlanma-Ayrışma Süreçleri*”, 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu 28-30 Kasım 2013, Mersin.
- Giddens, A. (1991). “*The Consequences of Modernity*”, Cambridge, England: Polity Press. ISBN: 9780804718912 e-book, England.
- Gür, S., Türk, Ş. Ş. (2013). “*Kentsel Yenilemede Yasal Çerçevenin Rolü: Bağcılar/Göztepe Mahallesi Kentsel Yenileme Alanı Örneği*”, 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu 28-30 Kasım 2013, Mersin.
- Harvey, D. “*Postmodernliğin Durumu*”, Çeviren: Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 56, 84.
- Hulse, J. H. (2007). “*Sustainable Development At Risk: Ignoring the Past*”, International Development Research Centre, ISBN 978-1-55250-368-3 e-book, ProQuest Ebook Central, Canada.
- Kocabaş, A. (2006). “*Urban Conservation in Istanbul: Evaluation and Re-conceptualisation*”. HABITAT International 30, Pages: 107-126.
- Kocabaş, A. (2014). “*21st Century Sustainable Urban Conservation: A Multi-Dimensional Conceptual Framework*”, HERITAGE 2014 – Proceedings of the 4th International Conference on Heritage and Sustainable Development, Volume 1, Chapter 3 - Heritage and Environment, Edited by Rogério Amoêda, Sérgio Lira, Cristina Pinheiro, 22-25 July, Guimarães – Portugal.
- Munasinghe, M. (2009). “*Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications*”, ISBN-13 978-0-511-53996-1 e-book, Cambridge University Press, New York.
- Nijkamp, P., Pepping, G. (1998). “*A Meta - Analytical Evaluation of Sustainable City Initiatives*”, Urban Studies, Volume: 35, Issue: 9, Pages: 1481-1500.
- Republic of Turkey – Ministry of Development (2016). “*Report on Turkey’s Initial Steps towards the Implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development*”, Ankara. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Web Sitesi, http://www.surdurulebilirlik.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/2030_Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 22.04.2020).
- Şahin, S. Z. (2013). “*Ankara Kentinin UNESCO Dünya Miras Alanı Adaylığı için Bir Öneri ve Eylem Planı*”, Ankara Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, ss. 36-50.
- Tekeli, İ. (2020). “*Dünyanın Salgınlar ve Kentler Sarmalında Geldiği Nokta: COVID-19*”, https://www.academia.edu/43166114/Kent_ve_Salg%C4%B1n_Hastal%C4%B1klar_Covid.19?email_work_card=thumbnail Erişim Tarihi: 27.05.2020.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1995). “*Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*”, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-1996-2000%E2%80%8B.pdf> (Erişim Tarihi: 22.04.2020).
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2000). “*Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*”, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-2001-2005.pdf> (Erişim Tarihi: 24.04.2020).
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2006). “*Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*” <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalkınma-Planı-2007-2013%E2%80%8B.pdf> (Erişim Tarihi: 27.04.2020).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). “*On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023*”, www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/On-Birinci-Kalkınma-Planı.pdf (Erişim Tarihi: 24.04.2020).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). “*Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu – Ortak Hedefler için Sağlam Temeller*”, <http://www.surdurulebilir.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/Surdurulebilir-Kalkınma-Amaçları-Türkiye-2.-Ulusal-Gözden-Geçirme-Raporu-Ortak-Hedefler-icin-Sağlam-Temeller-web.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.2020).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2009). “*Orta Vadeli Program*”, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/Hq6Oe+OVP_2010-12.pdf (Erişim Tarihi: 08.05.2020).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Web Sitesi, “*HABITAT KONFERANSLARI*”, <https://habitat.csb.gov.tr/habitat-konferanslari-i-5746> (Erişim Tarihi: 21.03.2020).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2010). “*KENTGES – Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı 2010-2023*”, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/bk0sC+KENTGES.pdf> (Erişim Tarihi: 19.05.2020).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018). “*Stratejik Plan 2019-2023*”, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2007). “*Türkiye'nin Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013) – Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu*”, https://www.ab.gov.tr/files/Muktesebat_Uyum_Programi/22_BolgeselPolitikaveYapısalAraclarinKoordinasyonu.pdf (Erişim Tarihi: 02.05.2020).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). “*Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*”, www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalkınma-Planı-2014-2018.pdf (Erişim Tarihi: 22.04.2020).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sitesi, “*Ankara Tarihçe ve Diğer Bilgiler*”, <https://ankara.ktb.gov.tr/TR-152389/ankara-tarihce-ve-diger-bilgiler.html> Erişim Tarihi: 02.06.2020.
- The World Bank Web Sitesi, “*Urban Regeneration*” <https://urban-regeneration.worldbank.org/about>, (Erişim Tarihi: 22.05.2020)
- TMMOB Şehir Plancıları Odası Web Sitesi, “*Ulus Davaları Hakkında 07.03.2009 Tarihli Basın Açıklamamız*” http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=1411&tipi=3&sube=1 (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

- Tunçer, M. (2013). “Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı Koruma Planı, Niteliği ve İptaline İlişkin Gereçekler”, Ankara Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, ss: 10-34.
- Ulubaş, A., Kocabaş, A. (2016). “Sürdürülebilir Kentsel Koruma Yaklaşımı Bağlamında Eyüp Tarihi Dokusunun İrdelenmesi”, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi VI. Çevre Tasarım Kongresi, Kayseri.
- Ulubaş Hamurcu, A., Aysan Buldurur, M. (2017). “Sürdürülebilir Kentsel Dönüşüm için Performans Göstergeleri”, Planlama Dergisi, Cilt 27, Sayı 3, doi: 10.14744/planlama.2017.30074.
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). “*Our Common Future*”, Oxford University Press, e-book, Oxford-New York.

Konut Alt Piyasalarının Tanımlanması ve Belirlenmesine Yönelik Bir Değerlendirme

Tuğba Kütük¹, Tanyel Özelci Ecerel²

Öz: Konut piyasası, kendi içinde benzer özellikler gösteren homojen grupları içeren alt piyasalardan oluşmaktadır. Bir konut alt piyasasının tek bir tanımı yapılamamakla birlikte yapılan çalışmalar, konut piyasasının tek bir homojen piyasadan öte farklı ama birbiriyle ilişkili alt piyasalar setiyle daha iyi analiz edilebileceğini göstermiştir. Bu durum, literatürde alt piyasaların nasıl belirleneceğine yönelik tartışmalara yol açmıştır. Konut sektörü söz konusu olduğunda alt piyasalar konutların konumsal yakınlık ve konut özelliklerinin benzerliği gibi yapısal ve mekansal özellikler tarafından belirlenmektedir. Bu çalışmanın amacı, konut alt piyasalarını tanımlamak ve belirlemek için kullanılan farklı sınıflandırmaları inceleyerek konut alt piyasalarının nasıl değerlendirileceğine dair soruları yanıtlamaktır. Bu çerçevede, konut alt piyasalarının belirlenmesine yönelik kullanılan değişkenler ve yöntemler incelenmiştir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda konutun mekansal, yapısal ve talep eden hanehalkının özelliklerini birleştiren sistematik bir yöntemin alt piyasaları belirlemede daha başarılı sonuçlar vereceğini göstermiştir. Bu çalışma, Ankara'daki konut piyasası içindeki alt piyasaların belirlenebilmesi için bir altlık oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Konut piyasası, alt piyasa, mekansal özellikler, yapısal özellikler.

Abstract: The housing market consists of submarkets containing homogeneous groups with similar characteristics. Although no single definition of a housing submarket can be made, studies have shown that the residential market can be better analyzed by a different but interrelated sub-market set rather than a single homogeneous market. This has led to discussions on how to determine submarkets in the literature. The purpose of this study is to answer the questions about how to evaluate the housing submarkets by examining the different classifications used to determine the housing submarkets. In this framework, the variables and methods used to determine the housing submarkets are examined. As a result of the literature review, it has been shown that a systematic method combining the spatial, structural and demander group characteristics of the house will produce more successful results in determining the submarkets. This study will constitute a base for identification of the submarkets within the housing market in Ankara.

Keywords: Housing market, submarket, spatial characteristics, structural characteristics.

¹ Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara.
tugba.kutuk@gazi.edu.tr,

² Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara.
tozelci@gazi.edu.tr

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı nüfus artışı, kırdan kente olan yoğun göç sonucu özellikle metropol kentlerde hızlı ve kontrolsüz bir kentleşme yaşanmaktadır. Hızlı kentleşmenin neden olduğu sorunlardan biri insanların temel gereksinimi olan barınma ihtiyacının karşılanamaması sonucu yaşanan konut açığıdır. Bu durum, Türkiye'de özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropol kentlerde kendini göstermektedir. Konut, insanların en temel gereksinimlerinden olan barınma ihtiyacını karşılamasının yanı sıra toplumun en temel birimi olan aileyi bir arada tutması, ait olma ve mahremiyet hissini vermesi gibi özellikleri bakımından toplumsal ve sosyal bir olgudur. Lawrence (1987), konut olgusunu içinde ikamet edenlerin gereksinimlerinin giderilmesi, tatmin olması ve bireylerin ya da toplumun genel sağlığının iyileşmesi açısından temel bir yaşam bölgesi olarak tanımlamaktadır. Son yıllarda konut üzerine yapılan çalışmalar, konutun barınma ihtiyacını karşılamasının yanı sıra konuta yeni roller yüklendiğini ortaya koymaktadır. Metropol kentlerde göçle gelen nüfus artışının yanı sıra toplumsal ve demografik yapıdaki değişimler ile hanehalklarının küçülmesi, aile türlerinin çeşitlenmesi gibi gelişmeler sonucu konut talebi sürekli değişkenlik göstermektedir. Konut talep eden hanehalkının konut tercihleri, zevkleri, yaşam tarzları, yaşam döngüsündeki aşaması (evlenme, boşanma vb.), hanehalkı büyüklüğü, sosyo-ekonomik durumu gibi nedenler konuta yeni roller yüklenmesinde etkili olmaktadır. Günümüzde konut, piyasa koşulları içerisinde aileler ve bireyler için bir yatırım aracı, gelecek için güvence kaynağı ve bireyler için bir statü göstergesi haline gelmiştir. Konuta yüklenen bu yeni roller, konut piyasasında farklı arz ve talep dinamiklerinin oluşmasına yol açmış ve bu doğrultuda farklı mekansal, fiziksel ve yapısal özelliklere sahip konut sunum biçimleri ortaya çıkmıştır. Farklı özelliklere sahip heterojen konutların olması, konutların birbirleri yerine ikame edilememesi konut piyasasını diğer piyasalardan ayırmakta ve devletin bu piyasaya müdahale etmesini zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda, konut piyasasındaki dinamikleri anlama ve analiz etme düşüncesi farklı tartışmalara yol açmıştır. Yapılan çalışmalar, konut piyasasının tek bir piyasa yerine farklı ve birbiriyle ilişkili homojen gruplar şeklinde daha iyi analiz edilebileceğini göstermiştir. Bu homojen gruplar kendi içinde benzer sosyo-ekonomik, yapısal ve mekansal özellikler gösteren alt piyasalar olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, alt piyasalar kendi içinde homojen, diğer gruplarla kıyaslandığında ise heterojen olan gruplardır (Wu ve Sharma, 2012).

Konut piyasası, bölümlere ayrılmış talep ve esnek olmayan arz ayarlama süreçleri sonucu uzun dönemli denge fiyatlandırmasından ayrılmıştır (Goodman, 1981). Konut alt piyasaları, bu dengesizliğin ve heterojenliğin nedeni olarak kabul edilmektedir. Teorik çerçevede geniş ölçüde incelenen konut alt piyasalarının varlığı konusunda bir fikir birliğine varılmasına rağmen tutarlı ve tek bir tanımlama yapılamamıştır. Yapılan konut çalışmalarında ise nasıl belirleneceği konusunda çok az bir fikir birliği vardır. Farklı araştırmacılar tarafından alt piyasalar coğrafi, mekansal, yapısal, mahalle özellikleri, hanehalkı geliri, ırk gibi sosyo-ekonomik özelliklere göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, alt piyasaların kuramsal çerçevesi tartışılarak Ankara konut piyasasında alt piyasaların belirlenmesi için bir altlık oluşturmak amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, konut piyasasında alt piyasasında bölünmeye neden ihtiyaç duyulduğu tartışılacaktır. İkinci bölümde, konut sektöründe alt piyasa kavramının teorik çerçevesi incelenecektir. Bu kapsamda, araştırmacılar

tarafından yapılan alt piyasa tanımları ve alt piyasaları belirlemeye yönelik yaklaşımlar tartışılacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, alt piyasaların boyutlarını belirlemeye yönelik yapılan sınıflandırmalar incelenecektir. Sonraki bölümde, bu sınıflandırmalarda kullanılan değişkenler hedonik fiyatlandırma modeli kapsamında incelenerek değişkenler için bir gruplama yapılacaktır. Son bölümde ise yapılan alt piyasa literatür araştırmasına yönelik bir değerlendirme yapılarak mevcut konut politikaları ve planlama anlayışına nasıl katkı sağlayacağı tartışılacaktır.

2. Konut Piyasası

Konut piyasası, tüketicilerin talepleri doğrultusunda üreticilerin, ihtiyacı karşılamaya yönelik konut üretmeleri sürecidir (Öney, 2002). Konut piyasası hem makro hem de mikro düzeyde önemli rol oynamaktadır. Makro düzeyde bakıldığında, konut piyasaları ve konutla bağlantılı sektörler bölgesel ve ulusal ekonomik büyümede oldukça önemlidir. Bu piyasada büyük değişiklikler meydana geldiğinde, genellikle ekonominin diğer sektörleri ve dolayısıyla nüfuslarının sosyal gelişimi üzerinde etkileri olmaktadır. Bu nedenle, ekonomik büyümenin daralması ve enflasyon dönemlerinin değişmesi sonucu bazı gelişmiş ülkelerde ve Türkiye gibi bazı gelişmekte olan ülkelerde gayrimenkul ve inşaat sektörünün ön plana çıkarılması görülmektedir. Makro düzeyde, konut sektörü istihdam, üretim ve yatırım üzerinde çok büyük bir alım-satım zinciriyle olan ilişkisinden kaynaklanan önemli etkilere sahiptir (Marques, 2012). Mikro düzeyde, bir ikamet yeri, bireylerin sahip olduğu en değerli varlık ve bir tüketim malının yanı sıra hanehalkı harcamalarının büyük bir kısmını temsil etmektedir.

Tablo 1. İstanbul, Ankara ve İzmir'de konut satış sayıları ve Türkiye içindeki oranı

Konut Satış Sayıları	İstanbul	Türkiye içinde oranı	Ankara	Türkiye içinde oranı	İzmir	Türkiye içinde oranı
2013	234.789	%20.3	137.773	%11.9	72.421	%6.3
2014	225.454	%19.3	131.825	%11.3	71.779	%6.2
2015	239.767	%18.6	146.537	%11.4	77.796	%6
2016	232.428	%17.3	144.570	%10.8	81.316	%6.1
2017	238.383	%16.9	150.561	%10.7	84.184	%6
2018	234.055	%17	131.161	%9.5	75.672	%5.5
2019	237.675	%17.6	132.486	%9.8	79.221	%5.9

Kaynak: TÜİK

Konut piyasası, arz ve talep mekanizmasıyla konut sunumunun yapıldığı bir alandır. Konut piyasasını analiz etmek için arz ve talep koşulları tarafından belirlenen konut fiyatlarına ve bu fiyatlara etki eden faktörlere bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda, İstanbul, Ankara, İzmir gibi konut satış sayılarının yüksek olduğu kentlere bakıldığında (Tablo 1) rant potansiyeli yüksek alanlarda prestij ve farklı yaşam tarzlarının ön plana çıkarıldığı genellikle orta ve üst gelir grubuna yönelik farklı konut projeleri göze çarpmaktadır. Genellikle özel sektör tarafından yapılan bu konut projelerinin yanı sıra yerel yönetimler ya da Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından yapılan kentsel dönüşüm projeleri yoluyla da gecekondular ve afet riski altındaki alanlar arazi piyasasına daha yüksek rantlarla kazandırılmaya çalışılmakta ve konut fiyatları yükselmektedir (Uğurlar vd., 2018). Bu doğrultuda, konut piyasası kentlerin büyümesi, kentsel arazi gelişimi ve nüfusların yoğunlaşma düzeninde etkili olurken, diğer taraftan kırsal alanların korunması, yeterli altyapı ve donatıların sağlanması üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu nedenle, konut piyasası konut politikalarının belirlenmesi, düzenlenmesi, kentlerin planlı gelişimi, arz ve talep arasındaki uyumsuzluğun en aza indirilmesi ve düşük gelir gruplarını göz ardı etmeyecek konut üretiminin sağlanmasına yönelik politikaların ve uygulamaların süreçte etkin aktörler tarafından gerçekleştirilmesi için kapsamlı araştırılması gereken bir alandır.

Birbirinden farklı konumsal, çevresel ve fiziksel özelliklere sahip heterojen konutların olması tüketici tercihleri açısından ikamesi çok sınırlı ürün gruplarını ortaya çıkarmaktadır (Davenport, 2003). Konut piyasasındaki özelliklerin çeşitliliği standart fiyat teorisinin uygulama alanlarından biri olamayabileceğini de göstermiştir (Ellickson vd., 1977:3). Rosen (1974) konut piyasasının tek bir piyasa gibi davranmaması nedeniyle piyasanın bölümlenerek değerlendirilmesini öne sürmüştür. Konut piyasasının üniter bir piyasa olarak ele alınması durumunda konut ve planlama politikalarının yerel özelliklerin genel olarak bütün piyasaya etki etmesi beklendiği için konut ve planlama politikalarını sınırlandırmakta ve bu politikalar yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, bir konut piyasasını benzer sosyo-ekonomik özellikler gösteren hanehalklarını kapsayan ve benzer mekansal, yapısal dinamiklere sahip alt piyasalar bütünü olarak değerlendirmek mümkündür.

3. Konut Sektöründe Alt Piyasa Tartışması

Konut piyasasının talep kısmında, konut talep edenlerin hanehalkının konut tercihleri ve zevkleri, yaşam döngüsünde aşaması, yaşam tarzı, hanehalkı büyüklüğü ve sosyo-ekonomik durum temelinde farklı tüketici gruplarına bölünebileceği öne sürülmektedir (Maclennan, 1992). Diğer taraftan, Lancaster (1966) konutun kendiliğinden talep edilmediğini, konut biriminin özellikleri için tercih edildiğini öne sürerken; Maclennan (1987) konut stokunun ayrı ürün gruplarına ayrıldığını kabul etmektedir. Her bir ürün grubu, konut talep edenlere makul derecede yakın ikameleri temsil eden nispeten homojen konutlardan oluşmaktadır. Bölünmüş talebin konut alt piyasalarına yol açması ve piyasanın farklı segmentlerinde benzer niteliklere sahip mülkler için farklı fiyatların ödenmesine yol açması muhtemel farklılaşmış konut stokuyla eşleştirilme şeklidir (Watkins, 2001). Diğer taraftan, belirli konutlar ve yakın ikameleri için aşırı talep bu alt piyasadaki fiyatları yukarı çekerken; aşırı arz da alt piyasa fiyatını düşürecektir. Bu bağlamda, alt piyasalar konut piyasaları literatüründe araştırılması gereken bir konu olarak yerini almıştır.

Konut alt piyasaları kavramı ilk olarak Rosen (1974) tarafından geliştirilen hedonik fiyat modeli yaklaşımı kullanılarak bir piyasadaki alt piyasaların varlığını kanıtlayan Schnare ve Struyk (1976) tarafından ortaya konmuştur (Wu ve Sharma, 2012). Bu çalışmayı takiben pek çok araştırmacı alt piyasaların varlığını araştırmıştır. Yapılan çalışmalar, konut piyasasının homojen bir piyasa yerine farklı ama birbiriyle ilişkili alt piyasalar şeklinde incelendiğinde daha iyi analiz edildiğini göstermiştir. Alt piyasa kavramı söz konusu olduğunda, ikame edilebilirlik kavramına vurgu yapılmaktadır (Bourassa vd. 1999; Wu ve Sharma, 2012; Pryce, 2013). İkame edilebilirlik, konut sektöründe bir konutun tüketiciye aynı fayda düzeyini sağlayarak birbirinin yerine geçebilmesi anlamına gelmektedir. Eğer iki konut birbirlerinin yerine kullanıldıklarında aynı faydayı veriyorsa yani birbirinin yerine ikame edebiliyorsa aynı alt piyasada oldukları anlamına gelmektedir. Bu durumda birbirlerinin yerine yakın ikame olmayan konutlar tüketiciye aynı fayda düzeyini sağlamadığı için farklı alt piyasalarda değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu durum, konutların farklı ürünler olmaları, alıcı ve satıcı profillerine bağlı olarak farklı arz ve talep denge dinamiklerine sahip olmaları ve fiyat düzeylerinin de farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Yiyit, 2017:102). İkame edilebilirlik, mülkün fiyatı, konumu, yapısal nitelikleri ve mahalle kalitesiyle ilişkilidir (Wu ve Sharma, 2012).

Palm (1978), büyük bir piyasayı alt piyasalara bölmenin teorik ve metodolojik birçok soru ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Alt piyasaların varlığı konusunda fikir birliğine varılmasına rağmen tek ve tutarlı bir tanımı yoktur. Bourassa vd. (1999:162) alt piyasaları "birbirinin yerine kullanılacak ölçüde makul olan, ancak diğer alt piyasalardaki konutların yerine ikame edilebilirliği görece zayıf olan bir dizi konut grubu" olarak tanımlamaktadır. Fakat, bu tanım yakın ikamelerin nasıl tanımlanacağına ve ayrıştırılacağına dair sorulara neden olmuştur. Straszheim (1975) ve Palm (1978) alt piyasaların belirli bir coğrafi alandaki tüm konutlardan oluştuğunu kabul etmektedirler. Dale-Johnson (1982) ise alt piyasaları buldukları konuma bakılmaksızın benzer fiziksel özelliklere sahip olan ve potansiyel alıcılara nispeten yakın ikameleri temsil eden tüm konutları içerdiğini kabul etmektedir. Alt piyasaların tanımında yapısal veya mekansal özelliklerine dayanan bir tanım üzerinde anlaşmalarına rağmen uygulamada alt piyasaların nasıl tanımlanması gerektiği konusunda çok az fikir birliği vardır.

Alt piyasaları belirlemeye yönelik ilk yaklaşımlar, çoğunlukla nüfus sayımı bölgeleri, seçim bölgeleri, bölgesel sınırlar veya posta kodu bölgeleri gibi mevcut idari-coğrafi kümelenmenin bir aracı olarak piyasa hakkında önceki bilgilere dayanma eğiliminde olmuştur. Ball ve Kirwan (1977), Goodman ve Thibodeau (2003, 2007) nüfus sayımı sınırlarını; Goodman ve Thibodeau (2003) bitişik posta kodu bölgelerini; Sonstlie ve Portney (1980), Adair vd. (1996), Bourassa vd. (1999) yerel yönetim sınırlarını; Goodman (1981) devlet ilköğretim okulların performansı hakkındaki bilgileri; Palm (1978), Michaels ve Smith (1990), Bourassa vd. (2003) ise uzmanlardan aldığı bilgileri kullanarak hiyerarşik yaklaşımla alt piyasaları tanımlamışlardır. İlerleyen çalışmalarda bu yaklaşımlar, nicel araştırma yöntemlerindeki gelişmeler dahil edilerek daha karmaşık ve deneysel olarak belirlenmiş sınırlar ile desteklenmiştir. Veri odaklı bu yaklaşım, aynı anda çok sayıda konut özelliğini kullanarak temel bileşenler analizi veya faktör analizi, küme analizi ya da hedonik fiyatlandırma tekniklerini içeren istatistiksel veri analizlerine dayanmaktadır. Alt bileşenlerin sınıflandırılmasında sonradan kullanılan faktörleri veya değişkenleri tanımlamak için

temel bileşen analizi veya faktör analizi; homojen gruplar oluşturmak için küme analizi kullanılmıştır. Alt piyasalarda fiyat farklılıklarının olup olmadığını belirlemek için ise hedonik fiyatlandırma teknikleri kullanılmıştır. Böylece, geniş bir veri setinden başlayarak, hangi özelliklerin konutlar arasında en fazla ayırt edici olduğunu belirlemek ve sonra konutları bu özelliklere göre gruplandırmak mümkün olmuştur. Dale-Johnson (1982), Watkins (1999) faktör analizini kullanırken; Bourassa vd. (1999), Bourassa vd. (2003) temel bileşenler analizi ve küme analizini birlikte kullanmışlardır. Veri odaklı metodoloji, geniş bir dizi konut niteliğini bütünleştirerek istatistiksel tekniklerle analiz yaptığı için daha objektiftir. Ayrıca, veri odaklı yaklaşımda veriler zaman içerisinde güncellendiği için konut alt piyasalarının geçici dinamiklerini açıklamakta daha başarılıdır. Veriye dayalı yaklaşımlar alt piyasaları mekansal olarak sınırlayamayacağı için alt piyasalara mekansal yakınlık getirmemektedir. Takip eden bölümde, alt piyasaların boyutlarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalarda sınıflandırma yöntemleri tartışılacaktır.

4. Alt Piyasaların Belirlemede Kullanılan Sınıflandırmalar

Konut sektöründe alt piyasaların varlığı ve önemi konusunda uzlaşma sağlanınca sıradaki tartışma alt piyasaları belirlemek için en iyi stratejinin ne olduğu noktasında olmuştur. Son otuz yılda, alt piyasaları tanımlamak için çeşitli sınıflandırma yöntemleri geliştirilmiş ve tartışılmıştır. Konut alt piyasalarının tanımı sadece ampirik çalışmalar arasında değil, aynı zamanda bu alt piyasaları belirleyen boyutlar arasında da farklılık göstermektedir. Ampirik çalışmalarda araştırmacılar, alt piyasaları talep ve arz faktörleri, coğrafi özellikler, mekansal özellikler, yapısal özellikler ve mahalle özellikleri gibi farklı şekillerde tanımlamaktadır. MacLennan ve Tu (1996) sektörel (yapısal) ve mekansal faktörlerin ayrı veya etkileşimli olarak alt piyasalar oluşturabileceğini açıklamaktadır. Adair vd. (1996) ise alt piyasaların bir dizi yapısal ve konumsal özellikten kaynaklandığını belirtmektedir. Hanehalkı geliri, etnik köken ve ırkı da bazı çalışmalarda alt piyasaları tanımlamak için kullanılmıştır. Watkins (2001), yapısal boyutlar, mekansal boyutlar, talep eden grup özellikleri ve konutların yapısal ve mekansal özelliklerinin ortak etkisine dayalı olmak üzere alt piyasaları dört grupta sınıflandırmıştır. Bourassa vd. (2003) ise bu tanımları coğrafi alanlar ve istatistiksel teknikler olarak iki ana grup altında toplamıştır. Alt piyasa boyutlarının belirlenmesinde yapılan çalışmalarda hem mekansal hem de yapısal faktörlerin yanı sıra arz ve talebin bölümlenmesinin önemi açıkça kabul edilmektedir.

Mekansal özelliklere dayanarak piyasa bölümlendirmesi yapan Straszheim (1975), San Francisco Körfez Bölgesi'nde konut piyasasını nispeten homojen hanehalkı (ırksal terimlerle) ve konutlardan oluşan alt bölümlere ayırmıştır. Bu çalışmayı, mahalle boyutlarını temsil etmek için nüfus sayımı sınırlarını kullanan Ball ve Kirwan (1977) takip etmiştir. Sonstlie ve Portney (1980) ise yerel yönetim idari sınırlarını kullanarak; Gabriel (1984) ise ırksal çeşitliliğe göre alt piyasaları mekansal olarak segmente etmişlerdir. Bazı araştırmacılar, mekansal olarak alt piyasaları belirlerken hiyerarşik yaklaşımın yanı sıra istatistiksel teknikleri de kullanmışlardır. Benzer konut ve sosyoekonomik özelliklere sahip mahalleleri gruplandırmak için posta kodu bölgelerini temel bileşenler analizini kullanarak gruplayan yaklaşım MacLennan vd. (1987) tarafından geliştirilmiştir. Benzer şekilde, Bourassa vd. (1999) yerel yönetim bölgelerinin önemli özelliklerini belirlemek için temel bileşenler analizini kullanmıştır. Daha sonra, en uygun grupları belirlemek için ana bileşenler üzerinde

küme analizi yapmıştır. Goodman ve Thibodeau (2003) çalışmalarında posta kodu, nüfus sayım bölgeleri ve ilköğretim okulu bölgelerine göre alt piyasalar belirlemişler ve bu piyasaların hedonik fiyatlandırma modelinin öngörü gücüne etkisini araştırmışlardır. Bu çalışmalarda farklı mekansal özellikler kullanılsa da sosyo-ekonomik özellikler, ırk, nüfus sayım bölgeleri, posta kodu bölgeleri, mahalle sınırları, belediye sınırları, okul bölgeleri, kent merkezi ve kent çeperi alanları yaygın olarak kullanılmaktadır. Mekansal özelliklere göre belirlenen bölünmeler, mekansal olarak bütünleşik bir yapı içermesine rağmen, her zaman değişen sosyo-ekonomik kalıpları ve tüketici konut tercihlerini yansıtmamaktadır. Bu nedenle, konut alt piyasalarının dinamiklerini yakalamada tek başına yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, sonraki yapılan çalışmalarda, konutların yapısal, çevresel özellikleri ve erişilebilirliğin alt piyasaları belirlemede önemli olduğu görülmüştür.

Mekansal segmentasyonun yanı sıra, alt piyasaları konut yapısının özelliklerine dayandırarak belirleyen çalışmalar da mevcuttur. Dale-Johnson (1982), benzer özelliklere sahip konutları gruplandırmak için temel olarak faktör analizini kullanmıştır. Bajic (1985) binanın taban alanı, parsel büyüklüğü ve merkezi iş alanına uzaklığı temel olarak alt piyasaları belirlemiştir. Rothenberg vd. (1991) kentsel konut piyasalarının boyutlarını konut kalitesine göre hedonik modellemeyi kullanarak belirlemiştir. Allen vd. (1995) kiralık konut piyasaları üzerine yaptığı çalışmada konut tipini baz almışlardır. Bu çalışmalarda farklı yapısal özellikler kullanılsa da bina yaşı, binanın taban alanı, konut büyüklüğü, parsel büyüklüğü, oda sayısı, banyo sayısı, duvar/çatı malzemesi yanı sıra kukla değişken olarak otopark, asansör, bahçe ve balkonun olup olmaması yaygın olarak kullanılmaktadır. Konutun yapısal özelliklerine göre belirlenen alt piyasalar, mekansal olarak bitişik veya bitişik olmayan sonuçlar vermektedir.

İlerleyen zamanlarda ampirik yöntemlerle alt piyasaları belirlemenin yanı sıra hangi segmentasyonun daha iyi sonuç verdiği odaklanan çalışmalar da yapılmıştır (Bourassa vd., 1999; Wu ve Sharma, 2012; Keskin ve Watkins, 2017). Watkins (2001), Glasgow'da alt piyasaların önemli olduğunu ve sadece mülk özelliklerinin veya coğrafi bitişikliğin yerine, konut alt piyasalarının boyutlarının aynı anda hem mekansal hem de yapısal faktörler tarafından belirlendiğini göstermiştir. Wu ve Sharma (2012) ise yaptıkları çalışmada, konutun yapısal, konumsal özelliklerinin yanı sıra nüfus sayım bölgelerine göre alt piyasalar belirleyerek hangisinin daha iyi performans gösterdiğini incelemiştir. Bu çalışma sonucunda yapısal özelliklerin, mekansal segmentasyondan daha başarılı olduğu sonucuna varmıştır. Bazı çalışmalarda ise hem mekansal hem de yapısal özelliklerin ortak etkisine odaklanılmıştır. Schnare ve Struyk (1976), Boston'u şehir merkezi / kent çeperi (inner city/outer city), gelir ve oda sayısına göre sınıflandırmıştır. Goodman (1981) konutların yapısal ve mekansal özelliklerini kullanarak istatistiksel tekniklerle alt piyasaları belirlemiştir. Adair vd. (1996) hiyerarşik yaklaşımı kullanarak mekansal olarak ve konut tipine (müstakil, yarı müstakil, sıralı ev) göre alt piyasaları belirlemişlerdir. Özus vd. (2007) ise belediye sınırlarını alt piyasa sınırları kabul ederek konut, konumsal ve çevresel özelliklerin kullanıldığı bir istatistiksel analiz yapmıştır. Bazı çalışmalar, mekansal sınırların, konut özelliklerinin ve sosyoekonomik boyutların bir kombinasyonuna dayalı iç içe sınıflandırmalar önermiştir. Alt piyasaları sınıflandırmak için gelir, ırk gibi talep grupları da kullanılmıştır (Schnare ve Struyk, 1976; Adair vd., 1996; Goodman ve Thibodeau,

2007). Bununla birlikte, bu sınıflandırmalar mekansal olarak parçalanmış bir alt piyasa yapısı, yani mekansal olmayan alt piyasalar vermektedir.

Alt piyasaların mekansal olarak mı yoksa konutun yapısal özelliklerine göre ampirik olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Bu bağlamda hedonik endeksler, mekan üzerindeki konut fiyatındaki farklılığı araştırmak için kullanılmıştır. Ancak, hedonik endeksleri kullanarak yapılan çalışmalarda mekansal ayrışmayı belirleme kriterlerinde ve ulaşılan sonuçlarda farklılıklar görülmektedir. Takip eden bölümde, hedonik endeksleri kullanarak alt piyasaları belirleyen çalışmalarda kullanılan değişkenler incelenecektir.

5. Alt Piyasaları Belirlemede Hedonik Modelleme ve Kullanılan Değişkenler

Konut alt piyasalarına yönelik araştırmalar çeşitli yaklaşımlarla karakterize edilirken, temel bir değişken olarak ölçülebilirliği esas alan konut fiyatları karşımıza çıkmaktadır. Konut fiyatları, konutun yapısal, niteliksel, niceliksel özelliklerini ve mahalle özelliklerini içeren bir nitelikler vektörüdür (Adair vd., 2000). Konut fiyatlarının dağılımı farklı alt piyasalara özgü koşulları yansıtmaktadır. Hem teorik hem de ampirik çalışmalar, bir grup konut için ortalama özellik fiyatlarının çoklu regresyon analizi kullanılarak belirlenebileceğini göstermiştir, burada evin fiyatı bağımlı değişken ve özellikler vektörü bağımsız değişkenler kümesidir (Adair vd., 1996). Konut piyasaları literatüründe, hava kirliliğinin konut fiyatlarına etkisini inceleyerek konut fiyatlarını belirleyen özelliklere yönelik ilk çalışma Ridker ve Henning (1967) olmuştur. Bunun üzerine, özellikle çevresel faktörlerin konut fiyatlarına etkisini ele alan çalışmalar artmıştır. Ayrıca, alt piyasaların, piyasayı giderek homojen alt kümelere ayırarak hedonik modelleme kullanılarak tanımlanabileceği yapılan çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Schnare ve Struyk, 1976; Goodman, 1981; Dale-Johnson, 1982; Gabriel, 1984; Allen vd., 1995; Adair vd. 1996; Özus vd., 2007). Hedonik fiyatlandırma tekniğini kullanan Schnare ve Struyk (1976), hedonik denklemlerin alt piyasalarda kullanımının açıklayıcı gücüne önemli ölçüde katkıda bulunmasa da, özellik fiyatlarının alt piyasalar arasında önemli ölçüde değiştiği sonucuna varmışlardır. Bu çalışmada, alt piyasa varlığının test edilmesine yönelik 3 aşamalı bir test süreci tanımlamışlardır. İlk olarak, potansiyel alt piyasa fiyatlarını karşılaştırmak için her potansiyel alt piyasanın hedonik fiyat fonksiyonları tahmin edilir. Bu aşamada, önemli fiyat farklılıkları varsa bu pazar bölümlenmesinin kanıtı kabul edilir. İkinci aşama, ortaya çıkan fiyat farklılıklarının önemli olup olmadığını test etmek için F testi uygulanır. Son olarak, tüm piyasa için tahmin edilen hedonik fiyat regresyonu ile alt piyasaların regresyonları arasındaki farkı vurgulamak için standart hatalar karşılaştırılır. Bu 3 aşamalı test süreci sonraki çalışmalarda tekrarlanarak ya da kısmen değiştirilerek kullanılmaktadır (Watkins, 2001; Alkay, 2008).

Konut piyasalarında hedonik analiz yapan çalışmaların çoğu bir konut birim fiyatının şu özelliklere bağlı olduğunu varsaymaktadır: konut biriminin yapısal özellikleri; konutun yapısal (fiziksel) özellikleri; konutun çevresel konumu (fiziksel çevre koşulları ve mahalle özellikleri) ve konutun erişilebilirliği ya da şehir merkezine uzaklık (Cingöz, 2014:96). Erişilebilirlik uzun süre yerleşim yapılan çalışmalarda büyük bir etki olarak görülmesine rağmen günümüzde konut kalitesinin en önemli faktör olduğu düşünülmektedir (Özus vd., 2007). Raylı sistemler ve otoyolların gelişmesiyle şehir merkezine uzaklık değerlerinin anlamını yitirdiğini ve konutun

yapısal özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir (Hoesli vd, 1997). Diğer taraftan, aynı kalitede konutun bulunduğu konuma göre fiyatının önemli ölçüde farklılaşması söz konusudur. Aynı konumdaki konut birimleri okullar, kütüphaneler ve parklar gibi ortak sosyal hizmetlerin yanı sıra idari, ticari ve ulaşım ağlarına benzer erişilebilirlik seviyelerini paylaşmaktadırlar. Ulaşımın büyük bir sorun olarak görüldüğü metropol kentlerde kentsel kullanımlara erişebilmek için trafikte geçirilen zamanı en kısa tutmaya çalıştıkları düşünülmektedir (Levent, 1995). İki ev yapısal özellikleri birbirine ne kadar benzese de bulunduğu konumdan ötürü tümüyle aynı olamamaktadır (Cingöz, 2014:93). Bu nedenle, her konut birbirinden farklı olarak değerlendirilmektedir.

Gribsy (1963), birbirleri ile rekabet edebilecek ya da ikame oranı yüksek konutların genellikle benzer gelir gruplarına ya da tüketici kesimine yönelik olduğunu ifade etmektedir. Straszheim (1975) bu görüşü destekleyerek, her bir alt piyasanın kendine has arz ve talep dinamiklerinden doğan farklı fiyat yapılandırılmalarının mevcut olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla, bir alt piyasadaki konut fiyatları, o piyasadaki konutları talep eden hanehalkının gelirleri ile paraleldir. Greaves (1984), daha düşük gelirli alıcıların temel konaklama ihtiyaçlarını karşılamakla ilgilendiği alt piyasaların varlığına işaret ederken, daha yüksek gelirli alıcıların daha geniş bir gereksinime sahip olduğuna işaret etmiştir. Bu bağlamda, yüksek gelir grubunu içeren alt piyasaların, düşük gelir grubunu içeren alt piyasalardan daha farklı değişkenlerle analiz edilebileceğini ve böylece belirleme katsayısının daha yüksek olacağını söylemek mümkündür.

YAPISAL ÖZELLİKLER	KONUMSAL VE MAHALLE ÖZELLİKLERİ	HANEHALKI (TALEP EDEN) ÖZELLİKLERİ
<ul style="list-style-type: none"> -Konutun büyüklüğü -Konutun bulunduğu kat sayısı -Oda sayısı -Banyo sayısı -Balkon -Otopark -Asansör -Bahçe -Isıtma türü -Duvar malzemesi -Çatı malzemesi -Yaş -Konut tipi (müstakil, sıralı, apartman vb.) -Konutun cephesi 	<ul style="list-style-type: none"> -Kent merkezine uzaklığı -Ana yollara uzaklığı -Alışveriş merkezlerine uzaklığı -Yeşil alan ve parklara uzaklığı -Toplu taşıma duraklarına uzaklığı -İstihdam olanaklarına uzaklık -Sosyal ve kültürel yapılara uzaklık -Güvenlik -Kamusal hizmetlerin yeterliliği -Çevresel kalite (hava kalitesi, temizlik, sessizlik, manzara vb.) -Mahalledeki ortalama hanehalkı geliri 	<ul style="list-style-type: none"> -Yaş profili -Cinsiyet -Eğitim profili -Hanehalkı büyüklüğü -Oturma süresi -Meslek -Ev sahibi/kiracı -Etnik köken

Şekil 1: Alt Piyasaların Belirlenmesinde Kullanılan Farklı Değişken Grupları

Literatür incelendiğinde, hedonik fiyat tekniğini ortaya çıkan değişkenler üç grupta toplanmıştır (Şekil 1): Yapısal özellikler (konut biriminin fiziksel özellikleri dahil), konumsal ve mahalle özellikleri (erişilebilirlik, çevresel kalite dahil) ve konutu talep eden ya da hanehalkının özellikleri (hanehalkının sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri dahil).

6. Sonuç

Kentsel konut piyasaları, üniter bir piyasa olarak kabul edilemeyecek ve rekabetçi bir denge modeli ile yeterince açıklanamayacak kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu doğrultuda, kendi içinde benzer özellikler gösteren homojen grupları içeren alt piyasalar şeklinde daha iyi değerlendirilebileceği görülmüştür. Alt piyasaların varlığı ve önemi konusunda uzlaşmaya varılınca nasıl belirlenmesi gerektiğine yönelik tartışmalar ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalarda, önsel sezilere dayalı hiyerarşik yaklaşım ve veri odaklı yaklaşımın yanı sıra, mekansal, yapısal, hem de mekansal ve yapısal özelliklerin ortak etkilerine talep eden grubun özelliklerini dahil eden iç içe sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda, mekansal, yapısal ve talep edenlerin özelliklerine aynı anda bakılan sistematik yöntemlerin daha başarılı olduğu görülmüştür. Sistematik yöntemler arasında hedonik modelleme çoğu çalışmada sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı sosyo-ekonomik gruplara hitap eden alt piyasaların varlığını belirlemede temel etkenin konut fiyatı olduğunu söylemek mümkündür. Alt piyasa sınıflandırma literatüründe mekansal bitişikliği sağlamayı ve aynı zamanda konum ve yapısal özellikleri birleştirmeyi amaçlayan önemli bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, alt piyasaların tanımlanmasında ve belirlenmesinde kullanılan yöntemler ve değişkenler tartışılarak mekansal ve yapısal özellikleri birleştiren farklı değişken grupları oluşturulmuştur. Bu oluşturulan değişken grupları, bölünmüş konut yapısı, aynı yapısal özelliklere sahip konutlar için piyasanın farklı bölümlerinde önemli fiyat farklılıkları olması, gelirler arasındaki fark, arazi rantı ve spekülasyonun yaygın olarak görülmesi, nüfusun artış oranı ve konut arzındaki fazlalık nedeniyle seçilen Ankara'daki konut piyasası içindeki alt piyasaların belirlenebilmesi için bir altlık oluşturması amaçlanmıştır.

Etkin bir konut piyasası işleyişi politikalar ve planlama araçları ile olur. Bu bağlamda, konut sektöründe alt piyasaların belirlenmesinin bir çok avantajı bulunmaktadır. İlk olarak, konut modellerinin tahmini işleminde alt piyasaların belirlenmesi durumunda istatistiksel modellerin kullanılması konut fiyatı tahmininin doğruluğunu arttırmaktadır. İkinci olarak, alt piyasa sınıflandırması paydaşların mekansal çıkarımlar yapmalarını kolaylaştırır. Karar vericiler ve plancılara konut piyasasındaki değişimi anlamaları, daha bilinçli karar vermeleri ve uygun stratejiler geliştirmeleri için yararlı bir çerçeve sunmaktadır. Diğer taraftan, tüketicilerin konut tercihinde bulunurken maddi imkanlarını nasıl kullanmaları gerektiğiyle ilgili bilgi verirken, üreticilerin ise en yüksek karı elde edebilmek için hangi alt piyasaya üretim yapmaları gerektiğinin bilgisini verir. Yatırımcıların ise fiyat riskine yönelik girişimlerinin güvenilirliğini artırır ve emlak piyasasındaki çeşitli aktörlerin kararlarını iyileştirmeye yönelik yardımcı olur. Son olarak ise, kamu politikalarının etkisini ölçerek uygulamaları yönlendirmede etkilidir. Aynı zamanda, konutlar arası ayrışmanın analizini kolaylaştırarak yeniden canlandırma ve toplumda yaşayanlar arasında eşit olanaklar yaratma konusunda yardımcı olur. Sonuç olarak, konut alt piyasasının yapısını anlamak hem kamu hem özel kuruluşlar için hem de tüketiciler için daha bilinçli karar vermelerinde oldukça önemli bir role sahiptir.

Kaynakça

Adair, A. S.; Berry, J. N.; McGreal, W. S. (1996) "Hedonic Modelling, Housing Submarkets and Residential Valuation", *Journal of Property Research*, 13(1), 67-83.

- Adair, A. S.; McGreal, W. S.; Smyth, A.; Cooper, J.; Ryley, T. (2000) " House prices and accessibility: the testing of relationships within Belfast area", *Housing Studies*, 15, 699-716.
- Alkay, E. (2008) "Housing Submarkets in İstanbul", *International Real Estate Review*, 11(1), 113-127.
- Allen, M. T.; Springer, T. M.; Waller, N. G. (1995) "Implicit pricing across residential submarkets", *Journal of Real Estate and Financial Economics*, 11(2), 137-151.
- Bajic, V. (1985) "Housing-market segmentation and demand for housing attributes: some empirical findings", *AREUEA Journal*, 13,58-75.
- Ball, M.; Kirwan, R. (1977). "Accessibility and Supply Constraints in the Urban Housing Accessibility and Supply Constraints in the Urban Housing Market", *Urban Studies*, 14, 11-32.
- Bourassa, S. C.; Hamelink, F.; Hoesli, M.; MacGregor, M. D. (1999) "Defining Housing Submarkets", *Journal of Housing Economics*, 8, 160-183.
- Bourassa, S. C.; Hoesli, M.; Peng, V. S. (2003) " Do Housing Submarkets really matter?", *Journal of Housing Economics*, 12(1), 12-28.
- Cingöz, A. R. A. A. (2014) *Konut Fiyatları Nasıl Belirlenir?*, Derin Yay., İstanbul.
- Davenport, J. L. (2003) *The Effect of Supply and Demand Factors on the Affordability of Rental Housing*, Honor Projects Paper 10, Illinois Wesleyan University (http://digitalcommons.iwu.edu/econ_honproj/10, 28.07.2020).
- Dale-Johnson, D. (1982) "An alternative approach to housing market segmentation using hedonic price data", *Journal of Urban Economics*, 11, 311-332.
- Ellickson, B.; Fishman, B.; Morrison, P. A. (1977) *Economic Analysis of Urban Housing Markets: A New Approach*, Rand Corporation, Santa Monica, USA (<https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2007/R2024.pdf>, 28.07.2020).
- Gabriel, S. (1984) "A note on housing market segmentation in an Israeli development town", *Urban Studies*, 21, 189-194.
- Goodman, A. C. (1981) "Housing submarkets within urban areas: definitions and evidence", *Journal of Regional Science*, 21(2), 175-185.
- Goodman, A. C.; Thibodeau, T. G. (2003) "Housing market segmentation and hedonic prediction accuracy", *Journal of Housing Economics*, 12, 181-201.
- Goodman, A. C.; Thibodeau, T. G. (2007) "The spatial proximity of metropolitan area housing submarkets", *Real Estate Economics*, 35, 209-232.
- Greaves, M. (1984) "The determinants of residential values: the hierarchical and statistical approaches", *Journal of Valuation*, 3, 5-23.
- Grisby, W. (1963) *Housing Markets and Public Policy*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press (www.jstor.org/stable/j.ctv5rf5s1, 25.07.2020).
- Hoesli, M.; Thion, B.; Watkins, C. A. (1997) "A hedonic investment of the rental of apartments in central Bordeaux", *Journal of Property Research*, 14, 15-26.
- Keskin; B.; Watkins, C. A. (2017) "Defining spatial housing submarkets: Exploring the case for expert delineated boundaries", *Urban Studies*, 54(6), 1446-462.

- Lancaster, K. J. (1966) "A New Approach to Consumer Theory", *The Journal of Political Economy*, 74(2), 132-157.
- Lawrence, R. j. (1987) *Housing Dwellings & Homes*, John Wiley & Sons, Geneva.
- Levent, H. (1995) *Talep Teorisine Hedonik Yaklaşım ve Bir Uygulama: İstanbul'da Konut Fiyatlarının Oluşumu*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst., İstanbul.
- Maclennan, D.; Munro, M.; Wood, G. (1987) "Housing choice and the structure of urban housing markets in between state and market housing in the post-industrial era", *Scandinavian Housing and Planning Research*, 4, 26-52.
- Maclennan, D. (1992) *Housing search and choice in a regional housing system: new housing in Strathclyde*, report to the Housing Research Foundation, Centre for Housing Research, University of Glasgow, Glasgow.
- Maclennan, D.; Tu, Y. (1996) "Economic Perspectives on the structure of local housing markets", *Housing Studies*, 11, 387-406.
- Marques, J. (2012) *The Notion of Space in Urban Housing Markets*, Doktora Tezi, University of Aveiro, Department of Social Sciences.
- Michaels, R.; Smith, V. K. (1990) "Market segmentation and valuing amenities with hedonic models: the case of hazardous waste sites", *Journal of Urban Economics*, 28, 223-242.
- Öney, E. (2002) *Plansız Yerleşmelerde 17 Ağustos 1999 Kocaeli Depremi Sonrası Konut Tercihlerinin Analizi: Reşit Paşa Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniv. Fen Bil. Enst., İstanbul.
- Öz, E.; Dökmeci, V.; Kiroğlu, G.; Eğdemir, G. (2007) "Spatial Analysis of Residential Prices in İstanbul", *European Planning Studies*, 15(5), 707-721.
- Palm, R. (1978) "Spatial segmentation of the urban housing market", *Economic Geography*, 54, 210-221.
- Pryce, G. (2013) "Housing submarkets and the lattice of substitution", *Urban Studies*, 50(13), 2682-2699.
- Ridcker, R. G.; Henning, J. A. (1967) "The Determinants of Residential Property Values with Special Reference to Air Pollution", *The Review of Economics and Statistics*, 49(2), 246-257.
- Rosen, S. (1974) "Hedonic prices and implicit markets: product differentiation in pure competition", *Journal of Political Economy*, 82, 34-55.
- Rothenberg, J.; Galster, G.; Butler, R.; Pitkin, J. (1991) *The Maze of Urban Housing Markets: Theory, Evidence and Policy*, University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Schnare, A.; Struyk, R. (1976) "Segmentation in urban housing markets", *Journal of Urban Economics*, 3, 146-166.
- Sonstelie, J. C.; Portney, P.R. (1980) "Gross rents and market values: testing the implications of Tiebout's hypothesis", *Journal of Urban Economics*, 7, 102-118.
- Straszheim, M. (1975) *An Econometric Analysis of the Urban Housing Market*, National Bureau of Economics Research, Cambridge, MA.
- Uğurlar, A. (2013) *Türkiye'de Kiralık Konut: Ankara Örneğinde Talep ve Kullanım Özellikleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniv Fen Bil. Enst., Ankara.
- Uğurlar, A.; Eceral, Ö. T. (2014) "Ankara'daki mevcut konut (mülk ve kiralık) piyasasına ilişkin bir değerlendirme", *İdealkent*, 12, 132-159.

- Uğurlar, A.; Eceral, Ö. T.; Üçer, G. A. (2018) "Alt Konut Piyasaları Bağlamında Hanehalkı ve Konut Özelliklerinin İlişkisi", *İdealkent*, 25(9), 800-833.
- Watkins, C. A. (1999) "Property valuation and the structure of urban housing markets", *Journal of Property Investment and Finance*, 17, 157-175.
- Watkins, C. A. (2001) "The definition and identification of housing submarkets", *Environment and Planning A*, 33, 2235-2253.
- Wu, C.; Sharma, R. (2012) "Housing submarket classification: The role of spatial contiguity", *Applied Geography*, 32(2), 746-756.
- Yiğit, M. (2017) *Isparta İlinde Konut Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli İle Belirlenmesi Ve Konut Sektöründeki Alt Piyasaların Örtük Sınıf Analizi İle Açığa Çıkarılması*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniv. Sos. Bil. Enst., Isparta.

İklim Değişikliği Riskine Karşı Dayanıklı Kentler İnşa Edebilmede “Esneyebilirlik” Yaklaşımı; Bursa Örneği

Gizem Karacan¹, Duygu Gökce²

Öz: Dünya nüfusunun çoğunu barındıran kentler son dönemde iklim değişikliğine bağlı risk ve tehditlerle karşı karşıyadır. Bu risk ve tehditlere karşı kentsel sistemlerin planlanmasında “sürdürülebilirlik” temelli yaklaşımların yetersiz kalacağı, mevcut kentsel sistemlerin sorunlarla baş edebilme, değişimlere uyum sağlama, kendini yenileyebilme/dönüştürebilme ve esneyebilme kapasitelerinin artırılmasını sağlayacak bir yaklaşım olarak “esneyebilirlik düşüncesinin” benimsenmesi gerektiği kent yazınında sıkça vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, esneyebilirlik yaklaşımının planlama kuramına, pratiğine ve kent yönetimine yansımalarının olması beklenmektedir. Bildiride, kentlerin iklim değişikliği tehdit ve etkileri ile baş ederek sürdürülebilirliğini sağlaması için kentsel yapılar üzerindeki olası risklerin azaltılması gerekirken, yaşanan olumsuz etkiler karşısında kent sisteminin kendini yeniden düzenleyebilmesi ve olası bir afet sonrasında ortaya çıkan koşulları yöneterek uyum sağlaması gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda kent yönetimlerinin kentsel politikaları, eylem planları, hizmetleri, yatırım programları, mekânsal planları ile tematik planlarının esneyebilirlik yaklaşımıyla ve birbiriyle uyumlu hazırlaması gerektiği düşüncesi çerçevesinde, Bursa kentinin iklim değişikliği risk ve etkileriyle baş ederek sürdürülebilirliğini sağlayabilmesi için yaptığı çalışmalar değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, risk, esneyebilirlik, kentsel planlama, Bursa

Abstract: Cities hosting most of the world's population are facing risks and threats related to climate change recently. In the recent years, it is frequently emphasized in urban literature that it is necessary to adopt “resilience thinking” as a new approach that will enable the “sustainability” based approaches to be insufficient in planning urban systems in the face of these risks and threats, and to increase the capacity of existing urban systems to cope with problems, adapt to changes, renew themselves / transform, resilient. In this direction, it is expected that the resilience approach will have reflections on planning theory, practice and city management. The article argues that in order for the cities to maintain their sustainability by dealing with the threats and effects of climate change, the risks on the urban structures should be reduced, on the other hand, the city system should be able to reorganize itself and manage the conditions that arise after a disaster. In this context, within the framework of the idea that city administrations should prepare urban policies, action plans, services, investment programs, spatial plans, thematic plans in harmony with each other and with a resilience approach, the studies carried out to ensure the sustainability of the city of Bursa by dealing with the risks and effects of climate change are evaluated.

Keywords: Climate change, risk, resilience, urban planning, Bursa.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık, Planlama ve Tasarım Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, karacangzm@gmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Prof. Dr., duyugokce@sdu.edu.tr

1. Kentsel Planlamada “Esneyebilirlik” Yaklaşımı

Esneyebilirlik / dirençlilik / dayanıklılık (resilience) kavramı, ekolojik türlerin ya da çevrenin değişimlere ve tehditlere karşı esneyebilirliği; kentlerin nüfuslarının, altyapılarının, sosyal yapılarının, ekonomilerinin ve çevrelerinin direnç ve hızla kendini toparlayabilme gücü; kırılabilirlik ve doğal ya da insan kaynaklı felaketlere direnç yeteneği gibi farklı bilim dallarınca farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Kavramın kent yazınına girişi ise doğal felaketlerin olası etkilerinin azaltılması ve kentin doğal tehditlerden en az etkilenmesini sağlayacak arazi kullanım ilkelerinin belirlenmesi çerçevesinde gündeme gelmiştir. Kavram özellikle ekolojik boyutunun yanı sıra sosyal boyutlarının tartışılmaya başlandığı 2000’li yıllardan sonra kent yazınına aktarılmıştır. Yeni koşullara uyum sağlayan ve kendini yenileyebilen kentlerin felaketlerden daha az etkilenebilecekleri, bu nedenle sadece fiziksel açıdan değil aynı zamanda sosyal ve kurumsal açıdan da donanımlı olmaları gerektiği belirtilirken, daha geniş bir çerçevede belirsizliklere karşı daha dayanıklı kentler yaratmak temel amaç olarak tanımlanmıştır. Bugün özellikle planlama ve karar verme sistemlerinin dünya gündemindeki belirsizliklerle nasıl baş etmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (Eraydın vd. 2011).

İlgili yazında, tanımlanan kentsel esneklik belgelerinin büyük çoğunluğu esnekliği, kentlerin uygun planlama, politika, eylemler ve müdahaleler yoluyla ulaşmaya çalışması gereken bir amaç olarak belirtmektedir. Bu çalışmaların çoğu için esneklik, güçlendirilmesi gereken olumlu bir özellik olarak algılanmaktadır (Coaffe, 2008; Christophe vd., 2018).

Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde giderek artan farklı küresel baskı, tehdit ve etkilere (iklim değişikliği, doğal afetler, salgın hastalıklar, savaşlar, ekonomik krizler gibi) uyum sağlayan ve olası rahatsızlık ve beklenmedik değişikliklerle baş edebilen dirençli kentlerin inşası için sürdürülebilir arazi kullanım politikalarının tanımlanması önem arz etmektedir. 1970’lerden itibaren kent yazınında yer bulan sürdürülebilirlik kavramı, söz konusu baskı ve tehditlerin ortadan kaldırılmasını ya da engellenmesini amaçlarken, esneyebilirlik kavramı bu koşullara uyum sağlamayı ve değişikliklerle baş etmeyi amaçlamaktadır. Esneyebilirlik; ekolojik, sosyo-ekonomik ve planlama perspektiflerinin bütünleştirilmesine olanak sunan bir yaklaşımdır (Eraydın vd. 2011).

Kentlerde görülmesi olası etkilere karşı azaltım çabalarının iklim değişikliğini tamamen önleyemeyeceği ve iklim değişikliğinin etkilerine uyumun kaçınılmaz olduğu konusunda IPCC raporlarında bir görüş birliği vardır. Mekansal planlamanın ise iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamada önemli rol oynadığı kabul edilmektedir (Davoudi vd., 2009). Bu rol, hem iklim değişikliğinin etkilerinin hem de potansiyel uyum önlemlerinin ve arazi kullanımındaki farklı çıkarların yönlendirilmesinde planlamanın oynadığı rolün mekansal ilişkisine dayanmaktadır. Bu bağlamda hem iklim değişikliğinin belirsizliğini hem de kentlerin ve bölgelerin karmaşıklığını tanımladığı için kentsel veya bölgesel dayanıklılık fikrine artan bir ilgi vardır (Godschalk, 2003). Kentler veya bölgelerin değişen koşullar karşısında uyarlanabilir olması, hem esnekliği içeren ve seçenekleri açık tutan plan, tasarım ve uygulamalara hem de mevcut yapı içindeki değişiklik veya revizyonlara işaret etmektedir (Wardekker vd., 2010).

Bildiride, kentlerin olası baskı, tehdit ve etkiler ile baş ederek sürdürülebilirliğini sağlaması için kent yönetimlerinin kentsel politikaları esneyebilirlik rehberliği sunacak şekilde, mekânsal planları ise esneyebilirlik yaklaşımıyla hazırlaması gerektiği savunulmakta; bu çerçevede Bursa kentinin iklim değişikliği risk ve etkileriyle baş ederek sürdürülebilirliğini sağlayabilmesi için yaptığı çalışmalar değerlendirilmektedir.

2. İklim Değişikliği Riski ve Bursa Kenti

Fosil yakıt kullanımı, arazi kullanımındaki değişiklikler vb. insan kaynaklı faaliyetler sonucunda atmosfere salınan sera gazı oranının artması; ortalama sıcaklık artışı, yağış rejimlerindeki düzensizlikler, deniz seviyesinin yükselmesi, kıyı erozyonları, sel baskınları, yüzey sularının azalması, kuraklık sıklığının artması gibi iklim değişikliğine bağlı risk ve tehditleri beraberinde getirmiştir. Artan nüfuslarına ek olarak, mevcut mekânsal büyüme biçimleri ve mimari biçimlenme eğilimleriyle ilişkili yoğun enerji tüketimlerinin yaşandığı kentler ve kentlerde yaşayan nüfus, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine doğrudan maruz kalmakta ve riskli alanlardaki yer seçim kararları, altyapı kapasitesindeki yetersizlikler, geçirimli yüzeylerin azlığı, riskli yapıların varlığı vb. ise kentleri kırılgan hale getirmektedir.

İklim değişikliğinin yapılı çevre, altyapı, insan sağlığı, biyolojik çeşitlilik, sosyo-ekonomik yapı vb. üzerindeki olumsuz etkileri ile mücadelede azaltım ve uyum olmak üzere iki temel strateji yer almaktadır. Bu bağlamda kentlerin iklim değişikliği tehlike ve etkileriyle mücadele stratejileri, esneyebilirlik yaklaşımıyla kentlerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına işaret etmektedir. İklim değişikliği etki ve tehlikelerinin boyutu ve etkilenebilirlik/kırılganlık düzeyi; kentlerin konumu, demografik yapısı, sosyo-ekonomik yapısı, fiziki altyapısı, yapılı çevresinin niteliği, afetlere karşı hazırlıklı olması ve kurumsal yapılanmasıyla ilişkilidir (BUSECAP, 2017). Bir kent yönetiminin iklim değişikliğine bağlı etkilere ya da olası afetlere ne ölçüde hazır olduğu tanımladığı vizyonu, taraf olduğu sözleşmeler, hazırladığı eylem planları ve mekânsal planlar vb çalışmaları ele alınarak değerlendirilebilir.

Bildiride Bursa Büyükşehir Belediyesinin Bursa kentinin iklim değişikliği risk ve etkilerini azaltma ve bu etkilere uyum sağlama bağlamında yaptığı çalışmaların değerlendirilmesi amaçlandığından, öncelikle kentin genel yapısı ve iklim değişikliği riskleri kısaca açıklanmalıdır. Bu kapsamda aşağıdaki bilgiler, “Bursa Sera Gazı Envanteri ve İklim Değişikliği Eylem Planı” (2015) ve “Bursa Sürdürülebilir Enerji ve İklim Değişikliği Uyum Planı” (2017) raporundan derlenmiştir.

Türkiye'nin 4. büyük kenti olan Bursa, otomotiv, tekstil, makine, gıda sanayi sektörlerinin yanı sıra ticareti ve turizmi ile de ön planda olan, 1980 sonrası sanayinin gelişmesine bağlı göçlerle hızlı nüfus artışı yaşayan bir kendir. Merkez ilçelerde nüfus ve yapılaşma yoğunluğunun yüksek olması, yayılarak büyüme (1984-2014 yılları arasında kent nüfusu 2,5 kat artmış ve kent yerleşim alanı 6 kat büyümüştür), kentin sınırları içinde bulunan ovalarda meydana gelen yapılaşma, orman ve tarım alanlarının azalması, yeşil dokunun azalması, konut talebinin artması, konut sektörünün denetimsiz olması, kaçak yapılaşma oranının yüksek olması, sanayi ve konut alanlarının iç içe olması, ulaşım altyapısının yetersizliği, özel araç kullanımındaki hızlı artış (2011 - 2016 yılları arasında oto sahipliğinde %50'ye yakın bir artış yaşanmıştır), lojistik sektörünün organize olmaması (lojistik firmalarının

yerleşim alanları içinde dağınık yer seçimi) vb. nedenler ile sera gazı salımlarının artması, kent ve çevresindeki önemli yutak alanlarının azalması sonucu yerel iklimde değişimler yaşanmıştır. Bursa’da son 20 yıldaki sıcaklıklarda 0.5°C civarında bir artış, güneş şiddetinde de %25’lik bir artış gözlenmiş, kentsel ısı adası etkisi artmıştır. Yapılan iklim projeksiyonlarına göre, Bursa’da 2040 yılından sonra sıcaklığın büyük ölçüde artacağı, bu artışın yüzyıl sonunda 3°C’yi göreceği belirlenmiştir. Yağış projeksiyonlarına göre yüzyılın ilk yarısında ortalama üzeri olan yağış değerleri, ikinci yarısında azalacaktır. Yüzyıl sonunda ise yağış miktarının dramatik bir azalış göstermesi öngörülmektedir. Bununla birlikte Bursa’da yaşanan ani yağış değişimleri seller ve taşkınlara da neden olmaktadır.

1987 yılında Bursa’nın büyükşehir ilan edilmesinin ardından genişleyen belediye sınırları, 1984 tarihli Nazım İmar Planı, imar afları, 1990 ve 1995 tarihli nazım imar planı revizyonları ile önerilen sanayi ve konut alanları, 1996 yılında Ovaakça’da doğalgaz çevrim santralının kurulması, 1997’de otogarın Yalova yolu üzerine taşınması ve liman kararları, 2000’li yıllarda kurulan serbest bölge, TOKİ konut alanları vb. ile iklim değişikliğine neden olacak yönde arazi kullanımında değişimler yaşanmış ve kent saçaklanarak büyümüştür. 1997–2001 döneminde ova koruma alanının üçte biri kaybedilmiştir. 2004 yılında belediye sınırlarında yapılan ikinci değişiklik sonucunda Gemlik, Mudanya, Kestel ve Gürsu ilçelerinin merkez ilçeye katılması ile kentsel alan daha da genişlemiş, Bursa’nın, İstanbul’un etki alanına girmesi ve ulaşım ağındaki bağlantıların iyileştirilmesiyle kentin kuzey ve doğu yönündeki gelişimi hızlanmıştır. 2012 tarihinde 6360 sayılı yasa ile Bursa Büyükşehir belediye sınırlarının il sınırlarına kadar genişletilmesi, yine kentsel saçaklanmaya ve arazi örtüsünde hızlı bir değişime yol açmıştır. Bursa’nın yıllar içindeki arazi kullanım değişimi, doğal kaynakları, biyoçeşitliliği, insan sağlığını vb. olumsuz yönde etkileyecek niteliktedir. Kısacası bugüne kadar Bursa’nın mekânsal planlama kararları, iklim değişikliğine neden olan sera gazı salımlarının artışına neden olmuş ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı kentin kırılabilirliğini arttırmıştır denilebilir.

3. Bursa Kentinin İklim Değişikliği Riskine Dayanıklı İnşası İçin Çalışmalar

Bursa Büyükşehir Belediyesi Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı, iklim değişikliği ile mücadele amacıyla 2014 yılı temel alınarak 2015 yılında kentteki sera gazı emisyon kaynaklarının belirlenmesi ve azaltım tedbirlerinin oluşturulması için “Bursa Sera Gazı Envanteri ve İklim Değişikliği Eylem Planı”nı hazırlamıştır. Bursa Büyükşehir Belediyesi Temmuz 2016 tarihinde alınan meclis kararı ile sera gazı emisyonlarından arınmış, küresel ısınmayla savaşan, yenilenebilir ve temiz enerji kaynaklarının kullanımını özendiren kentler oluşturmayı hedefleyen Avrupa Belediye Başkanları Sözleşmesine (Covenant of Mayor) katılım sağlamıştır. 2015 yılında yapılan Sera Gazı Envanterinin ve İklim Değişikliği Eylem Planının Avrupa Belediye Başkanları Sözleşmesi kriterlerine göre revize edilmesi amacıyla kentteki tüm paydaşlarla yapılan birebir görüşmeler ve çalıştaylardan elde edilen veriler ile öneriler doğrultusunda katılımcı bir süreçle 2017 yılında “Bursa Sürdürülebilir Enerji ve İklim Değişikliği Uyum Planı” (BUSECAP) hazırlanmıştır.

Planda azaltım kapsamında; sera gazı salım kaynakları belirlenerek kentsel sera gazı envanteri oluşturulmuş, tespit edilen salım kaynaklarının azaltılmasına yönelik strateji ve eylemler geliştirilmiş, uyum kapsamında; kentin iklim değişikliğinin olumsuz

etkilerine karşı etkilenebilirlik ve kırılabilirlik değerlendirilmesi yapılmış, Bursa kentinin iklim değişikliğine uyum konusundaki öncelikli alanları “kentsel ısı adası”, “kent içi su alanları”, “yeşil alanlar, yeşil koridorlar ve biyoçeşitlilik”, “halk sağlığı”, “idari örgütlenme ve planlama” olarak belirlenmiş, uyum stratejileri geliştirilmiş ve Başkanlar Sözleşmesi kapsamında istenilen uyum göstergeleri oluşturulmuştur.

Envanter sonuçlarına göre, Bursa ili toplam karbon ayak izi 13,2 milyon tonun üzerinde belirlenmiş olup, salım envanterinde en büyük payı % 31 ile sanayiye ait yakıt ve elektrik tüketimi almıştır. Bu değeri konutlara ait yakıt ve elektrik tüketimi (%22) ve kent ulaşımı (%19) takip etmiştir. Türkiye'nin toplam sera gazı salımlarında Bursa %2,7'lik bir pay oluşturmuştur. Bursa kent ölçeğinde salım envanterinde en büyük payı % 43 ile konutlara ait yakıt ve elektrik tüketiminden kaynaklanan salımlar almaktadır. Bunu sırasıyla ulaşım sektörü (%36) ve ticari binalar (%18) takip etmektedir.

BUSECAP, farklı kurumların nüfusa ve sektörel büyümelere ilişkin yaptığı öngörülerini kullanarak ortaya konulan senaryoya göre, Bursa'nın 2030 salımlarını yaklaşık 10,9 milyon ton CO_{2e} olarak hesaplamıştır. 2030 salımlarının en büyük bileşeni referans yılından farklı olarak ulaşım (%44). Konut ve konut-dışı yapılar kategorisinin sırası ile %36 ve %16 olması beklenmektedir. Her sektörde ortaya koyulan azaltım önlemleri ile Bursa'nın 2030'a kadar olan gelişmesini % 22 daha az seragazı salımı yaparak gerçekleştirebileceği, kişi başı salımlarda ise 2014 yılına göre 2030'da yaklaşık %40'lik bir azaltım sağlayabileceği gösterilmektedir.

Söz konusu eylem planı, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Bursa İl Özel İdaresi tarafından hazırlanan “Bursa 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı” ve bu planın analiz raporları ile Büyükşehir Belediyesinin 2012'de tamamladığı “Bursa Büyükşehir Belediyesi Ana Ulaşım Planı”nın öngörülerini ve önerilerini gözetilerek hazırlanmıştır. Bir iklim eylem planının, imar ve ulaşım ile ilişkili uzun vadeli mekânsal planlarla bütünleştirilmesi bakımından BUSECAP'ın önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Uzun dönemli kentsel gelişmeyi planlamayı hedefleyerek hazırlanmış bir ulaşım stratejisi niteliğinde olan Ulaşım Ana Planının hiyerarşik yapılandırma ile toplu taşıma ağının tamamen yeniden düzenlenmesi ve kapasitelerinin genişletilmesi yönündeki önerileri doğrultusunda, BUSECAP'ın ulaşım sektöründeki azaltım önlemleri oluşturulmuştur. Örneğin, toplu taşımanın yaygınlaşması ile trafikte kullanılan motorlu taşıt ulaşımının azaltılması (hedef: ulaşım salımlarında % 7,5 azaltım), kent içinde bisiklet ve yaya ulaşımının özendirilmesi (hedef: mevcut % 0,5 olan bisiklet kullanım oranının % 2,5'a çıkartılması, %42 olan yaya ulaşımının da % 47'lere çıkartılması) ve toplu taşımaya entegrasyonu, lojistik ve taşıma filolarından kaynaklanan salımların azaltılması gibi.

Anılan eylem planında diğer sektörler özelinde tanımlanan azaltım önlemleri ise şöyledir:

Binalarda azaltım önlemleri: mevcut konutlarda enerji etkin yenilemeler, yeni yerleşim alanlarının enerji etkin planlanması,

Yenilenebilir enerji azaltımları: Bursa'da yenilenebilir enerji uygulamalarının yaygınlaştırılması ile fosil yakıtlardan sağlanan enerji ihtiyacının düşürülmesi, tarım ve hayvansal atıklardan enerji üretimi,

Sanayi sektöründe enerji etkin tesisler sayesinde enerji ihtiyacının azaltılması, Sürdürülebilir uygulamalarla tarımda sera gazı azaltımlarının sağlanması, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan Bursa Entegre Katı Atık Yönetim Planı ile katı atık depolama sahalarında, atık su arıtma tesislerinde sera gazı azaltımının sağlanması vb.dir.

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)'nın 2014-2023 Bölge Planında belirlenmiş olan gelişme eksenleri ve hedeflerinin de İklim Değişikliği Eylem Planı ile örtüştüğü alanlar bulunmaktadır. Örneğin, sanayide fiziksel altyapı eksiklerinin giderilmesi ve lojistik altyapının güçlendirilmesi; ulaşım modları arasında entegrasyonun sağlanarak erişilebilirliğin artırılması ve kent içi ulaşımın düzenlenmesi; katı atıkların belirli bir sistem içinde ayrı toplanması, taşınması, depolanması, geri kazanılması ve bertaraf edilmesi için entegre katı atık yönetim sistemlerinin kurulması; temiz hava eylem planlarının oluşturulması ve uygulanması, bölgedeki iklim değişikliği ile mücadele için iklim değişikliğine uyum strateji ve planlarının hayata geçirilmesi; sanayide atık oluşumu, su ve enerji tüketimini azaltmaya yönelik uygulamalara ve temiz üretime geçişin sağlanması; yerel, yenilenebilir, çevre dostu, ekonomik, verimli ve sürdürülebilir enerji kaynakları potansiyelinin belirlenerek değerlendirilmesi; enerji verimliliği ihtiyaçlarının tespit edilmesi, enerji yönetiminin yaygınlaştırılması ve enerji yoğunluğunun azaltılması; enerjide dışa bağımlılığın azaltılması için yerel kaynakların kullanımının azami seviyeye yükseltilmesi ve enerji talebi karşılanırken çevresel zararların en alt düzeyde tutulması vb. Bölge Planının “Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre” başlıklı gelişme ekseninde; bütün yerleşimlerde temel yaşam kalitesi standartlarının sağlanması, şehirlerin risklerini yöneten yaşanabilir mekânlara dönüştürülmesi, mahalli idarelerin yönetim ilkesiyle yeniden yapılandırılması, çevresel kalitenin korunması, ekonomik büyümenin sosyal ve çevresel unsurlarla uyumunun sağlanması, doğal kaynakların ekonomik değerlerinin belirlenmesi ile üretim ve tüketimde çevre standartlarının rekabetçilik ve yeşil büyüme anlayışıyla geliştirilmesi, iklim değişikliği ve biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kılınması, afet yönetimi ve afet öncesi risk azaltma tedbirlerinin yerleşme planı ve imar planlaması süreçlerine dâhil edilmesi vb. hedeflenmektedir.

Söz konusu eylem planında, nüfusun yüksek büyüme hızı ve buna bağlı olarak kentin saçaklanarak büyümesinin alınacak azaltım önlemlerine rağmen mutlak salımlarda ciddi bir düşüş sağlamayı zorlaştırdığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, iklim değişikliğinin olası olumsuz etkilerine karşı kentin hazırlıklı olması, uyum kapasitesini artırarak kırılma riskini azaltması, kentin dirençliliğini artırıp sürdürülebilirliğini sağlama açısından oldukça önemlidir.

Eylem Planında iklim değişikliğine uyum kapsamında paydaş öngörülerini ve önerilerini şu şekilde sıralanmıştır;

Kentsel Isı Adası Etkisini Azaltıcı Stratejiler: Bursa'da ısı adası etkisinin şiddetli olacağı düşünülen alanlar; yüksek ve yoğun yapılaşmanın, geçirimsiz yüzeylerin, yoğun trafiğin ve işyerlerinde yoğun klima kullanımının görüldüğü merkez bölgesi, bazı yeni yerleşim alanları (örneğin Özlüce bölgesi), OSB'lerle konut alanlarının iç içe olduğu bölgeler, yüksek yoğunluk öngörülen kentsel dönüşüm alanları olarak belirlenmiştir. Riskli bölgelerin belirlenmesi ve ısı adası etkisini azaltıcı tedbirlerin alınması amacı doğrultusunda; riskli bölgelerde yayalaştırma uygulamalarıyla “yeşil-

serin” alanların yaygınlaştırılması, yeşil çatılar ve koridorlara yönelik teşvik mekanizmalarının oluşturulması, kentsel dönüşüm bölgelerinde ısı adası etkisini hesaba katan yapı tasarımlarının zorunlu hale gelmesi, kent içinde erişilebilir büyük kent parklarının yapılması, OSB’lerde sağlık koruma bandının ve yeşil çatı uygulamalarının teşviki gibi eylemler tanımlanmıştır. Planlama düzeyinde ısı adası etkisinin azaltılması amacı doğrultusunda; çevre düzeni planları ve imar planlarında, başta yapı yoğunluğu ve yeşil donatılar olmak üzere ısı adası etkisinin hesaba katılması, çevre düzeni ve nazım imar planlarının ekolojik analizler ve uzun vadeli iklim değişikliği senaryolarını içerecek şekilde hazırlanması gibi eylemler tanımlanmıştır. Ulaşımdan kaynaklanan ısı adası etkisinin azaltılması amacı kapsamında; trafik yoğunluğunun azaltılması için gerekli önlemlerin alınması eylemi belirlenmiştir.

Kent içi Su Alanları ile ilgili Stratejiler: Bölge, kent ve yerel ölçeklerde su örüntüsü (özellikle nehir/ dere kenarı koridorları) odaklı düzenlenmelerin yapılması amacı doğrultusunda, kurumlar arası işbirliği ile bütünleşik planlar hazırlanması eylemi; etkin sel / taşkın yönetimi amacı kapsamında, nehir/dere kenarlarında kaçak yapılaşmaların engellenmesi, nehir /dere kenarlarının yeşil alan olarak kurgulanarak kent içi yeşil kuşak(lar) oluşturulması gibi eylemler; etkin yağmur suyu yönetimi amacı doğrultusunda, kent içi kamulaştırmalarla hobi bahçelerin oluşturulması, kentsel dönüşüm alanlarında hobi bahçeleri zorunluluğu getirilmesi gibi eylemler tanımlanmıştır.

Halk Sağlığı ile ilgili Stratejiler: Aşırı hava olaylarının ve bunun sonucu ortaya çıkan afetlerin insan sağlığına olası etkisinin azaltılması, kuraklık, beslenme ve gıda güvenliği ile ilgili tedbirlerin alınması, hassas grupların etkilenebilirliğinin en aza indirgenmesi gibi amaçlar belirlenmiştir.

Yeşil Alanlar, Biyoçeşitlilik, Yeşil Koridorlar ile ilgili Stratejiler: Kentteki kişi başına düşen yeşil alan miktarının dengeli bir şekilde artırılarak erişim kolaylığı sağlanması, yeşil alanlar ile hava kirliliği yönetimi, biyoçeşitliliğin korunması ve artırılması (örneğin, yutak alan olarak ekolojik açıdan oldukça önemli olan sulak alanların korunması) gibi amaçlar belirlenmiştir.

İdari Örgütlenme ve Planlama ile ilgili Stratejiler: Kentsel İklim Uyum Stratejilerinin uygulamaya geçişi sürecinde oluşturulması gereken araç ve mekanizmaların yani; mekansal planlama/tasarım süreçleri ile ilgili önerilerin oluşturulması (ör: yeşil altyapı planı, rehberi, el kitabı, biyo çeşitlilik planı, yeşil altyapı uygulama eylem planı), iklim uyum gösterge panelinin (kritik verilerin gerçek zamanlı toplama, modelleme ve raporlaması, ekosistem servislerinin haritalandırılması ve değerlendirilmesi, bilgi bankası ve planlama ve yönetim çalışmalarına altlık oluşturması için yapılması gereken çalışmaların saptanması, kullanıcı ve yönetici panellerinin içerebileceği bilgilerin derlenmesi) oluşturulması amaçları belirlenmiştir.

Diğer yandan, ilgili eylem planında kentsel iklim uyum stratejilerinin çevresel, sosyal ve ekonomik faydalarının artırılması için Bursa kentinde mevcut veya planlanan diğer planlar (Atık Yönetim Planları, Sürdürülebilir Enerji Eylem Planı, Ulaşım Master Planı, Afet Risk Azaltma Planı, Çevre Düzeni Planı, Kurumsal Strateji Planları ve Acil Durum Planları) ile bütünleştirilmesi önemli görülmektedir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Güncel kent yazımında, iklim değişikliği tehdit ve etkileri karşısında kentlerin planlanmasında sürdürülebilirlik ilkesi yanı sıra daha bu tehditler ortaya çıkmadan mevcut kentsel sistemlerin uyum sağlama ve kendini yenileyebilme kapasitelerinin, diğer bir ifadeyle dayanıklılıklarının artırılmasını sağlayacak yeni bir yaklaşım olarak esneyebilirlik yaklaşımının benimsenmesi, planlama pratiği ve kent yönetiminin bu yaklaşım çerçevesinde biçimlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Eraydın, vd. 2011). Esneyebilirlik yaklaşımı, iklim değişikliği risklerini ve karmaşık kentsel sistemleri daha iyi anlama, öncelikleri ve gerekli politikaları belirleme bakımından potansiyel sunmaktadır.

Kentlerin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine ve iklim değişikliğine bağlı olası afetlere karşı dayanıklılığını arttırmak için sürdürülebilir arazi kullanım kararlarının geliştirilmesi gerektiği, diğer bir ifadeyle iklim değişikliği gerçeğini kabul ederek, bir yandan kentsel yapılar üzerindeki olumsuzlukların önlenmesi (örneğin enerji tüketimini ve CO₂ emisyonlarını en aza indirmek) ve en düşük düzeye indirilmesi yani olası risklerin azaltılması gerekirken, diğer yandan yaşanan olumsuz etkiler karşısında alınacak önlemlerin ve yapılacak eylemlerin belirlenmesi, yani kent sisteminin kendini yeniden düzenleyebilmesi ve herhangi bir afet sonrasında ortaya çıkan koşulları yöneterek uyum sağlaması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda iklim değişikliğine karşı daha dayanıklı kentler inşa etmek; kentlerin hem fiziksel hem de sosyal ve kurumsal açıdan donanımlı olmalarını gerektirmektedir.

İklim değişikliğine neden olan faaliyetlere odaklanıldığında, temel sorunun doğayı ele alış biçimiyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Doğanın bir kaynak olarak değil bir meta olarak ele alınması, dolayısıyla doğa korumanın ekolojik döngülerin korunması olarak değil, parçalar halinde korunması olarak anlaşılması da bu bakış açısının ürünüdür. İklim değişikliği de temelde atmosfere salınan karbon miktarının artması ve bu miktarı soğuracak yutak alanların azalması sonucu karbon döngüsünün sekteye uğratılmasıyla ilişkilidir. Planlama pratiğinin peyzaj planlamayı, ekolojik ölçek ve kavramları devre dışı bırakması, mekânsal planların ekonomik ilişkileri, idari sınırları referans alması bu bakış açısından kaynaklanmaktadır. Ekolojik ölçek ve kavramların mevcut fiziki planlama süreçlerine dahil edilmesi iklim değişikliği bağlamında önem arz etmektedir. Nitekim Bursa Sürdürülebilir Enerji ve İklim Değişikliği Uyum Planı çalıştayında da bu duyarlılıkla bio-bölge (Havza, alt havza-mikro havza), ekolojik yöre (eko bölge/zon, ekokent/köy), kentsel yeşil ağ/altyapı ve doğa-esaslı çözümler ana hatlarıyla tartışılmıştır. Bu bakış açısıyla fiziki planlamaya esas ve altlık teşkil edebilecek “Peyzaj Atlası”, “Bölge - Alt Bölge (İl) Ölçeğinde Peyzaj Karakter Analizi ve Değerlendirmesi” gibi makro değerlendirmeye esas analizler ile kent merkezi kapsamında iklim uyumuna yardımcı olabilecek “kent kirlilik haritaları” (hava, su, toprak, gürültü, ışık, ışınım, termal, radyospektrum kirliliği vb.) ile azaltım sürecinde kullanılacak “kent iklim haritaları/atlası”, seragazi veritabanı, karbon/su ayak izi ölçüm haritaları vb. araçların kullanılmasının kentteki doğal sistemlerin sürdürülebilirliği açısından kritik önemde olduğu değerlendirilmiştir.

Esneyebilirlik kavramı, iklim değişikliği tehdit ve etkileriyle karşı karşıya olan kentlerin anlaşılmasına ve analizine yönelik bir dizi işlevsel araç sunmaktadır. Mekânsal planların analiz ve sentez çalışmaları da bu bağlamda şekillenmelidir.

Kentlerin risk türlerine göre risk haritaları, etkilenebilirlik/kırılganlık analizleri, iklim projeksiyon ve senaryoları, yutak alan haritaları, vb. analiz çalışmaları için örnek olarak verilebilir. Söz konusu analiz bilgilerinin bir araya getirilerek sonuçların değerlendirilmesi aşamasında yani sentez haritalarında örneğin, “mutlak korunacak kritik altyapılar”, “yutak alanlar”, “potansiyel acil toplanma alanları”, “sel, kuraklık, sıcak hava dalgası vb. riski olan alanlar”, “adaptasyon amacıyla yenilenecek ulaşım/enerji/su/atık/bilişim altyapısı”, “adaptasyon amacıyla yenilenecek kamusal alanlar”, “aşırı hava olaylarından etkilenebilecek kıyı şeridi”, “ekolojik ve kültürel olarak hassas bölgeler”, “ısı adası etkisi şiddeti yüksek alanlar”, “riskli bölgelerdeki altyapı”, “acil durumlarda ulaşım zorluğu bulunan bölgeler” gibi gösterimler geliştirilebilir. Analiz aşamasında gerekli tüm verilerin kurumlar arası işbirliği ile oluşturulacak bir veri tabanında sürekli güncellenmesi ve paydaş katılımı da önemlidir.

Plan kararlarının oluşturulması aşamasında; kent yönetiminin dirençli bir kent olma vizyonu benimsemesi ve bu vizyon ve analiz-sentez çalışmaları doğrultusunda mekânsal planlarını hazırlaması, diğer bir ifadeyle, iklim değişikliği azaltım ve uyum stratejilerinin yerleşim gelişme yön ve büyüklükleri, arazi kullanım biçimleri, yerleşimi, korunacak alanlar, ulaşım, altyapı, yoğunluklar vb. plan kararlarına yansıtılması önemli görülmektedir. Bunun yanı sıra fiziki planların, tematik strateji planları ve iklim değişikliği eylem planlarıyla uyumunun sağlanması ve eş zamanlı yürütülmesi gereklidir. Bu öneri, aynı zamanda Bursa Sürdürülebilir Enerji ve İklim Değişikliği Uyum Planı çalıştayında da vurgulanmıştır. Diğer yandan, “su-duyarlı kentsel tasarım”, “eko-kent tasarım rehberi”, “yeşil bina ve mahalle değerlendirme sistemleri”, “yeşil altyapı” gibi kentsel tasarım yaklaşım ve araçlarının planlama sürecine entegrasyonunun önemini de altı çizilmiştir. Eylem planında, Bursa’da doğal yapı bileşenlerinin kent kimliğinin oluşumunda belirleyici rolleri olduğu (Yeşil Bursa ifadesinin, Evliya Çelebi’nin Bursa’yı bir su şehri olarak nitelemesinin bir kimlik ifadesi olduğu), bu doğrultuda Bursa kentinin iklim değişikliği ile mücadelesi kapsamında “yeşil-mavi ağ” önerisi geliştirilmiştir.

Plan uygulama ve denetim aşamasında; azaltım ve adaptasyon (ya da etkilenebilirlik) göstergeleri geliştirilmeli ve izlenebilirliği sağlanmalı, belediye bünyesinde farklı disiplinlerden uzmanların yer aldığı iklim çalışma-izleme birimi oluşturulmalı, kent yönetiminin iklim eylemleri için hangi hizmetlere (ağaç dikme, enerji verimliliği ve yaya/bisikletli altyapısı iyileştirme tedbirleri vb.) yatırım yapması ya da öncelik vermesi gerektiğini belirlemek üzere katılımcı mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Kısaca bir kentin iklim değişikliğine karşı dayanıklılığı için hem fiziki planlama hem de kurumsal açıdan da esneyebilirlik yaklaşımını esas alması ve donanımlı olması gerektiği düşünülmektedir.

Bursa kentinin iklim değişikliği ile mücadelesi değerlendirildiğinde; ulusal ölçekte “Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği” ne, uluslararası platformda ise “Avrupa Başkanlar Sözleşmesi” ne üye olduğu, Bursa Büyükşehir Belediyesi’nin “Avrupa Yeşil Başkenti” başvurusu yaptığı, bunların önemli kazanımlar olduğu, bunun yanı sıra, kent yönetiminin “Yaşanabilir, Üretken ve Dirençli Kent Bursa” vizyonunu benimsediği, belediye tarafından hazırlanan çevre düzeni planı ve ulaşım ana planında iklim değişikliği azaltım ve uyum stratejileriyle örtüşen kararların bulunduğu, Bursa Sürdürülebilir Enerji ve İklim Değişikliği Uyum Planının hazırlandığı, söz konusu

eylem planının kent paydaşlarıyla katılımcı bir anlayışla hazırlandığı ve çevre düzeni planı ve ulaşım ana planının öngörü ve önerilerinden yararlandığı, eylem planında hem azaltım hem de uyum stratejileri ele alınarak iklim değişikliği ile mücadelede uzun zamanlı ve ani etkilere karşı sürdürülebilir ve dayanıklı bir kent yapısı inşa etmenin esas alındığı, bu açılardan Bursa kentinin iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir yol kat ettiği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Bursa Büyükşehir Belediyesi İklim Değişikliği Eylem Planı (2015).

(<http://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2017/01/Bursa-Buyuksehir-Belediyesi-Iklim-DeGISikligi-Eylem-Plani.pdf>)

Bursa Sürdürülebilir Enerji İklim Değişikliği Uyum Planı (BUSECAP) (2017).

(https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/Bursa_BUSECAP_2017.pdf)

Christophe, B., Lyla M., Gordon M., Terry C., Jaideep G., Thomas T., (2018) *Resilience As A Policy Narrative: Potentials And Limits In The Context Of Urban Planning*, Climate and Development, 10:2, 116-133.

Coaffe, J. (2008) *Risk, Resilience, And Environmentally Sustainable Cities*. Energy Policy, 36, 4633–4638.

Davoudi, S., Crawford, J., Mehmood, A. (2009) Climate change and spatial planning responses, in: S. Davoudi, J. Crawford & A. Mehmood (Eds) *Planning for Climate Change: Strategies for Mitigation and Adaptation for Spatial Planners*, 7-19.

Eraydın, A., Türel, A., Altay, D., Gürçay, M., Özonat, Ç., Uluışık, B. (2011) *Yeni Koşullara Uyum Sağlayabilen ve Kendini Yenileyebilen Kentler İçin Sürdürülebilir Arazi Kullanım Politikaları*. Proje Raporu, TÜBİTAK, Proje No: 108K613.

Godschalk, D. R. (2003) *Urban Hazard mitigation: Creating resilient cities*, *Natural Hazards Review*, 4(3),136–143.

(www.tc.umn.edu/~blume013/Godschalk_urb_haz_mit2003.pdf.)

Wardekker, J. A., Jong, A., de Knoop, J. M. & Van Der Sluijs, J. P. (2010) *Operationalising A Resilience Approach To Adapting An Urban Delta To Uncertain Climate Changes*, *Technological Forecasting & Social Change*, 77(6), 987–998.

Tarımda Dönüşüm ve İklim Değişikliği Yeni Bir Kentsel Politika için Ne Söylemeli?

Fikret Adaman¹, Duygu Avcı², Umut Kocagöz³, Gökçe Yeniev⁴

Öz: Bu çalışma iklim değişikliği koşullarında Türkiye tarımında yaşanan dönüşümleri ve farklı aktörlerin tarımda iklim değişikliğine uyum ve sürdürülebilirlik için çözüm önerilerini tartışmaktadır. Araştırmanın metodolojisi konuya ilişkin yazın taraması ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde farklı çiftçi kesimleri, tarımda iklim değişikliğinin getirdiği tehditlere farklı cevaplar üreten kamu kurumları, özel sektör temsilcileri, sivil toplum girişimleri ve uzmanlar ile yapılan görüşmeler ve çalıştayları kapsamaktadır. Çalışma tarımın iklim değişikliğine kırılganlıkların temelinde neoliberal endüstriyel tarım-gıda sisteminin yarattığı koşulların yattığını ve iklimsel değişikliklerin, tarımda etkilerini bu koşullara eklenerek göstereceğini vurgulamaktadır. Çalışmada tarımda iklim değişikliğine uyum alanında geliştirilen farklı cevaplar hakim tarım-gıda sisteminin ne derece ve ne yönde değişmesi gerektiği noktasındaki ayrışmalarına dayanarak ana-akım ve alternatif yaklaşımlar olarak ele alınmaktadır. Kentsel gıda politikalarının bu farklı tür cevaplarla nasıl ilişkilendikleri ve ilişkileneceklerinin kentlerde gıda egemenliğinin sağlanması açısından önemine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarımda dönüşüm, neoliberalizm, iklim değişikliğine uyum, sürdürülebilirlik, kentsel gıda politikası.

Abstract: This study discusses the transformations in Turkish agriculture in the context of climate change, and the solutions that different actors develop for climate change adaptation and sustainability in agriculture. The methodology involves literature review, in-depth interviews and workshops conducted with various groups of farmers in different regions, and actors on adaptation in agriculture, including public institutions, private sector representatives, civil society actors and experts. The study argues that the conditions that neoliberal industrial agri-food system created lies at the root of the existing vulnerabilities in agriculture, and the climatic changes will affect agriculture through their articulation with these conditions. The study differentiates between mainstream and alternative responses to adaptation on the basis of to what extent and how they aim to change the dominant agri-food system. It argues that how urban food policies will relate to these different responses is key to their potential in achieving urban food sovereignty.

Keywords: Agricultural transformation, neoliberalism, climate change adaptation, sustainability, urban food policy.

¹ Boğaziçi Üniversitesi: adaman@boun.edu.tr

² Bağımsız Araştırmacı

³ International Institute of Social Studies of the Erasmus University Rotterdam

⁴ Bağımsız Araştırmacı

Türkiye’de kentlerde yaşayanların sayısı ve oranı artarken kent nüfusunun gıda güvencesi (bir toplumun beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için yeteri miktarda ve ulaşılabilir gıda maddelerinin varlığına karşılık gelir) ve güvenliğini (gıdaların hasatından son tüketiciye sunulmasına kadarki süreçte gıda kaynaklı rahatsızlıklara ya da hastalıklara neden olabilecek çeşitli risk unsurlarından azade olduğu bir duruma karşılık gelir) tehdit eden etmenler giderek daha çok kendini göstermektedir. Artan nüfus, kırdan kente yoğun göç, başta iklim krizi olmak üzere ekolojik stresler, tarım sektöründe yaşanmakta olan sıkıntılar ve bu zincire son zamanlarda eklenmiş olan Korona pandemisi özellikle ekonomik olarak orta ve altındaki kesimin gıdaya ulaşma konusundaki sıkıntılarını arttırmaktadır. Kente gıda arzında rol alan aktörler, bu aktörlerin tarım ve gıda konusundaki farklı pozisyonları, gıda arzının yarattığı ekolojik tahribat, sağlıklı gıdaya erişim noktasındaki eşitsizlikler gibi birçok konuda, gıdanın çeşitli veçhelerine dair yayınlar, gıdanın kent bağlamında daha çok tartışılmaya başlandığını gösterir niteliktedir (Akyüz ve Demir, 2016; Karakaya, 2016; beyond.istanbul, 2018; Yerküre Kooperatifi, 2019). Bu yazıda, tedarik zincirinin ilk aşaması olan tarımı, tarımda yaşanan dönüşümleri ve bu dönüşümlerin kentin gıda güvencesi için ne ifade ettiğini anlamaya çalışacağız.

Bilindiği üzere, Türkiye tarımı halihazırda iki stresin altındadır. Bunların ilki, yaklaşık 20 yıldır yoğun bir şekilde uygulanmakta olan neoliberal politikalarıdır. Keyder ve Yenal’ın (2011) haklı bir ifadeyle “bildiğimiz tarımın sonu” olarak tanımladıkları ve hali hazırda devam etmekte olan bu süreç, tarımı büyük ölçüde piyasa mantığının kurallarına terk etmiştir. Bunun en bariz sonucu, yıllar içinde milyonlara varan kırsal kesim yaşayanların kentlere göç etmesi ve artık kırsal kesimde genç nüfusa fazla rastlanılmamasıdır. Tarım topraklarının dikkate değer bir bölümünün bu süreçte konut, maden, sanayi vb. kullanımlara kaydırılması neticesinde de tarım alanında ciddi düşüşler yaşanmıştır ve yaşanmaya devam edilmektedir.

İkinci stres ise giderek kendini daha fazla hissettirmeye başlayan iklim krizinin tarım kesimindeki etkilerin nedeniyle oluşmaktadır. Bilindiği üzere, iklim değişikliğinin (yükselen ısı, değişen yağmur rejimi, artan aşırı hava olayları, mevsimlerdeki kaymalar başta olmak üzere) tarımdaki verimliliği önemli ölçüde düşürmesi beklenmektedir ve nitekim son beş yıldaki veriler dikkate değer kayıplara işaret etmektedir. Bu kayıpların önümüzdeki yıllarda—iklim konusunda dünya genelinde radikal adımların atılmadığı varsayımı altında—artarak artması beklenmektedir. Eğer Türkiye’deki tarım sektörü bu konuda gerekli uyum tedbirlerini almazsa bu kayıpların ciddi boyutlara ulaşmasından korkulmaktadır.

Bu iki stresin bir arada düşünülmesi gerektiğinden hareketle, iklimsel değişikliklerin, tarımda etkilerini hali hazırda neoliberalizmin belirlediği koşullarda göstereceğini vurgulamakta gereklilik vardır; dolayısıyla iklim krizinin etkilerinin ileride nasıl ortaya çıkacağı Türkiye tarımının nasıl şekilleneceğine bağlıdır. Bu çalışma, Türkiye tarımının son 20 yılında neoliberalizm-iklim değişikliği ilişkisinin nasıl şekillendiğini ve iklim değişikliği koşullarında tarımda ortaya çıkan ve derinleşmesi beklenen sorunlar karşısında geliştirilmekte olan cevapların resmini sunmayı ve akabinde de bu cevapların, gıda güvencesi ve gıda egemenliği kavramlarından da hareketle bir çerçevesini sunmayı hedeflemektedir.

Türkiye tarımının içinden geçmekte olduğu yapısal dönüşümlerin aktarılacağı ve ilk stresi oluşturan sürecin tanımlanacağı ikinci bölümü, iklim krizinin tarım

sektöründeki etkilerinin ana başlıklarının aktarılacağı üçüncü bölüm izlemektedir. Akabinde halihazırdaki politik pozisyonların değerlendirilmeye alınacağı dördüncü bölüm izleyecektir. Bu bölümde tarımda iklim değişikliğine verilen farklı cevaplar; ana-akım ve alternatifler olarak kategorilendirilecektir. Ana-akım içerisinde merkezi hükümet ve özel sektör girmekte; ve Türkiye’deki tarımın dönüşüm sürecini büyük ölçüde belirlemektedirler. Belediyelerin tarım/kooperatif birimleri, ekolojik tarım yapan yeni çiftçiler ve kolektif oluşumlar gibi alternatiflerin tartışılacağı kısım ise, etki açısından neoliberal politikaların gücü karşısında sınırlı bir etki yaratsalar da, var olan ekonomik ve ekolojik krizlerden çıkış için sundukları patikalar bağlamında ele alınması elzem oluşumlardır. Bu tartışmaları beşinci bölümde kentte yaşayanlar açısından gıda güvencesi ve güvenliği bağlamında yorumlamak mümkün olabilecektir.

1. Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikasına Hızlı Bir Bakış

Türkiye tarımının son dönemdeki dönüşüm sürecini ana başlıklarla sunmaya çalışmanın ilk adımı tarihsel bir aktarım yapmaktır. Bilindiği üzere, 1923’te Cumhuriyet kurulduğunda Osmanlı’dan devralınan miras ağırlıklı bir şekilde tarım topluluğuydu: Toplumun dörtte üçü kırdaki yaşıyordu ve toplam emek arzının beşte dördü tarım sektöründeydi. Güneydoğu’daki ağalık kontrolündeki toprakları ve Ege ile Adana Bölgesi başta olmak üzere endüstriyel tarım yapan çiftlikler dışarda tutulduğunda temel üretim küçük çiftçilik idi. Her ne kadar 1930’lu yıllardaki demiryolu ağının gelişmesi ve 1948 yılındaki Marshall yardımı kapsamında tarımın mekanizasyonunda adımlar atılması gibi gelişmelere rağmen, 1950’lerin başında toplumsal ve ekonomik olarak kır yaşamı ağırlıklı olarak varlığını sürdürmekteydi. Kırın çözülmeye başlaması ise 1950’li yıllardan sonra başlayan sanayileşme sürecine tekabül etmektedir. Bir yanda artan nüfus, mekanizasyon gibi nedenlerle kırdaki emek fazlası oluşmuş, diğer yanda sanayileşme süreci emek talebi oluşturmaya başlamıştır; neticede, kırdan kente göç başlamış ve nüfusun kent/kır oranı radikal bir şekilde değişim sürecine girmiştir (Keyder ve Yenal, 2011). (Elbet burada kırdan göçenlerin kentte yaşamlarını sürdürebilecekleri alanların gecekondulaşma ile “tahsis” edilmesinin ve göçenlerin enformal olarak çalışmalarının sonunda vergiden “muaf” tutulmalarının itici ve çekici güçler anlamında önemli dinamikler yarattığını vurgulamakta yarar vardır.)

Her ne kadar bu süreç kırın önemini azaltmışsa da 1980’lere kadar kır politik yapı içerisinde önemini sürdürmüştür. 1980’lere kadar kapalı bir ekonomik rejimin sürdürülmesi ve kırın, kentlerin gıda ihtiyacının karşılanması yanında, sanayinin önemli bir kesiminin işlenmiş gıda üzerine olması ve kırdaki yaşayan kesimin oy potansiyeli kırın önemini korumasında öne çıkan faktörler olarak sayılabilir. Bu nedenledir ki, kamu politikaları, alım fiyatları üzerinden olsun, verilen gübre, traktör vb. destekleri üzerinden olsun, kıra kaynak aktarmaktaydılar. Dolayısıyla da 1980’lere kadarki süreçte tarım kesimi piyasadaki dalgalanmaların etkisinden büyük ölçüde azadeydi (Aydın, 2010).

Hatırlanacağı üzere, 24 Ocak 1980’te Türkiye Neoliberal politikalarla yana tercihini kullandı. Bu tarih, piyasa mantığının giderek hegemonik hale gelmesinin miladını oluşturur. Tarıma Neoliberal politikaların egemenliği ise zaman almıştır. ARIP (“Agricultural Reform Implementation Project”) olarak bilinen tarımın Neoliberal bir çizgiye dönüştürülmesi projesinin başlangıcı 2001 yılıdır. Bu projenin ana amacı

uygulanmakta olan alım fiyatları üzerinden verilmekte olan desteklerin kaldırılmasıydı. Böylelikle iki hedef yakalanmış olacaktı: Bütçe üzerindeki önemli bir yük kalkacaktı; piyasa koşullarıyla baş başa kalan tarım kesimi daha verimli olmayı öğrenecek, olamayanları sistem eleyecekti. Kıra destek ise doğrudan gelir vermek üzerinden gerçekleştirilecekti. Ancak verilen desteğin çalışanlar üzerinden değil de toprak sahipliği üzerinden tasarlanması, büyük ve zengin çiftçiyi daha da zengin yapmak anlamına gelmekteydi. Buna ilave olarak, tarım sektörünün hızlı bir şekilde şirketlerin kontrolüne geçmesiyle birlikte önemli sayıdaki çiftçi ekonomik anlamda güçsüz pozisyona düştü (Çalışkan ve Adaman, 2010; Karapınar vd., 2010).

2000'ler sonrası, *köylüsüzleşme (de-peasantisation)* olarak adlandırılan ve halen devam etmekte olan bir sürece şahitlik eder: Kırın giderek boşalması ve genç nüfusun iş imkanları için kentlere göç etmesi. Aynı zamanda geniş miktarda tarımsal alanların tarım-dışı faaliyetlere açılmakta olduğunu görmekteyiz: Enerji yatırımları, turizm, altyapı çalışmaları, madencilik ve konut alanlarının genişletilmesi gibi nedenlerle tarım alanları giderek azalmaktadır. Diğer taraftan, belki sayıca çok ufak rakamlardan bahsediyor olsak da kentten kıra “ters göç” diyebileceğimiz bir sürecin de ortaya çıktığına şahitlik etmekteyiz. Bu kesimin ekoloji-dostu üretim süreçlerini kıra taşıması, kentlerdeki ufak ama alım gücü yüksek bir kesimin gıda güvenliğini dile getirmeye başlaması Türkiye tarımı için önemli gelişmelere tekabül etmektedir (İslamoğlu, 2017). Bir diğer dikkate alınması gereken gelişme, kırsal kesimdeki geleneksel çiftçinin (özellikle kıyı bölgelerinde) ilave işlere angaje olmaya başlamasıdır. Bunun belki de en çarpıcı örneği turizm sektörüne girerek pansiyonculuk yapmaya başlamalarıdır. Ama her halükarda 2000'ler sonrasında kırın büyük ölçüde piyasa hegemonyası altına alındığını görmekteyiz (Atasoy, 2013). Burada vurgulanması gereken bir nokta, kırdakilerin bir kesiminin topraksız kalmaları nedeniyle mevsimsel olarak tarlada çalışmaya başlamış olmalarıdır. (Son dört yılda yaşanan Suriye'den göçmen alımları nedeniyle daha düşük ücretlere çalışmaya hazır Suriye'lilerin giderek ağırlık kazandığını belirtmekte yarar vardır.) Madalyonun diğer yüzüne bakacak olursak, kabaca 1950'lerden beri kente göç edenlerin büyük bir bölümünün güvencesiz, enformal çalışma koşullarında iş bulabildikleri ve büyük ölçüde de kent çeperlerindeki gecekondu mahallelerinde oturmaya devam ettikleridir (Adaman ve Keyder, 2006).

2. İklim Krizi-Tarım İlişkisi Üzerine

İklim değişikliği, bilindiği üzere, Türkiye'nin farklı bölgelerinde sıcaklık artışı, mevsimlerde yaşanan kaymalar, giderek artan su sıkıntısı ve daha sık gözlemlenen aşırı hava olayları nedeniyle tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır ve yapılan projeksiyonlar bu etkilerin artacağını göstermektedir. Daha spesifik olarak vurgulanacak olursa (Şen, 2013; Kadioğlu vd., 2017; MedECC, 2019; Karapınar vd., 2020): (a) Yağışların (Türkiye'nin önemli bir kısmı için) azalması ve aynı zamanda şiddetinin artması beklenmektedir. Bu da beraberinde yer altı ve yer üstü sularında ciddi azalmaları beraberinde getirecektir. Netice itibarıyla, topraktaki nemin azalması nedeniyle tarım sektörüne olacak etkisinin yüksek olacağı beklenmektedir. (b) Çölleşmenin artan sıcaklık ve kuraklıkla birlikte önemli bir sorun olması ve dolayısıyla tarım arazilerinde ciddi kayıpların yaşanması beklenmektedir. (c) artan sıcaklık ve kuraklığın etkisiyle orman ve makilik alanlarda oluşacak yangınların dolaylı ve doğrudan etkileri tarımsal alanlarda hissedilecektir. (d) Sıcaklık artışı

özellikle yaz aylarında tarladaki çalışma koşullarını zorlaştıracaktır. (e) Sıcaklık artışı nedeniyle ekim zamanında yaşanacak kaymaların verim üzerinde olumsuz etkileri oluşacaktır. (f) Sel, dolu ve fırtına gibi olumsuz hava koşullarındaki artışların özellikle meyvecilik genelde bitki türlerinin tümünde verim kayıpları olmasını beraberinde getirecektir. (g) Yakın ve orta dönem için olmasa da uzak gelecek için deniz seviyesindeki yükselmelerin tarımsal alanların kaybı anlamına da geleceği bilinmektedir.

Tarımsal ürünlerdeki verim kayıplarının her ürün ve her coğrafi bölge için aynı derecede olacağını beklememek gerekmektedir. Türkiye’de sıcaklık ve yağış tahminleri temel alınarak tasarlanan modellerde ürünlerdeki kayıpları farklı coğrafi bölgeler için kestirmek mümkündür. Örneğin, Dellal vd. (2011) çalışması bu alandaki ilk kapsamlı modelleme çalışmasıdır. Yedi bölge için beş temel ürün (buğday, arpa, mısır, ayçiçeği ve pamuk) temelinde 2050 yılı öngörülerini buğday için %7,6, arpa için %7,6, mısır için %10,1, pamuk için %3,8 ve ayçiçek için %6,5’lik verim kayıplarına karşılık gelmektedir. Diğer taraftan, bölgesel kırılımlara bakıldığında, söz konusu kayıpların farklılaşmasının beklendiği de belirtilmektedir. Örneğin, buğdaydaki kaybın Marmara bölgesinde %10,3’e kadar dayanabileceği, diğer yandan Karadeniz’deki kaybın %6 ile sınırlı olacağı ifade edilmektedir. Verim kayıplarının, yukarıda bahsedilen ürün deseni değişikliğini getirmesinin ötesinde, bir yandan tarım ürünlerinde fiyat artışlarına (ve sonuçta gıdaya ulaşımında özellikle düşük gelirli için sıkıntılar yaşanmasına) diğer yandan da ihracat kalemlerinde değişikliklere neden olmasını beklemek gerekmektedir. Bu öngörülerin ışığında, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya yönelik farklı bakış açıları ve bu bakış açılarına göre de farklı politika önerileri geliştirilmektedir (Kadioğlu vd., 2017; Ağaçaşak ve Keyman, 2018; Karapınar vd., 2020).

3. Tarımda İklim Değişikliğine Uyum: Ana-akım ve Alternatif Yaklaşımlar

İklim değişikliği ve çevresel tahribatın tarımsal üretime ciddi tehdit oluşturduğu tarım-gıda sisteminin aktörleri tarafından kabul edilmektedir. Ancak, bu farklı aktörler bu tehditlerin sebep ve sonuçlarını farklı değerlendirmekte ve buna bağlı olarak farklı cevaplar üretmektedirler. Bu bölümde bu farklı cevapları tarım-gıda sisteminin ne derece ve ne yönde değişmesi gerektiği noktasındaki ayrışmalarına dayanarak ana-akım ve alternatif yaklaşımlar olarak ele alacağız. Ana-akım cevaplar genel olarak tarımda iklim değişikliğine uyum için çiftçilerin pazara entegrasyonunu derinleştirmeyi hedefleyen kurumsal düzenlemeler ve tarımda verimliliği arttıracak ve kaynakların daha etkin kullanımını sağlayacağı düşünülen (ya da iddia edilen) yeni teknolojilerin kullanımını yaygınlaştırmayı önermektedir. Alternatifler olarak tanımladığımız cevaplar ise karşı karşıya olduğumuz sorunların temelinde neoliberal politikaların ve endüstriyel tarımın yattığını işaret ederek, iklim değişikliğine uyum için neoliberal ve endüstriyel tarım-gıda sisteminde kökten değişiklikler yapılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Aşağıda ilk olarak ana-akım cevapları, ardından alternatifleri tartıştıktan sonra bunların Türkiye tarımında iklim değişikliğine uyum ve sürdürülebilir kentsel gıda sistemleri açısından potansiyelleri ve kısıtlarını ve değerlendireceğiz.

3.1. Ana-akım Cevaplar: Neoliberal Düzendeki Teknoloji Optimizmi

Ana-akım olarak nitelendirdiğimiz cevaplar arasında tarımda iklim değişikliğine uyum ve sürdürülebilirlik alanında geliştirilen kamu politikaları ve özel sektör girişimleri bulunmaktadır. İlk olarak kamu politikaları ele alındığında, uluslararası alanda öne çıkan yaklaşımlarla örtüştüğü görülmektedir. Başta Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Uluslararası Tarımsal Araştırma Danışma Grubu (CGIAR) gibi tarım politikalarında etkin olan uluslararası kurumlar temelde gıda (arz) güvencesini benimsemekte, iklim değişikliğinin ekonomik bir sektör olarak tarıma etkilerine ve artan dünya nüfusunun gıda ihtiyacının karşılanabilmesi için tarımsal üretimin artırılması gerektiğine odaklanmaktadır. Türkiye’de de gıda güvencesi yaklaşımı tarımda iklim değişikliğine uyum politikalarının genel çerçevesini oluşturmaktadır. Tarımın milli gelir ve istihdamdaki payının büyüklüğü nedeniyle iklim değişikliğinin Türkiye için ciddi bir tehdit oluşturduğu vurgulanmakta ve azaltımdan ziyade uyum konusunda atılması gereken adımlara odaklanılmaktadır. Önerilen politikaların merkezinde bir yanda konuya ilişkin araştırmalar yapılması, mevzuatın iyileştirilmesi, uyum konusunun kurumların plan ve programlarına entegre edilmesi, kurumsal kapasitenin ve kurumlar arası eşgüdümünün artırılması yer almaktadır. Diğer yanda ise, aynı anda hem tarımsal verimliliğin artırılması, hem daha etkin kaynak kullanımı sağlanması ve çevreye verilen zararın azaltılması için yüksek teknoloji kullanımına vurgu yapılmaktadır.

Uygulamada hangi politika alanlarının öne çıktığına bakıldığında su yönetiminin öncelik olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bir önceki bölümde aktarılmış olduğu üzere, iklim değişikliğine bağlı yağış rejimi ve sıcaklıklardaki değişimler sonucunda ortaya çıkması beklenen su sıkıntısı ve kuraklık tarımsal üretim açısından en önemli risk olarak değerlendirilmektedir (Kadıoğlu vd., 2017). Bu kapsamda su yönetiminin iyileştirilmesi amacıyla sulanan arazilerin genişletilmesi, tarımda daha verimli su kullanımını sağlamaya yönelik tedbirlerin alınması ve su havzası yönetim planlarının hazırlanması etkin uygulanması hedeflenmiştir. Bunun dışında kuraklığa dayanıklı bitki çeşitlerinin geliştirilmesi için bitki ıslah çalışmalarının desteklendiği görülmektedir. Başta Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) olmak üzere kamu kurumlarının altyapılarının özel sektör kullanımına açılması, özel sektör ve üniversiteler ile ortak AR-GE çalışmalarının desteklenmesi ve yerel çeşitlerin tohum gen bankasında korumaya alınması bu alanda öne çıkan uygulamalardır. Bunların dışında 2005 yılında çıkarılan Tarım Sigortaları Kanunu ile kurulan Tarım Sigortaları Havuzu (TARSİM) de iklim değişikliğine bağlı aşırı hava olaylarına karşı bir risk yönetimi aracı olarak önem kazanmıştır. TARSİM kapsamında sigorta bedelinin %50’si devlet tarafından karşılanmaktadır. 2018’a gelindiğinde sigortalı işletme sayısı 467.839’a ulaşmıştır. Ancak, sistemin önemli bir açığı 2017 yılına kadar kuraklığın bütünüyle sigorta kapsamı dışında tutulmasıdır. 2017’de kuru tarım yapılan alanlarda yalnızca buğday ve sertifikalı tohumlukları için İlçe Bazlı Kuraklık Verim Sigortası uygulaması başlatılmıştır.

Çiftçilerin üretim kararlarına yön vermeleri açısından tarımsal destekler tarımda iklim değişikliğine uyum ve sürdürülebilirliğin sağlanması açısından özellikle önemlidir. Bu kapsamda çeşitli destek araçları kullanılmaktadır. Bunlardan ilki basınçlı sulama sistemleri için hibe desteğidir. Bu uygulama ile birim alanda su kullanımını azaltmak mümkün olmakla birlikte sulanan arazilerin artması toplam su tüketimi ve buna bağlı olarak suya kaynakları üzerindeki baskının artmasını da beraberinde getirebilir. Ek olarak sulama altyapısının genişletilmesi için yapılan yatırımların (Konya Kapalı

Havzası'na havza dışından su taşınması için yapılan Mavi Tünel gibi) ekosistemler üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir (Berke vd., 2014). İkinci olarak, 2017'den itibaren Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli çerçevesinde her ilçe bir tarım havzası olarak tanımlanmış ve iklim, topografya ve arazi koşullarına göre her ilçede belirli ürünlerin desteklenmesi uygulaması başlatılmıştır. Ancak, Kadioğlu vd.'nin (2017) ifade ettiği bu havzaların ve desteklenecek ürünlerin belirlenmesinde gelecekte iklim değişikliği sonucu bu havzaların varlığı, sınırları ve özelliklerinde oluşabilecek değişimler dikkate alınmamıştır.

Bunlara ek olarak, iyi tarım uygulamaları ve organik üretime destekler verilmektedir. Sertifikasyona tabi olmaları nedeniyle bu desteklerden sertifikaların gerektirdiği koşullarda üretim yapabilmek için gerekli yatırımları yapabilen ve bunların başvuru ve takibinin maliyetlerini karşılayabilen üreticiler faydalanabilmektedir. Bu maliyetler Türkiye'de tarımsal işletmelerin çoğunluğunu oluşturan ve hali hazırda artan üretim maliyetlerini karşılamakta zorlanan küçük işletmelerin büyük bir kısmı için kaldıramayacakları bir yükür. Nitekim 2019 yılı itibarıyla bu sertifikalara sahip işletmelerin toplam işletmelerin ancak %3,82'i olması ve bu işletmelerin ortalama arazi büyüklüğünün (iyi tarım uygulamalarında 2007-2019 dönemi ortalaması 12,7 ha, geçiş sürecindeki işletmeler de dahil organik tarımda 2002-2018 yılları ortalaması 11,6 ha) Türkiye ortalamasından (2006 Tarımsal Yapı Araştırmasına göre 6,1 ha) yüksek oluşu bu çıkarımı doğrulamaktadır. Diğer bir uygulama da Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma (ÇATAK) programıdır. ÇATAK programı 51 ilde toprağı ve suyu korumaya yönelik minimum işleme, malçlama, basınçlı su sistemleri, örtü bitkileri gibi uygulamaları kullanan çiftçilere bu tedbirleri uyguladıkları alan bazında 3 yıl süreyle destek verilmesini öngörmektedir. Bu destekleme aracı faydalı olmakla birlikte desteğı kesilen çiftçilerin koruyucu uygulamaları (basınçlı su sistemi gibi uzun dönemli olanları hariç) 3 yıl sonunda bırakmaları söz konusu olabilmektedir.

Ana-akım cevapların diğeri bir ayağında hem tarımsal üretime girdi ve teknoloji sağlayan şirketlerin, hem de tarım ürünlerini alıcısı konumundaki süpermarketler ve gıda şirketlerin tarımda iklim değişikliğine uyum ve sürdürülebilirlik alanında girişimleri bulunmaktadır. Tarımsal üretimin girdi tarafındaki şirketlere baktığımızda ilk olarak dikkate çekilmesi gereken küresel tarım şirketlerinin kuraklık, zararlı ve hastalıklara dayanıklı bitki çeşitleri geliştirmek üzerine araştırma ve geliştirme çabalarıdır. Türkiye'de de tohumculuk sektöründe yapılan yasal düzenlemeler sonrasında hem küresel hem ulusal tohum şirketlerinin bu alandaki faaliyetleri artmıştı. İkinci bir gelişme de akıllı tarım (tarım 4.0), hassas tarım, dijital tarım gibi adlarla anılan tarımda yeni teknolojileri üreten ve danışmanlığını yapan şirketlerin faaliyetleridir. Kamu politikalarında da tarımda iklim değişikliğine uyum ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında başat bir rol biçilen bu teknolojiler sensörler, uzaktan algılama, drone ve uydu teknolojileri, otomatik dümenleme sistemleri, arazi içerisinde değışken oranlı gübre, sulama, ilaç uygulamalarını içermektedir.

Bu teknolojilerin en azından kısa dönemde Türkiye'de yaygınlaşmasının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bunların büyük bölümü küçük çiftçilerin karşılayamayacakları kadar maliyetlidir. Bu teknolojilerle ve kullanımlarıyla ilgili gerekli bilginin yayımının kim tarafından nasıl yapılacağı belirsizdir. Daha da önemlisi üreticilerin üretim kararlarını piyasa için üretim baskısı altında ve belirsizlik ve güvencesizlik koşullarında verimi ençoklamaya yönelik olarak aldıkları dikkate

alınırsa verime etkilerinden emin olmadıkları teknolojileri kullanma riskini göze alamamaları söz konusudur. Dolayısıyla, çiftçilerin pazara bağımlılığını arttıran ve güvencesiz bırakan neoliberal politikalar değişmezken bu teknolojilerin tarımın karşı karşıya olduğu tehditlere çözüm olmasını beklemek gerçekçi değildir ve tarımda iklim değişikliğine uyumun teknik bir meseleye indirgenmesi, küçük çiftçilerin kırılganlıklarının gerisinde yatan ekonomik, politik ve sosyal süreçlerin sorgulanmaması anlamına gelmektedir.

Tarımsal üretimin çıktı tarafında yer alan süpermarketler ve gıda şirketlerinin uyum ve sürdürülebilirlik konusuna artan ilgilerinin gerisinde hem sağlıklı ve besleyici gıdaya erişim ve çevresel hassasiyetlerle bağlantılı olarak değişen tüketici talepleri, hem de iklim değişikliği ve diğer çevre sorunlarının faaliyetlerinin bağımlı olduğu ürün arz ve kalitesi açısından getirdiği tehditler yatmaktadır. Bu bağlamda bu şirketlerin tedarik zincirleri aracılığıyla tarımsal üretimi etkilemeye çalışmaktadırlar. Sözleşmeli üretim, sertifikalandırma, gıda zincirinde izlenebilirliğin sağlanması gibi esasen şirketlerin çiftçiler üzerindeki denetimini arttıran araçlar bu alanda öne çıkmaktadır. Bu şirketler sıklıkla kamu, sivil toplum ve üniversiteler ile iş birliği içinde projeler yürütmektedirler. Yukarıda da değindiğimiz gibi özel sektörün bu girişimleri de neoliberal ve endüstriyel tarım-gıda sisteminin temellerini sorgulamamaktadır. Aksine şirketler, iklim değişikliği ve çevre tahribatına karşı bahsettiğimiz türde önlemleri alarak bu sistemin devamlılığına getirdiği tehditleri yönetebilmektedir. Tarımda iklim değişikliğine kırılganlıkların temelinde neoliberal ve endüstriyel tarım-gıda sisteminin yattığı düşünülürse (ki bu, çalışmamızın temel savlarından biridir) ana-akım cevapların belirli iyileştirmeler getirmesi mümkün olsa da, adil ve sürdürülebilir bir tarım-gıda sistemi kurulması noktasında yetersizdirler.

3.2. Alternatifler ve Kentte Gıda Egemenliği: Kırsal Kentin Bağını Yeniden İnşa Etmek

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye’de de kırsal nüfusunun çözülmesi, ekolojik tahribat gibi yapısal sorunlar ve kırılganlıkları derinleştiren mevcut şirket gıda rejimine (McMichael, 2009; Holt Giménez ve Shattuck, 2011) eleştirel bir bakışla yaklaşan kentsel gıda hareketleri, bu sorunlara karşı alternatifler yaratmak ve kırılganlıklara karşı koruyucu faktörler geliştirmek, tarım-gıda sistemini dönüştürmek ve şehirlerde gıdayı yeniden organize etmek için “alternatif gıda ağları” ve “yerel gıda sistemleri” gibi isimlerle ortaya çıkıyor (García-Sempere vd., 2018). Mevcut sistemin yaratmakta olduğu sosyal ve çevresel adaletsizlikler daha çok hissedildikçe, alternatifler de hem niceliksel hem de niteliksel olarak artıyor (Kadirbeyoğlu ve Konyalı, 2017; Karakaya Ayalp, 2018; Doğançayır ve Kocagöz, 2018; 2019). Topluluk destekli tarım grupları, tüketim kooperatifleri, üretici pazarları—özellikle ekolojik yöntemlerle üretim yapan üreticilerin pazarları—üretim kooperatiflerinin kentlerde kurdukları satış noktaları, kent bostanları, üretim kooperatiflerini kuran ve veya kente gıda sağlamak adına destekleyen yerel yönetimler, iyi-temiz-adil gıdayı katılımcı mekanizmalar yaratarak örgütlemeye çalışan geniş bir yelpazenin aktörleri olarak düşünülebilir.

Bu geniş yelpaze, kentte gıda egemenliği paradigması ile değerlendirilebilir (Heynen vd., 2012). Gıda egemenliği kavramı, tarihsel olarak gıda güvencesi kavramının teknik bir dile sıkışması ve gıdanın kontrolü üzerine herhangi bir söz üretmemesine (Patel, 2009; Kocagöz, 2019) karşı başlangıçta köylü örgütü olan La Via Campesina

tarafından ortaya konmuştur. Nyeleni Bildirgesi'nde, gıda egemenliğini şu şekilde tanımlanmaktadır: “Gıda egemenliği, halkların ekolojik mantık dahilindeki sürdürülebilir yöntemlerle, kültürel olarak uygun, sağlıklı gıda üretme ve kendi gıda, tarım sistemlerini tanımlama hakkıdır. Piyasaların veya şirketlerin talebini değil, gıdayı üretenleri, dağıtanları ve tüketenleri gıda sistemleri ve politikalarının merkezine koyar” (Nyéléni Bildirgesi, Keleşoğlu 2007 içinde). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, gıda egemenliği, gıdayı politikleştirmesi, gıdaya erişimin toplumsal kontrolü ve erişimde eşitsizliklere ilişkin sorunların ele alınabileceği bir çerçeve sunması, hak temelli ve katılımcı bir yaklaşımı savunması hasebiyle sadece üreticiler için değil, kentsel gıda hareketleri için de bir çerçeve sunmaktadır. Gıda güvencesi olmayan bir gıda egemenliğinden bahsetmek mümkün olmasa da nasıl bir üretim sisteminin gıdayı güvenceye alacağı gıda egemenliğinin sorusudur (Patel, 2009). Kent düzeyinde yerel gıda egemenliğinin, bireylerin ve toplulukların kendi gıda sistemlerini tanımlama, güvenli bir şekilde gıda üretme, üretimi düzenleme ve kendi kendine yeterlilik düzeylerini seçme haklarını ifade ettiği söylenebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz alternatif gıda inisiyatiflerinin, ortaklıklarının yanında, tek bir tip ve formdan öte çok çeşitli bir yapısı olduğunu söylemek gerekir. Bazıları doğrudan gıda egemenliği kavramını benimserken, bir kısım da gıdayı dert edinmeleri, kâr amacı gütmeyen, kamusal alanda çalışan, kolektif deneyimlere odaklanan yapılar olmasıyla, gıda egemenliğinin politik vizyonu ile pratikte ortaklaşırlar. Türkiye’de ilk örneklerini 1990’larda göreceğimiz alternatif gıda inisiyatiflerinin ekolojik farkındalık, savunu ve yayım çalışmaları ile hem kentte hem de eko-köy deneyimi ile kırdaki filizlenirken (Karakaya, 2016; Karabaşa, 2019), 2000’lerde TRUP sonrası neoliberal tarımsal yapılanmaya karşı örgütlenen köylü sendikaları 2008 yılında Çiftçi-Sen adıyla konfederasyonlaşıp La Via Campesina hareketine üye oldular. Tarihsel olarak, 2008 yılında gerçekleşen bu üyelik, Türkiye’de gıda hakkı kavramının gıda egemenliği kavramı ile birlikte düşünülmesine de aracı olmuştur. 2009 yılında Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim Kooperatifi kurularak, üreticiler ile tüketiciler arasında doğrudan ilişki kanalları geliştirilmeye başlanmış, tüketici dernekleri çalışmaları hız kazanmıştır (Özlüer, 2019). Bu temelde çoğalan alternatif gıda inisiyatiflerinin, Gezi sonrasında ortaya çıkan politik mücadele enerjisi ve potansiyelinin gıda hareketlerine kanalize olması ile bir sıçrama yaptığı söylenebilir. 2013 sonrasında, sayıları hızla artan gıda toplulukları, tüketim kooperatifleri, ekolojik çiftlikler, mutfak kolektifleri, kolektif gıda oluşumları, dernekler, ekoloji grupları gibi çeşitli türde inisiyatiflerin hem nicel hem nitel olarak çoğalması ve zenginleşmesine zemin hazırladığı söylenebilir. 2019’da Zehirsiz Sofralar kampanyası ile 100’den fazla sivil toplum kuruluşu, gıda ve ekoloji inisiyatiflerinin yan yana gelmesi, yine aynı yılda Ekoloji Kolektifi ve Ekoloji Birliği’nin Ankara’da düzenlediği Stratejik Planlama Çalıştayı farklı tür ve içerikte çalışmalar yapan ekoloji inisiyatiflerini yerel yönetime katılım ve gıda hakkı bağlamında organize olmaya davet etmiştir.

Ayrıca, yine Gezi sonrası dönemde, genç nüfusun büyük şehirlerden başta İzmir ve Çanakkale olmak üzere farklı bölgelerde kırsala göç etmeye başlaması ve mümkün mertebe ekolojik tarımla ilgilenmeye başlaması ile, daha önce eko-köyler, doğal yaşam merkezleri gibi örneklerinden bahsettiğimiz ve ekolojik-adil bir gıda sisteminin kır tarafından kurulmasına yön veren aktörler de çoğalmaya başlamıştır. Bu yönelimi benimseyen aktörler, uygulamada ekolojik olan geleneksel köylü tipi

üretimle ilgili büyük ölçüde benzeşen, temelde endüstriyel dışı ve endüstriyel tarım-gıda sisteminin ve onun çevre ve insan sağlığı üzerindeki etkilerinin eleştirisi üzerine kurulan bir tarım-gıda sistemini gerçekleştirmek için hareket ederler. Üniversiteden mezun olduktan sonra, Fukuoka metoduyla yapılan kolektif ve müdahalesiz bir tarım pratiğini benimseyerek Bayramiç'e göçen bir grup genç insanın hem üretim hem de maden mücadelesine verdikleri destek açısından deneyimi ile Diyarbakır Ekoloji Derneği'nin yerel tohumdan fideler üretilip halka takas usulü ile dağıtarak doğal tohumun geleceğe taşınması amaçlayarak kent bostanı kurması, "Kendin üret, dostlarınla tüket, marketi terk et" misyonuyla kıra göçmüş emekli insanlar, Konya Sarayönü'nde anıza direk ekim projesi ile onarıcı tarım faaliyetlerinin başlaması ya da Gazi mahallesinden gelip ortak, basit ve tutarlı bir yaşam deneyimi kurmak isteyen ve tarımsal faaliyetle yaşamlarını sürdüren bir başka topluluk, örnekler arasında sayılabilir.

Vurgulanması gereken bir diğer nokta, özellikle 2012 yılında çıkarılan Büyükşehir yasası ile yerel yönetimlerin alternatif gıda inisiyatifleri oluşturmada ve desteklemede belirleyici roller üstlenmeye başlamasıdır. Kentlerin sınırlarının genişlemesi, kırsal kentle iç içe geçmesi, kırsal sorunlarını kent sorunu hale getirmiş, belediyeleri hem üretim hem de tedarik alanında inisiyatif almaya itmiştir (Özatağan, 2020). Yerel yönetimlerin, gıda politikalarına ağırlık vererek ve bu konuda politika üretme süreçlerini daha katılımcı mekanizmalarla örgütlemeye gayret ederek, gıda egemenliğine doğru kentsel geçişleri destekler figürler haline gelmeye başlamış olduğu söylenebilir. Belediyelerin, ekolojik ürünlerin üretilmesi, pazarlanması ve tüketilmesi, bölgesel kültürün ve gastronominin korunması, kent bostanları ile üretimi kente taşınması, üretici pazarları kurmaları ile araçları ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atmaları, kırsal ve kent arasında bütünleşik, kırsal-kent ikiliğini gıda örgütlenmesi temelinde ortadan kaldıran (Wittman, 2009) bir gıda politikası izlemeye başladıklarının göstergeleri arasında sayılabilir. Burada, özellikle, İzmir, Seferihisar, Ovacık ve Nilüfer belediyelerinin öncülüğünden ve 31 Mart 2019 yerel seçimlerinden sonra, Ankara ve İstanbul'un tarım ve gıda alanında çalışma programı düzenlemesi ve ardından harekete geçmesinden bahsetmek mümkün.

Sonuç olarak, alternatif gıda ağları ya da yerel gıda sistemleri olarak adlandırılacak hareketlerin, aracısız tedarik ilişkileri kurması, adil üretim ilişkilerini, onarıcı ve ekolojik tarım yöntemlerini desteklemesi, bu çerçevede gıda egemenliği vizyonunu benimsemesi göz önüne alındığında, tarım-gıda sistemini sosyal ve ekolojik anlamda daha sürdürülebilir, güçlü ve özerk bir çizgiye çekmeye yönelik hakiki bir çaba olarak değerlendirilebilir.

4. Sonuç

Tarımda iklim değişikliğine uyum ve sürdürülebilirlik kent nüfusuna hangi gıdanın, kim tarafından, nasıl arz edildiğinden bağımsız düşünülemez. Her ne kadar tarihsel olarak kırsal-kent ilişkisinde kentlere gıda ve tarımdan kopan emeğin arzının önemli bir yeri olsa da tarım daha çok ulusal ve uluslararası politikaların bir müdahale alanı olarak görülmüştür. Ancak, kentlerin sürdürülebilirlik alanında aktör olarak öne çıktığı günümüzde kent nüfusu için sağlıklı gıdaya erişim ve kentsel gıda tedarikinin ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri kentsel politikalarda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. İklim değişikliğinin tarım ve gıda güvencesi açısından getirdiği tehditlere neoliberal endüstriyel tarım-gıda sistemi içerisinde kamu ve özel şirketler

tarafından üretilen cevapların tarımda kırılganlıkların azaltılması ve iklim değişikliğine uyumun sağlanmasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu noktada kentlerde gelişmekte olan alternatif gıda inisiyatifleri tarım-gıda sisteminin bütüncül, kökten dönüşümü yönünde itici bir güç olarak değerlendirilmelidir. Bu tür çabaların bugün itibarıyla çapları—hem kentlerde ulaşabildikleri tüketiciler, hem de kırdaki etkileyebildikleri üreticiler açısından—küçük olsa da tarım-gıda sisteminin iklim değişikliği koşullarında ne yönde ve nasıl dönüşebileceği noktasında politik potansiyelleri oldukça önemlidir. Kentler de tarımda iklim değişikliğine uyum ile gıda güvenliği ve egemenliği alanında daha aktif olarak yer almaya başlarken diğer aktörlerin girişimlerinin eleştirel bir analizi kentlerin bu girişimlerle nasıl ilişkilenecekleri noktasındaki karar alma süreçlerinde dikkate alınmalıdır.

Bu bağlamda, kentsel gıda politikalarının belirlenmesinde sürecinde tarımda neoliberalizmin ortaya çıkardığı kırılganlıkların ve tarımda yeni dönüşümleri tetikleyen girişimlerin (ana-akım ve alternatifler olarak aktardığımız) anlaşılması bu süreçlere kentten nasıl müdahale edilebileceğine ışık tutması açısından önemlidir. Bu yazıda bu alanda geliştirilen ana-akım ve alternatif cevapları ve bunların hangi noktalarda farklılaştıklarını hatta çatıştıklarını açıklamaya çalıştık. Bu cevapların politik niteliğinin dikkate çekerek kentsel gıda politikaları belirlenirken bu alanda kentlerin nasıl konumlandığı ve konumlanacağına önemine ışık tutmaya çalıştık.

Notlar:

Bu çalışma İstanbul Politikalar Merkezi ve Stiftung Mercator tarafından fonlanan “The Political Ecology of Agro-Food System reconfiguration in the Context of Climate Change” araştırma projesini temel almaktadır. Projenin saha çalışması kapsamında yapılan görüşmeler ve çalıştaylarda bizimle görüşlerini paylaşan tüm katılımcılara teşekkürlerimizi sunarız.

ⁱ Bu araştırma kapsamında şu politika metinleri incelenmiştir: İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı, Tarım Bakanlığı Stratejik Planları, Ulusal Su Planı, Ulusal Kuraklık Yönetimi Strateji Belgesi ve Eylem Planı, Sürdürülebilir Toprak Yönetimi Ulusal Eylem Planı.

Referanslar:

- Adaman, F. & Keyder, Ç. (2006) Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. Avrupa Komisyonu’nun Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi Raporu. (http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf, 26.09.2014)
- Ağaçayak, T. & F. Keyman (2018) “Water and Food Security in Turkey in a Changing Climate”, İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul.
- Akyüz, A.A. & Demir, Y. (2016) “The Role of a Civil Society Organization in the Development of the Domestic Organic Market in Turkey”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54, 43-61.

- Atasoy, Y. (2013) "Supermarket expansion in Turkey: Shifting Relations of Food Provisioning", *Journal of Agrarian Change*, 13(4), 547-570.
- Aydın, Z. (2010) "Neoliberal Transformation of Turkish Agriculture", *Journal of Agrarian Change*, 10 (2). 149-87.
- Berke, M.Ö., Dıvrak, B.B. & Dinç Sarısoy, H. (2014) *Konya'da Suyun Bugünü Raporu*. WWF-Türkiye.
- beyond.istanbul (2018) *Mekanda Adalet ve Gıda*. Mekanda Adalet Derneği, İstanbul.
- Çalışkan, K. ve Adaman, F. (2010) "The Logic of Neoliberal Agricultural Reform Initiatives: Perspectives and Consequences", içinde B. Karapınar, F. Adaman ve G. Özertan (Der.), *Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture*. Nova, New York, 87-103
- Dellal, İ., McCarl, B.A. & Butt, T. (2011) "The Economic Assessment of Climate Change on Turkish Agriculture", *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 12(1), 376-385.
- Doğançayır, C.M. ve Kocagöz, U. (2019) "Kent-Kır Arasında ve Ötesinde". beyond.istanbul (<https://beyond.istanbul/kent-k%C4%B1r-aras%C4%B1nda-ve-%C3%B6tesinde-verile%C5%9Fik-ve-ye%C5%9Feren-g%C4%B1da-a%C4%9Flar%C4%B1-9799a4665d26>, 20 Mart 2020).
- Doğançayır, C.M. & Kocagöz, U. (2018) "Mekanda Adalet ve Gıda", *Beyond İstanbul-Mekanda Adalet ve Gıda*, 3: 5-7.
- García-Sempere, A., Hidalgo, M., Morales, H., Ferguson, B. G., Nazar-Beutelspacher, A., & Rosset, P. (2018) "Urban transition toward food sovereignty", *Globalizations*, 15(3), 390-406.
- Heynen, N., Kurtz, H. E., & Trauger, A. (2012) "Food justice, hunger and the city", *Geography Compass*, 6(5), 304-311.
- Holt Giménez, E., & Shattuck, A. (2011) "Food crises, food regimes and food movements: rumblings of reform or tides of transformation?" *The Journal of Peasant Studies*, 38(1), 109-144.
- İslamoğlu, H. (2017) "The Politics of Agricultural Production in Turkey" *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment under Erdoğan* (der. F. Adaman, B. Akbulut ve M. Arsel), I.B. Tauris, Londra, 1-17.
- Kadioğlu, M., Ünal, Y., İlhan, A. & Yürük, C. (2017) *Türkiye'de İklim Değişikliği ve Tarımda Sürdürülebilirlik*, Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu.
- Kadirbeyoğlu, Z. ve Konyalı, N. (2017) "Alternative Food Initiatives in Turkey", *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment under Erdoğan* içinde (der. F. Adaman, B. Akbulut ve M. Arsel), I.B. Tauris, London, 207-230.
- Karabaşa, S. (2019) *Geçmişteki Gelecek: Sürdürülebilirlik Arayışında Köylülüğün Yeniden Keşfi*. Ürün Yayınları, Ankara.
- Karakaya Ayalp, E. (2018) "Güncel Gıda hareketinin Alternatifliği: Kavramsal ve Eleştirel Bir Derleme", *Beyond İstanbul-Mekanda Adalet ve Gıda*, 3, 67-71.
- Karakaya, E. (2016) *Agro Food Systems Transitions? Exploring Alternative Agro Food Initiatives in İzmir, Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir.
- Karapınar, B., Özertan, G., Tanaka, T., An, N. & Turp, M.T. (2020) *İklim Değişikliği Etkisi Altında Tarımsal Ürün Arzının Sürdürülebilirliği*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

- Keleşoğlu, E. (2007). Nyeleni Bildirgesi. (<https://www.karasaban.net/nyeleni-bildirgesi-ceviri-erhan-kelesoglu/>, 13.06.2020)
- Keyder, Ç. & Yenal, Z. (2011) “Agrarian Change under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture”. *Journal of Agrarian Change*, 11 (1), 60–86.
- Kocagöz, U. (2019) “Gıda ve Sağlık İlişkinde Birbirine Bağlı Üç Kavram: Gıda Güvenliği, Gıda Güvencesi ve Gıda Egemenliği”, *Toplum ve Hekim*, 34(4), 251-256
- McMichael, P. (2009) “A food regime genealogy”, *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 139–69.
- MedECC (Mediterranean Experts on Climate and Environmental Change) (2019). *Risk Associated to Climate and Environmental Changes in the Mediterranean Region*.
- Patel, R. (2009) “Grassroot Voices: Food Sovereignty”, *Journal of Peasant Studies*, 36(3), 663-706.
- Özatağan, G. (2020) Güldem Özatağan tarafından 6 Ocak 2020 tarihinde yapılan çalıştayda sunulan bilgi notu, İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul.
- Özlüer, F. (2019) “Türkiye’de Halkın Gıda Hareketi! Siyasal Temsili Müşterekleştirmek ve Yabancılaşmayı Aşmak”, *Toplum ve Hekim*, 35(5), 356-368.
- Şen, Ö.L. (2013) *A Holistic View of Climate Change and its Impacts in Turkey*. İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul.
- Wittman, H. (2009) “Reworking the metabolic rift: La Vía Campesina, agrarian citizenship, and food sovereignty”, *The Journal of Peasant Studies*, 36(4), 805–826.
- Yerküre Kooperatifi (2019) *Türkiye’nin Tarım ve Gıda Sistemi: İstanbul’un Gıda Tedarik Zinciri*. Greenpeace Akdeniz, İstanbul.

Türkiye’de Tarihi Kent Merkezlerinin Korunmasına Yönelik Planlama Yaklaşımları ve Yaşanan Zorluklar

Bedel Emre¹, Adem Erdem Erbaş²

Öz: Tarihi kent merkezleri, toplumsal bileşenler, teknolojik gelişmeler ve iktidarın mekânı dönüştürme politikalarıyla birlikte bir süreç içinde oluşur, dönüşür ve değişir. Bu değişim sürecine etki eden pek çok faktör bulunmakla birlikte, kentsel mekanın temel dinamikleri varlığını devam ettirmektedir. Geçmişin izlerini çok katmanlı bir kent yapısı içinde yansıtan kültürel miras ile söz konusu temel dinamikler arasında ilişkiler kurabilmek, mekânsal ve fonksiyonel süreklilikler ya da süreksizlikler bağlamında mekanın okunabilmesine bağlıdır. Ancak günümüzde gerek mevcut teknolojik imkânlar gerekse küreselleşmenin etkisi ile mekanın değişim sürecini anlık olarak izlemek neredeyse imkansız hale gelmiştir. Ayrıca, mekanın hızlı dönüşümü ve oluşan değişiminin kontrol edilememesi tarihi kent merkezlerinin köhneleşmesi, kullanım zamanlarının kısalması ve kimliksizleşmesi gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Oysa tarihi kent merkezleri, kültürel mirasımızın en önemli parçaları olarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken, çok katmanlı kent dokularını oluşturmaktadırlar. Ne yazık ki, tarihi kent merkezlerini korumak için koruma mevzuatımızda tanımlı kısıtlı sayıda planlama aracı bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Koruma Amaçlı İmar Planı” olup, bir diğeri UNESCO Dünya Mirası Alanları için yapılması zorunluluğu bulunan ve mevzuatımızda da tanımlanmış olan “Alan Yönetim Planı”dır. Bu araçlardan koruma amaçlı imar planı, sit kararı ile birlikte çalışan ve tescil sistemi çerçevesinde yapı korumayı amaçlayan bir planlama yaklaşımı sunmaktadır. Koruma amaçlı imar planlarıyla mekânı iki boyutlu görmenin bir sonucu olarak, kentsel bütünden tarihi kent merkezini ayırarak kısıtlı bir şekilde sorunlar çözümlenmeye çalışılmaktadır. Oysaki tarihi kent merkezlerinde gerek yeraltı gerek yerüstü kültür envanteri, çok katmanlı ve çok boyutlu şekilde zaman içerisinde oluşmuş ve dönüşmüştür. Dolayısıyla tarihi kent merkezleri, mekanın sosyal, ekonomik ve hatta politik birlikteliğinin bir yansımasıdır. Bu kompleks sistemin sadece iki boyutlu şekilde anlaşılması ve çözümlenmesi mümkün değildir. Alan Yönetim Planlarının ortaya çıkmasının temelinde de bu yetersizlik yatmaktadır. Daha esnek proje paketlerine dayanan yönetim planlarının tüm miras alanları için koruma amaçlı imar planının parçası olması bir zorunluluk olmakla birlikte, koruma planlarının stratejik planlama yaklaşımına dayanan bir içerik kazanması gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için temel ihtiyaç, güncel veri havuzları sayesinde mekanın tüm bileşenlerinin anlaşılması ve değişim dinamiklerinin izlenebilmesidir. Bu çalışma tarihi kent merkezlerinin öncelikle çok katmanlılığını ortaya koyan bir veri havuzu önerisini sunmaktadır. Bununla birlikte yurtdışı örnekleri ile miras alanlarının planlanması için mevcut mevzuat kapsamında dahil edilebilecek yenilikçi planlama araçlarını tartışmaya açmaktadır. Bunun için İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerin planlama sistemleri içerisinde miras alanlarına yönelik koruma planlaması yaklaşımları incelenmiş ve alan yönetim planı, akıllı kent planı, bakı yönetim planı, koruma hareketi projesi, tarihi kent peyzajı gibi temel konular üzerinden ortaya koymuş oldukları planlama yaklaşımları, mevcut planlama sistemi ile birlikte değerlendirilerek ayrıışan noktalar tartışmaya açılmıştır. Sonuç olarak, tarihi kent merkezlerinin korunmasına yönelik veri havuzlarının üç boyutlu mekansal verileri de içerecek

¹ İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul: bedelemre@gmail.com

² Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama, erdem.erbas@msgsu.edu.tr

şekilde oluşturulması gerektiği, sadece kütle korumayı hedefleyen mekansal planlardan mekânsal ve fonksiyonel süreklilik sağlayacak şekilde, tarihi kent peyzajı bağlamında stratejik miras koruma yaklaşımlarına geçilmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Kent Merkezleri, CBS Tabanlı Veri Havuzu, Alternatif Planlama Araçları, Kültürel Dolgu Tabakası, Stratejik Mekansal Planlama.

Abstract: Historical city centers are formed, transformed and changed over time with social components, technological developments and the power of the government initiatives' decisions on cities. Although there are many factors that affect this changes, the basic dynamics of the urban space continue to exist. To establish a relationship between the cultural heritage reflecting the traces of the past in a multi-layered urban structure and these basic dynamics depends on the ability to understanding of the space in the context of spatial and functional continuities or discontinuities. However, nowadays with effect of the current technological processes and the effect of globalization on the cities, it has become almost impossible to instantly understand/recognize the change of the space. The rapid transformation and uncontrollable change of the space bring about problems such as the dilapidation of the historical city centers, shortening and privatization of the usage times, and disidentification. However, these areas constitute multi-layered urban systems that must be preserved and transferred to the next generations as the most important parts of our cultural heritage. Unfortunately, there are a limited number of planning tools defined in our conservation legislation to protect historic city centers. The first of these is the "Preservation-Oriented Zoning Practice Plans" and the other is the "Site Management Plans", which has to be made for UNESCO World Heritage Sites and defined in our legislation. Among these tools, the "Preservation-Oriented Zoning Practice Plans" offers a planning approach that works with the site decision and aims to protect the structures/buildings within the framework of the registration decisions. As a result of the two dimensional perception with the planning approach of "Preservation-Oriented Zoning Practice Plans", it is tried to solve the problems in a limited way by separating the historical city center from the urban whole. However, both the underground and aboveground cultural inventory in historical city centers has been formed and transformed over time in a multi-layered and multi-dimensional manner. Therefore, historical city centers are a reflection of the social, economic and even political unity of the space. It is also not possible to understand and analyze this complex system only in two dimensions. Therefore, the planning approach of Site Management has emerged. For these reason, the site management plans based on flexible project packages should be a part of conservation plan for all historical city centers and heritage sites, besides conservation plans need to gain content based on the strategic planning approach. The main need for this is to understand all the components of the space with holistic and multidirectional database and to monitor the dynamics of change. This study presents a database proposal that reveals the multi-layeredness of the historical city centers. It also opens up discussion of innovative planning tools that can be incorporated under existing legislation for planning heritage sites with overseas examples. For these reason, conservation planning approaches to heritage sites within the planning systems of countries such as England, France, Italy, Spain and Greece were examined. Also, their planning approaches on conservation areas such as site management plan, smart city plan, aspect management plan, protection movement project, historical city landscape are evaluated together with the existing planning system and the points that diverge are opened for discussion. As a result, database for the conservation of historical city centers should be created by including three-dimensional spatial data, and it has been revealed that it is necessary to pass from spatial plans aiming at mass conservation (depends on registration of the buildings) to strategic heritage conservation approaches that will provide spatial and functional continuity.

Keywords: Historical City Centers, GIS Based Database, Alternative Planning Tools, Cultural Filling Layer, Strategic Spatial Planning.

1. Giriş

Erk'in fizik mekân üzerindeki kuvvetli değiştirme etkisi, mekânın kendi öz niteliklerinin korunması ve sürekliliğinin sağlanması bağlamında değerlendirildiğinde, planlamanın karşılaştığı sorunlar ve zorluklar gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda tarihi kentlerin koruma kullanım dengesinin sağlanmasında mevcut ve acil sorunlara halen yeterince çözüm bulunabilmiş değildir. Oysa sürdürülebilir kentler için, kentleşmenin avantajlarından, mühendisliğin sürdürülebilir çözümlerinden, kapsayıcı ekonomi politikalarından, sosyal ve kültürel gelişmeden, doğal eşiklerin korunmasından yararlanılmalı ve koruma odaklı, değişimler karşısında kendini yenileyebilen kentsel yaklaşımlar oluşturulmalıdır (Habitat III, 2016). Bu çalışma, tarihi kent merkezlerini ve bu alanlar üzerinde karar verme süreçlerini anlamının yanı sıra, Türkiye'den ve Dünya'dan seçilen örnekler çerçevesinde yeni bir planlama yaklaşımı önerisini tartışmaya açmak amacı ile hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, elimizdeki yasal yönetsel araçların işlerliği yurtdışı örnekleri ile tartışılarak geliştirilmiştir. Çalışmanın özgün kısmında, arkeolojik mirasa sahip çok katmanlı tarihi kentsel mekânların sürdürülebilir koruma ve kullanma dengesinin sağlanabilmesi için, tarihi kentlerin planlama sürecinde ArcGIS programı kullanılarak CBS temelli bir veritabanı geliştirilmiş ve bu veritabanının alternatif planlama yaklaşımlarının geliştirilmesi noktasında sağlayacağı faydalar vurgulanmıştır. Sonuçta, mekânsal ve fonksiyonel süreklilik sağlayacak şekilde, tarihi kent peyzaj bağlamında stratejik miras koruma yaklaşımlarına geçilmesi önerisi tartışmaya açılmaktadır.

2. Koruma, Kentsel Arkeoloji ve Planlama İlişkisi

Koruma kavramı, kültürel mirasın önemi ve bağlamının gün geçtikçe daha iyi anlaşılmasına bağlı olarak gelişmiştir. Mevcut durumda gelecek nesillerde, kentsel bellek ve aidiyet hissinin gelişmesi için kültürel miras alanlarının Tarihi Kentsel Peyzajın bir parçası olarak kentsel mekana entegre edilmesi ve koruma-kullanma dengesinin sağlanması son derece önemlidir. Bunun sağlanabilmesi için yerüstü-yeraltı, somut-soyut olmayan kültürel mirasımızı en iyi şekilde anlamak gerekmektedir. Ancak Tarihi Kentsel Peyzaj yaklaşımı çerçevesinde koruma kullanma dengesinin bir bütün olarak sağlanabilmesi kentsel arkeoloji kavramının gelişmesine bağlıdır. Kentsel arkeoloji, analiz, dokümantasyon ve değerlendirme süreçleri yönüyle planlama ile doğrudan bağlantısı kurulabilecek bir kavramdır (Bknz. Tablo 1.).

Tablo 1. Kentsel Arkeoloji Bileşenleri (Bilgin, A.G., 1996:32).

TESPİT /ANALİZ	DEĞERLENDİRME	AMAÇ GELİŞTİRME
Eski Harita ve Çizimler (A)	Yeraltı Arkeolojik Çökellerinin (Deposits) Potansiyelleri (M)	Arkeolojik Araştırmaların Stratejilerinin Belirlenerek Planlanması (T)
Kazı ve Keşif Tablosu (B)	Yeraltı Tabakalarının Geçmiş, Bugün ve Gelecekteki Korunması Durumu (N)	Gelecek Öngörüsü Yapan Planların Koruma Odaklı Yapılması (U)
Şehrin Topografyası (C)	Arkeolojik Katmanların Potansiyeli (O)	Dokuların tasarımlarının Yapılarak Geliştirilmesi (V)
Farklı Dönemlerin Altınetik Planı (D)	Arkeolojik Varlıkların Anıtsal Önemi Kadar Çevresel Önemi (P)	Kullanılabilir ve Yapım Kalitesi Yüksekliği Alanların Oluşturulması (Y)
Şehir Planlarına Ait Belgeler (E)	Kimlik Alanları (R)	
Yapılar ve Yapım Evrelerinin Belirlenmesi (F)	Küçük Ölçekte Tarihsel Tabakalaşma Potansiyeli (S)	
Kentteki Arkeolojik Çalışmaların Belirlenmesi (G)		
Mevcut Durum Tespiti (H)		
Her Dönemin Tanımlayıcı Yapılarının Tespiti (I)		
Banilyonere Yönelik Benzer Araştırmaların Geliştirilmesi (J)		
Yenileme Çalışmalarının Değişim ve Mekana Yansımaları (K)		
Küçük Ölçeklerde Tabaka Kesitleri (L)		

Kentsel arkeoloji ile ilgili bilgi toplamada iki tip veri tanımlanabilmektedir. Bunlardan ilki geçmişten bugüne oluşturulmuş literatür çalışması ve mekansallaştırılmış veriler, diğeri ise arkeolojik envantere yönelik elde edilebilecek kazı çalışmalarının verileridir. Elde edilen veriler birbirleriyle ve gerekli disiplinler uyarınca yorumlanmalı ve sonuçta tespitler ortaya konulmalıdır. Bu tespitler, koruma uygulama araçları, yöntemi olduğu kadar, mekansallaştırılmış verileri içermesi açısından kent plancılarının karar süreçlerinde dikkate alınmalıdır (Bknz. **Tablo 2.**).

Tablo 2. Kentsel Arkeoloji Çalışmaları Süreç Akış Tablosu

	KENTSEL ARKEOLOJİ ÇALIŞMASI		TARİHİ YARIMADA - TAHTAKALE	
	"KENTSEL ARKEOLOJİ" BASAMAKLARI	ANALİZ	DEĞERLENDİRME	GELİŞTİRME
A	Eski Haritalar ve Çizimler	+		
B	Kazı ve Keşif Tablosu	+		
C	Şehrin Topografyası	+		
D	Farklı Dönemlerin Altınetik Planı	+		
E	Şehir Planlarına Ait Belgeler	+		
F	Yapılar ve Yapım Evrelerinin Belirlenmesi	+		
G	Kentteki Arkeolojik Çalışmaların Belirlenmesi	+		
H	Mevcut Durum Tespiti	+		
I	Her Dönemin Tanımlayıcı Yapılarının Tespiti	+		
J	Banilyonere Yönelik Benzer Araştırmaların Geliştirilmesi	-		
K	Yenileme Çalışmalarının Değişim ve Mekana Yansımaları	+		
L	Küçük Ölçeklerde Tabaka Kesitleri	+		
M	Yeraltı Arkeolojik Çökellerinin (Deposits) Potansiyelleri		-	
N	Yeraltı Tabakalarının Geçmiş, Bugün ve Gelecekteki Korunması Durumu		+	
O	Arkeolojik Katmanların Potansiyeli		-	
P	Arkeolojik Varlıkların Anıtsal Önemi Kadar Çevresel Önemi		+	
R	Kimlik Alanları		+	
S	Küçük Ölçekte Tarihsel Tabakalaşma Potansiyeli		-	
T	Arkeolojik Araştırmaların Stratejilerinin Belirlenerek Planlanması			+
U	Gelecek Öngörüsü Yapan Planların Koruma Odaklı Yapılması			+
V	Dokuların tasarımlarının Yapılarak Geliştirilmesi			-
Y	Kullanılabilir ve Yapım Kalitesi Yüksekliği Alanların Oluşturulması			-

Kaynak: Assessment of Historical Stratification in Multi-Layered Towns as a Support for Conservation Decision-Making Process; a Geographic Information Systems (GIS) Based Approach Case Study: Bergama, (Bilgin, A.G., 2002).

Kentin sahip olduğu tüm yeraltı ve yerüstü varlıklarını korumak yâda dünya sisteminde yaşanan değişimden izole etmek mümkün değildir. Bu noktada önemli

olan problemleri doğru tanımlamak, veri tabanını doğru şekilde oluşturmak ve koruma kavramının tartışılması gereken alanları doğru şekilde tespit etmektir ki bu bağlamı ile Kentsel Arkeoloji ülkemizdeki planlama sistemini besleyecek olmakla birlikte paralellikte göstermektedir. Planlama yaklaşımı içerisinde koruma kavramını Aysu (1975), “insanoğlunun kültürel varlığının, tarihin ve yaşamın sürekliliğinde yarattığı maddi kültür kalıntılarını, yeni yarattığı mekânsal-maddi ürünler ile uyumlu kılarak, toplumsal, kültürel, mekânsal ve benzeri devamlılığın sağlanması için giriştiği çabalar” şeklinde ifade etmektedir (s.27).

Türkiye planlama sistemi içerisinde, planlamanın koruma odaklı yaklaşım ile gerçekleştirilmesi düşüncesi, çevre düzeni planları kapsamında doğal kaynakların korunması gerekliliği ile birlikte gelişmiştir. Ancak diğer alt kademe planlarında koruma odaklı planlama yaklaşımı, belirlenen stratejiler ile ortaya konulmaya çalışılıyor olsa bile planlama sistemi içerisinde tam anlamıyla temsil edilmemektedir. Uygulama İmar Planları meskûn ve gelişme alanlarında planlama aracı olarak kullanılırken, koruma alanları için Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planları tanımlanmaktadır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma mevzuatı uyarınca bir alanın ilgili koruma kurulu tarafından sit olarak ilan edilmesiyle birlikte, alandaki tüm uygulamalar durdurulur ve kurul, koruma amaçlı imar planı yapıncaya kadar uygulanmak üzere, Geçiş Dönemi Koruma Esasları ve Kullanma Şartlarını belirler. Arkeolojik alanların korunması, yasal sistemde koruma kavramının taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarına yönelik yapılan tanımlamalar ile sağlanmıştır, 21.07.1983 tarihinde yürürlüğe giren ve günümüze kadar 12 kez değişiklik yapılan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu arkeolojik eserlerin korunmasında geçerli yasal zorunlulukları vurgulamaktadır.

Tablo 3. Stratejik Planlama Basamakları Süreç Akış Tablosu

STRATEJİK PLANLAMA		TARİHİ YARIMADA - TAHTAKALE		
"KORUMA ODAKLI PLANLAMA"	ANALİZ	SENTEZ	PLAN	
A Koruma ve Tarihi Gelişim	+			
B Planlama Süreci Hukuki Durum	+			
C Mekan Oluşumu	+			
D Tarihi Doku Analizi	+			
E Doğal Yapı Analizi	+			
F Fiziki Doku Analizi	+			
G Sosyal Doku Analizi	+			
H Üst Plan Kararları Sentezi		+		
I Fiziksel Eşik Sentezi		+		
J Mevcut ve Muhtemel Sorunların Belirlenmesi		+		
K Alternatif Çözüm Önerilerinin Geliştirilmesi		+		
L Amaç ve Hedefler				+
M Koruma Bölgeleri				+
N Plan Nüfusu				+
O Arazi Kullanım Kararları				+
P Jeolojik Nedenlerle Özel Önlem Alınacak Alanlar				+
R Kentsel Tasarım Alanları				+
S Plan Uygulama Stratejileri				+
T Plan Uygulama Hükümleri				+

Kaynak: 1/5.000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı, 2003

Bu planlarda kütle koruma yaklaşımları geliştirilmekte olup, bu yaklaşım koruma kavramının kent sistemine entegrasyonu maalesef sağlanamamaktadır. Bu entegrasyonun sağlayabilmesi için politika üretme ve proje geliştirmeyi sağlamak için Alan Yönetim Planları hazırlansa da Eylem Planlarını uygulamaya koyacak mülkiyet temelli uygulama araçları çok yetersizdir. Günümüzde imar haklarının aktarımı gibi

meseleler bile henüz tam bir netliğe kavuşmuş değildir.

3. Dünya'dan Örnekler Koruma Kavramı ve Alternatif Araçlar

Planlama yaklaşımı olarak stratejik planlama, gelinmiş olan noktayı ifade edilmekte olup, Türkiye'de planlarını stratejik planlama yaklaşımı ile geliştirme gayreti içerisinde. Ancak yapılan araştırmalar göstermiştir ki geniş kapsamlı plandan stratejik planlama yaklaşımına geçen Avrupa ülkelerinde, bu tarz planların yapılmasını sağlayan veri tabanı ve çeşitli konular ile ilgili araştırma merkezleri bulunmakta ve bu merkezlerde gelişen teknoloji ile birlikte veriler arasındaki bağlar çok güçlü şekilde kurulabilmektedir (URL-1). Bu veritabanları sayesinde kültürel miras öğeleri kentsel bütünden ayrıştırılan planlama yaklaşımlarından ziyade sorun çözme odak noktasına alan ve big data ile farklı verilerin birlikteliğini gözetilen plan yaklaşımları geliştirilmektedir. Bu yaklaşımların ülke planlama mevzuatında ve uygulamada nasıl yer bulduğunu anlamak için farklı ülkelere örnekler incelenmiştir. Özden, Avrupa ülkelerinde planlamanın sistematik şekilde kurgulandığına dikkat çekerek, devlet politikalarını işaret etmiştir. Bu değerlendirmesinde Avrupa ülkelerinin planlama kademelerinde üst ölçekten alt ölçeğe kadar koruma kavramının yer aldığı ve koruma kavramı için envanter tespitinin ne kadar geniş yer tuttuğunu ve bu envanterlerin tüm planlama kademelerine dâhil edilerek denetimlerinin yapıldığını belirtmektedir (Özden, 2003:42). Çok katmanlı kentlerde koruma ve arkeolojik alanların kent sistemine entegrasyonu ile ilgili ülke planlama sistemleri, bir uygulama aracı ve bu araç ile bağlantı kurulabilecek bir uygulama projesi seçilerek incelenmiştir.

3.1. İngiltere: Londra & Bath Örneği

İngiltere'de tarihi çevrenin korunmasında sivil toplum kuruluşlarının payı çok büyüktür. İngiltere'de ülkemizde olduğu gibi ulusal ve üst ölçek planlardan alt ölçek planlara doğru bir kademelenme vardır.

Londra'da Ulusal Planlama Politikalarına bağlı olarak, The Great London Authority tarafından The London Plan hazırlanmaktadır. Bu plan, Yaşam Alanları, Tarihi Çevre ve Peyzaj, Ulaşım gibi planlamanın çeşitli kolları ile ilgili stratejileri belirlemektedir. Ancak planın en dikkat çeken kısmı tüm alt başlıkların koruma perspektifi ile ele alınmış olmasıdır. Stratejik plan alt kademelerde master plan, yönetim planı ve rehberlerin oluşturulmasına öncülük etmektedir (The London Plan, 2012). Söz konusu planlama araçlarından Bakı Yönetim Planı için **Tablo 4.**'e bakınız.

İngiltere'nin eşsiz kültürel peyzajı, korunmuş kentsel yaşam alanları ve sosyo-kültürel aktiviteleri ile dikkat çeken en önemli şehirlerinin başında Bath gelmektedir. Ulusal planlarda alınmış kararlar doğrultusunda, Site Management Plan bu gün şehrin planlamasında ana karar mekanizması şeklinde işlemektedir (Bknz **Tablo 5.**).

Tablo 4. Londra Bakı Yönetim Planı Bilgi Tablosu

Ülke	Şehir	Planlama Aracı	Yetkili	Ürünler	Sonuç ve Değerlendirme	Türkiye'de Karşılığı
İngiltere	Londra	Bakı Yönetimi Planı	Yerel Otorite	Bakı Yönetim Planı Bakı Yönetim Rehberi	Bu planın yönetim planı çıktısı ile kentin odak noktaları, yapıları ve alanları tespit edilmiş bunlara yönelik stratejiler belirlenmiştir. Bu planın rehberi ile belirlenmiş olan alanlar için spesifik kararlar üretilmiştir.	Türkiye'de siluet planları koruma amaçlı imar planları ve alan yönetim planlarının içeriğinde yer almaktadır. Kent bütününe yönelik yapılan kentin panoramik silüeti dışındaki çalışmalarını içermemektedir. Sonuçta, kent genelince görsel bütünlük oluşturulamamaktadır.

Tablo 5. Bath Kültür Mirası Alan Yönetim Planı Bilgi Tablosu

Ülke	Şehir	Planlama Aracı	Yetkili	Ürünler	Sonuç ve Değerlendirme	Türkiye'de Karşılığı
İngiltere	Bath	Dünya Kültür Mirası Alan Yönetim Planı	UNESCO (Denetim) Yerel Yönetim Kent Konseyi	Alan Yönetim Planı Ziyaretçi Planı	İngiltere Planlama yaklaşımı olarak stratejik planlamaya yatkındır, bundan dolayı alan yönetim planlarının hazırlanması ve uygulanması süreci oldukça başarılı ilerlemektedir. Bu plan ile birlikte yalnızca alanın koruma odaklı yönetimi değil, ziyaretçi yönetimi de sağlanmaktadır.	Türkiye'de alan yönetim planlarının hazırlanması UNESCO'ya başvuru süreçleri ile başlamış daha sonra da yasal sistemde yerini almıştır. Ancak uygulama kısmında stratejik planlama yaklaşımına uzak olan tarihsel arka plandan kaynaklı sorunlar yaşanmaktadır.

3.2. Fransa: Paris Örneği

Fransa'nın ilk planlama sistematığı 1967 yılında iki ölçek şeklinde, stratejik ve yerel olarak oluşturulmuştur (Guet, J. F., 2005:2). 1983 yılı itibari ile yenileme yasası devreye girmiştir ve stratejik plan devreden kalkmıştır. Günümüzde Fransa'nın planlama sistemi yenileme projelerine dayanmaktadır (Guet, J. F., 2005:1).

Paris koruma derecelerinin yasal mevzuatta ayrılmasından dolayı, koruma kriterleri ülke mevzuatınca belirlenmiştir. Ancak kentin kendisi zaten tarihsel arka planı ile değerli olduğundan, şehir planlarının tamamının odağında koruma kavramı bulunmaktadır. Kentsel yenileme projeleri ile oluşturdukları planlama yaklaşımları kenti yayılmacı planlamadan uzaklaştırarak, kompakt kentlerde ancak açık alanları fazla ve akıllı sistemler ile desteklenmiş şekilde geliştirmektedir (Bknz. Tablo 6.).

Tablo 5. Paris Akıllı Kent Planı Tablosu

Ülke	Şehir	Planlama Aracı	Yetkili	Ürünler	Sonuç ve Değerlendirme	Türkiye'de Karşılığı
Fransa	Paris	Akıllı Kent Planı	Yerel Otorite	Kentsel Yenileme Projeleri Akıllı Kent Planları	Fransa tabanda yayılarak gelişme yaklaşımı yerine kompakt kent yaklaşımını destekleyen kararlar ile kentsel alanlarını şekillendirmektedir. Kentsel yenilemenin yapı ve doku ve arazi fiyatlarında koruma yaratacak politikalar şeklinde geliştirilmesine çalışılmaktadır. Akıllı kent yaklaşımlarını şehirlerin tüm farklı kimlik ve yapıdaki alanlarına entegre etmeye ve tasarımıla mekan kalitesini arttırmaktadırlar.	Türkiye'de stratejik planların içerisinde strateji yada eylem olarak akıllı kent sistemlerinin şehre entegrasyonu sağlanmalı şeklinde alınmış kararlar bulunmaktadır.

3.3. İtalya: Roma & Napoli Örneği

İtalya’da kültürel değerlerin korunmasında, kullanıcının katılımının sağlanması için Mahalle Komiteleri, dünyaca benimsenen örneklerden biri olarak görülmektedir. Planlama sistemi ülke yasal sistemi ile ülke planlarından alan, il, belediye (genel arazi kullanımı), belediye (detaylı gelişme ve yapı) şeklinde geliştirilmiştir. Devlet projeleri uygulayan değil, projelerin alanlarını ve uyulması gereken kuralları ortaya koymakla yükümlüdür.

Roma’da Domus Aurea Arkeolojik Alanının, korunması, kullanılması ve geliştirilmesi projesi yeni teknolojiler ile tarihi merkezlerin bir araya getirilmesine verilebilecek en güzel örneklerdendir. Alan genelinde veri toplama, verileri görselleştirme, alan ziyaretçi planını hazırlama, yeni teknolojiler kullanılarak geçmiş dönemleri deneyimlemeyi hedefleyen yaklaşımlar geliştirilmiştir. Belki de en kritik konu ise Roma dönemine tarihlenen bu kalıntının varlığının 21. yüzyılda keşfedilmiş olmasıdır (URL-2).

Napoli volkanik aktivitelerin yaşandığı şehirdir ve 10 metreden az olmayan tüflü dolgu alanı üzerinde yapılaşmıştır. Araştırma raporlarının ardından şehir bu varlığı görerek ve ulaşım kararlarını ve diğer kararları yeraltında hali hazırda bulunan sisteme entegre ederek geliştirmeye başlamıştır (Bknz **Tablo 7.**).

Tablo 6. Roma Koruma Hareketi Projesi Tablosu

Ülke	Şehir	Planlama Aracı	Yetkili	Ürünler	Sonuç ve Değerlendirme	Türkiye’de Karşılığı
İtalya	Roma	Koruma Hareketi “Proje”	Kültür Mirası ve Turizm Bakanlığı	Domus Aurea Arkeolojik Alan Yönetimi Arkeolojik Kültür Varlıklarının Katmanlar Halinde Çıkarılması Tasarım Projelerinin Hazırlanması Turizm Planının Hazırlanması Artırılmış Gerçeklik ile Alanın Katmanlarının Deneyimlenmesi	Roma’da arkeolojik alanlar kayıt altında olup, bu alanların bilimsel araştırması yapılmaktadır. Teknolojik gelişmeler hem alının deneyimlenmesi hem de korunmasında oldukça önemlidir.	Arkeolojik araştırmalar zaman ve mali yükleri nedeni kulfet olarak görülmektedir. Türkiye’nin 2023 Turizm Master Planı ve çeşitli ölçeklerde turizme yönelik alınmış kararlar bulunmaktadır ancak bunlar karar olarak kalmaktadırlar.

Tablo 7. Napoli Kent Planı Tablosu

Ülke	Şehir	Planlama Aracı	Yetkili	Ürünler	Sonuç ve Değerlendirme	Türkiye’de Karşılığı
İtalya	Napoli	Araştırma Raporu ve Kent Planı	Belediye	Mevcut Planların Kentin Arkeolojik Varlığına, Yeraltı Sistemine Zarar Verdiğine Dair Rapor Kent Planı	Napoli bulunduğu konumdan dolayı volkanik tüflü bir arazi üzerine kuruludur, bu durum jeolojik yapının kentler üzerindeki etkisini göstermektedir ki katmanlar şeklinde oluşmuş kent 1960’larda yer altı varlıklarının ciddi zarar gördüğü vurgulansa ve ancak 1997’de yayınlanan ikinci rapor ile araştırmaların başlamasına rağmen çokça korunduğu görülmektedir.	Ülkemizde çeşitli alanlarda arkeolojik kazılar yapılmaktadır ancak bunların birçoğu kent merkezlerinden uzak alanlardır. En son Edirne’de Selimiye’nin UNESCO kültür mirası listesine girmesi ile kent merkezinde kazılara örnek verilebilecek bir örnek oluşmuştur. İstanbul gibi tarihsel arka planı çokça bilinen bir alanda ise herhangi bir araştırma projesi yürütülmektedir.

3.4. Yunanistan: Atina Örneği

Yunanistan’ın planlama sisteminde, merkezi otoriteden başlayan planlama yetkisi yerel yönetim kademesine kadar inmektedir. Özellikle 3000 yıllık geçmişi olan Atina

gibi merkezlerde planlama koruma kavramı ile birlikte gelişmiştir. Yeraltı zenginliklerine çok ciddi önem verilmektedir. Projelerden sonra kazılar arkeoloji müzeleri ile gerçekleştirilmekte olup, herhangi bir kalıntının çıkması halinde proje durdurularak arkeolojik incelemeye devam edilmektedir.

Atina’da koruma kavramı ve arkeolojik alanlara yaklaşım bu zamana kadar duru bir koruma bakış açısını içermekteydi. Arkeolojik envanterin, bir gereklilik ile kent sistemine entegre olduğu ilk proje Atina metro projesidir. Bu projenin en başarılı noktalarından bir tanesi metro geçecek hattın açık şekilde inşa edilmesidir. Bu projede arkeolojik kalıntılar metro hattı içerisinde, açık müze oluşturacak şekilde korunmuştur. Ancak bu bir bakış açısı iken bir diğer yaklaşıma göre pek çok tarihi eser zarar görmüştür. Çıkan eserlerin açık müze şeklinde metro içinde sergilenmesi ulaşım ve müze anlayışını bir araya getirmesi açısından önemlidir. Bu yaklaşım ziyaretçi planlamasının yapılmasını da gerekli kılacak bir uygulamadır. Bunun yanında ne kadar özen gösterilmiş olursa olsun metro çalışmaları etki alanı ve tahribatı çok güçlü olan projelerdir.

Tablo 8. Yunanistan Ulaşım Planı Tablosu

Ülke	Şehir	Planlama Aracı	Yetkili	Ürünler	Sonuç ve Değerlendirme	Türkiye’de Karşılığı
Yunanistan	Atina	Ulaşım Planı	Belediye	Metro Güzergahı	Arkeolojik eserlerin buldukları yerde korunması yaklaşımı “in-suit” korumada en çok kabul gören yaklaşımdır. Arkeolojik alanların yalnızca korunması değil aynı zamanda kentsel sisteme entegrasyonu ise yeni bir yaklaşımdır. Atina arkeolojik alanlara verilen önem açısından örnek bir kenttir ve bakış açısındaki değişimin yansımaları sonucu farklı bakış açılarının doğması normaldir. Almacak kararlarda alansal kültür varlıklarının yoğunlaşma mekanlarına yönelik bilimsel araştırmalar ile ulaşım sisteminin gerekliliğinin en çok olduğu alanlar CBS ile çakıştırılacak çözümler aransa ve tam katılım, disiplinler arası diyalog süreci ile birlikte hem korumanın değeri açısından hemde arkeolojik alanların kent sistemine katılımı açısından güzel örnekler ortaya çıkabilir.	Benzer bir süreç Türkiye’de Tarihi Yarımada’da Yenikapı-Haliç hattında yaşanmıştır. Transfer noktası olarak seçilmiş olan alanda arkeolojik kalıntılara rastlanmış ve kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Kurtarma kazıları için yeterli zaman ayrılmamış olup, Atina örneği ile kıyaslanamayacak sonuçlara neden olmuştur.

4. Çok Katmanlı Kentte Planlama Sorunsalına Yenilikçi Çözüm Önerisi: Tarihi Yarımada - Tahtakale Örnek Alanında CBS Tabanlı Veritabanı ve Yenilikçi Planlama Yaklaşımı

Arkeolojik açıdan çok katmanlı kentlerde planlama sorunlarını tartışabilmek için yalnızca arkeoloji, kurtarma arkeolojisi, kentsel arkeoloji gibi kavramları tartışmak yetersizdir. Bunun yanı sıra insanın ihtiyaçlarının değişiminin, erkin ekonomik yapılanmanın mekân üzerindeki etkilerini de anlamak ve tartışmak gerekir. Özellikle Tarihi Yarımada gibi dünden bugüne yerleşim yeri olarak kullanılmış olmasının yanı sıra bir dönemin liman kenti, sonra sanayi odak noktası ve bu gün geleneksel ticaret alanına dönüşmüş mekânın bu değişim sürecinin hem nedenlerinin hem de sonuçlarının sosyo-politik ve ekonomi-politik okumasının yapılması gerekmektedir. Hazırlanmış olan çalışma bu hassasiyetleri vurgulamakta ve alternatif planlama

yaklaşımlarının devreye sokulması için ihtiyaç duyulan veri havuzunun nasıl oluşturulabileceği üzerine CBS ile bir yöntem ortaya koymaktadır. Bu kapsamda hazırlanmış olan veritabanı;

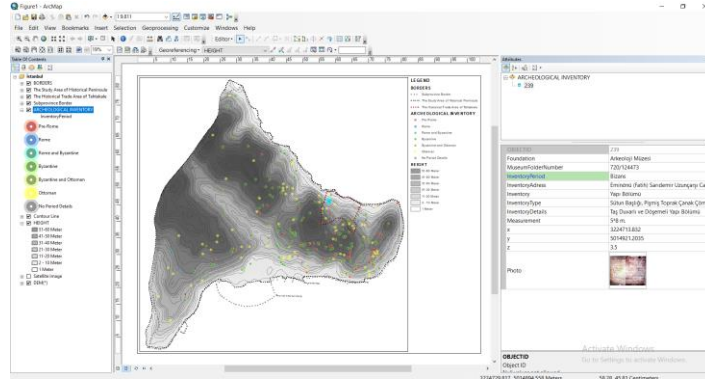
Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin tespit etmiş olduğu (Kızıltan, Z. & Saner, T., 2011) arkeolojik miras alanları sayısallaştırılmış,

Tarihi haritalar veritabanına eklenmiş,

Doğal çevre verileri veritabanına eklenmiş (1/5.000 Nazım İmar Planı ve 1/1.000 Uygulama İmar Planı),

Günümü yansıtan CBS güncel haritaları'nın yanı sıra, Tarihi Yarımada meri plan analizleri ve meri planları (ÇDP, 1/5.000 Nazım İmar Planı ve 1/1.000 Uygulama İmar Planı) veri sistematiğine eklenmiş ve

Tahtakale bölgesinde, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait kalıntı bulunan bir aks seçilmiş ve database bu aks üzerinde mimari unsurlar ve küçük buluntular bağlamında geliştirilmiştir.

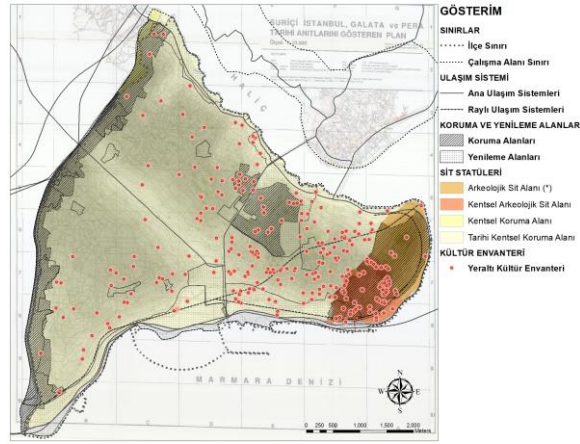
Şekil 1. Coğrafi Bilgi Sistemleri Temelli Veritabanı

“İhtiyaç” kentsel mekânın, sosyal, politik ve ekonomik etkiler ile oluşum sürecinin en temel nedenidir. Mekân, neolitik dönemden günümüz kapitalist kentlerine kadar ihtiyaç temelli, insan eli ile “antropogenic” değişimini sürdürmektedir. CBS bu noktada çok kritik bir rol üstlenmektedir çünkü tarihi haritalar, arkeolojik veriler ve literatür bilgisine bütünsel bakmayı sağlamaktadır. Hızlı kentleşmenin olumsuz etkileri İstanbul’da çok ciddi şekilde izlenebilmektedir. Tarihi Yarımada da bu süreçten payını almakta ve kültürel açıdan son derece zengin olan tarihi kent merkezinin tanımlayıcı öğeleri değişmekte ve yok olmaktadır. Hızlı kentleşmenin sonucunda Tarihi Yarımada pek çok yatırım çekmekte, bu da yeni projeleri beraberinde getirmektedir. Bu projelerin olumsuz yönleri izlenebileceği gibi, kentsel arkeolojik verilerinin gün yüzüne çıkarılmasını sağladıkları da yadsınamaz. “İstanbul Tarihi Yarımada üzerinde gerçekleştirilen kentsel altyapı ve diğer hafriyat gerektiren büyük projelerin ortaya çıkardığı olağanüstü arkeolojik veriler İstanbul’un tarihi

geçmişi ile bilinenlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur” (Tuna N., & Belge B., 2011: 15).

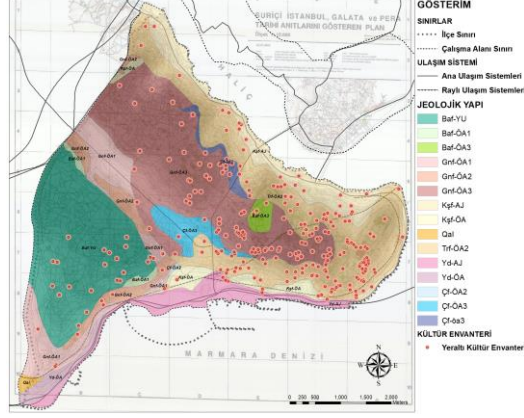
4.1. Üst Ölçek Plan Kararlarında Yönlendirici Unsur Olarak Yeraltı Kültür Envanteri ve Alternatif Planlama Araçları

Sit ve tescil kararları, Türkiye yasal sisteminde korunması gerekli alanları ve envanteri ifade etmektedir. Bundan dolayı, sit statüsünün arkeolojik envanter, taşınmaz kültür mirası envanteri ve dahası kentsel mikro ve makro formu ortaya koyan tarihsel haritaların doku analizleri ile birlikte değerlendirilerek revize edilmesi gerekmektedir.

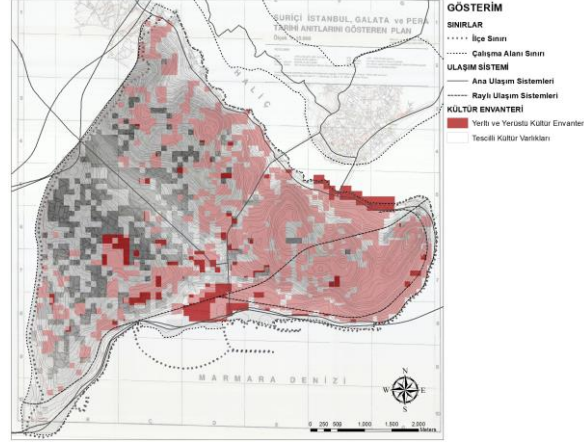

Şekil 2: Kültür Envanteri ve Sit Kararları

Jeolojik formasyonların ana karaya kadar olan dolgu kalınlıkları birbirinden farklıdır. Jeolojik yapı ve arkeolojik sondaj noktaları çakıştırıldığında potansiyel arkeolojik alanlara yönelik çıkarımların yapılması mümkün hale gelmektedir. Bu değerlendirmenin eksiksiz şekilde yapılabilmesi için sondaj noktalarının sondaj derinliklerinin ve jeolojik katmanların mikro zoning çalışmalarının tamamının sayısallaştırılması, çalışma alanı için dönemsel topografya çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Analiz planlarından gelen jeolojik yapı verileri, Yarımada'da Trakya, Bakırköy, Güngören, Çukurçeşme, Kuşdili Formasyonları ve dere alüvyonları ile yapay dolgu alanları şeklinde 6 yüzey birimi tanımlanmaktadır (1/5.000 Nazım İmar Planı, 2005).

Şekil 3. Arkeolojik ve Jeolojik Verilerin Entegrasyonunda Planlama

Şekil 4. Elek Analizi ve Potansiyel Kültürel Dolgu Tabakaları

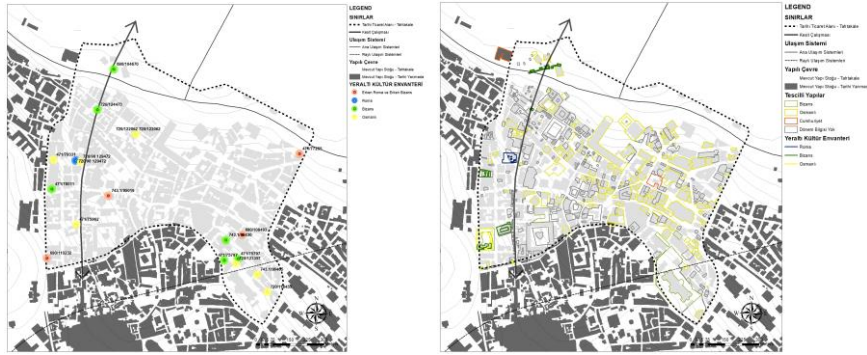
Çok katmanlı kent sistemlerinde, potansiyel arkeolojik dolgu alanlarının tespiti jeoloji ve arkeoloji verilerinin birlikteliğinde yapılmalıdır. Daha sonra bu alanlar için koruma amaçlı imar planının yetersizliği göz önünde bulundurularak yeni plan araçları devreye sokulmalı ve Arkeoloji Müzesi'nin plan yapım sürecindeki rolü artırılarak plan aşamasında doğrudan arkeolojik sondaj raporları ile entegre bir planlama süreci geliştirilmelidir. Böylelikle özellikle üst ölçekten gelen ulaşım kararları gibi projelerde potansiyel kültür tabakasını korumak mümkün hale gelebilir.

4.2. Alt Ölçek Plan Kararlarında Yönlendirici Unsur Olarak Yeraltı Kültür Envanteri ve Alternatif Planlama Araçları

Koruma odaklı planlamanın temel aracı olan koruma amaçlı imar planı, kütle korumaya yöneliktir. Bu planın yeraltı katmanlarını nasıl göreceği analizini nasıl

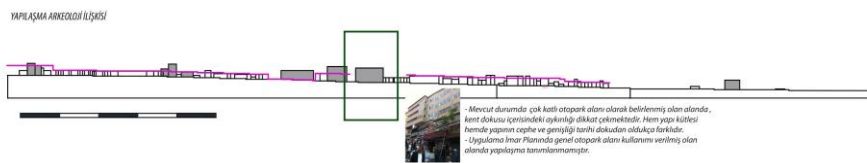
yapacağı ve bunu yaşayan kültür mirasına nasıl dönüştüreceği sorunsalı alt ölçeğe yönelik analiz ve plan kararları üretilmesine bağlıdır.

Çalışmanın Tahtakale özelinde geliştirilmesinde, Arkeoloji Müzesi arşiv bilgilerinin incelenmesi ve bu alanda Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait kalıntıların olduğunun bir belgeye dayandırılması ile olmuştur. Çalışmanın en başından itibaren kullanılan CBS bu aşamadan itibaren diğer programlar ile entegre edilerek kullanılmıştır. Arkeoloji Müzesi'nden alınan, 7 adet sondaj raporunun verileri ve plan, kesit, görünüş çizimleri sondaj noktaları için üretilen veri setine eklenmiş, alınan planlar ölçeklendirilerek AutoCAD'de sayısallaştırılmış ve ardından dönemsel izler farklı renklendirilerek vurgulanmış ve sokak silüeti çalışması gerçekleştirilmiştir. Böylelikle alt ölçek plan kararlarında hem yeni bir yöntem hem de alternatif araçlar ortaya konulmuştur.

Şekil 5. Arkeolojik Kültür Mirası Veritabanı

Hazırlanmış olan veritabanı üç boyutlu modellenmeye olanak sağlamasından dolayı, tescil kararı ile verilen alt ölçek plan kararlarının iki boyutlu perspektifi, direkt arkeolojik sondaj raporları ile çalışılması durumunda üç boyutlu algılamaya izin verecek nitelik kazanmaktadır. Buda mekân özelinde koruma amaçlı imar planlarına sıkışan karar mekanizmasının değişmesini gerekli kılmaktadır.

Şekil 6. Arkeolojik Kültür Mirası ve Mevcut Yapılaşma

Çalışma alanında görüldüğü gibi CBS temelli hazırlanmış olan veritabanı mevcut doku ile arkeolojik kültür mirasının üç boyutlu şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Potansiyel kültürel miras alanlarının tespit edilmesinin ardından, modern kentsel dokunun arkeolojik kültür mirası üzerindeki etkilerinin araştırılması kentsel yenileme

ve restorasyon çalışmalarında bu veri havuzundan faydalanılarak alternatif plan araçları devreye sokulmalıdır.

5. Sonuç

Arkeolojik kültür envanteri ile kentsel dolgu alanları arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır (Emre&Erbaş, 2020). Tarihi kent merkezlerinin korunmasında ortaya çıkan planlama zorluklarının karşılanması, ArcGIS'in çalışma prensipleri ile arkeolojik kültür envanterinin her türlü bilgisinin bu sistemde depolanması ile mümkündür. Bu kapsamda, İstanbul Arkeoloji Müzesi arşiv dosyaları kapsamında yer alan kot verileri ile CBS sistemine entegre edilecek olan antik topografya, ancak jeolojik tabakalanma ile birlikte çalışılması halinde, dolgu alanları net bir şekilde ortaya konulabilecektir. CBS ortamında bütüncül bir veri havuzunun oluşturulması, çok katmanlı tarihi kentlerin mevcut ve gelecekteki durumu göz önüne alınarak planlanması ve tasarlanmasını mümkün kılacaktır. Böylelikle arkeolojik açıdan önemli alanlar için hareket kabiliyeti sağlayacak alternatif planlama araçlarının devreye sokulması arkeolojik kültür mirasının kentsel bellek ögesi olarak mekana kazandırılmasını sağlayacaktır.

Tablo 9. Alternatif Planlama Araçları ve İstanbul İçin Öneriler

Kentler	Londra	Bath	Paris	Roma	Napoli	Atina	İstanbul& Tahtakale (ÖNERİLER)
Koruma & Planlama İlişkisi	Bakı Yönetim Planı	Alan Yönetimi Planı	Akıllı Kent Planı	Koruma Hareketi Projesi	Kent Planı	Ulaşım Planı	Koruma kavramının kent için geliştirilen tüm planlarda en temel strateji olarak benimsenmesi.

Sonuç olarak, koruma ve planlama ilişkisi, sadece koruma amaçlı imar planlarında hem de kısıtlı bir düzeyde ele alınan bir mesele olarak kalmamalıdır. İncelenen diğer kent örneklerinde olduğu gibi koruma ve planlama ilişkisinin doğru kurulabilmesi için, tarihi kent merkezinde geliştirilen tüm planlarda koruma olgusunun en temel strateji olarak benimsenmesi gerekmektedir.

Kaynakça:

- Aysu, E. (1975) *Eski Kent Mekanlarını Düzenleme İlkeleri*, İDMMA Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, G. (1996) *Urban Archaeology: As The Basis For The Studies on The Future of The Town Case Study: Bergama*, Master Thesis, University of METU.
- Bilgin, G. (2002) *Assessment of Historical Stratification in Multi-Layered Towns as a Support for Conservation Decision-Making Process; a Geographic Information Systems (GIS) Based Approach Case Study: Bergama*, The Degree of Doctor of Philosophy, University of METU.

- Guert, J. (2005) *French Urban Planning Tools and Methods Renewal*, ISOCARP.
- Habitat III (2016) *New Urban Agenda, Draft Outcome Document for Adoption in Quito*, Quito.
- Kızıltan, Z. & Saner, T. (2011) *İstanbul'da Arkeoloji İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşiv Belgeleri (1970-2010)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özden, E. (2003) *Taşınmaz Kültür ve Tabiat Valıklarının Korunmasında Planlama-Koruma-İlişkisi Üzerine Yeni Bir Sistem Önerisi*, TYÜ/FBE, İstanbul.
- Tuna, N. & Belge, B. (2011) "Antakya Tarihi Kenti'nin Arkeolojik Kaynakları İçin Öntespit Çalışmaları ve Değerlendirme", 4. *Tarih İçinde Mersin Kolokyumu-2011/Akdeniz Kentleri: Gelecek İçin Geçmişin Birikimi*, Mersin Üniversitesi Yayınları (No:37), Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi Yayınları (No:04), Mersin.
- İBB. (2003) *Tarihi Yarımada 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Raporu*. Planlama ve İmar Müdürlüğü. İstanbul.
- İBB. (2003) *Fatih İlçesi 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Plan Açıklama Raporu*. Planlama Ve İmar Müdürlüğü. İstanbul.
- İBB. (2003) *Eminönü İlçesi 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Plan Açıklama Raporu*. Planlama Ve İmar Müdürlüğü. İstanbul .
- İBB. (2009) *1/100.000 Ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı Raporu*. Şehir Planlama Müdürlüğü. İstanbul.
- İBB. (2009) *Eyüp Kentsel Sit Alanı 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı Raporu*, Şehir Planlama Müdürlüğü. İstanbul.
- İBB. (2010) *Fatih İlçesi Kentsel Sit Alanı 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı*. Şehir Planlama Müdürlüğü. İstanbul.
- İBB. (2011) *Tarihi Yarımada Yönetim Planı*. İstanbul.
- The Great London Authority (2012) *The London Plan*. England.
- URL-1: <http://www.wri.org/our-work/topics/sustainable-cities>
- URL-2: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/italy/10763755/Rome-ages-200-years-as-archaeologists-discover-new-remains.html>

Uyarlama Döngüsünün Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi Üzerinden İncelenmesi

Melis Soysal¹, Tülin Vural Arslan²

Öz: Dünya çapında yaşanan kentleşme, finansal istikrarsızlık, iklim değişikliği ve yeni ortaya çıkan yaşama biçimleri kentlerin sahip olduğu kültürel miras ürünlerini koruma kapasitesini zorlamaktadır. Kapitalizm ile ortaya çıkan çelişkili mekanlar yerel anlamlı, tarihe tanıklık etmiş bu mekanların değerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kültürel miras kavramı küreselleşen günümüz dünyasında önem arz eden bir noktaya gelmiş ve gelişimini devam ettiren bir süreç olarak varlığını kanıtlamıştır. Nesilden nesile aktarılan kültürel miras varlıkları sadece belirli bir topluluğun değil tüm dünyanın kültürel mirası olarak kabul görmektedir. Bu çalışmada mimarlık yüksek lisans eğitimi alan öğrencinin kültürel miras algıları uyarlanabilme döngüsünün sosyo-ekolojik dayanım parametrelerine göre incelenmiştir. Uyarlanabilme döngüsü bir mekanın değişen süreçlere ve dönemlere uyum sağlaması kendi içerisinde yeten ve dönen bir sistem ile mekanın değiştirilip dönüştürülmesi ve bulunduğu yere verimlilik sağlayarak değer katması ve var oluş çabasına devam etmesi anlamına gelmektedir. Bursa tarihi çarşı ve hanlar bölgesi sosyo-ekolojik dayanım parametrelerine göre incelenmiş geçirdiği evreler ve bu evreler arası geçiş dönemleri açıklanmıştır. İncelenen bölgenin geçmişten bugüne dayanımının nasıl sağlandığı ve günümüzde varlığını devam ettirme süreci açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uyarlama Döngüsü, Dayanım, Kültürel Miras

Abstract: urbanization, financial instability, climate change and emerging forms of life are challenging the capacity of cities to protect their cultural heritage products. The contradictory spaces that emerged with capitalism provided a local meaningful and historical value to these places. The concept of cultural heritage has reached an important point in the globalized world and has proven its existence as a process that continues its development. Cultural heritage assets that are passed down from generation to generation are accepted as cultural heritage not only of a certain community but also of the world. In this study, the cultural heritage perceptions of the student who studied architecture in architecture were examined according to the socio-ecological resistance parameters of the adaptation cycle. Adaptation cycle means that a space adapts to changing processes and periods, and the space is changed and transformed with a system that is sufficient and rotating in itself, and it adds value to the place by providing efficiency and continues its efforts to exist. Bursa historical bazaar and inns region has been examined according to the socio-ecological resistance parameters and the phases it has passed and the transition periods between these phases have been explained. How the strength of the studied region from past to present has been provided and the process of continuing its existence today has been explained.

Keywords: Adaptive Cycle 1, Strength 2, Culturel Heritage 3

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa: melissoysl@gmail.com

² Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, tvural@uludag.edu.tr

1. Giriş

Dünya çapında yaşanan kentleşme, finansal istikrarsızlık, iklim değişikliği ve yeni ortaya çıkan yaşama biçimleri kentlerin sahip olduğu kültürel miras ürünlerini koruma kapasitesini zorlamaktadır. Kapitalizm ile ortaya çıkan çelişkili mekanlar yerel anlamlı, tarihe tanıklık etmiş bu mekanların değerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kültürel miras kavramı küreselleşen günümüz dünyasında önem arz eden bir noktaya gelmiş ve gelişimini devam ettiren bir süreç olarak varlığını kanıtlamıştır. Nesilden nesile aktarılan kültürel miras varlıkları sadece belirli bir topluluğun değil tüm dünyanın kültürel mirası olarak kabul görmektedir. Ünal'ın (2014) tanımlamasına göre kültürel miras; *"Kültürel miras insanlığın hafızasını oluşturan somut ve soyut değerlerin bütünüdür. Kültürel mirasın bileşenleri olan anıtlar, sivil mimarlık örneği yapılar, bu yapı ve alanlarda gerçekleştirilen ritüeller, özel geleneksel üretimler gibi mekânın ruhunu oluşturan soyut değerler yaşamımıza derinlik ve zenginlik katmakta ve geleceğin şekillenmesinde toplumların ortak hareket noktalarını oluşturmaktadır."* (s.11)

Varlığını sürdüren ve değişip dönüşen dünya içerisinde uyum sağlamaya çalışan kültürel miras mekanları toplumsal ilişkileri içerir bulunduğu kentin ve kent insanının özelliklerini yansıtır. Kültürel miras mekanları Üygün'ün (2011) tanımlamasına göre belirli özelliklere sahip olmalıdır; *"Sürekli ve dengeli gelişmeye duyarlı, orta ve uzun vadede hedefleri belirli, var olan diğer sektörler ile uyumla çalışan bir yapıya sahip olmalıdır."* (s.192) Önem arz eden bu kavramlara uyum sağlayarak uyarlanabilen, değişen ve dönüşen kültürel miraslar nesiller boyunca devamlılığını sürdürür ve miras olarak aktarılır.

1.1. Uyarlanabilme Döngüsü

Uyarlanabilme döngüsü sosyal sistemleri takip etmek amacıyla sistemlerin kararlılık durumlarını inceler. Sistemlerin çökme ve yeniden inşa dönemlerini belirleyerek dinamik bir çerçeve çizer. Şehirlerin merkez ve fonksiyonel bölgelerinden, ana ulaşım koridorlarından, kentsel bloklarından ve yeşil alanlarından örnek alınarak açıklanabilir. Bütün bir şehrin gelişimi, kentin uyarlanabilir döngülerinin bir mozaığı olarak yorumlanabilir. Mozaik döngüsü farklı aşamalardaki uyarlanabilir döngülerin bir araya gelmesidir. Karmaşık etkileşimlerin temel yönlerine ışık tutmak için sosyal etkileşimleri uyarlama döngüsü içerisinde irdeleyerek incelemek önemlidir. Uyarlanabilme döngüsünün incelendiği alanda mevcut birikmiş potansiyel kaynaklar, iç bağlantı ve esneklik özellikleri aranır.(Dolega, Janowicz,2015)

Uyarlanabilme döngüsü, dinamik ve evrimsel bir süreç olarak esnekliğe odaklanır. Esneklik kavramını uyarlanabilme döngüsü ile ilişkilendirmek önemlidir. Esneklik kavramı daha çok ekolojik bir kavramdır fakat değişik ölçeklere, krizlere veya şoklara uyum sağlamayı tanımlamada kullanılır. Mekânsal esneklik; rahatsızlıkları gidermek, denge kurmak, kendini yeniden düzenlemek, kapasitenin artırılması gibi anlamlara gelmektedir.

Esneklik yönetiminin iki temeli;

Sistemin dış baskılar ve rahatsızlık karşısında istenmeyen durumlara geçmesini önlemek

Bir değişiklikten sonra sistemin kendini yenilemesi ve unsurlarını besleyip koruması

Uyarlanabilme döngüsünün perspektifinden esnekliği tanımlayabilmek için dayanıklılık kavramını anlamak önemlidir. Dayanıklılık kavramı kentlerle yakından ilişkili olan sağlıklı ve uyarlanabilirlik kavramlarını içerisinde barındırır. Sağlıklı kavramı strese dayanma yeteneği olarak açıklanabilir. Uyarlanabilirlik ile ilişkisi ise kökten ayrılmadan değişen dış koşullara uyum sağlama yeteneğidir.

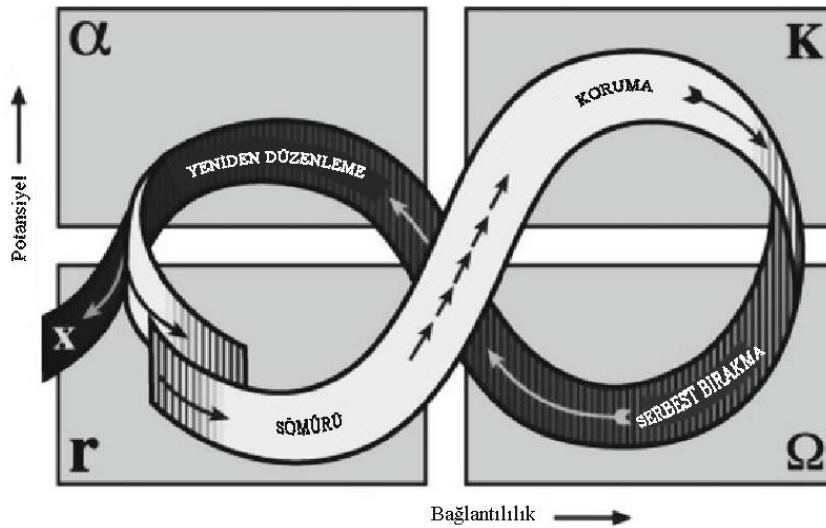
Dayanıklılık yönetiminin üç temeli;

Çoklu durumlara sahip sistemlerde kararlılık, esneklik ve değişim yapabilme gücünü aramak

Farklı ölçekler arası etkileşim sağlamak

Sistemlerin uyarlanabilir değişim ve öğrenmeye açık olması

Uyarlanabilme döngüsü 4 aşamalı sürekli bir süreci benimseyen modeldir.

Şekil 1: Uyarlanabilirlik Döngüsü (**Kaynak:** R. Daniel Rogers,2017)

Yeniden düzenlenen, yapılanan uyarlanabilme döngüsü potansiyelini kullanarak sistem içinde var olmaya devam eder. Yeni potansiyel oluşturmak ve korumak amacıyla kendini dengeye alan sistem potansiyelinin yok edilmesi ve serbest bırakılması ile bir çöküşe geçer. Devamında sistem yeniden düzenlenir ve evrelerini tekrarlar bu sürekli devam eden döngüye uyarlanabilme/yaşam döngüsü adı verilir.

Dayanıklılık kavramı kelime anlamı olarak direnç, zorlukları yenme gücü anlamına gelmektedir. Sosyo-ekolojik dayanıklılık ise belli parametrelere bağlı olarak varlığını sürdürme kararlılığı olarak açıklanabilir.

Sosyo-ekolojik dayanıklılık parametreleri;

Sürdürülebilirlik; Mimari oluşumların çevresine uyumlu olması çevrede en az zarar ile varlığını devam ettirmesi

Sosyo - Ekolojik Esneklik; Sosyal ve ekolojik kavramların sürdürülebilir olması

Çeşitlilik; Farklı çözümler ve farklı mimari ürünler

Bağlantı; Bulunduğu ortam ile mimari ürünün arasında bir ilişkinin olması

Fazlalık; Bir bölgede aynı işlevlere sahip mimari yapıların bir arada bulunması

Sağlamlık; Yapının strüktürel olarak pozitif yönde uzun süre var olması

Modülerlik; Yapının değişip dönüşmesi

Verimlilik; Yapının bulunduğu ortama kattığı değer kullanılabilirliği

Sosyo-ekolojik dayanıklılık parametreleri mekânsal dayanıklılık parametreleri olarak kabul edilerek kent içerisinde bulunan farklı ölçeklerde değerlendirilip, irdelenebilir. Mekansal dayanıklılık parametrelerinin incelenebileceği bölge tarih içerisinde ve günümüzün küreselleşen dünyasında dayanıklılık göstermeye, varlığını sürdürme kararlılığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Zamanla bölgenin geçirdiği süreçlerde alanın farklılaştığını, değişip dönüştüğünü gözlemlenebilir. Bölge bulunduğu çevreye çeşitlilik ve verimlilik katabilir. Aynı işlevlere sahip yapılar ile bir arada bulunarak varlığını destekleyebilir. Sağlamlık olgusuna sahip olan bir bölge uzun süre varlığını sürdürür. Bulunduğu ortam ile güçlü bağlantılara sahip alan, geçireceği tüm süreçlerde de var olmaya devam edecektir.

1.2. Kültürel Miras ve Uyarlanabilme Döngüsü

Kültür insanlığın doğa ile olan mücadelesindeki tüm maddi ve manevi kazanımlar olarak tanımlanır. Kültür bir yaşam biçimidir. Kültür bir toplumu diğerlerinden ayıran en önemli unsur olmakla birlikte o toplumun tüm öznel özelliklerini kapsamaktadır. Miras ise; bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şey şeklinde tanımlanmaktadır. Miras; tarih, sanat, sosyoloji, antropoloji ve dil alanlarında sahip olunan üstün değerli mekân, varlık ve olaylar bütünüdür. Kültür ve kültürel miras toplumların kaynaklarıdır; bu anlamda kültürü yansıtan eserler, gelecek nesillere bu eserlerin ortaya çıktıkları tarihleri gösteren tanıklar olarak ifade edilmektedir. Toplumlar mal olmuş kültürel mirasın korunması bir bakıma insanlık tarihinin korunması anlamına da gelmektedir. Günümüzde UNESCO tarafından koruma altına alınan tüm kültürel miraslar insanlık tarihinin ortak malı hükmünde yer almaktadır.

Koruma kararı bir yapının veya yapı kümelerinin;

Tarihi belge niteliği,

Eskilik özelliği,

Estetik değer

yönlerinden sahip olduğu öneme bağlı olarak alınmaktadır.

İnsanların yaşam alanlarını etkileyen afetlerde tarihi yapıların hasar görme ya da yok olma olasılıkları, periyodik olarak yapılamayan veya usulüne uygun olmayan bakım ve onarım faaliyetleri ile yapıya zarar veren fonksiyon değişiklikleri gibi sebeplerle artmaktadır. Bu nedenle özellikle afete maruz kalan bölgelerde afet yönetimi kapsamında yapılacak çalışmalar, kültürel mirasın varlığını tehdit eden yıkıcı etkilerin kontrol altına alınmasında hayati önem taşımaktadır. Dünya miras alanlarının uygun

olarak korunması ve yönetilmesini geliştirmek için alanı tehdit eden ve alana zarar vereceği belli olan konulara karşı uygun eylemler geliştirmek, dünya miras alanlarının daha sistematik olarak izlenmesi için süreçler tanımlamak; düzenli izleme için ilgili devlet ve uzman bilirkişilerle işbirliği kurmak önemlidir. Ortak bir dille hareket etmek, koruma faaliyetlerine sahip çıkmak ve bölge içerisinde koruma adına yapılan çalışmalara uymak, içerisinde bulunan tarihi bölgenin bir dünya mirası olduğu konusunda bilinçli olmak, kültürel mirasların dayanım faktörlerinden ve uyarlanabilme döngüsündeki evrelerinden olumlu etkilenmesini ve değerli süreçler geçirmesini sağlar.

1.3. Yöntem

Bu çalışmada mimarlık yüksek lisans eğitimi alan öğrencinin kültürel miras algıları uyarlanabilme döngüsünün sosyo-ekolojik dayanım parametrelerine göre incelenmiştir. Uyarlanabilme döngüsü bir mekanın değişen süreçlere ve dönemlere uyum sağlaması kendi içerisinde yeten ve dönen bir sistem ile mekanın değiştirilip dönüştürülmesi ve bulunduğu yere verimlilik sağlayarak değer katması ve var oluş çabasına devam etmesi anlamına gelmektedir. Bursa tarihi çarşı ve hanlar bölgesi sosyo-ekolojik dayanım parametrelerine göre incelenmiş geçirdiği evreler ve bu evreler arası geçiş dönemleri açıklanmıştır. İncelenen bölgenin geçmişten bugüne dayanımının nasıl sağlandığı ve günümüzde varlığını devam ettirme süreci açıklanmıştır.

2. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi

Osmanlı Devletinin 1326 yılında Orhan Gazi tarafından fethinden günümüze 700 yıllık geçmişinde kent merkezinin üç kez dönüştüğünü görmekteyiz. Bu gelişmeler; 14.yüzyılın 2. Yarısında Bursa kent merkezi kale içerisinde surların dışına taşınarak beylikten devlete geçişini kanıtlamış, kalıcı yapılar inşa ederek varlığını sürdürmüştür. Şehir merkezindeki hanlar bölgesi oluşumu ilk olarak 1340 yılında Orhangazi tarafından Bey Hanı yaptırılarak başlamış devamını 1. Murat'ın yaptırdığı Kapan Hanı aynı dönemde Lala Şahin Paşa'nın yaptırdığı Vezir Hanı izlemiştir. Yıldırım Beyazıt ise Osmanlı bedestenini ve Ulu Camiyi yaptırarak Bursa'nın ticaret kenti olmasını sağlamıştır.

19. yüzyılda 1850'li yıllarda yaşanan deprem ve yangınlar sonucunda kentte yeni imar planları oluşturulmuş; yeni yollar, yapılanmalar ve zarar görmüş yapıların restorasyonlarına başlanmıştır. Bu döneme Osmanlı modernitesinde yeniden yapılanma dönemi olarak kabul edilir. Kentte hükümet konağı, tiyatro gibi yeni yapılar inşa edilerek merkezler çoğaltılmıştır.

1970'li yıllarda Bursa çarşı ve hanlar bölgesinin perakende ve toptan ticaret işlevlerinin yer aldığı hanların zemin katı alışveriş mekanları olarak kullanılmış üst katları ise yazıhane, büro olarak değerlendirilmiştir. Kapalı çarşı üst gelir grubuna hitap eden kuyumcu ve bakırcı dükkanları ile işlevlendirilirken, çarşının devamında alt gelir grubuna yönelik ticari faaliyetler yer almıştır. Bursa kenti sanayi kolları üzerinde gelişerek; şehrin yeni merkezlerinin oluşmasını, kentin doğu batı yönünde gelişme göstermesini ve farklı ticari faaliyetlerin kentin değerlerine katılmasını sağlamıştır. Günümüzde kent gelişme göstermiş, tarihi çarşı ve hanlar bölgesi öncelikli olmakla birlikte kültürel miras değerlerine sahip çıkmaya başlamıştır.

Günümüzde Bursa tarihi çarşı ve hanlar bölgesi UNESCO Dünya Mirası listesine girmiş olup küreselleşen dünyada varlığını korumaya çalışmaktadır. Önemli bir kültürel miras olan tarihi çarşı ve hanlar bölgesi uyarlabilirlik döngüsü içerisinde tarih sürecinde birçok fazı deneyimleyerek günümüze ulaşmıştır. Dayanım parametrelerini birçok durum ile yaşayan bu alanın var olma süreci ve uyarlanabilirlik döngüsü devam etmektedir.

Tablo 1. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin Dayanım Parametreleri ile İlişkisi

	Dayanım Parametreleri	Örnekler
Ekonomik	Sürdürülebilirlik, çeşitlilik, fazlalık, verimlilik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin farklı ürünlere göre ayrılması ve bölgenin farklı fonksiyonlara bölünmesi (Altıncılar çarşısı, bakırcılar çarşısı vs.)
Sosyal	Esneklik, bağlantı, verimlilik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin bireyler ile kurduğu ilişki ve günümüzde tercih edilen bir alan olması
Mekansal	Sürdürülebilirlik, çeşitlilik, bağlantı, fazlalık, sağlamlık, modülerlik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin Bursa'nın tarihi dokusu ile uyumu ve bulunduğu bölgeye uyum sağlayarak gelişmiş olan iç yapısı

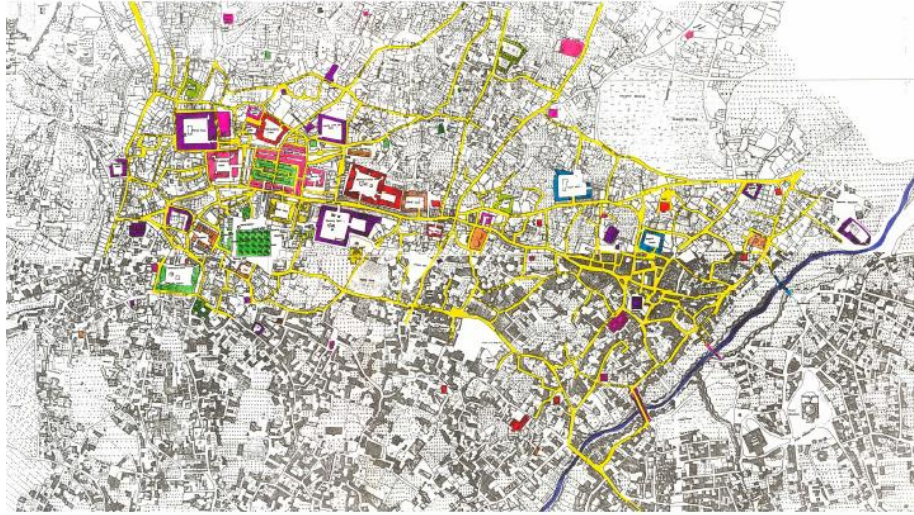
3.1. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi Oluşum Dönemi

Kentler, tarihsel süreç içerisinde birçok ek fonksiyona sahip olmuşlardır. Ticaret, yönetim, barınma gibi temel fonksiyonlar kent içinde belirli bir düzene göre yer almıştır. Sayılan bu fonksiyonlar kent merkezinde yerini almış ticaret aksları çarşı kavramını oluşturmuştur. Farsça anlamı dört taraf olan “cihar-su” dan Türkçeleşen çarşı sözcüğü, Arapça “Sukk” yani alım satım yeri demektir. Çarşı dört tarafında dükkânların sıralandığı, sokaklardan oluşan daimi pazar yeridir.

Bursa şehir merkezindeki hanlar bölgesi oluşumu ilk olarak 1340 yılında Orhangazi tarafından Bey Hanı yaptırılarak başlamış devamını I. Murat'ın yaptırdığı Kapan Hanı aynı dönemde Lala Şahin Paşa'nın yaptırdığı Vezir Hanı izlemiştir. Yıldırım Bayezit ise Osmanlı bedestenini ve Ulu Camiyi yaptırarak bu bölgeye katkı sağlamıştır. Koza Han, Fidan Han, İpek Han gibi ticaret noktalarına hizmet sağlayan yapılar tamamlandığında oluşan çerçevenin bir ticaret merkezi olduğu görülmektedir. (Vural,2007)

Eriçok(2014) Bursa kent merkezinin yaşadığı değişimleri şu sözleri ile açıklamıştır; *“19. yüzyılda batılılaşma ile birlikte yönetim ve kültür yapılarının yapılması ile başlayan değişim süreci, 20. yüzyılda da gelişerek devam etmiştir. Bu dönemde tarihi ticaret merkezinin mekânsal yapısına etki eden üç farklı süreç yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, kentin sanayileşmesi ile birlikte kent merkezine yeni kullanışların eklenmesi sürecidir. İkincisi, özellikle 1958 yılında yaşanan Kapalı Çarşı yangını*

başta olmak üzere kentte yaşanan afetler nedeniyle tarihi ticaret merkezinde yer alan işlevlerin mekânda yer alış biçimlerinde yaşanan değişim sürecidir. Sonuncusu ise planlama çalışmaları sonucunda tarihi ticaret merkezinde yaşanan değişim sürecidir.”(s.175)

Şekil 2: Bursa Hanlar Bölgesi Değişim ve Dönüşüm Sürecinin İncelenmesi ve Bölgenin Korunması Üzerine Bir Araştırma (**Kaynak:** Özlem Köprülü Bağbancı,2007)

Tablo 2. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin Oluşum Süreci İçerisinde Dayanım Parametreleri ile İlişkisi

	Dayanım Parametreleri	Örnekler
Ekonomik	Çeşitlilik, fazlalık, verimlilik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin farklı ürünlere göre ayrılması ve bölgenin farklı fonksiyonlara bölünmesi(Koza Han, Fidan Han gibi)
Sosyal	Esneklik, bağlantı	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin bireyler ile kurduğu ilişki ticari hayatın ve sosyal hayatın birlikteliği
Mekansal	Sürdürülebilirlik, modülerlik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin bölge bölge farklı dönemlerde birbirine eklenerek oluşum süreci geçirmesi

3.2. Bursa Tarihi arşı ve Hanlar Bölgesi 1855 Depremi Dönemi

28 Şubat 1855 tarihinde merkez üssü Bursa'nın Kemalpaşa ilçesi olan büyük Bursa depreminin resmi olarak kaydedilen büyüklüğü 7.5'tir. Bütün Bursa ilinde ve çevre illerde de yıkıma sebep olan depremde resmi kayıtlara göre 300 kişi hayatını kaybetmiştir. Fay hatlarının farklı yerlerde var olmasından kaynaklı Muradiye bölgesinde depremin etkileri tarihi hanlar ve çarşı bölgesine göre az hissedilmiştir. Muradiye bölgesinde yer alan 1. Murat külliyesinde ve çevresinde yer alan konutlarda yıkım görülmemiştir. Deprem Bursa şehir merkezinde ve tarihi hanlar ve çarşılar bölgesinde ciddi yıkımlara ve tahribatlara sebep olmuş beraberinde yangınlar getirerek tarihi yapıların birçok kez zarar görmesine yol açmıştır.

Tablo 3. Bursa Tarihi arşı ve Hanlar Bölgesi'nin 1855 Depremi Sonucunda Dayanım Parametreleri ile İlişkisi

	Dayanım Parametreleri	Örnekler
Ekonomik	Çeşitlilik, fazlalık, verimlilik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin ürünlerin çeşitli ve fazla olması tahrip olmayan alanlarda ekonomik faaliyetleri devam ettirmiştir.
Sosyal	Esneklik, bağlantı	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin bireyler ile kurduğu ilişki ticari hayatın ve sosyal hayatın birlikteliği zarar gören mekanların onarılıp sahip çıkıldığı mekanlar olmasını sağlamıştır.
Mekansal	Sürdürülebilirlik, modülerlik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin tahrip gören alanları onarılan kadar farklı yerlerde varlığını sürdürmüş, taşınmış ve değişip dönüşmüştür.

3.3. Bursa Tarihi arşı ve Hanlar Bölgesi Batılılaşma Dönemi

Cumhuriyetin ilanına kadar Bursa'da farklı nitelikte ve ölçekte kent haritaları hazırlanmıştır. Bunlardan birincisi 1857-1862 yılları arasında hazırlanan Suphi Bey haritasıdır. 1855 yılındaki Bursa yangınından sonra ticaret merkezinde oluşan büyük hasar üzerine, öncelikle yeniden inşa yöntemi ile ayağa kaldırılan anıtsal yapıların çevrelerindeki konut dokusuyla birlikte belgelenmesi için bir harita hazırlanması uygun görülmüştür. Bu harita, mevcut olanın değil olmasının gerekenin çizildiği bir çalışmadır. Bunun yanı sıra, Bursa kentinin Tanzimat reformları öncesindeki son durumunu belgeleyen güvenilir ilk görsel belge olması açısından önem taşımaktadır. Bunun ardından aralıklı olarak 1881, 1907 ve 1922 yıllarında hazırlanan Bursa haritaları, her ne kadar ticari merkezin dokusunu Suphi Bey haritası kadar net göstermiyorsa da, Tanzimat etkisiyle kent merkezinde meydana gelmiş değişim ve

dönüşümleri göstermeleri açısından önemli belgelerdir. Haritalarından ikincisi 1881 tarihli haritadır (Şekil 4). Haritada ticari merkezin doğu kısmını bölen alanda ilk açılmış yollardan Gemlik Caddesi, bugünkü adıyla İnönü Caddesi görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde yeniden inşa etme ve yenileme çalışmalarını yansıtabilmek amacıyla 1907-1910 yılları arasında hazırlanan Bursa haritası (Şekil 5) Suphi Bey haritası kadar detaylı anlatıma sahip değildir. Yine de 20. yy. başında ticaret merkezinin içinde açılmış olan yeni yolları okunabilmesi açısından önem taşımaktadır. Hazırlanan planda, dönemin valileri Ahmet Vefik Paşa ve Ahmet Münir Paşaların isteği ile ticaret merkezinin batı ucunda, kuzey güney doğrultusunda açılmaya başlanan Fevzi Çakmak Caddesi ve Mümtaz Paşa döneminde merkezin tam ortasından geçirilen, doğu-batı aksında uzanan Cumhuriyet Caddesi'nin açılması olduğu görülebilmektedir. 20. yy. başlarına kadar açılmış olan bu ana ulaşım hatları alanın ticari ihtiyaçlarını karşılarken, buradaki tarihi dokunun bütünlüğünü bozmuş ve geleneksel ticari yapılaşmanın doğu yönünde yayılmasını engellemiştir. Henri Prost tarafından bir plan hazırlanmıştır. Planda ticari merkezin güneyinde bulunan Hükümet Caddesi, şimdiki Atatürk Bulvarı, genişletilmiş ve yakın çevresinde çok katlı iş hanları inşa edilmiştir.

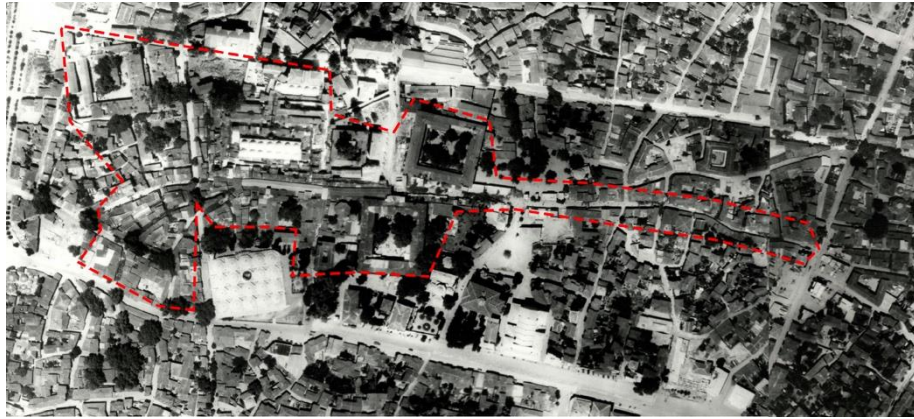
Tablo 4. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin Batılılaşma Dönemi Sonucunda Dayanım Parametreleri ile İlişkisi

	Dayanım Parametreleri	Örnekler
Ekonomik	Verimlilik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin yeni açılan yollarla gelişmesi potansiyelini ortaya çıkarması
Sosyal	Esneklik, bağlantı	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin bireyler ile kurduğu ilişki ticari hayat ile gelişme göstermiştir.
Mekansal	Modülerlik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesi yeni açılan yollar ile bağlantı kurarak farklı noktalara yayılım göstermiştir.

3.4. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar 1958 Yangını Dönemi

Bursa tarihi çarşı ve hanlar bölgesi tarihsel süreç içerisinde birçok kez yangın ile karşı karşıya kalmıştır. Kayıtlara geçen en büyük yangın olan 1958 yangınında bedesten Emir Hanı, Koza Hanı Geyve Hanı ve Fidan Hanı arasında ahşap tavanıyla faaliyet gösteren büyük çarşının yandığını ve çarşının büyük zarar gördüğü bilinmektedir. Bu durum sonucunda çarşıya sahip çıkılmış ve farklı yerlerde sıra dükkanlar yapılarak çarşının devamlılığı sağlanmıştır. 1958 tarihli Piccinato planı, Suphi Bey'in hazırladığı haritadan sonra alanla ilgili detaylı bilgi içeren ikinci plan olma özelliği nedeniyle önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, bu iki plan arasında hazırlandıkları koşullar nedeniyle de bir benzerlik mevcuttur. Tıpkı 1855'te gerçekleşen deprem

felaketinde olduğu gibi, bu planın hazırlanmasından önce 1958 yılında Bursa'da meydana gelen yangın bir kez daha ticaret merkezindeki tarihi yapıların kullanılamaz hale gelmesine sebep olmuştur. İlki Tanzimat Reformlarının kent planlamasına kolayca aktarımına yardımcı olurken, 20. yy. ortalarında etkili olan diğer felaket 1960 sonrası hazırlanacak ve uygulanacak planlama hareketlerine de önemli bir girdi olmuş, tarihi ticaret merkezinin gelecekte alınabilecek her türlü olumsuz müdahaleye karşı savunmasız kalmasına zemin hazırlamıştır. Böylesi bir ortamda, Piccinato'nun özellikle yıkılmış han yapılarına yaklaşımı önemli olmuştur. Planda Tarihi Ticaret Merkezi ile ilgili benimsenen karar, mevcut tarihi yapıların korunması ve yeni yapılacak yapıların ise eskilerinin geleneksel karakterine uygun inşa edilmesi, 12 yeni yapılacak yapının ise mevcut geleneksel dokunun dışında tespit edilecek boş alanlarda inşa edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Piccinato, aynı zamanda, yıkılmış yapıların yeniden inşası için doküman eksikliği görülen kısımlar olabileceğini belirterek, eski yapıya uygun onarımlar yapılması gerektiğinin de altını çizmiştir. Ancak, Piccinato planında ticari dokunun korunmasına dair kararlar leke çalışması ile sınırlı kalmış ve çizim üzerinde ayrıntılandırılmamıştır. Yine de önceki planlara göre bu plan, tarihi ticaret merkezi korumayan yaklaşımı ile koruma tarihi açısından önem taşımaktadır.

Şekil 3. 1938 Hava Fotoğrafi Üzerinden 1958 Yılı Yangınında Yanan Bölgeler(**Kaynak:** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi)

Şekil 4. 1958 Yılı Yangınında Yanan Bölgeler(**Kaynak:** Bursa Büyükşehir

Belediyesi Arşivi)

Tablo 5. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin 1958 Yangını Sonucunda Dayanım Parametreleri ile İlişkisi

	Dayanım Parametreleri	Örnekler
Ekonomik	Çeşitlilik, fazlalık	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin içerisindeki ürünlerin çeşitli ve fazla olması zarar görmeyen bölgelerde ticaretin devamlılığını sağlamıştır.
Sosyal	Esneklik, bağlantı	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin bireyler ile kurduğu ilişki çarşıya sahip çıkılmasına ve kısa bir sürede geri kazanılmasına katkı sağlamıştır.
Mekansal	Modülerlik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin onarım sürecinde farklı bölgelerde faaliyet göstermesi değişip dönüşebilmesi durumuna olanak sağlamıştır.

3.5. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesinin 1970'den Günümüze Durumu

Bursa Tarihi Hanlar ve Çarşı bölgesi tarihsel süreç içerisinde yaşanan yerel veya küresel birçok ekonomik ve doğal afet krizlerinden etkilenmiştir. Bu durumu aşarak günümüze kadar ulaşmasında ve döngüye devam edebilmesinde mekansal dayanım parametrelerinin tanımlamalarına uygunluğu görülmektedir. Çarşı ticaret hayatına ilk kurulduğu günden günümüze devam etmektedir. Dönem dönem farklı konumlarda olan çarşı 1970 yılından sonra Bursa kentinin doğu batı aksında sanayileşmesi ile farklı ekonomik güç kaymaklarına yönelmiştir. Sanayileşme kentin çehresine farklı bir yüz kazandırmış ve şehir merkezinin kullanım durumlarını da değiştirmiştir. Çarşı ve hanlar bölgesi ticaretin yapıldığı yer durumundan yönetildiği yer durumuna geçerek kişilerin ofis, büro ve bağlantı yazıhanesi olarak farklı kullanım alanları durumuna gelmiştir.

Tablo 6. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin 1970 Yılından Sonraki Durumunun Dayanım Parametreleri ile İlişkisi

	Dayanım Parametreleri	Örnekler
Ekonomik	Çeşitlilik, fazlalık	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin farklı ürünlere göre ayrılması ve bölgenin farklı fonksiyonlara bölünmesi(Altıncılar çarşısı, bakırcılar çarşısı vs.)
Sosyal	Esneklik, bağlantı	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin bireyler ile kurduğu ilişki ve günümüzde tercih edilen bir alan olması
Mekansal	Modülerlik	Bursa tarihi hanlar ve çarşı bölgesinin Bursa'nın tarihi dokusu ile uyumu ve bulunduğu bölgeye uyum sağlayarak gelişmiş olan iç yapısı

4. Sonuç

Bursa tarihi çarşı ve hanlar bölgesi nesiller boyunca devamlılığını sürdüren bir kültürel mirastır. Kültürel miras ürünleri küreselleşen dünyada farklı kırılma noktaları deneyimler ve bu olaylara uyum sağlar. Bu çalışmada Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin uyarılma döngüsü içerisinde deneyimlediği olayları ve uyum süreci içerisinde geçirdiği değişimleri dayanım parametrelerine göre incelenerek varoluş süreci ve geleceği hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar bölgesinin tarih içerisindeki varoluş dengesi beş döneme ayrılmıştır. Bu dönemler oluşum dönemi, doğal afetler sonrası dönemleri, gelişim dönemleri ve günümüz olarak üst başlıklar altında toplanmıştır. Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi dönemleri incelenerek dayanım faktörlerine göre analizi ve varoluşunu devam ettirme potansiyelinin örnekleri verilmiştir. Günümüzde uyarlanabilme döngüsü devam eden kültürel miras ürünü olan Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin yaşam döngüsüne hangi noktalarda devam edeceği, yeni gelişim dönemleri, geçirdiği dönemlerin sonucunda uyum sürecinin devamı gibi konular hakkında incelemeler her zaman devam edecek olup UNESCO koruması altındaki bu kültürel miras her zaman önem arz edecektir.

Kaynakça:

ARSLAN V., T., DURAK, S., AYTAÇ, D. Ö.(2016), “ Adaptive Reuse as A Strategy Toward Urban Resilience”, European Journal of Sustainable Development, 523-532

BAĞBANCI, Ö.(2007),” Bursa Hanlar Bölgesi Değişim ve Dönüşüm Sürecinin İncelenmesi ve Bölgenin Korunması Üzerine Bir Araştırma”, İstanbul

- ÇAKICI, Ş.(2009),”100 yıllık planlama sürecinde Bursa Ticaret Merkezinin Değişimi ve Koruma Kararları”, Dosya 14. 2, Ankara, Haziran, 20-29
- ÇİFTÇİ,C., *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*,2. Baskı, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa
- DARA, R.(2011), *Kalbimizin Tarihi Bursa*, 1. Baskı, Heyamola Yayınları, İstanbul
- ERİÇOK, A.(2014), ”Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde 16. Yüzyıldan Günümüze Ticari Fonksiyonların Değişimi”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, 174-179
- KÖROĞLU, Ö.(2018),” Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algıların Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi”, Turizm Akademik Dergisi, Balıkesir,99-109
- MANNİSİ, A.(2013), “Environmental Panarchy. The Process of Inclusive Landscape Planning”,Towards a New Baseline for Education in a Changing World,671-676
- ROGERS, D.(2017),“ Adaptive Loops of Dynamic Trajectories and Complexity in Culture Change”,Journal of Archaeological Method and Theory, 1326-1355
- SİNCLAİR, B.(2012),“Agility,Adaptability+Appropriateness:Conveiving,Crafting and Constructing an Architecture of the 21st Century”, Volume 9, 35-43
- ÜYGÜN, H.M.(2011), ”Kültürel Mirası Korumada Katılımcılık”, Vakıflar Dergisi, Sayı:35, 191-213

Kültür Mirası Antakya'nın Girişimci Profili Üzerinden Dini Anlayışların Girişimcilik Düzeyleri Kıyaslaması

Murat Ali Dulupçu¹, Esra Kılıç²

Öz: Çalışma Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmi Ruhu" uzantısında gelişen hangi dini anlayış daha girişimcidir tartışmasından yola çıkmaktadır. Çalışmadan elde edilecek bulgu üzerinden girişimcilik düzeyi daha yüksek dini anlayış varsa bu anlayışın girişimcilik yaklaşımının politika geliştirme sürecinde katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu yolla kentin girişimci profilinin girişimcilik eğilim ve yeteneği geliştirilerek bölge ekonomisinin daha fazla güçlenmesine katkı sağlanmaktadır. Veri toplamak amacıyla Antakya'daki Ortodoks, Arap Alevi ve Sünni 332 girişimci ile anket yapılmıştır. SPSS 20 ile; güvenilirlik analizi, betimleyici istatistiklerin ortaya koyulması ve tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Neticede; Ortodoks, Arap Alevi ve Sünni girişimcilerin girişimcilik eğilimi, olanakları fark etme, değer yaratma ve yenilikçilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamazken, olanakları değerlendirme alt boyutunda farklılık bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dini Anlayış, Girişimcilik, Antakya, Kentsel Kalkınma

Abstract:The study is based on the disputes as "which religious belief is more entrepreneurial" starting from the Weber's "Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism". As a result of the study if any religious belief whose entrepreneurship level is higher is found then it is thought that the entrepreneurship approach of this belief could be used on policy development process. By this way entrepreneurship level of Antakya's entrepreneur profile could be developed and the region's economy strengthened. Data was collected via survey with 332 Orthodox, Arap Alevi and Sunni entrepreneurs. Reliability analysis, propounding descriptive statistics and one way anova test were made. As a result;it could not be found significant difference between Orthodox, Sunni and Arap Alevi entrepreneurs entrepreneurship levels, opportunity identification, innovation and creating value sub- dimensions. But significant difference is found with respect to opportunity evaluation.

Keywords: Religious Belief, Entrepreneurship, Antakya, City Development

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

² Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Girişimcilik insanın en temel faaliyet alanlarından biridir. Sovyetler Birliği'nin merkezi planlamaya dayalı ülkelerinin serbest piyasa ekonomisi haline gelmesi, Güney Amerika Venezüella ve Arjantin'deki büyük devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, İngiltere'de birçok temel devlet hizmetinin özel işletmelere bırakılması, özellikle neoliberal politikaların hakimiyetinin artması ile mal ve hizmetlerin özel girişimci eliyle üretilmesi ve sunulması gibi gelişmeler girişimciliği her geçen gün daha önemli hale getirmektedir. Bunun yanı sıra girişimcilik kalkınma ve büyümenin motoru olarak görülmektedir (Bygrave,1993:256). Baumol (1968) sermaye birikimi ve iş gücü miktarındaki artışın toplam üretim düzeyini ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi arttırmada yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Baumol'a göre iktisadi büyümenin % 87,5'i teknolojik gelişmeye dayalı olup, teknolojik gelişmenin kaynağı girişimciliğdir. Teknolojinin üretilmesi ve yayılmasının yanı sıra üretim artışı, yeni iş alanı yaratılması, piyasaların yeniden düzenlenmesi ve yapısal uyum konularında da girişimcilik, göz ardı edilemeyecek düzeyde katkı sağlamaktadır (Emami ve Nazari, 2012; Mitchell vd, 2000). Buna göre kentsel ve bölgesel gelişmenin temel aktörlerinden birinin girişimci olduğunu söylemek mümkündür.

Literatürdeki girişimcilik çalışmaları, girişimciliği ele alış yöntemine göre ikiye ayrılmaktadır. Buna göre çalışmaların bir kısmı konuyu mikro açıdan ele alıp, bireylerin girişimci olmayı tercih etmesinin arka planı ile ilgilenmekte ve merkezine girişimciyi oturtmaktadır. Diğer grupta yer alanlar ise konuyu makro açıdan ele alarak girişimciliğin gerçekleştirildiği bölgenin çevresel, kültürel ve iktisadi koşullarının girişimciliğe etkisini değerlendirmektedir (Zelekha vd., 2014: 748). Sonuçta hali hazırdaki çalışmanın merkezinde girişimci profilinin yer alması konunun mikro perspektiften ele alındığını göstermekle beraber kültürün temel unsurlarından biri olan dini anlayışın girişimciliğe etkisi bağlamında değerlendirildiğinde ise makro yaklaşımlara örnek teşkil etmektedir. Neticede çalışma mikro ve makro yaklaşımların sentezi niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın mikro ve makro çalışmaların sentezi niteliği taşıması, hakim iktisadın homo economicus girişimci profilinden öte gerçek girişimciyi tanımlama ve girişimcilik teorisi çalışmalarının merkezine koyma girişiminin sonucu olmaktadır. Gerçek girişimci merkezli politikalar girişimciliği teşvik etmede, girişimcilerin girişimcilik düzeylerini arttırmada ve dolayısıyla bölgesel kalkınmayı güçlendirmede hakim iktisat teorilerine dayalı politikalarından daha etkili olmaktadır. Neticede hangi bakış açısıyla yaklaşılsa yaklaşılsın girişimciliğin kavramsal düzeyde tartışılması önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci kısmı girişimcilik kavramının değerlendirilmesine ayrılmaktadır. Dini anlayışın girişimciliğe etkisinin Antakya'daki girişimci profili üzerinden değerlendirildiği çalışma din ve girişimciliği ele alan çalışmalardan hareket etmektedir. Özellikle Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* çalışması neticesinde ortaya çıkan hangi dini anlayış daha girişimcidir tartışmaları çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Buna göre çalışmanın ikinci bölümü din ve girişimcilik ilişkisine yönelik literatür değerlendirilmesine ayrılmaktadır. Bir sonraki bölümde çalışmanın yöntemsel arka planı ortaya koyulmakta, çalışma bulgularının tartışılması, sonuç ve değerlendirme kısmı ile çalışma tamamlanmış olmaktadır.

1.Farklı Yaklaşımların Bakış Açısıyla Girişimcilik

Girişimciliğin ne olduğuna ilişkin herkesin kabul ettiği genel bir tanımlama yapmak mümkün olmamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında girişimciliğin; iktisat, sosyoloji, psikoloji, coğrafya, finans gibi farklı disiplinlerin kapsamı alanına giren çok disiplinli bir alan olması etkili olmaktadır (Bula, 2012: 81). Daviddson (2004) girişimciliğin sosyal ve akademik olmak üzere iki alt kategoride tanımlanabileceğini ortaya koymaktadır. Sosyal bir olgu olarak girişimcilik; tüketiciye yeni seçenek sunma, rekabet halindeki üreticiye ise ürünlerini değiştirme zorunluluğu getiren ve bu yolla piyasada değişiklik yapmayı hedefleyen faaliyetlere karşılık gelmektedir (Landström;2005: 10-11; Daviddson, 2004: 10). Akademik bir olgu olarak girişimcilik ise piyasadaki fonksiyonuna göre, birey temelli ve süreç üzerinden değerlendirilmektedir.

Girişimciliği piyasa içerisindeki fonksiyonuna göre değerlendiren çalışmalar; altı temel girişimcilik fonksiyonu üzerinde durmaktadır. Bunlar; risk alma fonksiyonu, yenilikçi olma ve yeni olanak yaratma fonksiyonu, sınırlı kaynakların düzenleyicisi olma fonksiyonu, uyanık bir şekilde olanakların araştırıcısı olma fonksiyonu, kapitalist olma fonksiyonu ve değer yaratma fonksiyonudur (Landström, 2005: 13-14, Ahmetoğlu,2014, (Fayolle, 2007: 45-48; Bull ve Willard, 1993:183). Genellikle davranışçılar girişimciliği birey üzerinden tanımlamaktadır. Girişimciliği birey üzerinden ele alan çalışmalar girişimci kimdir ve neden girişimcilik faaliyetinde bulunmaktadır sorularını yanıtlamaya çalışmaktadır. Bu tür yaklaşımlarda girişimcinin kişilik özellikleri ile tercih ve davranışlarının kökeni temel alınmaktadır (Landström, 2005: 14-16). Girişimciliği süreç üzerinden değerlendiren çalışmalar girişimcilik nasıl ortaya çıkmaktadır sorusuna yanıt ararken girişimciliği çok boyutlu değerlendirmeleriyle ön plana çıkmaktadır. Boyutlardan biri girişimcinin girişimci olmasında etkili olan risk alabilme, belirsizliğe katlanabilme, bağımsızlık isteği, içsel kontrol odağı, yenilikçilik, yaratıcılık, pro aktif kişilik, özgüven ve başarıya güdüsü gibi kişilik özellikleridir. Bir diğeri piyasa büyüklüğü, teknolojik değişimin yarattığı dinamikler ve piyasa yapısı gibi girişimciliği teşvik eden ekonomik ve çevresel faktörlerdir. Son olarak kurumlar, kültür ve toplumsal değerlerin girişimcilik sürecine etkisi üzerinde durulmaktadır (Cuervo vd., 2007:4; Ahmetoğlu vd., 2014: 59). Tüm bunların yanı sıra girişimcilik birden çok birey arasındaki etkileşim bağlamında da ele alınmaktadır. Bu durumda girişimcilik sosyal ağlar ve bireyler arası ilişkiler düzleminde değerlendirilmektedir (Delmar,1996:5-6).

İktisat teorisi perspektifinden girişimcilik; üretim faktörlerinin organizasyonu ve yönetimi, piyasayı algılama, yüksek tahmin becerisi, yenilikçilik, yaratıcılık, belirsiz getiri sağlamak için risk alma, üretimin denetimi ve kontrolü, kıt kaynakların organizasyonu için yargısal karar verme, rakibinden fazla çalışma gücü, yenilikçilik, yaratıcı taklitçilik, yeni ürün ve hizmet geliştirme, ekonomik dönüşüm yaratma gibi farklı biçimlerde tanımlanmaktadır (Sincer, 2017:45,46). Neticede girişimciliği değerlendiren her disiplin alana ilişkin kendi sorularını sormakta, kendi amacı ve ölçme yöntemi çerçevesinde sorularına yanıt aramaktadır. Ancak girişimciliğin sosyal, kültürel, tarihsel ve psikolojik boyutları ile de değerlendirilmesi ve saf iktisadi analizlere sıkıştırılmaması oldukça önem taşımaktadır (Emami ve Nazari, 2012: 59; Zafirovski, 1999: 351). Sosyologların da üzerinde durduğu üzere ülkeler ya da bölgeler arasında girişimcilikte görülen farklılaşmanın temelinde girişimciliğin

gerçekleştiği sosyal çevrenin etkisi bulunmaktadır. Özellikle Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* sonrasındaki çalışmalarda girişimciliğin toplumsal ve kültürel bağlamda ele alındığı söylenebilmektedir. Sosyolojide girişimcilik yeni bir firma yaratma süreci olarak ele alınırken, ailesel etkenler, etnik köken, sosyal ağlar, sosyal normlar, kişinin yaşam döngüsü, eğitim düzeyi ve kültürün bu sürece etkisi üzerinde durulmaktadır. Bu yolla girişimciliğin bölgeler arası farklılaşması daha açıklanabilir hale dönüşmektedir (Grebel, 2004:87; Thornton vd.,2011:106).

2.Din ve Girişimcilik İlişkisi

Din ve girişimcilik ilişkisini anlamlı kılan; girişimciliğin bireysel değer yargıları tarafından şekillendirilmesi ve dinin bireysel değer yargılarından biri olmasıdır. Bireylerin girişimci olup olmama kararları, girişimcilik sürecinin niteliği, olanakları değerlendirme, yeni bir girişim başlatma, devam ettirme ve geliştirme biçimleri inanç ve değer yargılarından etkilenmektedir. Dodd ve Gotsis (2014) kültürel bir form niteliği taşıyan dinin sosyal sermaye sağlama, bireyler arası ilişkiyi güçlendirme, işbirliği ve girişimciye duyulan güveni teşvik etme yoluyla girişimciliği teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda din bireylerin kişilik özelliği, eğitim düzeyi, risk algı ve tutumu ile de bağlantılı olup, bu bağlantılar üzerinden girişimciliği teşvik etmektedir. Dinin bireylerin ahlaki tercihleri, stratejik karar verme ve liderlik becerileri ile iş ve yaşam tatminini etkileme kanalıyla da girişimciliği etkilediği ortaya koyulmaktadır (Dodd ve Gotsis, 2014; Zelekha vd. 2014: 749).

Din girişimciliği teşvik mi eder yoksa engeller mi tartışmalarının miladı Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* çalışmasına dayanmaktadır. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'nda Weber; *Protestan Çalışma Ahlakının çalışmaya, disipline ve bireysel sorumluluk almaya verdiği değer*in girişimciliği teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık Hindistan'da Budizm'in yarattığı kast sistemi ve İslamiyet dininin asketik öte dünyacı yapısı girişimciliğin oluşmasını engellemektedir. Weber aynı zamanda dinin bireylerin kişilik özelliklerini etkileme yoluyla da girişimciliği etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre Protestanlığın girişimciliği teşvik etmesinde, başarıya ihtiyacı, daha çok kazanma ve disiplinli olma, öz eleştiri, dakiklik, güçlü sorumluluk duygusu kişilik özelliklerini tetiklemesinin etkili olduğu ortaya koyulmaktadır (Mentzer,1988:308; Sincer, 2017:318; Weber 2009; Özdemir, 2007:154-159). Weber'in İslamiyet girişimciliği engeller savı Smallbone vd. (1999), Metcalf vd. (1996) ve Rafiq (1992) çalışmaları tarafından da desteklenmektedir. Smallbone vd. (1999), Metcalf vd. (1996) ve Rafiq (1992) çalışmalarında İslam'ın faiz yasağının ve hatta komple İslami yaşam tarzının Müslüman girişimcileri Müslüman olmayanlardan daha başarısız hale getirdiğini ortaya koymaktadır (Smallbone vd., 1999; Metcalf vd. , 1996; Rafiq, 1992). Buna karşılık; Rodinson (1996), Naruzi vd. (2010), Ülgener (2006) Weber'i eleştirerek İslamiyet'in girişimciliği teşvik eden bir din olduğunu ortaya koymaktadır. Bunu yaparken temel hareket noktaları; Protestanlığın rasyonalite anlayışının İslamiyet'te de yer aldığı, İslamiyet'in çalışma anlayışının girişimciliği teşvik ettiği, Kuran'da kar, ticaret alış veriş gibi İslam toplumlarına özgü dilin kullanılması ve ayet ve hadislerde ticaretin ve girişimciliğin teşvik edilmesidir (Rodinson, 1996; Naruzi vd., 2010:122-123; Ülgener, 2006:57-58, 73-87). Weber'in Budizm'in girişimciliği engellediği savı ise Woodrum (1985) tarafından çürütülmektedir. Şöyle ki Woodrum (1985) Budizm inancına sahip olan Japonların Protestan çalışma ahlakı ilkelerine sahip olduğunu ve

girişimcilik düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Woodrum, 1985: 193, 201). Miller ve Ewest (2010)' da Redding (1995)'e atıfta bulunarak Konfüçyen'in girişimciliği arttırdığını ortaya koymaktadır (Miller ve Ewest, 2010: 52).

Tüm bunların yanı sıra Nunziata ve Rocco (2011) dini mezheplerin girişimci olma kararına etkisini Protestanlık ve Katoliklik üzerinden değerlendirmiş olup, 22 Batı ve Doğu Avrupa ülkesinden 78,889 örnekleme gerçekleştirdiği çalışmada Protestanların girişimci olma eğilimlerinin Katoliklerden yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Nunziata ve Rocco, 2011). Benzer bir çalışma Heijboer (2013) tarafından yapılmıştır. Heijboer (2013) Katolik, Protestan ve herhangi bir dine mensup olmayanların girişimcilik düzeylerini kıyasladığı çalışmasında girişimcilik düzeyi en yüksek olanın Protestanlar olduğunu, ikinci sırada Katoliklerin ve en son sırada hiçbir dine mensup olmayanların yer aldığını ortaya koymaktadır (Heijboer, 2013). Zelekha vd. (2014) ise girişimcilik eğilimi en yüksek dini anlayışın Yahudilik olduğunu; Yahudiliği sırasıyla Hinduizm, Protestanlık, Ortodoksluk, Budizm, Katoliklik ve İslamiyet'in takip ettiğini ortaya koymaktadır. Zelekha vd. (2014)'in ulaştığı önemli sonuçlardan bir diğeri; din girişimcilik ilişkisinin ülkede ağırlıklı olarak varlığını gösteren dini anlayışta daha fazla gözlemlenebiliyor olmasıdır (Zelekha vd., 2014). Minns ve Rizov (2005). Protestanlık, Yahudilik ve Katoliklik dini anlayışlarının girişimciliğe etkisini değerlendirdikleri çalışmalarında; Protestanlık ile girişimcilik arasında anlamlı bir ilişki bulamazken, Yahudilerin girişimcilik düzeylerinin Katoliklerden daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Minns ve Rizov, 2005). Neticede Weber' den günümüze hangi dini anlayış daha girişimcidir tartışmaları devam etmekte, dini anlayışların girişimcilikle ilişkili olduğu genel kanısına ulaşılmaktadır. Bu çerçevede literatürde hangi dini anlayış daha girişimcidir tartışmalarının yanı sıra dini anlayışın girişimciliğe etkisini kişilik özelliklerinin aracılık etkisi çerçevesinde değerlendiren çalışmalara da rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra dindarlık düzeyi ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişkiye dayalı çalışmalar da mevcuttur.

3.Yöntem

İktisadi büyüme ve kalkınmanın temel kaynaklarından biri olduğu düşünüldüğünde, girişimciliğin oluşmasında etkili olan faktörlerin değerlendirilmesi anlamlı hale gelmektedir. Daha önce belirtildiği üzere kültür ve kültür aracılığıyla yaratılan sosyal norm ve değerler sistemi girişimciliği etkileyen önemli faktörlerden biridir. Sosyal norm ve değerler sisteminin yaratıcılarından birinin din olduğu düşünüldüğünde dinin girişimciliği etkileyebileceği savı anlamlı olmaktadır. Bunun uzantısında din girişimciliği etkiliyorsa o zaman hangi dini anlayış yarattığı sosyal norm, değerler sistemi ve kişilik özellikleriyle girişimciliği daha fazla teşvik etmektedir tartışmaları ön plana çıkmaktadır. Son dönemde Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan girişimci sınıfın hızla yükselişi ve bu girişimcilerin İslami norm ve kurallara dayalı girişimciler olması tartışmayı daha da dikkate değer hale getirmektedir. Tüm bu tartışma ve gelişmelerin uzantısında çalışmanın temel sorusu dini anlayışların girişimcilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığıdır. Çalışmanın temel sorusu dinler şehri ve kültür mirası konumundaki Antakya'nın girişimci profili üzerinden değerlendirilmektedir. Bölgenin tarihsel süreçten beri dinler şehri olmasının yanı sıra ticaret kenti olması, kültürel faktörler ile girişimcilik ilişkisinin değerlendirilmesi bağlamında Antakya'yı tercih edilir kılmaktadır. Çalışmadan elde edilecek bulgu neticesinde girişimcilik düzeyi daha yüksek dini anlayış varsa; bu anlayışın

girişimciliği teşvik etmesine yol açan sosyal norm, sosyal sermaye, kişilik özellikleri vb. faktörlerin politika geliştirme sürecinde dikkate alınabileceği düşünülmektedir. Bu yolla kenttin girişimci profilinin girişimcilik eğilim ve yeteneğinin ve bölge ekonomisinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmada veri toplamak amacıyla; Hatay merkez ve çevre ilçelerdeki Ortodoks, Arap Alevisi, Sünni ve çok az bir kısmı da diğer dini anlayışlara mensup 332 girişimci ile anket yapılmıştır. Antakya’da her bir alt dini anlayışa mensup toplam kaç girişimcinin olduğuna ilişkin veriye ulaşılamamıştır. Bundan ötürü araştırmanın evreninin net olarak belirlenmesi mümkün olmamış, örnekleme ulaşmak adına olasılıklı örnekleme yöntemi kullanılmamıştır. Dolayısıyla çalışmada farklı gruplara ulaşmak adına amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Anket soruları on beş adet demografik sorudan ve girişimcinin girişimcilik eğilimini ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Girişimcilik eğilimi ölçülerek girişimcilerin girişimcilik düzeyleri ölçülmüş olmaktadır. Girişimcilik eğilimini ölçmek adına Ahmetoglu (2014) tarafından geliştirilen Measure of Entrepreneurship Tendencies and Abilities (META) ölçeğinden yararlanılmaktadır. META’nın tercih edilmesinde girişimcilerin girişimcilik düzeyini davranışsal boyutta ölçme isteği etkili olmaktadır. META kullanılarak girişimcilik düzeyi; olanakların farkına varma, olanakları değerlendirme, yenilikçilik ve değer yaratma alt boyutları üzerinden ölçülmektedir. META aracılığıyla girişimci olanların yanı sıra girişimci olmayanların da girişimcilik düzeyini ölçmek mümkün olmaktadır. META beşli likert ölçeğine dayalı 30 sorudan oluşmaktadır. Ölçek güvenilirliğini gösteren cronbach alfa katsayısı 0.91’dir. Örneklemeden elde edilen verilerin analizi için SPSS 20 programından yararlanılmaktadır. SPSS 20 kullanılarak, ölçeğin güvenilirliği değerlendirilmiş, betimleyici istatistikler belirlenmiş ve tek yönlü ANOVA testi ile dini anlayışların girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığı sorusu yanıtlanmıştır. Tek yönlü ANOVA testi ile dini anlayışlar arasında girişimcilik eğiliminin alt boyutlarını oluşturan; olanakların farkına varma, olanakları değerlendirme, yenilikçilik ve değer yaratma bağlamında farklılık olup olmadığının değerlendirilmesi de yapılmaktadır.

4.Araştırma Bulguları

Betimleyici istatistikler ortaya koyulmadan önce araştırmada kullanılan girişimcilik eğilimi ölçeğinin (META) güvenilirliği test edilmiştir. Otuz soruluk girişimcilik eğilimi ölçeğinin cronbach α değeri 0,57 bulunmuştur. 0,57 değeri düşük güvenilirliği ifade ettiğinden, “if item deleted” kısmındaki güvenilirlik değerlerinden yola çıkılarak bazı sorular META’ dan çıkarılmıştır. Buradan hareketle META 22 soruya düşürülmüş ve cronbach α değeri; 0,80’e yükselmiştir.

Demografik sorulardan elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde; örnekleme yer alan 332 girişimcinin % 13,9’ unun kadın, % 86,1’ininse erkek olduğu görülmektedir. Örnekleme eğitimi düzeyine göre değerlendirildiğinde; örneklemin % 42,5’i ilköğretim, % 32,2’si lise, % 5,4’ü yüksekokul, % 18,7’si lisans ve % 1,2’si yüksek lisans düzeyinde eğitime sahiptir. Buna göre örnekleme yer alan girişimcilerin büyük çoğunluğu yüksekokul - altı düzeyi eğitime sahiptir. Medeni duruma göre değerlendirildiğinde örneklemin büyük çoğunluğunun (%76,5) evli ya da bir kız arkadaşa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aylık gelir düzeyine göre;

girişimcilerin %65,5'i 1000 ile 3000 , %25,5'i 3001 ile 5000, % 8,5'u 5001 ile 10000 ve % 0,6'sı ise 10001 ile 20000 aralığında gelir düzeyine sahiptir. Çalışmada yer alan girişimcilerin düşük gelir düzeyine sahip olmasında; girişimcilerin küçük ve orta ölçekli olması ve Suriye savaşından ötürü Antakya ve çevresinin gelir düzeyinin ve iş hacminin büyük oranda azalmış olması etkili olmaktadır.

Literatürde anne baba mesleğinin girişimciliği etkilediği üzerinde durulmaktadır. Buradan hareketle girişimcilerin anne- baba meslekleri sorulmuş olup; örnekleme yer alan girişimcilerin %60'ının babasının serbest meslek sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Annesi serbest meslek sahibi olanların oranı %6 olmakla birlikte, girişimcilerin yarısından fazlasının en azından ebeveynlerinden birinin girişimcilikle uğraştığı söylenebilmektedir. Örnekleme yer alan girişimcilerin yaş grubuna göre dağılımı değerlendirildiğinde; girişimcilerin % 53'ünün 30-49 yaş aralığında, %16'sının 18-29 aralığında, %27,7'sinin 50-64 yaş aralığında ve %3 'ünün 65 ve üzeri yaş aralığında olduğu söylenebilmektedir. Buradan hareketle girişimcilerin büyük çoğunluğunun, literatüre göre girişimci olma eğiliminin yüksek olduğu 25-49 aralığına yakın bir aralıkta yer aldığı söylenebilmektedir.

Daha öncesinde girişimcilik deneyiminin olup olmamasına göre değerlendirme yapıldığında; örneklemin büyük çoğunluğunun (%62,5) daha öncesinde girişimcilik deneyiminin bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Anket esnasındaki diyaloglardan yola çıkılarak özellikle daha öncesinde girişimcilik deneyimi bulunmayanların büyük çoğunluğunun aile işletmesini devir aldığı görülmektedir. Araştırmanın temel sorusu çerçevesinde örnekleme yer alan girişimciler mensup oldukları din ve dini anlayışa göre değerlendirildiğinde; girişimcilerin % 93,7'si herhangi bir dine inanç duyduğunu belirtirken, %6,3'ü herhangi bir dine inanmadığını belirtmektedir. Herhangi bir dine inanç duyanların da % 33,8'i Hristiyan, % 64'ü Müslüman, % 0,3'ü Yahudi, %0,3'ü Hinduist, %0,3'ü ise Budist'tir. Örnekleme yer alan girişimciler mensup oldukları dini anlayışa göre sınıflandırıldığında ise; Hristiyan girişimcilerin % 31,8'i Ortodoks iken %0,6'sı Protestan, % 0,6'sı Katolik ve %1,3'ü Süryani'dir. Buna karşılık girişimcilerin %32,5'i Arap Alevi'si ve %32,8'i Sünni'dir.

Frekans dağılımı tablosu üzerinden farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin eğitim düzeyi değerlendirildiğinde; lise ve üzeri eğitim alan Sünni girişimci sayısının (70), Ortodokslardan (59), Ortodoks girişimci sayısının ise Arap Alevilerinden (51) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre farklı dini anlayışa mensup girişimcilerden eğitim düzeyi en yüksek olanın Sünni girişimciler olduğu ortaya koyulmaktadır. Farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin yaş grubuna göre dağılımı değerlendirildiğinde; 18-29 yaş aralığında yer alan girişimcilerden 22'si Sünni, 14'ü Ortodoks, 14'ü Arap Alevi'si ve 1 kişi de Protestan'dır. 30-49 yaş aralığındaki girişimcilerin; 56'sı Arap Alevi'si, 55'i Sünni, 46'sı Ortodoks, 2'si Süryani ve 1'er kişi de Katolik ve Yahudi'dir. 50-64 yaş aralığına bakıldığında ise; 32 Ortodoks, 29 Arap Alevi'si, 19 Sünni, 1'er kişi Protestan ve Katolik ve 2 kişinin de Süryani olduğu görülmektedir. Son olarak 65 ve üzeri yaş grubunda yer alan girişimcilerin 5'i Ortodoks, 3'ü Sünni ve 1'i Arap Alevi'si olmaktadır. Buna göre karşılaştırmaya konu olan Ortodoks, Arap Alevi ve Sünni girişimcilerin büyük çoğunluğunun 25-49 yaş aralığında bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu yaş aralığı literatürde girişimcilik eğiliminin en yüksek olduğu söylenen yaş aralığına karşılık gelmektedir. Farklı dini

anlayışa mensup girişimcilerin cinsiyete göre dağılımı değerlendirildiğinde; her üç dini anlayışa mensup girişimcilerin de büyük çoğunluğunun erkek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Kendi aralarında bir kıyaslama yapıldığında kadın girişimci sayısı Arap Alevi'lerinde (18), Sünnilerden (14) ve Ortodokslardan (11) daha yüksek olmaktadır.

Anne baba mesleğine göre girişimcilerin dağılımı değerlendirildiğinde; Ortodoks girişimcilerden annesi girişimci olan 8, babası girişimci olan 71 kişi bulunmaktadır. Arap Alevi girişimcilerden annesi girişimci olan 7, babası girişimci olan 57 kişi varken, Sünni girişimcilerden annesi girişimci olan 3 ve babası girişimci olan 51 kişi bulunmaktadır. Buna göre; Arap Alevi ve Sünni girişimcilere kıyasla Ortodoks girişimcilerin daha çok girişimci ebeveyne sahip olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce işletme deneyimine sahip olup olmamaya göre değerlendirildiğinde; her üç dini anlayışa mensup girişimcilerin büyük çoğunluğu (64'er kişi) daha önce girişimcilik deneyimi bulunmadığını ortaya koymaktadır. Girişimcilerle anket esnasında yapılan görüşmelerde, büyük çoğunluğunun aile işletmesini ebeveynlerinden devir aldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Girişimcilerin sahip olduğu işletme deneyimi sürelerine göre dini anlayışlar arasında kıyaslama yapıldığında; on yıldan fazla hali hazırdaki işletmelerini işletme deneyimine sahip olan Ortodoks girişimci sayısı (62), Arap Alevi'lerinden (57) ve Sünnilerden (45) daha fazla olmaktadır.

Farklı dini anlayışların girişimcilik düzeylerini kıyaslamaya yönelik tek yönlü anova testi yapılmıştır.

Anova testi sonucuna göre; $p=0,063 > 0,05$ sonucu elde edilmiş olup, buna göre farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin girişimcilik düzeyleri arasında $p0,05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Girişimcilik eğilimi ölçeği (META)'ya verilen cevaplar üzerinden elde edilen ortalama değerler açısından bakıldığında; Ortodoks (3,6), Arap Alevi (3,5) ve Sünni (3,3) girişimcilerin ortalama girişimcilik düzeyleri arasında da yüksek düzeyde fark olmadığı ortaya koyulabilmektedir. Yine de ortalama değerler üzerinden bir sıralama yapıldığında; ortalama girişimcilik düzeyi en yüksek olan Ortodoks girişimciler olup ikinci sırada Arap Alevi'si girişimciler ve son sırada ise Sünni girişimciler yer almaktadır. Sorulara verilen yanıtlar üzerinden girişimcilik düzeyi değerlendirilirken; 1-2 ortalama değerleri arası girişimci olmamaya, 2,1-3,9 ortalama değerleri arası yeterli düzeyde girişimci olmaya ve 4-5 ortalama değerleri arası ise çok yüksek düzeyde girişimci olmaya karşılık gelmektedir. Buna göre her üç dini anlayışa mensup girişimcinin de yeterli düzeyde girişimci olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Girişimcilik eğiliminin yenilikçilik düzeyi, olanakları fark etme, olanakları değerlendirme ve değer yaratma alt boyutlarında dini anlayışlar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı yine tek yönlü anova analizi ile değerlendirilmiştir. Neticede yenilikçilik düzeyi kıyaslamasında $p=0,83 > 0,05$ sonucu elde edilmiş olup, farklı dini anlayışa mensup girişimciler arasında $p0,05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ortalama değerler açısından bakıldığında ise; Ortodoks (4,1), Arap Alevi'si (4,1) ve Sünni (4,04) girişimcilerin ortalama yenilikçilik düzeyinin neredeyse birbirinin aynısı olduğunu söylemek mümkündür. Girişimcilerin yenilikçilik ortalama değerlerinin 4-5 aralığında olmasından hareketle; her üç dini

anlayışa mensup girişimcinin de çok yüksek düzeyde yenilikçi olduğunu söylemek mümkündür.

Farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin olanakları fark etme düzeyleri kıyaslandığında ise; $p=0,33 > 0,05$ olduğundan farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin girişimcilik düzeyleri arasında $p0,05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ortalama olanakları fark etme düzeyleri açısından bir kıyaslama yapıldığında Ortodoks (3,8), Arap Alevi (3,6) ve Sünni (3,7) girişimcilerin ortalama olanakları fark etme düzeylerinin de birbirine yakın olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Her üç dini anlayışa mensup girişimciler için de olanakların farkına varma düzeyine yönelik ortalama değerler 2,1 ile 3,9 arasında yer almakta olup, buradan hareketle çok yüksek düzeyde olmamakla birlikte girişimcilerin olanakların farkına varma becerisine sahip olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin olanakları değerlendirme düzeyleri kıyaslandığında; $p=0,028 < 0,05$ olduğundan farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin olanakları değerlendirme düzeyleri arasında $p0,05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Olanakları değerlendirme düzeylerine ilişkin olarak dini anlayışlar ikiye bölünmüş değerlendirildiğinde Ortodoks girişimciler ile Arap Alevi'si girişimcilerin ($p= 0,38$) ve Ortodoks girişimciler ile Sünni girişimcilerin (0,45) olanakları değerlendirme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı; buna karşılık Arap Alevi'si ve Sünni girişimcilerin olanakları değerlendirme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p=0,03$) sonucuna ulaşılmaktadır. Ortalama düzeyler üzerinden kıyaslama yapıldığında; olanakları değerlendirme düzeyi (4,3) en yüksek grup Sünni girişimciler olup ikinci sırada Ortodoks girişimciler (4,1) ve son sırada Arap Alevi'si girişimciler (3,9) yer almaktadır. Ortalama değerler üzerinden Arap Alevi'si girişimcilerin olanakları değerlendirme becerisine sahip olduğu; Ortodoks ve Sünni girişimcilerinse çok yüksek düzeyde olanakları değerlendirme becerisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Son olarak farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin değer yaratma düzeyleri kıyaslandığında $p=0,23 > 0,05$ olduğundan farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin değer yaratma düzeyleri arasında $p0,05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ortalama değer yaratma düzeyleri açısından bir kıyaslama yapıldığında ise Ortodoks (4,7), Arap Alevi (4,5) ve Sünni (4,6) girişimcilerin değer yaratma düzeylerinin neredeyse birbirine yakın olduğu ve her üç dini anlayışa mensup girişimcilerin çok yüksek düzeyde değer yaratma becerisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Girişimcilik insanlığın en eski faaliyet alanlarından biridir. Multi disiplinler bir çalışma alanı olma özelliği taşıyan girişimciliğe ilişkin herkesin hem fikir olduğu bir tanımlama yapılamamaktadır. Ancak literatürde yer alan herkesin hem fikir olduğu nokta girişimciliğin kalkınma ve büyümenin temel belirleyicilerinden biri olduğudur. Buradan hareketle hükümetler ve yerel yönetimler girişimciliği teşvik etmeye yönelik politikalar oluşturmakta, girişimcilik faaliyetinin ve girişimcilik performansının artırılması hedeflenmektedir. Buna karşılık girişimcilik düzeyi ve girişimcilik performansı bazı ülke ve bölgelerde yüksek iken, diğerlerinde düşük olmaktadır. Bu

durumun nedeni Joseph Mc Guire tarafından da ortaya koyulduğu üzere yalnızca sermaye miktarı ve doğal kaynaklar gibi iktisadi faktörlere açıklanamamaktadır. Nitekim iktisadi koşulları aynı olan her iki ülke ya da bölgedeki girişimcilik eğilimi ve girişimci davranışları birbirinden farklı olabilmektedir. Bu noktada girişimciliği yalnızca iktisat teorileri ve homo economicus girişimci profili perspektifinden değerlendirmenin yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; girişimciliğin temel aktörü konumundaki girişimci; içinde yaşadığı toplumun ürünü olup, gelenek, norm ve alışkanlıklar tarafından şekillendirilmektedir. Buna göre ülkeler ve bölgeler arası kültürel farklılıklar girişimcilik düzeyindeki farklılıkların belirleyicilerinden biri olmaktadır. Buradan hareketle kültürün alt unsuru olan ve en temel sosyal norm kaynaklarından biri olan dini anlayışların girişimciliği etkileyeceği savı ortaya atılmaktadır. Weber Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu çalışmasında bu savı desteklemekte, dinlerin yarattıkları kültürel normlar aracılığıyla birey davranışlarının şekilleneceği, bu yolla girişimciliğin teşvik edileceğini ortaya koymaktadır.

Hareket noktasını bu yaklaşımdan alan hali hazırdaki çalışmada; Antakya'daki girişimci profili üzerinden dini anlayışların girişimcilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı değerlendirilmektedir. Böylelikle diğerlerinden daha girişimci olduğu tespit edilen dini anlayışı daha girişimci yapan değer yargılarının ne olduğu ve bu değer yargılarının ne tür davranış kalıpları aracılığıyla girişimciliği teşvik ettiğine yönelik çalışmalara alt yapı sağlanmış olmaktadır. Aynı zamanda girişimciliği diğerlerinden daha fazla teşvik eden dini anlayış belirlendiğinde, politika yapıcılar ve girişimciliği teşvik eden kuruluşlar seçim mimarisi rolünü üstlenerek bireyleri girişimciliği teşvik eden sosyal normlara ve davranış kalıplarına sahip olma konusunda yönlendirebilmektedir. Değerlendirmenin Antakya'daki girişimci profili üzerinden yapılmasında, kentin çok eski çağlardan itibaren ticaret kenti ve birden çok dini anlayışa ev sahipliği yapan kültür mirası konumunda olması etkili olmaktadır. Çalışma Antakya merkez ve ilçelerindeki Arap Alevi'si, Sünni, Ortodoks ve çok azı da diğer dini anlayışlara mensup 332 girişimci ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada örneklem sayılarının birbirine çok yakın olması dolayısıyla Ortodoks, Arap Alevi ve Sünni dini anlayışa mensup girişimcilerin girişimcilik eğilimi kıyaslanmıştır. Sonuçta kıyaslamaya tabi olan üç farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Girişimcilik eğilimini ölçmeye yönelik sorulara verilen cevaplar çerçevesinde elde edilen ortalama girişimcilik düzeyi değerlerine bakıldığında ise her üç dini anlayışa mensup girişimcilerin de yeterli düzeyde girişimci olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmada aynı zamanda farklı dini anlayışa mensup girişimcilerin olanakları fark etme, olanakları değerlendirme, yenilikçilik ve değer yaratma düzeyleri kıyaslanmaktadır. Sonuçta girişimcilerin olanakları fark etme, yenilikçilik ve vizyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmazken olanakları değerlendirme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Ortalama değerlere bakılarak olanakları değerlendirme düzeyi en yüksek olanların Sünni girişimciler olduğu, ikinci sırada Ortodoksların ve son sırada ise Arap Alevi'lerinin yer aldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Neticede olanakları değerlendirme becerisi dışında her üç dini anlayışa mensup girişimciler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiş olmaktadır. Buna göre; politika geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken Sünnilerin Ortodokslara, Ortodoksların ise Arap Alevilerine göre

daha fazla olanakları değerlendirme becerisine sahip olmasına etki eden faktörlerin belirlenmesidir. Sünni girişimcilerin olanakları değerlendirme becerisinin daha yüksek olması güçlü bir sosyal sermayeye sahip olmalarıyla açıklanabilmektedir. Ancak Antakya'da kalınan süre boyunca elde edilen gözlemler neticesinde özellikle Hristiyan Cemaatlere üye olanlar arasında güçlü bir işbirliği ve sosyal ağ olduğu tespit edilmiştir. Sosyal sermaye; kültürel bağlar neticesinde oluşan sosyal bağlar, sosyal etkileşimler ve güven ilişkilerine karşılık gelmektedir (Kasalak,2014:256). Buradan hareketle Ortodoks girişimcilerin de sosyal sermaye düzeylerinin güçlü olması beklenmektedir. Ancak net bir sonuca ulaşmak adına dini anlayışlara mensup girişimcilerin sosyal sermaye düzeylerinin ve bunun girişimciliğe etkisinin değerlendirildiği ampirik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Demografik değişkenlere yönelik kıyaslamada yalnızca Sünni girişimcilerin eğitim düzeylerinin diğer dini anlayışa mensup girişimcilerden fazla olduğu söylenebilmektedir. Şöyle ki; lise ve üstü eğitim düzeyine sahip olan Sünni girişimci sayısı (70), Ortodoks girişimci sayısından (59) ve Arap Alevi girişimci sayısından (51) daha fazla olmaktadır. Dolayısıyla örnekleme yer alan Sünni girişimcilerin eğitim seviyelerinin yüksek olması olanakları değerlendirme becerisinin diğerlerinden daha yüksek olmasını sağlamış olabilmektedir. Nitekim eğitim seviyesi ve deneyim bireylerin beşeri sermayesini oluşturmakta olup, beşeri sermayedeki artış olanakları değerlendirme becerisini arttırmaktadır (Davidsson ve Honig, 2003: 305,306). Buna karşılık Sünni girişimcilerin olanakları değerlendirme becerisini etkileyen faktörlere ilişkin farklı ampirik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çalışmanın beklenen katkısı Sünnilerin olanakları değerlendirme becerisinin diğerlerinden daha yüksek olduğunun tespiti ile sınırlı olmaktadır. Ancak Sünni girişimcilerin olanakları değerlendirme becerilerinin yüksek olmasında etkili olan kültür, değer yargıları, kişilik özellikleri gibi faktörlerin belirlenmesi ile diğer dini anlayışa mensup girişimcilerin de olanakları değerlendirme becerisini arttıracak düzenlemelerin gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Bu yolla girişimciliği teşvik etmeye yönelik plan ve programların yalnızca iktisadi faktörleri değil, uygulanacağı bölgenin toplumsal dinamiklerini de göz önünde bulundurulmasının gerekliliği ortaya koyulmuş olmaktadır.

Hali hazırdaki çalışmada girişimcilik sonuç odaklı olmaktan ziyade süreç odaklı olarak ele alınmış, bu yolla girişimciliğin kent ekonomisine ne ölçüde katkı sağladığından ziyade, dini anlayışın girişimcilik düzeyini belirleme gücü değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım homo economicus girişimci varsayımına dayalı yaklaşımlardan ziyade, kültür, sosyal norm, kişilik özelliği gibi birçok faktörden etkilenen ve varsayımsal olmayan girişimci merkezli yaklaşım olma özelliği taşımaktadır. Girişimciliğin geliştirilmesi ve desteklenmesi programları yerel ekonomik kalkınma programları içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır (Sayın,2006:348). Buna göre Antakya'daki girişimciliğin geliştirilmesi ve desteklenmesi programlarının iktisadi faktörlerin yanı sıra, girişimciliği teşvik eden sosyal norm ve kültürel değerleri de göz önünde bulundurulmasının programın etkinliğini arttıracığı düşünülmektedir. Bu yolla yerel ekonomik kalkınma düzeyinin yükselmesi beklenmektedir.

Kaynakça

- Ahmetoglu, G. (2014) *The Entrepreneurial Personality: A New Framework and Construct for Entrepreneurship Research and Practice*, Phd. Thesis, Goldsmiths University of London, London.
- Bula, H. , O. (2012) "Evolution and Theories of Entrepreneurship: A Critical Review on the Kenyan Perspective", *International Journal of Business and Commerce*, 1 (11), 81-96.
- Bull, I. , Willard, G., E. (1993) "Towards A Theory of Entrepreneurship", *Journal of Business Venturing*, 8, 183-195.
- Bygrave, W.D. , Hofer, C. W. (1991) "Theorizing about Entrepreneurship", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 1042 (2587) ,13-22.
- Cuervo, A., Ribeiro, D., Roig, S. (2007) "Entrepreneurship: Concept, Theory and Perspective: Introduction", In: Cuervo, A., Ribeiro, D., Roig, S. (ed.) *Entrepreneurship: Concept, Theory and Perspective*, Springer, Heidelberg.
- Davidsson, P. (2004) *Researching Entrepreneurship*, Springer, USA
- Delmar, Frederic(1996) *Entrepreneurial Behaviour and Business Performance*, Phd. Thesis, Stockholm School of Economics, Stockholm.
- Dodd,S..D.ve Gotsis,G.,D. (2014) *An Examination of the Inter –Relationships Between Entrepreneurship and Religion*, (www.academia.edu.tr,Haziran 2014)
- Emami, M., Nazari, K. (2012) "Entrepreneurship, Religion and Business Ethics", *Australian Journal of Business and Management Research*, 1 (11), 59-69.
- Fayolle, A. (2007) *Entrepreneurship and New Value Creation: The Dynamic of the Entrepreneurial Process*, Cambridge University Press
- Grebel, T. (2004) *Entrepreneurship A New Perspective*, Routledge, London and New York.
- Heijboer, A. (2013) "*The Relation Between Entrepreneurship and Religion: Differences in Entrepreneurship Participation among Religions*", Master Thesis , University of Rotterdam, Netherlands
- Kasalak, M. (2014) "Bölgesel Kalkınma Açısından Sosyo Kültürel Yapının Girişimciliğe Etkisi", *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 249-266
- Lanström, H. (2005) *Pioneers in Entrepreneurship and Small Business Research: International Studies in Entrepreneurship*, Springer, New York
- Metcalf, H., Modood, T. and Virdee, S. (1996), *Asian Self-employment: The Interaction of Culture and Economics in England*, Policy Studies Institute, London.
- Miller, D. ve Ewest, T. (2010) "Rethinking the Impact of Religion on Business Values: Understanding Its Reemergence and Measuring Its Manifestations", *Journal of International Business Ethics*, 3 (2), 49-57
- Minns, C. ve Marian, R. (2005) "The spirit of capitalism? Ethnicity, religion, and self-employment in early 20th century Canada", *Explorations in Economic History*, 42, 259–281
- Mitchell, R., K., Smith, B., Seawright, K., Morse, E. (2000) "Cross-Cultural Cognitions and the Venture Creation Decision", *Academy of Management Journal* , 43 (5), 974-993
- Nunziata, L. ve Rocco, L. (2011) *The Implications of Cultural Background on Labour Market Choices: The Case of Religion and Entrepreneurship* , IZA DP No. 6114.

- Vargas, H., Jose.G, Naruzi, M. ve Soriaghdam, N. (2010) "An Exploration of the Affects of Islamic Culture on Entrepreneurial Behaviors in Muslim Countries", *Asian Social Science*, 6(5), 120-127
- Rafiq, M. (1992) "Ethnicity and enterprise: A comparison of Muslim and non-Muslim owned Asian businesses in Britain", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 19 (1), 43-60
- Rodinson, M.(1996) *İslam ve Kapitalizm*, Spartaküs Yayınları, İstanbul.
- Sayın, M. (2006) "Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP- GİDEM Projesi", *GAP Girişimciliği Destekleme Merkezi*, 1 (1), 345-357
- Sincer, E. (2017) "Disiplinler Arası Perspektiften Girişimciliğe Bakış: İktisat, Psikoloji ve Sosyolojinin Gözünden Girişimcilik", *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 36-78
- Smallbone, D., Fadahunsi, A., Supri, S. ve Paddison, A. (1999), "The Diversity of Ethnic Minority Enterprises", Paper Presented at the RENT XIII, London, 25-26 November.
- Thornton, P., H. , Soriano, D., Riberio and Urbano, D. (2011) "Socio - cultural factors and entrepreneurial activity: An Overview", *International Small Business Journal*, 29 (2), 105-118
- Ülgener, S.. F. (2006) *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Woodrum, E. (1985) "Religion and Economics among Japanese Americans: A Weberian Study", *Social Forces*, 64 (1), 191-204,
- Zafirovski, M. (1999) "Probing in to the Social Layers of Entrepreneurship: Outlines of the Sociology of Enterprise", *Entrepreneurship & Regional Development*, 11 (4), 351-371.
- Zelekha, Y., Avnimelech, G., Sharabi, E. (2014) "Religious Institutions and Entrepreneurship", *Small Business Economics*, 42, 747-767

Neoliberal Politikalar Etkisiyle Sanayisizleşen ve Nüfus Kaybeden Bir Kentte Yeni Politika Arayışları

Güldem Özatağan¹, Ayda Eraydın²

Öz: Bu yazı, büyüme odaklı gündemde yer bulamayan “kentsel büzülme/büzülen kentler” olgularını gündeme getirmekte ve kentsel politikalar konusundaki tartışmalara nüfus kaybeden kentlerdeki dinamikleri odağına alarak katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu yazıda sunulan Zonguldak kenti ile ilgili araştırma, 1980’den bu yana neoliberal politikalarla desteklenen büyüme odaklı kentsel gelişme paradigmasının, Zonguldak’ın değişen koşullarla baş etmesi ve yeni bir gelişme çizgisi yakalaması açısından yeterli bir çerçeve sunmadığını ve geçmiş politika ve uygulamaları gözden geçirmeyi ve değiştirmeyi zorunlu kıldığını, bu çerçevede Zonguldak’ta yeni politika arayışlarının gündeme geldiğini göstermektedir. Ancak, bunlardan önemli bir bölümünün geçmiş politika ve uygulamalara ilişkin hoşnutsuzlukları ve tepkileri yumuşatacak yeni söylemleri kullanarak Türkiye’de egemen olan neoliberal yaklaşımla ters düşmeyen bir yaklaşımın parçası olduğu görülmektedir. Çalışmanın temel savı, ekolojik, ekonomik ve sosyal yapısı son derece kırılabilir olan bu kentin sorunlarına çözüm üretecek yeni bir yaklaşıma, yeni politika ve uygulama araçlarına ve yaratıcı bir bakış açısına gereksinim olduğudur.

Anahtar Kelimeler: nüfus kaybeden kentler, büyüme ittifakları, kentsel politika, küçülme, neoliberal kentleşme.

Abstract: Based on an exploratory study of Zonguldak, a shrinking mining city, this paper finds that emerging policy agendas and governance practices are invigorated by the difficulties encountered in the implementation of state-driven growth agendas and the reactions of local stakeholders against them. It also establishes that Zonguldak’s policymakers have found new ways of aligning with Turkey’s state-driven growth politics by retaining such new themes to deploy a variety of conventional practices. This has effectively attenuated the reactions against past policies, effectively bringing together a broad coalition of diverse local interests. This paper presents an analysis of this evidence and suggests that it epitomises an adaptive response aimed at aligning with the growth machine politics that continue to structure urban policymaking in Turkey. In light of this evidence we conclude that emerging policy responses constitute yet another variant of growth machine politics.

Keywords: shrinking cities, growth coalitions, growth machine politics, de-growth, neoliberalisation.

¹ Bağımsız Araştırmacı, İzmir: gozattagan@yahoo.com

² Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ayda@metu.edu.tr

1. Giriş

Günümüz kentsel yazını iki tür kentsel gelişme süreci ve bu süreçlerle ilgili geliştirilen politikalar üzerinde yoğunlaşmaktadır: Küresel ekonominin önemli düğüm noktaları olmaya çalışan kentler ve bu kentlerin rekabet gücünü artıracak politikalar ve nüfus kaybeden ve ekonomik yapısı 1980 sonrası süreçten olumsuz etkilenen kentlerin sorunlarının üstesinden gelmelerini sağlayacak politikalar. Mevcut politikalara bakıldığında bir birinden çok farklı bir gelişme çizgisi göstermesine karşın bu iki farklı grup kentlerde politikaların benzer özellikler gösterdiği, piyasanın öncelik ve gereksinimlerini öne çıkaran, büyüme odaklı çerçeve içinde politikaların şekillendiği ve yerel, merkezi yönetim ve özel sektör birlikteliklerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Nitekim “büyüme/seçkin ortaklıkları”, “büyüme makineleri” gibi kavramlar bu bağlamda gündeme gelmiş ve bu yaklaşımın bir yansıması olarak 1990’lar ve 2000’ler boyunca pek çok kentte yeni yaşam, üretim ve tüketim alanları yaratılması için kentlerin yapısını önemli ölçüde değiştiren kentsel dönüşüm ve büyük altyapı projeleri gündeme gelmiştir.

Bu politikaların küreselleşme süreçlerinden olumsuz etkilenerek ekonomik canlılığını yitiren ve demografik yapıları önemli düzeyde farklılaşan kentler için ne ölçüde yararlı olduğu son yıllarda tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu konudaki tartışmalara katkı koyan pek çok araştırmacı, neoliberal politikalarla desteklenen büyüme odaklı politikaların, müdahale biçimlerinin ve uygulama araçlarının önemli yıkımlar ve darboğazlar yaşayan bu kentlerin sorunlarını çözmeye ve yeni bir gelişme çizgisi yakalamalarına katkısını sorgulamaktadır (Bernt vd., 2017; Hollander, 2011; Hollander ve Nemeth, 2011; Hospers, 2014; Mallach vd., 2017).

Bu tartışmalar, neoliberal politikalarla desteklenen büyüme odaklı gündemin ve müdahale biçimlerinin bir kez daha ve farklı bir bağlamda irdelenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim son dönemde bazı nüfus ve mevcut sürükleyici ekonomik faaliyetlerini kaybeden kentlerin “ne pahasına olursa olsun büyüme” yaklaşımını terk ettiği görülmektedir (Hollander ve Nemeth, 2011; Hospers, 2014; Schindler, 2016). Kentsel politikaları şekillendiren büyüme odaklı yaklaşımdan sapma olarak nitelenen bu gelişmeler “küçülme/de-growth politikaları” (Schindler, 2016) olarak kavramsallaştırılmakta, bu yeni yaklaşımın daha sürdürülebilir, eşitlikçi ve adil bir kentleşme için olanaklar sunduğu ileri sürülmektedir (Coppola, 2019; Camprag, 2018; Parr, 2015).

Ancak bu önermelere ilişkin eleştiriler de bulunmaktadır. Bunlara göre, bu yeni eğilimler yeni bir yaklaşım çerçevesi sunmamaktadır: Gündeme gelen yanıtlar

kentsel büzülmeyle ortaya çıkaran koşullara uyum sağlamayı kolaylaştıracak yanıtlar olup (Audirac, 2018; Hackworth, 2015), piyasa gereksinimlerini öncelikleyen büyüme odaklı yaklaşım özünü korumaktadır (Akers, 2015; Rosenmann ve Walker, 2016; Rosenman vd., 2014; Rousseau, 2014). Bu görüşe göre, bu yeni eğilimlerin izlendiği kentlerde neo-liberal döneminin müdahale biçimlerinin ve uygulamalarının sürdüğü, ancak yeni bir takım söylemlerle yeniden şekillendirilerek çekici hale getirildiği izlenmektedir.

Bu tartışmalar, nüfus kaybeden kentlerde gündeme gelen politikaların nasıl kavramsallaştırılacağı konusunda bir uzlaşma olmadığını da ortaya koymaktadır. O nedenle, nüfus kaybeden kentlerde gündeme gelen politika ve uygulamaları irdelemek

son derece önemlidir. Bu yazı yukarıda özetlenen tartışmalara neoliberal politikaların etkisiyle sanayisizleşen ve nüfus kaybeden bir maden kenti olan Zonguldak'ta 3S RECIPE başlıklı ERA-NET projesi kapsamında gerçekleştirilen araştırmanın bulgularına dayanarak katkı koymayı amaçlamaktadır.

Bu yazıda sunulan Zonguldak kenti ile ilgili araştırma, 1980'dan bu yana neoliberal politikalarla desteklenen büyüme odaklı kentsel gelişme paradigmasının, Zonguldak'ın değişimle baş etmesi ve yeni bir gelişme çizgisi yakalaması açısından yeterli bir çerçeve sunmadığını ve geçmiş politika ve uygulamaları gözden geçirmeyi ve değiştirmeyi zorunlu kıldığını, bu çerçevede Zonguldak'ta yeni politika arayışlarının gündeme geldiğini göstermektedir. Araştırma bulguları, bunlardan önemli bir bölümünün geçmiş politika ve uygulamalara ilişkin hoşnutsuzlukları ve tepkileri yumuşatacak yeni söylemleri kullanarak Türkiye'de egemen olan büyüme odaklı ve neoliberal yaklaşımla ters düşmeyen bir yaklaşımın parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın temel savı, ekolojik, ekonomik ve sosyal yapısı son derece kırılan olan bu kentin sorunlarına çözüm üretecek ve yeni bir gelişme çizgisi yakalamasını sağlayacak yeni bir yaklaşıma, yeni politika ve uygulama araçlarına ve yaratıcı bir bakış açısına gereksinim olduğu, geçmiş politika ve uygulamalara ilişkin hoşnutsuzlukları ve tepkileri yumuşatma amacı taşıyan yaklaşımların etkilerinin sınırlı olacağı şeklindedir.

2. Nüfus Kaybeden Kentlerde Kentsel Politika ve Uygulamalar

1990'ların sonundan bu yana nüfus kaybı ve ekonomik faaliyetlerde daralma ile nitelenen 'kentsel büzülme' olgusunu anlamaya odaklanan akademik yazının (Özatağan ve Eraydın, 2011; 2014), son yıllarda bu kentlere yönelik politika ve uygulamalara vurgu yaptığı görülmektedir (Bernt, 2009; Couch vd., 2012; Joo ve Seo, 2018; Mallach vd., 2017; Rink vd., 2012; Wiechmann, 2008; Wiechmann ve Bontje, 2015). Bu çalışmaların da ortaya koyduğu gibi, nüfus kaybeden kentlerin sorunlarına yaygın olarak büyüme odaklı kentsel gelişme paradigması ile çözüm aranmaktadır. Neoliberal kent politikalarının yarışmacı gelişme stratejilerini benimseyen bu çözüm arayışları, kentte rantı artıracak etkinlikleri genişletmeyi hedeflemekte, bu amaçla büyük ölçekli projelere odaklanan girişimleri desteklemektedir. Rink vd.'nin (2012) de Doğu Avrupa'nın nüfus kaybeden kentlerinde gösterdiği gibi, nüfus kaybı nedeniyle boşalan konutların ve terk edilen endüstriyel binaların yıkıldığı, ortaya çıkan kentsel arazinin büyük ölçekli kentsel projeler yoluyla geliştirilerek yeniden işlevlendirildiği izlenmektedir. Bu çerçevede turizm etkinlikleri de kent ekonomisini yeniden canlandırmak, hizmet sektöründe istihdam yaratmak için desteklenmekte ve girişimci sermayenin bu alana yatırım yapması çekici hale getirilmeye çalışılmaktadır (DiGaetano ve Lawless, 1999; Mazar, 2018; McCarthy, 2002). Büyüme odaklı kentsel gelişme paradigması çerçevesinde gündeme gelen bu politika ve uygulamalar kentin büyümesinden ve böylece artacak olan ranttan çıkar sağlayacak olan 'kent seçkinleri'nin oluşturduğu ortaklıklar tarafından yönetilmektedir. Ortaklıkları oluşturan gruplar arasında yatırımcılar, mülk sahipleri ve iş çevreleri yanısıra yerel ve bölgesel yönetimler de bulunmaktadır. Mazar'ın (2018) da vurguladığı gibi, bu ittifaklar genellikle çıkarları çatışan kent seçkinleri arasında uzlaşarak belirlenen stratejilerin uygulamaya konulmasını kolaylaştırmaktadır. O nedenle, "büyüme rejimleri", "büyüme ittifakları" ve "kentsel girişimcilik" nüfus kaybeden

kentlerde gündeme gelen politikaların irdelenmesinde sıklıkla başvurulan kavramlar olup, nüfus kaybeden kentlerin, kent seçkinlerinin amaç, öncelik ve gereksinimleri doğrultusunda çalışan “büyüme makinası” tarafından yönetildiği vurgulanmaktadır.

Ancak elde edilen deneyimler bu yaklaşımın nüfus kaybeden kentlere özgü dinamiklerle çeliştiğini ve ‘büyüme makinası’nın bu kentlerde işleyişinde de farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin nüfus kaybeden pek çok Amerikan kentinde çöküş yaşayan emlak piyasasına devlet müdahale etmek zorunda kalmış (Rosenman vd., 2014); Almanya’da ise nüfus kaybeden kentlerde konut şirketlerinin daralan emlak piyasası nedeniyle yaşadıkları sorunların çözümü merkezi yönetimle müzakereyi gerektirmiş ve bu sorunlara merkezi yönetimin geliştirdiği politikalarla çözüm bulunabilmiştir (Bernt, 2019). Kanada’nın Windsor kentinde olduğu gibi, diğer bazı nüfus kaybeden kentlerde ise devletin daha müdahaleci bir rol üstlendiği, hangi uygulamanın nasıl hayata geçirileceğini dikte ettiği izlenmektedir (Mazar, 2018). Mallach’ın (2012) da vurguladığı gibi, nüfus kaybeden pek çok kentte artan devlet müdahalesi yerel ve merkezi yönetimlerin küçülen kentlerin sorunlarına neoliberal düzenin müdahale araçlarıyla çözüm bulmak konusundaki umutsuzluklarını yansıtmaktadır. Bu durum neoliberal söylem ile uygulama arasındaki çelişkiyi ortaya koymakta ve neoliberal düzenin devletin müdahalesine gereksinim duyduğu savını desteklemektedir (Bourdieu 1998; Campbell ve Pedersen 2001; Giddens 1998). Bu savı destekleyen tartışma ve bulgular aşağıda özetlenmektedir.

İlk olarak, artan devlet rolüne ve müdahalesine rağmen, kentlerin sermaye çekmekte başarılı olabildiklerini söylemek zordur. Nitekim yukarıda değinilen uygulamaların riskleri devlet tarafından üstlenilmesine rağmen, Malach’ın (2017) da gösterdiği gibi, terk edilen gayrimenkullerin piyasa oyuncuları eliyle yeniden geliştirmesi mümkün olamamıştır. Diğer bazı kentlerde ise büyüme ittifaklarının kent politikalarını biçimlendirmedeki etkisi devletin aşırı müdahaleci tutumu nedeniyle sınırlı olmuştur (Mazar, 2018). Öte yandan, nüfus kaybeden kentlerin büyümeyi hedefleyen gruplar tarafından yönetildiği savı sorgulanmaktadır. Yaşanan ekonomik bunalımlar nüfus kaybeden kentlerin merkezi yönetimden aktarılan kaynaklara bağımlılığını artırmış, merkezi yönetimin dağıttığı hibelerden pay alma amacı ile farklı çıkar grupları ortaya çıkmıştır. Bu durum, Bernt’in (2009: 754) vurguladığı gibi, nüfus kaybeden kentlerde kentsel politikaların ‘büyüme ortaklıkları’ tarafından değil ‘hibe ortaklıkları’ tarafından yönetildiğini işaret etmektedir. Üçüncü olarak, büyüme ittifaklarının sürdürülebilirliği tartışmalıdır. Kent seçkinlerinin oluşturduğu ittifaklar kırılabilir olup, tüm çabalara karşın büyümenin gerçekleştirilememesi nedeniyle yaşanan sorunlar, ekonomik kriz koşullarında derinleşerek kent yönetimlerinin iflasını nedenlemekte, uygulanan kemer sıkma politikaları ittifakların kırılabilirliğini artırmakta, Detroit’te olduğu gibi (Schindler, 2016) dağılımlarına neden olabilmektedir.

Tüm bu bulgular devletin müdahalesine ve desteğine rağmen, neoliberal politikalarla şekillenen büyüme odaklı gündemin büzülen kentlerin sorunlarına çözüm olmadığını göstermektedir. Bu konuda Mallach (2017) ve Audirac (2018) mevcut politika ve müdahale biçimlerinin “nüfus kaybeden kentleri kurtaramadığını” vurgulamakta, diğer bazı araştırmacılar ise bunun da ötesinde bu kentlerin sorunlarını derinleştirdiklerini ileri sürmektedirler (Hollander vd., 2009; Özatağan ve Eraydın, 2014; Wiechmann, 2008).

Öte yandan, ekonomik kriz ve bu durumun gerektirdiği kemer sıkma politikaları nedeniyle büyüme hedefini gerçekleştirmek giderek zorlaşmaktadır. Bu nedenle, küçülmenin kentsel gelişme açısından sunduğu olanakları değerlendirmek düşüncesi ve bu düşünceye dayalı çözümler önem kazanmaktadır. Önerilen çözümler, nüfusu daha az ancak daha yaşanabilir bir kent yaratmayı hedefleyen, bu amaçla yaşam kalitesini iyileştirmeyi, toplumsal ve ekolojik yapının sürdürülebilirliğini önceleyen stratejilere yönelim anlamına gelmektedir. Youngstown (ABD) büyüme odaklı politikadan vazgeçen ilk kentlerden biri olup, daha küçük ama yaşam kalitesi daha yüksek bir kent olmayı hedeflemektedir (Wiechmann ve Pallagst, 2012). Detroit'te de kent yönetiminin iflas etmesi ve yeniden büyümenin gerçekleştirilmesi kent aktörlerini, büyüme yerine kentin yaşam kalitesini iyileştirecek politikalara öncelik vermeye zorlamıştır (Schindler, 2016). Kentlilerin refahını iyileştirmeyi öncelikleyen politikalar Avrupa kentlerinde de ortaya çıkmaktadır (Béal vd., 2019). Bu bulgular, nüfus kaybeden kentlerde kentsel politikalarda ve bu politikaların uygulamalarında bazı değişimler yaşandığını göstermektedir. Yeni politika arayışlarında büyüme hedefi görece önemini yitirmektedir. Bu konuda Camprag (2018: 1) "ana odağın büyümeden alternatif gündemlere kaydığını" öne sürmekte, Schindler (2016) ise bu eğilimin eşitlik ve sürdürülebilirliğe duyarlı bir yeni politika biçimine işaret ettiğini belirtmekte, bu yeni politikayı "küçülme makinası" olarak adlandırmaktadır.

Ancak bu savla çelişen bulgular da bulunmaktadır. Örneğin Rosenthal (2013) Cleveland'da bu stratejinin geçici bir strateji olduğunu, piyasa koşulları düzelişip girişimciler bu kentlere yatırım yapmaya başladığında bu stratejinin terk edileceğini belirtmektedir. Youngstown gibi bazı kentlerde yürütülen araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, yaşanabilirlik vizyonu kentte rantı artıracak etkinliklerin sürmediği anlamına gelmektedir (Rhodes ve Russo, 2013). Aksine, Akers'in (2015) da gösterdiği gibi, yeni uygulamaların piyasa gereksinimleri ve öncelikleriyle şekillendiği izlenmektedir. Bu nedenle Audirac (2018: 18) yeni çözüm arayışlarının kriz koşullarına ve kemer sıkma politikalarına uyum sağlamayı kolaylaştıran "teknik, politik ve söylemsel manevralar" olduğunu öne sürmektedir. Bu kentlerde, Detroit'te olduğu gibi, yeni stratejiler geleneksel stratejilerle harmanlanarak uygulanmakta (Berglund, 2020); Vitry-le-François'da olduğu gibi, tepki çeken geleneksel stratejilerin öne çıkarılmasından sakınılmakta, bunun yerine yeşil ekonomi gibi yeni söylemler öne çıkarılmakta (Béal vd., 2019), ya da Cleveland'de olduğu gibi geleneksel stratejiler çevre duyarlılığına işaret eden söylemlerle çekici hale getirilmektedir (Akers vd., 2019).

Bu nedenlerle, kentsel politika ve uygulamalarda yaşanan değişimleri anlamak uygulanan politika ve stratejilere bakmanın ötesinde, bu değişimi ortaya çıkaran koşulları, aktörlerin amaç, öncelik ve gereksinimlerini dikkate alan bir çözümlemeyi gerektirmektedir. Bu yazının dayandığı, Zonguldak kenti ile ilgili araştırmanın tasarımını da bu gereksinim şekillendirmiştir.

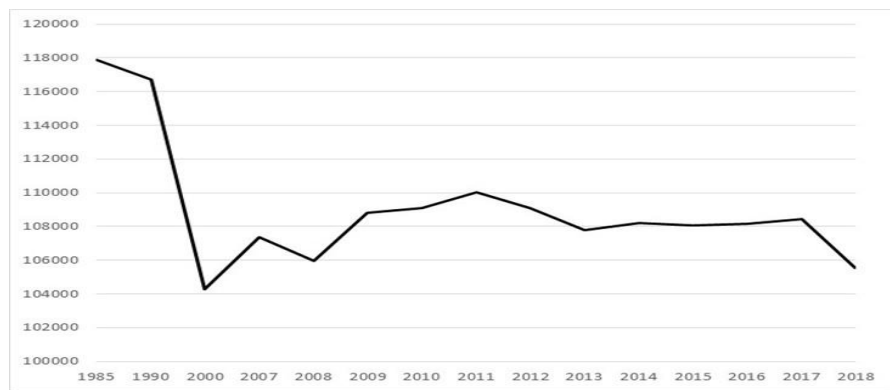
3. 1980'den Bugüne Zonguldak'ta Gündeme Gelen Kentsel Politika ve Uygulamalar

Zonguldak kentinde gerçekleştirilen araştırma 4 aşamadan oluşmaktadır. Çalışmanın ilk aşaması kentin gelişmesini yönlendiren plan ve belgelerin incelenmesi ve kentin gelişimindeki eğilimlerin ikincil veriler yardımıyla betimlenmesini kapsamaktadır. Bu betimleme, Zonguldak için 1980'den günümüze kadar geliştirilen politika, plan ve

projelerin irdelenmesine yöneliktir. Araştırmanın ikinci aşamasında, uygulanan politika ve stratejilerin hangi koşullarda tanımlandığı, değişimi ortaya çıkaran koşulları, aktörlerin amaç, öncelik ve gereksinimlerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, yerel yönetim, valilik ve bölgesel kalkınma ajansı çalışanlarıyla açık uçlu derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yanısıra, Zonguldak'taki farklı aktörleri biraraya getiren bir çalıştay düzenlenmiş, bu çalıştay farklı aktörlerin Zonguldak'ta 1980'den bugüne uygulanan politika ve uygulamaları nasıl tanımladıklarını, farklı görüş ve tepkileri ortaya çıkarmaya yardımcı olmuştur. Çalıştayı takip eden 3 odak grup toplantısı düzenlenmiştir. Odak grup toplantılarında son dönemde gündeme gelen uygulamalar, bunların ortaya çıkmasını gerektiren koşullar ve arkasındaki güdüler belirlenmeye çalışılmıştır. Yazının bundan sonraki bölümlerinde Zonguldak ile ilgili saptamalar sunulmaktadır.

3.1. 1980'li Yıllarda Uygulanan Neoliberal Politikaların Zonguldak Üzerindeki Etkisi: Sanayisizleşme ve Nüfus Kaybı

Zonguldak'ta kömür madeni bulunması ile başlayan sürecin Cumhuriyet döneminin sanayileşme politikaları ile desteklenmesi Zonguldak'ın ekonomisinin hızla gelişmesine ve 1960'lı yıllardan başlayarak nüfusunun hızla artmasına yol açmıştır. Ancak, 1980'lerin piyasa odaklı ekonomik gelişme politikalarının bir uzantısı olarak kamuya ait ekonomik kurumların yeniden yapılandırılmasının Zonguldak için olumsuz sonuçları olmuştur. Zonguldak ekonomisinin itici gücü olan TTK küçülmüş, Zonguldak kömür havzasında kömür üretimi de 1975'te 8.5 milyon tondan 2000'de 2.4 milyon tona düşmüştür (TTK, 2018). Bunun bir sonucu olarak, madencilik sektöründe istihdamın 1980'de 42,000'den 1990'da 34,000'e, 2000'de 19,000'e ve 2004'te 12,000'e düştüğü görülmektedir (Şengül and Aytekin, 2011). 1987-2001 arasında sanayinin Zonguldak ekonomisindeki payı yılda %4.7 oranında azalmış (Şengül ve Aytekin, 2011), işsizlik ise %4.6'dan (1990) %5.2'ye çıkmıştır (Işın, 2009). Küçülmenin nüfus üzerindeki etkisi de çarpıcı olmuştur. Kentin 1985 yılında 118,000'e ulaşan nüfusu 1990'da 116,000'e, 2000'de ise 104,000'e düşmüştür (Şekil 1).

Şekil 1: Zonguldak Kenti'nde Kentsel Nüfusun Değişimi, 1985-2018. (Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak hesaplanmıştır.)

3.2. 1990'lı Yıllar: Neoliberal Politikaların Etkilerini Yatırtırmaya Yönelik Girişimler

Hem nüfus hem de ekonomik açıdan Zonguldak Türkiye'nin 1980'lerde benimsediği neoliberal politikaların etkilerini en yoğun yaşayan kentlerden biri olmuştur. Ancak, TTK'daki bu gelişmelere bir tepki olarak ortaya çıkan işçi grevleri ve Büyük Ankara Yürüyüşü'ne kadar kentte yeni bir üniversite kurulması dışında Zonguldak'ı geleceğe taşıyacak bir stratejinin varlığından söz etmek çok da mümkün değildir. Zonguldakta açılan Zonguldak Karaelmas Üniversitesi ile kentte yeni istihdam olanakları yaratılarak artan tepkiler yatıştırılmaya çalışılmıştır. Bu girişim sonucunda artan öğrenci nüfusunun Zonguldak açısından iki önemli sonucu olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki kentte hizmet ekonomisinin canlanması, diğeri ise gayrimenkul piyasasının canlanmasıdır. Böylece, azalan nüfusun pek çok kentte neden olduğu boş konut ve arazi stoğunun ortaya çıkışı engellenebilmiştir. Ancak bu girişimin istihdam yaratma etkisi sınırlı olup, bunun en önemli nedeni kentin istihdam açısından kamuya, ve özellikle de TTK'ya bağımlılığı nedeniyle “*özel teşebbüs tecrübesinin oluşmaması* [dır]. *TTK daralmaya gidince, özel sektör de gelişmeyince istihdam olanağı daral[mıştır]*” (Katılımcı 3, Strateji Geliştirme Müdürlüğü, Zonguldak Belediyesi, odak grup toplantısı 3, Şubat 2019). Nitekim kentte işsizlik oranı 2000'de %9.1'e yükselmiş (Işın, 2009), yanı sıra kent madencilik faaliyetlerinin neden olduğu hava kirliliği, tasman riski ve düşük yaşam kalitesi gibi sorunlarla kuşatılmıştır (Ersoy ve Şengül, 2001).

3.3. 2000 sonrası: Büyüme Odaklı Neoliberal Politikaların Zonguldak'ta Uygulanması ve Karşılaşılan Zorluklar

2000'li yıllar Türkiye'nin neoliberal politikalarında önemli değişimleri gündeme getirmiştir. Bu dönemde merkezi yönetim, yasal düzenlemelerle kentler üzerindeki rolünü etkinleştirmiş, kentlerin gelişimi ile ilgili kararlarda belirleyici hale gelmiş, piyasa oyuncularıyla kurduğu ittifaklarla kentsel mekânı yeniden üreten bir girişimci olma rolünü pekiştirmiştir (Adaman ve Akbulut, 2019; Akçay, 2018; Eraydın, 2012; Kuyucu, 2017; Tansel, 2019). Bu dönemde inşaat ve gayrimenkul sektörlerinin öne çıktığı bir ekonomik gelişme modeli benimsenmiş, enerji sektörü de Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını azaltma hedefinin bir uzantısı olarak desteklenmiştir. Bu değişim, 2000 sonrası Zonguldak'ta gündeme gelen politika ve uygulamaların da arka planını oluşturmaktadır.

Nitekim 2000'li yıllarda enerji sektöründe piyasa oyuncularına sağlanan ayrıcalıklar, merkezi yönetimin sektördeki girişimcilerle kurduğu ortaklıklar ve kamulaştırma ile bazı yatırım alanlarını çevre ile ilgili düzenlemelerin ve çevresel etki değerlendirmelerinin dışında tutan kararların sağladığı kolaylıkların etkisiyle Zonguldak'ta 2010 sonrasında 7 adet yeni termik santral, 3 hidroelektrik santral ve 1 biyokütle enerji yatırımı hayata geçmiştir. Bu enerji santralleri ithal kömür kullanmalarına karşın, Türkiye'nin enerji konusunda bağımsız bir ülke olabilmesi için stratejik önemde oldukları öne sürülmektedir.

Ekonomik gelişmenin kamu yatırımları ile tetiklenmesi stratejisinin uzantısı olarak Zonguldak'ta stratejik amaçlı büyük ölçekli projeleri hayata geçirilme çabaları da izlenmektedir. Bunlar arasında büyük ölçekli sanayi ve enerji yatırımlarının yer alabileceği organize sanayi bölgesi, serbest bölge ve liman oluşumlarını içeren Filyos

Vadisi projesi³ yanı sıra, havaalanı, Zonguldak'ın bölgeyle ve ülkenin diğer metropollerleriyle bağlantısını güçlendirecek demiryolu ve karayolları gibi çok sayıda büyük ölçekli altyapı yatırımı bulunmaktadır. Tüm bu uygulamaların Zonguldak'ın madene bağımlı ekonomisini çeşitlendireceği, kentte 10 000 yeni istihdam yaratacağı ve böylece işsizlik ve göç sorunlarını çözeceği savunulmaktadır (BAKKA, 2010, 2013).

Ancak, söz konusu yatırımların uygulamada oldukça yavaş ilerlediği anlaşılmakta, uygulaması tamamlanan yatırımların işlerliği konusunda ise sıkıntılar yaşanmaktadır. Ayrıca pek çok önemli yatırım da dava konusu olmuş, planlar iptal edilmiştir. O nedenle, tüm bu uygulamalar "*kent ekonomisinde önemli bir değişim yaratamamıştır*" (Katılımcı 11, Zonguldak Mimarlar Odası Başkanı, Odak Grup Toplantısı 2, Eylül 2018). Ayrıca, bu uygulamalar, çevreye, doğal ve tarihi değerlere, yörede yaşayanların sağlığına zararları nedeniyle tepkilere de neden olmuş, acele kamulaştırma uygulamaları da hoşnutsuzluk yaratmış, açılan davalar sonucu kararın iptali nedeniyle uygulamada aksaklıklar ortaya çıkmıştır.⁴

Sanayisizleşme ve nüfus kaybının, nüfus kaybeden diğer kentlerde olduğu gibi Zonguldak'ta da kentin finansal durumu açısından önemli sonuçları olmuştur. Yerelde toplanan vergiler azalmış ve belediyenin devletten aktarılan gelirlere bağımlılığı artmış, ancak azalan nüfusu nedeniyle bu gelirlerde de düşüş olmuştur. Daha da önemlisi, kamu kurumlarına olan borçlar nedeniyle bütçe gelirlerine yapılan zorunlu kesintiler sonucu oluşan bütçe açığı kronik bir sorun haline gelmiştir. Bu durum, yerel yönetimin kentin sorunlarıyla ilgili çözüm üretme kapasitesinin sınırlanması anlamına gelmektedir. Bu koşullarda, devletin gayrimenkul piyasasını canlandırmak ve inşaat faaliyetlerini teşvik etmek için başvurduğu kentsel dönüşüm projeleri yerel yönetim açısından "*gayrimenkul gelirlerini ve hizmet vergilerinden elde edilecek geliri artıracak olması*" (Görüşmeci 2, Belediye Başkan Yardımcısı, Zonguldak Belediyesi, Nisan 2018) açısından olumlu karşılanmıştır. Bu durum yerel yönetim ile devlet arasında bir anlamda uzlaşma anlamına gelirken, kentin ekonomik ve mekânsal gelişimini belirlemede merkezi yönetimin artan ağırlığını göstermektedir.

Merkezi ve yerel yönetimlerin uzlaşısına karşın kent ekonomisini gayrimenkul ve inşaat odaklı girişimlerle canlandırmak konusunda zorluklar yaşandığını belirtmek gerekir. Bunun en önemli nedeni Zonguldak'a özgü mülkiyet sorunları olup, madencilik yasası ve mevcut orman alanları sınırları nedeniyle kentsel arazinin yalnızca %13'ü özel mülkiyettir (Görüşmeci 3, Şehir Plancısı, Zonguldak Belediyesi, Nisan 2018). Bu mülkiyet yapısı ve kentin Cumhuriyetin ilk döneminde sanayi ve madencilik politikalarının desteğiyle hızla büyümesi, büyük bölümü tasman alanları üzerinde yer alan gecekondular sorununu ortaya çıkarmıştır. Uzun dönem mevcut yasalarla çözülemeyen bu sorun 1980'lerdeki yeni yasal düzenlemelerle çözülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yerel yönetim 1985 yılında uygulamaya konan İmar İslah Yasası'ndan yararlanmış, "*tasman alanları üzerindeki ruhsatsız konutları dönüştürerek gecekondular sorununu çözmek amacıyla*" (görüşmeci 2, Belediye Başkan Yardımcısı, Zonguldak Belediyesi, Nisan 2018) 17 adet imar ıslah planı

³ (<https://emlakkulisi.com/filyos-projesi-ile-100-yillik-hayal-gercek-oluyor/519582>). (07.05.2020)

⁴ (<https://www.evrensel.net/haber/77552/filyosta-kamulastirmaya-durdurma-karari>) (07.05.2020)

hazırlanmıştır. Böylece canlanacak olan gayrimenkul piyasasının, göç sorununu çözeceği, kentin nüfusunu artıracığı umulmaktadır. Ancak bu stratejinin uygulanmasında sorunlarla karşılaşmıştır. İmar İslah Planlarına çok sayıda dava açılmış, planlar iptal edilmiş ve daha da önemlisi Türkiye'nin kentsel yönetimini merkezileştirmeye yönelik düzenlemeler imar ıslah planlarının uygulanabilirliğini engellemiştir. Tüm bu engeller “*bu uygulamanın sona ermesi anlamına gelmekte olup, sadece 3 imar ıslah planının uygulaması tamamlanabilmiştir*” (görüşmeci 3, Şehir Plancısı, Zonguldak Belediyesi, Nisan 2018).

Kentsel gelişme bu dönemde, ekonomiye ivme kazandırmak ve gayrimenkul piyasasını canlandırmak için hazine arazilerinde hayata geçirilen toplu konut projeleriyle de sürdürülmüştür. Nitekim TOKİ'nin sadece Zonguldak belediyesi sınırları içinde kalan alanda başlattığı üç proje ile 1126 konut üretmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Ancak bu projelerin uygulamasına yakından bakıldığında, inşaat firmalarına sağlanan kolaylıklara, kamu-özel sektör ortaklıkları aracılığıyla sağlanan ayrıcalıklara karşın uygulamanın oldukça yavaş olduğu, bugüne kadar sadece 250 konutun tamamlanabildiği izlenmektedir⁵.

4. Son Yıllarda Kentsel Politika ve Uygulamalarda Yaşanmakta Olan Değişim

4.1 Büyüme Odaklı Gündemin Sorgulanması

Zonguldak'ta 2000 sonrası gündeme gelen politika ve uygulamalar, merkezi yönetim tarafından alınan kararların bir uzantısı olarak Zonguldak'a dikte edilen kararlar olup, bu uygulamalardan pay alacak olan yatırımcılar ve iş çevreleri ile bölge ve kent yönetimlerinin de bu kararlarda fikir birliğinde oldukları izlenmektedir. Bu durum, devletin Zonguldak kenti üzerindeki etkin rolünü göstermekte, kentsel gelişmeyi yönlendiren plan, politika ve uygulamaların ise piyasa öncelik ve gereksinimlerini öne çıkaran büyüme odaklı anlayışla şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tüm bu girişimlere karşın kent 1990'lar boyunca kaybettiği nüfusun sadece üçte birini kazanıp nüfusu 2011'de 109,000'e ulaşmış, sonraki yıllarda ise nüfus kaybetmeye devam etmiş, kentin nüfusu 2018'de 105,500'e düşmüştür (Şekil 1). Tüm bu bulgular 2000 sonrası devlet güdümlü neoliberal politikaların Zonguldak'ta uygulanmasında yaşanan zorlukları ortaya koymaktadır. Nitekim devlet güdümlü politikaların Zonguldak'ın gelişimini olumlu yönlendirme kapasitesi sorgulanmakta ve kentin devlete bağımlılığı ve “*herşeyi devletten bekleme tavrı*” eleştirilmektedir (Katılımcı 15, Zonguldak Çevre Koruma Derneği Başkanı, Çalıştay, Eylül 2017). Odak grup toplantısında bir katılımcı bu konuda yaşanan zorluklar konusunda şunları belirtmiştir:

“Kömürü korumak için çıkarılan Havza-yı Fahmiye kanununun katı kuralları var. Kentin yaşanabilirliğini, yeni yatırımlar yapmayı sağlayan şeylere izin vermemiş. Şehrin gelişmesini durduran bir mevzuat. Süreci tıkiyor ve yöneticilerin yaşanabilir kent için gerekli projeleri uygulamaya geçirmesini engelliyor.” (Katılımcı 4, İmar ve Kentsel İyileştirme Müdürlüğü, İl Özel İdaresi, Zonguldak Valiliği, Odak grup toplantısı 3, Şubat 2019). Diğer bir katılımcıya göre ise “*mülkiyet sorunu, kendi başına proje yapmada sorun yaratıyor*” (Katılımcı 1, Uzman, İl Kültür Turizm

⁵ TOKİ verilerine dayanılarak hesaplanmıştır: www.toki.gov.tr/illere-gore-projeler (03.09.2018)

Müdürlüğü, Odak grup toplantısı 3). Bunun nedeni, Görüşmeci 7'nin de belirttiği gibi, "ormana, TTK'ya, vs. izinler nedeniyle onaylanan projelerin uygulanamaması"dır (Görüşmeci 7, Uzman, BAKKA, Şubat 2019).

Zonguldak'ta merkezi yönetim tarafından belirlenen geçmiş projeler ve diğer uygulamalar, yaşanan çevre sorunlarını ve kentin yaşanabilirliği ile ilgili sorunları derinleştirilmesi nedeniyle de sorgulanmaktadır. Bir katılımcı bunu "Santraller çok olunca ben Zonguldak'tan gideceğim, yaşanabilir kent olmayacak" şeklinde ifade etmiştir (Katılımcı 29, Uzman, TEMA Zonguldak, Çalıştay, Eylül 2017). Katılımcılar aynı zamanda trafik sorunu, park sorunu ve kamusal alanların yokluğu konusundaki endişelerini belirtmişler ve kentin yaşam kalitesinin düşüklüğünden şikâyet etmişlerdir. İmar ıslah uygulamaları da kentin zaten yüksek olan kentsel yoğunluğunu artırarak kentlilerin yaşam kalitesinin kötüleşmesine katkı yaptığı için eleştirilmiştir:

"Şehir beton haline dönüşmüş, parsel bazında iyileştirme yapıyoruz derken insanların yaşamını mahvedilmiş." (Katılımcı 6, Şehir Plancıları Odası Zonguldak Temsilcisi, Odak grup toplantısı 3, Şubat 2019).

4.2 Kentsel Politika ve Uygulamalarda Yeni Arayışlar

Katılımcıların belirttiği hoşnutsuzluklara tepki olarak politika yapımcıların verdikleri yanıtlar Zonguldak için yeni birtakım politika arayışları olduğuna işaret etmektedir. Nitekim 2018'den beri Zonguldak Valiliği'nin öncülüğünde çok sayıda kültür, sanayi mirası, ve rekreasyon projelerini kapsayan turizm içerikli projelerin (Zonguldak Valiliği, 2018: 5) geliştirilmesiyle başlayan sürecin kentte yeni bir gündem yarattığı anlaşılmaktadır.

Bu yeni gündem, nüfus kaybeden diğer kentlerde de uygulanan (DiGaetano ve Lawless, 1999; Martinez-Fernandez vd., 2012; Mazar, 2018; McCarthy, 2002; Rink vd., 2012), aslında son derece geleneksel bir yaklaşım olan turizm faaliyetlerini geliştirerek ekonomik büyümeyi sağlamak şeklinde özetlenebilecek politika çevresinde şekillense de, yeni birtakım yanları da bulunmaktadır. Nitekim Zonguldak'ın gelişimini bugüne kadar yönlendiren büyüme odaklı yaklaşımın izlerini ilk etapta izlemek oldukça zordur. Aksine, Vali'nin de vurguladığı gibi "Zonguldak'ın ...bünyesinde barındırdığı tarihsel değerleri ve doğal zenginlikleri ortaya çıkarmak" (Zonguldak Valiliği, 2018: 3) gibi bir söylemin öne çıktığı izlenmektedir. Dahası, "tarihsel değerler ve doğal zenginlikler" (s. 3), "doğal ve tarihsel değerler" (s. 5) gibi duyarlılıklar vurgulanmakta, "doğaya ve tarihe saygının en temel düstur olduğu" (s. 5) belirtilmekte ve Zonguldak için geliştirilen ve geliştirilecek olan projelerin "turizmin her türüne dokunan ama doğaya dokunmayan projeler" (s. 3) olacağı öne sürülmektedir. "Doğal güzelliklerimizi, tarihsel/endüstriyel değerlerimizi yepyeni bir yorumla turizmin hizmetine sunuyoruz" (s. 5) ifadesi ile yeni uygulamalar geçmişteki uygulamalardan ayrıştırılmaya çalışılmaktadır.

Ancak tüm bu ayrıştırma çabalarına karşın, yeni politikaların ana güdüsünün kenti turist ve yatırımcı çekmek için hazırlamak olduğu görülmektedir. Nitekim bu projelerle "Batı Karadeniz turizm destinasyonuna yepyeni değerler katma arzusunda bulunduğu" (s. 3) belirtilerek, geliştirilen projelerin "Zonguldak'ı doğaseverlerin gözünde önemli bir çekim odağı kılacağından" söz edilmektedir (s.5). Dahası, geliştirilen projelerin "bir kitapta (Zonguldak Valiliği tarafından hazırlanan proje kitapçığı) toplanarak kamuoyunun ve girişimcilerin ilgisine ve bilgisine sunulduğu"

(s. 3) vurgulanmaktadır.

Valilik öncülüğünde ortaya çıkan bu çabaların kentteki diğer aktörler tarafından benimsendiğini, hevesle bu yeni gündemin bir parçası oldukları izlenmektedir. Bunlardan biri olan Zonguldak Belediyesi'nden bir görüşmeci, bu sürecin nasıl başladığını, Belediye'nin nasıl ve hangi güdü ile bu sürecin içinde yer aldığını şöyle anlatmaktadır:

“Belediyenin projelerini gerçekleştirmede sorunlar yaşaması ve güçlü bir valinin mevcut projeleri sahiplenmesi birleşince, para da onda olunca biz yapamıyoruz, siz yapın dedi belediye başkanı.” (Görüşmeci 4, Şehir Plancısı, Zonguldak Belediyesi, Şubat 2019)

Bu yeni gündemin bir parçası olarak Zonguldak Belediyesi'nin İl Özel İdare adına *“rekreasyon ve endüstriyel miras yapılarının dönüşümü ile ilgili çok sayıda proje”* hazırladığı anlaşılmaktadır (Görüşmeci 3, Şehir Plancısı, Zonguldak Belediyesi, Nisan 2018). Görüşmeci 3, bu durumu şöyle ifade etmiştir: *“Biz hazırlıyoruz, İl Özel İdare yapmış oluyor”*. Bu konuda Görüşmeci 4 ise şunları aktarmıştır: *“Hepsi birbiri ardına projelendirilince yuvarlanarak büyüdü ve fikir projeleri uygulama aşamasına kadar geldi.”* (Görüşmeci 4, Şehir Plancısı, Zonguldak Belediyesi, Şubat 2019).

Benzer bir sürecin BAKKA için de çalıştığı söylenebilir:

“Turizm master planına sunulabilecek projeleri plana kendimiz yazıyoruz, zihni sinir projeler gelmesin diye. O projeleri gerçekleştirecek kişilere destek veriyoruz. BAKKA'nın yönetim kurulu üç ilin valisi, belediye başkanları, ticaret ve sanayi odası başkanları ve il özel idaresinden oluşuyor. Birliktelik ve ortaklığı sağlayabilecek bir ortam. Onlar görüşlerini belirtiyorlar, biz planlıyoruz, yerel yönetimlerin bütçeleri de olmadığı için bütçe veriyoruz.” (Görüşmeci 7, Uzman, BAKKA, Şubat 2019).

Bu paylaşımlardan, Valilik öncülüğünde geliştirilen projelerin Zonguldak'ın politika yapıcılarını bir araya getirdiği ve yeni bir ortaklığın önünü açtığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında yukarıda sayılanlar dışında, kent arazisinin ve kentteki sanayi mirasının mülkiyetine sahip olması nedeniyle, TTK da bulunmaktadır. Ancak bu ortaklığın ana nedeninin Valiliğin bütçesinden pay almak olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu İl Özel İdaresi Genel Sekreteri şöyle ifade etmiştir: *“İl Özel İdaresi olarak biz de ilimizin bu güzelliklerinin ortaya çıkarılması ve tanıtılması adına çeşitli projeler hazırlıyor, İdaremiz dışında hazırlanan projelere ise destek olmaya çalışıyoruz.”* (Zonguldak Valiliği, 2018: 5). Örneğin bir görüşmecinin de belirttiği gibi *“KUDEM belediyenin yeni tiyatro/sinema salonu restorasyonu için bir trilyonluk destekte bulundu”* (Görüşmeci 4, Şehir Plancısı, Zonguldak Belediyesi, Şubat 2019). Bu yönüyle ortaya çıkan ortaklık Bern'tin (2009) Almanya'da gözlediği *“hibe ortaklığı”*nı anımsatmaktadır. Bu gelişme Zonguldak gibi, siyasal gruplar arasındaki çatışmanın kent politikasının tanımlayıcı özelliği olduğu bir kent için şaşırtıcı bir gelişme olup, bu durumu bir görüşmeci şöyle tanımlamıştır:

“Yerel yönetim ile merkezi idarenin çatıştığı dönemler oldu. [Bir dönem] vali belediye başkanını tanımıyordu. Güçlü belediye başkanı olduğunda çatışma oluyor tabii.” (Görüşmeci 7, Uzman, BAKKA, Şubat 2019).

Bu çatışmacı politikanın özellikle de *“mülkiyet sorunlarından kaynaklanmakta”* (Görüşmeci 1, Şehir Plancısı, Zonguldak Belediyesi, Mayıs 2017) olduğu görüşü

yaygın olup, son dönemde merkezi ve yerel yönetim arası ilişkiler “*çok kardeşçe gitti*” (Görüşmeci 4, Şehir Plancısı, Zonguldak Belediyesi, Şubat 2019) olarak nitelendirilmektedir. Nitekim çeşitli görüşmeciler bu durumu olumlayan yorumlarda bulunmuşlardır: “*Siyasi çekişmeler yüzünden hayata geçmedi projeler. Dışarıdan bir el gerekliydi.*” (Görüşmeci 5, Kültür ve Sosyal İşler Müdürü, İl Özel İdare, Nisan 2018) (bu yardımcı elin Valilik olduğu belirtiliyor). “*Yeni vali fikir insanı. Kültür-sanat ve turizm üzerine vizyonu var. [Başka kentlerde] güzel projeler yapmış.*”

Yukarıdaki ifadeler ve odak grup toplantılarında belirtilen görüşler, son derece geleneksel bir stratejinin doğal değerler, yaşam kalitesi, mimari ve kültürel miras gibi yeni bazı kavramlarla şekillendirilerek çok farklı öncelikleri olan yerel aktörlerin ilgisini çekebilme başarılarını ve sunulan yeni kentsel gelişme gündeminin farklı kesimler tarafından benimsendiğini göstermektedir. Bunlar arasında geçmişin büyüme odaklı politikalarına mesafeli duran ve sonuçlarına eleştirel yaklaşan, buna karşılık kentin yaşanabilirliğini ve çevre kaygılarını öncelikli tutan kentliler de bulunmaktadır. Kentte yaşayanların ihtiyaçlarını ve kentte yaşam kalitesini iyileştirmeyi savunan bu kesim, kültür, sanayi mirası ve rekreasyon projelerini içeren bu yeni gündemin kentin yaşanabilirliğini iyileştirmek için olanaklar sunduğunu düşünmektedir.

Zonguldak'ta yeni politika arayışlarına dair yukarıda sunulan bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde Zonguldak'ta kentsel politika ve uygulamalar konusunda geçmişteki uygulamalarla tam olarak örtüşmeyen yeni bir takım arayışlar olduğu söylenebilir. Geçmiş politikalara yönelik hoşnutsuzlukların ve tepkilerin giderek arttığı bir ortamda yeni gündemin geçmiş politikaların söylemlerinden uzak durduğu; Türkiye'nin son 20 yılına iz bırakan büyüme söylemi ve kentsel dönüşüm, yenileme gibi yaygın uygulamalar yerine doğa, sanayi mirası, yaşam kalitesi, yaşanabilirlik gibi söylemlerin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu söylemler kente yatırım ve nüfus çekmek için turizm odaklı bir stratejiyi uygulamak amacı ile kullanılmaktadır. Zonguldak'ın merkezi yönetim tarafından belirlenen politikalara ve uygulamalara bağımlılığına yönelik eleştirilere karşı yerelden gelen tepkileri yumuşatmak olarak değerlendirilebilecek bu manevranın oldukça başarılı olduğu izlenmektedir.

5. Sonuç

Nüfus kaybeden kentlerde büyüme odaklı politikalara yönelik eleştirileri öne çıkaran akademik yazında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki büyüme odaklı yaklaşımın pek çok nüfus kaybeden kentte terk edildiğini belirterek, ortaya çıkmakta olan yaşam kalitesi, sürdürülebilirlik odaklı uygulamaları daha sürdürülebilir, eşitlikçi ve adil bir kentleşmeye olanak verecek yepyeni bir yaklaşımın doğuşu olarak yorumlamaktadır (Camprag, 2018; Coppola, 2019; Parr, 2015; Schindler, 2016). İkinci görüş ise yeni yanıtların büyüme ideolojisinden çok da farklı olmadığını vurgulayarak (Bernt vd., 2014; Hackworth, 2015; Radzimski, 2018; Rosenman vd., 2014), bunların neoliberal kentleşme politikalarının başka bir şekli olduğunu öne sürmektedir (Akers, 2015, Akers vd., 2019; Berglund, 2020; Rosenman ve Walker, 2016).

Bu tartışmalar yararlı olmasına karşılık, politika ve uygulamalardaki değişimlerin hangi koşulların zorlamasıyla ortaya çıktığını dikkate almak da önemlidir. Kentin ve nüfus kaybı ile sonuçlanan süreçlerin özellikleri ve geçmiş politikaların başarımları

düzeyle yeni politikaların içerik ve niteliklerini şekillendirmektedir.

Zonguldak deneyimi yeni arayışların hangi koşulların zorlamasıyla ortaya çıktığını ve amaçlarını, bu politikalara farklı kesimlerin bakış açılarını ve tepkilerini anlamamanın ekonomik daralma ve nüfus kaybı yaşayan kentlerde yaşanan gelişmeleri anlamak için son derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu yazıda çok kısa şekilde özetlenen çalıştay ve odak grup çalışmaları ve kamu kurumları yöneticileri ile yapılan görüşmeler yeni söylem ve bu söylem kapsamında sunulan projelerin Türkiye'nin büyüme odaklı neoliberal politikalarının Zonguldak'ta uygulanmasında karşılaşılan zorlukların ve bunların Zonguldak'ta bir değişim yaratmak konusunda başarılı olamamasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu süreçte, ortaya çıkan hoşnutsuzlukları ve tepkileri yumuşatabilmek için yeni yaklaşımlar geliştirildiği de bu araştırmaya katılan çok sayıda kişinin genel izlenimidir. Söylem farklı olsa da, yeni söylem yine kent ekonomisinin büyümesini amaçlamakta, bunu kentin çekiciliğini artırarak ve turizm faaliyetlerini canlandırarak yapmaya çalışmaktadır.

Araştırma bulguları, enerji, sanayi ve altyapı odaklı bir gelişme senaryosu ve bunlara yönelik projelerin geri plana alındığı bir yaklaşımın, geçmiş uygulamalara tepkili ve sonuçlarından hoşnutsuz olan yerel aktörleri ikna etmek ve bu yeni gündem etrafında bir araya getirmek konusunda başarılı olduğunu göstermektedir. Her ne kadar geçmiş politika ve uygulamalardan hoşnut olmayanların taleplerine tam olarak yanıt vermese de, bir yandan enerji, sanayi ve altyapı projelerinin uygulamalarındaki gecikmeler ve başarılı sonuçların ortaya çıkmaması, öte yandan mevcut seçeneklerin sınırlı olması nedeniyle, sunulan yeni yaklaşıma destek vermek zorunda hissettikleri anlaşılmaktadır. Böylece, çok farklı görüşleri ve yaklaşımları uzlaştıran ve rızalarını alan yeni bir birliktelik oluşmaktadır.

Tüm bu bulgular, tüm hoşnutsuzluklara ve olumsuz sonuçlarına rağmen büyüme odaklı politikaları terk etmenin o kadar da kolay olmadığını göstermektedir. Ekolojik, ekonomik ve sosyal yapısı son derece kırılgan olan Zonguldak'ın sorunlarına çözüm üretecek ve yeni bir gelişme çizgisi yakalamasını sağlayacak yeni bir yaklaşıma, yeni politika ve uygulama araçlarına gereksinim olduğu açık olmasına rağmen Zonguldak geçmiş politika ve uygulamalara ilişkin hoşnutsuzlukları ve tepkileri yumuşatacak yeni söylemlerle Türkiye'de egemen olan neoliberal yaklaşımla uyumlanmaya çalışmaktadır.

Son olarak hem bu yeni gündemin, hem de ortaya çıkan ortaklığın son derece kırılgan olduğunu ve Zonguldak'ın gelişiminde olumlu bir değişim yapıp yapamayacağını belirsiz olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zonguldak deneyimi bu konuların sadece bir yerel politika meselesi olmadığını, Türkiye'nin politika seçimlerine son derece bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. O nedenle yeni gelişmeleri dikkatle irdelemek ve ortaya çıkan yeni gelişmeleri anlamak önemlidir. Bu konuda yapılacak olan çalışmalar neoliberal politikalarla desteklenen büyüme odaklı yaklaşımın farklı kentlerdeki etkisini ve sınırlılıklarını görmenin yanı sıra ne şekilde değiştiğini izlemek açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça:

- Adaman, F. and Akbulut, B. (2019) Erdoğan's three-pillar neoliberalism: Authoritarianism, populism, and developmentalism. Mimeo. Boğaziçi University.
- Akçay, U. (2018) Neoliberal Populism in Turkey and Its Crisis, Working Paper, No. 100/2018, Institute for International Political Economy, Berlin.
- Akers, J. (2015) Emerging market city, *Environment and Planning A*, 47: 1842-1858.
- Akers, J., Béal, V. ve Rousseau, M. (2019) Redefining the city and demolishing the rest: The techno-green fix in postcrash Cleveland, Ohio, *ENE: Nature and Space*, 0 (0): 1-21.
- Audirac, I. (2018) Shrinking cities: an unfit term for American urban policy? *Cities*, 75: 12-19.
- BAKKA (2010) Batı Karadeniz Bölgesi Bölge Planı 2010-2013. <http://bakkakutuphane.org/dokuman/bati-karadeniz-bolgesi-2010---2013-bolge-plani/50>. (08.08.2019).
- BAKKA (2013) 2014-2023 Batı Karadeniz Bölge Planı Mevcut Durum Analizi. http://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/2014-2023-bati-karadeniz-bolge-plani-cilt1-mevcut_durum_analizi_1_2.pdf. (08.08.2019).
- Béal, V., Fol, S., Miot, Y. ve Rousseau, M. (2019). Varieties of right-sizing strategies: Comparing degrowth coalitions in French shrinking cities, *Urban Geography*, 40 (2): 192-214.
- Berglund, L. (2020) The shrinking city as a growth machine: Detroit's reinvention of growth through triage, foundation work and talent attraction, *IJURR*, <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12858>.
- Bernt, M., Colin, L. ve Förste, D. (2017) Privatization, Financialization and State Restructuring in Eastern Germany: The case of Am südpark, *International Journal of Urban and Regional Research*, 41 (4): 542-706.
- Bernt, M. (2019) The emergence of "Stadtumbau Ost", *Urban Geography*, 40 (2): 174-191.
- Bernt, M. (2009) Partnerships for demolition: the governance of urban renewal in East Germany's shrinking cities, *International Journal of Urban and Regional Research*, 33 (3): 754-69.
- Bernt, M., Haase, A., Großmann, K., Cocks, M., Couch, C., Cortese, C. ve Krzysztofik, R. (2014) How does (n't) urban shrinkage get onto the agenda? Experiences from Leipzig, Liverpool, Genoa and Bytom, *International Journal of Urban and Regional Research*, 38 (5): 1749-66.
- Bourdieu, P. (1998) Utopia of Endless Exploitation: The Essence of Neoliberalism, *Le Monde Diplomatique*, December.
- Campbell, J.L. ve Pedersen, O.K. (2001) *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*, Princeton University Press.
- Camrag, N. (2018) Innovative post-neoliberal policy as a way out of crisis? Another reflection on the case of urban decline in Detroit, *City, Territory and Architecture*, 5 (2). <https://doi.org/10.1186/s40410-018-0078-4>.
- Coppola, A. (2019) Projects of becoming in a right-sizing shrinking city, *Urban Geography*, 40 (2): 237-256.
- Couch, C., Cocks, M., Bernt, M., Großmann, K., Haase, A. ve Rink, D. (2012). Shrinking cities in Europe, *Town & Country Planning*, 81(6): 264-270.

- DiGaetano, A. ve Lawless, P. (1999) Urban governance and industrial decline: governing structures and policy agendas in Birmingham and Sheffield, England, and Detroit, Michigan, 1980-1997, *Urban Affairs Review*, 34 (4): 546-577.
- Eraydın, A. (2012) Girişimci devlet, otoriterleşen popülizm: Neoliberalizmin yeni evresinde devletin yeni davranış kalıpları, KBAM 3. Sempozyumu, 'Kent Bölgeler, Metropolitan Alanlar ve Büyükşehirler: Değişen Dinamikler ve Sorunlar' Bildiri Kitabı, Ankara. sf. 13-33.
- Ersoy, M. ve Şengül, T. (Eds.) (2001) Sanayisizleşme sürecinin kentsel yaşama ekileri: Zonguldak örneği. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, Yayın no: 5. Ankara.
- Giddens, A. (1998) *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity.
- Hackworth, J. (2015) Rightsizing as spatial austerity in the American Rust Belt, *Environment and Planning A*, 46 (7): 1519-1534.
- Hollander, J. B., Pallagst, K., Schwarz, T. ve Popper, F. J. (2009). Planning shrinking cities, *Progress in Planning*, 72(4), 223–232.
- Hollander, J.B. (2011). The bounds of smart decline: A foundational theory for planning shrinking cities, *Housing Policy Debate*, 21(3): 349-367.
- Hollander, J.B. ve Nemeth, J. (2011) The bounds of smart decline: a foundational theory for planning shrinking cities, *Housing Policy Debate*, 21 (3): 349-367.
- Hospers, G.-J. (2014). Policy responses to urban shrinkage: From growth thinking to civic engagement. *European Planning Studies*, 22 (7): 1507–1523.
- Işın, Ş. (2009), Deindustrialization, decline and restructuring in socio-spatial context: A multi-layer exploratory study on a mono-centric local economy, Zonguldak case, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: ODTÜ
- Joo, Y-M. ve Seo, B. (2018) Dual policy to fight urban shrinkage: Daegu, South Korea, *Cities*, 73: 128-137.
- Kuyucu, T. (2017) Two crises, two trajectories: The impact of the 2001 and 2008 economic crises on urban governance in Turkey, Adaman, F., Akbulut, B. ve Arsel, M. (ed) *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment under Erdoğan* içinde. I.B. Tauris: London, New York. s. 44-74.
- Mallach, A. (2017) What we talk about when we talk about shrinking cities: the ambiguity of discourse and policy response in the United States, *Cities*, 69: 109-115.
- Mallach, A., Haase, A. ve Hattori, K. (2017) The shrinking city in comparative perspective: contrasting dynamics and responses to urban shrinkage, *Cities*, 69: 102-108.
- Martinez-Fernandez, C., Chung-Tong, W. Schatz, L.K., Taira, N. ve Vargas-Hernandez, V. (2012) The shrinking mining city: Urban dynamics and contested territory, *IJURR*, 36 (2): 245-260.
- Mazar, A. (2018) Growth coalitions in declining cities: casinos, redevelopment, and inter-urban competition, *Urban Geography*, 39 (6): 822-843.
- McCarthy, J. (2002) Entertainment-led regeneration: the case of Detroit, *Cities*, 19 (2): 105-111.

- Özatağan, G. ve Eraydin, A. (2014) The Role of Government Policies and Strategies Behind the Shrinking Urban Core in an Expanding City Region: The Case of Izmir, *European Planning Studies*, 22 (5), 1027–1047,
- Parr, A. (2015) Urban debt, neoliberalism and the politics of the commons, *Theory, Culture and Society*, 32 (3): 69-91.
- Radzimski, A. (2018) Involving small landlords as a regeneration strategy under shrinkage: evidence from two East German cases, *European Planning Studies*, 26 (3): 526-545.
- Rink, D., Haase, A., Grossmann, K. Couch, C. ve Cocks, M. (2012) From long-term shrinkage to re-growth? The urban development trajectories of Liverpool and Leipzig, *Built Environment*, 38 (2): 162-178.
- Rhodes, J. ve Russo, J. (2013) Shrinking 'Smart'?: Urban redevelopment and shrinkage in Youngstown, Ohio, *Urban Geography*, 34 (3): 305-326.
- Rosenman, E.; Walker, S. ve Wyly, E. (2014) The shrinkage machine: Race, class and the renewal of urban capital. Horace R. Hall, Cynthia C. Robinson, & Amor Kohli (Ed.), *Uprooting urban America: multidisciplinary perspectives on race, class and gentrification* içinde. Peter Lang: New York, s. 41–76.
- Rosenman, E. ve Walker, S. (2016) Tearing down the city to save it? 'Back-door regionalism' and the demolition coalition in Cleveland, Ohio. *Environment and Planning A*, 48 (2): 273–291.
- Rosenthal, E. (2013) Greening the metropolis: An analysis of vacant land reuse initiatives in major U.S. cities. (Capstone Seminar Thesis) City University of New York: Baruch College. accessed at https://www.academia.edu/7212663/Greening_the_Metropolis_-_An_Analysis_of_Vacant_Land_Reuse_Initiatives_in_Major_U.S._Cities.
- Rousseau, M. (2014) Urban redevelopment and social (in)justice: Neoliberal strategies for "moving upmarket" in shrinking cities, *Justice Spatiale / Spatial Justice*, 6. [https://www.semanticscholar.org/paper/Urban-redevelopment-and-social-\(in\)justice%3A-for-%22-%22-Rousseau/cb7c1a19b60ad607abb72e484d4b4d778dd66e13](https://www.semanticscholar.org/paper/Urban-redevelopment-and-social-(in)justice%3A-for-%22-%22-Rousseau/cb7c1a19b60ad607abb72e484d4b4d778dd66e13) (17.01.2020).
- Schindler, S. (2016) Detroit after bankruptcy: a case of degrowth machine politics, *Urban Studies*, 53 (4): 818-836.
- Şengül, H.T. ve Aytakin, A. (2011) Zonguldak coalfield and the past and future of Turkish coal-mining communities. Kirk, J., Jefferys, S. ve Contrepolis, S. (ed) *Changing Work and Community Identities in European Regions* içinde. Palgrave, McMillan.
- Tansel, C.B. (2019) Reproducing authoritarian neoliberalism in Turkey: urban governance and state restructuring in the shadow of executive centralisation, *Globalizations*, 16 (3): 320-335.
- TTK (2018) 2018 Yılı Taşkömürü Sektör Raporu. http://www.taskomuru.gov.tr/file//duyuru/ltk_sektor_raporu_2018.pdf (08.08.2019).
- Wiechmann, T. (2008), Errors Expected — Aligning Urban Strategy with Demographic Uncertainty in Shrinking Cities, *International Planning Studies*, 13 (4), 431-446.
- Wiechmann, T. ve Bontje, M. (2015) Responding to Tough Times: Policy and Planning Strategies in Shrinking Cities, *European Planning Studies*, 23 (1): 1-11.
- Zonguldak Valiliği (2018) Zonguldak'ta Doğa ve Kültür Turizmi. Erişim: <https://www.kivi.com.tr/sehirler/zonguldak/> (07.05.2019)

Notlar: Bu çalışma 3S RECIPE başlıklı ERA-NET projesi kapsamında desteklenmiştir. JPI Urban Europe ERA-NET Co-fund Smart Urban Futures, Proje no. 693443, 2017-2020.

Türkiye’de Küçük Ölçekli Kentlerin Gelişiminde Ulaşım Sisteminin Etkisi

Münevver İlknur Güllü¹Fikret Zorlu²

Öz: Bu çalışmada Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar Türkiye’de ulusal ulaşım yatırımlarının küçük ölçekli kentsel yerleşmelerin ortaya çıkmasında ve gelişmesindeki etkisi incelenmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra demiryolları yatırımlarına, 1950’li yıllardan itibaren iç ticareti ve otomotiv endüstrisini geliştirmek amacıyla karayolu yatırımlarına, 1960 sonrasında ise sanayileşmeyi desteklemek amacıyla liman ve karayolu yatırımlarına ağırlık verilmiştir. 1980 sonrasında ise dış ticareti geliştirme politikalarına bağlı olarak liman, gümrük kapıları, otoyol ve bölünmüş yollar inşa edilmiştir. Aynı dönemde hem turizmi geliştirmek hem de iç ulaşımı daha güvenli hale getirmek amacıyla çok sayıda havaalanı inşa edilmiştir. Literatürdeki çalışmalar dikkate alındığında (Harris ve Ullman, 1945; Clarck, 1958; Conzen, 1975; Szostak, 1991; Taylor, 2015) ulusal ulaşım yatırımlarının yerleşmeler sisteminde önemli etkileri olması beklenir. Bu çalışmada değişen ulaşım sistemi ve yeni yatırımların küçük ölçekli kentlerin gelişiminde nasıl bir etkisi olduğu araştırılmıştır. Çalışmada ilçe merkezlerinin nüfus değişimi ve gelişmişlik düzeyleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgular ulaşım yatırımları sonucu ortaya çıkan küçük ölçekli kentlerin (yeni ilçelerin), diğer ilçelere göre daha hızlı gelişme gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ulaşım sistemi, ulaşım yatırımları, ilçe merkezleri, kentsel gelişme

Abstract: This study investigates the role of national transport investments on the emergence of small-scale urban settlements from the declaration of the Republic to the current situation in Turkey. After the proclamation of the Republic, transport policy gave priority to railways, then the governments invested in road in order to improve domestic trade and the automotive industry since 1950s, and after 1960’s, port and road investments were given priority in order to support industrialization. From 1980 to today, ports, customs gates, high ways and divided roads were constructed to facilitate foreign trade development. In the same period, several airports were built in order to facilitate tourism industry and diversify international transport services. Regarding the studies in the literature (Harris and Ullman, 1945; Clarck, 1958; Conzen, 1975; Szostak, 1991; Taylor, 2015) national transportation investments are expected to have significant effects on the spatial system of settlements. Population change and development indices are used as performance criteria for settlements (district centers). It is found that national transportation system have significant influence on the development of small scale cities, and revealed that those small scale cities showed gradual development.

Keywords: Transportation system, transportation investment, district centers, urban development

¹Mersin Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, i_gullu@windowslive.com

²Dr., Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, fikretzorlu@mersin.edu.tr

1. Giriş

Kent planlama literatüründe Türkiye’de kentleşme süreci Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte özellikle büyük kentler ya da bazı tekil yerleşimler üzerinden incelenmiştir. Literatürde küçükölçekli yerleşimler (ilçeler) yeterince ele alınmamıştır. Kentleşme politikalarının büyük ölçekli kentleri nasıl etkilediğine yönelik çok sayıda çalışma olmasına karşın küçük ölçekli yerleşimler ve ilçelerdeki yansımalarını gözlemek kolay olmamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilçe sayısı 328 iken günümüzde bu sayı 922’ye ulaşmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de ilçelerin kuruluşunu ve gelişimi belirleyen etkenler araştırılmıştır. Çalışmada ilgili dönemdeki ulaşım yatırımlarının ortaya çıkardığı yeni yerleşmeler (ilçeler) incelenmiştir. Metropolitan alanların parçası olan ilçeler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Yerel kalkınma, kamu hizmetlerini yaygınlaştırma, yerinde yönetim gibi kamu politikalarının yanı sıra, tarım, madencilik, sanayi ve turizm sektörlerindeki gelişme, ulusal ulaşım ve diğer yatırımlar kırsal yerleşmelerin gelişmesine ve kentsel nitelik kazanmasında (sonuçta ilçe kurulmasında) etkili olmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra sanayileşme, tarım ve demiryolları yatırımlarına, 1950’li yıllardan itibaren dış açık sanayileşme, tarım ve karayolu yatırımlarına, 1960 sonrasında ise planlı kalkınma ile sanayi yatırımlarına ağırlık verilmiştir. 1980 sonrasında ise dış ticareti geliştirme politikalarına bağlı olarak sanayi, turizm ve ticaret sektörleri gelişmiş, bunlarla ilişkili olarak liman, gümrük kapıları, havaalanları, otoyol ve ulusal karayolları inşa edilmiştir. İlçelerin kuruluş gerekçeleri TBMM arşivlerinde bulunan kanun metinleri ve gerekçe bölümlerinden tespit edilmiştir. İlçeleri coğrafi dağılımları, gelişme dinamikleri için ilgili dönemlerin ekonomik raporları ve plan raporları incelenmiştir. Çalışmada metropolitan kentler dışında kalan ve mevcut nüfusu 10.000 den fazla olan ilçe merkezleri incelenmiştir. Türkiye’de kentleşme politikaları ve yeni yatırımların ortaya çıkardığı küçük ölçekli yerleşimler dört dönem altında incelenmiştir. Sonradan kurulan ilçelerin gelişiminde ulaşım sisteminin etkisini tespit etmek için ulaşım altyapısı sayesinde kurulan ilçeler ile diğer ilçelerin, kuruluş sonrası dönemlerdeki nüfus değişimi ve gelişmişlik düzeyindeki değişim karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Literatürdeki çalışmalar dikkate alındığında ulusal ulaşım yatırımlarının yerleşmeler sisteminde önemli etkileri olması beklenir. Bu çalışmada değişen ulaşım sistemi ve yeni yatırımların küçük ölçekli kentlerin gelişiminde nasıl bir etkisi olduğu araştırılmaktadır. Yerleşmelerin nüfus değişimlerinin sağlıklı bir şekilde incelemek için ilçe sınırları ve nüfuslarını kapsayan veritabanları esas alınarak 1927-2007 dönemi incelenmiştir. Metropolitan kentler ve bağlı ilçeleri kapsam dışına bırakılmıştır. Ayrıca il merkezleri kapsam dışına bırakılmıştır. Nüfusu günümüzde 10.000 den fazla olan ilçe merkezleri araştırma kapsamına alınmıştır. Arşiv taramasıyla hangi ilçenin hangi yılda kurulduğu incelenmiş, ilçelerin kuruluş gerekçeleri ilgili kanun maddelerine bakılmıştır. Nüfus artış eğilimleri DE-TUIK verileriyle incelenmiş, ilçelerin gelişmişlik düzeyini incelemek için kalkınma bakanlığı ilçe gelişmişlik düzeyi çalışması incelenmiştir. Yeni ulaşım yatırımları sayesinde gelişen ve ilçe ilan edilen yerleşmelerin (50 ilçe) gelişme düzeyleri incelenmiş ve nüfus artış yönünden Türkiye’deki diğer ilçelerle karşılaştırılmıştır.

Harris ve Ullman (1945), çalışmalarında kentlerin gelişiminde rol oynayan farklı modelleri incelemişlerdir. Diğer yandan Conzen (1975) ise bölgesel gelişimede ulaşım altyapısının etkilerini incelemiştir. Clark(1958), ulaşımın kentler üzerindeki etkilerini incelemiş ve bunun kentleri ya büyüttüğünü ya da ters bir etki yaptığı üzerinde durmuştur. Şengül (2009), kentleşme sürecini daha çok siyasi etkiler ve sonuçları üzerinden incelemiş ve kentleşme sürecini ve yerleşme sistemini ulusal politikalar ile açıklamıştır. Keskinok (2010) ise, çalışmasında Türkiye planlama deneyiminin ilk yıllarını (erken Cumhuriyet Dönemi) sanayileşme politikaları ve yatırımları ile ilişkili olarak incelemiştir. Sjoberg (1963), kentleri büyüten ya da tam tersine yok eden nedenleri incelemiştir. Szostak (1991), ulaşımın sanayi devrimi sürecindeki rolünü İngiltere ve Fransa örnekleriyle incelemektedir. Osmay (1998), Türkiye’de 1923’ten günümüze kadarki dönemdeki kent merkezlerinin dönüşümünü incelemiştir. Bayraktar ve Kiper’in (2016) tarımsal üretimin başlaması ve gelişmesinin, bu gelişmeyi pazara ulaşım ile desteklemek amacıyla karayolu yatırımının Mersin İlinde Erdemli ilçesinin kuruluşu ve gelişimindeki rolünü ortaya koymuştur. Çabuka vd. (2016), Cumhuriyetin ilk yıllarında kömür işletmelerinin gelişimiyle yeni bir kent olarak ortaya çıkan Karabük ilçesinin (sonradan il olmuştur) ilk dönemlerini incelemişlerdir. Literatürdeki bu çalışmalar, bu çalışmada teorik çerçeve ve inceleme yöntemi konusunda dayanak oluşturmuştur. Söz konusu çalışmalar yeni yerleşmelerin hangi değişkenler ve etkenlerle ilişkili olarak inceleneceği konusunda referans oluşturmuştur. Türkiye’de küçük ölçekli kentlerle ilgili az ve tekil örnekler bulunmaktadır. Bu çalışmalar yerleşmelerin ortaya çıkışını özellikle kamu destekli sanayi, tarım ve madencilik yatırımlarına bağlamaktadır.

Literatürdeki çalışmalar (Clark, 1958; Conzen, 1975; Gollin vd, 1975; Sjoberg, 1963, Szostak, 1991; Braudel, 1992; Rowland, 2001; Knox ve McCarthy, 2005; Medvedkov, 2017) dünyada küçük ölçekli yeni kentlerin ortaya çıkışında aşağıdaki etkenlerin ve politikaların belirleyici olduğu göstermektedir:

Etken/Politika 1: 16.-18.yy arasında ABD da görülen madencilik, demiryolları ve tarımsal üretimin gelişimi,

Etken/Politika 2: İngiltere’de nüfusun metropoliten kentlerde yoğunlaşması sorununu azaltmak için Londra kentinin desantralizasyonu için yeni kentler yasası (Büyük kentlerin desantralizasyonu sonucu planlı kentler yasası ile demiryolu, sanayi ve konut yatırımlarıyla geliştirilen yeni kentler),

Etken/Politika 3:

Almanya, Fransa başta olmak üzere Avrupa kentlerinde metropoliten kentlerin bulunduğu bölgelerde demiryolu ve sanayi yatırımlarıyla planlı yeni yerleşmeler geliştirilmesi veya kırsal kentlerin kentsel yerlere dönüştürülmesi politikası,

Etken/Politika 4:

Çin başta olmak üzere Güneydoğu Asya ülkelerinde sanayi yatırımları ve bunu destekleyen liman, sanayi yatırımlarıyla birlikte kırsal alanların kendiliğinden kentsel yerleşmelere dönüşümü ve bununla birlikte planlı biçimde nüfusun kentsel yığılmasını azaltmak amacıyla kırsal yerleşmelerin kentsel yerleşmelere dönüştürülmesi,

Etken/Politika 5:

Kolonyal dönemde dış ticaret kapıları olarak çalışan limanlar ve çevresinde büyük, orta ve küçük ölçekli yerleşmeler kurulması. Bu yerleşmeler ticari, idari ve askeri amaçla kurulmuştur (Hindistan, Latin Amerika, Avusturalya, Yeni Zelanda, Asya ülkeleri ve Afrika),

Etken/Politika 6:

Siyasal sistemin değişmesi, nüfusun coğrafi dağılımının askeri, stratejik ve siyasi nedenlerle dengeli dağılımına yönelik yeni kentler kurulması,

Etken/Politika 7:

Sovyet devrimi sonrasında ülke genelinde nüfusun dengeli dağılımı, nüfusu düşük bölgelerin geliştirilmesi politikası ve bunun aracı olarak demiryolu yatırımları,

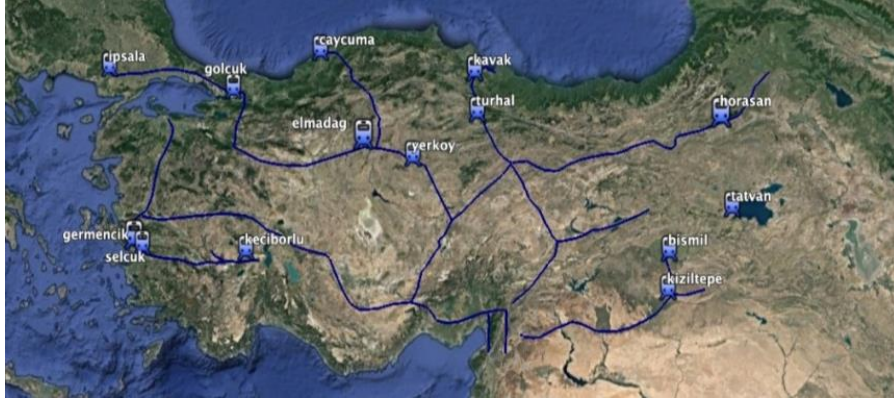
Etken/Politika 8:

Bir ülkede yeni doğal kaynakların bulunması ve buna yönelik üretim ve işleme tesislerinin kurulması nedeniyle devlet eliyle yeni kentlerin kurulması ve var olan kırsal yerleşmelerin kente dönüşümü (Suudi Arabistan, Libya, Rusya, Kazakistan).

Bu çalışmada Türkiye’de yeni kurulan kentsel yerleşmelerin yukarıdaki hangi modele ya da politikaya/etkine benzerlik gösterdiği incelenmiştir.

2. 1923-1950 Dönemi

Bu dönem Anadolu’da yapılanma, sanayileşme politikası, *sermayenin ve yatırımların Anadolu’ya yayılması dönemi* olarak adlandırılabilir. Türkiye’deki en büyük üç kentin (İstanbul, Bursa, İzmir) yanı sıra diğer kentlerin gelişmesi, Anadolu’nun kalkınması benimsenmiştir. Bu dönemde demiryolu yatırımları önceliklidir. Yeni sanayi odakları (Eskişehir, Nazilli, Kayseri, Denizli vs.) oluşturulmuştur. Var olanları geliştirmenin yanı sıra demiryolu yatırımları sonrasında köy niteliğindeki yerleşmeler ulaşım avantajıyla gelişme göstermiş ve bunun sonucunda ilçe ilan edilmiştir. Cumhuriyet öncesi demiryolu ağı 4.136 km iken, cumhuriyetin ilk yıllarından 1950’ye kadar 3.764 km yeni hat inşa edilmiştir. İstanbul, Bursa, İzmir koridoru en büyük üç kenti oluştururken, bunu dengelemek ve diğer stratejik nedenlerle Ankara başkent ilan edilip Anadolu’da kentsel (sanayi ve hizmet merkezleri) odaklar geliştirilmeye çalışılmıştır (Eskişehir, Konya, Kayseri, Denizli gibi). Bunun yanı sıra cumhuriyetin modernleşme planlarını yaygınlaştırmak, kamu hizmetlerini toplumsal tabana yaymak amacıyla küçük ölçekli kentsel yerleşmeler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun için yasal ve pratik çözüm ilçe kurulması olmuştur. Ekonomik ve ulaşılabilirlik potansiyeli taşımalarıyla beraber bir kısmı ise sadece politik nedenlerle kurulmuştur. 1923’te ilçe sayısı 351 iken 1950 yılına kadar kamu yönetiminin yerele yayılması ve yerel kalkınma politikası kapsamında 111 yeni ilçe kurulmuştur. Bu ilçelerin yaklaşık %11’lik kısmının ise demiryolu yatırımları sonucu ortaya çıktığı ve gelişiminde bu yatırımların etkili olduğu saptanmıştır. Bu ilçeler İpsala, Turhal, Keçiborlu, Germencik, Çaycuma, Kavak, Bismil, Tatvan, Kızıltepe, Horasan, Elmadağ ve Selçuk’tur.

Şekil 1. Demiryolu yatırımları sonucu kurulan ilçeler (Altlık harita Google Earth'ten alınmıştır)

Tablo 1. Demiryolu yatırımları sonucu ortaya çıkan ilçelerin nüfus ve ilçe gelişmişlik düzeyleri

İl	İlçe	Kuruluş Yılı	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2007	2017	Yüksek Ortalama Farkı	Nüfus	İlçe Gelişmişlik 1985(kade me)	İlçe Gelişmişlik 2004(kade me)	İlçe Gelişmişlik 2017(kade me)
Edirne	Ipsala	1928	-	2.238	2.188	2.931	2.671	6.544	8.958	6.829	10.373	8.183	9.212	8.471	7.851	8.032	%1,571	5.794	3	3	4		
Tokat	Turhal	1944	-	5.687	6.043	8.110	9.513	22.658	28.948	39.170	46.864	60.097	68.384	95.536	63.181	62.566	%2,968	56.879	3	3	3		
İsparta	Keçiören	1948	-	-	-	-	-	5.430	5.866	7.096	7.705	9.610	8.955	10.390	7.283	7.055	%0,504	1.623	2	3	3		
Aydın	Germençik	1948	-	-	-	-	4.173	7.344	10.640	10.558	9.599	11.780	12.285	11.596	12.453	43.809	%3,572	39.636	2	3	4		
Zonguldak	Çaycuma	1944	-	1.312	1.234	2.432	2.076	3.181	6.290	8.118	9.688	11.589	13.308	18.734	21.259	27.457	%3,944	26.145	2	3	3		
Samsun	Kavak	1934	-	1.371	1.441	1.576	1.671	2.473	2.810	3.964	4.592	5.275	5.745	7.871	8.629	20.079	%2,588	18.708	6	4	4		
Diyarbakır	Bismil	1936	-	-	2.521	2.049	2.742	4.444	9.403	12.775	19.059	24.862	39.834	61.182	57.359	116.171	%5,100	113.650	5	6	6		
Bitlis	Tatvan	1936	-	-	1.234	1.933	3.179	10.786	20.198	29.271	40.296	51.906	54.071	66.748	59.587	71.896	%5,421	70.662	6	3	4		
Mardin	Kızıltepe	1929	-	1.000	1.858	1.484	2.439	9.589	16.376	21.531	30.445	40.852	60.134	113.143	135.145	247.375	%6,952	246.375	3	4	5		
Erzurum	Horasan	1953	-	-	-	-	-	5.236	7.409	7.724	10.208	12.402	14.144	16.151	18.246	39.478	%3,961	34.240	6	6	6		
Ankara	Elmadağ	1960	-	-	-	-	-	9.000	11.196	12.666	15.111	6.008	19.490	22.518	27.060	45.513	%3,166	36.513	2	2	2		
İzmir	Selçuk	1957	-	-	-	-	-	10.227	11.101	12.251	12.775	16.242	19.412	25.414	27.284	35.991	%2,449	25.764	2	2	2		

3. 1950-1960 Dönemi

Bu dönem *çok partili sisteme geçiş ve AP popülizmi dönemi* olarak adlandırılabilir. Dış piyasaya açılmanın, özel sektör yatırımlarının öne çıktığı, serbest liberalleşme, tarımsal gelişmeye önem verilmiştir. Özellikle 1948 Marshall Planı doğrultusunda tarımda gelişme yaşanmıştır. Tarımda mekanizasyon, tarım alanlarının açılması politikası uygulanmıştır. Türkiye'nin demiryolu ağı yeterli olmadığından, tarım ürünleri için ulaşım sınırlı olduğundan karayolu yatırımlarına öncelik verilmiştir. Bu aynı zamanda otomotiv sektörünün pazarının da gelişmesini sağlamıştır. Bunun sonucu olarak büyük kentlerin gelişiminin yanı sıra yeni kentlerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu yerleşmelerin özellikle tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayinin öne çıktığı belirlenmiştir. Tarımsal mekanizasyonla beraber hızlı bir iç göç süreci yaşanmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir kentlerine. Kentsel nüfus dağılımında büyük ölçekli kentler açısından dengesizlikler çıkmıştır. Anadolu'daki nüfus gerilemesini sınırlı da olsa yavaşlatmak amacıyla kırsal alanlara hizmet merkezi olarak tanımlanabilecek ilçeler kurulmuştur. İlçe kuruluşunda iki temel etmen vardır:

1. Yerelde kamu hizmetini yaygınlaştırıp siyasi fayda elde etmek,
2. Tarımsal üretimdeki artış nedeniyle ortaya çıkan ve bunların toplama dağıtım merkezi olarak gelişmesini sağlayarak Anadolu'da yeni yerleşmelerin gelişmesini sağlamak.

Potansiyeli olan yerleşmeler özellikle karayoluna yakın dağıtım ve toplama merkezi olanlardır. Bu dönemde 125 ilçe kurulmuştur. Bu ilçelerin yaklaşık %18'lik kısmının ise karayolu yatırımları sonucu ortaya çıktığı ve gelişiminde bu yatırımların etkili olduğu saptanmıştır. Bu ilçeler Erdemli, Muratlı, Çerkezköy, Karataş, Türkoğlu, Pozantı, Gölbaşı, Çay, Şuhut, Kozaklı, Kandıra, Kumluca, Şefaattli, Savaştepe, Çifteler, Mahmudiye, Yeşilyurt, Arhavi, Espiye, Sarıkaya, Dinar, Sarıgöl, Saruhanlı'dır.

Şekil 2. Karayolu yatırımları sonucu kurulan ilçeler (Altlık harita Google Earth'ten alınmıştır)

Tablo 2. Karayolu yatırımları sonucu ortaya çıkan ilçelerin nüfus ve ilçe gelişmişlik düzeyleri

İl	İlçe	Kuruluş Yılı	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2007	2017	Yıllık Ortalama Değişim	Nüfus Ortalama Farkı	İlçe Gelişmişlik 1985(kademe)	İlçe Gelişmişlik 2004(kademe)	İlçe Gelişmişlik 2017(kademe)
Mersin	Erdemli	1954						10.304	14.118	19.936	21.234	26.074	30.042	40.175	43.721	137.927	%5,115	127.623	3	3	3
Tekirdağ	Muratlı	1957						6.597	6.555	7.167	8.819	10.854	13.192	18.571	18.915	28.127	%2,828	21.530	2	2	2
Tekirdağ		1958						5.355	6.682	8.428	12.908	17.902	23.102	41.638	60.907	157.931	%6,724	152.576	2	2	1
Adana	Çerkezköy	1957						3.686	4.126	5.598	5.895	60.324	9.025	9.189	9.189	22.098	%3,504	18.412	3	3	4
K.Maraş	Türkoğlu	1960						5.941	5.960	9.207	8.493	11.207	14.608	11.918	13.822	71.878	%4,911	65.935	4	4	6
Adana	Pozantı	1954						2.978	3.779	5.408	6.453	7.263	7.892	9.627	19.896	19.215	%3,052	16.239	3	3	3
Adıyaman	Gölbaşı	1958						5.044	9.616	15.103	20.390	22.153	29.588	28.626	26.993	31.587	%3,591	26.543	3	3	4
Afyon	Çay	1958						9.761	10.012	12.200	11.166	13.203	14.147	18.137	14.702	14.445	%0,757	4.684	2	3	4
Afyon	Şuhut	1946					4.952	6.099	7.048	8.154	8.116	10.002	12.982	13.630	12.038	13.978	%1,561	9.026	5	4	4
Neveşehir	Kozaklı	1954						2.963	5.101	6.200	6.826	7.557	7.556	7.755	6.771	7.446	%1,788	4.483	3	4	3
Kocaeli	Kandıra	1921	2.640	2.450	3.913	6.238	3.971	5.992	6.717	10.187	9.329	9.329	10.427	12.641	15.473	50.413	%3,331	47.773	4	3	3
Antalya	Kumluca	1958						4.348	5.974	7.704	7.977	12.150	17.166	25.081	31.581	67.942	%5,429	63.594	3	3	2
Yozgat	Şefaattli	1954						4.081	5.145	6.769	7.670	9.672	13.171	13.728	10.010	8.815	%1,492	4.734	3	4	4
Balıkesir	Savaştepe	1954						5.581	6.400	6.400	7.206	8.366	10.053	10.288	9.296	18.187	%2,298	12.606	3	3	4
Eskişehir	Çifteler	1954						5.901	7.090	8.163	9.809	10.806	11.540	11.883	11.887	15.031	%1,814	9.130	2	3	3
Eskişehir	Mahmudiye	1954						4.900	4.985	5.240	5.298	5.974	5.781	5.141	5.969	7.600	%0,848	2.700	2	3	3
Malatya	Yeşilyurt	1957						7.436	7.567	7.451	7.146	7.368	9.184	11.998	7.700	311.764	%7,449	304.328	2	3	2
Arşın	Arhavi	1954						4.510	6.110	6.311	6.801	9.079	10.048	14.079	16.101	16.698	%2,549	12.188	2	2	2
Giresun	Espiye	1957						5.318	6.164	8.168	9.183	12.561	10.219	12.990	16.823	23.104	%2,865	17.786	6	4	4
Yozgat	Sarıkaya	1957						2.309	3.736	5.160	7.377	10.007	11.586	22.102	23.171	18.090	%4,038	15.781	4	4	5
Afyon	Dinar	1924	2.722	4.106	4.556	4.638	5.613	11.298	14.843	19.873	20.889	28.598	34.990	35.424	24.340	25.084	%2,498	22.362	3	3	3
Manisa	Sarıgöl	1957						4.594	5.864	6.979	7.939	9.441	10.677	12.043	13.045	36.023	%4,040	31.429	3	3	3
Manisa	Saruhanlı	1959						7.095	7.625	10.293	10.356	11.765	12.977	13.025	15.151	54.259	%3,990	47.164	3	3	4

4. 1960-1980 Dönemi

Bu dönem *planlı kalkınma ve sanayileşme dönemi* olarak adlandırılmaktadır. Planlı sanayi dönemi, DPT'nin kurulması bu dönemde gerçekleşmiştir. Yeniden kalkınma planı hazırlanması. Sanayinin yanı sıra tarımsal alt yapı (baraj gibi). Bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesine yönelik bölgesel kalkınma fikri benimsenmiştir. Sanayiye ve dış ticareti desteklemek amacıyla liman yatırımları (Aliağa, Mersin, Derince gibi) gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde başlanan karayolu yatırımları sürdürülmüştür. Demiryolu yatırımı görülmemiştir. Karayolu yatırımlarına ek olarak liman yatırımları gerçekleştirilmiştir. İthal ikameci politikalar belirlenmiştir. İlk otomobil fabrikaları, büyük ölçekli kimya sanayileri bu dönemde kurulmuştur.

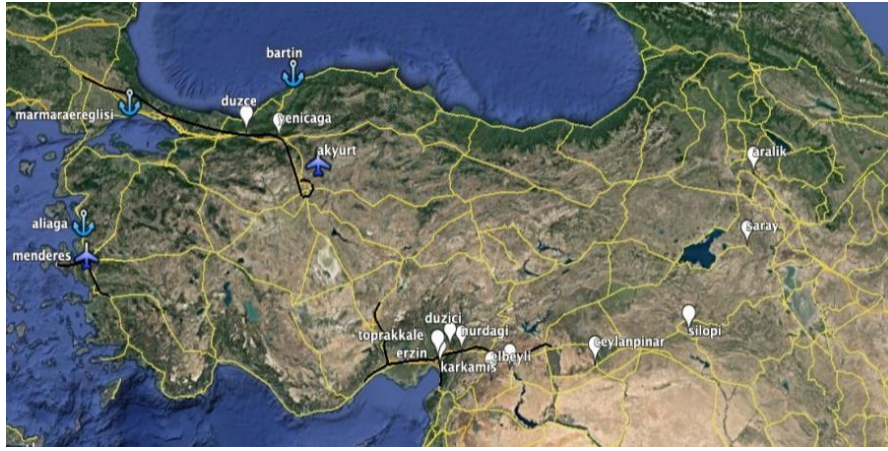
Önceki dönemde nüfusun dengesiz dağılımını azaltmak için az gelişmiş bölgelerin gelişmesine öncelik verilmiştir. Sanayi yatırımları ne kadar batıda odaklanmış olsa da yenilerin Anadolu'da yayılmasına çalışılmıştır. Özellikle orta ve doğu bölgeleri için tarımsal üretim, sulama projeleri ve tarıma dayalı sanayi (GAP gibi) yatırımları planlanmıştır. Amaç nüfusu kırsalda ve küçük yerleşmelerde tutmaktır. Bu dönemde kurulan ilçe sayısı azdır, popülist politika güdülmüştür. Kurulanlar daha çok planlı yatırımlar doğrultusunda gelişmekte olan kırsal yerleşmelerdir. Potansiyeli olan ve gelişme görülenler ilçe ilan edilmiştir. Hem karayolu ve kenarındaki sanayi odakları, liman kurulan yerleşmeler ya da demiryolu kenarındaki ilçeler (Erdemli karayolu gibi) ön plana çıkmıştır. Bu dönemde 21 ilçe kurulmuştur.

5. 1980-2000 Dönemi

Bu dönem *dış ticaret, turizm ve inşaatla dayalı büyüme dönemi* olarak adlandırılabilir. Bu dönemde yeni imar kanunu, turizmin gelişmesi, sanayinin çepere yayılması, ihracatın ve ticaretin geliştirilmesine öncelik verilerek ekonomik büyüme amaçlanmıştır. Dışa açık politikaların (sanayileşme, ihracat ve ithalat) benimsendiği, dış ticaretin arttırılmasının hedeflendiği liberal dönemdir. Karayolu yatırımları ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin ilk otoyolları bu dönemde yapılıyor. Bunun yanı sıra turizm sektörünün gelişmesi desteklenmiştir. Mevcut havaalanları yenilenip, yenileri de açılmıştır. Dışa açık, dış ticaret politikaları sonucu ilk serbest bölgeler kurulmuştur. Ülkenin genelinde yoğun batısı ağırlıklı olmak üzere bir sanayi yatırımı gerçekleştirildi. Dış ticaretin desteklenmesi amacıyla yeni limanlar açılmış, mevcutlar geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Dış ticaretin gelişmesine paralel gümrük kapıları açılmış, mevcut kapılar yenilenmiştir. Dengeli bir kalkınma (serbest piyasanın özel sektörün egemen olduğu sistemde) benimsenmiştir. İstanbul, Ankara ve İzmir'de artan kentsel sorunları azaltmak amacıyla 2000 yılına kadar 11 yeni büyükşehir (Adana, Bursa, Konya, Gaziantep, Kayseri, Antalya, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Mersin, Kocaeli) eklenmiştir. Küçük ölçekli kentlere yönelik ayrı bir politika benimsenmemiştir. Burada üç etken/politika öne çıkmaktadır:

1. Büyükşehir kurulma nedeniyle idari sebeplerle ilçe belediyeleri kurulması,
2. Tarım, sanayi, ticaret ve turizmin gelişimi nedeniyle potansiyeli olan ilçelerin yerleşme ilan edilmesi,
3. Popülist nedenlerle kamu hizmetinin yerelde yaygınlaştırılmasıyla siyasi fayda elde edilmesi.

Bu dönemde 345 (çoğunluğu büyükşehir kapsamında) ilçe kurulmuştur. Yeni ulaşım olanakları (liman, havaalanı, gümrük kapısı ve otoyol gibi.) sayesinde 16 yerleşme kentsel nitelik kazanmış ve ilçe ilan edilmiştir. Karaman, Aksaray, Batman, Kırıkkale, Bayburt, Kilis gibi yerleşimlerin il ilan edilmesiyle bazı köyler ilçe ilan edilmiştir. Bu dönemde en çok dikkat çeken ilçelerden biri Aliğa olmuştur. Liman yatırımıyla birlikte ilçe edilmiş ve o tarihten itibaren hızla gelişmeye devam etmiştir. İlçe ilan edilmesinden günümüze kadar geçen sürede yıllık ortalama nüfus değişim oranı %5.32 olup 35 yıllık bir sürede nüfusunun 76.492 kişi arttığı görülmektedir. Yine ilçenin 1985-2004-2017 ilçe gelişmişlik kademeleri incelendiğinde Türkiye’de en gelişmiş ilçeler kategorisinde olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Otoyol, sınır kapıları, havaalanı, karayolu yatırımları sonucu kurulan ilçeler (Altlık harita Google Earth’ten alınmıştır)

Tablo 3. Liman yatırımları sonucu ortaya çıkan ilçelerin nüfus ve ilçe gelişmişlik düzeyleri

İl	İlçe	Kuruluş Yılı	1927	1935	1940	1945	1950	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2007	2017	Yıllık Ortalama Değişim	Nüfus Farkı	İlçe Gelişmişlik 1985(kademe)	İlçe Gelişmişlik 2004(kademe)	İlçe Gelişmişlik 2017(kademe)	
Zmir	Aliğa	1982										17.578	25.450	37.537	43.822	94.070	%5.382	76.492	2	1	1	
Tekirdağ	Marmara ereğlisi	1987										5.957	8.779	8.488	24.598		%5.393	18.641	2	2	3	
Bartın	Merkez	1991			8.220	8.740	8.789	14.259	15.926	16.409	20.786	25.117	30.142	35.992	47.082	71.485		%2.849	63.265	3	3	2

Tablo 4. Otoyol, sınır kapıları, havaalanı, karayolu yatırımları sonucu ortaya çıkan ilçelerin nüfus ve ilçe gelişmişlik kademeleri değişimleri

İl	İlçe	Kuruluş Yılı	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2007	2017	Yıllık Ortalama Değişim	Nüfus Farkı	İlçe Gelişmişlik 1985(kademe)	İlçe Gelişmişlik 2004(kademe)	İlçe Gelişmişlik 2017(kademe)			
Ankara	Akıyurt	1990							3.873	4.454	4.575	4.080	21.672	3.533	8.069	22.639	32.863	%8.611	28.990	3	2	2		
Gaziantep	Nurdagi	1990							5.577	5.986	7.164	7.847	9.547	7.048	10.866	15.084	39.228	%3.823	33.651	3	4	5		
Osmaniye	Toprakkale	1996													8.413	7.423	10.348	%0.399	1.935	2	3	3		
Osmaniye	Düzici	1983													3.575	31.813	39.097	39.162	49.622	%1.412	46.047	4	3	4
Kilis	Elbeyli	1995							1.789	2.015	1.630	1.733	1.721	2.001	2.077	2.326	1.887	%0.288	0.098	3	5	5		
Sarılirfa	Çeylanpınar	1982													25.781	33.238	44.258	43.900	86.027	%2.344	60.246	6	5	5
Van	Saray	1990													2.863	4.881	4.325	20.972	%9.977	18.109	6	6	6	
Sinik	Silopi	1990							2.645	2.923	4.460	6.811	13.071	23.430	51.199	70.870	93.551	%5.261	90.906	6	3	6		
İğdir	Acıak	1990							2.879	3.581	4.155	3.782	4.409	4.201	8.115	7.259	6.253	%1.503	3.374	4	5	6		
Sinik	İdil	1937			1.657	1.344	973.000	2.109	2.883	4.862	6.202	8.465	12.905	19.123	21.329	27.544		%5.664	25.887	6	6	6		
Düzce	Merkez	1999		6.480	7.123	8.750	10.203	22.274	28.209	32.129	37.858	45.077	61.878	56.649	183.395	169.111		%4.199	162.631	3	2	2		
Kocaeli	Gölcük	1936		3.220	5.115	8.834	4.153	21.544	29.774	33.279	45.960	56.087	64.911	55.790	71.538	161.117		%4.887	157.897	2	2	2		

6. 2000 Sonrası Dönem

Bu dönem, dış ticaretin arttırılmasının hedeflendiği, yabancı sermayenin teşvik edildiği, özelleştirme politikalarının uygulandığı ve özel sektör yatırımlarına öncelik verildiği bir dönem olarak ayrılmaktadır []. Büyük metropollerin dışında yeni OSB'ler kurulmuş, sanayi üretimi ve dış ticarete de büyük artış gözlenmiştir. Turizmi destekleyici politikalar sonucu turist sayısında artış olmuştur. Havaalanı ve liman yatırımları devam etmiştir. Dış ticareti desteklemek amacıyla yeni havaalanları yapılıp, mevcutlar yenilenmiştir. Sınır ticaretinin artmasıyla birlikte sınır kapıları/gümrük kapıları yenilenmiştir. Serbest piyasa düzeninin egemen olduğu dönemde dengeli kalkınma politikası benimsenmemesine rağmen ulaşım, altyapı ve sanayi yatırımlarının bir sonucu olarak Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde yeni odaklar ortaya çıkmış ya da mevcutlar gelişmiştir. Bu dönemde 41 ilçe ilan edilmiştir. Büyükşehir sayısı 30'a yükselmiştir. Osmaniye, Kilis, Düzce'nin il olması nedeniyle bazı köyler de ilçe ilan edilmiştir. Bu dönemde kurulanların gelişme sonuçlarını değerlendirmek için henüz erken olduğundan ilçelerin gelişimi kapsam dışında bırakılmıştır.

7. Sonuç

Literatürde yeni yerleşmeler kurulması ya ekonomik gelişimin sonucu olarak açıklanmakta ya da "clialist" kamu politikasının yansıması olarak değerlendirilmektedir. Birinci yaklaşım kuruluşu bir neden olarak, ikinci yaklaşım ise yerleşme kuruluşunu bir sonuç olarak tanımlamaktadır. İncelenen örneklerin bir kısmı ekonomik potansiyeli olmamasına karşın kamu politikasının bir yansıması olarak, bir kısmının ise ekonomik gelişimin sonucu olarak ilçe ilan edildiği tespit edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar ilçe ilan etmenin yerel düzeyde kamu hizmetini yaygınlaştırmak yoluyla kalkınmanın desteklenmesi yaklaşımına dayandığı anlaşılmaktadır. Büyük kentler dışında yeni kentsel yerleşmelerin ortaya çıkmasını sağlamak için kolay bir çözüm olan kamu olanakları ve yetkileri kullanılarak ilçe kurulmuştur. Cumhuriyet'in erken dönemindeki ilçe kuruluşları ve yeni yerleşmeler geliştirilmesi çabası Sovyetler Birliği'ndeki yapılanmaya benzerlik gösterirken, 1950 sonrası dönemdeki karayolu yatırımları ve kentsel gelişme ABD'de 20. Yüzyıl başlarında görülen gelişime, 1980 sonrası dönemdeki kentsel yerleşmelerin gelişimi ise Çin'de görülen gelişmeyle benzerlik göstermektedir.

İlçe kuruluşunda yerleşmenin potansiyeli esas alındığında (siyasi, idari tercihlerin ötesine geçerek, ulaşılabilirlik, hinterland, üretim dikkate alındığında) ilçelerin gelişme düzeyi, Türkiye genelinde diğer ilçelerin üzerine çıkmaktadır. Demiryollarının yeni yerleşme geliştirebilme potansiyeli oldukça sınırlı kalmıştır. Demiryolu ile ilçe ilan edilenler 1960-1970'li yıllara kadar ilerleme katetmiş ancak diğer olanakların gelişmesiyle 1950-1960 döneminde ilçe ilan edilenler karayolu öncelikli politikaların devam etmesiyle birlikte gelişmeye devam etmiştir. Liman yatırımı yapılan yerleşmeler diğerlerine göre daha hızlı gelişim göstermiştir. Yerleşmenin gelişmişlik düzeyinin yüksek olmasını sağlamıştır. Havaalanı yatırımı sayesinde gelişenlerde hız yine diğer ilçelere kıyasla yüksek olmuştur. Nedeni ise havaalanlarının büyük ölçekli kente hizmet ediyor olması ve daha sonra metropoliten alana eklenmesi, hizmet ve sanayiye de geliştirmesidir. Gümrük kapılarının açılması ve dış ticaretin gelişmesiyle kurulan ilçeler Türkiye'deki diğer ilçelere kıyasla nüfus

açısından daha yüksek gelişme gösterirken, sadece geçiş güzergahı olması nedeniyle yeterli sanayi yatırımı vs olmaması nedeniyle gelişmişlik düzeyi açısından ortalama düzeyde kalmıştır.

Türkiye’de ilan edilen ilçeler hem potansiyel hem siyasal tercihler nedeniyle Anadolu’da yaygın bir dağılım göstermektedir. Ancak içlerinde gelişme hızı en yüksek olanlar ağırlıklı olarak batı bölgeleri, metropoliten kentlere yakın olanlar ve ulusal karayoluna yakın olan yerleşmelerdir. İlçelerin ulaşım yatırımları beraberinde sanayi, ticaret, turizm, madencilik ve diğer hizmet sektörlerinin gelişmesi için olanak yarattığından küçük ölçekli kentlerin ortaya çıkmasında fırsatlar yaratmıştır. Her ne kadar incelenen 94 yıllık süreçte Türkiye’deki kentsel yerleşmelerin dağılımında dengesizlik devam etmektedir. İstanbul, İzmir, Bursa başta olmak üzere ülkenin batısında yoğunlaşan büyük kentsel yerleşmelerin yanı sıra erken cumhuriyet dönemi ve sonrasında uygulanan bütün politika ve yatırımlar dengeli bir yerleşme sistemi sağlayamamıştır. Kentlerin nüfusu büyük ölçekli kentlerin toplam nüfus içindeki payı çok yüksekken küçük ölçekli yerleşmelerin toplam nüfustaki payı düşük düzeyde kalmıştır. Batıda ve ana ulaşım koridorlarında yoğunlaşması nedeniyle pazar ve üretimin bu koridorda artması nedeniyle diğer bölgelerde yeni yerleşmeler ortaya çıkamamakta, çıksa da gelişmemektedir.

Türkiye’de yerleşmeler açısından daha dengeli bir dağılımın olması için ülkenin doğu ve kuzeyinde metropoliten kentlerin geliştirilmesi ve bu metropoliten kentleri diğer kentlere bağlayan ulaşım yatırımları yapılması durumunda ve yine uluslararası ticaretin Türkiye’nin orta, kuzey ve doğusundaki ülkelerle geliştirilmesi durumunda dengeli bir dağılım mümkün olabilir. Küçük ve orta ölçekli kentlerde ancak böyle bir politikanın sonucu olarak ortaya çıkabilir/gelişebilir. Mevcut eğilim ise küçük ölçekli yerleşmelerin gelişme potansiyeli ülkenin batısı ve ana ulaşım koridoru üzerinde olduğu görülmektedir. Mevcut eğilimler yönünde politikalar izlenirse küçük ölçekli yerleşmelerin kurulması ve geliştirilmesi batı bölgeleri ve uluslararası ana karayolları boyunca mümkündür.

Kaynakça

- Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi, 1908-2007*. İmge kitabevi.
- Braudel, F. (1992). *Civilizationandcapitalism, 15th-18th Century, Vol. I: Thestructure of everyday life* (Vol. 1). Univ of California Press.
- Clark, C. (1958). Transport-makerandbreaker of cities. *Town Planning Review*, 28(4), 237.
- Conzen, M. P. (1975). A transport interpretation of thegrowth of urban regions: An Americanexample. *Journal of HistoricalGeography*, 1(4), 361-382.
- Çabuka, S.,Demirb, K., &Gökyerc, E. (2016) Cumhuriyet’in Yeni Kenti Karabük’ün 1937–1988 Dönemi Mekânsal Gelişimi ve Şehir Planları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 20-39.
- Gollin, D.,Jedwab, R., &Vollrath, D. (2016). Urbanizationwithandwithoutindustrialization. *Journal of EconomicGrowth*, 21(1), 35-70.
- Harris, C. D. ; Ullman, E. L. (1945). Thenature of cities. *TheAnnals of theAmerican Academy of PoliticalandSocialScience*, 242(1), 7-17.

- Keleş, R. (1997). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.
- Keskinok, H. Ç. (2010). Urban Planning Experience Of Turkey In The 1930s. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 27(2).
- Knox, P. L., & McCarthy, L. (2005). *Urbanization: an introduction to urban geography*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Medvedkov, O. (2017). *Soviet urbanization* (Vol. 5). Routledge.
- Osmay, S. (1998) 1923'ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü, *75 Yılda Değişen Kent ve Uygarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.
- Rowland, R. H. (2001). Regional population change in Kazakhstan during the 1990s and the impact of nationality population patterns: Results from the recent census of Kazakhstan. *Post-Soviet Geography and Economics*, 42(8), 571-614.
- Sjoberg, G. (1963). The rise and fall of cities: a theoretical perspective. *International Journal of Comparative Sociology*, 4(2), 107-120.
- Szostak, R. (1991). *Role of Transportation in the Industrial Revolution: A Comparison of England and France*. McGill-Queen's Press-MQUP.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Taylor, G. R. (2015). *The transportation revolution, 1815-60*. Routledge.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması. *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, 1-24.

Arada Kalan Şehirler: Denizli Örneği

Tolgahan Aydiner¹

Öz: Bu çalışma geleneksel kent tanımlarının günümüz kentsel alanlarını açıklamadaki yetersizliğinden yola çıkarak Sieverts'in (2003) arada kalan şehirler tartışmasını Denizli örneğinde ele alacaktır. Kentin doğal ve yapay eşiklerinin, siyasi parçalanmışlığın yarattığı koordinasyon sorunlarının, parçacı imar planlarının ve kentsel rantların neden olduğu kentleşme problemleri 2000 sonrasında piyasa doğrularıyla (Theodore, Peck ve Brenner, 2012) çözülmeye çalışılmıştır. Fakat kentin yeniden yapılandırılması mevcut kentsel problemleri daha da derinleştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, 2000'li yıllara miras kalan kentsel mekandaki arada kalmış görüngüler, 2004 sonrasında kapitalist büyüme ve piyasa disiplini doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Çalışma, Denizli özelinde neoliberal yeniden yapılanma süreçlerinin kök saldığı iki alan olan kentsel projeler ve alternatif kent merkezi başlıklarına odaklanmıştır. Özel araç sahipliği lehine artan kentsel büyüme, kamusal/yarı kamusal alanların eşitsiz biçimde tek bir yerde yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan alternatif kent merkezi, kentsel projeleri hızlıca hayata geçiren merkezileşmiş karar alma mekanizmaları ve kentsel dokuda uyumsuzluk yaratan büyük ölçekli projeler çalışmanın temel vurgularını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arada kalan şehirler, neoliberal kentsel yapılanma, kentsel projeler, siyasi parçalanma, Denizli kentsel alanı

Abstract: This study will discuss the inability of traditional city/urban definitions to explain the today's urban space by referring the Sieverts' (2003) in-between cities discussion in the case of Denizli. The urbanization problems as a result of natural and artificial thresholds of the city, local coordination problems, political fragmentation, fragmented zoning plans and urban rent were tried to be solved by the rule of market after 2000s. But the reconfiguration of the city deepened the actually existing urbanization problems. In other words, urban problems inherited to 2000s were transformed by the capitalist development and rule of market after 2000s. The study focused on urban projects and alternative city center which were two basic areas where neoliberal restructuring processes take root in Denizli. Increasing urban growth in favor of private automobile ownership, alternative city center which emerges with the densification of the public/semi-public spaces unevenly in one specific place, centralized decision-making process that rapidly implements urban projects and large-scale urban projects that create disparity in urban space are the main highlights of the study.

Keywords: In-between cities, neoliberal urban transformation, urban projects, political fragmentation, urban space of Denizli

¹ Pamukkale Üniversitesi, Denizli: taydiner@pau.edu.tr

Geleneksel/anaakım tanımlarda kentler, kırsal yapılarla karşılık biçiminde ele alınmaktadır (Harris ve Ullman, 2002: 56; Keleş, 2006: 107; Pirenne, 2014: 158; Ergun, 2015: 307). Geleneksel tanımlar, ekonomik, siyasal ve teknolojik gelişmelere koşut olarak artan nüfus yoğunluklarının ve heterojen toplumsal yapının, kente ait yeni bir yaşam tarzını ortaya çıkardığını ve coğrafi açıdan sınırları kesin olarak belirlenmiş kentlerin var olabileceğini iddia etmektedir (Schmid, 2014: 77). Fakat anaakım kent tanımları, neoliberal dönüşümlerle gittikçe genişleyen, katmanlaşan ve saçaklanan kent coğrafyalarını açıklamak adına bazı kısıtlılıklar taşımakta (Addie, 2016: 826); piyasa odaklı büyümenin kentleşme süreçlerini çok geniş coğrafyalara taşınmasıyla da kent-kır karşılıkları geçerliliklerini yitirmektedir (Brenner, Madden ve Waschmuth, 2014: 156; Bayırbağ, 2020: 18). Lefebvre'nin de işaret ettiği gibi teorik olarak yeniden kavramsallaştırılması gereken kentler, yerel ve küresel düzeydeki dolaylımlar arasında sıkışarak bir sürü kopuk ve ayrıksı kentsel birime ev sahipliği yapmaktadır (Schmid, 2014: 79). Saçaklanan kentlere yeni bölgeler eklenmesi ve kent merkezlerinin desantralize olması, birçok merkeze sahip, karmaşık, düzensiz ve bütünlükten yoksun bir *yığılmalar bütünü* ortaya çıkarmaktadır (Tekeli, 2016: 63, 127).

Türkiye'de de 1950 sonrasında büyük metropollere göç eden kırsal nüfus çarpık kentleşmenin başlangıcını oluştururken, kentlerin geleneksel mahalleleri apartmanlarla ve çeperleri de gecekondularla örülmeye başlamıştır (Kurtuluş, 2012: 205 – 208). Kent merkezlerinin apartmanlarla, kent çeperlerinin de gecekondularla dolması, yağ lekesi şeklinde bir kentsel büyümeyi engellemiştir (Tekeli, 2014). 1980 sonrasında sermayenin kentleştiği dönemde de (Şengül, 2009: 137) toplu konutlar, organize sanayi bölgeleri ve üniversite kampüsleri gibi büyük kentsel mekanizmaların mekânsal etkisiyle kentler, saçaklanarak büyümeye devam etmiştir (Tekeli, 2014). Özel araç sahipliğinin artmasıyla da kentlerin dışına yayılan yeni kentsel formlarla (Tekeli, 2014) kentin merkezine bağımlı olmayan, kentin merkezinden yalıtılmış ve kent merkezlerini çöküntü bölgeleri haline getiren yeni yerleşim alanlarının sayısı artmıştır (Şengül, 2009: 151; Yenigül ve Çamur, 2013: 200). Hazine arazilerinin yerleşim alanlarına dönüştürülmesi sürecinde TOKİ aktif rol oynamış (Tekeli, 2014); kentsel projelerin önündeki engeller ÇED muafiyeti, Bakanlık ve TOKİ nezdinde plan yapma yetkileriyle aşılmaya çalışılmıştır (Şengül, 2015: 3). Birbirinden kopuk ve ayrıksı yerleşim yerlerinin çoğalması, özel araç sahipliğinin artması, imar denetiminden yoksun yapılaşmaların fazlalaşması ve arsa maliyetlerinin düşürülmesi adına kentsel yapılaşmaların sıçrayarak yayılması, merkez – çeper arasındaki boşlukların sıvama planlarla doldurulmasına sebep olmuştur (Tekeli, 2011: 102- 104). Planlama süreçlerinin parçalı hale gelmesiyle, bütüncül kent planları yerine *kolajlar bütünü* haline gelen kent planları yaratılmıştır (Tekeli, 2001: 33).

Bu çalışma, üniversite kenti (Savaş Yavuzçehre, 2016; Uysal, 2017: 121), sanayi kenti (Türkün-Erendil, 2000; Eraydın, 2002; Varol ve Eceral, 2013), bütünşehir kent (Özgür, 2008, 2012), girişimci kent (Keyman ve Koyuncu-Lorasdağı, 2020: 159), Anadolu kaplı kenti (Erman, 2013) gibi işlevsel tanımlarla ele alınan Denizli'nin kentleşme problemlerinin mekânsal görüngülerini, Sieverts'ın (2003) *arada kalan şehirler (in-between cities/Zwischenstadt)* tartışmasının kavramsal çerçevesini kullanarak analiz etmeye çalışacak ve Denizli'yi *arada kalan bir şehir* olarak tanımlayacaktır. Böylelikle Tekeli'nin de (2016) önermesinden yola çıkılarak bir kentsel alan -kent ve kır karşılığının ötesinde- *sahip ol(a)madığı* özellikleriyle

tanımlanacaktır. Geçmişin kentleşme problemlerine kök salan *neoliberal yeniden yapılanma süreçlerinin* kentsel örüntüde neden olduğu tahribatın, geçmişten miras kalan patika bağımlı mekânsal problemlerle (Theodore, Peck ve Brenner, 2012: 25-26) ilişkili olduğu savını, *arada kalan şehirler* tartışmasının kavramsal çerçevesinin yardımıyla Denizli örneğinde tartışmak, çalışmanın temel amacıdır. 2000 sonrasında kentsel mekânın biçimini ve değerini belirleyen *kentsel projeler* ve yeniden yapılandırılan kentin alternatif bir merkezi olan *Yenişehir bölgesi*, Denizli örnek olayında *arada kalmışlığın tecessümleri* olarak ele alınacaktır. Çalışmanın bulgularını şehir plancısı, mimarlar ve akademisyenler ile yapılan görüşmeler, Mimarlar Odası Denizli Şubesi'nin ve Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin raporları, yerel gazete haberleri ve Denizli kent mekânını konu alan çalışmaların/metinlerin varsayımları oluşturmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve: Arada Kalan Şehirler

Eşitsiz mekânsal kalkınmaya (Keil ve Young, 2009: 491) bağlı olarak kent ve kır arasında sıkışarak, salt kentele ya da kırsala ait olamayacak, tanımlanması zor eklektik yapıların/alanların ortaya çıkması (Keil ve Young, 2009: 490) arada kalan şehirler tartışmasının başlangıç zeminini oluşturmaktadır. Arada kalan şehirlere ait süreçler ve yapılar, planlı bir kentsel büyümenin deneyimlenmediği kentsel alanların neredeyse tamamında gözlenebilir (Sieverts, 2003; Keil ve Young, 2011). Özellikle küçük ölçekli kentlerde kentsel politika süreçlerini bütüncül olarak kurgulamak olanaklı olsa da büyük ölçekli kentlerde hem coğrafi alanın hem de yoğun insan nüfusunun yarattığı baskılar, kentsel mekânın eşit, adil ve bütüncül biçimde kullanılmasını zorlaştırmaktadır (Sieverts, 2003: 75). Bu bağlamda kentsel büyümenin -kamusal alan kavramının içeriğini zedeleyerek- kentin avantajlı gruplarını kapsayacak şekilde kurgulanması, planlama süreçlerini işlevsizleştirebilmektedir (Grant, 2011: 103).

Arada kalan şehirler, mekân/mekânın kullanımı, kentsel yoğunluk ve kentleşme süreçleri bakımından klasik bir kent ya da banliyö yerleşimini andırmamaktadır (Young ve Keil, 2014: 1590). Yoğunluk ve mekânın kullanımı bakımından anaakım kent tanımlarının açıklayıcı kavramlarına uymayan arada kalan şehirlerde, kentsel unsurlar bireysel kullanıma göre kurgulanırken, farklı sınıflar arasında dışlayıcı ve ayrıştırıcı ilişkiler çoğalmaktadır (Keil ve Young, 2011: 4). Bu sınıflandırmaya uyan şehirlerde işlevsel olarak birbirleriyle uyumlu olmayan kentsel unsurlar (*sanayi bölgesi, konut alanları, alışveriş merkezleri, vb.*) ardışık biçimde bir araya gelebilirken; birbirlerini tamamlamayan yapılar dağınık bir görüntü çizebilmektedir (Sieverts, 2003: 26, 91; Young ve Keil, 2010: 90, Keil ve Young, 2011: 5). Ayrıca kamusal yatırımlar ve yeni yol güzergahları “...bir yerleşim alanının, yeni bir yerleşim alanı yaratmasına” sebep olurken, bu durum kentin merkezinden kopuk yaşam alanlarının çoğalmasına da neden olmaktadır (Sieverts, 2003: 4, 6).

Arada kalan şehirler -net bir merkezi olmayan, örgütlenmemiş bir kentsel alana referansla- sadece belirli alanların ve ağların ön plana çıktığı bir kentsel karakteristik taşımakta (Sieverts, 2003: 3) ve “...hem fonksiyonel hem de sembolik” olarak farklılaştırılmış, birbirlerine tekil olarak bağlanmış merkezlerden oluşmaktadır (Sieverts, 2003: 26). Kullanılmayan alanların yenilenmeye çalışıldığı arada kalan şehirlerin kentsel mekanlarını, rasyonel olanla irrasyonel olanın çatışması olarak tanımlamak da mümkündür (Sieverts, 2003: 6, 69). Sieverts'a göre (2003: 69) ardıl

ve birbirlerinden kopuk rasyonel kararların bir araya gelmesi irrasyonel bir sonuç doğurabilmekte ve kentleşmeyi yaratan süreçler kendi içinde rasyonel gözükse de uygulama noktasındaki dağınık kararlar, irrasyonel sonuçlara neden olabilmektedir (Young ve Keil, 2014: 1602; Keil ve Young, 2011: 8). Yukarıda da ifade edildiği gibi arada kalmışlığın bütüncül mekân kullanımını engellemesiyle ortaya çıkan bireycilik, kentin adeta “...a la carte bir menü” gibi, kent sakinlerinin istediği kamusal hizmeti -özel araçlarıyla- istedikleri mekândan seçerek alabildikleri bir kentsel formu simgelemektedir (Sieverts, 2003: 71). Neoliberal kentsel büyüme kentteki hareketliliği -özendirilen bireyciliğe istinaden- özel araç sahipliğine dayandırırken (Johnston, 2011: 153); hastane, market gibi alanlara ulaşım büyük oranda özel araçla sağlanmaktadır (Sieverts, 2003: 71). Özel aracı olan kent sakinlerine “...seçmece bir yaşam” sunan arada kalan şehirler, özel aracı olmayan kent sakinlerini -örtük biçimde- dışlayabilmektedir (Sieverts, 2003: 78, 131).

Arada kalan şehirler, refahı yüksek avantajlı gruplar için daha çok imkân barındırmakta (Sieverts, 2003: 73; Keil ve Young, 2011: 10) ve neoliberal kentsel yatırımların artmasıyla da kentin farklı bölgelerindeki bağlantı noktaları zayıflamaktadır (Young ve Keil, 2010: 93). Arada kalan şehirler, neoliberal dönüşümlerle birlikte kentsel yatırımlara daha da açılırken, büyük ölçekli projelerin kentsel örüntüyle ve çevresiyle uyumlu olup olmadığı önemsenmemektedir (Keil ve Young, 2011: 9). Böylelikle arada kalan şehirlerin kent sakinleri, iyi örgütlenmiş modern bir kentin ya da birçok doğal kaynağa sahip kırsal bir bölgenin sunduğu imkanlardan mahrum kalmaktadır (Sieverts, 2003: 75).

2. Denizli Kentinin Mekânsal Kurgusu: Arada Kalmışlığın Alamet-i Farikaları

Denizli'nin çarpık kentleşme süreçlerinin kentsel mekânda büyük bir kasabayı ya da köyü andıran görüngüler yarattığına dair birçok görüş bulunmaktadır (Şenel, 2017, 2020; Savaş Yavuzçehre, 2011, 2020). 1930'larda Jansen planlarının uygulanmamasıyla (Savaş Yavuzçehre, 2011: 186; Akay, 2019: 54-55) başlayan düzensiz kentleşme süreci ve 1950'li yıllarda Sümerbank ve Sarayköy Pamuklu Sanayii'nin yarattığı istihdamın kent merkezine olan göçleri arttırması, gecekondu ve kaçak yapılaşma sorununu başlatmıştır (Uysal, 2017: 34-35). 1960'ların sonunda kaçak yapılaşma, belediye başkanı Dartanel tarafından gecekondu bölgelerinin ıslah edilme girişimleriyle engellenmeye çalışılmış; fakat merkezde sadece çok ufak bir yerleşim alanı için imar planı oluşturulması, kaçak yapılaşma sorunlarını büyütüştür (Uysal, 2017: 35-36). Kaçak yapılar imar planlarının uygulanmasını güçleştirmiş; parsellerin oldukça küçük hisselerle bölünmesi sonucunda da plansız büyümenin yarattığı sorunlar derinleşmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 188). Özellikle 1960'larda kentin merkezine dört katlı apartmanların oluşmasına imkân tanıyan imar yönetmeliği, kent merkezindeki yoğunluğu arttırmış ve kentsel dokuyu tahrip etmiştir (Uysal, 2017: 61-64). 1970'li yıllarda belediye başkanı Gönüllü, daha ciddi imar sorunlarıyla karşılaşmıştır. Kalkınmada öncelikli yöreler kapsamına alınan kentte (Türkün-Erendil, 2000; Varol ve Eceral, 2013) sanayileşme iç ve dış göçleri arttırırken, kentsel alan oldukça dar bir bölgeye sıkışmıştır (Gönüllü, 2016). 18. Madde uygulamasıyla iki ve üç katlı binaların önünden geçen yollar kamulaştırılarak genişletilmiş; fakat belediyenin maddi kısıtları sonucu hak sahiplerine kat mülkiyeti artışı hakkı tanınması, yüksek katlı yapıların sayısını arttırmıştır (Şenel, 2020). 1984 yılında belediye başkanı Tıkıroğlu -kentin mevcuttaki kentsel gelişme bölgesi-

Yenişehir'i toplu konut alanı olarak ilan etmiş ve yirmi beş bin konutluk alan imara açılmıştır (Uysal, 2017: 81). Kentsel gelişme ihracata dayalı büyümenin başladığı 1980'li yıllarda (Varol ve Eceral, 2013: 186) Yenişehir aksına doğru kayarken, kat mülkiyeti düzenlemesi ve sekiz katlı binalara izin veren imar yönetmeliği, apartmanlaşarak büyüyen kentsel alanı oldukça dar bir bölgeye sıkıştırmıştır (Uysal, 2017: 61; Alayont, 2020). Belediye başkanı Marım'ın sosyal konut projeleriyle kentin Yenişehir'e büyümesi hızlanmış (Uysal, 2017: 159 – 162); 2000'lere kadar artan göçler, kentsel rantlar ve imar planlarındaki karmaşa sebebiyle kent sıçrayarak büyümüştür (Savaş Yavuzçehre, 2013: 215- 216).

1990'ların Denizli kentsel gelişme sürecine en olumsuz etkisi hızlı belediyeleşme sürecidir. 1976 tarihinde Denizli Belediyesi'ne katılan köylerin birçoğunun 1990'larda belediyeleştirilmesi (Özgür, 2012: 314) il ölçeğinde bütüncül bir kentsel planlama sürecini imkânsız kılarken, il belediyesi ve alt kademe belediyeler arasında imar uygulamaları açısından ciddi koordinasyon sorunları ortaya çıkmıştır (Erdem vd., 2008: 7; Özcan ve Özkan, 2010: 247; Savaş Yavuzçehre, 2011: 196; Görmüş ve Cengiz, 2016: 852). İlk kapsamlı çevre düzeni planı olan ve çeşitli süreçlerde revizyona uğrayan 1994 tarihli üst ölçekli plan (Özgür, 2008: 290) 1990 sonrası belediyeleşme süreciyle anlamını yitirmiştir (Akay, 2019: 61).

Siyasi parçalanmayı aşmak adına 2001 yılında belediye başkanı Aygören'in önerdiği *bütünşehir* modeli, 14 alt kademe belediyesini il belediyesine katmayı ve hizmetlerin planlanmasını ve uygulanmasını tek bir merkezden yürütmeyi amaçlamıştır (Özgür, 2012: 319). Aygören'in teklifi kamuoyunda yankı bulsa da hayata geçememiş; 2003 yılında Denizli'yi bütünşehir yapmayı amaçlayan yasa taslağı da veto edilmiştir (Özgür, 2012: 320). 2006 yılında belediye başkanı Zeybekçi döneminde 5393 sayılı yasanın 11. Maddesine yapılan atıfla sınır düzenlemesi ve tespitiyle, 14 belediyenin tüzel kişilikleri feshedilerek il belediyesine katılmıştır (Özgür, 2012: 323). 2009 yerel seçimleriyle fiili olarak *bütünşehir* olan Denizli, 6360 sayılı yasayla 2014 yerel seçimlerine *büyükşehir* statüsüyle girmiştir.

2.1. Yenileyerek Dönüştürmek: Kentsel Projeler

Zeybekçi'nin 2004 yerel seçimleri öncesindeki temel vurgusu Denizli'nin kentleşme problemlerini çözmek üzerinedir. Kentin sanayileşmesinde yaşadığı başarıyı şehirleşme sürecinde yakalayamadığını belirten Zeybekçi, propaganda süresince kentin temizlik, yeşil alan, kentsel rantlar bağlamında yapılaşma ve kaçak yapılaşma sorunlarına vurgu yapmış ve Denizli kentini yeniden yapılandıracağını vadedmiştir (Hizmet Gazetesi, 2004). Kentsel dönüşüm projeleriyle kaçak yapılaşmayı önlemek, köprülülük kavşak projeleriyle kent içi trafiği düzenlemek, büyük ölçekli yatırımlarla çöküntü bölgelerini ortadan kaldırmak, imar düzenlemeleriyle atıl alanları alışveriş merkezi projelerine uygun hale getirmek ve en genel itibarıyla Denizli'nin kentleşme süreçlerinin mekânsal problemlerini ortadan kaldırmak Zeybekçi döneminin (2004-2011) kentsel politikalarının temel mahiyetini oluşturmaktadır (Hizmet Gazetesi, 2004, 2005; Savaş Yavuzçehre, 2011, 2013; Şenel, 2017; Aydın, 2019).

Bir kentsel dönüşüm panelinde Zeybekçi'nin (Anonim, T.Y.; DMO Çalışma Raporu, 2008: 127) "...kentleri yenilerken temel omurgaları kırmadan, mevcuttakinin yenilemek gerektiğini" ifade etmesi, atıl kalan mekanların yenilenerek dönüştürülmesi niyeti hakkında önemli bir fikir vermektedir. Çoğunluğu hayata

geçirilemeyen, Kaleiçi, Çınar ve Demokrasi Meydanı'nı içine alan meydan projeleri (Denizli Belediyesi Faaliyet Raporu, 2004) ve Aktepe-Karşıyaka mahallelerinde gerçekleşen kentsel dönüşüm projeleri (Savaş Yavuzçehre, 2013: 217) bu niyetin önemli bağlamlarını oluşturmaktadır. Kenti yenileme amacının önemli çıktılarında biri, otogar alanını da içine alan, Ankara-İzmir-Antalya karayolları güzergahındaki *Dokuzkavaklar Köprülü Kavşağı-Zafer Katrancı Köprülü Kavşağı-Deliktaş Köprülü Kavşağı* akslarında kalan iki milyon metrekarelik alanda tasarlanan kentsel dönüşüm projesidir (Anonim, T.Y.; DMO Çalışma Raporu, 2008: 131). Proje hayata geçirilemese de proje hatlarından biri olan *Üçgen Kavşağı-Zafer Katrancı Köprülü Kavşağı* arasındaki önemli iki kamusal alan kentsel projelerin merkezi olmuştur.

2.1.1. Sümerpark ve Yeni Otogar Projeleri

Zeybekçi, 2000'li yıllara atıl bir kamusal alan olarak kalan Sümerbank arazisini kentsel gelişmeye katkı sağlayacak *iyi huylu bir virüse* döndürmeyi amaçladığını belirtmiştir (Çezik, 2014: 88). Arazinin projelendirme sürecinde il belediyesi ciddi bir çaba harcamış; 11.10.2006 sayılı Belediye Meclisi kararıyla 10 kat ve üzeri yapıya izin veren ve arazinin değerini ve yapı yoğunluğunu arttıran bir imar planı değişikliği öngörülmüştür (Çalışma Raporu, 2008: 196; Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 42). 2006 yılında küresel ortaklı bir şirkete devredilen Sümerbank arazisine, yetkili firma tarafından içinde konut alanı, hastane, AVM ve otel bulunan bir proje yapılması planlandığı duyurulmuştur. Proje alanının konumlandığı bölgenin çekim gücünü ve ulaşılabilirliğini arttırmak adına köprü ve kavşak düzenlemeleri yapılmış, yolların bir kısmı genişletilmiş ve bazı yollarda güzergâh değişikliğine gidilmiştir (Gazalcı vd., 2006). Başta belediye meclisinde ve yerel politik alanda yaşanan gerilim ve çekişmelere karşın Sümerpark Projesi (AVM'nin açılmasıyla) 2011 yılında hayata geçirilmiştir (Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015).

29.11.2006 tarihinde Odaların Denizli Belediyesi'ne yaptığı itirazda sadece belirli bir alana mahsus yapılan imar düzenlemelerinin, bölgenin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğu ifade edilmiş; halihazırdaki Sümerbank arazisinin altyapı ve mekânsal sorunlarının, projede öngörülen yoğunluk artışıyla daha da derinleşeceği ve genişletilmesi planlanan yolların ve kavşakların ciddi kamulaştırma maliyetleri yaratacağı belirtilmiştir (Çalışma Raporu, 2008: 196). Diğer yandan, yerel düzeyde birçok STK ve aktör, proje yanlılarına dikkat çeken ortak bir rapor hazırlamıştır. Rapor, proje alanı için genişletilen yolun *-Sümer Mahallesi'ndeki yoksul bölgeleri es geçerek-* sadece proje alanı olarak sınırlı kalmasını ve AVM, hastane, konut gibi farklı amaçlara hizmet eden birçok yapının aynı bölgeye sıkıştırılmasını eleştirmektedir (Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 44). Bir sanayi bölgesinde ve kent yoksullarının yoğun olarak yaşadığı bir alanda, bölge sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamayan proje (Alayont, 2020; Zeytinci, 2020) kentsel dokuyla olan uyumsuzluğuyla da çelişkiler barındırmaktadır. Ayrıca, hedeflenen konut alanlarından sadece ikisinin yapılabilmesi, yapılan konutların oldukça ucuza satılması, mevcuttaki Teraspark ve Forum Çamlık AVM'lerin ticari potansiyelleri nedeniyle üst gelir gruplarının tercih etmediği Sümerpark AVM'nin beklenen ekonomik canlılığı yaratamaması ve hastane inşaatına başlanmaması, projenin başarısızlığa uğradığının önemli delillerindedir (Kuyucu ve Daniş, 2013: 114).

Şekil 1: Proje Alanlarının Değişimi (2007 & 2019) (Kaynak: <https://adres.denizli.bel.tr/>)

2011 yılında özel sektöre ihale edilen, 2014 yılında hizmete giren ve Belediye tarafından *çılgın proje* olarak tanımlanan yeni otogar projesi de kent gündeminde uzunca süre tartışılmıştır (Denizli BŞB, 2011, 2014). Tartışmanın başlangıç zemini, otogar projesinin yer seçimiyle ilgilidir. Projenin mevcut yerinde kalması ya da Pamukkale yolunun batısı ve çevre yolunun güneyinde yeni bir otogar alanı belirlenmesi şeklinde iki farklı görüş ortaya çıkmış (DMO Çalışma Raporu, 2010: 213); bu durum Denizli Belediyesi Danışma Kurulu'nda bir süreliğine tartışılrsa da Zeybekçi projenin yerinde kalmasında ısrarcı olmuştur (Şenel, 2020). Dönemin belediye başkan yardımcısı Zolan, otogarın mevcut yerinden kaldırılmasıyla bölgede ticari faaliyetlerin zarar görmesinden çekindiklerini ifade etmiştir (Denizli Gazetesi, 2009; DMO Çalışma Raporu, 2010: 283). Zeybekçi'nin bu konudaki temel savunusunun da yeni otogar projesiyle bölge esnafının (*Bayramyeri*) ticaret hacminin genişlemesi olduğu ifade edilmiştir (Alayont, 2020; Şenel, 2020; Zeytinci, 2020). Yeni otogar projesinde 16 katlı bir iş merkezi, 800 araçlık otopark ve iş yerleri de kurgulanmış; otogar ve tren garı arasında bağlantı kurulacağı da belirtilmiştir. (Denizli BŞB, 2011).

Odalar nezdinde projeye gösterilen en büyük tepki, kente “...prestijli bir yapı kazandırılacağı” (İnceleme Kurulu, 2010; Denizli BŞB, 2011) iddia edilen iş merkezine ilişkindir. İnceleme Kurulu, yüksek katlı yapının çevresel etkisi, hava trafiği, genel ulaşım planları, altyapı bağlantıları ve rüzgâr çekme mesafesi gibi meclis kararınca belirlenen yüksek yapı projelerinde dikkat edilmesi gereken kurallara uygun inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir (İnceleme Kurulu, 2010). Söz konusu yapının otel olarak kullanılma projesine talip çıkmamış, bina iş merkezi olarak da alıcı bulamayınca (Zeytinci, 2020) Denizli BŞB ve DESKİ tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Şenel, 2020).

Mimarlar Odası Denizli Şubesi'nin 03.11.2009 tarihli raporunda otogar alanının çevre yollar üzerinde olması, hava-demiryolu güzergahlarıyla bağlantılarının bulunması, ulaşım güzergahlarının planlanması ve otogar alanı olarak seçilecek alanın mevcut trafiğe ek yük getirmemesi önerileri (DMO Çalışma Raporu, 2010: 213) yeni otogar projesiyle es geçilmiştir. Çevre yolunda ilerlemesi gereken şehirlerarası trafiğin kent merkezine çekilmesiyle kentin düğüm noktasında, günde yaklaşık 450 otobüsün aktif biçimde kullandığı alanın trafik yükü de oldukça artmıştır (Gülhan ve Ceylan, 2015; Şenel, 2020; Zeytinci, 2020). Yine aynı rapordaki (2010: 213) otogar binasının hacminin oldukça küçük olması ve projenin mevcut yerinde kalması durumunda da

söz konusu alana herhangi bir ek müdahale ya da kullanım öngörülmemesi gibi öneriler karşılık bulmamıştır. Diğer yandan, otogarın yer seçimi tartışması, konuya ilişkin teknik malumatı olmayan STK'lar tarafından Danışma Kurulu'nda oylamaya ve tartışmaya açılmış; Mimarlar Odası'nın uzmanlardan oluşan bir kurul oluşturulması teklifi de değerlendirilmeye alınmamıştır (Şenel, 2020; Zeytinci, 2020).

2.2. Yalıtılan Şehir: Yenişehir Bölgesi

Kentsel projeler ve yatırımlar, kentin yeniden yapılandırılmaya başlandığı 2000 sonrasında, Yenişehir bölgesinin² inşaat sektörü için sunduğu fırsatlar (İçli, 2010) doğrultusunda, bu bölgenin kentsel gelişmesini hızlandırmış; Denizli Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı iş birliği ile hazırlanan Denizli'nin Geleceği Yol Haritası (DGYH) 2010-2023 projesinin taslak raporunda da (2009) bu alan için *kentsel gelişme koridoru* vurgusu yapılmıştır. Kentsel büyümenin 2000 sonrasında tedricen bu bölgeye sıçraması (Şenel, 2020) ve kentin fiilen iki yakaya bölünmesi (Akay, 2019: 52) Yenişehir'in *yeni bir şehir* (Uysal, 2017: 37) olarak adlandırılmasının temel nedenidir.

Yenişehir'in kentsel bölgeye katılma fikri 1976 depremine dayanmaktadır (Akay, 2019: 119). 1980'lerde il belediyesi önderliğinde başlayan kooperatifleşme süreciyle bölgedeki konut yoğunlukları artmaya başlamış, 1990'ların belediyeleşme furiasıyla (Özgür, 2012) hazine arazilerinin konut alanına dönüştürülmesiyle birlikte, orta/üst orta sınıflara hitap eden konutlar/lüks konutlar, Yenişehir'in kentten yalıtılmış bir konut alanı olma sürecini başlatmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 287, 289; Savaş Yavuzçehre, 2013: 219). Yenişehir'in konut alanı olarak büyümesinde dönemin alt kademe belediyelerinin uyguladığı imar planları da etkili olmuş, Yenişehir bölgesindeki Servgazi Belediyesi'nin beş katlı yapılara izin veren imar planları (Alayont, 2020), Şirinköy mevkiindeki arazilerin belediye meclisi kararlarıyla imarlı arsalarla dönüştürülmesi, bölgenin içme suyu-kanalizasyon gibi altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi ve bölge halkının kentsel rantlara ilgilerinin artması (Savaş Yavuzçehre, 2011: 286-287) bölgedeki konut yoğunluğunu arttırmıştır. Yenişehir'i Kınıklı/Çamlık bölgesine ve kent merkezine bağlayan ve fiili olarak hizmete girmesinde oldukça büyük aksaklıklar yaşanan yolun Zeybekçi'nin girişimiyle 2005 yılında açılması ve bölgenin ulaşım aksının rahatlamasıyla da (Savaş Yavuzçehre, 2011: 289-290; Akay, 2019: 103) Yenişehir'deki konut yoğunlukları ve kentsel yatırımlar hızlanmıştır (Gülhan, 2020; Savaş Yavuzçehre, 2000; Şenel, 2020). Büyük bulvarlar ve çevre yolu da bölgenin sanayi ve kent merkeziyle olan bağlantılarını kolaylaştırmıştır (Akay, 2019: 97-98; Denizli BŞB, 2019). Böylelikle, 2000'lere kadar orta/alt orta sınıflar için tasarlanan sosyal konut projelerine ev sahipliği yapan Yenişehir Bölgesi, kentsel gelişmenin bu alana yönlendirildiği 2000 sonrasında kentsel yeniden yapılanma süreçleriyle (*lüks konutlar, yüksek arsa değerleri, vb.*) önemli bir çekim merkezi olmuştur (Şenel, 2017).

Yenişehir'in önemli bir kentsel gelişme alanı olması (Ceylan ve Gülhan, 2017: 223), Antalya karayolu güzergahında konumlanan yoğun yerleşimli Bağbaşı'nın cazibesini yitirmesiyle aynı döneme denk gelmektedir (Şenel, 2020). 1990'ların başında önemli bir kentsel gelişme alanı olarak kurgulanan Bağbaşı, 1994 yılında belediye statüsü kazanmış (Yoloğlu, 2018: 5); 1990'ların yoğun yapılaşmasıyla da 2000'lerin başında

² Yenişehir (Bölgesi) bu çalışmada, Yenişehir merkez olmak üzere Servgazi, Şirinköy ve devamındaki kırsal yerleşme bölgelerini de kapsayan alana referans yapmaktadır.

Bağbaşı–Tekkeköy mevkiinde boş arazi sayısı oldukça azaltmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2013: 217). Fakat Bağbaşı Belediyesi'nin bölgeye geniş ve lüks konutlar yapılmasına izin vermeyen bitişik nizam olarak tasarladığı imar planları, eğimli topoğrafya ve dağ yamacına dayanan kentsel sınır (Dinçer, 2020; Şenel, 2020), kırsal yaşam pratiklerini apartman hayatında da devam ettirmek isteyen kent sakinlerinin yoğun olarak yaşadığı Bağbaşı'nın kentsel gelişme alanı olmasını engellemiş (Alayont, 2020) ve kentsel gelişmeyi topografik açıdan da avantajlı olan (Akay, 2019: 114) kentin batısındaki Yenişehir'e kaydırmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2020).

2007 yılında -küresel ortaklı bir proje olan- Teraspark AVM'nin açılmasıyla birlikte (Kan Ülkü, 2017: 30) yükselen arsa değerlerini ve bölgenin üst orta sınıflara hitap eden çekim gücünü (Savaş Yavuzçehre, 2013: 221; Şenel, 2020) prestijli konut alanları (Akay, 2019: 52, 69) takip etmiştir. Yenişehir, Denizli'nin üst orta sınıflarının yoğun biçimde yaşadığı, tüketim, eğlence, eğitim ve kamu hizmetlerine ev sahipliği yapan alanlarıyla/mekanlarıyla (*Adliye Binası, Servergazi Devlet Hastanesi, Tapu ve Kadastro Bölge Müdürlüğü, TÜİK Denizli Bölge Müdürlüğü, Merkezefendi Belediyesi Kütüphanesi, Teraspark AVM, Yürüyüş Yolu, Servergazi Parkı, Adalet Parkı, özel eğitim kurumları, özel hastaneler, lüks restoranlar, soylulaştırılmış alanlar/prestijli konutlar, vb.*) kent için adeta yeni/alternatif bir merkez konumundadır (Akay, 2019: 52, 90, 92; Gülhan, 2020; Savaş Yavuzçehre, 2020).

3. (Yeniden) Üretilen Arada Kalmışlık

Denizli kentinin 2000'li yıllara miras kalan çarpık kentleşme sorunları ve kentin 1950'li yıllardan beri var olan yapay ve doğal eşikleri (Akay, 2019) kentsel büyümenin yağ lekesi (Tekeli, 2016: 126) şeklinde gerçekleşmesini engellemiştir. Farklı bölgeleri birbirine bağlayan (ve ayıran) ve İzmir-Ankara-Antalya aksında konumlandırılan karayolu bağlantıları (Ceylan ve Gülhan, 2017: 223) Denizli kentinin kentleşme süreçlerinin temel belirleyicisi olmuştur (Nas, 2016: 62-63; Partigöç, 2018: 97; Akay, 2019: 95, 102). Karayollarının ayırdığı bölgelerde sanayi ve konut alanları gelişimine göre yerleşim farklılıkları oluşmuş (Görmüş ve Cengiz, 2016: 852) ve ulaşım aksları üzerindeki kentsel yapılaşmalar artmıştır (Nas, 2016: 62-63). 1960'lardan itibaren yol güzergahlarına göre şekillenen kentsel gelişme, kentsel büyümenin denetim altında tutulmasını olanaksız kılmıştır (Rahmi vd., 2008: 10). Karayolları bağlantılarına askeri saha (*Tugay*) ve doğal eşikler de eklenince (*dağlar, barajlar, tarım alanları, ormanlar, su toplama havzaları, vb.*) (Savaş Yavuzçehre, 2011:177, 310; Akay, 2019: 82) 1960'lardan itibaren kent farklı akslara saçaklanarak büyümüş (Savaş Yavuzçehre, 2011: 188); kentsel düzeydeki eşitsiz mekânsal gelişme (Savaş Yavuzçehre, 2013: 219) neoliberal dönüşümün kök salacağı çarpık kentleşmenin başlangıcını oluşturmuştur.

İki önemli kamusal alan olan otogar ve Sümerbank arazileri, 2004 sonrası büyük ölçekli projelerle yenilense de bu projelerin konumlandıkları kentsel dokuya olan uyumları tartışma yaratmış; kentin merkezinde, birbirlerine çok yakın konumda bulunan iki kamusal alan -*projeyi hızlıca hayata geçirmek (Şengül, 2015: 3; Bayırbağ, 2020: 15) istenciyle-* dönüştürülmüştür. Kamulaştırma maliyeti olmayan (Şenel, 2020) eski otogar alanına, yüksek maliyetlerle yapılan yeni otogar projesi kent merkeziyle rabita kuramamış, bölge çekim merkezi haline gelememiş ve bölgenin trafik yükü de oldukça artmıştır (Gülhan ve Ceylan, 2015; Zeytinci, 2020). Yeni otogar projesinin yapım sürecini andıran biçimde, çevresindeki sanayi, konut ve

ulaşım alanlarıyla uyumsuzluğuyla da dikkat çeken Sümerpark Projesi de bölgenin sosyo-ekonomik gerçeklikleri düşünülmeden, kent belleğine katkı sağlama potansiyeli olan (Mimarlar Odası Rapor, 2008: 200) bir kamusal alanın özelleştirilmesiyle hayata geçirilebilmiştir (Savaş Yavuzçehre & Çezik, 2015). Sanayi ve çöküntü alanlarının tam ortasına konumlanan Sümerpark'ın geniş ulaşım akslarıyla çevrilmesi, bu alana kent merkezinden yaya ulaşımını da engellemektedir. Böylelikle piyasa kuralları doğrultusunda atıl bir bölgeyi canlandırma adına, hızlıca hayata geçirilen otogar ve Sümerpark projeleri, çevrelerindeki sanayi bölgesi, yakıt istasyonları, çöküntü alanları ve tren garı ile işlevsel bir uyum göstermemiş; proje alanlarının kentsel dokuyla uyumlu olup olmadıkları (Keil and Young, 2011: 9) sorusuna bir cevap aranmamıştır.

Yenişehir'in artan nüfus yoğunluğuyla yeni bir yaşam alanı olması (Akay, 2019: 103) Denizli'nin doğal ve yapay sınırları dikkate alındığında şaşırtıcı değildir. Burada temel sorun, bölgelerarası bağlantıların zayıf kurgulanması, aralarında bağlantılar bulunmayan parçacı planlar (Akay, 2019: 53) ve kentsel rantlar (Savaş Yavuzçehre, 2013: 219) sonucunda, başka bir alana büyüme şansı kalmayan kente, *alternatif fakat dışsal/yalıtılmış* bir merkez yaratılmasıdır. Sieverts'in (2003: 3) arada kalan şehirleri tanımlarken kullandığı, *sadece belirli ağların ve yerleşim yerlerinin ön plana çıkması* örneğine benzer biçimde eğitim, sağlık, tüketim gibi alanlarda il ölçeğinde hizmet sunan birçok alanın sadece Yenişehir'de yoğunlaşması (Savaş Yavuzçehre, 2020) Yenişehir'in diğer semtlerle olan işlevsel bağlantılarını *-özel araçla ulaşım dışında (İçli, 2010)-* azaltmış; 1990'ların başında önemli bir kentsel gelişme alanı olması umut edilen Bağbaşı ise oldukça lokal, kapalı ve kentsel gelişmesini sağlayamayan ve sosyal donatılardan mahrum (Şenel, 2020) bir yerleşim alanı (Ceylan ve Gülhan, 2017: 223) olarak konumlanmıştır. Bir diğer ifadeyle, kentsel rantlarla, yüksek arsa değerleriyle ve yoğunlaşan kamusal/yarı kamusal alanlarla Yenişehir bölgesinde Sieverts'in (2003: 60) arada kalan şehirleri okunaklı kılan özelliklerine benzer biçimde, *"...yeni bir yaşam tarzı sunan, kültürel aktivitelerin yoğunlaştığı, geniş bir nüfusu kendine çekme becerisine sahip, ulaşım ağları kolay"* bir yaşam alanı yaratılması, kentsel gelişmenin tek bir merkezde, eşitsiz biçimde toplanmasına neden olmuştur.

Diğer yandan, yeni ulaşım koridorları, altyapı yatırımları ve kent içi ulaşım ağlarıyla ulaşılabilirliği artan Yenişehir bölgesiyle (Ceylan ve Gülhan, 2017: 222; Akay, 2019: 96-103) kentsel büyüme, özel araç sahipliği lehine artmıştır. Özel araçla ulaşılabilirlik (Sieverts, 2003: 71) mekânın değerinin temel belirleyicisi olurken (İçli, 2010); toplu taşımanın kentin farklı bölgelerini bağlamadaki yetersizliği ve arazinin dağınık/saçaklı kullanımı (Akay, 2019: 118), özel aracı olmayan kent sakinlerinin kentsel hareketliliğine ket vurabilmektedir (Ceylan ve Gülhan, 2017: 222; Gülhan, 2020).

Denizli kenti 2004 sonrasında neoliberal kentleşme süreçlerine tanıklık etmiştir (Şenel, 2017). Zeybekçi, merkezi hükümetin desteğini alan ve belediye meclisinde çoğunluğu sağlayan bir başkan olarak, çoğunluğu büyük ölçekli projelerle kenti yeniden yapılandıran karar alma süreçlerini hızlandırmıştır (Aydın, 2019). Zeybekçi sonrasında da başta Yenişehir bölgesinde olmak üzere kentsel yatırımlar ve prestijli konut projeleri devam etmiştir (Akay, 2019: 69, 98). Sümerpark'ın hikayesini andıran biçimde, atıl bir arazi olarak kentin İzmir yolu aksında TMSF'nin el koyduğu EGS

Park alanı, Denizli Belediye Meclisi'nin yapılaşma yoğunluğunu 8 kat arttıran imar planı değişikliğiyle büyük ölçekli bir projeye uygun hale getirilmiş ve söz konusu araziye Sinpaş Aquamall Alışveriş ve Yaşam Merkezi yapılmıştır (Kan Ülkü, 2017: 32). Diğer yandan 2018 yılında hizmete giren Üçgen KöprülÜ Kavşak Projesi ve 2019 yılında yapımı tamamlanan çevre yolu, 2016-2017 Eylem Planı'nda kamuoyu ile paylaşılan 121 projenin önemli somut çıktılarından (Denizli BŞB, 2016, 2019). Fakat fiilen bütünşehir olunması ya da büyükşehir statüsü elde edilmesi, kentin yeniden yapılandırılmasının başlangıcı değildir. *Farklı semtleri birbirlerine bağlayan yolun açılması, TOKİ işbirliğiyle kentsel dönüşümün başlatılması, kamusal alanların özelleştirilmesi, otogar projesinin yer seçiminin belirlenmesi, küresel sermayenin kente yatırım yapmasının önünün açılması, devletin kaynaklarının kente aktarılması* (Savaş Yavuzçehre, 2011: 185, Savaş Yavuzçehre, 2013: 222; Aydinler, 2019; Alayont, 2020) gibi kentin yeniden yapılandırılmasına zemin yaratan kentsel politika yapım sürecinde Zeybekçi, yerel ve ulusal düzeyde birçok aktörü harekete geçirmiş ve yönlendirmiştir. Diğer yandan, 2000'lere miras kalan kentleşme sorunları, neoliberal kentsel yeniden yapılanma süreçlerine politik düzeyde de önemli bir meşruiyet kazandırmıştır. Böylelikle Denizli'nin kentsel (*yeniden*) yapılanma süreçlerindeki temel kırılma kentin büyükşehir statüsü elde etmesinden çok daha önce başlamış; büyükşehir statüsü elde edilmesinden sonraki prestijli konut projeleri ve kentsel yatırımlar, neoliberal dönüşümün olağan bir uzantısı olarak devam etmiştir.

Sonuç olarak, siyasi parçalanmışlığın (Yoloğlu, 2018), küçük parsel sorunlarının (DGYH Taslak Raporu, 2009), parçacı imar planlarının (Akay, 2019: 53), kentsel rantların (Savaş Yavuzçehre, 2013: 215), yağ lekesi şeklinde kentsel büyümeyi engelleyen yapay eşiklerin (Akay, 2019; Gülhan, 2020) ve lineer doğrultuda ilerleyen kentsel büyümenin (Şenel, 2017) neden olduğu çarpık kentleşmenin görüngüleri, 2000 sonrasındaki kentsel yapılanma süreçleriyle (Savaş Yavuzçehre, 2011: 309) dönüştürülmeye çalışılmıştır. 2000 sonrasında gerçekleşen kentsel yapılanma süreçleri, kentin arada kalan kentsel alanlarını/bölgelerini -bu defa- *kapitalist büyüme ve piyasa kuralları* bağlamında (Theodore, Peck ve Brenner, 2012: 31) *yeni bir arada kalmışlığa* itmiş; söz konusu dönüşümle dağınık ve plansız kent kurgusunun sadece yörüngesi değişmiştir.

4. Sonuç

Farklı ölçeklerde bir süreç halinde gerçekleşen neoliberal dönüşümler Theodore, Peck ve Brenner'ın ifade ettiği gibi *patika bağımlı* dinamikler taşımaktadır. Bu çalışma da böyle bir bağlamı ortaya koymak adına, Denizli'nin neoliberal kentleşme süreçlerinin kentsel alanda yarattığı arada kalmış görüngülerine tarihsel bağlamda odaklanmıştır. 1930'lardan 2000'lere kadar merkezi ve yerel ölçeklerdeki karar alma süreçlerinin yarattığı yapay eşikler, idari ve siyasi parçalanmanın neden olduğu planlama/koordinasyon sorunları ve plansız kentsel büyümeyle ortaya çıkan kentsel rantlar, kentin bütüncül kurgusuna ket vurmuştur. 2000 sonrasında gerçekleşen kentsel yeniden yapılanma süreçleri de kentin *arada kalan yapılarını/alanlarını* neoliberal biçimde dönüştürmüştür.

Denizli kenti, karar alma/planlama süreçlerindeki koordinasyonsuzlukla ve rantlarla çepere doğru yayılınca, kamusal ve yarı-kamusal alanlar, prestijli konut alanları ve tüketim merkezleri tek bir alanda yoğunlaşmıştır. Böylelikle geçmişin atıl kalan alanları/yapıları, geçmişin sorunlarını yok etmek adına, piyasa mantığıyla

dönüştürülmüştür. Bu durum kent ölçeğindeki uyumsuz ve dışlayıcı görüngüleri yok etmediği gibi kentsel mekânda daha yalıtılmış/dışlayıcı alanlar yaratmış; kamusal/yarı kamusal alanların ulaşılabilirliğini kentin avantajlı grupları lehine dönüştürmüştür. Elbette neoliberal kentleşme süreçlerinden Denizli'nin de bir şekilde payına düşen tahribatı alacağını tahmin etmek zor değildir. Fakat 2000'lere miras kalan çarpık kentleşme pratikleri kentsel alanda bu denli derin çelişkiler ve gerilimler yaratmasaydı, Denizli kentinin yeniden yapılanma sürecinde farklı bir senaryodan söz etmek mümkün olabilirdi.

Kaynakça

- Addie, J.-P. D. (2016) "On the road to the in-between city: Excavating Peripheral Urbanisation in Chicago's 'Crosstown Corridor", *Environment & Planning A*, 48 (5), 825–843.
- Akay, S. (2019) *Kent Formunun Morfolojik Analizi: Denizli Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Alayont, S. (Mimar) (2020) *Denizli Kent Mekânı Üzerine Yapılan Görüşme*.
- Anonim (T.Y.) *Denizli Yıkıkça Güzelleşiyor*.
- Anonim (T.Y.) *Dev Proje Tartışmaya Açıldı*.
- Aydiner, T. (2019) "Yeni Kentsel Siyaset: Denizli Yerel Siyasetinin Devamlılıkları ve Kırılmaları", *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (33), 141-165.
- Bayırbağ, M. K. (2020) "Tebdil-i Mekân", *Strata*, 3, 9 – 31.
- Brenner, N.; Madden, D.; Waschmuth, D. (2014) "Asemblajlar, Aktör-Ağlar ve Eleştirel Kent Teorisinin Karşılaştığı Zorluklar", *Kar İçin Değil Halk İçin*, içinde (der. N. Brenner, P. Marcuse ve M. Mayer), Çev. A. Yağız Şen, 1. Baskı, Sel Yayınları, İstanbul, 155-181.
- Ceylan, H.; Gülhan, G. (2017) "Denizli Kentinin Ulaşım Altyapısı, Ulaşım Planlama Süreçleri ile Etkileşimi ve Geleceği", *Denizli Kent Ekonomisi*, içinde (der. N. Yayla, Ö. Uzun ve A. Çağlar), 1. Baskı, PAÜ Yayınları, Denizli.
- Denizli Belediyesi (2004) *Faaliyet Raporu*.
- Denizli Belediyesi (2005) *Faaliyet Raporu*.
- Denizli BŞB (2011) "Denizli Otogar Terminali Yapımı Başlıyor", <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=otobus-terminali&id=12127> (28.07.2002).
- Denizli BŞB (2011) "Denizli Otogar Terminali Yapımı Başlıyor", <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=otobus-terminali&id=12127> (28.07.2020).
- Denizli BŞB (2011) "Yeni Terminal Kompleksi İhale Edildi", <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=otobus-terminali&id=11890> (28.07.2020).
- Denizli BŞB (2016) "Başkan Zolan'dan 121 Dev Proje", <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=16018> (28.07.2020).
- Denizli BŞB (2019) "Yeni Çevre Yolu Açılıyor", <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=yol-projeleri&id=18715> (28.07.2020).
- Denizli Gazetesi (28 Eylül 2009) *Garajda Son Sözü Başkan Söyleyecek*.

- Denizli'nin Geleceği Yol Haritası (DGYH) 2010-2023 Taslak Raporu.
- Dinçer, M. (Mimar) (2020) *Denizli kent mekânı hakkında yapılan yazılı görüşme*
- Eraydın, A. (2002) *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması*, 1. Baskı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Erdem, R. Meşhur, Ç.; Sağ, M. A. (2008) "Planlama ve Yetki Sınırı İkileminde Bir Plan: Denizli Kenti Çevre Düzeni Planı", *Selçuk Üniversitesi M.M. Fakültesi Dergisi*, 23 (3), 1-14.
- Ergun, D. (2015) *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Erman, T. (2013) "Küresel ve Yerel Dinamikler Altında 'Anadolu Kapları' Kentleri", *İdealkent*, 4 (8), 50-73.
- Gazalıcı, M. (vd.) (2006) "Denizli Sümerbank İplik Fabrikası satışının ve arazisi üzerindeki tasarrufların araştırılması amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi", 28 Kasım 2006 tarihli Meclis Tutanağı (10/396).
- Gönüllü, H. (2016) *Denizli Kentinin Büyük Ameliyatı (1973-1980 Yılları)*, 1. Baskı, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Görmüş, S.; Cengiz, S. (2016) "Denizli'de Kentsel Büyüme Yönlendiren Değişkenlerin Analizi", 6. *Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu*, Adana.
- Grant, J. (2011) "The Fight for (Sub)Urban Form: Urbanizing or Privatizing the Suburban Realm?", *In-Between Infrastructure: Urban Connectivity in an Age of Vulnerability*, içinde (ed. D. Young, P. Burke Wood and R. Keil), Praxis (e)Press, 101-114.
- Gülhan, G. (Şehir Plancısı/Akademisyen) (2020) *Denizli kent mekânı üzerine yapılan görüşme*
- Gülhan, G.; Ceylan, H. (2015) "Tesis Yer Seçimi Problemi ve Denizli Şehirlerarası Otobüs Terminali Örneği", 11. *Ulaştırma Kongresi Bildiriler Kitabı*, İMO Yay., 241-252.
- Harris, C.; Ullman, E. (2002). "Kentın Doğası", 20. *Yüzyıl Kenti*, içinde (der. B. Duru ve A. Alkan), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 55-76.
- Hizmet Gazetesi (2004) *İhmalkarlık Bıtecek*.
- Hizmet Gazetesi (2005) *Verdiğimiz Sözlerin Arkasındayız*.
- İçli, G. (2010) *Statü Sembolü Olarak Konut ve Konut Kullanımı: Denizli Örneği*, 1. Baskı, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli.
- İnceleme Kurulu (2010) *Otogar Projesi Kapsamında Yer Alan Yüksek Yapı ile İlgili İnceleme Kurulu Görüşleri*, <https://www.mmo.org.tr/basin-aciklamasi/otogar-projesi-kapsaminda-yer-alan-yukse-yapi-ile-ilgili-inceleme-kurulu-gorusleri> (28.07.2020).
- Johnston, L. (2011) "Roller-Coasting in the Zwischenstadt: An Examination of Place and Mobility in Canada's Wonderland", *In-Between Infrastructure: Urban Connectivity in an Age of Vulnerability*, içinde (ed. D. Young, P. Burke Wood and R. Keil), Praxis (e)Press, 151-168.
- Kan Ülkü, G. (2017) "Küreselleşen Kentin Yeni Kamusal Alanları: Alışveriş Merkezleri, Denizli Örneği", *Perspektifler Denizli Dosyası*, içinde (der. S. İnan), 1. Basım, PAÜ Yayınları, Denizli, 23-34.
- Keil, R.; Young, D. (2009) "Fringe Explosions: Risk and Vulnerability in Canada's New in-between Urban Landscape", *The Canadian Geographer*, 53 (4), 488-499.

- Keil, R.; Young, D. (2011) "In-Between Canada: The Emergence of the New Urban Middle", *In-Between Infrastructure: Urban Connectivity in an Age of Vulnerability*, içinde (ed. D. Young, P. Burke Wood and R. Keil), Praxis (e)Press, 1-19.
- Keleş, R. (2006) *Kentleşme Politikaları*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keyman, F.; Koyuncu-Lorasdağı, B. (2020) *Sekiz Kentin Hikayesi: Türkiye'de Yeni Yerellik ve Yeni Orta Sınıflar*, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kurtuluş, H. (2012) "Kent Sosyolojisinde Değişen Kavramlar ve Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi", *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, içinde (der. Ö. Uğurlu, N.Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, M. Şiriner), 1. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Kuyucu, T.; Daniş, D. (2013). "Neoliberalizmin Orta Ölçekli Kentlerde Yansımaları: Anadolu Kentlerinde Sümerbank Fabrikalarının Dönüşümü", *4. KBAM Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, 107-116.
- Mimarlar Odası Denizli Şubesi (2008) *7. Dönem Çalışma Raporu*.
- Mimarlar Odası Denizli Şubesi (2010) *8. Dönem Çalışma Raporu*.
- Nas, İ. (2016) *Kentleşmenin Tarım Alanlarına Etkisinin Yasal ve Yönetimsel Açısından İrdelenmesi: Denizli Örneği*, Basılmamış YL Tezi, Bartın Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Özcan, K.; Özkan, H. T. (2012) "Denizli Kentinin Planlama Deneyimi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 27, 233-250.
- Özgür, H. (2008) "Denizli Kentsel Alanının Yönetiminde Söylemden Eyleme Bütünşehir Belediyesi Tasavvurları: Ali Aygören Teklifi (2001), Denizli'ye Özel Kanun Teklifi (2003), Belediye Kanunu'nun 11. Maddesi (2006)", *Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler*, içinde (ed. Genç, F. N., Yılmaz, A., Özgür, H.), 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara. 249-298.
- Özgür, Hüseyin (2012) "Metropolitenleşme Sürecindeki Denizli Kentsel Alanının Yönetiminde Dört Dönem: Kapsamlı Mücavir Alan, İdari Parçalanma, Bütünşehir, Büyükşehir Belediyesine Geçiş", içinde *3. KBAM: Kent Bölgeler, Metropoliten Alanlar ve Büyükşehirler Değişen Dinamikler ve Sorunlar Bildiriler Kitabı*, MATSA Basımevi, Ankara, 313-326.
- Partigöç, N. S. (2018) "Kentleşme Sürecinde Kırsal Alanların Mekânsal Değişimi ve Dönüşümü: Denizli Kenti Örneği", *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 11 (1), s. 89-98.
- Pirrenne, H. (2014) *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Ş. Karadeniz, 13. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2011) *Kentsel Mekânda Değişim Denizli*, 1. Baskı, Denizli BŞB Kültür Yayınları, Denizli.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2013) "Küreselleşmenin Artan Etkisinde Denizli", *İdealkent*, 4 (8), 200-227.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2016) "Üniversitelerin Kentlerine Etkileri: Denizli Pamukkale Üniversitesi Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21 (1), 235-250.
- Savaş Yavuzçehre, P. (Akademisyen) (2020) *Denizli kent mekânı üzerine yapılan görüşme*.
- Savaş Yavuzçehre, P.; Çezik, U. K. (2015) "Sümerbank'tan Sümerpark'a: Alışveriş Merkezine Dönüşen Kamusal Alanlar", *DEÜ İİBF Dergisi*, 30 (1), 23-53.
- Schmid, C. (2014) "Henri Lefebvre, Kent Hakkı ve Yeni Metropol Akımı", *Kar İçin Değil Halk İçin*, içinde (der. N. Brenner, P. Marcuse ve M. Mayer), Çev. A. Yağız Şen, 1. Baskı, Sel Yayınları, İstanbul, 100-130.

- Sieverts, T. (2003) *Cities Without Cities: An interpretation of the Zwischenstadt*, 1st edition, Spon Press, London.
- Şenel, İ. (2017) "Bu Hızla Giderse Büyüyecek Yeri Yok Şehrin", (Söyleşi: B. Bayran) <https://www.arkitera.com/soylesi/bu-hizla-giderse-buyuyecek-yeri-yok-sehrin/> (28.07.2020).
- Şenel, İ. (2020) *Denizli Kent Mekânı Üzerine Yapılan Görüşme*.
- Şengül, T. (2009) *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Şengül, T. (2015) "Gezi Başkaldırısı Ertesinde Kent Mekânı ve Siyasal Alanın Yeni Dinamikleri", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 32 (1), 1-20.
- Tekeli, İ. (2001) *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*. 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tekeli, İ. (2011) *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2014) Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminden Öğrenebileceklerimiz, 4. Merih Celasun'a Saygı Günü, TEPAV, Ankara (https://www.tepav.org.tr/upload/files/1456398873-1.Turkiye_nin_Kentlesme_Deneyiminden_Ogrenebileceklerimiz.pdf (27.07.2020)).
- Tekeli, İ. (2016). *Dünya'da ve Türkiye'de Kent-Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri*, 1. Baskı, İdealkent Yayınları, İstanbul.
- Theodore, N., Peck, J.; Brenner, N. (2012) "Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasaların Egemenliği", Çev. Ş. Geniş, *İdealkent*, 3 (7), 21-37.
- Türkün-Erendil, A. (2000) "Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli- Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, 86, 91-117.
- Uysal, S. (2017) *Şehrin İzleri, Denizli'nin Kentleşme Serüveni*, 1. Baskı, Mavi Nefes Yayınları, Denizli.
- Varol, Ç.; Eceral, T. (2013) "Denizli Tekstil Sanayi: Yerel Kalkınmada Bir Başarı Hikâyesi mi?", *İdealkent*, 4 (8), 180-199.
- Yenigül, S. B.; Cihangir Çamur, K. (2013) "Saçaklanma Dinamiklerinin Yerleşimlerin Dönüşümüne Etkisi: Kırsaldan Kentsel Ankara/Pursaklar", *İdealkent*, 4 (9), 198-231.
- Yoloğlu, C. (2018) "Politics of Municipal Consolidation: The Case of Denizli", *SAGE Open*, April-June, 1-16.
- Young, D.; Keil, R. (2010) "Reconnecting the Disconnected: The Politics of infrastructure in the in-between city", *Cities*, 27, 87-95.
- Young, D.; Keil, R. (2014) "Locating the Urban in-between: Tracking the Urban Politics of Infrastructure in Toronto", *IJURR*, 38 (5), 1589-1608.
- Zeytinci, C. (Mimar) (2020). *Denizli kent mekânı üzerine yapılan görüşme*

Toplumsal Yeniden Üretim Açısından Küresel Kent Bölgelerin Sürdürülebilirliği¹

Şefika Aydın¹, Murat Şentürk

Öz: Bu çalışmada küresel kent bölgeler sürdürülebilirliği toplumsal yeniden üretim açısından değerlendirilmektedir. Modern iktisadi sistemin yarattığı toplumsal mekansal dönüşümün bir görünümü olan kent bölgeler ekonomik büyüme, ekolojik sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi açısından sorgulanmaktadır. Bu bağlamda kent bölge coğrafyalarının toplumsal açıdan yeniden üretildiği çeşitli koşulların ele alınması önem taşımaktadır. En temel düzeyde iş dışında nasıl yaşadığımızla ilgili olan toplumsal yeniden üretim, sağlık, eğitim, ulaşım, alt yapı, eğlence, konut gibi alanlara ilişkindir. Bu alanlara ilişkin hizmetlerin karşılanması ve kamusal mekânlara erişim gibi konularda kent bölgeler önemli bir mücadele alanı hâline gelmiştir. Çalışma bu mücadelelere ilişkin kuramsal tartışmaları ve yapılan araştırmaları ele alarak kent bölgelerin sürdürülebilirliğini çevre, ekonomi ve toplum alanlarının biraraya getirilmesine ilişkin bir süreç olarak sorgulamaktadır. Sürdürülebilirlik açısından kent bölgeler, toplumsal yeniden üretim süreçleri ile birlikte değerlendirildiğinde, toplumsal gerçekliğin anlaşılmasında daha adil bir çerçeveye sahip olacak ve insanların varoluş koşullarını nasıl yarattığının anlaşılmasını sağlayacak toplumsal mekanizmalara bağlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: küresel kent bölgeler, sürdürülebilirlik, toplumsal yeniden üretim, kent sosyolojisi,

Abstract: In this study, sustainability of global city-regions are discussed in terms of social reproduction. The city-regions are evaluated in terms of economic growth, ecological sustainability and quality of life. In this context, it is important to consider the various conditions in which city-region geographies that are socially reproduced. Social reproduction, which is basically concerned with how we live out of work, is related to the issues of health, education, transportation, infrastructure and housing. City-regions become an important field of struggle with regards to providing services related to these areas and access to public spaces. In this study, an analysis is carried out based on the theoretical debates and researches that address the relationship between global city-regions and sustainability. In terms of sustainability, the city regions, when evaluated together with social reproduction processes will be a fairer concept and it will be associated to mechanisms that can enable us to understand how people create conditions of existence.

Keywords: global city-region, sustainability, social reproduction

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sefikaaydin@nku.edu.tr

1. Giriş: Mekânsal Bir Üretim Olarak Küresel Kent Bölgeler

Yirminci yüzyılın başlarında, coğrafi olarak birbirine yakın, on milyondan daha fazla nüfuslu, işlevsel olarak birbirine bağlı, iki veya daha fazla metropolü içeren yerleşim birimleri olan kentsel bölgeler henüz görünür değildi (Neuman ve Hull, 2009:777). Ancak, kentler dışı doğru yayıldıkça ve etrafındaki banliyölerle, köylerle ve kırsal topluluklarla birleştikçe “kent bölge” hem bir planlama kurgusu hem de kentleşme eğilimlerini ölçmek ve tartışmak için istatistiksel bir birim olarak kullanılmaya başlandı (Hall, 2009’dan akt., Moisiso ve Jonas, 2018:286). 1950’lerde kavram “bir kentin sınırları dışına taşarak çevresindeki kentsel veya yarı kentsel alanları da içine alan stratejik bir yönetim kademesi olarak” tanımlandı. 1980’li yıllara gelindiğinde ise kent bölgeler küreselleşme sürecinde genişleyen metropoliten alanların yeniden yapılandırılmasının bir ifadesi olarak kullanılır hâle geldi (Eraydın, 2012:187). Günümüzde küresel kent bölgeler, büyük miktarda sermaye birikimi ve insan sermayesi ile üretkenliğin sağlandığı, finans ve üretici hizmetlerin, yüksek teknoloji endüstrilerinin ve yaratıcı ekonominin egemen olduğu devasa kentsel aglomerasyonlar olarak değerlendirilmektedir (Moisiso ve Jonas, 2018:288). Küresel ekonominin sürdürülebilmesi için önemli yatırımların gerçekleştiği ve nüfusun yoğunlaştığı yerler olan kent bölgeler, küresel sistemin ekonomik motorları olarak görülmektedir. Bu noktada kent bölgeler bir yandan ulus devletinin etkisinin azaldığı küreselleşmiş mekânlar (Scott vd., 2001; Scott, 2004) diğer yandan ise devletin girişimci politikalarının bir ürünü olarak değerlendirilmektedir (Brenner, 2002). Başka bir açıdan ise ekonomik büyüme, ekolojik sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi açısından sorgulanmaktadır (Jonas ve Ward, 2007; Eraydın, 2011; Moisiso ve Jonas, 2018; McCann, 2003; Krueger ve Savage, 2007).

Dünya nüfusunun önemli bir oranının (%55) kentlerde yaşadığı günümüzde dünya yüzeyinde 10 milyondan fazla nüfusu olan 33 mega kent vardır ve Birleşmiş Milletler (BM) 2018 yılı kentleşme beklentisi raporuna göre 2030’da on milyondan fazla nüfusa sahip 43 mega kent olması beklenmektedir. Böyle bir projeksiyonda sürdürülebilir kentleşme başarılı kalkınmanın anahtarı olarak görülmekte ve kentsel büyüme, sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olarak ekonomik, sosyal ve çevresel ile yakından ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Raporda kentleşmenin faydalarının adil biçimde paylaşılmasını sağlamak için, kentsel büyümeyi yönetmeye yönelik politikaların, kentsel yoksulların ve diğer savunmasız grupların ihtiyaçlarına odaklanması ve güvenli ortamların, konut, eğitim, sağlık, iyi iş, altyapı ve sosyal hizmetlere erişimin herkes için sağlanması gerektiği belirtilmektedir (BM, 2018). Konut, eğitim, sağlık, alt yapı gibi hizmet alanları aynı zamanda toplumsal yeniden üretimin sağlandığı alanlardır ve özellikle son elli yıldır artan şekilde bu alanlarda kriz yaşandığı ifade edilmektedir (Picchio, 2000).

Bu çalışmada söz konusu alanlarda yaşanan krizlerin anlaşılmasında toplumsal yeniden üretim ekseninde küresel kent bölgelerin sürdürülebilirliğinin tartışılmasının önemli bir ihtiyacı karşılayacağı ileri sürülmektedir. En temelde iş dışındaki toplumsal yaşamı içerecek şekilde tanımlanan *toplumsal yeniden üretim* açısından küresel kent bölgelerin sürdürülebilirliğinin tartışılmasının, ekonomik büyümeyle birlikte nasıl bir toplumsal dönüşümün yaşandığının görülmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Böylelikle bu çalışma toplumsal *yeniden üretim* kavramıyla kent bölgelerin sürdürülebilirliğini çevre, ekonomi ve toplum alanlarının biraraya getirilmesine

ilişkin bir süreç olarak sorgulamayı amaçlamaktadır. Bunun için eleştirel realist bir perspektiften ilgili literatür incelenmiş ve kent bölgelerin toplumsal açıdan yeniden üretildiği çeşitli koşullar değerlendirilmiştir.

2. Kent Bölgelerin Oluşumu

Kent bölge fikrinin kavramsal kökleri incelendiğinde karşılaşılan ilk isim Patrick Geddes'tir. 1915'te "Cities in Evolution" isimli kitabında genişleyip birleşen şehirlerin bir ifadesi olarak "conurbation" kavramını kullanan Geddes'in oluşturduğu sistematik yaklaşım daha sonra Lewis Mumford tarafından daha da geliştirilmiştir (Ragon, 2010:284). Kent bölgeler, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden kısa bir süre sonra Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da coğrafi olarak belirgin bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Robert E. Dickinson'ın 1947'deki "City Region and Regionalism: A Geographical Contribution to Human Ecology" çalışması İngiliz şehirlerinin birleşik kümelenmelerinin incelenmesi bakımından önemli bir açılım sağlamıştır. Kent bölgeleşme eğilimine ilişkin bir diğer önemli çalışma 1961'de J. Gottmann tarafından yapılmıştır. Gottmann, Boston'dan Washington DC'ye kadar uzanan çoklu geniş yerleşim alanını tanımlamak için "megalopolis" kavramını kullanmıştır. Yeni bir kentleşme düzenini ifade eden bu erken çalışmalar İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda, mavi ve beyaz yakalıların şehrin farklı yerlerinde oluşturduğu iki kutuplu klasik metropolün, kapitalizmin etkisi altında nasıl dönüştüğünü ortaya koymuştur (Scott, 2019:5).

1960'lı yıllara gelindiğinde sanayisi gelişmiş pek çok ülke, metropoliten bölgeleşmeyi hızlı bir şekilde tecrübe etmiştir. 1970'li yıllardan itibaren ise bu ülkelerin sanayi işletmeleri az gelişmiş ülkelere desantralize olurken, metropoliten kentleri de teknoloji-finans-bankacılık-medya-bilişim-turizm gibi hizmet alanlarında yatırımların yapıldığı mekânlar olarak öne çıkmıştır. Sermayenin yoğunlaştığı bu kentler küreselleşmenin etkisi ile dünya ekonomisinde önemli merkezler haline gelmişlerdir. "Dünya kenti" (Friedmann ve Wolff, 1982; Knox ve Taylor, 1995) ve "küresel kentler" (Sassen, 1991) olarak literatürde ifade edilen bu kentler merkeziliklerini korumak için kendi bölgelerindeki kentlerle işbirlikleri oluşturarak girişimci politikalara yönelmekte ve diğer dünya/küresel kentleri ile rekabet etmektedirler. Allen J. Scott'a (2004) göre bu süreçte metropol kentler küresel sistemde özellikle ekonomik açıdan tek başlarına değil bölgeleri ile birlikte hareket etmektedirler. Böylelikle 1980 ve 1990 yılları boyunca kentsel bölgeler dünyanın dört bir yanında daha belirgin hâle gelirken, yirmi birinci yüzyılda neredeyse bir şehirden diğer şehre uzanan kesintisiz yerleşimlerin yer aldığı kent bölgeler oluşmuştur.

Sınırlarının belirsizliği nedeni ile kent bölgelerin, ortak bir tanımlamaya sahip olmadığı görülmektedir (Rodríguez-Pose, 2008:1027; Eraydın, 2011:820; Moisiso ve Jonas, 2018:286). Ancak ortak bir tanımlaması olmasa da kent bölgeler; büyüklükleri, mekânsal boyutları, çok kutuplulukları, işlevsel heterojenlikleri, siyasi etkileri, yenilikçi kapasiteleri ve küresel olarak birbirlerine bağlı olmaları nedeniyle diğer mekânsal oluşumlardan ayırt edilebilmektedirler (Scott, 2019:2). Genel olarak kent bölgelerin öne çıkan dört özelliği olduğu görülmektedir; (1)küresel ekonomide yüksek rekabet güçleri vardır, (2)mekânsal dönüşümler sayesinde rekabet güçlerini artırabilmektedirler (3)yeniden ölçeklendirmenin bir sonucu ve devletin bölgesel olarak yeniden yapılanmasıdır ve (4)yeni yönetim uygulamalarına ve politika ağlarına sahiptirler. Bu özelliklerin yanı sıra kent bölgelerin, küreselleşme çağında

kendilerini uluslararası olarak yeniden konumlandırmaları ve dünyanın geri kalanıyla iletişim ağları kurmaları da zorunlu görülmektedir (Eraydın, 2011:816-817; Rodríguez-Pose, 2008:1026). Kent bölgeler buldukları ağlarda birbirleri ile rekabetçi ilişkilere girmektedirler. Nitekim kent bölgelere yaratıcı sınıf kavramıyla yaklaşan Richard Florida (2004) “yaratıcı sınıfları” çekmede ve elde tutmada *rekabetçi kent bölgelerin* öneminden bahsetmektedir. Florida’ya göre yaratıcı sınıfların ve sektörlerin oranının yüksek olduğu kent bölgeler daha yüksek ekonomik büyüme göstermekte ve diğer yerleşimlerle daha iyi rekabet etmektedir (akt. Andrew ve Doloreux, 2012:1290). Michael E. Porter (1998) ise bölgesel kümelenmeye ilişkin görüşünde, kentlerde hedeflenen sektörlerin gelişmesinin teşvik edilmesiyle iş fırsatları yaratılacağını ve rekabet avantajının artırılacağını ifade etmektedir (akt. Moisiso ve Jonas, 2018:292). Edward Soja’ya (2011) göre ise kent bölgeler, ekonomik kümelenmelere ya da yaratıcı şehir kavramlarına indirgenmemelidir. Bunun yerine, kentsel-bölgesel perspektifler ekonomist söylemin ötesinde sosyal hiyerarşilerin yaratılması ve asimetric güç ilişkilerinin çoğaltılması gibi kentsel yığılmanın olumsuz sonuçlarının görüleceği yönde genişletilmelidir (akt. Kanai ve Schindler, 2018:323).

Kent bölgeleri analiz eden görüşlerin birbirinden farklılaştığı ifade edilebilir (Andrew ve Doloreux, 2012:1288). Örneğin, Jonas ve Ward (2007), kent bölgeleri “kendi mantığına sahip belirli bir ekonomik, kültürel, çevresel ve politik projelerin ürünü” olarak değerlendirirken, A. Harding (2007), kent bölge kavramsallaştırmasının maddi değişimden ziyade söylemsel bir dönüşüm olarak değerlendirilebileceğini ve ampirik olarak gösterilmek yerine büyük ölçüde varsayıldığını belirtmektedir. Scott, ise tam tersine kent bölgelerin ampirik tezahürlere sahip olduğunu iddia etmektedir (Scott, 2019:2). Başka bir perspektiften J. Robinson (2006) kent-bölge fikrini, rahatsız edici teorik bir çarpıtma olarak değerlendirmektedir (akt. Scott, 2019:19). Literatürdeki kent bölgelere ilişkin bir diğer tartışma da devletin, yerel aktörlerin ve uluslararası sermaye güçlerinin kent bölgeleşme sürecindeki rolüne ilişkindir.

2.1. Küresel Kent Bölgeler: Küreselleşme mi Devlet mi?

Kent bölgeler küresel ekonominin sosyal, kültürel ve mekânsal yapı taşları olarak değerlendirilmektedir. Scott, küresel kent bölgelerin oluşumunu (1) küresel dünyada üretimin ve sermaye hareketliliğinin liberalleşmesi; (2) bilgi temelli ekonomik dönüşüm ve (3) ulusal kalkınmacılığın azalarak ekonomik bölgeler arasında rekabetin artması ile açıklamaktadır. Kent bölgeler küreselleşmenin yükselişi karşısında Fordizmden Post Fordizme geçişe veya yığın/kitle üretiminden esnek üretime geçişin mekânsal tezahürü olarak da değerlendirilmektedir (Scott, 2004: 30; Scott vd., 2001:13, Scott, 2019:5). Küreselleşme bağlamı bir yandan ulus devletin etkisinin azalarak güçsüzleşmesinin diğer yandan ise uluslararası sermaye ve kurumsal yapılanmaların güçlenmesinin kent bölgelerin oluşumunda etkili olduğuna yönelik bir perspektif sunmaktadır. Ayda Eraydın'a göre küreselleşme bağlamı yaklaşım, kent bölge olgusunu kavramamız açısından çekici ancak abartılıdır. Ayrıca kent bölgelerde ortaya çıkan sorunların kavranması ve bunlara yönelik politika ve plan geliştirilmesi açısından küreselleşme bağlamı yaklaşım tam bir çerçeve sunamamaktadır. Bu nedenle kent bölgelerdeki gelişmeleri sadece küresel ekonomik koşullara verilen bir tepki olarak değil, aynı zamanda bu süreçten daha fazla pay alabilmek ve sosyal gruplar arasında yeni paylaşım biçimleri oluşturmak şeklinde tanımlamak daha doğru olacaktır. Böylelikle hem sürecin daha iyi anlaşılması hem de

ekonomik determinist bir yaklaşımın ötesinde mekâna yönelik politikalar oluşturulması sağlanabilecektir (Eraydın, 2012). Dolayısıyla Eraydın'a göre, küreselleşme ağırlıklı açıklamalar, yerel koşulların anlaşılması açısından gereklidir. Ancak bu görüşler yerelin ekonomik açıdan ve rekabet koşulları bakımından küreselin iznine tabi olduğu bir çerçevede kullanılmamalıdır (Eraydın, 2010:114).

Neil Brenner, ulus devletlerin, küresel ekonomide stratejik olarak rekabet etmeleri için kentlere yardımcı olmaya çalıştığını ve ulus devletlerin mekânsal eşitlik kavramını terk ettiklerini ifade etmektedir. Brenner'a göre 1970'lere kadar devletler genellikle hizmet sunumu, idari etkinlik ve bölgesel eşitleme üzerine odaklanan hiyerarşik ve bürokratik örgütlerken 1980'lerdeki mali baskılar ve şehir merkezi ile banliyöler arasındaki artan rekabet nedeniyle pek çok bölgesel hükümet girişimi ortadan kaldırılmıştır. Bunun sonucunda yerel yönetimler girişimcilik stratejilerine yönelir hâle gelmişlerdir (Brenner, 2004). Kentsel yönetimdeki bu değişiklikler ulusal düzeydeki değişikliklerden bağımsız olarak gerçekleşmemektedir. Sonuçta 1970 başlarından 1990'ların sonlarına kadar şehirler arasında "en uygun olanın ayakta kalmasını" teşvik eden neoliberal kentsel politikaların yıkıcı sosyal maliyetleri; artan yoksulluk ve evsizlik, yaşam standartlarında genel bir düşüş, eski sanayi kentlerinde mali sıkıntıların derinleşmesi, kentsel altyapının bozulması olmuştur (Brenner, 2002). Bu problemler karşısında, kent merkezleri ile banliyöler arasında var olan eşitsizliklerin azaltılması çağrısında bulunmaktadır. Bunun için yerel yönetimler arasında vergi paylaşımı, düşük maliyetli konutların inşası, yayılmayı teşvik eden politikalardan vargeçilmesi, büyümenin kent merkezlerine kaydırılması gibi çözümler tartışılmaktadır (Savitch ve Vogel, 2017:215). Kentsel sorunların aşılmasına yönelik bu tartışmalar kent bölgelerin sürdürülebilirliği sorusunu da gündeme taşımaktadır.

2.2. Sürdürülebilirlik Açısından Kent Bölgeler

1987'de oluşturulan Brundtland Raporu'ndan bu yana, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir büyüme, sürdürülebilir kurumlar, sürdürülebilir şehirler, sürdürülebilir teknolojiler, sürdürülebilir su temini, sürdürülebilir birikim, sürdürülebilir piyasalar şeklinde uzayan kavramlar seti kullanılmaktadır (Swyngedouw, 2007:16-21). Bütün bu kavramsallaştırmalarda sürdürülebilirlik çevre, ekonomi ve toplum alanlarının biraraya getirilmesine ilişkin bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ancak buna rağmen kavram, doğa ve çevre korumaya ilişkin olarak yaygın bir biçimde benimsenmekte ve toplumsal alan genellikle göz ardı edilmektedir. Oysaki sürdürülebilir kalkınma çalışmalarında, ekonomik refah çevre sorumluluğu ve sosyal adaletin birbirine olan bağlılığının kabul edilmesi son derece önem arz etmektedir (Gibbs ve Krueger, 2007:98-99).

Sosyal adalet açısından kenti devasa bir kaynaklar sistemi olarak değerlendirebiliriz. Ancak kaynakların erişilebilirlikleri ve elde edilebilirlikleri bakımından kentsel sistemlerde ciddi dengesizliklerin olduğunu görmekteyiz (Harvey, 2016:68-70). Bu dengesizliklerin giderilmesinde, sosyal adaletin tesis edilmesi önem taşımaktadır. Genel kabul görmüş bir adalet ilkesi olduğundan bahsedilmese de David Harvey'e göre "adil yollarla sağlanan adil dağıtım" kavramı ile bölgesel sosyal adalet gerçekleştirilebilir (Harvey, 2016:94-95). Bunun için öncelikle gelir dağılımı her bölgedeki nüfusun ihtiyaçlarının karşılanacağı, kaynakların bölgeler arası çarpan etkilerinin azami düzeye çıkarılacağı şekilde tahsis edilmeli ve fazla kaynaklar fiziksel ve toplumsal çevreden kaynaklanan özel zorlukların karşılanmasına

ayrılmalıdır. İkinci olarak kurumsal, örgütsel, siyasal ve iktisadi mekanizmalar, en dezavantajlı bölgelerin başarı şansını arttıracak şekilde düzenlenmelidir (Harvey, 2016: 111). Ancak Harvey'in ifade ettiği şekliyle sosyal adaletin devasa kentsel bölgelerde sağlanabilmesi hiç de kolay görünmemektedir.

Açıkçası, gezegensel kentleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı yirmi birinci yüzyılda doğal çevre kentsel rekabetin bir parçası olarak metalaştırılırken doğa girişimci politikalarla yaratılmakta ve kent bölgedeki hegomonik inşaatın bir parçası haline getirilmektedir. Örneğin Krueger ve Savage'a (2007) göre Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) sürdürülebilir kalkınma ve akıllı büyüme kavramları daha iyi ortamların yaratılmasını çağrıştırmaktadır. Ancak çoğu zaman daha iyi ortamlar yaratıcı sınıfın üyeleri için oluşturulmaktadır. Kentler ve kent bölgeleri geliştikçe, düşük ücretli hizmet çalışanları zarar görmekte agresif büyüme politika ve planlarıyla, eşitsiz bir sosyo mekansallık oluşmaktadır. Bu noktada kent bölgelerin sürdürülebilirliğinin toplumsal yeniden üretim süreçleriyle birlikte tartışılması önem taşımaktadır.

3. Toplumsal Yeniden Üretim Sorunu

Toplumsal yeniden üretimin teorik kökleri Aydınlanma'ya kadar uzanmaktadır. İlk olarak on sekizinci yüzyılın ortalarında fizyokratların önemli ismi F. Quesnay'in "*Ekonomik Tablo*" (1758) adlı eserinde kurumsallaştırılan toplumsal yeniden üretim, Adam Smith'in "Ulusların Refahı" (1776) başlıklı çalışmasında genişletilmiştir. Smith, toplumsal yeniden üretim analizinde endüstriyel emeği, değer üreten bir faktör olarak göstermiştir. Karl Marx, bu fikirleri üretim ve birikim sürecinde emek gücünün metalaşması üzerinden daha ileri düzeye taşıyarak emek gücünün değerini geçim kavramı ve aile ile ilişkilendirmiştir (Bakker ve Silvey, 2008:1). Marx'ın eserlerinde kökleşen yeniden üretim kavramı, işgücünün yeniden üretimi, toplumsal yeniden üretim ve neslin yeniden üretimi olmak üzere üç başlıkta incelenmektedir. Toplumsal yeniden üretim hâlihazırdaki yaşamın sürdürülmesi için gerekli emek anlamına gelmektedir (Luxton, 2006:25). Marx'a göre bir sosyo-ekonomik sistem olarak kapitalizm, kendisini sürekli genişleyen bir ölçekte yeniden üretme kapasitesiyle sürdürme yeteneğine sahiptir. Kapitalist üretim, yalnızca artı-değer üretmekle kalmamakta aynı zamanda kapitalist ilişkiyi de yeniden üretmektedir. Bu üretim biçiminin bir tarafında kapitalist, diğer tarafında ise ücretli işçi yer almaktadır (Marx, 1906:578'den akt. Katharyne vd., 2004:5).

Marx, iş yerindeki emekçinin kapitalist sistemin işleyişinde ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermiştir. Ancak onun çalışmalarında toplumsal yeniden üretim alanı gerektiği kadar işlenmemiştir. Yeniden üretimi analiz eden isimlerden birisi L. Althusser'dir. Althusser'e (1971) göre devletin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları, üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamaktadır. Çünkü emek gücünün yeniden üretilmesi yalnızca becerilerin yeniden üretilmesini değil, aynı zamanda, belirlenen kuralların yerine getirilmesinin yeniden üretilmesini de gerektirmektedir Benzer şekilde A. Gramsci için de devlet mekanizması kapitalist yeniden üretim süreçlerinde aktif biçimde rol almaktadır. Gramsci (1971) toplumun temel yapılarının ve ilişkilerinin sürekli olarak yeniden yaratıldığı süreçleri vurgulamakta ve toplumun üst yapı öğelerinin kapitalist üretimin gelişebileceği koşulları yaratma ve sürdürme yollarını ön plana çıkarmaktadır. Üst yapılar, her şeyden önce, toplumu kapitalist

ekonomik sistemin gereklilikleri ve koşullarına uygun hale getirme rolünü üstlenmektedir (akt. Katharyne vd., 2004:10).

1980’li yıllara gelindiğinde, özellikle Marksist ve Feminist literatürde toplumsal yeniden üretime ilişkin zengin bir birikim oluşmaya başlamıştır.ⁱⁱ Mal ve hizmet üretimi ile gündelik yaşam üretimini tek bir bütünleşik sürecin iki parçası olarak değerlendiren bu çalışmalar, sınıf mücadelesinin, gündelik yaşamdaki sayısız toplumsal ilişkiler göz önünde bulundurmadan anlaşılamayacağını savunmaktadır (Bhattacharya, 2017:3). Bu çalışmalarda toplumsal yeniden üretim, gündelik yaşamın karmaşık ve belirsiz yönü olarak üretim ile diyalektik ilişkide ortaya çıkan bir dizi yapılandırılmış uygulama olarak görülmektedir. Toplumsal yeniden üretim temelde, işgücünün hem nesilsel hem de günlük olarak; yiyecek, barınak, giysi ve sağlık bakımı gibi varoluşsal araçları edinmesine dayanmasının (Katz, 2002:711; Clarke, 2000:136) yanı sıra, bireysel ve kolektif kimliklerin oluşumu ve toplumsal ilişkilerle ilgili kültürel bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Picchio, 2000: 196; Güneş, 2015:3). Dolayısıyla gündelik hayat pratikleri ile toplum yeniden üretilmekte ve bireyler sosyalize olmaktadır. R. Bhaskar’ın (1979) ifadesi ile toplum, her yerde ve her zamanda bütün mevcut kurumların ve kurumlarla ilişkili aktivitelerin kümelenmesidir. Toplum bu şekilde tanımlandığında, toplumun yeniden üretimi de belirli bir alanda sıklıkla devam eden süreçler, değişen ya da sabit kurumsallaşmış gündelik aktiviteler (yemek yapma gibi), yaratıcı aktiviteler veya tekrarlar için gerekli bilgiler, mevcut yapısal ilişkiler, kurumsallaşmaların kendisi ve nüfusun biyolojik yeniden üretim ile ifade edilmektedir (akt. Pred, 1981:6).

Marksist analizde kapitalist üretim sürecinin ayakta kalması, emek ile sermaye arasındaki ilişkinin sürekli bir şekilde yeniden üretilmesine dayanmaktadır. Üretim araçlarının sürekli yenilenmesi “girişimcinin/kapitalistin” sorumluluğundadır. İş gücünün ertesi gün işe hazır hâle gelmesi için yeniden üretilmesinde ve biyolojik olarak insan türünün yeniden üretiminde ise “aile” özellikle de kadın emeği özel bir konuma sahiptir. “Devlet” de üretim süreçlerinde doğrudan yer almasa da yasal, kurumsal ve ideolojik düzenlemelerle sistemi etkilemektedir (Güneş, 2015:3; Bakker ve Silvey, 2008:4). Böylelikle sermaye, devlet ve aile yeniden üretim sürecinde etkin olan üç temel aktör olarak görülmektedir. Nitekim C. Katz’a göre toplumsal yeniden üretimin politik-ekonomik yönü, iş bilgisi ve becerilerinin çoğaltılmasını, sınıf ve diğer farklılık kategorilerini koruyan ve güçlendiren uygulamaları (P. Bourdieu’nun habitus olarak adlandırdığı, üretim ve yeniden üretimin baskın sosyal ilişkilerini güçlendirmek ve doğallaştırmak için çalışan bir dizi kültürel form ve uygulamayı) kapsar. Ayrıca, üretim güçleri ve araçlarının çoğaltılmasını ve korunmasını da içerir. İlki, büyük ölçüde okullar yoluyla, hane halkı, sivil toplum ve devletin bir kısmı yoluyla çoğaltılırsa, ikincisi de esas olarak sermaye ve devletin amacıdır. Toplumsal yeniden üretim, toplumsal grupların paylaştığı bilgi, değer ve uygulamaları edinmeyi ve özümsemeyi gerektirir. Bu maddi sosyal uygulamalar sayesinde sosyal aktörler inşa edilmesine katkı sağladıkları bir kültüre üye olurlar (Katz, 2002:712-714).

Toplumsal yeniden üretim, üretim alanının dışında değil hatta merkezinde görülmekte ve kapitalist birikim sisteminin merkezinde, toplumsal yeniden üretimin maliyetinin yer aldığı ileri sürülmektedir (Bakker ve Silvey, 2008:2). Neoliberalizmi uygulamaya koyma girişimleri, refah devleti desteklerinin azalması ve işgücü piyasası modellerinin değişmesi nedeniyle, yaşam standartları ile kâr elde etme arasındaki

gerilim de artmaktadır (Bezanson ve Luxton, 2006:4). Piyasalar, devletler ve aileler toplumsal yeniden üretim için ana kurumsal yerler olmaya devam ederken, dini, hayırsever veya aktivist örgütlenmeler, arkadaş ağları, komşular ve çeşitli topluluklar da önemli roller oynamaktadır (Luxton, 2006:38). Hükümetler sosyal destek ve gelir desteği alanlarında geçmişteki rollerinden çekilip piyasanın gücünü arttırdıkça, toplumsal yeniden üretim çalışmaları devlet-pazar-aile ve üçüncü sektör arasında yeniden dağıtılmaktadır. Ekonomik yeniden yapılandırma ve özelleştirme ilerledikçe, gelir, fırsatlar, vatandaşlık ve toplumsal destek konusundaki mevcut eşitsizlikler daha da artmaktadır (Bezanson ve Luxton, 2006:5). Muhafazakârlar, toplumsal yeniden üretim alanından devlet desteğinin geri çekilmesi durumunda insanların arkadaşlarına, komşularına ve topluluklarına döneceklerini varsaymaktadır. Bezanson ve Luxton (2006)'ın çalışmaları ise bireylerin bu tür gayri resmi destekleri almasının veya bunlara erişmesinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Bezanson ve Luxton'a göre muhafazakâr görüşün aksine, devlet tarafından daha az kaynak sağlandığında, bireylerin arkadaşlarından ve tanıdıklarından destek alma ihtimalleri de o kadar azalmaktadır.

Yirmi birinci yüzyılda toplumsal yeniden üretim süreci krizde olarak değerlendirilmektedir. Çünkü devletin toplumsal yeniden üretim alanlarından geri çekilmesi, yapısal işsizlik, esnek çalışma biçimleri, iş güvencesizliği, yarı zamanlı çalışmada görülen artış, aile içindeki cinsiyet ilişkilerinde yaşanan değişim, aşırı üretim ve yüksek teknolojik ilerleme, geçim biçimlerinin derin bir şekilde yeniden yapılandırılması gibi konular dünyada yaygın bir "toplumsal yeniden üretim krizi" yaratmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerdeki bu kriz, II. Dünya Savaşı sonrası yaşam ve sosyal güvenlik standartlarındaki artışa yönelik eğilimin tersine çevrildiğine işaret etmektedir (Picchio, 2000:202).

3.1. Toplumsal Yeniden Üretim ve Devletin Değişen Rolü

Modern kapitalizme gelene kadar neslin yeniden üretimi ile sosyoekonomik üretim iç içedir. Ancak modern kapitalizmle birlikte bu durum karmaşıklaşmış ve biyolojik yeniden üretim düzeyi (aile); iş gücünün yeniden üretim düzeyi (işçi sınıfı) ve toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretim (kapitalist toplumu oluşturan ilişkiler) düzeyinden oluşan üç düzey iç içe girmiştir (Lefebvre, 2015:62). İşte Lefebvre'ye göre tam da bu noktada mekân, pek çok çatışmayı ve güç mücadelesini içerir hâle gelmiştir.

Kentsel çatışmaya ve güç mücadelelerine ilişkin analizinde Manuel Castells, sosyoekonomik süreçlerin kentle bağlantısını ele alarak kentsel mekânın, işgücünün kolektif yeniden üretiminin merkezi olduğunu iddia etmektedir. Castells'e göre bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde tüketim yer almaktadır ve kent sorunu konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi ortak tüketim alanlarının örgütlenmesi ile ilişkilidir. Gelişmiş kapitalist sistemde bir yandan tüketim artan şekilde toplumsallaşmakta diğer yandan ise tüketim araçlarının üretimi ve bölüştürülmesinde çelişkiler oluşmaktadır. Bu çelişkiden doğan halk protestoları mevcut durumun iyileştirilmesini talep ederken oluşan krizi çözebilmek için devlet kente daha fazla müdahale etmektedir. Ancak devlet bu müdahaleyi genellikle hakim sınıfların lehine gerçekleştirmektedir (Castells, 2014:16-17). Castells, böylelikle toplu tüketim araçları sayesinde kapitalizm altındaki kentsel çevrenin temel işlevini tanımlamakta (Monte-Mór ve Castriota, 2018:335) ve "kolektif tüketim" öğelerinin

emeğin yeniden üretilmesinde işlevsel açıdan önemli olduğunu ileri sürmektedir. Kolektif tüketim öğeleri devlete itaat eden bireyler yaratmakta ve devletin meşruiyetini sağlamaktadır. Böylelikle kent, yeniden üretimin mekânsal birimi olarak görülmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi yirminci yüzyılın son çeyreğindeki ekonomik kriz, refah devletinin küçülmesi gibi önemli sonuçlar doğurmuş ve “devletin kendi işini yapması” gerektiği düşüncesinin doğduğu yeni bir döneme girilmiştir (Merrifield, 2017:17-18). Bu dönemin başlangıcı olarak kabul edilen 1970'lerden bu yana Keynesyen refah devleti dönüşmüştür. 1980 ve 1990'lar boyunca istihdamın ekonomik olarak yeniden yapılandırılması ile kentlerde çalışan nüfusun “yaşam standartları”nda önemli ve çoğunlukla yaşamı zorlaştıran değişiklikler gerçekleşmiştir (Gross, 2000: 190; Picchio, 2000:200).

Çalışan nüfusun yaşam standardının şekillenmesinde elde ettiği ücret ile birlikte işverenin ve devletin sosyal destekleri son derece önemlidir. Ancak yaşam standardı ile işgücü piyasasının ekonomik analizi, üretim süreci ile emeğin toplumsal yeniden üretimi arasındaki dinamik ilişkiyi göz ardı etmektedir. Gerçekte üretim ile toplumsal yeniden üretim arasındaki gerilimler, ücretler, çalışma saatleri ve sosyal haklar üzerindeki toplu ve bireysel pazarlığı etkilemektedir (Picchio, 2000:195-198). Nitekim Alice de Wolff (2004)'un toplu pazarlık üzerine ve M. G. Cohen ve M. Cohen'in (2004) sağlık hizmetleri sektöründe eşitlik ve özelleştirme konusundaki çalışmalarında gösterdikleri gibi, sendikalar üyelerinin toplumsal yeniden üretim sorumlulukları için gerekli olan ihtiyaçlarını pazarlık etmede pek çok zorlukla karşılaşmaktadırlar. Özellikle toplumsal yeniden üretim alanlarının özelleştirilmesi, işçilerin toplumsal yeniden üretim maliyetlerini arttırmaktadır (akt. Bezanson ve Luxton, 2006:8-9). Dolayısıyla hem işveren hem de devlet emek gücünün yeniden üretimini yönetme ve sürdürme konusundaki sorumluluklarını azaltmış görünmektedir (Katharyne vd., 2004:4).

Endişe verici şekilde modern ulus devlet toplumsal yeniden üretim alanındaki sorumluluklarını özel yardım kuruluşlarına ve sivil toplum örgütlerine devretmektedir (Picchio, 2000:212). Oysaki bu kuruluşlar, devletin zenginliği ile kıyaslanamayacak ölçüde daha az kaynağa sahiptirler. Ayrıca yönetimleri de genellikle kamuya karşı daha az sorumludurlar. Ulus devletin toplumsal yeniden üretimden çekilmesine ek olarak yerel düzeyde de yönetimler, eğitim, çevre, sağlık ve diğer geleneksel “toplum tüketim” alanlarından ve toplu taşıma araçlarından önemli ölçüde geri çekilmektedirler (Katharyne vd., 2004:17).

3.2. Toplumsal Yeniden Üretim ve Kent Bölgelerin Sürdürülebilirliği

Devletin değişen rolü, toplumsal yeniden üretimin nasıl gerçekleştiğini ve bölgeler arasındaki dengiyi de etkilemektedir (Katz, 2002:713). Nitekim kapitalizmin, küresel erişimini desteklemek, korumak ve genişletmek belki de her zamankinden daha fazla devlet tarafından şekillendirilmekte ve sınırlandırılmaktadır. Kent bölge tartışmasında da gördüğümüz gibi devlet gerçekte kaybolmamakta; bunun yerine, çarpıcı biçimde yeniden yapılandırılmaktadır (Katharyne vd., 2004:15; Brenner, 2004). Kent bölgeler, yoğun insan nüfusu, alt yapı, sosyal tesisler, konut ve işletme sayısı ile devasa bir kentsel sistem oluşturmakta, kapitalist sistemin devamlılığı için mekânın belirli bir biçim alması gerektiğinin bir ifadesi olarak görülmektedirler. Nitekim Harvey'e göre “kapitalizm, günümüze dek, toplumsal yeniden üretime ilişkin maddi pratik ve süreçlerin hep değiştiği devrimci bir üretim tarzı”dır. Bu nedenle mekan ve zamanın

nesnel özelliklerinin yanı sıra anlamlarını da değiştirmektedir (Harvey, 1999:230). Örneğin günümüz metropollerinde beyaz yakalı uzmanların yeniden üretimini organize eden mahalleler mavi yakalılarının yeniden üretildiği mahallelerden mutlaka farklıdır. Buna “tarihi, dini, ırksal ve kültürel farklılaşmalar” eklendiğinde bu durum daha da önemli bir hal almaktadır (Harvey, 2015:605-606). Bu noktada kent bölgeler açık alanların korunması, işe gidilecek zamanın azaltılması, toplu taşıma araçlarının sağlanması, sağlık, eğitim ve diğer hizmetlere erişimin iyileştirilmesi, iyi ücret getiren işlerin yaratılması gibi hususlarda dengesiz kalkınmanın yeni coğrafyaları olarak değerlendirilmektedir (Krueger ve Savage, 2007:215). Nitekim A.E.G. Jonas’a göre de kent bölgeler geç kapitalizm çağında bilinçli olarak üretilen jeopolitik bir proje olarak dikkat çekmektedir (Jonas, 2012:823; Moisis ve Jonas, 2018:295). Kent bölgelerde kapitalist sistemin devamlılığı işçilerin zamanında iş yerine gelerek çalışabilmesi, hammaddelerin fabrikalara getirilmesi ve mamullerin müşterilere ulaşması, tesis, altyapı ve genel olarak yapıyı çevrede belli bir mekânsal düzenleme gerektirmektedir. Mekân üzerindeki yeniden yapılanmalar sermaye dolaşımının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir ve bu durum kapitalist coğrafyanın dengesiz gelişiminin temelini oluşturmaktadır (Herod, 2003:16-18). Nitekim Boston kent bölgesinde sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesiyle ilgili bir uygulamayı araştırdıkları çalışmalarında Krueger ve Savage, özelleştirmenin hastane çalışanları ve hastane hizmetlerinden yararlananlar açısından önemli bir dönüşüme neden olduğunu göstermektedirler. Özellikle hem kent bölgesinin sakinleri hem de ekonomiye işçi ve vatandaş olarak katkı sağlayan hastane çalışanları işten çıkarma, beceri kaybı ve iş hızlandırma gibi uygulamalarla karşılaşmışlardır. Ayrıca özelleştirme ile daha önce ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinden yararlananlar artık bu hizmetlerden ücretli olarak yararlanabilecek duruma gelmişlerdir (Krueger ve Savage, 2007:218-220). Dolayısıyla kent bölgeler iş, yaşam, hizmetlere erişim, kamusal alanlara erişim vb. konularda önemli bir mücadele ve strateji alanı olarak değerlendirilmektedir.

Andrew ve Doloreux’un, Ottawa kent bölgesi örneğinde gösterdikleri gibi hem ekonomik hem de sosyal amaçlarla ilgili bazı yapıların varlığına rağmen, kent bölgelerin yönetim yapıları, kompartımanlara ayrılmış modern toplumu sürdürme eğilimindedir (Andrew ve Doloreux, 2012:1302). Bu durum en açık ifadesini kentin gözde yerlerinde zenginler için kapalı konutların üretilmesinde ve tarihi kent merkezlerinde yaşayan yoksulların soylulaştırma uygulamalarıyla yerlerinden edilmesinde kendisini göstermektedir. Yoksullar kent bölgeleşmenin acısını en çok çekenler olmaktadır. Nitekim İstanbul kent bölgesine ilişkin çalışmasında Eraydın, özellikle 2008’den itibaren devlet tarafından kent yoksullarına verilen maddi sosyal destekteki artışa dikkat çekerken aynı devletin kentsel yoksullar için sosyal güvenlikli istihdam olanakları yaratmada yetersiz kaldığını belirtmektedir. Eraydın’a göre yoksulların bu durumu, onların resmi ve gayri resmi örgütlere bağımlılıklarını arttırmaktadır (Eraydın, 2011:831-832). Eraydın’ın İstanbul kent bölgesinde ulaştığı sonuçlara benzer biçimde E.J. McCann (2003), ABD’nin Austin şehrinin kent bölgeleşme sonucunda nasıl büyüdüğüne ve büyüme ile birlikte Austinlilerin yaşadığı sorunlara ve üretilen çözümlere odaklanmaktadır. Kent bölgeleşen Austin büyürken ve değişirken Austinliler, yükselen ekonomiden - daha fazla iş, daha yüksek ücretler ve artan mülk değerlerinden - faydalanmıştır. Ancak, bu olağanüstü büyüme trafik sıkışıklığı,ⁱⁱⁱ kalabalık yollar, kiraların artması ve ev fiyatlarının yükselmesi gibi dezavantajlar da getirmiştir. Bu dezavantajları şehrin yoksul ve dışlanan kesimleri

daha fazla yaşamaktadır. Yaratıcı sınıflar ise tam tersine kendileri için geliştirilen semtlerde, oluşturulan ekonomik ve sosyal fırsatlardan yararlanarak kent bölgelerin tadını çıkarmaktadırlar. Bu hızlı değişimler, arazi kullanımı, altyapı tedariki, doğal ortamın yönetimi ve kalkınma konusunda bir takım anlaşmazlıklara ve büyümenin nasıl yönetildiğine dair memnuniyetsizliğe yol açmakta dolayısıyla mevcut politika oluşturmada ciddi bir kriz yaratmaktadır (McCann, 2003:164-167).

Kent bölgelere toplumsal yeniden üretim kavramlaştırmasıyla yaklaşan Jonas ve Ward'a göre de kent bölgeler, eşitsizlik, dengesiz gelişme, düşük çevre standartları gibi derin problemleri bünyesinde barındırmaktadırlar. Bu bakımdan, kent bölgelerin işlevsel olarak uyumlu toplumu üretmesi ve toplumsal yeniden üretim koşullarını güvenceye alması önem taşımaktadır. Bir kent bölgesinin rekabet gücünün yalnızca üretimle değil, aynı zamanda toplumsal yeniden üretime dayandığı ve birçok şehir bölgesinin benimsediği politikanın da sıklıkla "sürdürülebilir kalkınma" söylemiyle ifade edildiği görülmektedir. Jonas ve Ward'a göre, öncelikle "şehir bölgeleri"nin, belirli bir ekonomik, kültürel, çevresel ve politik projelerin ürünü olarak kavramsallaştırılması gerekmektedir. Kent bölgelerin hangi çıkarlara hizmet ettiğinin ve kimler için yaratıldığının keşfedilmeye ihtiyacı vardır. İkinci olarak şehir ve bölge arasındaki ilişki hem yaşama hem de çalışma yeri olarak keşfedilmelidir. Üçüncüsü, kapitalizmin bölgeciliği yeniden yapılandırmasında devletin oynadığı rolleri analiz etmeye ihtiyaç vardır (Jonas ve Ward, 2007:176). Bunun analiz edilmesinde üretim ve toplumsal yeniden üretim arasındaki gerilimli ilişki sürdürülebilir insani gelişme için başlangıç noktası olarak kabul edilebilir (Picchio, 2000: 212). Böylelikle kent bölgeler yalnızca ulusal ekonomik rekabet edebilirlik ve refahın ana motorları olarak değil, aynı zamanda kamu sorunlarının en keskin biçimde yaşandığı ve bu nedenle yenilikçi yönetim mekanizmalarının en üretken olması gereken yerler olarak görülebilecektir (Andrew ve Doloreux, 2012: 1288). Dolayısıyla kent bölgelerin sürdürülebilirliği, ekonominin, politikanın veya toplumsal yeniden üretimin basitçe gerçekleştiği pasif zeminler olarak görülmek yerine daha ziyade çeşitli siyasi süreçlerden ortaya çıkan dinamik politik mücadele alanları olarak kavramsallaştırılmak durumundadır. Böylelikle kent bölgelerde sosyal adalet, çevre, kültür, güvenlik ve benzeri mücadeleler ele alınabilecektir (Moisio ve Jonas, 2018:285).

4. Sonuç Yerine

1970'lerden bu yana refah devleti dönüşmüş, mega kentlerin sayısı artmaya başlamış 1980 ve 1990 yılları boyunca bir şehirden diğer şehre uzanan kesintisiz yerleşimlerin yer aldığı kent bölgeleri dünya yüzeyine yayılmıştır. Küreselleşme ağırlıklı perspektifte kent bölgeler küresel ekonominin sosyal, kültürel ve mekânsal yapı taşları olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir perspektiften ise kent bölgelerin devletin yeniden ölçeklenmesinin bir sonucu olduğu ifade edilmektedir. Sonuçta her iki görüş de kent bölgelerin yaşadığı çeşitli sorunlara işaret etmektedir. Bu sorunların aşılabilmesi için sürdürülebilirlik kavramı önem taşımaktadır. Sürdürülebilirlik çevre, ekonomi ve toplum alanlarının biraraya getirilmesine ilişkin bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ancak buna rağmen kavram, doğa ve çevre korumaya ilişkin olarak yaygın bir biçimde benimsenmekte ve toplumsal alan genellikle göz ardı edilmektedir.

Dünya yüzeyinde kentsel sistemlerde kaynakların erişilebilirlikleri ve elde edilebilirlikleri bakımından ciddi dengesizlikler vardır. Gezegenel kentleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı yirmi birinci yüzyılda kentler ve kent bölgeleri geliştikçe, düşük ücretli hizmet çalışanları ve dezavantajlı toplumsal kesimler zarar görmektedir. Bu noktada kent bölgelerin sürdürülebilirliğinin toplumsal yeniden üretim süreçleriyle birlikte tartışılması önem taşımaktadır. Toplumsal yeniden üretim temelde, işgücünün hem nesnel hem de günlük olarak varoluşsal araçları edinmesine, bireysel ve kolektif kimliklerin oluşumuna ve toplumsal ilişkilerle ilgili kültürel bir sürece işaret etmektedir. Sermaye, devlet ve aile yeniden üretim sürecinde etkin olan üç temel aktör olarak görülmektedir. Devlet sosyal destek ve gelir desteği alanlarında geçmişteki rollerinden çekilip piyasanın gücünü arttırdıkça, toplumsal yeniden üretim çalışmaları devlet-pazar-aile ve üçüncü sektör arasında yeniden dağıtılmaktadır. Ekonomik yeniden yapılandırma ve özelleştirme ilerledikçe, gelir, fırsatlar, vatandaşlık ve toplumsal destek konusundaki mevcut eşitsizlikler daha da artmaktadır. Devletin değişen rolü, toplumsal yeniden üretimin nasıl gerçekleştiğini ve bölgeler arasındaki dengeyi de etkilemektedir. Dolayısıyla iş, yaşam, hizmetlere erişim, kamusal alanlara erişim vb. konularda önemli bir mücadele ve strateji alanı hâline gelen kent bölgelerin sürdürülebilirliğinin adil bir şekilde gerçekleşmesi için toplumsal boyutta insanların varoluş koşullarını nasıl yarattığının anlaşılmasını sağlayacak toplumsal mekanizmalara bağlanması gerekmektedir.

Notlar

ⁱ Bu bildiri, 2018 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Murat Şentürk danışmanlığında yürütülen doktora tez çalışmasından hareketle hazırlanmıştır.

ⁱⁱ Toplumsal yeniden üretim literatüründe feminist çalışmalar önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmaların temelinde, toplumsal cinsiyet politikalarının ve ev emeğinin kapitalizmle ilişkisini anlama isteği yer almaktadır. Çalışmalarda öne çıkan düşünce, ev işinin ücretsiz olduğu, genellikle kadının emeğinin, erkek işçinin daha uzun saatler çalışmasına olanak sağladığı ve dolayısıyla cinsiyet ayrımcılığının, artı değer yaratmanın temelinde yer aldığı yönündedir (Bakker ve Silvey, 2008: 2).

ⁱⁱⁱ Bu durum İstanbul için de geçerli görünmektedir. Nitekim İ. Tekeli'ye göre, İstanbul küresel kent bölgesinde oluşan yoğun trafik, insanların ev ve iş arasında uzun süre geçirmesine neden olmakta ve adeta yaşamlarından zaman çalmaktadır (Tekeli , 2016: 365).

Kaynakça

Andrew , C.; Doloreux, D. (2012) "Economic development, social inclusion and urban governance: The case of the city-region of Ottawa in Canada", *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(6), 1288–1305.

Bakker, I.; Silvey, R. (2008) "Introduction: Social reproduction and global transformations- from the everyday to the global", In Bakker, I.; Silvey, R. (ed.), *Beyond States and Markets-*

The Challenges of Social Reproductions, Routledge- Taylor and Francis Group, London and New York, 1-15.

- Bezanson , K.; Luxton, M. (2006) "Introduction Social Reproduction and Feminist Political Economy", In Bezanson, K.; Luxton, M. (ed.), *Social Reproduction and Feminist Political Economy Challenges Neo-liberalism*, McGill-Queen's University Press, Montreal-Kingston, 3-10.
- Bhattacharya, T. (2017) "Introduction: Mapping social reproduction theory", In Bhattacharya, T. (ed.), *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*, Pluto Press, London, 1-20.
- BM. (2018) "2018 Revision of World Urbanization Prospect", BM, <https://www.un.org/development/desa/publications/2018revision-of-world-urbanization-prospects.html>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2019).
- Brenner, N. (2002) "Decoding the newest "metropolitan regionalism" in the USA: A critical overview", *Cities*, 19(1), 3-21.
- Brenner, N. (2004) *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*. Oxford University Press, Oxford.
- Castells, M. (2014) *Kent Sınıf İktidar*. Çev. A. Türkün, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Clarke , L. (2000) "Introduction Disparities in wage relations and social reproduction", In Clarke, L.; Gijsel, P.; Janssen, J. (ed.), *The Dynamics of Wage Relations in The New Europe*, Springer, 134-138.
- Eraydın, A. (2010) "Ekonomik coğrafyada yeni bir söylem gereksinimi: söylemle gerçekliği bağdaştırmak", *TUCAUM Sempozyumu*, 113-124.
- Eraydın, A. (2011) "Changing Istanbul city region dynamics: Re-regulations to challenge the consequences of uneven development and inequality", *European Planning Studies*, 19(5), 813-837.
- Eraydın, A. (2012) "Kent bölge". *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Ersoy, M. (ed) içinde, Ninova Yayıncılık, 187.
- Friedmann, J.; Wolff, G. (1982) "World city formation: an agenda for research and action", *International Journal of Urban and Regional Research*, 6, 309-344.
- Gibbs, D.; Krueger, R. (2007) "Containing the constructions of rapid development?: New economy spaces and sustainable urban development", In Krueger, R.; Gibbs, D. (ed), *The Sustainable Development Paradox: Urban Political Economy in the United States and Europe*, The Guilford Press, New York, 95-122.
- Gross, E. (2000) "Migrant labour and equal pay for equal work in Europe", In Clarke, L.; Gijsel, P.; Janssen J. (ed.) içinde, *The Dynamics of Wage Relations in The New Europe* Springer, 181-194.
- Güneş, F. (2015) "Toplumsal yeniden üretim ve karşılığı ödenmeyen kadın emeği", *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2-9.
- Harding, A. (2007) "Taking city regions seriously? Response to debate on city-regions: New geographies of governance, democracy and social reproduction", *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(2), 443-458.
- Harvey, D. (1999) *Postmodernliğin Durumu*, Çev. S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2015) *Sermayenin Sınırları*, Çev. U. Balaban, Yazılama Yayınları, İstanbul.

- Harvey, D. (2016) *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. M. Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Herod, A. (2003) "Workers, space, and labor, geography", *International Labor and Working-Class History*, 64, 112–138.
- Jonas, A.E.G. (2012) "City-regionalism: Questions of distribution and politics", *Progress in Human Geography*, 36(6), 822–829.
- Jonas, A.E.G.; Ward, K. (2007) "Introduction to a debate on city-regions: New geographies of governance, democracy and social reproduction", *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(1), 169–178.
- Kanai, J.; Schindler, S. (2018) "Regional urbanization: Emerging approaches and debates", In Paasi, A.; Harrison, J.; Jones, M. (ed.), *Handbook on the Geographies of Regions and Territories*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 322-331.
- Katharyne, M.; Marston, S.; Katz, C. (2004) "Life's Work: An Introduction, Review and Critique", In Mitchell, K.; Marston, S.; Katz, C. (ed.), *Life's Work Geographies of Social Reproduction*, Blackwell Publishing, 1-26.
- Katz, C. (2002) "Vagabond capitalism and the necessity of social reproduction", *Antipode*, 33(4), 709-728.
- Knox, P. and Taylor, P. J. (1995) *World Cities in a World-system*, Cambridge University Press, New York.
- Krueger, R.; Savage, L. (2007) "City-regions and social reproduction: A 'place' for sustainable development?", *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(1), 215-223.
- Lefebvre, H. (2015) *Mekânın Üretimi*, Çev. I. Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Luxton, M. (2006). "Feminist political economy in canada and the politics of social reproduction", In Bezanson, K.; Luxton, M. (ed.), *Social Reproduction and Feminist Political Economy Challenges Neo-liberalism*, McGill-Queen's University Press, Montreal-Kingston, 11-44.
- McCann, E. (2003) "Framing space and time in the city: Urban policy and the politics of spatial and temporal scale", *Journal of Urban Affairs*, 25(2), 159-178.
- Merrifield, A. (2017) *Yeni Kent Sorunu*, Çev. C. Akyos; D. Toprak, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Moisio, S.; Jonas, A. (2018) "City-regions and city-regionalism", *Handbook on the Geographies of Regions and Territories*, In Paasi, A.; Harrison, J.; Jones, M. (ed.), Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 285-297.
- Monte-Mór, R.; Castriota, R. (2018) "Extended urbanization: implications for urban and regional theory", In Paasi, A.; Harrison, J.; Jones, M. (ed.), *Handbook on the Geographies of Regions and Territories*, Edward Elgar Publishing, 332-345.
- Neuman, M.; Hull, A. (2009) "The futures of the city region", *Regional Studies*, 43(6), 777-787.
- Picchio, A. (2000) "Wages as a reflection of socially embedded production and reproduction processes", In Clarke, L.; Gijsel, P.; Janssen, J. (ed.), *The Dynamics of Wage Relations in The New Europe*, Springer, 195-213.
- Pred, A. (1981) "Social reproduction and the time geography of everyday life", *Geografiska Annaler Series B*, 63(1), 5-22.
- Ragon, M. (2010) *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*, Çev. M. Erginöz, Kabcacı Yayınları, İstanbul.

- Rodríguez-Pose, A. (2008) "The rise of the "city-region" concept and its development policy implications", *European Planning Studies*, 16(8), 1025-1046.
- Sassen, S. (1991) *The Global City*, Princeton University Press. Princeton
- Scott, A. (2004) "Küreselleşme ve kent bölgelerin yükselişi", *Planlama*, 3, 26-32.
- Scott, A. (2019) "City-regions reconsidered", *Economy and Space*, 0(0), 1-27.
- Scott, A.; Agnew , J.; Soja , E.; Storper, M. (2001) "Global city-regions", In Scott A. (ed.), *Global City-Regions: Trends, Theory, Policy*, Oxford Universtiy Press, Oxford, 11-30.
- Swyngedouw, E. (2007) "Impossible "sustainability" and the post-political condition", In Gibbs, D.; Krueger R. (ed.), *The Sustainable Development Paradox*, Guilford Press, New York, 13-40.
- Tekeli , İ. (2016) *Dünya'da ve Türkiye'de Kent-Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri*, İdealkent Yayınları, Ankara.

Sürdürülebilir Kentsel Hareketliliğin Küresel Ölçeğe Değişen Boyutları

Erkan Polat¹, Burak Korkmaz²

Öz: Son iki yüzyıldaki kentsel gelişim, doğal olarak, bol ve ucuz enerjinin (!) mümkün kıldığı hareketlilikte benzeri görülmemiş bir büyümeden kaynaklanmıştır. Ancak bu eğilimin sonsuza dek süremeyeceği de açıktır. Bu çalışma, ulaşım enerjisinin bol ve ucuz olmayacağı muhtemel daha puslu bir gelecek hakkında sürdürülebilir kentsel hareketlilik açısından çözümler sunmaktadır. Sürdürülebilir kentsel hareketlilik sistemlerinin resmi bir kuramı henüz yoktur. Bununla birlikte, ilgili araştırmacılar iki ana konuda hemfikirdir. Her şeyden önce, kent-ulaşım-çevre etkileşiminin sistemik olarak ele alınması gereklidir; kentsel hareketlilik sorunları karmaşık etkileşimler boyutunda incelenmelidir. İkinci olarak da yerel kaygıların kentin küresel ve kuşaklararası sorunlara katkısı ile bütünleştirilmesi gerekmektedir. Mevcut kentsel hareketlilik modelleri genellikle sürdürülemez olarak kabul edilse de sürdürülebilir hareketliliğe sahip bir kentin neye benzemesi gerektiğini de henüz bilmiyoruz. Bu çalışmada, sürdürülebilir kentsel hareketlilik sistemleri için yeni bir kuram önerilmemektedir. Sürdürülebilir kentsel hareketliliğe operasyonel bir yaklaşım oluşturmak için sistemin ölçeklerarası sürdürülebilirlik hedeflerine odaklanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kentsel hareketlilik, planlama, ulaşım, küreselleşme

Abstract: Urban development in the last two centuries has naturally been due to unprecedented growth in mobility made possible by abundant and cheap energy (!). However, it is clear that this trend cannot last forever. This study provides solutions for sustainable urban mobility about a more misty future, where transportation energy will not be abundant and cheap. There is no theory of sustainable urban mobility systems yet. However, the relevant researchers agree on two main issues. First of all, the city-transport-environment interaction needs to be addressed systematically; urban mobility issues should be examined in the context of complex interactions. Secondly, local concerns need to be integrated with the city's contribution to global and intergenerational problems. Although current urban mobility models are generally considered unsustainable, we do not yet know what a city with sustainable mobility should look like. In this study, a new theory is not proposed for sustainable urban mobility systems. In order to create an operational approach to sustainable urban mobility, the system focuses on cross-scale sustainability goals.

Keywords: Sustainable urban mobility, planning, transportation, globalization

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Isparta, erkanpolat@sdu.edu.tr,

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Isparta, burak.korkmaz@yurek13@gmail.com

1. Giriş

Ulaşım, karmaşık, geçirgen ve kapsamlı bir şekilde ele alınması zor olan sosyal, teknik, çevresel ve ekonomik bir sistemdir. İnsani gelişmenin ve faaliyetin merkezindedir (Hidalgo ve Huizenga, 2013). Ulaşımı yalnızca A noktasıyla B noktası arasında bir hareket olarak görme yaklaşımından uzaklaşılması gerekmektedir. Bu hareketin bir anlamı ve nedeninin olduğu, cinsiyet, yaş, etnik köken ve diğer faktörlere göre değiştiğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sosyal bilimlerde, daha çok sosyolojide, hareketlilik, kişilerin bir harekete anlam yüklemesiyle açıklanmaktadır (Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2012). Çünkü eyleme geçecek kişilerin, çoğu zaman iki uçlu hedeflerine (işyeri-konut, okul-konut vb.) ulaşabilecek hareketliliklerini oluşturabilmek için anlamlandırmaları gerekmektedir.

Ulaşım açısından en sistemli dünya kentleri dahi artan motorizasyon ve hareketlilik talepleriyle karşı karşıyadır. Bu talep, dünyanın hemen hemen tüm bölgelerinde, genellikle ekonomik büyüme hızından, uzun vadede ise enerji ve kirlilik yoğunluğunun azaltılmasından daha hızlı artmaktadır. Bu hızın etkileri özellikle son yıllarda iklim değişikliğindeki artışta önemli bir paya sahip olan ulaşım kaynaklı kirlilik düzeylerinde hissedilmektedir. Bu hız bölgesel ve ulusal ekonomik entegrasyon faaliyetleri, kentsel büyüme, özel araç sahipliğinin artması ve kentlerarası yük ve yolcu hareketliliği sürekli ivme kazandırmaktadır (Goldman ve Gorham, 2006). Bu hızı cevap verme yeteneği ise sürekli büyüyen ve genişleyen kentsel ve bölgesel ulaşım ağları olarak görülmektedir. Ancak mevcut büyüme modelleri ve eğilimleri sürdürülebilir değildir (Hidalgo ve Huizenga, 2013) ve gelişmekte olan birçok kentteki karayolu temelli ulaşım hizmetlerinin mevcut durumu, nüfusun hareketlilik ihtiyaçlarını yeterince karşılamamaktadır (Poiani ve Stead, 2015). Odağın ulaşım ağları vasıtasıyla özellikle araçların hareketliliğine kayması ise sürdürülebilir ulaşım sistemini oluşturmak için gereken diğer bileşenleri önemsiz hale getirmekte, ikinci plana itmektedir.

Litman ve Burwell'e (2006) göre, sürdürülebilirliğe ve ulaşım planlamasıyla ilişkilerine olan ilgi giderek artmaktadır. Sürdürülebilir kentsel ulaşımın gerçekleştirilebilmesi için vizyon odaklı, plan odaklı ve fikir birliğine dayalı yaklaşımlar da dahil olmak üzere farklı türde karar verme süreçlerini birleştirmek gerekmektedir (Doi ve Kii, 2012). İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı'na (OECD, 1996) göre sürdürülebilir ulaşım sistemleri: "Halk sağlığını ve ekosistemleri tehlikeye atmayan, kişilerin hareketlilik ihtiyaçlarını karşılayan, yenilenebilir kaynakları yenileme oranlarından daha düşük miktarlarda kullanan, yenilenemeyen kaynakları yerine koyan, yenilenebilir olanların gelişim hızından daha düşük miktarlarda kullanan ulaşım türüdür." şeklinde tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kentsel ulaşım ise; "kentsel alanlarda, hareketlilik ve erişim ihtiyacının en ekonomik ve çevreye en duyarlı şekilde karşılanması" amacını taşımakta ve "hem günümüz hem de gelecek için, insan ve ekosistem sağlığını, ekonomik gelişmeyi ve sosyal adaleti koruyup geliştirmek suretiyle hareketlilik (mobilité) ihtiyacının karşılanması" şeklinde tanımlanmaktadır (Cirit, 2014).

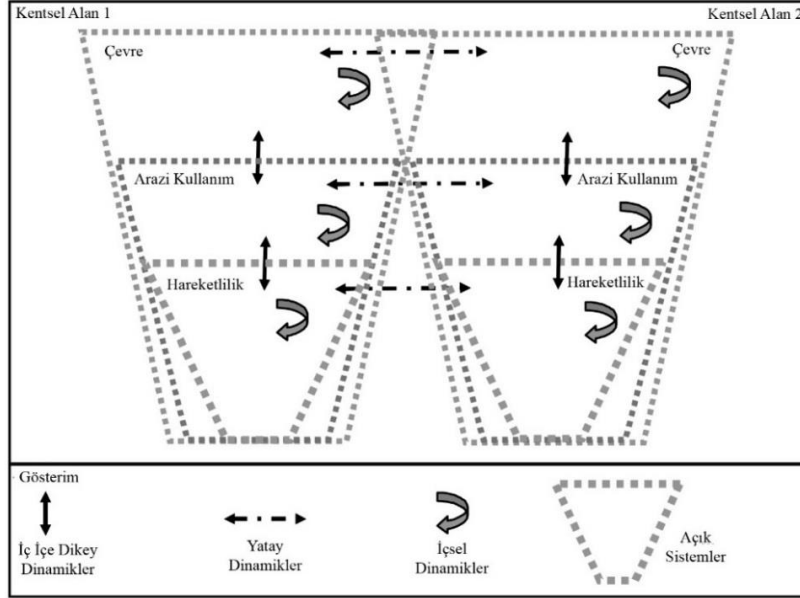
Sürdürülebilir ulaşım için 11. Kalkınma Planında önemli hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler arasında, erişebilir, yüksek bağlantılı, güvenli, zaman ve maliyet yönünden etkin, arz yönlü politikalardan ziyade talep yönlü politikaların uygulanmasıyla özel

araç yerine toplu taşıma araçlarının özendirildiği, çevreci ve motorsuz ulaşım modlarına sahip, dinamik yolcu, sürücü ve yaya bilgilendirme ağını işleten kentsel ulaşım sistemlerinin kurulması yer almaktadır (11. Kalkınma Planı, 2019-2023).

Kaynakların tükenmesinin yenilenme hızıyla sınırlandırılması veya alternatiflerin tanımlanması anlamına gelen sürdürülebilirliğin (Goldman ve Gorham, 2006) ulaşım boyutundaki çabalarının ve bileşenlerinin başarıya yaklaşabilmesi, ulaşım ve kent arasındaki karşılıklı ilişkinin doğru anlaşılabilmesi ve bu döngünün çevre ve hareketlilik açısından (Şekil 2) karmaşık etkileşimler boyutunda, sistematik ve bütüncül olarak ele alınabilmesine bağlıdır (Şekil 1). Yalnızca hareketliliği önceleyerek oluşturulan bir sürdürülebilirlik sistemi, kent, ulaşım ve çevre bağlamında değerlendirildiğinde, sürdürülebilirlik politikalarında yetersiz kalacaktır.

Şekil 1. Karmaşık etkileşimler boyutuyla sürdürülebilir kentsel hareketlilik

Şekil 2. Çevre ve hareketlilik boyutunda karmaşık etkileşimler (Kaynak: Macário, 2005 :16)

Bu çalışmanın amacı, ulaşım planlamasında esnek, akıllı ve yeni bir yaklaşım olan sürdürülebilir kentsel hareketliliğin (SKH), kent-ulaşım-çevre etkileşiminde ele alınması, yerel ve küresel kaygılar ile birlikte kuşaklararası dengede, bu yaklaşımın kentsel hareketlilik sorunlarına getirdiği çözümlerinin değerlendirilmesinin örnekler üzerinden yapılmasıdır. Bu doğrultuda çalışmanın kapsamını 3 temel başlık oluşturmaktadır. Bunlar; SKH yaklaşımı bağlamında bütünün parçaları olan ve sistemin ölçeklerarası sürdürülebilirlik hedeflerine odaklanan, “kent, çevre ve ulaşım bağlamı”, “küresel ve yerel bağlam” ve “kuşaklararası dengedir”. Çalışma, SKH konusunda araştırma ve uygulamaları yürüten önemli yerli/yabancı kurum ve kuruluşlar ile birlikte nitelikli temel kaynakların irdelenmesi yoluyla yapılmıştır.

2. Kent, Çevre ve Ulaşım Bağlamı

Kentler insanlar içindir ve kentsel yaşamın ana hedefi insanların hareket özgürlüğünü sağlayarak kentsel aktivitelerle erişimlerini kolaylaştırmaktır (Erdoğan, 2016). Kentlerde hareketlilik kısa ve uzun olmak üzere iki dönemde gerçekleşmektedir. Kısa dönemde gerçekleşen hareketlilik, insanların kentle ve birbirleri ile iletişim/etkileşim kurmaları sonucu ortaya çıkan dinamizmdir. Kentte uzun dönemlerde kendisini hissettiren hareketlilik ise, konut, ticaret, sanayi, donatı vb. alanlarda yer alan yapıların işlevlerinin veya bu yapıların kullanıcılarının kent içerisindeki konumlarının değişmesi ile gerçekleşen hareketliliktir (Özübal, 2009).

Kentlerde gerçekleştirilen aktivitelerin devam ettirilebilmesi için en temel ihtiyaçlardan biri de hareket ve erişim ihtiyacıdır. Günümüzde hareketlilik ve erişebilirlik, farklı sistemlerin verimli çalışması ve çeşitli mal ve hizmetlerin sunulması için kent planlamasında önemli iki bileşen durumundadır. Hareketlilik, ulaşım modları ile bağdaştırılabilirken erişebilirlik ise, hareketliliği desteklemesi gereken kentsel altyapı olarak değerlendirilebilir. Levine ve Grab'a (2002) göre "hareket kolaylığı" ile ilişkili olan hareketlilik kavramının aksine, erişebilirlik genellikle "istenen fırsatlara erişim kolaylığı" ile ilgilidir. Geurs ve Eck (2001) ise erişebilirlik kavramının tanımının amaçlanan hedefe bağlı olduğunu savunmaktadır. Erişebilir kentler, sürdürülebilir ulaşım sistemlerine geçişi temsil etmektedir. Bu nedenle, kentsel planlama ve tasarım, kentsel ulaşım fiziki altyapısı artırmak yerine, erişebilirliğe ve optimizasyonuna odaklanarak, insanları ve mekânları bir araya getirmeye çalışmaktadır (Giduthuri, 2015).

Tarih boyunca gelişen teknoloji ve büyüyen kentler ile hareketlilik ve ulaşım ihtiyacının karşılanması biçiminde de değişiklikler yaşanmıştır (Cirit, 2014). Temel olarak fosil yakıtlarla çalışan araçlara dayanan mevcut ulaşım kalıpları, birden fazla sosyal, ekonomik ve çevresel olumsuz etki yaratır ve sürdürülebilir değildir (Dalkmann ve Sakamoto, 2011). Bu nedenle ulaşım planlaması ve uygulamasında, hareketlilikten ziyade erişimin (çalışma kapsamında erişim, istenen yere, tanımlı ve tahmin edilebilir zamanlarda gidebilmeyi ifade etmektedir (Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2012)) ön plana çıkarılması, verimli ulaşım odaklanması ve düşük karbonlu temiz araç ve yakıtların teşvik edilmesi için bir paradigma değişimi hedeflenmektedir (Hidalgo ve Huizenga, 2013).

Yeni paradigmadaki ana hedeflerden biri kentlerde motorlu seyahat miktarını azaltmaktır. Motorlu seyahatin azaltılması ve yaya, bisiklet ve toplu taşımanın yanı sıra hizmetlerin ve diğer arazi kullanımındaki değişikliklerin yakınlığının artırılması

yoluyla modal kayma sağlanmaya çalışılmaktadır (Banister, 2007). Bu değişime yönelik hazırlanan senaryolarda, düşük karbonlu araçların ve bu yöndeki politikaların uygulanmasıyla, aynı hareketlilik oranıyla çok daha yüksek bir erişebilirliğe ulaşılmakta, seragazi emisyonlarında yüzde 70'e varan azalmalar sağlanmakta ve küresel gelirin binde 16'sını toplu taşımaya ayırarak 2050 yılına kadar yollardaki araç sayısını üçte bir oranında azaltmakta başarılı olunabilmektedir (Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2012). Erişebilirliğin öne çıkarılması ulaşımda yalnız araçların değil insanların da odağa alınması sağlamakla birlikte, karar verme süreçlerinin ekonomik, sosyal ve çevresel etmenleri içermesini de sağlamaktadır.

Kentsel ulaşım, insani gelişme ve çevrenin kesişim noktasındadır ve her ikisinin de dengeli bir şekilde ilerlemesi gerekmektedir. Ancak şu an ki durumda fosil yakıtlarla çalışan motorlu taşımacılığa olan büyük güvenin yarattığı derin bir dengesizlik hali bulunmaktadır. Bu hâkim paradigma sebebiyle, yük ve yolcu taşımacılığında verimsizlik, yüksek lojistik maliyetleri, hava kirliliği; trafik kaza ve ölümleri, yüksek enerji tüketimi ve sera gazı emisyonlarında artış görülmektedir. Olumsuz etkiler özellikle en savunmasız nüfusu: çocuklar, yaşlılar, engelliler ve düşük gelirliileri etkilemektedir (Dalkmann ve Sakamoto, 2011). İnsani gelişme çerçevesinde kentlerin sosyal, ekonomik ve çevresel unsurlarının dikkate alınmadığı ulaşım sistemleri, büyük olasılıkla toplulukların dokusunda fiziksel kırılmalara ve sosyal dışlanmayı güçlendirmeye de neden olacaktır (Giduthuri, 2015).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki durumun mevcut ulaşırma paradigması ve hızlı ekonomik büyümeden kaynaklanan baskılar altında iyileşmesi muhtemel görünmemektedir (Candiracci, 2009). Bu nedenle, bu yeni yaklaşım, araç hareketliliğine yönelik sorunları çözmeye odaklanan geleneksel tahmin et-çözüm üret planlama anlayışının yerini almaktadır (Owens, 1995). Yeni paradigma değişimi, etkin taşıma modlarına öncelik verilmesi, düşük karbonlu temiz araçlar ve yakıtların kullanılması ve hareketlilik üzerinden erişebilirliği desteklemek için uyumlu bir yaklaşım gerektirmektedir (Hidalgo ve Huizenga, 2013). Örneğin etkin taşıma modlarına öncelik verilmesi, özel araç kullanımının azaltılması ve erişebilirliğin artırılması için ki bunlar aynı zamanda SKH'nin temel hedeflerindedir, 2018 yılında Fransa'nın Dunkirk kentinde toplu taşım ücretsiz hale getirilmiştir. Bir yıl sonra yapılan araştırmada ilk sekiz aylık dönemden sonra hafta içi toplu taşım kullanımının %65, hafta sonu ise %125 arttığı tespit edilmiştir. Diğer ulaşım modları ile de entegre çalışan ücretsiz toplu taşım hattını kullanmayı artırdıklarını ifade eden kişilerin %50'sinin daha önce seyahat amacıyla özel araç kullandıkları ve ayrıca kullanıcıların %10'luk bir kısmının özel araçlarını sattıkları veya yeni bir araç almak ya da ikinci bir aracı edinmekten kaçındığı bulguları elde edilmiştir.

Kaliteli hizmet veren, bekleme süresini kısaltan ve wi-fi gibi imkânlarla donatılan bu filoyu kullanmak için özel aracını evde bırakan kişilerle beraber, filonun gezme amaçlı kullanılmasına kadar çok çeşitli etkiler görülmüştür. Bu uygulama kentte ücretsiz toplu taşım hattına entegre olan bisiklet kullanımı ve yaya hareketliliği üzerinde de bazı olumlu uyarıcıları harekete geçirmiştir (Eltis (Avrupa Kentsel Hareketlilik Gözlemevi), 2019). Uygulamanın, hareketliliği sağlamakla elde edilebilecek başarıları, kent, çevre ve ulaşım boyutunda sistemli getirilene dönüştürmesi ve bütünleştirmesi SKH'nin ifade edilen temelini oluşturmaktadır. SKH yaklaşımının temel özelliği, ekonomik, sosyal ve çevresel hedefleri dengelemeyi

amaçlayan, insanların ve malların kentsel hareketliliğine bütünsel bir yaklaşımdır (Rudolph vd., 2015). Benzeri örnekler birçok kentte, başta çevrenin korunması ve karbon salınımının azaltılması ile birlikte sosyo-ekonomik sürdürülebilir etkiler elde edilmesi amacıyla tüm ulaşım modlarının ücretsiz hale getirilmesine kadar varan (Lüksemburg) farklı uygulama biçimleri ile denenmektedir.

3. Küresel ve Yerel Bağlam

Hareketlilik terimi 1920'lerde Sorokin ve Chicago Okulu'nun çalışmaları ile sosyal bilimlere girmiş ve kentsel yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür (Kaufmann, 2012). Hareketlilik kavramı sürdürülebilir bir kentin vizyonu ile doğrudan bağlantılıdır (Tomanek, 2017). Çünkü hareketliliği oluşturan yerel bireysel ve toplumsal durumlar, sürdürülebilirliği bir kentte yaşatmanın ve onu yaşayanların doğrudan kendisini oluşturmaktadırlar. Ancak trafik sıkışıklığı, özel araç kullanımının ve nüfusun artması, kentsel büyüme vb. kentsel hareketlilik sorunları, yaşam kalitesini ve kentsel alanların rekabet edebilirliğini ve sürdürülebilir gelişimlerini tehdit etmektedir. Örneğin Avrupa Birliği nüfusunun %75'inden fazlası kentlerde yaşamakta ve insanların yaşadığı ve çalıştığı alanlar arasında kentsel dağılım ve parçalanmanın arttığı bir kentsel büyüme süreci yaşanmaktadır. Ek olarak metropollerin çekim kuvveti bu durumu daha da karmaşık hale getirmektedir (United Nations, 2004). Bu bağlamda, Avrupa Komisyonu hareketlilik yönetimi için iki temel gereksinimi belirlemiştir: seyahat ihtiyaçlarının azaltılması ve kalan seyahatlerin daha sürdürülebilir hale getirilmesi.

Kentsel hareketlilik ise, fiziksel hareketliliğin bir parçası; aynı zamanda sosyal hareketlilikten de beslenen, kısa zamanda kent mekânında yapılmış olan yer değiştirme anlamına gelmektedir (Kaygusuz, 2009). Yaşam kalitesini ve kentsel alanların rekabet edebilirliğini tehdit eden kentsel hareketlilik koşullarının bozulması, kentsel hareketlilik modellerinde özellikle yerel ve toplumsal boyutta sürdürülebilirlik için çaba göstermenin gerekliliğinin anlaşılmasını sağlamıştır (Cilva ve Pinho, 2006). "Sürdürülebilir hareketlilik" ilk olarak "Brundtland Raporu" olarak da bilinen "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporda formüle edilen "sürdürülebilir kalkınma" teorisinden temellenmektedir ve ilk olarak 1992 yılında Rio de Janeiro'da yapılan bir zirve sırasında kullanılmıştır (Wolek, 2014). SKH'nin teşvik edilmesi, sürdürülebilir bir kentsel gelişimde yerel belirleyici faktördür. Ayrıca SKH'nin geliştirilmesi, küresel kentsel çevre kalitesini artırmak ve aynı zamanda ekonomik büyümeye teşvik etmek için de temel bir adımdır (Silva ve Riberio, 2009)

Kentsel ulaşımında dünya kentlerinde, özellikle Avrupa kıtası kentlerinde, son çeyrek asırda, SKH'nin araştırılıp, etkin bir değerlendirme süreci ile birlikte, kentsel ulaşım problemleri çözümlemelerinde kullanıldığı gözlenmektedir (Korkmazzyürek, 2019). Dünyada kentsel hareketlilik sistemlerinin örgütsel ve kurumsal çerçevesinin evriminin analizi, kentlerin büyük çoğunluğunda özellikle yerel stratejik, taktik veya operasyonel kararlar arasındaki bölünmenin oldukça benzer olduğunu göstermektedir. Çoğu zaman karar vericiler arasında önemli bir benzeşme görülmekte ve bu kentsel hareketlilik sistemlerinin evrimini ve iyi yönetimini engelleyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonucun ana nedeni ise bu sistemler için kentler özelinde belirleyici ve özgün stratejilerin oluşturulmamasıdır. Strateji eksikliği yerel veya küresel rol üstlenen hemen hemen tüm yerleşim birimlerinde hissedilmektedir (Macário, 2007).

SKH yaklaşımının kapsamı bütünseldir ve kamu/özel ulaşım, yolcu ve yük, motorlu ve motorsuz modlar, ulaşım altyapıları ve diğer politika müdahaleleri çerçevesinde ulaşımın yerel ve bölgesel tüm boyutlarına yönelik planlama hedefleri içermektedir. Ayrıca sürdürülebilir hareketlilik, Sá ve Gouveia (2010) tarafından da ele alındığı gibi, hareketlilik ve mekânsal erişebilirlik açısından, sosyal ve çevresel yönlerle de bağlantılı ve yerelden küresele kadar uzanabilecek üç ana boyutu daha içermektedir. Birinci boyut, insanlar ve kaynaklar için mekânsal erişebilirliği belirleyen ulaşım hizmetlerini içerir. İkincisi, sosyal yön, ulaşım hizmetlerinin çeşitli sosyal gruplar için erişebilirliği bozmayacak şekilde geliştirilmesi anlamına gelir. Mekânsal ve ekonomik açıdan bakıldığında bu durum kamu hizmeti yükümlülüğüne de dönüşür. Üçüncüsü ise çevresel yön, ulaşımın çevre üzerindeki olumsuz etkileri ve ulaşım hizmetlerini üretmek için kullanılan yenilenebilir kaynaklarla ilgilidir. Bu yaklaşım işlevsel kentsel bir alandan başlayarak, kentsel hareketliliğe yönelik eylemlerin daha geniş kentsel ve bölgesel stratejilere uzandığı iç içe geçmiş yapılardan oluşmaktadır.

SKH yaklaşımı hala tam olarak çoğu Avrupa ülkesinde uygulanmamaktadır. Birçok Avrupa kentinde SKH yaklaşımından temellenen mevcut kavram ve uygulamalar henüz bulunmamaktadır. Bunun önemli bir kısmını ise özellikle yerel düzeyde kullanılan kavram ve uygulamalar oluşturmaktadır (European Commission, 2013). Bu durum SKH kapsamında önemli eksikliklere sebebiyet vermektedir çünkü SKH, yerel düzeyde sorumlu birimlerin dengelemesi gereken birçok politika ve stratejiyi içermektedir. SKH, yerel topluluklara kendi önceliklerini belirleme ve kendi politika paketlerini oluşturma özgürlüğüne de vermektedir.

Küresel düzeyde öncelikle Avrupa kökenli ulaşım planlaması yaklaşımından temellenen SKH, önemli Avrupa kentleri ile birlikte birçok kent tarafından da benimsenmektedir (Tablo 1). Örneğin Portekiz’de SKH yaklaşımının benimsenmesi zorunlu olmamakla birlikte, Portekiz Çevre Ajansı tarafından 2007 yılında başlatılan Ulusal Hareketlilik Projesi ile SKH yaklaşımının teşvik edilmesi amaçlanmıştır. İçerdikleri hareketlilik problemleri göz önünde bulundurularak 124 başvuru arasından proje kapsamında 40 kent seçilmiştir. Dikkate alınan temel hareketlilik problemleri ise: geçici/kalıcı engelli bireylerin erişebilirlik sorunları, arazi kullanım planlaması ile erişebilirlik arasında entegrasyon eksikliği, “evden işe” ve “evden okula” seyahatlerde erişebilirlik sorunları, toplu taşıma problemleri, yaya güvenliğinde yaşanan sorunlar, trafik sıkışıklığı ve motorlu özel taşımacılık ve toplu taşıma arasındaki koordinasyon eksikliğidir. Projenin sonucunda (2010), çok modlu taşımacılığa bütüncül bir yaklaşım ortaya çıkmış, toplu taşıma hatları boyunca yaya ve bisiklet modları mevcut hareketlilik sorunlarını çözmek için önemli alternatifler olarak görülmeye başlanmıştır. Yaya ve bisiklet modları, planlama çalışmalarında kısa mesafeli yolculuklarda özel araçla ulaşımın yerini almakta önemli bir rol üstlenmeye başlamış ve motorsuz bazı araçlar ise yumuşak ulaşım modları olarak tanınmıştır (Arsenio vd., 2016). Ancak elde edildiği düşünülen sonuçlar kısa vadede ve yerel yaya ve bisiklet hareketlilik sorunlarına geçici çözümler getirmekten öteye geçememektedir. Çünkü bu sonuçlar uzun vadede dengeyi sağlayacak yerel ve küresel sürdürülebilir sağlam temelleri ortaya koymaktan ziyade, bu temelleri oluşturacağı düşünülen teorik yaklaşımlar olarak yorumlanmıştır.

Tablo 1. Gelişmiş Avrupa ülkelerinde SKH'nin durumu

Ülke	Yasal tanım	Ulusal rehber	Mevcut plan	Sürdür. hedefler	Tam katılım	Finans bağı	Politik destek
Belçika	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Fransa	Evet	Evet	Evet	Evet	?	Evet	?
Almanya	Hayır	Taslak	Evet	Hayır	?	Evet	Hayır
İtalya	Evet	Evet	Yaklaşık	?	?	Hayır	?
Hollanda	Evet	Evet	Evet	Sıklıkla	Evet	Evet	Evet
Norveç	Evet	Evet	Evet	?	Hayır	Evet	Evet
İngiltere	Evet	Evet	Evet	?	Evet	Evet	?

Kaynak: ELTISplus, 2012

Önemli diğer Avrupa ülkelerinde ise, yasal olarak SKH'nin tanımlanmasından başlayarak politik destek almaya kadar bir dizi süreç, aynı zincirin halkalarını olmalarına rağmen entegre ve sürdürülebilir bir sistem oluşturamamaktadırlar. Bu durum ise, SKH'ye yönelik plan ve uygulamaların küresel hedeflerden yerel düzeye inen bir dizi strateji ve hedefi oluşturmakta çoğu zaman yetersiz olduğu, çalışmanın yürütüldüğü kentlerde imkânlar çerçevesinde geçici ve bütüncül olmayan, kısa vadeli sürdürülebilir hareketlilik çözümlenmeleri geliştirildiği anlamına gelmektedir.

4. Kuşaklararası Denge

Türk Dil Kurumu Felsefe Terimleri Sözlüğü, kuşak kavramını kısaca, aşağı yukarı benzer yıllarda doğmuş olup aynı çağın koşullarını sahip olan kişiler topluluğu olarak tanımlamaktadır. Sürdürülebilirliğin, aynı çağın koşullarını paylaşan kişilerin oluşturduğu topluluğun ihtiyaçlarına cevap vermesi gerekmektedir. Ancak bu durum, sonraki kuşaklarında aynı ihtiyaçları fazlasıyla talep edebileceği gerçeğini değiştirmemektedir. Anand ve Sen (2000), sürdürülebilirlik kavramının temel bileşenlerinden birinin evrensellik olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu görüş, mevcut nesil için karşılanması gereken taleplerin gelecek nesiller için de geçerli olduğu anlamına gelmektedir. İnsanlık, tarihin en büyük zorluklarından biriyle karşı karşıyadır; insan faaliyetlerinin gezegen üzerindeki etkisinin birçok doğal sistemde bozulmaya neden olduğu ve bazı durumlarda birçok insan topluluğunun hayatta kalmasının risk altında olduğu artık kabul edilmektedir. Mevcut ulaşım sistemleri de dâhil olmak üzere dünyadaki insan faaliyetlerinin çoğunun sürdürülebilir olmadığı konusunda yaygın bir fikir birliği bulunmaktadır (Alessandrini vd., 2009).

Modernleşme ve modern kentin getirdiği zaman ve hız algısına uyumlanmak, gün içerisinde yaşanan onlarca gelişme ve ilerlemeyi takip edebilmek de mevcut nesli esnek ve kısa vadeli çözümlenmelere itmekte, sürdürülebilirlik ihtiyaçlarını ikinci planda düşündürmektedir. Bu durum kente ve planlamasını da yansıtmaktadır. Kentler zamanın en hızlı tüketildiği yapıları temsil etmekte ve aynı gün içerisinde birçok işlevsel alanı bir arada kullanma imkânı vermektedir. Bu nedenle sürekli olarak bir

olaya ya da bir işe yetişme durumunda kalınan kentlerde, hızlanmak, hızla ulaşmak isteği oluşurken, bir yandan da artan ulaşım problemleri sebebiyle bireysel araç kullanımını azaltıp, trafiği çeşitli araç ve yöntemlerle yavaşlatmak için çaba sarf edilmektedir. Buradan hareketle çıkarılabilecek en optimum seçim; kent sakinlerine hem özel araç sahipliğini azaltmayı vadeden, hem kısa mesafede en hızlı ulaşımı sağlayan, bireyleri önemseyen ve onların hareketine öncelik tanıyan sürdürülebilir seçim olmaktadır (Korkmaz, 2019).

20. yüzyılın başlarında dünya kentlerinin yalnızca on altı tanesi bir milyon nüfusu aşmaktaydı. 1950'den bu yana bu sayı, 2010 yılı verileriyle 411 kente ulaşmıştır (Berry, 2018). Artan kentleşme ile birlikte 2050 yılına kadar küresel nüfusun %70'inin kentsel ulaşım ihtiyacında üç kat artışa neden olacağı tahmin edilmektedir (Lerner, 2011). 2015 yılı verilerine göre Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde 250 milyondan fazla özel araç bulunmaktadır. Dünya çapında 2035 yılına kadar bu sayının ikiye katlanacağı ve 2015'te 900 milyon olan araç sayısının 1,8 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir. Büyüyen motorizasyon; tıkanıklıklara, emisyon kaynaklı kirliliklere ve bunun neden olduğu bozulmalara, gürültülere, fazladan arazi kullanma gereksinimine ve yol ağının güvensizliğine neden olmaktadır. Bu sebeple SKH, mevcut nesli göz ardı etmeden gelecek nesillerle çevresel, sosyal, ekonomik, entegre ve esnek kuşaklararası sürdürülebilirlik dengeleri kuran yaklaşımları içermelidir. Bu gereklilik hem mevcut hem de gelecek nesillerin hareketlilik gereksinimlerinin tüm boyutlarıyla yerine getirilmesini sağlayacak birbirine bağlı eylemlerin stratejik bir koleksiyonuna işaret etmektedir (Wolek, 2014).

Örneğin İspanya'da 300'den fazla belediyenin SKH üzerinden hazırladıkları çoğu onaylı planların bir değerlendirmesini içeren çalışma (Menéndez vd, 2016), kuşaklararası sürdürülebilirlik dengesi kurma açısından incelendiğinde;

Analiz edilen planların hedeflerine ulaştığına dair İspanyol kentlerinde kanıtların bulunmadığı, hareketlilik planlarında öngörülen yönergelere rağmen, fiili uygulamalarda ağırlıklı olarak yaya ve bisiklet hareketliliğini geliştirmeye yönelik adımlar atıldığı, erişilebilirliğin yeterince artırılmadığı, yapılan uygulamaların ise kentlerde kalite açısından eşit standartlara sahip olmadığı ve yerel ortamlara adapta olamadığı,

Yenilikçi önlemlerin üretilmediği, özel araç bağımlılığının yeterince azaltılmadığı, yol hiyerarşisi, dolaşım, yük taşıma ve trafik düzenlemesinde zayıf kaldığı, önlemlerin nüfus ihtiyaçlarına göre en etkin uygulamaları içermediği, kamusal alanların hareketlilik ihtiyaçlarına göre geliştirilmediğini,

Hava ve gürültü kirliliğini azaltmaya yönelik önlemlerin geliştirilmediği, birçok planda kentsel yeşil alanların yer almadığı, toplu taşıma sistemlerinde öncekine göre fark edilir bir gelişmenin yaşanmadığı ve SKH'nin karar vericiler tarafından hala ağırlıklı olarak teorik çerçevede ele alındığı anlaşılmaktadır.

SKH çerçevesinde, İspanya gibi diğer Avrupa ülkeleri de Fransız "Plan De Déplacements Urbains" (Kentsel Seyahat Planı) veya İtalyan "Piano Urbano della Mobilità (PUM)" (Kentsel Hareketlilik Planı) gibi kendi sürdürülebilir hareketlilik çalışmalarını oluşturmuşlardır (Czepkiewicz vd., 2016). Avrupa ülkeleri ile birlikte diğer ülkelerde de oluşturan SKH temelli planların kuşaklararası denge boyutundaki incelemesi aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Tablo 2). Kuşaklararası denge

boyutunun mevcut planlar kapsamında ele alınmasında, plan için zorunlu tutulan nüfus, planın süresi ve revizesi için belirlenen tarihler yer almaktadır.

Tablo 2. Ülkelere göre SKH

Ülke	Mevcut plan	Nüfus (000)*	Plan süresi (yıl)	Plan revizesi (yıl)
Brezilya	Planos de Mobilidade Urbana (PMU)	20	10	10
	Plan de Deplacements			
Fransa	Urbains (PDUs)	100	20	5
Hindistan	Comprehensive Mobility Plan (CMP)	-	20	-
İtalya	Piyano Urbano della Mobilita (PUM)	30	10	2
	Plan Entegral de Movilidad Urbana Sustentable			
Meksika	(PIMUS)	500	-	-
İspanya	Sustainable Urban Mobility Plan	100	2-8	4
Avusturya	Vienna Sustainable Urban Mobility Plan	-	10	10
Hırvatistan	Sisak Sustainable Urban Mobility Plan	-	10	10

* Plan yapımının zorunlu tutulduğu minimum nüfus büyüklüğüdür.

(+) Plan yapımının yasal olarak zorunlu olduğu, (-) zorunlu olmadığı ülkeleri ifade etmektedir.

Kaynak: Korkmazıyürek, 2018

Tablo incelendiğinde, plan için zorunlu tutulan minimum nüfusun ülkelere göre 20 ile 500 bin arasında değiştiği görülmektedir. Bu farklılaşma kuşaklararası sürdürülebilir ulaşım dengelerinin bozulmasına yol açmaktadır. Çünkü nüfusu sınırları aşmayan kentlerin, plan yapımı için minimum nüfus sınırına ulaşmaları için geçen sürede, mevcut ve sonraki neslin ihtiyaçlarına göre yönetilmesi ve planlanması gereken kaynaklar tahrip olabilmekte ya da kullanılamaz hale gelmektedir. Bu durumun önüne geçilebilmesi için SKH çalışmalarının, yerleşimin kuşaklararası dengedeki öneminin getirdiği zorunlukların değerlendirilmesiyle yapılması gerekmektedir. Ayrıca ülkelere göre farklılaşmakla birlikte plan için belirlenen sürelerin, çoğu ülkede bir sonraki neslin ihtiyaçlarıyla uyumlanacak uzunlukta ve uzun vadede bölümlenmelere sahip olmadığı da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte birçok ülke, plan süresini bölümleyen revizyon kararları almamakta, yeni bir plan için öncekinin süresinin dolması gerektiği yönünde adım atmaktadır. Bu durum, günümüzde çok hızlı değişimlere sahne olan kentlerde yaşanan yerel ulaşım kaygılarının ve sorunlarının, esnek olmayan plan süreleri sebebiyle küresel ve kuşaklararası boyutla bütünleştirilmesine engel olmaktadır.

5. Sonuç Yerine

Kentlerin, dünya nüfusunun yarıdan fazlasına ev sahipliği yaptığı ve ekonomik ve sosyal kalkınmanın temel unsurlarının merkezi konumunda olduğu düşünüldüğünde, yaşanabilirlik, yaşam kalitesi ve sürdürülebilirlik gibi kavramların daha da önem kazandığı görülmektedir. Sürdürülebilir kentsel ulaşım politikalarının temel amacı da kentsellik ve kentleşme ile olan ilişkide özellikle kentsel yolculuklarda özel araç kullanımının azaltılması, ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan verimli ulaşım türlerinin yaygınlaştırılması suretiyle daha yaşanabilir bir kent ve toplumsal yapının

oluşturulmasıdır.

Hızlı nüfus artışı sonucu kentlerin aşırı büyümesi, dolayısıyla ulaşılması gereken mesafenin artması, özel araç kullanımını ve bağımlılığını giderek artırmaktadır. Özel motorlu araçların artan kullanımı, yük ve yolcu taşımacılığında verimsizliğe, yüksek lojistik maliyetlerine, hava kirliliğine, trafik kaza ve ölümlerine, yüksek enerji tüketimine, sera gazı emisyonlarında artışa, trafik sıkışıklığına, hava kalitesinin bozulmasına, halk sağlığının azalmasına, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sorunlara ve hareketlilik ihtiyaçlarının karşılanamaması nedeniyle yaşam kalitesinin azalmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler üzerine SKH çözümlerinin geliştirilmesi zorunlu hale gelmiştir.

SKH sistemlerinin resmi bir kuramı henüz yoktur. Bununla birlikte, ilgili araştırmacılar iki ana konuda hemfikirdir. Her şeyden önce, kent-ulaşım-çevre etkileşiminin sistemik olarak ele alınması gereklidir; kentsel hareketlilik sorunları karmaşık etkileşimler boyutunda incelenmelidir. İkinci olarak da yerel kaygıların kentin küresel ve kuşaklararası sorunlara katkısı ile bütünleştirilmesi gerekmektedir.

SKH çözümlerinin sağlayacağı faydalar, kent, çevre ve ulaşım boyutunda sistemli getirilere dönüştürülmeli ve bütünleştirilmelidir. Bu değişim SKH'nin ifade edilen boyuttaki temelini oluşturmaktadır. Çünkü SKH, ekonomik, sosyal ve çevresel hedefleri dengeleyen ve bunu kentsel hareketlilik çözümlerine yansıtan bir yaklaşımdır.

SKH'nin doğru geliştirilmesi, küresel kentsel çevre kalitesinin artırılması, kentsel gelişimde sürdürülebilir yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi ve küresel ve yerel kaygıların/sorunların hareketlilik çözümlerleriyle bütünleştirilmesinde belirleyici faktörlerden biridir. SKH yerel veya küresel rol üstlenen hemen hemen tüm yerleşim birimlerinde özgün hareketlilik stratejilerinin oluşturulmasında kullanılmalıdır. Özellikle yerel dinamikleri kullanan ve yerele adapte olan politika ve çözümler, SKH yaklaşımının en özgün bileşeni olmalıdır. Ayrıca SKH, mevcut nesli göz ardı etmeden gelecek nesillerle çevresel, sosyal, ekonomik, entegre ve esnek kuşaklararası sürdürülebilir hareketlilik köprüleri inşa eden yaklaşımları da içermelidir.

Sonuç olarak, bugüne kadar SKH yaklaşımı ve çözümleri ile elde edildiği düşünülen sonuçların, kısa vadede yerel hareketlilik sorunlarına sürdürülebilir olduğu düşünülen geçici çözümler getirmekten öteye geçemediği anlaşılmaktadır. Çünkü SKH kapsamında, kent-çevre-ulaşım ve yerel/küresel boyutların hareketlilik çözümleri ile dengelendiği bir yaklaşım henüz ortaya koyulamamıştır. Bu durum SKH'nin genellikle uygulama ölçeğinde fayda sağladığı algısını güçlendirmekte, SKH'nin kentsel tasarım ölçeğinden ötede sürdürülebilir hareketlilik kentsel hareketlilik kapsamında yalnızca yerel değil, küresel ve kuşaklararası boyuttaki kaygıları da bütünleştirdiği gerçeğini ise zayıflatmaktadır. Bu durum ise, SKH çerçevesinde elde edilen bir dizi strateji ve hedefin ancak teorik olarak yorumlanabilmesine yol açmaktadır.

Notlar:

ⁱ Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik üzerine detaylı bilgi için bakınız. Korkmazıyrek, B.; Polat, E. (2019) “Kentsel Ulaşımında Esnek, Akıllı ve Yeni Bir Planlama Yaklaşımı: Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planları”, *Kent Akademisi Dergisi*, 12(2), 225-240. ve Korkmazıyrek, B. Kentsel Ulaşım Politikaları Kapsamında Sürdürülebilir Kentsel Hareketliliğin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2018.

Kaynakça:

- Alessandrini, A.; Parent, M.; Zvirin, Y. (2009) “Evaluation of Advanced Transport Systems for Sustainable Urban Mobility”, *International Journal of ITS Research*, 7(1), 15-26.
- Anand, S.; Sen, S. (2000) “Human Development and Economic Sustainability”, *World Development*, 28(12), 2029-2049.
- Arsenio, E.; Martens, K.; Ciommo, F. (2016) “Sustainable Urban Mobility Plans: Bridging Climate Change and Equity Targets?”, *Research in Transportation Economics*, 55, 30-39.
- Banister, D. (2007) “The Sustainable Mobility Paradigm”, *Transport Policy*, 15, 73-80, Elsevier, Transport Studies Unit, Oxford University Centre for the Environment, Oxford, UK, s. 6-7.
- Berry, B. J. L., (2018) *Urbanization*, (https://www.researchgate.net/publication/226167135_Urbanization, 07.02.2018).
- Candiracci, S., (2009) *Climate Change, Urbanization and Sustainable Urban Transport in Developing Countries Cities*, Energy & Transport Policies Section, Nairobi (<http://www.unhabitat.org>, 19.11.11).
- Cirit, F. (2014) *Sürdürülebilir Kentiçi Ulaşım Politikaları ve Toplu Taşıma Sistemlerinin Karşılaştırılması*, Uzmanlık Tezi, T.C. Kalkınma Bakanlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Czepkiewicz, M., Brudka, C., Jankowski, P., Kaczmarek, T., Zwolinski, Z., Mikula, L., Bakowska, E., Mlodkowski, M., Wojcicki, M., (2016), Public Participation GIS for Sustainable Urban Mobility Planning: Methods, Applications and Challenges, *Rozwoj Regionalny i Polityka Regionalna*, 35:9-35, s. 2-5.
- Dalkmann, H., Sakamoto, K., (2011) *Transport: Investing in Energy and Resource Efficiency*, Green Economy Report, UNEP.
- Doi, M.; Kii, E. (2012) “Looking at Sustainable Urban Mobility Through a Cross-assessment Model within the Framework of Land-use and Transport Integration”, *IATSS Research*, 35, 62-70.
- ELTISplus, (2012) *The State of the Art of Sustainable Urban Mobility Plans in Europe*, (www.mobilityplans.eu, 06.08.14).
- Eltis (Avrupa Kentsel Hareketlilik Gözlemevi), (2019) (<https://www.eltis.org/in-brief/news/free-public-transport-dunkirk-one-year-later>, 10.07.2020).
- Erdoğan, Ö. (2016) “Günümüzde Belediyelerin Sürdürülebilir Kent-İçi Ulaşım (Toplu Taşımacılık) ile İlgili Görev ve Sorumlulukları”, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 44, 0-0.

- European Commission, (2013) *Together Towards Competitive And Resourceefficient Urban Mobility*, Communication from the commission to the European Parliament. COM (2013) (p. 913). The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Final, Brussels.
- Geurs, K., Eck, J., (2001) *Accessibility Measures: Review and Applications*, RIVM Report for the Directorate-General for Environment Protection of the Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment, Utrecht.
- Giduthuri, K. V. (2015) "Sustainable Urban Mobility: Challenges, Initiatives and Planning", *Current Urban Studies*, 3, 261-265.
- Goldman, T.; Gorham, R. (2006) "Sustainable Urban Transport: Four Innovative Directions", *Technology in Society*, 28, 261–273.
- Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, (2012) *3. Yeşil Ekonomi Konferansı Yeşil Ulaşım*, Ezgi Matbaacılık, İstanbul.
- Hidalgo, D.; Huizenga, C. (2013) "Implementation of Sustainable Urban Transport in Latin America", *Research in Transportation Economics*, 40, 66-77.
- Kaufmann, V., (2012), *Mobility*, Mobile Lives Forum, Accessed on: 05.06.2018, Available at: <http://en.forumviesmobiles.org/marks/mobility-450>
- Kaygusuz, S. (2009) *Mersin'de Kentsel Hareketlilik: Mersin Esnafının Mekânsal Hareketliliği Üzerine Bir Araştırma*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Korkmazıyrek, B. (2018) *Kentsel Ulaşım Politikaları Kapsamında Sürdürülebilir Kentsel Hareketliliğin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Korkmazıyrek, B.; Polat, E. (2019) "Kentsel Ulaşımında Esnek, Akıllı ve Yeni Bir Planlama Yaklaşımı: Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planları", *Kent Akademisi Dergisi*, 12(2), 225-240.
- Lerner, W., 2011. *The Future of Urban Mobility: Towards Networked, Multimodal Cities of 2050*, Available at: <https://robertoigarza.files.wordpress.com/2009/07/repthe-future-of-urban-mobility-2050-little-2011.pdf>, Accessed on: 07.02.2018, 1-28.
- Levine, J.; Garbb, Y. (2002) "Congestion Pricing's Conditional Promise: Promotion of Accessibility or Mobility?", *Transport Policy*, 9(3), 179-188.
- Litman, T.; Burwell, D. (2006) "Issues in Sustainable Transportation", *International Journal of Global Environmental Issues*, 6(4), 331-347.
- Macário, R. (2005) *Quality Management in Urban Mobility Systems: an Integrated Approach*, Instituto Superior Técnico, Universidade Técnica de Lisboa, Lisboa, Portugal (<http://cesur.civil.ist.utl.pt/nispt,dissertations>).
- Macário, R. (2007) "What is Strategy in Urban Mobility Systems?", 10th Conference on Competition and Ownership in Land Passenger Transport, *International Journal of Transport Economics*.
- Menéndez, P. E.; Blanco, M. A. M.; Ruiz, A. R.; Aletà, B. N. (2016) "Sustainable Urban Mobility Plans a Comparative Analysis of the Evolution and Current Situation in Spain". *European Transport Conference*, Barcelona, Spain. *Mobility*, Association for European Transport and Contributors, Coimbra (<https://trid.trb.org>, 10.07.2020).
- OECD, (1996) "Proceedings, Towards Sustainable Transportation", *The Vancouver Conference 24-27 March*, Vancouver, 10-13.

- Owens, S. (1995) "From "Predict and Provide" to "Predict and Prevent"?", *Pricing and Planning in Transport Policy*. *Transport Policy*, 2(1), 43-49.
- Özübal, C. O. (2009) *Bergama Örneğinde, Kentsel Açık Mekânlarda Yaya Hareketlerinin Çözümlemesi Konusunda Bir Yöntem*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s10.
- Pojani, D.; Stead, D. (2015) "Sustainable Urban Transport in the Developing World: Beyond Megacities", *Sustainability*, 7, 7784-7805.
- Rudolph, F.; Black, C.; Glensor, K.; Hging, H.; Lah, O.; McGeever, J.; Mingardo, G.; Parkhurst, G.; Plevnik, A.; Shergold, I.; Streng, M. (2015) "Decision-Making in Sustainable Urban Mobility Planning: Common Practice and Future Directions", *World Transport Policy and Practice*, 21(3), 54-64, ISSN 1352-7614, s 2.
- Sá, N. L., Gouveia, J. B. (2010) "Sustainable Mobility – Analysis of Sustainable Mobility Measures in Cities", in *The Sustainable World*. Red. C.A. Brebbia, Wyd, WIT Press.
- Silva, C, Pinho, P, (2006) *A Methodology to Asses the Contribution of the Land Use and Transport Systems to Sustainable Urban Mobility*, Association for European Transport and Contributors, Porto (<http://web.mit.edu>, 10.07.2020).
- Silva, B. A.; Riberio, A. (2009) *An Integrated Planning For Cities To Promote Sustainable Sustainable Urban Mobility*", *International Journal of ITS Research*, 7, 15-26.
- Tomanek, R. (2017) "Free-Fare Public Transport in the Concept of Sustainable Urban Mobility", *Transport Problems*, 12, 95-105.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, On birinci Kalkınma Planı 2019-2023, Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayınları.
- United Nations. (2004). *World Urbanization Prospects, The 2003 Revision - Data Tables and Highlights*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York.
- Wolek, M. (2014) "Sustainable Urban Mobility Plan as an Instrument of Urban Transport Policy" *Logistyka*, 4/2014, 3401-3412.

Antroposen Çağı: Kendim Ettim Kentim Buldum

Erkan POLAT, Sümeyye KAHRAMAN¹

Öz: Antroposen, son yıllardaki insan faaliyetlerinin gezegenin tarihini şekillendirmede nasıl baskın güç haline geldiğini gösteren yeni bir dönem olarak adlandırılmaktadır. İnsanların gezegende inşa ettikleri kentlerin Antroposen Çağı için güçlü bir itici faktör olduğu kabul edilmektedir. Hal böyleyken ve mevcutta üssel artan dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşarken, 2050 yılına kadar dünya nüfusunun üçte ikisinin kentlerde yaşayacağı, 2030 yılında nüfusu 10 milyondan fazla olan megakentlerin 43'ü bulacağı (halihazırda 37) tahmin edilmektedir. Kentler Antroposen Çağ'ının başlamasına neden olan felaket mekânları olurken; seller, fırtınalar, kuraklık, aşırı sıcaklık vb. birçok felaketin etkisini hissedilen mekânlar haline de gelmiştir. Çalışmada amaç, kentli insan ile ortaya çıkan Antroposen Çağı'nun tarihsel sürecini ele alıp, kentleşmenin bu süreçteki rolünü tespit edip (kendim ettim), Antroposenin kentlerde ortaya çıkardığı hastalıkları doğru okuyup (kentim buldu), yapılması gereken tedavi için gerekli reçeteyi ortaya çıkarmak için kuramsal bir tartışma sunmaktır. Antroposen Çağı ile başlayan bu hastalıkları iyileştirmek için planlamanın artık kabuk değiştirip her derde deva olan (panacea) bir yaklaşım ortaya koyması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antroposen Çağı, Kent, İnsan, Kentsel Planlama

Abstract: Anthropocene is called a new era that shows how human activities in recent years have become the dominant force in shaping the history of the planet. The cities that people built on the planet are considered to be a strong driving factor for the Anthropocene Age. As such, and currently more than half of the world population growing exponentially, it is estimated that by 2050, two thirds of the world's population will live in cities, and by 2030 the population will be 43 (currently 37). While the cities are disaster places causing the Anthropocene Age to begin; floods, storms, drought, extreme temperatures, etc. it has become places that feel the effects of many disasters. The aim of the study is to address the historical process of the Anthropocene Age, which emerged with the urban people, to determine the role of urbanization in this process (I myself), to read the diseases that Anthropocene has revealed in the cities correctly (my city has found it), and to reveal the necessary prescription for the treatment to be performed. to present a discussion. In order to cure these diseases, which started with the Anthropocene Age, planning should now change the skin and introduce a panacea approach.

Keywords: Anthropocene Age, Urban, Human, Urban Planning

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Isparta, erkanp555@yahoo.com, sumeyyekahraman1994@gmail.com

Giriş

İnsan faaliyetleri bugün karaların dörtte üçünü ve suların üçte ikisini önemli ölçüde değiştirmiş, gezegeni yeni bir dönemin doğuşuna itmiştir. Kentler, 1750'de mera ve tarım arazilerinin olduğu kara kütlelerinin yaklaşık %5'ini işgal ederken, bugün neredeyse %30'unu işgal etmektedir. Ayrıca, buzla kaplı olmayan arazilerin %84'ü bugün modern insanın (Homo Sapiens) doğrudan etkisi altındadır (Bonneuil ve Frescoz, 2016). Kentsel alanlar küresel toprak yüzeyinin sadece %2'sini oluştursa da (Akbari vd., 2009), dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamakta ve sekiz kentliden biri 10 milyondan fazla nüfusa sahip 50 “mega kent” ten birindedir. Bir yandan meta-kentleşme gibi küreselleşmiş sosyo-uzamsal süreçlerin ortaya çıkmasına tanık olunmaktayken öte yandan düzensiz bir sosyo-mekânsal gelişme ölçeği izlenmektedir.

Kentler arazi kullanımını ve arazi örtüsü değişimi ve kentsel yaşam tarzı yüzünden sera gazı emisyonlarının %80'i ve atıkların çoğunu üretirken (Ritchie ve Roser, 2018), küresel enerjinin %66'sından fazlasını da tüketmektedir (Fragkias vd., 2013). Kentlerin 21. yüzyılda “Gezegenin Sınırları”nı zorlaması “Antroposen Çağı” kavramının daha fazla tartışılmasına sebep olmuştur. “Gezegenin Sınırları” olarak adlandırılan biyofiziksel eşiklere yönelik tehditlerin ortaya çıkması, (iklim değişikliği, okyanus asitlenmesi, stratosferik ozon tabakasının incilmesi, azot ve fosfor döngülerinin bozulması, küresel tatlı su kullanımı, arazi kullanım değişiklikleri, biyolojik çeşitlilik kaybı, atmosferde kirlilik), gezegensel sınırların çoğunun aşılması, arazilerin aşırı kullanımının (kentleşme) doğrudan bir sonucu olabileceği üzerinde durulmaktadır (Rockström vd., 2009). Çünkü kentleşme Antroposen ile ilişkili diğer tüm itici güçleri taşıyan bir merkez olarak düşünülebilir bir hal almıştır. Birçok bilim adamı, kent dışı araziler üzerindeki muazzam baskının Dünya'yı yeni bir jeolojik yaş olan Antroposene ittiğini ileri sürmektedir (Zalasiewicz vd., 2011).

“Antroposen” terimi, 1980'lerin başında ABD'li biyolog Stoermer tarafından türetilmiş, Crutzen tarafından bilimsel bir konferansta genel kullanıma sokulmuştur (Crutzen, 2002: 23). Antroposen'in etimolojik kökeni Yunanca iki kelimenin birleşimidir: “İnsan (human)” anlamına gelen anthropos ve “yeni (new)” anlamına gelen kainos. Eklendiği köke “son döneme ait (recent)” anlamı katan –cene son eki ile son şeklini alır (Peters, 2012: 265). Kökenlerine bakıldığında Antroposen kısaca “yeni insan çağı” olarak ya da Rafferty'e (2020) göre “son insan çağı (recent age of man)” olarak nitelendirilebilir. Terim, Dünya gezegeninin mevcut jeolojik çağ olan Holosen'den kademeli olarak çıkışını ifade etmekte (Steffen vd., 2011), dünya gezegeninin tam antropojenizasyonuna geçişi tanımlamak için giderek daha fazla kullanılırken bir öneri olarak kalmakta, resmileştirmek için üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

Antroposen Çağı ortaya atıldıktan sonra kavram, gezegenin jeolojik evrimini yöneten süreçlere aktif insan müdahalesinin (Hamilton, 2014) özellikle Sanayi Devrimi'nden itibaren dünyadaki çevresel sistemleri değiştiren (Rafferty, 2020) büyük bir “itici faktör” olduğu (Certini and Scalenghe, 2011: 1272) bir jeolojik çağ için kullanılmış, bunun yanı sıra kimyasal ve klimatolojik güçlerin yerini alan baskın bir güç haline geldiğini gösteren yeni bir dönem olarak da tanımlanmıştır (Oxford University Press, 2019).

20. yüzyılın ortalarından itibaren insanlık kendi başına küresel bir jeolojik güç haline gelmiş, kendi türleri için bir dünya inşa etmiş (kentler) ve etmeye devam etmektedir. İnsan yapımı olan kentler iklim değişikliğine, buzulların erimesine, deniz seviyelerinin yükselmesine, türlerin soyunun tükenmesine ve sel, kuraklık ve kasırga gibi şiddetli hava olaylarının artmasına neden olurken biyolojik çeşitlilik, azot ve fosfor döngüleri, mikrobiyal evrim gibi doğal döngüler üzerinde yıkıcı etkileri beraberinde getirmektedir. Bu durumun insanın gezegen üzerindeki büyük etkisinden dolayı, dünyayı Holosen'den uzağa yepyeni bir jeolojik döneme, Antroposene sürüklediği açıkça görülmektedir. Kentler küresel değişimin mikrokozmosu olarak işlev gördüğü için Antroposenin sorunları kentlerde özellikle akut hale gelmiştir: Aşırı nüfus, sera gazı emisyonları, kaynak kıtlığı, kirlilik, göçler ve sosyal eşitsizlik.

Bu çalışmada amaç, kentli insan ile ortaya çıkan Antroposen Çağı'nın tarihsel sürecini ele alıp, kentleşmenin bu süreçteki rolünü tespit edip, Antroposenin kentlerde ortaya çıkardığı hastalıkları doğru okuyup, yapılması gereken tedavi için gerekli reçeteyi ortaya çıkarmak için kuramsal bir tartışma sunmaktır.

Bu çalışmada ilk olarak insanlığın kendi elleriyle yarattığı Antroposen Çağı ilk işaretlerinden (altın noktalar – golden spike) itibaren ele alınacak, bu zamansal kesit içerisinde kentleşmenin artmasıyla yerleşmelerin jeolojik zamanı değiştirmedeki itici gücü anlatılacaktır (1.bölüm - kendim ettim). Bu süreç içerisinde gezegenin sınırlarını zorlayan etkilerin doğal döngüleri değiştirirken dünya nüfusunun çoğunluğunu barındıran kentlerde nasıl felaketlere sebebiyet verdiği aktarılacaktır (2.bölüm - kentim buldum). Kuramsal ve kavramsal araştırmalar sonucunda ise “Antroposen'in Geleceği” ile ilgili önerilerde bulunulacaktır.

1. Antroposen'e Geçiş - Kendim Ettim

İnsanın doğa içerisinde var olma çabası, kendisini ekosistemin bir parçası olmaktan çıkarıp doğayı kendi ihtiyacına uygun bir hâle getirme noktasına sürüklemiştir. İnsanın doğa ile olan bu mücadelesi doğada farklı ölçeklerde tahribatlara sebep olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Ortaya çıkan bu tahribatın izleri ise jeolojik süreçler içerisinde kayıt altına alınmaktadır. İnsan faaliyeti, Dünya'nın başlıca biyojeokimyasal döngülerinden yaşamın evrimine kadar çevreyi derinden etkilemektedir. Örneğin, İnsan eylemlerinin 1750'den beri atmosfere saldırdığı karbon atmosferik CO₂'yi en az 800.000 yıl ve muhtemelen birkaç milyon yıl boyunca görülmeyen bir seviyeye yükseltmiştir (IPCC, 2014).

İnsanların içinde buldukları ekosistemler üzerindeki etkileri, insan-ekosistem etkileşimleri bir dizi kronolojik geçişin ardından giderek daha da derinleşmiştir: (i) yerleşimlerin kurulması, tarımın yapılması ve hayvanlarının evcilleştirilmesi, avcılık ve toplama kabilelerinden metropollere geçiş; (ii) ticaret yoluyla küresel ve bölgesel bağlantı/etkileşim; (iii) kıtalararası keşif, emperyalizm ve sanayileşme ve (iv) küreselleşme, kentleşme, makro trafiğin artması ve iklim değişikliği (McMichael, 2004: 1049; Hassell vd., 2017: 55).

İnsanın doğa üzerinde her zaman var olan hâkimiyeti Antroposenin 20. yüzyılın ortalarından başlayarak yakın zamanda mı yoksa yüzyıllar boyunca mı, hatta binlerce yıldır devam edip etmediği tartışmalarını ortaya koymuştur.

Bilim adamları bir süredir Antroposen Çağı için kesin başlangıç noktasını

tartışmaktadır. 21. yüzyıl başlangıcından itibaren, Antroposen Çağ'ı için önerilen başlangıç noktasını belirleme çabaları büyük ölçüde birbiriyle ilişkili şu soruları ortaya çıkarmıştır: İnsan kontrol düzeyi - dünyadaki çevre ne ölçüde insan hakimiyeti ve kontrolündedir?; coğrafi ölçek - Antroposenin kabul edilebilmesi için dünyanın ne kadarını etkilemesi gerekir?; ilgili veri setleri - Antroposenin başlangıcını belirlerken ne tür bilgilerin kullanılması uygun ve kabul edilebilir?; Antroposen'in kabul edilebilmesi için dünya sistemindeki uzun vadeli değişiklikleri belgeleyen yardımcı stratotipler nelerdir? Bu soruların cevaplanma şekline dayanarak, Holosen'den Antroposen geçişi için alternatif olarak önerilen başlangıç tarihleri ilk insanın ateşi bulmasından 21.yüzyıla kadar incelenerek kentsel bağlamı ele alınmıştır.

1.1. İnsan-Kent-Antroposen İlişkisi – Antroposen'e Geçiş

Pleistosende ilk etkiler

Antroposen için önerilen en erken başlangıç tarihleri, yerel ortamlarda yapılan ilk değişikliklerine kadar uzanmaktadır: Homo erectus tarafından ateşin bulunmasına kadar (1-2 milyon yıl önce). İlk insanların çevreleri üzerindeki ilk büyük etkileri muhtemelen ateş kullanmaktı (Glikson, 2013). Hamilton (2016) gibi eleştirmenler, temel kavram gezegensel sistem üzerindeki insan etkileri (hatta egemenliği) olduğu için, bu süreyi makul bir başlangıç tarihi olarak geçersiz kılmaktadır.

Dönemin avcı-toplayıcı insanları yaşamlarını sürdürebilmek için vahşi hayvanları et için avlamış, yiyecek, odun ve malzeme toplamıştır (Stavrianos, 1991). Bu yaşam tarzı ile avcılarının muhtemelen rol oynadığı bir diğer önerilen başlangıç noktası Megafauna neslinin tükenmesidir (50.000 ila 10.000 yıl önce). Megafauna nesli tükenmesi sırasında dünyadaki tüm büyük gövdeli memelilerin yaklaşık yarısı, tüm memeli türlerinin %4'ünün nesli tükenmiştir ve bu en fazla Amerika'da gerçekleşmiştir (Barnosky, 2014; Malhi vd., 2016). Bu olayın bölgesel ısınmaya neden olduğu ileri sürülmüştür (1 Co kadar): Yansıtıcı ve karla kaplı yüksek rakımlı çayırların yerini karanlık, ısı emici ormanlarla değiştirmiş (yani azaltılmış yansıtıcılık) olabileceğini iddia edilmektedir (Barnosky, 2004; Doughty vd., 2010). Bu sonuçlar, iklim üzerindeki insan etkisinin düşünülen bile daha erken başladığını (Ruddiman, 2003) ve Antroposen'in başlangıcının binlerce yıl daha uzatılması gerektiğini ileri sürmüştür (Doughty vd., 2010).

İlk insan gelişiminin ve Megafauna neslinin tükenmesinin dünya çapında olduğu sinoptik bir bakış açısıyla kabul edilmekte, önemli derece insan rolünün kanıtı çok güçlü görünmektedir. Fakat yok olma olayının yaygın olması ve 100.000 yıldan fazla sürmesinden dolayı Antroposen'in başlangıcını tanımlayabilecek bir tarih olmadığı düşüncesi de yaygındır. Bu nedenle Megafauna neslinin tükenmesi Lewis ve Maslin'e (2015) göre aslında farklı zamanlarda farklı kıtalarda bir dizi olaydı ve bu nedenle Antroposen için tanımlanan gerekli şartlardan yoksundu. Bu dönemde arkeolojik veriler, dünya nüfusunun dağıldığını ve asla 10 milyonu aşmadığını işaret etmektedir (Chiarelli, 1998). Avcılıkla-toplayıcılıkla geçimini sağlayan insanoğlunun bu dönemde sürekli yaşadığı sabit mekânları olmamıştır.

Tarım ve Küresel Atmosferik Değişim

Antroposen'in başlaması için daha sık önerilen tarih, tarımın başlamasıdır. Bu, Afrika, Avrasya, Amerika ve Yeni Gine'de çok sayıda bağımsız tarım kökenine sahip küresel

bir olaydır ve sonraki 10.000 yıl boyunca kentsel uygarlıkların gelişimiyle ile yayılmış ve artmıştır (Ellis vd., 2013). İnsanoğlunun tarımsal faaliyetlerde bulunmaya başlaması, yerleşik hayata geçişin de başlangıcını oluşturmuş (konar-göçer düzenden, yerleşik düzene geçiş), ilk demografik devrimin temelleri atılmıştır.

Yaklaşık 11.000 yıl önce Neolitik dönemde, buz örneklerinde yapılan analizlerde metan konsantrasyonlarında artış gözlenmiştir. Bu yükselişe, özellikle Güneydoğu Asya'da pirinç tarımı (pirinç tarımı yerleşimleri artmıştır) ve artan geviş getiren hayvan (çiftlik hayvanı) popülasyonunun neden olduğu düşünülmektedir (Fuller vd. 2011: 756). Ruddiman ve Thomson (2011: 1772) 5.000 yıl önce başlayan metan girdisi için tek makul kaynağın insan faaliyeti olduğu sonucuna varmıştır.

Ruddiman (2013), Avrasya'da ormansızlaşmadan karbondioksit salınmasının ve Asya'da ıslak pirinç çiftçiliğinin yayılmasıyla ilişkili metanın salınmasının bir sonraki buzul çağına başlamasını önlemek için yeterli bir sera gazı etkisine neden olduğunu savunmaktadır. Fakat Lewis ve Malin'e (2015) göre yardımcı belirteçler fosilleşmiş evcilleştirilmiş bitki poleni ve geviş getiren kalıntıları içerebilir, ancak bunlar küresel olarak eşzamanlı değişiklikleri toplu olarak belgeleyen işaretler sağlamaz. Ayrıca Antroposen'in başlangıcı olarak tarımın başlamasının benimsenmesi ile ilgili bir diğer zorluk, Holosenin başlamasıyla yakından çakışması ve Holosen dönemini gereksiz kılmasıdır.

Tarımın başlamasıyla Pleistosen dönem sonunda 10 milyonu aşmayan nüfus, MÖ 5000 civarında, ilk yerleşik toplumun başlamasıyla birlikte 50 milyona yükselmiştir (ilk çiftçi toplulukları için her 250 km²'de 2.500 kişi ve bir sonraki endüstri öncesi ve kentsel aşama için 5000 kişi) (Chiarelli, 1998). Kapsamlı tarımın yapılmaya başlanması ile beraber MÖ 2500 civarında 5.000 üzeri nüfusa sahip olan kent sayısı 3 iken, bu sayı milat noktasında 17'ye yükselmiştir (Population Commission, 1976).

Eski ve Yeni Dünyaların Çarpışması (Collision)

Önerilen bir başka tarih ise, Amerika kıtasının Avrupa işgalini ve kolonileşmesini işaret eden 16.yüzyıl civarında gerçekleşen Eski ve Yeni Dünyanın çarpışmasıdır. 1492'de Avrupalıların Karayipler'e gelişi ve ardından Amerika kıtalarının ilhak edilmesi, son 13.000 yıl içinde en büyük insan nüfusu değişimine neden olmuştur. Avrasya-Afrika (Eski Dünya) ve Amerika (Yeni Dünya) arasındaki müteakip ekonomik ve kültürel bağlantı, küreselleşmiş bir ekonominin başlangıcını ve Kolomb değişimini müjdelemiştir (Diamond, 1997; Crosby, 2003). Eski ve Yeni Dünyanın çarpışmasıyla biyosferde stratigrafik kanıtlarda önemli bir geçişi işaret eden, bölgeler arasında evcilleştirilmiş bitki ve hayvan ürünleri değişimi gerçekleşmiştir: örneğin Avrasya'dan pirinç, pamuk, sığır, manyok, tütün, Amerika'dan kakao (Mann, 2011).

Yeni Dünyanın sömürgeleştirilmesi ile bulaşıcı hastalıklar 50 milyon yerli Amerikalı'nın ölümüne yol açmış, bu demografik kayma, terk edilmiş tarım arazileri üzerinde ormanların genişlemesine ve daha sonra antarktika buz çekirdeği kayıtlarında (1570 ve 1620 arasında) 7-10 ppm'lik karbondioksit konsantrasyonunda belirgin bir düşüşe neden olmuştur (Dull vd., 2010).

Düzinelerce başka gıda türünün, evcil hayvanların ve insan öğelerinin çapraz kıta hareketi ve kazara yapılan transferler, jeolojik emsal olmadan Dünya'daki yaşamın hızlı, devam eden, radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesine neden olmuştur (Lewis

ve Maslin, 2015; Chiarelli, 1992). Önerilen bu dönem ile ilgili türler kıtalar arasında hareket ettikçe güçlü bir biyolojik sinyal ile işaretlenmesine rağmen, kendi başına dünya sisteminin işleyişinde bir değişime işaret etmediği ile ilgili tartışmalar da yer almaktadır (Hamilton, 2015). Bu tarih noktası Antroposen için tartışmalı bir belirteç olmaktadır (Zalasiewicz vd. 2015).

Eski ve Yeni Dünya'nın çarpışması süresince, 16. Yüzyılda dünya nüfusu 395 milyon iken 5.000 kişi üzeri kent nüfusu ise 30'dur. 17. yüzyıl sonlarında ise nüfus 550 milyonlara çıkmış, 5.000 kişi üzeri kent nüfusu yine 30 kalmıştır (Population Commission, 1976). Kıta hareketliliğinin, yeni yerleşimlerin kurulmasının ve hastalıklardan kaynaklı ölümlerin gerçekleşmesinden dolayı tahmin edilen 5.000 kişi üzeri kent sayısının 16. yüzyıl ve 17. yüzyılda değişmediği tahmin edilmektedir.

Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi'nin başlangıcı Antroposen'in başlangıcı için birçok bilim adamı tarafından güçlü bir tarih olarak önerilmiştir. Crutzen ve Stoermer (2000: 17) küresel ölçekli atmosferik değişikliklere (karbondioksit ve metan) neden olan sanayi devrimini Antroposen'in başlangıcının kilit göstergesi olduğunu belirtmektedir. Hızlanan fosil yakıt kullanımı ve hızlı toplumsal değişimler insanlık tarihinde önemli bir olay olmuştur (Zalasiewicz vd., 2011; Steffen vd., 2011).

Fosilin kullanılması ve arazi değişimi ile beraber insan enerji kullanımı keskin bir şekilde yükselmiştir. Genel olarak, bu endüstriyel toplumlar tarımsal öncüllerinden dört ya da beş kat daha fazla enerji kullanmıştır (tarım topluluğu ise avcı ve toplayıcılara göre 3-4 katını kullanıyordu) (Sieferle, 2001). Enerjiye bağlı (fosil yakıt) süreçlerin ve faaliyetlerin sonucu (kentleşme vb.), insanın çevre üzerindeki izinde önemli bir artışa sebep olmuştur. 1800-2000 yılları arasında insan nüfusu yaklaşık bir milyardan altı milyara çıkarken, özellikle kentsel alanların etkili olduğu enerji kullanımı yaklaşık 40 kat, ekonomik üretim ise 50 kat artmıştır (McNeill, 2000).

Fosil yakıt kullanımının hızlanmasıyla birlikte hızlı toplumsal değişimler Dünya'nın doğal tarihinde önemli ve benzersiz dönüşümler gerçekleştirmesine rağmen stratigrafik kanıt eksikliği, bu dönüm noktasını bazı bilim adamları için tartışmalı hale getirmiştir. Crutzen ve Stoermer (2000) 18. yüzyılın son kısmını Holosen-Antroposen sınırını işaretlemekte, küresel insan faaliyetlerinin etkilerinin açıkça fark edildiğine değinmektedir. Certini ve Scalenghe (2011) ise, Antroposen'in 18. yüzyılın sonlarında başlayıp başlamadığını sorgulayarak, Crutzen ve Stoermer'in sera gazlarındaki artışı başlangıç işareti olarak reddetmiştir. "Atmosferik bileşimdeki bir değişikliğin, Antroposen'in başlangıcını tanımlamak için bir kriter olarak uygun olmadığı" iddia etmişler, sera gazı seviyelerinin "insanların toplam çevre üzerindeki önemli toplam etkisini" yansıtmadığını daha fazla göstergelere ihtiyaç duyulduğunu (toprak ve antroposoller) öne sürmüşlerdir (Certini ve Scalenghe, 2011: 1270, 1273). Yapılan diğer tartışmalar şunları ifade etmektedir: Sanayi Devrimi, Kuzey Avrupa'da aynı anda olmayan ve yerel bir olaydı (Lewis ve Maslin, 2015); dünya yüzeyinin birçok kısmı endüstriyel öncesi insan faaliyetleri tarafından çoktan değiştirilmişti (Kirsch, 2005); sanayileşme batı Avrupa kökeninden yayılmak için yavaş ve küresel olarak eşit zamanda sanayileşme olmamıştı (Malhi, 2017).

Sanayi devrimi ve daha iyi hijyenik-sıhhi koşullar, 18. yüzyılın ortalarından itibaren, Avrupa'da ve daha sonra diğer sanayi bölgelerinde ilk kez nüfus artışını

hızlandırmıştır. 1750 ve 1950 arasındaki iki yüzyılda, nüfus önceki yüzyıllara göre ortalama 10 kat daha fazla artmıştır (Chiarelli, 1992). 1750 yılında tahmini 728 milyon olan dünya nüfusunda 5.000 kişi üzerinde kent sayısı 33 iken devrimden sonra her 50 yılda bir neredeyse 2'ye katlayarak artmış, 1950 yılında ise 5.000 üzeri olan kent sayısı 783'e ulaşmıştır. 19. Yüzyıl başlarında 100.000 kişi üzeri olan kent sayısı tahmini 15 iken bu sayısı 20. Yüzyıl sonlarında 314 civarlarına çıkmış, 1950'de nüfusu bir milyonu aşan 83 kent olmuştur. Kentleşme sanayi devriminin etkisi ile hızla artmış, sanayileşme ve fabrika sisteminin ortaya çıkışı, kırsaldan kente göçü tetiklemiştir. Kent nüfusu o dönemde %5'lerdeyken 1950'de bu oran %30 olmuştur (Population Commission, 1976).

Büyük Hızlanma (Great Acceleration)

20. yüzyılın ikinci yarısında insan-çevre ilişkisi endüstrileşme, 2. DS ve atom bombasının kullanılması ile büyük ölçüde değişmiştir (Steffen vd., 2007: 618). Bu "Büyük Hızlanma" olarak adlandırılan süreç, insan nüfusunda büyük bir genişleme, insan faaliyetlerinin yoğunlaşması ile doğal süreçlerde büyük değişikliklere sebep olmuştur.

Büyük Hızlanma Steffen vd. tarafından (2015: 4-7) 1795'ten 2010'na kadar hem doğal hem de sosyal eğilimlerin boylamsal analizinden elde edilen kanıtların bir özetine dayanmaktadır (ilk analizler 1795-2000 yılı için yapılmıştır). Her gösterge 1950 yılından itibaren dramatik bir artış göstermiştir. Büyük Hızlanma, muhtemelen savaş zamanı sanayi ekonomilerinin seri üretime yeniden yönlendirilmesi ve sanayileşmenin Avrupa-Kuzey Amerika çekirdeğinin ötesinde hızla yayılmasından kaynaklanmaktadır (McNeill ve Engelke, 2014). 2016 yılında Antroposen Çalışma Grubu, nükleer silah testinin sebep olduğu nükleer serpintilerin radyasyon varlığı gözlemlenebilir bir sinyal olduğu için 1950 yılını Antroposen'in başlangıç noktası olmasını önermiştir (Zalasiewicz vd., 2017: 59). Lewis ve Maslin (2015) Büyük Hızlanma'nın (1964) Küresel Sınır Stratotip ve Nokta'sının (GSSP –Global Boundary Stratotype Section and Point) kriterlerini yerine getirmesinden dolayı Antroposen başlangıç noktası olmada güçlü olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca 1964'ü seçmenin temel avantajının da Büyük Hızlanma sırasında kaydedilen çok çeşitli insan etkilerinin çeşitliliğidir: bugün ve son yıllarda neredeyse tüm stratigrafik kayıtlar insan aktivitesine işaret etmektedir (Steffen vd., 2015; Lewis ve Maslin, 2015).

Kentleşmenin katlanarak artması ile beraber tüketimde de artışın olması Büyük Hızlanma için bir başka itici güç oluşturmuştur. 1830 civarında nüfus 1 milyar iken; 1925'te 2milyar ve 1950'de 2 buçuk milyardır. Kentler Büyük Hızlanma'nın grafik eğrilerinde güçlü etkiye sahip iken pik noktası (1950)'nda kentleşmenin hızlı etkisi daha da itici bir güç olmuştur. Kentsel nüfusun bu şekildeki artması Hern Warren (1995) tarafından "biyosfer kanseri" olarak tanımlanmıştır.

Antroposen'in başlangıcı için güçlü bir nokta olan "Büyük Hızlanma" sürecinde bazı gezegenel olaylar şunlardır;

- Gezegeenin kaynakları üzerindeki artan talep, Dünya'nın buzsuz yüzeyinin dörtte üçünü değiştirmiştir (Ellis ve Ramankutty, 2008).
- Karasal yüzeyin dörtte biri artık erozyon, kirlilik ve tuzlanma nedeniyle bozulmuştur (Smith vd., 2015).

- Geçen yüzyılda, sıcaklıklar 0,85 °C, deniz seviyesi 0,2 m artmış ve okyanuslar antropojenik iklim değişikliği nedeniyle %26 daha asidik hale gelmiştir (IPCC, 2014).
- Doğal popülasyonlar üzerindeki baskılar, 1970-2014 yılları arasında omurgalı vahşi yaşamın nüfus büyüklüğünde %60'lık bir düşüşe neden olmuştur (World Wildlife Fund, 2018). Bazı bilim adamları bu durumu “altıncı kitlesel yok oluş” olarak adlandırmıştır (Barnosky vd., 2011).

1.2. Antroposen’in Kentsel Bağlamı

Antroposen’i dünya üzerindeki tek bir olayla ve insanın jeolojik kayıtlardaki izlerine dayanarak karakterize etmek doğru değildir. Fakat kentlerin Antroposen’in başlamasına neden olan felaket mekânları olduğu gerçeği de inkâr edilemez. Kentler “Büyük Hızlanma” olarak bilinen aşamada inanılmaz değişimleri yaşatan mekânlar olmuştur.

Dünya nüfusu 1600’de 600 milyon iken 2020 yılında yaklaşık 8 milyar oldu. Sürekli üssel artan dünya nüfusu (Antroposen Çağı kabul edilen aralıktan itibaren artış hızlandı) son zamanlarda 12 yılda bir 1 milyar artmaya başladı ve bu da 2050 yılında nüfusun yaklaşık 10 milyar olması ile ilgili tahminlere sebep oldu. Bugün dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşarken, 2050 yılına kadar dünya nüfusunun üçte ikisinin kentlerde yaşayacağı öngörüldü. Dünya nüfusunun yaklaşık 1 milyar kişiyi yaşattığı 1800 yılında, 1 milyondan fazla nüfusu olan tek kent Pekin’di. 1900’e gelindiğinde, yaklaşık 16 kent bu barajı aşmıştı; bu rakam binyılın başında 371’e yükselmiş, 2018’de ise 548’e (nüfusun %23’ü) çıkmıştı. Eğer eğilim böyle devam ederse, 2030 yılında dünya genelinde bir milyondan fazla nüfuslu yaklaşık 706 (nüfusun yüzde 28’i) kent olacaktır (UN Population Division, 2018).

Artan üssel nüfusu yerleştirmek için kentlerde büyük hızla arazi değişiklikleri meydana gelmeye başlamıştır. Bu süreçte arazinin dörtte üçü ve deniz ortamının üçte ikisi önemli ölçüde değiştirilmiş ve yaklaşık 1 milyon hayvan ve bitki türü insan için yapılan mekânlar yüzünden yok olma riskiyle karşı karşıya kalmıştır (IPBES, 2019). Kentleşme, sera gazı emisyonlarını arttırmış, ortalama küresel sıcaklıkların sanayi öncesi zamanlara göre 1°C artmasına neden olmuştur ve iklim krizinin etkileri giderek şiddetlendirmiştir. Bu küresel değişiklikler, sadece biyosfer için değil, sağlığımız da dahil olmak üzere insanlığın kendisi için belirsiz bir gelecek, diğer türler için yok oluşu ortaya koymuştur. Ormansızlaşma ve doğal habitatların modifikasyonu da dahil olmak üzere arazi kullanımı değişikliği, birçok kentsel felaketi de beraberinde getirmiştir. Örneğin; ortaya çıkan zoonozların (hayvanlardan insanlara bulaşabilen hastalıkların) yaklaşık yarısından sorumlu olmuştur/olmaktadır (Loh vd., 2015).

Trachtenberg (2017) Antroposen ve kentleşmenin aynı şey olmadığı belirtmiştir. Antroposen, insanların yaşamak için gezegeni değiştirdikleri bir dizi temel dünya sistemi süreçlerini kapsarken, kentleşme ise ekonomik, sosyal ve çevresel değişimin yönlendiricisi ve itici gücü olan insanların mekânsal yoğunlaşması ile tanımlanabilir. Kentsel büyüme ile işlevsel bağlantı başlangıçtan itibaren açıktır: hızla artan sayıda kentsel hane ve ticaret için ısı sağlayan bir kaynak olmasaydı, proto-sanayileşme gerçekleşmezdi. Ancak daha da fazlası: küresel düzeyde, önümüzdeki 500 yıl boyunca kentsel nüfus sayıları ve küresel olarak kullanılan fosil yakıt miktarları

arasında ciddi bağlantı olduğu bir gerçek (Fischer-Kowalski vd., 2014: 20). Sera gazı emisyonlarının %80'i ve atıkların çoğu mevcut kentsel yaşam tarzı (Ritchie ve Roser, 2018) tarafından üretilmektedir ve küresel enerjinin %66'sından fazlası bu yaşam tarzı tarafından tüketilmektedir (Fragkias, 2013).

İnsanlar yeryüzünde kentleşmenin hızlanması ile beraber öyle belirgin bir etkiye sahip olmuşlardır ki, yeryüzünün jeolojisini değiştirmiş, yeni ve farklı katmanlar yaratmışlardır. Dünyanın kara yüzeyinin% 50'den fazlasının insan kullanımı için dönüşümü (Hooke ve Martín-Duque, 2012), birden fazla karasal ortamda antropojenik olarak değiştirilmiş materyaller üretmiştir (yapay tortullar): Toprak dolguları, kentsel yapılar ve maden kalıntıları vb. gibi (Waters vd., 2016).

Uzun vadeli perspektifte, yeryüzünde ve altında kalıcı izlenim (işaretler) bırakacak olan kanıtlar kentlerdir. Zalasiewicz (1998) tarafından belirtildiği gibi, bu yeni jeolojik katman, gelecekteki fosiller olacaktır. Binlerce yıl boyunca, insanlar daha önce Dünya'da bilinmeyen, seramik, cam, tuğla ve bakır alaşımları gibi malzemeler üretmiştir. Bu materyallerin kalıntıları, kentleri yansıtan kalıcı ve yaygın bir jeolojik sinyal olarak mevcuttur. (Edgeworth, 2015). 19. yüzyıldan önce neredeyse yerel olarak bilinmeyen elementer alüminyum, 1950'den beri küresel üretiminin % 98'ini görmüştür. (Zalasiewicz vd., 2014). Romalılar tarafından icat edilen beton, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren ana yapı malzemesi olmuş, son 20 yılda (1995-2015) şimdiye kadar üretilen betonun yarısından fazlasını oluşturmuş ve bu da gezegen yüzeyinin yaklaşık 1 kg m²'sine denk gelmiştir (Malhi, 2017: 10). Beton ve alüminyum, karasal, özellikle kentsel ortamlarda yaygın bir şekilde yayılmaktadır (Waters vd., 2016).

Dünyanın şu anda yaşadığı hızlı kentleşme, yaşam tarihinde Manuel De Landa'nın (1997: 26-27) yazdığı bir başka "ani mineralleşme" dir. Bu durumda, kentler Matthew Gandy'nin (2005) belirttiği gibi bir yaşam destek sistemi olan insan (exo) iskeletinden başka bir şey değildir. Eğer durum buysa, o zaman, dinazorlar gibi, insan da büyük iskeletin arkasını kalıntı olarak bırakacaktır (kentsel kalıntı). Savaş sonrası kentsel alanların üssel büyümesi Antroposen için "altın nokta" ve itici güç olarak kabul edilirse, Antroposen yerine Kentosen (Urbanocene) (West, 2017) mi olmalı? tartışmaları da ortaya çıkacak gibi görünmektedir.

2. Antroposen'in Etkileri - Kent-im Buldu

Kentler, insanların Antroposen'i başlattığı süreçte sorumluluk payı olan, aynı zamanda da artık Antroposen'de yaşayacağı yerler olmuştur. Kentler ile Antroposen arasında iki yönlü bir nedensel ilişki vardır: Antroposen'in hissedilmesinde kentsel süreçlerden kaynaklanan önemli katkılar ve kentler Antroposen'in getirdiği yıkıcı etkilerine açık olan mekânlardır (Trachtenberg, 2017). Bu yıkıcı etkiler 21. Yüzyılda kendini sel, fırtına, kuraklaşma, aşırı hava olayları ve salgın hastalıklar ile kendini yoğun bir şekilde hissettirmektedir. Kentler küresel değişimin mikrokozmosu olarak işlev gördüğü için Antroposen'in sorunları kentlerde özellikle akut hale gelmiştir.

İklim değişikliği, kaynak kıtlığı ve nüfus artışının ortaya çıkması Antroposen'deki kentlerde risk, etkilenebilirlik gibi kavramların tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Kendimizin yarattığı bu süreçte kentlerimizin felaket mekânları olduğu da bir gerçektir (Kendim ettim kentim buldu). Kentsel alanlarda insani etkinliklerden kaynaklı faktörler (kentleşme ve küreselleşme) sonucunda yerel çevresel etkiler ve küresel çevresel etkiler (pandemi, iklim değişikliği vb.) ortaya çıkmakta, bu küresel

değişim ise kentsel alanlarda yerleşim, su, insan sağlığı ve ekosistem vb. üzerinde olumsuz birçok etki yaratmaktadır. Antroposen Çağı'nda kentlerde yerleşme-altyapı, insan sağlığı ve su güvenliği gibi bazı felaketlerin boyutları şöyle özetlenebilir:

Yerleşme-altyapı

İklim değişikliği başta olmak üzere felaketler yerleşme ve altyapı da riskler oluşturmaktadır. Antroposen Çağı'nın başladığını düşünürsek yerleşme ve altyapıda gelecekte büyük kentsel felaketlerin olasılığı yüksek ve kaçınılmazdır. Örneğin, dünyadaki birçok kent deprem bölgelerine veya siklonlara ve tsunamilere maruz kalan sahil şeritlerine, taşkın yatakları ve yamaçlar gibi tehlikeli bölgelere yerleşmiş ve yerleşmeye devam etmektedir. 8 milyondan fazla nüfusu olan (New York, Tokyo, Kahire ve Rio de Janeiro dahil) 33 kentin yirmi bir tanesi kıyı bölgesidir ve bu nedenle deniz seviyesindeki hidro-meteorolojik tehlikelere ve artışlara karşı savunmasızdır (Ljungkvist 2014).

2010 yılında Haiti'deki deprem 220.000'den fazla insanı öldürmüştü ve 300.000'den fazla insanı yaralamış, 2 milyondan fazla insanı yerinden etmiştir (The World Bank, 2010). Sel, son 10 yıldır birçok kentte etkisini göstermektedir. Endonezya'nın başkenti Jakarta'da, Ocak 2013'teki seller (bazıları haftalarca sürdü) 14.000'den fazla insanı yerinden etmiş ve evlere ve iş yerlerine verdiği zarar yaklaşık 1 milyar dolara mal olmuştur (Taylor, 2013).

İnsan Sağlığı

İnsan nüfusunun sağlığı, hem doğrudan mekanizmalar (özellikle kentsel alanlarda kötü hava kalitesi) hem de dolaylı yollarla (örn. bulaşıcı hastalıkların yaygınlığındaki değişiklikler) Antroposen'in bir yansıması olan iklim değişikliğinden ve değişikliklerinden etkilenmektedir.

İnsanlık son yıllarda, birçok bulaşıcı hastalığı giderek artan bir ölçekte, sıklıkta ve daha yakından hissetmektedir: Ebola virüsü hastalığı, şiddetli akut solunum sendromu (SARS), kuş ve pandemik influenza, Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve yakın zamanda ortaya çıkan koronavirüs hastalığı (COVID-19). Ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar, Wuhan'da COVID-19'un ortaya çıkması gibi kentsel ortamlarda ortaya çıkmakta veya 2003'te SARS salgınları ve Amerika'da Zika virüs hastalığı gibi kentleşme nedeniyle hızla yayılmaktadır (Li, vd., 2020). COVID-19 gibi diğer salgınlar da, insanların gezegen üzerindeki etkisiyle tanımlanan jeolojik bir dönem olan Antroposen Çağı'nın bir yansımasıdır (McFarlane, 2013).

Su Güvenliği

Antroposen Çağı, 40 yıldan az bir süre içinde 3'te 2'sinin kentsel alanlarda yaşaması beklenen dokuz milyardan fazla insana sağlık, su, gıda, enerji vb. sağlama zorluğunu da içermektedir (UN, 2013). Dünya yüzeyinin yaklaşık %70'i su ile kaplıdır, ancak sadece %2,5'i temizdir ve %1'den daha azına kolayca erişilebilir. Bu, büyüyen küresel nüfusu sürdürmek için gezegenin suyunun sadece küçük bir miktarının mevcut olduğu anlamına gelmektedir. Son 50 yılda tatlı su çekimleri üç kat artmıştır. Yaklaşık 783 milyon insanın (nüfusun yaklaşık %11'i) temiz ve güvenli suya erişimi yoktur ve iklim değişikliği, kıyı bölgelerine tuzlu su girişi, nüfus artışı, ormansızlaşma, arazi bozulması, su kıtlığı ile kötüleşmeye devam edecektir (TWP, 2014). Bu kötü senaryolar kentsel alanların daha fazla su krizi çekmesine sebebiyet verecektir.

3. Sonuç Yerine: Antroposen'in Geleceği

İnsan ve doğa birbiriyle yakından bağlantılıdır. Bu ilişki 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren hızlı kentleşmenin getirdiği sert değişikliklerin bir sonucu olarak değişmektedir. Bu, özellikle kentsel bağlamda insan ve doğa etkileşiminin yeniden tanımlanması ve yeniden keşfedilmesi gerekliliğine yol açmakta, Antroposen tartışmasını ortaya çıkarmaktadır. Antroposen özünde, modern insan faaliyetinin (sosyal, ekonomik ve siyasi kararlarının) gezegensel işleyişin temel süreçlerini şiddetli bir şekilde değiştirdiğini ifade eden bir kavramdır. Bir yandan da bilimsel alanda, iklim, biyoçeşitlilik ve biyojeokimya dahil olmak üzere bir dizi süreci kapsayan değişimlerin tümünü açıklayıcı bir kavramdır.

Antroposen'in başlangıç tarihi ile ilgili birçok tartışma ve öneri ortaya atılmıştır. Erken Antroposen ile ilgili tartışma (paleistosen), insan-çevre ilişkilerinin uzun tarihi hakkında yeniden inceleme ve daha geniş bir farkındalık yaratmada yararlı olmuştur. Antroposen'in tarihsel oluşumunu gözden geçirirken jeolojik kayıttaki antropojenik işaretleri resmi gerekliliklere göre değerlendiren bilim adamlarının GSSP kriterlerini yerine getiren sadece iki olayın olduğu tespit edilmiştir: 1610 (Eski ve Yeni Dünya'nın Çarpışması) ve 1950-1964 (Büyük Hızlanma). Araştırma kapsamında ise insanın kontrol düzeyi, coğrafi ölçek, ilgili veri setleri, yardımcı stratotipleri içeren en güçlü aday noktanın 20. yüzyıl ortaları olduğu sonucuna varılmıştır.

Antroposen ile ilgili güçlü araştırma bulguları olmasına rağmen dönem henüz resmileşmemiştir. Jeolojik Zaman Ölçeği'nde resmileştirme gerçekleşirse eğer çevresel kavramlar (iklim değişikliği, biyoçeşitlilik vb.) için daha az kullanılan kavram, kapsayıcı olacak ve kuramsal bir dayanağa dönüşecektir. Antroposen'in resmileştirilmesi ile insan toplumları tarafından tanıklık edilen yeni bir dönemin ilk örneği olacağı gibi, aynı zamanda insanların kendi yaptıklarının sonuçlarını da hissettiği (özellikle kentlerde) yep yeni bir çağ olacağı söylenebilir.

Kentleşmenin Antroposen Çağı'nın gerekliliği olan kanıtlara katkıda bulunduğu açıktır. Kentsel toplumlar, Antroposen'in itici gücü hem de çözümlerin bulunması gereken bölgeler olarak değişimin en iyi yönetilebildiği ve izlenebileceği mekânları da temsil etmektedir. Kentsel insanlar kendi elleriyle başlattıkları "Antroposen" in sonuçlarını yaşadıkları kentsel mekânlarda yoğun bir şekilde hissetmektedirler.

Antroposen'e tam girmeden çıkmak mümkünse eğer (ki bu imkânsız) veya Antroposen'de ayakta kalınabilecek çözümler üretilecekse kentsel alanlarda bir takım düzenlemeye gidilmesi gerekli olduğu açıkça ortadır. Kent ve bölge planlama disiplininin bu süreçte güçlü rol oynayacağı da bir gerçektir. Son zamanlarda planlamanın insan merkezli (antroposentrik) ele alınışından uzaklaşarak çevre merkezli yaklaşımların geliştirilmesine yönelmesi çözüm arayışlarına girdiğini göstermektedir. Sorgulamalar ve yeni arayışlar küresel ölçekte bir dönüşümü başlatamamış ancak parçacıl da olsa sürdürülebilir ilkelerle kentsel gelişme uygulamalarını ve farklı kent modellerini ortaya çıkarmıştır. Antroposen Çağı ile başlayan kentsel felaketleri iyileştirmek için planlamanın artık kabuk değiştirip her derde deva olan (panacea) bir yaklaşım ortaya koyması gerekmektedir.

Çalışmaların etrafından dolaşmaya gerek yok, gerçek şu ki, insanlar, gezegene ya da Gaia'ya bela olmanın eşiğinde. Acımasız "yaratıcı yıkım" ve karbon temelli kapitalizmin "hafriyatçılık (extractivism)" koşulları altında, insanlar diğer tüm türlere

ve ekosisteme karşı maalesef bir belaya dönüşüyor. Ekosistemin sınırlarını epeyce zorladığı için, batan gemiden ilk kaçanlar da insanlar oluyor.

Yeni anormal, kaçınılmaz veya “teknolojik olarak yönetilebilir” olarak kabul edilen bu gezegen eğer insan egemenliğinin bir sonucuysa, o zaman Antroposen ile özdeşleşmeyi de kabul etmek gerekecek. Demokrasi, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve uyum kapasitesi gibi kavramlar etrafında yeni ve yaşanabilir bir toplum kurmaya çalışmış olsak da; tüm bu terimler, normleştirildikleri, her zamanki gibi ateşine odun taşıdıkları Antroposen’e dâhil edildikleri ve yerleştirilmeye çalıştıkları için bu kuvvetler tarafından –artık– bozuldu.

Referanslar:

- Barnosky, AD. (2014) “Palaeontological Evidence for Defining the Anthropocene”, *Geol. Soc. Lond. Spec. Publ.*, 395, 149–165.
- Barnosky, AD.; Koch PL.; Feranec, RS.; Wing, SL.; Shabel, AB. (2004) “Assessing the Causes of Late Pleistocene Extinctions on the Continents”, *Science*, 306(5693), 70–75.
- Barnosky, AD.; Matzke, N.; Tomiya, S.; Wogan, GOU.; Swartz, B.; Quental, TB.; Marshall, C.; McGuire, JL.; Lindsey, EL.; Maguire, KC.; Mersey, B.; Ferrer, EA. (2011) "Has the Earth's Sixth Mass Extinction Already Arrived?", *Nature*, 471(7336), 51–57.
- Bonneuil, C.; Fressoz, J.B. (2016) *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us*, Verso: London, UK.
- Certini, G.; Scalenghe, R. (2011) “Anthropogenic Soils and the Golden Spikes for the Anthropocene”, *The Holocene*, 21(8), 1269–1274.
- Chiarelli B. (1992) “Man, Nature and Ethics”, *Global Bioethics*, 5, 13-20.
- Crosby, A. W. (2003) *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492 30 yr edn*, Praeger, California.
- Crutzen, P. J. (2002) "Geology of mankind", *Nature*, 415, 23.
- Crutzen, P.J.; Stoermer, E.F. (2000) “The Anthropocene”, *IGBP Newsletter*, 41, 12.
- DeLanda, M. A. (1997) *Thousand Years of Nonlinear History*, Swerve, New York.
- Diamond, J.G. (1997) *Germs and Steel: A Short History of Everybody for the Last 13,000 Years*, Jonathan Cape, Londra.
- Doughty, C.E.; Wolf, A.; Field, C.B. (2010) “Biophysical Feedbacks Between the Pleistocene Megafauna Extinction and Climate: the First Human-Induced Global Warming?”, *Geophysical Research Letters*, 37, L15703.
- Dull, RA.; Nevle, RJ.; Woods, WI.; Bird, DK.; Avnery, S.; Denevan, WM. (2010) “The Columbian Encounter and the Little Ice Age: Abrupt Land Use Change, Fire, and Greenhouse Forcing”, *Ann. Assoc. Am. Geogr.*, 100(4), 755–71.
- Edgeworth, M.; Richter, D.; Waters, C.; Haff, P.; Neal, C.; James, S. (2015) “Diachronous Beginnings of the Anthropocene: The Lower Bounding Surface of Anthropogenic Deposits”, *Anthr. Rev.*, 2, 33–58.

- Ellis EC.; Ramankutty, N. (2008) “Putting People in the Map: Anthropogenic Biomes of the World”, *Front. Ecol. Environ.*, 6, 439–447.
- Ellis, EC.; Kaplan, JO.; Fuller, DQ.; Vavrus, S.; Goldewijk, KK.; Verburg PH. (2013) “Used Planet: a Global History”, *PNAS*, 118(20), 7978–85.
- Fischer-Kowalski, M.; Krausmann, F.; Pallua, I. (2014) “A Sociometabolic Reading of the Anthropocene: Modes of Subsistence, Population Size and Human Impact on Earth”, *Anthr. Rev.*, 1, 8–33.
- Fragkias, M.; Lobo, J.; Strumsky, D.; Seto, K.C. (2013) “Does Size Matter? Scaling of CO2 Emissions and US Urban Areas”, *PLoS ONE*, 8, e0064727.
- Fuller, D.; Van Etten, J.; Manning, K.; Castillo, C.; Kingwell-Banham, E.; Weisskopf, A.; Qin, L.; Sato, Y.; Hijmans, R.J. (2011) “The Contribution of Rice Agriculture and Livestock Pastoralism to Prehistoric Methane Levels: an Archaeological Assessment”, *The Holocene*, 21, 743–759.
- Gandy, M. (2005) “Cyborg Urbanization: Complexity and Monstrosity in the Contemporary City”, *Int. J. Urban Reg. Res.*, 29, 26–49.
- Glikson A. (2013) “Fire and Human Evolution: the Deep-Time Blueprints of the Anthropocene”, *Anthropocene*, 3, 89–92.
- Hamilton C. (2015) “Getting the Anthropocene so Wrong”, *Anthr. Rev.*, 2(2), 102–7.
- Hamilton C. (2016). “The Anthropocene as Rupture”, *Anthr. Rev.*, 3, 1–14.
- Hamilton, C. (2014) *Can Humans Survive the Anthropocene?*, (<https://clivehamilton.com>, 01.07.2020)
- Hassell, J.M.; Begon, M.; Ward, M.J.; Fevre, E.M. (2017) “Urbanization and Disease Emergence: Dynamics at the Wildlife-Livestock-Human Interface”, *Trends Ecol. Evol.*, 32, 55-67.
- Hooke, R. L.; Martín-Duque, J. F. (2012) “Land Transformation by Humans: A Review”, *GSA Today*, 22, 4–10.
- IPBES, (2019) *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*, Bonn, Germany, (<https://ipbes.net/global-assessment>, 20.06.2020).
- IPCC, (2014) *Climate Change 2014: Synthesis Report, Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Geneva, Switzerland: IPCC.
- Kirch, P. (2005) “Archaeology and Global Change: the Holocene”, *Annual Review of Environment and Resources*, 30, 409–440.
- Lewis, SL.; Maslin, MA. (2015) “Defining the Anthropocene”, *Nature*, 519(7542), 171–80.
- Li, Q.; Guan, X.; Wu, P. vd. (2020) “Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus-Infected Pneumonia”, *N. Engl. J. Med.*, 382, 1199-1207.
- Ljungkvist, K. (2014). “The Global City: From Strategic Site to Global Actor”, In *Simon Curtis (ed), The Power of Cities in International Relations*, Routledge, New York, 32-56.
- Loh, E.H.; Zambrana-Torrel, C.; Olival K.J.; Bogich, T. L.; Johnson, C.K.; Mazet, J.A.; Karesh, W.; Daszak, P. (2015) “Targeting Transmission Pathways for Emerging Zoonotic Disease Surveillance and Control”, *Vector Borne and Zoonotic Diseases*, 15(7), 432-43.

- Malhi, Y. (2017) “Annual Review of Environment and Resources The Concept of the Anthropocene”, *Annu. Rev. Environ. Resour.*, 42, 77-104.
- Malhi, Y.; Doughty, CE.; Galetti, M.; Smith, FA.; Svenning, JC.; Terborgh, JW. (2016) “Megafauna and Ecosystem Function From the Pleistocene to the Anthropocene”, *PNAS*, 113(4), 838–46.
- Mann, CC. (2011) 1493: *How Europe’s Discovery of the Americas Revolutionized Trade, Ecology and Life on Earth*, Granta Books, London.
- McFarlane, R.A. (2013) “Land-use Change and Emerging Infectious Disease on an Island Continent”, *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 10, 2699–2719.
- McMichael, J. (2004) “Environmental and Social Influences on Emerging Infectious Diseases: Past, Present and Future”, *Philos. Trans. R. Soc. Lond. B. Biol. Sci.*, 359, 1049–1058.
- McNeill, JR. (2000) *Something New Under the Sun: an Environmental History of the Twentieth Century World* London, UKW.W, Norton.
- McNeill, JR.; Engelke, P. (2014) *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene Since 1945*, MA: Harvard Univ. Press, Cambridge.
- Oxford University Press, (2019) *Dictionary of Biology (8 ed.)*, Oxford Reference.
- Peters, K. E. (2012) *The Whole Story of Climate: What Science Reveals About the Nature of Endless Change*, Prometheus Books, Print, New York.
- Rafferty, J.P. (2020) *Anthropocene Epoch*, Encyclopædia Britannica, (<https://www.britannica.com/science/Anthropocene-Epoch>, 05.05.2020).
- Ritchie, H.; Roser, M. (2018) *OurWorld in Data (2018–2019)*, Urbanization, (<https://ourworldindata>, 09.06.2020).
- Rockström, J.; Steffen, W.; Noone, K.; Persson, Å. vd. (2009) “Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity”, *Ecology and Society*, 14(2), 32.
- Ruddiman, W.F. (2003) “The Anthropogenic Greenhouse Era Began Thousands of Years Ago”, *Climatic Change*, 61, 261–293.
- Ruddiman, W.F. (2013) “The Anthropocene”, *Annu. Rev. Earth Planet. Sci.*, 41(1), 45–68.
- Ruddiman, W.F.; Thomson, J.S. (2001) “The Case for Human Causes of Increased Atmospheric CH₄ over the Last 5000 Years”, *Quaternary Science Reviews*, 20, 1769–1777.
- Sieferle, R.P. (2001) *Der Europäische Sonderweg: Ursachen und Faktoren*, Breuninger-Stiftung, Stuttgart.
- Smith, P.; Evi, J.I.; Bustamante, M.; Sobočká, J. vd. (2015) “Global Change Pressures on Soils From Land Use and Management”, *Glob. Change Biol.*, 22, 1008–1028.
- Stavrianos, L.S. (1991) *A Global History from Prehistory to the Present*, Prentice Hall, New Jersey.
- Steffen, W.; Broadgate, W.; Deutsch, L.; Gaffney, O.; Ludwig, C. (2015) “The Trajectory of the Anthropocene: The Great Acceleration”, *The Anthropocene Review*, 2, 81–98.
- Steffen, W.; Crutzen, P. J.; McNeill, J. R. (2007) “The Anthropocene: are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature”, *Ambio*, 36, 614–621.

- Steffen, W.; Grinevald, J.; Crutzen, P.J.; McNeill, J. (2011), "The Anthropocene: Conceptual and Historical Perspectives", *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series A*, 369(1938), 842–867.
- Taylor, J. (2013) *When Non-climate Urban Policies Contribute to Building Urban Resilience to Climate Change: Lessons Learned from Indonesian Cities*, London: IIED, Indonesia.
- The Water Project (TWP), (2014) *Facts About Water: Statistics of the Water Crisis*, (https://thewaterproject.org/water-scarcity/water_stats, 01.07.2020).
- The World Bank, (2010) *The World Bank Group Response to the Haiti Earthquake: Evaluative Lessons (English)*, D.C. : World Bank Group, Washington.
- Trachtenberg, Z. (2017) *The Urban Anthropocene. Inhabiting the Anthropocene*, (<https://inhabitingtheanthropocene.com/about/>, 11.06.2020).
- UN, (2013) *World Population 2012, Department of Social and Economic Affairs*, United Nations Population Division.
- UN. Population Division, (2018) *The World's Cities in 2018: Data Booklet*, (<https://digitallibrary.un.org/record/3799524>, 05.07.2020).
- Waters, C.N.; Zalasiewicz, J.; Summerhayes, C.; Barnosky, A.D. vd. (2016) "The Anthropocene is Functionally and Stratigraphically Distinct From the Holocene", *Science*, 351, 137-147.
- West, G.B. (2017) *Scale: The Universal Laws of Growth, Innovation, Sustainability, and the Pace of Life in Organisms, Cities, Economies, and Companies*, Penguin, New York.
- World Wildlife Fund, (2018) *Living Planet Report 2018: Aiming Higher*, WWF International, Gland, Switzerland.
- Zalasiewicz, J. (1998) "Buried Treasure", *New Sci.*, 158, 26–30.
- Zalasiewicz, J.; Kryza, R.; Williams, M. (2014) *"The Mineral Signature of the Anthropocene," in A Stratigraphical Basis for the Anthropocene*, Geological Society, London.
- Zalasiewicz, J.; Waters, CN.; Barnosky, AD.; Cearreta, A. vd. (2015) "Colonization of the Americas, 'Little Ice Age' Climate, and Bomb-produced Carbon: Their Role in Defining the Anthropocene", *Anthr. Rev.*, 2, 117–27.
- Zalasiewicz, J.; Waters, CN.; Wolfe, AP.; Barnosky, AD. vd. (2017) "Anthropocene (The Working Group on the Anthropocene: Summary of Evidence and Interim Recommendations)", *Anthropocene*, 19, 55–60.
- Zalasiewicz, J.; Williams, M.; Haywood, A.; Ellis, M. (2011), "The Anthropocene: A New Epoch of Geological Time?", *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series A*, 369(1938), 835–841.

Mekânsal Stratejik Planlamaya Bir Yaklaşım: Antalya’da Dinamik Bölgeyi Oluşturmak

Gönen Can Gülnerman, Zeynep Buket Üstün, Merve Aydın¹

Öz: Turizm, ülke ekonomilerine büyük yarar sağlayan önemli bir sektördür. Türkiye ekonomisi açısından da vazgeçilmez bir sektör olan turizm, ülkenin ihracat açığı ve işsizlik problemlerini azaltmaya destek olur (Çımat, Bahar, 2003). Antalya kenti, ülke ekonomisine yadsınamaz bir seviyede turizm girdisi sağladığından Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Antalya’da yaygın olan deniz-kum-güneş turizminin yanında; kültür-inanç, kongre, kruvaziyer, günübirlik, medikal, doğa, yayla, kış, kamp, golf, spor, kırsal turizm gibi alternatif turizm potansiyelleri oldukça yüksektir. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama 3. Sınıf Planlama Stüdyosu kapsamında; öncelikle TR61 (Antalya, Burdur, Isparta) bölgesinde 1/250.000 ölçekli, sonrasında Antalya kenti ölçeğinde (1/100.000 – 1-25.000 ölçekli) mekânsal stratejik planlama çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada, Antalya’nın en önemli sorunsalının turizmin kıyı kesiminde hapsediği, alternatif turizm potansiyellerinin kullanılmadığı saptanarak, bölgede ve Antalya genelinde turizmin nasıl daha canlı bir hale getirileceği, “Dinamik Bölge-Kent” vizyonu kapsamında kurgulanmıştır. Bu bağlamda, turizmin; alternatif turizm aktiviteleri ve kentte var olan tarım ve sanayi potansiyelleri ile entegre edilerek çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinamik Bölge-Kent, Turizm, Alternatif Turizm, Mekânsal Stratejik Planlama, Tarım-Sanayi

Abstract: Tourism is an important sector provides financial input to countries and deals with unemployment. Tourism is an indispensable sector of Turkish economy by reducing the deficit and unemployment. (Çımat, Bahar, 2003). Antalya provides a huge tourism input to the economy. Besides sea-sand-sun tourism, alternative tourism as culture-faith, congress, cruise, daily, medical, nature, plateau, winter, camping, golf, sports, rural tourism are quite high. In the spatial-strategic-planning project conducted in City and Regional Planning 3rd Year Studio in METU; firstly, the project was conducted for TR61 region at 1/250.000 scale, then at the city-scale of Antalya (1/100.000-1/25.000). In the analysis, it was determined the most important problem is that tourism is trapped in the coast, and alternative tourism potentials cannot be used. Accordingly, creating more lively tourism was designed within the scope of "Dynamic Region-City" vision. Within this context, diversifying tourism by alternative tourism and integrating agricultural-industrial potentials into tourism is aimed.

Keywords: Dynamic Region-City, Tourism, Alternative Tourism, Spatial Strategic Planning, Industry-Agriculture

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi

1. TR61 Düzey 2 Bölgesine Genel Yaklaşım

Batı Akdeniz Bölgesi (TR61), Antalya, Isparta ve Burdur illerinden oluşmaktadır. TR61 Bölgesi, verimli toprakları ve bol su kaynakları sebebiyle, geçmişten günümüze kadar birçok medeniyeti barındırmış ve bu medeniyetlerin odağı haline gelmiş bir yerleşim merkezi olmuştur.

Bölge ekonomisinde en büyük pay hizmet sektörüne düşmektedir. Turizm sektörünün bölgedeki gelişimi, hizmet sektörünün ekonomiye sağladığı katkı payını arttırmıştır. Bölgedeki elverişli hava koşulları ve sulama imkanları, tarım sektörünün bölgede gelişmesini sağlamıştır. Buna ek olarak, sanayi sektörünün ekonomiye katkısı, diğer sektörlerle oranla daha kısıtlı kalmıştır ve istenilen gelişmişlik seviyesine ulaşamamıştır. Antalya'daki yatak kapasitesi ve Antalya'ya gelen yabancı turist sayısı göz önünde bulundurulduğunda, Antalya ve TR61 bölgesi, sadece ülkemizde değil, tüm dünya ülkeleri arasında tanınmış bir bölgedir. Dünya'da Paris ve Londra'dan sonra 3. sırada gelen Antalya, yıllık 10 milyonu aşkın yabancı turist sayısı ile en çok ziyaret edilen şehirler arasındadır. Türkiye'ye gelen toplam yabancı turistlerin üçte biri Antalya'ya gelmektedir. (BAKA, 2014)

Turizm aktiviteleri; Alanya-Kemer kıyı bandı boyunca yoğunlaşmış olup 1700 konaklama tesisi ve beş yüz bin yatak kapasitesi ile yabancı turistleri ağırlamaktadır (BAKA, 2014). Kıyı turizmin yanı sıra alternatif turizm (sağlık turizmi, kış sporları, dağ ve doğa turizmi, yayla turizmi, kırsal ve ekoturizm, kongre ve fuar turizmi, kruvaziyer ve yat turizmi, golf turizmi vb.) olanakları açısından oldukça potansiyelli olup, bu potansiyel yeterince değerlendirilmemektedir. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007). TR61 bölgesinin sahip olduğu doğal alanlar, ekoturizm için bölgeyi eşsiz kılmaktadır. Antik kentler, surlar, anıtlar, lahitler, çeşmeler, su kemerleri, tiyatrolar, kiliseler bölgenin kültürel değerini artırmakta ve kültür-inanç turizmi için önemli durak noktaları oluşturmaktadır.

Bölge; tarımsal faaliyetler açısından oldukça elverişli topraklara ve iklim koşullarına sahiptir. Sebze yetiştiriciliği bölgenin en çok üzerinde durduğu tarımsal faaliyet alanıdır. Bölge seracılık faaliyetlerinde de çok ilerlemiştir. 2012 yılında Türkiye sebze üretiminin yaklaşık %16'sını; meyve üretiminin %11'lik kısmını TR61 bölgesi karşılamıştır ve Düzey 2 bölgeleri arasında ilk sırada yer almıştır. Bölge arazisinin çoğunu ormanlar oluşturmaktadır. Türkiye orman varlığının yaklaşık %8'lik kısmı TR61 Bölgesinde bulunmaktadır. (BAKA, 2014)

Bölgedeki sanayi faaliyetleri çoğunlukla tarımsal hammaddelere ve doğal kaynaklara dayalı gelişmiştir. Madenler yönünden zengin olan TR61 bölgesi; mermercilik, hazır beton ve çimento imalatı sektörlerinin bölge ekonomisinde yerini hazırlamasında yardımcı olmuştur. Son yıllardaki dış talebin etkisi ile madencilik ve taş ocakçılığı hızlı bir gelişim göstermiştir. Bölge ihracatının yaklaşık %40'ını işlenmiş ve işlenmemiş maden ürünleri oluşturmaktadır. Burdur Beji, Burdur Kahverengisi ve Burdur Bademi global marka olma yolundadır. (BAKA, 2014)

Tarım ve turizm sektörüne dayalı olan bölge ekonomisinde sanayinin payı daha azdır. Sanayide düşük teknoloji ve orta-düşük teknoloji kullanılmaktadır. Orta-ileri ve ileri teknoloji gerektiren sektörlerde uzmanlaşma, sanayinin gelişmesini ve bölge ekonomisinde sanayinin payının artırılmasını; böylece bölgesel kalkınmayı tetikleyici

unsur olacaktır. Turizm faaliyetlerinin tüm yıla yayılması, alternatif turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılması bölgesel kalkınma için önem sarf etmektedir. Kırsal kalkınma için de tarımsal faaliyetlerin bölge geçimine yönelik düşünülmesinden ziyade gelir getirici olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Potansiyelleri yüksek, bölge içinde üretilen tarımsal ürünlerin bölgede işlenmeye başlaması ve imalat sanayinin yeterince geliştirilmiş olması; tarıma dayalı sanayinin gelişmesine ve bölgesel kalkınmaya hizmet etmesi kaçınılmazdır.

2. TR61 Bölgesinde Turizm Sektörünün Yeri

TR61 Bölgesi'nde; Antalya'nın turizm sektöründe oldukça gelişmiş olduğu, Isparta ve Burdur'un bu konuda daha pasif kaldığı söylenilebilir. Aslında, Isparta ve Burdur'da bölgedeki turizm sektörüne fazlasıyla katkıda bulunabilecek birçok doğal güzellik vardır. Antalya'da bulunan konaklama tesislerinin %83'ü Serik, Alanya, Manavgat ve Kemer ilçelerindedir. Bu konaklama tesislerinin büyük kesimi 5 ve 4 yıldızlı otellerden oluşmaktadır. Serik, Aksu ve Manavgat ilçelerinde golf turizmi yaygındır ve Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Alanya'da da yüksek bir golf turizmi potansiyeli vardır ve bakanlık tarafından bu konuda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı)

Bölgedeki turizm aktiviteleri Antalya'da; Alanya, Manavgat, Serik, Kemer, Muratpaşa, Konyaaltı ve Aksu ilçelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu ilçelerin kıyı şeritlerinde toplam gecelik konaklama sayısı, tüm bölgenin %99'unu oluşturmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı). Günübürlük geziler için tercih edilen 27 ilçe daha vardır fakat bu ilçeler turistik aktiviteler açısından geride kalmaktadır. Aslında, bölgenin iç kesimlerinde ekoturizm, kültür-inanç turizmi, sağlık turizmi ve spor turizmi gibi çeşitli turizm aktivitelerine yönelik uygun koşullar bulunmaktadır.

Isparta; sahip olduğu doğal güzellikler, zengin tarihi dokusu, kolay ulaşım imkanları, gül ve vişne bahçeleri, gölleri, florası, faunası ve halıları sebebiyle turistik bir kenttir. Antik zamanlardan, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma kalıntılar ve yapılar bulundurmaktadır. Bunlardan bazıları Hızırbey Camii, Kutlubey Camii, Eğirdir Kalesi ve Eğirdir gölüdür.

Burdur; turizm sektöründe ön plana çıkamamış bir kent olmasına rağmen, sahip olduğu doğal güzellikleri ve tarihiyle turizm potansiyeli yüksek olan bir kenttir. Bunlara örnek olarak Salda Gölü, Burdur Gölü, Milias Antik Kenti, Sagalassos Antik Kenti, İnsuyu Mağarası verilebilir.

TR61 bölgesinde, Kültür ve Turizm Koruma ve Geliştirme Bölgeleri bulunmaktadır. Bu bölgeler, bakanlık tarafından koruma ve kullanma dengesini kurabilmek için oluşturulmuş alanlardır. Bu alanlarda, tarihi ve kültürel değerler ön plana çıkmaktadır ve dolayısıyla bu alanlar, turizm potansiyelinin yüksek olduğu alanlardır. TR61 Bölgesindeki KTKGB'ler şu şekildedir: Antalya'da; Oymapınar, Alanya Alara Deresi ve Akdağ, Gebiz, Kemerağzı-Kundu, Akseki- Göktepe, Kent Merkezi ve Isparta'da; Davraz Dağı. (Kültür ve Turizm Bakanlığı)

2.1 Bölgedeki Alternatif Turizm Türleri

BAKA 2014-2023 Bölge Planı'na göre, TR61 bölgesinde yüksek potansiyele sahip alternatif turizm çeşitleri ve tanımları aşağıdaki gibidir: (BAKA, 2014)

Kültür Turizmi: Kültür turizmi bir gezginin bir ülke veya bölgenin kültürü, bölgede yaşayan insanların yaşam tarzı, tarihi, sanatı, mimarisi, dini ve onların yaşayış tarzını etkileyen diğer faktörlerine olan ilgisinin ön plana çıktığı turizm türüdür.

Günübirlik Turizm: Kafe, bar, restoran, spor alanı, golf alanları, açık performans ve eğlence alanı, lunapark, fuar ve gösteri alanları içeren tesislere yapılan ziyareti içeren turizm türüdür.

Kongre Turizmi: Belirli alanlarda uzmanlaşmış kişilerin gezdiği, konakladığı, seminerlerle bilgi paylaştığı turizm türüdür.

Yat Turizmi: İlgi çekici doğal manzaraları, koyları, adaları, antik kentleri keşfetmeyi sağlayan turizm türüdür.

Kruvaziyer Turizmi: Yolcu gemisiyle yapılan ve en az 48 saat süren, geminin belirli kentlerde veya limanlarda durarak gezilerin yapıldığı turizm türüdür.

Sağlık Turizmi: Tıbbi, dişçilikle ve cerrahi müdahalelerle alakalı yapılan gezileri içeren turizm türüdür.

Expo Turizmi: Amacı halkı bilgilendirmek ve doğal çevreyi korumaktır. Expolar içinde buldukları kentlerde birçok ülkeden insanları toplayarak inovasyon ve sürdürülebilir gelişmenin önünü açarlar ve kent kimliğine de büyük katkıda bulunurlar.

İnanç Turizmi: Farklı dinlerden insanların kutsal mekanları ziyaret ettiği turizm türüdür.

Ekoturizm: Mekanların tarihi, doğal, çevresel, coğrafik, ekolojik özelliklerini gözlemlemeye ve deneyimlemeye olanak sağlayan turizmdir.

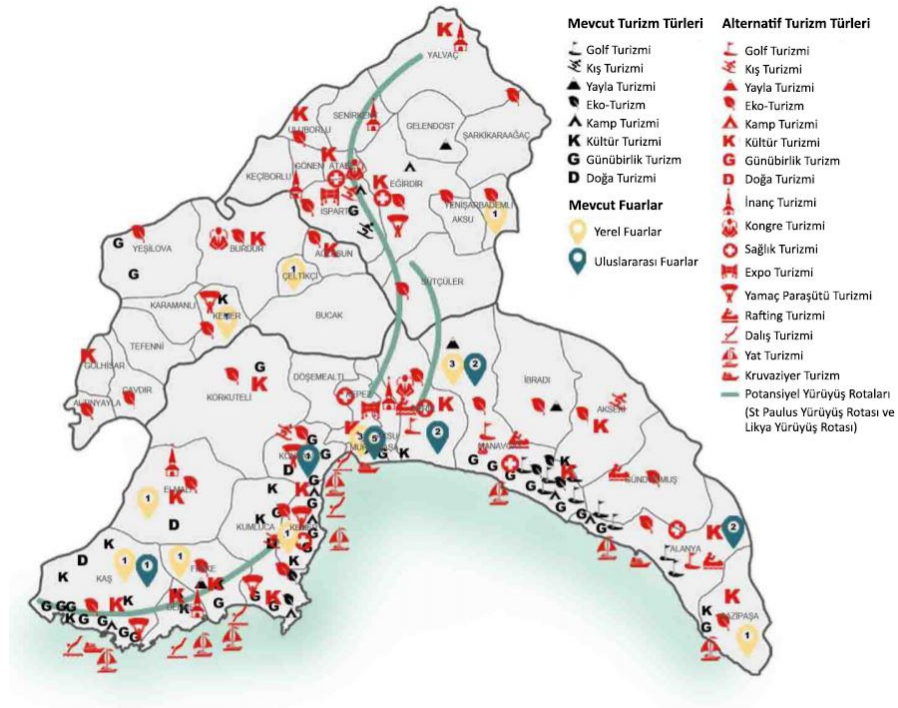
Yayla Turizmi: İnsanların doğaya dönüp huzurlu bir tatil geçirmeyi hedefledikleri turizm türüdür. Yaylalar, yükseltinin fazla olduğu yerlerde konumlandıkları için dağcılık-trekking gibi sporlar buralarda sıklıkla yapılır.

Kış Turizmi: Karlı ve eğimli alanlarda, kayak gibi aktivitelerin yapılabilmesi için tercih edilen turizm türüdür.

Kamp Turizmi: İnsanların çadırlarıyla ağaçlık alanlarda yaptığı, konaklama, ulaşım ve yeme içme gibi aktivitelerin kendileri tarafından çok daha ucuza karşılandığı için tercih ettikleri turizm türüdür.

Golf Turizmi: Kumsallara yakın yerlerde konumlanan, yüksek kapasitelerde konaklama, yeme içme ve alışveriş yapma aktivitelerine imkân sağlayan, büyük golf sahalarının bulunduğu ve golf için tercih edilen turizm türüdür.

Spor Turizmi: Rafting, trekking, yamaç paraşütü, dalış gibi sportif aktiviteleri gerçekleştirmek amacıyla yapılan turizm türüdür.

Şekil 1. TR61 Bölgesi Alternatif Turizm Potansiyelleri Haritası (Kaynak: BAKA, 2014)
TR61 Bölgesi İllerinin Ekonomileri ve Sektörel Eğilimler

Üst ölçekli planların oluşumunda en önemli yönlendirici, ekonomik ve sektörel yatınlıklardır. Bunlar doğrultusunda verilecek kararların mekânsal yansımaları, stratejik mekânsal planın en önemli kararlarını oluşturacaktır. Bu sebeple, bölgenin ekonomisini anlamak, sektörel yatınlıklar üzerinden mekânı kurgulamaya çalışmak yolunda önemli bir adımdır.

3.1 TR61 Bölgesi İllerinin Ekonomileri

3.1.1 Antalya'nın Ekonomisi

Turizm, ticaret ve tarım Antalya'nın önde gelen sektörleri olmakla birlikte, sanayi sektörü de son zamanlarda gelişmeye başlamış bir sektördür. Ayrıca, işyeri aktiviteleri daha çok diğer sektörlerden daha az yaygın olan hayvancılık ve madencilik alanlarında yürütülmektedir.

Antalya, Türkiye'nin gelişmişlik seviyesinde 7. Seviyede olsa da Türkiye'nin sanayi ortalamalarının altındadır. Bunun sebebi, turizm ve tarım sektörlerinin çok ön planda olmalarıdır (Antalya Büyükşehir Belediyesi, 2018).

Antalya, tarım sektöründe Türkiye'de öne çıkan bir kenttir. Antalya'nın beşte biri, verimli tarım topraklarından oluşmaktadır. Kentin hızlı gelişmesi ile, tarım sektörü zamanla büyük değişimlere uğramıştır. 1970 yılında, nüfusun üçte biri tarım sektöründe çalışırken; bu oran 2000 yılında %49'a düşmüştür (Antalya Büyükşehir

Belediyesi, 2018). Hayvancılık ise çok yaygın olmayan bir ekonomik aktivitedir. Köylerde genellikle küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Kümes hayvancılığı da yaygın bir aktivitedir.

3.1.2. Burdur'un Ekonomisi

Burdur, ekonomisi büyük oranda tarıma ve hayvancılığa dayansa da son zamanlarda sanayi sektöründe çıkış yapmış bir kenttir. Doğal taş ve mermer ile son yıllarda çıkış yaparak kentin ekonomisine büyük katkıda bulunmuştur (Burdur Belediyesi, 2018).

3.1.3. Isparta'nın Ekonomisi

Isparta'da son yıllarda tarım sektörü ivme kazanmıştır; sanayi sektörü ise önceki pozisyonunu sürdürmektedir. Kentin gül, elma ve kiraz gibi geleneksel ürün üretimi sayesinde tarım sektörü ekonomik belirleyici sektördür ve birçok insana iş imkânı sunmaktadır.

Sanayi sektörüne bakıldığında, Türkiye'de yurtdışına gül yağı ihraç eden tek kent olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, halı ve dokumacılık da gittikçe önem kazanmıştır ve Isparta bölgenin en önemli halı üretim merkezi haline gelmiştir. Tekstil sektörüne ilaveten deri sektörü de Yalvaç ilinde gelişmekte olan bir sektördür.

3.2. TR61 Bölgesi için Sektörel Gelişim Eğilimleri – Sektörel Odaklar

Mekânsal Stratejik Plan'ın kurgulanmasında en önemli çalışmalardan biri de ilçelerin sektörel eğilimlerini anlamak ve mekânsal-sektörel organizasyonu bu çerçevede düşündürmektir. Bu sektörel eğilimler, plan kararlarını yönlendirici olmuştur. BAKA 2014-2023 Bölge Planı'na Göre, sektörel eğilimler aşağıdaki gibidir.

3.2.1. Endüstri Odağı İlçeler

Sanayi faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve çeşitlendiği ilçelerdir. Isparta ve Burdur merkez, Bucak, Döşemealtı ve Kepez'i kapsamaktadır. Bölge sanayi işletmeleri büyük ölçüde bu ilçelerde faaliyet göstermektedir. Bölgenin faaliyetteki OSB'lerinin tümü bu ilçelerdedir.

3.2.2. Turizm Odağı İlçeler

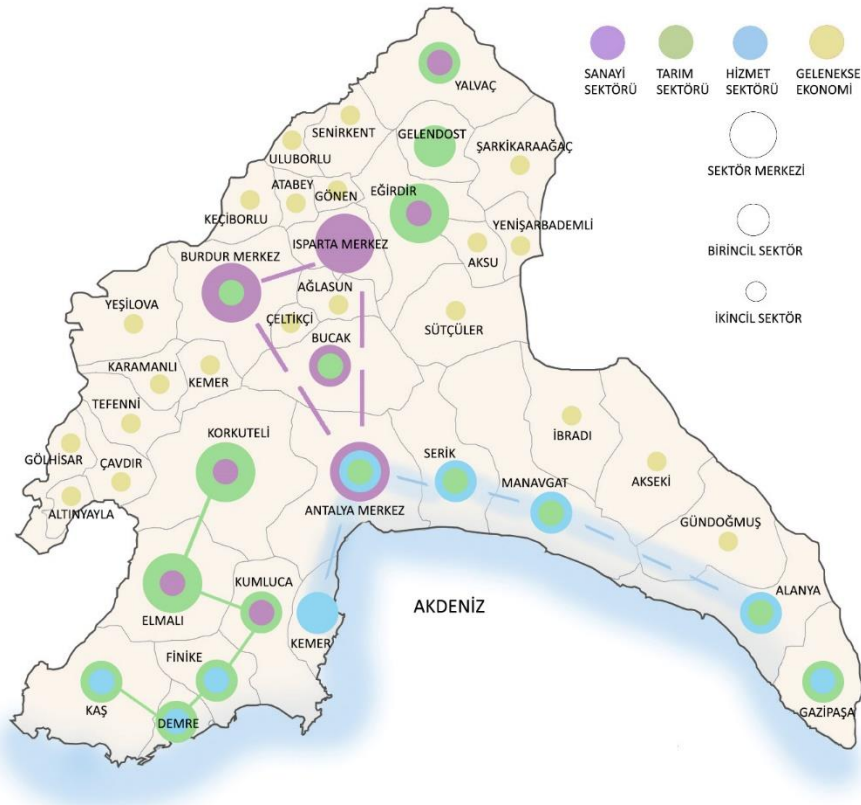
Yerli ve yabancı turistlerin bir yıldaki geceleme sayıları bir milyonun üzerinde olan ilçelerdir. Antalya'nın Kemer-Alanya ilçeleri arası konaklama tesislerinin ve turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı kıyı bölgesini kapsamaktadır. Bu kıyı ilçelerinde yapılan konaklama sektörü girişimlerinin gelir beyanları toplamı tüm bölgede yapılan konaklama sektörü girişimlerinin gelir beyanları toplamının yaklaşık %98'ine karşılık gelmektedir.

3.2.3. Tarım Odağı İlçeler

Bitkisel üretim değeri ve canlı hayvan varlığı değeri toplamı bölge ortalamasının üzerinde olan ve ekonomisi öncelikle tarıma dayalı olan ilçelerdir. Örtü altı sebze üretiminin yoğun olduğu Aksu (Antalya), Kumluca, Finike, Demre, Kaş, Gazipaşa; meyvecilik faaliyetinin yoğun olarak gerçekleştirildiği Korkuteli, Elmalı, Eğirdir, Gelendost; hayvancılık faaliyeti ile ön plana çıkan Yalvaç bu kapsamda değerlendirilmiştir.

3.2.4. Geleneksel Ekonomiye Sahip İlçeler

Sanayi ve turizm sektörleri gelişmemiş, ekonomileri büyük ölçüde tarım ve doğal kaynaklara dayalı olan, sosyo-ekonomik göstergeleri genel olarak bölge ortalamasının altında kalan ilçelerdir. Bahsedilen 21 ilçenin ana geçim kaynağı tarımsal faaliyetler olmasına rağmen bu ilçelerin toplam bitkisel üretim değerinden aldıkları pay %13, toplam canlı hayvan değerinden aldıkları pay %33'e karşılık gelmektedir. Bu ilçelerde gelir beyanında bulunan girişimlerin satış gelirlerinin tüm bölgede beyan edilen satış gelirleri içindeki payı %1,6'dır

Şekil 2. TR61 Bölgesi Sektörel Eğilim Haritası (Kaynak: BAKA 2014-2023 Bölge Planı'ndan esinlenerek, bildirinin yazarları tarafından üretilmiştir)

4.GZFT Analizi ve Mekânsal Stratejik Plan Vizyonu Oluşumu

Mekânsal Stratejik Planlama sürecinin ilk bölümlerinde, TR61 bölgesi ile ilgili analiz aşamasından sonra, TR61 Bölgesi'nin güçlü yanları, zayıflıkları, fırsatları ve tehditleri belirlemek amacıyla GZFT analizi yapılmıştır. Oluşturulacak vizyon; bölgedeki problemleri çözmeye, bölgede gözlemlenen zayıflıkların iyileştirilmesine ve bölge içinde gelişerek güçlü tarafların desteklenmesine odaklanmıştır.

4.1. GZFT Analizinin Başlıca Çıkarımları

- Göl turizmi, kültür turizmi (arkeolojik alanlar, tarihi yerler ve mağaralar vb.), doğa turizmi (ulusal ve doğal parklar vb.), kış turizmi, kongre turizmi gibi turizmin çeşitlendirilmesinde büyük potansiyel olmasına rağmen, tüm turizm faaliyetleri Antalya'nın kıyı kesiminde sıkışmış, bölge bu potansiyeli etkin bir şekilde kullanamamıştır.

- Bölge sanayi sektöründe gelişmiş olmasına rağmen, bu sektör, dinamizmin ilk aşamasını (Bkz. 4.2) önleyen tarımsal üretim ile bütünleşmiş değildir. Ayrıca bölgedeki üniversiteler, sektörleri bir arada tutmak için çok güçlü bir unsurdur; bu sebeple sektörlerin Ar-Ge (araştırma ve geliştirme) ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

- Bölgedeki tarım ve turizm potansiyelleri etkin kullanılmamaktadır. Tarım ürünleri, sektörler arasındaki bütünlüğü ve dengeyi korumak için tarıma dayalı endüstrilerde kullanılabilir. Kaş ve Elmalı ilçeleri alt bölge ile iyi bütünleşmelidir. Ayrıca, yüksek yoğunluklu tarımsal üretim ve turizm faaliyetleri nedeniyle, tarımla ilgili turizm faaliyetleri sektörel dengeyi sağlayabilecektir.

- Bölgenin çoğunlukla dağlık ve düşük yoğunluklu kuzeydoğu bölgelerinde karayolu ulaşım olanaklarının iyileştirilmesi, tarım ve alternatif turizm faaliyetlerinin iyileştirilmesi; bölge içi kalkınma farklılıklarının azaltılması ve sosyal entegrasyonun artırılması için önemlidir. Bu altyapı yatırımları ekonomik hareketliliği artıracak ve bu yerleşimlerden bir dereceye kadar göçü engelleyecektir (BAKA, 2014)

4.2. Mekânsal Stratejik Planların Vizyon Tanımı

GZFT analizi ve bölge için başlıca etkilerinin tanımlanmasından sonra, mekânsal stratejik planların vizyonu belirlenmiştir.

VİZYON: “DİNAMİK BÖLGE”: Turizm, TR61 bölgesinin önemli bir sosyo-ekonomik sektörü olarak, tarım ve sanayi sektörlerinin katılımıyla çeşitlendirilmiş bir turizm teklifi sunan, bölgenin tarihi, kültürel ve doğal mirasını yansıtacak şekilde geliştirilecektir.

Mekânsal stratejik plan için ‘Dinamik Bölge’ vizyonu; “çeşitlilik”, “denge” ve “entegrasyon” kavramlarının ilişkilendirilmesi ile oluşmuştur. Bu bağlamda, bu 3 kavramın oluşturduğu “Dinamik Bölge/Kent” vizyonunun mekânsal ve organizasyonel yansımaları, aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

Çeşitlilik: Sektörel aktivite çeşitliliği, turizm imkanlarının kampçılık, doğa yürüyüşü, mağara turizmi, eko-turizm, dağ turizmi, kış turizmi, göl turizmi, kültür ve inanç turizmi, kış sporları, sağlık ve kongre turizmi gibi alternatif turizm anlayışlarıyla çeşitlenmesi, turizm koridorlarının çeşitliliği, tarım ve sanayi ürünlerinin çeşitliliği, dinamizmi destekleyecek odak noktalarının/mekanlarının çeşitliliği, yenilenebilir enerji imkanlarının çeşitliliği vb.

Denge: Turizm, Tarım ve Sanayi sektörlerinin arasında denge, kıyı turizmi ve ekolojik/kültürel/tarihsel değerler aracılığı ile bölgenin iç kısımlarına genişleme potansiyelinde olan turizm arasında denge, dinamizmi destekleyecek odak noktaları arasında denge, seracılık-organik tarım gibi farklı tarımsal faaliyetler arasında denge vb.

Entegrasyon: Antalya, Burdur ve Isparta kentleri arasında entegrasyon, turizm-tarım ve sanayi sektörlerinin birbiriyle entegrasyonu, tarihi-kültürel mirasın günlük yaşam ve turizm sektörü ile entegrasyonu, bölgenin yerel kesimi ile turistlerin entegrasyonu, farklı turizm-tarım ve sanayi akslarının entegrasyonu, dinamizmi sağlamada oluşturulacak yeni odak noktalarının mevcutta var olan odak noktaları ile entegrasyonu vb.

Aynı zamanda “Dinamizm” vizyonu, TR61 Bölgesi için önemli olan Turizm, Tarım ve Sanayi sektörlerinin ortak noktası olarak da düşünülmüştür. “Dinamizm” vizyonu hem çeşitlilik-denge-entegrasyon kavramlarının; hem de turizm-tarım-sanayi sektörlerinin ortak noktası olarak düşünülerek bu sayede bahsedilen kavramlar da sektörlerle ilişkilendirilmiş ve mekânsal organizasyon bu ilişkiselliğe göre şekillenmiştir.

Söz konusu kavramsallaştırmalar ve ilişkiselliklere ek olarak, Dinamizm vizyonunun getirilerini daha iyi tanımlamak ve sürecin nasıl işleyeceğinin çerçevesini çizilebilmek adına, aşamalı gelişim modeli üzerinde durulmuş ve Dinamizm’in üç aşamada gerçekleştirileceği kurgulanmıştır. Bu aşamalar şu şekildedir:

Aşama 1: Kısa vadede, sektörler arasında dengeyi sağlamak ve bu sektörlerin turizm sektörüne katılımına temel oluşturmak için tarım ve sanayi sektörlerine yatırımlar yapılacaktır. Ayrıca bu dönemde bölgedeki turizm deniz-kum-güneş turizminden farklılaşarak alternatif turizm potansiyellerini (kış turizmi, kültür ve inanç turizmi, mağara turizmi, göl turizmi, eko-turizm, dağ turizmi, sağlık ve kongre turizmi, spor turizmi, kruvaziyer turizm, TR61 bölgesine özgü ipek-yolu turizmi, golf turizmi, plato turizmi) kullanarak çeşitlenecek ve gelişecektir.

Aşama 2: Orta vadede sanayi sektörünün rekabet gücü arttırılacak ve tarım sektörü ile dengelenecektir. İki sektörün turizm sektörüne yardımını sağlamak için sanayi ve tarım sektörleri entegre edilecek ve birlikte çalışan mekanizmalara dönüşecektir. Bu dönemde üniversitelerin bu sektörlerle olan ortaklığı organize edilecek ve arttırılacaktır. Ayrıca, turizm sektörü çeşitlenmeye ve turizm merkezleri oluşturmaya devam edecektir.

-Son aşama: Uzun vadede, tarım ve sanayinin iyi entegrasyonu ile turizm, sadece büyük potansiyeli nedeniyle değil, aynı zamanda kısmen tarım sektörü yoluyla yaratılacak olan sanayi turizminin ortaya çıkması nedeniyle tekrar gelişecektir. Bu uygulamalar ile TR61'in turizm sektörü diğer bölge ve ülkeler tarafından takip edilir bir duruma gelecek şekilde gelişmiş olacaktır.

Bildirinin bir sonraki bölümünde üzerinde durulacak olan mekânsal stratejik planların amaç, hedef ve stratejileri, bu aşamalı gelişim modeli kapsamında üretilmiştir. Böylelikle, geliştirilecek politikaların ve bu politikaların mekânsal yansımalarının hangi vadede olacağı ve sektörel organizasyonun hangi aşamalarda ne şekilde ilerleyeceğinin çerçevesi, plan çalışmalarından önce çizilmiştir.

5. Mekânsal Stratejik Planlama Çalışmaları

GZFT analizi ve ‘vizyon tanımı’ süreci, üst ölçekli mekânsal stratejik planların üretilmesi ile devam etmiştir. Bildirinin bu bölümünde, “Dinamik Bölge/Kent” vizyonu bağlamında yürütülmüş olan 1/250.000, 1/100.000 ve ardından 1/25.000

ölçekli mekânsal stratejik planların üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda; her farklı ölçekteki mekânsal stratejik planın vizyon bağlamında ele aldığı temel konular, mekânsal-sektörel organizasyona bağlı olarak geliştirilmiş temel plan politikaları ve önerileri özetlenecektir.

5.1 1/250.000 Ölçekli Mekânsal Stratejik Plan

Bildirinin 4.2. bölümünde irdelenen “Dinamik Bölge – Kent” vizyonu, kavramsallaştırmalar, kurulan ilişkisellikler ve aşamalı mekânsal gelişim stratejileri doğrultusunda; 1/250.000 ölçekli mekânsal stratejik planın temel amaçları, hedefleri ve stratejileri oluşturulmuştur. Söz konusu plan kararları, 1/100.000 ve 1/25.000 ölçekli mekânsal stratejik planlar için de bağlayıcı olmuştur ve tüm bu planlar, bu amaçlar doğrultusunda yürütülmüştür. Vizyon kapsamında belirlenen temel amaçlar ve hedefler, aşağıda özetlenmiştir:

AMAÇ 1: Bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla bölgesel turizmi geliştirmek.

Dinamizm vizyonu bağlamında; mekânsal stratejik planın ilk amacı, bahsedildiği üzere turizmi geliştirmek olmuştur. Turizm sektörü özellikle Antalya’da çok iyi geliştiğinden ve tüm Antalya, Burdur ve Isparta’da bildirinin 2.1. bölümünde bahsedildiği üzere çeşitli alternatif turizm potansiyelleri olduğundan, bu sektör bölgenin başlıca bölgesel kalkınma stratejisi olarak değerlendirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda izlenecek olan hedefler kısaca şu şekildedir:

- “Bölgede turizm aktivitelerini 12 aya yayabilmeyi sağlamak için turizm faaliyetlerini alternatif turizm ile çeşitlendirmek.” TR61 bölgesinde en öne çıkan sektör olan turizm sektörü, deniz-kum-güneş turizminden ibaret olduğundan, bölgedeki turizm yalnızca yaz sezonunda olmakta ve diğer mevsimlerde bölge turizm açısından geri planda kalmaktadır. Bölgede yüksek potansiyeli bulunan alternatif turizm faaliyetleri geliştirildiğinde, bu faaliyetlerin turizm aktivitelerini bütün yıla yayabileceği ve TR61 bölgesinin turizm anlayışının bölgede daha çeşitli ve dinamik bir turizme evrimleşmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, her türlü altyapı, ulaşım, mekânsal ve ekonomik iyileştirilmelerde bulunulacak, çeşitli rotalar oluşturulacak, günübirlik tesisler ve pansiyonculuk teşvik edilecek ve bu şekilde alternatif turizm faaliyetleri desteklenecektir.

- “Turizm sektöründen elde edilen gelirleri artırmak için turistik yerlerin reklamı yapılacaktır.” Bölgede alternatif turizm anlayışlarının geliştirilmesi bir öncelik olarak düşünüldüğünden ve bu potansiyeller yeni değerlendireceğinden dolayı, daha hızlı ve başarılı bir biçimde gelişerek turist çekebilmek adına alternatif turizm alanlarının tanıtımı çok önemli olarak görülmüştür.

- “Turizm sektörünü desteklemek amacıyla yerel halkın ve turistik faaliyetlerde çalışanların eğitim faaliyetlerinin artırılması.” Bölgede yapılan analiz-sentez çalışmalarının sonucunda, turizm eğitimi veren yüksekokul veya enstitülerin sayısının yetersizliği ve nitelikli elemanların sayıca yetersiz kaldığı saptanmıştır. Ayrıca, alternatif turizm anlayışlarının üzerinde yeni durulacağından, geliştirilecek olan alternatif turizmler üzerine de eğitim verilmesi sağlanacak ve turizm daha profesyonel bir yaklaşımla geliştirilecek, turistler bu konuda eğitilebileceklerdir.

AMAÇ 2: Tarım sektörünün rekabetçi gücünü arttırmak.

Bildirinin 1. bölümünde üzerinde durulduğu gibi, TR61 bölgesi tarım sektöründe oldukça gelişmiştir. Bölgenin var olan ve daha da geliştirilecek olan turistik gücü nedeniyle tarım sektörü, bölgedeki rekabet gücünü artırarak turizm sektörüne eklenilebilecektir. Kırsal kalkınma ve yatırımlar için verilecek olan kararlar, tarım sektörünün bölgesel kalkınmaya katılımını sağlayan kilit faktörler haline gelecektir. Bu amaç doğrultusunda izlenecek olan hedefler kısaca şu şekildedir:

- “Özellikle tarım sektörüyle geçinen hane halklarının gelirlerini arttırarak kırsal nüfusun ekonomik kalkınmasını sağlamak.” Hane halkları tarım sektöründen gelirlerini ne kadar arttırırsa, sektörde devamlılıkları artacak ve tarımsal faaliyetlerini arttırarak tarımsal kalkınmaya destek olacaklardır. Rekabetçiliği artmış olan tarım sektörü de daha rahatlıkla turizm sektörü ile bütünleşmiş hale gelebilecektir. Bu bağlamda tarımsal kooperatifleşme üzerine gidilecek, bölgede yaygın olarak yetiştirilen sebze ve meyvelerin üretiminin arttırılması desteklenecek ve tarımsal üreticilere eğitimsel faaliyetlerde bulunarak bilinçlendirilmeleri sağlanacaktır.

- “Bölge genelinde Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından kontrol edilecek olan iyi tarım uygulamalarının uygulanması.” İyi Tarım Uygulamalarının hedeflediği genel amaçlar, üretimde kullanılan faaliyetlerin, yeni ve doğal çevreye zarar vermeyen tarım yöntemlerine sürdürülebilirlik kapsamında uyarlamaktır. (Yaşar, 2017). Bahsedildiği üzere; tarım sektörünü daha kolay izlenebilir ve sürdürülebilirlik ilkesine o kadar uygun hale getirmek, tarım sektörünün rekabetçi gücünün artmasında önemli görülmüştür.

- “Tarım alanları ile bölgedeki üniversiteler arasında iş birliğinin sağlanması.” Dinamizm vizyonu kapsamında üzerinde durulan noktalardan biri de sektörlerin eğitimle olan ilişkisidir. Bu kapsamda, bölgede daha rekabetçi bir tarım sektörü sağlamak amacıyla, tarım sektörünün üniversiteler ile birlikteliğinin arttırılması ve üniversitelerin bünyesinde bulunan araştırma-geliştirme merkezlerinin tarımsal alanlar ve faaliyetler üzerine eğilmelerinin üzerinde durulacaktır.

- “Daha sürdürülebilir tarımsal uygulamalar sağlamak amacıyla tarım topraklarının korunması.” Bu hedef, tarım sektörünün hem kendi içinde gelişmesinde hem de gelişen diğer sektörlerin tarım topraklarına vereceği zararı engellemek açısından en önemli politika olarak görülmüştür. Bu amaçla, arazi toplulaştırma vurgulanacak ve tarım alanlarının korunması için önlemler alınacaktır. Bu sayede, tarımsal üretimin devamlılığı sağlanmış olacak ve tarımsal alanlara gelebilecek olası zararlar minimum düzeye indirgenmiş olacaktır.

- “Tarımsal altyapıyı güçlendirmek için tarım alanlarına yatırım yapmak.” Tarım sektörünün rekabetçi gücünü arttırabilmek amacıyla, öncelikli olarak tarım alanlarını geliştirmek hedeflenmiştir. Bu kapsamda, seracılık alanlarında yeni teknolojiler kullanılarak modernleşmeye gidilmesi, seracılıkta solar enerji kullanımının yaygınlaştırılması, organik atıklardan biyokütle enerjisi eldesi, hayvancılığın yaygın olduğu alanlarda modernleşmeye gidilmesi şeklinde uygulamalara gidilerek daha modern ve altyapısı güçlü bir sektör elde edilmeye çalışılmıştır.

AMAÇ 3: Bölgedeki sanayi sektörünün yeniden yapılandırılması.

Bildirinin 1. bölümünde bahsedildiği üzere, bölgede sanayi sektörü kendi kendine yeterli olmasına karşın diğer sektörlerin gerisinde kalmaktadır. Bölgede sektörel denge oluşturmak ve sektörün bölgedeki varlığını sürdürmek için, diğer sektörlerle entegrasyon ve sanayi alanlarının mevcut durum-teknolojilerinin güncellenmesi sağlanmalıdır. Söz konusu teknolojik gelişmelerin bölgedeki doğal/tarihi/kültürel değerlere zarar vermeden gerçekleştirilmesinin de üzerinde durulacaktır. Bu amaç doğrultusunda izlenecek olan hedefler de kısaca şu şekildedir:

- “Altyapı ve üstyapı yatırımları yapılacak, bu yatırımlar sanayi alanlarında planlı sanayileşmenin oluşmasına katkıda bulunacaktır.” Analiz ve sentez çalışmalarının sonucunda elde edilen bilgilere göre, mevcuttaki sanayi alanları altyapı ve üstyapı açısından tam donanımlı değildir. Bu kapsamda, sanayi sektörünü diğer sektörlerle dengeli bir hale getirebilmek adına, sanayi alanlarında altyapı sistemleri geliştirilecek; solar enerji ve biyokütle enerjisi kullanımı teşvik edilecek ve ulaşım imkanları geliştirilecektir. Böylelikle, sanayi sektörünün kendi içinde gelişmesi sağlanacak ve diğer sektörlerle entegre olması için bir zemin hazırlanmış olacaktır.

- “OSB'lerde yüksek teknolojik üretime ulaşmak için bölgedeki üniversiteler ve sanayi bölgeleri arasında iş birliğinin sağlanması.” Dinamizm vizyonu kapsamında üzerinde durulan noktalardan biri, sektörlerin eğitimle ilişkilendirilmesidir. Bu kapsamda, bölgede sanayi sektörünün gelişimini desteklemek ve kuvvetli bir sanayi sektörü temeli oluşturabilmek amacıyla, sektörün üniversiteler ile birlikteliğinin artırılması ve üniversitelerin bünyesinde bulunan araştırma-geliştirme merkezlerinin sanayi alanları ve faaliyetleri üzerine eğilmeleri teşvik edilecektir. Kongre ve seminerler kurgulayarak da bu araştırma-geliştirme faaliyetlerine katılım ve destek sağlanacaktır.

- “Sanayi alanlarında üretimin çeşitlendirilmesi.” Analiz ve sentez çalışmalarının sonucunda elde edilen verilere göre, bölgedeki organize sanayi bölgeleri, üzerinde uzmanlaşmış oldukları sanayi faaliyetlerine devam edeceklerdir. Özellikle Antalya’da bulunan Döşemealtı OSB, yüksek teknoloji üzerine eğilecek, bu yönde de kendini geliştirecek ve sanayinin turizm sektörüne eklenenebilmesi için bir zemin hazırlayacaktır. Ayrıca, tarım sektöründen elde edilen meyve-sebze-süt ürünleri gibi bölge için önemli kaynakların da sanayiye girdi oluşturması ve tarıma dayalı sanayinin desteklenmesi hedeflenmektedir.

AMAÇ 4: Bölgenin üretim potansiyelini kullanarak tarım ve sanayi sektörlerinin turizm sektörüne entegrasyonunu sağlamak.

Bildirinin 4.2. bölümünde bahsedildiği üzere, “Dinamik Bölge – Kent” vizyonu için kilit konulardan biri tarım, sanayi ve turizm sektörlerinin entegrasyonudur. Diğer sektörlerle iş birliği yapılmasının, final ürününün çekiciliğini arttıracığı düşünülmüştür. Tarım-turizm, sanayi-turizm, tarım-sanayi-turizm entegrasyonu ile ilgili izlenecek hedefler kısaca şu şekildedir:

- “Bölgedeki tarımsal potansiyeli kullanarak tarımsal turizm koridorlarının oluşturulması.” Amaç 2’de belirtildiği üzere rekabetçiliği artırılan tarım sektörünün turizm sektörüne katılımı, turizmin çeşitlendirilmesi açısından önemli görülmüştür. Bu bağlamda, analiz ve sentezlerde saptanmış ve uygun bulunmuş alanlarda agro-

turizm odakları oluşturmak ve odakların birbirine eklenerek bir koridorlaşma yaratması hedeflenmiştir. Altyapı ve konaklama imkanları geliştirilecek ve bu alternatif turizm anlayışı bölgede tanınmaya ve yaygınlaşmaya başlayacaktır.

- “Bölgedeki sanayilere ve üretimlerine göre sanayi turizminin geliştirilmesi.” Amaç 3’te belirtildiği üzere daha da gelişmesi ve diğer sektörlerle dengelenmesi beklenen sanayi sektörünün turizm sektörüne katılımı, turizmin çeşitlendirilmesi açısından önemli görülmüştür. Bu bağlamda, sanayi turizminin bölgeye tanıtılması sadece turizmi dinamik hale getirmek için değil; bir yandan da bölgeye önemli düzeyde ekonomik getiride bulunabileceği düşünülmüştür. Sanayi sektörü kapsamında, mevcuttaki OSB’lerin tekrardan yapılanarak daha farklı bir örgütlenme içine girmesi ve daha çok firma/müze gibi işleyerek gelen turistleri ve misafirleri kabul ederek onları üretim sürecine katmaları, bünyelerinde ürünler için satış merkezleri bulundurmaları ve kongre-fuarlar ile tanıtım sağlanması ile turist katılımının maksimum düzeye çıkacağı bir yapılanma ön görülmüştür.

- “Bölgedeki turistleri çekmek için yeni tarımsal-sanayi kümelenmelerinin kurulması.” Rekabetçi gücü artan tarım sektörü ve tarım sektörüyle dengelenmek amacı ile yatırımlar gerçekleştirilmiş olan sanayi sektörü, birbiri ile bütünleşmiş hale gelecektir. Bu kapsamda, analiz ve sentezler doğrultusunda alandaki çeşitli tarımsal sanayi ürünleri değerlendirilmiş ve bunların turizmle bütünleşmiş hale gelmesi sağlanmaya çalışılmıştır. “Kozmetik Vadisi”, “Mantar Üretim Koridoru” ve benzeri isimlerle yeni tarımsal sanayi koridorları oluşmuş, yüksek teknolojili sanayi kullanımı ile elde edilen sanayi ürünlerinin çekiciliği artırılmış ve tarımsal sanayinin daha turistlere yönelik bir hale gelmesi hedeflenmiştir ve bunun için gerekli altyapı ve tanıtım yatırımları düşünülmüştür.

AMAÇ 5: Ekolojik değerler - ekonomik sektörler arasında uyumlu ilişki sağlanması.

Ekolojik değerlerin, sektörlerin olası zararlarını azaltacak ve bu değerlerin farklı sektörlerle katılımını destekleyecek şekilde temel sektörlerle entegre edilmesi önemli olarak görülmüştür. Bu amaç doğrultusunda izlenecek olan hedefler de kısaca şu şekildedir:

- “Doğal çevreyi korumak için ekonomik faaliyetlerin olası zararlarını en aza indirmek.” Dinamik Bölge-Kent vizyonunda sektörlerin birbiri ile ilişkileri çok önemli olduğu gibi, temel sektörlerin ekolojik değerler ile ilişkisi de sürdürülebilirlik açısından çok önemlidir. Bu sebeple, sektörel eğilimlerin ekolojik değerler üzerinde kurduğu baskılar en aza indirilmeye çalışılacak ve yapılacak sektörel yatırımlar da çevresel değerler gözetilerek gerçekleştirilecektir. Turistler ve yerel halk da çevresel değerlerin korunması yönünde bilinçlendirilecek ve buna yönelik eğitim faaliyetleri gerçekleştirilecektir.

- “Bölgede yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının teşvik edilmesi.” Turizm, tarım ve sanayi sektörlerinin yanında enerji sektörü de bu üç sektörle uyumlu olarak çalışacak ve sektörlerde yenilenebilir enerji kullanımı desteklenecektir. Bu kapsamda, her türlü turistik, tarımsal ve sanayi faaliyetlerinde biyokütle ve solar enerji kullanımı teşvik edilecek ve daha sürdürülebilir bir Dinamik Bölge–Kent oluşumu sağlanacaktır.

5.2. 1/100.000 Ölçekli Mekânsal Stratejik Plan

1/100.000 ölçekli mekânsal stratejik planda, “Dinamik Bölge” vizyonu ve aşamalı gelişim stratejileri doğrultusunda, 5.1. bölümde belirtilen 1/250.000 ölçekli mekânsal stratejik planla aynı doğrultuda olacak şekilde yeniden amaçlar, hedefler, stratejiler belirlenmiştir.

1/100.000 ölçekli mekânsal stratejik plan yalnızca Antalya kentine odaklanmaktadır ve plan sınırları; Kemer, Konyaaltı, Murtağa, Kepez, Döşemealtı, Aksu, Serik ve Manavgat ilçelerini içeren Kemer-Manavgat alt bölgesi sınırları olarak belirlenmiştir. Dinamik Bölge–Kent vizyonu bağlamında karar verilmiş olan amaç, hedef ve stratejiler, 1/100.000 ölçekli mekânsal stratejik plan için bağlayıcı olmuştur ve aynı politikalar izlenerek ilerlenmiştir. Ancak, bu ölçek çerçevesinde önerilen politikalar; özellikle yeşil ağ sistemi, ulaşım sistemi ve konut sektörü için, 1/250.000 ölçekli mekânsal stratejik plana göre daha detaylı irdelenmiş ve mekânı şekillendirecek olan söz konusu temel sistemler ile ilgili vizyon bağlamında ilave plan kararlarında bulunulmuştur.

-Daha planlı bir kentleşme için, kentin sektörel yatırımlar sonucu oluşacak olan mekânsal yayılımın kontrolünü sağlamaya yönelik politikalar üretilmiştir. Bu çerçevede üretilen çeper politikaları ile, kent çeperinde var olan 1. ve 2. Derece mutlak tarım alanlarını ve orman alanlarını korumaya yönelik ilave plan kararlarında bulunulmuş, kentin bu verimli alanlara yayılımının engelleneceği politikalar üretilmiştir. Kentsel tarım alanları, daha modern ve iyi tarım uygulamaları, tarım parkları ve kentte verimli olmadığı saptanan kullanım dışı alanlardaki yerleşimlerde yoğunlaştırma (densification) uygulamaları ile kente gelecek olan yeni nüfusun bu yoğunlaştırma alanlarına yerleştirilerek verimli tarım alanları ve orman alanları üzerinde oluşturacağı kentleşme baskısı engellenmeye çalışılmıştır. Ulaşım sistemi çerçevesinde, daha Dinamik bir kent yaratabilmek için tramvay, otobüs vb. toplu taşıma sistemleri üzerinde durulmuş; farklı ulaşım modları arası entegrasyon sağlanarak turistleri – yerel halkı destinasyon noktasına hızlı ve devamlı bir biçimde taşımak amaçlanmıştır. Özellikle agro-turizm, sanayi turizmi ve diğer alternatif turizm odak noktalarına toplu taşıma ile ulaşım geliştirilmiş ve bu alanların erişilebilirliğinin artırılması hedeflenmiştir.

Ayrıca, üst ölçekte bahsi soyut olarak geçen bazı alternatif turizm kavramlarını 1/100.000 ölçeğinde daha da somutlaştırmak ve bu kavramların getirdiği mekânsal yansımaların daha net anlaşılması adına, bu kavramlara net sınırlar çizilerek net tanımları yapılmıştır. Bu kavramlar;

-Turizm, Kırsal Kalkınma ve Tarım Turizmi

Son yıllarda, özellikle kentsel olmayan alanlarda gerçekleşen alternatif turizm türlerine yönelik artan taleplere ve bu taleplerden yararlanma amaçlı hükümet çalışmalarının eğilimlerine paralel olarak, yerel halk için alternatif kalkınma olanakları sunulmaktadır. Günümüzde kırsal turizm endüstrisi, çeşitli kırsal turizm türleriyle gelişen alternatif turizm türlerinden biridir. Kırsal kalkınma, yüksek kalitede bölgeye özgü ürünlerin üretimi, doğanın korunması ve peyzaj yönetimi, tarımsal turizm ve kısa tedarik zincirlerinin geliştirilmesi gibi çok çeşitli yeni faaliyetlerden oluşmaktadır. Tarım turizmi ise; genellikle dezavantajlı tarım arazilerinde uygulanan yeni bir kırsal turizm türüdür. Sadece tarımsal üretime bağımlı yerel halk için değil,

tarım alanlarının sürdürülmesi için bir kalkınma aracı olarak da geliştirilmiştir (Topcu, 2007). İtalya, İspanya, Yunanistan gibi bazı ülkelerde hükümetlerin bölgesel kalkınma aracı olarak yararlanmayı amaçlayan politikaları ile büyüyen bir sektördür. Tarım turizmi sektörü, sadece gelişmiş ülkelerde değil, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde de sürdürülebilirlik, kırsal kalkınma ve turizm kalkınma ilkelerinin entegrasyonu altında büyümektedir (Topcu, 2007).

-Sanayi Turizmi:

Sanayi turizmi, istenen destinasyonun belirli bir yere özgü sanayi sitelerini içerdiği turizmdir. Kavram öznel olsa bile, bir kişinin tercihlerine bağlı olarak, insanların şu andaki veya tarihi üretim süreçlerini görmeyi ve deneyimlemeyi sevdikleri fark edilmiştir: bir bölge için sembolik bir karakter olan mallar, markalı, lüks mallar gibi otomobil, saatler ve mücevherler, bilgisayarlar ve uçaklar gibi teknolojik açıdan zorlu, yenilikçi ürünler; porselen ve demirci ürünleri gibi el işi ürünler, içecekler ve yiyecekler turistlerin ilgisini çeken sanayi ürünleri olarak saptanmıştır (Wikiwand, 2020).

-Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi, herhangi bir nedenden ötürü tıbbi tedavi amacıyla bir ülkeden diğerine seyahat etmektir. Hastanın sadece hastanede tedavi gördüğü turizm türüdür. Sağlık turistleri yaşadıkları yerden sağlık amacıyla başka bir yere seyahat ederler (Dawn ve Pal, 2011). Kısacası, tedavi amaçlı bir seyahattir. Plastik cerrahi, organ nakli, diş tedavisi, fizik tedavi ve rehabilitasyon vb. gerektiren uluslararası hasta potansiyelini kullanarak sağlık tesislerinin gelişmesine izin veren turizm türüdür (Dawn ve Pal, 2011).

1/100.000 ölçekli mekânsal stratejik plan için hazırlık çalışmasında, planlama alanı içerisinde bu tür önemli görülen alternatif turizm faaliyetleri için potansiyel alanların varlığı saptanmış ve mekânsal organizasyon bu eğilimler doğrultusunda kurgulanmıştır.

5.3 1/25.000 Ölçekli Mekânsal Stratejik Plan

“Dinamik Bölge” vizyonu ve aşamalı gelişim stratejileri çerçevesinde, 1/250.000 ölçekli ve 1/100.000 ölçekli mekânsal stratejik planlarla aynı doğrultuda tekrardan amaçlar, hedefler, stratejiler belirlenmiştir.

Söz konusu planın sınırları; Antalya'nın Muratpaşa, Kepez, Konyaaltı ve Döşemealtı ilçe merkezlerini içermektedir.

Ölçeğin dili nedeniyle, bu mekânsal stratejik planın ana odak noktaları, “Dinamik Bölge-Kent” vizyonunun yeşil ve açık sistem, ulaşım sistemi, konut politikaları, yeni alt merkez oluşumu üzerine yansımaları içermektedir.

Bu ölçekteki mekânsal stratejik plan kent ölçeği ile ilgili olduğundan, turizmin çeşitlendirilmesi çok daha zorlaşmaktadır. Örneğin; dağ turizmi, kış turizmi, göl turizmi, mağara turizmi vb. ile ilişkili hedefler, planlama sınırları dışında kalmıştır. Böylece kentin merkezini, alt merkezlerini ve kentsel kısımlarını turistik faaliyetlere daha fazla katabilmek adına bu mekânsal stratejik planda “kentsel turizm” kavramı gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kent turizmi düşünüldüğünde, tarım ve sanayi sektörlerinin tekrar turizm sektörü ile bütünleşmesine çalışılmıştır.

Kentsel Dinamizm: Vizyona göre, kentsel dinamizm “kent turizmi” terimine odaklanarak sağlanacak ve çeşitliliğin hem işlevsel hem de mekânsal yönlerini göz önünde bulundurarak turizmi kentin tamamına yayıp çeşitlendirecektir. Bu şekilde kentin tümü daha canlı hale gelecektir.

Kırsal Dinamizm: Vizyona göre, kırsal dinamizm çoğunlukla tarım ve turizmin ve kısmen sanayi-tarım-turizm sektörlerinin kırsal alandaki entegrasyonu göz önünde bulundurularak sağlanacak ve aynı zamanda kırsal kalkınma çerçevesi oluşacaktır.

Antalya Kentinde Dinamizm Vizyonu Doğrultusunda Uygulanan 10 Temel Kentsel Turizm Stratejisi aşağıda belirtilmiştir:

Kentsel dönüşüm yoluyla marjinal ekonomilerin veya kentteki varış noktalarının (tarihi kent merkezi) canlandırılması. (Emekli, 2014)

Kırsal-kentsel çevreyi birçok eğlence ve turizm aktivitesinin odak noktası olarak değerlendirmek

Kentsel alanlara yatırım yaparak sıradan kentsel mekanları görsel olarak daha çekici ve hoş hale getirmek (sokak sanatı sergileri, festivaller vb.).

Kentin çekici imajını yansıtan sembollerle kent tanıtımının yapılması ve kent içindeki olumsuz imgelerin kaldırılması. (Çeşitli rekreasyon alanları ve tematik eğlence parkları sağlamak, kentin doğal manzarasının geliştirilmesi vb.)

Nitelikli ürünlere hizmet edecek turizm ve ticari tesisler için önemli odaklara kolay erişimin sağlanması.

Sürdürülebilir bir turizm kalkınma çerçevesi için turizm altyapısının sağlanması.

Otellerin ve diğer konaklama tesislerinin çekici, güvenli, erişilebilir olması ve eğlence tesislerine yakın yerlere yerleştirilmesi.

Yürüyüş için uygun parklar planlamak, kentin turizm alanlarında yürüyüşü ve bisiklet kullanmayı teşvik etmek ve alışveriş alanlarının yürüyüş yolları boyunca trafiğe kapalı olmasını sağlamak, kentin ilginç ve çekici kısımlarında "kent yolları" sistemlerinin geliştirilmesi. (Emekli, 2014)

Turizmi kentin alt merkezlerine yaymak ve tarihi kent merkezi üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla alt merkezlerde turistik konaklamayı teşvik etmek.
Koruma-kullanma dengesini göz önünde bulundurarak tarihi alanların ve ekolojik değerlerin korunması ve tarihi koruma düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi.

Açık ve Yeşil Alan Sistemine İlişkin Temel Planlama İlkeleri:

Yeşil alanlardaki turistik hareketliliği kentin iç kesimlerine kadar arttırmak ve çeşitlendirmek.

Merkez ve alt merkezlerin yeşil alanlarla entegrasyonu

Turistik cazibe noktalarının yeşil alanlarla entegrasyonu.

Yeşil süreklilik sağlayarak turizm çekim merkezlerini ve alt merkezleri entegre etmek.

Çeşitli eğlence, dinlenme ve turizm faaliyetlerinin lokasyonu olarak kırsal-kentsel çeperleri değerlendirmek.

Yeşil ve açık alanların, turizm ve yerel faaliyet için önemli bölgeler olarak değerlendirilerek kalkınma baskılarından korunması.

Ulaşım Sistemine İlişkin Temel Planlama İlkeleri:

Toplu taşıma bağlantılarını güçlendirerek kentin iç kısımlarında bulunan turistik odak noktaları boyunca turistik hareketliliğin artırılması.

Alt merkez ve turizm gelişme bölgelerinin konumuna göre toplu taşıma güzergahlarının ve duraklarının yeniden yapılandırılması.

Turistik odak noktalarının ve alt merkezlerin erişilebilirliğinde süreklilik ve konfor sağlamak için farklı modlar arası bütünleşmiş ulaşım sistemi oluşturulması.

Toplu taşıma sistemlerinin kentsel yeşil alanlarla entegrasyonu.

Bisiklet kullanımını yaygınlaştırmak ve motorsuz ulaşım araçlarını kentsel yeşil alanlarla ilişkilendirerek planlamak.

Konut Sektörüne İlişkin Temel Planlama İlkeleri:

Merkezi daha dayanıklı ve dinamik hale getirmek için direncini kaybeden eski binalar da dahil olmak üzere tarihi merkezi ve çevresini yeniden yapılandırmak (regeneration).

Alt merkezlerin (turistik hareketliliğin yüksek olacağı) çevresini daha dinamik hale getirmek için yoğunlaştırma (densification) yoluyla yeni alt merkezlere yakın alanlarda konut yoğunluğunun artırılması.

Yaşam kalitesini arttırmak, kentsel turizmi geliştirmek ve kentsel çevrenin imgenilebilirliğini arttırmak amacıyla, dönüşüm alanının konumuna ve özelliklerine göre farklı tiplerde kentsel dönüşüm projeleri uygulamak.

Yaşam kalitesini arttırmak için gerektiğinde rehabilitasyon projelerinin uygulanması.

Kentsel çevreyi; doğal çevrenin korunması ve üzerlerindeki gelişme baskılarının azaltılması amacıyla konut yoğunluğunun merkezlerde yoğunlaşacağı ve kentin çeperlerinde azalacağı şekilde planlamak.

Doğal unsurları koruyarak üst ölçekli planlardaki yatırımlar doğrultusunda öngörülen nüfusa dayalı yeni kentsel gelişme alanları önermek.

Alt Merkezlerle İlişkin Temel Planlama İlkeleri:

Alt merkezlerin kentsel alanların ikincil kalbi haline getirilmesi ve Merkezi İş Alanının (CBD) tüm sistemin ana kalbi olarak değerlendirilmek.

Alt merkezleri, yakın çevrelerinin kalbi olarak değerlendirmek.

Alt merkezlerin çevresinde daha yoğun nüfus ve istihdam, ticari tesisler, yönetim tesisleri, kültürel, eğlence ve sosyal donatı imkanları sağlamak.

Kaynakça

- Antalya Büyükşehir Belediyesi., (2018) Ekonomi
- Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA)., (2014) *2014-2023 Bölge Planı*, Turizmin Çeşitlendirilmesi ve Yaygınlaştırılması, p. 67-76. (<https://www.baka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/tr61-duzey-2-bolgesi-2014-2023-bolge-plani.pdf>)
- Burdur Belediyesi., (2018) Ekonomi,
- Çımat, A., Bahar, O. (2003) *Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme*. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 6, 2-3. (<https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868895.pdf>)
- Dawn S.K., Pal S., (2011) *Medical Tourism in India: Issues, Opportunities and Designing Strategies for Growth and Development*. Int J Multidiscip Res 2011; 1(3): 185-202. (https://www.researchgate.net/publication/267560164_Medical_tourism_in_India_issues_opportunities_and_designing_strategies_for_growth_and_development)
- Emekli, G., (2014) “*Öğrenen Turizm Bölgeleri Yaklaşımı ve Kent Turizmi -Öğrenen Turizm Bölgeleri, Kentler ve Kent Turizmine Kuramsal Yaklaşım*”, 3rd International Geography Symposium- GEOMED 2013, 381-392. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/56748>)
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Sınır İstatistikleri, Konaklama İstatistikleri, Tesis İstatistikleri*.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı., (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı.*, (<https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>)
- Topcu, E.D., (2007) *Agri-tourism: As a new element of country planning*. A thesis submitted to the Graduate School Of Natural And Applied Sciences Of Middle East Technical University. (<http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/3/12608988/index.pdf>)
- Wikiwand., (2020) (https://www.wikiwand.com/en/Industrial_tourism)
- Yaşar, G., (2017). *İyi Tarım Uygulamaları: Migros Ticaret Anonim Şirketi Örneği*. KSBD, Sonbahar 2017, Y. 9, C. 9, S. 2, s. 503-524.

Teknoloji ve Dijitalleşme Çağında Türkiye’de Kentleri Planlamak: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme

Bedriye Çınar¹, Gözde Ekşioğlu Çetintahra²

Öz: Kent, her zaman ve her boyutta, sürekli bir biçimde dönüşmektedir. Değişimin sürekliliğinin başat kaynağı ise bilginin amaçsal kullanımı olan teknolojik ilerlemelerdir. İnsanlık tarihinin ‘yer’e yansımaları olan kentler, insanlığın geçirdiği teknolojik ilerlemelere göre şekillenirken, 19.yy sonları ile 20.yy başlarında bir disiplin haline gelen planlama literatürü de terminolojisini, pratiğini ve paradigmasını teknolojik ilerlemelerin sonucunda ortaya çıkan süreçlere göre biçimlendirmiştir. Bilgi çağı olarak tarif edilen günümüzde yaşanan dijitalleşmenin, kentsel mekanı ve mekanı düzenleyen kent planlamayı etkileyeceği açıktır. Bu çalışmada, öncelikle dün ve bugünü analiz edebilmek açısından tarım, sanayi ve bilgi dönemlerindeki kentleri, ekonomik, sosyal ve mekansal değişkenler açısından incelenmiş ve günümüzü kapsayan bilgi çağındaki öncelikli gelişmeler (her alanda yaşanan dijital dönüşüm) gündeme getirmiştir. Gelişmişlik ve kalkınmanın bir unsuru olarak görülen teknolojik ve dijital ilerlemeler, Kalkınma Planlarında getirilen politikalar bağlamında incelenmiş ve planlamanın bu gelişmeler karşısındaki rolü tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, bilgi çağı, kent planlama, kalkınma planları

Abstract: The city is constantly transforming at all times and in all dimensions. The primary source of continuity of change is technological advances. While cities that reflect human history on the “place” were shaped according to the technological advances that humanity has undergone, the planning literature, which became a discipline in the late 19th and early 20th centuries, has shaped its terminology, practice and paradigm according to that processes. It is clear that today’s digitalization, which is defined as the information age, will affect urban place and urban planning. In this study, in order to analyze yesterday and present, first the cities in agricultural, industrial and information ages were examined in terms of economic, social and spatial variables. Secondly, priority developments in today’s information era (digital transformation in every field) were discussed to clarify. Technological and digital advances which are seen as an instrument of development were analyzed in the context of Turkey’s national development plan’s policies and the role of urban planning were discussed against these progresses.

Keywords: Technology, information age, urban planning, national development plans

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir: bedriye_cinar@outlook.com.tr

² Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir: gozde.eksioглу@deu.edu.tr

1. Giriş

Kent, her zaman ve her boyutta, sürekli bir biçimde dönüşmektedir. Değişimin sürekliliğinin başat kaynağı ise bilginin amaçsal kullanımı olan teknolojik ilerlemelerdir. Ateşin bulunması, tekerleğin icadı gibi tarihin ilk devirlerine kadar uzanan bilgi birikiminin bir ürünü olan bilimsel buluşlara dayalı teknolojik gelişmeler (Çalık ve Çınar, 2009), kentleşme tarihinde üç önemli devri ortaya çıkartmıştır: tarım, sanayi ve bilgi devri (Yeşilorman ve Koç, 2014; Çukurçayır ve Çelebi, 2012).

İnsanlık tarihine iz bırakan birinci aşama, insanları toprağa ve yerleşik düzene bağlayan tarım toplumuna geçiştir. İkinci aşama tarım toplumundan kitlesel üretimin, tüketimin ve eğitimin önemli olduğu sanayi toplumuna geçiş; üçüncü aşama ise kitlesel refahın, bilgili ve nitelikli insana sermayesinin önem kazandığı bilgi toplumuna geçiştir (Aydoğdu, 2013). Hem kentsel mekanda hem de toplumsal düzeyde etkili olan bu üç döneme ilişkin Toffler (1981) da “Üçüncü Dalga” adlı kitabında tarım devriminin 1000 yıl, sanayi devriminin 300 yıl sürdüğünü ancak bilgi devriminin 100 yılda tamamlanacağını ileri sürmektedir. Kentleşmeyi etkileyen bu devirlerde tarım toplumunda toprak, sanayi toplumunda sermaye ne kadar önemliyse bilgi toplumunda da bilgiye sahip olmak o kadar önemli hale gelmiştir (Drucker ve Çorakçı, 1994). Benzer durum üretim araçlarında da izlenmektedir. Örneğin sanayi toplumunda üretim aracı makine ve üretim biçimi makineleşme üzerineyken, kimi kaynaklarda sanayi ötesi toplum olarak ifade edilen bilgi toplumunda üretim aracı bilişim ve iletişim teknolojileridir (Yeşilorman ve Koç, 2014). Dolayısıyla teknolojik gelişmeler, üretileni ve üretim araçlarını hızlı bir biçimde değiştirmektedir. Bu ise kaçınılmaz şekilde mekânın ve mekânı oluşturan tüm sosyal ve ekonomik unsurların bir dönüşüm içine gireceğini göstermektedir.

İnsanlık tarihinin ‘yer’e yansması olan kentler, insanlığın geçirdiği teknolojik ilerlemelere göre şekillenirken, 19.yy sonları ile 20.yy başlarında bir disiplin haline gelen planlama da terminolojisini, pratiğini ve paradigmasını teknolojik ilerlemelerin sonucunda ortaya çıkan süreçlere göre biçimlendirmiştir. Planlama ‘geleceğe yönelik, sistemli eylem programları hazırlama süreci’ olarak tarif edilse de planlamanın geleceğe bakışı, güncel sorunlar üzerinden olmaktadır. Bir başka ifadeyle planlamanın, mevcutta karşılaşılan bir durumun geleceğe nasıl ve ne düzeyde yansıtacağını kontrol etmeye çalıştığı ileri sürülebilir. Bu nedenle mevcudu ve mevcuda neden olan geçmiş doğru bir şekilde ‘görebilmek’ gelecek kararını verirken önemli olacaktır. Dolayısıyla, tarih boyunca yeni keşifler ve icatlarla sosyal ve mekansal yapıyı dönüştüren tarım, sanayi ve bilgi devrimleri olarak sınıflandırılan süreçleri incelemek gereklidir. Çünkü bu süreçler, kontrol mekanizmalarının da dönem ihtiyaçlarına göre biçimlenmesini tetiklemiştir. Ancak günümüzde, teknolojik gelişmelerin ekonomik, sosyal ve mekansal etkilerine ilişkin düzenlemelerin ve kontrollerin yapılabilme hızı, yaşanan dönüşümle paralel ilerlememektedir. Radyo ve televizyonun icadının yaklaşık bir asırlık, günümüzde kullandığımız bilgisayarların icadının yaklaşık yarım asırlık ve artık bireysel, toplumsal ve hatta kentsel yaşantının vazgeçilmez bir parçası olan internetin icadının 30 ila 40 yıllık geçmişi bulunmaktadır. Hızlı bir ivmeyle yükselen bu ‘dijital ilerlemelerin’ kenti dönüştürdüğü süreç de hızlı oluşmaktadır. Bu kontrol edilemeyen ve önceki döneme göre zımni olan dijital ilerlemelerin, tüm yaşantıyı değiştirme hızı düşünüldüğünde, kentlerdeki gelişimlerin düzenlenebilmesi, kontrol edilebilmesi ve

yönlendirilebilmesi, politika ve yasal mevzuat üretme açısından aynı hızda gerçekleşmemekte bu ise planlamanın önemli çıkmazlarından biri haline gelmektedir. Önceki dönemlerin ‘planlanmayan’ sonuçlarını yaşamamak adına, uygulamayı yönlendirecek düşünsel zeminin eksikliklerinin giderilmesi gereklidir. Bu çalışma günümüzde içinde bulunduğumuz dijital çağ ile birlikte gelişen sosyal, kültürel ve fiziksel olarak toplum ve mekanda meydana gelen gelişmeler ve yarattığı değişimlerin, ekonomi, sosyal ve kentsel mekandaki etkilerini irdelenmesi üzerinden kentlerin karşılaştığı dönüşümler ile bu dönüşümleri yönlendirmesi gereken üst ölçekleri planlar olan kalkınma planlarının dijital dönüşüme uyumlanmasını tartışmayı hedeflemektedir.

2. Tarım Devriminden Dijital Çağa Sosyal, Ekonomik ve Mekansal Değişimler

Sjoberg kentlerin gelişmesinde etkili olan koşulların ekoloji, sosyal örgütlenmeler ve teknoloji olduğunu ileri sürmektedir (Aslanoğlu, 2000). Kentsel gelişmelerin ekonomi, sosyal yapı ve mekânsal düzene yansımaları ise kaçınılmazdır. Bu bölümde kentsel değişimin literatürde ilişkilendirildiği üç dönem olan tarım, sanayi ve bilgi devri üzerinden ekonomik, sosyal ve mekânsal değişimler tartışılacak, bu değişimlerde teknolojinin tetikleyici unsuru aktarılacaktır.

2.1 Ekonomik Gelişmeler ve Tarım, Sanayi, Bilgi Devrimleri

Ekonomik unsurlar kentin oluşumuna etki eden faktörlerden biridir. Dönemlerin gereklilikleri doğrultusunda kent ekonomiyi, ekonomi de kenti devingen bir düzene getirmiştir. Yerleşik olmayan insan topluluklarını toprağa bir başka ifadeyle “yer”e bağlayan tarım devrinde, kentte üretim organik olarak yani insan ya da hayvan gücüne bağlı olarak yapılmaktadır. Tarımsal ürün odaktadır, toprak sermayenin en önemli unsurudur (Günay, 2002). Pazar merkezdir, ancak sermaye dini kurumların elindedir. Bu dönemde kentin ekonomik eylemlerinin örgütlenme biçimi, üretimin aynı sokakta yapılarak, ihtisaslaşmış sokak ve mahallelerin oluşmasıyla mekanı şekillendirmiştir (Aslanoğlu, 2000). Bu sürecin gelişmesinde etken, tarımsal üretimin kolaylaştırılmasına ve yaygınlaştırılmasına sebebiyet veren aygıtların icat edilmesidir.

İnsanlık için tarım devrimi ve endüstri devrimi iki önemli değişimdir ancak kentin en büyük dönüşümü, aslında insanlık tarihini de değiştiren ve dönüştüren, 18. yüzyılda kentsel endüstriyel dünyaya geçiş ile tarif edilmektedir (Thorns, 2004). Bu dönemin en belirgin gelişmesi sanayileşme olgusudur ve bunun simgesi ise sanayi kentidir. Sanayi kentinin oluşmasındaki tetikleyici unsur ise buharlı motorun bulunması gibi öncül teknolojik gelişmelerdir. Kent sanayi üretimine dayalı bir ekonomik örgütün merkezi haline dönüşmüştür. Ekonomik büyümenin ve esasen gelişmişliğin / kalkınmanın sürekliliği ve artan ivmesini yakalamak adına, sanayileşmenin geliştirilmesine odaklanılmıştır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin temeli, gelişmiş ve hatta diğer kentlerden daha ileride bir teknolojiye sahip olmaktır. Sanayi mallarının üretimi ve tüketimi üzerinden ilerleyen bu süreç, teknolojik gelişmelerin bilişim sistemleri üzerine yönelmesiyle, tüketimin odağa alındığı ve hizmetin üretildiği bir döneme evrilmiştir. Dolayısıyla, teknoloji temelli makineleşmeyle birlikte üretim teknolojisinde köklü bir dönüşüm yaratan sanayi devrimi (Tutar, 2013), yerini bilgi devrine bırakmıştır. 19.yüzyılda sanayileşme süreci ile ulaşım kanalları üzerinde yer seçen sanayi kuruluşları günümüzde yerini iletişim ağları üzerinde konumlanan dijital endüstrilere bırakmaya başlamıştır (Tankut vd., 2002). Makine ve sermayenin yerini

bilişim teknolojileri, bilgi ve veri blokları almıştır ve bu dönemde hem ekonomik hem de siyasal güç, bilginin paylaşılmasıyla kazanılmaktadır (Yeşilorman ve Koç, 2014).

Özetle (Tablo 1), tarım devriminden bilgi devrine, hammadde topraktan bilgiye, üretim araçları tarımsal üretim aletleri, insan gücü, makinalardan, bilgi ve iletişim teknolojilerine dönüşmektedir. Hammadde ve üretim biçiminin ekonomik yansımaları, kentte pazarın, tüketim ve artı ürün için üretim olgusundan, homojen ve hizmetin üretilip tüketildiği bir olguya geçmesine neden olmaktadır. Üretim biçiminde hammadde, tüketim maddesi odağında bir üretimden hizmet üretimine geçmiştir. Ekonomik süreçlerin tümü, teknolojik ilerleme ile paraleldir. İnternetin gelişimi, internetin bilgisayar sistemlerinden kişisel telefonlara kadar indirgenebiliyor olması, hem üreticinin doğrudan tüketiciye ulaşabilmesini, hem üretim mallarının tüketici bazında tekilleşebilmesi ve çeşitlenebilmesini sağlamış, hem de üretilen malın ulaştırılmasını hızlandırmıştır. Dolayısıyla pazar, yalnızca mekanda değil dijital olarak her yerdedir.

Tablo 1. Devirlere göre ekonomik göstergelerin karşılaştırılması

Göstergeler	Tarım Devri	Sanayi Devri	Bilgi Devri
Hammadde	Toprak	Sermaye	Bilgi
	Pulluk, tekerlek, vinç, lövye, kaldıraç, pres vb.	Makinalar	Bilgi ve İletişim Teknolojileri
Üretim Aracı	Tüketim amaçlı üretim	Artı ürün için pazar alanları	Homojen pazarlar
Pazar	İnsanların çoğu ürettiğini tüketir	Üreticiler ve Tüketiciler	Üretilen hizmetlerde küreselleşme

2.2 Sosyal Gelişmeler ve Tarım, Sanayi, Bilgi Devrimleri

Dönem gereklilikleri ve teknolojik tetiklemeler doğrultusunda değişen ekonomik unsurlar, beraberinde sosyal yapıda da değişimleri getirmiştir. Örneğin, tarım dönemi kentinin sosyal örgütlenmesi, idari ve dini merkez ile pazar ve değişim merkezi olan kentin, din, aile ve loncalar ile kontrol edildiği bir mekanizmaya sahiptir (Aslanoğlu, 2000). Ortaya çıkan kentler ise doğal birer yapıdan çok birer organizasyon olarak büyük nüfusların toplandığı alanlar haline gelmiştir (Thorns, 2004). Bir arada ve belirli bir üretim mekanizmasının içerisinde olma, bağlantı kurma ve bilgi aktarma gibi etkileşimlere de ihtiyaç duyulmasını ortaya çıkarmıştır (Toffler,1981).

Sanayi devrimiyle birlikte iş alanı, tarladan fabrikalara kaymış, üretime katılan işçinin eğitimi için uzmanlaşmaya gidilmiş ve bu süreç aile yapısını da etkilemiştir. Üretimden ayrılan yaşlı ve hasta nüfus için ise belirli uzmanlaşmış bakım alanları ortaya çıkmış ve böylelikle üretimin değişmesiyle tarım toplumundaki geniş aile artık dağılıp küçülerek yerini çekirdek aileye bırakmıştır (Toffler,1981).

Bilgi çağı denilebilecek günümüzde sosyal yapı, bilgi toplumu olarak tarif edilmektedir. Bilgi toplumu, iletişim ve bilişim teknolojisi sayesinde bilginin sosyoekonomik yaşamda da kullanıldığı ve insanların bilgiye ulaşımının kolaylaştığı yeni toplum biçimi olarak tarif edilmektedir (Müderrişoğlu, 2018). Bilgi toplumunun,

toplum ve teknoloji etkileşimi ekseninde gelişen yeni bir toplumsal süreç olduğu (Yeşilorman ve Koç, 2014), bu sürecin ise insanları bireyselleşmeye yönlterek kendi kendine yeten ve ihtiyaç duyduğu kaynaklara kolaylıkla erişebilen bir sosyal yapı oluşturduğu tartışılmaktadır (Kocacık, 2003).

Tarım, sanayi ve bilgi toplumlarındaki sosyal yapı değişimi özetlenecek olursa (Tablo 2), tarım toplumunun geniş aile yapısının sanayi devrinde çekirdek aileye, bilgi çağında ise aile kavramı yerine bireysel yaşam tarzlarına evrildiği görülmektedir. Bireyselleşme, iletişim araçları kitle iletişiminden, küçük grupların paylaşımlarına yönlendirmiştir (Toffler,1981). Bilgi toplumunda artık gelişen ağ sistemi sayesinde mesafenin bir önemi kalmamıştır. Öyle ki 'küresel, dijital ağlarla değişik ülkelerden, kültürlerden, dillerden, değişik yaşlardan ve mesleklerden insanların iletişimini sağlayan, teknolojiyi birleştiren yeni bir insan ve teknoloji mekanı' olan sibermekanlar tartışılmaktadır (Tekeli, 2010). Bilgiye sahip ve sürekli öğrenen insanın, coğrafya ile sınırlandırılmayacak bir mekanı dijital bir ortamda deneyimleyeceği ve aslında böylesi bir mekana ihtiyacının daha fazla olacağı düşünüldüğünde, kentsel mekânın, önceki dönemlere göre daha farklı ve hızlı bir dönüşüm geçireceği açıktır.

Tablo 2. Devirlere göre sosyal göstergelerin karşılaştırılması

Göstergeler	Tarım Devri	Sanayi Devri	Bilgi Devri
Aile Yapısı	Geniş aile birkaç kuşak aynı çatı altında	Çekirdek aile (anne, baba ve çocuklar)	Aile kavramı yerine bireysellik
İletişim	Ulaklar, kuleler ve gür sesli insanlar	Posta sistemi, telgraf, telefon, kitle haberleşme araçları	Akıllı telefonlar, kişisel bilgisayar, internet

2.3 Kentsel Gelişmeler ve Tarım, Sanayi, Bilgi Devrimleri

Ekonomide ve sosyal yapıda yaşanan gelişimlerin, eş zamanlı olarak kentsel yapıyı da dönüştüreceği sabittir. Her üç dönemde de hem etkin hem de edilgen bir unsur olarak kent, ekonomi ve sosyal yapı çerçevesinde dönüşmüştür. Dönüşümün hızı, özellikle de günümüzde bilgi ve iletişim sistemlerinin değişmesiyle daha keskin olmaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşması, yalnızca erk sahiplerinin değil sosyal yapıdaki her bireyin iletişim mekanizmalarına kolay ve hızlı bir biçimde ulaşabiliyor olması, dolayısıyla her bireyin ulaşabildiği bilgi düzeyinde erk sahibi olması, kentsel düzeni köklü bir biçimde değiştirmektedir.

Tarım devriminde üretim ve sosyal yapıdan kaynaklı olarak kentin merkezinin yönetim işlevi sürdürdüğü, nüfusun kırsalda yoğunlaştığı izlenmekteyken (Thorns, 2004; Keleş, 2006), sanayi devrimine geçiş ile birlikte toplumsal yapıların kodlanmasında önemli bir etkisi olacak olan insanların yaşam biçimleri de farklılaşmaya başlamıştır. Üretim ve yerleşim faktörlerinin birlikte olduğu kent formu değişerek yerini fabrikalar etrafında yerleşimlerin olduğu kentleşmeye bırakmıştır (Göksal (2003)'dan aktaran Aksoy, 2016). İhtiyaç duyulan yeni dağıtım sistemleri demiryolları, şoseler ve kanallar aracılığıyla iç bölgelerin de erişilebilir hale getirilmesiyle çözülmüştür. İlk büyük satış mağazası olan "ticaret sarayları" ortaya çıkmış, tarım toplumlarındaki tek tek alışverişin yerini kitle dağıtım ve pazarlama

sistemleri almıştır. Bu gelişmeler ile birlikte önemli bir diğer etken ülkelerin posta sistemlerini geliştirmeye başlamasıdır. Telgraf ve telefonun icadı ile iletişimde önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca sanayi toplumlarında aynı mesajı aynı anda birçok insana yollama ihtiyacından dolayı kitle haberleşme araçları yapılmıştır (Toffler,1981). Bu ise ulaşım ve iletişimin, kentin formunu ve işlevini etkilemesine neden olmuştur. Geniş ve birçok yere ulaşan yollar, kentler arası hızlı iletişim kanalları gibi unsurlar bunlardan birkaçıdır.

Bilgi toplumuna geçiş ile birlikte kentler artık bilgiyi üreten ve dağıtan merkezler haline gelmiştir. Sanayiye dayalı üretim biçiminden bilgiye dayalı üretim biçimine geçilmesi ve bilgi teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte kentler, daha küresel bir bütünleşmenin etkisiyle yeniden yapılanmıştır. Günümüz kentleri hizmet sektörünün yoğunlaştığı kültürel-rekreasyon alanları ve bilişim merkezleri haline gelmektedir. Dünyada uluslararası dolaşıma katılan örgütlenmeleri oluşturarak tek pazara doğru giden ekonomide mal ve hizmet dolaşımını sağlayan kentler oluşması küreselleşme akımında kentlerin rekabetini meydana getirmiştir (Kaypak, 2011). Bununla birlikte dünyada küresel kentler ortaya çıkmıştır ve sermayeyi kendisine çekmek amacıyla kentleri çekici kılmak adına ön plana çıkarmaya başlamıştır. Kentlerin çekici kılınmasında ekonomik göstergeler dışında, bilgiye erişim de önemli bir faktör olarak görülmekte ve iletişim unsurları önemli birer araç haline gelmektedir. Ulaşım ve iletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmelerle birlikte günümüzde kent, zaman ve mekân algısının değiştiği, mekânın da dijitalleştiği bir gelişme içerisinde. Bununla birlikte kent mekânının sınırları ortadan kalkmaya başlamıştır. Kentler artık yalnızca coğrafyada bir mekan değildir (Tankut vd., 2002).

Teknolojik sistemlerin gelişmesi beraberinde Dijital Kent, Akıllı Kent gibi yeni kentsel gelişme yaklaşımlarını da getirmiştir. Teknolojik yenilikleri (inovasyonları) kentsel mekana aktarmak odağında olan akıllı ve dijital kentlerin, “yerel topluluklar için ağ altyapısının sağlanması ve geliştirilmesi, kamusal iletişim ortamlarının sağlanması, fiziksel ve sanal mekânın entegrasyonu, kentsel yaşam için sosyal bilgi altyapısının sağlanması (iş, ulaşım, eğitim vb.), dijital kentlerin kurulmasında kamusal katılım için teknoloji tedariki” gibi ilkeler üzerinden tartışılmaktadır (Sınmaz, 2013). Dolayısıyla kent ve kentleşme, farklı ilkeler barındıran politikalar üzerinden değişme potansiyeli taşımaktadır.

Dijital kent ve akıllı kent söylemleri, kentte bulunan fiziksel mekanların sanal uzantılar aracılığıyla siber uzayda karşılık bulmasına ve kentsel kullanımlara sanal ortamda ulaşan kullanıcıların sayısının artmasına neden olmaktadır. Örneğin e-ticaret göstergelerine göre tarım devriminden günümüze değin kentin odağını oluşturan ticaret, artık sanal ve dijital bir ortamdaki yürütülmektedir. Bu durum kentsel planlamanın ilkelerini, kent mekânının değişimindeki önceki kırılmalardan farklı olarak yeniden yapılandırmaya başlamıştır (Tankut vd., 2002). Artık kentler, dijital yapıyı kullanan bilgi kenti hedefine ulaşmak için bilgiye dayalı, sanayi altyapısı, yaşam kalitesi ve kentsel kolaylıkların olması, kentsel ve kültürel çeşitliliğin gerekliliği ve yaratıcılığın desteklenmesi, ulaşılabilirlik, sosyal adalet ve dahil edilme, kentin ölçeği gibi kriterlerin; yaratıcılık ve kültürel altyapı, teknoloji ve iletişim, insan kaynakları, kentsel gelişim kümeleri ve mekansal ilişkiler, bilgi işçileri gibi tanımlamaların (Yigitcanlar, O'Connor, Westerman, 2008; Campbell'dan aktaran Aydoğdu, 2009) yapıldığı bir olguya dönüşmektedir. Bu süreçte kentler, sanayi kenti

imajından yenilikçi (inovatif) ve yaratıcı kent imajına evrilmektedir (Ritter, 2012). Dolayısıyla artık kentleşme, bilgi toplumunun ihtiyaç duyduğu dijitalleşmiş bir kentsel mekan üzerinden gelişecektir. Geçmişte de olduğu gibi bu dönem kendi kentleşme sorunlarını doğuracak ve bu ise kentsel planlama ilkelerinin yeni sorunlar bağlamında dönüşmesini zorlayacaktır.

Mekansal göstergeler tarım, sanayi ve bilgi devri açısından incelendiğinde (Tablo 3) ticaret, eğitim, ulaşım ve üretim yeri ile ilgili dönüşümler yaşandığı görülmektedir. Ticarete teke-tek yapılan alışveriş sistemi, bilgi devrinde homojen ve sanal ticaret sistemlerine evrilmiştir. Eğitim tarım devrinde aile içinde verilirken sanayi devrinde vasıflı işçi ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak kitle eğitimi vardır. Bilgi devrinde ise eğitim için mekan zorunluluğu gelişen teknoloji ile birlikte ortadan kalkmıştır. Ulaşım ve iletişim sistemleri, zaman ve mekan algısını değiştirmiştir. Yaya, binek hayvan ve yelkenli gemiler, gelişen teknoloji ile ortaya çıkan yeni ulaşım araçlarından araba, gemi, trene ve daha sonrasında bilgi devri ile birlikte uçağa ve hatta yerden kumandalı hava araçlarına (drone) yerini bırakmıştır. Tarım devrinde üretim yeri olarak kullanılan tarla ve evlerin altındaki atölyeler, sanayi devri ile yerini fabrikalara bırakmıştır. Günümüzde ise gelişen internet yapısı ile bilgi devrinde bilgi bankalarına ve bilgi ağlarına dönüşüm yaşanmıştır. Her dönemde teknolojinin gelişmesiyle birlikte mekanda da bir dönüşüm etkisi yarattığı görülmektedir.

Tablo 3. Devirlere göre kentsel göstergelerin karşılaştırılması

Göstergeler	Tarım Devri	Sanayi Devri	Bilgi Devri
Ticaret	Teke-tek alış veriş	Kitle dağıtım ve pazarlama sistemleri (ticaret sarayları)	Homojen ticaret sistemleri, alışveriş merkezleri, sanal ticaret
	Eğitim aile içinde verilir	Sanayide çalışacak vasıflı eleman ihtiyacından dolayı kitle eğitim vardır	Eğitim için mekan şart değil (sanal eğitim)
Eğitim	Yaya, binek hayvan, yelkenli gemi	Araba, gemi, tren	Uçak, drone
Ulaşım	Tarla, evlerin altındaki atölyeler	Fabrikalar	Bilgi bankaları ve bilgi ağları
Üretim Yeri			

Yirmi birinci yüzyılın başlarından itibaren büyük gelişme gösteren bilgi ve iletişim teknolojileri, birçok arazi kullanım türünün mekana bağımlılığını azaltmaya ve yeni arazi kullanım türlerini oluşturmaya başlamıştır. Özellikle gelişen iletişim ve bilişim altyapısı ile birlikte mekânsal uzaklığın önemini kaybetmesi, kentlinin kenti kullanma alışkanlıklarında ve dolayısıyla mekanın kendisinde değişimlere neden olmaktadır. Ulus devlet yerini küresel ağlara ve bu ağlara eklenen kentlere bırakmıştır. Akıllı mekanlar, dijital kentler, Endüstri 4.0 gibi yeni kavramlar, mekanı etkilemeye başlamıştır (Özsoylu, 2017).

Bu noktada, son yıllarda yapılan tartışmalardan birisi Endüstri 4.0 söylemidir. Endüstri 4.0, teknolojilerin ve değer zinciri organizasyonları kavramlarının kolektif bir bütünüdür. Bilişim altyapısı ile çalışan bu yapı akıllı fabrikalar vizyonunun

oluşmasına katkı sağlamıştır (Özsoylu, 2017). Bu ise, tarihten bugüne mekanın değişiminde önemli etkisi olan üretim biçimini ve üretime katılan işgücünü etkileme potansiyelindedir. Mekanı etkileyen bir diğer kavram ise öğrenen bölgeler kavramıdır. Farklı aktörlerin bölgesel gelişme için, bölgenin kendi kalkınmasını gerçekleştirirken hareketlendirmesini sağlamaktadır. Bölgelerin, bir tarafta kendi kapasitesi üzerinde üreteceği stratejileri diğer tarafta ise küresel gelişmelerle, sermaye ve işgücü akımlarını kullanarak teknolojik gelişmeleri ve yeni akımları takip etmesi gerekmektedir (Özen ve Özmen, 2010).

Kentsel mekanlardaki dönüşümde karar alma mekanizmalarında, karar sürecini yönlendiren araçlar ile aktörler arası ilişkilerin önemli olduğu ileri sürülmektedir (Whitehand ve Larkham'dan aktaran Ünlü, 2006). Gelişmiş ülkeler perspektifinden ve yapılan araştırmalar nihayetinde teknolojik gelişmeler ile ilgili izlenen politikalar ve bunların uygulama biçimleri oldukça önem taşımaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, mekanın düzenlenmesinde, teknoloji üretimi ve kullanımı konusunda başarılı politikalar izlemesi ile mümkündür. Politikalar dışında ise yürütme organlarının alınan kararlara bağlılıkları ve kararları uygulamadaki tutarlılıkları planlı kalkınmalarında önemli bir etkiye sahiptir (Avcı vd., 2010). Dolayısıyla, bilgi çağının kentleşme sorunlarını da içermesi beklenen kalkınma planlarından başlanarak mekan ölçeğine inen bir politika belirlenmesi gereklidir. Gelişmiş ülkeler bu bağlamda tutarlı kalkınma planları ile teknolojilerini geliştirirken, Türkiye'de de kentleşme politikalarının en genel çizgileri ile yer aldığı kalkınma planlarında (Keleş, 2006) bu durumun nasıl ele alındığını incelemek önemlidir.

Gerek ülkenin gelişmişlik düzeyini artırmaya yönelik teknolojik ilerlemeye dayalı politikaların üretilmesinde, gerekse bu süreci besleyecek bir bilgi kentinin oluşturulmasında, kentlerin planlanması ve gelişmenin sağlanabilmesi amacıyla mevzuatın da uzun vadeli planlarında, toplumsal yapıya yol gösterecek kararlar üretmesi beklenmektedir. Kentlerdeki gelişmelerin düzenlenebilmesi, kontrol edilebilmesi ve yönlendirilebilmesinin, politika ve hatta yasal mevzuat üretme açısından aynı hızda gerçekleşmediği görülmektedir. Bilgi toplumu için 1980'li yıllarla birlikte kurumsal ve yasal altyapı oluşturulmaya başlanmıştır. 1983 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu oluşturulmuş, 1993-2003 yıllarında Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikasının ana hatlarını oluşturmak amacıyla önemli adımlar atılmıştır (Aktel, 2003 ve Erkan, 1993'ten aktaran Çukurçayır ve Çelebi, 2009). Bilgi toplumunun beraberinde getirdiği yeniliklere yönelik olarak yapılan geniş katımlı ulusal politika belirleme çalışmalarının tarihçesine bakmak bu açıdan oldukça önemlidir (Çukurçayır ve Çelebi, 2009). Tarihsel bakış açısının, kalkınma planları açısından incelenmesi, bilgi çağı kentinin gerekliliklerinin ne düzeyde sağlandığı ve planlamanın bu sürece etken ya da edilgen katkısı belirlemek için de yol gösterici olacaktır.

3. Bilgi Çağında Türkiye ve Planlı Kalkınma

Bilginin belirli alanlarda yoğunlaştığı veya küresel ağlar ile tüm kentlere yayılmaya başladığı günümüzde bilgi ve öğrenme, üst ölçekli strateji ve planların da konusu olarak yerini almaktadır. Teknolojiyi üreten ve yayan toplumların ekonomik olarak gelişmiş toplum oldukları, bu nedenle bilgi ve iletişim anlamında gelişmenin kalkınma açısından büyük önem arz ettiği ileri sürülmektedir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından geliştirilen 2019-2023 Strateji Planı'nda da

iletişim altyapısının önemi vurgulanmaktadır. Anılan Strateji Planında, bilgi toplumunun temelini ekonomik ve sosyal hayatın bir parçası haline gelen internet olduğu, internet altyapısının geliştirilerek sayısal çağ olarak tarif edilmiş bu dönem açısından büyük önem taşıdığı ve internet üzerinde yürütülen iletişim sistemlerine olan ihtiyacın, hızlı ve etkin bir şekilde karşılanması amaçlanmıştır (2019-2023 Stratejik Planı, 2019). Dolayısıyla Strateji Planına göre gelişmişlik ve kalkınma, iletişim ve bilişim sistemleri üzerinden tarif edilmektedir. Ülkenin ekonomik, sosyal ve kentsel gelişimine yönelik temel devlet politikalarının geliştirildiği kalkınma planlarında (Erdoğan, 2016) bu olgu, ekonomik, sosyal ve kentsel yapı üzerinden incelenebilir.

3.1 Ekonomik Yapı Yönünden Kalkınma Planları

Ekonomik kalkınmanın cumhuriyetin ilk yıllarından beri hızlı bir sanayileşme ile mümkün olabileceği, tarımın görevinin sanayideki gelişmeyi hızlandırarak desteklemek olduğu stratejisi (Yücel, 1997), planlı kalkınma döneminin başlangıcından itibaren politikalara yansımaktadır. Döneminin ilk yıllarına bakıldığında ülkenin sanayi açısından gelişmeye çalıştığı ve tarımda modernleşme yönünde bir çaba olduğu görülmektedir. Kalkınmanın sağlanabilmesi için teknolojinin ekonomi ile entegre edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ilk yıllardan, kentsel gelişmeye yönelik ayrıntılı bir politika bulunmamakta, ekonomik kalkınmanın bölgeler arası denge güdüler (Keleş, 2006) tarım ve sanayi işbirliği üzerinden ilerlediği izlenmektedir. Gelişen süreç içerisinde diğer kalkınma planlarında da bölgeler arasında dengeli gelişmeyi düzenlemek ve iktisadi ve sosyal düzende olumlu bir gelişme elde etmek amaçlanmıştır. Üçüncü beş yıllık kalkınma planından itibaren kalkınma için teknolojinin önemi belirtilerek teknolojisini geliştiremeyen toplumların kalkınmada da başarısız olduğunu belirtildiği ve bu nedenle teknolojik gelişmeler önemle ele alınmaya başlanmıştır.

Planlı kalkınma süreci ile birlikte gelişmiş ülkelere nazaran teknolojik olarak geride kalma durumu devam etmiştir. Bilimsel olarak geliştirilmesi yönündeki sorunlar çalışmaları düzenleyen ve işbirliğini sağlayan teşvik edici bir araştırma organı düzeninin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Kalkınma planlarında teknoloji politikaları doğrultusunda önemli hedefler ortaya konulmuş ancak planlarda belirtilen hedeflere ulaşmada yetersiz kalmıştır (Avcı vd., 2010). Bunlarla birlikte kentlerin bölge ekonomisi üzerindeki rolleri de giderek değişmiştir. Teknolojinin yönetimi ve ilerlemesi özellikle de dünya kenti hipotezleri ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır (Knight, 1995). Yine de bilgi çağındaki gelişmelere yönelik özellikle 2000'li yıllardan itibaren dijitalleşme vurgusu sıklıkla yinelenmektedir.

Dış pazar alanlarının geliştirilmesi, kaliteli ürün üretilmesinin sağlanması, enerji üretiminin teknolojik gelişmeler paralelinde geliştirilmesi ve doğal kaynakların ekonomiye kazandırılması hedefleri çoğu planda ekonominin geliştirilmesi amacıyla ele alınmıştır. 2000'li yıllarla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin tüm alanlara yayılması, teknoloji ile entegre edilen ekonomik kalkınmanın sağlanması ve bu sistemi destekleyecek bir eğitim sisteminin oluşturulması hedeflenmiştir (Tablo 4). Ancak teknolojinin yeterince verimli kullanılmamasından kaynaklı olarak istenen gelişme sağlanamamıştır. Bu nedenle günümüzde kalkınma planlarının teknolojik hedeflerinin gerçekleştirilmesi yönünde önemli adımlar atması gerekmektedir.

3.2 Sosyal Yapı Yönünden Kalkınma Planları

Kalkınma planlarında hedeflenen amaçlardan biri teknolojik gelişmeler ile birlikte gelişen sosyal yapının da kalkınmasını sağlamaktır. Birinci kalkınma planı döneminde iletişim teknolojisindeki yapıya bakıldığında, posta ve telgraf sistemlerinin kullanılmakta olduğu, telefon sistemlerinin ise henüz gelişme aşamasında olduğu görülmektedir. İkinci kalkınma planı döneminden itibaren diğer planlarda da radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının toplumun kültürünü artırmak için bir araç olarak kullanılmasının planlanması iletişim araçlarının gelişmesinin sosyal yapının gelişimi için de önem taşıdığı görülmektedir (Tablo 4). Dünyada giderek hızlanan teknolojik gelişmelerin izlenemediği ve bu konuda geride olmaktan kurtulmak için bu ülkelerin gelişmeleri hakkında tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Bilgi teknolojisi, bilgi toplumu ve bilgisayar okuryazarlığı yeni kavramlar ile birlikte yeni politikalar da ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyıla girmeden önce yedinci plan döneminde bilgi ve iletişim teknolojileri ile gelişen dünya ile bütünleşmenin sağlanabilmesi için yeni yasal düzenlemeler yapılması gerektiği belirtilmiştir. 8. Plan dönemi itibarıyla tüketici olarak ifadelendirilen sosyal yapının taleplerini mobil telekomünikasyon hizmetlerine kaydıracağı ve bu nedenle bu alanlarda teknolojik gelişimin, internet erişiminin ve özellikle elektronik ticaretin yaygınlaştırılması ve kamu hizmetlerinin elektronik ortamda sunumunun gerekliliği üzerinden politikalar geliştirilmiştir (Tablo 4). Burada ön plana çıkan husus, 8. Plan dönemi itibarıyla bilgi çağı insanının yetiştirilmesinin hedeflenmesidir. Sonraki plan dönemlerinde interneti ve bilgisayar sistemlerini yaygın kullanması beklenen bilgi çağı insanının, dijital teknoloji ile oluşacak yeni meslek ve iş yapıları biçimlerine entegre olması da beklenmektedir. Dolayısıyla kalkınma planlarında, teknolojik gelişmelere bağlı olarak sosyal yapının değişeceği öngörüsü bulunmaktadır.

3.3 Kentsel Gelişmeler Yönünden Kalkınma Planları

Kalkınma planlarında kentleşme politikalarına ilişkin vurgu çoğunlukla, her müdahale sonucu oluşan kentsel sorunları çözmeye yöneliktir. Buna göre mekânsal yapı bağlamında plansız kentleşme ile birlikte altyapı sistemlerinin yetersiz olduğu ve geliştirilmesi yönünde temel hedefler bulunmaktadır. İkinci kalkınma planından itibaren, hızlı gelişen kentlerde düzenli bir gelişme sağlanması için imar planlarının faaliyetlerinin tamamlanması önemsenmektedir. Kentlere doğru yaşanan yoğun göç nedeniyle kentsel alanların nüfusunun arttığı, bunun için büyük kentlerden çok, orta ölçekli kentlere yatırımların yoğunlaştırılması gerektiği ifade edilmektedir (Tablo 4). Böylesi bir politika güdülse de büyük kentlere yatırım ve nüfusların yığılması engellenememiş, çarpık kentleşmeye dayalı yoğun yapılaşmanın ve sosyal yapı dengesizliğinin azaltılması her kalkınma planında vurgulanmıştır. Bilgi ve iletişim sistemlerinin gelişmesiyle bilgiye erişme unsuru artık mekan faktörünü aşmış bulunmaktadır. Küreselleşme kent ve bölgelerin rekabet etmesine neden olarak mekânı da bir rekabet unsuru haline getirmiştir. Bu ise orta ölçekli kentlerde değil yine büyük kentlerde nüfus yığılmalarının artmasına neden olmuştur.

Kentlere yapılan göçler sonucunda kentlerin aşırı ve plansız büyümesi beraberinde altyapı problemlerini de getirmiştir ve bu problemler her kalkınma planında ele alınarak çözümlenmesi yolunda kararlar üretilmiştir. Ancak uygulama konusunda tam

olarak başarı sağlanamamıştır. Bununla birlikte kentlerin yaşanabilir kılınması için imaj yönetimi ve markalaşma ile birer çekim merkezi haline getirilmesi gerektiği ele alınmıştır (Tunçer, 2016'dan aktaran Erdinç, 2016). Bu durum, planlarda sıklıkla vurgulanan bölgeler arası eşitlik kavramıyla karşıt bir durum yaratmaktadır. Büyük kentlerde özellikle teknolojik, Ar-Ge destekli ve bilişim-iletişim sistemleri ile donatılan yatırımların yığılması, nüfusun orta ölçekli kentler yönlenmesi karşısında bir engel oluşturmaktadır. Bilgiye ve bilgi toplama araçlarına ulaşmanın imkanı yine büyük kentlerde dir.

Kalkınma planlarının genel olarak kararlı, tutarlı ve belirgin stratejilerinin olmaması ile birlikte stratejilerden taviz verilerek planlamada siyasal yargıların egemen olması planlamanın başarısız olmasına neden olmaktadır. Kalkınma planlarında finansal düzenleme ve disipline yönelik kararlar bulunmamaktadır. Bu nedenle bu planların gerçekçi olması da mümkün değildir. Ülkemizde planlamanın ve planların işlevselliğine engel olan en önemli sorun planlama ve plan ile ilgili önyargılardan oluşmaktadır. Planlama kavramı nesnel bir konu olarak düşünülmemekte ve piyasa-plan ilişkisi tutarlı ve sağlam bir temele oturtulamamaktadır. (Özdemir, 2014).

4. Sonuç Yerine

Castells (2005) kent mekanlarının emek gücünün yeniden üretildiği alan olduğunu ve belirleyici etmenin ise tüketim olduğunu belirtmiştir. Gelişen teknolojik dönüşümler ile birlikte içinde bulunduğumuz iletişim çağında ise tüm toplumların gelişmesinde ve kentlerin oluşumunda iletişim teknolojisi belirleyicidir. Geçmişte toplumsal hareketlerin hedefinin kapitalistlerken günümüzde ise katılımcıların yeni bir kimlik yaratmaları biçimine dönüştüğünü belirtmektedir (Keleş, 2006). Bu kent tanımlamasıyla birlikte Castells (2005) kentlerin değişiminde teknolojik gelişmelerin etkisini belirtmiştir.

İlk yıllarından itibaren kalkınma planları, ekonomik gelişmişlik temelli hazırlanan üst ölçekli politikaları belirleyen planlar olmaları nedeniyle, temel olarak ekonominin çağın gereklilikleri doğrultusunda gelişmesini hedeflemektedir. Ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi, sosyal yapının ekonomiyi besleyecek bir eğitim, üretim ve en nihayetinde tüketim mekanizmalarına erişimi ile desteklenebilecektir. Bilgi çağında tüketimin unsuru olan bilginin dijital ya da elektronik ortamlardan ulaştırılması önemsenmektedir. Kamu hizmetlerinden ticarete, eğitimden çalışma alanlarına kadar topyekün bir dijitalleşmeye geçilmeye çalışılmaktadır. Ancak, tüm kalkınma planlarında olduğu gibi günümüzde de ekonomik ve sosyal gelişmişliğin artabileceği mekan olan kentler, farklı sorunlar içermekte ve kalkınma planlarında kentleşme politikaları geliştirilerek, ekonomi ve sosyal yapıya ilişkin getirilen politikalar doğrultusunda oluşan sorunlar giderilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla, üst ölçekten alt ölçeğe kadar planlama, ileriye dönük ekonomik ve sosyal politikaların gerisinde kalan kentsel sorunlara müdahale etmeye yönelik uygulamalar yapmak zorundadır. Örneğin, tüm kentsel kullanımların dijital ortamlarda yapılabiliyor olması, kentsel mekanda arazi kullanımlarını değiştirebilecektir. Bu değişimin ne kadar öngörülebilir olduğu tartışmalıdır. Ayrıca, bilişim ve iletişim teknolojilerinin büyük kentlerde yoğunlaşması, bölgesel eşitsizlikleri de arttırabilecektir. Son dönemde sıklıkla tartışılan Endüstri 4.0 ve karanlık fabrikaların uygulanması kuşkusuz işgücü dağılımında değişikliğe de neden olacaktır.

Bilgi çağını yakalamak, gelişmişlik düzeyini arttırmak için kuşkusuz teknoloji ile entegre ekonomik ve sosyal politikaların geliştirilmesi gereklidir. Ancak ekonomi temelli bir sistemde, sistemin yaratacağı kentsel sorunların giderilmesi, yine planlamanın üstlenmesi gereken ve çoğunlukla da çıkmazların olduğu bir düzene gitmektedir. Bu ise bilgi çağında, bilgiye ve hizmetlere erişimde bölgesel adaletsizliklere, kentsel yaşantıda yaşam kalitesinin değişkenliğine neden olabilecek ve yeni kentleşme politikaları ve yasal çerçevenin getirilmesini gerekli kılacaktır. Planlamanın, bu durumları öngörmesi, yaşanabilir kentlerin ve bölgesel adaletin sağlanarak kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından önemlidir.

Tarım devrimi öncesinde toprağa bağlı olmayan göçebe toplum, tarım ve sanayi devirlerinde toprağa ve dolayısıyla mekana bağlanmış, yaşam biçimini, kentsel örgütlenmelerini ve nihayetinde yaşadıkları çevreleri bu unsurlara göre düzenlemiştir. Bilgi çağı olan günümüzde ise toplum, yine mekana bağımlı azaltan ve daha çok dijital mekanların kullanımına yönelen bir sisteme doğru ilerlemektedir. Kent planlamanın, ileride yaşanacak ekonomi temelli dijital dönüşüm sonrası mekanı nasıl düzenleyeceği, ne tür politika ve kontroller geliştireceği, planlama camiası tarafından tartışılmalıdır.

Tablo 4. Kalkınma planları (KP) ve iletişim, üretim ve kentleşmeye ilişkin politikalar (Kaynak:T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı,2020)

Planlar	Politikalar
1963-1983 (1., 2., 3. ve 4. Beş Yıllık KP)	<p>İletişim / Ulaşım Posta ve telgraf kullanımı, teknolojinin desteklediği modern haberleşme araçlarının geliştirilmesi, radyo ve televizyon yayınlarının geliştirilmesi</p> <p>Üretim / Ekonomi Tanımda teknoloji kullanımı, sanayinin teknoloji ile entegre edilmesi, eğitimi işgücü</p> <p>Kentleşme Bölgeler arası denge, kentleşmenin özendirilmesi, sanayi odaklı kentleşme, kentleşme sorunlarının bütüncül planlar ile karşılanması</p>
1985-2000 (5., 6. ve 7. Beş Yıllık KP)	<p>İletişim / Ulaşım Sağlıklı bir bilgi akışı sistemini sağlanabilmesi ve kuruluşların bilgisayar sahibi olarak birer bilgi bankası oluşturmaları ve merkezleri arasında bilgi alışverişinin sağlanabilmesi için bilgisayar ağının kurulması ve telekomünikasyon altyapısının geliştirilmesi, bilgisayarla haberleşme ağının geliştirilmesi, ulaşımda teknolojik yenilikler, bilgi toplumunu oluşturabilmek için üretilen bilginin yaygın kullanımına imkan tanıyan bir enformasyon altyapısının kurulabilmesi amacıyla bilgi ağı planlamasına başlanması, küresel bilgi ağları ile bütünleşmesi için gerekli kriterlere uyum sağlanması ve yasal altyapısının hazırlanması</p> <p>Üretim / Ekonomi Sanayi, tarım, ulaştırma ve haberleşme sektörleri için uzun vadeli bilim-teknoloji planlarının hazırlanması, ülkede bilgisayar yazılımının yurt içinde üretilmesini, geliştirilmesini ve ilerde bölge ülkelerle ihraç etme seviyesine ulaşma hedefiyle yetişmiş insan gücü ve bilgi birikiminin geliştirilmesi için bilgisayar yazılımı geliştirme şirketlerin teşvik edilmesi, üniversite-sanayi işbirliğinin sağlanması, teknoloji enformasyon teknolojisi, telekomünikasyon, mikroelektronik, nükleer teknoloji, uydular teknolojisi, yeni malzemeler gibi ileri teknoloji alanlarındaki araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesi, örgün ve yaygın eğitimde TV, görsel-ışitsel araçlar ve bilgisayar destekli eğitim gibi modern eğitim teknolojilerinin kullanılmasına öncelik verilmesi,</p> <p>Kentleşme Kentleşmenin yavaşlatılması, kentler arası uzmanlaşmanın sağlanması, orta büyüklükteki kentlerin tercih edilmesinin artırılması, gelişmekte olan bölgelere sanayi yatırımlarının artırılması, kentleşmede karşılaşılan teknik ve sosyal altyapıya ilişkin sorunların hafifletilmesi, çevrenin ve tarihi-kültürel değerlerin korunması, kent planlamaya ilişkin tüm mevzuatın bütünlüğü sağlanması, denetimli yapılaşma ve imar işlemlerinin hızlandırılması, kentlerin güzelleştirilmesi, fikir ve sanat etkinliklerinin özendirilmesi</p>
2001 - 2013 (8. ve 9. Beş Yıllık KP)	<p>İletişim / Ulaşım Tüketici taleplerinin mobil telekomünikasyon hizmetlerine kayması nedeniyle, bu alanda gelişimin ve teknolojik iletişimin artması, internet erişimi ve elektronik ticaret uygulamaları başta olmak üzere birçok telekomünikasyon hizmetlerinde ağırlıklı olarak mobil şebekelerin kullanılması, uzaktan eğitim ve ileri teknoloji kullanan yeni eğitim yöntemlerinin yaygınlaştırılması, okulların altyapısının bilgisayarlı eğitime göre geliştirilmesi, e-Dönüşüm Türkiye Projesinin başlatılması ile birlikte kamu hizmetleri sunumunda bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının yaygınlaşması</p> <p>Üretim / Ekonomi Bilgi ve iletişim teknolojilerinin tüm alanlarda gelişmesi, yazılım sektörünün desteklenmesi, yüksek teknolojili bilgi yoğun ve katma değeri yüksek malların payının artırılması, biyoteknoloji ve gen mühendisliği, yazılım başta olmak üzere bilgi ve iletişim teknolojileri, yeni malzemeler, uzay bilim ve teknolojileri, nükleer teknoloji, deniz bilimleri, denizlerden ve denizaltı zenginliklerinden yararlanma teknolojileri, büyük bilim ve temiz enerji teknolojileri gibi ileri uygulama alanlarındaki Ar-Ge faaliyetleri desteklenmesi ve yatırımların artırılması, yeterli araştırmacı yetiştirilmesi ve bu faaliyetlerin eğitim-öğretim ve sanayi politikaları ile uyumlu olarak desteklenmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin iş süreçlerinde kullanılması, elektronik ortamda iş yapma biçimlerinin geliştirilmesinin desteklenmesi, çağdaş uygarlığa katkıda bulunabilen, bilim ve teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, sanata değer veren, beceri düzeyi yüksek, üretken ve yaratıcı, bilgi çağı insanı yetiştirilmesi</p> <p>Kentleşme Kentlerin küreselleşmenin istemlerine yanıt verecek duruma getirilmesi, uluslararası düzeyde yeterli altyapıya sahip ticari ve mali özerklerin oluşturulması, örgütlü sanayi bölgelerinin ülke geneline yayılması, ileri teknoloji kullanan teknokentler oluşturulması, kentlerin kültür dokusunun korunması, yoğun ve çarpık kentleşmeye karşın sağlıklı kentleşme ilkelerinin benimsenmesi, yoğun göçün neden olduğu sosyo-kültürel uyum sorunlarının azaltılması</p>
2014-2023 (10. ve 11. Beş Yıllık KP)	<p>İletişim / Ulaşım E-ticaretin, ihracatın artırılmasında etkili bir araç olarak kullanılması için gerekli mekanizmaların geliştirilmesi, 5G ve ötesi teknolojiler dâhil olmak üzere yerli elektronik haberleşme şebke ve altyapı bileşenlerinin Ar-Ge ve üretim faaliyetlerinin teşvik edilmesi, yerli üretim ve Ar-Ge faaliyetlerinin yeni nesil mobil haberleşme teknolojileri kapsamında desteklenmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı yeni iletişim kanallarının geliştirilmesi</p> <p>Üretim / Ekonomi Temiz teknolojiler ile katma değeri yüksek yeşil ürünler geliştirilmesine yönelik Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin desteklenmesi, örgün ve yaygın eğitim kurumlarında bilgi ve iletişim teknolojisi altyapısı geliştirilerek, öğrenci ve öğretmenlerin bu teknolojileri kullanma yetkinliklerinin artırılması, açık kaynak kodlu yazılımlar, büyük veri, bulut bilişim, yeşil bilişim, mobil platform, nesnelerin interneti gibi ürün, hizmet ve yöntemler değerlendirilerek kamu için uygun olabilecek çözümlerin hayata geçirilmesi, yenilenebilir enerji alanında; yerli ekipman kullanımı, Ar-Ge, teknoloji transferi, kamu alımları gibi hususları içerecek mekanizmalar ile yeni yatırım modellerinin hayata geçirilmesi, dijitalleşme, yapay zekâ ve veriye dayalı iş modelleri ile tarımsal bilgi sistemlerinin geliştirilmesi, sanayi ve teknoloji bölgelerinde (OSB, KSS, Endüstri Bölgeleri, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Serbest Bölgeler) sunulan hizmetlerin geliştirilerek, bu bölgelerin sanayinin rekabetçiliğine ve verimliliğine daha etkin katkı vermesinin sağlanması, dijital teknolojilerdeki gelişmelerle yeni meslek ve iş yapış biçimlerinin ortaya çıkması, eğitim sistemine ilişkin veri tabanlarının bütünlüğü sağlanması, eğitim verilerinin tabanlarının bütünlüğü sağlanması, verilerin yapay zekâ teknolojileriyle işlenmesi</p> <p>Kentleşme Ülke genelinde coğrafi nitelikli mekânsal bilgi üreten ve kullanan kuruluşlar arasında birlikte çalışılabilirlik esaslarının hayata geçirilmesi; mekânsal planlara ve uygulamalara elektronik altlık oluşturacak bilgilerin öngörülen standartlarda üretilmesi ve paylaşılması, kente yaşayanların yaşam kalitesini artırmak ve yerel ekonomiyi büyütmek için akıllı büyüme planları, toplu taşıma için akıllı kart sistemleri, entegre ücretlendirme sistemleri gibi akıllı hareketlilik programları ve bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) kontrollü enerji ve altyapı sistemleri iyileştirilmesi</p>

Kaynakça

- Aksoy, A. (2016). “Geleneksel devletten modern devlete: Sanayi devrimi ve kamu yönetimi düşüncesinde değişim”. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 31-37.
- Aslanoğlu, R. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme* (2. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Avcı, Ü., Kurtoğlu, M., & Seferoğlu, S. (2010). *Türkiye’de Planlı Kalkınma ve Teknoloji Politikaları*. Akademik Bilişim’10, 464.
- Aydoğdu, İ. B. (2013). “Bilgi Kenti: Bir Değişimin Anatomisi”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(2), 15-26.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Birinci Cilt Ağ Toplumunun Yükselişi I*.
- Çalık, D., & Çınar, Ö. P. (2009). *Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet*. Xiv. Türkiye’de İnternet Konferansı, 12-13.
- Çukurçayır, M. A., & Çelebi, E. (2012). “Bilgi Toplumu ve E-Devletleşme Sürecinde Türkiye”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), 59-82.
- Drucker, P. F., & Çorakçı, B. (1994). *Kapitalist Ötesi Toplum*. İnkılap Kitabevi.
- Erdinç, B. (2016). *Avrupa Birliği’nde Sürdürülebilir Kentleşme: Türkiye’ye Yansımaları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Günay, D. (2002). “Sanayi ve Sanayi Tarihi”. *Mimar ve Mühendis Dergisi*, 31, 8-14.
- Kaypak, Ş. (2011). “Bilgi Toplumu Olma Yolunda Kentsel Değişim ve Bilgi Kentleri”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 6(1).
- Keleş, R. (2006). *Kentleşme Politikası*. İmge Kitabevi. 10.Baskı,Ankara.
- Kocacık, F. (2003). “Bilgi Toplumu ve Türkiye”. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 1-10.
- Knigt, R.V. (1995). *Knowledge-based Development: Policy and Planning Implications for Cities*. *Urban Studies*, Vol. 32, No. 2, 1995 225±260
- Müderrişoğlu, B. (2018). “Tarım Toplumundan Bilgi Toplumu Dönüşüm Süreci ve Kentsel Organizasyonun Kondratieff Dalga Modeli Üzerinden Okunması”. *International Social Sciences Studies Journal*, 4(28): 6381-6394
- Özdemir, V. (2014). *Türkiye’de planlı kalkınma deneyimleri*. Marmara Üniversitesi.
- Özen, P.A. ve Özmen, Y. (2010). “Öğrenen Bölgeler” Perspektifinde AB Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelişimi, Mevcut Durumu Ve Tr’nin Alacağı Dersler. B. Akgül ve N. Uzay (Ed.), *Kalkınma Ajansları Üzerine Seçme Yazılar*, içinde (221-270), Bursa, Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Özsoylu, A. F. (2017). “Endüstri 4.0”. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 41-64.
- Ritter, W. (2012). *Knowledge Cities-A New Concept*. https://www.bu.ac.th/knowledgecenter/epaper/July_Dec2010/Pdf/P_104-108.Pdf. Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- Sınmaz, S. (2013). “Yeni gelişen planlama yaklaşımları çerçevesinde akıllı yerleşme kavramı ve temel ilkeleri”. *Megaron*, 8(2), 76.

- Tankut, G., Çalışkan, O., Levent, T., & Zorlu, F. (2002). “*Kentler*”. Bilim Ve Teknik (Yeni Ufuklara) Dergisi, Aralık Sayısı, Ankara.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *Kalkınma Planları*. (www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/, 03.08.2020).
- Tekeli, İ. (2010). *Mekansal ve Toplumbilimsel Olanın Bilgibilimi Yazuları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Teknolojileri, B., & Kurumu, İ. (2019). *2023 Stratejik Planı*. Sektörel Araştırma Ve Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı,[Ty].
- Thorns, D. C. (2004). *Kentlerin Dönüşümü*. İstanbul: Soyak Yayınları.
- Toffler, A. (2009). *Gelecekte Toplumsal Düzen*. 9. Ulusal Kalite Kongresi Özel Oturum, 21 Kasım 2009, [Http://Arsiv.Ntvmsnbc.Com/News/45794.Asp](http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/45794.asp)(12.04.2019).
- Tutar, H. (2013). *İşletme ve Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Ünlü, T.(2006). “*Mersin’de Değişen Kentsel Mekân: Çamlıbel’de Morfolojik Değişim*”. YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi Cilt 1, Sayı 4.
- Yeşilorman, M., & Firdevs, K. O. Ç. (2014). “*Bilgi Toplumunun Teknolojik Temelleri Üzerine Eleştirel Bir Bakış*”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1), 117-133.
- Yigitcanlar, T., O’connor, K., & Westerman, C. (2008). *The Making Of Knowledge Cities: Melbourne’s Knowledge-Based Urban Development Experience*. Cities, 25(2), 63-72.
- Yücel, İ. H. (1997). Bilim-teknoloji politikaları ve 21. yüzyılın toplumu. DPT

Süleyman Demirel Üniversitesinde Yürütülen TÜBİTAK Projelerinin Bilimsel Yoğunlaşma Alanları ve Sosyal Ağ Analizi

Murat Ali Dulupçu¹ Sevim Unutulmaz²

Öz: Her işbirlikçi ortağın farklı görüşleri nedeniyle, işbirliği modellerinin çeşitli yönlerini tanımlamaya ve aynı zamanda performans düzeyi üzerindeki etkilerini ağ perspektifinden araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı, 2008-2019 yılları arasında Süleyman Demirel Üniversitesinde yürütülen Tübitak 3001 projelerine yönelik uygulanan sosyal ağ analizi aracılığı ile araştırmacıların yapısal kalıpların anlaşılması ve işbirliği ağlarının altında yatan üretken gücün geliştirilmesine yardımcı olmaktır. Çalışmadaki işbirlikçi ağlar UCINET sosyal ağ yazılımları aracılığıyla görselleştirilmiştir. Ayrıca merkezilik ölçümleri, yoğunluk, kümelenme ve ego ağların ölçümleri ile ağ yapıları içerisinde güçlü konuma sahip kurumlar ve araştırma alanları belirlenerek Süleyman Demirel Üniversitesi'nin proje politikası oluşturma çabalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Gelecekte geliştirilecek olan bağlantı tahmin modelleri ile başarılı olabilecek işbirlikleri belirlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ Analizi, Proje İşbirliği, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Abstract: Due to the different views of each collaborative partner, there is a need to define various aspects of cooperation models and also to investigate their impact on the level of performance from a network perspective. The aim of this study is to help researchers understand the structural patterns and develop the productive power underlying collaboration networks through the social network analysis applied for Tübitak 3001 projects carried out at Süleyman Demirel University between 2008-2019. Collaborative networks in the study were visualized through UCINET social networking software. In addition, it is aimed to contribute to the project policy of Süleyman Demirel University by determining the centrality measurements, density, clustering and measurements of ego networks, and institutions and research areas that have strong positions within the network structures. Successful collaborations can be determined with connection prediction models that will be developed in the future.

Keywords: Social Network Analysis, Project Collaboration, Süleyman Demirel University.

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İSPARTA. e-posta: muratdulupcu@sdu.edu.tr

² Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İSPARTA. e-posta: sevimunutulmaz@hotmail.com

1. Giriş

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile bilime sağladıkları katkıların aynı düzeyde gerçekleştiği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle bilim politikalarının çağın gereklerine uygun ve ülke gereksinimleri göz önünde bulundurularak oluşturulması oldukça önemlidir. Bilimsel projelerin değerlendirilmesi ise bilimsel projeler politikası altında ele alınması gereken bir konudur. Özellikle uluslararası ve kurumlar arası işbirliği bilimin gelişmesinde önemli bir faktördür (Narin ve Whitlow, 1990). Bazı üniversiteler bilimsel proje politikaları ile ilgili ciddi kararlar alıp uygularken, bazıları günü kurtaracak ufak çaplı girişimlerle zamanını harcamaktadır.

İşbirliğinin proje düzeyinde etkisi sosyal ağ yaklaşımı kullanılarak analiz edilmektedir. Ağ analizi, nitel araştırmacılara karmaşık sosyal ilişkilerin yapısını anlamak için etkili bir teknik sunmaktadır (Neuman, 2006). Geleneksel örgütsel çalışmalar kuruluşların bireysel özelliklerine (strateji, kültür ve operasyonlar) odaklanırken, ağ perspektifi çalışmayı ekonomik bir boyuttan sosyal bir boyuta genişletmektedir. Tüm bireyler gibi kuruluşlar da sosyal ağlarındaki diğer aktörlerin sürekli etkisi altındadır (Ruan vd., 2012:10). Nohria ve Eccles (1992:4)' e göre, tüm kuruluşlar sosyal ağlardır. Bu nedenle sosyal ilişkilerle bağlantılı bir dizi düğüm açısından ele alınması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Bir kuruluşun faaliyet gösterdiği ortam diğer kuruluşların ağı olarak görülebilir.

Tübitak 3001 projeleri, yakın işbirliği içinde olması gereken çok sayıda araştırmacı içerdiğinden, işbirliği ağlarının benzersiz özelliklerini ve işbirliği ağlarının proje performansını üzerindeki etkisini araştırmak açısından anlamlıdır. Bu çalışmanın amacı proje işbirliklerinde geliştirilecek bağlantı tahmin modelleri aracılığı ile potansiyel olarak başarılı olabilecek işbirliklerini belirlemektir. Sosyal ağ analizi (SNA), aktörlerin yinelenmeli ve etkileşimli sosyal yapılarındaki karşılıklı bağımlılığını inceleyen karmaşık proje yönetimindeki ağları analiz etmek için önemli bir araçtır. SNA ile çeşitli merkezi önlemlerin belirlenmesi, düğümlerin etki sıralamasını görmeyi mümkün kılar. Etkili ve disiplinler arası bir işbirliği ortamına ulaşmak için kaynakları stratejik olarak tahsis etmek ve politikaları şekillendirmek için araştırma kurumlarının yönetimi ve liderliklerine yardımcı olmak mümkündür.

Genel proje performansına karşı işbirlikçi ilişkilerin gelişiminin karşılaştırılması konusunda çok az çalışma yapılmıştır. Ölçümün karmaşıklığı, taahhüt edilen ilişkilerin genel proje performansını nasıl teşvik ettiğini kıyaslamının ana zorluğudur. Gelecekte, daha sistematik işbirlikçi araştırma grupları oluşumunu mümkün kılmak için bir araç oluşturulmasını hedeflenmektedir.

2. Sosyal Ağ Analizi ve Projelerde Sosyal Ağ Analizi

Sosyal ağ analizi (SNA) bir dizi aktörün etkileşimlerini ve karşılıklı ilişkilerini analiz ederek, sosyal yapıların koşullarını tanımlamak için kullanılan bir metodolojidir (Hu ve Rachera, 2008; de Nooy vd., 2005). Sosyal ağ modeli, hareket faaliyetlerinin sınırlı rasyonellik ve oportünizm tarafından yönlendirildiği Williamson (1994) tarafından önerilen neo klasik ekonomi modellerinin eleştirilerine dayanmaktadır (Gordon ve McCann, 2000).

ABD’de kız yetiştirme yurdunda çalışan ayrıca sosyal psikolog olan Jacob Moreno ve araştırmacı arkadaşı Helen Jennings, okuldan kaçan kızların davranışlarını anlamaya

çalışırken geleneksel yöntemlerin bir yere varmadığını gördüler. Moreno, başlangıçta sosyogram daha sonra da sosyal ağ adını verdiği insan etkileşimlerinin diyagramında bir grup okul öğrencisi arasındaki arkadaşlık ilişkisini incelemiştir. Okuldan kaçan öğrencilerin yaş, cinsiyet, ırk, geçmiş psikolojik profilleri, vb., bireysel özellikleri incelendiğinde, okulun genelindeki diğer öğrencilerden ayrılan bir özellik göze çarpmıyordu. Farklı bir varsayımla olguya yaklaşan Moreno ve Jennings bu davranışın öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinden örülen sosyal yapıya bakılarak anlaşılabilirliğini öngörmüşlerdir (Moreno, 1934). Sosyal ağ analizinin Moreno tarafından piyasaya sürülmesinden bu yana, çeşitli alanlarda bir araç olarak kullanılmıştır. Kavramsal olarak sosyal ağ analizi, bireysel niteliklerinden ziyade bileşenler arasındaki ilişkisel ölçümleri vurgulamaktadır (Park vd., 2011:345). Wetherell, Plakans ve Wellman ise en geniş anlamda sosyal ağ analizinin (SNA) tanımını şu şekilde yapmaktadır (Otte ve Rousseau, 2002:442):

Sosyal ağ analizleri (1) sosyal yapıyı, üyeleri bağlayan ve kaynakları yönlendiren bağlarla bir ağ olarak kavramsallaştırır (2) bireysel üyelerin özelliklerinden ziyade bağların özelliklerine odaklanır (3) toplulukları "kişisel topluluklar" yani insanların günlük yaşamları boyunca teşvik ettikleri, sürdürdükleri ve kullandıkları bireysel ilişkiler ağları olarak görmektedir.

İçinde sosyoloji, matematik, istatistik ve bilgisayar bilimi gibi konuları barındıran sosyal ağ analizi (SNA), disiplinler arası bir alandır. Ağ analizi ve sosyal bilimlerdeki diğer yaklaşımlar arasındaki temel fark, aktörlerin kişisel özelliklerinden çok, aktörler arasındaki ilişkilere odaklanılmasıdır. Ağ analizi yaklaşımına göre bireysel bağlantılıklardan ötürü ortaya çıkan ilişki türleri ve örüntülerinin varlığı ya da yokluğunun ağ ve ağın bileşenleri üzerinde etkisi vardır. İstatistik bilimiyle sosyal ağları karşılaştırdığımızda; istatistik sürekli olarak varyans, korelasyon ve regresyon gibi analizlere ağaçlardan çok ormanın tümüne, ortalamasına odaklanılmasını önermektedir. Buna karşılık sosyal ağlar gibi yeni yaklaşımlar, hem birimler arasındaki etkileşimlere hem de birimlerin özelliklerine (ağaçlara) odaklanılmasını sağlamakta ve bir anlamda mikro ile makro arasındaki geçişi sağlayan bir köprü oluşturmaktadır (Gürsakaç, 2009:184).

Ayrıca sosyal ağ analizi, ağları matematiksel olarak ifade ederek görselleştirmeye ve karşılaştırmaya da yardımcı olmaktadır. Bu yaklaşım nitel verileri sayısal değerlerle tamamlamaktadır (M'Chirgui, 2007:37). Sosyal ağlarda, düğümler aktörleri (bireyler, gruplar, organizasyonlar) temsil etmektedir. Aktörler ise benzerlikler (aynı konum, aynı gruba üyelik veya cinsiyet gibi benzer özellikler), sosyal ilişkiler (akrabalık, roller, arkadaşlık gibi duygusal ilişkiler veya bilişsel ilişkiler), etkileşimler (görüşme, tavsiyede bulunma) veya akışlar (bilgi) şeklindedir (Brass, 2011:111).

Brookes vd. (2006), sosyal ağların sadece bilgiyi uygulamak için bir araç olmadığını, aynı zamanda bu ağların analizlerinin farklı durumlarda proje bilgisinin yaratıldığı, paylaşıldığı, dağıtıldığı, saklandığı veya alternatif olarak kaybedildiği sürecin bilgilendirici bir göstergesi olabileceğini belirtmiştir. Farklı tedarik sistemleri altında faaliyet gösteren projelerin sosyal ağları analiz edilerek, işbirlikçi çalışmalar desteklenerek bilgi alışverişi faaliyetleri gerçekleştirilebilir (Ruan vd., 2012:10).

Bulgular sosyal ağ analizinin hem teorik bir bakış açısı hem de bir dizi yöntem içerdiğini göstermektedir (van Duijn ve Vermunt, 2006). Sosyal ağ analizi bireylerin

özelliklerinden ziyade, insanlar arasındaki ilişkilerin nedenlerine ve sonuçlarına odaklanarak geleneksel sosyal bilimini genişletir ve tamamlar (Prothmann-Mueller ve Finke, 2004). Ağ modelleri sosyal, ekonomik, politik vb. yapıları aktörler arasında kalıcı ilişki örüntüleri olarak kavramlaştırmaktadır (Wasserman ve Faust, 1994).

“İşbirlikçi projeye” sahip olan bir grup, “rekabetçi projeye” sahip olan diğer gruptan önemli ölçüde daha yüksek ortalamalara sahiptir. Sosyal ağ analizinde bu durum, ilk işbirliği grubunda ikinci rakip gruba göre daha fazla bağlantı olduğu anlamına gelebilir. Böylece işbirlikçi projelerde rekabetçi projelere göre daha fazla bilgi destekleyici faaliyetin gerçekleştiği sonucuna ulaşılabilir. İşbirliğine dayalı çalışma projelerinde bilgi destekleyici ağ, rekabetçi çalışma projelerinde olduğundan daha yoğun bir şekilde bağlantılıdır. Bir ağın yoğunluğu ne kadar yüksek olursa, ilişkilerin o kadar fazla geçişliliği vardır. İşbirlikçi bir grubun yoğunlukları ortalamanın üzerindedir. Bu da işbirlikçi gruplarda, işbirlikçi çalışmanın etkili ve verimli olduğu anlamına gelmektedir (Ruan vd., 2012:15). Aşağıdaki tabloda işbirliği kriterleri ile sosyal ağ analizi ölçümleri arasındaki ilişkiler yer almaktadır.

Tablo 2. İşbirliği Kriterleri ve SNA Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

	İşbirliği Kriterleri	SNA Ölçümleri	İlişki Kriteri - Ölçü
Koordinasyon	Bilgilere koordineli bir şekilde kolay erişim ve paylaşım	Yoğunluk, derece merkezliliği, yakınlık merkezliği, aradalık merkezliliği	Merkezi ölçümler, aktörlerin iletişim ve bilgi alışverişi ile ilgili olarak ağda oldukları konumun belirlenmesini sağlar. Yüksek merkezlik değerine sahip aktörler, ağda dolaşan bilgilere potansiyel olarak kolay erişime sahip aktörlerdir. Yoğunluk ve merkeziyet ölçütleri, mevcut bilgilere erişim ve paylaşım koşullarını değerlendirmeyi sağlar ve kurumda bilgiye erişim ve paylaşım kurallarının tanımlanmasının başlangıç noktasıdır.
İletişim	Ekipler içi ve ekipler arasında iletişim kurma becerisi	Global ağın yoğunluğu, tanımlanan her grubun yoğunluğu	Ağın veya alt ağın (grup) yoğunluğu düşükse, aktörler diğer aktörlerle ilişki kurmak zorunda kaldıklarında, analiz edilen ağın kısıtlayıcı olduğu anlamına gelir. Yoğunluk yüksekse, aktörler arasındaki ilişkinin kolayca kurulabileceği anlamına gelir.
İşbirliği	Grup içindeki görevlerin gerçekleştirilmesinde destek	Yakınlık merkezliği, Jeodezik Mesafe	Yakınlık merkezliliği, bir aktörün ağdaki diğerleriyle temasa geçmek için atması gereken adım sayısını ölçer. Bir aktör ne kadar merkeze giderse, diğer aktörlere o kadar yakındır ve daha hızlı bir şekilde temasa girebilir ve başkalarıyla etkileşime girebilir. Yakınlık merkezliliği yüksek olan aktörler, görevlerin yerine getirilmesi, sorunların çözülmesi ve fikir üretilmesi için destek alma konusunda daha büyük olanaklara sahiptir.

Kaynak: (Pereira ve Soares, 2007:94).

Ayrıca sosyal ağ analizi, projelerin başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için işbirliği yapan ortak değerleri ve güveni paylaşan ekip üyelerini seçmek için örgütler arası sistemlerle de entegre edilebilir (Zhang vd., 2016). Aynı bağlamda SNA, küresel proje katılımcıları arasındaki kültürler arası etkileşimleri analiz etmek için de kullanılabilir (Di Marco vd., 2010, 2012).

3. Sosyal Ağ Analizinde Merkezilik ve Ölçüm Yöntemleri

Bavelas ve ekibi, küçük gruplar içinde iletişim ve bilgi yayılımı konularına odaklanan bir dizi deney gerçekleştirmiştir (Bavelas, 1948, 1950). Bu çalışmalar bilginin küçük bir grup aktör içinde nasıl dolaştığına ve hangi tür ağ yapılarının bu bilgi yayılımının hızına ve verimliliğine etki ettiğine odaklanmıştır. Ekibin yürüttüğü bu deneylerin sonucunda ağ analizi için önemli bir kavram elde edilmiştir. Bu kavramın adı merkezliktir (Freeman, 1978; Wasserman ve Faust, 1994). Bavelas için merkezilik kavramı mesafeye dayanmaktadır. Merkezi bir aktör ağdaki diğer aktörlere nispeten daha yakındır ve Bavelas bu tür 'merkezi' aktörlerin en uygun şekilde konumlandığını savunmuştur (Prell, 2012:24-25). Freeman (2005) 'e göre merkezilik, bir ağdaki düğümlerin yapısal bir niteliğidir. Bu bağlamda sosyal ağ analizinde en çok kullanılan ve literatürde kabul görmüş dört adet merkezilik ölçümü bulunmaktadır. Bunlar; "Derece Merkeziliği", "Yakınlık Merkeziliği", "Aradalık Merkeziliği" ve "Özvektör Merkeziliği" şeklindedir (Abraham vd., 2009:28-30).

Derece Merkeziliği

Derece merkeziliği, sosyal ağdaki merkezi aktörlerin belirlenmesinde kullanılan bir ölçüm yöntemidir. Ağ içindeki aktörlerin sahip olduğu bağlantı sayısı, söz konusu aktörün derece merkeziliği değerini oluşturmaktadır. Bu kavram ağ içinde "In (İç)" ve "Out (Dış)" olarak ayrılabilir. İç derece merkeziliği, belirli bir aktörün ağ içindeki diğer aktörlerden gelen etkileşimlerini ifade etmektedir. Dış derece merkeziliği ise ele alınan aktörün ağ içindeki diğer aktörlere gönderdiği etkileşimleri tanımlamaktadır (Prell, 2012:66-68).

Yüksek derece değerine sahip bir düğümün ağ yapıda daha merkezi bir konumdadır. Derece merkeziliği değeri;

$$C_D = \frac{\sum_{j=1}^{|V|} C_D(V^*) - C_D(V_j)}{\max \sum_{j=1}^{|V|} C_D(V^*) - C_D(V_j)}$$

formülü ile hesaplanmaktadır. $C_D(V^*)$ ağ içerisindeki en yüksek derece merkeziliğine sahip düğümü göstermektedir. $C_D(V_j)$ her bir v_j düğümünün merkezilik değerini temsil etmektedir (Demirgil, 2018:39).

Yakınlık Merkeziliği

Bazen bir düğümün ağdaki bilgi akışını kontrol etme potansiyelini ölçmemiz gerekmektedir. Bunlar, acil durumlarda bilgiyi yayma konusunda etkili olan tedarikçiler veya bilginin başkalarına yayılmasını kontrol eden bir kuruluş içindeki insanlar olabilir. Merkeze yakınlığı yüksek olan düğümler, ağdaki bilgi akış hızını kontrol etmelerinden dolayı önemlidir. Yakınlık merkeziliği, bir firmanın bilgi için başkalarına ne kadar bağımlı olduğunu değerlendirmek için de kullanılmaktadır.

Yüksek yakınlık merkezliyetine bağlı firmalar, ağdaki akışlar üzerinde daha fazla kontrole sahip oldukları için diğerlerine göre daha az bağımlıdır (Özman, 2017:66).

Yakınlık merkeziliği değeri, uzaklığın tersiniri olarak;

$$C_D = [\sum_{j=1}^g d(n_i, n_j)]^{-1}$$

formülü ile hesaplanmaktadır. $d(n_i, n_j)$ değeri n_i ve n_j köşeleri arasındaki uzaklık mesafesidir (Demirgil, 2018:40).

Aradalık Merkeziliği

Aradalık merkeziliği, bir düğümün ağdaki iki düğümü bağlayan bir jeodezide kaç kez bulunduğunu ölçmektedir. Yüksek aradalık merkezliyetine sahip olan düğümler, düşük aradalık merkezliyetine sahip olan düğümlere göre daha fazla ara pozisyona sahiptirler. Bu nedenle ağdaki bilgi akışları üzerinde daha fazla kontrol sahibidirler (Özman, 2017:67).

Aradalık merkeziliği değeri;

$$C_B = \sum_{j < k} (g_{jk}(n_i) / g_{jk})$$

formülü ile hesaplanmaktadır. g_{jk} jk arasındaki geodesic bağlantı sayısını, $g_{jk}(n_i)$ i aktörüne bağlı olarak jk arasındaki geodesic bağlantı sayısını göstermektedir (Demirgil, 2018:39).

Yüksek aradalık merkezilik değerine sahip aktörler, ağdaki iki aktörü birbirine bağlayan yollarda birçok kez görülebilir. Bu nedenle bir kuruluştaki aradalık merkeziliği yüksek olan insanlar, bilgi akışının kontrolü açısından güçlü kabul edilebilip, doğru olmayan bilgilerin insanlar arasında yayılması veya önlenmesinde de önemli rol oynayabilirler (Özman, 2017:226).

Özvektör Merkeziliği

Bonacich (1972) özvektör merkeziliğini, bitişik merkezlerin toplamıyla pozitif orantılı olduğu ve ilişkilili öz bileşeni diğer düğümlerden daha yüksek olan bir düğümün daha fazla öz merkezi olacağı şeklinde tanımlamaktadır. Özvektör merkezi bir düğüm özünde merkezi olan düğümlerle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle “nesnelerin merkezi” şeklindedir. Özvektör merkeziliği aktörlerin bağlantılarının bir işlevidir. Bir aktör ne kadar fazla bağlantı kurarsa, o kadar merkezdedir (Hanneman ve Riddle, 2005) (Grassi vd. 2007:238).

Özvektör merkezilik değeri;

$$c_i = \lambda^{-1} \sum_j a_{ij} c_j$$

formülü ile hesaplanmaktadır. Burada c_i , i düğümünün merkezliyetini vermektedir. Formül bir düğümün merkezliyetinin, bağlı olduğu düğümlerin merkezliyetlerinin toplamıyla orantılı olduğunu göstermektedir (Borgatti, 1995:112).

Yoğunluk

Yoğunluk grafiğin genel bağlantı seviyesinin bir göstergesidir. Her düğüm doğrudan başka bir düğüme bağlı ise tam bir grafik vardır. Bir grafiğin yoğunluğu aynı sayıda

düğüm içeren eksiksiz bir grafikteki köşe sayısına bölünen bağlantıların sayısı olarak tanımlanmaktadır (Otte ve Rousseau, 2002:442). Yoğunluk sadece tüm olası bağların dışında var olabilecek bağların yüzdesini de verir. Yoğunluk değeri 0 ve 1 arasında olup, minimum 0, maksimum 1 değerini alabilir. Yoğunluk değeri 0'a yakınsa bağlantı yoğunluğu az, 1'e yakınsa bağlantı yoğunluğu yüksektir. (McCarty vd., 2019:166).

Ego Ağlar

Ego, ağda odaklanılan düğümün (bireyin) kendisidir. Ego ile bağlantılı bireylere alter denilmektedir. Ego ağı ise yakın komşuları ve bu düğümler arasındaki tüm bağlantılar ile birlikte tek bir düğümü (ego) içeren ağıdır. Ego ağları, bir bireyin oynadığı rolü ve başkalarıyla nasıl etkileştiğini anlamak için sosyal ağ analizinde sıklıkla kullanılmaktadır (Sabah ve Şimşek, 2018:44).

Kümelenme

Watt ve Strogatz (1998) yönlendirilmemiş ağlar için, bir ağın yüksek ve düşük yoğunluktaki alanlara sahip olduğu alanları elde etmek amacıyla "kümelenme katsayısı" olarak adlandırdıkları bir ölçü önermişlerdir. Ölçülere her düğüm ego ağındaki bağların (yani belirli bir düğüme bağlı olan düğümler arasındaki bağlar) yoğunluğu ölçülerek başlanmıştır. Buna bireysel kümelenme katsayısı denilmektedir. Daha sonra toplam kümelenme katsayısını elde etmek için bu miktarı tüm düğümler arasında ortalamalandırmışlardır. Burada ağırlıklar her düğüm ego ağındaki düğüm çiftlerinin sayısıdır. Kümelenmeyi ölçmek amacıyla ağırlıkların ortalamalarını almak daha iyi sonuçlar vermiştir. (Borgatti vd., 2018:156).

Özetle sosyal ağ analizinde kullanılan ölçümler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

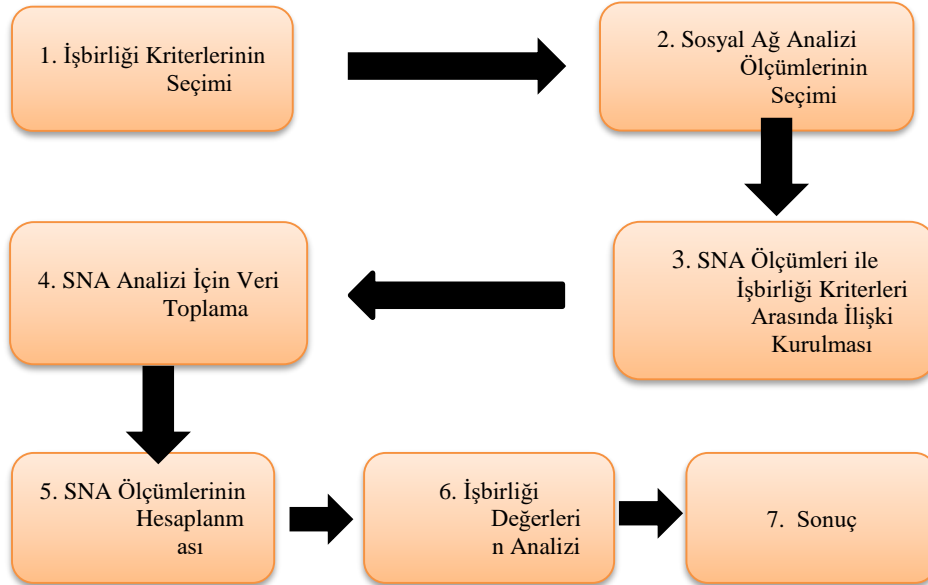
Tablo 1. Sosyal Ağ Analizi Ölçümleri

Ölçüm	Açıklama
Derece Merkeziliği	Derece merkeziliği, bir aktörün sahip olduğu bağ sayısını sayan bir ölçüdür.
Yakınlık Merkeziliği	Yüksek yakınlık merkeziliğine sahip kurumlar, ağdaki bilgi akışı üzerinde daha fazla kontrole sahiptir.
Aradalık Merkeziliği	Aradalık merkeziliği yüksek olan kurumlar, bilgi akışının kontrolü açısından güçlü kabul edilir.
Özvektör Merkeziliği	Özvektör merkeziliği "etkinin bir ölçüsüdür".
Yoğunluk	Ağın bölümleri arasındaki iletişim potansiyelinin ve dolayısıyla teorik olarak değiştirilebilecek bilgi miktarı ve türlerinin bir indeksidir.
Ego Ağlar	Ağda odaklanılan düğümün (bireyin) kendisidir.

Kümelendirme	Bir ağın yüksek ve düşük yoğunluktaki alanları kümelendirme katsayısı ile ölçülür.
--------------	--

4. Metodoloji

Bu çalışmada 2008-2019 yılları arasında Süleyman Demirel Üniversitesinde yürütülen Tübitak 3001 Proje verileri kullanılmıştır. Toplanan veriler, sadece ağı görselleştirmekle kalmayıp aynı zamanda tüm ağın yoğunluğunu ve düğümlerin yakınlığını hesaplayan, bir sosyal ağ analiz yazılımı uygulamasına olan UCINET e aktarılmıştır. Bu bağlamda derece, yakınlık, aradalık ve özvektör merkeziliği, yoğunluk, kümelendirme katsayısı ve ego ağlar ölçülmüştür. Bu ölçümler, insanların olası tüm bağlar içinden kaç bağ kurabileceğini ve faaliyetlerin ne kadar merkezileştirildiğini hesaplamasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca ağ yoğunluğu proje ekip çalışmasının bir ölçüsü olarak kullanılabilir.

Şekil 1: İşbirlikçi Projelerde Sosyal Ağ Analizi Kullanımının İş Akış Şeması

3001 Projelerine İlişkin Sosyal Ağ Analizi Sonuçları

Tablo 3’de derece ve yakınlık merkeziliği aracılığı ile merkezi konumda yer alan ve projelerde bilgi akışında en avantajlı konuma sahip üniversiteler tespit edilmiştir.

Tübitak 3001 proje kapsamında en yüksek dereceye sahip ve merkez (hub) konumda bulunan kurumlar Süleyman Demirel, Akdeniz ve Aksaray Üniversiteleridir. Bir aktörün doğrudan bağlantılar yoluyla bir ağı entegrasyonu yani derece merkeziliği ne kadar güçlü olursa, işbirliklerindeki deneyimi ve temaslardan bilgi alma kabiliyeti de

o kadar yüksek olur. Proje bağlamında bakıldığında derece merkeziliği yüksek olan kurumlar, diğer üniversiteler ile arasındaki bağlantıyı daha yoğun olarak sağlayan kurumlardır.

Tablo 3. Derece ve Yakınlık Merkeziliği

Kurum	Derece Merkeziliği	Kurum	Yakınlık Merkeziliği
SDÜ	21.000	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	19.000
Akdeniz Üniversitesi	5.000	Gebze Teknik Üniversitesi	19.000
Aksaray Üniversitesi	4.000	Aksaray Üniversitesi	19.000
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	3.000	Akdeniz Üniversitesi	19.000
İstanbul Üniversitesi	3.000	Karabük Üniversitesi	19.000
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	3.000	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	18.000
Bartın Üniversitesi	3.000	Celal Bayar Üniversitesi	18.000
Gebze Teknik Üniversitesi	2.000	İstanbul Üniversitesi	17.000
Karabük Üniversitesi	2.000	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	17.000
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	2.000	Bartın Üniversitesi	17.000
Celal Bayar Üniversitesi	2.000	SDÜ	10.000

Yakınlık merkeziliği en yüksek üniversiteler ise Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Aksaray Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Karabük Üniversitesidir. Proje bazında bakıldığında coğrafik yakınlık bilimsel işbirliği açısından oldukça teşvik edici bir rol oynamaktadır. Proje işbirliği ağ yapısında yakınlık değeri en yüksek üniversiteler, ağ içerisindeki diğer üniversitelere daha hızlı ve en kısa yoldan ulaşma imkanı sağlamaktadır.

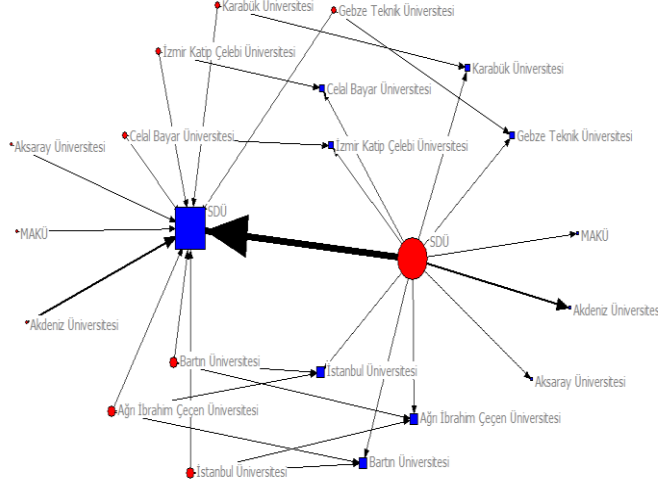
Tablo 4’ de ise küme içerisindeki ilişkiler üzerinde en fazla etkiye sahip olan kurumları tespit etmek amacı ile aradalık ve özvektör merkezilikleri hesaplanmıştır.

Tübitak 3001 proje kapsamında aradalık merkeziliği en yüksek olan kurumun Süleyman Demirel Üniversitesi olduğu görülmüştür. Proje bazında bakıldığında yüksek derecede aradalığa sahip olan üniversitelerin, ağda önemli bir köprü vazifesi gördüğü anlaşılır ve bu onun üniversiteler arasındaki ilişkiler üzerinde en fazla etkiye sahip olduğunu gösterir. Özvektör değeri en yüksek olan kurumlar ise, Süleyman Demirel, Akdeniz ve Aksaray Üniversiteleridir. Proje bazında özvektör merkezilik değerini “projelerin merkezi” olmak şeklinde tanımlamak mümkündür.

Tablo 4. Aradalık ve Özvektör Merkeziliği

Kurum	Aradalık Merkeziliği	Kurum	Özvektör Merkeziliği
SDÜ	41.000	SDÜ	1.000
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	0.000	Akdeniz Üniversitesi	0.113
Gebze Teknik Üniversitesi	0.000	Aksaray Üniversitesi	0.090
Aksaray Üniversitesi	0.000	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	0.068
Akdeniz Üniversitesi	0.000	Gebze Teknik Üniversitesi	0.046
Karabük Üniversitesi	0.000	Karabük Üniversitesi	0.046
İstanbul Üniversitesi	0.000	İstanbul Üniversitesi	0.024
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	0.000	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	0.024
Bartın Üniversitesi	0.000	Bartın Üniversitesi	0.024
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	0.000	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	0.023
Celal Bayar Üniversitesi	0.000	Celal Bayar Üniversitesi	0.023

Tübitak 3001 proje ağında yoğunluk 0.455 ($ss=1.006$) olarak elde edilmiştir. Bu ağı yoğunluğunun düşük olduğu belirlenmiştir. Tübitak 3001 proje kapsamında kümelenme katsayısı en yüksek olanlar kurumlar, İstanbul Üniversitesi (1.000), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi (1.000), Bartın Üniversitesi (1.000), İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (1.000), Celal Bayar Üniversitesi (1.000) ve Süleyman Demirel Üniversitesi (0.089)'dür. 3001 proje türünde Ego-Ağ büyüklüğü en fazla olan ağlarının SDÜ'nün (10.00) ego rolünü üstlendiği ağlar olduğu görülmektedir.

Şekil 2: 3001 Projelerinde Kurum İşbirliği Ağı

5. Sonuç ve Öneriler

Projelere yönelik uygulanan sosyal ağ analizi ile araştırmacıların yapısal kalıpların anlaşılması ve işbirliği ağlarının altında yatan üretken gücün geliştirilmesine yardımcı olmak mümkündür. SNA, sosyal yapıların koşullarını belirlemek için bileşenler arasındaki ilişkisel önlemleri vurgulayan bir metodolojidir.

Bu çalışma, SNA yaklaşımını kullanarak çeşitli işbirliği modellerini ve bunların işbirliği performansı üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Ayrıca ortaklaşa projelerin ağ özelliklerini belirleyerek ve ağ konumlandırma stratejilerine dikkat ederek uygun proje ortaklarını seçmeye olanak sağlamaktadır. Çalışmada SDÜ Tübitak 3001 projesinden elde edilen veriler, işbirliği ağını ve istatistiksel analizi geliştirmek için kullanılmıştır. Çeşitli merkezilik ölçümleri belirlenerek, üniversitelerin proje kapsamında etki sıralaması belirlenmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında, yüksek merkeziliği olan üniversitelerin projelerde potansiyel olarak daha fazla ortaklık gerçekleştirdiği ve ortaklık oluşumunun yüksek derecede sosyal etki gösterdiği görülmüştür. Sırasıyla merkezilik değerlerine bakıldığında derece merkeziliği yüksek olan kurumların Süleyman Demirel, Akdeniz ve Aksaray; yakınlık merkeziliği en yüksek üniversitelerin Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Aksaray Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Karabük Üniversitesi; aradalık merkeziliği en yüksek olan kurumun Süleyman Demirel Üniversitesi, özvektör değeri en yüksek olan kurumlar ise, Süleyman Demirel, Akdeniz ve Aksaray Üniversiteleri olduğu görülmüştür.

Etkili ve disiplinler arası bir işbirliği ortamına ulaşmak için kaynakları stratejik olarak tahsis etmek ve politikaları şekillendirmek için araştırma kurumlarının yönetimi ve liderliklerine yardımcı olmak mümkündür. Gelecekteki çalışmalarda geliştirilecek olan bağlantı tahmin modelleri ile potansiyel olarak başarılı olabilecek işbirlikleri belirlenebilir. Ayrıca daha sistematik işbirlikçi araştırma grupları oluşumunu

mümkün kılmak için bir araç oluşturulabilir. Geliştirilecek olan bağlantı tahmin modelleri ile potansiyel olarak başarılı olabilecek işbirlikleri belirlenebilir.

Kaynakça

- Abraham, A.; Hassanien, A. E.; Snášel, V. (Eds.). (2009) *Computational Social Network Analysis: Trends, Tools and Research Advances*, Springer Science & Business Media.
- Baiden, B. K.; Price, A. D.; Dainty, A. R. (2006) "The Extent of Team Integration With in Construction Projects", *International Journal of Project Management*, 24(1), 13-23.
- Bavelas, A. (1948) "A Mathematical Model for Group Structure", *Human Organizations*, 7, 16-30.
- Bavelas, A. (1950) "Communication Patterns in Task-Oriented Groups", *The Journal of The Acoustical Society of America*, 22(6), 725-730.
- Bonacich, P. (1972) "Factoring and Weighting Approaches to Status Scores and Clique Identification", *Journal of Mathematical Sociology*, 2(1), 113-120.
- Brass, D. J. (2011) "A Social Network Perspective on Industrial / Organizational Psychology", *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, 1, 107-117.
- Brookes, N. J.; Morton, S. C.; Dainty, A. R. J.; Burns, N. D. (2006) "Social Processes, Patterns and Practices and Project Knowledge Management: A Theoretical Framework and an Empirical Investigation", *International Journal of Project Management*, 24(6), 474-482.
- Borgatti, S. P. (1995) "Centrality and AIDS", *Connections*, 18(1), 112-114.
- Borgatti, S. P.; Everett, M. G.; Johnson, J. C. (2018) *Analyzing Social Networks*, Sage.
- de Nooy, W.; Mrvar, A.; Batageli, V. (2005) *Exploratory Social Network Analysis With Pajek*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Demirgil, H. (2018) "Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlarında Bilimsel Yoğunlaşma Alanları ve Bibliyometrik Ağ Analizi", *Suleyman Demirel University Journal of Science*, 13(2).
- Di Marco, M. K.; Taylor, J. E.; Alin, P. (2010) "Emergence and Role of Cultural Boundary Spanners in Global Engineering Project Networks", *Journal of Management in Engineering*, 26(3), 123-132.
- Freeman, L. C. (1978) "Centrality in Social Networks Conceptual Clarification", *Social networks*, 1(3), 215-239.
- Freeman, L. C. (2005) *Graphical Techniques for Exploring Social Network Data*. Models and Methods in Social Network Analysis.
- Gordon, I. R.; McCann, P. (2000) "Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks?", *Urban Studies*, 37(3), 513-532.
- Grassi, R.; Stefani, S.; Torriero, A. (2007) "Some New Results on the Eigenvector Centrality". *Mathematical Sociology*, 31(3), 237-248.
- Gürsakal, N. (2009) *Sosyal Ağ Analizi: Pajek Ucinet ve Gmine Uygulamalı*, Dora yayınları.
- Hanneman, R. A.; Riddle, M. (2005) *Introduction to Social Network Methods*, University of California, Riverside. CA.

- Hu, C.; Racherla, P. (2008) "Visual Representation of Knowledge Networks: A Social Network Analysis of Hospitality Research Domain", *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 302-312.
- McCarty, C.; Lubbers, M. J.; Vacca, R.; Molina, J. L. (2019) *Conducting Personal Network Research: A Practical Guide*, Guilford Publications.
- Moreno, J. L. (1934) *Who Shall Survive?: A New Approach to The Problem of Human Interrelations*.
- Narin, F.; Stevens, K.; Whitlow, E. S. (1991) "Scientific Co-operation in Europe and the Citation of Multinationally Authored Papers", *Scientometrics*, 21(3), 313-323.
- Neuman, W.L. (2006) *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, Pearson Education, London.
- Nohria, N.; Eccles, R.G. (1992) *Networks and Organizations: Structure, Form, and Action*, Harvard Business School Press, Boston, MA.
- Otte, E.; Rousseau, R. (2002) "Social Network Analysis: A Powerful Strategy, Also for the Information Sciences", *Journal of Information Science*, 28(6), 441-453.
- Özman, M. (2017) *Strategic Management of Innovation Networks*, Cambridge University Press.
- Park, H.; Han, S. H.; Rojas, E. M.; Son, J.; Jung, W. (2011) "Social Network Analysis of Collaborative Ventures for Overseas Construction Projects", *Journal of Construction Engineering and Management*, 137(5), 344-355.
- Pereira, C. S.; Soares, A. L. (2007) "Improving the Quality of Collaboration Requirements for Information Management Through Social Networks Analysis", *International Journal of Information Management*, 27(2), 86-103.
- Prell, C. (2012) *Social Network Analysis: History Theory & Methodology*, Los Angeles etc.
- Mueller-Prothmann, T.; Finke, I. (2004) "SELaKT-Social Network Analysis as a Method for Expert Localisation and Sustainable Knowledge Transfer", *J. UCS*, 10(6), 691-701.
- Ruan, X.; Ochieng, E. G.; Price, A. D.; Egbu, C. O. (2012) "Knowledge Integration Process In Construction Projects: A Social Network Analysis Approach to Compare Competitive and Collaborative Working", *Construction Management and Economics*, 30(1), 5-19.
- Sabah, L.; Dalı, B. M. A.; Şimşek, D. (2018) *Sosyal Ağ Analizi ve Salgın Modelleme*.
- Stolte-Heiskanen, V. (1987) "Comparative Perspectives on Research Dynamics and Performance: A View From The Periphery", *R&D Management*, 17(4), 253-262.
- van Duijn, M.A.J.; Vermunt, J.K. (2006) "What is Special About Social Network Analysis?", *European Journal of Research Methods for Behavioural and Social Sciences*, 2(1), 2-6.
- Wasserman, S.; Faust, K. (1994) *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Watts, D. J.; Strogatz, S. H. (1998) "Collective Dynamics of 'Small-World' networks", *Nature*, 393(6684), 440-442.
- Williamson, O. E. (1994) *Comparative Economic Organization: The Analysis of Discrete Structural Alternatives*, ICS Press, San Francisco

Zhang, L.; Cheng, J.; Fan, W. (2016) "Party Selection for Integrated Project Delivery Based on Interorganizational Transactive Memory System", *Journal of Construction Engineering and Management*, 142(3), 04015089.

İstanbul'da Basım-Yayın Kümelenmesi ve Dönüşümüne İlişkin Bir Değerlendirme

Nail Gökhan Karabulut¹, Gizem Bakioğlu², Ferhan Gezici Korten³

Öz: Bu çalışmada geleneksel ekonomi kümelerinden olan basım-yayın sektörünün teknolojik, ekonomik ve sosyal dinamiklere bağlı olarak metropoliten kent içinde yer değiştirmesine neden olan faktörler, kent ekonomisi ve planlama kararları çerçevesinde İstanbul örneğinde incelenmektedir. Sektörün İstanbul'un ekonomik coğrafyasında nerede ve nasıl yer aldığı, sektördeki ve mekândaki dönüşümün tarihsel şekillenişinin, süreç içerisinde sektörde yer alan firmaların tutunma stratejilerinin ne olduğunun ortaya çıkarılması ve yaşanan kritik sorunların tartışılması amaçlanmaktadır. İstanbul'da basım-yayın sektörü üç farklı dönem ve mekânsal odakta ele alınabilir. İlk dönem yayıncılığının başladığı Cağaloğlu'nda, ikinci dönem 1991 yılında kooperatif olarak kurulan Topkapı I. ve II. Matbaacılar Sitesi ile gerçekleşmiştir. Üçüncü dönemin Haramidere'de III. Matbaacılar Sitesi'nin tamamlanmasıyla başlayacağı öngörülmektedir. Kentin çeperinde yer seçme eğiliminde olan basım-yayın firmalarından küçük ve orta ölçekli firmaların teknolojik ve mekânsal dönüşüme uyum sağlaması ve yeni kümelenmede yer alabilmesi belirsizdir. Gelecekte sektörde ve kümede tutunabilme stratejisi olarak küçülme, başta ambalaj olmak üzere basım-yayın sektörüyle ilişkili diğer sektörlerle geçme öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kümelenme, Basım-yayın, İstanbul, Kent ekonomisi

Abstract: In this study, the factors that cause the printing-publishing sector, which is one of the traditional economic clusters, to shift within the metropolitan city depending on the technological, economic and social dynamics, are examined in the case of Istanbul within the framework of urban economy and planning decisions. It is aimed to reveal where and how the sector is located in the economic geography of Istanbul, the historical shape of the transformation in the sector and space, what the holding strategies of the companies in the sector are and discuss the critical problems. The printing-publishing sector in Istanbul can be handled in three different periods and spatial focuses. The first period took place in Cağaloğlu, where publishing started; the second period took place with Topkapı 1st and 2nd Matbaacılar Sitesi, which was established as a cooperative in 1991. It is predicted that the third period will start with the completion of the 3rd Matbaacılar Sitesi in Haramidere. It is uncertain whether small and medium sized companies, which tend to choose a place in the periphery of the city, adapt to the technological and spatial transformation and take part in the new cluster.

Keywords: Clustering, Printing-publishing, Istanbul, Urban economy,

¹ İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul: nkarabulut@itu.edu.tr

² İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul: ggizembaki@gmail.com

³ İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul: gezicif@itu.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde kentsel ve bölgesel kalkınmada akılcı mekânsal gelişme stratejilerinin geliştirilmesi evrensel düzeye tartışılmaktadır. Kent ekonomisi bağlamında düşünüldüğünde, belirli ekonomik faaliyetlerin kent içinde yer seçimi, yer değiştirmesi ve kümelenme eğilimleri araştırılması gereken önemli konulardandır. Bu çalışmada “geleneksel” kümelerden biri olan basım-yayıncılık özelinde de matbaacılık sektörü ele alınmaktadır. Gerek sektörün zaman içinde özellikle teknolojinin etkisiyle yaşadığı değişimler, gerekse İstanbul özelinde Tarihi Yarımada’da konumlanmış olan üretim fonksiyonlarının bu alanda yer almaması yönündeki plan kararları bu çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. İmalat sanayiinin değişik alt sektörleri ve turizm başta olmak üzere kümelenme çalışmaları literatürde oldukça fazla yer almaktadır. “Yaratıcı” ve/veya “kültürel” endüstrilerden kabul edilen, bir zanaat (artizan uğraş) olarak kent merkezinde yer alan ve süreç içerisinde kent içinde yer değiştiren küme çalışmaları ise sınırlıdır. Bu anlamda, basım-yayıncılık sektörü ile literatüre katkı sunmayı hedefleyen bu çalışma, sektörün İstanbul’da nerede ve nasıl yer aldığını, sektördeki ve mekandaki dönüşümün tarihsel olarak nasıl şekillendiğini, süreç içerisinde sektörde yer alan firmaların tutunma stratejilerinin neler olduğunu ve yaşanan kritik sorunların tartışılmasını amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tercih edilmiş ve görüşmecilere kartopu metoduyla ulaşılmıştır. Ocak – Temmuz 2020 tarihleri arasında, Cağaloğlu’nda 16 (İstanbul Matbaacılar ve Ciltçiler Sanatkarlar Odası verisine göre yaklaşık 60 matbaa mevcut) ve Topkapı Matbaacılar Sitesi’nde 5 firma (Site Yönetimi’nden edinilen bilgiye göre yaklaşık 500 matbaa işletmesi mevcut) ile Haramidere Matbaacılar Sitesi’nde 2 (henüz açıldığı için aktif firma sayısı 1 ve yönetim) olmak üzere toplam 23 mülakat yapılmıştır. Açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme tercih edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular ve gözlemler, literatür ve medya taramasıyla elde edilenler bilgileri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

İstanbul’da basım-yayıncılık sektörü son yıllarda “zanaat”tan “endüstri”ye doğru yapısal bir dönüşüm yaşarken, mekânsal olarak da dönüşmektedir. Bu dönüşüm sürecinde sektör kent merkezinden çepere doğru planlama kararları ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda yer değiştirirse de kent merkezinde farklı biçimlerde ancak küçük ölçekte varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Yapısal dönüşümü başaran, rekabet edebilen, teknolojik gelişmelere uyum sağlayan firmalar çeşitlilik ortamına sahip yeni kümeler oluşturmaktadır.

Basım-yayıncılık sektörü gibi çekirdeği Tarihi Yarımada’da oluşan ve tarihi gelişim süreci içinde kent merkezinde yer alan işlevlerin neler olduğu ve bu alandan çıkma durumuna baktığımızda en önemli örnek “kuyumculuk” olarak karşımıza çıkmaktadır. Basım-yayın sektörü gibi geleneksel (zanaat) sektörlerden olan kuyumculuk imalatının yer seçimi bağlamında karşı karşıya kaldığı desantralizasyon süreci benzerlik göstermektedir. Evren (2011)’in deyimiyle kuyumculuk sektöründeki süreç “gönülsüz” ilerlemiştir. Tarihi Yarımada’da özellikle Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi’ndeki kuyumcu kümelenmesi tıpkı matbaacıların, yayın evlerinin Cağaloğlu’nda kümelenmesi gibi yüzyıllar boyunca mekan ile karşılıklı bir bağ kurmuş, hem mekanı biçimlendirmiş hem de Tarihi Yarımada’yla özdeşleşerek, mekanın içine sinerek, kent kimliğinin bir parçası olmuştur. Tarihi Yarımada’nın ve

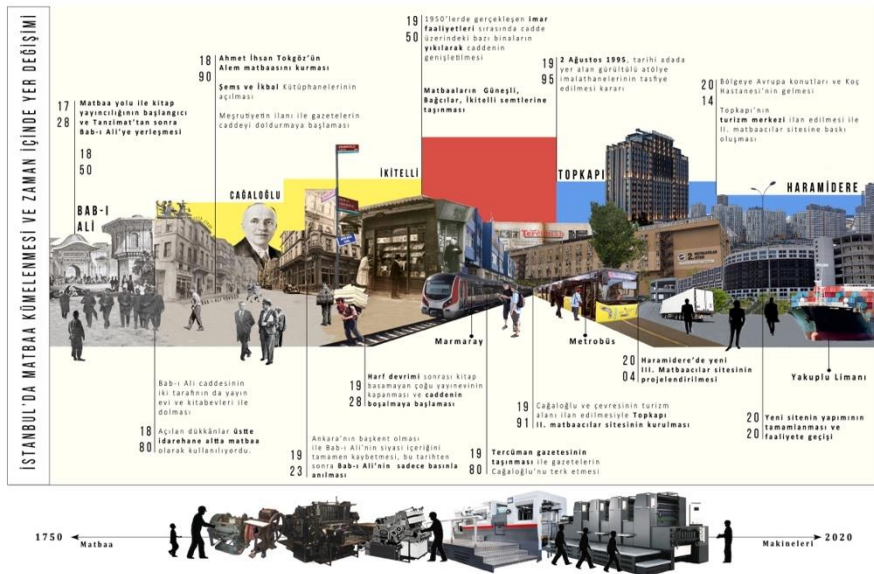
merkezin dışına çıkmaya başlayan her iki geleneksel kümelenmenin planlama kararı dışında, kent merkezindeki arazi ve kira fiyatlarının yüksekliği, yapı stoğunun büyük ölçekli üretim için elverişsiz olması ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak mekan büyüklüğünün yetersizliği ortak noktalarıdır. Öte yandan, İstanbul'da sanayinin yer seçimine ilişkin tarihsel süreçle ilgili önemli ipuçları veren Güvenç (1993)'in İstanbul Metropolitan alan sanayi çalışmasında, İstanbul'un farklı yakalarının sanayilerin yer seçiminde farklı olanaklar sunduğu ve engeller oluşturduğu ve bunun sonucunda da İstanbul'un sanayi coğrafyasında yakalar arası farklı sektörel uzmanlaşmaların olduğu ortaya konmaktadır. Avrupa Yakası'nda üretim süreçleri entegre olmayan daha işgücü yoğun sanayiler yer seçerken, kapital yoğun ve entegre üretim süreçlerine hakim sanayiler için Anadolu Yakası'nın ağırlıkla tercih edildiği ifade edilmektedir. Ancak Güvenç (1993)'in çalışmasında ortaya konan sanayinin mekânsal tercihlerinin aksine, zanaattan-sanayiye dönüşen basım-yayıcılık sektörünün tarihsel süreçte mekânsal tercihlerine baktığımızda Avrupa Yakası ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada, firmaların yer seçimi tercihlerinin ve mekanlar arası yer değiştirme eğilimlerinin nedenleri, buldukları yerde olmanın avantajları/dezavantajları, kapasiteleri, güncel ve geleceğe dönük sektörde tutunma stratejileri, Cağaloğlu, Topkapı ve Haramidere özelinde incelenmektedir.

2. İstanbul'da Basım-Yayıcılık (Matbaa) Sektörünün Dönüşümünün Analizi

2.1 İstanbul'da Basım-Yayıcılık (Matbaa) Sektörünün Tarihi Gelişim Süreci

Tarihte ilk olarak uzak doğuda kullanılan matbaa tekniklerinin Türkiye'ye Osmanlı Dönemi'nde ıslahat hareketleri ile birlikte İbrahim Müteferrika tarafından getirildiği bilinmektedir. Aslında bu tarihten daha önce açılan ilk basımevleri, Yahudi ve Ermeni azınlıklara aittir (Çakın, 2004). Türkçe eserlerin basımı 1727 yılında İbrahim Müteferrika ile başlamış ve matbaacılık Tanzimat'tan sonra bir sektör haline gelerek Bab-ı Ali'de kendine yer edinmiştir (Altuntek, 1993:191; Davulcu ve Kıpçak, 2016:253). Bab-ı Ali, Osmanlı Dönemi'nde yönetimin kalbinin attığı en önemli yerlerden birisidir ve vakanüvisler (yazıcılar) görevlerini bu bölgede yapmışlardır. Bab-ı Ali'de çalışan memur kadrosu zamanla genişleyerek bölgeyi bürokrasinin ana mekânı haline getirmiştir. Bu sebepten dolayı basım ve yayın sektörünün Bab-ı Ali'de yer seçtiği söylenmektedir (Noyan, 2015). Diğer savlardan birisi ise sayısı artış gösteren gazete ve diğer yayınların hükümet tarafından denetim altında tutulması ve Galata ile Pera etrafındaki yabancı basın ve matbaa ile rekabet için yerli basının Tarihi Yarımada içerisinde toplanmak istenmesi, matbaaların Cağaloğlu'nda yer edinmesi için temel oluşturmuştur (Yalvaç, 2019:108). Cadde üzerinde matbaa işlevi de gösteren yayınevleri açılmaya başlamış zamanla köklü gazete ve dergilerin yayın hayatına başladığı ilk yer haline gelmiştir. 1880'li yıllarda Bab-ı Ali Caddesi'nin iki tarafı yayınevleri ve onlara ait kitabevelerinden oluşmaktadır. Şimdiki halinin aksine o dönemde açılan dükkânlar üstte idarehane altta matbaa olarak kullanılmıştır (Yardım, 2015). 1890'lı yıllarda dönemin ünlü matbaacılarından Ahmet İhsan Tokgöz'ün Alem Matbaası'nı satın alarak Cağaloğlu'nda yayıncılık yapmaya başlaması, Şems ve İkbâl adında iki kütüphanenin faaliyete geçmesi ile Bab-ı Ali caddesinin kimliğini kazanmasında önemi rol oynamıştır. Zamanla bölgede gazete ve dergilerin yönetim merkezleri, kırtasiyeciler ve ciltçiler yoğunlaşmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesi ile bürokrasi artık Bab-ı Ali den çekilmiş ve artık sadece basının hakim olduğu bir yer olmuştur (Osmanoğlu, 2015).

1950'li yıllarda Bab-ı Ali yokuşu (yeni adıyla Ankara Caddesi) ve Ebusuud caddeleri üzerinde gerçekleştirilen imar faaliyetleri ile caddeler genişletilmiş bazı adalar tamamen yıkılmıştır. Bu değişimle birlikte caddenin yapısı da değişmiştir. Aynı zamanda bu tarihte basın dünyasının yeni ve daha büyük matbaalar, daha güçlü makineler, etkili bir dağıtım sistemi arayışına girmesi ile gazetelerin sayfa sayılarının artması, muhabir ve yazı işleri kadrolarının da genişlemesi, ülkenin her yerine gazetelerin ulaşmaya başlaması sektörün bir sanayi sektörü halini almasına yol açmıştır. Mekânsal olarak yetersiz kalan Cağaloğlu büyük gazete ve matbaaların gereksinimlerini karşılayamamaya başlamıştır (Kara, 2015; Yalvaç, 2019). 1980 yılında ilk olarak Tercüman Gazetesi'nin bölgeyi terk etmesi ile birlikte mekânsal olarak daha geniş yerlerde çalışmak isteyen gazeteler de bölgeyi terk etmeye başlamıştır. Gazetelerin Cağaloğlu'nu terk edişinde devletin tarihi yarımada dışında ucuz arazi tahsis etme teşviki etkili olmuştur (Berse, 2015).

Şekil 1. İstanbul'da matbaa kümelenmesinin tarihsel görünümü (Yazarlar tarafından üretilmiştir)

Basım ve yayın sektörü, 1980'lerin ortasına kadar merkezi iş alanının bir parçası ve üniversitelerin, kamu çalışma alanlarının etrafında bulunan Cağaloğlu'nda en parlak günlerini yaşamıştır. Bu tarihten sonra Tarihi Yarımada'nın dışında yer seçmeye başlayan firmalar, 1991'de kurulan I. ve II Matbaacılar Sitesi'yle ikinci kümelenme dönemine geçmiştir (Şekil 1). Basım-yayıncılık sektörünün desantralizasyonu ve yapısal dönüşümü bölümlerinde detaylandırılan plan kararları (dışsal) ve sektörün ihtiyaçları doğrultusundaki (içsel) nedenlerle Topkapı'dan Haramidere III. Matbaacılar Sitesi'ne taşınma eğilimi göstermekte ve üçüncü kümelenme dönemini başlatmaktadır (Şekil 1).

2.2 İstanbul'da Basım-Yayıncılık Sektörünün Desantralizasyonuna İlişkin Plan Kararları

İstanbul'da basım-yayıncılık sektörünün desantralizasyon sürecini aslında Tarihi Yarımada'daki sanayinin tümünün içinde bulunduğu bir desantralizasyon sürecinin parçası olarak görebiliriz. Tarihi Yarımada 1985'ten itibaren, bir tarafta sanayi sektörünün kendi iç dinamiklerine bağlı olarak, diğer taraftan merkezi ve yerel yönetimlerce çeşitli ölçeklerde ve dönemlerde alınmış plan ve yer seçim kararlarının sonucunda kapsamlı bir desantralizasyon süreci geçirmiştir (Yüzer ve Giritlioğlu, 2003). Bu süreçte başta basım ve yayın sektörü olmak üzere imalat sanayisinin çeşitli alt kollarında faaliyet gösteren işletmeler bu gelişmelerden etkilenecek merkez bölge dışına taşınmak durumunda kalmışlardır (Erdoğanaras ve Ersoy, 2005).

Kültür Bakanlığı (o dönemki adıyla) İstanbul I Numaralı KTVKK'nun 1995 yılında aldığı 2.8.1995-6898 sayılı karar; "Tarihi Yarımada'da yer alan depolama, toptan eşya ticareti, ateşli, gürültülü atölye ve imalathanelerinin tasfiye edilmesi, bu işlerle ilgili çalışma ruhsatlarının yenilenmemesi ve yeni ruhsat verilmemesi..." yönündedir ve o dönemki yerel yönetimler bu karar çerçevesinde işlem yapmışlardır. Öte yandan, 30 Nisan 2005 tarihli 1/5000 Ölçekli Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı, Çağaloğlu'nun olduğu bölgeyi "Turizm" işlevinde göstermektedir. Kamunun planlama kurumu aracılığıyla aldığı bu kararların yanı sıra Tarihi Yarımada dışında matbaacılar sitesi kurulmasına ilişkin teşvik uygulamaları (Topkapı 1. ve 2. Matbaacılar sitesi, Massit matbaacılar sitesi) basım-yayıncılık sektörünün Tarihi Yarımada dışında yer seçmesine neden olan dışsal faktörlerdir. Turizm bölgesi ilan edildikten sonra arazi değerlerindeki artış ve firmaların merkez dışında daha ucuz mekanlara yönelmeleri diğer dışsal faktörlerdendir.

Basım-yayıncılık sektörünün kendi iç dinamiklerine, ihtiyaçlarına bağlı olarak; artan kapasite ve verimlilik artışları nedeniyle büyük alan kullanımı gereksinimi, mevcut merkezi alandaki ulaşım ve lojistik zorlukları, kısmen de olsa becerili işgücünün azalması ile daha az becerili işgücüne bağımlı hale gelen sektörde firmaların kent çeperindeki işgücü havuzuna yakın yer seçme eğilimi yer değiştirmede etkin olan içsel faktörlerdir (Erdoğanaras ve Ersoy, 2005).

2.3 Basım-Yayıncılık (Matbaa) Sektörünün Yapısal Dönüşümü

Matbaa sektörünün geleneksel baskı biçiminden dijital destekli baskı biçimine evrilmesi mekânsal, teknik ve eleman olarak ihtiyaçların güncellenmesini beraberinde getirmiştir. Bu yeniden yapılanma sürecinde yeni sisteme ve teknolojilere uyum sağlayabilen işletmeler sektörde devam ederken, uyum sağlayamayan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ya kapanmıştır ya da diğer sektörlere geçmiştir. Matbaacılıkta yeniden yapılanma sürecini anlayabilmek için baskı sistemlerini kısaca açıklamak gerekir; günümüzde kullanılan baskı teknikleri temel olarak 5 kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan en eski olan ve kullanımı giderek azalan yüksek baskı (tipografi), indirekt tipo baskı ve flekso baskı olmak üzere iki çeşittir. Tifdruk (çukur) baskı ambalaj sektöründe kullanılmaktadır. Yüksek baskıda basılacak kalıp yüksekteyken, tifdruk baskıda basılacak kalıp çukurdur. Serigrafik baskı sistemi tekstil baskılarında, promosyon, sert yüzey baskılarında yoğun olarak kullanılmaktadır. Ofset baskı sistemi dünyada baskısı en çok yapılan gazete, dergi ve kitap baskılarında uygun olduğu için en çok kullanılan baskı sistemidir (Foto 1-2). Son olarak dijital

baskı sistemleri, herhangi bir konvansiyonel kalıba ihtiyaç duymaksızın bilgisayarda hazırlanan çalışmanın direkt olarak baskı yapılmasını sağlamaktadır (Yavuz, 2010). Dijital baskı sistemleri her geçen gün gelişmekte ve kullanım alanı genişlemektedir. Dijital baskının tercih sebepleri arasında; kalıp maliyetinin olmaması, hız, depolama kolaylığı, geniş ebatlara baskı yapabilmek, sanatsal kontrol, esneklik ve özel uygulamalar sayılabilir (Johnson ve Tobie, 2005).

Foto 1. Ofset baskı atölyeleri, Cağaloğlu (Kaynak: Yazarlar)

Foto 2. Ofset baskı makineleri, Cağaloğlu (Kaynak: Yazarlar)

Tarihsel olarak baktığımızda 20. Yüzyılın ortalarında tip baskı yerini ofset baskıya bırakırken, sektörde sermaye yoğunluğunun en üst düzeye ulaştığı firmalar olan gazeteler ofset teknolojiyle üretim yapmaya başlamışlardır (Duran, 1998). Yaygın olarak ofset teknolojisine geçiş, ancak 1985'lerden sonra gerçekleşebilmiştir. Tip baskı makinelerinin bazı parçalarının üretimden kalkması, tip baskı teknolojisindeki girdi fiyatlarının büyük ölçüde artması gibi ofset teknolojisine geçiş gerekçelerine, dönemin işçi sendikaları; ofset teknolojinin tip baskı teknolojisinden daha az işgücü gerektirdiği ve bu nedenle işçilerin işsiz kalabileceği, endişesiyle direnç göstermişlerdir. O dönemde bazı gazeteler işgücü yoğun bazı üretim aşamaları için fason firmalar kurarak birçok çalışmanı sendikasıylaştırmış, üyeleri azalan sendikaların etkisizleşmesiyle yeni teknolojiye geçiş kolaylaşmıştır (Erdoğanaras, 2002).

Matbaa sektöründe baskısı yapılan işlerin tirajlarının düşmesi, elektronik kitapların yaygınlaşması, promosyon baskılarının eskisi kadar yapılmaması, internet haberciliğinin kullanımının giderek artması, dijital reklamcılığın daha fazla tercih edilmesi matbaa sektöründe ofset baskıya olan talebi azaltmış ve pazar payının

Her üç bölgedeki firmaların işgücüne baktığımızda; firmalarda çalışan sayıları %70 oranında 1-5 kişi aralığında olmaktadır. Cağaloğlu semtinde gerçekleştirilen 16 görüşmeden sadece 1 tanesinde matbaa içerisinde çalışan kişi sayısının 18 olduğu öğrenilmiştir. Topkapı II. Matbaacılar Sitesi ve Haramidere III. Matbaacılar Sitesi'ndeki firmalarda (Şimdilik 1 aktif firma) ise genellikle 10 ve üstü çalışan sayısı olduğu görülmüştür. Cağaloğlu semtindeki matbaalarda çalışanların, çalıştıkları iş yerlerinde yakında ikamet ettiği ifade edilirken, bu oranın Topkapı ve Haramidere'de yarı yarıya olduğu görülmüştür. Haramidere Sitesindeki firma sahibinin belirttiğine göre çalışanların iş yerine servisle ulaşımı sağlanmaktadır.

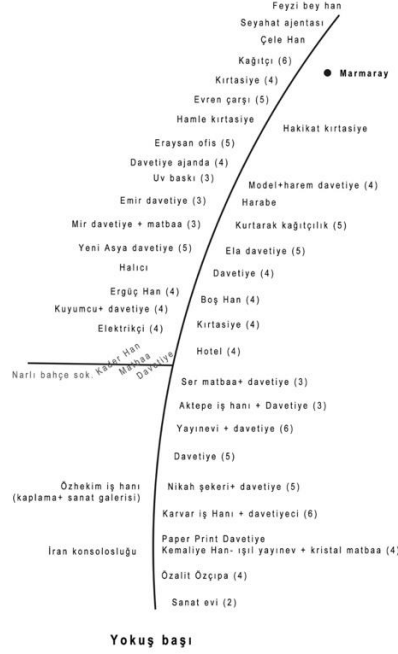
Görüşme gerçekleştirilen firmaların sektördeki faaliyet süreleri değerlendirildiğinde; %50'sinin 30 yıldan daha uzun süredir matbaacılık mesleğini icra ettiği görülmektedir. Cağaloğlu semtinde bulunan matbaaların en az 20 yıllık, davetiyecilerin ise genellikle 2-3 yıllık olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Cağaloğlu'ndaki matbaaların davetiye dükkanlarına dönüştüğü bölgedeki işletmeler tarafından da dile getirilmiştir. Tüm görüşmelerde matbaa sahiplerinin %25'inin mülk sahibi olduğu ve sadece %12'lik kısmının başka bir semte taşınmak istediği öğrenilmiştir. Cağaloğlu semtinden taşınmayı düşünmeyen matbaa sahiplerinin ise %25'lik kısmı mesleği tamamen bırakmak istediğini söylemiştir. Topkapı II. Matbaacılar Sitesi'ndeki işletmelerin %40'ı mal sahibi olduğunu ve işletmelerin yarıya yakınının başka bir yere taşınmak istediğini dile getirmiştir.

Görüşme gerçekleştirilen yerlerde kira değerleri karşılaştırıldığında Cağaloğlu ve Topkapı'da min. 2000 tl iken Haramidere'de 4000 tl den başladığı görülmektedir. Her 3 yerde bulunan dükkan büyüklüklerine bakılırsa, Cağaloğlu'nda 50 m2 içerisinde çalışma koşulları mevcutken Topkapı da 250-1000 m2 arasında dükkanlar bulunmaktadır. Yeni açılan haramidere III. Matbaacılar sitesinde bu rakam 5000 m2 ye kadar ulaşmaktadır.

2.4.2 Cağaloğlu

Doğduğu yer olan Cağaloğlu'nda artık kendine yer bulamayan matbaa sektörü surların dışında kendine yer aramaya başlamıştır. Gelişen turizmle birlikte en küçük dairelerin kirası bile çok artmış eskiden matbaaların gürültülü ama ritmik sesinin olduğu sokaklar günümüzde otellerle dolmuştur (Foto 3). Yayın evleri yine merkezde showroom olarak kalmış, ama üretim ve depolar İkitelli ve Topkapı bölgesine taşınmıştır.

Cağaloğlu'nda tutunmaya çalışan bir kaç köklü, yaklaşık 60 firmanın olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3). 2013 yılında açılan Marmaray ile alttan her metro geçişi, bölgede bulunan eski dükkanların camlarının ve yerlerin titremesine sebep olmaktadır. Eski ve küçük olan dükkânlar yeni makineler alınamayacağı ve altyapı yetersizliğinden dolayı gelişme gösteremeyerek ancak "günü kurtarabilmektedir".

Şekil 3. Günümüzde Çağaloğlu Yokuşu Fonksiyon Dağılımı (Kaynak: Yazarlar)

Foto 3. Çağaloğlu sokak görünümü (Kaynak: Yazarlar)

2.4.3 Topkapı

Kooperatif olarak kurulan Topkapı I. ve II. matbaacılar sitesi desantralizasyon sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Çağaloğlu'ndan farklı olarak gazeteler hariç basım-yayın sektörünün alt kollarını tek çatı altında toplayan, bir ürünün geçtiği tüm üretim süreçlerinin zamandan ve maliyetten kar ederek tamamlandığı, küçük, orta ve büyük ölçekli firmaların birarada bulunabildiği, boya, ambalaj, reklam ve tanıtım sektörleriyle ilişki içinde olduğu Topkapı'da, site yönetiminin bilgisine göre

günümüzde yaklaşık 1000 işyeri faaliyet göstermektedir. Yine yönetime göre, bu işyerlerinin yaklaşık yarısından fazlasını matbaalar oluşturmaktadır.

Topkapı II. Matbaacılar Sitesi, kentin merkezinde, ulaşım bağlantılarının güçlü olduğu konumu dolayısıyla ve etrafındaki Koç Üniversitesi Hastanesi, Hilton Otel, Yeni Yüzyıl ve İstinye Üniversite Kampüsleri ve Avrupa Konutları gibi büyük projelerin arasında dönüşüm baskısını yaşamaktadır. Öte yandan, binanın 1991 yılında zemin+7 kat olarak yapılması ancak daha sonra çıkılan 1 kat nedeniyle statüğünün bu ağırlığı kaldıramayacağı endişesi işletmeciler tarafından dile getirilmiştir. Topkapı'dan taşınmayı düşünen firmalar ayrıca, bina içi trafiğin yeterli olmaması, dükkânların ebatlarının küçük olması ve tavanların alçaklığı nedeniyle '*Türkiye'nin en büyük matbaacılar sitesi*' sloganlı II. Sitenin artık yetersiz kaldığını ifade etmektedir.

Cağaloğlu'nda hanlara ve caddeye yayılmış olan ferah çalışma ortamı Topkapı'da yerini orada çalışanların deyimiyle "bina içerisine tıkmış ve kasvetli dükkânlara" bırakmış, "modern hapisane"ye dönüşmüştür (Foto 4). Ancak birarada bulunmanın birçok faydası da açık olarak görülmektedir. Sektöre ait bütün kolların aynı binada toplanması tek bir firmanın bütün fonksiyonlarının içinde bulundurma zorunluluğunu gidermiştir. Komşu mantığı ile iş yapan küçük ölçekli firmalar birlikte ucuza üretip optimum fiyata satış yapmaya başlamıştır. Ancak Cağaloğlu'nda olduğu gibi mekanla bütünleşen, mekanın kimliğini oluşturan bir faaliyetten ziyade, firmaların birarada olmaktan dolayı fayda sağladığı salt bir ekonomik faaliyete dönüşmüştür.

II. Topkapı Matbaacılar sitesinde bulunan firmalardan bazıları kazanç elde edemeyerek küçülme ya da kapanma yoluna giderken, büyük ölçekli firmalar ise Haramidere III. Matbaacılar sitesine geçmek için kapasitelerini arttırmaktadır.

Foto 4. Topkapı II. Matbaacılar Sitesi (Kaynak: Yazarlar)

2.4.4 Haramidere

Cağaloğlu'ndan Topkapı'ya taşınan basım ve yayım sektörü günümüzde III. Matbaacılar Sitesi olarak inşa edilen Haramidere bölgesinde kendine yer seçme eğilimindedir. II. Sitede olduğu gibi kooperatif modeliyle kurulan III. Site devlet teşviki olmadan özel girişimle kurulmaktadır. 200bin metrekare alanda, 500 metre uzunluğunda ve 30 bin metrekarelik yola sahip olan site 513 dükkan kapasitesinde tasarlanmıştır. Her dükkan için 3-5 bin metrekare alan ve 6 metre tavan yüksekliği ile büyük makinalara ihtiyaç duyan yeni tip dijital baskı sistemlerinin alan sorunu çözülmüş görünüyor (Foto 5). Cağaloğlu'ndan Topkapı'ya yer değiştirmede doğrudan plan kararlarının etkisi ve sektörün kendi ihtiyaçları gerekçe olurken, Topkapı'dan Haramidere'ye geçiş sürecinde yine değişen ihtiyaçlarla birlikte bu sefer sermaye gruplarının ve kentsel rantın etkisi söz konusudur.

III. Matbaacılar Sitesi, bina içi trafiği tır girişlerine uygun, genellikle büyük firmaların beklentilerini karşılayacak düzeyde gelişmiştir. Daha yüksek tavanlı ve her dükkanın önüne araç ulaşmasını sağlayan mekan tasarımı ile lojistik ve bina içi sirkülasyon sorununun çözüldüğü gözlenmektedir. III. Matbaacılar sitesinin Haramidere bölgesinde yer seçiminin nedenlerini Site Yönetimi; “matbaanın sanayileşmesi ile kentin çeperlerine doğru hareket etmesi ve sektörde önemli ithalatın yapıldığı Çin'den siteye yakın olan Yakuplu limanına mal tedariki” olarak açıklamaktadır. Aynı zamanda Haramidere bölgesi sanayileşmiş matbaa sektörünün ihtiyaç duyacağı işgücü havuzunun geniş olduğu yerler arasında sayılmaktadır.

Foto 5. Haramidere III. Matbaacılar Sitesi (Kaynak: Yazarlar)

Hem Cağaloğlu hem de Topkapı'da faaliyet gösteren çoğu küçük ve orta ölçekli firma basım-yayım sektörünün geleceğini parlak görmemektedir. Çağa ayak uydurmak isteyen firmalar dijitalleşme sürecinde istekli olduklarını ancak yeni makinalara hakim kalifiye eleman bulmakta sıkıntı yaşadıklarını söylemektedir. Uv baskı tipi gibi yeni baskı tekniklerini kullanmaya çalıştıklarını ancak baskı türünün değişimine göre baskı makinelerinin de yenilenmesi gerektiğini, yurtdışından getirilen makinelerin dövizle alındığı için maliyetin arttığını ifade etmektedirler.

3. Sonuç

İstanbul'da basım-yayınçılık sektörü son yıllarda “zanaat”tan “endüstri”ye doğru yapısal bir dönüşüm yaşarken, mekânsal olarak da dönüşmektedir. Sektör kendi ihtiyaçları ve teknolojinin tetiklediği gerekçeler nedeniyle yapısal olarak dönüşürken, buna bağlı olarak işgücü, üretim modeli ve rekabet koşulları da değişmektedir. Basım-yayınçılık sektörünün doğduğu ve yüzyıllarca var olduğu Cağaloğlu'nda matbaacılık süreç içinde diğer yan sektörlerle (gazete, kitapevi, sahaf vd.) ilişki içinde olmuş, onlarla birlikte hem mekanı biçimlendirmiş hem de mekanın getirdiği kısıt ve olanaklara göre zaman içinde boyut değiştirerek günümüze kadar gelmiştir. Önce gazetelerin sağlanan teşviklerle Tarihi Yarımada dışına yer değiştirmesi, sonra plan kararları ve teknolojik gelişmelerden dolayı yapısal ihtiyaçların değişmesiyle matbaalar desantralizasyon sürecine girmiştir. Bu desantralizasyon sürecinde, kamunun Tarihi Yarımada içerisinde sanayi kuruluşlarını yasaklayan plan kararları ve bunun paralelinde gerçekleştirilen sanayi siteleri uygulamalarının öncü bir rol oynadığı ve önemli ölçüde yönlendirici olduğu görülmektedir. 1990 sonrasında kurulan Topkapı Matbaacılar Siteleri sektörün sermaye yoğun işletmelerini ve sektöre ait bütün yan kolları (kağıt, ambalaj, ofset vd.) kendinde toplamış, birbirinden öğrenen, dışsal fayda sağlayan ve altyapı maliyetlerini düşüren firmalar burada küme oluşturmuştur.

Günümüzde ölçeğini büyüterek üretim kapasitesini artırmak isteyen, teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilen sermaye kapasitesi yüksek firmalar kentin dışında ucuz arazi ve işgücüne yakın yer arayışına girmiştir. İthalatın baskın olduğu sektörde stratejik lojistik lokasyon olarak Yakuplu Limanı'na yakın sanayi bölgesi olan Haramidere'de bu firmaların öncülüğünde “devlet teşviği olmaksızın” yeni bir matbaa sitesi kurulmuştur. Cağaloğlu'ndan Topkapı'ya geçişteki “yönlendirici” duruma karşın burada “gönüllü” bir yer değiştirme söz konusudur. Sektörde küçük ve orta ölçekli firmaların bu yapısal ve mekansal dönüşüm karşısında sektörde tutunabilmesinin günden güne azaldığı öngörülmektedir. Dijitalleşme ve yeni baskı tekniklerinden Uv tipi baskı makinalarının ithal maliyeti, usta-çırak ilişkisinin yok olmasıyla mesleğin eski 'saygınlığını' yitirmesi ve çekirdekten nitelikli işgücü yetiştirmede sıkıntı yaşanması basım-yayın kümelenmesinde ortak sorunlardır. Geleceğe ilişkin sektörde ve kent ekonomisi içinde tutunabilme stratejisi olarak küçülme veya başta ambalaj olmak üzere basım-yayın sektörüyle ilişkili olan diğer sektörlerle geçme ön plana çıkmaktadır.

Notlar:

i Mülakat Soruları:

Yapılan iş nedir?

İş yerinizin mülkiyet durumu nedir?

Kiracıysanız aylık kiranız ne kadardır?

Kaç yıldır bu işi yapıyorsunuz?

Neden burada yer seçtiniz?

Burada yer almanın avantajları nelerdir?

Burada yer almanın dezavantajları nelerdir?

İşiniz gereği başka hangi iş kolları ile ilişki içindediniz?
Çevrenizdeki işyerlerinde el değiştirme var mı? Son 5 yılda kaç işyeri?
İşyerinizi buradan taşımayı düşünüyor musunuz? Evet ise nereye?
İşyerinizde kaç kişi çalışıyor?
Çalışanlar genel olarak işyerine yakında mı, uzakta mı ikamet ediyorlar?
Bölgede yaşanan değişim (firma artışı, arazi fiyatları, fonksiyon değişim baskısı vd.) var mıdır?
Sektörde kalıcı olmak için izlediğiniz stratejiler nelerdir?
İstanbul'da işinizin geleceğine ilişkin düşünceleriniz nelerdir?

Kaynakça

- Altuntek, S. (1993) "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 191-204.
- Berse, M. K. (2015) "Bab-ı Ali Üzerine Söyleşi", 1453 *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 23, 62-68.
- Çakın, İ. (2004) "Müteferrika Matbaası'nın Düşündürdükleri ve Avrupa'da Basımcılığın Etkileri: Gelecek için Geçmiş Anlamak", *Bilgi Dünyası*, 5(2), 153-167.
- Davulcu, F.; Kıpçak, H. (2016) "Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayının Kısa Bir Tarihçesi", *Türk Kütüphaneciliği*, 30(2), 251-260.
- Duran, O. (1998) *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi*, 1. Baskı, Cem Ofset, İstanbul.
- Erdoğanaras, F.; Ersoy, M. (2005) "1985 sonrası İstanbul Basım ve Yayın Sektöründe Mekansal Yeniden Yapılanma", *İTÜ Dergisi*, 4(1), 15-25.
- Evren, Y. (2012) "Taş Yerinde Ağırdir: İstanbul'da Geleneksel Kuyumculuk İmalatının Tarihi Yarımada'dan Kuyumcukent'e Desantralizasyon Sürecine Eleştirel Bir Bakış", *Mimarlık*, 63-67.
- Güvenç, M. (1993) "Metropol Değil Azman Sanayi Kenti", *İstanbul*, 5, 75-81.
- Johnson, H.; Tobie, D. (2005) *Digital Printing Start-up Guide*, Thomson/Course Technology, Boston.
- Kara, A. (2015) "Beşir Ayvazoğlu ile Bab-ı Ali Sohbeti", 1453 *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 23, 31-35.
- Lorenzen, M.; Frederiksen, L. (2008) "Why Do Cultural Industries Cluster? Localization, Urbanization, Products and Projects", In Philip Cooke, Luciana Lazzaretti (ed.), *Creative Cities, Cultural Clusters and Local Economic Development*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts, 155-179.
- Noyan, M. (2015) "Tarih Boyunca Bab-ı Ali", 1453 *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 23, 11-14.
- Osmanoğlu, Ö. (2015). *Yayıncılığın Babı Ali'deki Serüveni*. 1453 *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*(23), s. 23-28.
- Yalvaç, M. (2019) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihi Kentsel Çevrede Mekanlar Üzerinden Bir Semt Okuması: Cağaloğlu Senti Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst., İstanbul.

- Yardıı, M. N. (2015) “Kültürümüzün Sırat Köprüsündeki Senti Babı Alı”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi* 23, 17-21.
- Yavuz, V. (2010) *Matbaacılık Sektöründe Dijital Baskı Sistemleri: Dijital Baskı Sistemi ve Ofset Baskı Sisteminin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniv. Fen Bil. Enst., Ankara
- Yüzer, A. Ş.; Giritlioğlu, C. (2003) “Sanayi Alanları Yeni Düzenleme Stratejileri: İstanbul Örneği”, *İTÜ Dergisi*, 2(1), 119-127.

Toplulukların Güçlenmesi İçin Radikal Planlama ve Ası Planlama

Bengisu Ertek¹

Öz: Planlama teorisi, planlamanın demokratikleşmesi ve sosyal adaletin sağlanması konularında iki önemli kırılma yaşamıştır. Planlamanın demokratikleşmesi tartışmalarını geliştiren savunucu planlama ve iletişimsel planlama yaklaşımlarına; neoliberal ekonomilerde güçsüzlerin daha da güçsüzleşmesine dair bir çözüm üretememesi, planlama teorisi ve pratiğinin birbiri ile örtüşmemesi, kişilerin ve toplulukların kendi gelecekleri için inşa ettikleri pratiklerin literatür içinde yer bulamaması eleştirileri gelişmiştir. Bu eleştirilerle birlikte sosyal adalet üzerinden temellenen adil kent ve radikal planlama tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bu bildirinin konusu olan radikal planlama, insanların kendi geleceklerini kurgulamak üzere ortaya çıkan muhalif pratiklerin teorileşmesi gerektiğini söylemektedir. Radikal planlama içerisinden ortaya çıkan asi planlama ise, neoliberal iktidarların katılım mekanizmalarını devlet – yurttaş ilişkilerini stabilize etmek için bir araç olarak kullanabildiklerini, bunun en geçerli olduğu örneklerin Küresel Güney’de olduğunu ve bu coğrafyalarda yaşanan asi planlama örneklerinin literatürde yer bulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bildiride radikal planlama ve asi planlama tartışmalarına yer verilecek, bu yaklaşımlarda planlamanın rolü ve devlet – yurttaş ilişkileri irdelenecek, Türkiye için ne ifade edebilir sorusuna yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Radikal planlama, asi planlama, planlamanın rolü, devlet – yurttaş ilişkileri

Abstract: Planning theory has experienced two important breaks in the democratization of planning and ensuring social justice. It criticizes advocacy and communicative planning approaches that develop discussions of democratization of planning; inability of the neoliberal economies to provide a solution for the disempowered, the lacking of overlap between planning theory and practice, and the absence of the practices that individuals and communities have built for their future in the literature. With these criticisms, just city and radical planning discussions emerged based on social justice. Radical planning, which is the subject of this paper, says that opposing practices that emerge to construct people's own futures must be theorized. The insurgent planning that emerges from radical planning emphasizes that neoliberal governments can use the mechanisms of participation as a tool to stabilize state-citizen relations, best seen in the example of the Global South, and the cases of insurgent planning in these geographies should be included in the literature. This paper will investigate the radical planning and insurgent planning debate, the role of planners in this approach and state - citizen relations, and explore the implications of these new approaches in planning in Turkey.

Keywords: Radical planning, insurgent planning, role of planner, state – citizen relationships

¹ MSGSÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul: bengisuertek0@gmail.com

1. Giriş

Planlama teorisi, 1960'lı yıllarda hak temelli ayaklanmalar ve geleneksel planlama yaklaşımına geliştirilen eleştiriler karşısında demokratikleşme ve dezavantajlı grupları savunma konularında bir dönüşüm yaşamıştır (Jacobs, 1961; Davidoff, 1965). Bu bağlamda Davidoff (1965), güçsüz olanların çıkarlarını savunmayı amaçlayan, çoğulcu ve plancının savunduğu grupların avukatı olduğu savunucu planlama yaklaşımını geliştirmiştir. Arnstein'in (1969) yurttaşların karar alma mekanizmalarına katılımını kavramlaştırdığı katılım merdiveni planlama süreçlerinde katılım tartışmalarını gündeme getirmiştir. Neoliberalizmin etkilerinin görünür olduğu 1990'lı yıllarda ise, planlamanın nasıl demokratikleşeceğine ve farklı çıkar gruplarının planlama süreçlerinde nasıl yer alacağına yanıt arayan, plancının paydaşlar arasında müzakereci bir rol üstlendiği işbirlikçi / iletişimsel planlama yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Healey, 1996; Innes ve Booher, 1999).

Planlama teorisinin demokratikleşmesi tartışmaları hem teoride hem pratikte önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Ancak planlama teorisinin Batı temelli gelişmesi, teori ve pratik arasında kopuklukların oluşması, neoliberal ekonomilerde yükselen sosyal adaletsizlik, güçsüzlerin daha da güçsüzleşmesi, kişilerin ve toplulukların kendi gelecekleri için inşa ettikleri pratiklerin literatür içinde yer bulamaması eleştirileri gündeme gelmiştir (Fainstein, 2000; Miraftab, 2009; Friedmann, 2011ⁱ). Bu eleştiriler ışığında “adil kent” ve “radikal planlama” tartışmaları başlamıştır. İki yaklaşım da sosyal adaleti merkeze koymakta ve toplumdaki güç ilişkilerinin kurumsal planlama pratikleri ile yeniden inşa edildiklerini söylemektedir. Fainstein (2000) adil kent tartışmasını, politik iktisat perspektifi üzerinden iletirmektedir. Radikal planlama tartışmaları ise bahsedilen güç ilişkilerini yıkmak için toplulukların kendilerinin geliştirdikleri muhalif pratiklerin teorileşmesini hedeflemektedir (Friedmann, 2011). Radikal planlama tartışmalarının içerisinden gelişen “asi planlamaⁱⁱ” yaklaşımı ise, neoliberal iktidarların sivil toplumu dahil ederek devlet ve yurttaş arasındaki ilişkiyi stabilize ettiğini bunun da en görünür olduğu yerin Küresel Güney olduğunu belirtmekte, bunu aşmak için de bu coğrafyalarda geliştirilen radikal pratiklerin planlama literatüründe yer alması gerektiğini vurgulamaktadır (Miraftab, 2009).

Bu bildiri kapsamında temel amacı toplulukların güçlenmesi olan, yere özgü radikal pratiklerin teorileşmesini hedefleyen radikal planlama ve asi planlama yaklaşımları ele alınacaktır. Öncelikli olarak radikal planlama ve asi planlama yaklaşımlarının literatürdeki tartışmalarına yer verilecek, sonrasında radikal planlama ve asi planlamada plancının rolünün ne olduğu, devlet – yurttaş ilişkilerinin nasıl ele alındığı irdelenecek, son olarak da bu yaklaşımların çıkmazları ve ufuk açıcı tarafları değerlendirilip, Türkiye’de bu yaklaşımlar ne ifade edebilir sorusunun yanıtı aranacaktır.

Radikal planlama ve asi planlama yaklaşımları daha sonra da bahsedileceği üzere, diğer planlama yaklaşımları yerine geçen bir tartışma değildir. Ancak diğer planlama yaklaşımları ile ilişkisi önemlidir. Bu çalışma kapsamında mevcut literatür el verdiğince diğer planlama yaklaşımları ile farklılaştığı, yakınlaştığı ve birlikte olduğu yerlere de değinilmesine önem verilmiştir. Bu tartışmaların, toplulukların güçlenmesi için yerlere özgü pratiklerin planlamaya dahil edilmesini teşvik etmeyi amaçladığı unutulmamalıdır.

2. Radikal Planlama

Grabow ve Heskin (1973), ekonomik büyümenin ve teknokratik toplumun vurgulandığı rasyonel kapsamlı planlama yaklaşımına karşı radikal bir yaklaşımının gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Planlamadaki “elitizm - anarşizm, manipülasyon - ilişki kurmak, merkezîyetçilik - merkezîsizleşme, kaos - kontrol, yaratıcılık - programlama, öznellik - nesnellik, rasyonellik - irrasyonellik” gibi dikotomilerin yerine diyalektiğin gerekliliğini tartışmışlardır (Grabow ve Heskin, 1973: 108).

Friedmann (2011), Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki planlama literatüründe, endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışından bu yana var olan, toplumun kendisinden çıkan, devlet merkezli planlama karşısında yenilikçi ve direniş gösteren karşı geleneğin eksikliğinden söz etmektedir. Radikal pratikler, “kökleri 18. yüzyıla kadar uzanmasına ve tarihin sosyal reform geleneği kadar uzun olmasına rağmen”, ana akım planlama literatürünün içerisinde yer bulmakta zorlanmaktadır (Friedmann 2011: 60). Ancak pratiklerden beslenen yaklaşımın teorileşmesi önemlidir. Teorileşmeyen radikal muhalif pratikler kaybolma, silinme tehdidi altındadırlar.

Friedmann (2011), radikal planlamanın diğer planlama yaklaşımları yerine geçmediğinin altını çizmektedir. Radikal pratiklerin teorileşmesi ve geliştirilmesi için deneyime dayalı analiz, sentez ve stratejiler gereklidir. Radikal planlama pratikleri ise; sosyal öğrenme, kendini güçlendirme, ağ ve koalisyon oluşturma, stratejik eylem, yüz yüze diyalog ve çelişkilerle yaşamayı öğrenmeyi gerektirir.

Radikal planlamanın önemli unsurlarından biri toplumsal dönüşümdür. Toplumsal dönüşüm; dogmatik olmayan bir duruşu, karar alma süreçlerinde özerkliğini, yerel ile güçlü bir ilişkiyi, devlet tarafından planlamanın tam tersini gerektirir (Friedmann, 2011). Böyle bir dönüştürücü teori:

Kapitalist toplumun ırkçılık, ataerkillik, sınıf hakimiyeti, kaynak bozulması, yoksullaşma, sömürü ve yabancılaşma sorunlarına odaklanır;

Sistemin karanlık tarafını yeniden üreten ilişkileri vurgulayarak mevcut gerçekliğe eleştirel bir yorum getirir;

Mevcut problemlerin projeksiyonunu yapar;

İstenilen geleceğin kurgulanabilmesi ve iktidarın direncinin üstesinden gelmek için en iyi strateji seçimini önerir (Friedmann, 2011: 62).

Radikal planlamanın temel amacı, devletin ve kurumsal ekonominin kesiştiği alanlarda alternatif bir uygulamaya yer açmak değil temel güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını içeren alternatif bir sosyal düzenin oluşturulmasıdır. Dolayısıyla radikal planlama, devletin karar alma süreçlerine yurttaşların katılımıyla doğrudan ilgili değildir. Kapitalizmin karşısında siyasi topluluğun geri kazanılması ve ortak küresel kaygılar bağlamında kolektif kendine güvenmenin sağlanmasıdır (Friedmann, 2011). Bunun için illa büyük muhalefetler gerekmemektedir, radikal pratikler “bin minik güçlendirme” ile başlayabilirler (Sandercock, 1998).

Radikal planlama barınma ve istihdam gibi yereldeki temel konularla, daha geniş ölçekte ise ırkçılık, nükleer enerji, yoksulluk, küreselleşme, ekonomik kriz ve savaş konularıyla ilgilenmektedir (Friedmann, 2011: 61). Temelde radikal planlama uygulamaları, devletle veya küresel şirketlerle olan mevcut güç ilişkilerini

değiştirmeye odaklanmaktadır. Yaşamın kolektif kendi kendine üretimi için bir alan yaratmayı hedeflemektedir.

Leavitt (1994), araştırmasında Amerika'da yoksulluk karşıtı bir hareket ve yoksul ailelerle yaşamış, onların yaşadıkları zorlukları doğrudan gözlemlemiş ve toplumun belediye planlarının göz ardı ettiği 'günlük ihtiyaçları' konusunda yardıma ihtiyacı olduğunu fark etmiştir. Ancak içinde çalıştığı topluluğun doğrudan radikal planlamaya dahil olacak beceri, kaynak veya politik bilinçten yoksun olduğunu da belirtmiştir. Beard (2003), Leavitt'in çalışmasının resmi, kurumsallaşmış planlama süreçlerinin dışında gerçekleşen yeni bir planlama türünü işaret ettiğini ve aktivizm, araştırma ve teori arasındaki farkı azalttığını, böylece karşılıklı öğrenme için olanaklar oluşturduğundan bahsetmektedir.

Beard (2003), Friedmann'ın marjinal ve ezilen bir toplumun radikal pratikleri başlatmak için yeterli miktarda ekonomik, politik ve sosyal sermayeye erişemeyeceği tespitinin önemli olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, Friedmann'ın modelinde önemli boşluklar olduğunu söylemektedir. Örneğin, bastırılmış bir topluluğun radikal bir planlama sürecini başlatmak için gerekli beceri, deneyim ve gücü nasıl kazanacağına dair çok az fikir verdiğini öne sürmektedir. Yurttaşların radikal planlamaya dahil olmayı nasıl öğrendikleri ile ilgili bazı eksiklikleri ve cevaplanmamış soruları ortaya atmaktadır:

Radikal planlamanın önceki açıklamaları, bu tür uygulamaların nasıl başladığı hakkında bir fikir vermez. Politik olarak ezilen bir grup, becerileri nasıl öğrenir ve daha güçlü bir baskı gücüne karşı örgütlenme deneyimi ve güvenini nasıl kazanır?

Bir toplum aşırı derecede kısıtlayıcı sosyo-politik ortamlarda radikal planlamaya nasıl dahil olur? Örneğin, birçok ülkede yetkisiz toplantıları, eleştirel beyanları ve toplu eylemi yasaklayan yasalar vardır. Yurttaşlar bir araya gelip radikal planlamaya katılmak için korkularını nasıl aşarlar?

Radikal planlama ile rasyonel-kapsamlı, topluluk temelli ve işbirlikçi planlama gibi diğer planlama yaklaşımları arasındaki ilişki nedir? (Beard, 2003: 20)

Beard (2003), bu sorulara yanıt aradığı çalışmasında Endonezya'daki bir planlama sürecini incelemiştir. Çalışmasında radikal planlamaya geçiş sürecinin üç aşamada gerçekleştiğini söylemektedir. İlki, devletin ve sivil toplumun yer aldığı katılım temelli uygulamalar aracılığıyla toplulukların birlikte nasıl çalışacaklarını, kaynakları nasıl organize edeceklerini öğrendikleri, kolektif hissin ve sosyal öğrenmenin geliştiği aşamadır. İkincisi, devletle doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınarak "saklı planlama"yı devreye soktukları aşamadır. Devletle uyumlu ilerleyerek ancak ajandalarını saklı tutarak yaşadıkları yerlerin mülkiyetine dair hak iddia etmişlerdir. Üçüncüsü ise, öğrendikleri bilgileri baskıcı bir rejime açıkça meydan okumak ve siyasi reform talep etmek için kullandıkları radikal planlama aşamasıdır.

Beard (2003), radikal planlamanın devlet temelli katılım uygulamalarıyla başladığını, bu deneyimlerin toplulukların bilgi ve becerilerini artırıp, güçlenmesini destekleyeceğini, öğrenen ve deneyim kazanan topluluklarda radikal planlamanın ilk önce saklı bir şekilde ilerleyeceğini belirtmektedir. Bunun yanında radikal planlama sadece tek başına uygulanan bir mod olmayacak, diğer planlama modlarıyla bir arada gerçekleşecektir.

3. Asi Planlama

Miraftab (2009), neoliberal kapitalizmin sivil toplumu yönetime dahil ederek, devlet - yurttaş ilişkisini stabil tutmayı hedeflediğini, bu durumun en görünür olduğu coğrafyanın Küresel Güney olduğunu belirtmekte ve radikal planlamanın dahil etme ve hakimiyet üzerine geliştirdiği tartışmaların önemini vurgulamaktadır. Neoliberalizmi sadece artı değeri artırmayı amaçlayan ekonomik politikalar olarak değil, sermayenin hegemonik gücüne ulaşmak için sermaye ile birlikte çalışan politikalar, ideolojiler, değerler ve rasyonellik ağı olarak düşünmek gerektiğini söylemektedir. Neoliberalizmin yurttaşların failliğini sadece piyasa aktörlüğüne indirilmesi konusuna örnek olarak suyun metalaştırılması sürecini vermektedir. “Sivil sorumluluğun yeni tanımı vergi ödeyen yurttaşın oluşmasının” ve yurttaşların temel hizmetleri satın alabilecekleri şirketi seçme özgürlüğünün bu süreci meşrulaştırmayı kolaylaştırdığını belirtmektedir (Miraftab, 2009: 34).

Miraftab (2009), 1980’lerden itibaren uluslararası kalkınma ajanslarının yurttaş katılımını gündemlerine alması ve sivil toplum kuruluşları ve devlet işbirliğinin önemli bir ölçüde artmasını hegemonik bir süreç olarak okunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, topluluk katılımı rutinleştirildiğinde, toplulukların mücadeleleri depolitize olduğunda, toplum içindeki devlet kontrolü genişlediğinde, taban hareketleri sivil toplum kuruluşları üzerinden gerçekleştiğinde devlet-yurttaş arasındaki ilişki stabilize olmaktadır. Düşük yoğunluklu demokrasilerde neoliberal yönetim onaylanmış katılım alanları aracılığıyla asi pratiklerin ayrışmasına neden olabilmektedir. Ancak bu aynı zamanda karşı hegemonik hareketlerin oluşması için bir potansiyel de oluşturmaktadır. Yerel yönetime katılımın devlet-yurttaş arasındaki ilişkiyi stabilize ettiği, ancak buradan öğrenilen tecrübelerin yerel hak hareketlerini güçlendirdiği örneklerin incelendiği çalışmalar önemlidir. (Beard, 2003; Kohl ve Farthing, 2008; Miraftab, 2009)

Küresel Güney’de yoksulların çoğunluğu için ekonomik barınak sağlayan enformel yerleşimlerde devlet, ihtiyaç duyulan hizmetler karşılığında bir siyasi manipülasyon fırsatına sahip olmakta, karşı hegemonik ve asi hareketler de devletin kontrolünün ötesine geçerek, kent haklarını talep etmektedirler. Holson (2008), Brezilya’daki enformel yerleşmelerini hem devlet ve yurttaş ilişkilerinde istikrar üreten hem de istikrarsızlaştıran “asi yurttaşlık” alanları olarak kavramsallaştırmıştır. Kişilerin evrensel yurttaşlık tartışmaları üzerinden geliştirdikleri hak temelli yurttaşlık arayışlarının, devletle yurttaş arasındaki normalleşmiş ilişkileri değiştirmek üzere bir mücadele olduğunu söylemektedir. Asi yurttaşlık, asi planlama yaklaşımının beslendiği önemli tartışmalardan biridir.

Miraftab (2009), Apartheid sonrası Güney Afrika’nın liberalleşen ekonomik ve politik ortamında neoliberal kapitalizmle birlikte yurttaşlığın dönüşümünü incelediği çalışmasında, diğer birçok devletten daha açık olarak burada, yurttaşların yönetişim ve karar alma süreçlerine sembolik olarak dahil edilmelerine rağmen maddi olarak nasıl dışlanabileceğine dikkat çekmektedir. Miraftab (2009: 35-39) Cape Town’un yoksul ilçelerinde tahliyelere direnmek için 2001’de ortaya çıkan Western Cape Tahliye Karşıtı Kampanyası (The Western Cape Anti-Eviction Campaign veya kısaca AEC); bir dizi topluluk kuruluşu, kriz komitesi ve yerleşik grup için hizmet eden ve hizmet kesintileri, barınma ve temel hizmet haklarını talep eden bir şemsiye yapısıdır. Bu yapı, tabandan ortaya çıkan, sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerle doğrudan

ilişkide olmayı reddeden ve kendileri için konuşma hakkında ısrar eden karşı hegemonik bir harekettir. Hareket, resmi ve yasal stratejileri enformel hayatta kalma uygulamalarıyla ve muhalif uygulamalarla birleştirmiştir. Bunlar; tahliye tehditlerine karşı resmi uygulamayı geciktirmek, tahliye edilen veya tehdit altındaki ailelere dair veritabanı oluşturmak, temel ihtiyaçların karşılanması, ‘mücadele tesisatçıları ve elektrikçileri’ adıyla kesilen hizmetlerin geri bağlanması, tahliye edilen ailelerin aynı konutlara toplu seferberliklerle yeniden yerleştirilmesi, mahkemelerin ve yasal taleplerin kullanılmasıdır. Buradaki önemli noktalardan biri hak iddialarının temelini sadece ülkedeki mevcut anayasal düzenden değil evrensel ve temel haklar üzerinden inşa etmiş olmalarıdır.

Miraftab (2009), yurttaşların siyasi ve medeni hakları genişledikçe sosyoekonomik eşitsizlikler de arttığını, asi yurttaşlığın temel motivasyonunun da bu olduğunu belirtmektedir. Asi planlama, neoliberal iktidarın katılım aracılığıyla kurduğu hegemonya ile mücadele eden radikal planlama pratikleri geliştirmektedir. Asi planlama, radikal planlama tanımının genişlemiş bir halidir.

Miraftab (2009), planlama teorisinin sömürgeleştirilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Küresel Güney’de kentlerin ve ekonomilerin çoğu enformel olarak gelişmektedir. Bu noktada Batılı kenti imgesinin bir ideal olarak dünyaya nasıl yayıldığı önemlidir. Küresel Güney kentleri bu ideal perspektifinde değerlendirildiğinde kaos ve enformelite başarısızlık göstergeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda insanların kendi yaşamları için geliştirdikleri çözümler bu bakış açısıyla baskılanmaktadır. İsyancı planlama bu yere özgü pratikleri tarihsel bir bilinç ile planlamanın gündemine dahil edilmesi konusunda ısrarcıdır.

4. Radikal Planlama ve Asi Planlamada Plancı

Friedmann (2011), radikal planlama için teori ve pratiğin kesişmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu noktada plancılar üç konuda devreye girmelidir; dönüştürücü teorisinin yerelde muhalif uygulamaların gereksinimlerine göre şekillenmesi, eylem halindeki grupların dönüştürücü teoriyi kullanması için fırsat yaratılması ve bu teoriyi uygulama sırasındaki birinci elden deneyimi kullanarak yeniden ele alınması.

Friedmann (2011: 67-69), radikal plancının bir arabulucu rolü olduğunu ancak bunun teknik iş bölümü manasında değil, daha bulanık olduğunu belirtmektedir. Radikal plancılar tıpkı diğer plancılar gibi çevre, konut, toplumun ekonomik durumu gibi konuları anlayacak bilgi setlerine ve analiz, sentez, iletişim becerilerine sahip olmalıdır. Hangi bilginin kullanıldığı ve bilgiye nasıl bir epistemolojik yaklaşımla erişildiği önemlidir. Radikal planlama bu anlamda ilgili grupların gündelik yaşam mücadele pratiklerinin de bilgiye dönüşmesini yani sosyal öğrenmeyi bir gereklilik olarak ortaya koyar. Plancının, mücadeleye uygun bilgi ve beceri desteği, örgütlenmelere yardımcı olmak, topluluğun ihtiyaçlarına yönelik çözümler için topluluğun desteklenmesi, doğru bilgiye erişim, yasal süreçler hakkında destek, ekonomik güçlenme ve topluluğun kaynaklarının doğru kullanımı için destek sağlaması gerekmektedir. Bunun için radikal plancılar dünyadaki diğer mücadelelerdeki yöntem ve araçları ihtiyaçlarla buluşturmak için çalışmalıdırlar.

Radikal planlama ve katılımcı planlama arasındaki temel fark, gerçekçi bir vizyonun oluşturulmasında harekete geçen grupların kendi geleceklerinden sorumlu olmasıdır. Bu grupların vizyonları bir istek listesinden daha fazlası olmalıdır (Friedmann, 2011).

Plancının rolü de değişir. Savunucu planlamada plancı devletle belirli bir topluluk arasında avukatlık yapar, insanlar karar verme süreçlerine katkıda bulunur ancak son söz hep devletindir. İletişimsel planlamada spot plancı üzerindedir. Plancıların ne yapması gerektiği değil nasıl olması gerektiği genellikle ahlaki açıdan tartışılmaktadır (Fainstein, 2000). İletişimsel planlamada da son söz hep devletindir. Radikal planlamada ise uzmanlık şartı olmadan, insanların kendi geleceklerini belirlemeleri söz konusudur.

Beard (2003), Friedmann'ın radikal plancı tartışmasının önemli bir kırılma noktası olduğunu söylemektedir. Bunun nedeni, plancının devlet için çalışan profesyonel plancıdan farklılaşmasıdır. Friedmann, topluluk organizatörlerinin, aktivistlerin ve gündelik yurttaşların devletin onayladığı resmi planlama süreçleriyle işbirliği içinde, buna karşı ya da tamamen ötesinde çalışan “plancılar” olarak kabul edilmesini haklı çıkarmıştır.

Asi planlama tartışması plancı üzerinden değil pratik üzerinden şekillenmektedir (Miraftab, 2009). Asi planlama sadece profesyonel olarak eğitilmiş plancılarla sınırlı değildir.

5. Radikal Planlama ve Asi Planlamada Yurttaş – Devlet İlişkisi

Friedmann (2011), insanların kendi organize eylemlerine dayanan radikal planlamanın, kurulu güçlere ve devlete karşı olduğunu, devletin radikal planlamaya girmesi çelişkiler barındırdığını, mekân politikalarının imar hakları gibi politika araçlar ile devlet düzeyinde yürüdüğünü, devletin her zaman hegemonik bir güç olduğunu ancak devletin varlığını görmezden gelmek ya da dışlamanın yanlış olacağını belirtmiştir.

Beard (2003), radikal planlama yazınında toplulukların radikal planlamayı nasıl öğrendiklerinin yeterince açıklanmamasını eleştirmiştir. Bir önceki kısımda anlatıldığı üzere literatürde radikal planlamaya dair eksikleri tanımlanmış ve yanıt aramaya çalışılmıştır. Friedmann, devletin varlığını ve önemini vurgulasa da radikal planlama pratiğinin gelişmesi aşamasındaki rolüne değinmemiştir. Beard (2003) ise oldukça önemli bir aşamadan bahsetmektedir. Devletin sivil toplumu devreye sokarak sunduğu katılımcı pratikler ne kadar az gelişkin ve sınırlayıcı olsalar dahi topluluklara daha fazlası için bir deneyim yaşatmaktadır. Bu deneyim; kolektif bilincin oluşmasını, organize olmayı öğrenmeyi, süreçlerin idare edilmesine dair fikir sahibi olmayı, kendi sorunlarını adlandırabilmeyi ve en önemlisi özgüveni sağlamaktadır. Dolayısıyla radikal planlama devletten bağımsız, ilişkisiz ve sadece muhalif kalarak gelişemez. Aynı zamanda stratejik olarak oyunda olmayı gerektirmektedir.

Devlet ve yurttaş ilişkisini en kapsamlı tartışan ise Miraftab'dır (2009). Bahsedildiği üzere bu ilişkinin stabil kalmasının devletin temel arzusu olduğunu ve bunu sağlamak için sivil toplumun ve katılım mekanizmalarının önemli bir araca dönüştüğünü söylemektedir. İnsanların yerel yönetimler aracılığıyla devlet kurumlarına daha fazla erişim kazanabileceklerini, ayrıca devlet kurumlarına katılımın da sağlanabileceğini ancak bunun esas katılım anlamına gelmeyebileceğini vurgulamıştır. Neoliberalizmde siyasi ve sosyal haklara sahip olma hakkı, geçim kaynaklarının temel haklarını garanti etmemekte, “insanların siyasi hakları genişledikçe, geçim kaynaklarına erişimleri aynı anda aşınabilmektedir” (Miraftab, 2009:39).

Miraftab ayrıca Holston'ın (2008), asi yurttaşlık tartışmalarında yer alan, devlet ve iktidarın sunduğu “davet edilen alanlar” ile yurttaşların kendi kendilerinin inşa ettikleri ve hak talebinde buldukları “icat edilen alanları” asi planlama sürecini anlattığı Cape Town örneğini anlamak üzere kullanmıştır. İki alanın ikililik içinde değil ilişki içinde ve birlikte var olduğunu belirtmektedir. Cape Town'daki AEC örneğinde davet edilen alanlar ve icat edilen alanlar arasındaki ilişki akışkandır. Hem hukuki ve meşru yolları kullanmışlar hem de aynı zamanda gayri resmi yollarla bu süreçleri birleştirmişlerdir.

6. Sonuç: Radikal Planlama ve Asi Planlama Yaklaşımları Türkiye İçin Ne İfade Edebilir?

Planlama teorisinde, devlet merkezli planlamaya karşı toplulukların kendi içinden çıkan ve insanların gündelik hayatlarında yaşadıkları zorlukları aşmak üzere geliştirdikleri muhalif pratiklerin anlatısı eksiktir. Bu eksikten yola çıkan radikal planlama, sosyal öğrenmeyi, toplumsal dönüşümü ve güç ilişkilerini değiştirmeyi hedeflemektedir.

Radikal planlama pratikten beslenmektedir ve bu pratiğin teorileşmesi önemlidir. Radikal planlama diğer planlama yaklaşımlarının (örneğin; katılımcı planlama, iletişimsel planlama) yerine geçmemektedir. Hem diğer planlama yaklaşımlarının yerine hem de diğer planlama yaklaşımları ile birlikte düşünülmelidir. Ancak radikal planlama literatürü diğer planlama yaklaşımları ile radikal planlamanın ilişkisini tanımlamak konusunda yeterince gelişmemiştir. Bu ilişkinin nasıl kurulduğu sorusunun daha detaylı bir şekilde yanıtlanması gerekmektedir.

Radikal planlama topluluklarını güçlenmesini ve kendi kendilerinin geleceğini belirlemesini savunmaktadır. Beard'ın (2003) ve Miraftab'ın (2009) çalışmaları önemli bir katkı sunmuş olsa da toplulukların radikal planlamayı nasıl öğrenecekleri hâlâ literatürde yeterince açıklanmamıştır.

Asi planlama, planlama teorisinin Batı odaklı gelişmesini ve katılımın neoliberal iktidarlarda devlet – yurttaş ilişkilerini stabilize etmek için bir araca dönüşebilmesini eleştirmektedir. Bu eleştiri planlama teorisine ve pratiklerine eleştirel bakabilmek açısından önemlidir.

Radikal ve asi planlama tartışmaları literatürde planlamanın rolü konusunda da bir kırılmaya neden olmuştur. Radikal planlamanın toplulukların güçlenmesi için çalışmalarıdır. Diğer planlama yaklaşımlarından farklı olarak ise, planlamanın profesyonel eğitim almış planlamanın olmaması durumunda değildir. Bir aktivist, topluluk lideri veya topluluğun kendisi kendi süreçlerinde planlamanın olabilmektedir.

Radikal ve asi planlama devletin statüsüne karşı koymayı amaçlarsa da radikal pratiklerin devletle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Devletin sağladığı katılım mekanizmaları, bastırılmış topluluklarda radikal planlamaya geçiş sürecinde öğretici ve cesaretlendirici olabilmektedir. Yurttaşlar davet edilen alanlarla yetinmeyip yeni alanlar icat etmektedirler. Bu alanlar ise birbirleri ile ilişki içerisinde ve akışkandır.

Radikal planlama ve asi planlama yaklaşımları çelişkilerle var olmayı, belirsizliği ve sürekli değişen koşullar içerisinde yeni stratejiler geliştirebilmeyi yani rijit olmamayı gerektirmektedir. Planlama teorisini kurumsal kısmından uzaklaştıran bu özellikler aynı zamanda teorisinin tanımlanmamış alanları konusunda en çok eleştirilen

yönleridir. Ancak insanların gündelik hayatlarından çıkan mücadelelerin planlamanın içerisinde görülmesi için bize bir fırsat tanımaktadır. Radikal planlama ve asi planlama tartışmaları, kurumsal planlama dışından da bakmayı kuramsallaştıracak bir perspektif sunmaktadır.

Türkiye’de, tıpkı Holson’ın (2008) asi yurttaşlık kavramını temellendirdiği Brezilya örneğinde olduğu gibi ekonomi ve kentleşmenin önemli bir kısmı enformel bir şekilde gelişmiştir. Enformel pratiklere dair literatür Türkiye’de oldukça gelişkindir. Bu pratikler Türkiye’de radikal planlama ve asi planlamanın teorileşmesi açısından bir potansiyel sunmaktadır.

1990’lı yıllarda katılımcı planlama ve stratejik planlama yaklaşımları Türkiye’de tartışılmaya başlamış, 2000’li yıllarda stratejik planlama yasal mevzuatında yer bulmuştur. Yine 2000’li yıllarda planlamaya katılım yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının gündemine girmiştir. Gerek planlama yazınında gerek planlama uygulamalarında katılım tartışmaları ve stratejik planlama çokça yer alsa da Türkiye’de planlama süreçlerinde merkezi idarenin neredeyse tek belirleyici olması ve planlama süreçlerinin önemli kısmının mekânsal planlama çalışmaları üzerinden ilerlediği unutulmamalıdır. Türkiye’deki planlama süreçlerine dair radikal planlama ve asi planlama üzerinden eleştirel bir okuma yapılması, Türkiye’deki karmaşık planlama yapısı içinde toplulukların kendilerinin geliştirdiği pratikleri ve bu toplulukların gerek merkezi gerek yerel idarelerle olan ilişkisinin değerlendirilmesi gereklidir. Miraftab’ın (2009) devletin sivil toplumla işbirliği içinde sunduğu yurttaş katılımını hegomonik bir süreç olarak okuma çağrısı Türkiye için de önemli bir tartışmadır. Bu okuma içerisinde bahsettiği topluluk katılımının rutinleşmesi, toplulukların mücadelelerinin depolitize olması, toplum içindeki devletin kontrolünün genişlemesi, taban hareketlerinin sivil toplum kuruluşları üzerinden gerçekleşmesi süreçleri Türkiye’deki güncel planlama sorunları olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Asi planlamanın, planlama teorisinin ve uygulamalarının idealinin Batı Kenti olduğu eleştirisi de Türkiye’deki planlama teorisi, düsturu ve uygulamalarının nasıl yeniden düşünülebileceği açısından oldukça önemlidir. Asi planlama yere özgü radikal pratiklerin tarihsel bir bilinçle birlikte teorileşmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de planlama mefhumunu, Türkiye’nin tarihsel gerçekliğiyle birlikte geçmiş ve mevcut radikal pratikleri üzerinden toplulukları güçlendirmek üzere yeniden düşünmek gerekmektedir.

Sonuç olarak yalnızca kurumsal planlama odaklı bir şekilde değil aynı zamanda toplulukları güçlendirmeyi hedefleyen, yalnızca Batı temelli kuramlar üzerinden değil kendi pratiklerini teorileştiren, mevcut güç dengelerini değiştirmek ve sosyal adaleti sağlamak için “kabul görmeyen” radikal pratikleri planlama tartışmasına dahil eden, toplumsal dönüşümün ve toplulukların güçlenmesinin sağlanması için fikir ve stratejileri geliştiren bir planlama tartışması Türkiye için gereklidir. Böyle bir tartışmayı başlatmak üzere radikal planlama ve asi planlama tartışmalarından beslenen aşağıdaki sorular geliştirilmiştir. Bu soruların her bir özgün örnek için yeniden düşünülmesi gerekse de tartışmayı başlatmak üzere kurgulanmış temel sorulardır.

Türkiye’de toplumların kendi geleceklerini kurgulamak, gündelik yaşam problemleriyle ve yeri geldiğinde bürokrasiyle başa çıkmak üzere geliştirdikleri pratikler toplumların güçlenmesi için bir baz olarak düşünülebilir mi?

Türkiye’de karar alma süreçlerine katılım düşünüldüğünde devlet ve yurttaş arasındaki ilişki nasıl şekillenmektedir? Farklı aşamaları var mıdır? Bu aşamaları oluşturan koşullar nelerdir?

Devletin, idarelerin sunduğu davet edilen alanlar nelerdir? Bu alanlara karşı alanlar icat edilmekte midir? Bu alanlar arasındaki ilişki nasıldır?

Türkiye’de profesyonel planlar bir ucu toplumsal rehberlik diğer ucu toplumsal dönüşüm olan aralıkta nerede durmaktadır? Toplumların güçlenmesi için planlar rolü kurumsal planlamanın dışında yeniden düşünülebilir mi?

Türkiye’deki mevcut politik koşullarda radikal pratikler ve asi pratikler nasıl var olabilir? Nasıl gelişebilir?

Notlar:

Bu çalışmaya yorumları ile katkı veren Prof. Dr. Hürriyet Ögdül’e, Dr. Kumru Çılgın’a ve Mina Çakmak’a teşekkürlerimi borç bilirim.

ⁱ Friedmann (2011) olarak geçen eser, 1987 tarihli *Planning in the Public Domain* adlı kitabın bölümü olup, 2011 tarihli *Insurgencies: Essays in Planning Theory* isimli kitabın içinde genişletilerek “The Mediations of Radical Planning” başlığıyla yeniden basılmıştır.

ⁱⁱ Asi planlama İngilizce’de “insurgent planning” olarak geçmektedir.

Kaynakça:

- Arnstein, S. R. (1969) “A Ladder of Citizen Participation”, *Journal of the American Planning Association*, 35(4), 216-224.
- Beard, V. (2003) “ Learning Radical Planning: The Power of Collective Action”, *Planning Theory*, 2(1), 13-35.
- Davidoff, P. (1965) “Advocacy and Pluralism in Planning”, *Journal of the American Institute of Planners*, 31(4), 331-338.
- Fainstein, S. (2000) “New Directions in Planning Theory”, *Urban Affairs Review*, 35(4), 451-478.
- Friedmann, J. (2011) “The Mediations of Radical Planning”, *Insurgencies: Essays in Planning Theory*, içinde, Routledge, New York, 60-87.
- Grabow, S. ve Heskin, A. (1973) “Foundations for a Radical Concept of Planning”, *Journal of the American Institute of Planners*, 39(2), 106-114.
- Healey, P. (1996) “The Communicative Turn in Planning Theory and Its Implications for Spatial Strategy Formation”, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 23(2), 217-234.
- Holston, J. (2008) *Insurgent Citizenship: Disjunctions of Democracy and Modernity in Brazil*, NJ: Princeton University Press, Princeton.

- Innes, Judith E. ve Booher, David E. (1999) "Consensus Building and Complex Adaptive Systems", *Journal of the American Planning Association*, 65(4), 412-423.
- Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage, New York.
- Kohl, B. ve Farthing, L. (2008) "New Spaces, New Contests: Appropriating Decentralization for Political Change in Bolivia", In Mirafteb, F.; Silver, C. (ed), *Planning and Decentralization: Contested Spaces for Public Action in the Global South*, içinde (Der. F. Mirafteb; C. Silver), Routledge, New York, 69-85.
- Leavitt, J. (1994) "Planning in the Age of Rebellion: Guidelines to Activist Research and Applied Planning", *Planning Theory*, 10(11), 111-129.
- Mirafteb, F. (2009) "Insurgent Planning: Situating Radical Planning in the Global South", *Planning Theory*, 8(1), 32-50.
- Sandercock, L. (1994) *Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*, Wiley, Chichester.

Mekânsal Planlama Paradigmasında Sistemik ve Stratejik Bir U-Dönüşü

Erkan Polat¹

Öz: Mekânsal planlama arenasında, özellikle 1980'lerden sonra gelişen ve 2000'lerden günümüze de oldukça yoğunlaşan yeni bir mekânsal imgelem ve bilinç oluşmuştur. Bu oluşumun yeni planlama paradigmaları, yaklaşımları ve yöntemleri aramaya başlaması aslında dünyadaki sosyo-ekonomik düzenin hızla dönüşmeye başlamasıyla da eşzamanlıdır. Bu değişim-dönüşüm sürecinin ülkesel, bölgesel, yerel, kentsel ve kırsal alanlarda yeni olguların ve sorunların ortaya çıkmasına neden olması artık klasik/geleneksel/konvansiyonel planlama yöntemleriyle bunlara meydan okunamayacağını göstermiştir. Bu eksende, planlama arenasında mekânsal ölçeklerde "konvansiyonel alan" ya da "kompozit mekân" tanımlamalarının yerine "kavramsal alan ya da işlevsel mekân" yaklaşımları da bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Artık, planlama uzmanlık küresindeki 'plan(lama)cı' nun da 'planolog' un da, bu uzmanlığın ateşini besleyen közler olan planlama kuramlarının da bu değişim-dönüşüm süreçlerinden etkilenmemesi mümkün görünmemektedir. Bu çalışmada, tüm bu karmaşanın yarattığı anafurun sistemik ve stratejik yansımalarının mekânsal planlama paradigmasını neden değiştirmeye zorladığı bulunmaya çalışılacak ve planlamanın yakın geleceğine dair yeni perspektifler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekânsal planlama, sistemler kuramı, stratejik mekânsal planlama, paradigma kayması.

Abstract: In the spatial planning arena, a new spatial imagination and consciousness has developed, which developed especially after the 1980s and has intensified since the 2000s. The fact that this formation began to search for new planning paradigms, approaches and methods is also simultaneous with the rapid transformation of the socio-economic order in the world. The fact that this change-transformation process caused the emergence of new facts and problems in national, regional, local, urban and rural areas has shown that it can no longer be challenged with classical / traditional / conventional planning methods. In this axis, "conceptual space or functional space" approaches have emerged as a necessity instead of "conventional space" or "composite space" definitions in spatial scales in the planning arena. It is no longer possible for both the "plan" (c) and the "planologist" in the planning specialty sphere to be affected by these change-transformation processes, as are the embers feeding the fire of this specialty. In this study, it will be tried to find out why the systemic and strategic reflections of the vortex created by this confusion have forced the spatial planning paradigm to change and new perspectives on the near future of planning will be discussed.

Keywords: Spatial planning, theory of systems, strategic spatial planning, paradigm shift.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, erkanp.ss@gmail.com

Giriş

Bireyin ve toplumun bir arada yaşam ortamının örgütlenmesi ve bu ortamın tasarımı ve planlanması insanlığın başlangıcından bu yana bir yaşamsal gerçekliktir. Su ve buhar gücünü kullanarak kentleşme dinamiğini harekete geçiren Endüstri 1.0, elektrik enerjisi yardımıyla seri üretimi başlatan Endüstri 2.0, dijital devrimin yanı sıra üretimi daha da otomatikleştirmek için elektronik ve BT kullanımı olarak da adlandırılan Endüstri 3.0 ve bilişim teknolojileri ile endüstriyel faaliyetleri bir araya getiren Endüstri 4.0 derken, daha akıllı bir kentte insan ve makine arasındaki etkileşimler etrafında dönecek bir Endüstri 5.0 ve hepsinin üzerindeki bir Toplum 5.0 tartışmaları kentsel hayatı sürekli değiştiriyor ve dönüştürüyor. Bunu 90'lar sonrası referans veren Küreselleşme 3.0 ve Kentleşme 2.0 kavramlarıyla açıklayanlar bile mevcut.

Her şey büyük bir hızla ve ivmeyle doğuyor/ölüyor, değişiyor/dönüşüyor:

Küreselden yerele, yerelden küresel-yerele (glocalization) kayış... Daha katılımcı ve diyalog temelli bir anlayışın hüküm sürmesi... Temsili demokrasiden, doğrudan ve iletişimsel demokrasiye geçiş baskıları... Artan karmaşıklık (yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, üretim süreçlerindeki değişimler, farklılık, kültürün ve ekonominin küreselleşmesi)... Hızlı ve görünüşte rastgele gelişim konusunda artan bir ilgi... Parçalanma sorunları... Düzensiz gelişme... Dünyada genel olarak nüfusun yaşlanması... Çevresel konularda artan bir ilgi olması (her ölçekte, yerelden küresel afetler, uyumlanma)... Yönetimlerin kent rekabetçiliğini geliştirmek amacıyla, daha ticari/girişimci bir planlama stilini benimseme gereksinimi, yeni yönetim (governance) anlayışları... Çoktandır devam eden daha iyi bir eşgüdüm –yatayda ve dikeyde- araştırması... Uzun-erimli düşünme kısa-erimli gerçekleştirme gereksinimine yeniden bir vurgu yapma... Planlamanın esas amacını gözönünde bulundurmayan plan üretimlerinde artan bir farkındalık... Uygulamanın 'nafile' olmadığı bir planlamanın görünmeye başlaması... Geleneksel alan kullanım düzenlemesine ek olarak, kentsel bakım, servislerin üretimi ve yönetiminin yeni taleplere (güvenlik, çeşitlilik, yarışabilirlik, sürdürülebilirlik,...) yanıt vermek için ortaya çıkması... Yeni planlama kavramları -kompakt kentler, kenar-kentler, yöre-kentler, bölge-kentler, ağ-kentler, yaşanabilir kentler, yaratıcı kentler, sürdürülebilir kentler, çok-kültürlü kentler, akıllı kentler, e-kentler, COVID-19 ve pandemi kentleri- ve yeni kentleşme kavramları -gündelik, yeni, karşıt, metropoliten, kozmopolit-konusunda artan bir ilgi olması; ancak bunun salt geleneksel masif planlama ile başarılabilmesi... Kent-kır ikililiğinin devam etmesi ve kent lehine gelişmesi, kırsal yok olması...

Yirminci yüzyılın başlarında, insan yaşamının bu inanılmaz değişimi hakkında yeni bir mekânsal bilinç gelişmiştir. Mekânın doğası hakkındaki bu yenilikler, homojen olduğu düşünülen ortak düşünceyi sorgular; modern bilim paradigmasının akılcı ilkelerine genel bir itirazla çeşitli disiplinlerde yeni ufuklar açar.

1. Planlamanın ve Mekânın Değişimi

Anglo-Sakson anlambiliminde (uluslararası ve küresel kültür dilinde de baskın olarak kullanılır) 'plancı' ve onun uzmanlığı olan 'planlama' kelimeleri -*tout court* / basitçe-, "yerleşme ya da kentsel/mekânsal planlama kavramları" olarak kullanılıyor; öyle ki çoğu zaman da "mekânsal olmayan özgün durumları" da kapsamaktadır (ekonomik, sosyal, ulusal, bölgesel, kentsel vb.) (Polat, 2017).

Genele bakıldığında ise mekânsal planlamanın hem planlama uzmanlığından hem de deontolojik kurallardan kaynaklanan ve herkesin üzerinde anlaşabileceği ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Kavram olarak farklı mekânsal ölçeklere referans verir ve ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde de farklı biçim ve ölçeklerle tanımlanabilir. Aslında, bir fiziksel planlama biçimi olan ‘mekânsal planlama’, tasarım ölçeğinden yerleşme planlarına, hatta teritoryal üst ölçekli planlara (bölge planları, ÇDP’leri ulusal fiziki planlar vb.) kadar, çok-ölçekli bir mekânın fiziksel planlanmasıyla ilgili olabilir. Planlama süreci, karar verme ve gerçekleştirme/uygulama ile ilgili tüm planlama işlemlerinin de gerçekleşeceği bir nexustur/bağdır, mekânsal planlama.

Vickers’in (1968) planlamayı “*plancuların yaptıkları şey*” olarak tanımlaması bir totoloji gibi görünse de bu soruya verilecek yanıt da ister istemez pragmatik olacaktır. Bu noktada, plancuların yaptıkları şeyi “*plan(lama)cılar ile planlama metodolojistlerinin ya da planolojistlerin yaptıkları şey*” olarak ayırma/laştırmak yerinde olacaktır.

‘Plancı’ kelimesi sadece plan üreten kişi –*planlama metodolojisti ya da planolojist*– olarak ele alındığında (ister Öklidyen isterse non-Öklidyen olsun), sadece iki ya da üç boyutlu klasik plan üretme eylemi ile uğraşan bir uzmanlık alanı tartışılır; oysa mekânsal anlamda ülke-bölge-kent-kır gibi farklı bağlamlar ve ölçeklerde n-boyutlu planlama yapma eyleminin (planning) bir uzmanı olarak ‘*plan(lama)cı (planner)*’ kavramını kullanmak daha doğrudur (Polat, 2017).

“Planlama ne içindir?” ve “planlama nedir?” sorularını da bu bağlama almakta yarar vardır (Allison, 1988). Platonik tanımlamalar ile kuramlar ilginçleştirilebilirse de realizm gerçekçilik talep eder, planlamanın evrensel olduğunun ortaya konulmasını ya da tanımlamasını değil. Vickers’in (1968) bu yaklaşımı aynı zamanda “planlamanın geçerliliği” ilkesine de referans verir, bu ilke aynı zamanda bilginin toplumsal inşasıdır da: Özel bir topluluk üyesi olarak plancılar, planlama olarak ayırt edilmiş bir süreçte (uzmanlık küresinde) yer alırlar/rol oynarlar. Burada niteleyici olan şey tamamının da evrensel olmasıdır. Bu kurallar akademide ve planlamada uzmanlaşma ve planlama pratiğinin kurumsallaşmasında ve planlama pratiğinde ve ilgili alanlarda uygulanabiliridir.

O zaman planlama için bu “*ima*” neden kullanılır? Eğer planlama kuramcıları planlamaya referans veren ve plancılara yönelik üreten bir kişiye, belki de tümüyle planlama konuşulmuyor demektir. Bu durumda, planlamayı tanımlamanın faydasızlığı ortaya çıkar ki, bazı kuramcılar da bunu itiraf ederler. Planlamayı “*boş bir gösterge*” (Gunder and Hillier, 2009: 4) olarak da görmemek gerekir, çünkü planlama -her şeye rağmen- farklı uzmanlaşmış kuramlara ve yaklaşımlara sahiptir (Hillier, 2010: 3-5). Planlamanın hangi açıdan bakılırsa bakılsın aynı şey olması ‘paralaks görüş hattı’ (*parallax view*) (Žižek, 2006) ile açıklanabilir.

Bugün kentte ve planlamada mekân, yer ve teritorya kavramları eskiden olduğundan daha farklıdır. Dolayısıyla mekânın yorumlanması da birçok soruyla birlikte farklılaşmıştır:

Mekânsal olasılıkların sonu mu gelmiştir?

Yapısalcılığın cazibesi nereye kadardır?

Veri analizinin rolü ne kadar olacaktır?

Nicel modellerin baskınlığı ne zaman kadar sürecektir?

Araçlar sürekli değişecek midir?
Kuramsal yenilenme ihtiyacı nasıl çözülecektir?
"Sistem" kavramının anlamsal belirsizliği giderek artacak mıdır?
Sistemik şoklar ve kaos ne olacaktır?
Bölgesel mekâna yaklaşmanın başka bir yolu var mıdır?
Merkeziyet mi, hiyerarşik polarizasyon mu?
İşlev mi, strüktür mü?
Merkez-perifer mi, merkez-çevre mi (sistemogenez), çekirdek-hinterland mı?
Plancı mı, planlamacı mı, planolog mu?
Sınırlar... belirsizlikler... sorunluluklar... sorumluluklar... nedenler... nedensellikler...???

2. Mekânsal Planlamanın Kuramsal Konumu

'Mekânsal planlama' ne olduğu konusunda üzerinde uzlaşma olmayan, anlaşılması zor bir kavram ve uygulamalar dizisidir. Mekânsal planlama, planlama literatüründe de farklıdır: *İlkin, kavramsal bir ayguttur; ikincisi, planlama içinde bir planlama paradigması olarak sunulan bir yönelimdir; üçüncüsü, akademik, mesleki ve resmi aktörler tarafından kodlanan ve meşrulaştırılan 'iyi planlamayı' neyin oluşturduğu hakkında gelişen bir dizi anlayış biçimidir.*

Yaklaşık 30 yıldır baskın olan mekânsal planlama kavramı bugün sadece *üst ölçekli, orta ve uzun-erimli geçici ufukları ve stratejik hedefleri* içermiyor, aynı zamanda oldukça geniş bir *deneysel çerçeve* de sunuyor (Salet, Thornley and Kreukels, 2003; Healey, 2007; Tewdwr-Jones, et al, 2010). Mekânsal planlama bugün uzun vadeli stratejik vizyonların teşvik edilmesi, çeşitli sektörel planlar ve faaliyetler arasında gelişmiş uyumlanma için mekânsal boyut sağlanması, sürdürülebilir kalkınma için "denge" yaklaşımların desteklenmesi ile paydaşlar ve kamuoyu ile ilişkilerin geliştirilmesi anlamlarını da yüklenir (Nadin, 2007). Mekânsal planlama tipik olarak insanları gelecekteki mekânsal gelişim kalıpları hakkında düşünmek ve bunları getirecek eylemler üzerinde uzlaşmak için bir araya getirmek için geliştirilmiş bir dizi uygulama olarak sunulmaktadır (Healey, 2004).

Mekânsal planlama ile ilgili akademik literatür de nispeten dar bir çerçevede kalmıştır; çoğunlukla mekânsal planlamanın kurucu unsurlarını belirleme girişimlerinin yanı sıra terimin anlamları ve kökenleri hakkında geniş açıklamalar sağlamakla meşgul olmuştur (Faludi 2002, 2004; Nadin, 2007). Mekânsal planlama son yıllarda planlama pratiği ve akademinin yeni yaklaşımlarından biri haline geldi ve önceki yaklaşımlardan farklı biçimde, bir kuantum sıçraması olarak sunuldu. Planlama literatüründe, mekânsal planlama terimi farklı tanımlamalara neden olmuştur. Toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik boyutlarla planlamadaki "yer-yapım (place making)" rolü üzerine oturduğu kabul edildiğinde (Allmendinger et al., 2005) mekânsal planlama terimi tipik olarak (ve oldukça abartılı bir şekilde) yapısal bir kuram, ilişkisel coğrafya, sosyolojik kurumsallaşma, kurumsal kapasite geliştirme ile söylem analizi ve çerçevelerini içeren bir dizi kuramsal temel üzerine inşa edilmiş bir kıta Avrupası kavramı olarak kabul edilebilir (Tewdwr-Jones et al, 2010).

Mekânsal olan ve mekânsal olmayan görüngüler arasındaki sistemik bütünleşme alansal-mekânsal planlama bilim adamlarının "bilinç yapısında/forma mentis" inde

henüz tam anlamıyla da asimile olmamıştır. Geleneksel yerleşme planlarının bir kısmındaki vizyon uzanımları gerçek bir ‘meta-disipliner’ yeniden ele almanın ve yeni bir genelleyici planlama yaklaşımının yolunu tam olarak çizememiştir. Bu uzanımların merkezi daima yerleşme planlaması olmuştur, diğer planlama düzeyleriyle ilişkisi zor olduğu gibi yerelden ulusala da etkisi olmuştur.

2.1. Mekânsal Planlamanın Çerçeve Kuramları

Mekânsal planlama öğretilerinin aksine, söylemlerde dört farklı kayma vardır:

Coğrafi uygulama ve analiz açısından mekânın daha ilişkisel anlayış biçimlerine doğru bir ilerleme olmuştur. Bununla birlikte, ilişkisel planlama, bir önceki düzenleyici planlama rejiminden (regulatory planning regime) bir çıkış noktası olmaktan çok, Peel and Lloyd'un (2007) “geleneksel” planlama olarak adlandırdığı şeyi temsil eder. Ağa bağlı ve ilişkisel planlama pratiği formları bir sürekliliği temsil eder.

Planlama ile ilgili geleneksel düzenleme uygulamalarından çok yeni planlama mekânları ve mekânsallaşmış pratikler çoğaldı (Allmendinger and Haughton, 2009). Bazı durumlarda, genellikle planlama arzını geliştirme arzusundan kaynaklanan, resmi düzenleyici planlama mekanlarıyla (örneğin yerel ve bölgesel planlar) yeni planlama ve yenileme alanları geliştirilmiştir.

Üçüncüsü, daha ağ bağlantılı, ilişkisel mesleki uygulama biçimleri eğilimi vardır (Allmendinger and Haughton, 2009). Uygulamada, mekânsal planlama, bir meslek ve disiplin olarak planlamanın sınırlarını yeniden ele almanın bir parçasıdır.

Hem ayrı ayrı hem de birlikte, mekânsal planlama ve sürdürülebilir kalkınmanın bütünleşmiş yorumları, neoliberalizmin geniş politik projesine meydan okumaktan ziyade yerel ve ulusal olarak konuşlandırılmıştır.

Mekânsal planlama ve mekânsal planlama süreçlerinin maddi nesnesi mekânsal planlama kuramlarını etkiler (Needham, 2013). Kuramların normatif görünümünün ötesinde metodolojileri de aşan bir durum vardır:

(*Ne?*) Mekânsal planlamanın nesnesi mekânda ve çevresinde yer alan insan aktivitesidir. Kentte yer alan parseller ve taşınmaz mülkiyetleri mekânsal planlamanın pratik nesnesidir (Alexander, 2014) ve deneysel/ampirik mekânsal planlama kuramlarının temel çıkış noktasıdır.

(*Nerede?*) Mekânsal planlamanın sosyo-kurumsal çevresi bağlamını oluşturur. Böylece kamusal, özel ve “üçüncü” sektör kombinasyonları (Alexander, 2001) bu kurumsallığı tarifler ve çalışma alanının sınırlarını tayin eder.

(*Nasıl?*) Kavramlar, yöntemler, uzmanlıklar ve yetkiler etkili teknik ve politik planlama pratikleri için (Mazza, 2002) gerekli araçlardır. Burada kentsel coğrafya, kent ekonomisi, sosyoloji gibi ilgili disiplinlerde gelen dışsal kuramlar yanında planlama kavramları ve metodolojiler eksenli içsel kuramlar da vardır.

(*Ne için?*) Planlamanın amacı daha önceki tüm kuramların konusudur, ancak bunların bir kısmı planlamanın rolünün tariflenmesinde yetersizdir.

Mekânsal planlama için kuramları çerçevelemeye çalışmak planlama kuramlarını daha da parçalayacaktır. Kuramda zorlamalar kırılmalara yol açacaktır, çünkü bir

ikilem durumu söz konusu olacaktır: Kuramda yer alan planlama ile gerçek dünyadaki planlama pratikleri arasındaki tescilli çelişkiler. Bu yüzden iki avantajlı durumun varlığından bahsedilebilir. Birincisi, gündelik gerçek dünya pratikleriyle ilişkili kategorik normatif genelleştirmelerden gelen geri çekilme durumudur. İkincisi ise tartışılabilir kuramlar, hipotezler ya da bulgular üretebilen bir sözdabilim (pseudoscience) çerçevesidir. İdeolojik bir tartışmanın ötesinde evrensel tanımlamalar verilmesi her iki durum bakımından da önemlidir.

Anagörüş planlama kuramının (mainstream planning theory) bazı sorunlu kavramları bulunmaktadır. Bunlardan biri, genelleyici planlamadır (generic planning), şüpheli tanımlamalarıyla kapalılığa karşı direnir ve planlamaya sınırlı bir egemenlik alanı verir. Planlamada normatif rolleri evrenselleştirmenin reçeteleri diğer yaklaşımlar açısından da tartışılabilir: “Etik bir eylem (moral action) olarak planlama” (Friedmann, 1978) ya da “bir felsefe olarak planlama” (Marcusen, 2000: 264-274). Bu noktada tartışılabilir olan, genelleyici planlamanın normatif bir pratik olmamasıdır. Faludi için (2000) planlamanın amacı, çıktıları doğrudan etkilemekten çok (yani proje planları nesnesi) pratikte karar vermeyi bilgilendirmektir. Bu açıdan bakıldığında, stratejik (mekânsal) planlama “sonraki kararlar ve aktörler için bir referans çerçevesi sağlayan sürekli bir süreç” olarak görülebilir (Faludi, 2000: 303).

3. Mekânın Yeniden İmgelenmesi

3.1. Yeni Biçim Mekânsal Planlama: Stratejik Mekânsal Planlama (SMP)

2000’li yıllardan günümüze değin çok kısa sürede de özellikle Avrupa kökenli SMP örnekleri ve uygulamaları yazında oldukça fazla yer almaya başlamıştır. Gerçi, SMP’ye ya da “bölgesel olarak odaklanılmış ortak eylem” e ve “stratejik yönelime bir dönüş” (Healey, 2006) olarak tanımlanan bu çalışmalar Avrupa ülkelerini eksen alsada genelde planlama uzmanlık küresine hem kuramsal hem de uygulama açısından önemli ve yararlı Kaynakça sunmaktadır.

Yerin ve mekânın imgenmesi ve temsilinin yeni yolları SMP’nin yeniden ortaya konulmasında kritik bir rol oynamıştır. 60 ve 70’lerde planlama daha sistemli bir bakışa yönelmiş, kentler ve bölgeler karmaşık sistemler olarak kavramsallaştırılmış ve bir mekânsal bilim yaklaşımından geliştirilmiş modeller yoluyla anlaşılmaya ve izlenmeye çalışılmıştır (Allmendinger and Haughton, 2009). Mekânsal planlama modelleme ve tahmin etmeyle ilgili olmuş, mekânsal yasalar geliştirilmiş ve kentsel gelişmeyi organize eden ilkeler ortaya konulmuştur, örneğin Alman merkezi yerler kuramı gibi (Christaller, 1966; Davoudi and Strange, 2009).

Ekonomik kalkınmanın kolaylaşmasında mekânsal planlamanın rolü üzerindeki artan vurgu yerel ve bölgesel varlıkları terfi ettirmeye odaklı çok daha yer-temelli bir planlama yaklaşımına yol göstermiştir. Mekân artan oranda fiziksel mesafeden çok bağlantılılık üzerine yeni bir vurgu yapan bir ağsal perspektif olarak anlaşılıyordu. Avrupa planlama tartışmalarından esinlenen yeni bir ağlar, akımlar, düğümler ve merkezler sözlüğü yeni düzenleme ilkeleri olarak giriş yapıyordu (Davoudi and Strange, 2009). İlham verici vizyonlar olarak mekânsal stratejilerin ve mekânsal politik belgelerin yeni rolü ikna edici aygıtlar olarak görülen mekânsal temsiller ve mekânsal stratejiler olduğu anlamına geliyordu. Alan kullanımını tarif etmeden ve dağıtımsal mekânsal politikalarından çok mekânsal temsiliyetler giderek soyut ve

izlenimci olmuştur, aynen Davoudi and Strange'in (2009) "bulanık haritalar" tanımlamasında olduğu gibi.

Planlama yazınında, planlama sosyolojisi ve beşerî coğrafya alanında gelişen 'ilişkisel coğrafya' ya da artan oranda bir ilgi olmuştur. Bu fikirler ışığında, SMP'nin yeni kuramsallaştırması, kentsel alanları kesiştiren ve geçiş sağlayan çoklu akımlar mekânlarının kavranmasında yerin ve mekânın ilişkisel kavramsallaştırılmasının kapsammasında planlama pratiğini cesaretlendirmiştir (Castells, 1996; Davoudi and Strange, 2009; Graham and Marvin, 2001; Healey, 2006, 2007). Yeni ilişkisel mekân anlayışları SMP'yi planlamada gelenekselleşmiş olan Öklidyen coğrafyadan uzaklaştırmıştır. Friedman (1993: 482) bunu, "eğer tartışma geleneksel Öklidyen coğrafya modeline doğru kayarsa, planlama mahvolmuş demektir" diyerek yorumluyor.

Albrechts'in (2006) önerdiği stratejik mekânsal planlamanın, bu normatif bakış açısının arkasında kuşkusuz yeni bir coğrafya anlayışı bulunmaktadır (Healey, 2004). Buna göre ölçeği, küreselden yerele doğru iç içe geçmiş hiyerarşi olarak ele alan özcü (essentialist) kavramsallaştırma yerine, birbirinden kopuk alanları bağlayabilen ya da yoğun etkileşimleri küresel bir ölçekte bir araya getirebilen ilişkisel kavramsallaştırma teklif edilmektedir. Öte yandan pozisyon, özcü coğrafyada ele alındığı gibi mesafe ile ilişkilerin zayıfladığı bir nokta değil, daha ziyade bir kurumsal alandır. Özcü kavramsallaştırmanın tersine ilişkisel coğrafya Giddens'in (1995) bölgeselleşme terimini ödünç alarak ve çok sayıda ağın aynı anda mevcut olduğunu varsayarak, bütünleşmiş ve farklılaşmış doku anlayışı yerine, parçalanmış ve kat kat ayrılmış mekân kavramsallaştırmasını kullanmaktadır.

Buna göre, bir fiziksel alan boyunca aynı anda bulunan çoklu ilişkisel tabakaların varlığı, klasik bölgeleme yaklaşımını kullanan nazım plan anlayışına da ters düşmektedir. Klasik ele alımlarda mekân nötr, bağımsız ve masum bir yüzey olarak algılandığından kentlerin ve bölgelerin maddi boyutlarına odaklanmak yeterli gelmekte ve fiziksel geleceğin bir plana göre kurulabileceğine inanılmaktadır. Oysa ilişkisel coğrafya anlayışı, mekânı, kimlik kuruluşlarının cereyan ettiği bir "yer" olarak algıladığı için, başka bir deyişle, mekân üzerinde sosyal kuruluşları önemseydiği için, geleceğin aslında bilinmeyen olduğunu ve her türlü olasılığa açık olduğunu, ama yaratıcı (imaginative) çalışma ile maddileştirme arasında kurulacak etkileşimlerle pekâlâ şekillendirilebileceğini iddia etmektedir (Healey, 2006).

Planlama yazınında, plancıların yalnızca mekânsal değişimi kontrol etmediği üzerine de oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Bunun yerine, karmaşık yönetim bağlamlarındaki dönüştürücü gücün yasallaştırılması ve desteğin sağlanmasında önemli bir rol oynayan ikna edici mekânsal temsiliyetler üzerindeki tartışmaları biçimlendirme yoluyla yaratılmış olduğu üzerinde düşün geliştirilmektedir (Healey, 2007). Bu mekânsal imgelemeler sadece bir grup seçkin teknik plancıyla sınırlı olmayıp, üzerinde yaşayanlarınca yaşanan ve anlaşılabilir mekânın nasıl elde edileceği konusunda da oldukça cesaretlendiriciydi (Davoudi and Strange, 2009).

SMP'nin dirilişinden ortaya çıkan bu yeni ve izlenimci mekânsal temsiliyetler, farklı ölçeklerdeki SMP süreçlerindeki mekânsal temsiliyetler ve bu temsiliyetlerin altını destekleyen yer ve mekân kavramlarının rolünde de (Davoudi and Strange, 2009; Healey, 2007) artan bir araştırma ilgisine yol açmıştır. Bu yollardan biri, dünyayı ağlar

ve akımlar yoluyla görmeye çalışan planlama pratiğindeki “bulanık haritalar” dır (Davoudi and Strange, 2009). Öklidyen geometrik doğruluğa güvenmekten çok, yeni ‘bulanık haritalar’ planlı teritoryayı bulanık sınırları olan akışkanlar olarak tarif etmektedir (Davoudi and Strange, 2009).

Planlama kuramında ilişkisel coğrafyaya artan ilgiye rağmen, akademisyenler planlama pratiğine nüfuz eden bu düşüncelerle büyük oranda hayal kırıklığına uğramıştır (Davoudi and Strange, 2009). Pratikte, ilişkisel coğrafya fikirleri, özgün planlama bağlamlarına anlamlar katma konusunda seçmelere sahip olan planlıcılarının farklı mekânsal kavramlar ve mantıklarının bir müzakereci potada az ya da çok bilinçsizce eritmiştir (Healey, 2004).

SMP’yi diğerlerinden ayırt eden ve üzerinde önemle durulması gereken iki temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, Öklidyen mekân kavramsallaştırmasını terk ederek, mekânı kimliklerin sürekli olarak sosyal kuruluşlarının bir yeri biçiminde görmeyi teklif etmesidir. Bu, mekânsal planlamanın klasik temsil şemasının yerine, zorunlu olarak dilinin de değişmesini öngörecektir şekilde, Lefebvre’in (1994) terimleri ile söylenirse, “temsilin mekânlarını, başka bir ifadeyle tasarlanan değil fakat yaşanan mekânı” ön plana çıkartması anlamına gelmektedir. Ancak, bu özellik, son yirmi yıl içerisinde, değişik adlandırmalarla önerilen müzakereci planlama anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Burada bir miktar daha farklı olan ve vurgulanan ise mekânda yeni bir zaman kavramsallaştırmasıdır.

3.2. Planlama, Karmaşıklık, Kaos ve Sistemler

Çağdaş kentsel planlama pratiği, yan yana, iç içe ya da üst üste gelişen bir dizi eşzamanlı karşıtlık ve çelişkilerle bunların aralarında var olan etkileşimlerden doğan bir tür gerilim durumu ile başa çıkmak zorunluluğu ile karşı karşıyadır. İster düzen ve çeşitliliği birlikte içeren karşıtlık olsun, isterse kırsal ve kentsel olanın yan yana birlikteliği olsun, çağdaş kentte yapılı çevre ve mekânsal örgünün sosyo-ekonomik-politik yapılarla eşzamanlı farklılaşmasından kaynaklanan çelişki ve gerilimlerin gerisinde dinamik başkalaşım sürecindeki toplumsal farklılaşma, değişim ve dönüşümler bulunmaktadır (Polat and Bilsel, 2007).

Kentsel planlamada bu karmaşıklık düzeyinin oluşturduğu değişimler ve dönüşümler için en eski yaklaşımlardan biri de “sistemler düşüncesi” dir; geleneksel ya da klasik akılcı planlama yaklaşımının sorunlarının çözümü için ortaya çıkmış bir yaklaşım. Bu yaklaşım sadece planlama bilgi alanında değil, genelde bilim alanında ortaya çıkmış olup, yine bilimde de geleneksel yaklaşımın sorunlarının çözümü amacıyla tartışma konusu da olmuştur.

Planlamaya ve sosyal bilimlere bir bütün olarak bakıldığında, sistem kavramının fazla önemsenmediği, daha çok mekanizma kavramının kullanıldığı görülmektedir. Mekanizma ve onun sıfatı olan mekanistik, toplumun ve kentin bir makine olarak ele alınmasından dolayı ‘mekanik ilişkileri’ çağrıştırmaktadır. Bugün de mekanizma-temelli yaklaşımlar olumsuz ve yanlış bir imaj çizmekte ve özellikle sosyal bilimlerde artan oranda kullanılmaktadır (Mayntz, 2004). Hatta o kadar ki, bazı eleştirmenler de artan popüleritesine şüpheyle yaklaşmaktadırlar (Norkus, 2005; Reiss, 2007).

Bir kavramın kullanımının artması belirsizlik ve tutarsızlık yaratabilir ve bir süre sonra da moda yaratabilir (örn., sürdürülebilirlik, katılımcılık, yönetim gibi). Fakat

aynı zamanda, ortak bir metodolojik düzeyde farklı uzmanlık alanlarından ve geleneklerinden gelen bir odaklanma da yaratır ve tartışılmaları kabul edilebilir. Farklı ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olguların kullanılması özellikle mekanizma-temelli yaklaşımlar için uygun olup, diğer bazı yaklaşımların açıklanması için de yararlıdır. Özellikle sistemlerle karşılaştırma yapmak anlamında, gerçekliklerin tartışılması önemlidir. İlişkisel sosyoloji anlamında kullanılabilirdiği gibi (Mayntz, 2004; Elster, 2007), toplum ve kent arasındaki sistemik ilişkilerin açıklanmasında da kullanılabilirlik düzeyi yüksektir.

Bu bağlamda, sistemler ve mekanizmalar anlamında en önemli tartışmayı Bunge (2004) yapmaktadır. Gerçekliğin bir özelliği olarak mekanizmayı tanımlar ve ontolojik olarak açıklamaya çalışır. Mekanizmalar, ona göre, katı/somut ya da kapalı sistemlerdeki merkezi süreçlerdir ve bir sistemik varlıkbilim ya da yaklaşım tarafından desteklenmiyorsa açıklanmaları zordur.

4. Mekânsal Planlama için Bir Sosyo-Ekonomik-Mekânsal-Epistemolojik (SEME) Sistemler Yaklaşımı

Karmaşık, belirsiz ve aslında çoğulcu doğalarından dolayı sosyo-ekonomik-mekânsal sistemler karmaşık sistemler kuramının “yeni bilim / karmaşıklık kuramı” olarak ele alınmaktadır. Bu kuram birbiriyle etkileşimli olan bir grup kurama başvurmaktadır: *Felaket kuramı (catastrophe theory)*, *kaos kuramı (chaos theory)*, *bilişim kuramı (information theory)*, *hiyerarşi kuramı (hierarchy theory)* ve *kendini örgütleme kuramı (self-organization theory)* gibi. Bu kuramlar farklı uzmanlık alanlarından türemiştir, özellikle de fizik ve kimyadan. Geleneksel bilimsel disiplin köklerine rağmen, birçok uzmanlık alanına etkide bulunmuştur, planlamada olduğu gibi.

Karmaşık ve eleştirel sistemler düşüncesi biçimsel kuramdan türemiş bir akıl yürütme türüdür. Bu düşünce planlama için de geniş, eklemli, çok ölçekli ve çok yönlü bir perspektif sunmaktadır. Planlama sürecine bakıldığında, konular ve sorunlar sınıflanmakta, olası alternatif çözümlerden en iyisi/olası olanı seçilmektedir. Kararlar genelde teknik kurallara ve standartlara göre verilmekte, dış dünya hakkındaki olasılıklar ‘deneysel olarak’ kurulmaktadır (Faludi, 1982).

Bunun yanı sıra, SEME sistemler gibi karmaşık ya da esnek sistemler ‘düzen ve kaos’ ya da ‘negentropi² ve entropi³’ arasındaki bir eşikte var olmaktadır (makinelere olarak ele alındığında çok karmaşık, rastgele ya da ortalama ele alındığında sistemik açıdan çok düzenli) (Weinberg, 1975). Diğer bir yaklaşımda ise, sistemin belirsizlik düzeyi ve karar paylarının ölçeğinden hareket ederek geleneksel yaklaşımla karmaşık sistemler arasındaki ilişki sorgulanmaktadır (Funtowicz and Ravetz, 1994).

² Düzen, yapı, tahmin edilebilirlik. Sistem teorisinde sistemler düzen sorununu, çevreden sistem aktararak çözer. Sosyolojide bazı toplumlar düzen yaratmak için güç ve zor, özellikle de ekonomik ve yasal zor kullanırken, bazıları düzen sorununu çözmek için ortak etkileşimi ve sosyalleşmeyi kullanır.

³ Negentropi, özgün anlamıyla termodinamiğin ikinci yasası; sistemlerin daha az enerji isteyen homojen bir duruma ulaşma yönünde sürekli enerji kaybederek düzensizleşme eğilimi; sistemdeki düzensizlik derecesi. Entropi ne kadar büyükse, düzensizlik de o kadar fazladır. Sosyal bilimlerde bu terim çoğunlukla bulanık, metaforik anlamlarda kullanılmaktadır.

Bunlar, etkileşimli (transactive), katılımcı (collaborative) ve eleştirel (critical) planlama gibi diğer yaklaşımlarla da tartışılabilir. Bu bağlamda, sistemler temelli katılımcı planlama yaklaşımları vardır ve özellikle eleştirel sistemler temelli birçok yaklaşım da bulunmaktadır (Forsyth, 2003; Keen et al. 2005).

SEME sistemler çok karmaşıktır, uç noktada belirsizlik sergiler ve yüksek karar-payları içerir (Funtowicz and Ravetz, 1994; Ravetz, 1999). Bu nedenden ötürü, karmaşık ve eleştirel sistemler düşüncesi planlama için de faydalıdır. SEME sistemler kavramsal çerçevesi ise karmaşık ve eleştirel sistemler düşüncesini Giddens'in (1984) 'yapılaşma (structuration) kuramı' bağlamında hem bireysel hem de örgütsel bilgi anlamında birlikte ele almaktadır. Üç Aristotelian entelektüel erdem olan "episteme, techne ve phronesis (bilgi, teknik beceri sanatı ve pratik bilgelik)" kavramları burada önemli olup (Flyvbjerg, 2001), özellikle planlamada karar vermede bilgiyi organize etme konusunda tanımlamalara gitmeyi kolaylaştırmaktadır. Karmaşık ve eleştirel sistemler düşüncesinin, 'yapılaşma kuramı' ve üç Aristocu entelektüel erdem bütünlüşmesi dinamik, tümleşik ve sosyal açıdan devam ettirici bir bakış açısı verecektir. Bunun yanı sıra SEME sistemlerindeki esneklik de böylece ortaya konulabilecektir (Holling, 2001; Gunderson and Holling, 2002).

Kuramın geniş uygulaması kadar karmaşık-temelli bulguları ve kavramsal modelleri kullanması birçok temel bilim alanında olduğu kadar planlama alanında da olmaktadır. Buradan da görüleceği üzere, sistemin anlaşılma düzeyi ile ilgili yapısı bugün yeni kavramlarla tanımlanmakta, genel sistemler düşüncesi, mühendislik yaklaşımları ve matematiksel karmaşıklık düzeylerinde sosyal karmaşıklığa doğru giden bir 'paradigma kayması'nı ortaya çıkarmaktadır. Böylece, karmaşık sistemler in kavramlarında ve aletler haritasında değişimler yaşanmaktadır.

Bununla birlikte, karmaşık sistemler kuramının bir dünya görüşü ya da bir neden bulma aracı olarak kullanılması epistemolojik olması yanında deontolojik olarak da kullanılmasını getirmiştir (Funtowicz and Ravetz, 1994). Felsefi ve yöntembilimsel yaklaşımlar (Jackson, 2003; Midgley, 2000) bilgi yaratımı ve karar-verme süreçleri için oldukça önemlidir. Çoğu kuramcıya göre, karmaşık sistemler de düzen ve kaos ya da negentropi ve entropi arasındaki 'eşik'tir.

Eleştirel Sistemler Düşüncesi ise, Jackson'ın (2003) adlandırdığı 'azat edici' ve 'post-modern' sistemler yaklaşımından ve Midgley'in (2000) adlandırdığı sistemler düşüncesinin 'üçüncü dalga' sı olarak ortaya çıkmıştır. Jackson'a (2000: 365-377) göre, eleştirel sistemler düşüncesinin üç doktrini ya da "taahhüt" ü vardır: *Eleştirel farkındalık (kuramsal eleştiri ve toplumsal farkındalık), azat etme ya da gelişme ve çoğulculuk (farklı yöntembilimlerin, yöntemlerin, modellerin ve tekniklerin bir birleşimi)*. Böylece, karmaşık ve eleştirel sistemler düşüncesi SEME sistemleri ve kentsel sistemler arasındaki karşılıklı sıkı ilişkiyi ve dinamikleri anlamak için özgün bir kavramsal araç seti ya da buluşsal yöntem sağlar.

5. Sonuca Doğru...

Planlamada öngörülen gelecek genellikle "günümüzde başlayan bir yolun sonundan ziyade bir boşlukta" tasvir edilir (Huber, 1978: 180). Bu boşluk sadece mekândan kaynaklanmaz, bir vakumdur, kent ve kentsel olan her şeyi içinde barındırır. "Geçtim dünya üzerinden / Ömür bir nefes derinden / Bak feleğin çemberinden / Yolun sonu

görünüyor” un tersine özellikle mekânsal pozisyonlar açısından günümüzden belli bir noktaya uzayan yolun sonu görünmüyor artık.

Gerçek dünyada olduğu gibi, kentsel ve bölgesel planlamada da problemin tam olarak tarif edilmesi oldukça önemlidir. İnsanların biyolojik varlıklar ya da autopoietic varlıklar olarak, gerçekliği fiziksel ya da zihinsel olarak deneyimlemesi mümkün değildir (Maturana, 1988). Kant’ın numen (akılla kavranan) ya da fenomen/görüngü ayrımında da numeni ya da gerçekliği deneyimlemek mümkün görünmemektedir. Bu anlamda deneyimlenebilen bilgi görüngü ile irdelenip, nesnellik kavramı ile ancak sorgulanabilir (Maturana and Varela, 1987).

Kamusal karar-vermeler ve müdahaleler anlamında uzmanlık alanlarına bakıldığında ise, problemin ortaya konulması ve sorgulanması bağlamında, planlama net olarak karşımıza çıkar. Planlama madem “gelecek yönelimli, özgün amaçlara ulaşmaya yönelik bir kamusal karar verme” (Fainstein and Fainstein, 1996: 265) ise, bu anlamda kullanılması doğaldır. Epistemolojik, kuramsal ve felsefi temel açısından geniş bir küreye sahip olmasına rağmen, oldukça da gevşek bir tabana sahiptir. Dolayısıyla da modern, olgucu, akılcı kapsamlı planlamadan iletişimsel ya da bilinçli planlama kuramındaki en son post-modernden esinlenmiş ‘iletişimsel dönüş’e (hatta müzakereci, katılımcı vb) kadar geniş bir yelpazeye dağılır. Hatta bu nedenle, planlama kuramının “tanımlanması zordur; konusu kaygan ve yorumları genelde boş yere totolojik/lüzumsuz yere tekrarlanan ya da düş kırıklığı yaratıcı biçimdedir” (Campbell and Fainstein, 1996:2).

Genelde mekânsal planlama, özelde SMP sadece bir kavram, işlem ya da araç değil, gerçekte, olası gelecek için ortaya konulan senaryo ve amaçlar çerçevesindeki bir ‘kavramlar, işlemler ve araçlar seti’ dir. Çağdaş kentsel planlama bağlamında, “yeniden ölçeklendirme (re-scaling)” (Healey, 2004: 45) ve post-fordist bir bağlamda “yönetişim kapasitesi” (Healey, 2006: 528) açısından değişen yönetim süreçleriyle de yani ‘çok-düzlemlili yönetim’ ile de ilişki kuran, seçilen stratejilerin uygulanmasına ‘yardımcı bir süreç’ tir.

Planlamayla uyumlu bir mekânsal planlamanın varlığı zayıf olarak değerlendirilse de (Albrechts, 2006), geleneksel, akılcı, teknokratik, yasaya dayalı, hiyerarşik kapsamlı planlamadan ‘çok farklı bir şey’ olduğu ortadadır; arazi kullanım planlarından ve düzenlemelerinden farklı, daha katılımlı ve seçici de olsa aktör temelli bir yaklaşımdır. Mekân ve planlamayla ilişkili geleneksel “mekânsal bilinç” le (Healey, 2006: 533) ilgili yapının altı kazılmış olsa da mekânın ‘yuva’ ve ‘konumlama’ türünde değerlendirilmeleri “ilişkisel karmaşıklık idealarının çoklu zaman-mekân ilişkileri, akışkanlık ve açıklık” (Healey, 2006: 535) açısından da bir karşıtlık sunar.

Yakın geçmişte ortaya çıkan bu karşıt durum, aslında bu ize bağlı olarak ortaya çıkmış kısıtlar ve biçimler de (Pierson, 2004) yaratmıştır. Geleneksel, araçsal akılcı, teknokratik, yasaya dayalı, hiyerarşik bir kapsamlı planlama anlayışının ‘radikal bir hızlı dönüş’ yapması zordur; bu yüzden mekânsal planlamanın farklı ulusal, bölgesel ve yerel dinamikler ve bağlamlar açısından birçok farklı başlangıcı olması doğaldır (Newman, 2008). Yine de SMP’yi oldukça ‘özgün ve farklı’ kılan özellikleri, onu aynı zamanda ‘üstün’ kılan özelliklere de dönüştürmektedir. Bu dönüşüm sürecindeki SMP’nin farklılıkları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Polat, vd. 2011):

Zamansal Farklılıklar

Mekânsal Farklılıklar

Ölçeksel Farklılıklar

Politika Farklılıkları

Gerçeklik Farklılıkları

Eylem-Odaklılık Farklılıkları

Uygulamada Farklılıklar

Her ne kadar, planlamanın bu 'yeni ve esnek' tipinin hala oldukça gelişen bir yapı sergilemesine rağmen, "görelî olarak zayıf" değerlendirilmesi (Newman, 2008) bir 'paradoks' olsa da Albrechts'e (2006) göre, yeni mekânsal planlamanın yani SMP'nin 'seçiciliğe dayalı ve ilişkisel-kapsamlı' karakteri, bu geleneksel sınırların çok ötesindedir, evrensel bir 'vizyon' a sahiptir ve eylem yönelimlidir. Dönüşebilir ve eklemlenebilir olması, daha çok kamusal sektör eksenliliği (Kunzmann, 2000), sosyo-mekânsallığı (Healey, 2007) ve uygulamalar için uyumlanabilir olması da çok önemlidir. Bu anlamda, son dönemli yeni bir yaklaşım olarak, kentsel ve bölgesel güçlere olası bir yanıt sunan, "değişim için aktif bir güç" olarak da yorumlanabilir (Newman, 2008).

Planlamada, sosyo-ekonomik ve mekânsal sistemlerin doğru anlaşılması ve epistemolojik eklemlenmenin sağlanması için -SEME Sistemi- oluşturulacak bir kavramsal çerçevede karmaşık ve eleştirel sistemler düşüncesinden ve eleştirel sosyal epistemolojiden hareket etmek gerekir. Ancak, planlamada bu yaklaşımların varlığının az olsa da son dönemlerde, eleştirel ve yansıtıcı bir yüzey oluşturma çabaları önemlidir. Bununla birlikte, eleştirel kuram, karmaşık sistem kuramı ve planlama kuramı birlikte düşünüldüğünde, bir sosyal sistem içerisinde planlamanın doğru anlaşılması bağlamında, sosyal öğrenme süreçleri de eklemlenmiş görünmektedir.

Böylece, planlamada kullanılabilirliği açısından, karmaşık ve eleştirel sistemler düşüncesi ile eleştirel sosyal epistemoloji müşterek olarak, sistemlerin karmaşıklıklarını doğru anlamaya ve birçok farklı bilgi tipinde ve farklı konudaki çoğulculuk perspektiflerine olan gereksinime işaret etmektedir. Doğal olarak, kente sistemik ve karmaşık bir bütünlük olarak yaklaşmak ve SEME sistemlerini temele indirmek, gelecekte planlama için yeni çözümler ve yaklaşımları getirecektir.

Bu 'yeni, bütünleşik, esnek, varlık-temelli, katılım ve yönetim eksenli, SEME sistemli, kentsel-kırsal bütünlüklü' mekânsal planlama yaklaşımının ve paradigmatic dönüşüm baskısının gerisindeki öykünün doğru okunması, ülkemiz planlama süreçleri açısından da oldukça önemlidir. Hala, geleneksel araçsal akılcılık eksenli ve sinoptik kapsamlı planlama anlayışının devam ettiği imar planlama süreçlerinin ve çıktılarının bu yeni eksene nasıl oturtulması gerektiği çok önemlidir. Ulusal, bölgesel/alt-bölgesel ve kentsel/kırsal planlama ölçeklerinde ve süreçlerinde kurgulanacak yeni yapının 'değişim için aktif bir güç' olarak yorumlanması, 'geleneksel sınırların ötesinde bir vizyon, çok-düzeyleli yönetim ve katılımcı eylem-yönelimi' gerektirmektedir.

Planlamada stratejik yönelimli sistemik bir SMP'nin ülkemiz koşullarında mutlaka değerlendirilmesi, hem ülkemiz planlama sisteminin yenileşmesi ve kentleşme süreçleri açısından da bir zorunluluktur. Önemli olan, bunun dış-eksenli süreçlerle,

tekniklerle, yöntemlerle, kuramlarla, araçlarla, vizyonlarla vb. tanımlanması değil, “özgün (ya da bize özgü) yeni bir mekânsal planlama”nın kurgulanmasıdır (Polat, 2010; Polat, vd. 2011).

Kaynakça:

- Albrechts, L. (2004) “Strategic (Spatial) Planning”, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 31, 743-758.
- Albrechts, L. (2006) “Shifts in Strategic Spatial Planning? Evidence from Europe and Australia”, *Environment and Planning A*, 38, 1149-1170.
- Alexander, E. R. (2001) “A Transaction-Cost Theory of Land Use Planning and Development Control”, *Town Planning Review*, 72(1), 45-76.
- Alexander, E. R. (2014) “Land-Property Markets and Planning: A Special Case”, *Land Use Policy*, 41, 533-540.
- Allison, G. (1988) “Is Planning a Word or a Concept? A Reply to E.R. Alexander”, *Town Planning Review*, 59(1), 105-109.
- Allmendinger, P.; Houghton, G. (2009) “Soft Spaces, Fuzzy Boundaries, and Metagovernance: The New Spatial Planning in the Thames Gateway”, *Environment and Planning A*, 41, 617-633.
- Allmendinger, P., Morphet, J., Tewdwr-Jones, M. (2005) “Devolution and the Modernisation of Local Government: Prospects for Spatial Planning”, *European Planning Studies*, 13, 349- 370.
- Böhme, K.; Waterhout, B. (2008) “The Europeanisation of Spatial Planning”, in Faludi, A. (ed) *European Spatial Research and Planning*, Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge.
- Bunge, M. (2004) “How does It Work? The Search for Explanatory Mechanisms”, *Philosophy of the Social Sciences*, 34(2), 182-210.
- Campbell, S.; Fainstein, S. (1996) “Introduction: The Structure and Debates of Planning Theory”, in *Readings in Planning Theory*, Campbell, S., Fainstein, S. (eds.), Blackwell Publishers, Malden.
- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*, Blackwell Publishers, Cambridge.
- Christaller, W. (1966) *Central Places in Southern Germany*, Prentice-Hall Englewood Cliffs, New Jersey.
- Davoudi, S.; Strange, I. (eds) (2009) *Conceptions of Space and Place in Strategic Spatial Planning*, Routledge, London.
- Elster, J. (2007) *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge University Press, New York.
- Fainstein, S. S.; Fainstein, N. (1996) “City Planning and Values: An Updated View”, in *Readings in Planning Theory*, Campbell, S., Fainstein, S. (eds.), Blackwell Publishers, Malden.
- Faludi, A. (1982) “Toward a Combined Paradigm of Planning Theory? A Rejoinder”, Paris, C. (Editor), *Critical Readings in Planning Theory*, Pergamon, Oxford, 13-25.

- Faludi, A. (2000) "The Performance of Spatial Planning", *Planning Practice and Research*, 15(4), 299-318.
- Faludi, A. (2002) "Positioning European Spatial Planning", *European Planning Studies*, 7, 897-909.
- Flyvbjerg, B. (2001) *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again*, Cambridge University Press, New York.
- Forsyth, T. (2003) *Critical Political Ecology: The Politics of Environmental Science*, Routledge-Taylor and Francis Group, New York.
- Friedmann, J. (1978) "The Epistemology of Social Practice: A Critique of Objective Knowledge", *Theory and Society*, 6, 75-92.
- Friedmann, J. (1993) "Toward a Non-Euclidean Mode of Planning", *Journal of the American Planning Association*, 59(4), 482-485.
- Funtowicz, S. O.; Ravetz, J. R. (1994) "Uncertainty, Complexity and Post-Normal Science", *Annual Review of Environmental Toxicology and Chemistry*, 13(12), 1881-1885.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley.
- Giddens, A. (1995) *The Constitution of Society*, Polity Press, Cambridge.
- Graham, S.; Marvin, S. (2001) *Splintering Urbanism*, Routledge, London.
- Gunder, M.; Hillier, J. (2009) *Planning in Ten Words or Less: A Lacanian Entanglement with Spatial Planning*, Ashgate, Farnham.
- Gunderson, L.; Holling, C. S. (2002) *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*, Island Press, Washington.
- Healey, P. (2004) "Towards a 'Social Democratic' Policy Agenda for Cities", In Johnstone, C., Whitehead, M. (eds) *New Horizons in Urban Policy*, Ashgate, Aldershot.
- Healey P. (2006) "Relational Complexity and the Imaginative Powers of Strategic Spatial Planning", *European Planning Studies*, 14, 525-546.
- Healey, P. (2007) *Urban Complexity and Spatial Strategies: Towards a Relational Planning for Our Times*, Routledge, London.
- Hillier, J. (2010) "Introduction", In: Hillier, J., Healey, P. (eds) *The Ashgate Research Companion to Planning Theory: Conceptual Challenges for Spatial Planning*, Ashgate, Farnham, 1-34.
- Holling, C. S. (2001) "Understanding the Complexity of Economic, Ecological, and Social Systems", *Ecosystems*, 4, 390-405.
- Huber, B. J. (1978), "Images of the Future", in *Handbook of Futures Research*, ed. Fowles, J., Greenwood Press, Westport, 179-224.
- Jackson, M. C. (2003) *System Thinking: Creative Holism for Managers*, John Wiley and Sons, Chichester.
- Keen, M., Brown, V. A., Dyball, R. (2005) *Social Learning in Environmental Management: Towards a Sustainable Future*, EarthScan, London.
- Kunzmann, K. (2000) "Strategic Spatial Development through Information and Communication", in *The Revival of Strategic Spatial Planning*, eds: Salet, W., Faludi, A., Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, Amsterdam, 259-265.

- Lefebvre, H. (1994) *The Production of Space*, Blackwell, Oxford.
- Marcusen, A. (2000) "Planning as Craft and as Philosophy", In: Rodwin, L., Sanyal, B. (eds) *The Profession of City Planning*, Center for Urban Policy Research, Rutgers, The State University of New Jersey, New Brunswick, 261-274.
- Maturana, H. R. (1988) "Reality: The Search for Objectivity or the Quest for a Compelling Argument", *The Irish Journal of Psychology*, 9(1), 25-82.
- Maturana, H. R.; Varela, F. (1987) *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*, New Science Library, Boston.
- Mayntz, R. (2004) "Mechanisms in the Analysis of Social Macro-Phenomena", *Philosophy of the Social Sciences*, 34(2), 237-259.
- Mazza L (2002) "Technical Knowledge and Planning Actions", *Planning Theory*, 1(1), 11-26.
- Midgley, G. (2000) *Systemic Intervention: Philosophy, Methodology, and Practice*, Kluwer Academic / Plenum Publishers, NY.
- Nadin, V. (2007) "The Emergence of the Spatial Planning Approach in England", *Planning Practice and Research*, 22, 43-62.
- Needham, B. (2013) *A Significant Contribution to Knowledge*, Radboud University Nijmegen, Nijmegen.
- Newman, P. (2008) "Strategic Spatial Planning: Collective Action and Moments of Opportunity", *European Planning Studies*, 16, 1371-1383.
- Norkus, Z. (2005) "Mechanisms as Miracle Makers? The Rise and Inconsistencies of the "Mechanismic Approach" in Social Science and History", *History and Theory*, 44, 348-372.
- Peel, D.; Lloyd, G. (2007) "Neo-Traditional Planning: Towards a New Ethos for Land Use Planning?", *Land Use Policy*, 24, 396-403.
- Pierson, P. (2004) *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, Princeton University Press, Princeton.
- Polat, E. (2010) "Planlamada Yeni bir Paradigma Baskısı: Stratejik Mekânsal Planlama (SMP)", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 19(4), 31-48.
- Polat, E. (2017) "Planlama Kuramları ve Politikaları", Basılmamış Doktora Ders Notları, SDÜ, Isparta.
- Polat, E.; Bilsel, S. G. (2007) "Mimarinin ve Kentin Birlikte Planlanması'nda Farklılaşan Kavramlar Üzerine...", *Planlama Dergisi*, 2006(4), 57-67.
- Polat, E., Gül, H., Dulupçu, M. A., Sallan Gül, S., Peker, Z. (2011) "Kentsel-Kırsal Bütünlüklü Bir Stratejik Mekânsal Planlama Modeli; Eğirdir Örneği", *TÜBİTAK-1001 Projesi*, TÜBİTAK, Ankara.
- Ravetz, J. R. (1999) "What is Post-Normal Science", *Futures*, 31(7), 647-653.
- Reiss, J. (2007) "Do we Need Mechanisms in the Social Sciences?", *Philosophy of the Social Sciences*, 2, 163-184.
- Salet, W., Thornley, A., Kreukels, A. (2003) *Metropolitan Governance and Spatial Planning: Comparative Case Studies of European City-Regions*, Spon Press, London.

- Tewdwr-Jones, M., Gallent, N., Morphet, J. (2010) "An Anatomy of Spatial Planning: Coming to Terms with the Spatial Element in UK Planning", *European Planning Studies*, 18(2), 239-257.
- Vickers, S. G. (1968) *Value Systems and Social Process*, Basic Books, New York.
- Weinberg, G. (1975) *An Introduction to General Systems Thinking*, John Wiley, New York.
- Žižek, S. (2006) *Parallax View*, MIT Press, Cambridge.

Uluslararası Konferansların Kentleşmeye Yönelik Yenilikçi Kavram Arayışları: Birleşmiş Milletler Habitat Konferansları

Emine Şeyda Satılmış¹, Çiğdem Varol²

Öz: 1970'lerde, kentlerin hızlı ve kontrolsüz büyümesiyle beraber somut adımlar atan Birleşmiş Milletler (BM), 1972 yılında BM İnsan Yerleşmeleri Programı'nı (HABİTAT) oluşturarak günümüzde kadar her yirmi yılda bir HABİTAT konferanslarını gerçekleştirmiştir. HABİTAT I (1976), HABİTAT II (1996) ve HABİTAT III (2016) Konferansları kent planlama yazınına sunmuş olduğu yeni kavramlar ve bakış açısıyla farklı bir öneme sahiptir. Çalışmanın amacı, BM HABİTAT Konferanslarının belgeleri üzerinden niteliksel ve niceliksel analizler yaparak kent planlamasına yaptığı katkının ortaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle konferans belgeleri metin ve multimedya analizi için tasarlanmış olan MaxQda ile incelenecektir. İnceleme sonucu bağlam içindeki kelime kombinasyonlardan yola çıkarak 1972-2020 yılları arasında Scopus veritabanında bu kelime kombinasyonları taratılarak, bağlantılı makaleler saptanacaktır. Böylece, HABİTAT Konferanslarının yapıldıkları dönemin gündemlerini belirlemede ve kent planlaması açısından geliştirdiği yenilikçi kavramları ortaya koymada uluslararası yazına katkıları saptanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Konferanslar, Birleşmiş Milletler, Habitat Konferansları, Bağlam, Kavramlar

Abstract: In the 1970s, the United Nations (UN) took concrete steps related to the rapid and uncontrolled growth of cities. The UN Human Settlements Program (HABITAT) was established in 1972 and has organized HABITAT conferences every twenty years until today. HABITAT I (1976), HABITAT II (1996) and HABITAT III (2016) Conferences have special importance with the new concepts and perspectives that they presented to the urban planning literature. The aim of the study is to reveal the contribution of UN HABITAT Conferences to urban planning by making qualitative and quantitative analyzes through the documents they produced. For this aim, conference documents will be examined with MaxQda software which is designed for document and multimedia analysis. According to the word combinations in the context, the articles in the Scopus database between 1972-2020 will be scanned and related ones will be determined. Thus, the contributions of the HABITAT Conferences to international literature in designating the agendas of the period in which they were held and in exhibiting the innovative concepts in terms of urban planning will be determined.

Keywords: International Conferences, United Nations, Habitat Conferences, Context, Concepts

¹ Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama A.B.D. Ankara, emineseydaa@gmail.com

² Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, cvarol@gazi.edu.tr

1. Giriş

1950'li yıllardan günümüze kadar olan süreç içerisinde kentleşmenin sürekli ve hızlı artma eğilimi kentsel alanlarda çok yönlü sorunları da beraberinde getirmiştir. Kentsel alanlarda meydana gelen sorunları tartışmak ve çözüm bulmaya yönelik ilk somut uluslararası adım Birleşmiş Milletler (BM) tarafından atılmıştır. BM kurulduğu 1945 yılından itibaren kentleşme konularına değinmeye çalışsa da, bu girişimler nüfusun üçte ikisinin kırsalda yaşamasından dolayı yetersiz kalmıştır. 1970'lerde, kentlerin hızlı ve kontrolsüz büyümesiyle başa çıkmak üzere somut adımlar atan BM, 1972 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Programı (HABİTAT) oluşturarak günümüzde kadar her yirmi yılda bir HABİTAT konferanslarını gerçekleştirmiştir. BM İnsan Yerleşmeleri Programı, dünyada yer alan ülkelerin kent, kentleşme, yerleşme, insan, dezavantajlı gruplar gibi sorunlarını tartışmakta, aynı zamanda sorunların çözümüne yönelik politikaların oluşturulmasında önemli katkılar sunmaktadır. 1976 yılında Vancouver'de yapılan HABİTAT I Konferansı, 1996 yılında İstanbul'da yapılan HABİTAT II Konferansı ve 2016 yılında Qiuto (Kito)'da yapılan HABİTAT III Konferansı kent planlama yazınına sunmuş olduğu yeni kavramlar ve bakış açılarıyla farklı bir öneme sahiptir.

Kavramlar, sosyal bilimcilerin toplumsal gerçekliği anlama ve açıklama uğraşısında temel dayanakları, araçlarıdır. Sosyal bilimciler, kavramları kullanarak dilsel bir üretim sürdürürler. Kavramlara olan hâkimiyetleri, yaşadıkları toplumu ve zamanı etkileme ve değiştirme çabalarını doğrudan etkiler. Kavramlara sahiplilik biçimleri, içinde buldukları dönemin ve ortamın bilgi üretim tarzıyla doğrudan bağlıdır (Erkan vd., 2020: 262).

Bu kapsamda bildirinin amacı, BM'nin gerçekleştirmiş olduğu HABİTAT Konferanslarında yapılan tartışmaların ve alınan kararların somut çıktıları olan Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı, Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu ve Yeni Kentsel Gündem belgeleri üzerinden niteliksel ve niceliksel analizler yaparak, bu toplantıların kent planlaması alanına sunduğu yeni kavramları ve uluslararası yazına yaptığı katkıları ortaya koymaktır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde HABİTAT konferanslarına ilişkin genel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde, çalışmanın yöntemi ve HABİTAT konferansları belgelerinin analiz sonucu elde edilen bulguları ortaya konulmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise sonuç ve genel değerlendirmeler yapılmaktadır.

2. BM İnsan Yerleşmeleri Programı Konferansları

HABİTAT I

BM'nin insan yerleşmeleri konusundaki ilk faaliyeti olan HABİTAT I Konferansı, ulusların özellikle de gelişmekte olan ülkelerdeki insan yerleşmelerinin durumlarının endişe verici hale gelmesi üzerine, BM İnsan Çevresi Konferansı'nın önerisi ve BM Genel Kurulu'nun kararı ile 31 Mayıs-11 Haziran 1976 tarihleri arasında Vancouver (Kanada)'da gerçekleştirilmiştir. İnsan yerleşmelerinde istihdam, konut, sağlık hizmetleri, eğitim gibi temel ihtiyaçların tam olarak karşılanmasını yaşam kalitesini belirlemede ön koşul olarak belirleyen Konferans, ayrıca insan yerleşmelerinin sorunlarının ekonomik kalkınmadan bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini de ortaya koymaktadır. İnsan yerleşmelerinde çok sayıda insanın yaşam koşullarının, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde kabul edilemeyecek düzeyde olduğundan, konferansın

temel amaçları insanların yaşam koşullarını iyileştirmek konusunda çözümler ortaya koymak ve uygulamak, ulusal ve uluslararası düzeyde olumlu ve somut önlemler almak olarak belirlenmiştir (United Nations, 1976).

HABİTAT II

BM'nin insan yerleşmeleri konusundaki ikinci faaliyeti olan HABİTAT II Konferansı 3-14 Haziran 1996 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Herkes için yeterli konut temini ve insan yerleşmelerinin daha güvenli, daha sağlıklı ve yaşanabilir, hakça, sürdürülebilir ve üretken olması konusunda evrensel hedeflerin onaylandığı Konferansta *"herkese yeterli konut"* ve *"kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşimleri"* teması ortaya çıkmıştır. Bu temalar, BM Sözleşmesi'nden esinlenmiştir ve yaşam çevrelerini daha iyi hale getirmek üzere, uluslararası, ulusal ve yerel ölçeklerdeki eylemler için mevcut ve oluşmakta olan yeni ortaklıkları teyit etmeyi amaçlamıştır (United Nations, 1996). HABİTAT II Konferansı HABİTAT I Konferansına göre, BM İnsan Yerleşmeleri Programının işleyişini değiştiren birçok kararı ve taahhüdü içinde barındırmıştır. Aldığı kararlar ve taahhütler doğrultusunda BM tarafından "şehir zirvesi" olarak nitelendirilen bir konferanstır.

HABİTAT III

BM'in insan yerleşmeleri konusundaki üçüncü faaliyeti olan HABİTAT III Konferansı 17-20 Ekim 2016 tarihleri arasında Quito'da "BM Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Konferansı" adıyla gerçekleşmiştir. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin kabul edilmesinden sonraki ilk "BM Küresel Zirvesi" olan Konferanstır. HABİTAT III'de ağırlıklı olarak sürdürülebilir kalkınmanın itici güçlerini yerine getirmek, yeni küresel kalkınma ve iklim değişikliği hedeflerinin uygulanmasını şekillendirmek için şehirlerin, kasabaların ve köylerin nasıl planlandığı ve yönetildiği konusundaki önemli zorluklar tartışılmıştır (URL 1). HABİTAT III Konferansı'nda HABİTAT II Konferansı'ndan farklı olarak insan yerleşmelerine ilişkin, gelişen teknoloji ve küresel sorunlara yönelik çözümler aranmıştır. Yeni Kentsel Gündem kapsamında yer alan *"kentsel paradigma değişimi"*ne göre insan yerleşimleri; eşit haklar, yeterli konut ve erişilebilir fonksiyonel fiziki ve sosyal sistemlere sahip, tüm toplum kesimlerini kapsayan ve mekânsal açıdan bütünleştiren *"herkes için kentler"* olarak ifade edilmektedir. Kentlerin sürdürülebilir gelişimi; erişilebilir yüksek bağlantılı kentsel ulaşım, afetlere ve iklim değişikliğine karşı dirençli altyapı, sürdürülebilir üretim ve tüketim ile uzun vadeli bütünsel kentsel planlama, tasarım, afet yönetimi ve sürdürülebilir finansman ile yönetimsel olarak sivil toplum dâhil tüm paydaşların katılımı ve her yönetim düzeyinde işbirliği prensibi ile taahhüt altına alınmaktadır. (United Nations, 2016)

3. BM İnsan Yerleşmeleri Programı Konferans Belgeleri Üzerinden Metin Analizi ve Bulgular

BM İnsan Yerleşmeleri Programı Konferansları sonucu ortaya çıkan Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı, Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu ve Yeni Kentsel Gündem BM-HABİTAT'ın gündemini özetleyen ana belgelerdir. Bu belgeler, insan yerleşmelerine yönelik güncel sorunları ve bu sorunlara çözüm getiren tedbirleri içermektedir. Bu çalışmanın konusu, konferanslarda ele alınan ve dünya dinamikleri ile beraber değişen ve gelişen konuların uluslararası çalışmalara olan etkileridir.

Çalışmada iki aşamalı bir yöntem izlenmiştir. İlk aşamada metin ve multimedya analizi için tasarlanmış MaxQda yazılım programı kullanılmıştır. Bu program ile her konferans belgesinin orijinal metinlerindeki bağlam içindeki kelime kombinasyonlarını saptamak amacıyla sıklık analizi yapılmıştır. Sıklık analizi; metin içerisindeki değişik ses, ek, kelime vb. dil öğelerini saydırarak göreceli ve mutlak istatistiklerin elde edilmesidir (Kurt vd.,2015: 1227). Bağlam içindeki kelime kombinasyonlarında kelime uzunluğu 2 ila 3 kelime aralığında tutularak kelime sıklığına göre sıralama yapılmıştır.

İkinci aşamada ise analiz sonucunda ortaya çıkan kelime kombinasyonlarına göre Scopus veritabanı kullanılarak “makale başlığı, özet ve anahtar kelimeler” sekmesinden 1972-2020 yılları arasındaki uluslararası çalışmalar taranmıştır. Tarama sonucunda çıkan sonuçlar için 1972-1991, 1992-2011 ve 2012-2020 yıl aralıklarını kapsayacak şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflama yapılırken her bir HABİTAT Konferansına ilişkin resmi çalışmaların başlangıç yılları; HABİTAT I Konferansı için 1972 yılı, HABİTAT II Konferansı için 1992 yılı, HABİTAT III Konferansı için ise 2012 yılı esas alınmıştır.

3.1. Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı

11.06.1976 yılında kabul edilen belge aldığı kararlar ve ilk olması açısından önemlidir. Kentsel büyüme ile beraber ortaya çıkan insanların temel ihtiyaçları ile derinlemesine ilgilenmek, insan yerleşmelerinin yaşam kalitesini ele almak ve kontrol etmek için uluslararası düzeyde oluşturulan ilk stratejileri içermektedir. İki bölümden oluşan belgenin ilk bölümü Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu, ikinci bölümü ise Vancouver Eylem Planından oluşmaktadır. Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, almış olduğu kararlar açısından net bir yaklaşım ve yenilikçi kavramlar ortaya koymasa da, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi temeline oturtulmuş bir belge olduğu anlaşılmaktadır. Yaşam kalitesinin iyileştirilmesini, insan yerleşimi politikasının ilk ve en önemli hedefi olarak belirlemiştir. Hükümetler ön planda tutularak, belirlenen politikaların uygulanmasında sorumluluklar tamamen hükümetlere yüklenmiştir. Hükümetlerin bu sorumlulukları gerçekleştirmesinde uluslararası işbirlikçi rolü sıkça vurgulanmıştır.

Metin ve multimedya analizi için tasarlanmış MaxQda yazılım programında yapılan sıklık analizi sonucunda ilk 10 sırada yer alan kelime kombinasyonlarının belgenin ana eylemleri ile örtüştüğü görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı sözcük kombinasyonu sıklık analizi

Sözcük Kombinasyonu	Frekans	%
Human Settlements	134	2,34
Public Participation	28	0,49
Shelter Infrastructure	23	0,40
Settlement Policies	21	0,37
Settlement Planning	17	0,30
Land Use	16	0,28
Developing Countries	15	0,26
National Development	13	0,23
Rural Areas	12	0,21
United Nations	11	0,19

Kaynak: Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı belgesinden MaxQda programı kullanarak elde edilmiştir.

Ana eylemlerden farklı olarak dikkat çekici olan kelime kombinasyonu “*developing countries*” olmuştur. Bundaki etken ise belgenin aslında gelişmekte olan ülkelerdeki insan yerleşmelerinin yaşam kalitesini artırmaya, kontrol altına almaya ve düzenlemeye yönelik olmasıdır.

MaxQda programı kullanılarak ortaya çıkan sözcük kombinasyonları ile Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucunda; 1972-2020 yılları arasında “*human settlements*” sözcük kombinasyonundan 4631, “*public participation*” sözcük kombinasyonundan 4865, “*shelter infrastructure*” sözcük kombinasyonundan 13, “*settlement policies*” sözcük kombinasyonundan 42, “*settlement planning*” sözcük kombinasyonundan 504, “*land use*” sözcük kombinasyonundan 69325, “*developing countries*” sözcük kombinasyonundan 116036, “*national development*” sözcük kombinasyonundan 719, “*rural areas*” sözcük kombinasyonundan 60272, “United Nations” sözcük kombinasyonundan 15417 doküman bulunmuştur.

Bu dokümanlar içerisinde 1972-1991 yılları arasında en çok doküman üretilen sözcük kombinasyonu “*developing countries*” en az doküman üretilen sözcük kombinasyonu ise “*shelter infrastructure*” olmuştur. HABİTAT I Konferansı öncesinde doküman üretilmeyen “*shelter infrastructure, settlement policies, settlement planning*” kombinasyonlarında HABİTAT I Konferansı’ndan sonra doküman üretildiği ve belirtilen zaman aralığında en fazla verinin “*settlement planning*” sözcük kombinasyonunda olduğu saptanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. 1972-1991 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	Human Settlements	Public Participation	Shelter Infrastructure	Settlement Policies	Settlement Planning	Land Use	Developing Countries	National Development	Rural Areas	United Nations
1972	1	1	-	-	-	9	345	-	-	1
1973	-	8	-	-	-	2	353	-	5	9
1974	-	21	-	-	-	13	408	1	51	15
1975	2	14	-	-	-	25	436	-	49	6
1976	-	20	-	-	1	34	517	-	41	8
1977	-	38	-	-	-	43	642	-	46	14
1978	1	38	-	-	4	39	711	1	52	24
1979	1	37	3	1	9	60	936	2	39	79
1980	-	17	-	-	7	96	945	1	35	55
1981	-	18	-	-	8	52	932	1	38	45
1982	1	36	-	1	7	62	1024	-	43	51
1983	1	36	-	1	6	54	1268	-	53	56
1984	2	34	-	-	12	46	1577	-	54	73
1985	-	54	-	1	8	40	1588	-	57	73
1986	-	48	1	-	3	26	1653	-	78	68
1987	2	51	1	1	6	45	1803	1	71	56
1988	4	72	-	1	7	149	2325	6	111	97
1989	6	106	-	4	5	145	2149	4	290	83
1990	7	132	-	5	6	163	1775	5	553	102
1991	3	164	1	6	12	169	2141	12	614	104
Toplam	31	945	6	21	101	1272	23528	34	2280	1019

Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir.

1992-2011 yılları ve 2010-2020 yılları arasında en çok doküman üretilen sözcük kombinasyonu “*developing countries*” en az doküman üretilen sözcük kombinasyonu ise “*shelter infrastructure*” olmuştur. (Tablo 3 ve Tablo 4)

Tablo 3. 1992-2011 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	Human Settlements	Public Participation	Shelter Infrastructure	Settlement Policies	Settlement Planning	Land Use	Developing Countries	National Development	Rural Areas	United Nations
1992	7	158	-	4	5	258	2584	4	676	146
1993	3	173	-	2	6	379	2993	5	661	188
1994	7	126	-	3	7	370	2992	13	409	318
1995	15	91	-	3	2	464	2847	-	438	292
1996	23	68	-	-	1	541	2648	3	502	210
1997	16	54	-	1	3	569	2451	-	557	241
1998	25	54	-	1	8	679	2285	1	648	281
1999	27	63	-	-	6	919	2098	1	667	318
2000	18	35	1	1	13	842	1793	2	718	288
2001	39	39	-	-	8	861	1553	1	1085	354
2002	35	37	-	-	6	998	1751	4	1284	387
2003	81	59	-	-	16	1273	1853	5	1556	442
2004	78	58	-	-	10	1632	2203	4	1546	467
2005	71	83	1	-	10	1749	2241	7	1688	572
2006	146	78	1	-	19	1855	2441	6	1897	501
2007	189	99	-	-	17	2323	2539	8	2080	561
2008	221	112	-	1	25	2709	2989	23	2184	530
2009	237	162	1	-	18	3377	3640	41	2430	636
2010	221	174	1	-	13	3114	3824	47	2337	676
2011	269	228	-	2	16	3069	4071	37	2839	729
Toplam	1728	1951	5	18	209	27981	51796	212	26202	8137

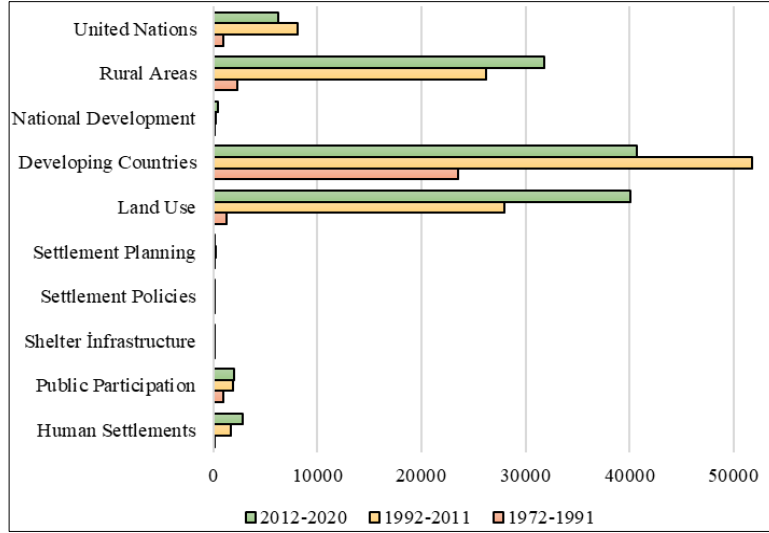
Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir

Tablo 4. 2012-2020 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	Human Settlements	Public Participation	Shelter Infrastructure	Settlement Policies	Settlement Planning	Land Use	Developing Countries	National Development	Rural Areas	United Nations
2012	319	222	-	-	17	2827	4188	51	3173	649
2013	343	207	-	-	21	3313	4356	50	3080	597
2014	287	221	-	-	16	3780	4442	54	3100	634
2015	313	221	-	1	20	4378	4770	43	3412	694
2016	345	215	-	-	22	4958	4813	45	3591	759
2017	384	227	1	1	25	5134	5216	58	4056	813
2018	382	259	-	1	29	5923	5641	70	4428	817
2019	331	267	1	-	25	6282	5255	66	4708	910
2020	168	130	-	-	19	3477	2031	36	2242	388
Toplam	2872	1969	2	3	194	40072	40712	473	31790	6261

Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir

1972-2020 yılları arasında HABİTAT I Konferansı'nın ve sonucunda ortaya çıkan Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı diğer belgeler dışında kendine özgün kelime kombinasyonlarını barındırmaktadır. Bunlar "rural areas", "land use", "shelter infrastructure", "settlement policies", "settlement planning"dir. Bu kombinasyonlardan özellikle "rural areas" ve "land use", kelime kombinasyonlarının yıllar içerisinde daha fazla kullanıldığı dikkat çekerken "shelter infrastructure", "settlement policies" ve "settlement planning" kelime kombinasyonlarını içeren dokümanların zamanla azaldığı saptanmıştır (Grafik 1).

Şekil 1. Sözcük kombinasyonlarına göre üretilen dokümanların yıllara göre dağılımı (**Kaynak:** Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir.)

3.2. Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu

HABİTAT I Konferansı'nın ardından, 14.06.1996 tarihinde kabul edilen HABİTAT II sonuç belgesi ele aldığı konular açısından bulunduğu dönemin en kapsamlı konferans belgelerindedir. İki bölümden oluşan belgenin ilk bölümü İstanbul Deklarasyonu, ikinci bölümü ise Habitat Gündemidir. Konferansta sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik ve insan yerleşimleri kavramları ön planda olsa da bu kavramların oluşmasındaki ana konular; herkes için yeterli konut, sürdürülebilir insan yerleşmeleri ve yapılabilir kılmayı hedefleyen politiklardır.

MaxQda programında yapılan sıklık analizi sonucunda ilk 10 sırada yer alan kelime kombinasyonlarının belgenin politikaları ile örtüştüğü görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu sözcük kombinasyonu sıklık analizi

Sözcük Kombinasyonu	Frekans	%
Human Settlements	128	0,73
Human Settlements Development	126	0,72
Sustainable Human Settlements	126	0,72
Local Authorities	100	0,57
Adequate Shelter	97	0,55
United Nations	83	0,47
Habitat Agenda	78	0,44
Private Sector	59	0,34
Developing Countries	45	0,26
Sustainable Development	44	0,25

Kaynak: Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu'ndan elde edilmiştir.

MaxQda programı kullanılarak ortaya çıkan sözcük kombinasyonları ile Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucunda; “*human settlements*” sözcük kombinasyonundan 4631, “*human settlements development*” sözcük

kombinasyonundan 50, “*sustainable human settlements*” sözcük kombinasyonundan 74, “*local authorities*” sözcük kombinasyonundan 2223, “*adequate shelter*” sözcük kombinasyonundan 151, “*United Nations*” sözcük kombinasyonundan 15417, “*habitat agenda*” sözcük kombinasyonundan 31, “*private sector*” sözcük kombinasyonundan 14338, “*developing countries*” sözcük kombinasyonundan 116036, “*sustainable development*” sözcük kombinasyonundan 165430 doküman bulunmuştur.

Bu dokümanlar içerisinde 1972-1991 yılları arasındaki dokümanlarda en çok görülen sözcük kombinasyonu “*developing countries*” en az görülen sözcük kombinasyonu ¹ ise “*sustainable human settlements*” olmuştur (Tablo 6). 1992-2011 yılları arasında en çok doküman üretilen sözcük kombinasyonu “*sustainable development*” en az doküman üretilen sözcük kombinasyonu ise “*sustainable human settlements*” olmuştur (Tablo 7). 2012-2020 yılları arasında en çok doküman üretilen sözcük kombinasyonu “*sustainable development*” en az doküman üretilen sözcük kombinasyonu ise “*habitat agenda*” olmuştur (Tablo 8).

Tablo 6. 1972-1991 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	Human Settlements	Human Settlements Development	Sustainable Human Settlements	Local Authorities	Adequate Shelter	United Nations	Habitat Agenda	Private Sector	Developing Countries	Sustainable Development
1972	1	-	-	1	1	1	-	1	345	-
1973	-	-	-	-	-	9	-	1	353	-
1974	-	-	-	-	1	15	-	1	408	-
1975	2	-	-	-	3	6	-	2	436	1
1976	-	-	-	-	-	8	-	4	517	1
1977	-	-	-	1	-	14	-	10	642	1
1978	1	1	-	5	-	24	-	5	711	-
1979	1	1	-	4	-	79	-	16	936	1
1980	-	-	-	3	-	55	-	9	945	-
1981	-	-	-	1	1	45	-	9	932	-
1982	1	1	-	7	1	51	-	7	1024	-
1983	1	2	-	3	1	56	-	10	1268	-
1984	2	2	-	4	3	73	-	12	1577	-
1985	-	-	-	3	1	73	-	13	1588	-
1986	-	4	-	5	3	68	-	17	1653	2
1987	2	1	-	5	1	56	-	17	1803	3
1988	4	1	-	24	2	97	-	37	2325	18
1989	6	-	-	3	-	83	-	62	2149	72
1990	7	-	-	6	5	102	-	64	1775	168
1991	3	1	-	3	2	104	-	60	2141	284
Toplam	31	14	0	78	25	1019	0	357	23528	551

Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir

¹ 1972-1991 yılları arasındaki dokümanlarda en az üretilen sözcük kombinasyonu “*Habitat Agenda*” dir. Ancak “*Habitat Agenda*” 1996 yılındaki HABİTAT II Konferansı’na özgü bir kavram olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır.

Tablo 7. 1992-2011 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	Human Settlements	Human Settlements Development	Sustainable Human Settlements	Local Authorities	Adequate Shelter	United Nations	Habitat Agenda	Private Sector	Developing Countries	Sustainable Development
1992	7	-	-	2	5	146	-	114	2584	290
1993	3	-	-	5	2	188	-	142	2993	285
1994	7	1	-	4	2	318	-	189	2992	389
1995	15	-	1	2	2	292	-	216	2847	424
1996	23	1	3	8	5	210	6	270	2648	473
1997	16	1	1	3	2	241	1	283	2451	486
1998	25	1	3	8	1	281	2	279	2285	778
1999	27	1	1	11	1	318	1	330	2098	857
2000	18	1	1	15	4	288	-	353	1793	1092
2001	39	1	2	13	3	354	1	414	1553	1382
2002	35	1	1	12	2	387	3	391	1751	1806
2003	81	2	1	23	4	442	1	452	1853	2611
2004	78	1	1	27	5	467	2	409	2203	3874
2005	71	-	4	64	7	572	1	470	2241	4267
2006	146	1	4	59	5	501	1	519	2441	5117
2007	189	1	2	85	1	561	2	582	2539	5709
2008	221	2	2	102	5	530	4	592	2989	3872
2009	237	2	3	163	7	636	-	572	3640	4871
2010	221	1	3	174	4	676	2	586	3824	6122
2011	269	2	4	148	12	729	-	624	4071	9252
Toplam	1728	20	37	928	79	8137	27	7787	51796	53957

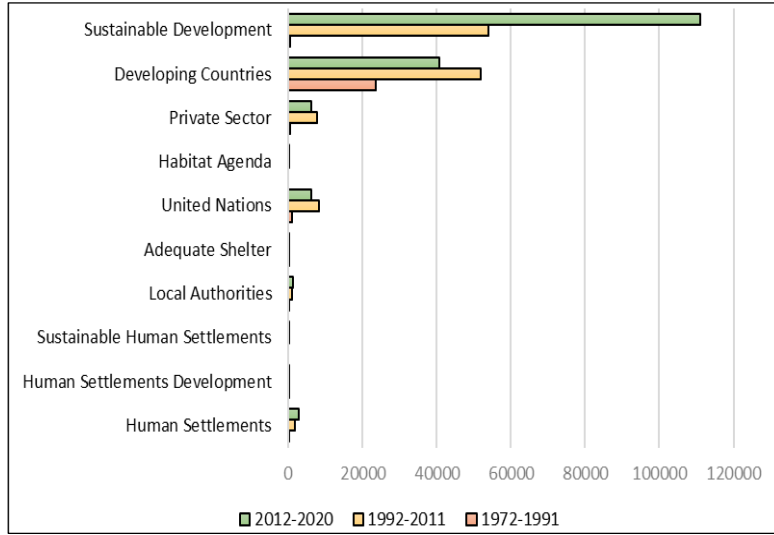
Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir.

Tablo 8. 2012-2020 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	Human Settlements	Human Settlements Development	Sustainable Human Settlements	Local Authorities	Adequate Shelter	United Nations	Habitat Agenda	Private Sector	Developing Countries	Sustainable Development
2012	319	-	3	170	3	649	-	711	4188	11203
2013	343	3	4	126	5	597	1	622	4356	9657
2014	287	2	1	140	7	634	-	574	4442	10452
2015	313	-	2	134	5	694	-	623	4770	10335
2016	345	2	5	128	6	759	-	635	4813	13103
2017	384	3	9	128	5	813	2	878	5216	12994
2018	382	2	5	167	8	817	-	917	5641	15414
2019	331	3	5	149	6	910	1	873	5255	18615
2020	168	1	3	75	2	388	-	361	2031	9149
Toplam	2872	16	37	1217	47	6261	4	6194	40712	110922

Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir.

HABİTAT II Konferansı sonucu ortaya çıkan Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu diğer belgeler dışında kendine özgü kelime kombinasyonlarını barındırmaktadır. Bunlar “*human settlements development*”, “*sustainable human settlement*”, “*local authorities*”, “*adequate shelter*”dır. (Grafik 2)

Şekil 2. Sözcük kombinasyonlarına göre üretilen dokümanların yıllara göre dağılımı (**Kaynak:** Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir.)

2.3. Yeni Kentsel Gündem

20.10.2016 yılında HABİTAT III Konferansında kabul edilen Yeni Kentsel Gündem belgesinin temel içeriği, sürdürülebilir kentsel kalkınma için yenilenmiş siyasi bağlılığı güvence altına almak, bugüne kadar elde edilen başarıları değerlendirmek, yoksulluğu ele almak ve yeni ortaya çıkan zorlukları belirlemektir. İki bölümden oluşan belgenin ilk bölümü Herkes İçin Sürdürülebilir Kentler ve Yerleşimlere İlişkin Kito Bildirgesi, ikinci bölümü ise Yeni Kentsel Gündem İçin Kito Uygulama Planı’dır (URL2).

MaxQda yazılım programında yapılan sıklık analizi sonucunda ilk 10 sırada yer alan kelime kombinasyonlarının belgenin politikaları ile örtüştüğü görülmektedir. (Tablo 9)

Tablo 9. Yeni Kentsel Gündem sözcük kombinasyonu sıklık analizi

Sözcük Kombinasyonu	Frekans	%
New Urban Agenda	40	0,63
Human Settlements	38	0,60
Local Governments	36	0,57
Sustainable Development	24	0,38
Sustainable Urban Development	22	0,35
United Nations	20	0,32
Climate Change	13	0,20
Territorial Planning	13	0,20
Capacity Development	12	0,19
Territorial Development	12	0,19

Kaynak: Yeni Kentsel Gündem belgesinden MaxQda programı kullanarak elde edilmiştir.

MaxQda programı kullanılarak ortaya çıkan sözcük kombinasyonları ile Scopus veri tabanı kullanarak yapılan çalışma sonucunda; “*new urban agenda*” sözcük kombinasyonundan 37, “*human settlements*” sözcük kombinasyonundan 4631, “*local governments*” sözcük kombinasyonundan 16641, “*sustainable development*” sözcük kombinasyonundan 165430, “*sustainable urban development*” sözcük kombinasyonundan 1030, “*United Nations*” sözcük kombinasyonundan 15417, “*climate change*” sözcük kombinasyonundan, 203134, “*territorial planning*” sözcük kombinasyonundan, 1229, “*capacity development*” sözcük kombinasyonundan 515, “*territorial development*” sözcük kombinasyonundan 438 doküman tespit edilmiştir.

Bu dokümanlar içerisinde 1972-1991 yılları arasındaki dokümanlarda en çok görülen sözcük kombinasyonu “*United Nations*” en az görülen sözcük kombinasyonu² ise “*sustainable urban development*” olmuştur (Tablo 10).

Tablo 10. 1972-1991 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	New Urban Agenda	Human Settlements	Local Governments	Sustainable Development	Sustainable Urban Development	United Nations	Climate Change	Territorial Planning	Capacity Development	Territorial Development
1972	-	1	24	-	-	1	-	-	-	-
1973	-	-	24	-	-	9	1	-	-	-
1974	-	-	26	-	-	15	3	-	-	-
1975	-	2	16	1	-	6	2	-	-	-
1976	-	-	34	1	-	8	1	-	-	-
1977	-	-	45	1	-	14	2	-	-	-
1978	-	1	26	-	-	24	2	1	-	1
1979	-	1	40	1	-	79	2	2	-	-
1980	-	-	23	-	-	55	2	-	-	-
1981	-	-	22	-	-	45	4	1	-	-
1982	-	1	27	-	-	51	5	-	-	-
1983	-	1	32	-	-	56	3	-	-	-
1984	-	2	19	-	-	73	8	-	-	-
1985	-	-	28	-	-	73	5	-	-	-
1986	-	-	39	2	-	68	2	-	-	-
1987	-	2	53	3	-	56	5	2	-	2
1988	-	4	67	18	-	97	58	3	-	1
1989	-	6	80	72	-	83	87	6	1	3
1990	-	7	67	168	-	102	156	3	-	4
1991	-	3	130	284	-	104	298	6	-	2
Toplam	0	31	822	551	0	1019	646	24	1	13

Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir.

1992-2011 yılları arasında en çok doküman üretilen sözcük kombinasyonu “*climate change*” en az doküman üretilen sözcük kombinasyonu ise “*territorial development*” olmuştur (Tablo 11). 2012-2020 yılları arasında en çok doküman üretilen sözcük kombinasyonu “*climate change*” en az doküman üretilen sözcük kombinasyonu ise “*new urban agenda*” olmuştur (Tablo 12).

² 1972-1991 yılları ve 1992-2012 arasındaki dokümanlarda en az üretilen sözcük kombinasyonu “*new urban agenda*”dır. Ancak “*new urban agenda*” 2016 yılındaki Habitat III konferansına özgü bir kavram olduğundan değerlendirilmeye alınmamıştır.

Tablo 11. 1992-2011 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	New Urban Agenda	Human Settlements	Local Governments	Sustainable Development	Sustainable Urban Development	United Nations	Climate Change	Territorial Planning	Capacity Development	Territorial Development
1992	-	7	97	290		146	366	1	-	1
1993	-	3	59	285		188	435	4	-	1
1994	-	7	77	389	3	318	507	2	-	3
1995	-	15	100	424	3	292	689	2	-	1
1996	-	23	117	473	12	210	847	2	1	2
1997	-	16	107	486	6	241	1010	6	-	2
1998	-	25	129	778	5	281	1184	5	-	-
1999	-	27	205	857	2	318	1756	5	2	-
2000	-	18	221	1092	1	288	1691	9	1	-
2001	-	39	346	1382	6	354	1693	11	1	1
2002	-	35	261	1806	5	387	2411	8	4	2
2003	-	81	280	2611	4	442	2769	10	3	-
2004	-	78	314	3874	6	467	3909	13	4	2
2005	-	71	309	4267	5	572	4497	31	4	3
2006	-	146	392	5117	11	501	4892	31	9	2
2007	-	189	509	5709	22	561	6112	45	12	2
2008	-	221	524	3872	10	530	6639	55	15	8
2009	-	237	679	4871	27	636	7675	41	28	16
2010	-	221	949	6122	28	676	9241	85	40	16
2011	-	269	956	9252	65	729	10464	73	18	19
Toplam	0	1728	6631	53957	221	8137	68787	439	142	81

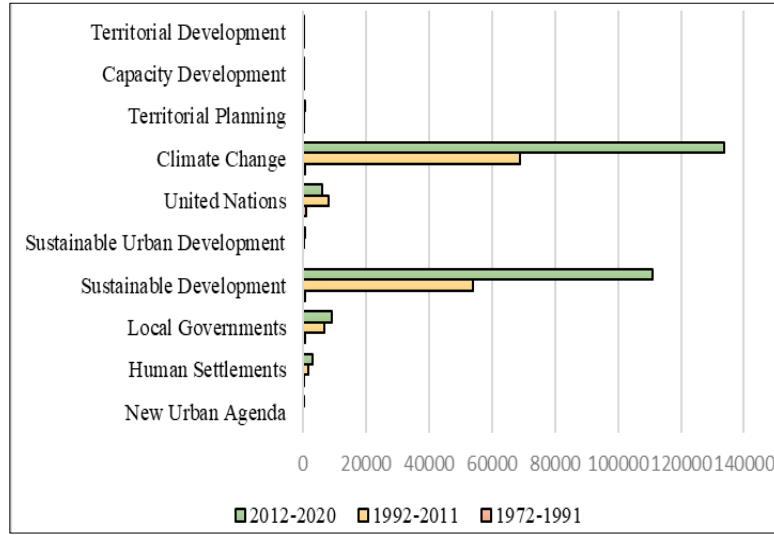
Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir

Tablo 12. 2012-2020 yılları arasında sözcük kombinasyonlarına göre doküman dağılımı

Yıllar	New Urban Agenda	Human Settlements	Local Governments	Sustainable Development	Sustainable Urban Development	United Nations	Climate Change	Territorial Planning	Capacity Development	Territorial Development
2012		319	940	11203	34	649	11191	64	35	15
2013		343	886	9657	67	597	12785	58	54	32
2014		287	975	10452	75	634	12669	82	30	31
2015		313	906	10335	77	694	14708	80	34	38
2016	3	345	1014	13103	89	759	16102	95	48	34
2017	6	384	1107	12994	95	813	16892	103	35	45
2018	7	382	1274	15414	114	817	18507	107	48	65
2019	14	331	1354	18615	166	910	19940	126	61	56
2020	7	168	732	9149	92	388	10907	51	27	28
Toplam	37	2872	9188	110922	809	6261	133701	766	372	344

Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir

HABİTAT III Konferansı sonucu ortaya çıkan Yeni Kentsel Gündem diğer belgeler dışında kendine özgü kelime kombinasyonlarını barındırmaktadır. Bunlar “*territorial development, capacity development, territorial planning, ve climate change*”dir (Grafik 3).

Şekil 3. Sözcük kombinasyonlarına göre üretilen dokümanların yıllara göre dağılımı (Kaynak: Scopus veri tabanı kullanarak yapılan tarama sonucundan elde edilmiştir.)

4. Sonuç ve Değerlendirme

Geçmişten günümüze bir konu üzerinde bilgi vermek, çözüm üretmek ve tartışmak temeline dayanarak birçok konferans yapılmıştır. Bu konferanslar içerisinde özellikle şehir ve bölge planlama çalışmalarına yön veren, sorunları tespit eden, var olan sorunlara çözüm üreten veya kentler için yenilikçi düşünceler geliştiren, uluslararası düzeyde taahhütler içerenler önemli bir yere sahiptir.

BM çerçevesi içinde, çok değişik görüşlere sahip ulus devletlerin katılımıyla yapılan konferanslarda, tanımlanan sorunların müzakere edilmesi ve geliştirilen yorumların ve önerilerin üzerinde sürekli bir uzlaşım aranması yaklaşımı ortaya çıkan çözümlere belli bir özellik kazandırmaktadır (Tekeli, 1996: 21). BM'nin bu kolektif yapısı sonucu ortaya çıkan düşünceler, fikirler ve yorumlar, küresel ölçekte kabul gören yenilikçi kavramları da ön plana çıkarmaktadır.

Kentleşme ile beraber toplumsal gerçekliği anlama ve açıklama konusunda BM İnsan Yerleşmeleri Konferansları, hem yirmi yılda bir gerçekleştirdikleri ana konferansları, hem de bu ana konferansları besleyen ara konferans, ara toplantılar ve belgeleri ile insan yerleşmeleri üzerindeki çalışmalarını konusunda şehir ve bölge planlama disiplinine referans olan çalışmalardır.

HABİTAT Konferanslarının yapıldıkları dönemin gündemlerini tanımlayarak ve kent planlaması açısından geliştirdiği yenilikçi kavramları ortaya koyarak, uluslararası yazına yaptıkları katkıları saptamayı amaçlayan bu çalışmada;

HABİTAT Konferanslarının tarihsel süreç içinde ele aldıkları konuların insan

yerleşmelerini oluşturan kırsal, kentsel, politik, sosyal ve ekonomik boyutunun zaman içerisinde bölgesel ve çevresel boyuta evrildiği,

HABİTAT I Konferansı belgesi olan Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı'nda özellikle insan yerleşmelerinin temel alındığı, insan yerleşmeleri planlamasına ağırlık verildiği ve kırsal alanlara vurgu yapıldığı,

HABİTAT II Konferansı belgesi olan Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu'nda BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında yayımlanmış olduğu Ortak Geleceğimiz raporunda ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramının ön plana çıktığı, insan yerleşmelerini sürdürülebilir kılmaya yönelik kavramlara ağırlık verildiği, ayrıca konut kavramı üzerinde durularak "*adequate shelter*" kavramının ortaya çıktığı,

HABİTAT III Konferansı belgesi olan Yeni Kentsel Gündem'de Vancouver İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu ve Vancouver Eylem Planı ile Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu'nda ortaya çıkan kavramların yanı sıra bölgesel çalışmalara yönelik olan "*territorial planning*" ve "*territorial development*" kavramlarının ön plana çıktığı, ayrıca 1992 yılında BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda ele alınan "*climate change*" kavramının daha kapsamlı şekilde ele alındığı,

Her bir konferansta öne çıkan "*shelter infrastructure*", "*settlement policies*", "*human settlements development*" gibi farklı kavramların o dönemin yazımına katkı sağladığı, ancak zaman içerisinde önemini kaybedebildiği; "*land use*", "*developing countries*", "*rural areas*" gibi bazı kavramların ise günümüze kadar neredeyse 45 yıldır hala etkin bir şekilde kullanımlarını sürdürdükleri,

belirlenmiştir.

Bu çalışmada "*küresel kentsel gündemi*" belirleyen konferanslar (Cociña vd., 2019) olarak adlandırılan ancak arka planda birçok çalışmayı, fikir birliğini ve toplantıyı barındıran HABİTAT Konferansları sonucu ortaya çıkan belgelerde vurgulanan kavramlar ile uluslararası yazında doküman üretmede paralel bir ilerleme olduğu görülmektedir. Çalışmadan çıkarılan temel sonuç, BM HABİTAT konferans belgelerinin uluslararası yazına iki şekilde etkisinin olduğudur. Birincisi, dünya genelinde yaşanan sorunlar ve gelişmelerle bağlantılı olarak yenilikçi bazı kavramların tartışmaya açılarak uluslararası düzeyde kabul görmesi ve geliştirilmesinin sağlandığı; ikincisi ise, dünya genelinde özellikle çözüme henüz ulaşmamış süregelen sorunların ve bunlarla bağlantılı kavramların tartışılmaya devam ettiğinin, bazı sorunların ve bunlarla bağlantılı kavramların ise ya etkisini yitirdiği ya da içerik değiştirilerek yeni kavramlar üzerinden tanımlandığının ortaya konulmasıdır.

Kaynakça

- Cociña C.; Frediani A.; A., Acuto M.; Levy C.; (2019). "Knowledge Translation İn Global Urban Agendas: A History Of Research-Practice Encounters In The Habitat Conferences." *World Development*, (122), 130-141.
- Ekin Erkan N.; Aksu Çam Ç.; Arslantaç Z.; (2020) "Bir Bilim İnsanının Kavramlarla Yolculuğu: İlhan Tekeli ve Alternatif Bir Patika", *İdealkent* , 11 (29) , 260-289
- Kurt A.; Oktay M.; Kara M.; (2011) "Türkçe için bir sıklık analizi programı", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1227-1244.
- Tekeli İ.; (1996). "Habitat II Konferansı Yazıları" , *Toplu Konut İdaresi Başkanlığı*
- United Nation, (1976) *The Vancouver Declaration on Human Settlements*, (https://mirror.unhabitat.org/downloads/docs/The_Vancouver_Declaration.pdf, 01.12.2019)
- United Nation, (1996) *Report Of The United Nations Conference On Human Settlements (Habitat II)*, (<https://www.un.org/ruleoflaw/wp-content/uploads/2015/10/istanbul-declaration.pdf>, 01.12.2019)
- URL 1: United Nation, (2016) *New Urban Agenda*, (<http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf>, 01.12.2019)
- URL 2: United Nation (2016) *About Habitat III*, (<http://habitat3.org/the-conference/about-habitat-3> ,01.12.2019)

Tarihsel Olarak Farklı Göç Süreçleri ile Gelişim Göstermiş Kent Bölgelerini Dönüştürücü Mekânsal Müdahale Kararlarına Yönelik Bir İnceleme; İzmir Eşrefpaşa Örneği

Elif Yıldız Özkan¹, Hayat Zengin Çelik²

Öz: Günümüzde Eşrefpaşa, kuzeyinde ve doğusunda sit alanları, batısında planlama pratikleri doğrultusunda yapılaşmış farklı nitelikteki bölgeler arasında, göçlerle sosyal dokunun yeniden üretildiği, yerel ve merkezi yönetimin imar faaliyetleriyle fiziki çevrenin yeniden şekillendiği ve şekilleneceği bir alandır. İzmir'in en eski iskân alanlarından Eşrefpaşa, 19. yüzyıldan itibaren mübadil ve muhacirlerin, 1950'lerden itibaren kırsal çözümlü köy kökenli göçmenlerin, 1980'lerden itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen göçmenlerin ve 2011 sonrasında Suriyeli göçmenlerin gelmesiyle oluşan çok katmanlı ve özgün bir sosyal biçimleniş sergilemiştir. Çalışma doğrultusunda, İzmir'in gelişme dinamikleri açısından en eski ve önemli merkez bölgesi üzerinden böyle bir incelemeyi yapmak, kent politikaları düzeyinde yapılacak tartışmalara örnek bir alan üzerinden veri aktarmak amaçlanmaktadır. Böylece, bölgenin günümüz kent politikaları çerçevesinde yeniden şekillendirilmeye çalışıldığı bir aşamada üretilecek politikaların nasıl bir içerik taşıması gerektiğine ilişkin bazı öngörüler geliştirilmeye çalışılacak, çalışma Eşrefpaşa'ya dair önel bulgular içerirse de ülkemiz kentlerinin benzer özellikteki bölgeleri için nasıl bir araştırma geliştirilmesi gerektiğini tartışmaya açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Eşrefpaşa, İzmir, Kentleşme, Göç.

Abstract: Nowadays, Eşrefpaşa, one of the oldest settlements in İzmir, is located among various regions where conservation areas surround from the north to the east, and areas developed by several planning practices from the west. Besides, the social character of Eşrefpaşa has been reproduced with migrations for decades; however, physical environment has been reshaped by planning projects of both local and central governments. Eşrefpaşa has a novel multi-layered social structure formed by the arrivals of emigrants and refugees from the 19th century, rural-originated immigrants from the 1950s due to rural disintegration, immigrants from the East and Southeast Anatolia from the 1980s, and Syrian immigrants after 2011. In the current study, it was aimed to create an analytical approach for transferring data from a sample area, investigating one of the oldest and most significant central regions in terms of the development dynamics of İzmir, to discussions of urban policies with higher scales. Accordingly, some predictions were developed related to the content of future policies at the stage in which the region is influenced by current urban policies. Moreover, this study provides an effective basis for developing a research methodology for similar districts around Turkey, even though it has subjective outcomes.

Keywords: Exchange, Eşrefpaşa, İzmir, Urbanization, Migration.

¹ Konak Belediyesi, İzmir: elf.yldzer@gmail.com

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, hayat.zengin@deu.edu.tr

Giriş

İzmir kenti 18.yüzyıldan itibaren coğrafi konumu, geniş hinterlandı ve verimli topraklarının yanı sıra çok katmanlı demografik niteliğinden gelen kozmopolit yapısı ile Küçük Asya'nın (*Asia Minor*) ve Doğu Akdeniz'in en önemli ticaret ve liman kentlerinden olmuştur. Kent merkezinde konumlanan Frenk, Rum, Müslüman, Ermeni ve Yahudi Mahallelerinin mekânsal nitelikleri ulaşım ve altyapı özellikleri ile planlama pratikleri incelendiğinde, fiziksel çevrenin oluşum ve şekillenme aşamalarında, sosyo-ekonomik ve kültürel çeşitliliğin mekâna yansıdığı ve kenti bu yönde biçimlendirdiği görülmektedir. 20.yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde ise Kurtuluş Savaşı, 1922 İzmir Yangını (*Great Fire of Smyrna*) ve mübadele gibi kentin gerek fiziksel gelişimini gerekse demografik karakterini derinden etkileyen olaylar, hâlihazırda 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren kente göç etmekte olan muhacir ve mültecilerin barınmalarına ilişkin problemlerin artmasına neden olmuştur. 1923 yılında yürürlüğe giren mübadele kararıyla her iki ülkedeki Ortodoks Rumlar ve Müslüman Türkler tabi olacakları ülkeye nakledilmek zorunda kalmışlar, bu süreçte İzmir de mübadillerin iskân bölgelerinden biri olmuştur. Bir kısmı kent merkezi çevresindeki kırsal bölgelere bir kısmı merkez yerleşik alanındaki kentsel boşluklara yerleştirilen başta mübadiller olmak üzere, muhacir ve mülteciler ilerleyen süreçte kent merkezine eklenen yaşam alanları üretmeye başlamışlardır. Böylece, kent merkezinin güneyine eklenen ve gerek mübadele protokolü öncesi gerek mübadele kapsamında gerekse sonrasında aldığı göçlere bağlı olarak güneye doğru genişleyen Eşrefpaşa semti ön plana çıkmıştır. Kentin giriş kapılarından olan Yağhaneler mevkiğini kapsayan Eşrefpaşa semti, kent merkezindeki Alsancak, Güzelyalı, Karataş gibi yerleşim bölgelerinden çok daha geç bir dönemde mübadele gibi göç kaynaklı demografik hareketlilikler sonucunda kent merkezinin güneyine eklenerek, diğer semtlerin aksine oluşma biçimi ile bir göç mıntıkası niteliği taşımaktadır. Eşrefpaşa semti göç ile oluşan bir semt olarak bu niteliğini ilerleyen yıllarda da kaybetmemiş, 1940'lerden itibaren başlayan ancak 1950'lerden itibaren hız kazanan kırsal kökenli göçmenlerin, 1980'li yıllardan itibaren güvenlik nedeniyle ivmelenen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelen göçmenlerin, günümüzde ise son beş yıldır yoğun olmak üzere kente gelen Suriyeli mültecilerin bir kısmının yerleşim yeri olmuştur. Eşrefpaşa, gerek geleneksel çarşı ve tarihi ticaret merkezi olan Kemeraltı'na, gerek kamu kurumlarının yoğunlukta olduğu Konak ve Çankaya'ya yakınlığı aynı zamanda ucuz konut stoku ile göçmenlerin kent merkezinde ilk tercih ettikleri iskân bölgelerinden olmuştur.

Bu doğrultuda, kentteki mekânsal değişimler ile demografik hareketlilikler arasındaki ilişkiyi irdeleyen, fiziksel çevre ile toplumsal karakterin birbirini etkileme biçimleri ve döngüde planlamanın etkisini açıklamaya çalışan bu çalışmanın odak bölgesi Eşrefpaşa olmuştur. Çünkü bu semt, göçle oluşan ve göçle değişen bir kentsel alan olarak planlama pratiklerinin somut gelişimi görebilmek açısından zengin bir yerleşim tarihi, kenti besleyen kendine has kolektif bir belleğe ve birçok göçmen mıntıkasında olduğu gibi demografik dinamizmin etkisi ile zaman içerisinde kabuk değiştiren bir sosyal karaktere sahiptir. Semtin, mekânsal ve toplumsal dönüşümünün şehircilik detayında ve mübadele temelinde ele alındığı bu özgün çalışmada, mübadillerin bahse konu semti fiziksel çevre ve toplumsal karakter açısından besleyip biçimlendirmeleriyle oluşan morfolojik değişimin, dönemin planları, gravürleri ve hâlihazır verileri ile en detaylı biçimde izlenebildiği kent merkezindeki tek bölge

olması da bu bölgenin çalışılmasının nedenlerindedir. Semtteki yapısal izin, dönemin şehircilik ve imar faaliyetlerinde baskın olan yerel ve merkezi yönetim unsurlarının belirlediği plan kararları çerçevesinde yeniden üretilişinin şehir planlama disiplini çerçevesinde ele alındığı bu çalışma kentsel politikaların kent merkezine eklemlenen bölgeleri şekillendirme öyküsünün izlenmesine olanak tanınması açısından önemlidir.

1. Eşrefpaşa'nın konumu ve tarihi

Günümüzde, Konak ilçe sınırları içerisinde kalan Eşrefpaşa Semtinin sınırları bulanık olsa da birçok yazar ve semtin yerlileri tarafından kuzeyinde Varyant ve Bayramyeri, güneyinde Yağhaneler, batısında Üçyol ve doğusunda Beştepeler Semti olmak üzere tariflenen alanı kapsadığı belirtilmektedir. 18.yüzyıl sonları ve 19.yüzyıl başlarında, dönemin yerleşim dokusunu gösteren gravür ve haritalar sayesinde Eşrefpaşa semti ve çevresinin yerleşime yaklaşık hangi yıllarda açıldığı tahmin edilebilmektedir. Şekil 1'deki 18.yüzyıla ait gravürde görüldüğü üzere Değirmendağı olarak bilinen ve Eşrefpaşa'nın kuzey kısmına isabet eden alanda değirmenlerin konumlandığı, konut izinin olmadığı görülmektedir.

Şekil 1: Değirmentepe'nin de görülmekte olduğu 1732 tarihli İzmir kentini tasvir eden gravür (Kaynak: Raremaps.com, 2020)ⁱ

Şekil 2: Cicipark'tan geçtiği tahmin edilen kervan, 19.yüzyıla ait bir gravür (Kaynak: Facebook.com, 2020)ⁱⁱ

Şekil 2'deki gravür 19.yüzyılda günümüzde Cicipark olarak bilinen mezarlık alanı ve ortasından geçen Kervan Yolu semtin o dönemde henüz yerleşime açılmamış

olduğunu göstermektedir ki bu durum 19.yüzyıla ait haritalardan da okunabilmektedir.

1838'de imzalanan ticaret antlaşması sonrasında ticari faaliyetlerin artış göstermesi ve belediye teşkilatının kurulması, bu dönemde yabancı sermaye yatırımlarının, kamu hizmetlerinin ve istihdamın artmasını sağlamıştır (Kıray, 1998). Böylece kent, Ege Adaları ve Anadolu'dan işçiler, yurtdışından ise yatırımcı ve tüccarın çekim noktası haline gelmiştir. Bu dönemde, İzmir kentinin üç temel giriş kapısı vardır; biri Kemer semti, diğeri Halkapınar, diğeri ise Yağhaneler mevkisidir (Fedakâr ve Akçiçek, 2019). Üç kapıdan biri olan Yağhaneler, Eşrefpaşa bölgesinin sınırları içerisinde yer almakta olup, Eşrefpaşa'nın giriş kapısı olarak kente iskân edilecek ilk bölgelerden biri olması semtin göçmen yerleşimi ile kentteki dinamik odaklardan biri olmasını sağlamıştır. Semte yerleşen göçmenlerin nitelik ve nicelikleri doğrultusunda, bahse konu alanda mekânsal dokunun şekillendiği söylenebilmektedir. Örneğin, semte yerleşen göçmenlerin sayıca fazla olması ve gelen nüfusun barınma ihtiyacını karşılayacak yeterli konut stoku olmaması nedeniyle, 1889-1892 yılları arasında şehrin valisi Halil Rifat Paşa tarafından Kadifekale, Yapıcıoğlu ve Eşrefpaşa semtlerine doğru Dulhaneler olarak adlandırılan konutlar yaptırılmış ve Aziziye Mahallesi kurulmuştur (Karaoğlu, 2001). Halit Bey Caddesi ile Bayramyeri mevki arasında kalan ve Değirmendağı olarak isimlendirilen bölgeye 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tatarlar yerleştirilmiş, bu bölgeden sonra da Eşrefpaşa'daki dul evlerine iskân edilmişlerdir (Batur Ünay, 2018). Böylece Eşrefpaşa semti, kuruluş amacına hizmet ederek, Giritli, Tatar, Boşnak, Arnavut, Rum ve Musevi göçmenlerin bir arada ikamet edebildiği kozmopolit bir karakter kazanarak, 20.yüzyılın ilk çeyreğinde toplumsal ve mekânsal açıdan kente bir yaşam alanı olarak var olmaya başlamıştır (Batur Ünay, 2018). Eşrefpaşa semtinin tarihi Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilanına kadar bu şekilde özetlenebilmektedir.

2. Göç ve demografik yapısının gelişimi

Eşrefpaşa semtinin demografik yapısına odaklanıldığında, Erken Cumhuriyet döneminde semt nüfusunun büyük bir kısmının Anadolu dışından gelen göçmenlerin iskânı ile oluştuğu görülmektedir. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlardan kitleler halinde muhacir kente gelmiş, göçmenler Kadifekale, Değirmendağı ve Kemer Köprüsü civarındaki boş alanlara iskân edilmişler ve bu nedenle kentin güneyindeki Müslüman Mahallesi zaman içerisinde güneye doğru genişlemiştir (Aşkan, 2011). 20.yüzyılın başlarında Türk yerleşimi Bayramyeri üzerinden Eşrefpaşa ve Beştepeler bölgelerine kadar genişleyerek, Kadifekale'ye uzanmıştır (Fedakâr ve Akçiçek, 2019). Eşrefpaşa'nın kurulmasından kısa bir süre sonra, çoğunlukla büyük bir kısmı Girit'ten gelen mübadiller, Eşrefpaşa Cami'sini Kadifekale'ye bağlayan yol ve çevresine yani Yapıcıoğlu mevkesine, Altıntaş tarafları, Çimentepe Mahallesine varmadan Kako Bakkalın konumlandığı alana yerleştirilmişlerdir (Fedakâr ve Akçiçek, 2019). Mübadiller ile birlikte Kırım'dan gelen Tatarlar da bu semte özellikle Değirmendağı, Damlacık ve Bayramyeri taraflarına yerleştirilmişlerdir (Fedakâr ve Akçiçek, 2019). Bu kapsamda, Eşrefpaşa'ya yerleşen göçmenlerin nitelik ve nicelikleri doğrultusunda, bahse konu alanda mekânsal dokunun şekillendiği söylenebilmektedir.

Eşrefpaşa'nın semt kimliğini oluşturan ve 20.yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze kadar etkisini koruyan kabadayı olarak isimlendirilen figürler ile bilinen semtin içe

kapanık ve korumacı karakterinin temeli de aslında semtte çoğunluğu oluşturan Giritli mübadillerin yaşadıkları çevreyi algılayış biçimleri, gelenek ve kültürleri çerçevesinde gelişmiştir. Buna rağmen, Eşrefpaşa'da ikamet eden çoğu Girit göçmeni olan mübadil ile yerli halk arasında dil, kültür, gelenek, beslenme alışkanlıkları ve mesleki becerilerinden doğan farklar, iki unsur arasında toplumsal ve mekânsal ayrılmaya neden olmuştur. Bu durum gerek 1950'lerden itibaren kırsal çözülme kaynaklı göçler, gerekse 1980'lerden itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki tahliye ve güvenlik sorunları kaynaklı göçler kapsamında semte gelenler ile göçmenlerden önce semtte ikamet etmekte olanlar arasındaki dil, kültür, gelenek, beslenme alışkanlıkları ve mesleki becerilerinden kaynaklanan iletişim sorunları ve mekânsal ayrışma ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 1: Eşrefpaşa'ya isabet eden mahallelerin son beş yıla ait nüfus bilgisi

MAHALLE ADI	2015	2016	2017	2018	2019
1.Kadriye Mah.	7.655	7.620	7.600	7.404	7.418
Atilla Mah.	10.960	11.115	10.957	10.781	10.864
Aziziye Mah.	4.386	4.424	4.272	4.189	4.057
Çimentepe Mah.	3.191	3.131	3.100	3.106	3.123
Dayıemir Mah.	813	775	753	749	729
Dolaplıkuyu Mah.	1.035	1.018	977	953	982
Duatepe Mah.	2.641	2.636	2.579	2.591	2.527
Güneşli Mah.	8.395	8.209	8.174	8.303	8.153
Kocatepe Mah.	1.934	1.996	2.000	2.047	2.019
Selçuk Mah.	3.413	3.350	3.241	3.179	3.086
Tınaztepe Mah.	1.927	1.915	1.926	1.861	1.866
Zafertepe Mah.	10.252	10.484	10.726	10.921	11.307
Toplam Nüfus	56.602	56.673	56.305	56.084	56.131

Kaynak: TÜİK'ten alınan nüfus verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1'deki Eşrefpaşa semti ve çevresindeki mahallelerin nüfus değişimleri izlendiğinde genel olarak son beş yılda, semtin konumlandığı Konak İlçesine benzer şekilde, nüfus kaybettiği görülmektedir. Bunun nedenini anlayabilmek için Tekeli'nin (2017) bahsettiği kentin mekânsal gelişim halkalarını incelemek gerekmektedir. Birinci halka, İzmir kent merkezi ve körfezi kapsayan ve büyüme dinamiğini yitirerek gerek demografik gerekse istihdam açısından devinimsiz olan katman; ikinci halka, birinci halkanın etrafını saran, kentin hızlı büyüme bölgesi olarak tanımlanabilecek katman; üçüncü halka ise kentin en dış halkası olarak ikinci halkadaki dinamiklerden etkilenen ve projelere bağlı gelişmeye açık bir katman olarak karşımıza çıkmaktadır (Tekeli, 2017). Birinci halka, Konak ilçesini; ikinci halka, Karşıyaka, Bornova, Güzelbahçe, Narlıdere, Güzelbahçe, Narlıdere, Balçova, Çiğli, Buca, Bayraklı, Karabağlar, Gaziemir ilçelerini ve üçüncü halka ise Menemen, Aliağa, Kınık, Bergama, Dikili, Kemalpaşa, Menderes, Seferihisar, Urla, Karaburun, Torbalı, Selçuk, Tire, Bayındır, Ödemiş, Kiraz, Beydağ, Foça ilçelerini kapsamaktadır (Tekeli, 2017). Bu çalışmanın odak noktası olan ve birinci halkada yer alan Eşrefpaşa semti kentsel erişilebilirliğin en yüksek olduğu alanlardır biridir. Buna rağmen birinci halkada bulunan diğer yerleşimler gibi nüfus kaybetmektedir.

Eşrefpaşa semtinin merkezi ve güneyinde Kocatepe ve Zafertepe Mahalleleri ile bu mahallelerin doğusunda kalan Tınaztepe Mahallesi parsel ölçeğinde yapılaşmaların ve dönüşümün artması bahse konu alanlarda inşa edilen yeni konutlara nüfus çektiklerinden, semtin genel karakterinin aksine Kocatepe ve Zafertepe Mahallelerinde nüfusun son beş yılda artış gösterdiği görülmektedir. 2013 tarihinde onaylanan Konak-Yeşildere Bağlantı Yoluna (Konak Tünelleri) ilişkin 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı Değişikliğinin Tünel Geçişi üzerinde, Tünel geçişi boyunca boşaltılan parsellerin yer aldığı Selçuk, Duatepe ve 1.Kadriye Mahallelerinin nüfusunda ise azalma gerçekleşmiştir.

3. Eşrefpaşa'ya yönelik mekânsal analizler

Bu bölümdeki mekânsal analizler kapsamında, Eşrefpaşa semtine isabet eden alandaki mahalle sınırları, sit alanları ve plan kararları analiz edilerek demografik ve mekânsal karakteri ile bu karakterin yıllar içerisindeki değişim ve dönüşümü ele alınmıştır.

3.1. Mahalle sınırlarının değişimi ve gelişimi

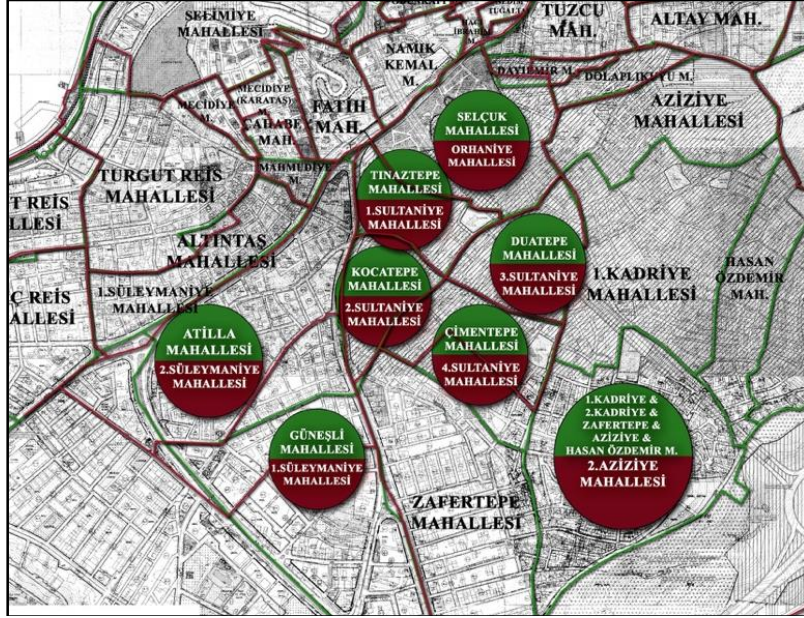
Eşrefpaşa semtinin 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren imara açıldığı göz önüne alındığında semti meydana getiren mahallerin isimleri ve sınırlarının zamanla farklılaşması doğal bir sürecin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen süreçte dönemin siyasi dinamikleri çerçevesinde veya mahallenin karakterini oluşturan unsurların o bölgeyi terk etmesi ile farklılaşmıştır. Tablo 2’de Eşrefpaşa semtini oluşturan mahallelerin kuruldukları dönem olan 20.yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze kadar uzanan sürede aldığı isimler görülmektedir. Eşrefpaşa semtinde 19.yüzyılda Teşvikiye, Hamidiye-i Kebir, Nüzhetgâh, Kefeli ve Fethiye olmak üzere 5 adet mahalle bulunurken, günümüzde bu sayı 1.Kadriye, Atilla, Aziziye, Çimentepe, Dayıemir, Dolaplıkuyu, Duatepe, Güneşli, Kocatepe, Selçuk, Tınaztepe ve Zafertepe olmak üzere 12’ye yükselmiştir. Bu artış, bölgedeki nüfusun artmasına ve eski mahallelerin mekânsal olarak bölünmesine bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Eşrefpaşa semtinin isabet ettiği mahallelerin son yüz yıl içerisindeki isim değişikliği

1885	1908	1911	1937
Teşvikiye	1. Süleymaniye	1. Süleymaniye	Atilla
	2. Süleymaniye	2. Süleymaniye	Altıntaş
Hamidiye-i Kebir Mahallesi*	Mamure-i Hamid	2.Aziziye	2.Aziziye ve Kadriye
	Kadriye	Kadriye	
Nüzhetgâh Mahallesi	1.Sultaniye	1.Sultaniye	Tınaztepe
	2.Sultaniye	2.Sultaniye	Kocatepe
	3.Sultaniye	3.Sultaniye	Duatepe
	4.Sultaniye	4.Sultaniye	Çimentepe
	5.Sultaniye	5.Sultaniye	
Kefeli Mahallesi**	Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu
	Dayıemir	Dayıemir	Dayıemir
Gerenlik’de Karakuyu***	1. Aziziye	1. Aziziye	Kocakapı
Fethiye*	Orhaniye	Orhaniye	Selçuk

Kaynak: Serçe’den (1999) derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur ^{iv}

Eşrefpaşa semtinin isabet ettiği alanda, Kemeraltı Bölgesine sınırı olan Dolaplıkuyu ve Dayemir Mahallelerinin sınırları ve isimleri korunmuş, ancak alanın güneyine doğru mahalle isimleri ve sınırları zamanla farklılaşmıştır. Atilla ve Güneşli Mahallelerinin batı kısımları idari sınırlar kapsamında değiştirilerek ilçe sınırına dayandırılmış olup, Güneşli Mahallesi'ne isabet eden eski mahalle sınırları ilerleyen yıllarda alanın iskân alanı olarak belirlenmesi doğrultusunda genişletilmiştir. Sınırları Çimentepe Mahallesi'nin güney kısmına doğru genişlemesinin dışında aynı kalan Nüzhetgâh Mahallelerinden Kocatepe, Tınaztepe, Çimentepe ve Duatepe Mahallelerinin güneyinde Zafertepe Mahallesi'nin de iskân bölgesi olarak belirlenmesi bahse konu mahallenin oluşmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda mahalle sınırlarının bölgenin yerleşime açılmasıyla değiştiği ve mahalle sayısının -Beştepel Bölgesi'nin ilerleyen yıllarda yoğun göç alması nedeni ile- artış gösterdiği görülmektedir. Eşrefpaşa semtinde ana yolların ve sokak izlerinin günümüze kadar korunmuş olması, mahalle sınırlarının da büyük ölçüde korunmasını sağlamıştır (Şekil 3).

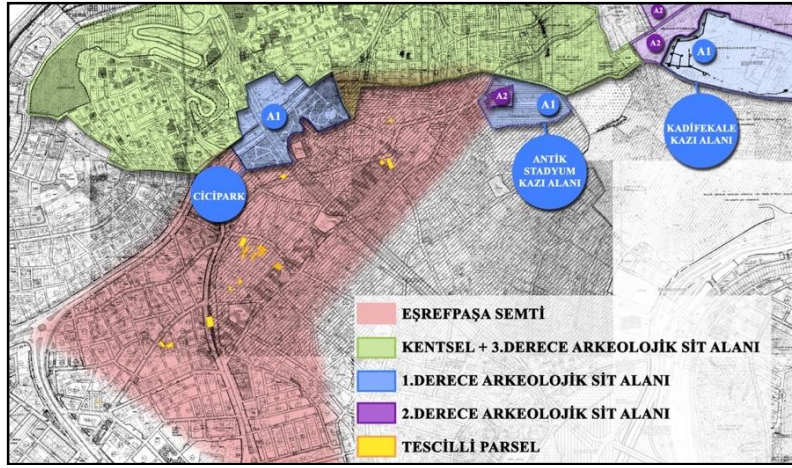

Şekil 3: Kadastro mahalle sınırları ile güncel mahalle sınırlarının karşılaştırılması (**Kaynak:** Konak Belediyesinden edinilen mahalle sınırları ve imar planı paftaları birleştirilerek yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

3.2. Sit alanları ve çevresi

Sit alanı ve korunması gerekli kültür varlıkları açısından örnekler, semtin Kemeraltı ve Bayramyeri bölgelerine yakın kısımlarında yer almaktadır. Kent merkezinin güneye doğru gelişmesini engelleyen yedi adet mezarlık alanı Eşrefpaşa'nın hemen kuzey kısmında konumlanmakta olup, bu alanlar 19.yüzyılda hazırlanan haritalarda Türk Mezarlığı olarak resmedilmiştir. Bu mezarlık alanlarının en büyüğü, günümüzde Cicipark olarak isimlendirilen ve park olarak düzenlenen mezarlık alanı Dr. Behçet Uz'un Belediye Başkanlığı döneminde Cici Park ve Cumhuriyet Koruluğu olarak

belirlenmiştir (Ürük, 2017). Cicipark'ın, 2005 yılı onaylı 1/1000 ölçekli Kemeraltı 1.Etap Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planında büyük bir kısmı Park Alanı bir kısmı ise Taşıt Yolunda kalmaktadır. Bahse konu alan, İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 12.02.2010 tarihli ve 4805 sayılı kararı ile "1.Derece Arkeolojik Sit Alanı" belirlenmiştir. Cicipark'ın karşısında konumlanan Roma Yolu ise aynı kurulun 22.10.1991 tarihli ve 3234 sayılı kararı ile 1.Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiştir (Şekil 4).

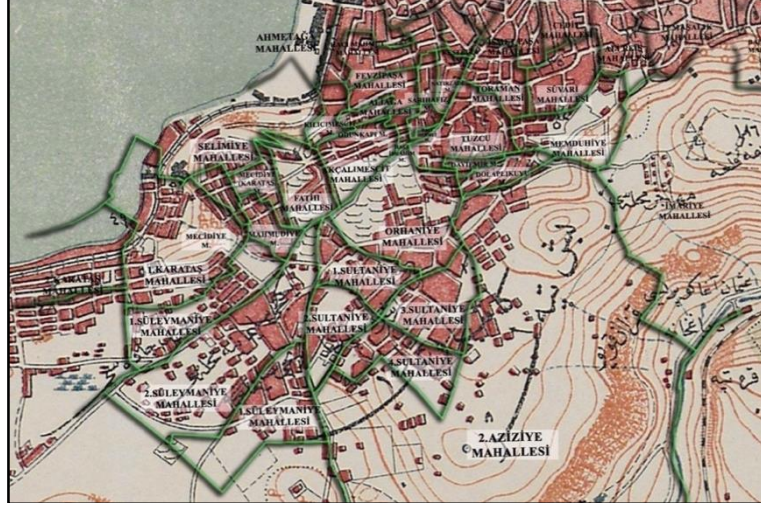
Şekil 4: Eşrefpaşa semti ve çevresinde sit alanları ve semtte yer alan tescilli parseller (**Kaynak:** Konak Belediyesinden edinilen veriler doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Eşrefpaşa'nın kuzeyindeki, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 17.11.1978 tarihli ve A-1373 sayılı kararıyla Kemeraltı geleneksel kent merkezi ve çevresi "Kemeraltı KentSEL Sit Alanı" olarak belirlenen alana ilişkin ilerleyen yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 20.01.2002 tarihli ve 9727 sayılı kararıyla Kemeraltı KentSEL Sit Alanı olarak genişletilmiştir. Söz konusu alan aynı kurulun 30.01.2002 tarihli ve 9728 sayılı kararıyla ise, "KentSEL Sit+3.Derece Arkeolojik Sit Alanı" olarak belirlenmiştir.

Bölgedeki tescillenmeye değer ve tarihi dokuyu tamamlayıcı sivil mimari örneklerinin mekânsal dağılımının Kocatepe, Duatepe, Selçuk, Tınaztepe Mahalleleri gibi kuzey ve kuzeybatı bölgelerde yoğunlaşmış olması, Eşrefpaşa'daki yerleşimin 20.yüzyıldan itibaren Cicipark çevresinden güneye doğru bu mahallelere yayılması ve 2. Kadriye gibi genel olarak Beştepelere mevkiindeki mahallelerin 1950'lerden itibaren kaçak yapılaşma çerçevesinde konut izi şekillenmeye başlayan mahalleler olması açısından bakıldığında oldukça doğaldır.

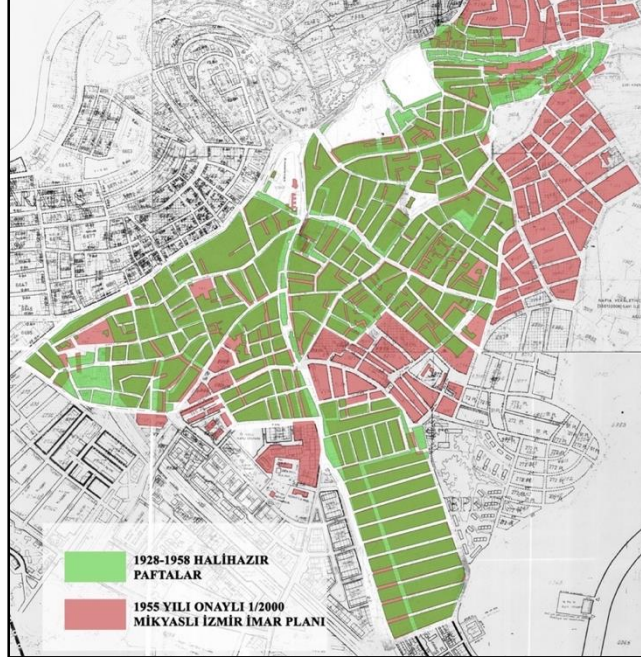
3.3. Eşrefpaşa semti yerleşim dokusunun gelişimi

Bu bölümde, Eşrefpaşa semti ve çevresinde semtin fiziksel çevresinin geçirdiği aşamalar incelenmiştir.

Şekil 6: 1925 halihazır yerleşim durumunu gösteren harita ile günümüz mahalle sınırlarının çakıştırılması (**Kaynak:** saltresearch.org sitesinden edinilen 1925 yılına ait harita üzerine mahalle sınırları çakıştırılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır)^{vi}

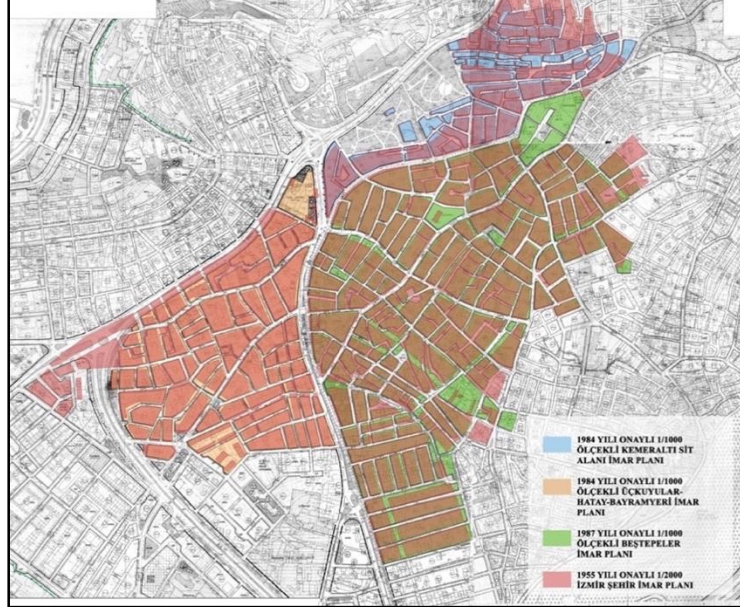
1925 sonrasında üretilmiş olan, birkaç kadastral yapı adasını kapsayan halihazır parsel/yapı durumlarına gösteren haritaların, Eşrefpaşa semtine isabet eden kısımları birleştirilmiştir. Her paftanın hazırlanma tarihi kendine özel olup, paftaların çizim aralığı 1928 yılından 1958 yılına kadar uzanmaktadır. Konak Belediyesi arşivinden temin edilen paftalar 1928-58 yılları arasındaki 30 yıllık süreçte halihazır dokusuna ilişkin morfolojik analizlerin yapılmasında değerli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâlihazır durumun krokilerinden oluşan ve Zafertepe Mahallesi kısmı dışında 1928-29 yıllarına ait olan yerleşim izi, 1955 yılında yürürlüğe giren 1/2000 ölçekli İzmir Şehir İmar Planındaki konut izi ile çakıştırıldığı Şekil 7’de, 1930 ve 1955 yılları arasında konut izinin büyük bir kısmının korunduğu görülmekte olup, o dönemki konut dokusunun günümüzde Atilla, Selçuk ve Kocatepe olarak bilinen mahallelerde var olduğuna ulaşılmıştır. Ulaşım aksının korunması, konut lekесinin de bahse konu bağlantılar üzerinden gelişmesini sağlamış olup, tali yollar ve dar sokaklar dahi bu süreç içinde korunarak kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak, bu süreçte Eşrefpaşa Caddesinin genişletilmesinden dolayı Yeşillik Caddesi ile bağlandığı kısımda yeşil renkli konut izinin 1955 yılı imar planında yer yer kesildiği göze çarpmaktadır. Bu karşılaştırmada elde edilen bir diğer önemli husus ise, organik bir dokuya sahip olan yerleşimin çıkmaz sokaklarının 1955 yılı onaylı imar planında kapatılarak konut adalarına dahil edilmesidir. Böylece, “Yukarı Mahalle”nin tipik bir özelliği olan organik ve dar sokaklar ile çıkmaz yollardan ziyade modern bir görünüm elde edilmesi amaçlanan Eşrefpaşa semtinde minimum 5 metrelik yollar olmak üzere birbirini karşılayan yol akları, eğime oturan yapı adaları ve cephe aldığı yola göre gabarisi değişen konut alanları öngörülmüştür.

Şekil 7: 1928-60 yılları halihazır paftalar ile 1955 yılı onaylı imar planı konut izinin çakışımı (**Kaynak:** Konak Belediyesinden edinilen veriler doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

3.3.3. 1955 sonrası yerleşim dokusu

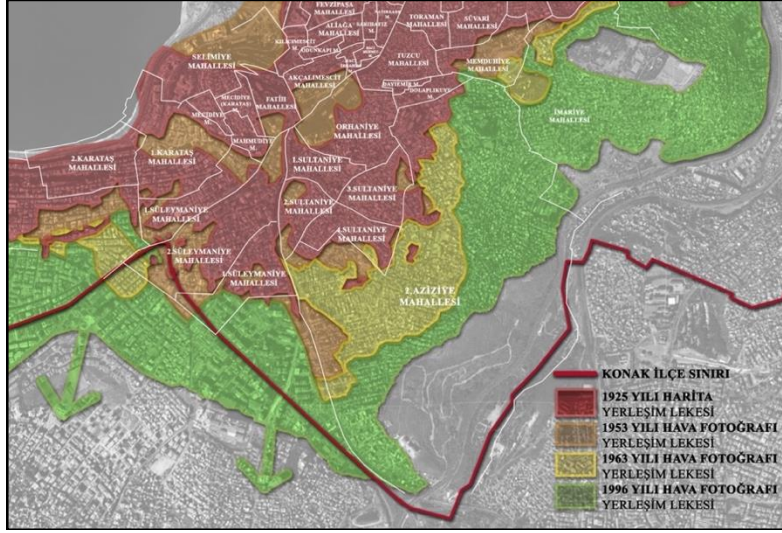
1950'li yıllardan itibaren hız kazanan İzmir kent merkezinde hem geleneksel ticaret merkezine yakınlığı hem de Alsancak ve Güzelyalı gibi yerleşim yerlerine kıyasla ekonomik olarak daha uygun fiyatlı konut stoku sayesinde göçmenlerin tercih ettiği bölgelerden olan Eşrefpaşa semti aldığı göçler nedeniyle fiziksel ve sosyal bir değişim sürecine girmiştir. Bahse konu göçler nedeniyle, az katlı ve müstakil yapıların çoğunlukta olduğu, seyrek bir yapılaşmaya sahip semtte kent merkezindeki Alsancak, Konak, Güzelyalı gibi semtlere nazaran daha içe kapanık ve organik bir doku hakimdir. Eşrefpaşa'nın özellikle doğu ve güneydoğu kısmında gecekonduların oluştuğu bir yerleşim gelişmiş olması üzerine semte gelen ve gelecek göçmenlerin konut stoku yetersizliği nedeniyle yasadışı konut inşa etmeyi çözüm olarak değerlendirmelerinin önüne geçmek adına imar planındaki kat yükseklikleri artırılmış ve artan trafik yükünü taşıyabilmesi amacıyla başta Eşrefpaşa Caddesi olmak üzere taşıt yollarının genişletilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca, bölgenin yerleşim lekeleri olarak daha modern bir görünüm kazanması için çıkmaz sokaklar azaltılmış, daha fazla yüzölçüme sahip yapı adalarında yüksek katlı bina inşası öngörülmüştür. 1950'lerden sonra daha da hız kazanan göçler üzerine, gerekli konut stokunu, teknik ve sosyal altyapı alanları karşılanamamış, dönemin şehircilik vizyonu ve imar mevzuatı doğrultusunda Eşrefpaşa ve çevresine ilişkin imar planları hazırlanmıştır. Bu noktada uygulamaya esas olduğu için çalışma kapsamında odaklanılan 1/1000 ölçekli uygulama imar planlarıdır.

Şekil 8: 1955 ve 1980'lerdeki uygulama imar planlarının öngördüğü konut izinin çakışımı (**Kaynak:** Konak Belediyesinden edinilen veriler doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 8'de planların Eşrefpaşa'ya isabet ettiği kısımlar boyanmıştır. 1955 tarihli imar planındaki yapılaşma izinin semte isabet eden kısmı ile bir sonraki imar planları olan 1980'lerde hazırlanan uygulama imar planlarındaki yapılaşma izi karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda, yapı adalarının biçimlenişi ve yol aksları itibarıyla 80'lerdeki planların 1955 planını yok saymadan, mevcut dokuyu koruyup geliştirerek hazırlandıkları düşünülebilmektedir.

Şekil 9'da yerleşim lekesinin gelişimi imar planlarından değil, hava fotoğrafları ve 1925 haritasından faydalanılarak renklendirilmiştir. 1925 yılına kadar kırmızı alandaki yerleşim gelişmiş olup, 1925 yılındaki mübadil ve muhacir yerleşimlerinin çevresine eklemlenen göçmen yerleşimleri izi olduğu düşünülmektedir. 1953 tarihli hava fotoğrafı izinden anlaşıldığı üzere 1955'lere kadar kent yerleşik dokusu içerisindeki kentsel boşluklar doldurulmuş ve Eşrefpaşa'da günümüzde Atilla, Güneşli ve Zafertepe Mahalleleri olarak bilinen bölgelerde yayılma görülmüştür. Bu yayılma izi yine de görece makul bir yüzölçümü kaplamış olup, esas kentsel değişim 1963 tarihli hava fotoğrafının mekânsal gösterimi olan sarı boyama ile görülmektedir. 1965'lere doğru 2.Aziziye Mahallesi olarak bilinen günümüzde ise 1. Kadriye ve 2. Kadriye Mahalleleri olarak bilinen bölgedeki yerleşim topografik imkanlar doğrultusunda yayılmıştır.

Şekil 9: 1925-1996 Eşrefpaşa ve çevresi gelişim izi (Kaynak: İzmir 3 Boyutlu Kent Rehberi hava fotoğraflarından faydalanarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Bu alanların önemli bir kısmının 1955 yılı onaylı imar planında yapılaşma öngörülmeden iskân dışı bölgede yer aldığı dikkate alındığında, yasadışı yapılaşmanın bu bölgelerde başladığı tahmin edilebilmektedir.

3.4. Semtin planlama süreci

1925 yılında Danger&Prost Planında, İzmir Belediyesi'nin görüşleri kapsamında Karataş ve Karantina semtlerinin yukarı kısımları ile Eşrefpaşa'nın güneyine, Beştepeler Bölgesine doğru, Kadifekale'nin kuzeybatısında ve limanın güneyindeki endüstri bölgesinin doğusunda yeni konut gelişim alanı önerildiği görülmekte olup, bahçe-kent modeli olmak olarak planlanmış, ancak Eşrefpaşa semtinde öngörülen bu model, varyant bağlantı yolunun inşası tamamlandıktan sonra, imar planı kararları kapsamında düzenlenmiştir (Aşkan, 2011).

Şekil 10: 1925 tarihli Danger&Prost Planı ve Eşrefpaşa semtinin güney kısmı (Kaynak: Serçe vd., 2003)

Şekil 10’da görülen, Eşrefpaşa semtinin güneyinde “Nouveau quartier d’habitat” olarak belirlenen alanın Türkçe karşılığı “Yeni Konut Alanı”dır. Bu doğrultuda, Eşrefpaşa’nın kuzey ve orta kısımlarının halihazırda yerleşim alanı olarak kullanıldığı sonucuna varılmakta olup, ayrıca, Danger-Prost planı semtin ana yol akslarının ve park alanlarının izlerinin takip edilmesi açısından da önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde, konut alanları genişletilmiş olup, 1945 yılında Le Corbusier tarafından hazırlanan ve günümüze değin etkisini gösteren kent dokusunun oluşmasında önemli katkısı olan, parçacıl yaklaşımdan ziyade planlama pratiklerinde bütüncül yaklaşımı hedefleyen imar planında da Eşrefpaşa semtinin güneyi Şekil 11’de de görüldüğü üzere yeni konut alanlarından biridir (Yüksel, 2006).

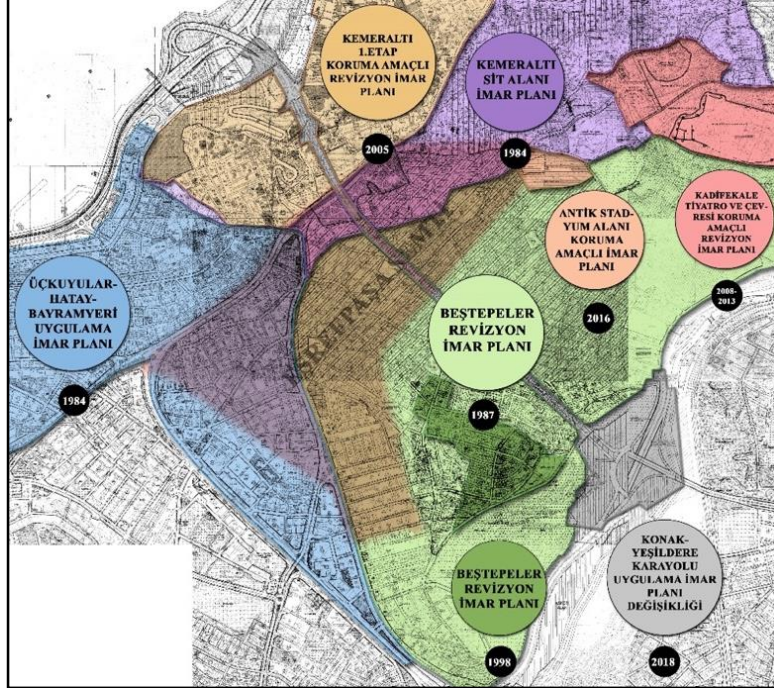
Şekil 11: Le Corbusier’in İzmir nazım planı çalışması ve Eşrefpaşa semti, 1948 (**Kaynak:** Altınkaya Genel, 2017)

Valilik Makamının 26.04.1955 tarihli yazısı ile onaylanan 1/2000 mikyaslı İzmir Şehir İmar Planında ise Eşrefpaşa semtindeki yapılaşma 1.Kadriye ve 2.Kadriye Mahallerinin doğusu “İskân Dışı” alan olarak belirlenerek semtteki yapılaşmanın sınırı çizilmeye çalışılmıştır.

Artan nüfus ile yukarı semtlerde gecekondulaşmanın başladığı bu dönemde bir yandan da artan imar faaliyetleri çerçevesinde dar yollar kamulaştırılarak, yollar genişletilmiş ve ana caddeler üretilmeye başlanmıştır (Fedakâkar ve Akçiçek, 2019). 1960’lardan itibaren -ekonomik nedenlerin yanı sıra hemşeri ilişkileri kapsamında teşvik faktörünün de etkisi ile- kırdan kente göçlerin artış göstermesi sonucu özellikle Kadifekale bölgesi gecekondu yapılaşmaları ile kaplanmış ve 1970’li yıllarda da göçlerin etkisiyle devam eden hızlı kentleşme ve yasadışı yapılaşmanın önüne gerek siyasi gerek ekonomik nedenler ile geçilemediğinden, imar planlarının gerçek hayata aktarılmasında kısıtlılıklar yaşanmıştır (Karaoğlu, 2001).

1980’lerden sonra doğudan gelen göç dalgası nedeniyle artan nüfus ve dönemin kentleşme pratikleri doğrultusunda, semtteki konut alanlarında yüksek katlı apartman yapılaşmalarının öngörülmesi, eğlence alanı olarak kullanılan Bayramyeri semtinin Varyant’ın inşası ve yapılaşma faaliyetleri ile kullanılamaz hale gelmesi ve bu çerçevede üretilen konut stokları nedeni ile farklı kültürlerin bir arada yaşadığı ve İzmir’in kozmopolit yapısının devam ettiği bu semtte mekânsal ayrışmalara bağlı

olarak sosyal ayrışmalar başlamıştır. Şekil 12’de sarı renk ile boyalı alan, Kemeraltı Kentsel+3. Derece Arkeolojik Sit Alanında, 1/5000 ölçekli nazım imar planı kararları doğrultusunda hazırlanan ve İzmir Büyükşehir Belediye Meclisinin 17.11.2005 tarihli ve 05.1020 sayılı kararıyla onaylanan Kemeraltı 1.Etap Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planıdır.

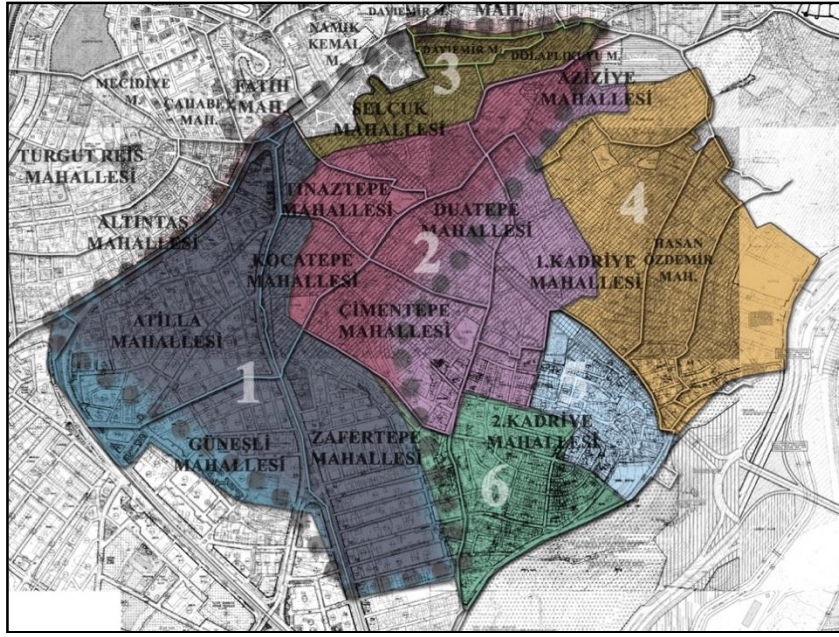

Şekil 12: Eşrefpaşa ve çevresine isabet eden 1/1000 ölçekli uygulama imar planı ve koruma amaçlı imar planı bilgisi (**Kaynak:** Konak Belediyesinden edinilen veriler kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Gri renk ile boyalı ve “Konak Tüneli” olarak bilinen alana ilişkin hazırlanan 1/1000 ölçekli Konak-Yeşildere Karayolu Uygulama İmar Planı Değişikliği de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2013 tarihinde onaylanmıştır. Eşrefpaşa ve Beştepeler Bölgesi ile birlikte tünel çıkışına doğru Damlacık ve Bayramyeri Bölgelerini de etkileyen imar planı değişikliği ile, “Kamulaştırma Sınırı” içerisinde kalan birçok parseldeki konutlar boşaltılmış olup, konutların bir kısmının yıkılarak bir kısmının ise yıkılmaya terk edilerek kent içinde âtıl ve güvensiz alanlar oluşmuştur. Açık yeşil ile boyalı ve Eşrefpaşa semtinin büyük bir kısmının yer aldığı alanda mülga Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından 16.09.1987 tarihinde 1/1000 ölçekli Beştepeler İmar Planı onaylanmış olup, bahse konu alanın 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı bulunmamaktadır. Eşrefpaşa’nın güneyini ve Beştepeler bölgesini besleyen ana yol akslarının kullanıldığı ve planlama alanının doğuya doğru büyüdüğü izlenmektedir. 1955 yılından sonra bölgeye gelen göçmenler nedeniyle, 1955 yılı onaylı imar planında “İskân Dışı” alan olarak belirtilen konut alanları, 1987 yılı onaylı uygulama imar planı ile Konut Alanı içine alınmıştır.

3.5. Semt in alt bölgeleri

Eşrefpaşa ve yakın çevresi konut nitelikleri ve morfolojik özellikleri açısından alt bölgelere ayrıldığı görülmektedir. Eşrefpaşa semtinin daha önceki bölümlerde de bulanık çizilen sınırları çerçevesinde 1, 2 ve 3 numaralı üç alt bölgeye ayrıldığı, Eşrefpaşa'nın Beştepeler'e uzanan kısımları ise -Erken Cumhuriyet dönemi sonrası günümüze kadar geçen sürede semtin gelişimindeki farklılaşmanın daha net okunduğu bu alanda- 4, 5 ve 6 olmak üzere üç alt bölgeden oluştuğu görülmektedir (Şekil 13).

Şekil 13: Günümüzde Eşrefpaşa semti ve çevresinin alt bölgeleri (**Kaynak:** Zengin Çelik vd., 2019'dan yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Cicipark'tan Eşrefpaşa Caddesi boyunca Yağhaneler mevkiine uzanan ve bu lineer alandan Üçyol semtine doğru uzanan ve Tınaztepe ve Kocatepe Mahallelerinin bir kısmı ile Atilla, Güneşli ve Zafertepe Mahallelerine isabet eden alan 1 numaralı bölge olarak isimlendirilmiştir. Ticaret kullanımının yoğun olduğu bu bölgede aynı zamanda yoğun bir konut kullanımı da söz konusu olup, önemli bir kısmında imar planı kararları doğrultusunda yüksek katlı apartmanların inşa edildiği, özellikle Zafertepe Mahallesi'nin caddeden cephe alan imar adalarında parsel ölçeğinde dönüşüm çalışmaları kapsamında her ne kadar görsel kalite açısından zayıf olsa da bu bölgede diğer bölgelere nazaran daha genç bir yapı stoku bulunmaktadır (Zengin Çelik vd., 2019).

2 numaralı bölge Çimentepe, Duatepe, Tınaztepe, Kocatepe ve Selçuk Mahallelerinin büyük bir kısmını ve Aziziye ile 1. Kadriye Mahallelerinin ise batı kısmını kapsayan alan olarak belirlenmiştir. Bu bölge, semtin güney ve doğu kısımlarına nazaran daha yaşanabilir, semtinin bu bölgede oturmaktan ve çok katmanlı demografik yapısından

görece daha memnun olduğu, gerek merkeze ve ana caddeye yakınlık gerekse gecekondulaşmanın yine bölgenin güney ve doğu kısımlarına göre daha az bir alan olup, bu olumlu özelliklere rağmen Konak Tüneli'nin açılma çalışmaları sırasında konutların bir kısmının yıkıldığı ve bir kısmının ise zarar gördüğü dikkate alındığında güvensiz ve atıl ortamlardan olumsuz etkilenen de bir bölgedir (Zengin Çelik vd., 2019).

3 numaralı alt bölge ise Cicipark'ın yakın çevresini içeren ve Selçuk Mahallesi'nin kuzey kısmı ile Dolaplıkuyu ve Dayemir Mahallelerini kapsayan alandır. Daha önce de bahsedildiği üzere Eşrefpaşa semti, kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatısı tarihi nitelik taşıyan yapıların bulunduğu, geleneksel tarihi Kemeraltı Çarşısı'nın güney kısmının yayıldığı alana eklenerek gelişmiştir. Bu durum dikkate alındığında, tahmin edileceği üzere geleneksel dokunun izlerini taşıyan bu alanda dar ve organik biçimde gelişen merdivenli ve rampalı sokaklar, bitişik nizamlı ve eğime oturan küçük parseller konumlanmaktadır (Zengin Çelik vd., 2019).

Semtin güney kısmında Beştepeler'e doğru uzanan alanda belirlenen 4, 5 ve 6 numaralı bölgelerden 4 numaralı bölge Aziziye Mahallesi'nin güney kısmı, 1.Kadriye'nin doğusu ve Hasan Özdemir Mahallelerini kapsamaktadır. Kadifekale çevresindeki heyelan nedeniyle yapı yasaklı alanın yanında konumlanan 4 numaralı bölge, yapı yasaklı bölgenin boşaltılmasından sonra ikamet için tercih edilen alanlardan olmuştur ki göçmenlerin bir kısmı Kadifekale'deki midye üreticileridir (Zengin Çelik vd., 2019). Bu doğrultuda tahmin edileceği üzere bu alan, gerçekleşen midye üretimleri başta hijyenik kaygılar ve özellikle yaz aylarında yayılan kokunun mahalleliye verdiği rahatsızlık olmak üzere birçok açıdan sorunlu bir bölgedir.

5 ve 6 numaralı alt bölgeleri ise benzer özelliklerinden dolayı bir arada açıklamak mümkündür. 2.Kadriye Mahallesi'ne isabet eden 5 ve 6 numaralı bölgeler, Eşrefpaşa ve kent ile ilişkiler açısından dışa kapalı ve çoğunlukla Romanların ikamet ettiği yerleşim alanları olup, güneyde Zafertepe Mahallesi'nin batısından gelen kentsel yenileme baskısını hisseden, düşük nitelikli ama kendine özgü bir konut yapılaşmasını barındırmaktadır.

4. Değerlendirme ve sonuç

Mübadillerin kent merkezindeki ilk yaşam alanlarından ve kentin giriş kapılarından biri olan, kent merkezine eklenen bir göçmen yerleşimi niteliğindeki Eşrefpaşa semti ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu özgün incelemede 20.yüzyıla ait haritalar ve planlardan yararlanılmış, başta mübadil ve muhacirlerin yerleşimi ile oluşan ve göç muntıkası niteliğini günümüze kadar koruyan Eşrefpaşa semtinin tarihi, demografik ve mekânsal karakterine ilişkin karşılaştırmalar ve bu doğrultuda morfolojik analizler yapılmıştır.

Eşrefpaşa semti çalışmamızın odak bölgesi olarak başta mübadiller olmak üzere göçmenlerin kent merkezinde iskân ettikleri alanlardan ve hatta morfolojik izin okunabilirliği göz önüne alınarak şehircilik çalışmaları açısından en önemli yaşam alanlarından biridir. Eşrefpaşa'nın kentin giriş kapılarından biri olarak Cicipark ve güneyindeki alanı kapsamaması ile yüzyıllardır hâkim olan yerleşik kent dokusu güneye doğru genişlemiş olup, bu semtin iskân bölgesi olarak seçilmesinde birçok faktör etkili olmuştur. Örneğin, bahsedildiği üzere semtin giriş kapısı niteliğini taşıması kente gelen göçmenlerin ilk yerleşim bölgelerinden biri olmasında oldukça etkili

olmuştur. Zira, bölgenin göçmenler için de kente giriş kapısı olması niteliği, aynı zamanda semtin geleneksel çarşıya ve iş hanlarının bulunduğu kent merkezine yakınlığı özellikle düşük ve orta gelirli göçmen ailelerin kısa sürede merkeze ulaşmaları açısından da oldukça çekici bir etkidir. Kentin güneye doğru gelişiminde tahmin edileceği üzere Cicipark ve çevresindeki mezarlık alanlarının taşınmasının ve bu alanların yeşil alan olarak düzenlenerek kente katılmasının katkısı vardır. Ayrıca Eşrefpaşa semtinin Güzelyalı ve Alsancak semtlerine nazaran daha düşük kira bedellerindeki konut stokuna sahip olması da mübadele sonrasında kente gelen kır kökenli göçmenlerin bu semti tercih etmelerinde etkili olmuştur. Gelen göçmenlerin bir kısmı ise barınma ihtiyacının bir ürünü olarak yasadışı konut üretimi ile gecekondu inşası için, günümüzde 1.ve 2.Kadriye Mahalleleri olarak bilinen alanı -henüz yapılaşmaya açılmamış boş arsa durumunda olması nedeniyle- tercih etmişlerdir. Mübadillerin iskân edildiği kent merkezindeki diğer semtlerde sıkışık konut dokusu ve yerleşik yapı göz önüne alındığında Eşrefpaşa'nın Erken Cumhuriyet dönemi ve sonrasında göçmenlerin yerleşmeyi yeğlediği bir alan olduğu düşünülmektedir. Benzer sebeplerle 1980'lerden itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen göçmenlerin ve Kadifekale'nin güneyinde heyelan tehlikesi nedeniyle boşaltılan alanda ikamet edenlerin kent merkezine yakınlığı ve yaşanılabilirliği açısından tercih ettikleri bölge olarak karşımıza çıkan Eşrefpaşa semti yaklaşık son on yılda da Suriyeli göçmenlerin ikamet ettiği bölgelerden biri olmuştur. Bu doğrultuda, yukarıda bahsedilen hususlar ile semtin çok katmanlı demografik yapısına, kolektif ve özgün belleğine, göçmenler için bir çekim merkezi olmasına ilişkin edinilen veriler kapsamında, İzmir kent merkezine eklenerek oluşan ve büyüyen Eşrefpaşa semtinin dönemin şehircilik ilkeleri ve planlama mevzuatı çerçevesinde mekânsal gelişim sürecinin ve nüfus hareketliliklerinin toplumsal karakterindeki etkisine yönelik olguların geçmişten günümüze okunabilmesi, semtin bir çalışma alanı olarak ele alınması açısından oldukça değerli birer potansiyeldir.

Sonuç olarak, Eşrefpaşa semti ve çevresinin planlama süreci döneminin koşulları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Tarihi konut stokunun ve insan ilişkilerinin ön planda olduğu sosyal dokusu ile Eşrefpaşa semti 1980'lerden sonra İzmir'in birçok bölgesinde olduğu gibi döneminin ekonomik faaliyetler, arsa potansiyeli ve sermaye piyasasından bağımsız kalamayarak kentleşme politikalarına maruz kalmıştır. İzmir'in çeşitli bölgelerinde 2000'lerde neoliberal kent politikalarının etkisi ile gerek yerel gerek merkezi yönetimin idari ve siyasi açıdan sermayeye dayalı olarak mekânın yeniden yapılanması amaçlanmış ve bu süreçte en uygun araç kentsel dönüşüm olarak görülerek, mekânsal açıdan yetersiz ancak kentsel rantın paylaşıldığı projeler ortaya çıkmıştır. Eşrefpaşa'da olduğu gibi gecekondu alanlarının kent merkezine yakın alanlara eklenerek oluşturduğu dikkate alındığında sayıca az olan konutların arsa fiyatlarının oldukça yüksek olması tahmin edilebilir bir durumdur (Es ve Ateş, 2004).

Bu kapsamda, konumu itibarıyla yatırımcının dikkati çekebilecek bu alana ilişkin hazırlanacak kentsel dönüşüm ve kentsel yenilemeye ilişkin projeler, vizyonları ve amaçları her ne olursa olsun, mekândan ve sosyal dinamiklerden bağımsız olarak hazırlanmamalı, sermaye ve şehircilik ilkeleri arasında kurulan dengede, sağlıklı bir yaşam alanı oluşturulmalıdır. Zira farklı yetki kademelerindeki plan üretici kurumların benimsediği kentsel politikaların mekânı etkileme biçimlerinin yalnızca fiziksel çevredeki silüet değişimi ile sonuçlanmaktan ziyade mekânın kabuk

değişiminin o alanı deneyimleyen semtlilerin de mekânı algılayış ve kullanım şekillerini etkilediği görülmüştür.

Bu kapsamda, göçmen mıntkası niteliğini günümüzde de korumakta olan Eşrefpaşa semtine gelen en yeni göçmen kitlesi olarak Suriyeli göçmenlerin topluma katılmalarını ve semtteki çok katmanlı demografik yapının Eşrefpaşalılık çatısı altında ortak bir paydada buluşabilmelerini desteklemek ve tescilli veya tescilsiz semtin dokusunun ana bileşenlerinden olan mevcut tarihi konut stokunun korunmasını öngören plan kararları üretmek için yerel yönetim, semtin Eşrefpaşa ve mübadil kimliklerini destekleyen dernekler, üniversite ve özel kuruluşlardaki uzmanlar ile sivil toplum örgütleri ile koordineli olarak çalışma yapılması önerilmektedir. Böylece, bu mekânı kullanan tüm göçmenlerin kente ve topluma entegre olmaları, semtteki gençlerin de kimliklerini benimseyerek topluma eklemelenmeleri, semti paylaşan herkesin mekâna katkıda bulunması ve fiziksel çevrenin günümüz planlama dinamikleri çerçevesinde yeniden üretilmesi mümkün olabilecektir. Sonuç olarak, Eşrefpaşa semti, merkez ilçe sınırları içerisinde oluşum ve gelişim hikayesi temelinde gerek mekânsal gerekse toplumsal açıdan oldukça özgün bir değer olarak karşımıza çıkmakta olup, bu semt kentsel politikaların yerel ve merkezi kurumsal yapılar ve ilişkiler aracılığı ile insan-mekân ilişkileri temelinde yeniden üretildiği taktirde, sosyal, ekonomik ve mekânsal açıdan daha adil ve yaşanılır bir kentsel alan olarak kent merkezinde yer alacaktır.

Notlar:

Bu çalışmada yararlanılan güncel ve geçmiş imar planlarına erişim için Konak Belediyesi Etüd Proje Müdürlüğü'ne teşekkürlerimi borç bilirim.

Bu çalışma "İzmir Kentinin Mekânsal ve Toplumsal Değişim Sürecinde Mübadillerin İskân Alanları ve Günümüzdeki Dönüşüm Dinamikleri: Eşrefpaşa/İzmir Örneği" isimli Yüksek Lisans Tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

ⁱ <https://www.raremaps.com/gallery/detail/25517/description-de-la-ville-de-smyrne-izmir-cha-telain> (Erişim tarihi: 02.02.2020).

ⁱⁱ https://www.facebook.com/izmiroldphotos/photos/a.677760652308146/153921424282944_5/?type=3&theater (Erişim tarihi: 02.02.2020) Eskimeyen İzmir Fotoğrafları isimli gruptan alınmıştır.

ⁱⁱⁱ <https://www.facebook.com/izmiroldphotos/photos/a.677760652308146/1363076757109862/?type=3&theater> (Erişim tarihi: 01.02.2020) Eskimeyen İzmir Fotoğrafları isimli gruptan alınmıştır.

^{iv} * 1885-1908 yılları arası ortaya çıkan mahallelerdir.

** Kefeli Mahallesi, Dolaplıkuyu ve Dayıemir Mahallelerinin yanı sıra Kalafat (günümüz bilgisine ulaşılammıştır), Toraman (günümüzde Ülkü), Natırzade (günümüzde Tan), Tuzcu Mescid ve Hasta (günümüzde Tuzcu) Mahallelerini de kapsamaktadır.

*** Günümüzde Kocakapı olarak bilinen 1.Aziziye Mahallesi Ballıkuyu semti sınırları içerisindeydir.

^v <https://c8.alamy.com/comp/g7w3rx/zmir-izmir-smyrna-smyrne-antique-town-city-plan-turkey-harita-1911-g7w3rx.jpg> (Erişim tarihi: 13.04.2020).

^{vi} <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/115987> (Erişim tarihi: 18.04.2020)
Müdafa-i Milliye Vekaleti Koleksiyonu'ndan alınmıştır.

Kaynakça

- Altınkaya Genel, Ö. (2017). "İzmir nazım planı: Le Corbuiser'nin mimarlığı'nda mekânsal bir strateji olarak lineerlik", *Ege Mimarlık*, 2 (96), 40-43.
- Aşkan, A. A. (2011). *1922-1960 yılları arasında, İzmir'deki mimarlık ve kentsel planlama bağlamında Rıza Aşkan*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniv., Fen Bil. Enst., İstanbul.
- Batur Ünay, F. B. (2018). "Bir göçün mutfağı:150 yılda Kırımdan İzmir'e". İçinde *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 73-75.
- Es, M.; Ateş, H. (2004). "Kent yönetimi, kentleşme ve göç: sorunlar ve çözüm önerileri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (48), 205-248.
- Fedakâr, P.; Akçiçek, E. (2019). *İzmirim dizisi: bir zamanlar Eşrefpaşa'da*, 2. Baskı, Heyamola Yay., İstanbul.
- Karaoğlu, G. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze bir semt: Eşrefpaşa*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst., İzmir.
- Kıray, M. B. (1998). *Örgütlemeyen kent: İzmir*, 2. Baskı, Bağlam Yay., İstanbul.
- Serçe, E. (1999). "İzmir'de muhtarlık teşkilatının kurulması ve İzmir mahalleleri", *Kebikeç*, (7-8), 155-170.
- Serçe, E.; Yılmaz, F.; Yetkin, S. (2003). *Küllerinden doğan şehir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları Kent Kitaplığı Yay., İzmir.
- Tekeli, İ. (2017). *İzmir-Tarih Projesi Tasarım Stratejisi Raporu*, 5. Baskı, İzmir Büyükşehir Kent Kitaplığı Yay., İzmir.
- Ürük, Y. (2017). "Zaman içinde İzmir'de Müslüman Mezarlıkları", *KNK Dergisi*, (31), 54-59.
- Yüksel, N. (2006). "Eşrefpaşa'dan Karantina'ya", *Planlama Dergisi*, 3, 149-151.
- Zengin Çelik, H.; Tezcan, S.; Ağın, C. (2019). *III.Etap-Beştepeler Bölgesi Mekansal Gelişme Stratejileri Önerileri Raporu Beştepeler Planlama Bölgesi Analiz ve Sentez Çalışmaları ile Mekânsal Strateji Önerileri Projesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İzmir.

Kent Planlama Perspektifinden Göç ve Kentsel Suç Olgusu: Denizli Örneği

Büşra Öztürk¹, Dalya Hazar Kalonya^{2}*

Öz: Toplumlar üzerinde büyük etkiler yaratan göç olgusu tarih boyunca kentler üzerinde de etkili olmuştur. Çalışma, göç olgusunun günümüze kadar olan süreçteki kentsel yansımalarını; sosyo-mekânsal içerikli etkilerini ve mekânsal yakınlık ve toplumsal uzaklık görüşünden yola çıkarak göç ile kentsel suç ilişkisini incelemektedir. Göç olgusu ile günümüz kentlerinin göçmenlik ve kentlilik olguları bağlamında sosyo-mekânsal değişim ve dönüşümleri ve göç oranlarındaki artış ile kentsel suç arasındaki olası ilişkiler çalışmanın başlıca araştırma odağını oluşturmaktadır. Saha alanı olarak seçilen Denizli kentinin aldığı göçlerin sosyo-mekânsal boyutu incelenmiştir. Çalışmada ayrıca göçün gerçekleşmesi ile birlikte meydana gelen yoksulluk ve işsizliğin, sosyo-kültürel değişimler yoluyla kentsel suç olgusu üzerindeki olası etkileri incelenmiştir. Yapılan değerlendirme sonunda temel yasal süreçlere ve planlama süreçlerine odaklanılarak, mevcut durum, kentli algısı ve temel çatışma alanları belirlenmiş ve öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, kentsel suç, kentli hakkı, kent planlama, Denizli.

Abstract: The immigration phenomenon, which had a great impact on societies, continued throughout the history and had an impact on the cities. The study examines the urban reflections of the immigration phenomenon to the present day; its socio-spatial effects and the relationship between the immigration and urban crime through the views of spatial proximity and social distance. The focus of the study is the relationship between the immigration and the socio-spatial change; and the increase in urban crime rates of today's cities. The socio-spatial dimension of the immigrations in Denizli, which is chosen as the field area were examined. The study also examined the possible effects of poverty and unemployment, with the realization of migration, on the urban crime phenomenon through the socio-cultural changes. Within the scope of the evaluation, the current situation, urban perception and main conflict areas were determined and solutions were proposed.

Keywords: Immigration, urban crime, citizen rights, urban planning, Denizli.

¹ Yüksek Lisans öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Denizli, bus19ra96@gmail.com

² Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Denizli, dalyahazar@gmail.com

1. Giriş

Göç, toplumlar üzerinde büyük etkiler yaratan, tarih boyunca süregelen ve çeşitli nedenler, gereklilikler sonucu gerek gönüllü gerekse de zorunlu olarak gerçekleşmekte olan bir olgudur. İlk göçler, yiyecek bulma arayışı ile başlayıp, coğrafi konum, iklimsel koşullar, doğal afetler, savaş, kentsel güvenlik ve ekonomik amaçlı olarak günümüze kadar süregelenmiştir. Göçler çeşitli nedenlere bağlı olarak günümüzde de devam etmektedir.

Türkiye'nin ekonomik yapısı, sanayi ve teknoloji sektörlerinde yaşanan gelişmeler, çeşitli sahalarda istihdam edilebilme üzerindeki yapılanmalar ile göç üzerinde etken olan kentsel hizmetlerden yararlanma konusu birbirinden ayrı düşünülemez. Fakat kentsel hizmet ve fırsatlardan yararlanmak için gerçekleştirilen hareketlilikler doğrultusunda kent merkezlerindeki yığılma ve demografik yapıdaki dengesiz dağılım, kentlerde birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Kentsel hizmetler, altyapı ve toplumsal sorunlar başta olmak üzere diğer birçok alanda gerçekleşen sorunlar bu problemler arasında sayılabilir. Göçlerin kentler üzerinde toplumsal, ekonomik, kültürel alanda etkileri olduğu kadar kentsel gelişime de yön verdiğine yönelik etkileri olduğu söylenebilir (Can, 2011; Kutlu, 2012).

Göç ile gelen bireyler ekonomik kısıtlılıklar yaşadığı gibi bu kısıtlılıkların göçmenleri, marjinal sektör olarak tanımlanan işportacılık, kapıcılık gibi düşük gelirli iş alanlarına sürüklediği ifade edilebilir (Can, 2011). Ayrıca bu kültürel farklılıklar ve kentin yerlileri ile olan iletişim kopuklukları sonucunda oluşabilecek sosyal dışlanmanın, göçle gelen nüfusun marjinal sektörlere olduğu kadar gasp, kapkaç vb. kentsel suçlara yönelmesi gibi problemlere yol açabileceği de söylenebilir. Göçün gerçekleşmesi ile kentlerde artış gösteren yoksulluk ve işsizlik oranlarına bağlı olarak kentsel suç potansiyeli ortaya çıkabilmektedir.

Göç, mekânsal, sosyal, ekonomik vb. boyutlarıyla değerlendirildiğinde yalnızca göç alan yerleri değil göç veren yerleri de etkilediği görülmektedir. Göç genellikle büyük kentlere ve işgücü imkânlarının çeşitlendiği merkezlere yöneldiği takdirde nüfusun homojen dağılımında dengesizlikler meydana gelmektedir (Yıldırım, 2004). Göç edilen mekânda sosyo-kültürel yaşamı özümseyememe, sosyal ve çevresel değerlerdeki olumsuz şartlar ile hemşehrilerinin yakınında kümelenen bireyler diğer yerleşim yerlerinde yaşayanlara kıyasla sosyo-kültürel yaşamı da etkilemektedir (Sever ve diğ., 2010). Kentleşme ve göç oranı arttıkça yabancılaşma, uyum sorunu ve insanlar arasındaki mesafeli davranışlar artmaktadır. Bireylerin kendilerini diğer gruplar ile karşılaştırması ve beklentileri karşısındaki hayal kırıklığı ve göreceli mahrumiyet algısının, ikinci kuşak olarak adlandırılan göçmenler üzerinde şiddet ve suç faktörlerine eğilimi artırdığı söylenebilir (Erman, 2002).

Bu kapsamda yapılan çalışma, tekstil sektörünün gelişmesine koşut Denizli kentinin göç alan bir merkez konumuna gelmesi ile göç ve kentsel suç olgularını kentteki değişim ve dönüşüm sürecine etkileri açısından incelemektedir. Bu bağlamda, göçün gerçekleşmesi ile kentlerde yoksulluk ve işsizlik oranlarına bağlı olarak suç oranlarının artabileceği varsayımından yola çıkarak, Denizli'de en fazla göç alan bölgelerde kentleşme sürecinin hız kazanmasıyla, göç ile suç ilişkisi ve Denizli'de göç alan yerleşim yerlerinin sosyo-kültürel süreçteki değişimleri araştırılmaktadır. Göç süreci temelinde kentlerdeki sosyo-mekânsal değişime ilişkin araştırma

sorularına yanıt bulabilmek için, literatür taraması, yazılı-görsel kaynakların ve istatistiksel verilerin derlenmesi ve sahada yapılan mülakat çalışmaları ve yerinde gözlemler çalışmanın araştırma yöntemini oluşturmaktadır.

Yapılan mülakatlar ardından araştırmanın mekânsal boyutuna odaklanılarak, göç ve kentsel suç ilişkisine yönelik mahalleler üzerinden bir değerlendirilme yapılmıştır. Yapılan değerlendirme kapsamında temel yasal süreçlere ve planlama süreçlerine odaklanılarak, göç ve kentsel suç olgusuna dair Denizli kentindeki mevcut durum, kentli algısı ve temel çatışma alanları belirlenmiş, bilişsel haritalama tekniğiyle mekânsallaştırılmış ve öneriler geliştirilmiştir.

2. Teorik Arka Plan

2.1. Göç

Oldukça karmaşık toplumsal bir olgu olarak ele alınan göç, yalnızca mekânı değiştiren bir devinim olmakla kalmayan; toplumun ve kentin gelişim ve değişim sürecinde etkili bir faktör olarak tanımlanabilir. Göç etmek, bireysel ve kişinin özgür iradesi ile verilen bir karar olduğu kadar; savaş, afetler, iç çatışmalar vb. zorunlu nedenler sebebiyle kitlesel olarak da meydana gelebilmektedir (Can, 2011; Güzel, 2013; Tümtaş, 2007).

Göç, bireylerin ya da insan topluluklarının uluslararası bir sınırı geçerek veya bulunduğu ülke içerisindeki yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009). Göç, antropologlar, sosyologlar, şehir plancıları, kamu yöneticileri ve diğer ilgili uzmanlık alanları tarafından incelenen disiplinlerarası bir araştırma alanı olmuştur (Sertkaya Doğan, 2015). Göç olgusunun disiplinlerarası çalışmalarda çeşitli bakış açılarıyla farklı yönlerde incelendiği söylenebilir.

Farklı uzmanlık alanları doğrultusunda da değerlendirilen göç olgusu toplumsal boyutta değerlendirildiğinde göç edilen mekânda adaptasyon problemi, sosyo-kültürel yaşamı özümseyememe, ve sosyal ve çevresel değerlerdeki olumsuzluklar nedeniyle sıklıkla hemşehrilerinin yakınında kümelenen bireyler, diğer yerleşim yerlerinde yaşayanlara kıyasla kentteki sosyo-kültürel yaşamı etkilemektedir. Bireylerin yaşadıkları ortamlardan, kültürlerinden uzaklaşarak, göç edilen toplumun kültür ve değerlerine, ekonomik, çevresel, sosyo-kültürel disiplinlerden oluşan farklılıklarla karşılaşması sonucunda ise kentsel suç vb. olumsuzluklarla karşılaşmaktadır (Sever ve diğ., 2010). Kır ve kent arasındaki yapısal farklılıklar, kent ortamının homojen olmaması, yabancılık etkeninin baş göstermesi, insan ilişkilerinin kırsala göre farklı olması, ayrımcı yaklaşımın var olduğu ortamda kentsel suç ve şiddet olaylarına kaynak olarak gösterilmektedir (Tekeli, 1982).

2.1.1. Göçün Hukuksal Boyutu

Göçler, sosyo-mekânsal hareketlilikler olarak sosyolojik bir olgu olmasının yanı sıra, planlama ve kamu yönetimini de ilgilendiren toplumsal bir konudur. Bireylerin zorunlu olarak gerçekleştirdiği göçlerin yanında gönüllü göçlerde de toplumsal birçok sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Farklı disiplinleri kapsayan bu sorunların çözümünde sorumlulukları olan çeşitli aktörler bulunmaktadır. Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları da bu aktörler arasında gösterilebilir. Bu aktörler, göç gerçekleşmeden önce ve göç gerçekleştikten sonra uyum / adaptasyon süreçlerinde görev almaktadır.

Türkiye’de yaşanan düzenli ve düzensiz göçlerin gerçekleşmesi ile göç yönetimi kapsamında hukuksal düzenlemelere gidilmektedir. Ülkede bulunan düzensiz göçmen ve yabancılara ilişkin çalışmalarda İl Emniyet Genel Müdürlüğü ve İçişleri Bakanlığı gibi kurumlar da görev almaktadır (Url-1).

Tablo 1. Göçle İlgili Uluslararası Mevzuat.

Uluslararası Mevzuat	Tarih	Amaç ve Yükümlülükler
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi	1948	İnsan hak ve hürriyetlerinin gözetilmesi, korunması
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	1950	Temel insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, uluslararası alanda insan haklarının güvence altına alınması
Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme	1951	İnsan hak ve hürriyetlerini temel alarak mültecilik konusunun siyasi problem teşkil etmemesi hususunda tüm olanakların sağlanması ve mültecilere Türk vatandaşlardan daha fazla hak sağlandığı yönünde söylemlere yer vermemek
Göçmen İşçinin Hukuki Statüsü Hakkında Avrupa Sözleşmesi	1980	Göçmen işçilerin hukuki bağlamda bütün yaşama ve çalışma şartları ile ilgili işçi alan devletlerin vatandaşlarından daha düşük şartlarda olmaması yönündeki düzenlemeler
Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme	1990	Göçmen işçilerin ve aile fertlerinin haklarının korunmasına yönelik yükümlülükler
Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi	2009	İnsan ticaretinin ortadan kaldırılması, insan ticaretine ilişkin suçların cezalandırılması ve suçsuz bireylerin korunması

Kaynak: Aslan, 2018 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Göçlere yönelik ulusal ve uluslararası alanda göçmenlerin haklarına yönelik, insan hak ve hukukunun gözetildiği, korunduğu, göç edilen yerleşmede çalışma haklarının düzenlendiği, insan ticaretinin önlenmesine kadar birçok konuda düzenlemeler yapılmış ve yasal mevzuatlar oluşturulmuştur.

Tablo 2. Göçle İlgili Ulusal Mevzuat.

Ulusal Mevzuat	Tarih	Amaç ve Yükümlülükler
5682 sayılı ‘Pasaport Kanunu’	1950	Türk vatandaşları ve yabancıların ülkeye giriş ve çıkışlarındaki pasaport veya yerine geçebilecek belgelerin kontrolü ve belgelerdeki düzenlemeler
5683 sayılı ‘Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun’	1950	Pasaport kanunu hükümlerine uygun olarak yabancıların kanun ve hükümlerine uygun olması halinde Türkiye’de seyahat ve ikamet etme hakkına yönelik düzenlemeler
492 sayılı ‘Harçlar Kanunu’	1964	Harçlar Kanunu’na göre alınması gerekli harçların belirtilmesi ve harçlara ilişkin düzenlemeler
4817 sayılı ‘Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun’	2003	Yabancıların Türkiye’de çalışmaları hususunda izin sağlamak ve bu izinler hakkındaki gerekli düzenlemeleri sağlamak
4875 sayılı ‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’	2003	Doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi, yabancı yatırımcıların haklarının gözetilerek yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin gerekli düzenlemeler
2510 ile değişik 5543 sayılı ‘İskân Kanunu’	2006	Göçmen ve göçebe topluluklarının iskân çalışmalarını yürütmek, sahip oldukları yerlerin kamulaştırılması durumunda güvenlik dolayısı ile mekân değişimi yapılacak iskân çalışmalarını yürütmek
5901 sayılı ‘Türk Vatandaşlığı Kanunu’	2009	Türk vatandaşlığının kazanılması veya kaybedilmesine yönelik düzenlemeler
6458 sayılı ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’	2013	Yabancılarla ilişkin düzenlenen, Türkiye’den korunma isteğinde bulunmalarına karşılık bütün işlemlerini uluslararası insan haklarını gözeterek, etkin, verimli olarak düzenlemek

Kaynak: Aslan, 2018 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2. Kentsel Suç

Kentsel suçlar, kentlerde kültürel problemlerin ortaya çıkması ile kentsel güvenlik kontrolünün dengede tutulamadığı, çevresel kontrolün sağlanamaması ve kentsel mekânlarda kentleşmenin getirdiği kapkaç, hırsızlık, gasp gibi çatışmaların yer aldığı, toplumlarda normal olmayan tavırlar olarak nitelendirilen, kentlilik kültüründeki uyuşmazlıklar neticesinde ortaya çıkan kriminal suçlar olarak tanımlanmaktadır (Karabağ, 2004; Uslu, 2011).

Kentsel suç ise mekânda bireylere zarar verilmesi durumunda kanunlarda suç olarak ifade edilmektedir. Literatürde ‘kente karşı suç’ olarak ifade edilen ve zaman zaman kentsel suçla karıştırılan olgu ise henüz hukuksal olarak bir tanıma sahip değildir. Kente karşı işlenen suçlar, sıklıkla kente, kentli haklarına ve kamu yararına zarar

vermesine karşın, hukuksal bir tanımı bulunmaması sebebiyle kentsel suçlar gibi cezalandırılmamaktadır (Keleş, 2007).

Kanunlar çerçevesinde cezaya tabi olan kentsel suçlar ise nüfus artışına koşut kentleşmenin hızlanması, ticaret fonksiyonlarının artması, nüfusun heterojenleşmesi ve kentsel mekânlarda denetim mekanizmasının zorlaştığı koşullar sonucunda artış göstermektedir. Kentleşme sürecinde göç ve hızlı kentleşme ile ortaya çıkan suç ve şiddet olayları, kentsel çatışmalara yol açan sorunlar olarak değerlendirilmektedir. Kentte toplumsal, ortak kültürün kaybolması, bireysel bakış açısının aktif rol alması kentlilerin yabancılaşmasında ve toplumsal bakış açısının yok olmasında etkili olmaya başlamıştır. Kırdan ise kente göre homojen dağılımın varlığı, bireylerin birbirini tanınması ve komşuluk ilişkilerinin önemli olduğu durumlar söz konusu olduğundan, toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmakta ve suç olaylarına kente göre daha az rastlanmaktadır. Kır ve kent arasındaki yapısal farklılıklar, kent ortamının homojen olmaması, yabancılaşma etkeninin baş göstermesi, insan ilişkilerinin kırdan farklı olması, ayrımcı yaklaşımın var olması ve hızlı nüfus artışı, kentsel suç ve şiddet olaylarına kaynak olarak gösterilmektedir (Tekeli, 1982).

Bu bağlamda kentsel suçların, kentsel yerleşmelerde kırsal yerleşmelere oranla daha fazla görülmesini kırsal yerleşmelerdeki nüfusun kentsel yerleşmelere oranla az olması ve kırsaldaki nüfusun birbirini tanınması, gelenek ve göreneklerine bağlı olmalarına bağlanmaktadır. Suç oranlarının artışının kentlerde yaşamayı güçleştirdiği ve yerleşik düzende değişikliklere ve yayılmalara sebep olduğu (ör. banliyöleşme) söylenebilir (Karabağ, 2004; Yörük, 2012).

2.2.1. Kentsel Suçun Hukuksal Boyutu

Kentte yaşayan herkes tarafından erişilebilen ortak mekânlar için güvenilir, temiz, sağlıklı ve kaliteli yaşam şartları temelinde kentsel hizmetlerden yararlanmak, nitelikli ve yaşanabilir mekânlardan oluşan, toplumun her kesiminin kentsel değerlerden eşit şekilde yararlanması temelindeki haklar 'kentli hakları' olarak ifade edilebilir. Her vatandaş bu haklardan adil olarak, din, dil, ırk, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın eşit şekilde yararlanma hakkına sahiptir. Aslında temel insan hakları olarak da ifade edilebilen bu ilkeler ilk olarak Avrupa Kentsel Şartı'nda (1992) yer almıştır.

Buna yönelik olarak 1992'de Avrupa Konseyi tarafından yayınlanan Avrupa Kentli Hakları Bildirgesi'nin ilk maddesinde, kentlerde refah mekânların yaratılması ve güvenli kent yönetimi doğrultusunda "kentlerin suç ve kanun dışı ihlallerden temizlenerek güvenli kentlerin oluşturulması" ifadesi yer almaktadır. Aynı şekilde, "kentlerin her türlü şiddetten uzak, kentsel çevrede demokratik haklar ile sosyal adalet ortamında kentsel kültür ve hizmetlerden eşitlik esası temelinde yararlanabilmek" şartının temel ilkeleri arasında yer almaktadır.

Ulusal hukuksal düzenlemelere bakıldığında ise Türkiye'de 'kentli hakları' olgusu bakımından önemli eksiklikler bulunmaktadır. Ancak kriminal kentsel suçlar çeşitli yasal düzenlemelerle cezalandırılmaktadır.

Tablo 3. Kentsel Suçla İlgili Ulusal Mevzuat.

Ulusal Mevzuat	Tarih	Amaç ve Yükümlülükler
Türkiye Cumhuriyeti Anayasası	1982	Anayasada belirtilen hukuk çerçevesinin dışına çıkılmayacağı, bütün Türk vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerden eşitlik ilkesi temelinde yararlanacağı, kentlilerin haklarının dolaylı olarak gözetildiği yorumu ile anayasadaki hak ve ödevlere ilişkin düzenlemeler
3194 sayılı İmar Kanunu	1985	Kentsel yerleşmelerde tarihi ve kültürel dokunun korunarak planlı, sağlıklı yapılaşmanın sağlanmasına yönelik önemli yasal düzenlemeler
5237 sayılı Türk Ceza Kanunu	2004	Suçlarla ilgili Türk Hukuk mevzuatı olarak bireylerin hak ve özgürlüklerini temeline alan, toplumda huzur ve güven ortamının sağlanması, kamu sağlığı ve çevresel değerlerin gözetilmesi ile toplumlarda barış ortamının sağlanması adına suç olaylarını önlemek, suçlarla ilgili düzenlemeleri ifade etmek
5326 sayılı Kabahatler Kanunu	2005	Toplumsal düzen ve sağlığı korumak, sosyo-kültürel disiplinin sağlanması üzerine kabahatlere yönelik düzenlemeleri içermek, belirtilen kabahatlere karşılık yaptırımın uygulanmasına ilişkin düzenlemeler
5393 sayılı Belediye Kanunu	2005	Belediye görev ve sorumluluklarını, yetki alanlarını düzenlemek, kanun maddesinde belirtildiği üzere hemşehri hukuku teması altında belediye hizmetlerinden yararlanma, hizmetlere yönelik bilgilendirmeler ile belediye çalışma esaslarını düzenlemek
6706 sayılı Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu	2016	Ceza hususlarında uluslararası alandaki görev ve iş birliğine ilişkin düzenlemeler

Kaynak: Özbey ve Özel, 2015 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3. Kent Algısı

Kentlerde, sosyal-kültürel yaşantının devam ettiği, toplanma-dağılma mekânlarının kullanıcıları ile bu alanlara ulaşılması noktasında bağlantı-geçiş alanlarının kullanılması söz konusu olmaktadır. Bu süreçte kentte birçok kentsel imgeler karşımıza çıkmaktadır. Kentin okunmasında, bireylerin zihin haritasında şekillenen kentsel imgeler kentin tanımlanmasında büyük önem taşımaktadır. Kent imgesi, kentlerde sokakların, tarihi değerlerin, kentsel bölgelerin, işaretlerin bireyden bireye farklılık göstererek, kentin kişiler üzerindeki algıları ile kentlerin yapısı ve değerleri hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Kentsel mekânların zihindeki görüntüleri

ve algıların bütünleştirilmesi ile kentsel kimlik ve yapının algılanmasına yardımcı olmaktadır (Lynch, 2010; Ögçe, 2020; Çelikyay, 2017).

Kentsel kimlik ve yapısının algılanması sürecinde kişinin zihin haritasını oluşturan öğeler şunlardır;

1. Bağlantılar-Yollar: Kentsel bölgeleri ayıran veya bölgeleri birbirine bağlayan izler olarak nitelendirilebilir. Yollar ve raylı sistemler de kentsel-fiziksel öğelerden, bağlantılar olarak kentsel yerleşmeleri tanımlamada önemli bulunmaktadır. Kentin ana yaya aksları, bağlantıları, araç yolları kullanıma ayrılmış olup sürekli hareketlilik olan noktalardır (Çelikyay, 2017; Lynch, 2010).

2. Sınırlar: Akarsu, göl, nehir, deniz gibi doğal eşikler olduğu kadar kentsel mekânlardaki fiziksel-yapısal eşikler de kenarlar-sınırlar olarak kenti okumada etkili olmaktadır. Ayrıca kentsel sit alanı, doğal sit alanı, arkeolojik sit alanı sınırları da kentlerdeki sınırlar-kenarlar olarak ifade edilmektedir (Çelikyay, 2017).

3. Bölgeler: Kent içinde mekânsal karakter ve işlevsel kimliğe göre bireyler zihin haritasında bölgeleme yaparak bulunduğu konumu tanımlayabilir. Bu bölgeler gerek konut bölgesi, toplu konut bölgesi, gelişme konut bölgesi, geleneksel konut bölgesi gerekse de ticaret bölgesi, sanayi bölgesi, üniversite bölgesi olarak bireyin kenti nasıl algıladığı, tanımladığı yönünde çeşitlendirilebilir (Çelikyay, 2017).

4. Odaklar-Düğümmler: Kentsel mekân üzerinde belirginleşen, farklılaşan odak ve düğümmlerdir. Kavşaklar örnek verilebileceği gibi kent meydanları da kişilerin ihtiyaçlarının karşılandığı, sürekli hareketlilik içerisinde olan meydanlar, bireyler tarafından kenti okumada kolaylık sağlamaktadır (Eraydın, 2016).

5. Yer işaretleri: Kentlerde, kentsel imgeler olarak nitelendirilen landmark, bina karakteristiği, farklı dokular ile işaret öğeleri kentin tanımlanmasında, bulunulan konumun okunmasını kolaylaştırmaktadır (Çelikyay, 2017).

Kentlerde fiziksel-yapısal eşikler olduğu kadar bireylere göre değişen psikolojik sınırlar da kentlerin tanımlanmasında önemli görülmektedir. Bireylerin sosyo-kültürel yaşantılarında algılanan sosyal ve psikolojik eşikler, güvenli-güvenliksiz mekân algısının tanımlanmasında ve kentsel kimliğin algılanmasında belirleyici olmaktadır (Çelikyay, 2017).

Bu bağlamda, çalışmanın sonraki bölümünde saha alanı olarak seçilen Denizli ili Karşıkaya mahallesi mülakatlardan ve yerinde gözlemlerden elde edilen verilere göre Lynch analizi tekniği ile incelenmiş ve mahalleye dair kentsel algı tespit edilmiştir.

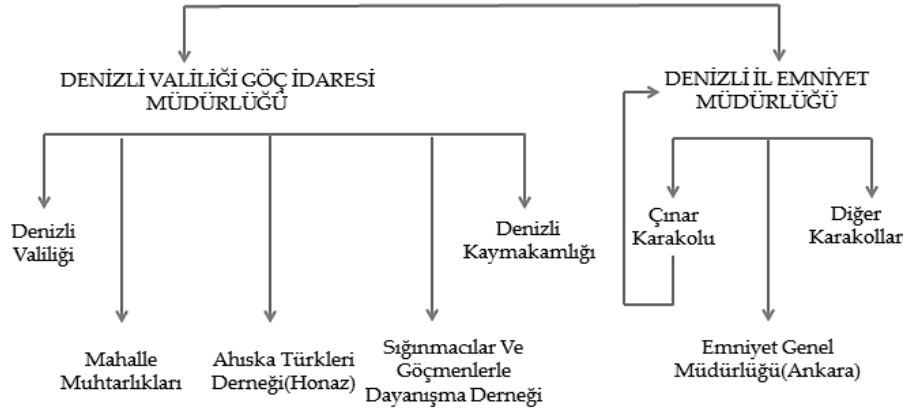
3. Yöntem ve Bulgular

Çalışmanın yöntemi keşifçi saha araştırmasıdır ve kalitatifdir. Çalışma, Türkiye’de göç süreci temelinde kentlerdeki mekânsal, toplumsal değişim sürecine ilişkin araştırma sorularından oluşan ve bu kapsamda literatür taramasında incelenen bilimsel-akademik yayınlar ile yazılı-görsel kaynaklar eşliğinde, istatistiksel verilerin derlenmesi ve Denizli kenti özelinde emniyet mensupları, akademisyenler, uzmanlar ve seçilen sahalarda mahalle muhtarlarıyla yapılan mülakatlara ve yerinde gözlemlere dayanmaktadır. Buna ek olarak, çalışmaya kaynak olabilecek kurum görüş ve değerlendirmeleri için Denizli İl Emniyet Müdürlüğü, Denizli Valiliği İl Göç İdaresi

Müdürlüğü ve TÜİK Denizli Bölge Müdürlüğü'ne gerçekleştirilen ziyaretler ile sözlü mülakat çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın birinci aşamasında; tezin araştırma sahası olarak belirlenen Denizli kentinin bilimsel-akademik yayınlar ile yazılı-görsel kaynaklar eşliğinde, istatistiksel verilerin derlenmesi kapsamında tüm çalışmalar toplanmış ve değerlendirilmiştir. Verilerin derlenmesi aşaması ile Denizli kentindeki göç, kentsel mekân ve suç olguları bağlamında kentteki sosyo-mekânsal sorunlar belirlenmiş ve Lynch analizi / bilişsel haritalama tekniği ile mekânsallaştırılmıştır. Bu kapsamda Denizli kenti özelinde yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

Saha çalışması süresince yürütülen derinlemesine mülakatlar dört aşamadan oluşmaktadır: (1) Yerel yönetimler, valilik ve ilçe belediyeleri ile yapılan mülakatlar; (2) Uzmanlar, araştırma konusu hakkında daha önceden çalışma yapmış araştırmacılar ile yapılan mülakatlar; (3) Sivil toplum kuruluşları ve derneklerle yapılan mülakatlar ve (4) Muhtarlar ile yapılan mülakatlar. Denizli kenti için araştırma boyunca çalışmaya potansiyel katkı sağlayacak katılımcılarla kartopu mülakatlar gerçekleştirilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Kartopu mülakatlar, 2019-2020.

3.1. Saha Çalışması

Derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler sonucunda kent merkezinde bulunan Dokuzkavaklar, Sevindik, Karşıyaka, Pelitlibağ, İstiklal ve İncilıpınar mahalleleri toplam nüfus, göçmen nüfus, dış göç, iç göç, meslek grupları ve güvenlik algısı detaylarında incelenmiş ve tablolaştırılmıştır (Tablo 4-5).

Tablo 4. Denizli mahalleleri göçmen nüfusu ve güvenlik algısı.

MAHALLELER	Dokuzkavaklar	Sevindik	Karşıyaka
Nüfus (Toplam)	13620	10.000	20.000
Göçmen Nüfus	600	100	4000
Dış Göç	Suriye, İran, Afganistan	Suriye	Suriye, Afganistan
İç Göç	Afyon, Balıkesir, Erzurum, Ağrı, Denizli ilçeleri: Çal, Çivril, Çardak, Baklan, Bozkurt	Afyon, Denizli ilçeleri: Çal, Çivril	Afyon, Burdur, Manisa Denizli ilçeleri: Çal, Çivril
Meslek Grupları	Tekstil, inşaat (Yerli & Göçmen) Esnaf (Yerli)	Sanayi (Yerli & Göçmen) Tekstil ve tamir işleri (Suriyeliler)	Sanayi (Yerli & Göçmen) Mermer, ambar ve fason gibi düşük gelirli işler (Suriyeliler)
Güvenlik	Güvenlik problemi yoktur.	Önceden güvenlik problemlerine rastlanırken günümüzde yoktur.	Önceden yaygın olan hırsızlık olayları günümüzde azalmıştır. 5000 kişi uyuşturucu kaçakçılığından mahkemelik olmuştur.
Mekânsal Ayrışma	Yok	Yok	Var

Kaynak: Saha Çalışması, 2020.

Tablo 5. Denizli mahalleleri göçmen nüfusu ve güvenlik algısı.

MAHALLELER	Pelitlibağ	İstiklal	İncilipınar
Nüfus (Toplam)	11807	19.000	20.000
Göçmen Nüfus	90	150	250
Dış Göç	Suriye, Afganistan	Suriye, İran, Afganistan	İran, Afganistan
İç Göç	Denizli ilçeleri: Acıpayam, Tavas	Denizli ilçeleri: Acıpayam, Çal, Tavas	Denizli ilçeleri: Acıpayam, Tavas, Kale
Meslek Grupları	Günübirlik işler- Yufkacılar (Suriyeliler) Tekstil (Afganlar)	Günübirlik işler (Afganlar) Çalışmıyor (İranlılar)	İnşaat sektörü, mermer (Afganlar)
Güvenlik	Güvenlik problemi yoktur.	Mahallede önceden hırsızlık ve kamu mallarına zarar olayları yaygın olup, günümüzde bu tür sorunlar azalmıştır.	İncilipınar Parkı'nda güvenliğe dair problemler mevcuttur. İranlılar İncilipınar Parkında gruplaşmaktadır (alkol ve uyuşturucu aldıkları belirtilmiştir)
Mekânsal Ayrışma	Yok	Yok	Yok

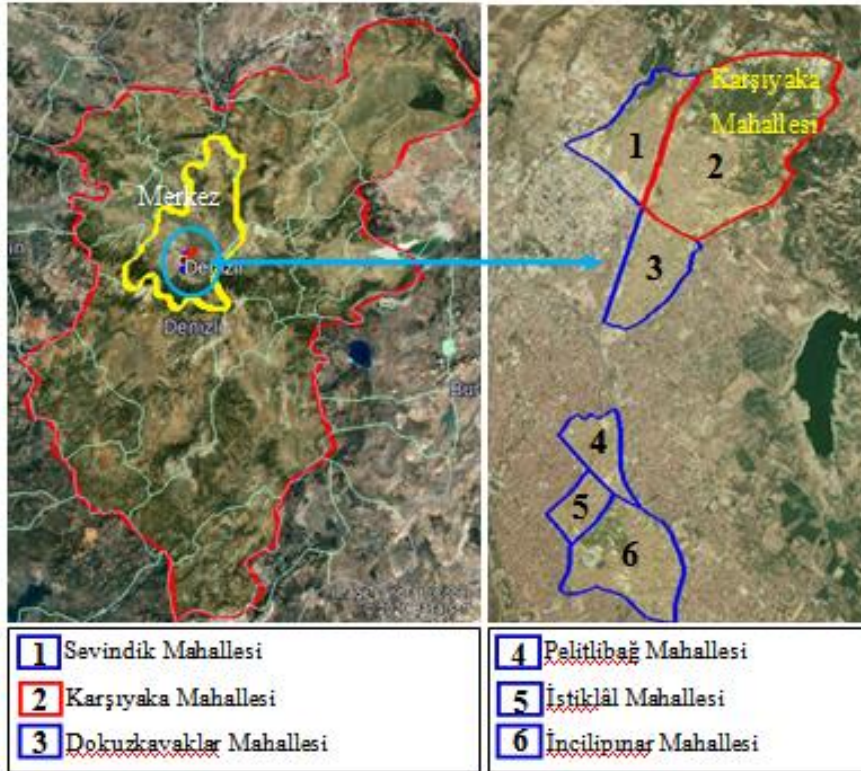
Kaynak: Saha Çalışması, 2020.

Dokuzkavaklar, Sevindik, Karşıyaka, Pelitlibağ, İstiklal ve İncilipınar mahalleleri karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde; Suriyeli göçmenlerin yoğunlukta olduğu, İncilipınar mahallesinde ise İran ve Afganlı göçmenlerin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Mahalle muhtarlarından alınan bilgilere göre Dokuzkavaklar, Sevindik, Pelitlibağ, İstiklal mahallelerinde güvenlik sorunlarının bulunmadığı, İncilipınar ve Karşıyaka mahallelerinde güvenlik sorunlarının bulunduğu fakat geçmiş yıllara oranla daha az görüldüğü ifade edilmiştir. Karşıyaka mahallesinde ise göçmenlerin kentlilerin yakınına yerleşmesi ile mahallede mekânsal ayrışmanın olduğu tespit edilmiştir. Değerlendirmeye alınan diğer mahallelerde ise mekânsal ayrışmanın olmadığı tespit edilmiştir.

Bu değerlendirmeler doğrultusunda göç ve suç oranları görece fazla olan ve mekânsal ayrışma tespit edilen Karşıyaka mahallesi çalışmanın detaylı araştırma alanı olarak seçilmiştir.

3.1.1. Karşıyaka Mahallesi

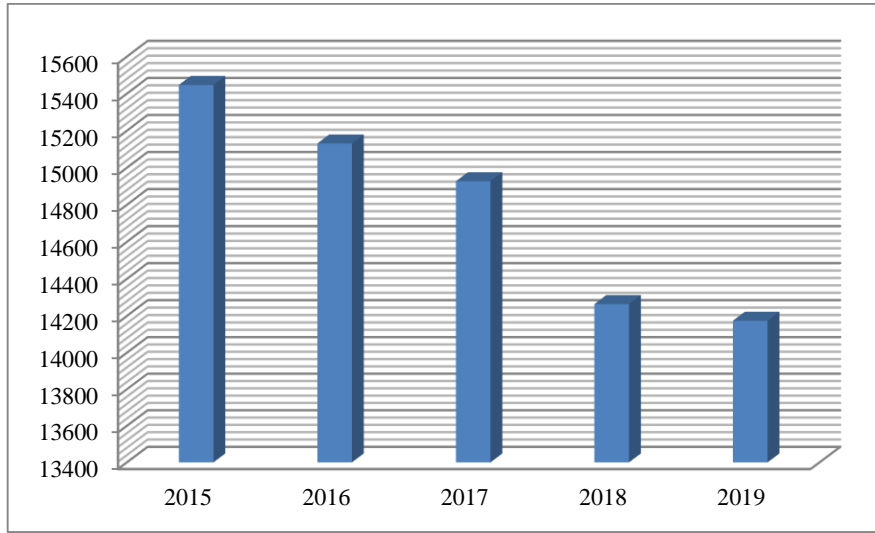
Karşıyaka mahallesi Dokuzkavaklar, Aktepe ve Akhan mahalleleri ile çevrilidir ve Ankara karayolu üzerinde bulunmaktadır. Mahalle, Pamukkale ilçesine bağlı olup, kent merkezine yaklaşık 3 kilometre uzaklıktadır (Şekil 2).

Şekil 2: Karşıyaka mahallesi kent içindeki konumu hava fotoğrafı, 2019 (Url-2)

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2019) verilerine göre mahallenin toplam nüfusu 14.174'dür (Şekil 3). Fakat mahallede demografik olarak farklı rakamlara rastlanmaktadır. Mahalle muhtarı, nüfusun yaklaşık 20.000 kişi olduğunu ifade etmektedir. Sayısal olarak farklı verilere ulaşılması mahallede kaçak yaşamın sürdürülmesine bağlanabilir.

Kozmopolit özellik taşıyan mahallede, en çok Afyonkarahisar'ın Dinar ve Sandıklı gibi yakın ilçelerinden gelenler, Burdur'un Yeşilova ilçesinden gelenler, ve Manisa kentinden gelip, alanda yaklaşık 300 kişi bulunduğu tespit edilen Romanlara kadar çok sayıda göçmen bulunmaktadır. Denizli'nin Çal ve Çivril ilçelerinden gelenler karayoluna yakın konumda bulunan bölgede yer seçmiştir. Mahallede Suriye'den gelenler de mevcut iken, İranlılar bulunmamaktadır. Her göçmen kendi hemşehrileri ile yakın yer seçerken, farklı göçmen gruplar da kendi aralarında ayrışmaktadır. Kente yeni eklenen göçmenler hemşehrileri ile yakın ilişki kurarak uyum sağlamaktadır. Mekânsal olarak ayrışma gösteren grupların ayrı sokaklarda yer seçtiği tespit edilmiştir (Ünlütürk ve diğ., 2017).

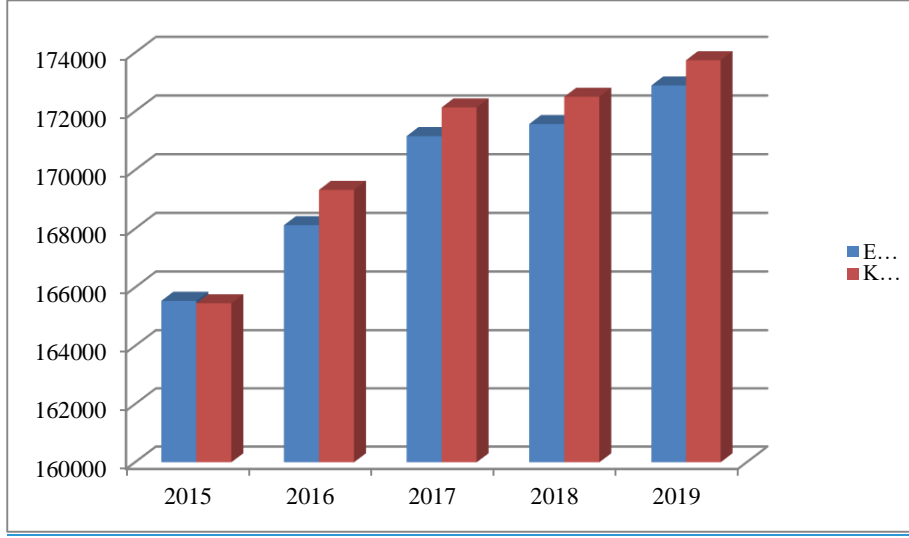
Şekil 3: Karşıyaka mahallesinin yıllara göre nüfus değişimi (TÜİK ADNKS, 2019).

Mahalledeki yıllara göre nüfus değişimi değerlendirildiğinde 2015 yılından 2019 yılına kadarki süreçte düşüşler görüldüğü söylenebilir. Fakat nüfusta gözlenen düşüşler yok denilecek kadar azdır. Son beş yılı kapsayan süreçte nüfusun 1.273 kişi azaldığı tespit edilmiştir. Mahalle muhtarı nüfusta gözlenen değişimin Avrupa'ya gerçekleşen göçlerden kaynaklı olabileceğini ifade etmiştir.

Nüfusun cinsiyet dağılımında ise genellikle göç veren yerleşim yerlerinde kadın nüfus oranı daha fazla iken, göç ile nüfus kazanan yerleşim yerlerinde erkek nüfus daha fazla olmaktadır. Buna karşılık Karşıyaka Mahallesi muhtarına göre yaklaşık 10.000 erkek ve 9000 kadın nüfusa sahip olduğu belirtilmektedir. Pamukkale ilçesi geneli ise

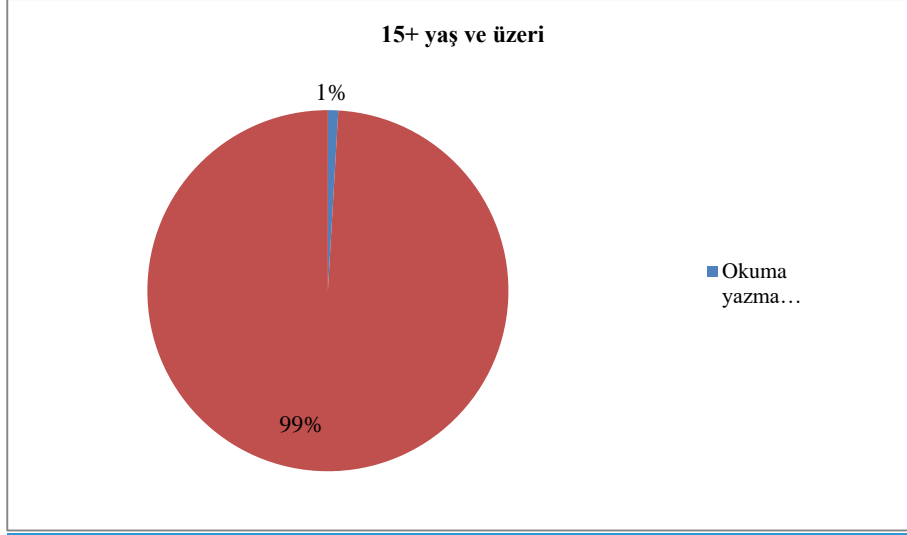
gerek göç veren gerekse de göç alan bir merkez olması sebebiyle, kadın ve erkek nüfus arasında çok belirgin bir fark gözlenmemektedir (Şekil 4).

Pamukkale ilçesindeki nüfusun eğitim-öğretimine yönelik veriler değerlendirildiğinde 15 yaş ve üzeri için okuma yazma bilmeyen oranı çok düşük seyrederken okur-yazar oranı yüksek kalmaktadır (Şekil 5). Karşıyaka Mahallesi muhtarı da mahallede 15 yaş ve üzeri için okuma-yazma bilenlerin oranının bilmeyenlere oranla daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ancak eğitim düzeyini sadece okuryazarlık oranı ile ölçmek mümkün değildir. Nüfusun eğitim düzeyini belirlemek için eğitim düzeyine ilişkin farklı kriterler de dikkate alınmalıdır.

Şekil 4: Pamukkale ilçesi yıllara göre cinsiyet dağılımı (TÜİK ADNKS, 2019).

Karşıyaka Mahallesi ve Pamukkale ilçesindeki cinsiyet durumu değerlendirildiğinde kadın ve erkek nüfus arasında çok belirgin farklar bulunmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 5: Pamukkale ilçesi 2019 yılına ait 15 yaş ve üzeri okur-yazar oranı (TÜİK ADNKS, 2019).

Pamukkale ilçesindeki 15 yaş ve üzeri okuma yazma bilen oranı %99 iken okuma yazma bilmeyen oranı ise %1 ile çok düşük seyretmektedir.

Mahallede mekânsal açıdan konut bölgeleri değerlendirildiğinde geçmiş yıllarda gecekondulu tipi kaçak yapılaşmalar yaygın iken, günümüzde bu tip yapılaşmalar yerel yönetimler tarafından desteklenen ve uygulanan projeler ile azalmış durumdadır (Şekil 6).

Şekil 6: Akvadi Bölgesi Gecekondulu Yapıları (Kişisel Arşiv, 2020)

Denizli kenti, sanayisinin gelişmiş yapısı ile sanayileşmeye paralel olarak işgücü olanaklarının artması sürecinde nüfus çeken bir merkez konumuna ulaşmıştır. Özellikle tekstil sektöründeki iş sahalarının iyi olması ve ihracata yönelik gelişmeler bakımından 1980-1985’li yıllar ve sonrasında yoğun göç almış ve kente yeni gelenlere yeni iş imkânları sağlanmıştır. Bu bağlamda Karşıyaka mahallesi sakinleri de ağırlıklı olarak sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Yapılan saha çalışmasında, Suriyelilerin genellikle mermer, ambar ve fason gibi düşük gelirli işlerde çalışmakta olduğu gözlemlenmiştir (Taşkın Karaçam, 2006; Saha Çalışması, 2020).

Mahalle güvenlik algısı açısından irdelendiğinde; kentteki mahallelerin hiçbirinde bulunmayan kamera sistemine Karşıyaka mahallesinde gerek duyulduğu ve sokak aralarında farklı noktalara 15 kamera yerleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Mahallede önceden hırsızlık olaylarının sık karşılaşıldığı ifade edilmektedir. Kentsel suçlar bakımından, çoğunlukla romanlarından oluşan nüfus içerisinde yaklaşık 5000 kişi mahkemelik olmuştur. Mahallede ise hemşehrilerin birbirine yakın ortak mekânlarda bulunmaları ve yaşayış biçimlerinin farklı olması mekânsal bir ayrışmanın olduğuna bağlanmaktadır (Saha Çalışması, 2020).

Mahallede saha çalışması yapılan yerinde tespit ve gözlemler ve derinlemesine mülakatlar ile mevcut durum değerlendirilmiş ve mekânsal, sosyo-kültürel, ekonomik, ekolojik ve kurumsal yapı üzerinden bir GZFT analizi gerçekleştirilmiştir (Tablo 6-10).

Tablo 6: Karşıyaka Mahallesi Mekânsal Yapı GZFT Analizi

GZFT	Mekânsal Yapı
Güçlü Yönler	-Mekânsal olarak Ankara karayolu üzerinde bulunması -Ulaşım imkânlarının kolay olması
Zayıf Yönler	-Konaklama imkânlarının kısıtlılığı -Yerleşmede teknik altyapı yetersizliği
Fırsatlar	-Gecekondu yapılarının yerel yönetimlerin desteklediği ve uyguladığı projeler ile azalması
Tehditler	-Mahalledeki göç yoğunluğuna bağlı olarak işsizlik, konut ulaşım, eğitim, sağlık ve altyapıda yetersizlik -Mahallenin yakın çevresindeki sanayi alanının sosyal güvenlik riski oluşturması

Tablo 7: Karşıyaka Mahallesi Ekolojik Yapı GZFT Analizi

GZFT	Ekolojik Yapı
Güçlü Yönler	-Doğal kaynak ve değerlerin varlığı
Zayıf Yönler	-Yeşil alan kullanımlarının yetersizliği ve sürekliliğin sağlanamaması
Fırsatlar	-Akvadi parkına olan yakınlığı
Tehditler	-Ankara karayoluna yakınlığı ile hava ve gürültü kirliliğinin oluşması

Tablo 8: Karşıyaka Mahallesi Sosyo-kültürel Yapı GZFT Analizi

GZFT	Sosyo-Kültürel Yapı
Güçlü Yönler	-Kapalı pazaryeri vb. sosyal ihtiyaçların karşılanabileceği hizmetlerin varlığı
Zayıf Yönler	-Göçmenlerin hemşehrilerinin yakınında konumlanması ile diğer topluluklar ile etkileşime geçmemesi ve mekânsal ayrışma -Kentsel yaşam kalitesini artıracak eğlence ve alışveriş mekânlarının eksikliği -Eğitim hizmetleri ve sosyal ve kültürel faaliyetlerin yetersizliği
Fırsatlar	-Mahallede meslek edindirmeye yönelik meslek lisesinin bulunması -Yetişmiş ve kalifiye işgücünün teşvik edilmesi
Tehditler	-Mahalledeki göç yoğunluğuna bağlı olarak işsizlik, konut ulaşım, eğitim, sağlık ve altyapıda yetersizlik -Geçmiş yıllarda sık karşılaşılan hırsızlık olaylarına karşılık mahallede oluşan güvenlik kaygısı -Kentli olamamış birey sayısındaki artış ile toplumda bölünmeler yaşanması ve dolayısıyla toplumsal çatışmanın artışı -Göç ile gelen bireylerdeki sosyal inanışlar ve algıların aşılabilmesi -Sosyo-kültürel dışlanmaya bağlı olarak bireylerde suç oranlarındaki artış -Yerleşmedeki hareketliliklere bağlı olarak sosyo-kültürel anlaşmazlıkların ortaya çıkışı -Mahallenin sokak aralarında güvenlik bakımından rahat dolaşabilmesi

Tablo 9: Karşıyaka Mahallesi Kurumsal Yapı GZFT Analizi

GZFT	Kurumsal Yapı
Güçlü Yönler	-Yerel yönetimler tarafından desteklenen ve uygulanan projeler ile kentlinin refah düzeyindeki artış
Zayıf Yönler	-Yerleşmede yapılan proje ve yatırımların yetersizliği -Sivil toplum kuruluşlarının etkinlik olarak yetersizliği
Fırsatlar	-Yerleşmenin daha önce kentsel dönüşüm vb. projelerde yer alması
Tehditler	-Sokak aralarında gezinirken hizmet yetersizliğinden kaynaklı güvensizlik hissi

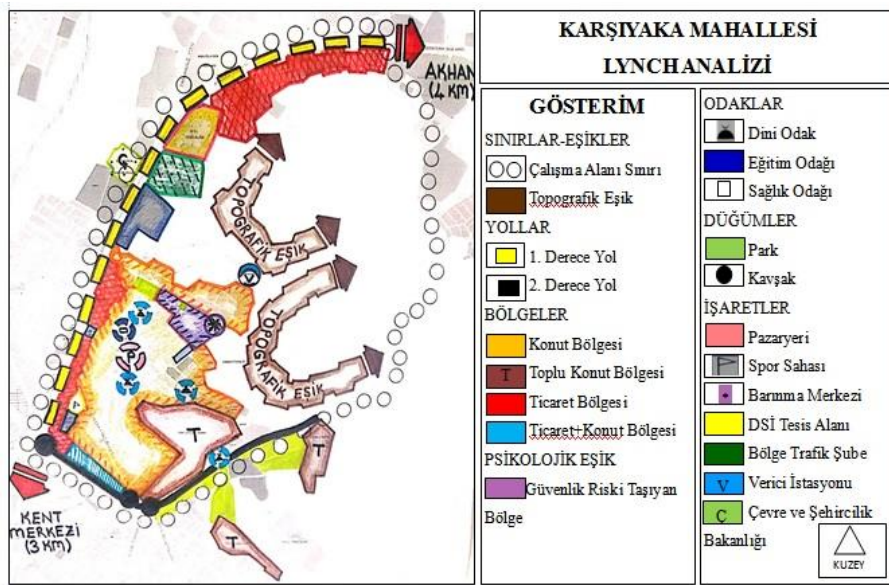
Tablo 10: Karşıyaka Mahallesi Ekonomik Yapı GZFT Analizi

GZFT	Ekonomik Yapı
Güçlü Yönler	-Yerleşmede kira fiyatlarının uygun olması
Zayıf Yönler	-Gelir kaynaklarının yetersiz olması
Fırsatlar	-Sanayi bölgesine olan yakınlığı ile istihdam edilebilme
Tehditler	-Yerleşme ekonomisinin yalnızca sanayi sektörü ağırlıklı olması

GZFT analizlerinden özetle; Karşıyaka mahallesi Denizli'nin demografik bakımdan kozmopolit özellik taşıyan, yoğun göç alan mahallelerinden biridir. Dolayısıyla göç eden bireyler hemşehrilerinin yakınında yer seçmeyi tercih etmiş, yerli halk ve diğer topluluklar ile iletişime geçilmemiştir. Bu sebeple komşuluk ilişkileri gelişmemiş ve kentle bütünleşme sağlanamamıştır. Kozmopolit özellik taşımasına koşut mahalle mekânsal, ekonomik, kurumsal, ekolojik ve sosyo-kültürel anlamda birçok sorun ve riski beraberinde getirmiştir. Yerleşmedeki hareketliliklere bağlı olarak sosyo-kültürel anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve göç yoğunluğuna bağlı olarak konut, eğitim, sağlık ve altyapıda yetersizlik meydana gelmiştir.

Mekânsal bağlamda, kentsel yaşam kalitesini artırabilecek kamusal alanlar değerlendirildiğinde mahallede dolmuş durağı yakın çevresindeki mevcut park alanının kentsel güvenlik problemlerine bağlı olarak aktif olarak kullanılmadığı tespit edilmiştir. Eğlence ve alışveriş mekânlarının eksikliği, sosyal ve kültürel faaliyetlerdeki eksiklikler, toplumlar arası etkileşimin zayıf kalmasında belirleyici olmuş ve mahallenin sosyo-kültürel kent yaşamı zayıf kalmıştır. Mahallenin yakın çevresindeki sanayi alanının ise güvenlik riski oluşturması söz konusudur.

Bu noktada Karşıyaka Mahallesi'deki mülakatlar ve yerinde gözlemler doğrultusunda kentsel imgelerin algılanması ve fiziksel öğelerin değerlendirilmesi ile Lynch analizi tekniği kullanılarak kent kimliği algılanmaya çalışılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7: Karşıyaka Mahallesi Lynch Analizi.

Karşıyaka mahallesinin fiziksel-yapısal kimliği değerlendirildiğinde; mahallenin ana bağlantılarını oluşturan Ankara Bulvarı ve odak-düğüm noktaları olarak kavşaklar ile mekânın tanımlanmasında okunabilir ve algılanabilir olduğu ifade edilebilir.

Mahallenin zihinsel haritalarının okunmasında bağlantı noktalarının ve işaret ögelerinin tanımlayıcı olduğundan söz edilebilir.

Çalışma alanındaki tespit ve gözlemlere dayalı olarak mahallede aydınlatma sorununun bulunmadığı fakat geçmiş yıllarda artan suç olaylarına yönelik sokak aralarına kameralar yerleştirildiği gözlenmiştir. Mahallenin kuzeyinde, dolmuş durağının yakın çevresindeki konut bölgelerinde güvenli olarak dolaşamadığı ve bu alanda yer alan parkın güvenli görünmesi ile aktif olarak kullanılmadığı tespit edilmiştir (Şekil 8). Mahallede sosyo-kültürel faaliyetlere yönelik eksiklikler bulunduğu gözlemlenmiştir. Bireylere yönelik eğitim düzeylerinin geliştirilmesi hususunda kursların düzenlendiği fakat hizmetlere yönelik merkezlerin bulunmaması sebebiyle (halk evi vb.), kursların okullarda verildiği gözlenmiştir. Geçmiş yıllarda gözlenen suç olaylarındaki artışlar ile ortaya çıkan suç olaylarının azaltılması ve kentsel yaşam kalitesinin artırılması, sağlıklı, nitelikli mekânların oluşturulması amacıyla mahallenin güneyindeki konut alanları kentsel dönüşüme uğramıştır.

Şekil 8: Güvenlik Riski Taşıyan Konut Bölgesi (Kaynak: Kişisel Arşiv).

4. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Kentleşme ve göç oranı arttıkça yabancılaşma, uyum sorunu ve insanlar arasında mesafeli davranışlar artmaktadır. Buna ek olarak, sosyo-kültürel uyumsuzlukların yanı sıra ekonomik kısıtlılıkların yol açtığı sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda oldukça karmaşık toplumsal bir olgu olan göçün, yalnızca sosyo-kültürel düzeni ve fiziksel mekânı değiştirmekle kalmayıp, kentsel gelişim ve değişimde de etkili bir olgu olduğu görülmektedir.

Kentleşmenin hızlanması, nüfusun heterojenleşmesi ile sosyo-kültürel bütünleşmenin sağlanamaması ve kentsel mekânlarda denetim mekanizmasının daha güç olması, kentlerde suç oranlarını artırabilmektedir. Toplumlarda yaşamsal faaliyetlerin devam ettiği mekânlarda, sosyo-kültürel uyumsuzluklar, sosyal dışlanma gibi çatışma kültürünün olduğu mekânda suç olayları devam etmektedir.

Bugünün kentleri incelendiğinde sağlıklı, kentsel yaşam kalitesi yüksek, nitelikli

mekânlar olarak değerlendirilen yerleşim yerleri; kamusal alanların yeterli olduğu, kentin sokaklarında güvenle dolaşılabilen, kaliteli teknik ve sosyal altyapı hizmetlerinin sağlandığı, ulaşım ve iletişim bağlantılarının güçlü olduğu mekânlar olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada Karşıyaka mahallesinde bireyler arasında ayrım gözetmeksizin, mahallenin yaşanabilir, nitelikli bir mekân olması amacıyla teknik ve sosyal altyapı eksikliklerinin giderilerek, sağlıklı, temiz, güvenilir mekânların oluşturulması; mahalledeki sorun ve risklerin giderilerek kentsel güvenliğin sağlanmasına ilişkin projeler geliştirilmelidir. Kentsel güvenlik riski oluşturabilecek mekânların, olguların önlenmesi mahallede yaşayanlar açısından önemlidir. Sosyo-kültürel etkileşimin ve adaptasyonun güçlendirilmesi sağlanmalı; mekânsal ayrışmaya yer vermemek üzere komşuluk ilişkileri güçlendirilmelidir. Kamusal alan kullanımlarının aktif olarak kullanılabilmesi, her kent sakininin bu mekânlardan eşit şekilde yararlanması sağlanmalı; güvensizlik hissine neden olabilecek durumlara yer vermemek için mahallede sosyo-kültürel ilişkiler güçlendirilmelidir. Bireylere yönelik eğitim düzeylerinin geliştirilmesi amacıyla kursların düzenlenmesine ilişkin halk evleri vb. kurs merkezleri açılması gerekmektedir. Mahallede sorun ve risklerin giderilmesine ilişkin ilgili kurumların mevcut durum tespiti ardından sorunların iyileştirilmesi için proje ve çalışmalar yürütülmesi sağlanmalı, gerekli görüldüğü durumlarda dernek vb. kuruluşların kurulması desteklenmelidir. Mahallede suç olguları oluşmadan önce suça zemin hazırlayan durumların tespit edilmesi; güvenli bir kentsel mekânın oluşturulması hedefinde proaktif adımlar atılabilmesi açısından anlamlı ve etkili olacaktır. Mahallede suç olaylarının önlenmesi ve sokaklarında rahat ve güvenli olarak dolaşılabilmesi amacıyla caydırıcı önlemler alınması; mahalledeki karma arazi kullanım mekânlarının çeşitlendirilmesi, kamera sistemlerinin artırılması ve özellikle kamusal alanlarda denetimin artırılması gibi politikalar uygulanmalıdır.

Notlar:

Bu çalışma, şehir plancısı Büşra ÖZTÜRK'ün Dr. Öğretim Üyesi Dalya HAZAR KALONYA danışmanlığında Pamukkale Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalında devam etmekte olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça:

- Aslan, G. G. (2018) *Sığınmacılara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamalarında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: İstanbul'daki Suriyeli Sığınmacılar Örneği*, Doktora Tezi, Yalova Üniv. Sos. Bil. Enst., Yalova.
- Can, Y. (2011) *Göç ve Kent: 1989'dan Günümüze Göç Eden İnsanların Kent Adaptasyonu Diyarbakır Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst., Konya.
- Çelikyay, H. S. (2017) "Kent İmgelerinin Kamusal Alanı Tariflemesindeki Rolü", *Kamusal Alanların Mekânsal Organizasyonu*, içinde(ed. Çelikyay, H. S.), Bartın Üniversitesi Yay., Bartın, 19-41.

- Eraydın, Z. (2016) “Kentsel Markalaşma Stratejilerinin Kent Belleği ve Kent İmgesi Üzerine Etkileri: Ankara Örneği”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 7, 830-855.
- Erman, T. (2002) “Kent Yoksulu ve Şiddet: Gecekondu Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, içinde(ed. Y. Özdek), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 193-202.
- Güzel, S. (2013) “Göçmen Çocuklar Ve Denizli’de Yaşam Koşulları”, 1-36.Karabağ, Y. (2004)*Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Suç(Kocaeli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniv. Sos. Bil. Enst., Kocaeli.
- Keleş, R. (2007) “Kente Karşı Suç”, *Dosya 6: Kent ve Suç*, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara, 45-46.
- Kutlu, T. C. (1973-74) “Göç Katliam Sürgün”, *Kuzey Kafkasya Dergisi*, 4, 24-27.
- Lynch, K. (2010) *Kent İmgesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Taşkın Karaçam, N. (2006) *Denizli Ekonomisi (1920-1980)*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniv. Sos. Bil. Enst., Denizli.
- Tekeli, İ. (1982) *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- TÜİK, ADNKS 2019, (<http://www.tuik.gov.tr>, 16.06.2020).
- Tümtaş, S. (2007) *Türkiye’de İç Göçün Kentsel Gerilime Etkisi: Mersin Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniv. Sos. Bil. Enst., Muğla.
- Ögçe, H. (2020) *Kent İmgesi: İstanbul Tarihi Yarımada Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniv. Fen. Bil. Enst., Düzce.
- Özbey, M.; Özel, M. (2015) “Kentsel Haklar ve Kolluğun İşlevleri”, *AKÜ İİBF Dergisi*, 17, 35-49.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2015) “Population Movements in Turkey Internal Migration”, *Contemporary Studies in Humanities*, içinde(ed. H. Arslan, M. A. İcbay & S. M. Stranciu), Ehrmann Verlag Liber Antiquus, Early Imprinted Books in Germany, 18-30.
- Sever, M.; Cinoğlu, H.; Başbüyük, O. (2010) *Terörün Sosyal Psikolojisi*, Polis Akademisi Yay., Ankara.
- Uluslararası Göç Örgütü (2019) *Göç Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı.
- Uslu, E. (2011) *Sosyo-Ekonomik Bir Olgu Olarak Kentsel Suç: Bakırköyde Küçükçekmece Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst., İstanbul.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç.;Kamber, A. (2017)“İç Göç Ve Mekânsal Dışlanma”, *Anadolu ÜniversitesiSosyal Bilimler Dergisi*, 1-13.
- Yıldırım, A. (2004)*Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv., Sos. Bil. Enst., Ankara.
- Yörükkan, T. (2012)*Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Görüş Açısıyla Şehir, Konut ve Mahremiyet*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- Url-1 (<https://www.goc.gov.tr>, 29.12.2019).
- Url-2 (<https://earth.google.com>, 11.07.2020)

Kapsayıcı Kent Modelinde Zorunlu Göçmenlerin Konut Beklentilerinin İzini Sürmek: Hatay Örneği

Zehra Güngördü¹, B. Ayşegül Özbakır²

Öz: Günümüzde ulusal ve uluslararası düzeyde en çok tartışılan konulardan biri “Göç” tür. Göç ister zorunlu olarak ister gönüllü olarak gerçekleşsin, günümüz yerleşmelerinin fiziksel, sosyal ve ekonomik yapısını doğrudan etkileyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, TÜBİTAK AR-GE 1003 kapsamında 117K826 kodlu ve “Kentsel Mültecilerin Adaptasyon ve Uyum Süreçlerine Yeni Bir Bakış Açısı: Kapsayıcı Kent İnşası Amaçlı Sosyal İnovasyon Deneyi” isimli projenin Hatay ilinde gerçekleştirilmiş saha çalışmaları ve yine proje kapsamında metodolojik olarak denenmiş “living-lab (yaşayan laboratuvar)” modelinin çıktılarının anlatılması hedeflenmektedir. Proje kapsamında Hatay ili Kırıkhan, Antakya ve Reyhanlı ilçelerinde kentsel mülteciler olarak değerlendirilen Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler ile 60 mülakat gerçekleştirilmiştir. Sonrasında Hatay Büyükşehir Belediyesi iş birliği ile bir living lab (yaşayan laboratuvar) kurulmuş ve burada 10 hafta farklı atölyeyle, mülteciler ve yerel halkın etkileşimi gözlemlenmiştir. Ancak bu çalışmada irdelenecek olan atölye 8. Etkinlik olan; “Konut Algısı” atölyesidir. Bu kapsamda bu atölyede 9 Geçici Koruma Kapsamında bulunan Suriyeli ve 4 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak üzere toplam 13 gönüllü ile bir moderatör eşliğinde hayallerindeki konut çizdirilmiş ve daha sonrasında ise bu çizimler anlatılarak grup içi tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmada; zorunlu göçmenlerin konut beklentilerinin kapsayıcı bir kent politikasında nasıl yer etmesi gerektiğinin tartışılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Göç, Kapsayıcı Kent, Konut Hakkı, Konut Beklentisi

Abstract: “Migration” is one of the most discussed issues at the national and international level today. Whether immigration occurs voluntarily or involuntarily, it appears as a concept that directly affects the physical, social and economic structure of today's settlements. In this study, the field studies carried out in Hatay province of the project named “A New Perspective on Urban Adaptation and Adaptation Process of Urban Refugees: Code of 117K826” within the scope of TÜBİTAK AR-GE 1003 and “methodologically tested” living-lab within the scope of the project. (living laboratory) model is aimed to be explained. Within the scope of the project, 60 interviews were made with Syrians under Temporary Protection, who are considered as urban refugees in Kırıkhan, Antakya and Reyhanlı districts of Hatay province. Later, a living lab was established with the cooperation of Hatay Metropolitan Municipality, where the interaction of refugees and local people was observed with different workshops for 10 weeks. However, the workshop to be examined in this study is the 8th activity; It is the “House Perception” workshop. In this context, this workshop 9 Provisional, including the Syrian and 4 of the Republic of Turkey citizens in the Context Protection total of 13 have been drawn housing of their dreams in a moderator accompanied by volunteers and is later in the debate inside these drawings anlatılarak group is carried out. Study; It is aimed to discuss how the housing expectations of forced migrants should be included in an inclusive urban policy

Keywords: Forced Migration, Inclusive City, Right to Housing, Housing Expectation

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, zehragungordu@gmail.com

² Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, buket98@yahoo.com

1.Zorunlu Göçmenlerin Kente Uyum Sürecinde Konutun Önemi

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Programı kapsamında 2003 yılında hazırlanmış “Gecekondu Tartışması” başlıklı raporda ifade edildiğine göre; yaklaşık olarak 1 milyar insan, ya da dünyanın kentsel nüfusunun yüzde 32’si, gelişmekte olan ülkelerde çoğunluğu gecekonducularda yaşamaktadır. Dahası, küresel yoksulluğun odağı, şimdi 'yoksulluğun kentleşmesi' olarak kabul edilen bir süreç olan şehirlere taşınmıştır. Belediye yetkilileri, ulusal hükümetler, sivil toplum aktörleri ve uluslararası toplum üzerinde uyumlu eylemler olmadan, çoğu gelişmekte olan ülkede gecekondu sakinlerinin sayısının artması muhtemeldir. Eğer bu soruna yönelik bir çözüm üretilmezse, dünya genelinde gecekondu sakinlerinin sayısının önümüzdeki 30 yıl içinde 2 milyar insana çıkacağı tahmin edilmektedir (UN-HABITAT, 2003). Dolayısıyla pek çok insan elverişli bir konutta yaşamına devam etmemekte ya da hiç elverişli bir konuta erişememiş olma riskine sahip olmaktadır.

Dünya Bankası’nın 2013 yılında hazırladığı “Bugünün Kentlerinde Planlama, Bağlantı ve Finansman” başlıklı raporda belirtildiği şekliyle ise; kentler, kalkınma zorluklarının ve çözümlerinin bulunduğu yerdir. Gelişmekte olan ekonomilerin şehirlerinin 2000-2030 yılları arasında 2 milyardan 4 milyar kişiye çıkması beklenirken, bu hızlı kentleşmeyi sağlayan politikalar ve yatırımlar, esnek ve sürdürülebilir kalkınmanın anahtarını oluşturmak için de bir şeyler yapmak zorundadır. Kentler için nüfus yoğunluk sınırları - önemli olmasına rağmen - ekonomik büyümeyi engellememeli veya elde edilebilir uygun fiyatlı kentsel konut gelişimini engellememelidir (The World Bank, 2013). Dolayısıyla finansal olarak herkes için elde edilebilir konut sistemini mülk, kiralama ya da paylaşımlı gibi yaklaşımlarla ele almak ülkeler için evsizlik sorunu ile karşılaşmayı önleyebilir.

Konut elde edilebilirliği kente zorunlu göçle gelenler için ele alındığında; kente zorunlu göçle gelenler kendi etnik toplulukları ile birlikte yaşama eğilimindedirler. Bu eğilimin gerekçeleri ise; kısmen aile ve arkadaş ağlarına sahip oldukları için, kısmen de aşına oldukları terimlerle iletişim kurabilecekleri ve faaliyet gösterebilecekleri, kısmen de ihtiyaçlarını karşılayan dini ve perakende tesislerine erişebilmeleri, ancak çoğunlukla şüphesiz karşılanacakları ve 'ipleri gösterecekleri' için. Bununla birlikte, etnik mahalleler oluşturma eğilimi gecekondu oluşum sürecinin bir parçası olabilir ve eğer göçmenlerin çok az kaynağı varsa, kendilerini daha geniş topluluğa katılma fırsatlarıyla şehrin yoksul bölgelerinde toplanmış olarak bulabilirler. Etnisitenin genellikle dezavantajın önemli bir bileşeni olması ve şehirlerdeki en dezavantajlı bölgelerin genellikle yüksek etnisiteye sahip daha büyük bölgelerde bulunması bir tesadüf değildir. Daha gelişmiş ülkelerde, farklı göçmen gruplarının geleneksel merkezi gecekondu mahallelerine dönüşmesi Chicago Okulu ekolojik argümanının temelini oluşturmaktadır. Her yeni göçmen grubu, en ucuz konutu arar ve gecekondu mahallelerinden ayrılmak ve daha iyi bir yer bulmak için birkaç yıl sonra yeterli gelir elde edebilmiş olan son dalganın yerini alır. Kiracıların ve hatta düşük maliyetli binalardaki sahiplerin ciroları yüksektir; çünkü en düşük gelir gruplarından kayda değer hareketlilik mevcuttur ve geçici iş aramak sık sık hamle gerektirir.

Kuhlman'a göre; "Eğer mülteciler, ev sahibi toplumun ekonomik becerilerine uygun ve değerleri ile uyumlu şekilde katılım sağlayabilirlerse; kültürel olarak belirlenmiş asgari gereklilikleri yerine getiren konut, kamu ve sağlık hizmetlerine erişebildikleri bir yaşam standardı kazanmışlarsa, maruz kaldıkları sosyo-kültürel değişim, kendi kimliklerini korumalarına ve psikolojik olarak yeni durumlarına uyum göstermelerine izin veriyorsa; mülteci akını nedeniyle ev sahibi toplumun üyeleri için yaşam standartları ve ekonomik fırsatların bozulmaması sağlanmışsa ve eğer mülteciler daha önce ev sahibi toplumda yerleşik gruplar arasında var olandan daha fazla ayrımcılıkla karşılaşmazlarsa o zaman mülteciler gerçekten toplumla bütünleşmiştir" (Kuhlman, 1991, s. 7).

Büyük göç akımlarını mevcut kentlere uyumlu hale getirmek ve konuta erişimlerini sağlayabilmek hem zor bir iştir hem de bunun için genel bir model yoktur. Makro belirleyiciler ve yerel politikalar, belirli çözümleri gereken ölçüde uygulayabilirler. Ancak yerel yönetimlerin uygun konsept ve stratejileri geliştirerek uygulaması nadiren mümkündür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde mevcut arazi kullanım düzenleme sistemleri, hızla genişleyen binaların ihtiyaçlarını karşılamak için kontrol edici, aşırı ayrıntılı, esnek olmayan, büyük ölçüde tek düze sosyal konut yaklaşımı bu süreçleri uygunsuz hale getirmektedir (Kreibich, 2000, s. 208).

Kente zorunlu olarak göç etmiş kişilerin, uygun fiyatlı ve güvenli bir konuta erişimi; dil eğitimi, iş bulabilme, eğitim ve diğer kamusal haklardan etkin faydalanabilmelerinin ön koşuludur. Bu kişiler eğer güvenli ve nitelikli konuta ulaşamazlarsa, kentteki toplumsal yaşam ve aile hayatı da olumsuz etkilenir. Gönüllü göç etmiş kişilere kıyasla, mülteciler uygun konuta erişimde daha çok güçlüklerle karşılaşmaktadır. Kentte birlikte yaşam pratiğinin huzur ve barış ortamında gerçekleştirilebilmesi için mültecilerin barınma koşullarını iyileştirecek politikalara ve programlara ihtiyaç bulunmaktadır (Carter ve diğerleri, 2009).

Dolayısıyla kente zorunlu göçle gelen nüfusun kente uyum sürecinin önemli bileşenlerinden biri de fiziksel, sosyal ve ekonomik olarak yaşamaya elverişli bir konutta yaşam sürebilmeleridir. Elverişli bir konutta yaşam süremeyen zorunlu göçmenlerin, kente uyum sürecini eğitim ve sağlık politikalarıyla yönlendirmeye çalışmak yeterli değildir. Birlikte yaşam kültürünün yaygınlaşabilmesi, kapsayıcı bir kent modeli oluşumunda elverişli bir konuta erişim önemli bir bileşendir. Çalışma kentsel mültecilerin konut beklentilerini anlamaya çalışarak, konutun kente uyumdaki yerini tartışmaktadır.

2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada yüz yüze görüşme ve bir atölye olmak üzere iki farklı nitel yöntem aracı kullanılmıştır. Birinci bölümde; "Kentsel Mültecilerin Adaptasyon ve Uyum Süreçlerine Yeni Bir Bakış Açısı: Kapsayıcı Kent İnşası Amaçlı Sosyal İnovasyon Deneyi" başlıklı, 117K829 Kodlu ve TÜBİTAK 1003- Öncelikli Alanlar AR-GE Projeleri Destekleme Programı kapsamında devam eden araştırma projesinin Antakya, Kırıkhan, Reyhanlı ilçesinde Suriyeli mültecilerle gerçekleştirilmiş olan mülakatlarda yöneltilmiş olan sorular "kente uyumda konutun yeri"ni anlamaya yönelik çözümlenecektir. 117K829 nolu Hatay Alt Proje Alanı'nda bulunan Antakya (Emek ve Aksaray Mahalleleri), Reyhanlı (Değirmenkaşı ve Esentepe Mahalleleri) ve

Kırıkhan (Gazi ve Barbaros Mahalleleri) ilçeleri için mülakat çalışmaları 27.10.2018 – 04.12.2018 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

İkinci bölümde TÜBİTAK AR-GE 1003 kapsamında 117K826 kodlu ve "Kentsel Mültecilerin Adaptasyon ve Uyum Süreçlerine Yeni Bir Bakış Açısı: Kapsayıcı Kent İnşası Amaçlı Sosyal İnovasyon Deneyi" isimli projenin Hatay ilinde gerçekleştirilmiş saha çalışmaları ve yine proje kapsamında metodolojik olarak denenmiş "living-lab (yaşayan laboratuvar)" modelinin çıktılarının anlatılması hedeflenmektedir. Proje kapsamında Hatay ili Kırıkhan, Antakya ve Reyhanlı ilçelerinde yerel halkla 374 hane halkı anketi, kentsel mülteciler olarak değerlendirilen Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler ile 60 mülakat gerçekleştirilmiştir. Sonrasında Hatay Büyükşehir Belediyesi iş birliği ile bir living lab (yaşayan laboratuvar) kurulmuş ve burada 10 hafta farklı atölyeyle, mülteciler ve yerel halkın etkileşimi gözlemlenmiştir. Ancak bu çalışmada irdelenecek olan atölye 8. Etkinlik olan; "Konut Algısı" atölyesidir. Bu kapsamda bu atölyede 8 Geçici Koruma Kapsamında bulunan Suriyeli ve 4 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak üzere toplam 13 gönüllü ile bir kolaylaştırıcı eşliğinde hayallerindeki konut çizdirilmiş ve daha sonrasında ise bu çizimler anlatılarak grup içi tartışmalar gerçekleştirilmiştir.

2.1. Mülakatlardan Edinilen Bulgular

Mülakatlar sırasında görüşülen kişilere çalışmanın amacı, yürütücü kurumlar ve araştırmacıların kimliği hakkında kendi dillerinde (Arapça, Türkçe) yazılı ve sözlü bilgi verilmiş, isim ve katılımcı kimliğine dair bilgilerin araştırmada belirlenmeyeceği ifade edilmiş ve çalışmaya katılım yönünde izni alınmıştır. Görüşmelerin hepsi katılımcıların evlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde yöneltilen sorular ise 6 başlık altında yöneltilmiştir. Bu başlıklar;

Sosyo-Demografik Özellikler

Göç Süreci

Emek Piyasasıyla Kurulan İlişki

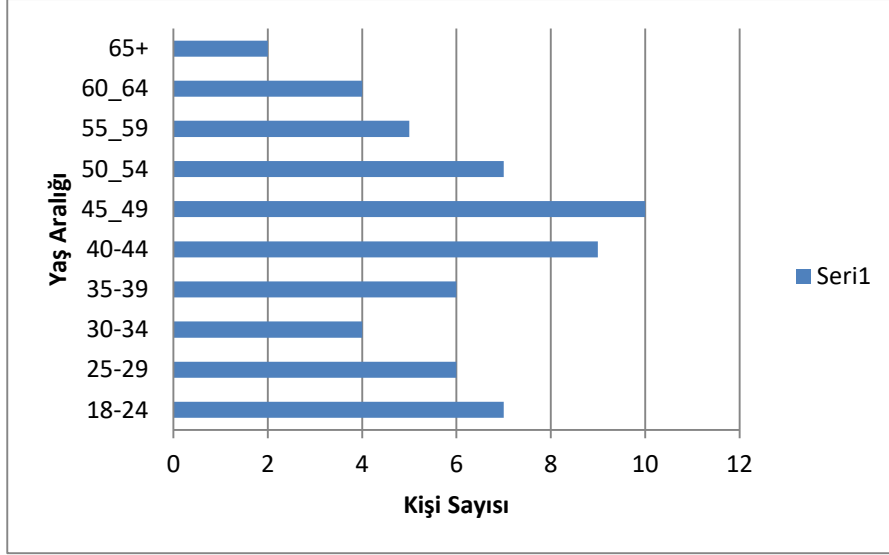
Kent, Mahalle ve Sosyal Çevre İle Kurulan İlişki

Devlet ve Kurumlarla Kurulan Kamusal Hizmetlere Erişim İlişkisi

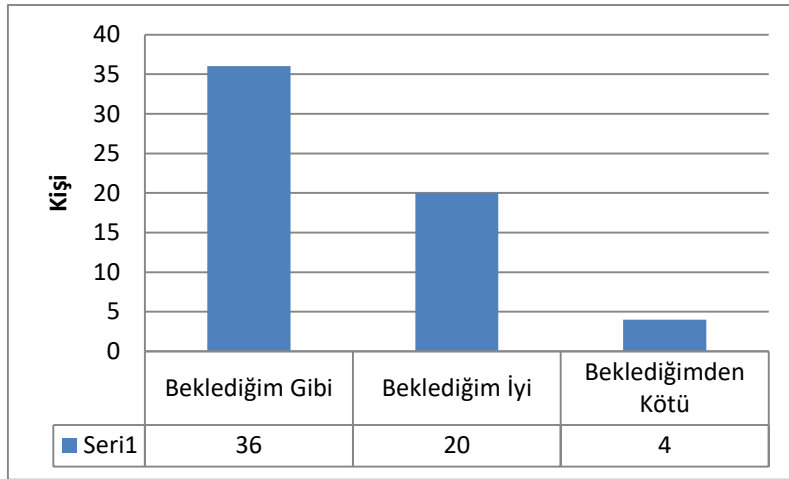
Sosyal İnovasyon Deneyine Katılım Süreci

Çalışma kapsamında yukarıda başlıkların altında bulunan her sorunun bulguları tartışılmayacaktır. Soruların hepsi genel olarak kente uyum süreçlerini anlamaya yöneliktir. Ancak tez çalışması kapsamında konunun kente uyum sürecindeki önemi anlaşılmasına çalışılacaktır.

Mülakatlara katılan 60 katılımcının 36'sı erkek 24'ü kadındır. Yaş dağılımları konusunda 18 yaş üstü ile görüşmeler gerçekleştirilmiş olup, ağırlıklı olarak 45-49 yaş aralığındaki kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilerin hepsinin doğum yeri Suriye'dir (Şekil 1).

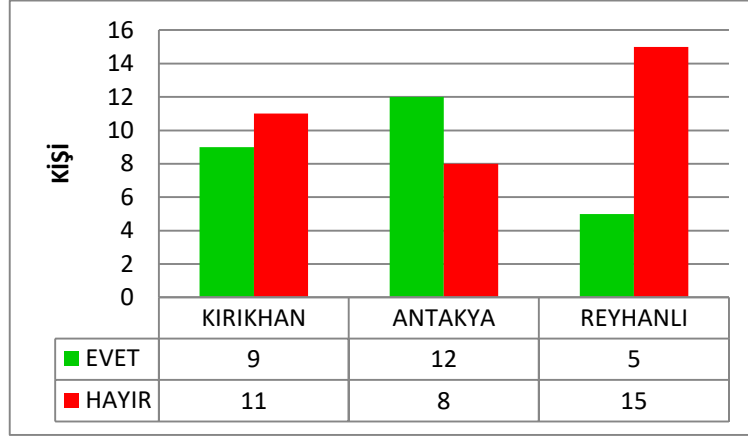
Şekil 1. Görüşmecilerin Yaş Dağılımı (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

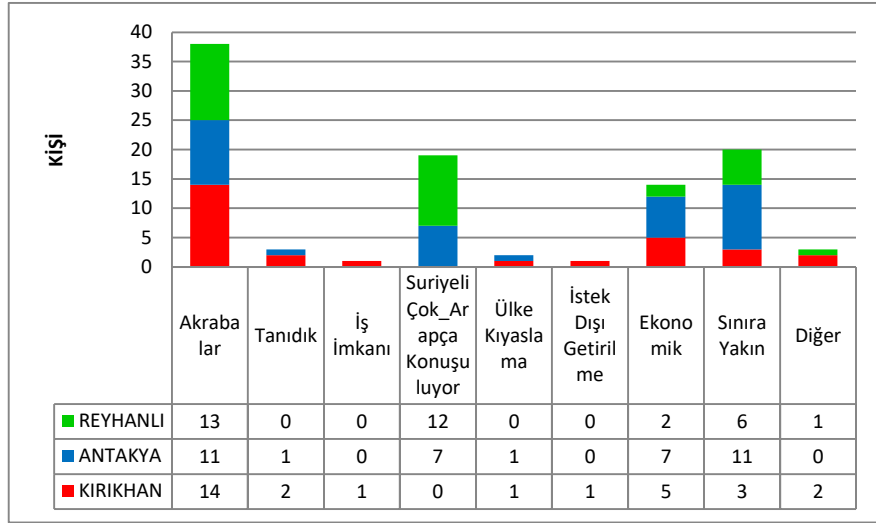
Şekil 2. Görüşmecilerin Türkiye Algısı (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Görüşmecilerin Türkiye'yi beklemediklerinden iyi bulma durumları yoğun bir cevap olsa da, Türkiye'yi beklemediklerinden kötü bulan 4 kişiden 3'ünün Reyhanlı ilçesinde yaşıyor olması çarpıcıdır. İlçede nitelik gerektirmeyen işlerde çalışan ve çok çocuklu ailelerin yaşamasına paralel olarak Reyhanlı üzerinden ülkeyi algılama biçimleri de negatif eğilimlidir. Bir diğer çarpıcı bulgu ise Kırıkhan ilçesinde yaşayanların verdikleri cevaplardır. Kırıkhan ilçesinde yaşayan 20 görüşmecinin 12'si Türkiye'yi beklemediklerinden iyi bulduklarını, 8'i de beklemedikleri gibi bulduklarını ifade etmişlerdir. Antakya ilçesi ise; Reyhanlı ve Kırıkhan'a göre daha orta noktadadır (Şekil 2). Ancak buldukları yerlerden taşınmayı düşünme durumları sorulduğunda; Antakya'da yaşamak istemeyenlerin sayısı, yaşamak isteyenlerin sayısından fazla çıkmıştır.

Reyhanlı’da ise 20 görüşmecinin 15’i taşınmayı düşünmediklerini belirtmişlerdir (Şekil 3).

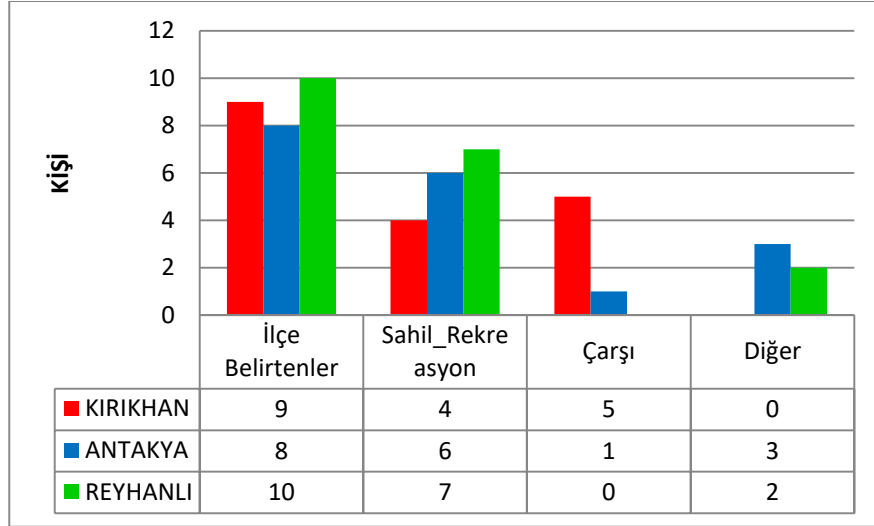

Şekil 3. Görüşmecilerin Buldukları Yerden Taşınmayı Düşünme Durumları (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

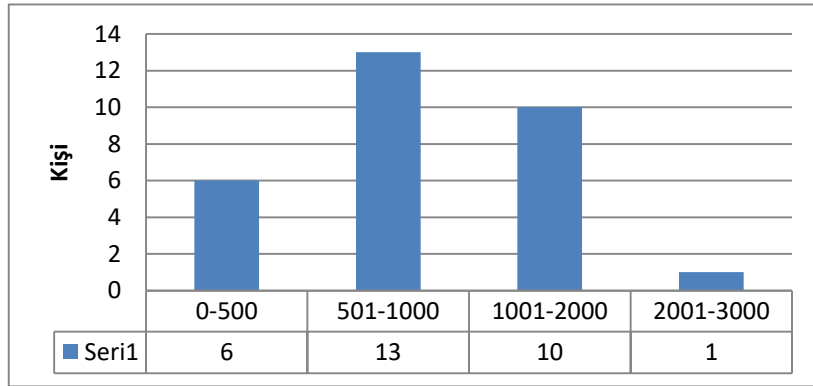
Şekil 4. Görüşmecilerin Burada Yaşama Nedenleri (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Görüşmecilerin ilçelerde yaşam tercihlerinin nedenleri arasında; akrabalarının da sınırdan geçerek Hatay’a yerleşmeleri, Suriyelilerin yoğun yaşadığı ve Arapça’nın yaygın konuşulan bir dil olması, sınıra yakın olması en önemli etkenlerdir (Şekil 4). Arapça konuşulmayan Kırıkhan ilçesinde hayat koşullarının ucuz olması tercih edilme nedenleri arasındadır.

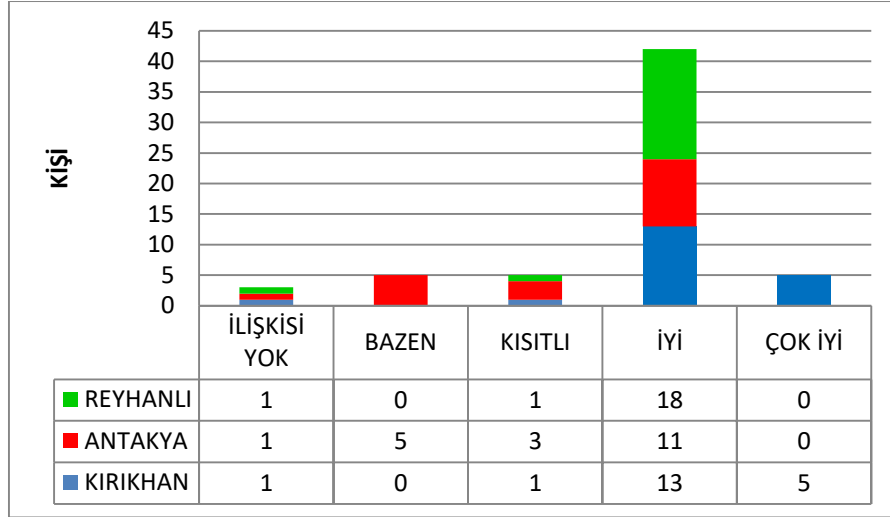
Şekil 5. Görüşmecilerin Kentte Sevdikleri Yerler (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Görüşmecilerin yaşadıkları kentleri sevdiklerini genellikle ifade etmişler; kent içerisinde de park alanları ve çarşısı sevdiklerini belirtmişlerdir (Şekil 5). Görüşmecilerin kentte yoğun kullandıkları mekânlar ise; Pazar alanları, dini tesisler ve park alanlarıdır Sık kullanılan mekânlar üç ilçede de benzer eğilimler göstermektedir.

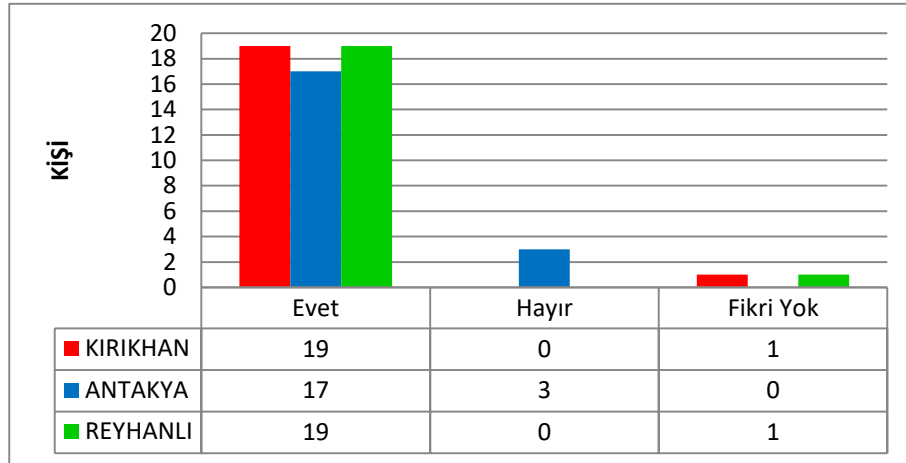
Şekil 6. Görüşmecilerin Aylık Gelir Durumları (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Görüşmecilerin aylık gelir durumları 1 görüşmeci dışında asgari ücretin altındadır (Şekil 6).

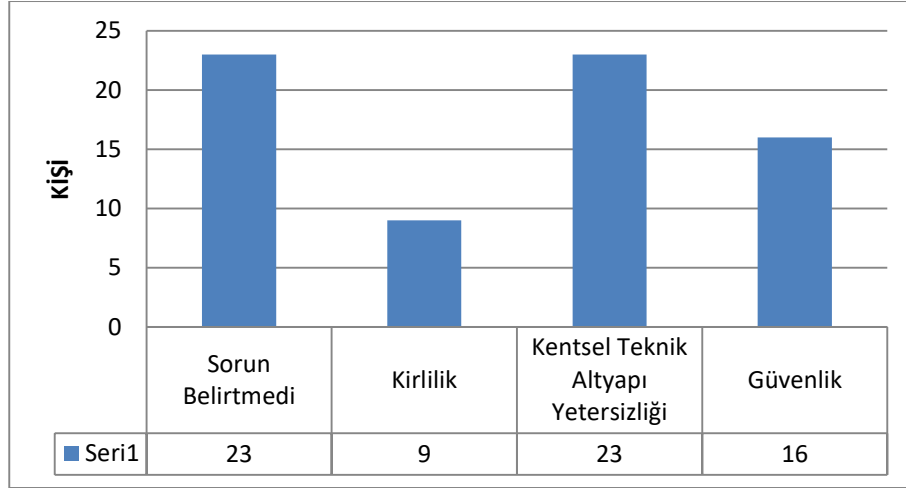

Şekil 7. Mahallede İlişkiler (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Görüşmeciler yaşadıkları mahallelerdeki ilişkileri genel olarak iyi olduğunu ifade etmiş olsalar da; bu eğilimin Reyhanlı ve Kırıkhan ilçesine kıyasla Antakya’da daha zayıf olduğu ve yerel halkla etkileşimin daha sınırlı olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Ayrıca yalnız Kırıkhan ilçesinde mahalle ilişkilerinin çok iyi olduğunu da vurgulayanlar olmuştur (Şekil 7). Aynı zamanda komşularından memnun olma durumları sorulduğunda yalnızca Antakya ilçesinde memnun olmadıklarını ifade edenler olmuştur (Şekil 8).

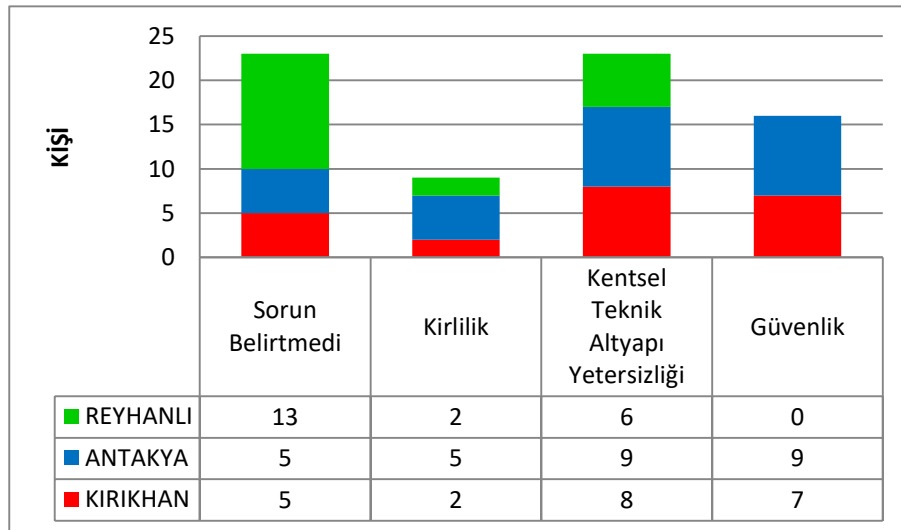

Şekil 8. Komşu Memnuniyeti (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Şekil 9. Mahallenin En Önemli 3 Problemi(Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Görüşmecilerin mahalledeki sorunları belirtmeme eğilimleri yüksek olsa da sorun belirtenler yaşadıkları yerlerde kentsel teknik altyapı, güvenlik ve kirlilik konularına değinmişlerdir. 3 ilçede de mahallede güvenlik sorununun oluşmasında en önemli etkenin hırsızlığa uğramaları olduğunu beyan etmişlerdir (Şekil 9). Güvenlik sorunu yaşayan ilçeler olan Kırıkhan ve Antakya ilçelerinde yaşayan Suriyeliler; “gırbat” diye adlandırdıkları ve kendi mahallelerine yakın bölgelerde yaşayan insanlar tarafından rahatsız edildiklerini söylemişlerdir (Şekil 10). İlçelerde kentsel teknik altyapı yetersizliği mahallelerin sorunlarının başında gelmektedir.

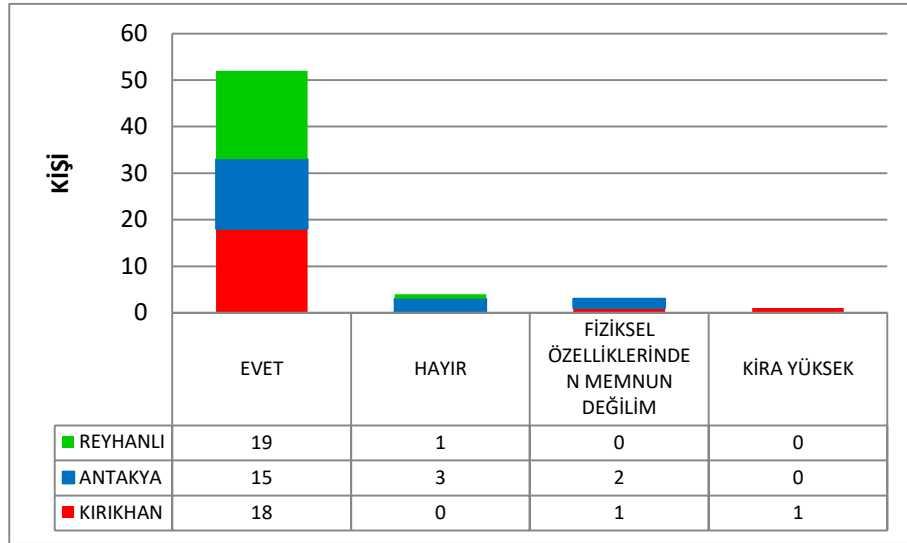

Şekil 10. Mahallenin İlçeler Özelinde En Önemli 3 Problemi(Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

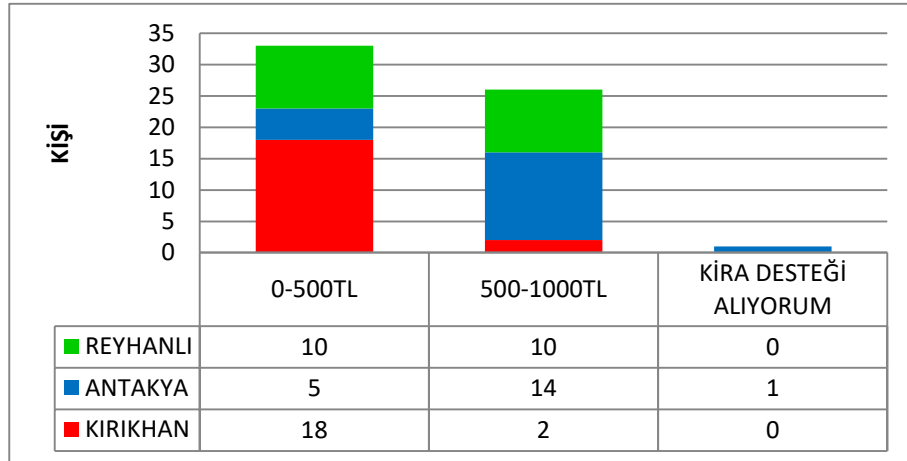
Görüşmecilerin hepsi oturdukları konutlarda kiracılarıdır. Geçici koruma statüsünden dolayı Suriyeliler yalnızca kiralık konut piyasasına erişim gösterebilmektedirler.

Oturdukları konutların hiçbiri toplu konut alanında değildir. 60 görüşmecinin 55'i tek ailelik müstakil konutlarda 5'i ise müstakil parsel içerisinde 3-4 katlı apartmanlarda oturmaktadırlar. Apartmanda yaşayanlar Kırıkhan'da 1, Reyhanlı'da 1, Antakya'da 3 görüşmecidir.

Konutlardan memnuniyet durumları incelendiğinde; Antakya ilçesinde konuttan memnun olmama eğilimin diğer ilçelere kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilir (Şekil 11).

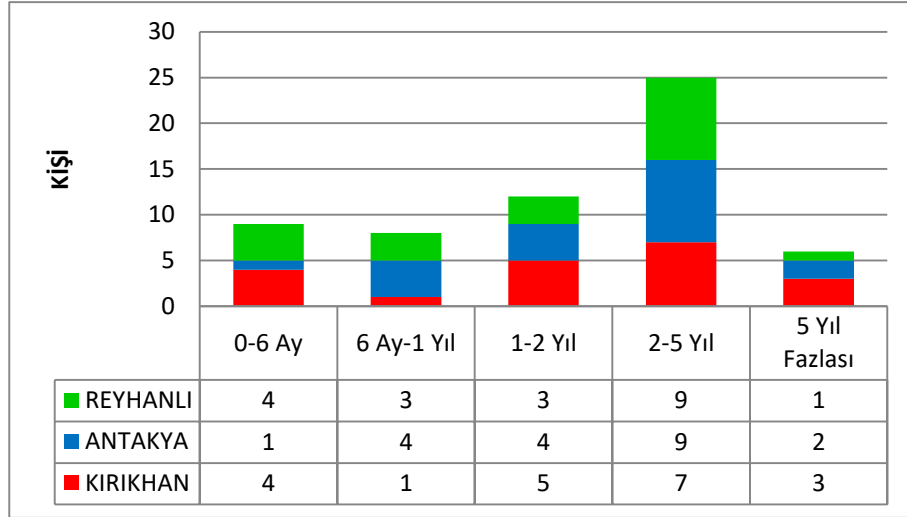
Şekil 11. Konut Memnuniyet Durumu(Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

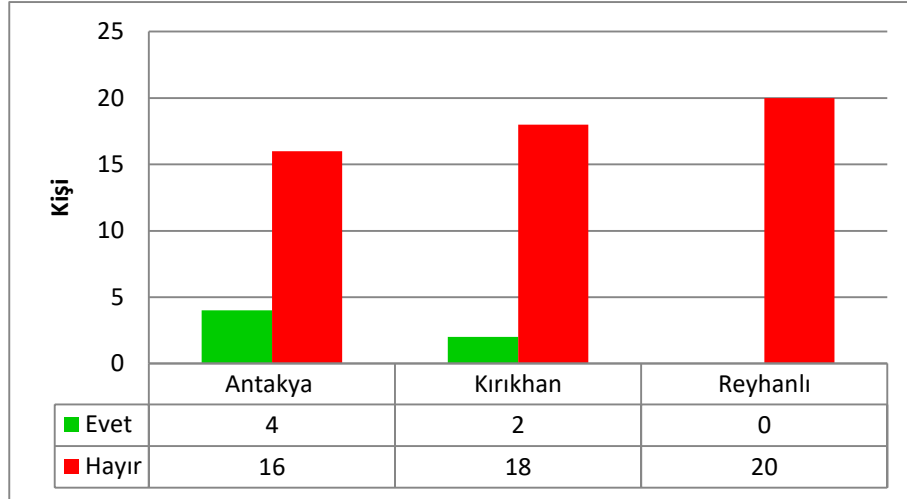
Şekil 12. Konut Kira Bedelleri (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Konut kira bedelleri incelendiğinde ise görüşmeciler; 0-500 TL, 500-1000 TL arası kira ödemektedirler. Kırıkhan ilçesinde 20 görüşmecinin 18'i 0-500 TL kira ödemektedir. Dolayısıyla diğer ilçelere kıyasla Suriyeliler Kırıkhan'da daha ucuza

barınmaktadırlar. Sınır ilçesi Reyhanlı ile merkez ilçe Antakya’da kira bedellerinin benzer olma durumu ilgi çekicidir. Saha gözlemleri Reyhanlı’da kiralara nüfusuna oranla daha yoğun Suriyeli nüfusa ev sahipliği yaptığı için yüksek olmasına neden olduğunu düşündürmektedir (Şekil 12). Görüşmecilerin yarısı oturdukları konutlarda 2 yıldan fazla süredir yaşamaktadır. Ancak oturdukları konutları terk etmeme eğiliminin Kırıkhan ilçesinde daha fazla olduğu düşünülmektedir (Şekil 13).

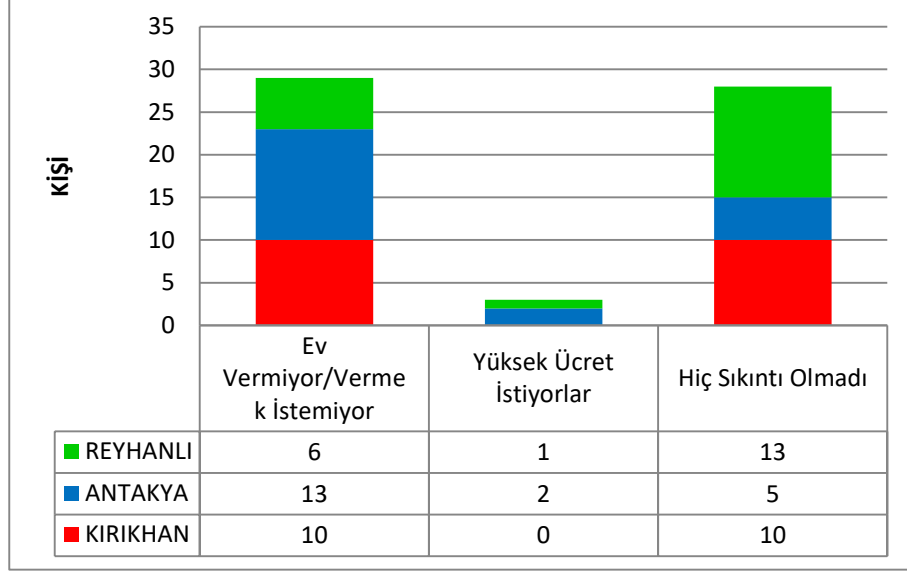
Şekil 13. Konutta Yaşam Süresi(Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Şekil 14. Türkiye’de Ayrımcılıkla Karşılaşma Durumları (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

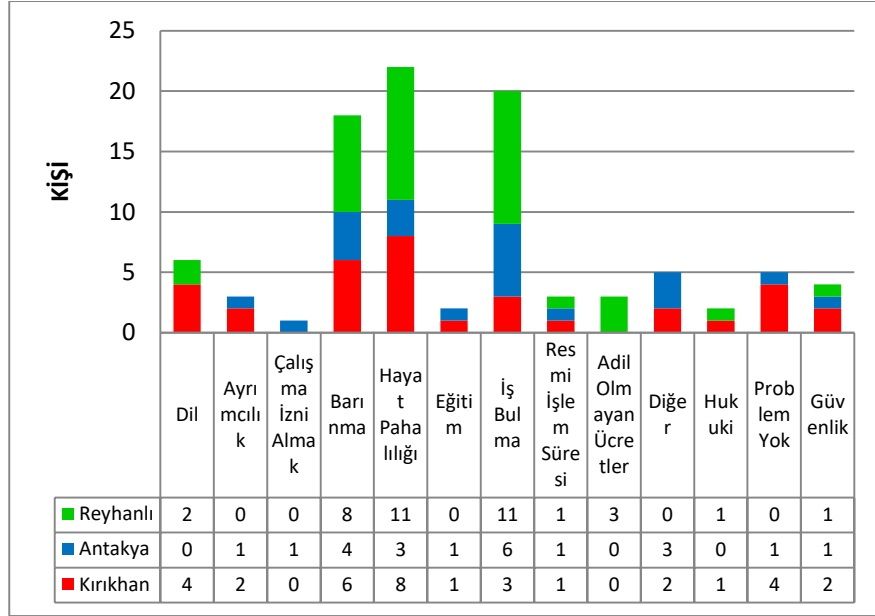
Türkiye’de ayrımcılığa uğrayıp uğramadıklarını ifade eden soruya 60 katılımcının 54’ü “Hayır” cevabı vermiştir (Şekil 14). Ancak ev ararken karşılaştığınız temel zorluklar nelerdir soruna görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu kendilerine yerel halkın ev vermek istemediklerini söylemişlerdir (Şekil 15). Özellikle Antakya ilçesinde 20

görüşmecinin 13'ü ev ararken ayrımcılığa uğradıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla gündelik yaşamda çok hissedilmese de ayrımcılığın en çok hissedildiği konunun konut olduğunu söylemek mümkündür.

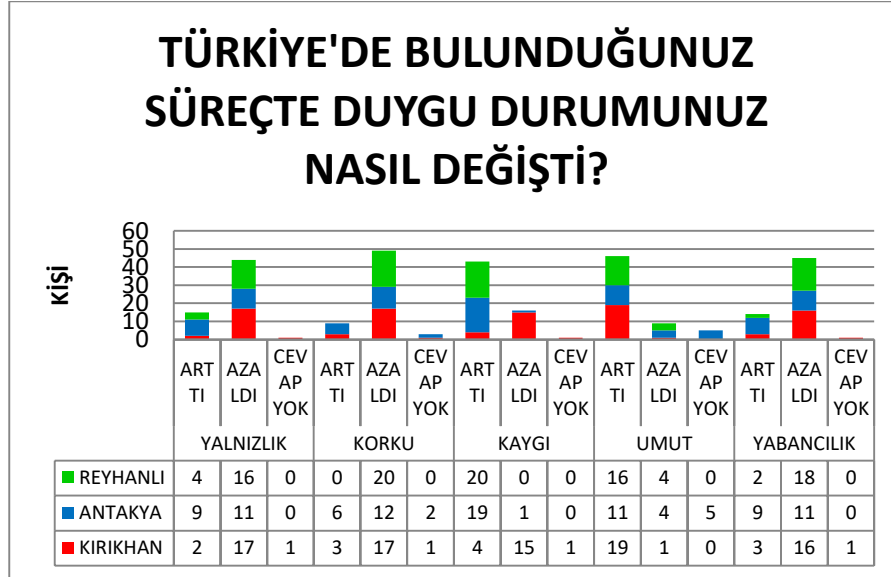

Şekil 15. Ev Ararken Karşılaşılan Zorluklar (Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

60 Görüşmecinin 42'si tek aile olarak konutlarında yaşamakta, 8'i ise birden fazla aile olarak geniş aile yapısıyla yaşamlarına devam etmektedirler. Birden fazla aile olarak yaşama eğilimi en çok Kırıkhan ilçesinde en az ise Antakya ilçesinde gözlemlenmektedir. Antakya ilçesinde kiraların daha yüksek olmasına rağmen, birden fazla ailenin bir arada yaşama eğiliminin az olması, "göçmenler birden fazla aile bir arada yaşayarak barınma maliyetlerini düşürürler" önermesini çürütmektedir. Saha gözlemlerinden yapılan çıkarımlara göre konutların fiziksel yapısı Kırıkhan ilçesinde bir arada yaşamaya daha elverişlidir. Aynı zamanda kültürel olarak Suriye'de de bir arada tek konutta yaşayan aileler, Hatay'da da aynı kültürü devam ettirmektedirler (Şekil 16).

Şekil 16. Türkiye’de Göçmenlere Yönelik En Problemlili Konular(Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Şekil 17. Türkiye’de Bulunulan Süreçte Duygu Durumu(Kaynak:117K829 Kodlu Proje Verileri)

Görüşmeciler Türkiye’de göçmenlere yönelik en problemliler başında; hayat pahalılığı, iş bulma ve barınma sorunlarını sıralamışlardır (Şekil 16). Özellikle sınır ilçesi Reyhanlı’da bu sorunlar daha yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Tüm bu sorunların sonunda görüşmecilerin duygu durumları da incelenmeye çalışılmış; Türkiye’de buldukları dönemde umutları artarken, yabancılaşma, yalnızlık ve korku duyguları azalmıştır. Ancak üç ilçede de kaygı duygusunun arttığı gözlemlenmektedir (Şekil 17). Dolayısıyla kente uyumun gerçekleştiğini 3 ilçe için de söylemek pek mümkün değildir.

Kente uyum sürecinde ise kent mekânında en çok ayrımcılıkla karşılaşılan bir sorun olarak görünmektedir. Görüşmecilere ayrımcılıkla ilgili farklı soruları yönlendirildiğinde genel olarak görüşme süresi boyunca ayrımcılığa uğramadıklarını belirtmiş olsalar da konut ararken ayrımcılığa uğradıklarını ifade etmişlerdir. Ekonomik olarak da hanenin bütçesinin önemli bir bölümü konut giderlerine ayrılmakta olup, farklı sosyal yaşam deneyimleri için bütçe yetersiz kalmaktadır. Ekonomik, fiziksel ve sosyal açıdan elverişli bir konutta yaşam süremeyen zorunlu göçmenlerin kente uyumundan söz etmek oldukça güçtür.

2.2. Konut Algısı Atölyesi Bulguları

Bu bölümde atölye bulgularına değinilecektir. Atölye, 9 Suriye uyruklu 4 T.C. vatandaşı toplam 13 katılımcı ile yürütülmüştür. Tüm katılımcıların belirtilen saatte atölye mekânında hazır bulunmalarının ardından katılımcılardan katılım onay formlarını doldurmaları ve üzerine yapıştırılmış yapışkan kâğıtlara etkinlik öncesi düşüncelerini ifade eden en az bir kelime yazmaları rica edilmiştir. Katılımcılar onay formlarını imzalarken katılımcı kayıt formundaki bilgiler de ekibimiz tarafından doldurulmuştur. Bu işlemlerin ardından atölye içeriği ve atölye yürütücüsü ile ilgili kısaca bilgilendirmede bulunulmuştur. Bu bölümde değerlendirilen çizimler konutun anlamlandırıldığı fiziksel, ekonomik, sosyo-kültürel ve psikolojik faktörlerin değerlendirildiği çizimlerden oluşmaktadır. Çizimlerin tamamı EK 1 de sunulmuştur.

Foto 1. Konut Algısı Atölyesi Fotoğrafi, Tarih:22.12.2019

Foto 2. Konut Algı Atölyesi Fotoğrafi, Tarih:22.12.2019

Atölye yürütücüsü kendisinden bahsettikten sonra hazırladığı slaytlar yardımıyla kısaca konut, kent, müştereklik, mekân gibi kavramları hem Arapça hem Türkçe olarak tercüman yardımıyla iki dilli şekilde açıklamıştır. Bu sırada, hazırlanan slaytların da iki dilli olması dikkat çekici ve motive edici bir unsur olarak belirtilmelidir. Ardından tüm atölye katılımcıları ile sorular yönlendirilerek uygulamalar yapılmıştır. Atölyede katılımcılara hayallerindeki konutu çizmeleri beklenmiştir. Atölye “Bana Ait Bir Yer” temasıyla başlamıştır. Katılımcılara yöneltilen sorular ise şu şekildedir: “nasıl bir yerde yaşamak isteriz”, “nasıl bir şehir”, “nasıl bir mahalle”, “nasıl bir sokak”, “istediğimiz evler ne özellikte” gibi soruları hayal etmeleri daha sonra verilen renkli kalemler ile kâğıtlara çizmeleri ve anlatmak isteyenlerin üzerine konuşmaları istenmiştir (Foto 1 ve 2).

Foto 3. Konutun Fiziksel Boyutu ile İlgili Çizim, Tarih:22.12.2019

Foto 3 de Suriyeli Katılımcı, karanlık ve ışık görmeyen bir evde yaşadığı için tek bir evde, penceresinin dışarı bakan ve ışığı içeri alan bir yerde yaşamak istediğini ifade

etmiştir. Kendi evinin yakınında yine dışarı bakan pencereleriyle aydınlık bir okul ve evine yakın bir noktada çocukları için bir park alanı hayal ederek çizmiştir. Gündelik yaşamında evinin karanlık ve nem sorunu olduğunu ifade etmiştir. Konutunda yaşadığı fiziksel bir sorunun çizimini yönlendirdiği ve hayalindeki konutu fiziksel bir nedenden yola çıkarak şekillendirdiği düşünülmektedir.

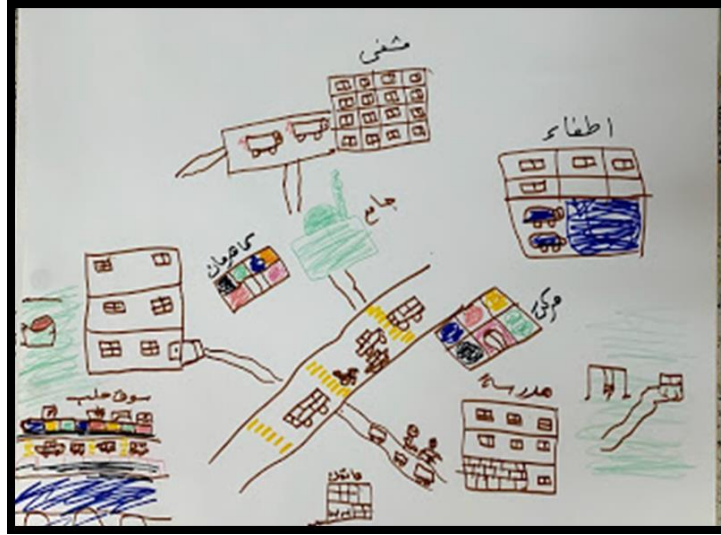

Foto 4. Konutun Ekonomik Boyutu İle İlgili Çizim, Tarih:22.12.2019)

Atölye süresince hiçbir katılımcı konutun ekonomik olarak kirası ya da üzerinden nicelik belirten bir çizim üretmemiş ya da bunun üzerine konuşma gerçekleştirmemiştir. Ancak Foto 4'deki çizim konutun ekonomik boyutu ile ilgili bir çizim olarak değerlendirilmiştir. Gerekçesi, konutunun cami, okul, bir ulaşım hattı olarak tramvaya yakın olması gerektiğini çizimin üzerine konuşma yaparak anlatan Suriyeli Katılımcı' nın ekonomik gerekçelerle kent merkezine erişimde zorlandığı bir evde yaşadığını ifade ediyor olmasıdır. Katılımcı bir kent merkezi hayal etmiş ve bu merkezde dini tesis, Antakya'da olmayan bir ulaşım tipi, çarşı, park alanı ve komşularıyla yaşadığı bir apartmanı çizerek resmetmiştir.

Foto 5. Konutun Sosyo-Kültürel Boyutu İle İlgili Çizim, Tarih:22.12.2019

Foto 5’de Suriyeli Katılımcı kendisinin içinde yaşadığı bir tek evden yola çıkarak en sevdiği komşularının da kendisi gibi tek evlerde yaşadığını ve okul alanının kendisi ile komşularının yakınında yer aldığını hayal ederek çizdiğini anlatmıştır. Çizimde bulunan çok katlı bina kendisi ve komşuları dışında yaşayan herkesin yaşadığı sıradan bir apartmandır.

Foto 6. Konutun Psikolojik Boyutu İle İlgili Çizim

Foto 6 daki çizim konutun psikolojik boyutu ile ilgili bir çizim olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu çizimde Suriyeli Katılımcı çizimini anlatırken kurduğu ilk cümle: “Öncelikle güvenliğin olduğu bir yer hayal ediyorum.” diyerek anlatımına

başlamış olmasıdır. Mahallelerinde yaşadıkları olayların güvenliklerini tehdit ettiğini ifade etmiş, mahallesinden ve insanlardan uzak bir yaşam hayal ederek resmetmiştir. Sonrasında ağaçların, dağın varlığının temiz hava ve sağlıklı bir yaşam olarak var olması gerektiğini anlatmıştır.

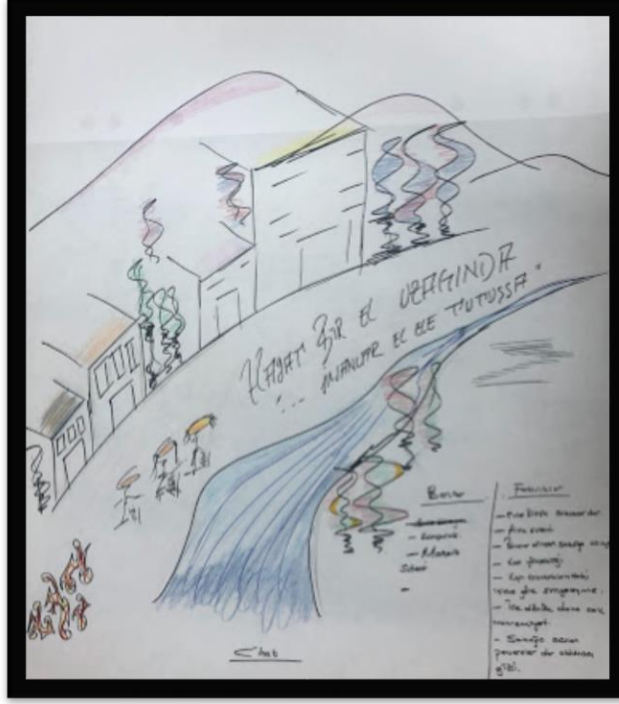

Foto 7. Konutun Anamları ile İlgili Çizim, Tarih:22.12.2019

Foto 7'deki çizim bir Türk katılımcıya aittir. Atölyeye katılan Türk katılımcı sayısı 4 olduğu için üzerine farklı boyutlarla yorum yapmak ya da içerisinden seçim yaparak bir yorum getirmek Suriyeli katılımcıların çizimlerinde olduğu gibi pek mümkün olamamıştır. Ancak Şekil 9'daki çizimde Türk Katılımcı, Suriyeli Katılımcıların çizimlerini içeren kriterlerle çizildiğini ifade etmiştir. Anlatımında bir konuttan çok, hayalindeki yaşam alanını çizdiğini ifade etmiştir. Bu yaşam alanında konutlar ve sevdikleri birbirinden kopuk değil ancak ağaçlar ile zaman zaman nefes alması için ayrılmış, Antakya'daki Asi Nehri'ne bakan ve kat adedi yüksekliğinin en yüksek 2 kattan oluştuğu bir yaşam alanıdır. Bu yaşam alanında Türkler ile Suriyeliler birbirinden farklı alanlarda değil, aynı konutlarda yaşamaktadırlar.

Özetlenecek olursa; Hatay'a zorunlu göçle yerleşen Suriyeliler'in ülkelerine kıyasla güvenli sınırlar içinde yaşasalar dahi konut hakkının tesis edilemediği, ancak barınma hakkının tesis edildiği konutlarda yaşadıkları gerçeği çizimlerden çıkarılan bir bulgudur. Güvenli bir ülkede yaşamak kadar güvenli bir konutta yaşamak kapsayıcılık ilkeleri çerçevesinde önemli yer tutmaktadır. İnsan hakları çerçevesinde barınma hakkını tesis etmiş olmanın adil konuta erişim için yeterli olmadığı bulgusu da çalışmanın bir diğer önemli bulgusudur. Yerel halkın konut çizimlerinde ise; konutun

sosyal özellikleri, doğal yaşam ile ilişkisi gibi konular öne çıkmakta ve güvenli bir konuttan çok, nitelikli bir kentsel yaşam çerçevesi içinde bir konut tasviri bulunmaktadır. Aynı kentsel alanı paylaşan mülteciler için konutun güvenliği ve fiziksel özellikleri, yerel halk için de konutun doğayla ve toplumla kurduğu ilişki ön plandadır.

3. Sonuç

Günümüz dünyasında savaşlar, salgın hastalıklar, politik, etnik kutuplaşmalar, iklim krizi gibi pek çok faktör insanları bir noktadan başka bir noktaya göç etmeye teşvik etmektedir. Hem belirsizlikler hem de göçlerle süreci yönetmeye çalışan kentlerin kapsayıcılık kriterleri doğrultusunda planlanması ve yaşama fırsatı sunması bir zorunluluktur. Kapsayıcı bir kentte yaşamın en önemli koşullarından biri de kentte yaşayan herkes için elverişli bir konutta yaşam sunmasıdır.

Güvenli bir ülkede ve kentte yaşamak kadar güvenli bir konutta yaşamak kapsayıcılık ilkeleri çerçevesinde önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmanın en önemli bulgularından biri; insan hakları çerçevesinde barınma hakkını tesis etmiş olmanın adil konuta erişim için yeterli olmadığıdır. bulgusu da çalışmanın bir diğer önemli bulgusudur. Konutun fiziksel niteliği ve ekonomik olarak elde edilebilirliği kadar sosyal özellikleri, doğal yaşam ile ilişkisi gibi konular da öne çıkmakta ve güvenli bir konuttan çok, nitelikli bir kentsel yaşam çerçevesi içinde bir konut tasviri bulunmaktadır. Fiziksel, sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak elverişli bir yaşamın inşası içinde bulunduğu kentsel çevrenin niteliğinden bağımsız düşünülemez. Ancak bugün kapsayıcı bir kentte hakça bir yaşam sürebilmek tüm insanlığın temel haklarından biridir. Kapsayıcı bir kent planı bu hakların inşası üzerine temellenebilir.

Kaynakça

- Carter, T. S., Polevychok, C., & Osborne, J. (2009). The role of housing and neighbourhood in the re-settlement process: a case study of refugee households in Winnipeg. *The Canadian Geographer* (3), 305-322.
- Kreibich, V. (2000). Self-help Planning of Migrants In Rome and Madrid. *Habitat International*(24), 201-211.
- Kuhlman, T. (1991). The Economic Integration of Refugees in Developing Countries: A Research Model. *Journal of Refugee Studies*, 4(1), 1-20.
- The World Bank. (2013). *Planning, Connecting & Financing Cities Now*. Washington: The World Bank.
- UN-HABITAT. (2003). *The Challenge of Slums*. London: EARTHSCAN

Sanat Girişimlerinin İstanbul'un Yaratıcı Alanın Gelişiminde Oynadığı Roller

Güzin Yeliz Kahya¹

Öz

Bu makalede İstanbul'un tabandan organize olan kentsel yaratıcı coğrafyasının mekânsal gelişimi, kentin yaratıcı coğrafyasının şekillenmesinde önemli rolleri olan sanat girişimlerinin yer seçimleri üzerinden irdelenir. Bunu yaparken izlenen yol, bu sanat girişimlerinin yaratıcı endüstrinin kentte ortaya çıkardığı baskın mekânsal organizasyon şemaları içindeki yerini görünür kılmak ve bu kümeler dışında kalan mekânları ayırtmaktır. Ayrışan örnekler üzerinden, bu sanat mekânlarının sanatsal ve yaratıcı enerjinin konumlandıkları mahallelerde yerel dinamiklerle nasıl bir araya geldiğini sorgulanarak bu tarz tabandan organize olan sanat oluşumların kentsel yaratıcılığın gelişmesindeki rolünü anlamak amaçlanır. Bu araştırmanın çıktıları sanat aracılığı ile kentin farklı sosyal katmanlarını içine alan ve kentlinin kendi kendine organize olabilme ve sosyal mekan yaratabilme kapasitesinin geliştirilmesine katkı sağlayan yaratıcı kent politikalarının geliştirilmesine katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: *kentsel yaratıcılık, sanat girişimleri, sosyal biraradlıklar, yaratıcı endüstriler, İstanbul.*

The Role Of Art Initiatives In The Development Of Creative Milieu Of Istanbul

Abstract

The paper deals with the development of bottom-up urban creativity from the lens of location patterns of art initiatives out of industry in Istanbul. It distinguishes particular spaces of art within the context of the location patterns of creative industry (CI) dense neighbourhoods and identify the exceptions in this general spatial layout of creativity, in which some disadvantaged neighbourhoods in terms of CI house some particular art spaces in Istanbul and focus on these spaces in terms of their distinguished role on meeting artistic, creative energy with local contexts of neighbourhoods, thereby enriching creativity in the city. In this regard, the study contributes to establish new perspectives and sources for more socially inclusive model of urban development that is at the same time instrumentalising creative expressions.

Keywords: *urban creativity, art initiatives, social copresences, creative industries, Istanbul*

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Kayseri, Türkiye. gkahya@erciyes.edu.tr

1. Giriş

Hangi eylemin yaratıcı olarak kabul gördüğü sorusu cevaplanması zor bir sorudur. Ekonomik coğrafya perspektifinden ele alındığında, kentlerin yaratıcılığı genellikle sembolik değer ve anlam yaratan yeni ekonomik faaliyetlerin etkileşiminin mekânsal organizasyonu olarak tarif edilmektedir (O’Conor, 2007). Yaratıcılığı ekonomik gelişiminin temeli olarak ele alan artan sayıda birçok kent, ‘yaratıcı kent’ kavramını kendi politikalarına ve girişimlerine entegre etmeyi amaçlamaktadırlar. Diğer bir taraftansa, yaratıcılık kentlerin içsel esnekliklerine, diğer bir deyişle kentlilerin yeni bir durumlar karşısında yeniden organize olarak, o duruma çözüm üretebilme becerilerine işaret etmektedir. Bu anlamda insanların tabandan ve kendi kendine örgütlenen yapılanmalar geliştirebilme becerileri, kentlerde farklı faaliyet alanları arasındaki bilgi alışverişinin daha akıcı olmasına katkı sağlarken; sosyal etkileşimlerle çeşitlenen ve kuvvetlenen gruplar, komüniteler ve pratikler arasında interaktif ve dayanışmaya dayalı yapılanmaların da önünü açmaktadır. Buna karşılık olarak ortaya çıkan bir arada olma durumları ve bu biraradıkların mümkün kıldığı yaratıcı süreçler birlikte üretimin, yaşamının ve dayanışmanın yeni mekânları olarak kentlerde karşımıza çıkarlar. Bununda ötesinde bu tarz oluşumlar kentlerde yaratıcılığın mekânsal organizasyonuna dair yaratıcı ekonomi dışında şekillenen yeni yerlere işaret ederler. Bu tarz süreçleri desteklemenin ise, uzun vadede yaratıcı toplumların ve kentlerin dinamik ekosistemlerinin sürdürülebilirliğinde önemli rolleri vardır.

Kurumsal veya toplumun tabanından örgütlenen bir girişim, eğer kendi pratiğinde, bir yandan kendi yerini şekillendirirken, diğer taraftan çevresindeki insanların gündelik hayatlarını dönüştürebilecekleri araçların devreye sokulduğu bir birlikte yaratım sürecini başlatabiliyorsa, bu girişimlerin devreye soktuğu bu süreçler, ve onların kentlerin sosyal yapısı ile girdikleri deneysel ilişkiler sayesinde sosyal biraradıkların farklı durumlarını da kentlerde mümkün kılabilirler. Bu tarz süreçlerin sıkça devreye sokulduğu kentlerde bu girişimler kentsel yaratıcılığın sağlanabilme yollarında belirleyicidirler. İstanbul’un yaratıcı alanın ise, 2000 sonrası süreçte görünür bir şekilde sanatsal üretimde yaşanan etkileşimli ve işbirlikçi bilgi paylaşımı ve dolaşımına dayanan dönüşümlerle yeniden şekillendiği söylenebilir. Sanatın aracı olduğu sosyalleşmenin özel alanlarında başlatılan bilgi dolaşımının, kentsel mekânının sağlamış olduğu sosyal birarada olma durumlarına ne kadar açık ve dışadönük ise o derece kentsel yaratıcılığı artırabilmektedirler. Sanatın bu şekilde faaliyet göstermesi sadece sanat komünitelerini değil, daha önce iletişime etkileşime geçmemiş insanların etkileşim içine girip, birarada çalışıp üretebildiği bir birlikteliğinde mümkün kılabilirler.

Bu araştırma, kentsel yaratıcılığın endüstriyel tarafı dışında duran İstanbul’da ortaya çıkmış 2018 yılında faal olan sanat girişimleri ve onların konumlandıkları yerel kentsel çevre ile etkileşimleri üzerine odaklanır. İstanbul’un yaratıcı endüstri faaliyetlerinin biriktiği mahallelerin dağılım profilinde, saptanan sanat girişimlerinin nasıl konumlandıkları sorgulayarak, bu çalışmada yer seçiminde ayrıcalıklı durumlar sergileyen sanat girişimlerinin hangileri olduğu, yaratıcı endüstri birikimi açısından dezavantajlı olan mahallelere odaklanarak saptanır. Aynı zamanda, bu saptanan mekanlara odaklanarak bu girişimlerin sanatsal ve yaratıcı enerjiyi buldukları mahallenin yerel yapısı ile nasıl etkileşime soktukları ve bu sayede kentsel yaratıcılığı

besledikleri sorusu üzerine odaklanmaktadır. İstanbul'daki sanat girişimleri tarafından oluşturulan bu mekânları odağa yerleştiren bu araştırma mahalle ölçeğinde sosyal birarada olma durumlarının önemli bir etken olduğu bilgisini ön plana çıkararak kentsel yaratıcılığın toplum düzeyinde geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Böylelikle sanat girişimlerinin mümkün kıldığı çoklu sosyal alanların yaratıcılığı araçsallaştırarak sosyal olarak daha kapsayıcı bir kentsel gelişim modelinin sağlanmasında açtığı yeni perspektifleri görünür kılar.

Bu makalede öncelikle kentleri neyin yaratıcı yaptığı sorgusu irdelenir. Sonrasında, yaratıcı endüstrinin kültürel olarak sınıflandırılan skalasında konumlanabilen yaratıcı sektörlerin İstanbul metropolitan alanında mahalle ölçeğinde nasıl biriktiği haritalanır. Böylelikle İstanbul'da yaratıcı endüstrinin yoğunlaştığı ve kümelendiği kentsel alanlar gösterilir. Daha sonrasında, yer bilgisi toplanan sanat girişimlerinin bu harita üzerine nasıl yerleştiği bilgisi, ve bu konumlanmada ayrıcalıklı sayılan sanat girişimleri ile yapılan derinlemesine görüşmelerin çıktıları sunulur. Bu yolu izleyerek bu makale sanat girişimlerinin yaratıcı enerjisi sosyal deneyime açık esneklik ile buluşturarak kentlerin yaratıcı gelişiminde nasıl bir potansiyele sahip oldukları tartışması ile sonlandırır.

2. İki taraflı kentsel yaratıcılık

Kentsel yaratıcılığın mekânsal örgütlenişi, 1990 sonrası Kuzey Avrupa Kuzey Amerika ve Asya şehirlerinin kentsel gelişimi içinde özellikle yaratıcı endüstrilerin kümelenmesi çerçevesinde tariflenmiştir (Scott, 1988; Turok, 2003; Lorenzen & Frederiksen, 2008; Cooke & Lazzeretti 2008). Bu bağlamda ortaya çıkan literatürde yaratıcı kentsel coğrafya tariflenirken; kentsel yığılma ve yığılma ekonomisi arasındaki ilişkinin sağladığı açıklamalara bağlı kalınır. 21. yüzyılın yığılma ekonomisi kentleşmenin yeni yüzlerini ortaya çıkarırken, yapılan en önemli vurgu yaratıcı endüstrinin bazı özellikli kentsel alanlarda ve bölgesel ölçekte ise, belli ülkelerde ve o ülkelerin büyük kentlerinde mekânsal olarak konsantre olduğudur. Yapılan ortak çıkarım ise, bilgi odaklı endüstrilerin ülke çapında kümelenme eğilimde olduğu (Ellison et. al, 2010) ve bu kümelerin özellikle büyük şehirler ve çevresindeki bölgelerden oluştuğudur (Boix, 2012). Büyük kentlerin tanımladığı metropolitan kentsel alan ise yaratıcı endüstri firmalarının en yoğun olarak yığıldığı bölgeler olarak tariflenmektedir. Bu alanların sağlamış olduğu kentsel kaynakların çeşitliliği, erişilebilirliği ve dolaşımındaki kolaylıklar, firmaların yenilikçi kapasitelerini artırırken; üretimlerinde ortaya çıkan masrafları da azaltmaktadır (Scott, 2000). Aynı zamanda, yaratıcı endüstrilerinin yığılmasına neden olan kuvvetler, o yerdeki yerel etkileşimleri de arttırmaktadır (Rosenthal & Strange, 2001). Böylelikle yaratıcı endüstriyi oluşturan farklı sektörler, bu endüstri içinde veya dışındaki diğer firmalarının yakınlığı sayesinde öğrenme sürecini kolaylaştırarak, yaratıcı işgücü paylaşımında bulunarak ve daha kolay risk alarak kendi yaratıcı üretkenliklerini artırmaktadırlar.

Kentsel yaratıcılığın bu şekilde ele alınması diğer taraftan, yaratıcı faaliyetlerin günümüz yığılma rejiminin ve ekonomik düzeninin yapısal bir elemanı olarak araçsallaştırmaktadır. Bu anlamda yaratıcılık sistemin işlerliğinin bir sağlayıcısı olarak konumlandırılmış olur (van Heur, 2009). Her ne kadar yaratıcı üretim faaliyetleri yığılma ekonomileri ve kentleşme süreçlerinin etkisi altında kümeleniyor olsa bile, kentsel yığılmalara sebep olan ekonomik sebeplerin kentsel yaratıcılığın

mekânsal organizasyonunda ne ölçüde belirleyici olduğu önemli bir soru olarak karşımıza çıkar. Diğer bir deyişle, bu tarz bakış açıları kentsel yaratıcılığı kavramsallaştırırken, yaratıcı üretim sürecini mümkün kılan sosyalliğin farklı mekânsal tezahürleri arasındaki karmaşık ve etkileşimli birliktelikleri içine almakta yetersiz kalmaktadırlar. Oysaki, kentlerde insanların ne tür sosyal birarada olma durumları içinde oldukları, bilginin akışı ve etkileşimi için yeni yaratıcı potansiyeller taşımaktadır; ve bunların mekânsal olarak kentlerde varlığını sürdürebilmesi, bazen geçici bir kolektif çalışma mekânı olarak, bazen de uzun soluklu bir buluşma mekânı olarak üretimin yaratıcı bir süreç olarak evrilmesinde önemli rolleri vardır.

Sanatsal bir üretim içinde olan kişiler, yaratıcı eylemlerini tabandan ve kendileri örgütleyerek icra edebildikleri ölçüde kentlerdeki sosyal birarada olma durumlarının yeni ve farklılaşan mekânsal tezahürlerini yaratabilen önemli aktörler olarak karşımıza çıkarlar; ve bu anlamda kentsel yaratıcılığın anlaşılması, desteklemesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması konusunda onların eylemsel alanları önemli bir konuma sahiptir. Bu yönde yapılan araştırmalar, özellikle sanatçıların dahil olduğu planlama veya onlar tarafından yürütülen yer yaratımı süreçlerinde yaratıcı ve sanatsal enerjinin karmaşık kamusal ajandalara entegre edilmesi ile birçok yeni toplumsal veya mekânsal çözümün üretilebildiğini göstermiştir (Lindquist, 2013). Böylelikle insanlar yaşadıkları kentsel çevre ile ilgili yeni yönetim modelleri geliştirebilmişler; ve katılımın, etkileşimin ve bilginin paylaşımının ön planda olduğu yeni birarada çalışma ve üretme deneyimlerinin yaşandığı gözlenmiştir (Lind, 2009). Bu süreçler içinden kolektif çalışma, üretme veya yaşamının yeni mekanları ortaya çıkmıştır (Block & Nollert, 2006; Kester, 2005).

Yaratıcı ve sosyal alanın bu çetrefilli ilişkisi bağlamında, sanat girişimlerinin buldukları kentsel çevre ve o çevreyi oluşturan toplulukla olan ilişkisi ve onlarla etkileşim içinde olma yolları özellikle kentlerde işbirliğine dayalı yaratıcı pratiklerin desteklenmesi açısından önem arz etmektedir. Sanatın yaratıcı potansiyelinin özellikle sanatçının yaratıcı üretimini konumlandığı mahallenin kentsel içerikleri ile ilişkilendirildiğinde yarattığı toplumsal etki ve gelişim birçok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır (Murdoch et. al, 2016; Grodach 2011; Markusen & Gadwa, 2010; Currid 2007; Borrup 2006; Rantisi 2004). Bu araştırmalar, özellikle sanatsal yaratıcı enerjinin kentsel çevrede yarattığı toplumsal etkiyi, sosyal etkileşim, kolektif düşünme ve eylemi harekete geçirmek gibi yollara ile daha etkin bir kentli profilinin yaratılması olarak tariflendirmektedirler.

Kentsel yaratıcılığın sosyal boyutlarına benzer çalışmalarda vurgu yapılmasına rağmen, özellikle sanatın sosyal birarada olma durumlarının yeni hallerini yaratıcı bir şekilde üretebilme ve bu yollarla kentlerin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik başkalaşımındaki etken rolleri kente dair geliştirilen politikalarda ve girişimlerde göz ardı edilmektedir. Bunun yerine, sanatçıların, sanatsal yapılanmaların ve sanat oluşumlarının kentsel yaratıcı coğrafyadaki rolleri turizmi canlandırma, kentlerin küresel sermaye ve insanların dolaşımı için cazip hale getirildiği marka kentler yaratma gibi boyutları ile ilişkilendirilmekte (Brown et al. 2000; Brito et al, 2000) veya yaratıcı sınıflı belli kentsel alanlara çekmek gibi sınırlı çerçeveler içinde irdelenmektedir (Clark 2004; Florida 2002). Bu açılardan ele alındığında, özellikle önde gelen sanat kurumları veya kültürel oluşumlar kentsel alanların devlet kurumları veya sermaye odakları tarafından yeniden üretilme süreçlerinde geliştirilen kent

politikalarının öncelikli alanları haline gelirken, birçok tabandan örgütlenen sanat oluşumu yaratıcı kentsel coğrafyanın görünmeyen alanlarına itilmektedirler.

Tersi yönde gelişen güncel eğilim ise, toplumun tabanından örgütlenen aktörlerin ve onların yaratıcı pratiklerinin görünür kılınması ve onların pratikleri ile yarattığı toplumsal etkinin kentsel politikalara entegre edilmesi üzerine olmaktadır. Örneğin Vivant (2013) yaratıcı kent mottosu ile yaratıcı ekonomi ve endüstri odaklı kentsel gelişim modeline bir alternatif arayışına girer ve yaratıcı özneler için kent mottosunun güçlendirilmesi gerekliliğinden bahseder. Bu önermesini ise bazı örneklerle destekler. Berlin’de kentin sahipsiz parsellerinde ortaya çıkan işgal evlerinden ve Paris’teki yeraltı kültürüne dair birçok pratiğin yer bulduğu La Chapelle-Stalingrad gar alanından ve buralarda süregiden ana akım sanat faaliyetleri dışında kalan birçok alternatif sanatsal denemenin yaratıcılığın yeni coğrafi olduğuna işaret ederek, yaratıcı kent denildiğinde öncelikle imlenen yaratıcı endüstri kümelerinden başka bir coğrafi tanımlamaya yönünü çevirmektedir.

3. Metodolojik yaklaşım

Makalenin bu bölümüne kadar kentsel yaratıcılığın iki farklı boyutuna dair yapılan tartışma, kentsel yaratıcılığın mekânsal organizasyonuna dair yapılacak veriye dayalı bir araştırma için yol gösterici bir izlek sunmaktadır. Bu izlek ışığında, makalenin geri kalan bölümünde İstanbul’un yaratıcı alanı iki yönlü ve çok ölçekli bir sınıma tabi tutulur. Birinci aşamada kentte yaratıcı endüstri sektörleri içinde yer alan işyerlerini güncel verilerle haritalamak, kentin endüstriyel yaratıcılık coğrafyasını tarifleyen mekânsal yığılma örüntülerini ortaya koyar. Bu yığılma örüntüleri içinde, endüstri dışı ve ekonomik faaliyet olarak sınıflanamayan sanat girişimlerinin nasıl bir yer dağılımı içinde yaratıcı endüstri ile mekânsal yakınlık ilişkisine girdiği ise yapılan analiz ikinci aşamasını oluşturur. İkinci aşamada sanat girişimlerinin kentte ortaya çıkan alternatif sosyal alanlar olarak haritaya eklenmesi ve görünür kılınması onların yarattığı sosyal potansiyelin yaratıcı coğrafya ile ilişkisini sorgulamamıza bir altlık oluşturur.

Sanat girişimlerini, yaratıcı endüstri kümelerinin oluşturduğu örüntü ile birlikte görmek, bu girişimlerin konumları ile yaratıcı endüstri kümelerinin sergilediği genel yer dağılım lekelerinden ayrılan durumları sorgulamaya izin verir. Burada izlenen yol, yaratıcı endüstri sektörleri içinde yer alan işyerlerinin yoğun olarak yığıldığı mahalleler dışında, yaratıcılığın endüstriyel kolu bakımından kentte arka planda duran mahallelerde konumlanan sanat girişimlerini tespit etmektir. Bu şekilde tespit edilen iki sanat girişiminin kentsel yaratıcılığın toplumsal olarak yaygınlaşmasındaki ayrıcalıklı rolünün daha derinlemesine anlaşılabilmesi için, bu sanat girişimlerinin pratiklerine dair niteliksel bir analizi gerektirir. Bu görüşmeler için hazırlanan sorularla, bu sanat oluşumlarının konumlandıkları yerel kentsel çevre ile girdikleri etkileşimi ve bu etkileşimi nasıl yaratıcı pratiklerine yansıtıklarını anlamak amaçlanır.

3.1 Veri toplama ve araştırma metotları

Yaratıcı endüstri sektörleri içinde yer alan ve aktif olarak 2018-2019 yılında ekonomik faaliyet gösteren işyerlerine dair adres bilgileri, İstanbul Ticaret Odasının Avrupa Birliği Ekonomik Aktivite Sınıflandırma (NACE) kodlarına göre kayıtlı işyerlerine dair bilgi bankasından temin edilmiştir. NACE kodlama sistemine göre yaratıcı endüstri içine giren farklı ekonomik aktivite grupları vardır. Bu makalede

yaratıcı endüstrinin kültürel odaklı sektörlerine odaklanarak, iki ekonomik aktivite sınıfı içinde yer alan işyerleri analiz edilir. Bu aktivite gruplarından biri J. Bilgi ve İletişim, diğeri ise R. Sanat, Eğlence ve Rekreasyon başlığı altında sıralanmıştır. Tüm bu ekonomik faaliyet grupları estetik ve semiyotik üretime odaklanmıştır. J. Bilgi ve İletişim ana grubu altında, Tablo 1. de açıklandığı gibi Sinema filmi, video ve televizyon programı yapıcılığı (59.1), Ses kaydı ve müzik yayımlama faaliyetleri (59.2), Radyo yayıncılığı (60.1), Televizyon programcılığı ve yayıncılığı faaliyetleri (60.2) alt başlıkları ile kodlanan işyerleri dahil edilmiştir. Bu seçilen aktiviteler faydacı olmayan estetik ve semiyotik sinyallerin toplum içinde transferine dair ürünler ve hizmetler üretmektedirler. Sanat, Eğlence ve Rekreasyon altında seçilen aktivite grupları (90.01, 90.03, 90.04, 91.01, 91.02) ise kültürel üretimin sergilenmesine ve dolaşımına dair faaliyetleri kapsar.

Tablo 1. 2018-2019 yıllarında İstanbul Ticaret Odasına kayıtlı yaratıcı endüstri içinde yer alan aktivite grupları ve kayıtlı işyeri sayısı

İstanbul Ticaret Odası Meslek Sınıflaması	Ekonomik Aktivite Kodları (NACE)	Kayıtlı işyeri sayısı
30. Bilgi, İletişim ve Medya	59.1 Sinema filmi, video ve televizyon programı yapıcılığı	2121
30. Bilgi, İletişim ve Medya	59.2 Ses kaydı ve müzik yayımlama faaliyetleri	437
30. Bilgi, İletişim ve Medya	60.1 Radyo yayıncılığı	703
30. Bilgi, İletişim ve Medya	60. 2 Televizyon programcılığı ve yayıncılığı faaliyetleri	1127
30. Bilgi, İletişim ve Medya	90.0 Yaratıcı sanatlar ve eğlence aktiviteleri 90.01 Performans sanatı 90.03 Artistik yaratım 90.04 Sanat tesislerinin operasyonu 91.01 Kütüphane ve arşiv aktiviteleri 91.02 Müze aktiviteleri 47.78 Diğer sanatsal ürünlerin perakende satış aktiviteleri	1012

Bunun yanı sıra, bu makalede endüstri dışı ve yaratıcı ekonomik faaliyet dışında sınıflandırılan sanat girişimlerine dair bilgi bazı online ve basılı medya kaynaklarından toparlandı. Toparlanan bilgi İstanbul'un güncel sanat sahnesinde faaliyet gösteren 157 adet sanat oluşumunu kapsamaktadır. Bu 157 oluşumun her biri bir mekanda konumlanarak faaliyet göstermektedirler.

Tüm bu toparlanan bilgi kullanılarak, öncelikle 5 kategori altında sınıflandırılan işyerlerinin mahalle ölçeğinde yığılma oranlarının hesaplaması yapıldı; ve kentin tüm mahalleleri bu ölçümler üzerinden katmanlaştırılarak haritalandı. Bu hesaplamalarda İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama departmanının tanımlamış olduğu mahalle şeması kullanıldı. Sonrasında 157 adet sanat girişimi mekânın Q-GIS programı kullanılarak coğrafi olarak koordinatları kodlandı ve aynı harita üzerine yerleştirildi. Bu üst üste bindirme işlemi sonrasında yaratıcı endüstri bakımından zayıf

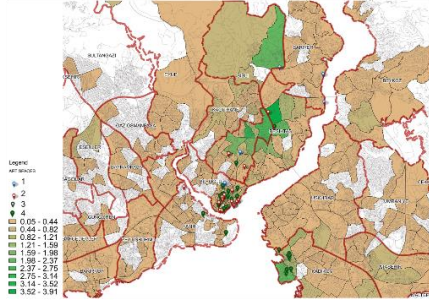
mahallelerde konumlanan sanat girişimleri tespit edildi ve bu girişimlerle derinlemesine görüşmeler yapıldı.

4. Bulgular ve Değerlendirme

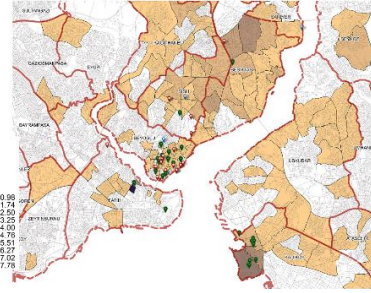
4.1. Yaratıcı endüstri faaliyetlerinin yığılması ile ortaya çıkan mekânsal örüntüler ve sanat girişimlerinin konumlanması

Beş ekonomik aktivite grubunun konumlandığı mahallelerin işyeri sayısına göre katmanlaştırılarak haritalanması ile bu aktivitelerin kentsel mekanda nasıl yığıldığına dair ortaya çıkan örüntüler şekil 1’de gösterilmiştir. Beş aktivite grubu içinde bulunan işyerlerinin mekânsal yığılma örüntüleri ayrı ayrı analiz edildiğinde, yaratıcı endüstrinin yoğunlaştığı mahallelerin kentin metropolitan alan sınırı içine dahil olduğunu görülmektedir. Şekil 2’de gösterildiği gibi, Şişli ilçesine bağlı şehrin birinci Boğaz Köprüsünün Avrupa yakası çıkışı tutan E-5 otoyolu üzerinde yanyana konumlanan Esentepe, Levent ve Mecidiyeköy mahallelerinin oluşturduğu kentsel alan ve bu alanın kuzeyinde, E-5 otoyolunu TEM otoyolu - ikinci boğaz köprüsüne bağlayan ulaşım aksı üzerinde konumlanan Sarıyer ilçesine bağlı Maslak mahallesi kentin merkezi iş alanı olarak tanımlanan alan olarak beş grup aktivitenin birarada yığıldığı alandır. Taksim-Sisli metro aksını tarifleyen kentsel alan ise azalan sayıda bir yığılma örüntüsü ile yaratıcı endüstri yığılmasının en yoğun olduğu Sisli-Maslak alanına eklenmektedir. Bu aks üzerinde konumlanan Teşvikiye ve Harbiye mahalleleri özellikle sanat, eğlence ve rekreasyon grubu altındaki aktivitelerin yoğunlaştığı alan olarak ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak, Anadolu yakasında bulunan Kadıköy ilçesinin kıyı aksında konumlanan Osmanağa ve Caferağa mahallerinde önemli sayıda sanat, eğlence ve rekreasyon grubu altındaki faaliyetler yığılmıştır, ve bu kentsel alan yaratıcı endüstrinin ortaya koyduğu mekânsal örüntünün karşı yakadaki uzantısını oluşturmaktadır.

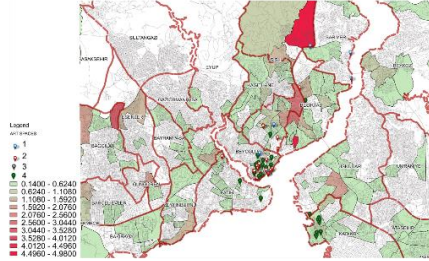
Şekil 1. Beş ekonomik faaliyet grubunun mahalle ölçeğinde yığılma örüntüleri

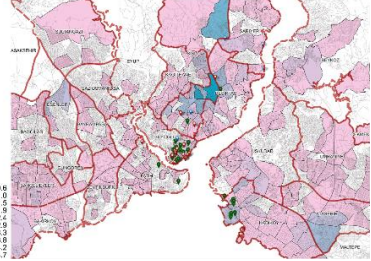
(a) 59.1 Motion picture, video and television programme produc-

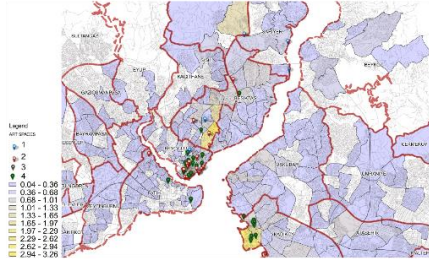
(b) 59.2 sound recording and music publishing activities

(c) 60.1 Radio broadcasting

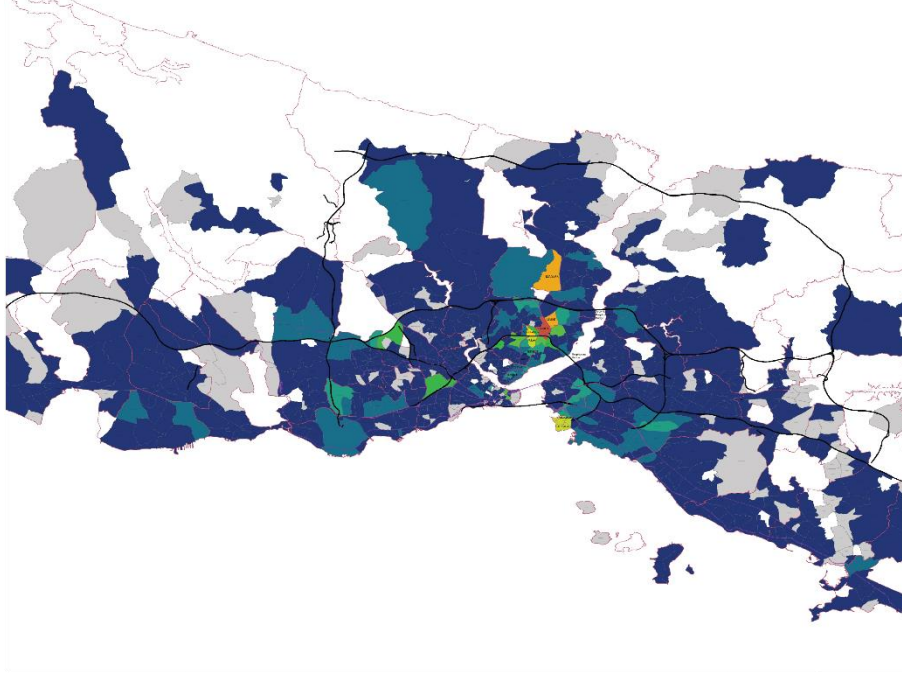

(d) 60.2 Television programming and broadcasting activities

(e) Specialized artistic creation activities (90.0, 90.01, 90.03, 90.04, 91.01, 91.02, 47.78)

Şekil 2. Beş aktivite grubu altındaki işyerlerinin en yoğun olarak birarada yığıldığı mahalleler.

Sanat girişimlerinin bu mekânsal yığılma örüntüsü içerisinde konumlarının analizi ise, bu sanat mekânların mahalle ölçeğinde dağılımına dair üç farklı durumu ortaya koymaktadır. Birincisi, ele alınan 157 adet sanat girişimi yoğun olarak yapılaşmış Beyoğlu, Kadıkoy ve Sisli ilçelerinin 1900 yıllardan bu yana kentin merkezi olarak işlev gören mahallelerinde yer almasıdır. İkincisi, bu mekânların bu tanımlı alanda yoğunlaşması, fakat daha yakın zamanda ulaşım aksları ile gelişen ve yaratıcı endüstri aktiviteleri açısından da zengin olan merkezi iş alanı bölgelerine çokta yayılmadığını görmekteyiz. Yaratıcı endüstri aktiviteleri eski kent merkezindeki sorunlar nedeni ile bu alandan ziyade kentin daha yakın zamanda aktifleşen alt merkezlerinde konumlanırken, sanat girişimlerinin geleneksel olarak kentin merkezi kabul edilen alanlardan dışarı çıkma eğiliminde olmadığını görmekteyiz.

Şekil 1’de gösterildiği gibi, televizyon programcılığı ve yayıncılığı, sinema filmi, video ve televizyon programı yapımcılığı ve radyo yayıncılığı faaliyetlerini kapsayan yaratıcı endüstri aktivitelerin en yüksek oranda yığıldığı mahallelerde en fazla bir yada iki adet sanat girişiminin konumlandığını görmekteyiz. Ele alınan 5 aktivite grubu karşılaştırıldığında, sanat girişimlerinin özelleşmiş sanatsal yaratım altındaki grupta yer alan işyerleri ile birarada konumlandığı görülmektedir. Özellikle yaratıcı endüstrinin yığılma eğilimin ortaya çıkardığı mekânsal örüntüde arka planda kalan Fatih ilçesinde sadece birkaç mahallede bir yada iki sanat girişimine rastlanır. Anadolu yakasındaki Kadıkoy ilçesi ise, yaratıcı endüstri faaliyeti gösteren işyerlerinin yoğunlaştığı mahallelerin sanat girişimleri tarafından da tercih edildiğini görmekteyiz.

4.2 Sanat girişimlerinin konumlanmasında farklılaşan saptamalar

Analiz edilen 157 sanat girişiminin konumları yaratıcı endüstrinin ortaya koyduğu mekânsal örüntü içinde değerlendirilirken; *Pasajist* ve *İMÇ 5533*, adli iki sanat girişiminin konumdaki farklı durum yaratıcı endüstri açısından arka planda kalmış iki mahalleye işaret etmektedir. Bu iki sanat girişiminin ortak özellikleri kişilerin kendi girişimleri ile tabandan organize olan ve sektör odaklı değil, yer odaklı pratikleri ile yaratıcı üretim içinde olan oluşumlar olmalarıdır. Kentte yaratıcı endüstrilerin yoğunlaştıkları alanın uzağında konumlanmalar da, buldukları yerler yaratıcı faaliyetlerin olmadığı veya az bulunduğu mahallelerdir.

İMÇ 5533 Fatih ilçesi, Hacı Kadın mahallesinde bulunan İstanbul Manifaturacılar Çarşısında (*İMÇ*) 10 yıldan uzun süredir konumlanmaktadır. Bu mahalle 5 aktivite grubundan sadece ses kaydı ve müzik yayımlama faaliyetlerini en yüksek oranda barındırmaktadır. Hacı Kadın, yaratıcı endüstrinin yoğunlaştığı alan dışında kalan bir ilçenin mahallesi olmasına rağmen, sadece bir faaliyet grubunun yüksek oranda burada yer seçmesi ise *İMÇ'nin* 1970'lerin müzik yapımcılığı ve yayımcılığı merkezi olması ile açıklanabilir. Alçak katlı, grup halinde birbirine bağlanan dikdörtgen bloklardan oluşan çarşının 5. Bloğu özellikle İstanbul müzik sahnesinde simgesel bir anlama sahiptir. Bugün müzik endüstrine dair faaliyetler bu çarşı dışındaki yeni merkezi alanlarına kaymış olsa bile, burada kayıtlı bulunan işyerlerinin sayısının çokluğu buranın günümüzde de bu müzik şirketleri tarafından kullanıldıklarını göstermektedir.

Pasajist sanat girişimi ise, Beyoğlu ilçesinin kuzey batısındaki Tarlabası bölgesinde yer alan Kalyoncu Kulluğu Mahallesinde bir apartman dairesini üç sene boyunca sanatsal üretim mekânı olarak kullanmışlardır. Tarlabası taşıdığı otantik ve tarihi mimari ve kentsel çevre değerlere rağmen, Beyoğlu'nun yoksul mahallerinin bulunduğu bir bölge olması nedeni ile, yaratıcı endüstri sektörü açısından canlı olan Beyoğlu'nun diğer mahallerinden farklılaşır. Pasajist burada faaliyet gösterdiği süre boyunca, bir yandan da mahallenin yerel bir yemek lokantasını bir sergi mekânı olarak lokanta sahibi ile paylaşımlı olarak kullanmıştır. Bu oluşum ve lokanta, Tarlabası'nda 2010'larda başlayan ve devam eden yenileme projesi nedeni ile tıpkı burada yaşayan diğer mahalle sakinleri gibi, bu mahalleyi terk edip mekânlarını başka bir yere taşımak zorunda kalmışlardır.

Şekil 1. İMÇ, Hacı Kadın mahallesi (solda), Yerel Lokanta, Kalyoncu Kulluğu Mahallesi (sağda) (**Kaynak:** Kişisel Arşiv ve Pasajist web sayfası).

Konumsal olarak ayrı duran bu iki sanat girişimine kendi sanatsal eylemleri ile ortaya çıkan yaratıcı yer yaratma kapasitelerine dair sorular sorulduğunda ise, sanat aracılığı ile yaratılan sosyal birarada olma durumlarına ve bu biraradalıklarda konumlandıkları mahalle sakinlerinin katılımına dair çıkarımlar elde edilmiştir. Pasajist kurucu ortağı ve İMÇ 5533 ile uzun süreler birlikte çalışan sanatçı ile yaptığımız röportajlarda, röportaj yapılan kişiler sanatsal yaratıcı enerjinin, sosyal etkileşim ve ortak bilgi üretim sürecini nasıl tetiklediği üzerine kendi deneyimleri üzerinden argümanlar ürettir. Bu argümanlarında bu sanatsal mekânların kendi sanatsal üretim rutinlerinin mahallede önceden deneyimlenmiş birarada olma durumlarının deneyimlendiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Konumlarına bakılmaksızın, her iki sanat girişimi de kendilerini sosyal rolü olan sanat mekânları olarak tanımlamaktadırlar. İMÇ 5533'un kurucu ortağı mekânlarını 'diyalog için yaratılmış alternatif sanat mekânı' olarak tanımlar (Atakan, 2015:133). Sanatsal pratiklerin üretildiği bir mekan arayışı ile kurulan bu girişim, fiziksel estetiğin diyalogla buluşturulması, sosyal içeriğin ve insanlar arasındaki etkileşimin kendi sanatsal pratiklerinin teorik temelini oluşturması söylemi ile hareket alanlarını oluştururlar. İçlerinde sanatçı ve küratörlerin bulunduğu dört kişi tarafından yürütülen kendilerini özgür bir sanat mekânı olarak nitelendiren Pasajist ise, bu girişimlerinde herhangi bir resmi yapılanma olmadan, sanatçılar için özgür bir hareket alanı yaratmayı amaçlarlar. Sanatçıların sahip olduğu bir üretim mekânı olmak yerine, onlar bir araya gelme nedenlerini dışarıdakilerin katılımı ile büyüyen bir proje ve bu projenin farklı mekanlarla pratiğe dökülmesi olarak açıklıyorlar. Her türlü erişilebilir mekan, onların bu projelerini pratiğe döküldüğü bir yer olarak işlevlendirilebilir. Bu anlamda Tarlabası'nda kendi stüdyoları ve mahallede sergileme alanı olarak paylaşımlı kullandıkları lokanta bu eylem alanlarından biri olarak örneklenebilir.

Her iki sanat girişimi, kendi sanatsal pratiklerinde buldukları mahallenin yerel dinamiklerine oldukça duyarlılar; ve bir mahalleli olma ve yerel topluluğun bir parçası olmak sanatsal pratiklerinin önemli bir birleşenini oluşturuyor. İMÇ'nin, eski bir ticari çarşı olarak, orada bulunan tüm esnafın tabii olduğu, alkol kullanılmaması, açılış ve kapanış saatleri, hafta sonu tatilleri gibi gündelik aktivitelerin işleyişini belirleyen belli kuralları var. İMÇ 5533, burada konumlanmış bir güncel sanat mekânı olarak orada bulunan diğer esnaflardan kendini ayrı tutmuyor. Onlar orada konumlanmayı seçerek, kendi kimliklerini korumak şartı ile, konumlandıkları yerin kurumsal, kültürel ve sosyal yapısının bir parçası olmak ve çarşının yıllardır işleyişini belirleyen kurallara uymayı da kabul etmiş oluyorlar. Bu tavır onların uzun yıllardır o çarşıda bulunan esnafla olan ilişki ve iletişimlerini de kolaylaştırıyor. Benzer bir şekilde, Pasajist uzun süredir orada yaşayan sakinleri olan bir mahalleye yeni yerleşen bir sanat girişimi olarak içine girdikleri toplulukla belli ortaklıklar yolu ile iletişim kurmuşlar. Özellikle pratiklerinde ve orada bulunuşları ile o toplulukta tepki yaratacak veya onlardan farklı olduklarını vurgulayan uygulamalardan sakınmışlar. Örneğin kendi stüdyolarının kapısını hep açık tutarak ve içeriğinin pencereden görünebilir olmasını sağlayarak bir tür şeffaflık yaratmayı amaçlamışlar.

Bu bulgular görüşülen kişiler tarafından özellikle içinde buldukları mahalle topluluğuna olan hassaslıkları olarak dile getirilmiştir. Görüşme yapılan İMÇ 5533 ile uzun yıllardır işbirliği içinde olan sanatçı İMÇ 5533'teki kendi sanatsal deneyimini ve oranın içinde bulunduğu topluluğa karşı yaklaşımını şu sözlerle tariflenmiştir:

“Biri İMÇ 5533 kendi sanat projesi ile geldiğinde, biz öncelikle o projenin içinde bulunduğumuz çarşığı ve mahalleliyi rahatsız etmeden nasıl organize edilebileceğinin değerlendiririz. Çünkü bu çarşının belli çalışma saatleri var. Alkol kullanımına izin verilmiyor. Örneğin çıplaklık içeren bir çalışmayı orada sergileyemeyiz. Bunlar İmc 5533’in de çalışma prensipleri. Bunlar orada iş üreten sanatçılar içinde uyulması gereken prensipler. Ama bunlar kati prensipler değil; aramızda tartışma ve değerlendirme hep devam eder. Biz sanatçılar olarak orada iş üretirken, aynı zamanda 5533 orada bulunmasına devam edebilmesi bizim sanatsal eylemimizin bir parçası olduğunun farkındayız.”

Benzer bir tavır Pasajist görüşmesinde de ifade edildi:

“Onlar bizi bizde yeni gelenler olarak onları merak ediyorduk. Aslında ilk olarak oranın çocukları ile iletişim kurduk. Sonrasında ise anneleri ile. Çocuklarla atölyeler gerçekleştirdik. Fakat, bizim oranın sakinleri ile asil iletişimimiz o mahallenin yerel lokantasının sahibi olan İsmail sayesinde gerçekleşti. Biz onun lokantasını bir sergi mekânı olarak paylaşmaya başladığımızda, mahalleli de bizi daha yakından tanıma fırsatı buldu”

Her iki sanat girişimi, katılımı sağlamak amacı ile bazı tamamlayıcı yaklaşımlar uyguluyorlar. İki oluşum da kendiliğinden gelişen ilişkilerin katılımı sağlayacağına inanıyor. İMÇ 5533 katılımdan bahsederken, mekanlarının karşılaşmanın bir tür sanatsal tavır olarak deneyimlendiği bir laboratuvar olduğu vurgusunu yapar. Mekanın kuruluş prensiplerinin, İMÇ esnafı ile sosyal etkileşim içinde olarak, toplumun farklı katmanlarının katılımı sağlayarak ve farklı profesyonel yaklaşımlarla etkileşim içinde olarak sanatsal pratiklerini gerçekleştirmek olduğundan bahsedilir (Atakan, 2015: 152). Projeleri deneysel karşılaşmaların yarattığı diyaloglar üzerinden kurgulanır. Bu bulgular İMÇ 5533 ile yapılan görüşmelerde aşağıdaki sözlerle anlatıldı:

“İMÇ’de olmak ve bildik güncel sanat seyircisi dışında çarşı esnafı ve diğer kullanıcılarla karşılaşmak, zaten pratiğimizi Beyoğlu veya Nişantaşı’nda gerçekleşen sanat pratiklerinden oldukça farklılaştırıyor. Aynı zamanda, bizim sanat pratiğimizi merak eden seyircimiz kalkıp Unkapanı’na gelmek zorunda. O yüzden gerçekten katılmak isteyenler gelecektir. Çünkü biz buraya kalkıp gelen katılımcılarla tüm günümüzü burada bu çarşıda geçirerek deneyimliyoruz.”

Pasajist’in sanatsal pratikleri ise tamamıyla komşularıyla sosyal etkileşim ve bilgi değiş tokuşu üzerine kurgulanmış. Tarlabası’nda buldukları süreçte Pasajist’in ev sahipliği yaptığı bir projede misafir sanatçı mahallenin kendisini fotoğraf çekirtmek için kiralamalarına izin verdi. Yapılan görüşmede, örneğin çocuklarının bu sanatçıdan kendi oyuncaklarının fotoğraflarını çekmelerini istediklerinden bahsedildi. Bu proje sayesinde aslında lokanta sahibi İsmail ile tanıştıklarından ve İsmail’inde sanatçıdan kendi yemeklerini fotoğraflarını çekmesini istediği söylendi. Ve bu Şekiller lokantının penceresinde sergilendi. Bu proje sonrasında bu lokantayı ortaklaşa kullanma kararı aldılar ve bu birliktelik birçok farklı katılıma izin veren sanatsal projelerin önünü açtı. Pasajst ile yapılan görüşmede pratiklerinin sosyal etkisi üzerine çok düşünüldüğü şu sözlerle ifade edildi:

“Bizim için gerçekleştirdiğimiz projelerin sosyal etkileri önemli. Bu sosyal etki bizim projeye başlarken niyetlendiklerimizin yeni ve beklenmedik sosyal etkileşimlere izin

verilerek evrilmesi ile genişlemekte. İnsanlara ulaşmak ve hayatlarında bir etki yaratmayı istiyoruz ve onların bizim hayatlarımızı etkilemesine izin veriyoruz. Tabii bu her zaman mümkün olmuyor. Bu sanatçının nasıl bu etkileşimi gerçekleştirdiği ile çok ilgili bir durum.”

4.3. Değerlendirme

Bu saptanan iki sanat girişimi yer seçimleri ile çok ayrıksı bir durum sergilemeseler de, yaratıcı endüstrinin yoğunlaştığı kentin en işlek ve canlı mahallerinin dışında bulunmaları ve içinde buldukları topluluk ile ilişki kurma yolları onları diğer birçok yaratıcı ve sanatsal pratikten farklılaştırıyor. Bu farklılaşmaların temelinde ise, onların sanatsal yaratım enerjilerini içinde buldukları yerel çevre ve toplulukla buluşturabilme becerileri, katılıma, karşılıklı öğrenme ve etkileşim deneyimine açık olmaları yatmaktadır. Bu anlamda bu girişimler, kendi pratiklerinin konumlandıkları mahallilerin gündelik hayat rutinlerinde yarattığı etkileri fark etmişler. Bu tarz mahallelerde konumlanmak ve bir sanat mekânı olmanın ötesinde bu mekânların bir buluşma, diyalog ve etkileşim mekânı olarak işlev görmesini sağlamak her zaman yaratıcı bir yer yaratma pratiği ile sonuçlanmasa da, programlanan yeni diyalog, karşılaşma ve etkileşim yolları bazen zor olan toplulukların toplumsal hayatla ve kentle ilişkilerini kurabilmelerinde önemli kanallar açabilmektedirler. Bunu başarmaya çalışırken, sanatçıların özellikle bu tarz toplulukların çekingen ve katılıma açık olmayan, kapalı tavırlarının üstesinden gelmekte karşılaştıkları zorluklar yaratıcı yeni çözümlerin ortaya çıkmasını tetikleyebilmektedir.

5. Sonuç

Bu makale beklendiği bir şekilde yaratıcı endüstrinin kentin merkezi iş alanı olarak işlev gösteren küçük ve ayrıcalıklı bir alanında yığıldığını, fakat sanat girişimlerinin ise burada çokta fazla sayıda konumlanmadıkları göstermiştir. Bu endüstriyel olmayan sanat girişimlerinin kentin daha geleneksel sayılabilecek merkezinde kümelenmeleri bazen yaratıcı endüstri bakımından arka planda duran mahallerinin sanatsal faaliyetleri için tercih edilebilir olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan sanatçıların daha yoksul ve kenar mahallere konumlanarak yaratıcı endüstriyi bu mahallere çekmeyi basamamış görünmektedir. Fakat bu konumlanmış, yaratıcı üretim sürecinin tetiklediği sosyal etkileşimin kenti diğer bölgelerinde deneyimlenmesine izin vermesine neden olmuştur.

Derinlemesine görüşme yapılan iki sanat girişiminin deneyimleri ise, sanat pratiklerinin toplumsal etkilerinin kent hayatı için ne derece önemli olabileceğine işaret etmektedir. Bu iki örneğe referansla, durmadan yeni gelenlerle ve yabancılarla karşılaştıkları ve var olan topluluklarla yeni gelenlerin yeni birarada var olabileceği çözümleri üretmeleri gerektiği günümüz kentlerinde bu tarz sanatsal pratikler kentteki sosyal hayatın kendini yeniden üretebilmesi için önemli katkılar sağlayabilirler. Hatta bu girişimlerin birer kent aktörü olarak kentsel süreçlere dahil olabildiği, ve geliştirilen ortak düşünme ve üretme süreçleri planlama pratiklerine entegre edilebilir. Bu bağlamda toplumların tabandan beslenen oluşumlar kurup bunları yaratıcı yollarla kentte deneyimlenen pratiklere dönüştürüyor olabilmeleri o kentin dinamik bir şekilde kendini yeni durumlara adapte edebiliyor olması anlamına da gelmektedir. Bu yapılanmalar, kentte bir yandan yeni mikro sosyal mekânları ortaya çıkarırlarken, diğer yandan bu mekânlarda insanlar arasında yeni işbirlikleri ve beraber üretim

süreçleri de tetiklenebilmektedir. Bu yönleri ile sanatçı bir kent aktörü olarak sanatsal pratiği aracılığı ile, sosyal etkileşimin ve kapsayıcı bir toplumsal kent hayatının desteklenmesinde aracı roller üstelenebilir.

Yaratıcılığın bu makalede ele alınan iki boyutu, endüstriyel boyutu ile kentte ekonomik bir faaliyet alanı yaratması veya tabandan organize olarak ekonomik olmayan faydaları ile toplumsal hayata geri dönüşler sağlaması, her ikisi de, kentsel yaratıcılığın farklı aktörler ve faaliyetler arasında kurgulanabilecek yeni bağlarla karmaşık bir ağ olarak ele alınması gerektiğine işaret eder. Özellikle kentsel yaratıcılığın salt bilgi ekonomisinin bir tetikleyicisi olarak ele alınması birçok süreci ve etkileşimi göz ardı edilmesine anlamına gelmektedir. Bu anlamda sadece bilgi ekonomisinin işlerliğini sağlayan bir faaliyet alanına indirgenmeden, ekonomik ve ekonomik olmayan faydaların birbirine entegre edilmesi, ancak kentlerde tabandan organize olan oluşumların varlığını sürdürmelerinin desteklenmesi ile mümkün görülmektedir. İstanbul örneğinde olduğu gibi kentsel yaratıcılığın farklılaşan yollarla ve aktörlerle ortaya çıkış süreçlerinin görmezden gelinmesi ise, hem tabandan organize olan birçok yaratıcı faaliyetin yarattığı sosyal faydanın sürdürülebilirliğinin, hem de kentte yaratıcılığı toplumsal olarak yaygınlaştıran kentsel politika geliştirilmesinin önüne önemli engeller koymaktadır.

Teşekkür

Bu makalede sunulan araştırmanın veri toplama, haritalama ve mekânsal analizler yazarın Kadir Has Üniversitesi İstanbul Çalışmaları Merkezinde Ziyaretçi Araştırmacı olarak doktora sonrası yaptığı araştırma sürecinde gerçekleştirilmiştir. Yazar, Prof. Dr. H. Murat Güvenç'e araştırma sürecinde yol gösterici önerileri ve değerlendirmeleri için ve Murat Tülek'e toplanan veriyi haritalama konusundaki yardımlarından dolayı teşekkür eder.

Kaynakça

- Atakan, N., (2015). *Sanatta Alternatif Arayışlar*. İzmir: Karakalem Kitapevi.
- Block, R. ve Nollert, A. (2006). *Collective creativity*. Berlin: Verlag.
- Boix, R. ve diğerleri., (2012). The geography of creative industries in Europe: comparing France, Great Britain, Italy and Spain. In L. Lazzeretti, ed. *Creative industries and innovation in Europe*. London: Routledge, pp. 23-44.
- Cooke, Philip ve Lazzeretti, L. eds., (2008). *Creative Cities, Cultural Clusters and Local Economic Development*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Borrupt, T. (2006). *The Creative Community Builder's Handbook: How to Transform Communities Using Local Assets, Art, and Culture*. Saint Paul, MN: Fieldstone Alliance.
- Brown, J. S., Duguid, P., & Haviland, S. (1994). Toward Informed Participation: Six Scenarios in Search of Democracy in the Information Age," *The Aspen Institute Quarterly*, 6(4), 49-73.
- Clark, T. N., (ed.), (2004). *The City as an Entertainment Machine*. Oxford: Elsevier.
- Currid, E. (2007). *How Art and Culture Happen in New York: Implications for Urban*

- Economic Development. *Journal of the American Planning Association* 73 (4): 454–67.
- Ellison, G., Glaeser, E., ve Kerr, W. (2010). What Causes Industry Agglomeration? Evidence from Coagglomeration Patterns. *American Economic Review* 100: 1195–1213.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
- Goffman, E. (1963). *Behaviour in public places; notes on the social occasion of gatherings*. New York: The Free Press.
- Gressilion, B. (2002). Berlin: Metropole Culturelle. Paris: Berlin Collection, Mappemonde.
- Grodach, C. (2011). “Art Spaces in Community and Economic Development: Connections to Neighborhoods, Artists, and the Cultural Economy.” *Journal of Planning Education and Research* 31 (1): 74–85.
- Kester, G., (2005). Conversation pieces: The role of dialogue in socially engaged art, theory in contemporary art since 1985. In Z. Kucor & S. Leung (eds), *Theory in contemporary art since 1985 (2nd ed.)*. New York: Wiley.
- Lind, M. (2009). Complications: On Collaboration, Agency and Contemporary Art. In Nina Montman ed., *New Communities*. 39: 53-72.
- Lindquist, K. (2013, 26 Feb). Creative Place making: The Art space Approach. Retrieved from: <http://www.artspace.org/ideas-insights/creative-placemaking-artspace-approach>
- Lorenzen, M. ve Frederiksen, L., (2008). Why do Cultural Industries Cluster? Localization, Urbanization, Products and Projects. In L. Lazzeretti, ed. *Creative cities, cultural clusters and local economic development*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 155–179.
- Markusen, A. ve A. Gadwa. (2010). *Creative Place making*. Washington, DC: National Endowment for the Arts.
- Murdoch, J., Grodach, C. and N. Foster. (2016). The Importance of Neighbourhood Context in Arts-Led Development: Community Anchor or Creative Class Magnet?. *Journal of Planning Education and Research*, Vol. 36(1) 32–48.
- O’Connor, J., (2007). *The cultural and creative industries : a review of the literature*, London: Arts Council England.
- Rantisi, N. M., (2004). The Ascendance of New York Fashion. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28 (1): 86–106.
- Rosenthal S. and Strange W.C., (2001). The determinants of agglomeration. *Journal of Urban Economics* 50(2): 191–229. 11
SEP
- Scott, A.J., (1988). *New Industrial Space: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe*. London: Pion.
- Scott A.J., (2000). *The Cultural Economy of Cities: Essays on the Geography of Image-producing Industries*. London: Sage.
- Turok, I., (2003). Cities, clusters and creative industries: The case of film and TV in Scotland. *Urban Studies*, pp.549–565.
- van Heur, B., (2009). The Clustering of Creative Networks: Between Myth and Reality. *Urban Studies*, 46(8): 1531-1552.
- Vivant, E. (2006). The off artistic venues’ trigger effects in urban regeneration project.
- Vivant, E. (2013). Creatives in the city: Urban contradictions of the creative city. *City, Culture and Society*, (4): 57-63.

Bir Kentsel Yönetim Modeli Olarak İşbirlikçi Yönetişim: Tarlabası Örneği

Burcu Değerli¹, İpek Yargıç²

Öz: Yönetişim, birbirine bağlı fonksiyonların koordinasyonu olarak tanımlanır ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. İşbirlikçi yönetim ise; birden fazla kamu kurumu, özel kurum ve halkın yasal çerçeve doğrultusunda bir araya geldiği; fikir birliği odaklı, politika geliştirmeyi ve bunların uygulamaya geçilmesini amaçlayan karar alma mekanizmasıdır. Çalışma kapsamında literatür taraması, saha çalışması ve Taksim 360 projesi üzerinden örnek olay incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, paydaş çeşitliliğinin sağlanması, bu paydaşların işbirliği içerisinde anlamlı birliktelikler oluşturarak karar verme sürecinde eşit, adil ve demokratik bir şekilde yer alabilmelerine yönelik bir işbirlikçi yönetim modeli kurgulamak ve Tarlabası Kentsel Yenileme Alanı'na uyarlamaktır. Bu model sayesinde; paydaşların örgütlenmesi güçlenecek, sosyal ve fiziksel kapasite artışı sağlanacak ve böylece karar alma sürecinde yaşanan toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunlar ve riskler minimize edilmiş olacaktır.

Anahtar kelimeler: İşbirliği, yönetim, işbirlikçi yönetim, işbirlikçi planlama, katılım, demokratik normlar

Abstract: Governance is defined as the coordination of interconnected functions and has a multi-layered structure. Collaborative governance is a consensus-oriented decision-making mechanism that aims to develop policies in line with legal framework. Within the scope of the study, literature review, field study and case study were conducted through the Taksim 360 project. In this direction, the aim of the study is to construct a collaborative governance model to ensure diversity of stakeholders that they can participate in the decision-making process equally, fairly and democratically by creating meaningful associations and to adapt this model to the Tarlabası Urban Renewal Area. It is aimed that, with this model, organization of stakeholders will be strengthened, social and physical capacity will be increased, thus, social, economic and environmental problems and risks experienced in decision-making processes will be minimized.

Keywords: Collaboration, governance, collaborative governance, collaborative planning, participation, democratic norms

¹ İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir Planlama Bölümü, İstanbul, burcudegerli59@gmail.com

² İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir Planlama Bölümü, İstanbul, ipekyargic@gmail.com

1. Giriş

Küresel ölçekte yaşanan ekonomik, teknolojik, toplumsal ve çevresel değişimler ve bu değişimlerin yarattığı ilişki ağları, yönetim kavramının yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda, denge ortamını sağlamak ve demokratik normlara ulaşmak amacıyla yeni arayışlar doğmuş ve yönetim kavramı ortaya çıkmıştır. Yönetişim, kaynakların etkili bir şekilde kullanılmasını kolaylaştıran, paydaşların çeşitliliğine ve bu paydaşlar arasında karşılıklı etkileşimler öneren, devlet ve devlet dışı aktörleri içeren ve demokratik olma, hesap verilebilirlik, çoğulculuk gibi kriterlere önem veren bir yaklaşımdır (Tekeli, 1999). Yönetişim, toplumların veya kuruluşların önemli kararlarını aldıkları, sürece kimlerin katıldıklarını ve nasıl hesap verdiklerini belirleyen bir süreçtir (Graham, Amos ve Plumptre, 2003). Yönetişim kavramı altında işbirlikçi yönetim stratejisi geliştirilmiştir. İşbirlikçi yönetim, karar verme aşamasında çeşitli paydaşları kamu kuruluşlarıyla ortak bir paydada uzlaşmacı bir şekilde bir araya getirmeyi hedefleyen, fikir birliği odaklı, müzakereye dayalı yönetim düzenlemesi olarak tanımlanmaktadır (Ansell, Gash, 2007).

Bu bağlamda, bu çalışmada, işbirlikçi ağlar oluşturmak amacıyla kapsamlı ve bütüncül bir işbirlikçi yönetim modeli sunulmaktadır. Bu modelde, ölçeğin yerel düzeyde olması, demokratik ve adil karar alma ve katılım süreçleri, paydaşların çeşitliliği ve dengeli güç/çıkarcı ilişkileri oldukça büyük önem taşımaktadır. Kurgulanan işbirlikçi yönetim modelinin Tarlabası Kentsel Yenileme Alanı'na uyarlanması düşünülmektedir. Bu bağlamda, konu ile ilgili literatürde yer almış birçok örnek incelenmiş, eksik kaldığı düşünülen yanları belirlenmiş ve söz konusu alanda gerçekleştirilmiş olan Taksim 360 Projesi'ndeki sistemin başarılı ve başarısız özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Bunun sonucunda, bütün çıkar grupları göz önünde bulundurulurken katılımın maksimum düzeyde tutulduğu, çeşitli işbirlikçi ağların oluşturularak güven ortamının sağlandığı, yerel ölçekte kararlar almaya teşvik eden bir işbirlikçi yönetim modeli önerilmiştir.

2. Yönetişim ve İşbirlikçi Yönetişim Nedir?

Yönetişim tanımlarının çeşitli ve kimi zaman karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple yönetişimin ne olmadığı ile başlamak durumu daha anlaşılır kılmaktadır (Graham, Amos ve Plumptre, 2003). Yönetişim, hükümet ile eş anlamlı değildir ve toplumların veya kuruluşların önemli kararlarını aldıkları, sürece kimlerin katıldıklarını ve nasıl hesap verdiklerini belirleyen bir süreçtir (Graham, Amos ve Plumptre, 2003). Yönetişim, yönlendirmenin stratejik yönleriyle yani nereye gidileceği değil, aynı zamanda kimin karar vermesi ve hangi kapasitede olması gerektiği ile ilgilidir. Yönetişim kavramı, geleneksel formların başarısızlığıyla yaratılan boşlukları dolduran yeni problem çözme ve karar verme biçimlerini tanımlamak ve açıklamak için geliştirilmiştir (Fischer, 2006). Vatandaş katılımına verdiği önem göz önüne alındığında yönetişim, kamu sorunlarıyla başa çıkmanın çok daha esnek ve demokratik bir yolu olarak kabul edilmektedir. Bunlara ek olarak, yönetişim yeni bir entelektüel alan açmaktadır (Graham, Amos ve Plumptre, 2003). Başka bir deyişle, kamu meseleleriyle başa çıkmada hükümetin rolünü ve diğer aktörlerin yapabileceği katkıları tartışmamızı sağlayan bir ortam sunmaktadır.

Yönetişim kavramı farklı yaklaşımlar ve durumlar doğrultusunda farklı vurgular ve anlamlar kazanmıştır. İşbirlikçi yönetim kavramı bu farklılıklardan biridir. Hendriks

(2013)'e göre işbirlikçi yönetim, paydaşlar arasında yatay ve hiyerarşik ilişkilerin yanı sıra dikey ilişkilerin de olduğu, yasal ve yasal olmayan düzenlemelerin bir bileşimidir. Ansell ve Gash (2007) ise işbirlikçi yönetimi 'karar verme sürecinde bir veya birden fazla kamu kurumunun, doğrudan devlet dışı paydaşlarla yasal, fikir birliği odaklı, müzakereye dayalı bir şekilde bir araya getiren ve kamu politikası oluşturmayı, uygulamayı ve kamu programlarını veya varlıklarını yönetmeyi amaçlayan yönetim düzenlemesi' olarak tanımlamaktadır. Yani işbirlikçi yönetim, kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörün belirli süreçlerde, kanun ve kurallar çerçevesinde bir arada çalıştığı bir yönetim biçimidir ve güçlü çıkar gruplarının kazanmasından ziyade, çatışan çıkar gruplarının ilişkilerini kooperatif bir hale getirmeyi ve bütün çıkar gruplarının karar verme sürecine dahil edilmesini amaçlamaktadır. İşbirlikçi yönetimin bir bileşeni olan işbirlikçi planlama ise kuramsal tasarımın yerel ölçekte geliştirilmesini gerektirmektedir (Healey, 1997b). Çünkü kültürler, tarihler ve coğrafyalar her yerde birbirinden farklı özellikler göstermektedir.

Özetle işbirlikçi yaklaşım, gücün durumsal özgüllükleri şekillendiren itici güçlere dönüşme biçimini tanımak gibi karmaşıklığı ve çeşitliliği anlamının önemi için bir savunmadır (Healey, 2003). Plancılar ve politikacılar için, kentsel yönetim bağlamında rol oynamak ve belirli eylemlerin tartışılması, tasarımı ve yönetiminde yer almak için durumsal özgüllükler ve daha geniş dinamikler arasındaki etkileşimli dinamiklerin ince taneciklerini kavramak kritik öneme sahiptir.

Paydaşların aralarındaki ilişki ve katılım

İşbirlikçi yönetimde, paydaşların ve ilişkilerinin tanımlanması büyük önem taşımaktadır ve literatürde bu ilişkiler farklı şekillerde ele alınmıştır. Smith (1998), işbirlikçileri; "önemli çıkar grupları", Connick ve Innes (2003) "ilgili tüm çıkarların temsilcileri", Reilly (1998) ise "ortak sorunlarına çözüm arayışında olan devlet kurumları ve yerel halk" olarak tanımlamaktadır. Öte yandan Hendriks (2013), kent in üretken ve düzenleyici kapasitesini oluşturan yerel konseyler, mahalle konseyleri, muhtar, merkezi hükümet ve yerel hükümetler, sosyal yardım kuruluşları, stklar, ticaret odaları, bölge sakinleri, danışma konseyleri vb. gibi yasal ve yasal olmayan birden fazla paydaşın işbirlikçi ilişkilerdeki gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Ancak işbirlikçi yönetim sisteminin sürdürülebilir bir şekilde oluşturulabilmesi için sistemde mutlaka farklı deneyimlere ve uzmanlığa sahip paydaşların ve paydaşlar arasında etkileşimin olması gerekmektedir. Paydaşların birbirlerine ait farklı bakış açıları ve deneyimlerden haberdar olması (Innes ve Booher, 2003) ve paydaşların geniş tabanlı, uzlaşabilir ve temsil gücü kuvvetli olması gerekmektedir (Reilly, 2001). Öte yandan, paydaş sisteminde halkın yer alması, hükümetin tek el olmaktan çıkması için hakların ve görevlerin dağıtılması konusu önem kazanmaktadır (Healey, 1997b). Duyulma hakkı, etkileme hakkı ve bilgi edinme hakkı gibi hakları elinde bulunduran halk, sistemde görevler edinmek ister (Healey, 2003). Bu bağlamda, haklara ve görevlere özen göstermenin en temel amacı, insanları etkileşime girmeye teşvik etmek ve bireylere dâhil olmalarını talep etme gücünü vermektir.

İşbirlikçi yönetim kapsamında ele alınan paydaşların karar verme aşamasında direkt etkin olması oldukça önemlidir (Ansell ve Gash, 2007). Literatürde, bu konunun önemi pek çok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir. Freeman (1997), paydaşların

karar verme sürecinin tüm aşamalarında bulunmaları gerektiğini vurgularken; Leach, Pelkey ve Sabatier (2002), nihai karar verici kamu kurumları olsa da paydaşların karar verme sürecine doğrudan katılmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu noktada paydaşların katılımını artırmak ve kapsamlı bir şekilde fikir birliğine varabilmek için pedagojik yaklaşım önem kazanmaktadır. Pedagojik yaklaşım, iletişimin ve öğrenmenin doğasına değinmektedir (Fischer, 2006). Bu yaklaşım sürece çeşitli paydaşların katılım sağlamaları, uzlaşma içerisinde olmaları ve herkesin görüşü anlaşılınca kadar sorunların tartışılması ve hükümete daha fazla güven ve daha yüksek düzeyde problem çözme yeteneği sağlamaktadır (Reilly, 2001).

İşbirlikçi yönetim modelleri

Yönetişim biçimleri, belirli yerlerin ve toplulukların kültürel geleneklerinin ve bu gelenekleri şekillendiren değişim dinamiklerinin ürünüdür (Healey, 1997a). Bu doğrultuda yereldeki siyasi kültürün okunması politikaların yüzeyinin ötesine giderek bunları yapılandıran gömülü kültürel yaklaşımları ve değerleri tanımlamaya yardımcı olmaktadır. Yereldeki kültürler birer ana kaya olmamakla birlikte iç/dış kuvvetlerden etkilenmektedir (Healey, 1997a) ve farklı kültürel toplulukların endişelerini birbirleriyle ilişkilendirme kapasitesi kritik bir yetenektir (Healey, 1997b). Bu bağlamda, farklı işbirlikçi yönetim modelleri oluşmaktadır ve her model farklı vurgular içermektedir. Farklı yönetim formları arasında net olarak tanımlanmış bir işlevsel uyum olmamakla birlikte bazı ortaklıkları tanımlamak mümkündür. Her modelde bilgi, değer ve güç açısından belirli eğilimler mevcuttur. Bütün yönetim formları hükümet, vatandaşlar ve ekonomik dünya arasında sürekli bir etkileşim sağlamanın peşindedir, tek farklılık bunun uygulanma şeklidir. Öte yandan, hangi form olursa olsun bir yönetim modeli tüm paydaşların amaçlarını hesap verilebilir ve meşru bir şekilde yerine getirmek durumundadır. Healey (1997a), anlayış ve güven ilişkileri kurarak geliştirilen işbirlikçi, çok kültürlü iletişim ve öğrenme kapasitesini geliştirerek, bağlantı kurma çalışmalarına kapsayıcı bir yaklaşım önermektedir ve bu vurguları temel olarak üç başlıkta değerlendirmektedir: Kriterlere dayalı yaklaşım, fikir birliği yaklaşımı ve katılımcı yaklaşım.

Bunun yanı sıra, işbirlikçi planlama geleneği, demokratik teorileri sınırlı bir çerçevede ele almaktadır. Bu sebeple, müzakere süreçlerine ve fikir birliği oluşturmaya çok fazla odaklanarak demokrasi ve uygulamanın diğer yönlerini göz ardı etmektedir (Agger ve Löfgren, 2008). Özellikle, kimin katıldığı, müzakereleri kimin başlattığı ve kimin hariç tutulduğu gibi katılımı ilgili klasik demokratik sorulara işbirlikçi planlama yaklaşımında genellikle yer verilmemektedir. Bununla beraber, hesap verebilirlik gibi demokratik kriterler ve normların daha sistematik ve uygulanabilir kriterlere nasıl dönüştürüleceğine ilişkin metodolojik yaklaşımlar da görmezden gelinmektedir. Bu noktada, demokratik eksiklikleri gidermek amacıyla Agger ve Löfgren (2008) yeni bir yaklaşım önerisinde bulunmaktadır. Önerdikleri bu sistemde işbirlikçi planlamanın uygulama odaklı yaklaşımının aksine kriterleri temel alan bir metodoloji yer almaktadır (Agger ve Löfgren, 2008). Böyle bir metodolojinin kurgulanmış olması; şeffaf ve tekrarlanabilir olması, kuruluşlar arasında ve zaman içinde karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılabilmesine olanak tanınması ve demokratikleşmeyi teşvik etmesi sebebiyle avantajlar sağlamaktadır.

Demokratik değerlendirme bir durumun demokratik olması ya da olmamasının sorgusu değildir, daha ziyade az ya da çok olma meselesidir. Başka bir deyişle,

demokrasi durumunun yargılanmasıdır. Bu doğrultuda, modeldeki kriterler karşılaştırmalı terimlerle ifade edilerek sürekliliği temsil edecek şekilde belirlenmiştir. Tablo 1’de belirtilenler bu kriterlerin başlangıcını oluşturan bazı normlardır.

Tablo 1: Demokratik kriterleri oluşturan normlar

Erişim, kapsayıcılık ve katılım	Kamusal ve müzakere	Demokratik uyumluluk	Hesap verebilirlik	Demokratik kimliklerin gelişimi
---------------------------------------	------------------------	-------------------------	-----------------------	---------------------------------------

Kaynak: Agger & Löfgren, Democratic assessment of collaborative planning processes, s.151, 2008

İşbirlikçi planlama, planlamadaki mevcut çatışmaların bir varsayımı ve bu çatışmaların çözümü üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle, Agger & Löfgren (2008), demokratik değerlendirmeyi yerel planlamaya dahil etmek ve olası çatışmaları ön görebilecek şekilde hareket edebilmek amacıyla geniş kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu noktada çatışmaları yönetmek için işlevsel ve meşru bir alanı ve çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek müzakereleri kolaylaştırıcı role sahip olan işbirlikçi ağlar önem kazanmaktadır. İşbirlikçi ağlar, yönetilecekler arasındaki çatışmalardan kaçınma veya en azından hafifletme hırsıyla kurulmaktadır. Demokratik normlar, bu ağın işleyişinin temelini oluşturmaktadır. Reilly’in 2001 yılında ortaya koyduğu model de işbirlikçi ağların önemini vurgular niteliktedir. Model, paydaşların tanımlanması ve çeşitliliğin sağlanmasını içeren *Tanımlama*; kültürel, sosyal, fiziksel, ekonomik, politik, çevresel değişkenler ve bu değişkenler arasında arabulucu belirlenmesi gibi adımlardan oluşan *Biçimlendirme ve Uygulama*; paydaşların sürece bağlılığını ve süreci devam ettirme isteklerinin sürekliliğini sağlamaya yönelik politikaların belirlendiği *Bağlılık/Sürdürme* ve işbirlikçi çabanın başlangıçta belirlenen hedeflere ulaşıldığı ve farklı kaygılara yönelik girişimlerin olduğu *Çözüm ve Geliştirme* bölümlerinden oluşmaktadır (Reilly, 2001).

2007 yılında Ansell ve Gash in önerdiği model ise Healey’nin yaklaşımından esinlenmiş ve işbirlikçi süreçte güven ortamının sağlanması üzerine kurgulanmıştır. 4 temel bölümde oluşan modelde çatışmaların ve sosyal sermayelerin belirlenmesi (*Başlangıç Koşulları*), işbirliği sürecinde temel kuralların tayin edilmesi (*Kurumsal Tasarım*), işbirlikçi yönetim sürecinde kolaylaştırıcı ve arabulucu rollerinin tanımlanması (*Liderlik*) ve doğrusal olmaktan ziyade bir döngü olmak vurgulanmaktadır (Ansell, Gash, 2007).

Özetle, bütün modeller irdelendiğinde benzer sorunlar ve bulgularla karşılaştığı, öncelikli olarak işbirlikçi yönetişime konu olacak paydaşların ve aralarındaki ilişkilerin tanımlandığı göze çarpmaktadır. Buna ek olarak, değişen koşullar dahilinde paydaşlar arasında denge sağlamaya ve süreci kolaylaştırmaya yönelik bir arabulucu olmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Öte yandan, modeller işbirlikçi sürecin uzun vadede gerçekleşeceği varsayımı ile paydaşların sürece bağlılığını ve süreçte aktif olarak rol oynamaya devam etmelerini sağlama kaygısı taşımaktadır. Bu bağlamda da ara çıktılarının olması gerektiği savunulmaktadır.

Sonuç olarak bir yönetim modeli, yerel ve kentsel ortamlardaki değişiklikler, sosyal ağlar ve kültürel referanslar doğrultusunda gelişen karmaşık güç ilişkilerini temsil eden paydaş çeşitliliğini yakalamalıdır. Yönetişim çalışmalarının hükümetle ilgili olmadığı ve hatta çoğu zaman hükümet dışı geliştiği göz ardı edilmemeli ve bu bağlamda resmi olmayan kuruluşların önünü açacak şekilde tasarlanmalıdır. Kültürel çeşitlilikleri kabul ederken tüm bireylerin katılımını teşvik etmeli ve bunun güç ilişkileri, düşünce biçimleri ve örgütlenme biçimleri gibi karmaşık konuları içerdiğini kabul etmelidir. İlgili siyasi topluluklara argümanlar, bilgiler, paydaşların endişelerinin dikkate alınması, kararların arkasında yatan imgeler ve metaforlar hakkında sürekli ve açık bir şekilde hesap verebilir olmalı ve eleştirel inceleme ve meydan okuma gerekliliklerini içermelidir. Genel düzeyde kalmamak adına hak ve görevlerin niteliği ve dağılımına, kaynakların kontrolü ve dağılımına, yereldeki zorlukların giderilmesi için gerekli kriterlerin belirlenmesine ve yeterliklerin dağılımına odaklanmalıdır.

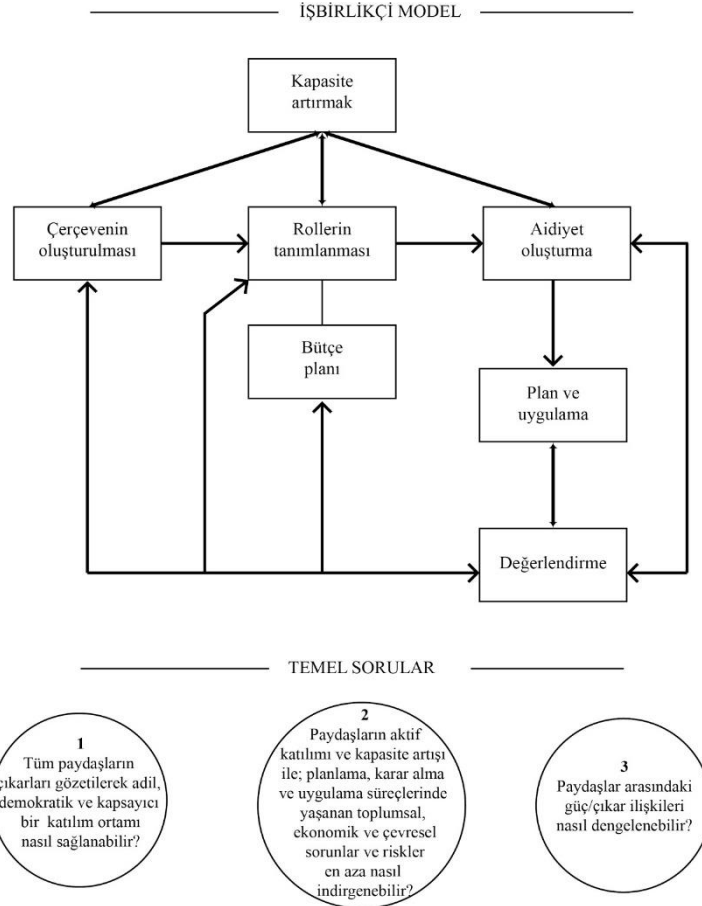
3. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı paydaş çeşitliliğinin sağlanması, bu paydaşların işbirliği içerisinde anlamlı birliktelikler oluşturarak karar verme sürecinde eşit, adil ve demokratik bir şekilde yer alabilmelerine yönelik bir işbirlikçi yönetim modeli kurgulamak ve Tarlabası Kentsel Yenileme Alanı'na uyarlamaktır. Bu doğrultuda konuyu derinlemesine anlayabilmek için ilk olarak literatür taraması yapılmıştır. Bu çerçevede öncelikli olarak yönetim ve işbirlikçi planlama kavramlarının tanımı incelenmiş ve bununla bağlantılı olarak ilgili modeller araştırılmıştır. Daha sonra Taksim 360 Projesi'ndeki sistemin başarılı ve başarısız özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmanın sonunda ise bütün çıkar grupları göz önünde bulundurularak katılımın maksimum düzeyde tutulduğu, çeşitli işbirlikçi ağların oluşturularak güven ortamının sağlandığı, yerel ölçekte kararlar almaya teşvik eden bir işbirlikçi yönetim modeli önerilmiştir. Bu çalışma literatüre dayalı bir örnek olay inceleme çalışmasıdır. Örnek olay incelemesi yöntemi, teorilerin geliştirilmesi ve değerlendirilmesinde, bir sistemin bileşenleri arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve politika geliştirmede faydalı olan bir yöntemdir (Alston, 2008). Ayrıca örnek olay incelemesi yaklaşımı çalışma kapsamındaki aktörleri ve organizasyonları, karmaşık müdahaleleri, ilişkileri, politikaları ve programları öne çıkarmaya ve incelemeye yardımcı olmaktadır (Yin, 2009).

4. İşbirlikçi Planlama Modeli

Literatür taraması sırasında uygulanmış/uygulanmakta olan pek çok model incelenmiştir. Ancak bu modellerin genellikle tek bir noktaya odaklanması sebebiyle daha bütüncül ve kapsayıcı bir yaklaşımın gerekliliği tespit edilmiştir. Kimi modelde yerel ölçek ihmal edilirken kiminde paydaşlar göz ardı edilmiş, kimisinde ise tanımlamalar yetersiz kalmıştır. Bu doğrultuda, bu modellerdeki bileşenler ve Taksim 360 Projesi'nde uygulanan sistem incelenmiş, derlenmiş ve eklemeler yapılarak yeni bir işbirlikçi planlama modeli öne sürülmüş ve Tarlabası'na uyarlanmıştır. Bu modelde, kararların yerel ölçekte alınması, demokratik normlar, işbirlikçi ağlar, güven ortamının sağlanması ve paydaş çeşitliliği ile maksimum düzeyde katılım önem arz etmektedir.

Öngörülen model 6 aşama altında toplanmıştır. Model geliştirilirken işbirlikçi planlamanın temelini ifade ettiği düşünülen sorular arka planda tutulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1: Önerilen işbirlikçi yönetim modeli

4.1. Çerçevenin oluşturulması

Çerçevenin oluşturulması aşaması modelin ilk aşaması olup alanın tanımlanması ve tanınması, GZFT analizinin yapılması, problemin tanımlanması ve paydaşların ve güç-çıkar ilişkilerinin belirlenmesi alt aşamalarını içermektedir. Bu aşama, modelin temelini atıldığı aşamadır.

4.1.1. Alanın tanımlanması ve tanınması

Bir modeli uygulamaya başlamadan önce modelin uygulanmasına hangi yönden ihtiyaç duyulduğunun belirlenmesi gerekmektedir. İhtiyaç olduğu düşünülen alan belirlenmeden problemi ve çözümü tanımlamak başarılı sonuçlar doğurmaz. Bir alanda herhangi bir projenin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için kararların yerel ölçekte alınması gerekmektedir. Bu kararların yerelde alınabilmesi için de alanın maksimum düzeyde tanınması gerekmektedir. Bu bağlamda, çalışma alanı ile ilgili

doğal, fiziksel, ekonomik ve sosyodemografik analizlerin değerlendirilmesi önemlidir. Alanın karakteri benimsenmedikçe alınan hiçbir karar yerele hitap eder nitelikte olmayacaktır. Ayrıca dijital olarak verilere sahip olursa da sahaya gidip yaşayan kesimle derinlemesine mülakatlar yapmak, dijital verileri yerinde hissetmek önemlidir.

Tarlabaşı sosyal ve tarihi değeri oldukça yüksek, İstanbul'un merkezinde yer alan bir yerleşim alanıdır. Çöküntü bölgesi olması, İstanbul'un kalbi olarak tabir edilebilecek bir bölgede konumlanmış olması, çok kültürlü bir yapıya sahip olması, kırılğan gruplara ev sahipliği yapıyor olması ve sınırları içerisinde her yönden (başarılı/başarısız) referans gösterilebilecek Taksim 360 projesinin yer alıyor olması sebepleri ile inceleme alanı olarak Tarlabaşı seçilmiştir.

Tarlabaşı, İstanbul'un batısında yer alan Beyoğlu ilçesinde bulunmakta ve sınırlarını doğuda Taksim Meydanı ve Cumhuriyet Caddesi, batıda İngiltere Konsoloslugu, kuzeyde Kurtuluş Deresi Caddesi ve güneyde İstiklal Caddesi oluşturmaktadır. Tarlabaşı tanımlı sınırları olmayan bir alan olup Bostan, Çukur, Kalyoncu Kulluğu, Kamer Hatun ve Sururi Mehmet Efendi mahallelerinden oluşmaktadır.

Şekil 2: Tarlabaşı'nın konumu

4.1.2. Güçlü ve zayıf yönlerin belirlenmesi (GZFT)

Alanın karakteri tanımlandıktan sonra alanla ilgili problemlerin tanımlanabilmesi için güçlü ve zayıf yönlerin, fırsatlar ve tehditlerin analiz edilmesi gerekmektedir. Böylelikle çalışmanın odaklanabileceği potansiyel noktalar ortaya çıkmaktadır. Öngörülen işbirlikçi modelde amaç, fırsatlar üzerinden alandaki ihtiyaçları giderirken zayıf yönleri güçlendirmek, tehditlerin önüne geçmektir.

Alanın zayıf yönleri arasında yüksek suç oranına sahip olma, kırılğan gruplara ev sahipliği yapma, yerel halkın kentsel yenileme sürecinden bihaber olması, yüksek

oranda kentsel bozulma olması ve sosyal ayrışma yer alırken; soylulaştırma ve yerinden edilme riski, tarihi ve sosyal dokunun bozulma riski alanın tehditlerini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, alanın güçlü yanları arasında kültürel çeşitliliğin fazla olması, ana ulaşım akslarına yakınlık, erişilebilir olması, tarihi dokunun yoğun olması ve ekonomik canlılık yer almaktadır. Bu doğrultuda ortaya çıkan en büyük potansiyel alanın yeniden canlandırma ile tarihi, turistik ve ticari özellikleri ön plana çıkarılarak geri kazanılması olarak tespit edilmiştir.

4.1.3. Problemin tanımlanması

Bir modelin ihtiyaca yönelik gerçekleştirilebilmesi için problemin tanımlanması gerekmektedir. GZFT analizi, arka planda kalmış problemlerin de ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır.

Tanımlanan problem toplumsal bir problem olmalıdır. Paydaşların süreç boyunca dinamik olması önemlidir. Toplum tarafından benimsenen problemler katılım sürecinin aktifliğini ve etkinliğini arttırmaktadır.

Tarlabaşı'ndaki problemin tanımını net bir şekilde yapabilmek için alanın tarihsel gelişimine bakmak gerekmektedir; zira alana dair problem tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylardan etkilenmiş ve geçmişten günümüze büyüyerek gelmiştir.

Tarlabaşı'nın gelişimi, Pera olarak anılan Galata-Beyoğlu'nun gelişimi ile doğrudan ilişkilidir. 18.yy.'da Galata'da ticaret ve eğlence merkezi özellikleri bulunsu da, bölge çoğunlukla konut alanlarından oluşmaktadır. 19.yy.'a gelindiğinde İstiklal Caddesi ve çevresi merkezi ticaret alanı özelliği göstermeye başlamıştır (Çıracı ve Gündoğdu, 2006). Bu dönemde, Tarlabaşı'nda yerleşimcilerinin sıklıkla Levanterler ve orta sınıf gayrimüslimler olduğu görülmektedir (Beyoğlu İlçesi Kentsel Sit Alanı 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Raporu, 2008). 20.yy.'a gelindiğinde, mübadele, gayrimüslimlere uygulanan çeşitli yaptırımlar ve iç göç gibi nedenler ile birlikte azınlıklar bölgeyi terk etmeye başlamış, terk edilen düşük kalitedeki yapılara düşük gelirli gruplar ve Anadolu'dan göç etmiş insanlar yerleşmeye başlamışlardır (Yılmaz, 2006). Yapıların terk edilmesi, mülkiyet yapısında değişimler yaşanması, sahipsiz kalan yapıların yasadışı işlevlere ev sahipliği yapması nedeniyle Tarlabaşı, çöküntü alanı haline gelmeye başlamıştır (Yılmaz, 2006; Ünlü, vd., 2000). Yine bu dönemde Tarlabaşı Bulvarı'nın genişletilme çalışmalarıyla birçok sivil mimari örneği istiklal edilmiş; bölgenin hem fiziksel hem de sosyal dokusu büyük oranda değişikliğe uğramıştır. Tarlabaşı ve Beyoğlu arasındaki uçurum artmış, köhneleşme süreci büyük hız kazanmıştır. Tarlabaşı, alt gelirli grupların, toplum tarafından dışlanmış kesimin yaşadığı, marjinal sektörleri ve yasadışı işlevleri barındıran, kalitesiz ve bakımsız yapı stoğuna sahip bir alan olarak 21.yy.'a gelmiştir.

Alanın bu derece köhneleşmesinin önüne geçebilmek ve kentsel dönüşüm baskısını yenebilmek için müdahale zorunlu hale gelmiştir. Böylece, Tarlabaşı Bölgesi Bakanlar Kurulu tarafından 5366 Sayılı Kanunun 2.maddesinde değişiklik ile yenileme alanı ilan edilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 2005). Daha sonra Beyoğlu Belediyesi tarafından alan ihaleye çıkartılmıştır. Gap İnşaat'ın ihaleyi kazanması ile Taksim 360 Projesi hayata geçmeye başlamıştır. Projenin amacı, alanın turistik özelliklerini öne çıkarmak, tarihi ve kültürel değerlerini korumak, yaşam kalitesi yüksek ve afetlere karşı dayanıklı bir kentsel alan elde etmek olarak belirtilmiştir (Brebbia & Florez-Escobar, 2015). Ancak projenin amacında vurgulanmış olmasına

rağmen uygulamada kültürel ve mimari değerlere gereken değer gösterilmemiştir (Özçevik, Brebbia, & Şener, 2015). Adalar bir blok olarak düşünülmüş ve tescilli binalar sadece cepheleri tutulacak şekilde korunmuştur. Güvenlik sorunlarının önüne geçmek amacıyla her konuta mahreç aldığı sokaktan giriş vermek yerine ortak avlu tasarlanmıştır. Bu ve benzeri fiziksel eylemler sonucunda proje sürecinde yaklaşık 3000 kişi yerinden edilmiştir (Özçevik, Brebbia, & Şener, 2015). Öte yandan, katılıma gerekli önem verilmemiş ve halkın görüşleri göz ardı edilmiştir. Proje, eşitlikçi ve adil bir plan olmaktan çıkıp sosyal adaletsizliklere ve alanda rayiç bedellerin önemli derece artışı ile soylulaştırmaya sebep olmuştur.

Sosyal ve fiziksel tahribatlara ek olarak, yapılan anket ve mülakat çalışmaları sonucunda kamu kurumları ile yerel halk arasında iletişim kopukluğu olduğu; yerel halkın ihtiyaç durumunda kamu kurumlarına güvenmemesi bir diğer sorun olarak gözlemlenmiştir.

4.1.4. Paydaşların ve güç/çıkarların belirlenmesi

Bir projeye başlamadan önce, projede yer alabilecek bütün paydaşların detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Paydaşların çeşitlendirilmesi ve detaylı bir şekilde analiz edilmesi, hiçbir çıkar grubunun göz ardı edilmemesi açısından kritik öneme sahiptir. Bunun yanı sıra, bir projede yer alan bütün paydaşların proje sürecinin belirli aşamalarında belirli düzeylerde güçleri ve çıkarları vardır. Paydaşların güçlerini ve çıkarlarını ortaya koymak işbirlikçi modeldeki bütüncül yaklaşımın temelidir. Daha sonra bu güç ve çıkarlar arasındaki dengeyi fikir birliği yaklaşımı ile sağlamak önemlidir.

Modelde oybirliğinden ziyade fikir birliği benimsenmiştir. Çünkü oybirliği bazı paydaşların görüşlerinin göz ardı edilmesidir. Oysa ki amaç paydaşlar arasındaki adaleti sağlamak, bütün paydaşlara sesini duyurma hakkını sağlamaktır.

Tarlabaşı için işbirlikçi yönetim modelinin paydaşları Tablo 2’de ifade edildiği gibi kamu kurum/kuruluşları, Tarlabaşı Yerel Halkı, Danışman Grup ve Özel Sektör olmak üzere 4 temel başlıkta ele alınmıştır.

Paydaşların güç/çıkar ilişkileri belirlenirken Byrson (2003) ve Eden ile Ackermann (1998)’in yaptığı çalışmalardan yararlanılmış ve çeşitli matrisler oluşturulmuştur. Paydaşların güç durumları finansal, siyasal, kurumsal ve yasal açıdan değerlendirilirken; çıkar durumları ise yaşam kalitesi, oy kaygısı, ün kaygısı, yerel ilişkilerin güçlendirilmesi açısından ele alınmıştır (Bkz Tablo 3). Bunun sonucunda mevcut durumda, Tarlabaşı yerel halkının alanda yapılacak olan herhangi bir uygulamadan çıkarının ortalama bir düzeyde olduğu; ancak en az güce sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, en yüksek güce ve çıkara sahip olan paydaş grubu kamudur. Danışman grup en az güce ve çıkara sahip iken; yatırımcıların ortalama bir güce ve çıkara sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 2: İşbirlikçi yönetim modeli paydaşları

Kamu	Tarlabaşı yerel halk	Danışman grup	Özel sektör	
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, TOKİ, İLBANK, İBB, Beyoğlu Belediyesi, muhtarlar, İstanbul Kalkınma Ajansı, Marmara Belediyeler Birliği, İstanbul 1 Numaralı Yenileme Alanı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu	Doğrudan Dolaylı Mülk sahipleri, kiracılar	Dolaylı Komşu mahalle sakinleri, günlük kullanıcılar, otel/pansiyon kullanıcıları ve İstiklal Caddesi kullanıcıları	Üniversiteler, profesyoneller,, Tarlabaşı Toplum Merkezi, Tarlabaşı Mülk Sahipleri ve Kiracıları Geliştirme ve Sosyal Yardımlaşma Derneği	Yatırımcılar ve bankacılar

Tablo 3: Mevcut Durumda Paydaşların Güç/Çıkar Durumları

Paydaşlar	Güç (Finansal, Siyasal, Kurumsal, Yasal)	Çıkar (Yaşam kalitesi, oy kaygısı, ün kaygısı, yerel ilişkilerin güçlendirilmesi)
Kamu	Yüksek	Yüksek
Tarlabaşı Yerel Halkı	Düşük	Orta
Danışman Grup	Düşük	Düşük
Özel Sektör	Orta	Orta

Ancak önerilen model ile birlikte, paydaşların mevcuttaki güç/çıkar ilişkileri dengeli olacak şekilde değişecektir (Bkz Tablo 4). Bu bağlamda, danışman grubun gücü artarak, işbirlikçi model sürecinde daha etkin olması sağlanacaktır. Bunun yanı sıra, en az güce; ancak en fazla çıkara sahip olan ve herhangi bir uygulamadan en yüksek düzeyde etkilenecek olan Tarlabaşı yerel halkının işbirlikçi model sürecinde daha aktif rol alması ve karar verme aşamasında etkin olabilmesi için gücünün artacağı öngörülmektedir. Mevcutta yüksek düzeyde etkileme gücüne sahip olan kamu kurum/kuruluşları ve yatırımcıların, diğer paydaşlar üzerinde baskın olmaması ve karar verme sürecinde onları etkilememesi sağlanacaktır.

Tablo 4: İşbirlikçi Model İle Olması Öngörülen Paydaşların Güç/Çıkar Durumları

Paydaşlar	Güç (Finansal, Siyasal, Kurumsal, Yasal)	Çıkar (Yaşam kalitesi, oy kaygısı, ün kaygısı, yerel ilişkilerin güçlendirilmesi)
Kamu	Orta	Orta
Tarlabaşı Yerel Halkı	Orta/Yüksek	Yüksek
Danışman Grup	Orta	Düşük
Özel Sektör	Orta	Orta

4.2. Rollerin Tanımlanması

Paydaşlar arasında büyük bir güç/kaynak/çıkar dengesizliği olduğu takdirde anlamlı birliktelikler oluşturmak oldukça zordur. Bu nedenle işbirlikçi yönetim dezavantajlı ve güçsüz paydaşların temsil edildiği ve güçlendirildiği bir strateji gerektirmektedir. Bu bağlamda paydaşların birbirleri üzerinde baskı oluşturmayacakları, adil ve eşit bir rol dağılımına ihtiyaç vardır. Roller modelin başında net bir şekilde belirlenmediği takdirde en güçlü her zaman elinde bütün kaynakları bulunduran kamu olacaktır. Bu nedenle kaynakların kontrolü ve dengeli dağıtımı önemlidir.

Tarlabaşı'nın bağlı olduğu Beyoğlu Belediyesi, alanda mülk sahibi iken Cumhurbaşkanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve İstanbul 1 Numaralı Yenileme Alanı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu alanda söz sahibidir. Bu bağlamda, Tarlabaşı için önerilen işbirlikçi modelde bir paydaş grubu olan kamu kurum/kuruluşları siyasal ve yasal kaynaklara sahiptir. Bu kapsamda, Tablo 5'te de görüldüğü gibi işbirlikçi yönetim sürecinde bu paydaş grubu siyasal, yasal ve finansal role sahiptir. Diğer bir paydaş grubu olan Tarlabaşı yerel halkının sahip olduğu kaynaklar alana dair deneyim, gözlemler ve bilgiler; mülk sahipliği ve yasal haklardan oluşmaktadır. Bu bağlamda, Tarlabaşı yerel halkının modeldeki rolü, taleplerini belirtmek; deneyimlerini ve bilgilerini paylaşmak ve böylece işbirlikçi yönetim sürecinin her adımına katılım göstermektir. Öte yandan, danışman grubunun kaynaklarını sahip olduğu akademik bilgi, proje/uygulama deneyimleri ve tarafsızlık oluşturmaktadır. Bu paydaş grubunun, işbirlikçi yönetim modelindeki rolü teknik destek vermek ve arabuluculuk olarak belirlenmiştir. Yatırımcıların kaynakları ise piyasaya hakim olmaları ve buna bağlı deneyimleri, bütçeleri ve yenilikçi kapasiteye sahip olmalarıdır. Bu kapsamda, modelde finansal açıdan ve inşaat aşamasında rol alacaklardır.

Tablo 5: Paydaşların Sahip Olduğu Kaynaklar ve Roller

Paydaşlar	Sahip Olduğu Kaynaklar	Rolleri
Kamu	Siyasal, Yasal	Siasal, Yasal, Finansal
Tarlabaşı Yerel Halkı	Deneyim, Gözlem, Mülk Sahipliği, Yasal Haklar	Taleplerini belirtmek, Deneyim ve Bilgilerini Paylaşmak, Süreçte Aktif Olmak
Danışman Grup	Akademik Bilgi, Proje/Uygulama Deneyimleri, Tarafsızlık	Teknik Destek, Arabulucu
Özel Sektör	Piyasa Deneyimi,	Finansal, İnşaat

Bu dağılım doğrultusunda, paydaşların sahip olduğu rolleri ile güç/çıkar ilişkileri de göz önüne alınarak katılım düzeyini yükseltmek ve paydaşlar arasında dengeli bir ilişki kurabilmek amacıyla temelde iki birim kurulması öngörülmüştür: Tarlabaşı Birliği ve İşbirliği Meclisi. Modelde oluşturulan ikili yapılanma arasında bilgi akışını sağlamak ve her iki birimin düzeni ve yönetimini sağlamak üzere modelde liderlik görevi İBB'ye verilmiştir.

Tarlabaşı Birliği, teknik ekip, muhtar ve Tarlabaşı yerel halkından oluşmaktadır. Bu birliğin amacı, toplumsal kapasiteyi artırarak halkı teknik konular ve sahip oldukları haklar doğrultusunda bilgilendirmektir. İşbirliği Meclisi ise Tarlabaşı Birliği temsilcileri, Beyoğlu Belediyesi, İBB, STKlar, İstanbul 1 Numaralı Yenileme Alanı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan oluşmaktadır. Bu birimin amacı ise, ortak değerler belirleyerek yerel halk ile kamu kurum/kuruluşlarını bir araya getirmektir. Yeterli teknik bilgiye ve donanıma sahip olan birimin, çeşitli eylem planları üretme gibi sorumlulukları da vardır.

Rollerin tanımlanmasının ve birimlerin kurulmasının ardından kaynakların en adil ve iyi şekilde kullanılabilmesi ve finansal sürecin efektif yönetimi için katılımcı bütçeleme yaklaşımı ile İşbirliği Meclisi tarafından bütçe planının oluşturulması gerekmektedir. Tarlabaşı'nda uygulanacak model kapsamında bütçe planı gerçekleştirilirken alanın müdahale türlerine göre etaplara ayrılması ve bütçenin etaplar bazında müdahale türüne göre destek alınabilecek fonların desteği ile ayrı ayrı hesaplanması öngörülmüştür. Başka bir deyişle, modelin etap etap ama bütüncül bir şekilde uygulanması öngörülmektedir.

4.3. Aidiyet oluşturma

Bir ortamda aidiyetin oluşabilmesi için ortak amacın oluşturulması, paydaşların değerlerine saygı gösterilmesi, şeffaf ve hesap verebilir bir süreç tasarlanması, paydaşların duyulma, bilgi edinme ve etkileme haklarını adil bir şekilde kullanabilmesi ve böylece güven ortamının oluşturulması gerekmektedir. Demokratik uyumluluk sağlandığı takdirde güvenli müzakere ortamını oluşturmak ve paydaşların

sürece olan bağlılığını artırmak mümkündür. Süreç boyunca paydaşları aktif tutmak, geri dönüşlerini değerlendirmek, paydaşları çözüm ve karar verme aşamalarına dahil etmek paydaşların bağlılığını artırarak katılımı daha efektif kılmaktadır. Düzenli periyotlarla açık ve hesap verebilir şekilde bilgi akışını sağlayarak ara çıktıların güvenli müzakere ortamında değerlendirilmesi modelin işleyişi ve başarısı için önemlidir.

Önerilen modelde, paydaşların sürece ait hissedebilmeleri ve maksimum düzeyde katılım sağlayabilmeleri için öncelikle ortak değerleri belirlenmiştir. Yapılan anketler, mülakatlar, araştırmalar ve gözlemler sonucunda ortak değerler Tarlabası'nın sosyal, fiziksel ve tarihi dokusunun korunması ve canlılığın kazandırılması olarak belirlenmiştir. Buna ek olarak model; geri dönüşlerden beslenen, sürekli bir müzakere ortamının olduğu, paydaşların fikirlerini özgürce belirttiği bir döngü olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda, müzakere ortamı Tarlabası Temsilcileri ve İşbirliği Meclisi ile sağlanacaktır. Tarlabası Birliği'nde fikirlerini özgürce beyan eden ve çeşitli eğitim ve bilgilendirmeler ile kapasitesi yükseltilecek toplumun, İşbirliği Meclisi'nde fikirlerinin göz ardı edilmediği demokratik ve adil bir tartışma ortamının yaratılması ve karar verme sürecinin her adımına dahil olması beklenmektedir. Döngünün şeffaf ve hesap verebilir olması için çeşitli araçlar belirlenmiştir. Paydaşların belirli aralıklarla toplantı düzenlenmesi ve böylece müzakere ortamının devamlılığın sağlanması, sürecin başından sonuna kadar herkesin bilgi alabileceği bir bilgilendirme ofisinin kurulması, bilgiye erişilebilirliği artırmak amacıyla belirli zamanlarda tüm paydaşların katılım sağlayabileceği sunumların düzenlenmesi ve internet, gazete gibi çeşitli medya araçlarının kullanılması belirlenen araçlardan bazılarınıdır. Bunların yanında paydaşların kendilerini sürecin daha çok içinde hissedebilmeleri için alanda gördükleri sorunları kendilerinin tespit edeceği çeşitli workshopların düzenlenmesi öngörülmüştür. Ellerinde fotoğraf makineleri ile gezip dokuya uyumsuz olduğunu düşündükleri yapıları, kapıları, pencereleri, sokakları vs. fotoğraflamaları bu çalışmaya örnektir.

4.4. Plan ve uygulama

Planın oluşturulması ve uygulanması sürecinde güvenli müzakere ortamı oluşturma yaklaşımı oldukça önemlidir. Her aşamada paydaşlardan geri dönüşlerin alınması, tartışmalar ile modeli uygulamaya devam edilmesi gerekmektedir. Herhangi bir aşamada gerçekleştirilecek ihmal, değerlerin veya görüşlerin göz ardı edilmesi modelin temeline ters düşecek ve başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Bu bağlamda, İşbirliği Meclisi'nde müzakere ortamında fikir birliği ile kabul edilen planların tekrar Tarlabası Birliği'ne sunulması, geri dönüşler dahilinde revize edilmesi ve son halini alması beklenmektedir. Doğrusal olmayan bu süreç, güven ortamının sağlanması ve bütün paydaşların karar verme aşamasında aktif rol alması için bir döngü oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, uygulama aşamasında Tarlabası için belirlenecek kriterlere göre önceliklendirme yapılması; kabul edilen planın müdahale biçimleri dahilinde etaplandırma ile uygulanması öngörülmektedir.

4.5. Değerlendirme

Plan ve uygulama kısmında da bahsedildiği gibi değerlendirme kısmı sürecin tamamında yer almaktadır. Her aşama esnasında ve sonrasında paydaşların görüşleri alınmalıdır. Sadece uygulama sonunda alınan geri dönüşler modeli işbirlikçi olmaktan

ve aktif katılımdan uzaklaştıracaktır. Bu bağlamda, modelin değerlendirmesi 2 temel kriterden oluşmaktadır: Modelin başarısının değerlendirilmesi ve modelin sürecinin değerlendirilmesi.

İşbirlikçi yönetim modelinin başarısı, modelin uygulanmasının ardından sürecin sonunda en başta belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının tartışılması ve modelin çıktıları ile değerlendirilmektedir. Öte yandan, modelin sürecinin değerlendirilmesi her aşamada gerçekleşmektedir. Bu değerlendirme, model kapsamında oluşturulan müzakere ortamının işleyişinin, süreç boyunca yaşanan çatışmaların ve fikir birliklerinin, paydaşların katılım, karar verme ve işbirliği konusundaki etkinliğinin değerlendirilmesi ile yapılmaktadır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

İşbirlikçi yönetim kavramı, yönetim ve yönetim kavramlarına göre daha kapsamlı bir planlama aşamasına, birden fazla kamu kurumu, özel sektör ve yerel halktan oluşan aktörlerin ve bunlar arasındaki işbirlikçi ağların rasyonel bir şekilde tanımlanmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, derinlemesine literatür taraması ve alan genelinde yapılan çalışmalar dahilinde önerilen işbirlikçi yönetim modeli, kavramın ihtiyaçlarını karşılamayı ve Tarlabası'na uyarlanarak emsal niteliğinde bir örnek oluşturmayı öngörmektedir. Model ile birlikte, yerelin özellikleri göz önünde bulundurularak paydaşlar arasındaki ilişkisel ağlar ve güç/çıkart ilişkileri dengelenecek ve karar alma süreçlerinde demokratik bir katılım ortamı sağlanacaktır.

Tarlabası Kentsel Yenileme Alanı'nda uygulanan Taksim 360 Projesi incelendiğinde, başarılı işbirlikçi ağların oluşturulamadığı gözlenmiştir. Proje süreci boyunca, katılım için yeterli güce sahip olmayan yerel halkın görüşleri ihmal edilmiş; şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri göz önünde bulundurulmamıştır. Bunun yanı sıra, alandaki paydaşlar derinlemesine analiz edilmediğinden dolayı, alınan sosyo-ekonomik kararlar Tarlabası'na özgü olmaktan uzaktadır. Projeye yönelik eleştiriler incelendiğinde, alanda soylulaştırma tehlikesinin olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında detaylı bir şekilde incelenen ulusal ve uluslararası literatür ile Taksim 360 Projesi'nin özellikleri sonucunda, literatürdeki modellerin eksik tarafları tespit edilerek giderilmeye çalışılmış ve Taksim 360 Projesi'nin olumlu ve olumsuz tarafları göz önünde bulundurularak yeni bir işbirlikçi yönetim modeli önerilmiştir. Modelin temelinde, yerele özgü olma, güven ortamı oluşturma, paydaş çeşitliliği, demokratik normlar ve yüksek katılım düzeyi gibi kavramlar vardır. Modelin Tarlabası'na uyarlanması ile birlikte, gücü farketmeksizin hiçbir çıkart grubunun göz ardı edilmeyeceği öngörülmektedir. Bunun yanı sıra, oluşturulan Tarlabası Birliği ve İşbirliği Meclisi birimleri ile demokratik müzakere ortamında bütün paydaşların eşit hakka sahip olacağı ve karar verme sürecinin her aşamasında etkin olacağı düşünülmektedir. İşbirlikçi yönetim modelinin her adımında katılımın maksimum düzeyde olmasına, geri dönüşlere, değerlendirme kriterlerine, şeffaf ve hesap verebilir olmaya önem verildiğinden modelin önüne çıkan engelleri kolay bir şekilde aşacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın, Tarlabası'na uyarlanması durumunda sağlayacağı başarı ile bir emsal niteliği taşıyacağı ve işbirlikçi ağlara verilen önemin artacağı düşünülmektedir. Şüphesiz ki modelin uygulanabilir olması için bireysel, toplumsal, kurumsal ve ilişkisel kapasitenin varlığı ve geliştirilebilmesi oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra,

bütün paydaşların sürece ait hissetmesi de kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın, gelecekte yapılacak olan kapasite artırmaya ve/veya aidiyet oluşturmaya yönelik araştırmalara öncü olacağı düşünülmektedir.

6. Notlar

Bizi bu konuda çalışmaya teşvik ettikleri için İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Şehir Planlama Yüksek Lisans Programı'nın Planlama Projesi 1 dersinin yürütücüleri Prof. Dr. Lale Berköz ve Dr.İmge Akçakaya Waite'e ve bize katkılarından dolayı arkadaşlarımız Büşra Merve Duman, Can Serkan Arat, Ezgi Dar ve Umut Mağdenoğlu'na teşekkür ederiz. Bu çalışma İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Şehir Planlama Yüksek Lisans Programı'nın Planlama Projesi 1 dersi kapsamında gerçekleştirilen çalışmalardan esinlenerek yapılmıştır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen anketler ve analizler talep edildiği takdirde paylaşılabilir.

Kaynakça

- Agger, A., & Löfgren, K. (2008). Democratic assessment of collaborative planning processes. *Planning Theory*, 7(2), 145–164. <https://doi.org/10.1177/1473095208090432>
- Alston, L.J., 2008. The “case” for case studies in new institutional economics. *New Inst.Econ.* 103–121. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511754043.008>
- Ansell, C., Gash, A. (2007). Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4). 543-571. <https://doi.org/10.1093/jopart/mum032>
- Brebbia, C. A., & Florez-Escobar, W. F. (2015). *The Sustainable City X*. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=TBNmCgAAQBAJ>
- Bryson, J.M. (2003). What To Do When Stakeholders Matter: A Guide to Stakeholder Identification and Analysis Techniques. *London School of Economics and Political Science*.
- Connick, S., Innes, J.. (2003). Outcomes of collaborative water policy making: Applying complexity thinking to evaluation. *Journal of Environmental Planning and Management*, 46:177–97.
- Council of Europe. (2008). *The Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level*. Strasbourg, France: Council of Europe.
- Eden, C., Ackermann, F. (1998). *Making Strategy: The Journey of Strategic Management*. London: Sage Publication.
- Fischer, F. (2006). Participatory governance as deliberative empowerment: The cultural politics of discursive space. *American Review of Public Administration*, 36(1), 19–40. <https://doi.org/10.1177/0275074005282582>
- Freeman, J. (1997). Collaborative governance in the administrative state. *UCLA Law Review* 45(1)

- Graham, J., Amos, B., & Plumptre, T. (2003). Principles for Good Governance in the 21 st Century - Policy Brief No. 15. *Governance An International Journal Of Policy And Administration*, (15), 1–8.
- Gündoğdu, M., Çıracı, H. (2006). Galata-Pera Mekansal Biçimlenme Özellikleri ile Arazi Kullanımı. *İTÜ Dergisi/a*, 5(2). 156-166
- Healey, P. (1997a). Planning and Governance. In *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies* (pp. 205–242). https://doi.org/10.1007/978-1-349-25538-2_7
- Healey, P. (1997b). Systemic Institutional Design for Collaborative Planning. In *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies* (pp. 284–314). https://doi.org/10.1007/978-1-349-25538-2_9
- Healey, P. (2003). Collaborative Planning in perspective. *Planning Theory*, 2(2), 101–123. <https://doi.org/10.1177/14730952030022002>
- Hendriks, F. (2013). Understanding good urban governance: Essentials, shifts, and values. *Urban Affairs Review*, 20(10), 1-24
- Innes, J., Booher, D. (2003). The impact of collaborative planning on governance capacity. *Annual Conference of the Association of Collegiate Schools of Planning*. UC, Berkeley.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2008). Beyoğlu Kentsel Sit Alanı 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Plan Notları.
- Leach, W., Pelkey, N., and Sabatier, P. (2002). Stakeholder partnerships as collaborative policymaking: Evaluation criteria applied to watershed management in California and Washington. *Journal of Policy Analysis and Management*, 21:645–70
- Özçevik, Ö., Brebbia, C. A., & Şener, S. M. (2015). *Sustainable Development and Planning VII*. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=eJWbCAAQBAJ>
- Reilly, T. (1998). Communities in conflict: Resolving differences through collaborative efforts in environmental planning and human service delivery. *Journal of Sociology and Welfare*, 25: 115–42.
- Reilly, T. (2001). Collaboration in action: An uncertain process. *Administration In Social Work*, 25(1), 53-74. DOI: 10.1300/J147v25n01_06
- Rhodes, R. A. W. (2007). Understanding Governance: Ten Years On. *Organization Studies*, 28(8), 1243–1264. <https://doi.org/10.1177/0170840607076586>
- Smith, S. (1998). Collaborative approaches to Pacific Northwest fisheries management: The salmon experience. *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, 6:29
- T.C. Resmi Gazete. (2005). *Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun*. (1).
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*. İmge Yayınları: Ankara
- Toksöz, F. (2008). *İyi Yönetişim El Kitabı* (F. Toksöz, ed.). Retrieved from https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor/Iyi_Yonetisim_Kaliteli_Yasam.pdf
- United Nations Development Programme. (1997). *Governance for sustainable human development*. New York: United Nations Development Programme
- Ünlü, A. ve diğ. (2003). *Avrupa Birliği Uyum Programları Kapsamında Pilot Bölge Olarak Beyoğlu Çökünü Alanlarının Aktif Kullanım Amaçlı Rehabilitasyonu Projesi*. Kesin Analiz Raporu. İTÜ Çevre ve Şehircilik Uygulama - Araştırma Merkezi, İstanbul.

Yılmaz, B. (2006). Yakınındaki Uzak: İstanbul'un Bir Kentiçi Mahaltesinde Sosyal Dışlanma ve Mekansal Sürgün. *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, Der. Adaman, F., Keyder, Ç. 27-39. Avrupa Komisyonu Sosyal Dışlanma ile Mücadele Mahalli Topluluk Eylem Programı Raporu 2002-2006.

Yin, R.K., 2009. Case Study Research: Design and Methods, fourth ed. Sage Publishing:Thousand Oaks, Ca. ____

Kamu Politikalarının Dönüşümü: Türkiye’de Sanayi Siteleri Deneyimi

Ahmet Yaman¹, Fikret Zorlu²

Öz: Kamu politikaları, birden fazla alanla ilişkili olan eğitim, sağlık, ticaret ve sanayi gibi alanlarda çatışma ve uzlaşmalar ile üretilen toplumsal taleplerin karşılanması amacıyla hükümetlerin tercihlerinden oluşmaktadır. Bir diğer ifadeyle, yönetme erkini kullanan merkezi ve yerel iktidarların belirli resmi süreçlerden geçerek uyguladıkları politika çıktıları olarak da değerlendirilmektedir. Bu makalede, Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren kentlerde konumlanan sanayi siteleri uygulamaları, sanayileşme ve kentleşme politikalarının bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Bu kabulden hareketle, Türkiye’deki sanayi siteleri uygulamalarının politik analizine yer verilecektir. Bu analiz, mevcut politikaların içeriğini, süreçlerini ve sonuçlarını inceleme imkanı veren süreç modeli yaklaşımı üzerinden gerçekleştirilecektir. Türkiye’deki sanayi siteleri meselesi, kentlerde yeni sanayi sitesi ihtiyacının karşılanması ve kent içerisinde kalan sanayi sitelerinin kent dışına çıkarılması açısından iki eksen tartışılmaktadır. Bu iki tartışma alanı bağlamında sanayi siteleri politikasının yasal, kurumsal ve söylemsel inşası analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kamu politikası analizi, kentsel politika analizi, sanayi siteleri, kentleşme, sanayileşme.

Abstract: Public policies consist of governments' preferences to coincide social demands generated by conflicts and compromises in areas such as education, health, trade, and industry related to more than one field. In other words, public policy is considered the policy outcomes of central and local governments that use the power of management through specific formal processes. This article industrial estates located in urban areas since the 1960s; applications are accepted in Turkey as a result of industrialization and urbanization policies. This constructive move, industrial estates in Turkey, will give to the political analysis of the application. This analysis will carry out through the process model approach, which allows examining the content, processes, and results of existing policies. Matter of industrial estates in Turkey provides the needs of new industrial estates in urban areas and the remaining industrial estates the city discusses in terms of two axes taken out of the city. In the context of these two areas of discussion, the legal, institutional, and discursive construction of industrial sites policy will provide analysis.

Keywords: Public policy analysis, urban policy analysis, industrial estates, industrialisation, urbanization.

¹ Mersin Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi: ahmet.yaman@yahoo.com.tr

² Mersin Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama, fikretzorlu@yahoo.com

Giriş

Türkiye’de sanayi siteleri meselesi son yıllarda yerel ve ulusal düzeyde iki ana çerçevede kamuoyunda yer almaktadır. Bunlardan birincisi, Türkiye’de şehir içerisinde kalmış sanayi sitelerinin şehir dışına çıkarılması, ikincisi ise, Türkiye’de sanayi sitelerinin üretimi, dönüşümü ve yeniden inşa (yapılandırma) sürecidir. Bu çalışmada, bu iki ana başlık birbirini reddeden bir anlayış olarak değil aksine birbirinin “mütemmim cüzü” (tamamlayıcısı, bütünleştiricisi, ayrılmaz parçası) olarak kabul edilmektedir (Dünya Gazetesi, 2018; EKAP, 2020; TOKİ, 2018a).

Birinci çerçevede yer alan şehir dışına çıkarılma süreci, kamu ve kentsel politikalar bağlamında önemli bir dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm süreci yasal, planlamacı ve finansal temellere dayanarak, sanayi sitelerinin kentsel dönüşüm programları ve kararları içerisinde inşa edilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, üretimin mekânsal organizasyonunu sağlamak amacıyla da şehirlerde belirli ölçeklerde küçük sanayi alanlarının oluşturulması yoluna gidilmektedir. (Devlet Planlama Teşkilatı, 2014: 145; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Sanayi sitelerinin tarihi incelendiğinde, Türkiye’de 1950’li yıllar itibariyle şehirlerde kurulmaya başlanmış, bu kurulma süreci Türkiye’nin sanayileşme ve şehirleşme süreciyle birlikte gelişmiştir. İlhan Tekeli (2010), bu süre içerisinde Türkiye’de sanayi siteleri için bilinçli bir politika ve uygulama söz konusu olmadığını, kendiliğinden gelişen ve ilk örneklerinin 1950’lerde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu gelişmenin altında yatan temel amaç; kötü iş koşullarından, yangın tehlikesinden vb. kurtulmak isteyen ve kendi iş yerine sahip olmak isteyen küçük üreticilerdir (Tekeli, 2010: 233).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma planında (1963) ise, işyerlerinin küçük, işletmelerin kuruluş yerlerinin rastgele dağılmış ve belirli bir sanayi bölgesinde ya da çarşısında toplanılmamış olması şeklinde değerlendirilmeler yapılmıştır. Bu tespitten hareketle, küçük sanayinin geliştirilmesi ve ülkenin sanayisinin geliştirilmesi için altyapı ihtiyacının karşılanması ve sanayi sitelerinin kurulması planlanmıştır (DPT I. Kalkınma Planı, 1963: 359).

Bu planlama doğrultusunda 2017 yılı itibariyle, ülke genelinde 858 adet aktif sanayi sitesinin olduğu ve bu sanayi sitelerinin de 135’inin şehir içerisinde kaldığı Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanı Faruk Özlü tarafından açıklanmıştır (Habertürk, 2017). Türkiye’nin her ilinde ortalama 10 sanayi sitesinin varlığı göz önüne alındığında, Türkiye’nin kentlerinde sanayi siteleri mekanları önemli bir işleve ve mekânsal yoğunluğa sahip olduğu görülmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020b).

Bu çalışmada ilk olarak, sanayi siteleri kavramının tanımı ve Türkiye’de mevcut durumu incelenecektir. Ardından, sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümünün merkezi ve mahalli ölçekte nasıl ele alındığı, yerel ve ulusal gündemi nasıl meşgul ettiği, politika olarak nasıl formüle edildiği, hangi politika uygulama araçlarının kullanıldığı ve uygulanan politikaların nasıl değerlendirildiği analiz edilecektir.

1. Sanayi Siteleri Kavramının Tarihsel Gelişimi

Sanayi siteleri kavramı, tarihsel olarak incelendiğinden sanayi devriminin etkisiyle ortaya çıkan sanayi bölgeleri kavramı ile ilişkilidir. Sanayi bölgeleri bir kentin ya da bölgenin gelişimi için önemli görülen uzmanlaşmış, homojen olmayan küçük işletmelerin oluşturduğu sosyal, ekonomik, rekabete ve işbirliğine dayanan bir üretim ortamı olarak değerlendirilmektedir (Cansız, 2008: 16; Groenewegen, 2007: 69).

Sanayi bölgeleri kavramı üzerine çalışmalar yürüten Marshall'ın düşünce sisteminde sanayi bölgeleri ne özel bir birim ne de sosyo – ekonomik bir kavram olarak tanımlanmıştır. Becattini (1992) ise, Marshall'ın bu kavramını geliştirerek insan ve firma birlikteliklerinin bir arada olduğu sosyal ve mekânsal bir oluşum olarak tanımlanmaktadır (Becattini, 1992: 38; Sforzi, 2015: 15).

Dünya'daki sanayi bölgelerinin varlığı 1897 yılında İngiltere'nin Manchester kentinde ilk kez ortaya çıkmış ve oradan Kuzey Amerika, Kıta Avrupası dahil olmak üzere bütün dünyaya yayılmıştır (Cansız, 2008: 16). Sanayi bölgeleri literatürde iktisat, sosyoloji, tarih, siyaset bilimi gibi birçok alanda sektörel özellikler, iş birliği ve rekabet, bölgesel gelişme gibi çok boyutlu bir biçimde ele alınsa da sanayi bölgeleri genel olarak üç ana başlık altında incelenmektedir. Bunlar; üretim birimi, sosyo – ekonomik ve üretim modeli ve ekonomik gelişmenin bir aracı olarak yapılan çalışmalardır (Boix, Sforzi ve Hernandez, 2015: 6).

Sanayi bölgeleri kavramının tarihsel gelişimi ve kapsamı göz önünde alındığında yukarıda özetlenenler ışığında sanayi bölgeleri, sanayi alanları ve sanayi siteleri bölgesel kalkınma ve kentsel gelişme dinamikleriyle birlikte düşünülmüştür (UNIDO, 1968: 137). Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı raporlarına göre, sanayinin bir arada toplanması amacıyla sanayi alanları farklı ülkelerde farklı isimlerle ele alınmaktadır. Bu isimler; sanayi siteleri (industrial estates), sanayi parkları (industrial parks), sanayi bölgeleri (industrial zones/districts) ya da sanayi alanları (industrial areas) olarak adlandırılmaktadır (United Nations, 1966: 2-3).

Türkiye'de ise özel ekonomik bölgeler kavramının altında sanayinin bir arada toplandığı alanlar olarak değerlendirilmektedir. Onuncu Kalkınma Planı'nın İmalat Sanayiinde Dönüşüm Özel İhtisas Raporunda (2014) beş farklı özel ekonomik bölge tarif edilmektedir. Bu bölgeler; Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), Küçük Sanayi Siteleri (KSS), Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB), Serbest Bölgeler (SB), Endüstri Bölgeleri (EB) olarak tanımlanmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2014: 107).

Cansız (2008), bu bölgelere Teknoloji Geliştirme Merkezleri (TEKMER), İş Geliştirme Merkezleri (İŞGEM) gibi uygulamaları da eklemiştir. OSB ve KSS uygulamaları 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de kurulmaya başlanmıştır. 2000'li yıllar ile birlikte farklı amaç ve işlevleri nedeniyle EB, TGB, SB ve İŞGEM gibi diğer uygulamalar Türkiye'deki sanayi bölgeleri olarak kurulmuştur (Cansız, 2008: 28)

Yukarıda ifade edilen bu alanlar sanayi bölgeleri ve özel ekonomik bölgeler kavramı altında incelenmektedir. Her bir kavramın işlevi, niteliği ve yasal dayanağı farklı olsa da kentleşme ve sanayileşmenin planlı ve düzenli olarak sürdürülmesi amacına hizmet etmektedir. Bu çalışmada ise sanayi siteleri kavramı, sanayi bölgeleri ve özel ekonomik bölgeler kavramının alt bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Cansız, 2008: 7).

1.1. Türkiye’de Sanayi Sitelerinin Mevcut Durumu

Türkiye’de sanayi siteleri; kent içinde dağınık halde yerleşmiş, elverişsiz çalışma koşulları altında çalışan imalat ve tamirat işlerinde faaliyet yürüten küçük sanayicilerin çalışma şartlarını iyileştirmek, ihtiyaçlarını kolay ve ekonomik olarak karşılanabilmesi amacıyla ana sanayi/yan sanayi ilişkilerinin geliştirilmesini teminen benzer iş kollarında çalışan küçük işletmelerin aynı yerde toplanan mekanlardır (TESK, 2008: 2017: 1).

TMMOB, aynı üretim kollarında (mesleklerde), çok çeşitli mal ve hizmet üreten atölye ve küçük üretim ünitelerine çeşitli olanaklar sağlayan, altyapı ve gerekli sosyal – teknik hizmetleri ortak, esnaf – sanatkarların bir araya geldiği dükkan şeklindeki çarşılar, küçük ölçekli sınıai organizasyon yapıları olarak değerlendirmektedir. Bu tanıma göre, sanayi siteleri satış hacimleri, istihdam yapısı, üretim yelpazesi sınırlı, küçük ölçekli atölyeleri içeren mekanlardır (TMMOB, 2017: 1).

Bademli (1987), sanayi sitelerinin iki şekilde ele alındığını dile getirmektedir. Bunlardan birincisi, işyeri ve altyapı kolaylıkları sağlayarak özel sanayi girişimlerinin desteklenmesi, yönlendirilmesi böylelikle ülkenin sanayileşme ve gelişme politikalarına katkı vermesi, bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesidir. İkincisi ise, yerleşim yerlerinin hem ekonomilerini hem mekânsal biçimlerini belirlemede böylelikle kentsel ekonomiyi ve kentsel mekânsal gelişmeyi sağlamasıdır (Bademli, 1987: 114).

Sanayi sitelerinin tarihsel gelişimine bakıldığında, sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümünde dört düzenleyici aktörün rol aldığı görülmektedir. Bunlar, sanayi siteleri yapı kooperatifleri, belediyeler, TOKİ ve özel girişimciler/yatırımcılardır. Bu dört aktör, zamana, mekana ve kentlere göre değişen ölçeklerde sanayi sitelerinin üretimine ve dönüşümüne etki etmektedir (Balaban, 2001). Sanayi siteleri bu dört aktörün planlama ve finansman bakımından farklı katkılarına göre şekillenmektedir. Sanayi siteleri yapı kooperatifleri finansman ve kuruluş süreçlerinde önemli rol oynarken, belediyeler planlama bağlamında kilit bir konumda yer almaktadır. TOKİ, sanayi siteleri projelerini hayata geçirerek sanayi sitelerinin yapımı ve işyerlerinin ucuz ve uzun dönemli satışında etkin rol oynamaktadır. Özel yatırımcılar ise, kentlerde sahip oldukları arsalar üzerinde toplu işyerleri yapıp satarak sanayi sitelerinin inşasında yer almaktadır (MÜSİAD, 2019; Şahinbey Belediyesi, 2014; TOKİ, 2018a).

Sanayi sitesi yapı kooperatifleri, devlet tarafından verilen destek ve kredilerde faydalanmaları halinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, kooperatif tüzel kişiliğinin oluşumu, kuruluşu ve işletilmesi açısından Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na bağlı olarak hizmet vermektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020a).

2018 yılı itibarıyla Türkiye’de 858 adet aktif sanayi sitesi mevcut iken, bu sanayi sitelerinin 480’ini Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın finansman desteği ile yapılmıştır. Diğer sanayi sitelerinin belediyeler, TOKİ ve özel yatırımcılar tarafından yapıldığı bilinmektedir (Dünya Gazetesi, 2018; Şahin, 2018).

Türkiye’de sanayi sitelerinin kuruluş tarihleri, istihdam yapısı, işletme yapıları, üretim kapasiteleri vs. konularında düzenli ve sistemli istatistikî bilgiler mevcut değildir

(UNIDO, 1984: 1-50). Bu durum, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı desteğinin dışında kalan sanayi siteleri konusunda yeterli bilgiye erişimi güçleştirmektedir.

Harita 1: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Destekli Kurulan Sanayi Sitelerinin İl Bazlı Dağılımı (Kaynak: STB Verileri, Harita Genel Komutanlığı)

Kamu İhale Kurumu tarafından yayınlana 2010 ile 2019 yılları arasında belediyelerce yapılan sanayi siteleri incelendiğinde, 19 belediye tarafından 27 sanayi sitesi projesi gerçekleştirilmiştir. Bu projelerde 2061 işyeri kapasiteli 27 sanayi sitesi yaklaşık 166 milyon TL bedelle tamamlanmıştır. Bu projelerde ortalama bitiş süreci 258 gün olurken işyeri başına düşen birim maliyeti ise yaklaşık 81 bin TL olduğu tespit edilmiştir (EKAP, 2020).

TOKİ ise 2011 yılında Bursa ilinde başladığı sanayi siteleri projelerine Trabzon, Aksaray, Rize, Bolu ve Diyarbakır illeriyle devam etmiştir. Bu süre içerisinde 3763 işyeri kapasiteli beş sanayi sitesi projesi yaklaşık 730 milyon TL bedel ile hayata geçirilmiştir (EKAP, 2020; TOKİ, 2018b).

Tablo 1: Sanayi sitelerinin işyeri sayıları ve tamamlanma süreleri

Tarih Aralığı	Kuruluş	İşyeri Sayısı	Tamamlanma Süresi (Gün)
2011-2018	TOKİ	3763	641
2011-2019	Belediyeler	2061	258
1965-2019	Kooperatifler	94559	2735

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, TOKİ, EKAP bilgilerinden derlenmiştir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre, 512 aktif sanayi sitesinin TOKİ, belediyeler ve kooperatiflerce işyeri sayıları ve tamamlanma süreleri incelenmiştir. Kooperatiflerin yaklaşık 10 yılda bitirebildiği projeleri, belediyelerin bir yıl içerisinde TOKİ'nin ise yaklaşık 2 yıl içerisinde bitirdiği görülmüştür.

Projelerin büyüklüğü, işyeri sayıları, planlama süreçleri önemli değişkenler olsa da belediyelerin hem planlama hem de projenin yapım sürecinde yer almaları hızlı ve etkin bir şekilde sanayi projelerinin bitirilmesini sağladığı görülmüştür. Türkiye'deki sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümündeki bu farklılıklar sanayi sitelerinin büyüklüğü, işyeri kapasiteleri, finansman boyutu konularında belirli bir standardın oluşmasını da engellemektedir.

2. Kamu Politikası Olarak Sanayi Siterleri

Kamu politikasının tanımı konusunda birçok tanım geliştirilmiştir. Herkesin kabul gördüğü bir kamu politikası tanımından söz etmek mümkün değildir. Düşünürler ya da uygulayıcılar tarafından kamu politikasının özelliklerine göre tanımların geliştirildiği görülmüştür (Yıldız ve Sobacı, 2013: 13). Kamu politikası yazınında Dye'in (2008) ettiği iktidarın yaptığı ya da yapmadığı tercihler olarak özetlediği tanımı genel kabul görmektedir. Thoening'den aktaran Knoepfel ve arkadaşları (2007) kamu politikasını, iktidarın faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan spesifik bir sektöre yönelik kamu yetkililerin bir araya gelerek oluşturdukları, hükümet yetkililerince açıklanan özgün eylem programları olarak tanımlamaktadır (Knoepfel ve diğerleri, 2007: 24). Bu çalışmada ise, kamu politikası yerel veya merkezi iktidarların belirli meselelere yönelik hedefleri, duyuruları ve uyguladıkları faaliyetler bütünü olarak değerlendirilmektedir. Bu faaliyetler bütünü ise, kamu politikası yapım sürecinde hayata geçirilmektedir. Kamunun belirli bir soruna yönelik müdahale süreci olarak da tanımlanan bu süreci belirli aşamalardan oluşmaktadır (Knoepfel ve diğerleri, 2007: 32-33). Bu çalışmada, Türkiye'deki sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümü de bu aşamalara göre değerlendirilecektir. İlk olarak, sanayi sitelerinin bir sorun olarak ele alınması ve gündeme geliş süreci analiz edilecektir. Ardından, sanayi sitelerinin politikasının nasıl formüle edildiği ve uygulandığına değinilecektir. Son olarak ise, sanayi sitelerinin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

2.1. Sanayi Siterleri Meselesi ve Gündeme Gelişi

Onat (1969), sanayi meselesinin toplumun yararına olan fakat toplumdan da uzakta yürütülmesi gereken bir faaliyet olarak tanımlamaktadır. Türkiye'de sanayi siteleri 1960 öncesinde kendiliğinden gelişen bir olgu olarak değerlendirilmektedir. 1960 sonrasında ise, sanayileşmenin geliştirilmesi ile planlı ve düzenli kentleşmenin sağlanması için önemli bir araç olarak görülmektedir (Bademli, 1987: 114; Onat, 1969: 16; Tekeli, 2010: 145-150).

1960 ve 2000'li yılların başına kadar sanayileşme ve kentleşme politikalarının bir bileşeni olarak değerlendirilen sanayi siteleri, 2007 yılı itibariyle sanayi sitelerinin şehir dışına taşınması sorunu ön plana çıkmıştır. Bu zamana kadar bir şehrin düzenli kentleşmesi ile o şehirdeki küçük sanayicilerin nitelikli ve modern işyerlerine kavuşturulması bağlamında ele alınmıştır. Ancak "Türkiye Sanayi Strateji Belgesinde" (2015) yerleşim yerleri içerisinde kalan, sıhhi imkanlarını yitiren sanayi sitesi alanlarının ve işletmelerinin taşınabilmesi için önemli bir karar alınmıştır. Bu tarih itibariyle, sanayi siteleri kentin dışına çıkarılması gereken yapıları bir çevre ve kentsel dönüşüm süreci içerisinde yer alacak bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2015: 70).

Kamu politikası yapım süreci içerisinde sorun tanımlama aşamasından sonra gündem oluşturma gelmektedir. Belirli bir gruba, topluluğu ya da bütün bir toplumu ilgilendiren bir sorunun yeni bir hale kavuşturulması için kamu otoritesinin çözüm sağlama çabası olarak gündem oluşturma tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte, belirli bir sorunun kimler tarafından dile getirildiği de politika yapım sürecini etkilemektedir (Akdoğan, 2013: 211). Birkland (2007) ise, sorunların ya da alternatif çözümlerin kamuoyunun ya da iktidarın (merkezi / yerel) dikkatini çekme ya da

kaybetme süreci olarak da değerlendirmektedir. Bu çalışmada ise merkezi veya yerel iktidarların sanayi sitelerini gündeme ne şekilde ele aldıkları incelenecektir. Sanayi siteleri meselesi incelendiğinde, toplumsal bir ihtiyaç olarak bu mekanları kullanan esnaf ve sanatkarlar ile bunların temsilcileri tarafından gündeme getirildiği görülmektedir. Modern ve rahat işyerlerinde çalışma koşullarına sahip olma söylemleri üzerine yürütülen bu çaba, politikacılar tarafından da yer yer benimsenmektedir. Ancak genel olarak politikacılar sanayi siteleri meselesini sanayileşme ve kentleşme bağlamında gündemlerine almaktadır. Süleyman Demirel 1998 yılında İkitelli Sanayi Sitesi açılışında “esnafın sanayileşmenin hazinesi olduğunu” vurgularken, 2018 yılında Recep Tayyip Erdoğan “vakit modern sanayi vakti” söylemiyle kent dışına taşınacak sanayi sitelerinin modern sanayi anlayışı içerisinde kurulacağını vurgulamaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 1998; Erdoğan, 2018).

Tablo 2: T.B.M.M’de sanayi siteleri ile ilgili gündeme gelen konular

projenin durumu	Güneydoğu Anadolu Projesi
ortaklık yapısı	istihdam
sağlık hizmet binası	rahat çalışma
inşaat bitirilmesi başlanması	banka şubesi açılması
ödenek durumu	belediyeler ile olan sorunlar
yatırım programı bilgisi	hırsızlık ve güvenlik sorunu
elektrik trafo talebi	kentsel dönüşüm
yol yapım onarım bakımı	elektrik fiyatları yüksekliği
tarım arazileri sorunu	kanalizasyon
kamulaştırma	doğalgaz bağlantısı
satış	yıkım kararı
tahsis	sanayi site dükkan hak edişleri sorgulaması
devir	yeşil alan
doğal afet (deprem/sel)	kent dışına taşınma
borç erteleme / kolaylık	teşvik paketi
hibe	çıraklık eğitim merkezi

Kaynak: TBMM Meclis Tutanaklarından (1969-2018) derlenmiştir

Meclis tutanakları incelendiğinde, il bazında yürütülen projelerin mevcut durumları, finansman olanakları, çevre ve tarım ile olan ilişkisi, belediyeler ile yaşanan sorunlar, tamamlanma ve bitirmeye yönelik işlemler ile teşvik ve destekler konu başlıklarında gündeme alındığı görülmüştür.

2.2. Sanayi Sitelerinin Politikasının Oluşturulması ve Uygulanması

Politikanın oluşturulması süreci, ön karar aşaması olarak da bilinmektedir. Sorunun çözümüne yönelik politikaların hazırlık aşamasının yapıldığı ya da alternatiflerinin belirlendiği bir dönemdir. Soruna yönelik çözümün, amaçların ve hedeflerin belirlendiği bir aşamadır. Alan yazınında bu süreç, politikanın tasarımı ya da doğrudan karar verme olarak da adlandırılmaktadır (Sidney, 2007: 81; Yıldız ve

Sobacı, 2013: 24). Çalışmanın bu bölümünde, sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümü meselesine uygun ve kabul edilebilir çözümlerin tanımlanması, kaynaklar ve çözümler arasındaki bağlantı ve kullanılacak kamu politikası araçlarının seçimi ele alınmaktadır. Bir başka ifadeyle merkezi ve yerel iktidarların sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümünde yer verdikleri kurumsal düzenlemeler ile uyguladıkları kamu politikası araçları incelenmiştir (Knoepfel ve diğerleri, 2007: 31).

Ulusal ölçekte, sanayi sitelerinin kurulması, inşa edilmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi, finansal desteğin sağlanması amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kurumsal çatısı altında kendisine yer bulmaktadır. Yerel ölçekte ise, kurumsal oluşum sanayi siteleri kooperatifleri eliyle gerçekleşse de yerel birimler nezdinde ayrı bir yapılanma olmadığı görülmektedir. Her iki durumda da ulusal ve yerel ölçekte kanunların verdiği yetkilere göre kamu politikası araçları belirlenmiştir. Bu araçlar, ulusal ve yerel ölçekteki kurumların yetkilerine göre kamulaştırma desteği, taşınma desteği, altyapı/üst yapı kredi desteği, vergi muafiyeti, vergi indirimi, harç izni, hizmet bedeli indirimi gibi araçları kapsayan mekana ve zamana göre değişim gösteren kararlara göre belirlenmektedir (3194 İmar Kanunu, 1985; 5393 Belediye Kanunu, 2005; 635 sayılı KHK, 2011; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020).

Kamu politikaların uygulanma aşaması ise, yasal olarak kabul edilen eylem ve işlemlerin hayata geçirildiği bir süreçtir. Uygulayıcıların eylemleriyle belirli bir mekanda ve zamanda somutlaşan eylemlerdir (Gültekin, 2014: 46). Kamu politikalarının uygulanma süreci bir çok açıdan incelenmektedir. Uygulama sürecinin analizi için bir çok model ve yöntem geliştirilmiştir. Bu modeller, yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya, sentez uygulama modelleri olarak adlandırılmaktadır. Bu modellere derinlemesine değinilmeyecektir (Kaptı ve Alaç, 2013). Bardach'tan aktaran Potucek (2017) ise, uygulamayı bir makineye benzetmektedir. Bu makinenin, insanları ve bu insanların uygun niteliklerini, finansal ve maddi olmayan kaynaklarını kısacası önemli olan bütün parçalarını bir araya getirme olarak tasvir etmektedir (Potucek, 2017: 136).

Türkiye'de sanayi sitelerinin uygulama süreci yerel ve ulusal aktörlerin etkili olduğu bir yapıya sahiptir. 838 adet aktif sanayi sitesinin yapımında belediyeler, yapı kooperatifleri, TOKİ, özel yatırımcılar ve devlet doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Türkiye'nin her ilinde ve ilçesinde yukarıda ifade edilen düzenleyici aktörlerin rol aldığı en az bir sanayi sitesi bulunmaktadır. Türkiye'nin 1960'dan bu yana yaşadığı sosyal, siyasal ve ekonomik krizlere rağmen sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümünün sürekli olarak yerine getirildiği görülmüştür. Bu politikanın sürdürülebilmesi amacıyla da gerekli kurumsal ve mali kaynakların oluşturulduğu sonucuna varılmıştır (Dünya Gazetesi, 2018; Mersin Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği, 2016; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020a).

2.3. Sanayi Siteleri Politikasının Değerlendirilmesi

Ulusal ya da mahalli otorite tarafından tarif edilen bir soruna yönelik çözüm geliştirmek amacıyla kamu politikalarının bir etki yaratması, sosyal bir sorunu çözmesi beklenmektedir. Değerlendirme aşaması ise bu ihtiyacın, yerine getirilip getirilmediğinin analiz edilmesidir. Politika yapım sürecindeki bütün aşamalarda olduğu gibi değerlendirme aşaması da bir sonuç değil aslında uygulanan politikanın

gözden geçirilmesi, sonlandırılması ya da devam ettirilmesi için yapılan kamu politikası etkinliğidir (Yıldız ve Sobacı, 2013: 25).

Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren uygulanan sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümü politikasının hukuksal ve kurumsal açıdan değerlendirilecektir. Bu değerlendirme neticesinde sanayileşme ve kentleşme ile olan ilişkisi gözden geçirilecektir. Türkiye’de sanayi sitelerinin kuruluş süreçleri 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Kooperatifçilik Kanunu göre düzenlenmektedir. Bununla birlikte 1982 yılında “Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Fonlar Yönetmeliği” hükümlerine göre sanayi sitelerine destek verilmektedir. Bu yönetmeliğe göre, küçük sanatları geliştirmek amacıyla kurulan kooperatiflere fon ve kredi desteği verilmesi sağlanmıştır. Sanayi sitelerinin oluşturulması sürecinde 635 sayılı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname önemli bir rol oynamaktadır. Kooperatif tüzel kişiliğine sahip sanayi siteleri Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğüne yürütülmektedir. Aynı zamanda bu kararname ile yeni kurulacak sanayi siteleri ile kent dışına çıkarılacak sanayi sitelerinin taşınma ve yeniden kurulma süreçlerinde verilecek olan destekler Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın onayına bağlanmıştır (1163 Kooperatifler Kanunu, 1969; 635 sayılı KHK, 2011).

Türkiye’de sanayi bölgelerinin gelişimi organize sanayi bölgeleri ile küçük sanayi sitelerinde 1960’lı yıllara uzanmaktadır. 2000 yılından itibaren teknoloji ve yenilikçiliğin ön plana çıkmasıyla birlikte Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Endüstri Bölgeleri uygulamalarına başlanmıştır. İhracata ve ithalata yönelik ticareti geliştirmek için Serbest Bölgeleri, yeni ve küçük işletmeleri geliştirmek için de İş Geliştirme Merkezleri (İŞGEM) uygulamaları görülmektedir. Sanayi siteleri, büyüklüğü, işlevi ve yapılış süreçleri bakımından diğer sanayi bölgelerinden ayrılmaktadır. En önemli ayrışma ise Türkiye’nin her ilinde ve ilçesinde yaygınlaşmış bu sanayi alanına ait özel bir kanuni düzenleme bulunmamasıdır (3218 Serbest Bölgeler Kanunu, 1985; 4562 OSB Kanunu, 2000; 4691 Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, 2001; 4737 Endüstri Bölgeleri Kanunu, 2002; Cansız, 2008: 28; Devlet Planlama Teşkilatı, 2014).

2017 yılında yürürlüğe giren 7033 sayılı kanun hükmünde kararname ile “Üretim Reform Paketi” hayata geçirilmiştir. Bu pakette, yerleşim yerleri içerisinde kalmış sanayi sitelerinin taşınabilmesi amacıyla belediyelere, il özel idarelerine, ve kooperatiflere taşınma masrafları dahil olmak üzere yeni sanayi siteleri için destek ve kredi verileceği kararı alınmıştır (TBMM, 2017a).

2018 yılı itibarıyla ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından “Sanayide Milli Atılım ve Vakit Modern Sanayi Vakti” söylemleriyle 13 şehirde (Isparta, Kastamonu, Düzce, Malatya, Elazığ, Rize, Sivas, Tokat, Afyonkarahisar ve Kırıkkale) sanayi sitelerinin dönüşüm sürecinin başlatılacağını belirtmiştir (Erdoğan, 2018).

Bu illerde yapılacak dönüşümün 6181 işyeri ile 40 bin çalışacağını etkileyeceği Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Faruk Özlü tarafından ifade edilmiştir. Bu dönüşümün arazi temin maliyetlerinin 280 milyon TL’yi, taşınma maliyetlerinin de 2 milyar 200 milyon TL’yi bulacağını vurgulamıştır. 2017 yılında yürürlüğe giren 7033 sayılı kanun hükmünde kararnamesi ile ilgili TBMM Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonunda “kent içerisinde kalmış sanayi sitelerinin kent dışına taşınabilmesinin” yasal çerçevesi belirlenmiştir. Bu

belirlemenin hangi kriterlere ve önceliklere göre yapıldığı bilinmediği gibi kent dışına çıkarılacak sanayi sitelerinden boşalacak alanlara da neler yapılacağı konusunda bir politika geliştirilmediği tespit edilmiştir (Dünya Gazetesi, 2017; TBMM, 2017b: 1-73).

Sonuç Yerine

Tarihsel olarak sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümü incelendiğinde Türkiye'deki sanayi siteleri, 1960'lı yıllara kadar şehirlerin içerisinde veya sanayi gelişme bölgelerinde el sanatları ve küçük sanayicilerin bir araya gelerek kurdukları alanlardır. Planlama dönemi ile sanayileşmenin ve kalkınmanın sağlanması adına sanayi sitelerinin kurulması sürecine devletin kurumsal anlamda müdahil olduğu görülmüştür. Bu amaçla, fon ve kredi sağlayarak sanayi sitelerinin kurulması süreci geliştirilmiştir. Aynı zamanda şehirlerin planlı ve düzenli bir şekilde gelişmesi, çevre kirliliğinin önlenmesi, insan sağlığının korunması amacıyla planlama süreçlerinde sanayi alanları özel olarak belirlenmiş bu alanlarda sanayi alanlarının inşa edilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Türkiye'de sanayi sitelerine yönelik belirli bir kanun düzenlemesinin olmaması kredi ve finansman konusunda Sanayi ve Teknoloji Bakanlığını, kooperatiflerin işleyişi ile ilgili Çevre ve Şehircilik Bakanlığını, kentsel planlama ve hizmetler açısından büyükşehir ve alt birim belediyelerini, il özel idarelerini sürecin içerisine dahil etmiştir. 1960'dan günümüze zaman, mekan ve kent ölçeğinde göre farklı sanayi siteleri üretimi ve dönüşümü projelerine yer verilmektedir. Dolayısıyla sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümü sanayileşme ve kentleşme dinamikleri devam ettiği sürece varlığını sürdürecektir.

Sanayi sitelerinin kurulması devam ederken 2015 yılı itibariyle sanayi alanlarının dönüşümü ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Şehir içerisinde kalan sanayi parsellerinin kent dışına çıkarılması sürecinde devlet kurumsal, hukuksal ve finansman açısından yeni düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Ancak bu düzenlemelerin hangi şehirlerde olacağı, hangi şartlarda gerçekleştirileceği merkezi hükümetin kararlarına bağlanmıştır. Mahalli idarelerin planlama süreçleri, şehirlerin ekonomik ve sanayi gelişim potansiyelleri ve bu alanları kullanan kesimlerin sürece dahil edilmesi yönünde nasıl bir yol izleneceği bilinmemektedir. Aynı zamanda, sanayi sitelerinin hem üretimi hem de dönüşümünde kendilerine özel merkezi ve mahalli düzeyi planlayacak ve yönetecek kendine özgür yasal bir dayanağının olmadığı görülmüştür.

“Notlar:”

Balaban (2001) “Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Politikasına İlişkin Durum Değerlendirmesi” çalışmasında OSB’lerin kurulmasına sağlayan aktörleri düzenleyici kurumlar olarak nitelemiştir. Bu çalışmada da sanayi sitelerinin üretimi ve dönüşümünde etkili olan aktörler düzenleyici kurumlar olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça:

1163 Kooperatifler Kanunu. 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu (1969). Türkiye. www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1163.pdf adresinden erişildi.

- 3194 İmar Kanunu. 3194 İmar Kanunu (1985).
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3194.pdf> adresinden erişildi.
- 3218 Serbest Bölgeler Kanunu. 3218 Serbest Bölgeler Kanunu (1985).
- 4562 OSB Kanunu. 4562 Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu (2000).
- 4691 Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu. 4691 Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu (2001).
- 4737 Endüstri Bölgeleri Kanunu. (2002). *4737 Endüstri Bölgeleri Kanunu*.
- 5393 Belediye Kanunu. 5393 Belediye Kanunu (2005).
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> adresinden erişildi.
- 635 sayılı KHK. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK (2011).
- Akdoğan, A. (2013). Gündem Belirleme. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* içinde (ss. 221–228). Ankara: Adres Yayınları.
- Bademli, R. (1987). Küçük Sanayi Siteleri Deneyimi. *1987 Sanayi Kongresi Bildirileri* içinde (ss. 113–127). Ankara: TMMOB.
- Balaban, O. (2001). Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Politikasına İlişkin Durum Değerlendirmesi. *Planlama Dergisi*, 1(2), 61–75.
http://www.spo.org.tr/Şekiller/ekler/7a728a67d909e71_ek.pdf adresinden erişildi.
- Becattini, G. (1992). The Marshalian industrial district as asocio-economic notion. F. Pyke, G. Becattini ve W. Sengenberger (Ed.), *Industrial districts and inter-firm co-operation in Italy* içinde (2. bs., ss. 37–52). Geneva: International Labour Organization.
- Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2015). *Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2015-2018)*. Ankara.
- Birkland, T. A. (2007). Agenda Setting in Public Policy. F. Fischer, G. J. Miller ve M. S. Sidney (Ed.), *Handbook of Public Policy Analysis Theory, Politics and Methods* içinde (ss. 63–79). Boca Raton: CRC Press.
- Boix, R., Sforzi, F. ve Hernandez, F. (2015). Introduction: Rethinking industrial districts in the XXI Century. *Journal of Regional Research Investigaciones Regionales*, 32, 5–8.
- Cansız, M. (2008). *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları*. Ankara: Korza Basım.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri Anasözleşmesi (2020). <http://yapikooperatifportal.csb.gov.tr/portal/repository/pdf/6.pdf> adresinden erişildi.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1998, 28 Eylül). Esnaf, sanayileşme hazinesi. İstanbul.
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?clipId=7866399&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden erişildi.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) İmalat Sanayiinde Dönüşüm*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT I. Kalkınma Planı. (1963). *I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*. Ankara.
- Dünya Gazetesi. (2017). Üretim Reform Paketi, Neler Getiriyor? *Dünya Gazetesi*. 10 Nisan 2020 tarihinde <https://www.dunya.com/ekonomi/uretim-reform-paketi-neler-getiriyor-haberi-362149> adresinden erişildi.
- Dünya Gazetesi. (2018). TOKİ yeni sanayi siteleri yapacak. 10 Mart 2019 tarihinde

<https://www.dunya.com/ekonomi/toki-yeni-sanayi-siteleri-yapacak-haberi-419456> adresinden erişildi.

Dye, T. R. (2008). *Understanding Public Policy* (12. bs.). New Jersey: Pearson Prentice Hill.

EKAP. (2020). Kamu İhale Kurumu İhale Arama Platformu Sanayi Siteleri. 1 Mayıs 2020 tarihinde <https://ekap.kik.gov.tr/EKAP/Ortak/IhaleArama/index.html> adresinden erişildi.

Erdoğan, R. T. (2018). Sanayide Milli Atılım. 1 Temmuz 2020 tarihinde <https://twitter.com/RTErdogan/status/1009858494902591488/photo/1> adresinden erişildi.

Groenewegen, P. (2007). *Alfred Marshall Economist 1842-1924*. New York: Palgrave Macmillan.

Gültekin, S. (2014). Understanding Policy Process: Is there a single best way? *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(24), 43–74.

Habertürk. (2017). Sanayi Siteleri Taşınıyor. 12 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/155524-sanayi-siteleri-tasiniyor-iste-detaylar> adresinden erişildi.

Kaptı, A. ve Alaç, A. E. (2013). Kamu Politikalarının Uygulama Aşaması. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* içinde (2. bs., ss. 228–244). Ankara: Adres Yayınları.

Knoepfel, P., Larrue, C., Varone, F. ve Hill, M. (2007). *Public Policy Analysis*. Bristol: Policy Press.

Mersin Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği. (2016). Mahalle Aralarında Kalan Sanayi İşyerleri Büyük Sorun. 15 Mart 2019 tarihinde <http://www.mersinesob.org.tr/v2/tr/?s=ihsaniye> adresinden erişildi.

MÜSİAD. (2019). *Orta Ölçekli Sanayi Sitesi Broşürü*. İstanbul. https://www.musiad.org.tr/uploads/projeler/orta-olcek-sanayi/tossi_brosur_r.pdf adresinden erişildi.

Onat, E. (1969). *Organize Sanayi Bölgeleri: Fiziki Planlama Esasları*. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası.

Potucek, M. (2017). *Public Policy A Comprehensive Introduction*. Praque: Karolinum Press.

Şahin, N. (2018). *Türkiye’de Sanayi Siteleri Uygulamalarının Kuramsal, Mali ve Hukuki Açından Analizi*. Sanay ve Teknoloji Bakanlığı.

Şahinbey Belediyesi. (2014). Şahinbey Sanayi Sitesi. 10 Nisan 2020 tarihinde <https://www.sahinbey.bel.tr/proje-d/13/400/sahinbey-sanayi-sitesi> adresinden erişildi.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020a). Sanayi Siteleri Hizmetleri. 31 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.sanayi.gov.tr/sanayi-bolgeleri/sanayi-siteleri-hizmetleri> adresinden erişildi.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020b). Sanayi Sitelerinin İllere Göre Dağılımı. 15 Nisan 2020 tarihinde <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/sanayi-bolgeleri/2019YILIİTİBARIYLEBİTENSSPROJELERİNİNİLLEREGÖREDAĞILIMI.pdf%22> adresinden erişildi.

Sforzi, F. (2015). Rethinking the industrial district: 35 years later. *Journal of Regional Research Investigaciones Regionales*, 32, 11–29.

Sidney, M. S. (2007). Policy Formulation: Design and Tools. F. Fischer, G. J. Miller ve M. S. Sidney (Ed.), *Handbook of Public Policy Analysis Theory, Politics and Methods* içinde (ss. 79–89). Boca Raton: CRC Press.

TBMM. Sanayinin Geliştirilmesi Ve Üretim Desteklenmesi Amacıyla Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Pub. L. No. 7033 (2017). Türkiye: Resmi Gazete.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-3.pdf> adresinden erişildi.

TBMM. (2017b). 92 inci Birleşim. *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 92(2), 1–553.

Tekeli, İ. (2010). *Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TESK. (2008). *Esnaf ve Sanatkar Raporu*. Ankara.

TMMOB. (2017). *Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi Siteleri ve Teknoparklar*. Ankara.

TOKİ. (2018a). Aksaray yeni sanayi sitesine kavuşuyor. 5 Ekim 2019 tarihinde <https://www.toki.gov.tr/haber/aksaray-yeni-sanayi-sitesine-kavusuyor> adresinden erişildi.

TOKİ. (2018b). TOKİ 3 İlde Sanayi Sitesi Kuruyor. 1 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.toki.gov.tr/haber/toki-3-ilde-sanayi-sitesi-kuruyor> adresinden erişildi.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *2019 Yılı Yatırım Programı*. Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. Ankara.

UNIDO. (1968). *Industrial Estates in Europe and the Middle East*. New York: United Nations.

UNIDO. (1984). *Turkey Survey On The Activities of KUSGET and Recommendations*. Vienna: United Nations.

United Nations. (1966). *Types of Industrial Estates*. Geneva.

Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (2013). Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* içinde (ss. 14–44). Ankara: Adres Yayınları.

Engellilere Tahsis Edilmiş Kentsel Yaşam Alanı Kavramının Meydana Geliş Esasları ve Gereklilik Nedenleri

Selahattin Karagöz¹

Öz: Bu makalede, insanlığın gelişim ortamı olan kentlerin zamanla kazanmış olduğu yeni vizyonlar göz önüne alınarak engelli bireylerin hayatlarını kolaylaştırma ve bu yolla onları topluma kazandırma amaçlı hayatımıza giren uygulamaların ve atılan adımların günlük hayattaki yerleri araştırılmış ve engellilere olan uyumları tartışılmıştır. Bunun sonucunda, bu uygulamaların ve atılan adımların günlük hayatta bazı durumlarda amaçlarına ulaşmaları konusunda aksaklıklar meydana geldiği ve gelebileceği görülmüştür. Ulaşılan bu sonuçtan dolayı refakate muhtaç olmayan engelli bireylerin, ihtiyaçlarını kimsenin yardımına gereksinim duymadan karşılayabilecekleri bir çevre oluşturarak aidiyet duygusunun engelli bireyler tarafından kazandırılabilmesi amaçlı ortaya çıkartılmış yeni bir kavram olan “engellilere tahsis edilmiş kentsel yaşam alanı” kavramı üzerinde durulmuş ve bu kavramın içeriği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: engelli odaklı kent planlaması, gelecekteki kentler, engellilerin topluma kazandırılması, aidiyet duygusu

Abstract: In this article, it has been discussed that the places and the adaptability of the applications and steps taken in our lives in order to facilitate the lives of people with disabilities and to bring them into the society. As a result, it has been observed that there may be some problems in these applications in some cases in daily life. Based on this result, it has been written that the content of the concept of “urban living space allocated for the disabled”, which is a new concept in the city planning discipline, to create an environment where people with disabilities who do not need escorts can meet their needs without the help of anyone.

Keywords: disabled oriented urban planning, cities in the future, bringing disabled people into society, sense of belonging

¹ ODTÜ, Ankara: slhttkaragoz@gmail.com, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, selahattin.karagoz@metu.edu.tr

İlk kentler, var oluş nedenleri itibariyle kırsal bölgelerde üretilen ürünlerin bir merkezde toplanarak dağıtım işlevi gören mekânsal organizasyonlardı. Fakat 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan sanayi devriminin ardından yaşanan gelişmeler sonrası nüfus artışının ve kentleşmenin hızla yükselişe geçmesi, yeni ihtiyaçları meydana getirmiş, kentlerin kendilerine çok daha farklı bir rol üstlenmelerine neden olmuştur. Kentler, modernizmin mekânsal boyutta hayat bulduğu yerler olmuş ve sürekli gelişmekte olan bir organizma halini almıştır. Bu gelişmelerin mekânsal boyutta kontrol altında tutulması amacıyla şehir planlama disiplini ortaya çıkmış ve şehir planlama disiplini de günden güne kendine yeni vizyonlar edinmiştir. Şu anda devam etmekte olan nüfusun hızla artışının meydana getirdiği yeni sorunları çözme amaçlı yeni kavramlara yönelen bu disiplinin odak kitlesi hiçbir ayırım gözetmeksizin planlamanın uygulanacağı olan alandaki tüm insanlardır. Fakat şu an Dünya’da etkin olarak uygulanan şehir planlaması, şehirleri yaşlı, çocuk ve özellikle engellilerin yaşama ayak uyduramayacakları hale getirmektedir. (Lynch, 1981) Bu büyük bir sorun teşkil etmekte ve bu sorunun çözümüne dayalı pek çok yeni kavram insan hakları doğrultusunda ortaya çıkmaktadır.

1. Engelli Odaklı Kent Planlaması

OECD-AB ve Türkiye verilerine göre, Dünya nüfusunun yaklaşık %15’i engelli bireylerden oluşuyor. Yani dünyada 1 milyar engelli var. (ey-der.com) Türkiye’de ise bu rakam resmi verilere göre toplam nüfusun 12.29’unu temsil eden yaklaşık 10 milyon gibi büyük bir rakamdaki vatandaşı kapsıyor. (TÜİK) Bunların %27’si 0-21 yaş, %36’sı 22-49 yaş, %37’siyse 50-64 yaş arasında. OECD ülkelerinde 20-34 yaş arasındaki engelli birey oranı %6. Bu oran 35-49 yaş arasında iki katına çıkıyor. 50-64+ yaş arasında ise %24’ü buluyor. Avrupa Birliği’nde 15-64 yaş arası temel etkinlik problemi yaşayan engelli birey sayısı 44 milyonken, hayat boyu süren bir sağlık problemi nedeniyle kısıtlı çalışma imkanına sahip engelli birey sayısı 35 milyon. Bu rakamlara bakıldığında açıkça görülüyor ki Türkiye’de ve Dünya’da engellileri temsil eden nüfus hayatımızın önemli bir yerinde olabilecekken yaşadıkları özel durum nedeniyle göz ardı ediliyor ve onlara uygun yaşam koşulları yeteri düzeyde alınmıyor. Yeterli eğitimi alamamalarının sonucu istihdama da yeterli ölçüde katılamamalarıyla beraber çoğunluğu yoksulluk sınırı ve altındaki yaşam koşullarında hayatlarında idame ettirmek zorunda kalıyorlar. Bu durum da psikolojik sıkıntılar ve suçluluk oranının artması gibi daha pek çok sorunu beraberinde getiriyor ve toplumu olumsuz yönde etkiliyor. Aynı zamanda, engelli nüfusunun %10’unu kapsayan görme engelli vatandaşların yaşadıkları zorluklar, yaşadığımız çevrenin belirli yerlerinde bulunan yüksek eğim sonucu tekerlekli sandalye ile hayatlarını sürdüren vatandaşların bu çevrede bulunan yolları ve kaldırımları kullanamaması, toplu taşımanın her yerde aynı erişilebilirlik düzeyinde olmaması ve bunun gibi pek çok sorun bu bireylerin en doğal hakları olan hareketliliklerini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum aynı zamanda topluma daha verimli bir şekilde katkı sağlamaya neden olan aidiyet duygusunun engelliler tarafından kazanılamamasına sebep olmaktadır çünkü bu duygunun kazanılmasındaki önemli faktörlerden birinin hareketlilik ya da mobilite olduğu bilinmektedir. Şehir planlama disiplininin esas amaçlarından birinin herkes için planlama olması ve kamusal mekanlara ulaşımın herkes tarafından yasal zorunluluk olması engelli odaklı kent planlamasını zorunlu hale getiren nedenlerden bazılarıdır. Engelli odaklı kent planlaması kavramı her ne kadar kentlerimizin şekillenmesinde

aktif rol almasa da sunulan bazı hizmetlerde bu kavram kendine yer bulmuş ve gün geçtikçe buna yönelik birçok uygulama yürürlüğe girmiştir.

2. Engelli Odaklı Meydana Gelen Bazı Uygulamalar

Kentsel yaşam, insanları özgürleştirdiği ölçüde yalnızlaşmasına da neden olur. Bununla beraber, halihazırda insanları birbirlerinden gitgide daha da soyutladığı ve diğerlerine karşı kayıtsız kalmalarına neden olduğu günümüz yaşam biçiminde, engellilere dair bir çaba göstermemek kendilerini ait olarak hissedebilecekleri ve sosyalleşebilecekleri hiçbir mekanın var olmamasına neden olur çünkü insan, fırsatlarından yararlanamadığı ve sosyal bağlamda bir değer kazanamadığı yere kendini ait olarak hissedemez ve bunun için de hareket halinde olması gerekir. Bu nedenle, engelli bireylerin erişebilirliği esasına dayanan pek çok uygulama, Dünya genelinde ve ülkemizde günlük yaşamda kendine yer bulmuştur.

2.1. Hissedilebilir Yüzey

Hissedilebilir yüzey; görme engelli bireylerin gelişmiş olan dokunma duyularına hitap eden, ve engelli bireylerin yönlendirilmesini ve amaçlarına ilişkin yön değiştirmesini sağlayan, fiziksel çevrede yer alan engeller konusunda uyarıcı, özel olarak tasarlanmış kabartmalı yüzey malzemesidir. Hissedilebilir yüzey, görme engelli bireylerin buldukları konumdaki ve/veya istikametlerindeki muhtemel tehlikelere karşı bireyleri uyarır ve görme engelli bireylerin emniyetli bir şekilde varmak istedikleri noktaya ulaşmalarını sağlar.

Şekil 1: Hissedilebilir Yüzey (Kaynak: Pinterest)

2.2. Sesli Trafik Lambası

Sistem trafik ışık direğine monte edilmiş dikdörtgen biçimli bir kutudan oluşmaktadır. Bu kutuyu karşınıza aldığınızda size doğru bakan yüzünde büyükçe bir buton ve hangi yöne doğru yürüyeceğinizi gösterir bir kabartma ok bulunmaktadır. Bu butona basıldığında eğer sisteme kaydedilmişse hangi kavşaktaki trafik ışıklarında olduğunuz, kavşağın veya caddenin yapısı size sözlü olarak aktarılır. Daha sonra ışığın araçlara veya yayalara geç durumunda olduğu “lütfen bekleyiniz” ya da “karşıdan karşıya geçebilirsiniz” sözleri ile size aktarılır. Sistem yapılan ayarlara göre yayalar için geçme süresinin bitmesine 10 ya da 5 saniye kala geri saymaya başlar. Milyonlarca defa test edilmiş buton işletme kaybı olan görme engelliler için de titreşim özelliğine sahiptir.

Şekil 2: Sesli Trafik Lambası(Kaynak: asyatrafik.com)

2.3. Belediye Otobüslerinde ve Yapılarda Engelli Asansörü

Sistem, belediye otobüslerinin orta kapılarında bulunan ve otobüs şoförü aracılığıyla çalıştırılan bir sistemdir. Ayrıca tekerlekli sandalye genişliğinde, sistemi kullanacak kişiyi taşıyacak güçtedir. Bu sayede hayatlarını tekerlekli sandalye kullanarak idame ettiren engelli bireylerin toplu taşıma araçlarını daha aktif bir şekilde kullanabilmeleri sağlanacaktır. Buna ek olarak, yüksek katlı yapılarda engelli asansörünün uygulanması da engelli bireylerin hareketliliklerinin artmasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Şekil 3: Belediye Otobüslerinde Engelli Asansörü(Kaynak: www.ankara.bel.tr)

Şekil 4: Yüksek Katlı Yapılarda Engelli Asansörü (Kaynak: engelliasansoru.com)

2.4. Tren ve Metroda Tekerlekli Sandalye Alanı

Bu uygulama sayesinde tekerlekli sandalye kullanan engellilerin metro ve tren seyahatleri daha konforlu hale getirilmiştir. Engellilerin toplu taşıma araçlarını kullanımları teşvik edilerek ve daha cazip hale getirilerek günlük hayata daha aktif bir şekilde katılımlarının hasıl olması amaçlanmıştır.

Şekil 5: Tren ve Metrolarda Tekerlekli Sandalye Yeri (Kaynak: engelsizseyyah.com)

2.5. Blindways

Akıllı telefona yüklenen bu uygulama sayesinde görme engelli bireyler buldukları lokasyona göre en yakın otobüs durağına yönlendiriliyor ve pek çok görme engelli bireyin toplu taşımayı daha rahat bir şekilde kullanabilmesi sağlanıyor.

Şekil 6: Blinways Akıllı Telefon Uygulaması (Kaynak: perkins.org)

2.6. Engelli Odaklı Meydana Gelen Uygulamaların Günlük Hayattaki Yerleri Doğrultusunda Değerlendirme

Şekil 7 ve Şekil 8’de, engelliler için tam erişilebilirlik maksadıyla ortaya çıkan hissedilebilir yüzeyin, günlük hayatta ulaşması hedeflenen amaca uygun koşulların sağlanamadığı açıkça görülüyor. Buna ek olarak, bu uygulamanın her yere uygulanmasının büyük yatırımlar gerektireceği ve Şekil 5’teki görüntünün oluşmaması için bilinç oluşturulmasının uzun zaman alacağı aşikardır. Ayrıca periyodik bakımlar nedeniyle sesli trafik lambalarında yaşanacak güç kesintilerinden dolayı engellilerin hareketliliği yine engellenmiş olacak ve hayatları sekteye uğrayacaktır. Son olarak, belediye otobüslerindeki engelli asansörünü çalıştırması gereken şoförlerin bunu yapmayı reddettikleri görülmüştür ve bu da haberlere yansımıştır. (ntv.com.tr) Bunun sonucunda da engelli asansör uygulamasının kullanılması cazibesini yitirmiştir. Görüldüğü üzere engelli odaklı birçok uygulamanın hayatımızda yeri var fakat bunlar günlük hayatta bilinçsizlikten ve yaşanan aksaklıklardan dolayı tam işlevlerini yerine getiremeyebiliyorlar.

Şekil 7: Günlük Hayatta Hissedilebilir Yüzey(Kaynak: yazarın arşivi)

Şekil 8: Kamusal Alanlarda Hissedilebilir Yüzey Eksikliği(Kaynak: yazarın arşivi)

Sonuç

Engellilerin, insanlık olarak gelişmemiz için alınan yoldaki önemleri sadece Dünya nüfusundaki yerlerine bakılarak bile anlaşılabilir fakat engellilere gereken önceliğin verilmemesi ve onların yaşadığımız çevreye kendilerini ait hissedebilmelerinin sağlanması amaçlı ortaya çıkan uygulamaların hedeflerine çoğunlukla bilinçsizlik sonucu ulaşamamaları sonucu toplumdan gitgide ayrışıyor ve soyutlanıyorlardır. Her ne kadar engellilerin hayatlarını kolaylaştırmaya ve onları hayata aktif bir şekilde entegre etmeye dair bir bilinç varsa da şu anda yaşadığımız günlük hayatın onlar için çok tehlikeli ve uygun olmadığı açık ve net bir şekilde gözlere önündedir.

Şekil 9: Peyzaj Elemanlarının Engelli Odaklı Kent Planlamasıyla Uyumsuzluğu(**Kaynak:** yazarın arşivi)

Şekil 10: Alınan Plan Kararlarının Engellilerle Olan Uyumsuzluğu(**Kaynak:** yazarın arşivi)

Şekil 10’da bulunan görseldeki gibi geniş bir yol ağzının varlığı engelliler için büyük tehlike arz etmektedir. Böylesine geniş bir yol ağzı seyir halinde olan araçları hıza teşvik edecek ve bu da karşıdan karşıya geçmekte olan başta fiziksel ve görme engelli insanların bir trafik kazasına dahil olmalarının olasılığını arttıracaktır.

Bir Çözüm Yolu Olarak Engellilere Tahsis Edilmiş Kentsel Yaşam Alanları

Her ne kadar Dünya’da engellilerin günlük hayata entegre olabilmeleri için meydana gelen bir bilinç varsa da bunun günümüz şartları altında tam anlamıyla hayata geçmesi mümkün değil çünkü engellilerin entegrasyon probleminin temelinde yatan erişilebilirlik sorununun aşılması için radikal ve alışılması pek de kolay olmayacak adımlar atılması gerektiği aşikar. Günümüz kentlerinin geniş alanlara yayılması sonucu ortaya çıkan ulaşım sorunu ve bireysel araç kullanımına bağımlılığın artması bu sorunun ortaya çıkmasındaki asıl nedenler arasında. Engelliler için yüksek derecede tehlike arz eden ve gitgide oranı artan bireysel araç kullanımının ortadan kaldırılmadığı ya da Dünya genelinde uzun yıllardır alışagelmiş ulaşım sistemi normlarının yeni baştan oluşturulmadığı sürece kimsenin yardımını almadan hayatlarını idame ettirmek isteyen engellilerin günlük yaşama tam anlamıyla entegre halde yaşadıklarını görmek pek de mümkün olmayacaktır. Fakat insan psikolojisinde de yer alan sahip olunan şeyden vazgeçmek yerine onun devamlılığının sağlanması ve yerine yeni bir şeyin üretilmesi insanoğluna daha cazip gelmesi esasına dayanarak, makalenin asıl konusu olan “Engellilere Tahsis Edilmiş Kentsel Yaşam Alanı” kavramının ortaya çıkışı bu sorunun ortadan kaldırılması için gerçekleştirilebilme potansiyeli yüksek bir çözüm yolu olacaktır. Kişisel tercihe bağlı olarak ikamet edilecek bu alanlar, odak kitlesi her tipten engele sahip olan bireyler olacak şekilde planlanacak ve atılan adımların engelliler ile işbirliği içerisinde olacaktır. Bu alanların amacı refakate muhtaç olmayan engelli bireylerin engelsiz bir birey gibi ihtiyaçlarını kimsenin yardımını almadan kendilerinin karşılamalarının ve özgürce seyahat edebilmelerinin sağlanmasıdır. Bu sayede yaşadıkları çevreye aidiyetleri artan engelli bireylerin kişisel potansiyellerinin toplumun ortak yararına katkısı artacaktır. Bunun sonunda topluma kazandırılacak bu bireyler meydana gelen artı üründen daha fazla pay alabileceklerdir. Daha önce de tartışıldığı üzere bireysel taşıt kullanımı engelli yayalar için büyük risk teşkil etmektedir ve bu sorunun tamamen ortadan kalkması amacıyla planlanacak bu alanlarda, alanın alan dışına olan bağlantısı hariç otoyol bulunmayacaktır. Evlere ambulans, itfaiye gibi acil müdahale gerektiren durumlar yalnızca bir cepheden yol atanacak ve tüm yapılar ortak bir kamu alanına cephelenecektir. Bu sayede evlerinden çıkan engelli vatandaşlar tehlike altında olmadan kamu alanına ulaşabilecek ve sosyalleşebileceklerdir. Yapılar sosyal konut mantığıyla devlet denetiminde ve ihtiyaçların optimum düzeyde karşılanacağı şekilde inşa edileceklerdir ve yapıların ederlerinin tahsili engelli bireylere sunulan iş imkanlarından elde ettikleri gelirlerin bir kısmından gerçekleştirilecektir. Yapılarda engelliler, refakate muhtaç engelli bireyler olması dolayısıyla aileleri ile birlikte yaşayabileceklerdir. İlk ve ortaokul seviyesinde eğitim alacak engelli çocukların sınıflarında engelsiz çocuklar da olacaktır. Bu sayede engellilere olan farkındalık ve engellilerle yaşama bilinci tüm topluma temelden ve hızlı bir şekilde yayılacaktır. Bu alanlarda her fakülte ve bölümden eğitim verilecek üniversiteler kurulacak ve engellilerin de her mesleği yapabilmelerine fırsat sağlanacaktır. Bu alan kentteki ulaşım sistemlerinin yoğunlaştığı yerlerde konumlandırılacak ve bu sayede alanda ikamet eden bireyler toplu taşımayı rahatlıkla kullanabileceklerdir. Altyapısı her afete dayanıklı şekilde donatılacaktır. Alanlar ilk tercih olarak devlet arazilerinden seçilecek ya da kamulaştırma yapılarak seçilecektir. Sonuç olarak farkındalık yaratılacak ve engelli bireylerin kent hayatına entegrasyon sorunu çözülmüş olacaktır.

Kaynakça:

- Dağdeviren, O. (2017) *Ait Olma İhtiyacı*, 1. Baskı, Abaküs Yay., İstanbul
- Harvey, D. (1973) *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yay., İstanbul
- Lynch, K. (1981) *A Theory of Good City Form*, The MIT Press, ABD
- Sennett, R. (1994) *Ten ve Taş*, 5. Baskı, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul
- Thaler, R.H., Sunstein, C.R. (2008) *Dürtme*, Çev. Enver Ünsel, Pegasus Yay., İstanbul
- Urry, J. (2017) “*Kent Hayatı ve Duyular*”, *Kent Sosyolojisi*, içinde (der. K. Alver), Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul, 305-317

Kentsel Enerji Yatırımlarının Sosyo-Mekansal Etkileri: İzmir Doğal Gaz Ağı Örneği

Beyda Nur Zengin¹, M. Anıl Şenel Kürkçüoğlu²

Öz: Kentsel altyapı sistemleri günlük hayatta fiziksel ve sosyo-ekonomik işleyişi devam ettiren, yaşanabilirlik ve demokratikleşme süreçlerini etkileyen önemli kent bileşenleridir. Doğal gaz ve elektrik sistemlerinden meydana gelen enerji altyapısı kentsel altyapının bileşenlerindedir. Enerji akışının sağlanmasında bu altyapı hizmetinin kesintisiz, verimli ve belli standartlarda sağlanması gerekmektedir. Kentlerin dinamik yapılarının devamlılığında kilit rol oynayan enerjinin sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri düşünüldüğünde enerji altyapısı ve sürdürülebilirlik ilişkisinin araştırılması önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, yerli ve yenilenebilir bir kaynak olmamakla birlikte kirlenici diğer fosil yakıtlara göre daha az olan ve enerji verimi daha yüksek olan doğal gaz sistemi için sürdürülebilirlik çerçevesinde bir sosyo-mekansal etki değerlendirmesi yapılması amaçlanmaktadır. Çalışma alanı olarak İzmir İli'nin alındığı çalışmada, doğal gazın sürdürülebilirliğe etkisi (1) ekonomik yönden diğer yakıtlara avantaj ya da dezavantajı, (2) çevresel yönden özellikle kış sezonunda ısınmaya yönelik yakıt tüketiminde kirlenici gazların salınımına etkisi (3) mekânsal olarak doğal gaza hakça bir erişimin olup olmadığı yönlerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel enerji altyapısı, sürdürülebilirlik, doğal gaz dağıtım şebekesi

Abstract: Urban infrastructure systems are among the important urban components which maintain physical and socio-economic mechanisms in daily life, contribute to liveability and democratization processes. Energy networks, being composed of natural gas and electricity, are one of these urban infrastructure systems. Urban energy services need to be provided in an uninterrupted, efficient and standardized way. The investigation of the relationship between energy infrastructure and sustainability becomes important at this point, considering the social, economic and environmental impacts of energy, which play vital roles in the continuity of the urban dynamics. In this study, it is aimed to reveal the socio-spatial effects of the natural gas system, which is less polluting and more efficient compared to other fossil fuels, although not being a domestic and a renewable energy resource. Sustainability of natural gas will be discussed with regard to (1) its economic advantage or disadvantage over other fuels, (2) how it affects the pollutant emissions, particularly during the winter season, (3) if the service distribution is equitable on urban space.

Keywords: Urban energy infrastructure, sustainability, natural gas distribution network

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Ankara:
zenginbeyda@gmail.com

² Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Ankara:
senyel@metu.edu.tr

1. Giriş

Kentler fiziksel, çevresel, sosyal ve ekonomik bileşenlerden oluşan dinamik bir yapıya sahiptir (Alberti, 1996). Kentsel altyapı sistemleri günlük hayatta bu fiziksel ve sosyo-ekonomik işleyişi devam ettiren, yerel ve ulusal seviyede ekonomik büyümeye katkı sağlayan ve toplumsal gelişmişlik, yaşanabilirlik ve demokratikleşme süreçlerini etkileyen önemli kent bileşenleridir. Tekeli (2009) altyapıyı “bir ülkenin halkının yaşamının kolaylaştırılması, sağlıklarlaştırılması ve ekonomik işlerliğinin sağlanması için kamu ya da yarı kamu kuruluşlar tarafından sunulan fiziki yapılar” olarak tanımlamaktadır. Doğal gaz ve elektrik sistemlerinden meydana gelen enerji altyapısı kentsel altyapının önemli bileşenlerindedir. Bireyler ile kurumların hem kendi aralarında hem de birbirleri ile ilişkilerini olanaklı kılan enerji akışının sağlanmasında bu altyapı hizmetinin kesintisiz, verimli ve belli standartlarda sağlanması gerekmektedir. Artan nüfus, değişen üretim ve tüketim desenleri, insan, mal ve hizmet akışlarının hacim ve hızlarında yükseliş neticesinde artan enerji ihtiyacı, enerjiye yönelik yatırımlarının düzenlenmesi ve yönetimini daha da önemli kılmıştır. Kısıtlı olan enerji kaynaklarının kullanılırken sürdürülebilir olması esastır. Sahely vd.’e (2005) göre, sürdürülebilirlik, günümüzde ve gelecekte halk sağlığı ve refahını koruyan, uygun maliyetli ve olumsuz çevresel etkileri azaltan daha verimli hizmetlerin sağlanması anlamına gelmektedir. Hopwood vd. (2005) ise sürdürülebilir gelişmenin sağlanabilmesi için ekonomik ve ekolojik problemlerin yanı sıra fakirlik, yoksulluk ve eşitsizlik gibi sosyo-ekonomik problemlerin de çözülmesi gerektiğini ifade ediyorlar. Bu bağlamda kentlerin dinamik yapılarının devamlılığında kilit rol oynayan enerjinin sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri düşünüldüğünde enerji altyapısı ve sürdürülebilirlik ilişkisinin araştırılması önem kazanmaktadır.

Enerji sistemleri üretim, iletim ve dağıtım hizmetlerini içeren, kent planlamasıyla doğrudan ilişkisi olan yüksek maliyetli, yatırım verimliliği uzun vadede elde edilen altyapı sistemleridir. Yerli ve yenilenebilir bir kaynak olmayan doğal gaz dünya birincil enerji tüketimi sıralamasında 3. sırada yer alırken, Türkiye’de 2017 yılı itibarıyla toplam birincil enerji tüketiminin %30,5’ini oluşturarak, petrol ve petrol ürünleri ile birlikte ilk sırada yer almaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı). Kirleticiliği diğer fosil yakıtlara göre daha az olan doğal gaz, kullanımı yaygınlaştırılmaktadır ve 2019 yılı itibarıyla 81 ilde dağıtım yapılmaktadır (GAZBİR,2019). Bu çalışmada en fazla doğal gaz abonesine sahip illerden biri olan Türkiye’nin üçüncü büyük kenti İzmir’de, doğal gaz kullanımının sürdürülebilirlik çerçevesinde ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri araştırılacaktır. Görece daha ucuz olan doğal gazın ekonomik yönden diğer yakıtlara kıyasla avantaj ve dezavantajlarına bakılırken, çevresel yönden özellikle kış sezonunda ısınmaya yönelik yakıt tüketiminde kirlenici gazların salınımına etkisi ve mekânsal olarak hanehalkının doğal gaza hakça erişiminin olup olmadığı incelenecektir.

2. Konut Isıtmasında Doğal Gaz ve Diğer Yakıtların Ekonomik Analizi

Sağlıklı yaşamın devam edebilmesi için insanların barındıkları yerlerin belirli bir sıcaklıkta olması gerekmektedir. Dış sıcaklık ve iç sıcaklık arasında lineer bir ilişki vardır ve Scott’un (1980) çalışmasına göre dış ortamdaki her 1 °C sıcaklık azalışı iç ortamda 0.5 °C sıcaklık azalışına neden olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün 2018 yılında hazırladığı Konut ve Sağlık rehberine göre soğuk ve sıcak hava koşullarının insan sağlığına zararlı etkilerine ve ölüm riskine karşı konutlarda iç ortam sıcaklığının

en az 18 °C olması önerilmektedir. Uygun sıcaklığın sağlanması için soğuk iklim koşullarında ısınma, sıcak iklim koşullarında ise soğutma için enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Akdeniz iklimin görüldüğü İzmir’de yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçmektedir. Yıllık sıcaklık ortalaması 14-18 °C arasında değişen İzmir’de sıcaklık nadiren 0°C’nin altına düşmektedir. Ancak kışın ortalama sıcaklık Ocak ve Şubat aylarında 9°C’ye kadar düşmektedir ve uygun yaşam koşulları için ısınmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bölümde insan sağlığı için önerilen sıcaklığın sağlanabilmesi için doğalgazın konut ısıtmada kullanılan diğer yakıt türlerine (jeotermal, kömür, fuel-oil, motorin, LPG, odun, ve elektrik) göre avantajları ve dezavantajları incelenecektir.

Konut ısıtma maliyetleri konutun bulunduğu coğrafyanın iklim koşulları, fiziksel yapısı ve hane halkının sosyo-ekonomik özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Konutun yalıtım seviyesi, cephesi, büyüklüğü, sahip olduğu ısıtma sistemi ve diğer konutlarla ortak cephesinin olup olmaması gibi değişkenler ısıtma maliyetlerini etkilerken; gelir, hanehalkı büyüklüğü, hanede yaşayan çocuk, hasta ve yaşlı kırılğan grupların varlığı gibi sosyo-ekonomik faktörler hanehalkının enerji tüketim davranışlarını etkilemektedir (Scott, 1980; Douthitt, 1989; Nesbakken, 1999; Sardanou, 2008; Rosas vd. 2010). Ancak ısınma maliyeti hesaplanırken tüm bu faktörlerin her bir yakıt türü için ayrı ayrı ele alılabilecek bir veri seti olmadığından bu bölümde maliyet, geçmiş yıllarda ısıtma için gerekli yıllık ortalama toplam enerji miktarı üzerinden hesaplanmıştır.

İzmir Jeotermal Enerji tarafından hazırlanan Jeotermal Kaynaklı Bölgesel Isıtma Sistemi Raporuna (2019) göre, İzmir’de 100 m² büyüklüğünde bir kapalı alanın ısıtılması için yıllık ortalama 8 milyon kilokaloriye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bölümde, gerekli ısı enerjisi elde edilirken 2018 yılı için farklı yakıt türlerinin ne kadar bütçe gerektirdiği hesaplanmıştır (Tablo 1). Bu hesaplama yapılırken yakıtların alt ısı değer, ortalama verim ve birim fiyatları kullanılarak 8 milyon kilokalori ısı enerjisini elde etmek için gerekli maliyet bulunmuştur.

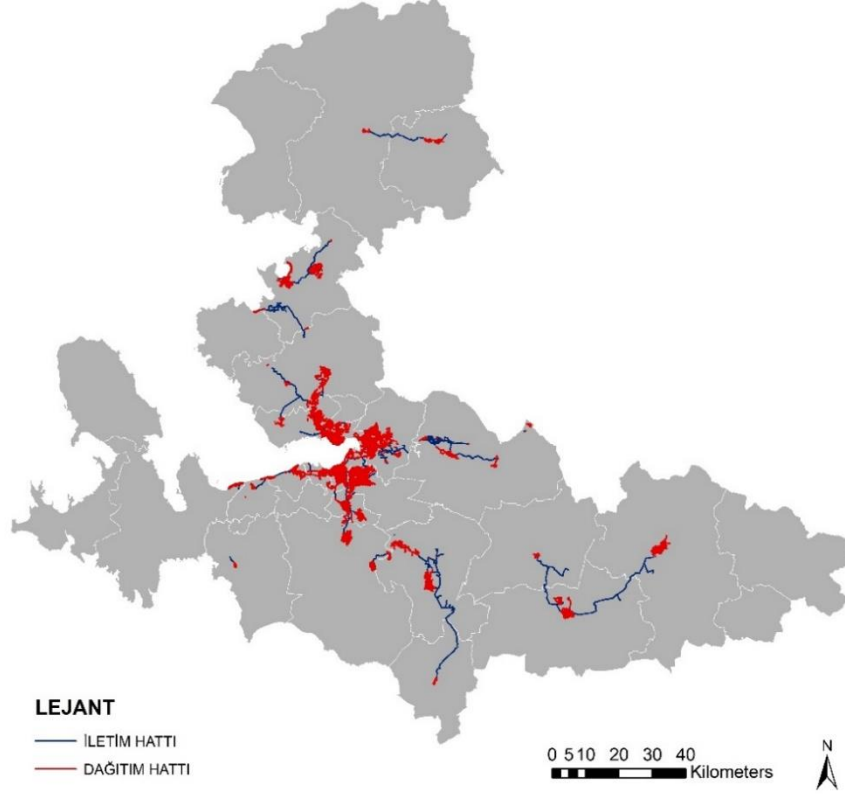
Yanma ısısı birim miktarda maddenin yanması sırasında ortaya çıkan ısı miktarıdır. Bu ısı alt ısı değer ve üst ısı değer olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir. Alt ısı değer, bir yanma tepkimesinde oluşan suyun buhar fazında olması durumunda açığa çıkan ısı enerjisidir. Üst ısı değer ise, bir yanma tepkimesinde oluşan suyun sıvı fazında olması durumunda açığa çıkan ısı enerjisini tanımlamaktadır (Rena et al. 2019; Sarkar, 2015). Alt ısı değer yanma sonucu elde edilebilecek minimum değeri verdiği için hesaplamalarda daha çok tercih edilmektedir. Elde edilecek ısı enerjisi yanma sisteminin verimliliğine de bağlı olduğu için yakıtların ortalama yanma verimleri ele alınmıştır. Yanma sisteminde otomatik kontrol kullanma, bakım ve işletme kalitesi verimliliği yükseltirken, baca gazı içerisindeki O₂ yüzdesi, CO, SO₂, NO_x emisyon miktarı, CO₂ yüzdesi, gaz ve yakma hava sıcaklıkları, baca çekiş basıncı gibi teknik faktörler ve yakıtın kalitesi de verimliliği etkilemektedir (Stamper & Koral, 1965; Durukan, 1997). Bu bilgiler doğrultusunda, yakıtların birim fiyatı alt ısı değerle verimin çarpımlarına bölünerek her bir kalorienin kaç Türk lirası olduğu hesaplanmıştır.

Tablo 1. Yıllık Konut Isıtma Maliyetleri

Yakıt Türü	Birim Fiyat	Alt Isıl Değer	Ortalama Verim	TL/kcal	Yıllık Isınma Maliyeti(TL)
Jeotermal	0.1158 TL/kcal	1000 kcal/kWh	100%	0.000116	926
Doğal gaz	1.1784 TL/m ³	8250 kcal/m ³	107%	0.000133	1068
Yerli Kömür	0.4310TL/kg	4889 kcal/kg	65%	0.000136	1085
İthal Kömür	1.3250 TL/kg	7000 kcal/kg	65%	0.000291	2330
Fuel-oil	3.1 TL/kg	9875 kcal/kg	80%	0.000392	3139
Elektrik	0.4750TL/kWh	860 kcal/kWh	99%	0.000558	4464
Odun	0.95 TL/kg	2500 kcal/kg	60%	0.000633	5067
LPG	7.7523 TL/kg	11100 kcal/kg	106%	0.000659	5271
Motorin	6.6620TL/kg	10256 kcal/kg	84%	0.000773	6186

Kaynak: EPDK, 2020; İzmirgaz, 2018; TKİ, 2018; İzmir Jeotermal, 2019

Bu hesaplamalar gösteriyor ki İzmir’de ısınma için en ekonomik yakıt türleri jeotermal enerji ve doğal gazdır. Kömür, fuel-oil, elektrik, LPG ve motorinin maliyetleri doğal gaz ve jeotermalin çok üzerindedir. Ancak konut ısıtmak için kullanılan jeotermal enerji çok kısıtlı bir alana hizmet sunmaktadır. Balçova ve Narlıdere ilçelerinin bir kısmında mevcut olan bu hizmetten İzmir’in toplam nüfusunun sadece %2’si faydalanabilmektedir (İzmir Jeotermal Enerji, 2019). Doğal gaz şebekesi ise kentin Aliağa, Balçova, Bayındır, Bayraklı, Bergama, Bornova, Buca, Çiğli, Foça, Gaziemir, Güzelbahçe, Karabağlar, Karşıyaka, Kemalpaşa, Kınık, Konak, Menderes, Menemen, Narlıdere, Ödemiş, Seferihisar, Selçuk, Tire, Torbalı ve Urla olmak üzere toplam 25 ilçesine dağıtım yapmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: İzmir Doğal Gaz İletim ve Dağıtım Ağları (**Kaynak:** İzmirgaz, 2018)

Elbir ve Müezzinoğlu'nun (2004) çalışmasına göre, 2000 yılında, kentte doğal gaz erişiminden önce, konut ısıtmada kullanılan en yaygın yakıt türleri linyit (514 846 ton/yıl) ve fuel-oil iken (45 040 ton/yıl), doğal gazın kullanılmaya başlanmasıyla, toplam evsel ısınma için kullanılan yakıtta doğal gaz da yer almaya başladı. Sarı ve Bayram'ın çalışmasında (2014), diğer yakıtlara görece ucuz olan kömür, 2008-2009 kış sezonunda konut ısıtmak için kullanılan en yaygın yakıt türüken (%74), doğal gaz kullanımı toplam tüketimin %6'sını oluşturuyordu. 2005 yılında dağıtıma başlanan doğal gaz hizmeti diğer yakıtlara kıyasla çok daha ucuz olmasının yanı sıra oldukça erişilebilir hale gelmiştir. 2019 yılı itibariyle İzmir nüfusunun %38,5'inin konutlarda doğal gaza erişimi vardır.

Yatırım maliyetlerine bakıldığında, doğal gaz şebekesi abone bağlantı bedeli, güvence bedeli ve kurulum maliyetleri olmak üzere toplam yatırım maliyetleri diğer yakıt türlerinden yüksek olmasına rağmen, konut ısınmada yapılan tasarruf bu maliyetleri dört beş yıl gibi kısa bir zamanda amorti edebilmektedir (Tablo 2). Elektrikli ısıtıcılar ve soba kullanımının dışında, diğer yakıt türleri de toplam yatırım maliyetinde en büyük kalem olan kat kaloriferi sistemini gerektirmektedir.

Tablo 2. Kurulum Maliyetleri

Yakıt Türü	Abonelik Ücreti	Güvence Bedeli		Kurulum Maliyeti
		510 TL	Kombi	
			Doğal gaz	
Doğal gaz	700 TL	455 TL	Sobası	1255-3557 TL
		27 TL	Ocak	
		55 TL	Şofben	
Kömür	-	-	Soba	-
	-	-	Kat Kaloriferi	1255-3557 TL
Fuel-oil	-	-	Kat Kaloriferi	1255-3557 TL
Elektrik	-	178 TL	Isıtıcı	-
LPG	-	-	Kat Kaloriferi	1255-3557 TL

Kaynak: İzmirgaz, 2018; EPDK, 2018, (Tesisat Hizmet Sağlayıcıları)

Doğal gaz yatırım bedeli diğer konut ısıtma sistemlerinden yüksek olmasına rağmen yıllar içinde yakıt fiyat artışı diğerlerinden azdır. 2017-2019 yılları arasında kömür, fuel-oil ve elektrik fiyatları sırasıyla %60, %54 ve %47 artarken doğal gaz fiyatı %39 artmıştır (Gazbir, 2019). Doğal gazın konut ısıtma maliyeti Türkiye genelinde de diğer yakıtlardan daha ekonomiktir (Tablo 3).

Tablo 3. 2018 Yıllık Isınma Maliyeti (TL)

Yakıt Türü	İzmir	Türkiye
Doğal gaz	1068	1295
Kömür	1707	1985
Fuel-oil	3139	3570
Elektrik	4464	4660
LPG	5271	5585

Kaynak: İzmirgaz, 2018; TKİ, 2018; GAZBİR; 2019, EPDK, 2018

Tüm yakıt türlerinin yıllık ısınma maliyetleri, yatırım maliyetleri ve erişilebilirlikleri göz önünde bulundurulduğunda doğal gaz hem daha ekonomik hem daha erişilebilir bir yakıt türüdür.

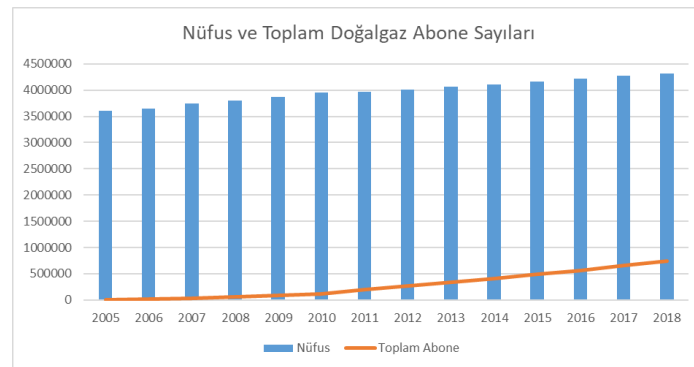
3. Kirlenici Gazların Salmında Doğal Gazın Payı

Ulaşım, konut, sanayi ve tarım olmak üzere tüm sektörler enerjiye bağımlıdır ve bu sektörlerde kullanılan enerjinin büyük bir kısmı fosil kaynaklı yakıtlardan elde edilmektedir. Enerji tüketiminin en önemli çevresel etkilerinden biri hava kirliliğidir. Kaynaklardan doğrudan atmosfere verilen ve havada bir süre asılı kalan gaz ve toz parçacıklarına kirleniciler denir. Karbonmonoksit (CO), Kükürt oksitler (SO_x), Azot oksitler (NO_x), Hidrokarbonlar (HC) ve Partikül maddeler (PM_{2,5}, PM₁₀) hava kirliliğine neden olan birincil kirlenicilerdir. Havada asılı kalan bu kirlenicilere maruz

kalmak, ekosistemde tahribatlara neden olmakla birlikte insan sağlığını da etkilemektedir. Hava kirliliği kısa vadede solunum yolları ve kalp-damar hastalıklarına neden olurken uzun vadede ortalama yaşam sũresini etkilemektedir (Brunekreef & Holgate, 2002). İnsan sağlığının ve çevrenin korunması amacıyla 2008 yılında yũrũrlũęe giren Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'ne göre hava kalitesinin iyileştirilmesi ve atmosfere salınan bu kirleticilerin limit değerlerinin azaltılarak AB standartlarına uyum sağlaması hedeflenmektedir (6 Haziran 2008). Bu bölümde İzmir'de, kirletici gazların salınımına neden olan temel faktörlerin neler olduğu ve hava kalitesi ölçüm istasyonlarından elde edilen ölçüm sonuçlarıyla doğal gazın bu salınımlardaki payı incelenecektir.

1950'li yıllardan beri sanayileşme ve yoğun göç nedeniyle hızlı bir kentleşme yaşanan İzmir'de hava kirliliği önemli çevresel problemlerden biridir. Kirliliğin kaynakları sanayi tesisleri, santraller ve trafik olmakla birlikte kış aylarında ısınma amaçlı yakıt tüketimi de bu temel kirletici kaynaklar arasına girmektedir (Elbir vd., 2010). Bu kaynakların hava kirliliğine katkıları kirleticilere göre değişmektedir. Sanayi tesisleri SO₂'nin; trafik NO_x, CO ve VOC'nin (uçucu organik bileşikler) ve evsel ısınma PM'nin salınımına en çok sebep olan kaynaklardır. 2000 yılı için hazırlana İzmir Temiz Hava Planı Hava Kirliliği Envanteri'ne göre atmosfere salınan toplam SO₂ gazının %88'ine sanayi tesisleri neden olurken, PM₁₀'un %56'sına evsel ısınma ve NO_x ve CO gazlarının yaklaşık %80'ine trafik neden olmaktadır. Ancak artan trafik hacmi ve taşıt kullanımından dolayı 2007 yılındaki sadece trafikten kaynaklanan NO_x emisyonu, 2000 yılındaki toplam NO_x emisyonundan fazladır (Elbir vd.,2010). Öte yandan, sanayi tesislerinde ve evsel ısınmada doğal gazın kullanılmaya başlamasıyla toplam SO₂ ve PM₁₀ emisyonlarında azalma olmuştur. Sarı'nın (2011) alışmasına göre, 2008-2009 yılı kış sezonunda evsel ısınmadan kaynaklı emisyonlar 2000 yılı emisyonlarına göre %80 daha azdır. Bunun altında yatan sebebin ise kullanılan yakıtların denetlenmesi ve kalitesiz yakıt kullanılmamasının yanı sıra artan doğal gaz kullanımı olduğu belirtilmektedir. Konut kullanımı göz önünde bulundurulduğunda, il nüfusu artmaya devam ederken toplam doğalgaz abone sayısındaki artış ise nüfus artışından her zaman daha yüksek oranda olmuştur (şekil 1).

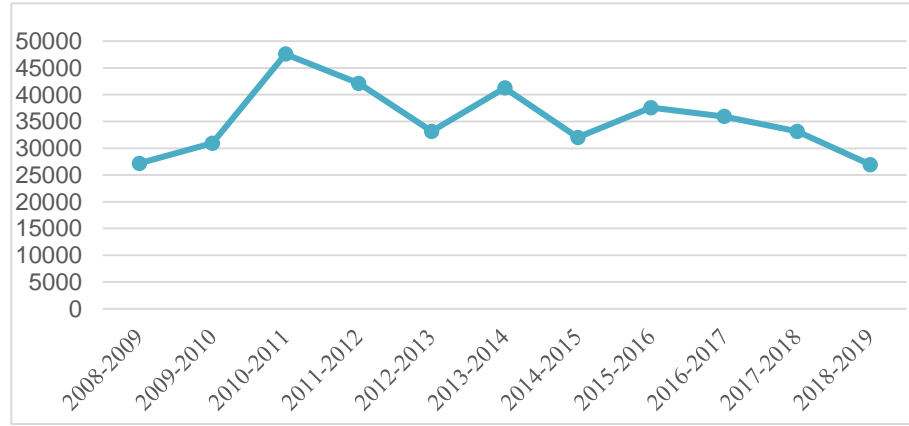
şekil 1. Yıllara Göre Nüfus ve Doğal Gaz Abone Sayısı Değişimi

Kaynak: İzmirgaz, 2018; Tũik, 2019

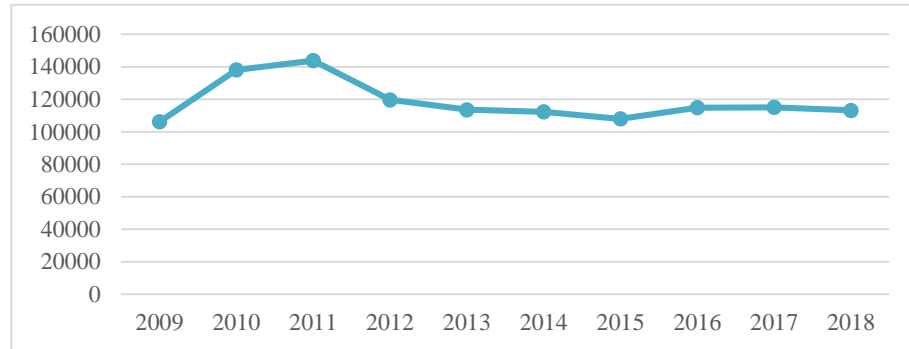
2008-2009 kış sezonunda il genelinde kirletici gaz salımlarındaki azalmaya rağmen, nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu kentin kuzeyinde kalan Konak, Karabağlar ve Buca'da evsel ısınmada kömür kullanımına bağlı en yüksek emisyonlar (0.011 ton/yıl SO₂, 0.005 ton/yıl PM₁₀) gözlemlenmiştir. Kentin güneyinde yer alan Balçova ve Narlıdere'deki SO₂ ve PM₁₀ emisyonları (0.005 ton/yıl SO₂, 0.002 ton/yıl PM₁₀) ise kuzeydeki bu yerleşmelerdeki emisyonların yarısı kadardır. İzmir'de kış aylarında (Aralık, Ocak, Şubat) salınan toplam PM₁₀ emisyonlarının değişimine bakıldığında, 2008-2009 kış sezonundan 2010-2011 kış sezonuna kadar artış gösteren toplam emisyon miktarları daha sonraki kış mevsimlerinde azalmaya başlamıştır (Şekil 2, Şekil 3). 2010-2011 kış mevsiminde 47599 µg/m³ olan toplam PM₁₀ emisyonu %56 azalarak 26934 µg/m³ olmuştur. Ancak yıllık toplam PM₁₀ emisyonuna bakıldığında 2009 yılından 2018 yılına değişim oranı sadece %7'dir (Şekil 3). Yıllık toplam salım miktarındaki değişim oranının kış ayları emisyon değişimi oranından az olması evsel ısınmadan kaynaklı kirliliğin azaldığının bir göstergesidir.

Şekil 2. Kış Ayları Toplam PM10 (µg/m³) Emisyonunun Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: ÇŞB, Ulusal Hava Kalite İzleme Ağı

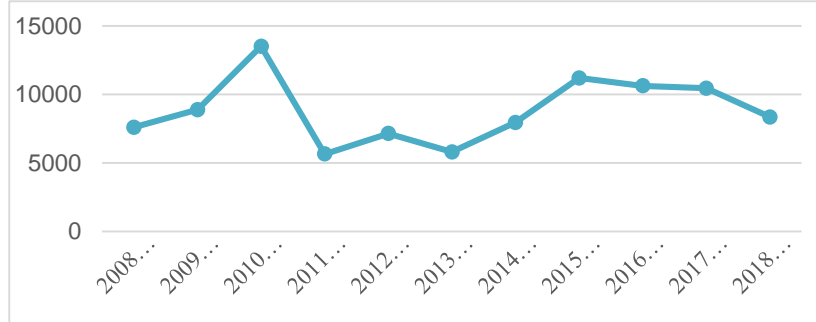
Şekil 3. Yıllık Toplam PM10 (µg/m³) Emisyonu

Kaynak: ÇŞB, Ulusal Hava Kalite İzleme Ağı

Benzer bir şekilde kış sezonu SO₂ emisyonu da en yüksek değere ulaştığı 2010-2011 kış sezonundan 2018-2019 kış sezonuna yaklaşık %62 oranda azalırken, 2008-2018 yılları arasında yıllık toplam emisyon miktarı %14 artmıştır (Şekil 4). SO₂ gazı salınımlarındaki bu artış evsel ısınmanın yanı sıra endüstriyel üretim hacmindeki büyüme ile açıklanabilir.

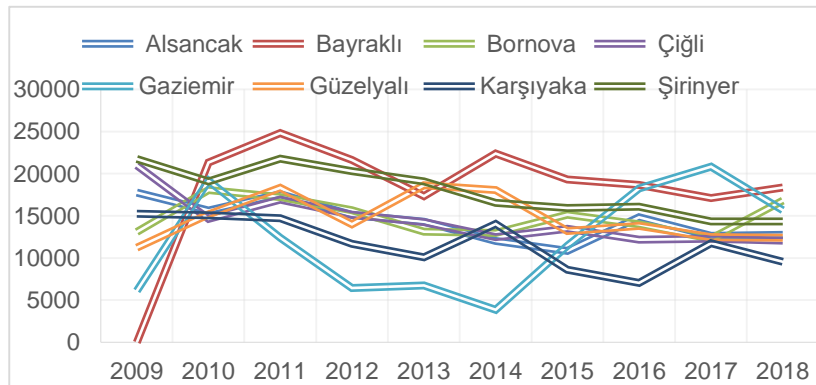
Şekil 4. Kış Ayları Toplam SO₂ (µg/m³) Emisyonu

Kaynak: ÇŞB, Ulusal Hava Kalite İzleme Ağı

Ölçüm yapılan istasyonlardaki toplam emisyon miktarlarına bakıldığında ölçüm değerleri Alsancak, Bayraklı, Bornova, Çiğli, Güzelyalı, Karşıyaka ve Şirinyer istasyonlarında 2011 yılı sonrası azalmaktadır. Ancak Gaziemir istasyonunda 2009 yılında toplam emisyon 6081.09 µg/m³'ken, 2018 yılı toplam emisyon miktarı üç kat artmıştır (15650.29 µg/m³) (Şekil 5). Gaziemir İlçesi'nin nüfusu 2007-2019 döneminde %27'lik artış göstermiştir. Bu oran, aynı dönemde İzmir İli'nin %17'lik nüfus artışından oldukça fazladır. Nüfustaki bu değişimde ilçenin kuzeyinde Ege Serbest Bölgesi'nin, güneyinde Adnan Menderes Havalimanı'nın, alışveriş merkezlerinin ve çevresinde sanayi alanlarının bulunmasının payı büyüktür. Emisyonlardaki ciddi artışta nüfus dinamikleri ve dolayısıyla yapılaşmanın hızlanması ile sanayi bölgeleri ile çevrili olması etkili olmaktadır.

Şekil 5. Yıllık Toplam PM10 (µg/m³) Emisyonu

Kaynak: ÇŞB, Ulusal Hava Kalite İzleme Ağı

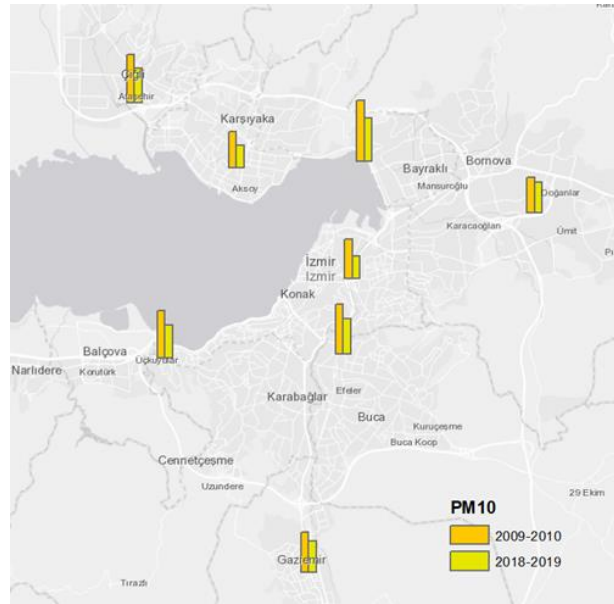
Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliğine göre kirlenmeler ve limit değerleri 2013-2019 yılları arasında her yıl eşit miktarda azalarak 2019 yılı itibariyle AB standartlarına ulaşılmıştır. PM₁₀ için 24 saatlik limit değer 2013 yılında 100 µg/m³'ken 2019 yılında 50 µg/m³ olmuştur. Aralık, Ocak, Şubat ayları için 24 saatlik ortalama PM₁₀ ölçümleri tablo 4'te verilmektedir. Tabloya göre 10 yıllık zaman diliminde ölçüm değerleri giderek azalmıştır. Ancak 2013-2014 kış sezonunda Güzelyalı istasyonuna ait ortalama değer (124,2 µg/m³) o yıl için gerekli limit değer (100µg/m³) üzerindedir. Bayraklı istasyonu 2013-2014, 2017-2018 ve 2018-2019 kış sezonu ortalama ölçüm değerleri limit değerlerini aşmaktadır.

Tablo 4. Yıllara Göre Kış Sezonu Günlük Ortalama PM10 Ölçümleri

	Alsancak	Bayraklı	Bornova	Gaziemir	Karşıyaka	Şirinyer	Çiğli	Güzelyalı
2008-9	66.0		35.1		51.0	83.9	72.9	59.6
2009-10	50.4	78.3	46.3	52.0	46.5	64.2	62.3	61.5
2010-11	64.2	94.7	52.3	72.0	58.2	81.7	65.3	68.6
2011-12	65.6	99.5	50.2	76.5	39.4	79.6	57.5	58.1
2012-13	50.7	81.5	39.3	25.9	20.9	67.8	51.9	59.0
2013-14	58.5	102.5	57.0		63.0	90.1	64.8	124.2
2014-15	42.1	80.6	42.8	18.4	41.1	56.7	53.2	48.9
2015-16	43.7	78.8	54.5	66.2	27.8	67.4	54.9	53.7
2016-17	45.0	64.3	35.2	77.2	42.0	61.5	49.7	52.1
2017-18	43.2	62.3	46.2	50.5	39.5	52.4	43.6	39.1
2018-19	28.8	56.4	39.4	40.1	28.5	45.2	45.0	43.0

Kaynak: ÇŞB, Ulusal Hava Kalite İzleme Ağı

Şekil 6. 2009-2010 & 2018-2019 Kış Sezonu PM10 Emisyon Karşılaştırması

Kaynak: ÇŞB, Ulusal Hava Kalite İzleme Ağı

Tablo 5'te ise istasyonlarda yapılan ölçümlerden limit değeri aşan gün sayısı ve yıl içinde gözlemlenen en yüksek ölçüm değerleri yer almaktadır. Ortalama salınım değerleri giderek azalmasına rağmen sınır değerini aşan gün sayısı artmıştır. Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'ne göre bir yılda sınır değeri geçen gün sayısı 35'i geçmemelidir. Ancak ortalama değeri limit değerinin üzerinde olan Bayraklı istasyonunda limit değeri aşan gün sayısı da giderek artmıştır. Bayraklı, Bornova, Gazimur ve Şirinyer limit değerinin en çok aşıldığı istasyonlardır.

Tablo 5. Yıllık PM10 Ölçümlerinin Limit Değeri Aşan Gün Sayısı ve Gözlemlenen Maximum Değerler

		Alsancak	Bayraklı	Bornova	Çiğli	Gazimur	Güzelyalı	Karşıyaka	Şirinyer
2009	LAGS	23		3	32	5	5	16	42
	Max.	172.7		111.5	175.2	134.3	199.0	181.2	264.4
2010	SAGS	13	35	7	9	15	2	6	24
	Max.	161.7	196.3	164.0	125.3	176.5	127.8	132.5	231.5
2011	LAGS	31	59	8	19	32	26	18	39
	Max.	242.1	308.9	139.9	195.4	198.9	161.7	176.3	253.5
2012	LAGS	14	41	9	5	0	6	14	25
	Max.	207.6	242.9	372.0	140.8	71.6	126.7	637.1	227.1
2013	LAGS	13	40	3	13	1	20	8	36
	Max.	189.9	248.1	154.9	168.1	121.7	1314.1	131.9	312.4
2014	LAGS	6	55	3	10	0	23	12	26
	Max.	204.4	201.2	130.9	132.2	55.8	834.3	298.9	185.7
2015	LAGS	6	51	16	14	22	15	4	29
	Max.	883.2	222	344	127.7	171.9	145.88	548	182.2
2016	LAGS	39	50	15	15	37	17	3	31
	Max.	160.6	185.5	128.2	129.6	189.2	153.7	128.9	186.9
2017	LAGS	24	66	27	18	94	18	12	33
	Max.	133.9	141	89.1	112.1	168.9	125.98	93.5	152.5
2018	LAGS	30	99	92	41	64	35	25	52
	Max.	165.2	190.2	225.2	131.4	148.5	130.8	123.2	168.9

Kaynak: ÇŞB, Ulusal Hava Kalite İzleme Ağı

Kış mevsimindeki emisyonların yıllara göre azalması evsel ısınmanın hava kirliliğindeki payının azaldığını göstermektedir. Konutlarda doğal gaz tüketiminin artmasıyla, Türkiye'de en fazla doğal gaz abonesinin olduğu İstanbul, Ankara ve İzmir'de, 2017-2019 yılları arasında hane başı ortalama 1,8 ton karbon salımı tasarrufu sağlanmıştır (Gazbir, 2019). Kullanılan yakıtların denetlenmesinin yanı sıra

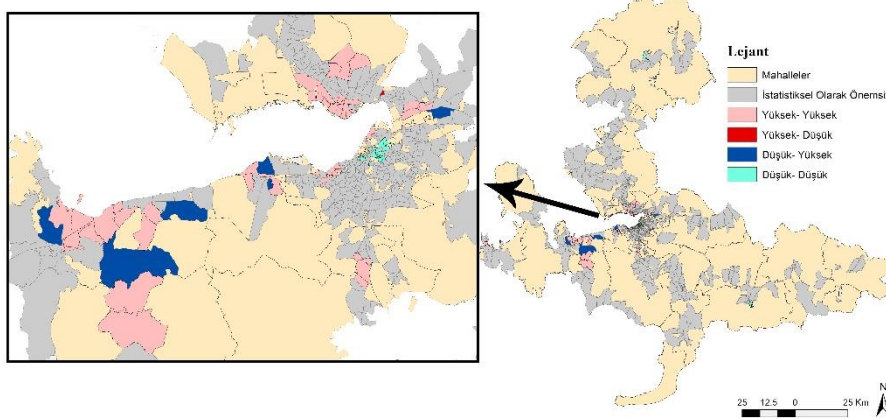
konutlarda doğal gaz kullanımının yaygınlaşmasıyla hava kalitesinin kontrol altına tutulması arasında bir ilişki söz konusudur.

4. Hanehalkının Doğal Gaza Erişimi

Sürdürülebilir gelişmenin sağlanabilmesi için altyapı sistemlerinin kent mekânında herkese eşit dağıtılması önemlidir. Temiz, yeterli, ekonomik ve modern enerji kaynaklarına ulaşım ile yoksulluk arasında bir ilişki söz konusudur. Altyapı sistemlerinin eşit dağıtılmaması kentsel mekânda farklılıklara neden olurken, toplumda sosyo-ekonomik ayrışmaları kamçulamaktadır (Graham, 2000). Enerji harcamaları ekonomik olarak daha az gelire sahip olan hanehalkının bütçesinde büyük bir paya sahip olmasının yanı sıra bu grubun mevcut enerji sistemlerine erişimleri ve kendi bütçelerine göre daha ekonomik olanı seçme imkanları görece kısıtlıdır (Emeç vd., 2015). Enerji servislerine erişememek toplumda adaletsizliklere ve kırılğanlıklara neden olmaktadır. Hanehalkının enerji hizmetine erişememesi, kullanamaması veya kısıtlı kullanımı literatürde enerji adaleti, enerji/yakıt yoksulluğu ve enerji kırılğanlığı kavramları altında tartışılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde İzmir’de hanehalkının doğal gaz ağına hakça erişimi olup olmadığı incelenmektedir.

İzmir’de 2019 yılı itibariyle 752.075 doğal gaz konut abonesi vardır (Gazbir, 2019). Bu kentsel hizmetin dağıtımında gelir gruplarının mekânsal dağılımıyla ilişkisi incelenmiştir ve mekânsal otokorelasyon yöntemiyle gelir gruplarının kümeler halinde mi yoksa rastgele mi buldukları analiz edilmiştir. Bu analiz istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır ve (p-değeri: $0,000022 < 0,05$) gelir gruplarının kümelenmeleri Anselin Moran’s I yöntemiyle incelenmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. İzmir Gelir Düzeyi Mekansal Otokorelasyon Analizi

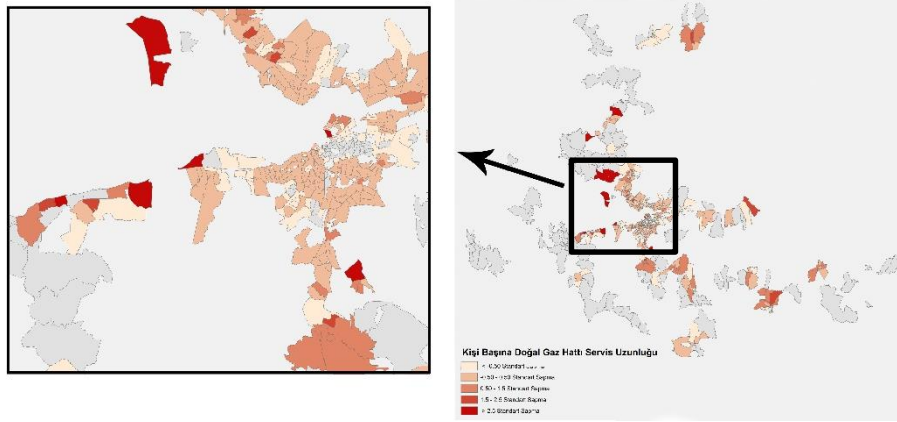

Kaynak: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2015

Kümelere bakıldığında, yüksek gelir grupları kuzeyde Karşıyaka, Çiğli, Bayraklı, güneyde Gazimir ve güneybatıda Güzelbahçe, Urla ilçelerinde kümelenirken düşük gelir grupları kentin merkezinde Konak ilçesinin özellikle gecekondulu mahalleleri olmak üzere Kadifekale, Yeşildere, Selçuk ve Hilal mahallelerinde kümelenmişlerdir. Daha sonra doğal gaz dağıtımının yapıldığı mahallelerde bu kümelenmelerin kişi başına düşen toplam hat uzunluğuyla ilişkileri ortalama değere göre değişkenlik gösteren standart sapma üzerinden

değerlendirilmiştir. Normal dağılımlarda gözlemlerin %68'i 1 standart sapma, %95'i ise 2 standart sapma değeri içinde yer alır ve değer büyüdükçe dağılımın değeri ortalama değerden uzaklaşır. Doğal gaz hattının geçtiği mahalleler arasında, kentin güneybatısında yer alan Narlıdere Altievler, Güzelbahçe Maltepe, Atatürk ve Urla Kalabak, Çamlıçay ve Fevzi Çakmak mahallelerindeki kişi başı hat uzunluğu 1,5 standart sapmanın üzerindedir (Şekil 6). Ayrıca Konak, Alsancak ve Çiğli ilçelerinde de yüksek gelir gruplarının kümelendiği mahallelerde yapılan yatırımlar ortalama kişi başına düşen hat uzunluğunun üzerindedir. Bu durum kentin bu bölgelerine yapılan yatırımların daha fazla olduğunu göstermektedir.

Şekil 6. Kişi Başına Düşen Toplam Doğal Gaz Hat Uzunluğunun Dağılımı

Kaynak: İzmirgaz, 2018

Kent merkezindeki alt gelir gruplarının kümelendiği Konak'ta ise kişi başı toplam hat uzunluğu 0,5 standart sapmanın altında kalmaktadır. Şekil 5 ve Şekil 6'daki gelir ve kişi başı hat uzunluğu dağılımlarına bakıldığında doğal gaz yatırımları sadece yüksek gelir gruplarına hizmet edecek şekilde yapılmış olmasa da böyle bir eğilim söz konusudur. Ancak alt gelir gruplarının kümelendiği Konak'taki bazı mahallelerde yatırımların daha az olması ya da olmaması sadece gelirle ilgili değildir. Yoğun bir şekilde gecekondan alanlarından oluşuyor olması ve kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmesi buraya hizmet sağlanmasını mümkün kılmayan ya da geciktiren diğer önemli nedenlerdir.

5. Sonuç

Kentsel işleyişin en temel gereksinimlerinden olan enerjiye olan talep nüfusun artması ve teknolojinin gelişmesiyle her geçen gün büyümektedir. Artan talebi karşılamak için var olan enerji kaynakları kullanılmakta ve alternatifleri aranmaktadır. Kentsel alanda ulaşım, endüstriyel üretim ve evsel ısınma amaçlı kullanılan yakıtların önemli bir kısmını fosil kaynaklı yakıtlar oluşturmaktadır. Fosil yakıtlar yenilenebilir olmamakla birlikte yüksek karbon emisyonlarına ve diğer kirletici gazların salınımlarına neden olmaktadır. Ancak sürdürülebilirliğin sağlanması için kentsel alanlarda kullanılan enerjinin çevre dostu, ekonomik ve herkes tarafından erişilebilir olması gerekmektedir. Bu çalışmada diğer fosil yakıtlara nispeten daha temiz ve güvenilir bir yakıt olan doğal gazın sosyo-mekansal etkileri İzmir için araştırılmıştır. Özellikle kent merkezinde evsel ısınmada kullanılan yakıtların ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri

incelenmiştir. Konut ısıtmada kullanılan temel yakıtlardan biri olan doğal gazın diğer yakıt türlerine göre daha ekonomik olduğu ve hanehalkı bütçesine daha az yük olduğu görülmüştür. Çevresel etkilerine bakıldığında ise konut ısıtmasında doğal gaz kullanılmaya başlamasıyla artan nüfus ve büyüyen kentsel alana rağmen kış aylarında salınan toplam PM₁₀ ve SO₂ miktarlarında azalma gözlemlenmiştir. Yıllık toplam emisyonların artmasına karşın kış aylarındaki toplam emisyonların azaldığı gözlemlenmiş, bu durum da doğal gaz kullanımına geçilmesi sonucu hanehalkı konut ısıtma kaynaklı emisyonların azalmasıyla açıklanmıştır. Sosyal açıdan bakıldığında ise doğal gaz hattı dağıtımına başlandığı 2005 yılından 2019 yılı sonuna kadar toplam 25 ilçeye ulaşmıştır. Ancak doğalgaz yatırımlarının kentin her yerine eşit bir biçimde dağılmadığı gözlemlenmiştir. Yatırımlardaki değişim, farklı gelir gruplarının dağılımıyla aynı olmamakla birlikte üst gelir gruplarının ve alt gelir gruplarının kümelenme desenleriyle benzerlik göstermektedir. Bu durum doğal gaz enerji hizmetinin hakça sağlanmadığını göstermektedir. Fakat alt gelir gruplarının kümelenmediği alanların daha çok gecekondu bölgeleri olması ve kentsel dönüşüm alanı ilan edilen riskli bölgeler olması buralara doğal gaz servisinin gelmemesinin nedenlerindedir. Sonuç olarak doğalgazın konut ısıtmasında yakıt olarak kullanılması, diğer fosil yakıtlara göre daha ekonomik ve temiz olmakla birlikte hakçalık yönünden sorunlar barındırdığı, makro ölçekte ise yerel ve yenilenebilir bir kaynak olmaması nedeniyle sürdürülebilirlik konusunda kısıtlarının olduğu görülmektedir.

Notlar:

Bu çalışmanın yapılabilmesi için veri sağlayan İzmir Büyükşehir Belediyesi Ulaştırma Daire Başkanlığı'na ve Izmirgaz'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Alberti, M. (1996). Measuring Urban Sustainability, *Environmental Impact Assessment Review*, 16 (4-6), 381-424.
- Brunekreef, B., & Holgate, S. T. (2002). Air pollution and health, *The Lancet*, 360(9341), p.1233-1242, Doi:[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11274-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11274-8).
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal Hava Kalite İzleme Ağı. (<https://www.havaizleme.gov.tr/>, 05.08.2020)
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Çevresel Göstergeler. (<https://cevreselegostergeler.cbs.gov.tr>, 22.07.2020)
- Douthitt, R. A. (1989). An economic analysis of the demand for residential space heating fuel in Canada. *Energy*, 14(4), 187-197. Doi: 10.1016/0360-5442(89)90062-5
- Durukan, M. (1997). Yanma gaz analizleri ve doğal gaz uygulamalarındaki önemi. *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, 18.

- Elbir, T., & Muezzinoğlu, A. (2004). Estimation of emission strengths of primary air pollutants in the city of Izmir, Turkey. *Atmospheric Environment*, 38 (13), 1851-1857. Doi: doi.org/10.1016/j.atmosenv.2004.01.015
- Elbir, T., Bayram, A ., Kara, M., Altıok, H., Seyfioğlu, R., Ergün, P., & ŐimŐir, S. (2010). İzmir Kent Merkezinde Karayolu Trafioğinden Kaynaklanan Hava Kirliliğinin İncelenmesi. *Deü Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(1). Erişim: <http://hdl.handle.net/20.500.12397/2476>
- Emeç, H., Altay, A., Aslanay, E., & Özdemir, O. (2015). Türkiye’de Enerji Yoksulluğu ve Enerji Tercihi Profili. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 52(608), 9-21.
- EPDK, Elektrik Piyasası Tarifeler Listesi. (<https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-1/tarifeler>, 25.11.2019)
- Gazbir (2019). Gazbir 2019 Yılı Doğal Gaz Dağıtım Sektörü Raporu. [https://www.gazbir.org.tr/2019-dogalgaz-sektor-
raporu/files/downloads/2019_YILI_DOGAL_GAZ_DAGITIM_SEKTOOR_RA_PORU.pdf](https://www.gazbir.org.tr/2019-dogalgaz-sektor-raporu/files/downloads/2019_YILI_DOGAL_GAZ_DAGITIM_SEKTOOR_RA_PORU.pdf)
- Graham, S. (2000). Cities and Infrastructure Networks. *International Journal of Urban and Regional Research*. 24(1), 114-119.
- Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği. (2008). TC Resmi Gazete (26898, 6 Haziran 2008).
- Hopwood, B., Mellor, M., & O’Brien, G. (2005). Sustainable Development: Mapping Different Approaches, *Sustainable Development*, 13, 38-52. Doi: 10.1002/sd.244
- Nesbakken, R. (1999). Price Sensitivity of Residential Energy Consumption in Norway. *Energy Economics*, 21(6), 493-515. Doi:[10.1016/S0140-9883\(99\)00022-5](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(99)00022-5)
- Rena, Gautam, P., & Kumar, S. (2019). Landfill Gas as an Energy Source. Kumar, S., Kumar, R., & Pandey, A., (Eds.). *Current Developments in Biotechnology and Bioengineering* (pp.93-117). Elsevier. Doi: doi.org/10.1016/B978-0-444-64083-3.00006-3
- Rosas, J., Sheinbaum, C., & Morillon, D. (2010). The structure of household energy consumption and related CO2 emissions by income group in Mexico. *Energy for Sustainable Development*, 14, 127-133. doi:10.1016/j.esd.2010.04.002
- Sahely, H. R., Kennedy, C. A. ve Adams, B. J. (2005). Developing Sustainability Criteria for Urban Infrastructure Systems. *Canadian Journal of Civil Engineering*, 32(1), 72-85. Doi: doi.org/10.1139/104-072
- Sardianou, E. (2008). Estimating space heating determinants: An analysis of Greek households. *Energy and Buildings*, 40, 1084-1093. doi:10.1016/j.enbuild.2007.10.003
- Sarı, D. (2011). *Inventory of air pollutant emissions from domestic heating in residential areas of izmir*, Basılmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fel Bil. Enst., İzmir

- Sarkar,D.K. (2015). Fuels and Combustions. Sarkar,D.K., (Eds.). *Thermal Power Plant* (pp. 91-137). Elsevier. Doi: doi.org/10.1016/B978-0-12-801575-9.00003-2
- Scott, A. (1980). The economics of house heating. *Energy Economics*, 2(3), 130-141. [https://doi.org/10.1016/0140-9883\(80\)90024-9](https://doi.org/10.1016/0140-9883(80)90024-9)
- Stamper, E. & Koral, R. L. (1965). *Handbook of Air Conditioning Heating and Ventilating*(3rd ed.) Industrial Press.
- Tekeli, İ. (2009) *Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Karaburun Yarımadası'nda Doğanın Metalaşması ve Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim

Adile Arslan Avar¹, Yağmur Özcan Cive²

Öz: Bu araştırmada, Karaburun Yarımadası'nda, neoliberalleşme ve doğal "koruma" ile doğanın metalaşması ve yerel halkın mülksüzleşmesi incelenmektedir. Karaburun Yarımadası'nda 2000 yılı öncesinde sermaye birikim süreçlerine dahil olmayan mera, orman, tarım ve doğal koruma alanları rüzgar enerji santralleri, madencilik faaliyetleri, endüstriyel zeytincilik, balık çiftlikleri ve ikincil konutların artması ile yıkıcı bir biçimde metalaşmıştır. Temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan Karaburun yerlisi, doğanın metalaşmasına dayalı birikim süreçleriyle yoksullaşmakta ve mülksüzleşmektedir. Araştırmada, yıllara göre arazi kullanımı, mevcut yatırımların sayısal verileri, özelleştirilen ve tahsis edilen parsel bilgilerinin dijital ortama aktarılıp düzenlenmesi ile arazi kullanımındaki değişim tespit edilmiştir. Bulgular, koruma altındaki doğal ve müşterek alanlardaki yatırımların 2000 sonrası yasa değişiklikleri ve düzenlemeler ile giderek arttığını göstermektedir. Diğer yandan, bu doğal alanların üzerindeki yetki merkezileşmektedir. 2019 yılında Karaburun – Ildırı Özel Çevre Koruma bölgesi ilanı ile Yarımada üzerindeki yetki tümüyle Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na aktarılmıştır. Ancak bu "koruma" kararı sonrasında dahi Karaburun'daki doğal alanlar üzerinde yatırım önerileri halen devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğanın metalaşması, mülksüzleştirme yoluyla birikim, neoliberal politikalar, özelleştirme, merkezileşme.

Abstract: This research examines commodification of nature and dispossession of local people in Karaburun Peninsula through neoliberalization and natural "conservation". Natural areas such as pastures, forests, agricultural areas, and natural conservation areas which have not been subjected to market and capital accumulation before 2000, are commodified catastrophically by wind farms, fish farms, quarries, industrial olive production, and increasing secondary houses. Local people of Karaburun is getting poorer and dispossessed by the commodification of nature. In the research, land use, investments, allocated and expropriated parcels data have been digitalized, and land use changes have been examined. The findings show that investments in common natural areas have increased by regulations in legal frameworks after 2000. On the other hand, authorities over natural areas have been centralized. All authorities over Karaburun Peninsula have been transferred to the Ministry of Environment and Urbanization by the decree of Ildırı – Karaburun Special Environment Protection Region. Investment proposals in natural areas continue even after the "conservation" decree.

Keywords: Commodification of nature, accumulation by dispossession, neoliberal policies, privatization, centralization.

¹ İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama, İzmir: adilearslan@gmail.com

² İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama, İzmir: yagmurozcancive@gmail.com

1. Giriş

Karaburun Yarımadası'nda doğal alanlar 2000 yılı sonrasında uygulanan neoliberal politikalarla sermaye birikim süreçlerine dahil edilmiştir. Yarımada, bu politikalarla doğrudan ilişkili çevresel tahribat ve yerel halkın mülksüzleşmesi sürecinin çarpıcı bir örneğidir. Yasal düzenlemeler ve yeniden düzenlemeler, özelleştirme, hazine ve devlet arazilerinin özel şirketlere tahsis edilmesi gibi neoliberal araçlarla, koruma altındaki doğal ve müşterek alanlarda, endüstriyel zeytin üretimi, rüzgar enerji santralleri, taş ocakları ve balık çiftliklerinin kurulması sağlanmıştır. Ormanlar, keçi üreticilerinin ortak kullandıkları meralar yanında, yerel halkın mülkiyetindeki tarla ve zeytinlik arazileri, acele kamulaştırma ve kamulaştırma yoluyla rüzgar enerji santralleri ve yollarının inşaatı için özel şirketlere tahsis edilmiştir. Endüstriyel zeytin üretimi ve rüzgar enerji santralleri için özel şirketlere tahsis edilmiş alanların çitlenmesi ile, yerel halkın meralara ve tarlalara erişimi kısıtlanmış, tarımsal üretim ve verim düşmüştür. Zeytinlikler ve tarım ürünleri madencilik faaliyetlerinden de zarar görmektedir. Yerel balıkçılık alanları, ulusal ve uluslararası sermaye ortaklıkları ile işletilen balık çiftliklerine tahsis edilmiştir. Kıyılarda balık çiftliklerinden kaynaklanan kirlilik ve avlanma yasağı nedeniyle yerel balıkçılık yapılamamaktadır. Orman, mera, tarım alanları ve denizler sermaye birikiminin “ekolojik sabiteler”i (Bakker, 2009) haline gelmiştir.

Diğer yandan, 2000 sonrasında Türkiye'deki mekansal ve yönetsel yeniden yapılanma ve ölçeklenme Karaburun Yarımadasını doğrudan etkilemiştir. Yarımada'daki doğal alanlar üzerindeki yetki önce büyükşehir ve çeşitli bakanlıklara devredilmiştir. 2019 yılında Cumhurbaşkanlığı kararıyla 'İldırı-Karaburun Özel Çevre Koruma Bölgesi' ilan edilmiştir. Özel çevre koruma statüsü ile bölgenin yetki sınırları idari sınırların ötesinde doğal sınırlara taşınmış, doğal sınırlar üzerindeki karar ve plan yapma yetkileri Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na geçmiştir. Koruma kararı öncesinde yapılan yasa değişiklikleri göstermektedir ki, özel çevre koruma bölgesi ilanı rüzgar enerji santralleri, balık çiftlikleri, endüstriyel zeytincilik faaliyetleri ve madencilik faaliyetleri için engel değildir. Yasal düzenlemelerin yanında, Kalkınma ajansı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve İzmir Büyükşehir belediyesi tarafından yapılan bölgesel ölçekteki planlar, rüzgar enerji santralleri ve balık çiftliklerinin faaliyetlerini desteklemektedir. Turizm faaliyetleri için ise koruma kararı bir fırsattır. Ayrıca, İzmir – Manisa Çevre Düzeni planı ve İzmir Batı Nazım Planı, yeni alternatif turizm yatırımlarının yanında, ulaşım ağlarıyla desteklenmiş yeni ikincil konut gelişme alanları önermektedir.

İlgili kanuna göre, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından özel çevre koruma bölgesi için yeni planlar yapılana kadar yürürlükteki planların durdurulması ve yeni plana göre revize edilmesi gerekir. Ancak, halen yeni rüzgar enerji santralleri kurulması için yapılan imar planları yürürlükte ve yeni rüzgar türbinlerine lisans verilmiştir. Koruma kararının hemen ardından, Mayıs 2019'da Cumhurbaşkanlığı kararıyla rüzgar enerji santrellerinin en yoğun olduğu Yaylaköy 'afet bölgesi' ilan edilmiş, Yaylaköy'deki yeni rüzgar enerji santral ve altyapı inşaatlarının önü açılmıştır. Yerel halkın bu uygulamalara karşı çıkmasının yasal yolu birçok merkezi kanalla kesilmiştir. Ayrıca koruma kararından sonra iki yeni balık çiftliği kurulmuştur. Diğer yandan sermayenin üretim verimliliğini artırma talebine karşın balık çiftliklerinden bazıları Gerence körfezi'nin dışına taşımaya başlamıştır. Özel çevre koruma kararı,

doğal korumadan çok, sürdürülebilir sermaye birikimini destekleyen bir “neoliberal koruma”dır (Igoe ve Brackington, 2007).

Özelleştirme, ticarileşme, kamu kurumlarının pazarın temsilciliğini üstlenecek şekilde yeniden yapılandırılması, yeniden düzenleme, ekolojik süreçlere müdahale gibi doğanın neoliberalleşmesini tanımlayan pratikler (Heynen and Robbins, 2005; Castree, 2008; Bakker, 2010) Karaburun Yarımada’sında halen devam etmektedir. Ancak Türkiye’de doğal alanlar üzerindeki yetkilerin merkezileşmesi, neoliberal pratiklerin bir diğer tanımlayıcı özelliğinin aksine seyretmektedir. Karaburun Yarımadası’ndaki doğanın neoliberalleşme süreçlerine farklı aktörler ve sivil toplumun dahil edilmesi ve kendiliğinden bir kontrol mekanizması söz konusu değildir. Merkezi kararlarla yerel halkın yasal yollarla mücadele etmesinin öntü kesilmiştir.

2. Doğanın Neoliberalleşmesi

1970’lerdeki kriz sonrası sermayenin sınırlarını aşma ve genişletme yönelimi, küresel ölçekte dolaşım ihtiyacı ve sermaye birikimi için yeni yer arayışlarını getirmiştir. Doğal alanlar, bir yandan çevre politikalarıyla “korunurken” diğer yandan da kuralılaşma, özelleştirme, piyasalaştırma gibi neoliberal politika araçlarıyla, yeni alternatif sektörlerin yaratılması ve kamu hizmetlerinin özel sektöre devredilmesiyle sermaye birikim süreçlerine dahil edilmiştir. Doğanın metalaşması, doğal süreçlere müdahale edilerek doğal kaynakların aşırı kullanılması ile derinleşmiş ve yoğunlaşmıştır. (Harvey, 2001; Castree, 2008; Braun, 2015: 1-2) Ticari ve finansal pratiklerin neoliberal düzenlemeler ile doğaya nüfuz etmesi, doğanın metalaşmasını daha ileri aşamaya taşımıştır. Bir diğer ifadeyle, doğal alanlar üzerindeki kontrol ve yönetim mekanizmalarının pazar odaklı genişletilmesi ve yeniden düzenlenmesi ile doğanın ticari amaçlı kullanımı yoğunlaşmaktadır (Castree, 2003; McCarthy ve Prudham, 2004).

McCarthy ve Prudham (2004: 277)’a göre, neoliberalizm çevresel bir projedir ve sermaye birikimi için bu gereklidir. ‘Yeşil kapitalizm’, ‘ekolojik modernleşme’ ve ‘serbest piyasa çevreciliği’ doğal alanlar ve kaynakların ekonomik bir değere sahip olması gerektiğini savunur. Doğal alanlar üzerinde yeterince özel hak bulunmaması halinde çevresel tahribatın oluşacağını; şirket ve endüstrilerin çevreciliği ancak bu koşullarla onaylayacağını iddia ederler (Bailey, 2007: 531; 541). Bu anlayış doğrultusunda doğal alanlar ve kaynakların korunması ve kullanımı ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Aynı zamanda bu düzenlemelerle daha önceden meta olmayan doğal alan ve kaynaklara ekonomik değer biçilmekte ve üzerlerindeki özel kullanım ve mülkiyet hakları genişletilmektedir (Bakker, 2005: 542-44).

Castree’ye (2008: 140) göre ise doğanın neoliberalleşmesi ilkel doğanın yanlış yönetilmesidir. Bu politikalar, doğanın değil sermaye birikiminin sürdürülebilirliği için doğal kaynakların metalaşmasını destekler; çevresel pazarlık ve aşırıyla sonuçlanır. Böylece bir yandan doğal kaynaklar ve alanların özelleştirilmesi, hatta ortak mülkiyetlerin kamulaştırılması ile de, sermaye birikimi ve özel sektörlerin büyümesi sağlanırken, diğer yandan toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlik derinleşir (Castree, 2010). Diğer bir deyişle, önceden devlete ait ya da milli park, doğal koruma alanları, mera, orman, akarsu gibi müşterek alanlar artık özel sektör tarafından kiralanmakta, işletilmekte ve piyasaya tabi hale gelmektedir. Bu alanlar üzerinde

kullanım ve mülkiyet hakkı olan toplumsal kesimler bu haklarından mahrum bırakılmaktadır.

Doğanın neoliberalleşmesi ile ‘mülksüzleştirme yoluyla birikim’ (Harvey, 2005) doğrudan ilişkilidir. Su kaynakları, orman, mera gibi ‘müştereklerin çitlenmesi’ ile küresel sermaye birikimine dahil edilmesi, ‘ilkel birikim’in güncel halidir. Harvey’e (2005: 39-40) göre mülksüzleştirme bu kaynaklar üzerindeki hakların yanında insan hakları ve çevresel hakların da kaybedilmesi demektir. Doğal kaynakların tahribatı ve bu kaynaklardan mahrum bırakılan toplum düşünüldüğünde, hak kaybı sadece yerel değil, daha büyük ölçeklidir.

Doğal alanlar, özelleştirme, ticarileşme, çitleme, ve bu uygulamaları mümkün kılan yasal düzenleme, yeniden düzenleme ve kuralsızlaşma gibi neoliberal araçlarla sermaye birikimine dahil edilir. Castree (2010: 17-18)’e göre, devletin müdahalesi doğal kaynaklar ve alanların kullanımı ile ilgili yasal çerçeveyi tanımlamak, bu kaynak ve alanlar üzerindeki yasal yetki ve kullanım haklarını özel şirketlere aktarmaktır. Devlet bir yandan bu kaynakların ticarileşmesi ve ekonomik bir değere sahip olması için kamu yatırımlarından çekilir, serbest ve rekabetçi bir piyasa için doğal alanlar üzerindeki müdahalesini azaltırken, diğer yandan da yasal olarak düzenlenmiş ve kuralsızlaşmış bu ortamda sivil toplum kuruluşu, uluslararası kuruluşlar ve bireyler gibi politik olmayan aktörlere yatırımları ve doğal koruma pratiklerini kontrol etme yetkisi sunar (Jessop, 1994; McCarthy ve Prudhan, 2004: 276; Castree, 2010: 10-11). Ancak bu durumda doğal alanlar üzerindeki müdahalenin artması kaçınılmazdır. Devletin düzenleyici ve koruyucu rolü olmadan güvenli bir piyasa var olamaz. Devlet kapitalist sınıfları korurken, şimdiye dek korunmuş olan ya da devlet korumasında olan doğal alanlar ve kaynakları ise, sermaye birikimine dahil edilmek üzere ‘korur’ (Castree, 2008; Apostolopoulou ve Adams, 2015: 19).

Doğanın küresel sermaye birikimine dahil olması ve ‘mekansal sabite’ haline gelmesiyle ilişkili olarak Castree (2008), ‘çevresel sabiteler’ (*environmental fixes*) kavramını önerir. ‘Çevresel sabiteler’, doğanın neoliberalleşmesine yönelik özelleştirme, yönetim, ticarileşme gibi araçlardır. Bakker (2009) bu doğal alanları, sermaye birikimine dahil olma süreçlerini ve sonuçlarını ‘ekolojik sabite’ (*ecological fix*) olarak kavramsallaştırır. Cohen ve Bakker (2014) ise, bu kavramları ölçek boyutunu da içeren ‘eko-skalar sabite’ (*eco-scalar fix*) olarak yeniden tanımlar. Bu kavram, doğallaşmış sınırlardaki yönetişimin yeniden ölçeklenmesi ve yapılanması ile bu alanlardaki politik ilişkilerin yeniden kurulmasını ele alır. Bu, krizin üstesinden gelmek için bir stratejidir ancak bu durum eşitsiz iş gücü dağılımı ve çevresel tahribat ile sonuçlanmakta, krizin yer değiştirmesine sebep olmaktadır (Cohen ve Bakker, 2014).

3. Türkiye’de Doğal Alanlar üzerinde Yasal ve Yönetimsel Yeniden Düzenleme ve Merkezileşme

Türkiye’de doğal alanlar ve kaynakların sermaye birikim süreçlerine yoğun bir biçimde dahil olması küresel ekonomiye geçiş politikalarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu süreçte devlet doğal alanların kullanımı ile ilgili düzenleyici ve sermaye birikimini teşvik edici bir rol oynamıştır. Ayrıca kamu yatırımlarından geri çekilme ya da bu yatırımların özelleştirilmesi politikalarıyla doğal alan ve kaynakların ticarileşmesinin önü açılmıştır. 24 Ocak 1980 kararları, kamu yatırımlarını kısıtlama, özelleştirme

politikalarını arttırma, enerji ve ulaşım gibi yatırımlar dışında finansal desteği kesme ve yabancı sermayeyi destekleme gibi hedefler belirlemiştir (Harris ve İşlar, 2014; Sönmez, 2009). Sermaye akışını arttırmak için, yabancı yatırımlar, kota artışları ve vergi indirimleri ile desteklenmiştir. Finansal serbestleşme ve dış ticaret faaliyetlerinin kuralılaşmasına yönelik özelleştirme planları ve politikaları, bir yandan daha 1990'ların başında kontrolsüz bir serbest piyasa oluşmasına, diğer yandan 2000-2001 krizlerine zemin hazırlamıştır (Boratav, Yeldan ve Köse, 1999: 5-6; Sönmez, 2009; Özkan, 2005). Erensü (2017: 124) de, Türkiye'deki neoliberalleşme sürecini şu şekilde özetler: 1980'lerin ilk çeyreğinde konulan hedefler ve verilen kararlar ile ekonominin serbestleşmesi için çaba gösterilmiş; 1990'larda bu amaç doğrultusunda ekonomik ve bürokratik süreçlerin aşılması ile ilgili yasal çerçeve oluşturulmuş; 2000'lerde ise bu politikalarda son düzenlemeler yapılmış ve uygulanmıştır.

Neoliberalleşme politikalarının uygulanması için yasa değişiklikleri ve kuralılaşma 2000 yılından sonra daha da artmıştır. Doğal alanlar ve koruma alanlarının kullanım ve yönetimi ile ilgili kanunlarda düzenlemelerle su kaynakları, mera, orman, tarım alanları, milli parklar gibi devlet arazileri ve müştereklerin özel kullanım hakları genişletilmiş, özel şahıs ve firmalara tahsisi ve kiralanmasının yasal dayanağı oluşturulmuştur (Adaman, Akbulut ve Arsel, 2017; Çoban vd., 2015; Erensü, 2017; Türem, 2017). 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nda 2003 ve 2008 yılında yapılan değişiklikler ile orman arazilerinin turizm amaçlı tahsisi ve özel çevre koruma bölgesi, yaban hayatı koruma bölgesi gibi koruma alanlarındaki arazilerin alternatif turizm yatırımları için tahsisinin önü açılmıştır. 6831 sayılı Orman Kanununda 2002, 2004 ve 2010 yılındaki değişiklikler, orman arazilerinin üzerinde enerji, baraj, iletişim altyapıları gibi yatırımlara imkan sağlamıştır. 2004 yılında Ağaçlandırma Yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle ticari amaçlarla kullanılacak bazı ağaç türlerinin ekimi için hazine arazilerinin tahsisi sağlanmıştır.

Ancak doğal alanların kullanımı üzerinde yapılan değişiklikler sadece bunlarla sınırlı değildir. 'Sürdürülebilir' ve 'temiz' enerji adı altında rüzgar enerji santralleri, jeotermal enerji santralleri, hidroelektrik santralleri gibi yatırımların doğal alanlar üzerinde kurulmasına yönelik çıkan yeni yasalar ve mevcut yasalarda geniş yeniden düzenlemeler, doğal alan ve kaynakların ticarileşmesini derinleştirmiştir. 2005 yılında 5346 sayılı Sürdürülebilir Enerji Kaynaklarının Enerji Üretimi Amaçlı Kullanımı Kanunu yayımlanmış ve sonrasında orman, mera, ve koruma alanları ile ilgili kanunlarda değişiklikler yapılmıştır. 2018 yılında 4342 sayılı Mera Kanununda yapılan değişiklik ile tescilli meraların enerji yatırımları için tahsis edilmesinin önü açılmıştır. Dahası, Erensü'nün (2017) gösterdiği gibi, 1983'den beri yürürlükte olan 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu, 2000 yılı sonrasında enerji yatırımlarının arazi talebini karşılamak için etkin bir araç olarak kullanılmıştır.

Diğer yandan, 2000 yılından sonra, doğal alanlar üzerindeki yetki ve yönetim mekanizmaları yeniden yapılanma ve ölçeklenmeye başlamıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu ile yerel yönetimlerin yetki alanı genişlemiş; 5449 sayılı 'Kalkınma Ajanslarının Görevleri Hakkındaki Kanun' ile doğal alanlar üzerindeki yetki merkezsizleşmiştir. Ancak Kuyucu (2017)'ya göre bu merkezsizleşme, 2008 krizinden sonraki yeniden merkezleşmeye hazırlıktır. Bir yandan NUTS2 düzeyinde yeni ekonomik bölgeler tanımlanmış ve bu bölgelerin üzerinde kalkınma ajanslarına

finansal yetki ve kaynak verilmiş; diğer yandan, doğal alanlar üzerindeki yetkiler yeniden ölçeklenmiş ve merkezileşmiştir. 2004 yılındaki 5216 sayılı 'Büyükşehir Kanunu' ve 2012 yılındaki 6360 sayılı 'On Dört İilde Büyükşehir ve 27 İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun' ile doğal ve kırsal alanlar üzerindeki yetki hem genişletilmiş hem de daha merkezi kurumlara devredilmiştir. Özel çevre koruma bölgeleri dahil olmak üzere doğal alanlar üzerindeki plan ve yatırımlara onay verme yetkisi, 2011 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığına devredilmiştir.

Son olarak, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı sistemine geçildiğinde ise, doğal alanlar üzerinde yapılacak yatırımların ve arazi tahsislerinin 'kamu yararı' gerekçesi ile onaylanması kararı ve yetkisi Bakanlar kurulundan Cumhurbaşkanlığına devredilmiştir. Doğal alanlar kadar, kırsal alanlar da bu yasalardan etkilenmiştir. Köylülerin ortak kullandıkları devlet arazilerinin yatırımlara tahsisinin yanında, 6360 sayılı kanun ile on dört ilde 'köy ve köy ortak alanı' kavramları kalkmış; köy ortak alan mülkiyetleri büyükşehir belediyeleri veya çeşitli bakanlıklara dağıtılmıştır.

4. Çalışma Alanı ve Yöntem

Alan araştırması, Karaburun Yarımadası'nda 2018-2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Mordoğan, Karaburun Merkez, 6360 sayılı Kanun ile 'mahalle' statüsü kazanmış olan Eğlen Hoca, Kösedere, Saip, Haseki, Sarpıncık, Parlak, Salman, Yayla köylerinde alan incelemesi ile başlamıştır. Araştırmada niceliksel, niteliksel ve görsel veri toplanmıştır. Arazi kullanımı, İzmir-Manisa Çevre Düzeni Planı (2013) ve Ege Üniversitesi tarafından hazırlanan İzmir ili Arazi Sınıflandırılması Projesi (2013) ve Karaburun Kadastro biriminden alınan verilere dayanarak belirlenmiştir. Mevcut yatırımlarla ilgili, 2018 ve 2020 EPDK YEK listesi ve EPDK 2018 rüzgar enerji santrallerinin KML verisi gibi sayısal veriler kullanılmıştır. Özel ağaçlandırma için tahsis edilen parsel bilgileri ve rüzgar enerji santralleri ve altyapıları için acele kanulaştırmaya konu olan parsel bilgileri, Karaburun Milli Emlak Müdürlüğü'nden; rüzgar enerji santrallerinin proje alanına tahsis edilen hazine arazisi ve kamulaştırılmış özel mülkiyet parsel bilgileri, Karaburun Kadastro Biriminden Aralık 2018'de alınmıştır. Mevcut su ürünleri üretim firmalarının listesi ve kapasite verileri Karaburun İl Tarım Müdürlüğü'nden elde edilmiştir. Balık çiftliklerinin yerlerini tespit etmek için, farklı yıllara ait uydu fotoğrafları kullanılmıştır. Arazi kullanımındaki değişim, mevcut yatırımlar, özelleştirilen ve tahsis edilen parsel bilgilerinin dijital ortama aktarılıp düzenlenmesi ve arazi kullanım verisi ile örtüştürülmesi sonucunda tespit edilmiştir. Arazi kullanımındaki değişimler ayrıca, yıllara göre uydu fotoğraflarıyla, 2018 – 2019 yılları arasında yapılan arazi çalışmaları ve İzmir İl Tarım Müdürlüğü'nün 1995-2016 yılları arasında tarımsal üretim faaliyetleri verisi ile doğrulanmıştır. Alan araştırması kapsamında, 2018 yılında Karaburun Kent Konseyi üyeleri, Salman, Küçükbahçe ve Yaylaköy'de eski muhtarlar ve keçi üreticileri ile yüzyüze derinlemesine görüşmeler yapılmış; yatırımlar ve dava süreçleri ile ilgili veri toplanmıştır.

5. Yarımada: Metalaşmış Önemli Bir Ekolojik Bölge

Karaburun Yarımadası kıyılarının neredeyse tamamı doğal koruma alanlarından oluşur. Koruma alanlarının yaklaşık %85'i birinci derece doğal sit alanıdır (İzmir-Manisa Çevre Düzeni Planı, 2013). 2019 yılında, Cumhurbaşkanlığı kararı ile

Karaburun – Ildırı Körfezi Özel Çevre Koruma Bölgesi ilan edilmiştir. Yarımada zengin bir denizel ve karasal biyoçeşitliliğe sahiptir. Akdeniz foku, Ada martısı (*Larus audouinii*), deniz çayırları (*Posidonia*) başta olmak üzere endemik ve nadir türler Bern, UICN ve CITES gibi uluslararası anlaşma veya kuruluşlarca koruma altındadır. Özellikle İris gölü, Gerence körfezi ve Bozköy civarlarında yoğun orman ve maki alanlarında türü tükenmekte olan yırtıcı kuşlar bulunur (Nurlu vd., 2003: 227; Yiğiter Sarıçam, 2007: 137-140). Karaburun yerlisinin geçim kaynağı tarımdır. Yöre halkı ‘Hurma zeytin’, ‘Sultaniye üzüm’, ‘Erkenci mandalina’ gibi özel ürünler ve ‘Kıl Keçisi’ adlı özel bir keçi türü yetiştirir.

Yarımada’nın mera, orman, tarım alanları ve kıyıların yanı sıra önemli biyoçeşitliliği de özellikle 2000 yılı sonrasında yıkıcı bir biçimde metalaşmıştır. Daha önceden çoğu hazine mülkiyeti olan meralar ve ormanlar, yöre halkının ortak kullanımında ve erişime açıktır. İzmir-Manisa Çevre Düzeni Planı (2013)’na göre, Karaburun Yarımadası’nın yaklaşık %56’sı orman, %32’si tarım alanı, %7’si çayır ve meradır. Planda gösterilen çayır ve meralar tescilli değildir ancak, plan raporunda belirtildiği gibi, meralar ve sınırları Mera Komisyonunun görüşü ve uzun yıllardır kullanılan mera bilgisi verisine dayanarak tespit edilmiştir. Karaburun Kadastro biriminden, meraların tescil işleminin 2018 yılında başladığı ve halen devam ettiği öğrenilmiştir. Aralık 2018 yılı verilerine göre, Yarımada’nın %1,5’ini oluşturan 6600 dönüm mera tescillenmiştir.

Karaburun’un kuzeyindeki mera olarak kullanılan hazine arazileri, 2006 yılında, zeytin üretimi için tahsis edilmiş veya kiralanmıştır. Küçükbahçe, Salman ve Parlak Köylerindeki bu araziler çevrilmiş ve halkın erişimi engellenmiştir. Karaburun Milli Emlak Müdürlüğü’nden alınan veriye göre, özel ağaçlandırma için tahsis edilen hazine arazileri ile yöre halkı tarafından mera olarak kullanılan alanlar örtüşmektedir (Şekil 1). Tarım İl Müdürlüğü verilerine göre ise, 2006 yılında zeytin üretimi miktarının ani artış göstermesi ve 2006 yılı öncesi ve sonrasındaki uydu fotoğrafları tahsis edilen tüm parsellere zeytin ağacı dikimi yapıldığı görülmektedir. Ağaçlandırma Yönetmeliği’nde 1994 ve 2003 yılında yapılan düzenlemeler verimli tarım alanlarının tahsisinin yolunu açmıştır. Özel ağaçlandırma için tahsis edilen toplam alan 1330.78 hektardır. Şekil 1’de görülen zeytin üretimi için tahsise konu olan parsellerin %61.2’lik kısmı özel ya da tüzel kişilere tahsis edilmiştir. Parlak, Salman ve Yaylaköy ‘deki meraların bitki örtüsü tamamen kaldırılarak zeytinliklere dönüştürülmüştür. Dahası, arazilerin etrafı çevrilmiş ve keçi üreticilerinin bu alanlarda hayvan otlatması engellenmiştir.

Mera ve orman alanlarındaki diğer önemli tehdit ise Yarımada’nın yaklaşık %40’ını kapsamakta olan rüzgar enerji santralleri proje sahasıdır. 2018 ve 2020 EPDK verilerine göre Karaburun Yarımadası’nda 6 firmaya ait (Lodos, Yaylaköy, Çalık, Egen, Ayen) 118’i lisanslı ve 28’i lisanssız ancak yapım ya da proje aşamasında olan rüzgar türbini vardır. Çoğu rüzgar enerji santrali inşaatı tamamlanmış ya da tamamlanmak üzeredir. Ayrıca, yeni rüzgar enerji santralleri önerilmektedir. Şekil 1’de görüldüğü gibi, rüzgar enerji santralleri ve yolları orman, mera, tarım alanı ve doğal koruma alanı üzerindedir. Rüzgar enerjisi şirketlerine tahsis edilen arazilere, 2018 tescillenmiş meralar da dahildir. Şekil 1’de görüldüğü gibi, tescilli meralar üzerinde rüzgar türbinleri inşa edilmiştir. Sarpıncık ve Yaylaköy köylerinde bulunan mera niteliğindeki özel araziler ve kamu arazileri rüzgar santrallerinin yapımı ve

işletilmesi için acele kamulaştırma ve/veya kiralama yoluyla özel firmalara tahsis edilmiştir. Karaburun Kadastro biriminden edinilen parsel bilgileri sayısallaştırılarak arazi kullanım verisi ile örtüştürülmüştür (Şekil 1). Özellikle Mordoğan, Tepeboz ve Bozköy'deki rüzgar enerji santralleri için tahsis edilen parsellerle ilgili veri elde edilememiştir. Ulaşılabilen veriye göre, en az 80 parsel kamulaştırılmış ya da tahsis edilmiştir.

Hazine arazileri ve orman alanlarının enerji yatırımlarına tahsis edilmesinin önü, 2005 yılında yayımlanan 'Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun' ile açılmıştır. Aynı kanunda yapılan 2008 yılındaki düzenleme ise, mera alanları üzerinde de benzer yatırımlar ve faaliyetlere izin vermiştir. 2000 yılı sonrasında Orman Kanunu ve Mera Kanunu'nda yapılan düzenlemeler, bu yasa değişikliklerini desteklemiştir. Diğer yandan, yöre halkının özel arazilerinin kamulaştırılarak rüzgar enerji santrali yatırımlarına tahsis edilmesinin en önemli aracı, 1983'ten bu yana yürürlükte olan Kamulaştırma Kanunudur. İlk rüzgar enerji santrali projesi ise kanunun yayımlandığı yıl olan 2005'de önerilmiştir. Karaburun Kent Konseyi, rüzgar enerji santral inşaatları başladığından beri hem mevcut hem de yeni projelere karşı dava açmaktadır. Bu dava süreçlerinden en uzununu en çok rüzgar enerji türbinine sahip Lodos Enerji'ye karşıdır. Dava 2005 yılında başlamış ve rüzgar enerji santrallerine ait çevresel etki değerlendirme raporları beş kez iptal edilmiştir. EPDK güncel verilerine göre, rüzgar enerji santralleri faaliyetleri 2013 yılında başlamıştır. Ancak Karaburun Kent Konseyi üyeleri ve yöre halkı rüzgar enerji santrallerinin inşaat ve faaliyetlerinin daha önceden başladığını savunmaktadır. Özçam'ın (2018) çalışmasına göre rüzgar enerji santrali inşaatları, 2008 yılında başlamıştır. Rüzgar enerji santrallerinin yasal süreç tamamlanmadan yapım ve faaliyetine başladığı ve halen devam etmekte olduğu görülmektedir.

Karaburun Kent Konseyi üyeleri, eski köy muhtarları ve keçi yetiştiricileri, meraların önce özel şirketlere zeytinlik için, sonra da rüzgar enerji santrallerine tahsisi sonucu, ciddi oranda daralması nedeniyle keçi yetiştiriciliğinin neredeyse sona erdiğini belirtmektedir. Özellikle yaz aylarında kullanılan Bozdağ ve Yaylaköy'deki meralara, geleneksel patikalara ve su kaynaklarına erişim çitleme yoluyla engellenmiştir (TMOBB, 2012; Karaburun Sözlü Tarih Çalışması, 2019; B. Gültekin, kişisel iletişim, 11 Ekim 2018). Eski köy muhtarları, Salman ve Küçükbahçe köylerinde eskiden 1500 keçi varken, bu sayının halen 400 civarına düştüğünü; keçi üreticilerinin ve aynı zamanda rüzgar enerji santrallerinin en yoğun olduğu Yaylaköy'de ise rüzgar enerji santrallerinden sonra 9-10 sürü kaldığını belirtmiştir. Rüzgar enerji santrallerinin yapım ve yol çalışmaları nedeniyle keçilerin mera ve otlatma alanlarının daralması, erişebildikleri bitki türlerinin kısıtlanması, keçilerin süt verimini de etkilemiştir. Aynı keçiden alınan süt, 400 kg'dan 100 kg'a düşmüştür (B. Gültekin, kişisel iletişim, 11 Ekim 2018; Y. Arıcı, kişisel iletişim, 11 Ekim 2018; Karaburun Sözlü Tarih Çalışması, 2019). İzmir İl Tarım Müdürlüğü verileri de, keçi sayısı ve süt veriminin 2008 yılında aniden düştüğünü gösterir. Keçi sayısı 22100'den 18600'e; süt üretimi ise 2070 tondan 1008 tona düşmüştür. Yine, 2016 yılına kadar keçi sayısının artmasına rağmen, üretilen süt miktarı azalmıştır.

Rüzgar enerji santrallerine yalnızca Kent Konseyi değil, zeytin üreticileri de dava açmıştır. Zeytin dikimi için özel şirketlere tahsis edilen bazı araziler, rüzgar enerji

santrali yapımı için yeniden tahsis edilmiş, zeytin ağaçları sökülüştür. Rüzgar enerji santrallerinin imar planlarına iptal davası açılmış, türbinlerin 3573 sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabancıların Aşılattırılması Hakkındaki Kanun'un ihlali sebebiyle planlar iptal edilmiştir (Hürriyet, 2018).

Yasal düzenlemelerin yanında, yenilenebilir enerji kaynakları yatırımları adına, planlar da rüzgar enerji üretimini desteklemektedir. İzmir - Manisa Çevre Düzeni Planı (2013), İzmir Batı Nazım Planı (2018), İzmir Bütünleşik Kıyı Planı (2013), Karaburun'da koruma önerileri sunarken, diğer yandan plan notları da Karaburun'u ayrı tutmaksızın İzmir'deki rüzgar enerjisi potansiyelin değerlendirilmesini önerir. Bu planlarda rüzgar enerji santralleri ile ilgili herhangi bir kısıtlama yoktur. Yasalar ve sonrasında da bu üst ölçekli planlar, rüzgar enerji santrallerine yönelik hazırlanan 1/5000 ve 1/1000 ölçekli planlar için bağlayıcıdır.

Karaburun - İldırı Özel Çevre Koruma Bölgesi ilanından sonra, ilgili kanuna göre yeni plan yapılarına kadar tüm plan uygulamalarının durdurulması ve yeni plana göre revize edilmesi gerekmesine rağmen, rüzgar enerji santrallerine ilişkin imar planları yürürlükte. Dahası, alanda da rüzgar enerji santralleri ve altyapı inşaat çalışmalarının devam ettiği gözlenmiştir. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun'da 2010 yılında yapılan değişiklikler ile özel çevre koruma bölgeleri, doğal koruma alanları, milli parklar gibi koruma alanlarında, yenilenebilir enerji yatırımlarına ve alt yapılarına izin verilmiştir. EPDK 2018 ve 2020 verileri karşılaştırıldığında görülmektedir ki, özel çevre koruma bölgesi ilanından sonra 23 türbin için daha lisans alınmıştır. Bir diğer gelişme ise, Danıştay'ın Lodos Enerji'nin rüzgar enerji santralleri için beşinci kez iptal edilen olumsuz çevre etki değerlendirme kararını Haziran 2020'de bozmasıdır. Diğer yandan, Küçükbahçe'deki güneş enerjisi yapımına dair 1/5000 ve 1/1000 ölçekli planlar onaylanmış ve yapım çalışmaları başlamıştır (Evrensel, 2019; 2020). Son olarak, Özel çevre koruma bölgesi kararının hemen sonrasında, Mayıs 2019'da Cumhurbaşkanlığı kararı ile Yaylaköy 'afet alanı' olarak ilan edilmiştir. Yaylaköy'de faaliyet gösteren Lodos Karaburun Elektrik Üretim şirketinin müdürü ise Yaylaköy halkına 20 yıl sonra Yaylaköy diye bir yerin olmayacağını söylemiştir (Akdemir, 2019). 2005 yılındaki rüzgar enerji santrali projeleri sonrasında Karaburun'da mera vasfındaki hazine arazileri kiralanmış, tarla vasfındaki özel araziler ise 'kamu yararı' kararı ile acele kamulaştırma ve kamulaştırma ile rüzgar enerji santrallerine tahsis edilmiştir. Şimdi ise Yaylaköy yerleşiminin kamulaştırılıp rüzgar enerji santrallerine tahsisinin ilk adımı olarak en merkezi kurum olan Cumhurbaşkanlığı kararı ile afet bölgesi ilanı duyurulmuştur. Koruma kararı ve Yaylaköy'ün afet bölgesi ilan edilmesi ile yerel halkın rüzgar enerji santrallerine itiraz yolu kapanmıştır.

Karaburun'un batı kıyıları ve denizel biyoçeşitliliği ise su ürünleri üretim çiftliklerinin yoğun artışı ve kirliliği ile tehdit altındadır. Karaburun İl Tarım Müdürlüğü'nden edinilen bilgiye göre bölgede 10 özel firma su ürünleri üretimi faaliyeti yürütmektedir. Google Earth 2019 verisi üzerinden yapılan çalışmaya göre, bu firmalara ait 34 kafes bulunmaktadır. Bu firmalar Japonya ve Rusya gibi birçok

ülkeye su ürünleri ihraç eder. Agromey ve Akuvatur firmalarının Hollanda, Amerika ve Yunanistan'da ofisleri bulunmaktadır. Bölgede su ürünleri üretimi neoliberal dönem öncesinde başlamış, 2003 yılında 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu'nda yapılan değişiklikle birlikte yasallaştırılmıştır. 2008 yılındaki 'Potansiyel Su Ürünleri

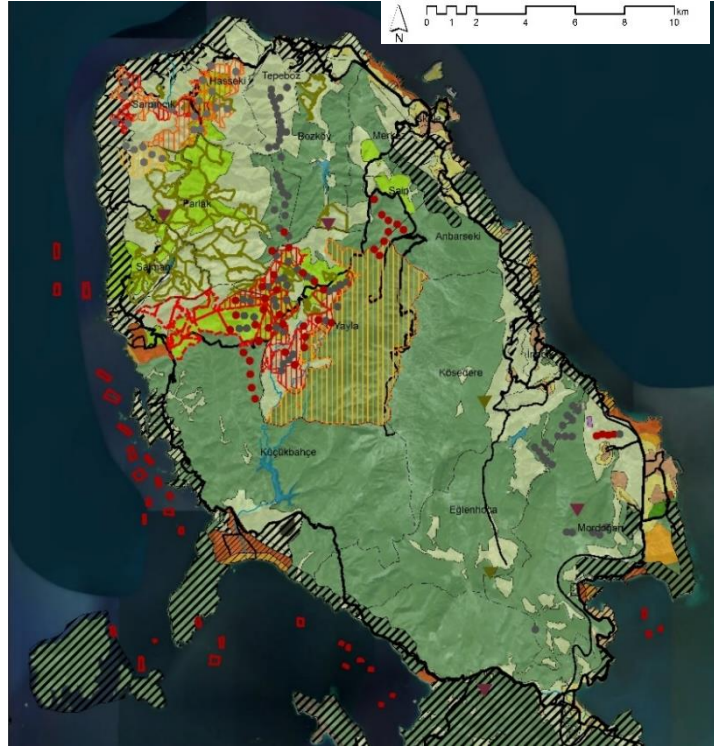
Yetiştiricilik Alanlarının Belirlenmesi Protokolu' ile bu alanda su ürünleri yetiştiriciliği faaliyeti artmış; yerel halkın bu bölgede avlanması yasaklanmıştır. 2019 yılı itibarıyla Karaburun'un doğu kıyısında bulunan 6 kooperatife kayıtlı 243 balıkçı vardır. Bu sayı 1998 yılında 248'dir ancak o dönemde, 13 kooperatifin olduğu tespit edilmiştir (İYTE, 2017). Bu da göstermektedir ki, eskiden hemen tüm köylerde balıkçılık yapılırken, halen mevcut kooperatiflerin faaliyeti Karaburun'un doğusundaki köylerle sınırlanmıştır. Küresel sermayenin üretim yaptığı kıyılarda, Karaburun yerlisinin denizi balıkçılık için kullanması yasal yollarla engellenmiştir. Karaburun Kent Konseyi ve yöre halkı balık çiftliklerinin artmasına karşı davalar açmıştır. Firmaların bilgilendirme toplantıları protesto edildiği halde, kayıtlara 'toplantıya katılım yoktur' şeklinde geçmiştir. Yerel halkın itirazlarına rağmen, mevcut şirketlerin kapasite artışı ve yeni balık çiftlikleri ile ilgili kararlar alınmaktadır.

Balık çiftliklerinin bulunduğu kıyılar, birinci derece doğal sit alanıdır ve özel çevre koruma bölgesindedir. Ancak alan araştırması esnasında, firmaların lojistik ekipmanlarını park etmek için kıyıları kullandığı ve Parlak köyünde Akuvatur'un bir depo inşaa ettiği gözlemlenmiştir. Birinci derece doğal sit olan kıyılarda balık çiftliklerinin lojistik faaliyetleri ve yapıları ile ilgili yasal kısıtlamalar vardır. Ancak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yapılan Bütünleşik Kıyı Planı Raporunda bu çelişkilerin giderilmesi için doğal sit derecesinin düşürülmesi, hatta Orman Kanunu'nda değişiklik yapılması önerilmiştir. İzmir-Manisa Çevre Düzeni Planı'nda ise Karaburun kıyıları Akdeniz foku yaşam alanı olarak görülmesine rağmen kıyılardaki balık çiftlikleriyle ilgili bir karar verilmemiştir. İzmir Batı Nazım Planı ise, balık çiftliklerinin Gerence körfezini kirletmesi nedeniyle başka bir yere taşınmasını önermiştir. Aslında firmaların isteği de balık çiftliklerinin taşınması yönündedir. Çünkü Gerence Körfezi'nde kendi yarattıkları kirlilik, yine kendi üretim ve verimliliklerini etkilemektedir. Özel çevre koruma bölgesi ilanından sonra Kemal Balıkçılık firmasına ait tesisler Gerence Körfezi'nin kuzeybatısına yine özel çevre koruma bölgesindeki Karaada Körfezi'ne taşınmıştır (Evrensel, 2019).

Yarımada'daki bir diğer tehdit, başta taş ocakları olmak üzere madencilik faaliyetleridir. 3213 sayılı Maden Kanunu, neoliberal dönem öncesinde de doğal alanlarda maden aramaya izin verir. Ancak Zeytinciliğin Islahı ve Yabancıların Aşılattırılması Hakkındaki Kanuna göre, zeytin arazilerinin yakınında toz duman çıkaran faaliyetler yasaktır. Karaburun'da ise, bazı taş ocakları yasanın ilgili maddesini ihlal etmekte, yerel halkın civardaki zeytinlikleri ve tarım ürünleri zarar görmektedir. Buna rağmen, Eğlenhoca ve Kösedere köylerinde 2017 ve 2018 yıllarında bu kanunu ihlal ettikleri gerekçesiyle kapatılan ve maden arama izinleri iptal edilen madenlerle ilgili, 2012 ve 2013 yıllarında 'çevresel etki değerlendirme gerekli değildir' kararı verilmiştir. Kent konseyi bu karara karşı dava açmış, madenler kararın kesinleşmesini beklemeden faaliyetlerine devam etmiştir. Halen, uluslararası bağlantıları da olan üç maden şirketi, Kulesan, Polat Maden ve Ali Tekin, hazır beton üretimi yapmakta, kil ve taş ocağı işletmektedir. İkisi Mordoğan'da, biri Yaylaköy'deki bu madenler, tarım alanı ve orman arazileri üzerindedir (Şekil 1). Zeytinlik arazilere ve ikincil konutlara yakın olan ve kapatılan maden arazileri üzerinde yeni maden projesi ve kapasite artış önerileri devam etmektedir.

Ayrıca, 1990'lardan beri, Yarımada kıyılarının birinci derece doğal sit alanları, ikincil

konut gelişiminin baskısı altındadır. Yarımada'da ikincil konut gelişimi 2000 yılı sonrası artmıştır ancak, hazine ve devlet arazilerinin turizm yatırımları için tahsisini mümkün kılan, 1982'de yayımlanmış, Turizm Teşvik Kanunu'na dayanır. Yine, 1989'da onaylanan Çeşme – Karaburun Kıyı Nazım Planı'nda önerilen ikincil konut gelişim alanları, bugün mevcut olan ikincil konut alanları ile örtüşür. Kıyılardaki ikincil konut gelişimini, İzmir-Manisa Çevre Düzeni Planı ve İzmir Batı Nazım Planları'ndaki gelişme önerileri, yeni ikincil konut alanı önerileri ve ulaşım ağları da desteklemektedir. Karaburun'da yoğun kitlesel turizm görülmesi de, yürürlükteki planlar (İzmir Bölge Planı, İzmir-Manisa Çevre Düzeni Planı, İzmir Batı Nazım Planı), gününbirlik ve alternatif turizm ve bu aktiviteleri destekleyecek yeni yatırımlar ve otoyol önerileri getirmektedir. Turizm Teşvik Kanunu'nda 2003 yılında yapılan değişiklik, doğal alanların kruvaziyer turizmi, sağlık turizmi, spor aktivite alanları ve ekoturizm faaliyetleri için tahsis edilmesine imkan sağlamıştır. 2008 yılında yapılan değişiklik, Özel Çevre Koruma Bölgeleri'nde de bu aktiviteler ve yatırımlar için arazi tahsisi için yasal dayanak oluşturur. Planlardaki öneri alanların orman, hazine arazisi, sit alanları ve kıyılarda konumlanması ise, plan ve yasa değişiklikleri ile bu alanlardaki kullanım hakkının özel ya da tüzel şahıslara tahsisinin teşvik edildiğini gösterir. Karaburun'daki orman, koruma alanları ve köylülerin ortak kullanım haklarının bulunduğu devlet arazileri birer meta haline gelecek ve ticarileşecektir. Diğer yandan, Karaburun Kent Konseyi ve yerel halk, giderek derinleşen yoksullaşma nedeniyle, kırsal turizm aktivitelerini desteklemektedir.

Şekil 1: Karaburun Yarımadası'nın Doğal Alanları Üzerindeki Yatırımlar ve Arazi Tahsisleri
(**Kaynak:** EPDK 2018 ve 2020 YEK Listesi, EPDK 2018 KML verileri, İzmir – Manisa Çevre Düzeni Planı, Karaburun Kadastro Birimi ve Karaburun Milli Emlak Müdürlüğü'nden 2018'de alınan parsel verileri sayısallaştırılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

6. Sonuç

Karaburun Yarımadası'nın doğal alanları özellikle 2000 yılı sonrasında yapılan yasa değişiklikleri, merkezi kararlar ve üst ölçekli planlarla sermaye birikim süreçlerine dahil edilmiştir. Devlet arazilerinin doğrudan tahsisi ve özel arazilerin kamulaştırma ve acele kamulaştırma yoluyla tahsisi ile bir yandan endüstriyel zeytin üretimi, rüzgar enerji santralleri, taş ocakları, balık çiftlikleri, turizm faaliyetleri için arsa talebi karşılanırken, diğer yandan Karaburun yerlisi kendi topraklarından uzaklaştırılmaktadır. Bunun sonucunda yöre halkı yoksullaşmakta ve mülksüzleşmektedir.

Meraların, ormanların, zeytinlikler ve doğal koruma alanlarını özelleştirilmesine yönelik politikalar, yasa düzenlemeleri ve plan kararları, bu alanların metalaşmasının araçları olarak birer "çevresel sabite" haline gelmektedir. Karaburun Yarımadası'nın mülksüzleştirme yoluyla birikim süreçlerine dahil olan mera, orman ve kıyıları "ekolojik sabite" örnekleridir. Doğallaşmış sınırlara dayanan İzmir Bütünleşik Kıyı Planı ve Karaburun Ildırı Özel Çevre Koruma Bölgesi'nde verilen kararlar ve yapılacak olan planlar birer "eko-skalar sabite" örneğidir. Bütünleşik kıyı planı, Yarımada üzerindeki tehditler belirtilerek özel koruma alanları ve vahşi yaşamı koruma alanları önermektedir. Ancak aynı zamanda potansiyel rüzgar enerji alanları ve potansiyel balık çiftliği alanlarını da tanımlamaktadır. Diğer yandan, Özel Çevre Koruma Bölgesi kararından sonra yeni rüzgar enerji santrallerine lisans verilmiş, yöre halkının itiraz hakkı merkezi kararlarla engellenmiş, balık çiftlikleri sermayenin isteğine göre yeniden konumlanmış, yeni güneş enerjisi planları onaylanmış ve yapımı başlamıştır. Karaburun Yarımadası'nın yönetim sınırları Özel Çevre Koruma Bölgesi ilanı ile doğallaşmakla birlikte Yarımada ve denizlerindeki yönetim ve plan yapma yetkisi İzmir Büyükşehir Belediyesi ya da Karaburun Belediyesi gibi kurumlardan daha merkezi bir kurum olan Çevre Şehircilik Bakanlığı'na geçmiştir. Benzer şekilde 2018 yılındaki yasal değişiklikler ile doğal alanlar üzerindeki yatırımlar için 'kamu yararı' kararı Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır. Dünyada ise neoliberal pratikler yönetim mekanizmalarını artırmak ve yerel halkı karar verme süreçlerine dahil etmeye yönelik ilerlemektedir. Örneğin, Latin Amerika ülkelerinde REDD+ gibi yerel ekonomiyi geliştirmek üzere katılımcı ve çevresel politikalar üretme çabası. Türkiye'de ise Karaburun'da gözlemlediğimiz gibi merkezi kararlar ile yöre halkının ve sivil toplum kuruluşlarının dava açma ve itiraz hakkı engellenirken; katılım, bilgilendirme toplantıları ile sınırlıdır.

Notlar:

Bu çalışma Yağmur Özcan Cive'nin 'Karaburun Yarımadası'nda Doğanın Metalaşması ve Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim' adlı yüksek lisans tezini temel almaktadır.

Kaynakça

Adaman, F., Akbulut, B., & Arsel, M. (Eds.). (2017). *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdogan*. Bloomsbury Publishing.

- Akdemir, Ö. (2019). *Karaburunlulardan tepki: yavuz hırsız ev sahibini goşturuyor*. Gazete Evrensel Resmi İnternet Sitesi (<https://www.evrensel.net/haber/379707/karaburunlulardantepki-yavuz-hirsiz-ev-sahibini-gosturuyor>, 19.05.2019).
- Apostolopoulou, E., & Adams, W. M. (2015). Neoliberal Capitalism and Conservation in the Post-crisis Era: The Dialectics of “Green” and “Un-green” Grabbing in Greece and the UK. *Antipode*, 47(1), 15-35.
- Bailey, I. (2007). Market environmentalism, new environmental policy instruments, and climate policy in the United Kingdom and Germany. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(3), 530-550.
- Bakker, K. (2005). Neoliberalizing nature? Market environmentalism in water supply in England and Wales. *Annals of the association of American Geographers*, 95(3), 542-565.
- Bakker, K. (2009). Neoliberal nature, ecological fixes, and the pitfalls of comparative research. *Environment and Planning A*, 41(8), 1781-1787.
- Bakker, K. (2010). The limits of ‘neoliberal natures’: Debating green neoliberalism. *Progress in human geography*, 34(6), 715-735.
- Boratav, K., Yeldan, E., & Köse, A. H. (2000). Globalization, distribution and social policy: Turkey, 1980-1998. CEPA and The New School for Social Research, Working Paper Series, 20(2000), 113-114.
- Braun, B. (2015). The 2013 Antipode RGS-IBG lecture new materialisms and neoliberal natures. *Antipode*, 47(1), 1-14.
- Castree, N. (2003) “Commodifying What Nature?” *Progress in Human Geography* 27, no. 2, 273-92.
- Castree, N. (2008) "Neoliberalising Nature: The Logics of Deregulation and Reregulation." *Environment and Planning A* 40, no. 1 (2008): 131-52.
- Castree, N. (2010) “Neoliberalism and the Biophysical Environment: A Synthesis and Evolution of the Research.” *Environment and Society* 1, no: 1 (2010) 5-45.
- Cohen, A., & Bakker, K. (2014). The eco-scalar fix: Rescaling environmental governance and the politics of ecological boundaries in Alberta, Canada. *Environment and Planning D: Society and Space*, 32(1), 128-146.
- Çoban, A., Özlüer, F., Erensü, S., Akdemir, Ö., & Üstün, B. (2015). Türkiye’de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması, Direniş ve Yeniden İnşa. *Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji*, içinde (der. Aykut Çoban) İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012). *İzmir Bütünleşik Kıyı Planı*.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2013). *2014-2023 İzmir-Manisa Çevre Düzeni Planı*.
- Ege Üniversitesi (2013). *İzmir İli Arazi Sınıflandırması Projesi*. İzmir.
- Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu. (2018).2018 yılı Nihai Yenilenebilir Enerji Kaynakları Listesi (<http://www.epdk.org.tr/> Aralık 2018).
- Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu. (2018).Rüzgar Enerji Santralleri [KML].
- Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu. (2019).2020 yılı Nihai Yenilenebilir Enerji Kaynakları Listesi (<http://www.epdk.org.tr/> Mart 2020).

- Erensü, S. (2017). Turkey's Hydropower Renaissance: Nature, Neoliberalism and Development in the Cracks of Infrastructures. *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdogan*, içinde(der. Adaman, F, Akbulut B. and Arsel M.), IB Tauris, London, 120-146.
- Google Earth. (<https://earth.google.com/> Temmuz 2020)
- Güneş enerji santrali projesi, Karaburun'da ekolojik yıkıma yol açıyor (10.08.2019). Gazete Evrensel Resmi İnternet Sitesi. (<https://www.evrensel.net/haber/411395/gunes-enerji-santrali-projesi-karaburunda-ekolojik-yikima-yol-aciyor>)
- Harris, L. M., & İşlar, M. (2014). Neoliberalism, nature, and changing modalities of environmental governance in contemporary Turkey. In *Global economic crisis and the politics of diversity* (pp. 52-78). Palgrave MacMillan, London.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of capital: Towards a critical geography*. Routledge.
- Harvey, D. (2005). *The new imperialism*. OUP Oxford.
- Heynen, N., & Robbins, P. (2005). The neoliberalization of nature: Governance, privatization, enclosure and valuation. *Capitalism Nature Socialism*, 16(1), 5-8.
- Igoe, J., & Brockington, D. (2007). Neoliberal conservation: a brief introduction. *Conservation and society*, 5(4), 432-449.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018). *İzmir Batı Nazım Planı*.
- İzmir Kalkınma Ajansı (2014). *İzmir Bölge Planı 2014-2023*.
- İzmir İl Tarım Müdürlüğü (2017). *İzmir Tarımsal İstatistik Verisi*. İzmir
- İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü (2005). *Karaburun Analitik Etüt Raporu*.
- İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü 2016-2017 Bahar Dönemi CP502 Şehir Planlama Stüdyosu (2017). *İzmir İli Sayısal Arazi Kullanım Verileri ve Tarımsal İstatistik Verisi*.
- İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü 2017- 2018 Bahar Dönemi CP502 Şehir Planlama Stüdyosu (2018). *2018 Yılı EPDK Rüzgar Enerji Santralleri Verisi [KML]*.
- Jessop, B. (1994). The transition to post-Fordism and the Schumpeterian workfare state. *Towards a post-Fordist welfare state*, 7, 13-37.
- Karaburun'da şimdi de güneş enerjisi santrali talanı (20.11.2019). Gazete Evrensel Resmi İnternet Sitesi. (<https://www.evrensel.net/haber/391421/karaburunda-simdi-de-gunes-enerjisi-santrali-talani>)
- Karaburun İlçe Tarım Müdürlüğü (2018). *Karaburun'daki Balık Çiftlikleri ve Kapasiteleri*.
- Karaburun Kadastro Birimi (2018). *Karaburun'da Rüzgar Enerji Santralleri ve Altyapıları için Tahsis Edilen Parseller*.
- Karaburun Kent Konseyi: Balık çiftliklerinin taşınması iptal edilsin. (11.06.2019). Gazete Evrensel Resmi İnternet Sitesi. (<https://www.evrensel.net/haber/381062/karaburun-kent-konseyi-balik-ciftliklerinin-tasinmasi-iptal-edilsin>.)*
- Karaburun Kent Konseyi (2019) Sözlü Tarih Çalışması.
- Karaburun Milli Emlak Birimi (2018). *Karaburun'da Ağaçlandırma amacıyla Tahsis Edilen Hazine Arazileri*.
- Karaburun Milli Emlak Birimi (2018). *Karaburun'da Rüzgar Enerji Santralleri ve Altyapıları için Kamulaştırmaya Tabii Olan Parseller*.

- Kuyucu, T. (2017). "Two crises, two trajectories: The impact of the 2001 and 2008 economic crises on urban governance in Turkey". *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdogan*, içinde (der. Adaman, F, Akbulut B. and Arsel M.), IB Tauris, London, 44-76.
- McCarthy, J., & Prudham, S. (2004). Neoliberal nature and the nature of neoliberalism. *Geoforum*, 35(3), 275-283.
- Nurlu, E. , Gökçek, H., Yılmaz, O., Erdem, U. (2003). Sustainable development and land use changes in Karaburun peninsula. *Proceedings of the Third Meeting of the EU Funded CA INCO-DC on 'Agriculture and Urbanisation in the Mediterranean Region', Enabling-Policies for Sustainable Use of Soil and Water*. 221-230.
- Önce zeytin dikimi, sonra RES'e karşı hukuk mücadelesi. Hürriyet Resmi İnternet Sitesi. (<http://www.hurriyet.com.tr/once-zeytin-dikimisonra-rese-karsi-hukuk-muc-40790830>, 01.04.2018)
- Özcan Cive, Y. (2019). Commodification of nature and accumulation by dispossession in Karaburun Peninsula (Master's thesis, Izmir Institute of Technology).
- Özçam, Z. (2018). Rüzgar Enerjisi Çatışması: Kırsal Alanlar ve Rüzgar Enerjisi Karaburun Deneyimi. *Planlama Dergisi*, 28(Supp: 1), 15-24.
- Özkan, F. G. (2005). Currency and financial crises in Turkey 2000–2001: bad fundamentals or bad luck?. *World Economy*, 28(4), 541-572.
- Sönmez, S. (2009). Türkiye ekonomisinde neoliberal dönüşüm politikaları ve etkileri. Küreselleşme, kriz ve Türkiye'de neoliberal dönüşüm, 25-76.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (<https://www.mevzuat.gov.tr/Ocak> 2019)
- T.C. Resmi Gazete İnternet Sayfası (<http://www.resmigazete.gov.tr/> Ocak 2019)
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgulama Uygulaması. (<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/Ocak> 2019)
- TMMOB (2012). *İzmir İKK Karaburun Res Raporu* (<http://www.tmmobizmir.org/wp-content/uploads/2016/03/karaburunres.pdf> Ocak 2019)
- Türem, U. (2017). The state of property: From the empire to the neoliberal republic. *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdogan*, içinde (der. Adaman, F, Akbulut B. and Arsel M.), IB Tauris, London, 18-43.
- Yiğiter Sarıçam, S. (2007). İzmir il bütününde biyosfer rezerv alanları ve saptanması üzerine araştırmalar "Karaburun Yarımadası örneği". *EÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, (doktora tezi)*, İzmir.

Post-Yapısalcı İktidar Yaklaşımı Çerçevesinde Cadde İsimlerinin Değerlendirilmesi

Doğuş Düzgün¹

Öz: *Cadde isimleri iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır. Bu durum uzun yıllar göz ardı edilmiş, 'toponomi' çalışmaları diğer yer isimlerine olduğu gibi cadde isimlerine de apolitik bir tarihsel, kültürel ve dilsel çerçeveden yaklaşmıştır. Ancak 1980'lerde ortaya çıkan 'eleştirel toponomi' literatürü ile birlikte cadde isimlendirme süreçlerinin iktidar ilişkileri ile olan bağlantıları üzerine oldukça önemli teoriler geliştirilmiştir. Bu konuda önceleri Gramsci'nin hegemonya kavramına başvurulmuş, cadde isimlerinin hegemonik grupların dünya görüşlerini kitlelerin gözünde meşrulaştırmak için kullandıkları araçlardan biri olduğu ortaya konulmuştur. Ancak 2000'lerde post-yapısalcı teorisinin eleştirel yer isimleri çalışmalarındaki etkisinin artmasıyla cadde isimlerinin iktidar ilişkilerindeki pozisyonuna dair çok daha sofistike açıklamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı post-yapısalcılıktan etkilenilerek ortaya konulan cadde isimleri ile iktidar ilişkileri arasındaki bağlantıya dair açıklamaların genel bir değerlendirmesini sunmaktır. Çalışmanın argümanı post-yapısalcı iktidar yaklaşımının özellikle üç temel hipotezinin cadde isimlerinin siyasi boyutunun anlaşılmasını mümkün kıldığıdır: İktidar heterojen ve değişkendir; İktidar ilişkileri her zaman öznelerin özgürlüğünü kısıtlamaz; İktidar her yerdedir.*

Anahtar Kelimeler: Toponomi, eleştirel toponomi, cadde isimleri, iktidar, post-yapısalcılık.

Abstract: *Street names are part of power relations. This situation has been ignored for many years as the 'toponymy' studies treated street names as apolitical objects. However, with the emergence of 'critical toponymy' in the 1980s, many important insights have been developed on the connections of street naming processes with power relations. Initially, Gramsci's concept of hegemony was used to show that street names are tools that make hegemonic worldviews legitimate on the eyes of masses. However, with the influence of post-structuralism in the 2000s, much more sophisticated explanations in this issue began to be made. This study aims to evaluate these post-structuralist-influenced explanations on the connections between street names and power relations. It argues that especially three main hypotheses of the post-structuralist conception of power made the explanation of the politics of street names possible: Power is heterogeneous and contingent; Power relations do not necessarily exclude freedom; Power is immanent.*

Keywords: Toponymy, critical toponymy, street names, power, post-structuralism.

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, dogusduzugun@hotmail.com

Cadde isimleri kentlerin önemli birer ögesidirler. Fonksiyonel olarak bakıldığında cadde isimleri kentte yer-yön tayini açısından hayati bir öneme sahiptirler. Ancak cadde isimlerini kent bağlamında önemli kılan sadece bu özellikleri değildir. Cadde isimleri aynı zamanda toplumsal iktidar ilişkilerinin de bir parçasıdır. Kent ve kentte bulunan öğelerle her gün temas halinde olmak kentte yaşayan insanlarda kentin doğal bir gerçeklik olduğu algısını yaratır. Ancak bu algının tam aksine kentler ve kent içerisinde bulunan öğeler ideolojik süreçlerle iç içe olan insan yaratırlardır. Birçok kentsel öğe sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde ve bu değişim ve dönüşüm süreçleri de oldukça farklı ölçeklerdeki ideolojik, siyasi ve iktisadi koşullarla etkileşim içerisinde (Palonen, 2019:179; Dronova ve Maruniak, 2020:3). İşte cadde isimleri de bu kentsel öğelerden biridir. Aslında bir kentin caddeleri kadar sıradan görünüp de yine onun kadar siyasi ve ideolojik olan çok az şey bulunabilir (Rose-Redwood vd., 2018:1). Öncelikle, herhangi bir şehrin sokaklarında dolaşan dikkatli bir kişi cadde isimlerinin taşıdığı siyasi mesajları rahatlıkla fark edebilir. Ancak cadde isimlerinin siyasi niteliği bununla sınırlı değildir. Aksine, siyasi bir mesaj taşısın veya taşımasın her cadde ismi bir siyasi otoritenin tercihinin ürünüdür. İşte cadde isimlendirme süreçlerindeki bu ‘tercih’ boyutu cadde isimlerini iktidar ilişkilerinin bir parçası haline getirir (Palonen, 2018:26). Hatta cadde isimlerinin ilk bakışta çok doğalmış gibi görünen yer-yön bulma süreçlerine katkısı dahi iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Çünkü bu katkı sayesinde hem kentin devlet organları tarafından yönetilmesi kolaylaşır, diğer bir deyişle kent daha yönetilebilir bir hale gelir, hem de kentte gerçekleşen kapitalist üretim ve tüketim süreçleri hızlanır ve kent kapitalist rasyonelleşme sürecinin bir parçası haline gelir (Rose-Redwood, 2012b:305).

Cadde isimlerinin siyasi boyutu 1980’lere kadar göz ardı edilmekteydi. Tıpkı diğer yer isimleri gibi cadde isimleri de toplumsal iktidar ilişkileriyle bağlantısı olmayan, kültürel ve dilsel öğeler olarak düşünülüyordu. Ancak 1980’lerde sosyal bilimlerin ve coğrafya çalışmalarının pek çok alanında olduğu gibi yer isimleri çalışmalarında da bir ‘eleştirel dönüş’ gözlemlendi (Rose-Redwood vd., 2010:456). Böylece cadde isimlerinin iktidar ilişkilerinin bir parçası olduğu gerçeğini ortaya koyan çalışmalar yapılmaya başlandı. ‘Eleştirel toponomi’ literatürünü oluşturan bu çalışmalar başlangıçta cadde isimleri ve iktidar ilişkileri arasındaki bağlantıyı oldukça yüzeysel bir biçimde kurmuşlardı. 2000’lere kadar yapılan eleştirel cadde isimleri çalışmalarının pek çoğunda cadde isimleri hegemonik grupların kendi dünya görüşlerini insanların gündelik hayatlarına sirayet ettirebilmek ve böylece kitleleri ideolojik olarak manipüle edebilmek için kullandıkları bir araç olarak ele alınmıştır. Ancak 2000’lerden itibaren bazı çalışmalarda cadde isimlerinin iktidar ilişkileri içerisindeki rolünün sadece ideolojik manipülasyon ile açıklanamayacak denli karmaşık olduğu ortaya konmaya başlandı. Bu çalışmalarda özellikle Foucault başta olmak üzere post-yapısalcı iktidar teorilerinden faydalanılmıştır. Böylece son birkaç on yılda cadde isimlerinin iktidar ilişkileri içerisindeki rolüne dair oldukça sofistike açıklamalar yapılabilmektedir. İşte bu çalışmanın amacı da geçmişte ortaya konulmuş bu açıklamalardan da faydalanarak cadde isimlerinin iktidar ilişkileri içerisindeki rolüne dair genel bir değerlendirme sunmaktır. Bu değerlendirmenin temel varsayımı post-yapısalcı iktidar yaklaşımının özellikle üç teorik hipotezinin bu yaklaşımı cadde isimlerinin iktidar ilişkilerindeki rolünün anlaşılmasında avantajlı kıldığıdır. Bu üç hipotez şu şekilde sıralanabilir: (1) İktidar heterojen ve değişkendir; (2) İktidar ilişkileri her zaman öznelere özgürlüğü kısıtlamaz; (3) İktidar her yerdedir.

Çalışmanın ileriki bölümlerinde bu üç hipotezin detayları ayrı ayrı irdelenecek ve bunların cadde isimlerinin iktidar ilişkilerindeki rolünün anlaşılmasına sağladığı katkı gösterilecektir.

1. İktidar Heterojen ve Değişkendir

Sosyal teoride geleneksel olarak iktidarın kendisine sahip olan aktör tarafından diğer aktörler üzerinde uygulanan belli bir miktar kuvvet olduğu varsayılmıştır. (Clegg, 1989:1-2). Bu bakış açısına göre iktidar ilişkileri belli bir homojen birimden ibaret olan 'iktidar'a farklı miktarlarda sahip olan aktörler arasında gerçekleşir. Bu ilişkide kimin güçlü, kimin güçsüz olduğu bellidir ve bu yüzden de iktidar mücadelelerinin sonucu, yani mücadeleden hangi aktörün galip çıkacağı, önceden kestirilebilir. Post-yapısalcı teori ise bu homojen ve determinist iktidar anlayışını reddeder. Örneğin Foucault'a göre iktidar, önemli ölçüde heterojen olan çok çeşitli enstrümanlar, teknikler ve prosedürlere tekabül eder. (Foucault, 1978:93). Foucault'un iktidar ilişkilerinin karmaşıklığına yaptığı vurgu onun 'dispositif' kavramında somutlaşır. Onun kendi tanımıyla 'dispositif', söylemler, kurumlar, mimari formlar, düzenleyici kurallar, yasalar, idari tedbirler, bilimsel ifadeler vb. çok farklı öğeyi içeren heterojen bir ilişkiler ağıdır (Foucault, 1980:194). İktidar ilişkilerinin karmaşıklığına ve heterojenliğine vurgu yapan bir diğer post-yapısalcı düşünür ise Deleuze'dir. Deleuze ve Guattari tarafından ortaya konulan ve DeLanda tarafından sistematikleştirilen ve "birçok heterojen öğeden oluşmuş bir çokluk" anlamına gelen 'asamblaj' kavramı bu açıdan oldukça önemlidir (Deleuze ve Parnet, 2006:69).

Geleneksel iktidar yaklaşımı ile cadde isimlendirmesi gibi karmaşık süreçlerin iktidar ilişkilerindeki rolünün anlaşılması oldukça zordur. Ayrıca cadde isimlendirmesi süreçleri dâhil herhangi bir iktidar ilişkisinde çok çeşitli direniş ve karşı-direniş fırsatları mevcuttur ve tüm bu fırsatları kullanmanın farklı maliyetleri ve getirileri vardır. Bu nedenle hangi aktörlerin hangi araçları ne şekilde kullanacağı, hatta bu araçları kullanıp kullanamayacağı önceden bilinemez. Öyleyse iktidar ilişkilerine mekanik bir neden-sonuç temelinde yaklaşmak doğru değildir (Hindess, 1996:101). Bunun tam aksine post-yapısalcı teorinin iktidarın heterojenliği ve değişkenliğine yaptığı vurgu sayesinde cadde isimlerinin belirlenmesindeki karmaşık süreçler ve bu süreçlerin toplumsal iktidar ağlarıyla olan ilişkisinin anlaşılması kolaylaşmıştır. Örneğin, Giraut ve Houssay-Holzschuch yer isimlendirme süreçlerini doğrudan 'dispositif' kavramı ile açıklamıştır.

"...yer adlandırma süreçlerindeki aktörler aynı anda hem çok sayıdadır hem de zaman, mekân ve sosyal ilişkiler içerisinde konumlanmıştır. Aktörlerin diğer aktörlerle gerçekleştirdikleri eklemlenmeler ve taktiksel koalisyonlar yoluyla, belli bağlamlarda belli teknolojileri uygulamak için faaliyette bulunmaları resmi iyice karmaşık bir hale getirir. Ayrıca, isimlendirme süreçlerinde yer alan aktörler zaman zaman birbirleriyle çelişebilen farklı amaçlar güdebilir. Son olarak, bu aktörlerin bakış açıları ve spesifik bir isimlendirme tartışmasına katılma gerekçeleri muazzam ölçüde değişkendir – öyle ki aktörlerin argüman ve karşı argümanları birbirleriyle eşleşik bile olmayabilir. Dolayısıyla, bu çokluk Foucault'un 'tamamen heterojen' şeklindeki dispositif tanımına denk düşmektedir" (Giraut ve Houssay-Holzschuch, 2016:10).

Giraut ve Houssay-Holzschuch'un da belirttiği gibi yer isimlendirme süreçleri aynı anda birçok farklı aktörü, bağlamı, teknolojiyi ve hedefi barındıran bir 'dispositif' olarak düşünülebilir. Benzer bir biçimde, Wideman ve Masuda yer isimlendirme süreçlerindeki iktidar ilişkilerinin karmaşıklığını ve heterojenliğini 'toponomik asamblaj' kavramı ile açıklamıştır. Yazarlara göre yer isimlendirme süreçleri "aktif ve çeşitli öğeler arasındaki oldukça karmaşık sosyal ve materyal hizalanmalar" olarak açıklanabilir ve bu nedenle de bir tür 'asamblaj' oluşturur (Wideman ve Masuda, 2018:496). Bu iki açıklamadan da görüleceği üzere cadde ve diğer yer isimlendirme süreçlerine karmaşıklık ve belirsizlik hâkimdir. Özellikle cadde isimlendirmesi süreçlerindeki aktörlerin çeşitliliği bu açıdan önemle üzerinde durulması gereken bir faktördür. Bu açıdan devlet, en öne çıkan aktördür. Zira cadde isimleri yerel ve/veya merkezi devlet kurumları tarafından belirlenir. Ancak devlet, cadde isimlendirmesi sürecinde homojen ve tek sesli bir aktör olarak davranmaz (Light ve Young, 2018:189). Aksine, bu sürece müdahil olan farklı merkezi (hükümet, meclis, bürokratlar) ve yerel (belediye başkanı, belediye meclisi, yer isimlerinden sorumlu belediye çalışanları, merkezi hükümetin vali ve kaymakam gibi yerel düzeydeki temsilcileri) aynı anda farklı görüş ve hedefler doğrultusunda hareket edebilir. Benzer durum devlet dışı aktörler için de geçerlidir. Cadde isimlendirme süreçlerine çok çeşitli sivil toplum kuruluşları çok farklı pragmatik ve ideolojik gerekçelerle katılabilirler (Giraut ve Houssay-Holzschuch, 2016:11). Bunlara ek olarak uluslararası organizasyonlarⁱ yabancı hükümetlerⁱⁱ ve çok-uluslu şirketlerⁱⁱⁱ de zaman zaman yer isimlendirme süreçlerinde etkili olabilirler. Tüm bu karmaşık ve çok katmanlı yapılar cadde isimlendirme süreçlerinin siyasi boyutu ele alınırken dikkate alınmalıdır.

2. İktidar İlişkileri Her Zaman Öznelerin Özgürlüğünü Kısıtlamaz

Geleneksel iktidar yaklaşımları iktidar ilişkilerinin 'güçlü' ve 'güçsüz' aktörler arasında vuku bulduğunu ve her iktidar ilişkisinde güçsüz olan aktörün hareket özgürlüğünün güçlü olan aktör tarafından kısıtlandığını kabul eder. Bu durum önemli iktidar teorisyenlerinden biri olan Dahl'ın iktidar tanımından rahatlıkla anlaşılabilir: "A, B'nin başka türlü yapmayacağı bir şeyi B'ye yaptırabildiği ölçüde B üzerinde iktidara sahiptir" (Dahl, 1957:202-203). Bu tanımdan anlaşıldığı üzere B'nin özgürce hareket etme kabiliyeti A'nın uyguladığı iktidar nedeniyle kısıtlanmıştır. Post-yapısalcı düşünce bu iktidar anlayışını eleştirmiştir. Foucault'a göre iktidar ilişkileri güçlü olan aktörün güçsüz olan aktörün özgürlüğünü kısıtladığı bir süreçten ibaret değildir. Zira iktidar ilişkisi 'dominasyon'dan farklıdır. Birincide aktörler birbirleri üzerinde doğrudan kuvvet uygulamayı sadece birbirlerinin davranışlarını yönlendirmeye çalışırken ikincide doğrudan birbirlerinin özgürlüklerini kısıtlarlar (Fornet-Betancourt vd., 1987:130). Öyleyse Foucault'a göre 'iktidar' ile 'dominasyon' farklı kavramlardır ve bu farklılığın temelinde de özgürlüğün varlığı yatmaktadır. Eğer aktörler kendi davranışlarının yönlendirilmesi girişimlerine karşın belli bir ölçüde özgürce davranma ve karar verme kapasitesine sahipse iktidar ilişkisi söz konusudur. Bu kapasite ortadan kalktığında iktidar ilişkisi de ortadan kalkar ve 'dominasyon'a geçilir (Torfing, 2009:113). Bu iki farklı tip sosyal ilişki arasında üçüncü bir ilişki biçimi mevcuttur: 'yönetimsellik' (governmentality) veya 'yönetimsel teknolojiler' (governmental technologies). Bu kavramlar Foucault tarafından insanların tüm eylemlerinin yönlendirilmesi ve düzenlenmesi için geliştirilen yöntemleri açıklamak için ortaya konulmuştur. Burada herhangi bir

özgürlüğün ortadan kaldırılması söz konusu değildir. Aksine, bu yöntemler ve teknolojiler bizzat özgürlükleri kısıtlandığı varsayılan öznelerin kimliklerinin oluşumunda rol oynarlar (Foucault, 2009:109).

Geleneksel iktidar yaklaşımı ile cadde isimlerinin siyasetinin anlaşılması mümkün değildir. Zira cadde isimlendirme süreçleri içerisinde çok farklı direniş ve karşı direniş imkânları mevcuttur ve bu süreci mutlak bir güçlü ve onun özgürlüğünü kısıtlandığı güçsüz ikililiğine indirgemek mümkün değildir. Ancak bunun aksine post-yapısalcı iktidar anlayışının iktidar ilişkilerinde özgürlüğün kısıtlanmasından ziyade 'davranışların yönlendirilmesi'ne (conduct of conduct) yaptığı vurgu cadde isimlerinin siyasetinin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bireylerin veya grupların davranışlarının yönlendirilmesi veya yönetilmesinin bir de mekânsal boyutu vardır, zira bu yönetimsellik ilişkisinin gerçekleşeceği mekânın 'görünür' kılınması gereklidir (Rose, 2004:36). Bu amaçla Avrupa ve Kuzey Amerika şehirlerinde 18. yüzyıldan itibaren pek çok farklı yönetimsel teknik geliştirilmiştir. Bu tekniklerden birisi de şehirleri çok daha okunaklı, görülür ve hesaplanabilir hale getiren modern haritacılık ve anket faaliyetleri gibi 'konum teknolojileri'dir (technologies of location) (Rose-Redwood, 2012a:625). Cadde isimleri de bu teknolojilerden biridir. Başlangıçta cadde isimlerinden ziyade ev ve cadde numaraları kullanılmaktaydı. Ancak zamanla numaralandırma tekniklerinin yerini isimlendirme pratikleri almıştır. İlk ev numaralandırma eylemi örneklerine 15. yüzyıl Paris'inde (68 ev numaralandırılmıştır) ve 16. yüzyıl Augsburg'unda (bir toplu konut kompleksindeki evlerin numaralandırılmıştır) rastlanmıştır. Ancak bu izole ve küçük çaplı örneklerin aksine 18. yüzyılda ev ve cadde isimlendirme pratikleri Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaygın bir eylem haline geldi (Tantner, 2009:10-11). Bu süreç her yerde farklı bir biçimde ilerledi. Ancak çoğu zaman ev ve cadde isimlendirme eylemlerinin temel amacı nüfusun yönetimini kolaylaştırmak, temel aracı ise güvenlik birimleriydi (numaralandırma süreçleri genelde polis birimleri tarafından kontrol edilmekteydi) (Rose-Redwood ve Tantner, 2012:610). Örneğin 1782 yılında Cenevre'deki binaların numaralandırılmasının altında yatan sebep o dönem oldukça hareketli olan burjuva sınıfının daha kolay izlenebilmesini sağlamaktı (Cicchini, 2012:618). Benzer şekilde, 1768 yılında Kral 15. Louis Fransa'daki tüm şehir ve kasabalardaki evlerin numaralandırılması emrini verdiğinde amacı o dönem ordunun barakalarından ziyade kendi sivil evlerinde yaşayan askerleri daha rahat takip edebilmektir. Hatta bu nedenle askerlerin ordunun barakalarında yaşadığı Paris'te böylesi bir numaralandırma eylemine ihtiyaç duyulmamış ve Paris bu emirin dışında tutulmuştur.

Yukarıdaki örneklere bakıldığında ev ve cadde numaralandırma pratiklerinin bireylerin özgürlük alanını kısıtlandığı, onları git gide daha çok devletin kontrolü altına aldığı intibasını uyandırabilir. Ancak bu süreç tamamen devletin mutlak kontrolünü zayıf bireyler üzerinde tepeden aşağıya uyguladığı bir süreç olarak görülmemelidir. Aksine bu süreçte çok farklı direniş imkânları mevcuttu ve pek çok zaman bu direniş imkânları kullanılmıştı. Örneğin 1770'lerde Habsburg hanedanlığında askere alımların daha rahat takip edilmesini sağlamak için hanedanlığın kontrolü altındaki topraklarda bulunan bütün evlerin numaralandırılması kararı alınmıştır. Ancak Litomyšl ve Jihlava gibi pek çok yerde insanlar evlerinin üzerine işlenen numaraları gizlice silerek bu projenin hayata geçmesini engellemişlerdir. Öyle ki 1790'lara geldiğinde pek çok yerde bu proje askıya alınmıştır. Modern cadde isimlendirme pratikleri de benzer şekilde muazzam ölçüde direniş ve karşı-direniş imkânları

barındırmaktadır. İnsanlar gündelik hayatları içerisindeki çok farklı performanslarla isimlendirme otoritelerine direnebilmektedir. Öyle ki bazı bağlamlarda bir yer isminin telaffuzu dahi çeşitli gruplara direniş imkânı sağlamaktadır (Kearns ve Berg, 2002:287-288).

Cadde isimlendirme süreçlerinin barındırdığı direniş imkânlarına ek olarak bu süreçlerin mutlak bir güçlü-güçsüz etkileşimine indirgenmemesini gerektiren diğer bir faktörse devlet dışı aktörlerin isimlendirme süreçlerinde üstlendikleri rollerdir. Pek çok örnekte ev ve sokak numaralandırma pratikleri başlangıçta devlet tarafından değil devlet-dışı aktörler tarafından ortaya konulmuş, ancak bir süre sonra devlet tarafından resmîyete dökülmüştür. Bu durum özellikle Amerika bağlamında ön plana çıkmıştır. Özel sektör tarafından finanse edilen kent rehberi yayıncıları ticari faaliyetleri kolaylaştıracağı gerekçesiyle devlet organlarına numaralandırma eylemlerini gerçekleştirmesi için sürekli olarak baskı yapmıştır (Rose-Redwood, 2012b:305). Hatta devlet kurumları uzunca bir süre bu konuda gelen baskılara direnmiştir (Rose-Redwood, 2006:480-481). Günümüzde de cadde isimlendirme pratikleri genel söylem içerisinde olumlu karşılanmakta, bu pratiklerin başarıyla gerçekleştirilmediği durumlarda yerel veya merkezi iktidarlar başarısızlıkla suçlanmaktadır. Tüm bu nedenlerden ötürü cadde isimlendirme süreçlerinin anlaşılması için güçlü devlet ve onun özgürlüklerini kısıtlayarak boyunduruk altına almaya çalıştığı güçsüz bireyler yaklaşımının ötesine geçmek gereklidir. Yine Foucault'un (1980:98) deyimiyle iktidar ilişkileri "bir bireyin veya grubun diğer birey veya gruplar üzerindeki konsolide edilmiş ve homojen dominasyonu"ndan ibaret değildir ve cadde isimlendirmesi süreçlerindeki iktidar ilişkileri de bu durumdan muaf değildir.

3. İktidar Her Yerdedir

Geleneksel iktidar yaklaşımları iktidar ilişkilerini bazı zamanlarda ortaya çıkan, aktörler arasındaki anlık bir olgu olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşıma göre ne zaman bir A aktörü diğer bir B aktörü üzerinde iktidar uygular, o zaman iktidar ilişkisi söz konusudur (Clegg, 1989:156). Post-yapısalcı teoriye göre ise iktidar bir toplum içerisinde bazen uygulanıp bazen uygulanmayan, anlık olarak aktörlerin arasında ortaya çıkıp kaybolan bir ilişki biçimi değildir. Aksine, iktidar ilişkileri toplumun en derinine dek nüfuz etmiştir ve en sıradan görünen nesne veya olgular dahi iktidar ilişkilerinin kapsamı dışında değildir. Foucault'a göre gücün üretimi her an, her yerde ve her ilişkide gerçekleşir. Yani iktidar her yerdedir (Foucault, 1978:91). Ancak bu durum gücün en tepeden üretilerek toplumun en derinlerine kadar indiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Bunun aksine iktidar, ilk bakışta oldukça sıradan görünen söylem ve eylemlerde ortaya çıkar. Bu durum Foucault'un Noam Chomsky ile gerçekleştirdiği tartışma esnasında sarf ettiği şu sözlerden anlaşılabilir:

"Avrupa toplumunda geleneksel olarak iktidarın hükümetin elinde olduğu ve idare, polis, ordu gibi belli organlar tarafından uygulandığı düşünülür. Şunu biliyoruz ki tüm bu kurumlar emirleri iletme ve uygulamak, ayrıca itaat etmeyenleri cezalandırmak için ortaya çıkmıştır. Ancak ben inanıyorum ki siyasi iktidar aynı zamanda siyasi iktidarla hiçbir ortak yanı yokmuş ve ondan bağımsızmış gibi görünen, ama aslında böyle olmayan belli sayıda kurumlar aracılığıyla da uygulanır" (Youtube, 2017).

Foucault'un bahsettiği geleneksel düşünce tarzı ile cadde isimleri gibi oldukça basit,

sıradan ve gündelik bir konunun iktidar ilişkilerinin konusu olabileceğini düşünmek veya anlamak oldukça zordur. Ancak bunun tam tersine post-yapısalcı iktidar yaklaşımı iktidar ilişkilerinin ne denli toplumun en derinlerine sirayet etmiş olduğunun bilincindedir. Cadde isimleri de bu açıdan rahatlıkla iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Öncelikle post-yapısalcı düşünce dilin de aslında masum bir göstergeler sisteminden ibaret olmayıp iktidar ilişkilerinin bir parçası olduğunu kabul eder (Clegg, 1989:151). Özellikle isimlendirme eylemi bu açıdan oldukça önemlidir. Laclau'nun da ifade ettiği gibi “nesnenin kimliği ve bütünlüğü isimlendirme eyleminin bir sonucudur” (Laclau, 2005:104). Laclau'nun bakış açısından değerlendirilirse yer isimleri mekânın kimliği ve bütünlüğünü belirler ve bu açıdan da masum bir kültürel sürecin değil iktidar ilişkilerinin bir sonucudur. İkincisi, post-yapısalcı düşünce dil gibi mekânın da iktidar ilişkilerinden azade olmadığıdır, aksine mekânın herhangi bir iktidar ilişkisi açısından hayati derecede önemli olduğunun farkındadırlar (Foucault, 1984:252). Öyleyse mekânın önemli bir ögesi olan cadde ve diğer yer isimlerinin de bu durumdan azade olması beklenemez. Son olarak post-yapısalcı teori gücün bilgi ile olan ilişkisine de vurgu yapar. Aslında post-yapısalcılara göre bilgi üretimi iktidar ilişkilerinin doğrudan bir parçasıdır (Haugaard, 2009:243). Her yer isminin nitelediği yer hakkında bir bilgi içerdiği kabul edilirse (Giraut ve Houssay-Holzschuch, 2016:5), yer isimlerinin de bu iktidar-bilgi ilişkisinin bir parçası olduğu görülebilir.

4. Sonuç

Cadde isimleri 1980'li yıllara kadar masum birer kültürel-dilsel öge olarak görülmüş, 1980'lerden itibaren hegemonik grupların kitleleri kendi dünya görüşleri doğrultusunda manipüle edebilmek için kullandığı araçlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Ancak 2000'lerde post-yapısalcı düşüncenin yer isimleri çalışmalarına sirayet etmesi ile birlikte bu yüzeysel açıklamaların yerine cadde isimlerinin toplumsal iktidar ilişkileri içerisindeki konumuna dair çok daha sofistike ve derinlemesine açıklamalar yapılabilmektedir. Bu çalışmada da hem bu açıklamaların genel bir değerlendirmesi yapılmış hem de post-yapısalcı teorinin bu açıklamaları yapmak için uygun bir zemin oluşturmasının altında yatan sebepler araştırılmıştır. Buna göre post-yapısalcı iktidar yaklaşımını geleneksel iktidar yaklaşımlarından ayıran üç temel varsayımı bu konuda önemli bir rol oynamıştır. Birincisi, post-yapısalcı teoriye göre iktidar heterojen ve değişken bir fenomendir. Bu yaklaşıma göre herhangi bir iktidar ilişkisi çok farklı aktör, araç, amaç, teknoloji vb. faktör içerir ve bu ilişkiden hangi aktörün hedeflerine ulaşip hangilerinin ulaşamayacağını önceden kestirilmesi mümkün değildir. Cadde isimlendirmesi süreçleri de karmaşık bir iktidar ilişkileri ağına tekabül eder. Bu ilişkiler ağında merkezi ve yerel hükümet birimleri, sivil toplum organizasyonları, özel sektör temsilcileri ve hatta uluslararası düzeydeki çok sayıda aktör farklı araç ve teknolojileri kullanarak farklı amaçlara ulaşmaya çalışırlar. Bu nedenle cadde isimlendirme süreçlerinde hangi aktörün ne şekilde hareket edeceği, bu hareketlerinin ne gibi sonuçlar doğuracağını önceden kestirilmesi mümkün değildir. Post-yapısalcı iktidar yaklaşımının ikinci önemli varsayımı iktidar ilişkilerinin her zaman öznelin özgürlüğünü kısıtlamak zorunda olmadığıdır. Buna göre iktidar ilişkileri ‘güçlü’ aktörlerin ‘güçsüz’ aktörlerin özgürlüklerini kısıtladıkları bir süreçten ibaret değildir. Zira iktidar ilişkilerinde esas olan aktörlerin eylemlerinin yönlendirilmesidir ve aktörler her zaman için belli ölçüde özgürlüklerini korurlar. Özgürlüğün sona erdiği noktada iktidar ilişkileri de sona erer

ve ‘dominasyon’ başlar. Cadde isimlendirme süreçlerinin de bu şekilde değerlendirilmesi gerekir. Cadde isimleri güçlünün güçsüzü ezmek, onu daha çok kontrol altına almak ve onun özgürlüğünü kısıtlamak için kullanılan araçlardan ibaret değildirler. Aksine, cadde isimlendirme süreçleri farklı aktörlere farklı direniş ve karşı-direniş imkânları sunar. Ayrıca cadde isimlerinin öncüsü olan cadde numaralandırması süreçleri de pek çok yerde hegemonik olmayan aktörlerin öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Son olarak post-yapısalcılık, iktidarın her yerdeliğine vurgu yapar. Buna göre iktidar ilişkileri toplumun en apolitik görünen nesne ve süreçlerinde bile mevcuttur. Cadde isimleri de bu açıdan iktidar ilişkilerinin bir parçası sayılabilir. Zira cadde isimleri dilsel ve mekânsal bir öge olmasının yanı sıra aynı zamanda bilgi üretim süreçlerinin de bir parçasıdır. Bu üç öge de (dil, mekân ve bilgi) iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Bu nedenle cadde isimlendirme süreçleri de iktidar ilişkilerinden azade değildir.

Notlar:

ⁱ Özellikle yer isimleri ve yer isimlendirme süreçlerine odaklanan en önemli uluslararası örgüt Birleşmiş Milletler Coğrafi Adlar Uzmanlar Grubu’dur.

ⁱⁱ Cadde ve diğer yer isimleri zaman zaman diplomatik araçlar olarak kullanılabilirler Detaylar için bkz. (Adebanwi, 2012).

ⁱⁱⁱ Örneğin New York’taki bir metro istasyonunun adı Londra merkezli bir uluslararası banka olan ‘Barclays’ın adını taşımaktadır (Rose-Redwood ve Alderman, 2011:3).

Kaynakça:

- Cicchini, M. (2012) “A New ‘Inquisition’? Police Reform, Urban Transparency and House Numbering in Eighteenth-Century Geneva”, *Urban History* 39(4), 614-623.
- Clegg, S. (1989) *Frameworks of Power*, SAGE, Londra.
- Dahl, R.A. (1958) “The Concept of Power”, *Behavioral Science* 52(2), 201-205.
- Deleuze, G.; Parnet, C. (2006) *Dialogues II*, Çev. H. Tomlinson; B. Habberjam; E.R. Albert, Continuum, Londra.
- Dronove, O.; Maruniak, E. (2020) “Changing the Symbolic Language of the Urban Landscape: Post-socialist Transformation in Kyiv”, *Handbook of the Changing World Language Map*, içinde (der. S. Brunn; R. Kehrein), Springer, Cham, 2069-2082.
- Fornet-Betancourt, R.; Becker, H.; Gomez-Müller, A. (1987) “The Ethic of Care for the Self as a Practice of Freedom: An Interview with Michel Foucault on January 20, 1984”, *Philosophy & Social Criticism* 12(2-3), 112-131.
- Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality*, Çev. R. Hurley, Pantheon, New York.
- Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, The Harvester Press, Brighton.

- Foucault, M. (1984) *The Foucault Reader*, Ed. P. Rabinow, Pantheon, New York.
- Foucault, M. (2009) *Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-1978*, Palgrave Macmillan, London.
- Giraut, F.; Houssay-Holzschuch, M. (2016) "Place Naming as Dispositif: Toward a Theoretical Framework", *Geopolitics*, 21(1), 1-21.
- Haugaard, M. (2009) "Power and Hegemony", içinde (der. S.R. Clegg; M. Haugaard), SAGE, Londra, 239-255.
- Hindess, B. (1996) *Discourses of Power: From Hobbes to Foucault*, Blackwell, Malden.
- Kearns, R.A.; Berg, L.D. (2002) "Proclaiming Place: Towards a Geography of Place Name Pronunciation", *Social & Cultural Geography*, 3(3), 283-302.
- Laclau, E. (2005) *On Populist Reason*, Verso, London.
- Light, D.; Young, C. (2018) "The Politics of Toponymic Continuity: The Limits of Change and the Ongoing Lives of Street Names", *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place* içinde (der. R. Rose-Redwood; D. Alderman; M. Azaryahu), Routledge, Londra, 185-201.
- Palonen, K. (2018) "Reading Street Names Politically: A Second Reading", *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place* içinde (der. R. Rose-Redwood; D. Alderman; M. Azaryahu), Routledge, Londra, 25-40.
- Palonen, E. (2019) "Rhetorical-Performative Analysis of the Urban Symbolic Landscape: Populism in Action", içinde *Discourse, Culture and Organization: Inquiries into Relational Structures of Power*, içinde (der. T. Martilla), Palgrave Macmillan, Cham, 179-198.
- Rose, N. (2004) *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rose-Redwood, R. (2006) *Governmentality, the Grid, and the Beginnings of a Critical Spatial History of the Geo-coded World*, Basılmamış Doktora Tezi, The Pennsylvania State University, Pennsylvania.
- Rose-Redwood, R. (2012a) "'A Regular State of Beautiful Confusion': Governing by Numbers and the Contradictions of Calculable Space in New York City", *Urban History*, 39(4), 624-638.
- Rose-Redwood, R. (2012b) "With Numbers in Place: Security, Territory, and the Production of Calculable Space", *Annals of the Association of American Geographers*, 102(2), 295-319.
- Rose-Redwood, R.; Alderman, D.; Azaryahu, M. (2010) "Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-Name Studies", *Progress in Human Geography*, 34(4), 453-470.
- Rose-Redwood, R.; Alderman, D.; Azaryahu, M. (2018) "The Urban Streetscape as Political Cosmos", *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place* içinde (der. R. Rose-Redwood; D. Alderman; M. Azaryahu), Routledge, Londra, 1-24.
- Rose-Redwood, R.; Tantner, A. (2012) "Introduction: Governmentality, House Numbering and the Spatial History of the Modern City", *Urban History* 39(4), 607-613.
- Tantner, A. (2009), "Addressing the Houses: The Introduction of House Numbering in Europe", *Histoire & mesure*, 24(2), 7-30.

- Torring, J. (2009) "Power and Discourse: Towards an Anti-Foundationalist Concept of Power", *The SAGE Handbook of Power* içinde (der. S. R. Clegg; M. Haugaard), SAGE, Londra, 108-124.
- Wideman, T.J.; Masuda, J.R. (2018) "Assembling "Japantown"? A critical toponymy of urban dispossession in Vancouver, Canada", *Urban Geography* 39(4), 493-518.
- Youtube, (2017) *Chomsky & Foucault - Justice versus Power*, (https://www.youtube.com/watch?v=J5wuB_p63YM, 27.06.2017).

Kentsel ve Bölgesel Ölçekli Ulusal Politikalar Üzerine Performans Değerlemesi: Mevcut Durum ve Alternatif Senaryoların Karşılaştırması

Ebru Gürler¹

Öz: Bu bildiri; 1980 sonrasında günümüze değişen kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal politikaların, kentsel koruma-geliştirme süreçlerinin planlaması ve yönetimi kapsamında performans değerlendirmesine odaklanmaktadır. Bildirinin amacı; ulusal politikalar ile tanımlanan mekanizma-araç bağlantısını modelleyerek, mevcut durum ve alternatif senaryolar üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmaktır. Öncelikle ulusal politikadaki paradigma değişimleri ile çeşitlenen süreç planlama ve yönetim yaklaşımları açıklanmaktadır. Ardından, 'kentleşme', 'dönüşüm', 'yönetişim' ve 'strateji' kategorilerindeki ulusal politikaları kapsayan çok-katmanlı set kullanılarak, organizasyonel ve mekansal düzeylerde bütünlüklü süreç planlama ve yönetime odaklı çok-kriterli çerçeve ile performans değerlendirmesi yapılmakta, ölçeklerarası genel karakter ve bölgesel ölçekte mekanizma-araç bağlantısının gücü çözümlenmektedir. Mevcut durum modelinde sistem karmaşası üreten parçalı performans çerçevesine çözüm olarak alternatif senaryo modellerinde sistem dinamikleri ileten bütünlüklü performans çerçevesi geliştirilmektedir. Sonuç olarak, kentsel süreçlerin planlaması ve yönetimi üzerine kamu politikası tanımlayan bölgesel ölçekli kentsel tasarım çerçevelerinin ulusal politikadaki etkinliği vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ulusal politikalar, bütünlüklü kentsel koruma-geliştirme, süreç planlama ve yönetim, performans modelleme, kentsel tasarım.

Abstract: This study focuses on performance evaluation of the post-1980s' urban and regional level national policies on planning and management of integrated urban regeneration processes. The aim is to make a comparative evaluation on prevalent fragmented praxis and integrated scenario alternatives by modelling the mechanism-instrument relationship codified in national policies. Consequently, integrated urban regeneration approaches diversified by the paradigm shifts in national policies are explained. Then performance is evaluated through assessing the policies categorised under 'urbanization', 'transformation', 'governance', and 'strategy' with a multi-criteria framework on process planning-management integrated at organisational and spatial levels. Afterwards, the general character and multi-scalar connectivity power at regional scale are resolved. In alternative models, the complex performance of integrated framework is developed for responding the chaotic performance of fragmented framework. Concisely, efficacy of urban design frameworks at regional scale for regulating the processes national urban policies is emphasized.

Keywords: National policies, integrated urban regeneration, process planning and management, performance modelling, urban design

¹ Kentsel Tasarımcı, Dr. (Şehir ve Bölge Planlama), İstanbul: ebrugurler@gmail.com

1. Paradigma Değişimleri: Ulusal Politikalar ile Süreç Planlama ve Yönetim

İnsan yerleşmelerinin tasarım/planlama tarihi incelendiğinde; kamu politikalarının geçmişten günümüze var olduğu ve gelecek-odaklı biçimde sürekli bir evrilme sürecinde olacağı görülmektedir. İnsanlık tarihinin başladığı antik öncesi dönemde beliren ‘davranışsal paradigma’ doğrultusunda farklı coğrafyalara özgü sosyo-kültürel stratejilerin ve normatif ilkelerin ortaya çıkmasıyla mekânsal tasarım düzeni ortaya çıkmıştır. Antik dönemde kamusal düzen yaratan tek merkezli yaklaşımın egemen olduğu ‘operasyonel paradigma’ doğrultusunda sosyo-ekonomik stratejiler ile kentsel büyüme-odaklı mekan planlama yaklaşımı oluşmuştur. Rönesans döneminde teknoloji-sanat alanlarında bilimsel ilerleme sağlayan ‘rasyonel paradigma’ ve Fransız Devrimi (1789-1799) ile evrilen ‘yenilikçi paradigma’ doğrultusunda sosyo-politik stratejiler ile kentsel gelişim-odaklı kentsel-bölgesel nitelikli tasarım-planlama yaklaşımları gelişmiştir. Paradigma değişimleri konusunda başlıca kırılma noktası olan 19.yy Sanayi Devrimi ile ekonomik sisteme dayalı coğrafi bölgelerin oluşumunu sağlayan ‘kapitalist paradigma’ doğrultusunda kamusal politika-temelli yasal çerçeveler ile kent planlamasının kurumsallaşması sağlanmıştır. 20.yy ilk çeyreğinde Chicago Okulu Yaklaşımı ile ekonomik coğrafya, kentsel ekoloji ve toplumsal sosyoloji stratejilerinin birleştirilmesini sağlayan ‘klasik paradigma’ doğrultusunda kapitalist sistem içinde arazi kullanımına dayalı kent ve bölge planlama modelleri geliştirilmiştir. 20.yy ortasında süreç yapısı ile süreç aktörleri arasındaki ilişkilerin sistemleştirilmesini sağlayan ‘neo-klasik paradigma’ doğrultusunda kamu sektörü liderliğinde yapısalçı çerçeveye sahip Marx taraftarı siyasi ekonomi yaklaşımı ve özel sektör girişimciliğinde yönetsel çerçeveye sahip Weber taraftarı küresel sistem yaklaşımı ile kentsel süreç planlama-yönetim konusunda sermaye döngüsüne dayalı mekânsal yeniden-yapılandırma stratejileri ile liberal çerçeveler oluşturulmuştur. 20.yy son çeyreğinde Küresel Bütünleşme yaklaşımı ile politik, ekonomik ve sosyal yeniden-yapılanma süreçlerini zorunlu kılan ‘post-kapitalist paradigma’ doğrultusunda bütünlük kalkınma-odaklı liberal çerçeveler ile kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal ve uluslararası politikalar yeniden-yapılandırılmıştır. 21.yy ilk çeyreğinde Küresel Kalkınma yaklaşımı ile politika, ekonomi ve teknoloji alanlarında hem bilimsel ilerleme sağlayan hem de gerçeklik-ötesi durumlar oluşturan ‘(ir)rasyonel paradigma’ doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma-odaklı neo-liberal ve post-liberal çerçeveler ile süreç planlama-yönetim sağlayan mekanizma-araç bağlantısı dönüştürülmektedir (Gürler, 2002; 2013).

1.1. Dünya: 1980 sonrasında Kentsel Süreç Planlama ve Yönetim Yaklaşımları

1980-2000 arası dönemde Birleşmiş Milletler Bütünlük Ekonomik ve Kentsel Kalkınma Hedefleri-Yerel Gündem21 (UN, 1992) kapsamındaki “küresel yeniden-yapılanma hareketi”ne (UN, 1994) bağlı olarak sermayenin kentleşmesini sağlayan “liberal paradigma” (Harvey, 2005); stratejik planlama sistemi ile süreç- ve çözüm-temelli eylem planları geliştirilmesini kapsayan “stratejik-işlevsel planlama-tasarım çerçevesi” (Gürler, 2013) tanımlamaktadır. Kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal politikalarda kent-temelli (ir)rasyonel girişimciliğin ve/veya rekabet-temelli (ir)rasyonel kurumsallaşmanın birlikte tanımlanması, arz yönetimine dayalı sistem dinamikleri çerçevesinde kentsel koruma-kalkınma ikileminde çeşitlenen süreç planlama ve yönetim yaklaşımlarını ortaya çıkarmaktadır (Gürler, 2013). Bu nedenle; kentsel/bölgesel modellerin ve uygulama araçlarının ölçülerek değerlendirilmesi

doğrultusunda yaygınlaşan performans-temelli planlama ve yönetim yaklaşımı, süreç ve çözüm odaklı alternatif senaryoların geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (De Lange ve diğ., 1997).

2000-2020 arası dönemde Birleşmiş Milletler-Bin Yıl Kalkınma Hedefleri kapsamındaki “ekonomik kalkınma odaklı bütünleşik kentsel ve bölgesel bütünleşme programına” (UN, 2000; 2015a) bağlı olarak sermayenin kurumsallaşmasını sağlayan liberal paradigmanın gelişmiş türevleri; performans programlama sistemi ile karar-katılım temelli senaryo stratejileri geliştirilmesini kapsayan “yeni-işlevsel planlama-tasarım çerçevesi” (Gürler, 2013) oluşturmaktadır. Kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal politikalarda kent-temelli (ir)rasyonel strateji örtüşmesinin ve/veya rant-temelli (ir)rasyonel yönetim çelişkisinin birlikte kodlanması (Storper, 2016), talep yönetimine dayalı sistem dinamikleri çerçevesinde bütünleşik gelişim ile sürdürülebilir kalkınma geriliminde farklılaşan süreç planlama ve yönetim yaklaşımlarını (yeniden-)konumlandırmaktadır. Bu nedenle ulusal politikaların ve ekonomi stratejilerinin biçimlendirdiği kentlerin ve kentsel/bölgesel süreçlerin performans modellemesi yapılarak, kamu politikalarına işlevsellik kazandıran mekanizma-araç bağlantısı konusunda sistem çerçeveleri etkinleştirilmektedir (Furtado ve diğ., 2015).

2020-2050 arası dönem için Birleşmiş Milletler-Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamındaki “bütünleşik ve sürdürülebilir kalkınma odaklı küresel işbirliği programı”na (UN, 2015b) bağlı olarak değer zincirlerini farklı ölçeklerde birbirine kenetleyen “post-neoliberal paradigma” (Harvey, 2014) performans-odaklı sistem vizyonu ile değer-temelli kalkınma stratejileri kapsayan ‘eko(n)-işlevsel planlama-tasarım çerçevesi’ geliştirmektedir (Eraydın ve Taşan-Kök, 2013). Kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal politikalarda koruma-temelli (ir)rasyonel karar bağlantısının ve/veya kalkınma-temelli (ir)rasyonel program kenetlenmesinin birlikte sağlanması, değer yönetimine dayalı sistem dinamikleri çerçevesinde bütünleşik vizyona ve sürdürülebilir gelecek söylemine odaklanan süreç planlama ve yönetim yaklaşımlarını (yeniden-)yapılandırmaktadır. Bu nedenle, kentsel ve bölgesel sistem çerçeveleri içeren süreç ve sonuç odaklı ulusal politikaların performans modellemesi yapılarak, bütünleşik ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri bakımından planlama ve tasarım stratejileri küresel ölçekte yürütülmektedir (UN-Habitat, 2017).

1.2. Türkiye: 1980 sonrasında Kentsel Süreç Planlama ve Yönetim Sorunsalı

Türkiye’de; 1980 sonrasında günümüze farklılaşan dönemlerin egemen paradigması ile eşleşen politik ve ekonomik modellerin bağlamı kentsel ve bölgesel alanlara sadece farklı tipte süreç tayin etmekle kalmayıp (Gürler, 2002), aynı zamanda da yürürlükteki dönem içinde farklı paradigma tanımlayan kentsel ve bölgesel politikaların içeriğindeki değişimler nedeniyle planlama ve yönetim sistemleri kapsamında işletilen mekanizma-araç bağlantısının performansı değişkenlik göstermektedir (Gürler, 2013). Ulusal politikalar yoluyla kent ve bölge planlama sistemlerinin ölçeklerarası karakteri ile kenetlenen kentsel tasarım stratejileri (Türkoğlu, 1998; Tunçer, 1998; Günay, 1998), bütünleşik ve sürdürülebilir kalkınma odaklı performans modelleri doğrultusunda kentsel dönüşüm süreçlerinin planlaması ve yönetimi bakımından çözümlenmesi kaçınılmaz dinamik bir sorunsalı işaret etmektedir.

Süreç planlama ve yönetim kapsamında kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal politikaların

performansı bakımından Türkiye'deki başlıca sorunlar üç-ayaklı kavramsal bir çerçevede özetlenebilir: 1-Kuramsal temelde içerdikleri çok-katmanlı anlamlar nedeniyle bütünleşik kavramının (ECTP-CEU, 2013), sürdürülebilirlik kavramının (Evans ve Jones, 2008) ve kentsel dönüşüm kavramının (Gülersoy ve Gürler, 2011) çok-disiplinli alanda ortak payda olmasına rağmen kılıgusal temelde genel geçer tutumla aşındırılarak belirsiz bırakılması nedeniyle kompleks sistemler düşüncesinin birleşik alanında çapraşık ağlar oluşturan 'kavramsal karmaşa' gelişmektedir. 2-Kılıgusal temelde ise hem planlama uygulamalarının, hem de yerel, bölgesel ve ulusal ölçekli kent politikalarının kademeli birliktelik ilkesine dayalı biçimde işleyişinin (Tekeli, 1968) henüz ulusal sistemler içinde netleştirilmemiş olması (Ersoy, 2000, 2006; Keleş, 2004; Tekeli, 2019) nedeniyle kompleks sistem mekanizması ile dinamik strateji araçları arasında çok-ölçekli düzensizlik yaratması 'operasyonel karmaşa' oluşturmaktadır. 3-Sorunsal kesişim alanı olan kuram-kılıgı ortak temelinde kentsel tasarımı; bir yandan mekansal düzeyde alt-ölçekli plan eki niteliği taşıyan stratejik bir araç olarak tanımlayarak (RG, 14.6.2014–no.29030: md.4/g ve md.30) öz kapasitesinin kısıtlanması (Gürler, 2002), diğer yandan organizasyonel düzeyde üst-ölçekli politika çerçevesi niteliği taşıyan sistematik bir mekanizma olarak planlamada kademeli birlikteliği güçlendiren ve bölgesel ölçek üzerinden bağlantı sağlayan işleyiş potansiyelinin kullanıl(a)maması (Gürler, 2013) doğrultusunda ölçeklerarası katmanlarda 'araçsal karmaşa' türemektedir.

2. Sistem Simülasyonu: Modelleme Yöntemi, Veri Seti ve Parametrik Çerçeve

Ulusal politikaların, 'süreç planlama ve yönetim' (SPY) odaklı performans modellemesinde; karar ve oyun kuramlarını değer-temelinde birleştirilen bütünleşik bir yaklaşım kullanılmaktadır (Belton ve Stewart, 2002). 1-"Karar kuramı" kapsamında "çok-kriterli karar verme yöntemi" altında yer alan "analitik hiyerarşi süreci analizi" ile ölçeklerarası birliktelik ve süreç-odaklı koordinasyon sağlayan performans sistemi çözümlenmektedir. 2-"Oyun kuramı" kapsamında "sıfır-toplamlı olmayan, kooperatif ve çok-aktörlü oyun yöntemi" altında yer alan "karakteristik işlev değeri" analizi ile modellerde 'ölçeklerarası bağlantı ve sonuç-odaklı kooperasyon sağlayan performans stratejileri' çözümlenmektedir. Sistem Bilimleri temelinde yapılandırılan ulusal politikaların SPY odaklı performans değerlemesi; kalitatif/nitel ve kantitatif/nicel karma araştırma yöntemi "işlevsel değer" çerçevesinde kullanılmaktadır. Çok-katmanlı örneklem seti kapsamındaki ulusal politikalarının içeriğinde; çok-kriterli parametrik çerçeveyi oluşturan SPY kriterleri 'var' ise 1, 'var-yok arası belirsiz' ise 0,5 ve 'yok' ise 0 değeri verilmesini tanımlayan (Gürler, 2013: 137-138) "üç bileşenli mantık kuralı" (Putnam, 1957) kullanılarak sayısallaştırma yapılmıştır, elde edilen verilerin değerlendirilmesi için de "performans değerlendirme skalası" (Gürler, 2013: 154) tasarlanmıştır. Ulusal politikaların SPY performansını değerlendirmek için mevcut durum modelinde "tersine-tümevarım tekniği", alternatif senaryo modellerinde "ileriye-tümdengelim tekniği" kullanılmaktadır. Mevcut durum ve alternatif senaryo modellerinde iki çeşit matris ile çözümleme yapılmaktadır: 1-genel karakter çözümlemesi için ulusal politikalar (m) ve süreç planlama-yönetim kriterleri (n) arasındaki etkileşimli bağlantıyı ortaya çıkaran 'm x n matris' düzeni, 2-ölçeklerarası bağlantı gücünün çözümlemesi için süreç planlama ve yönetim kriterlerinin ikili karşılaştırmasını sağlayan 'n / n matris' düzeni kullanılmaktadır.

Ulusal politikaların SPY performansını değerlendirebilmek için toplam 24 adet kriter; “organizasyonel düzey” (OD) ve “mekânsal düzey (MD)” kategorilerinde gruplandırılan çok-kriterli parametrik çerçeveⁱ ile ‘ölçeklerarası performans modelleme sistemi’(Gürler, 2013: 130-136) kurulmuştur. Makro ölçek/ulusal kademe üst-kriterler ile mikro ölçek/yerel kademe alt-kriterler arasında yer alan mezo ölçek/bölgesel kademe kriterler; modellerin genel karakteri ve ölçeklerarası bağlantı gücü bakımından kilit nitelikli performans göstergeleridir. OD’de süreç planlama-yönetim için “planlama sistemi” (planlama süreci, katılım modeli, yapı- ve aktör-temelli süreç yaklaşımları), “süreç yapısı” (organizasyonel çerçeve, küresel rekabet avantajı, miras- ve dönüşüm-temelli yaklaşımlar) ve “süreç aktörleri”(kamu, özel ve kurumsal sektör ile yerel toplum) değerlendirilmektedir. MD’de süreç planlama-yönetim için “planlama stratejisi” (operasyonel çerçeve, politika-, ekonomi- ve mekan-temelli yaklaşımlar), “çözüm ilkeleri” (şehir-bölge planlama, kentsel tasarım, mimarlık, peyzaj mimarlığı) ve “çözüm araçları” (bütünleşik çerçeve/ilke kararları, stratejik plan/proje, tematik program ve yönetmelikler) değerlendirilmektedir.

Türkiye mevzuatında yürürlüğe giren mer’i (geçerli), mülga (geçersiz) ve evrimsel uyarılama (karma) nitelikli kent ve bölge ölçekli ulusal politikalar arasından SPY konusunda kilit role sahip toplam 22 örnek seçilmiştir. Örneklem seti, hem ‘kentleşme’ ve ‘dönüşüm’ konularında mekânsal planlama-odaklı araçlar için somut sistem çerçevesi, hem de ‘yönetişim’ ve ‘strateji’ konularında stratejik yönetim-odaklı mekanizmalar için soyut sistem çerçevesinin birlikte çözümlenebilmesine bir temel sağlamaktadır. Ayrıca, süreç planlama-yönetim odaklı ‘çok-ölçekli çerçeve’ ile ulusal politikaların ‘çok-katmanlı yapısı’ arasındaki OD ve MD mekanizma-arac bağlantısını mevcut durum ve alternatif senaryo modellerinde çözümlenmek, -başka bir deyişle- karmaşık sistemlerin performans dinamikleri konusunda stratejik bir değerlendirme yapabilmek için yöntem çerçevesi ve örneklem seti benzer bir sistematik üst-çerçeve ile birbirine kenetli biçimde kullanılmaktadır.

Kentsel, kırsal ve çevresel yönetime odaklanan ‘kentleşme’ politikaları kategorisinde toplam beş adet kanun değerlendirilmiştir. Kentleşme-odaklı ulusal politikalar arasında bir yandan ‘kırsal-kentsel bütünleşik gelişme’ dinamikleri bakımından veriⁱⁱ sağlayan 442 sayılı köy kanunu ve 3194 sayılı imar kanunu, diğer yandan ‘çevresel sürdürülebilirlik’ dinamikleri bakımından veriⁱⁱⁱ sağlayan 6831 sayılı orman kanunu, 2872 sayılı çevre kanunu ve 3261 sayılı kıyı kanunu yer almaktadır. Bu kategorideki ulusal politikalar; SPY modeli bakımından Türkiye’ye özgü ‘bütünleşik ve sürdürülebilir kentleşme’ mekanizmasının işleyiş çerçevesini belirlemektedir.

Kentsel koruma, gelişim ve değişime odaklanan ‘dönüşüm’ politikaları kategorisinde toplam dört adet kanun ve ilgili yönetmelikleri değerlendirilmiştir. Dönüşüm-odaklı ulusal politikalar arasında bir yandan ‘miras-temelli kentsel koruma’ dinamiklerine veri^{iv} sağlayan 2863 sayılı koruma kanunu, diğer yandan ‘gelişim-temelli kentsel koruma-yenileme’ dinamiklerine veri^v sağlayan 5225 sayılı koruma-yenileme odaklı teşvik kanun ve 5366 sayılı kentsel yenileme-geliştirme kanunu, diğer yandan da ‘değişim-temelli kentsel yenileme-geliştirme’ dinamiklerine veri^{vi} sağlayan 6306 sayılı kentsel dönüşüm kanunu yer almaktadır. Bu kategorideki ulusal politikalar, SPY modeli kapsamında Türkiye’ye özgü ‘bütünleşik ve sürdürülebilir kentsel koruma-geliştirme’ mekanizmasının işleyiş çerçevesini belirlemektedir.

Kentsel ve bölgesel ölçekte kurumsal idareye odaklanan ‘yönetişim’ politikaları

kategorisinde toplam dokuz adet kanun değerlendirilmiştir. ‘Yönetişim’ odaklı ulusal politikalar; yerel, bölgesel ve merkezi yönetim konusunda bilgi sağlamaktadır. Yerel idare dinamiklerine odaklanan ilk alt-grupta ‘mekansal planlama ve siyasal yönetim’ temelli veri^{vii} sağlayan 1580 sayılı belediye kanunu, 5393 sayılı belediye kanunu, 3030 sayılı büyükşehir belediyelerinin yönetimi hakkında kanun hükmünde kararname, 5216 sayılı büyükşehir belediyesi kanunu, ikinci alt grupta ‘mekânsal yatırım ve finansal yönetim’ temelli veri^{viii} sağlayan 5302 sayılı il özel idaresi kanunu ve 5355 sayılı mahalli idare birlikleri kanunu, üçüncü alt grupta ise ulusal ve uluslararası hukuki çerçevede ‘yerel ve merkezi idareler arasında eşgüdüm ve işbirliğine dayalı otonom yönetim’ temelli veri^{ix} sağlayan Avrupa konseyi yerel yönetimler özerklik şartı yer almaktadır. Bölgesel idare dinamiklerine odaklanan alt-grupta ‘kalkınma-odaklı ekonomik planlama ve politik yönetim’ konusunda veri^x sağlayan 5449 sayılı kalkınma ajansları kanunu yer almaktadır. Örgütsel idare dinamiklerine odaklanan alt-grupta, ‘merkezi ve yerel idarelerin yeniden-yapılandırılması’ konusunda veri^{xi} sağlayan 4 sayılı bakanlıklara bağlı kurum ve kuruluşlar hakkında cumhurbaşkanlığı kararnamesi yer almaktadır. Bu kategorideki ulusal politikalar, SPY modeli kapsamında Türkiye’ye özgü ‘çok-kademeli yönetim’ mekanizmasının işleyiş çerçevesini belirlemektedir.

Kentsel ve bölgesel ölçekte ulusal kalkınmaya odaklanan ‘strateji’ politikaları kategorisinde toplam dört adet ulusal strateji ve ilgili eylem planları değerlendirilmiştir. ‘Strateji’ odaklı ulusal politikalar; küresel gündem ve uluslararası sözleşmeler ile biçimlenen ekonomi ve politika-temelli SPY yaklaşımlarının üst-çerçevesi konusunda bilgi sağlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma dinamiklerine odaklanan ilk alt-grupta ‘kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal politika programları’ konusunda veri^{xii} sağlayan bütünlük kentsel gelişme stratejisi (KENTGES) ve bölgesel gelişme ulusal stratejisi (BGUS) yer almaktadır. Dirençli kentleşme dinamiklerine odaklanan ikinci alt-grupta ‘iklim-tabanlı yeniden-yapılanma politikaları’ konusunda veri^{xiii} sağlayan iklim değişikliği ulusal stratejisi (İDUS) ve eylem planı (İDEP) birlikte yer almaktadır. Sürdürülebilir kentleşme dinamiklerine odaklanan son alt-grupta ‘bilgi teknolojileri-tabanlı kentsel yeniden-yapılanma politikaları’ konusunda veri^{xiv} sağlayan ulusal akıllı şehir stratejisi ve eylem planı (UAŞSEP) yer almaktadır. Bu kategorideki ulusal stratejiler, SPY modeli kapsamında Türkiye’ye özgü ‘ölçeklerarası vizyon’ mekanizmasının işleyiş çerçevesini belirlemektedir.

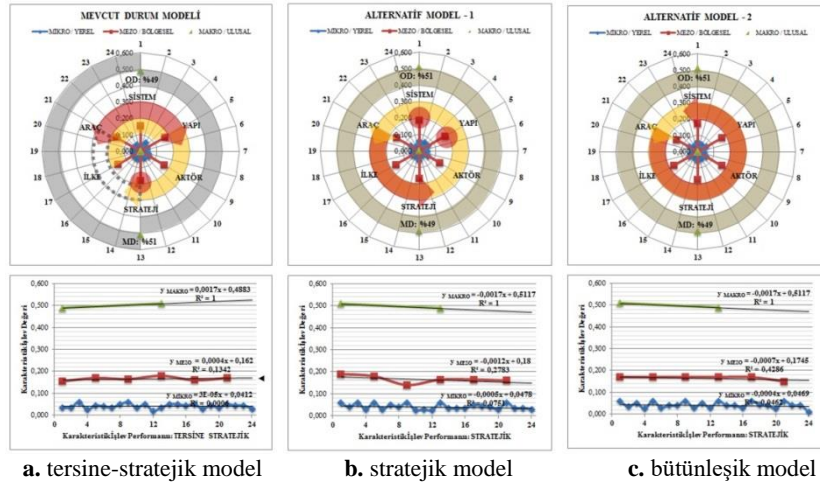
3. Ulusal Politikalar üzerine Kentsel Süreç Planlama ve Yönetim Modelleri

Ulusal Politikaların süreç planlama ve yönetim odaklı performans modellerinde iki konu değerlendirilmektedir. 1-Modellerin ‘çok-ölçekli genel karakteri’; ulusal politikaların ölçeklerarası işleyişine bağlı olarak ‘parçacıl çerçeveli bölüntülü süreç’ veya ‘stratejik çerçeveli bütünlük süreç’ biçiminde farklılaşmaktadır. 2-Modellerin ‘ölçeklerarası bağlantı gücü’; ulusal politikaların makro ölçekten mikro ölçeğe aktarılması sırasında mezo ölçekte/bölgesel kademedede sistem mekanizması ile stratejik araçlar arasında ‘ayırışma’ veya ‘birleşme’ tanımlamaktadır.

3.1. Mevcut ve Alternatif Modellerin Ölçeklerarası Genel Karakteri

1980-2020 döneminde Türkiye’deki SPY bakımından ‘organizasyonel ve mekânsal düzeylerde bütünlük yapısal bir araç’ olarak kullanılan ulusal politikalar, ‘arz-odaklı

kentleşme stratejileri' ile 'yukarıdan-aşağıya planlama yaklaşımları' doğrultusunda uygulanmaktadır. Ekonomik kalkınma-odaklı 'kırılgan' bir planlama paradigması tanımlayan mevcut durum modeli; 'tersine stratejik' bir karaktere sahiptir. Ulusal politikaların bölgesel ölçekli strateji liderliğinde 'organizasyonel süreç yapısı' ile 'mekansal uygulama araçları' belirlenmesine rağmen, yerel ölçekli sistemde 'mekansal uygulama ilkeleri' ile süreç planlama-yönetim tanımlı değildir. Planlama sisteminde ölçeklerarası birliktelik sağlanamaması nedeniyle de bölgesel ölçekte 'strateji açıkları' oluşmakta ve ulusal-yerel arasında işleyen süreçler işlevsel değer bakımından 'sistem hatası' vermektedir. Bu nedenle de parçaçıl çerçeveli irrasyonel kentsel ve bölgesel gelişimi destekleyen ulusal politikalar ile 'mekansal düzeyde organizasyonel SPY' gerçekleştirilmeye çalışıldığı için doğal, tarihi ve kültürel alanlar tahrip edici etkisi geri döndürülemeyen (tersinmez) süreçler ile tüketilmektedir (Şekil 1.a). Mevcut durum modelindeki ulusal politikaların mikro/yerel ölçekli SPY performansı bakımından en başarılı uygulama mekansal denetim-odaklı yönetim stratejileri içeren 1580 sayılı belediye kanunu olmasına rağmen yürürlükteki 5393 sayılı belediye kanununa dönüştürülmüş olması nedeniyle performans kapasitesi azalmıştır. En başarısız uygulama ise organizasyonel düzeyde kentleşme dinamiklerinden etkilenen ve denetimde yetersiz kalan 2872 sayılı çevre kanunu olarak tespit edilmiştir. Yerel ölçekte stratejik çerçevenin kontrol kriteri olarak 'organizasyonel düzeyde bütünlük sağlama sağlayan BGUS' iken sistematik kontrol kriteri olarak 'mekânsal düzeyde mimarlık-temelli ilkeler' bulunmaktadır. Yerel ölçekli uygulamaları, bölgesel ölçek üzerinden sistematik biçimde kontrol eden 'aktör-temelli süreç planlama-yönetim yaklaşımları'; 'mekansal düzeyde politika-temelli stratejiler' ile desteklenmektedir.

Şekil 1. Kentsel süreç planlama ve yönetim modellerinin çok-ölçekli genel karakteri

Alternatif senaryo modelleri; karakteristik işlev değeri temelinde performans programlama yaklaşımıyla deneysel olarak tasarlanmış olup, talep yönetimine dayalı kent ve bölge ölçekli ulusal politikalar öngörülmesi nedeniyle bütünlük ve

sürdürülebilir kentsel kalkınma bakımından 'stratejik' bir karaktere sahiptir. Planlama sisteminin ölçeklerarası birliktelik içinde çalışan mekanizma-araç bağlantısının kurulması, bölgesel ölçekli stratejilerde esneklik ve dirençlilik sağlamaktadır. Bütünleşik çerçeveli rasyonel kentsel ve bölgesel kalkınmayı destekleyen ulusal politikalar ile organizasyonel düzeyde mekânsal SPY gerçekleştirilmeye çalışıldığı için doğal, tarihi ve kültürel alanlar tahrip edici etkisi geri döndürülebilir (tersinebilir) süreçler ile yeniden-üretilmektedir.

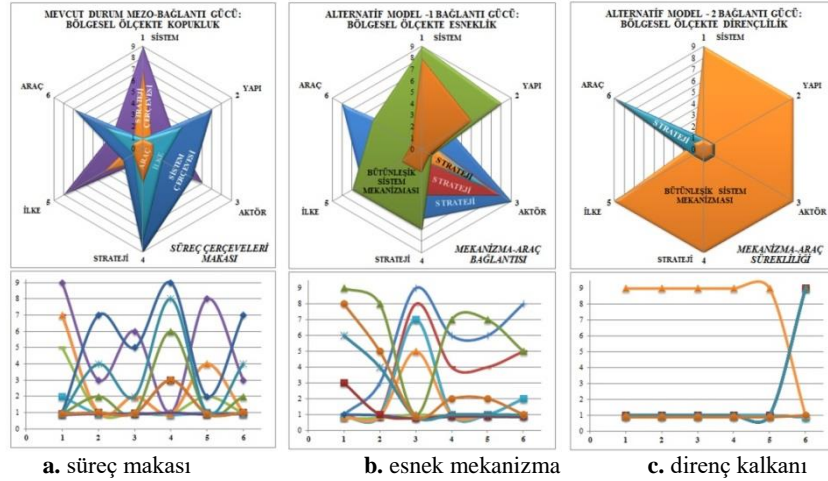
2000-2020 arası dönemde Türkiye'deki ulusal politikaların SPY performansı bakımından bölgesel ölçekte esneklik sağlayan bütünleşik çerçevede 'mekânsal düzeyde süreç planlama-yönetime odaklanan ilkelerin' tanımlayarak, mevcut durum modelindeki strateji açıklarının kapatılabilir. Bölgesel ölçekte esnek çerçeveli bütünleşik senaryoya odaklanan bu modelde, 'talep-odaklı kentleşme stratejileri' ile 'aşağıdan-yukarıya planlama yaklaşımları kullanılabilir. Sürdürülebilir kalkınma-odaklı yenilikçi bir planlama paradigması tanımlayan alternatif model-1, 'stratejik' bir karaktere sahiptir. Ulusal politikaların bölgesel ölçekli 'süreç-odaklı organizasyonel sistem yapısı' liderliğinde 'stratejik ilke' ve 'aktör-temelli araçlar' belirlemesi, planlamada ölçeklerarası birlikteliğin döngüsel biçimde daha etkin çalıştırmaktadır. Bu nedenle de bütünleşik çerçeveli rasyonel kentsel ve bölgesel gelişimi destekleyen ulusal politikalar ile 'organizasyonel düzeyde mekânsal SPY' gerçekleştirilebilmekte, ulusal politikalar ile kentsel/bölgesel mekânların yeniden-üretimi ile kalkınma-odaklı süreçler desteklenebilmektedir (Şekil 1.b). Bütünleşik çerçevede esneklik senaryosuna odaklanan alternatif modelde, ulusal politikaların mikro/yerel ölçekli SPY performansı bakımından en başarılı uygulama; 'mekânsal denetim-odaklı yönetim stratejileri' içeren 1580 sayılı belediye kanunu olmasına rağmen mevcut durum modelindeki performans kapasitesindeki azaltım sabit kalmıştır. Fakat ulusal politikaların strateji çerçevelerinin 5216 sayılı büyükşehir belediyesi kanunu doğrultusunda süreç-odaklı kentleşme ve dönüşüm politikalarının ölçeklerarası biçimde uygulanarak mekânsal denetim sağlanması desteklenebilmektedir. En başarısız uygulama ise 2872 sayılı çevre kanunu olarak yeniden tespit edilmiştir. Yerel ölçekte esnek çerçevenin kontrol kriteri bulunmamasıyla birlikte, organizasyonel ve mekânsal düzeylerde bütünleşik çerçeve dalgalanarak sistem dinamiklerini ulusal ölçekten yerel ölçüğe kadar aktarabilmektedir.

2020-2050 arası dönemde Türkiye'deki ulusal politikaların SPY performansı bakımından bölgesel ölçekte etkinlik sağlayan bütünleşik çerçevede, mekânsal düzeyde süreç planlama-yönetime odaklanan araçların tanımlanarak, mevcut modeldeki strateji açıklarının kapatılması gerekmektedir. Bölgesel ölçekte bütünleşik dirençli çerçeve senaryosuna odaklanan bu modelde, 'talep-odaklı kentleşme' stratejileri ile 'aşağıdan yukarıya planlama yaklaşımları kullanılmaktadır. İklim-dirençli döngüsel bir planlama paradigması tanımlayan alternatif model, 'stratejik' bir karaktere sahiptir. Ulusal politikaların bölgesel ölçekli SPY hedefiyle büyük ortaklık yapısında koordinasyon ve kooperasyon sağlanması, planlamada ölçeklerarası birlikteliği dönüştürerek daha etkin çalıştırmaktadır. Bu nedenle de bütünleşik çerçeveli rasyonel kentsel ve bölgesel değişimi destekleyen ulusal politikalar ile 'organizasyonel düzeyde mekânsal SPY' gerçekleştirilebilmekte, ulusal politikalar ile kentsel/bölgesel mekânların yeniden-üretimi ile kalkınma-odaklı süreçler desteklenebilmektedir (Şekil 1.c). Bütünleşik çerçevede dirençlilik senaryosuna

odaklanan alternatif modelde, ulusal politikaların mikro/yerel ölçekli süreç planlama-yönetim performansı bakımından en başarılı uygulama ‘mekansal denetim-odaklı yönetim stratejileri’ içeren 1580 sayılı belediye kanunu olmasına rağmen mevcut durum modelindeki performans kapasitesindeki azaltım sabit kalmıştır. Fakat, ulusal politikaların strateji çerçevelerinin 5216 sayılı büyükşehir belediyesi kanunu doğrultusunda süreç-odaklı kentleşme ve dönüşüm politikalarının ölçeklerarası biçimde uygulanarak mekânsal denetim sağlanması desteklenebilmektedir. En başarısız uygulama ise 2872 sayılı çevre kanunu olarak yeniden tespit edilmiştir. Yerel ölçekte sistematik çerçevenin kontrol kriteri olarak ‘organizasyonel düzeyde yapı-temelli süreç planlama-yönetimi yaklaşımı ile miras koruma (-geliştirme)’, ‘mekansal düzeyde politika ve ekonomi temelli operasyonel stratejiler, çerçeve ilkeler ve plan-program yer almaktadır. Bu modelin en sıra dışı yanı; yerel ölçekte organizasyonel düzeyde bütünlük sistem üzerinden bölgesel ölçeği kontrol edebilmesidir.

3.2. Mevcut ve Alternatif Modellerin Bölgesel Ölçekte Bağlantı Gücü

1980-2020 döneminde ekonomik kalkınma hedeflerine dayanarak ulusal politikaların mevcut süreç performansını belirleyen bölgesel ölçekte mekanizma-araç bağlantısının gücü; sistem-strateji ilişkisini kontrol eden ‘aktör-temelli SPY yaklaşımı’ nedeniyle ölçeklerarası birliktelik içinde kurulamamaktadır. Bölgesel ölçekli sistem-strateji çerçevelerinin ‘aktör-bağımlı’ biçimde kullanılması; ‘bütünlük yapısal ilkeler’ ile ‘strateji-temelli bütünlük sistem’ konularında ulusal politikaların etkinlik alanını genişletmesine rağmen ölçeklerarası bağlantı gücü sağlamamaktadır. Mevcut durum modelindeki mekanizma-araç bağlantısının ölçeklerarası kopukluk nedeniyle birbirinden ayrılmış performansını ‘süreç çerçeveleri makası’ biçiminde tanımlanabilir (Şekil 2.a).

Şekil 2. Kentsel süreç planlama ve yönetim modellerinin ölçeklerarası bağlantı gücü

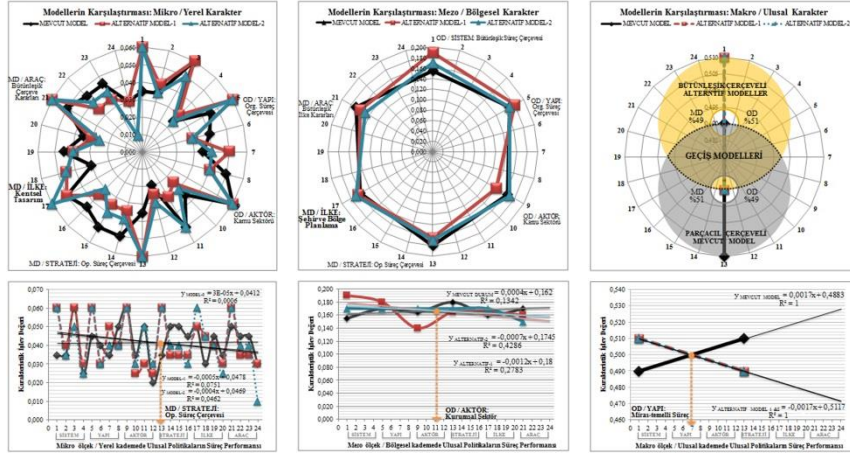
2000-2020 döneminin bütünlük kalkınma hedeflerine dayanarak ulusal politikaların alternatif süreç performansını belirleyen bölgesel ölçekte mekanizma-araç bağlantısının gücü; sistem-strateji ilişkisini kontrol eden ‘bütünlük çerçeve ilkeleri

ve planlama stratejileri' doğrultusunda 'aktör-temelli mekansal uygulama aracı' olarak etkin bir şekilde kurulabilmektedir. Bölgesel ölçekte tanımlanarak yerel ölçekte kullanılan 'aktör-temelli SPY yaklaşımı' kapsamında organizasyonel düzeyde mekansal araçların kullanılması, ölçeklerarası bağlantı gücünü arttırmaktadır. Alternatif modelin mekanizma-arac bağlantısında sistem-strateji bütünleştiren performansı; 'bütünleşik kalkınma hedefli dinamik süreç çerçeveleri'ni kuvvetlendiren 'bölgesel ölçekte esnek mekanizma' biçimde tanımlanabilir (Şekil 2.b).

2020-2050 döneminin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine dayanarak ulusal politikaların alternatif süreç performansını belirleyen bölgesel ölçekte mekanizma-arac bağlantısının gücü; sistem-strateji ilişkisini biçimlendiren 'bütünleşik süreç planlama-yönetim çerçevesi' doğrultusunda 'süreç-odaklı mekansal uygulama aracı' etkin bir şekilde kurulabilmektedir. Bölgesel ölçekte tanımlanarak yerel ölçekte kullanılan 'SPY uygulama aracı', organizasyonel ve mekansal düzeylerde stratejik olarak kullanılması bütünleşik kararların ölçeklerarası bağlantı gücünü arttırmaktadır. Alternatif modeldeki mekanizma-arac bağlantısında sistem-strateji performansı; 'sürdürülebilir kalkınma hedefli pro-aktif süreç çerçeveleri'ni kuvvetlendiren 'bölgesel ölçekte direnç kalkını' biçiminde tanımlanabilir (Şekil 2.c).

4. Modellerin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Ekonomik kalkınma hedefine dayalı mevcut durumun 'tersine-stratejik karakteri' ve 'bölgesel ölçekli mekanizma-arac bağlantısında kopukluk yaratan süreç makası' işlevi nedeniyle 'parçacıl çerçeveli bölüntülü süreç planlama-yönetim' modelinde ulusal politikalara 'sistem karmaşası üreten performans kapasitesi' atanmaktadır. Bu duruma karşılık, bütünleşik ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine dayalı alternatif senaryoların 'stratejik karakteri' ve 'bölgesel ölçekte mekanizma-arac bağlantısında kuvvetlenme sağlayan esnek mekanizma ve direnç kalkını' işlevleri nedeniyle 'pro-aktif çerçeveli bütünleşik süreç planlama-yönetim' modellerinde ulusal politikalar 'sistem dinamiklerini etkinleştiren performans potansiyeli' kazanmaktadır. Mevcut modeldeki strateji açığı ve sistem hatasına dayanan 'tersine stratejik' karakterde (OD%49; MD%51) 'tersinmez süreçler' oluşturmakta ve 'stratejik görünümlü pragmatik SPY yaklaşımları'nın kullanımını yaygınlaştırmaktadır. Alternatif modellerdeki bütünleşik bağlantısına dayanan 'stratejik' karakterde (OD%51; MD%49) 'tersinebilir süreçler' oluşturmakta ve 'yeni-işlevsel SPY yaklaşımları'nın etkinliğini arttırmaktadır. Tüm modeller karakteristik işlev değerinde çakıştırıldığında, ulusal politikaların SPY performansını ölçeklerarası kademeli birliktelik içinde yeniden-programlamak ve mekanizma-arac bağlantısına etkinlik kazandırmak için üç kontrol kriteri belirleyicidir. Bu kriterler; yerel ölçekte 'yapı-temelli ve kentsel tasarım-odaklı operasyonel strateji çerçevelerinin geliştirilmesi' (Şekil 3.a), bölgesel ölçekte 'aktör-temelli ve şehir-bölge planlama odaklı organizasyonel sistem çerçevelerinin kurumsallaşması' (Şekil 3.b) ve ulusal ölçekte 'yapı-temelli ve kentsel miras-odaklı süreç çerçevelerinin yeniden-yapılandırılarak dönüştürülmesini sağlayan 'geçiş modelleri' (Şekil 3.c) gerekmektedir.

Şekil 3. Kentsel süreç planlama ve yönetim modellerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi

5. Sonuç

Dünya’da 1980 sonrası dönemin çok-paradigmali yapısı nedeniyle sınırları belirsiz ve etkileri değişken karaktere sahip bir dizi dönüşümler doğrultusunda kalkınma-odaklı ekonomi-politikalar ve gelişim-odaklı mekansal yaklaşımlar çeşitlenerek farklılaşmaktadır. Ulus Devletlerin farklı planlama ve yönetim sistemlerinde ulusal, kentsel ve bölgesel politikaların ölçeklerarası bağlantı çerçevesinde tanımlanan dinamik mekanizmalarının ve stratejik araçlarının, aşağıdan-yukarıya planlama-tasarım yaklaşımları ile işletilmesi, karmaşık sistemlerde belirsizliklere karşı güncellenerek direnç gösterebilen ve problemlere çözüm üretebilen bütünlük sistem çerçevesinde ardışık süreçlere dayalı strateji bağımlı ve sistem etkileşimli bir esneklik sağlamaktadır. Ancak, Türkiye’deki özgün planlama ve yönetim sistemlerinde ulusal, kentsel ve bölgesel politikaların ölçeklerarası kopukluk içinde belirsizleşen, değişkenlik gösteren hiper-dinamik mekanizmalarının ve operasyonel araçlarının, yukarıdan-aşağıya planlama-tasarım yaklaşımları ile işletilmesi karmaşık sistemlerde belirsizlikten beslenen ve yeni problemler üreten parçacıl sistem çerçevesinde geçici çözümlere dayalı strateji açıkları ve tekrarlanan sistem hataları nedeniyle bir ‘kırılgnlık’ yaratmaktadır.

Ulusal Kentsel Politika; uzun vadede daha dönüştürücü, üretken, kapsayıcı ve dirençli kentsel gelişmeyi teşvik edecek ortak bir vizyon ve hedefe doğru çeşitli aktörleri koordine etme ve bir araya getirme amaçlı hükümet liderliğinde planlı süreçler aracılığıyla gerçekleştirilen tutarlı bir dizi kararlar bütünü olarak tanımlanmaktadır (UN-Habitat, 2014: iii). Bu nedenle, performans-temelli süreç planlama ve yönetim konusunda; bir yandan kentsel tasarım ve bölgesel planlama paradigmalarının sistem-temelli kamu politikalarından bağımsız düşünülmemesi, diğer yandan da ulusal politikaların stratejik biçimde yeniden-yapılandırılmasını ve mekanizma-araç bağlantısının işletilebilmesini sağlayan sistem-temelli dönüşümsel mekanizma tasarımının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Notlar:

ⁱ Bu çalışmada; ulusal politikaları sayısallaştırarak veri elde etmek için 24 kriterin tamamı kullanılmıştır, ancak makale bölgesel ölçekteki mekanizma-araç bağlantısı ile sınırlıdır.

ⁱⁱ ‘Kırsal-kentsel kalkınma’ içerikli ‘kentleşme’ politikalarının sayısallaştırmak için: “18.3.1924/442 sayılı köy kanunu” (RG: 7.4.1924, no.68) ve “köy yerleşme alanı uygulama yönetmeliği hükümleri” (RG: 20.08.1987, no.19550); “3.5.1985/3194 sayılı imar kanunu” (RG: 9.5.1985, no.18749) ve “planlı alanlar tip imar yönetmeliği” (RG: 2.11.1985, no.18916m), “planlı alanlar imar yönetmeliği” (RG: 10.7.2018, no.30474) ile “mekânsal planlar yapım yönetmeliği” (RG: 14.6.2014, no.29030) incelenmiştir.

ⁱⁱⁱ ‘Çevresel sürdürülebilirlik’ içerikli ‘kentleşme’ politikalarını sayısallaştırmak için: “31.8.1956/6831 sayılı orman kanunu” (RG: 8.9.1956, no.9402) ve “orman kadastro ve 2B uygulama yönetmeliği” (RG: 20.11.2012, no.28473); “9.8.1983/2872 sayılı çevre kanunu” (RG: 11.8.1983, no.18132) ve “çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) yönetmelikleri” (RG: 7.2.1993, no.21489 ve RG: 17.07.2008, no.26939); “4.4.1990/3621 sayılı kıyı kanunu” (RG: 17.4.1990, no.20495) ve “uygulama yönetmelikleri” (RG: 3.8.1990, no.20594 ve RG: 2.5.2013, no.28606) incelenmiştir.

^{iv} ‘Miras-temelli kentsel koruma’ içerikli ‘dönüşüm’ politikalarının sayısallaştırmak için: “21.7.1983/2863 sayılı KTVK kanunu” (RG: 23.7.1983, no.18113) incelenmiştir.

^v ‘Gelişim-temelli kentsel koruma-yenileme’ içerikli ‘dönüşüm’ politikalarını sayısallaştırmak için: “14.7.2004/5225 sayılı kültür yatırımları ve girişimleri teşvik kanunu” (RG: 21.7.2004, no.25529); “16.6.2005/5366 sayılı kentsel yenileme kanunu” (RG: 5.7.2005, no.25866) ve “uygulama yönetmeliği” (RG: 17.11.2005, no.2005/9668) incelenmiştir.

^{vi} ‘Değişim-temelli kentsel yenileme-geliştirme’ içerikli ‘dönüşüm’ politikalarını sayısallaştırmak için: “16.5.2012/6306 sayılı kentsel dönüşüm kanunu” (RG: 31.5.2012, no.28309) ve “uygulama yönetmeliği” (RG: 15.12.2012, no.28498) incelenmiştir.

^{vii} ‘Mekansal planlama ve siyasal yönetim’ içerikli ‘yönetişim’ politikalarını sayısallaştırmak için: öncelikle “3.4.1930/1580 sayılı belediye kanunu” (RG: 14.5.1930, no.1471) ve “3.7.2005/5393 sayılı belediye kanunu” (RG: 13.7.2005, no.25874), ardından “27.6.1984/3030 sayılı büyükşehir belediyelerinin yönetimi hakkında KHK” (RG: 9.7.1984, no.18453), “10.7.2004/5216 sayılı büyükşehir belediye kanunu” (RG: 23.7.2004, no.25531) ve “uygulama yönetmeliği” (RG: 12.12.1984, no.18603), “tip imar yönetmeliği” (RG: 2.11.1985, no.18916m), “planlı alanlar tip imar yönetmeliği” (RG: 19.8.2008, 26972), mahalli idarenin yetkisi kapsamında yürürlükten kaldırılan “uygulama yönetmeliği” (RG: 21.12.2011, no.28149) ve merkezi idarenin yetkisi kapsamında yürürlüğe giren “planlı alanlar imar yönetmeliği” (RG: 3.7.2017, no.30113) incelenmiştir.

^{viii} ‘Mekansal yatırım ve finansal yönetim’ içerikli ‘yönetişim’ politikalarını sayısallaştırmak için: “22.2.2005/5302 sayılı İl Özel İdare kanunu” (RG: 4.3.2005, no.25745) ve “26.5.2005/5355 sayılı Mah. İd. Birlikleri kanunu” (RG, 11.6.2005 – no.25482) incelenmiştir.

^{ix} ‘Otonom yönetim’ konulu uluslararası karakterli ‘yönetişim’ politikalarını sayısallaştırmak için: “6.8.1992/92-3398 sayılı bakanlar kurulu kararı ile onaylanan Avrupa Konseyi yerel yönetimler özerklik şartı” (RG, 3.10.1992 – no.21364) incelenmiştir.

^x ‘Kalkınma-odaklı ekonomik planlama ve politik yönetim’ içerikli ‘yönetişim’ politikalarını sayısallaştırmak için: “25.1.2006/5449 sayılı (bölgesel) KA kanunu” (RG, 8.2.2006 – no.26704) incelenmiştir.

^{xi} ‘Kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal politika programları’ içerikli ‘yönetişim’ politikalarını sayısallaştırmak için: “2018/4 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile yürürlüğe giren

“bakanlıklar ve kamu kurumlarının teşkilatı hakkındaki mevzuat” (RG: 15.7.2018, no.30479) incelenmiştir.

^{xii} ‘Kentsel ve bölgesel ölçekli ulusal politika programları’ içerikli ‘yönetişim’ politikalarını sayısallaştırmak için: hem “25.10.2010/2010-34 sayılı yüksek planlama kurulu kararı ile yürürlüğe giren KENTGES 2010-2023” (RG: 4.11.2010, no.27749) ve “9.Kalkınma Planı” 2007-2013 (RG:1.7.2006, no.26215m) hem de “30.12.2014 / 2014/1 BGUS 2014-2023” ile ilgili bölgesel gelişme yüksek kurul kararı” (RG: 24.3.2015, no.29305) incelenmiştir.

^{xiii} ‘İklim tabanlı yeniden-yapılanma’ içerikli ‘strateji’ politikalarını sayısallaştırmak için: hem “2011/İDUS 2010-2023” (ÇŞB, 2020) ve “8.Kalkınma Planı” (RG: 5.7.2000, no.24100m), hem de “2012/İDEP 2011-2023” (ÇŞB, 2020) ve “9.Kalkınma Planı” (RG:1.7.2006, no.26215m) incelenmiştir.

^{xiv} ‘Teknoloji-tabanlı yeniden-yapılanma’ içerikli ‘strateji’ politikalarını sayısallaştırmak için: “2019/29 sayılı Cumhurbaşkanlığı genelgesi ile yürürlüğe giren “UAŞSEP 2020-2023” (RG: 24.12.2019, no.30988) ve “10.Kalkınma Planı 2014-2018” (RG: 6.7.2013, no.28699m) ve “11.Kalkınma Planı 2019-2023” (RG: 23.7.2019, no.30840m) incelenmiştir.

Kaynakça:

- Alves Furtado, B.; Sakowski, P.A.M.; Tovolli, M.H. (2015) *Modeling complex systems for public policies*, Institute for Applied Economic Research, Brasilia.
- Belton, V.; Stewart, T.J. (2002) *MCDA: An integrated approach*, Kluwer, Dordrecht.
- De Lange, M.; Mastop, H.; Spit, T. (1997) “Performance of national policies,” *Environment and Planning B: Planning and Design*, 24(6), 845-858.
- European Council of Spatial Planners – ECTP-CEU (2013) *The charter of European planning*, European Union – EU General Assembly, Barcelona.
- Eraydın, A.; Taşan-Kök, T. (Der.), (2013) *Resilience thinking in urban planning*, Springer, New York.
- Ersoy, M. (2000) “İmar Planlarının kademelenmesi ve farklı ölçeklerdeki planlar arasındaki ilişki”, *Mekan Planlama ve Yargı Denetimi*, içinde (der. M. Ersoy ve H. Ç. Keskinok), Yargı Yay., Ankara.
- Ersoy, M. (2007) “İmar mevzuatında planlama kademeleri ve üst ölçek planlama sorunu”, *TEPAV Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Semp. 2006*, ODTÜ-MFY, Ankara, 215-231.
- Evans, J.; Jones, P. (2008) “Rethinking sustainable urban regeneration: ambiguity, creativity, and the shared territory”, *Environment and Planning A*, 40, 1416-1434.
- Günay, B. (1999) *Urban design is a public policy*, ODTÜ-MFY, Ankara.
- Gürler, E. (2002) *A comparative study in urban regeneration process: the case of Istanbul*, Basılmış Yüksek Lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniv. Fen. Bil. Enst., Ankara.
- Gürler, E.; Zeren Gülersoy, N. (2010) “Paradigm shifts and urban regeneration process in planning history”, *Proceedings of the 14th IPHS Conference – urban transformation: controversies, contrasts and challenges*, ITU Faculty of Architecture, Istanbul, 427-440.
- Gürler, E. (2013) *Bütünleşik kentsel koruma-geliştirme sürecinin analitik planlaması ve stratejik yönetimi: Performans ölçme-değerlendirme-programlama modeli*, Basılmamış Doktora Tezi (İTÜ-BAP no:33438), İstanbul Teknik Üniv. Fen. Bil. Enst., İstanbul.

- Harvey, D. (2005) *A brief history of neo-liberalism*, Oxford Univ. Press, Oxford; New York.
- Harvey, D. (2014) *Seventeen contradictions and the end of capitalism*, Oxford Univ. Press, Oxford; New York.
- Hillier, J., and Healey, P. (2010). *The Ashgate research companion to planning theory: conceptual challenges for spatial planning*. Ashgate, Farnham, Surrey, UK.
- Keleş, R. (2004) *Kentleşme politikası*, 8.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- OECD (2011) “Effective modelling of urban systems to address the challenges of climate change and sustainability”, *Global Science Forum*, Oct. 2011, (<http://www.oecd.org/sti/inno/49352636.pdf>, 03.07.2020).
- Putnam, H. (1957) “Three-valued logic”, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 8(5), 73-80.
- Storper, M. (2016) “The neo-liberal city as idea and reality”, *Territory, Politics, Governance*, 4 (2), 241-263.
- T.C. Resmi Gazete – RG (2020) “Genel arama” (RG ve/veya mevzuat sayısı ile arama portalı), T.C. Cumhurbaşkanlığı, Ankara (<https://www.resmigazete.gov.tr/>, 20.02.2020).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı – ÇŞB (2020) “Mevzuat sorgulama (MBS arama portalı), T.C. Cumhurbaşkanlığı, Ankara (<https://mevzuat.csb.gov.tr/>, 20.02.2020).
- Tekeli, İ. (1968) “Ülke ölçüsünde fiziki planlamanın teorik sorunları ve bugünkü müesseseler çerçevesinde Türkiye için bir ülkesel fiziki planlama yaklaşımı”, *1.Milli Fiziki Plan Semineri, 22-24 Ocak 1968*, İçinde (Der. E. Turak; İ. Tekeli; Y. Gülöksüz) TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 15-37.
- Tekeli, İ. (2019) “Ülkesel / Milli fiziki plan üzerine dördüncü kez konuşurken”, *ESKİZ Şehir ve Bölge Planlama Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Tunçer, M. (1998) “Farklı ölçeklerde kentsel tasarım, kentsel tasarımın tarihi çevre korunmasında etkin olarak kullanımı; böl ve yönet modeli”, *9. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu*, Mimar Sinan Univ., İstanbul.
- Türkoğlu, H. (1998) “Bir koruma aracı olan kentsel tasarımı zorunlu kılan yeni kent planlama süreci”, *9.Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu*, Mimar Sinan Univ., İstanbul.
- United Nations - UN (1992) “Agenda 21”, *UN Conference on Environment and Development*, (<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>, 19.01.2020).
- UN (1994) “An agenda for development”, (<http://undocs.org/en/A/RES/48/166>, 19.01.2020).
- UN (2000) “United Nations Millennium Declaration”, (<http://undocs.org/en/A/RES/55/2>, 19.01.2020).
- UN-Habitat (2014) *The evolution of National Urban Policies: Global overview*, In collaboration with Cities Alliance, UN-Habitat, Nairobi.
- UN (2015a) *The Millennium Development Goals Report 2015*, New York: UN.
- UN (2015b) “Transforming our World. The 2030 Agenda for Sustainable Development”, (<http://undocs.org/en/A/RES/70/1>, 19.01.2020).
- UN (2017) “National Urban Policies”, *Habitat III Policy Paper 3*, UN, New York.
- Zeren Gülersoy, N.; Gürler, E. (2011) “Conceptual challenges on urban transformation”, *ITU A-Z Journal of Faculty of Architecture*, 8.1 (Special Issue), 10-24.

Kentsel Alanlarda Örgütsel ve Yönetimsel Yapı Üzerine Bazı Gözlem ve Öneriler¹

Melih Ersoy¹

1 Giriş

Sevgili Ayda hocadan, bu yıl 7.inci yapılacak olan KBAM bilgi şöleninde (sempozyumunda), kentsel alanlarda yönetimle ilgili bir sunuş yapma davetini aldığımında, aklıma ilk gelen günümüzden 2500 yıl önce yaşamış olan Çinli bilge Lao Tzu'nun bu konudaki görüşü oldu. Lao Tzu'ya göre “en iyi yönetim, yönetmemektir”. Bence de yerinde olan ve tümüyle desteklediğim bu saptama paradoksal gibi görülebilir; ancak yaşadığı dönemin otoriter devlet deneyimini toplumsal acıların kaynağı olarak gören bir öğretiy için buna şaşırılmamak gerekir.

Lao Tzu'nun devlet ve yönetimden deneyimlediği de büyük bir olasılıkla, Batı'lı seçkinci yazarların, toplumsal yapıları tanımlarken kullandıkları ikici (*dualist*) ifadelerde gizlidir. Bilindiği gibi Pareto, Mosca, Mills gibi seçkinci kuram üzerine yazanlar, toplumsal yapıların sıradüzensel bir piramit oluşturduğunu ve bu piramidin tepesinde yer alan küçük bir grubun, altta kalan güçsüz kitleler üzerinde egemenlik kurduklarını ileri sürerler.

Bu görüşe göre, tüm toplumlarda iki sınıf vardır: sayıca az olan yönetenler ve çok sayıdaki yönetilenler. Seçkincilik (*elitism*), yöneten azınlığın, yönetilen kitlelerden sosyal, iktisadi ve kültürel nitelikleri bakımından da farklı bir toplum kesimini oluşturduklarını ileri sürer. En büyük ve en güçlü toplumsal örgüt olan devlet de bu sınıfının yönetim erkini elinde tutan “yönetici seçkinler” in denetimindedir. İşte Lao Tzu da yaşadığı dönemin bu türden bir devlet ve yönetim modeline karşı çıkmıştır. Ancak, günümüz modern toplumlarında, henüz “devletsiz” yani devletin ortadan kaldırıldığı bir siyasal yapı oluşmadığına göre; o zaman, yöneten/ yönetilen ayrımını tartışmasız benimseyip, Konfiçyus'un yaptığı gibi, salt bu yöneticilere, herkese karşı adil ve yansız olmalarını, yoksulları ve çaresizleri koruyup kollamalarını ve devlet kaynaklarını kişisel çıkarları için kullanmamalarını öğütlemekle mi yetineceğiz? Bu türden öğütlerin salt bilge sözler olarak kaldığını, uygulamada çok da etkisinin olmadığını tarih göstermiştir. Dolayısıyla, bu modelin aşılabilmesi için yönetilenlerin ya da halkın, yönetimin aldığı kararlarda doğrudan söyleyecek sözü olmalı, bu kararlara katılımı salt temsilin ötesine geçmelidir.

¹ ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara

¹ 7. KBAM Sempozyumu, “Türkiye Kentleri ve Bölgeleri 2020, Eylül, 2020 Kapanış Oturumunda sunulan bildiri

Nitekim günümüz modern demokrasileri de yönetici sınıfların yıllarca uyguladıkları tahakküm ve baskı deneyimlerinden aldıkları dersle, yönetim erkine sahip olanları denetleyecek bir dizi denge ve denetim mekanizmaları oluşturularak, bu gücü görece de olsa sınırlandırmanın yollarını aramışlardır. Ancak, gelinen tarihsel momentte bu mekanizmaların yeterince güçlü olduğu ve halkın bu yöndeki istemlerinin, sistemin güçlü surlarında önemli gedikler açabildiğini söylemek zor. 4-5 yılda bir seçim sandığına gidilip topluma çeşitli sözlerde bulunanlara yönetim gücünün emanet edildiği siyasal yapılarda, yönetici sınıf tarafından alınan kararlara halkın katılımı açısından nasıl ve hangi düzeneklerle güvence verilmektedir? Daha da önemlisi, demokrasinin en etkin ölçüğü olduğu ileri sürülen yerel yönetimlerde temsili demokrasi neden temsiliyetin ötesine geçip, kentlilerin önemli bir bölümünün, kamusal kararların oluşmasına doğrudan katkı verdiği, birlikte ve katılımcı bir yapıya dönüşmemektedir? Böyle bir yapısal dönüşümün mekânsal düzen modeli ne olabilir? Bu ve benzeri sorular çoğaltılabilir.

Ancak temel olan, yöneten/yönetilen ikiciliğinin yadsınması ve aşılmasının toplum tarafından arzulanıyor olmasıdır. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu yapılarda -ya da daha genel olarak sınıflı toplumlarda- bu olanaklı mıdır sorusu, kuşkusuz yerinde ve yanıtı da bir o kadar zor olan bir sorudur. Ancak, yine de bu yönde atılacak ilerici adımların olabileceği kanısındayım.

Son yıllarda sıkça dillendirilen yönetişim kavramı ve anlayışı bu yönde atılmış bir adım gibi duruyorsa da sonunda, toplumun salt örgütlü olan ve asimetric güçlere sahip bazı kesimlerinin bir araya gelerek etkin olmayan kararlar almasının, sözünü ettiğimiz büyük sorunu çözmekte yeterli olabileceği kanısında değilim. Nitekim geçmiş on yılların uygulaması da bu yaklaşımın yeterince etkili olmadığını göstermiştir. Kanımca esas olan, tabandaki sesini yükseltmeyen büyük kitlenin bu sürece nasıl dâhil edilebileceği üzerine düşünmek ve model önerileri geliştirmek olmalıdır. Kuşkusuz ikinci adım, bu modellerin siyasal örgütler aracılığıyla halka da benimsetilerek yaşama geçirilebilmesi için çaba gösterilmesi ve bu yönde somut hedefler belirlenmesi olmalıdır.

Özetle, kitlelerin karar alma süreçlerine katılım yollarının artırılması ve yönetici sınıfların seçkin konumlarının hangi ölçülerde ve nasıl sarsılabileceği konusunda neler yapılabileceğine ilişkin tartışmaların diri ve taze tutulması esas olmalıdır.

2. Yerel Yönetimler ve Demokrasi Deneyimi

Biraz önce anımsattığım gibi, güçlü yerel yönetimlerin birer demokrasi okulu olduğu hep söylenegelmiştir. Gerçekten de alansal olarak ve nüfus açısından büyük ülkelerde uygulanan federatif yapılar ve bu yapılar içindeki görece güçlü yerel birimlerin o ülkelerdeki sorunların çözümüne katkı verdiği sıklıkla dile getirilen bir gerçektir. Ancak bu yönetim yapılarında da temel alınan genellikle temsili yönetim modelleri olmuştur. Tabandaki kesimin söz hakkı yine belirli dönemlerde bir kez oy vererek temsilcilerini seçmek biçiminde gerçekleşmekte bunun dışındaki düzenekler etkin olamamaktadır. Daha katılımcı oldukları ileri sürülen örneklerde de, yapılan en çok, tabanın görüşünü almak, ancak karar verme erkini hep yönetici seçkinlerde tutmak yönünde olmaktadır. Çoğulcu siyasal kuramın, tabanı temsil ettikleri savlanan ve

örgütsel sürekliliği olan çıkar gruplarının, karar alma süreçlerinde etkili oldukları görüşünün ise, bu örgütler arasındaki asimetrik güç yoğunlaşması göz önüne alındığında, ne denli naif olduğu da yine uygulamalardan bilinmektedir.

Ülkemizde de durum bu açıdan hiç de iç açıcı değil. Kitlelerin, yani tabanın demokrasiden anladığı, çoğu kez takım tutar gibi bir partiyi tutmak ve 4-5 yılda bir de sandıkta bu görüşünü bildirmekle sınırlıdır. Daha sonraki süreçlerde ise, işlerin kayırmacılığın esas olduğu patron- adamı ilişkileri ile sürdürüldüğü bilinmektedir. Son dönemde ise bu ilişkilerde belirli cemaat ve tarikatların etkin olduğu da bir sır değildir. Bu dönemde zaten son derece sınırlı sayıdaki katılım ve denetim kanallarının hızla tıkandığına tanık olmaktadır. Demokrasinin olmazsa olmazı olan güçler ayrılığı ilkesinin sınırlı kurumsal etkinliğinin de büyük ölçüde yitirilmiş olması, bu alanda gündemi daha da zor bir hale sokmaktadır.

Bu durum yerel yönetimler için de geçerlidir. Son dönemde merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki vesayeti artırılarak 1961 Anayasasının belirlediği güçlü özerk yapı hedefinden adım adım uzaklaşmıştır. Özellikle son 10 yılda yerel yönetim yasalarında sık sık yapılan değişikliklerle merkezileşme ve otokratikleşme yolunda hızlı adımlar atıldığını görüyoruz.

1961 Anayasasının yerel yönetimlerin genel karar organlarının organlık sıfatlarını kazanma veya yitirmelerinin yargı yoluyla olacağı hükmü, giderek merkezi yönetimin bu organları istedikleri gibi görevden alabilmesine dek geriletmiştir. Bu ve benzeri çok sayıdaki değişikliklerle yönetilenler ile yönetenler arasındaki uzaklık çok daha artırılmış, bu yöndeki yabancılaşma hızla yoğunlaşmıştır. Yönetilen alt tabakaların yönetenlere ulaşması dahi neredeyse olanaksız hale getirilmiştir. Var olan örgütsel yönetim modeli de bu doğrultuda yeniden düzenlenmiştir. Bu değişiklikler hem merkezi hem de yerel düzeylerde gerçekleştirilmiştir; ancak ben yerel düzeyde yapılanları anımsatmakla yetineceğim.

3. Yerel Yönetimlerde Yakın Dönemde Yapılan Yasal ve Yönetimsel Düzenlemeler

Son on yılda yerel düzeyde yapılan en kökten değişiklik, bildiğiniz gibi, 2012 yılı Aralık ayında yürürlüğe giren 6360 sayılı yasa ile getirilen düzenlemelerdir. Bildiğiniz gibi bu yasa ile yeni büyükşehirler kurulmuş ve büyükşehirlerin belediye sınırları il sınırları ile çakıştırılacak biçimde büyütülmüştür. Ülke nüfusunun yaklaşık %80 inin yaşadığı bu alanlarda yapılan değişikliklerle, ülkedeki toplam köy sayısı yarı yarıya azaltılarak kırsal alan yönetimi büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, yine ülkedeki tüm belde belediyelerinin yaklaşık % 80'i kapatılarak toplam belediye sayısı yarı yarıya düşürülmüştür.

6360 sayılı Büyükşehir belediye yasası ile birlikte idari yapı, mali sistem, kentsel hizmet sunumu ile imar ve planlama düzeni yanında, halkın yerel yönetim birimlerindeki temsil ve katılımında demokratikleşme açısından geriye giden önemli değişiklikler olmuştur. Bu kapsama giren illerde, özel yasası ile tüzel kişiliğe sahip bir yerel yönetim birimi olan köylerin kapatılması ile köy sorunlarının çözümünde köy muhtarı ve ihtiyar heyeti çevresinde örgütlenerek daha üst kademelere sorunlarını ileterek çözüm arayan köy halkının bu katılım yolu ellerinden alınmıştır. Böylelikle, bağlı oldukları ilçelerin mahallelerine dönüştürülerek anılan temsil olanağından

yoksun hale getirilen köylülerin, demokratik yaşamın en alt basamağındaki zaten yetersiz olan istem ve denetim güçleri tümüyle ellerinden alınmıştır.

Ayrıca bu düzeyde yapılan düzenlemeler sonunda kırsal yaşam ve tarımsal üretim kültürünün göreceği olası zararların etkilerini zaman içinde yaşayacağımızı ileri sürmek için de kâhin olmaya gerek yok. Bu zararların en aza indirilmesi için ivedilikle kırsal alanların bütünselliğini koruyarak verimli üretim yapılarına dönüştürmesi için özel yönetim modelleri geliştirilmelidir.

Benzer ve daha da sorunlu bir durum, bir başka yerel yönetim birimi olan ve alt ölçeklerde çok daha güçlü bir güç odağı iken bu yasa ile kapatılan belde belediyeleri için de geçerlidir. Mahalleye dönüştürülen bu beldelerin ilçe yönetimlerine bağlanması ile halkın daha önce bu beldelerde var olan yönetime katkı ve müdahale yönündeki güçleri büyük ölçüde ellerinden alınmıştır. Böylece belediye yapılanmasının ve demokratik yaşam kültürünün en alt düzeyde deneyimlendiği birimler buralarda yaşayanların görüşlerine bile başvurulmadan yok edilmiştir.

Kendi kendini yönetmesi gereken bu yerel toplulukların tüzel kişiliklerinin ortadan kaldırılarak yönetme erklerinin ellerinden alınması ve büyükşehir belediyelerine eklenmeleri ile yereldeki demokratik yaşam kültürüne önemli bir darbe vurulmuştur. Bu birimlerdeki demokratik işleyiş ve katılım mekanizmalarının yetersizliği ile ilgili olarak kuşkusuz çok eleştiri yapılabilir ve yapılmıştır da. Yereldeki küçük ölçekli çıkarların ve kayırmacı ilişkilerin bu birimlerde de demokratik oluşumların gelişmesine engel olduğu yönünde haklı ve doğru saptamalar yapıldığı bir gerçektir. Ancak bir ülkede demokrasi kültürünün bu türden olumsuz deneyimler yaşanarak edinildiği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu deneyimden büyük ölçüde kopartılmış olmak bu yöndeki olası kazanımları da ortadan kaldırmıştır. Bu bakımdan, ileride büyükşehir modeli korunacaksa bile, bu alt ölçekteki yerel birimlerin görev ve yetkileri yeniden tanımlanarak yerelin alt basamağındaki demokratik birimler olarak varlıklarını sürdürmeleri sağlanmalıdır.

İlçe belediyelerine gelince; bilindiği gibi ülkemizde 3030 sayılı yasa ile 1984 yılında uygulanmaya başlanan ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile güçlendirilen iki kademeli metropoliten yerel yönetim modeli yürürlüktedir.

Her ne kadar 5393 sayılı Belediye Kanununda belediyelerin idari ve mali özerkliğe sahip oldukları hüküm altına alınmışsa da, 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyeleri, sınırları içindeki ilçe belediyelerini özellikle imar ve bütçe konusunda denetleyerek bir tür vesayet altında tutmaktadır. Çünkü Büyükşehirlerin, ilçe belediyelerinin en temel yetkileri arasında olan imar ve bütçe ile ilgili kararlarını “değiştirerek onama” yetkisi vardır.

Bu uygulama, ilçe belediyelerinin özerkliklerini büyük ölçüde ellerinden almıştır. 6360 sayılı yasa ile bu belediyelerin yetki ve görev alanlarının da oldukça sınırlandırılmış olduğu, bu bağlamda 5998 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonrasında “kentsel dönüşüm ve gelişim alanı ile ilgili projelerin hazırlanması ve uygulanması” yetkisinin büyükşehirlerde sadece büyükşehir belediyelerine verilmesi de ayrıca belirtilmelidir.

6360 sayılı yasa ile büyükşehirlerin ilçe belediyeleri statüsüne dönüştürülen ilçe sayısı 3,5 kat artmıştır. Yasa öncesi toplam ilçe belediyelerinin yüzde 15'i büyükşehir ilçe belediyesi statüsünde iken, yasa sonrasında bu oran yüzde 50'nin üzerine çıkmıştır. Diğer bir anlatımla, bu düzenleme ile ülkedeki tüm ilçe belediyelerinin yarıdan fazlasının özerkliklerinin büyük ölçüde zarar gördüğü belirtilmelidir.

Diğer yandan, bilindiği gibi, Avrupa Yerel Özerklik Şartı'nda da yer alan "yerellik" ya da "yerindenlik" ilkesinin dillendirildiği 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14.maddesindeki "Belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur" fıkrası yürürlüktedir.

Anlaşılması zor olan ise, anılan değişikliklerin iptali yönünde yapılan başvuruyu Anayasa Mahkemesinin yürürlükteki bu kanun maddesine karşı reddetmesidir. Yüksek Mahkeme gerekçesinde, kanunla "daha etkin ve verimli bir kamusal hizmet sağlamak amacıyla, bir belediyenin ya da köyün tüzel kişiliğini kaldırabilir, belediyeyi köye, köyü belediyeye dönüştürebilir" görüşü dillendirilmektedir. Böylece hükümetlerin "hizmet etkinliği" gibi, hiçbir bilimsel araştırma ve teknik veriye dayanmadan kullandığı soyut bir kavramı dayanak yaparak, yerel yönetim yapılarıyla istedikleri gibi oynayabilecekleri bir durum ortaya çıkmıştır. Böylelikle, yerel hizmetlerin yurttaşlara en yakın birimlerce sağlanması ve bir yerel birimin kapatılması gibi konularda kararın referandum yoluyla yurttaşlara bırakılması gibi yöntemler yüksek Mahkemece önemsenmemiştir.

Özetle, bu yasa ile "güçlü büyükşehir belediyesine karşı, büyükşehir belediyesine bağımlı, güçsüz ve denetim altında bulunan ilçe belediyeleri" biçimindeki bu model, ülke nüfusunun yüzde 80 nin yaşadığı alanlara genişletilerek, yerelde zaten yetersiz ve eksik işleyen temsili demokrasi kurgusunun çok daha gerisine düşülmüştür. Büyükşehirlerdeki ilçe belediyelerinin büyükşehir belediyesinden tümüyle bağlantısız yapılar olamayacağı açıktır. Ancak bu, anılan belediyelerin yönetsel ve mali özerk yapıları zedelenmeden sağlanmalı ve ilçe belediyeleri bugünkü konumu olan salt "çöp toplamakla görevli" belediyeler olma durumundan hızla çıkartılmalıdır.

Anılan yasal düzenlemeye siyasal temsil açısından bakıldığında ise, tersine bir durum ortaya çıkmıştır. 2972 sayılı yasanın² küçük nüfuslu ilçe belediyeleri lehine olan düzenlemesi ile büyükşehir belediye meclislerindeki zaten adil olmayan temsiliyet yapısı 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediye sınırlarını büyümesi ile daha da adaletsiz hale getirmiştir. Yürürlükteki büyükşehir yasasına göre, büyükşehir belediye meclisleri, büyükşehir sınırları içindeki ilçelerin belediye başkanları ile ilçe belediye meclis üye sayısının 1/5 oranında üyenin temsili ile oluşturulmaktadır.

Bu modele göre nüfusu düşük ilçelerin Büyükşehir Belediye Meclisindeki temsil oranı, nüfusu fazla olan ilçelere oranla daha yüksektir. Örneğin nüfusu 3.000 olan bir ilçe 2 üye ile temsil edilirken, nüfusu 500.000 olan ilçe 8 üye ile temsil edilmektedir. Yürürlükteki bu adaletsiz temsil sistemi, nüfusu daha fazla olan merkez ilçelerin yanında, daha küçük ilçelerin, büyükşehir belediye meclisinde nüfuslarına oranla çok

² Mahalli İdareler ve Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun

daha üstün bir konumda olmasını sağlamaktadır. Yani, ilçeler arasındaki nüfus farkı ne kadar fazlaysa temsildeki adaletsizlik de doğru orantılı olarak artmaktadır³. Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği gibi, küçük siyasal hesaplarla yereldeki çıkarları sürdürebilmek için çıkartılan yerel yönetim yasaları zaten sorunlu olan yerel sistemimizi daha da anti-demokratik ve içinden çıkılmaz hale sokmaktadır. Dolayısıyla, demokratik yapıların olmazsa olmazları arasında yer alan “temsilde adalet” ilkesini büyükşehir belediye meclislerinde de gerçekleştirmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılması gereği vardır.

4. Yerel Yönetimlerde Katılım ve Sorunlar

Son olarak, kısaca yerel düzeyde en azından son 40 yılda dilimizde pelesenk hale getirdiğimiz katılıma ilişkin düzenlemelere değinmek istiyorum.

Türkiye’de Tanzimat’tan bu yana merkezi açıdan güçlü bir devlet oluşturma arzu ve çabası, yerel birimlerin bu süre içinde hiçbir dönemde gerçekten özerk yapılar oluşturabilmelerine olanak tanımamıştır. Yerelde var olan gelenekselleşmiş güç yapıları yerel halkın yerel düzeyde alınan kararlara katılımını engellemiş, merkez de bu yapılarla işbirliği yaparak yereli denetim altında tutmaya çalışmıştır. Merkezle uzlaşmayan yerel yapılar ise –bir zamanlar Fatsa örneğinde olduğu gibi- baskı ve zorla cezalandırılmışlardır.

1960 Anayasasının kısa bir süre için geçerli olan ve görece özerk yerel yönetim modeli getirerek seçilmiş yöneticilere belirli güvenceler getiren düzenlemeleri bir yana bırakılacak olursa, Cumhuriyet tarihi boyunca da durum çok da farklı seyretmemiştir. Bu süre içinde görevinden alınan belediye başkanlarının sayısını bile bilmediğimiz gibi, bu tür uygulamalara yerel halk tarafından da kısmi homurdanmalar dışında önemli bir tepki de verilmemektedir.

Bir diğer yerel yönetim organı olan belediye meclislerine gelince, bu yapıların küçük yerel çıkarları temsil edenlerin oyun alanı olduğu herkes tarafından bilinen bir sırdır. 1970’li yılların “yeni belediyecilik” atılımının güçlü sosyal demokrat başkanları döneminde dahi bu yapıları değiştirerek halkın katılımını sağlama yönündeki iyi niyetler yaşama geçirilebilmiş değildir.

1930’dan bu yana yürürlükte olan yerel yönetimlerin doğrudan halk tarafından seçilmesi dışında son dönemlerde gündeme getirilen girişimler tabandan gelen istemler olmadıkları için de başarılı olamamışlardır. Bu bağlamda yeni liberal politikaların uygulamaya sokulduğu 1980’li yıllardan başlayarak, sürekli dillendirilen, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yönetim sürecine halk katılımının sağlanacağı yönündeki siyasal sözler ve umutlar hiçbir dönemde yaşama geçirilmemiştir.

Kısaca hatırlatacak olursak, ülkemiz, Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartını 21 Kasım 1988 tarihinde imzalamış, TBMM tarafından kanunla uygun bulunmasından sonra da söz konusu Şart, ülkemizde 1 Nisan 1993 tarihinde

³ Yıldırım, Gül, & Akın, 2015 “İl Mülki Sınırı Büyükşehir Belediye Modelinin Getirdiği Yenilikler”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(2), s.219.

çekincelerle yani “şartlı olarak” yürürlüğe girmiştir. Şart hükümlerine konulan çekinceler arasında, “yerel makamları doğrudan ilgilendiren tüm konulara ilişkin planlama ve karar alma süreçlerinde, kendilerine olanaklar ölçüsünde zamanında ve uygun biçimde danışılmalıdır” maddesi de vardır. Böylesine esnek bir maddeye dahi katlanılamayan ülkemizde, Şartın kabul edilmesinden sonraki uygulamalarda yerel yönetimlerimizin daha özerk olduğu söylemek zordur.

Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa Konseyi Avrupa Yerel Yönetimler Konferansı'nda Mart 1992'de kabul edilmiştir. “Katılım Hakkı”, Avrupa Kentsel Şartı'nda öncelikli haklar arasında yer almaktadır. Nitekim bu şarta göre; “Avrupa'nın kentleri ve kasabaları, kentlilerine aittir. Avrupa'nın kent ve kasabalarının, özellikle katılım açısından, demokrasinin yeni taleplerini dikkate alan bir kentsel yönetim modeli inşa etmek sorumluluğu vardır. Katılımcı demokrasi uygulamalarına geçiş bakımından halk meclisleri, yerel referandumlar ve halkın doğrudan katılımını sağlayan her türlü düzenleme desteklenmelidir” denilmektedir.

Yine Birleşmiş Milletler 'in Rio Yeryüzü Zirvesi'nde 1992 yılında benimsediği ve üye ülkeler tarafından güvence altına alınan, yerel yönetimlerde saydam, hesap verebilen, katılımcı, yerindelik ve etkinlik gibi ölçütlere dayanan, çok aktörlü ve toplumsal ortaklıklara dayalı yönetim anlayışının ülkemizdeki uygulamalarda önemli bir değişiklik yaşanmamıştır.

Bu yöndeki çabaları diri tutmak için 1996 yılında örgütlenen Habitat II toplantıları ve bu çabaların ülkemiz ayağını oluşturan Yerel Gündem 21 çalışmaları yerel yönetimlerde katılım konusunu en temel ilkeler arasında saymıştır. Ancak tüm bu iyi niyetli emek ve çabaların ülkemiz yerel yönetimlerinde karşılık bulduğunu söyleyebilir miyiz?

Bu bağlamda, yerel düzeyde en önemli kazanımın kent konseylerinin kuruluşu olduğu söylenebilir. Merkezi ve yerel kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileriyle salt örgütlü sivil toplum kesimin yer aldığı bu korporatist yapı aracılığıyla uzlaşmacı bir zeminde kararlar üretebileceği öngörülmüştür. Ancak, bu alanda yapılan araştırmalar, aldıkları kararların hiçbir yaptırıcı gücü olmayan ve öneri düzeyini aşamayan bu konseylerin, kent yönetimlerine dâhil olma çabalarının hiç de arzu edildiği kadar etkili olmadığını göstermektedir. “Kent konseylerinin siyasi aktörlerce uluslararası anlaşmaların dayatması olarak görülmesi ve yerine getirilmesi gereken yasal bir prosedür olarak değerlendirilmesi ve yerel iktidarın halkla paylaşılmasının siyasi gücünü zayıflatacağı düşüncesiyle hareket edilmesi, kent konseylerinin başlıca sorunları” olarak görülmektedir⁴.

Bir araştırmacıya göre, “Birçok kent konseyi kâğıt üzerine var olmakta, konsey genel kurulları yok denecek kadar az kişinin katılımıyla yapılmaktadır. Belediye yönetimindeki başkan yardımcısı, meclis üyesi, müdür gibi idarecilerin başkanlığında

⁴ Bektaş, S. (2019) “Katılımcı Kent Konseyi Modeli”, *Ege Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Ege Social Science*, Cilt 2, Sayı 2, ss.76- 91. S.82

kurulan kent konseyleri siyasi mekanizmaların gölgesinde faaliyetlerini sürdürmektedir...Kent konseyleri, belediyelerin çalışma guruplarından biri olarak yasal bir düzenlemeyle güvence altında olsa da, aldığı kararların tavsiye kararı niteliğinde oluşu ve yöneticilerin siyasi otoritelerce dolaylı olarak belirlendiği göz önüne alındığında, halk meclisi kimliğinden oldukça uzaktırlar... Halkın kent konseylerine katılım göstermemesi ve yerel yönetimlerin de halkın isteklerine kulak vermekten çok, onları sadece yönetmeye çabalaması, kent konseylerine yönelik tepeden inme bir reform algısına neden olmaktadır” (Bektaş, 2019:82-83).

Kamusal konularda toplumsal düzeyde alınacak kararlara katılımın en anlamlı ölçeğinin yerel düzey olduğu açıktır. Kuşkusuz yerel düzey denildiğinde amaçlanan metropol kent ölçeğinden çok, karar vericilerin/katılımcıların, kararlarının sonuçlarının günlük yaşamlarını doğrudan etkileyecek mekânsal ölçekle sınırlandırılması daha anlamlıdır. Bu açıdan bakıldığında, mevzuatımızda bu ölçeğe en yakın örgütlenmenin mahalle büyüklüğü olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, tabandan örgütlenme düzeyinin seçimle gelen mahalle muhtarları ile birlikte çalışacak her siyasal ve toplumsal kesimden gelen ve yine seçimle belirlenen apartman ve site yöneticileri gibi bireylerden oluşacak mahalle meclisleri/ komitelerinden başlaması akla yatkın bir model olarak görülmektedir. Fatsa deneyiminde de olduğu gibi, mahalle komiteleri halkın yerel yönetimlerden beklentilerini belirlemede oldukça etkili olmaktadır. Kent konseyleri modelinin de bu örgütlenme modeli çerçevesinde yeniden yapılanması, merkezi ve yerel yöneticilerin varlığının simgesel düzeye indirilmesi ve mahalle komitelerinin temsilcileri aracılığıyla, kent yönetiminin bir parçası olabilmelerinin önü açılmalıdır. Etnik köken, din, mezhep, toplumsal cinsiyet ve cinsel eğilim gibi farklılıklarının gözetilmediği bu temsiliyette, her türden görüş ve tutumun dillendirilebileceği bir özgürlük ortamı yaratılmalı ve birlikte oluşturulacak kararların üst yönetimlerin alacağı kararlarda yaptırıcı bir ağırlığı olmalıdır. Ancak, bu ya da benzeri türden bir tabandan örgütlenme modeli gerçek anlamda “katılım” sözcüğüne anlam kazandıracak ve bu yolla Spinoza’nın 17.yy.da söylediği gibi, bilen ve anlayan bireyler özgürleşeceklerdir. Lao Tzu’nun başlangıçta ifade ettiği bilge sözün de bu kapsamda ele alınmasının yerinde olacağı ve yöneticiler/yönetilenler ikiciliğinin tabandan başlayan bir yaklaşımla tekleştirilebileceği bir toplumsal ortamın yaratılması yönünde ilk adımın atılacağı kanısındayım.

5. Sonuç Yerine

Özetleyecek olursak, katılımı özendiren ve olanaklı kılan belirli yapılar ve süreçler oluşturulmadığı sürece katılımcılık ve doğrudan demokrasiden söz etme olanağı yoktur. Diğer yandan, var olan gelenekselleşmiş güç yapılarını kırmak, salt iyi niyetli ve geleneksel temsiliyet kanallarını aşmaya çalışan katılımcı modelleri benimseyen yerel yöneticilerin kişisel arzu ve çabaları ile olanaklı değildir. Toplumsal dengelerin değişimine uygun iktisadi ve siyasal bir ortamın oluşması da kendi başına yeterli değildir. Bunun için doğru siyasal hedefler ve mücadele stratejileri oluşturacak siyasal partilerin varlığı ve halkı bu doğrultuda harekete geçirebilecek politikaların geliştirilmesi zorunluluğu vardır. İşte bu politika demetleri içinde mahallelerde muhtarlıklar çevresinde odaklanan site ve apartman yöneticileri vb. temsilcilerin etkin olarak içinde yer alacağı yeni katılımcı demokratik oluşumlar geliştirilerek ülke genelinde doğrudan ve birlikte bir demokratik yapılanmanın yaratılması yolunda bir

adım atılması sağlanabilir. Bunun için ise kentliler olarak, en tepeden başlayarak toplumun tüm kurumlarına hızla yayılan günümüz otokratik yapısında dahi umutlarımızı taze tutmak ve yaşadığımız olumsuzlukları giderecek yeni bir demokratik yapının birlikte yaratılması yönünde çaba göstermek hepimizin görevi olmalıdır.
